TEZAURUL LITURGIC

AL

SFINTEI BISERICI CREŞTINE ORTODOXE DE RĂSĂRIT

TOMUL II

STUDIUL LITURGIC GENERAL

CUPRINZÂND CERCETARI ŞTIINŢIFICE CU PRIVIRE LA CULTELE PAGÂNE, ÎNCEPUTURILE CASELOR DE RUGACIUNE ALE CREŞTINILOR, BISERICILE DIN EPOCA DE AUR A CREŞTINISMULUI ŞI DIN TIMPURILE URMATOARE, ARHITECTURA, PICTURA, IERARHIA, ODOARELE LITURGICE, CÂNTAREA, RUGACIUNEA BISERICEASCA, SIMBOLICA CULTULUI, ETC., ÎNTEMEIATE PE ŞTIINŢA PROPRIE, ŞI PE TEXTE ORIGINALE CLASICE, DIN SCRIERILE SFINŢILOR PARINŢI ŞI ALE MARILOR SCRIITORI.

CURSURI UNIVERSITARE

ROSTITE DE

BADEA CIREŞEANU

DOCTOR IN TEOLOGIE

PROFESOR DE LITURGICĂ, PASTORALĂ, OMILETICĂ ŞI CATEHETICĂ

LA FACULTATEA DE TEOLOGIE A UNIVERSITĂŢEI DIN BUCUREŞTI

CU 112 ILUSTRAŢII

Acest Tezaur Liturgic este aprobat de sfântul Sinod din Bucureşti al Bisericei ortodoxe române, în şedinţa sa din 23 Octombre, anul 1909

BUCUREŞTI 1911

TIPOGRAFIA „GUTENBERG", JOSEPH GÖBL S-sori

20. — STRADA DOAMNEI, — 20.

TIPĂRITU-S'A ÎN 2.000 EXEMPLARE ŞI FIE CARE EXEMPLAR ÎN 3 TOMURI CU TOATĂ ÎNGRIJIREA ŞI CHELTUEALA AUTORULUI

Chipul Domnului Doctor BADEA CIREŞEANU
Autorul Tezaurului Liturgic, în ţinută de sărbătoare, îmbrăcat în frac şi împodobit cu decoraţii.

TEZAURUL LITURGIC

DE

Dr. BADEA CIREȘEANU

TOMUL II-LEA

STUDIUL LITURGIC GENERAL

§ 1.

Apologeţii cultului creştin.

In cea mai adâncă vechime omul s'a închinat unei fiinţe A Tot Puternice, Creatoare, de care atârna viaţa şi fericirea lui [1]). Dar acest monoteism [2]), degenerând mai târziu în politeism [3]), şi ne mai cunoscându-se prin urmare adevăratul Dumnezeu, omul în teama lui de puterile naturale, de elemente, reptile şi tot felul de vietăţi fioroase, începù a zeifica pe unele din acestea şi a invocà în contra celorlalte, protecţiunea altor *idoli* închipuiţi de fantazia lui vioae [4]). De aceea

---

1) Mulţi dintre geologi, potrivit celor 6 zile ale creaţiunei biblice, împărţesc şi ei timpul până la deluviu, în 6 perioade:

a) Perioada *chaotică*, când pământul nu avea formă;

b) Perioada primei formări a cojei pământului, sau perioada *arhaică;*

c) Perioada *primară* sau *paleozoică*, în care întâlnim primele animale;

d) Perioada *secundară* sau *mezozoică* când aflăm animale vertebrate;

e) Perioada *terţiară* sau *kainozoică* când apar animalele rumegătoare, pahiderme, carnivore şi maimuţele;

f) Perioada *cuaternară* sau deluviană când apare *omul*. Conf. Gr. Stefănescu, *Când a apărut omul?* Bucureşti, 1903, p. 15.

2) Cuvântul *„monoteism"* e compus din μόνος = singur şi θεός = Dumnezeu; însemnează aşà dar *inchinarea la un singur Dumnezeu.*

3) Cuvântul *„politeism"* e compus din πολλοί = mulţi şi θεοί = Dumnezei; însemnează prin urmare *inchinarea la mai mulţi Dumnezei.*

4) וְאַחֲרֵי שִׁקּוּצֵיהֶם אַתֶּם זֹנִים׃ וּבִשְׂאֵת מַתְּנֹתֵיכֶם בְּהַעֲבִיר בְּנֵיכֶם בָּאֵשׁ

(Ezechiel, 20, 30—31).

vedem la popoarele vechi păgâne [1]), o mulţime de culte, unele mai escentrice de cât altele.

În studiile arheologice şi în desgropările ştiinţifice cari se fac zilnic prin părţile locuite în vechime de popoarele idololatre [2]), se descoperă nu numai tot felul de statui ale zeilor, dar

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, în vârful Turnului „Eifel" din mijlocul oraşului Paris, capitala Franciei, înalt de 300 metrii, priveşte Bisericile şi edificiile minunate ale oraşului, în vara anilor 1897 şi 1900. Tot atunci Domnia Sa a străbătut intreaga Francie in scopuri ştiinţifice.

1) Cuvântul *„păgân"* îşi are origina în latin. *paganus* = ţăran, sătean, necioplit. Ovidiu, Cicerone, aşă întrebuinţară cuvântul „paganus". În creştinism dobândi însemnarea de ***necurat, idololatru, spurcat.***

2) *„Idololatria"*, εἰδωλολατρεία, ας (compus din εἴδωλον = imagine, chip, idol, şi λατρεία = serviciu, ceremonie religioasă, însemnează ***adoraţiunea imaginilor, figurilor, cultul idolilor.***

și o mulțime de obiecte, cari erau de nevoe la împlinirea cultelor din acele timpuri [1]).

Muzeele cele bogate din țările Europei încă păstrează numeroși zei ciopliți din lemn, piatră, bronz, fier și alte materia− luri, cum și diferite lucruri privitoare la cultele popoarelor vechi. Toate acestea sunt adunate din săpăturile făcute la templele păgâne din Teba, Memfis, Persepole, Susa, Ecbatana (azi Hamadan), Palmira, Ninive, Acropole, apoi de la palatele regilor cari domniră odinioară în lume, și din ruinele cetăților vechi [2]).

Palatul de cristal din marginea orașului Londra capitala Angliei, în care am văzut o bogăție de obiecte religioase, Luni 11 August anul 1897. Construcția marelui palat a costat 37 milioane de franci. (Autorul).

1) Vezi „Privirile generale asupra culturei popoarelor vechi" întocmite de mine și publicate în revista *„Biserica ortodoxă Română"* din București, anul XXX (1906), n. 4, p. 443–450 (Autorul).

2) *„In cercetările ce am făcut în vacanțele de vară ale anilor 1897, 1898, 1899 și 1904, prin muzeele mari din Europa și Africa, și anume: în muzeul* **britanic** *din Londra,* **Luvru** *din Paris,* **național** *din Madrid, în muzeele* **Vaticanului** *și de pe muntele* **Capitolin** *din Roma,* **național** *din Neapole,* **etnografic** *din Berlin,* **nordic** *din Copenhaga,* **Grassi** *din Lipsca,* **nordic** *din Stockholm,* **eremitagiu** *din Petersburg,* **de științi naturale și arheologie** *din Viena,* **de anticități** *din Constantinopole,* **național** *din Atena, apoi în muzeele* **egiptean** *și* **arabic** *în Cairo din Alexandria, etc., am văzut în aceste tezaure de lucruri vechi, pe lângă mulțimea statuilor de zei, încă și numeroase obiecte magice d. e. amulete sau talismane străvechi, pentru ferirea omului de răutăți, nenorociri, șerpi, crocodili și de furia*

Pe când neamul omenesc se afla în noianul acestor rătăciri, s'au propoveduit învăţăturile mesianice de către Domnul nostru Iisus Hristos, şi s'au stabilit de el principiile pentru *înfiinţarea unui cult* [1]), cu menirea de a se practica totdeauna în Biserica creştină. Din acest cult fură excluse cugetările materiale ale religiunilor păgâne, şi se înlăturară *sacrificiile sângeroase*, obişnuite la templele presărate prin Siria, Egipt, Grecia, Italia, Vechiul Mexic şi alte ţări acoperite oare când de ceaţa păgânismului.

În locurile pe unde se semănară cuvintele Mântuitorului, încetă fumegaţiunea sacrificielor de la altarele zeilor, şi în locul sgomotului de la sărbătorile păgâne, se stabilì acum prea mă-

---

animalelor fioroase. Din examinarea cu atenţiune a acestor lucruri, am dobândit convingerea, că popoarele vechi din Asia, erau mult mai bogate în aceste credinţe deşarte de cât popoarele africane. La locuitorii asiatici întâlnim o vastă complicaţiune de doctrine păgâne şi numeroşi zei protectori în contra spiritelor rele şi duşmanilor de tot felul" (Autorul).

1) „Cultus", se derivă de la verbul latin *colere* a cultiva, a îngriji, a practica, a sprijini. Plaut, Horaţiu, Virgiliu, Cicerone, întrebuinţară foarte des acest cuvânt. În formă religioasă Romanii înţelegeau prin cuvântul *cult*, onorarea zeilor şi ascultarea de ordinile lor anunţate de preoţi la temple.

În nici o parte a Italiei nu s'a păstrat mai bine fiinţa templelor romane cu altarele lor, de cât în ruinele oraşului Pompei care fù acoperit de lava vulcanului Vezuviu la anul 79 după Hristos, iar astăzi cu mari sacrificii se află descoperite aproape trei părţi din ele. *In Pompei am văzut în vara anului 1897, ruinele mai multor temple: al lui Apolon, al lui Joe, al Fortunei, al lui Mercur şi al lui August. Dintre toate aceste temple, acela al lui Apolon, e mai bine conservat. Acì vede cineva altarul de sacrificii şi locul de sus unde se suiau preoţii pe câteva trepte de marmoră şi se rugau înaintea zeului.* Iar Luni 1 Septembrie 1897 m'am suit şi pe muntele Vezuviu, şi m'am uitat cu spaimă şi fiori în jos pe gura craterului ce funcţionează astăzi în linişte.

În săpăturile arheologice făcute la Pompei în toamna anului 1901, descoperindu-se 50 de schelete, între cari unul fiind împodobit cu un lanţ de aur, se crede că acesta ar fi scheletul naturalistului roman Pliniu cel bătrân, acoperit de lava Vezuviului la anul 79 după Hristos. Nepotul său Pliniu cel tânăr, a descris prea bine nimicirea oraşului Pompei, în două scrisori minunate adresate lui Tacit. Una din ele e publicată româneşte, în Lepturariul lui Arune Pumnul, Vieanna, 1863, partea I, pag. 169.

O irupţiune vulcanică mai înspăimântătoare de cât aceasta, avù loc în primăvara anului 1902 în insula Martinica din Antilele Mici franceze. Atunci vulcanul *Pelée* din această insulă, acoperi oraşul *Saint Pierre* cu împrejurimile sale, şi muriră în flacările lavei şi în fum vr'o 40.000 de oameni. Pe suprafaţa pământului se numără vr'o 360 de vulcani în activitate. Tot în anul 1902, s'au găsit urmele unui oraş situat pe malul fluviului Sorno, nu departe de Pompei (Italia), îngropat în lava vulcanului Vezuviu, cu câteva veacuri înainte de Pompei.

Iar în anul 1903 arheologul Dall'Osso, a descoperit în partea de est a Vezuviului, urmele unui sat la o adâncime foarte mare, acoperit de lavă, după cum se crede, înainte de zidirea Romei.

D'asupra vechiului Erculanum, se află azi oraşul *Resius* cu 25.000 de locuitori. Americanul Valderstein a voit în anul 1904 să descopere Erculanum dar a avut nevoe pentru aceasta de sute de milioane franci.

Tot în anul 1903 fù acoperit de lavă şi apoi scufundat în jos orăşelul „Duvergé" aşezat la poalele munţilor Stâncoşi din America. Astăzi în locul acelui orăşel se află lacul *Corvelo*. Asemenea nenorocire s'a întâmplat şi oraşului Mesina din Sicilia în anul 1908. (Autorul).

rirea lui Dumnezeu în spirit și în adevăr [1]). N'avem de cât să ne aducem aminte de cultul zeițelor Isis, Venus, Afrodita, Diana din Efes și al Cibelei, la a căror venerațiune, se făptueau cele

1) Și acum găsim chiar în apropiere de noi, rămășițe din sgomotul și mișcările păgâne, păstrate în *Islamism*. In vara anului 1898 aflându-mă în Constantinopole, am vizitat în ziua de 27 August giamia (Teké) a ***Dervișilor urlători*** (călugări Turci) din Scutari (un cartier al orașului Constantinopole). Giamia aceasta e o construcție veche de lemn cu două etage. Decorațiunea edificiului o formează mai multe săbii, bice, cuțite, darale, măsci și alte lucruri de acest fel. Litania la cari asistaiu cu mai mulți europeni e o particularitate extremă a cultului mahometan. Dervișul prior (Imamul, adică preotul) da semnele de toate

Dervișii (călugări mahomedani) în orașul Iafa (Palestina).

mișcările, pe când ceilalți derviși cu alți Turci fanatici puși în rând, recitau versete din Coran, îngenuchiau, apoi în picioare făceau diferite mișcări din cap, din mâini, jucau pe loc, oftau și mugeau îngrozitor. Turcii azistenți admirau această frumusețe! Dintre fanaticii cari făceau mișcările, m'a uimit un ofițer negru, gigantic la corp, groaznic la chip și foarte puternic în mișcările trupului. La sfârșitul Litaniei care a ținut vr'o trei ore, priorul cu un aer grav și o ținută de profet, a călcat pe spate pe credincioși și copii ca să fie sănătoși. Muzica însă a Litaniei, executată în solori vocale de Turci muzicanți, erà frumoasă, însă foarte jalnică.

Și la Evrei erau îndatinate jocurile cu caracter de sfințenie. Așà, în cartea II-a a lui Samuel, cap. 6, v. 14–15, cetim aceste cuvinte: *„Și David dănțuià* (מְכַרְכֵּר) *din toate puterile lui înaintea lui Iehova“* (înaintea chivotului).

Iar în alt loc din aceeași carte, cap. 6, v. 16 cetim: *„Și când intră chivotul lui Iehova în cetatea lui David, Mical fiica lui Saul, se uită pe fereastră și văzù pe regele David săltând* (מְפַזֵּז) *și dănțuind* (וּמְכַרְכֵּר) *înaintea lui Iehova și ea îl disprețuì în inima sa“.*

Dar și în Biserica răsăriteană a rămas o reminiscență spirituală a dănțuirilor religioase din Vechiul Testament și anume la „Isaia dănțuește“, când preotul cu mirii și

mai neauzite desfrânări, şi ne vom face idee de cultele păgâne [1]).

Abia începu însă a înflori cultul în creştinism, şi imediat răsăriră o mulţime de persecutori ai acestui cult. Temniţele acum se deschiseră pentru martirii creştinismului, săbiele se ascuţiră, fiarele sălbatice se pregătiră spre a sfâşia cu lăcomie mii de creştini [2]) şi rugurile se aprinseră pentru a arde de vii pe mărturisitorii credinţei. Chinurile cele mai înfiorătoare se urziră pentru sprijinitorii cultului creştin [3]).

naşii se învârtesc de 3 ori împrejurul mesei din naos, ţinându-se unul cu altul de mâini. Tot aşa şi la hirotonie când se cântă în altar „Isaia dănţueşte", ocolesc de 3 ori hirotonitul cu clericii sf. masă din altar. Asemenea învârtire se face şi la botez. Aceste ocoliri sau cum le zice Simeon Tesaloniceanul (cap. 295) „dănţuiri sfinte", însemnează bucuria sau nemărginirea lui Dumnezeu. (Autorul).

1) Arnobius (Contra gentes, IV. 35), Isidor de Onciul (Archeol. bibl.), Cernăuţi, 1884, pag 527–531, Eusebiu istoricul (Vit. Const. lib. III c. 55), ne arată că se săvârşeau orgii de desfrânare la un templu fenician al zeiţei Venus, aşezat într'o pădure a muntelui Liban; iar Constantin cel Mare a poruncit ca templul să fie dărâmat şi desfrânarea să se stingă, ceeace s'a şi făcut. A mai poruncit să se dărâme toate templele păgâne unde se comiteau nelegiuiri de tot felul (Euseb. Vit. Const. lib. III, c. 58).

2) Crudul împărat *Neron* (54–68), ordonă a se unge cu smoală în grădinele sale o mulţime de creştini şi apoi a li se dà foc ca să lumineze noaptea acele localităţi. Plângerile şi tânguirile răsunau pretutindinea. Iată ce zice Corneliu Tacit († 117), în Analele sale Cartea XV, § XLIV, despre persecuţia lui Neron în contra creştinilor: „Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quæsitissimis pœnis affecit quos, per flagitia invisos, *vulgus christianos appellabat*. Auctor nominis ejus *Christus*, Tiberio imperitante, per procuratorem *Pontium Pilatum*, supplicio affectus erat... Igitur primum correpti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens, haud perinde in crimine incendii, quam odio humani generis convicti sunt. Et pareuntibus addita ludibria, ut, ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent aut *crucibus affixi, aut flammandi*, atque ubi deffecisset dies in usum nocturni luminis urerentur. Hortos suos et spectaculo Nero obtulerat, et circense ludicrum edebat, habitu aurigæ permixtus plebi, vel curriculo insistens". Mai târziu împăratul Vespasian (69–79), a început în Roma construirea *Marelui Coloseu* pe locul unde, după cum zic unii, erau grădinele lui Neron. Vespasian însă n'a putut să termine această măreaţă clădire. Fiul său Tit (an. 79–81), finind Coloseul, l'a inaugurat cu junghierea a 5.000 de animale sălbatice şi 10.000 de prizonieri între cari erau şi mulţi creştini. Dar mai mult sânge de creştini s'a vărsat în timpurile din urmă în arena Coloseului şi pe alte pieţe publice.

In Roma, mulţi italieni mi-au arătat in vara anului 1897 ruinele palatelor neroniane unde se săvârşeau atâtea cruzimi şi locul unde erau grădinele acestui împărat, atât de triste prin arderea creştinilor. După aceştia, grădinele şi palatele erau aproape de locul unde fu zidit Coloseul; iar după învăţaţii latini, ele erau acolo unde s'a zidit Vaticanul mai târziu.

Pe locul unde se zice de latini, că erau grădinele neroniene, s'a zidit o Biserică de către Constantin cel Mare. Monumentul acela aveà 100 de columne de marmură cu mozaicuri preţioase. El a ţinut vr'o 10 secole. Pe lângă această Biserică s'au făcut cu timpul spitale, cimitire, împrejmuiri cu ziduri mari ş. a. Toate acestea purtau o numire comună de „Vaticanus", de la colina pe care erau zidite. In secolul XIV papii îşi strămutară reşedinţa acì, din Lateran şi apoi din Avignon. In secolul al XV începură zidirea Basilicei sfântului Petru pe locul unde era Biserica lui Constantin şi unde după tradiţie a fost înmormântat apostolul Petru. Tot pe atunci începură şi zidirea palatului papal continuat în decursul timpului (Autorul).

3) Chrysost. Λόγος περὶ φυγῆς: Εἰ ἀπιστεῖς τῷ λόγῳ, πίστευε τοῖς πράγ-

In secolul II, III şi începutul secolului IV, împreună cu persecuţiunile tiranilor, se mai ivì încă o serie de duşmani periculoşi în persoana filosofilor păgâni. Aceştia luptară pe terenul ideilor a înegrì pe creştini şi aruncară asupra urmaşilor lui Hristos, tot felul de calomnii urâcioase. Între aceşti duşmani se distinseră în secolul II *Celsus* [1]), *Crescens*, *Corneliu Fronton* şi *Lucian* din Samosata [2]); iar în secolul III se ilustrară prin neadevăruri, *Ammoniu Saccas* († 250), *Plotin* († 270 [3]) şi *Filostrat* [4]); apoi *Ierocle* prefectul Bitiniei şi în urmă al Alexandriei la începutul secolului IV scrise «Λόγοι φιλαλήθεις πρός χριστιανούς», în contra creştinilor [5]). Toţi aceşti inimici ai adevărurilor mesianice, atribuiră creştinilor amestecări de sânge la cultul lor, orgiele cele mai escentrice în adunările tainice, vrăjitoriele şi mâncătoria de oameni. Îi acuzară apoi prin graiu şi în scris de toate faptele necuviincioase închipuite numai de mintea fantastică şi de care nici nu trebue a mai vorbi [6]). În aceste atacuri bârfitoare în contra creştinilor, încă din secolul I-iu luau parte şi jidovii (Orig. contr. Cels. III).

Apologeţii creştinilor din secolul II-lea ca *Meliton de Sardes, Iustin Martirul, Minuciu Felix* şi *Atenogora*; apoi cei din secolul III-lea ca *Clement din Alexandria*, *Origen*, *Ipolit*, *Tertulian*, ş.a., aduseră probe puternice prin graiu şi scrieri, şi dovediră cu prisosinţă, că bârfelele acelor calomniatori sunt cu totul neîntemeiate.

μασι. Πόσοι τύραννοι ἠθέλησαν περὶ γενέσθαι τῆς Ἐκκλησίας; πόσα τήγανα; πόσοι κάμινοι, θηρίων ὀδόντες, ξίφη ἠκονημένα; καὶ οὐ περιεγίνοντο.

Ποῦ οἱ πολεμήσαντες; Σεσίγηνται καὶ λήθῃ παραδέδονται. Ποῦ δὲ ἡ Ἐκκλησία; Ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμπει. Τά ἐκείνων ἔσβεσται, τά ταύτης ἀθάνατα. Εἰ ὅτε ὀλίγοι ἦσαν, οὐκ ἐνικήθησαν, ὅτε ἡ οἰκουμένη ἐπλήσθη εὐσεβείας, πῶς νικῆσαι δύνασαι; „Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι“.

1) Epicurianul *Celsus* a scris pe la anul 178 în contra creştinilor un tratat întitulat „Λόγος ἀληθὴς“ în care numia pe Iisus Hristos, vrăjitor, amăgitor şi'i batjocorea toate acţiunile lui divine. Opera lui Celsus s'a perdut; dar mai târziu Origen răspunzând la atacurile epicurianului, prin apologia întitulată „*Contra Celsum*“, în 8 cărţi, reproduce aproape în întregime scrierea lui Celsus.

2) *Lucian* născut în Samosata din Siria († c. a. 200), fù un mare satiric cu privire la religia păgână a Grecilor în „Dialogul morţilor“ şi-şi bătù joc şi de creştini în cele două cărţi: *Alexandru din Abono tihos* (Ἀβώνου τίχος), şi *Despre moartea cinicului Peregrinus*.

3) A se vedea *Vie de Plotin* par Porphyre, dans le deuxième volume de la traduction des Ennéades, pag. 12.

4) Philostrate, Vie d'Apollonius de Tyane.

5) *Ierocle* repeteşte mai multe atacuri din acelea ale lui Celsus. Despre Ierocle avem mărturii de la Lactanţiu în scrierea sa „De morte persecutorum“ şi de la Eusebiu în scrierea lui „Adversus Hieroclem“. Eusevic Popov., Istoria Biser., Vol. I, pag. 191—194.

6) Alii eos ferunt ipsius *antistitis ac sacerdotis colere genitalia* et quasi parentis adorare naturam. Nescio an falsa, certe occultis ac nocturnis appositta suspicio. Min. Felix-*Octav.* în Gaume, Histoire des catacombes de Rome, Paris, pag. 202.

A) Apologeţii cultului din secolul II

1. Episcopul *Meliton de Sardes* (an. 170), nu numai că a trimis împăratului Marcu Aureliu (161—180) o călduroasă apologie a cultului creştinesc, dar el a inaugurat prin aceasta şi o puternică şcoală apologetică [1]). După ce episcopul apără îndeajuns cultul creştinilor prin această apologie, se miră mai departe, cum lumea păgână de altfel cultă, divinizează lemnele şi pietrele şi se închină lor? «*Cea d'intâiu grije a ta*, zice Meliton, *să fie ca tu să nu amăgeşti sufletul tău. Tu însă te amăgeşti pe tine însuţi, când numeşti Dumnezeu, aceea ce nu este Dumnezeu*»[2]). Cugetarea principală cu privire la cult, Meliton o formulează în aceste cuvinte: «*O, om de nimic, care ai pe Dumnezeu în tine, afară de tine şi mai presus de tine, cum cumperi tu idoli făcuţi de mână omenească şi te închini lor? Tu nu ştii că ochiul care vede toate, te-a văzut? Nu auzi că cuvântul adevărului îţi zice: cum va fi sculptat Dumnezeu cel nevăzut? Pentru ce te prosternezi înaintea celui neînsufleţit? Teme-te mai bine de Acela care sgudue pământul şi cerurile, înfuriază marea, mută munţii, şi poate deveni pentru tine foc mistuitor*»[3]).

2. Nici un apologet însă nu apără mai bine vechiul cult creştin, de cât *Iustin Filozoful* şi *Martirul* († 163 sau 167). Acesta în prima apologie îndreptată împăratului Antonin Piul (138—161) şi senatului roman, spune că închinarea creştinească este o manifestare de sentimente şi cugetări curate. Şi dacă creştinii se întrunesc la rugăciune, aceasta o fac spre a ceti bucăţi din scrierile apostolilor şi profeţilor şi sunt departe de a săvârşi nelegiuirile de cari sunt acuzaţi prin iubitorii de întunerec. Cu privire la sf. euharistie, Iustin formulează în cuvintele cele mai alese credinţa Bisericei şi depărtează în acelaşi timp bănueala de antropofagie căzută asupra creştinilor. «*Noi,* zice apologetul, *primim acestea* (pâinea şi vinul), *nu ca pe o pâine simplă şi nici ca pe o băutură obişnuită; ci noi credem că mâncarea aceasta asupra căreia s'a pronunţat binecuvântarea prin mijlocul rugăciunei cu cuvintele Lui, şi care prin introducerea în noi nutreşte corpul şi sângele nostru, este însuşi corpul şi sângele lui Hristos cel ce s'a incorporat*»[4]). Iar în apologia II trimisă

---

1) Din apologia lui Meliton s'au găsit fragmente într'un manuscript siriac, aflat în muzeul britanic din Londra. Manuscriptul poartă vechimea din secolul VII. Textul se află în Vol. II al operei *Spicilegium solemnense,* edată de Pitra, p. XXXVIII—LIII. Cf. E. de Pressensé, Histoire des trois premiers siecles de l'église chrétienne, T. II, Paris, p. 166 seqq.

2) „Cura sit tibi primum ut in anima tua non mentiaris". Pitra, Spicil. solemnense, p. 48.

3) „Homo vilis, qui Deum habes in te et extra te et supra te...", Pitra Spicil. solemn., p. 50.

4) Iust. Mart. Ap. I c. 66. Conf. Arhim. Ghenadie Enăceanu, Patristica sau studiul istoric asupra Părinţilor biser., pag. 43, Bucur., 1878.

lui Marcu Aureliu — o complectare a primei apologii — Iustin afirmă că centrul cultului creștin, *«este adorațiunea lui Dumnezeu Tatăl dreptății și al virtuților, adorațiunea lui Dumnezeu Fiiul și a sfântului Spirit»* [1]).

3. *Minuciu Felix* (an. 170) în scrierea sa făcută ca un *dialog între creștinul Octaviu și păgânul Ceciliu*, a combătut multe bârfeli venite din partea păgânilor asupra creștinilor. Așà, învinuindu-se urmașii evangeliei că ei adorează crucea și merită prin urmare să fie răstigniți pe ea, Minuciu Felix (Dial. Octav.) le răspunde dușmanilor, că creștinii nu adorează crucea, ci pe Acela ce a fost răstignit pe ea. Apoi Lucian de Samosata și cu cei de o credință cu el (Dial. in mort.), acuzând pe creștini că se închină membrelor bărbătești ale preotului (antistitis genitalia), când adică pioșii își mărturiseau păcatele în genuchi înaintea ministrului altarului, Minuciu le răspunde (în Dial. Oct. c. 28) că așà învinuiri trec peste orice margine de nerușinare. Păgânii plecaseră către această născocire de la imoralitatea sectei lui Carpocrat care săvârșea asemenea fapte și sectarii se chemau tot «creștini». Iar pe acei cari ziceau că creștinii se închină unui cap de măgar, Minuciu (Dial. Octav. c. 28) și Tertulian (I Ad nat. XIV) îi înfruntă zicându-le, că această idololatrie inventată de Jidovi și Tacit (Hist. V), o săvârșesc păgânii, iar nu fiii Bisericei creștine. Dușmanii crucei în această calomnie, au pornit de la intrarea în Ierusalim a Domnului călare pe asin. Iar despre prânzul «Tieste», Minuciu ne arată (Dial. Octav. 28) că păgânii ziceau, că la introducerea unui prozelit în creștinism, i se dă acestuia un copil învălit în pâine, pe care proselitul îl străpunge cu cuțitul, apoi corpul victimei e mâncat de cei de față închipuind jertfa lui Hristos [2]). Dar Iustin (Dial. cum Tryph. n. X și Apol. I și II), Minuciu (Dial. Octav.), Atenagora (Legat. n. III), Teofil de Antiohia (L. III ad Autolic n. IV) și Origen (L. VI n. 27), desvinovățesc pe urmașii evangeliei de aceste nelegiuiri [3]).

1) Καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ᾽ οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ· ἀλλ᾽ἐκεῖνόν τε καὶ τὸν παρ᾽αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἑπομένων καὶ ἐξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατόν, πνεῦμά τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφθόνως παραδιδόντες. Iust. Mart. apol. II, ap. Coteler. patr. apostol., Tom. II, p. 56.

Iar celor ce ziceau că creştinii se închină unui *om răstignit*, după cum afirma şi Tacit (Annal. XV, 63), Iustin (Apol. II) le răspunde că creştinii se închină lui Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu care a luat moarte pe cruce, şi dacă a primit firea omenească, n'a încetat niciodată de a fi Dumnezeu.

2) Ospeţe „tiestice" se ziceau de la partea mitologică care spune că Atreu a gătit fratelui său *Thyest* un prânz din cei doui copii ai acestuia, şi apoi l'a invitat să-i mănânce.

3) Şi Eusebiu (Hist. eccl. V, 1), apără cu energie pe creştini de aceaste urîcioase calomnii. Cât pentru „incestul Oedip" adică „orb", Corneliu Fronton zicea că închinătorii crucei se adunau împreună cu copiii, femeile şi surorile lor, în zilele de sărbători, nunţi, sfinţiri de Biserici (case particulare) şi înmormântări, apoi după ce mâncau şi beau cu îmbuibare, stingând luminele se dau la tot felul de orgii incestuoase. Insă Minuciu (Dial. Octav.) şi Origen (contr. Cels. I.

4. Din punctul de vedere filozofic, în apărarea creștinismului, mult mai sistematic de cât Iustin, este *Atenagora*. Profund cunoscător al misterielor păgâne și al literaturei antice, *Atenagora* (an. 180) citează în scrierea sa «Πρεσβεῖα περὶ Χριστιανῶν» (mijlocire pentru creștini) în 37 capitole, pe cei mai însemnați reprezentanți ai culturei elenice, ca martori în procesul pe care-l intentează păgânismului. După ce scoate în evidență deosebirile escentrice cari există între cultele păgâne, apologetul arată că zeii occidentului sunt desprețuiți de popoarele răsăritene și actele cultului egiptean sunt pentru Greci întru totul comice [1]). Continuând cu combaterea acestor credințe păgâne, Atenagora ajunge la stabilirea deosebirilor dintre adoratorul lui Joe Olimpicul și veneratorul crocodilului [2]). În urma acestora, înalță cultul creștinilor în care se observă o unitate perfectă de vederi și 'l pune mai pre sus de ori ce cult din păgânism [3]). Acelora cari învinueau pe creștini că la întrunirile lor jertfesc un copil, Atenagora le trimite aceste cuvinte: «*Eu vă cer pe acel om care crede în înviere și consimte în același timp a se face mormântul viu al unui corp care trebue să învieze*». Mai departe apologetul afirmă cu tărie: «*Căci nu se poate ca aceiași oameni cari cred că corpurile noastre au să învieze, să le mănânce ca și cum nu ar mai învia*» [4]).

VI n. 27) nimicesc aceste învinuiri. E drept întru câtva, că mesele acestea (agapele) care se făceau în casele particulare şi în tinda Bisericilor, dau ocaziuni şi la unele mici necurăţenii. De aceea Tertulian (De jejun. XVII), sinodul din Laodicea (can. 28), Grigorie de Nazianz (carm. X), Augustin (Confess. VI, 2), combătură agapele până ce se desfiinţară. Canoanele 28 al sin. din Laodic. şi 74 al sinodului VI ecumenic, le opresc cu desăvârşire.

1) În capitolul XIV al scrierei sale apologetul după ce îşi bate joc de mulţimea zeilor, spune că „*Egiptenii îşi lovesc piepturile in temple, par'că ar jăli nişte morţi...Iar pe animale le rad după ce mor şi le îngroapă în temple*".

2) În capitolul XX, Atenagora se miră de absurditatea figurilor de zei. El zice aceste cuvinte: „*Voiu arăta aci corpurile zeilor; voiu arătă pe Heracle, un zeu dracon, încolăcit; iar pe cei cu o sută de mâini îi voiu aminti cu scârbă. Şi fiica lui Zevs... are doui ochi in locul lor, apoi doui pe frunte, şi un cioc la partea din dărăt a gâtului. Ea are şi coarne*"... *etc.*

Apoi în capitolul XXVIII Atenagora arată că „*Toţi Egiptenii sacrifică boi curaţi de genul masculin şi viţei graşi. Iar vitele de genul femenin, nu le este îngăduit să le sacrifice, căci sunt consacrate zeiţei Isis*".

Cât priveşte pe creştini, eruditul apologet mărturiseşte în capitolul XIII că aceştia nu aduc sacrificii sângeroase căci „*Tatăl a tot Creatorul, nu are trebuinţă de sânge, nici de miros de cărnuri... ci cea mai mare jertfă pentru el este să cunoaştem cine a întins cerul... cine a strâns apa...*" etc.

3) E. de Pressensé, Histoire des trois premiers siècles de l'église chrétienne, T. II, p. 192—203, Paris, 1861.

4) Atenag. Πρεσβεία, op. c., cap. 36: Οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν, καὶ ἀναστήσεσθαι ἡμῶν πεπεῖσθαι τὰ σώματα καὶ ἐσθίειν αὐτὰ ὡς οὐκ ἀναστησόμενα. Conf. Athenag. Apol. în E. de Pressensé op. cit., T. I, p. 114. Această idee este desfăşurată de Atenagora şi în scrierea sa „Περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν" (Despre învierea morţilor). Aşa în capitolul VIII din această carte, Atenagora se întreabă astfel: „*Şi ce să mai zicem de corpul omenesc, când vedem că el nu a fost hotărît nici unei creaturi spre hrană? In totdeauna el numai spre onoarea firei sale a găsit mormântul său in pământ*".

B) Apologeţii cultului din secolul III.

1. Cu *Clement din Alexandria* (┼ 215), apologia cultului creştin se ridică la cea mai înaltă treaptă. Păcatele idololatriei, Clement le desvăleşte cu atâta fineţe de spirit şi putere, în cât păgânii nu mai încearcă a'i stă împotrivă. In scrierea sa «Προτρεπτικός» (Protrepticul, călăuză) întocmì o faimoasă satiră asupra numeroaselor statui păgâne, înaintea cărora închinătorii de idoli se prosternau din cea mai adâncă vechime [1]). Ieronia din satiră este înfăţişarea unui spirit ager şi profund cunoscător al întregei mitologii păgâne. Cu privire la confuziunea ce se aflà între zei, Clement se îndoeşte cum 'i ar puteà clasificà mai bine, căci *«se socotesc trei Jupiteri, cinci Minerve, o mulţime de Apoloni şi de Esculapi tămăduitori de boale ; apoi tot atâţia Mercuri câţi sunt şi inşelători ; iar Vulcanii sunt nenumeraţi»* [2]). Arătând patimile lor, apologetul zice că *«zeii sunt de rasă umană, representanţi ai puterilor demonice răspândite în aer, lacomi de băuturi şi sacrificii, genii răutăcioase, duşmani ai oamenilor şi poftitori de carne, sânge şi victime omeneşti»* [3]).

2. *Origen* (┼ 254) primeşte principiile apologetice ale lui Clement, le consideră demonstrate şi se mulţumeşte a le afirmà. *«Pietatea păgână,* zice Origen, *nu are nimic esenţial ; ea este o insuşire cu caracter arbitrar şi accidental. La unii crocodilul este adorat ; pe când alţii il mănâncă cu lăcomie. In unele ţări lumea se inchină leului ; iar in altele, se venerează animalele domestice. Pietatea unui popor devine impietatea altor neamuri. Aceasta este o grămădire de absurdităţi»* [4]).

3. *Ipolit* (┼ 235) în opera sa «Philosophumena» (Principii filosofice), este adânc mâhnit de teogoniile mitologice, pentru că acì se divinizează elementele naturei, în loc să se recomande inchinarea la Cel Adevărat. *«Toţi aceia,* zice Ipolit poeţilor şi filosofilor păgâni, *cari nu s'au ridicat la ceea-ce este cu adevărat divin, in cercetările lor asupra firei lucrurilor create, şi nu s'au luminat din măreţia creaţiunei, au divinizat când un element din lume, când altul, nesocotind pe Dumnezeu care*

---

1) Clement d'Alexandrie. *Protrepticus*, c. IV, § 46. Edition de Leipsig, 1831.
2) Clem. Alexandr. Protrepticus. II, 28.
3) Clem. Alexandr. Protrepticus. II, 40. III, 42.
4) Origen. Contra Celsum V, 27. Conf. E. de Pressensé, Hist. des trois prem. siècl. de l'égl. chrét., Tom. II. 312.

Dar Origen mai arată (Contr. Cels.) că primii calomniatori ai creştinilor fură *Evreii*, cari duseră cu ei în lume născocirile ce nu s'au şters două sute de ani. De aceea fii Bisericei creştine, erau urîţi pretutindinea, fiind crezuţi ca oameni fără de lege, vrăjitori, trufaşi, urîtori de ştiinţă, urîtori de oameni, etc. (Orig. contr. Cels. VI. Min. Fel. Octav.). Se mai spunea că creştinii sunt avari, risipitori, fanatici şi periculoşi (Orig. contr. Cels. III. Tertull. Apol. XXXIX). Toate aceste învinuiri închipuite au fost spulberate de apologii creştinătăţei.

a creat totul» [1]). La finele scrierei sale numite mai sus, Ipolit se adresează oamenilor secolului său: Grecilor și barbarilor, Haldeilor și Asirienilor, Indienilor și Etiopenilor, Celților și Romanilor, cum și tuturor locuitorilor Europei, Asiei și Libiei, cărora apologetul le arată drumul binelui și îi îndeamnă la cunoștința Creatorului lumei [2]). Îi sfătuește mai departe, să părăsească deșartele sofisme și înșălătoarele învățături, și se câștige seninătatea adevărului care îi va apără de judecata lui Dumnezeu [3]).

4. *Tertulian* (┼ 240) cel mai mare și mai rodnic apologet al creștinătăței, ne încunoștiințează că pe timpul său păgânii din Cartagena, inventaseră o nouă calomnie, că adică creștinii se închină unui *asin*. Păgânii, poate din închipuirea eslei în care s'a născut Mântuitorul, sau din felul intrărei sale în Ierusalim călare pe asin, dăduseră origina acestei infame calomnii. *«De curând*, zice Tertulian, *în această cetate, s'a publicat un nou chip al Dumnezeului nostru, pe care unul din acei oameni cari se năimesc spre a se lupta în jocuri cu fiarele, 'l-a înfățișat în pictură, cu o inscripțiune de felul acesta: Dumnezeul creștinilor, de neam măgăresc. El era cu urechi de asin, cu copită la un picior, cu o carte în mână și cu o togă pe dânsul. Noi am râs și de numele și de forma lui; căci la un astfel de zeu corcit, să cădea să se închine numai acei cari s'au dedat cu zei ce poartă capete de câini sau de lei, și coarne de capră ori de berbec, și cu de cei cari sunt țapi până la brâu și șerpi la picioare, ori cari au aripi la călcâe sau la spate... Noi ne închinăm numai la unul Dumnezeu»* (Tertull. Apolog. XVI). Tot acest apărător al creștinilor, spune că fii Bisericei erau învinuiți. că nu produc nimic bun în lume «infructuosi in negotiis» (Tertull. Apolog. XLII), că vatămă majestatea cezarilor (Tertull. Apolog. XXXV), că nu respectă pe principi, sunt vrăjmași publici, voesc a înființa o nouă împărăție romană, că adoră soarele (Tertull. Apol. XVI), că adorează crucea, sunt închinători ai zeului egiptean Serapis, etc. La toate acestea apologetul răspunse cu temeiuri tari, spunând foloasele aduse de creștini, respectul pentru legi, nevinovăția creștinilor și că nu se închină soarelui ca Perșii, ci spre răsărit și respectă ziua Duminecei supranumită a «soarelui, a luminei», că în acea zi a înviat Domnul. Cât despre cruce, zice Tertulian (Apol. XVI), creștinii nu o adorează pe ea, ci pe Acel răstignit pe acest obiect; dar păgânii, adaogă el, se închină și adorează steagurile lor, cari au forma crucei împodobită cu

1) Hippolytus, Philosophumena, I. 26: Οἱ δὲ πάντες κάτω τοῦ θείου χωρήσαντες, τὰ μεγέθη τῆς κτίσεως καταπλαγέντες, ἕτερος ἕτερον μέρος τῆς κτίσεως προκρίναντες, τὸν δὲ θεὸν τούτων καὶ δημιουργὸν μὴ ἐπιγνόντες.

2) Vezi „Religiunea vechilor Egipteni, Babiloneni, Evrei, Arabi și Hanaaniți", publicată de mine în revista *„Biserica ortodoxă Română"* din București, anul XXX (1906) n. 5, p. 543—549 (Autorul).

3) Hippolytus Portuensis, Philosophumena, X, 34.

pietre scumpe (Conf. şi Martigny, Diction. des antiq. chrét. p. 110).

Din acestea se vede că cultul creştinilor, în timpurile cele vechi mai ales, a suferit multe împilări din partea păgânismului, până când a ajuns la înflorirea strălucitoare din secolul al IV Dar apologeţii creştini, bărbaţi luminaţi prin eruditiunea lor ştiinţifică şi credinţa cea adevărată, făcură ca furtunile ridicate în contra Bisericei, să se nimicească ca nişte valuri spumegânde, fără ca să poată clătină edificiul întemeiat de Iisus Hristos.

§ 2.

Cultul la popoarele păgâne în timpul de faţă.

Din paragraful precedent am văzut că omul la început era monoteist, adică se închina unui Dumnezeu; apoi întunecându-se la minte, a căzut în politeism, sau la închinarea înaintea zeilor făcuţi de mâni omeneşti. Iisus Hristos propoveduind luminarea omului şi deslegarea lui de lanţurile idololatriei, a înfiinţat adevăratul cult cu adoraţiunea Celui ce a creat totul. Apostolii şi urmaşii lor, împreună cu mărturisitorii credinţei creştine, răspândiră mai departe învăţăturile Mântuitorului cu tot cultul întemeiat de el. Multe chinuri au îndurat însă martirii creştinismului, din partea celor ce au susţinut păgânismul; *dar precum întunerecul nopţei se ascunde când resare soarele, tot aşă s'a stins păgânismul pe nesimţite, înaintea luminei creştinismului.*

Una din cele trei părţi ale omenirei întregi (adică 564 de milioane de suflete din întreaga omenire care se ridică în zilele noastre la: 1594 de milioane de suflete), astăzi este creştină adoratoare a sfintei Treimi [1]); iar popoarele cari încă n'au primit până acum bo-

1) Toată omenirea de azi (an. 1911) să ridică la 1594 milioane de suflete şi coboară din următoarele 5 rase:

I. *Din rasa caucasiană*, descind popoarele locuitoare în centrul Europei, India răsăriteană şi Africa de nord. Aceste popoare se despart şi ele în familii şi ginţi.

a) *Familia Indo-germană* sau arică (745 mil.) cuprinde în sine 5 ginţi:

1) *Ginta latină* (154 mil.) din care coboară Francezii, Italienii, Românii, Ispaniolii, Portugezii, Catalonii, Valonii şi Grecii moderni. 2) *Ginta teutonică* (109 mil.) din care descind Germanii, Englezii, Scoţienii, Scandinavii, Holandezii şi Flamanzii. 3) *Ginta slavă* (126 mil.) care conţine în sine pe Ruşi, Rutenii, Poloni, Casubi, Masuri, Cehi, Slovaci şi pe Venzii din Saxonia; apoi pe Sârbi, Croaţi, Sloveni din Istria, pe Lituani şi Bulgari. 4) *Ginta Iranică* (26 mil.) care a dat din sânul ei pe Perşi, Armeni, Curzi, Georgieni, Cerchezi, Afganistani şi Tacichi. 5) *Ginta indică* (240 mil.) căreia aparţin popoarele răspândite în India. Tot din familia Indo-germană mai fac parte Albanezii (1 mil.) şi Celţii (9 mil.) din Irlanda şi America de nord.

b) *Familia semită* (41 mil.) din care fac parte Jidanii, Arabii, Beduinii, apoi descendenţii vechilor Haldei, Sirieni, Fenicieni, Babiloneni şi Asirieni; tot aci se numără Abisinienii, Nubienii, Somalii şi Suahelii.

c) *Familia hamitică sau Berberiană* (20 mil.) din care coboară Berberi din Maroc, Maurii, Cabilii, Tuaregii, Copţii din Egipt, Abisinienii, Dongolienii ş. a.

tezul creştinismului se află în întunerecul cultural şi religios [1]). Este de folosul nostru liturgic să aruncăm aşa dar o scurtă privire şi asupra cultelor păgâne din timpul de faţă [2]).

Cultele păgâne cari există azi pe suprafaţa pământului se împărţesc în două categorii : *sistematice* şi *nesistematice.* Cele sistematice sunt următoarele : *brahmanismul, budismul, parsismul, confucianismul, taotzeismul, fotismul* şi *sintoismul.* Iar cele nesistematice sunt acestea : *sabeismul, zooteismul, antropoteismul, şamanismul* şi *fetişismul.*

Cultele «sistematice» se numesc astfel, căci ele de şi sunt păgâne, totuşi au o ordine în credinţă, au temple, preoţi şi literatură religioasă scrisă. Iar cele «nesistematice» se cheamă aşa,

---

II. *Din rasa mongolă* avem:

a) *Familia finică* (22 mil.) care conţine în sine pe Careli, Fini, Estoni şi Curii din Europa nordică. La familia finică mai însumăm pe Ungurii şi Seclerii din Ungaria şi Transilvania, pe Serjeni, Mordvineni, Ceremizi, Samoezi, Ciuzi, Laponi, Voguli ş. a., din Rusia nordică.

b) *Familia mongolă* (514 mil.) din care fac parte Chinezii, Japonezii, Tibetanii, Anamiţii, Siamezii, Birmanii, Bureţii, Manciurii, Tunguzii, Calmucii şi Iacuţii; apoi Bucharienii, Osmanii, Chirghisii, Turcii, Tătarii, Caracalpacii ş. a.

III. *Rasa malaeză* (40 mil.) cuprinde în cercul ei pe Mongolii malaezi din insula Sumatra, Negriţii din Filipine, pe Iavanezi, Sundanezi, Acinezi şi Batacii din Iava şi Sumatra; tot aci avem pe Dajaci, Alfurii şi Macasari din Borneo, Celebes şi diferite insule.

IV. *Din rasa americană indigenă* (15 mil.) fac parte Atabascii, Irochezii, Cri, Delavarii, Nacezii, Huronenii, ş. a., din America nordică; apoi Zapatechii, Aztechenii, Toltechenii, Otomii, ş. a., din America centrală; în fine Tupi, Araucarierii, Patagonienii, Guaranii... din America sudică.

V. *Rasa etiopică sau neagră* (145 mil.) cu fii ei răspândiţi în Africa şi Australia, ne-a dat o mulţime de triburi din care cităm numai câteva: Fulbe, Haussa, Sontai, Fullah, Niam-Niam, Dahomeeni, Fan ş. a., aşezate în Africa nordică şi centrală. Din rasa neagră mai sunt şi popoarele *Bantu şi Bundu* din Africa sudică ca d. e. Cafrii, Zulu, Beciuanii, Suaheli, Maruţi, etc. Urmează apoi popoarele din Papua, Nigriţia, Guiana Nouă, Caledonia-Nouă şi din insulele oceanelor şi mărilor; în fine popoarele din Polinesia, Micronesia, Melanesia etc.

Rase nehotărite. Unele popoare nu se ştiu de cari rase se ţin: s. e. Bascii din Ispania (700.000), Dravizii (50 mil.) din India, Singalesii (2 mil.) din Ceilan, Eschimozii din America de nord, Hotentoţii şi Buşmanii din Africa de sud, cum şi Ţiganii răspândiţi în Europa, Asia vestică şi Africa nordică, Conf. A. L. Hickmann's Geographisch-statistischer Universal-Taschen-Atlas, Wien, 1897, S. 9—14.

1) Cele 1594 milioane de suflete de pe pământ, după cultul lor religios se împărţesc cam astfel : 564 milioane creştini de toate confesiunele (120 milioane greco-ortodocşi ; 10 milioane eterodocşi ; 263 milioane romano-catolici; 171 milioane protestanţi) ; 215 milioane mahomedani ; 15 milioane mozaişti (jidani) şi 800 milioane păgâni. Cele 800 milioane de păgâni se împărţesc aproximativ cam în chipul următor: 120 milioane budişti; 215 milioane brahmani (Hindu); 300 milioane confucianişti, taotzeişti şi fotişti ; 15 mil. sintoişti ; dar confucianiştii, taotzeiştii, fotiştii şi sintoiştii, adesea ori sunt şi partizani ai budismului, şi de aceea mulţi îi numără tot la budism ; iar 150 milioane aparţin cultelor nesistematice ; aceştia sunt : sabeişti, zooteişti, antropoteişti (animişti), şamanişti şi fetişişti. Conf. A. L. Hickmann's Geogr.-statist. univ. Taschen-Atlas, S. 45.

2) De şi judaismul şi mahomedanismul sunt depărtate de creştinism, totuşi ambele religiuni fiind monoteiste cu adoraţiunea lui Iehova şi Allah, şi având un cult mai curat de cât al tuturor popoarelor necreştine, de aceea nu ne ocupăm aci de judaism şi mahometanism, ci numai de cultele politeiste.

pentru că nu au vr'un sistem de credință, nu au temple, și nici preoți, nici literatură scrisă.

A) Cultele păgâne sistematice.

1. *Brahmanismul.* Vechia religiune indiană, aveà la început (cu vr'o 3.000 de ani a. Hr.) de zeu principal pe **Dyaus-Pitar** (Deus, θεός); iar zei mai mici pe **Indra**[1]), **Varuna** ş. a. Dar cam cu 1000 de ani a. Hr., religiunea aceasta se numi *«brahmanism»* de la zeul principal care fu acum **Brahma** (rugă-

Zeii brahmani: Brahma, Vişnu (cel de sus) şi Siva, stau pe un tron împletit din 7 şerpi.

---

1) a) **Formule de rugăciuni străvechi, făcute de brahmani lui Indra.**
„Veniţi cei de un cuget cu noi, luaţi locurile voastre (în templu) ca să alegem cele mai frumoase cântece şi să sărbătorim pe Indra".
„Pe Indra, pe puternicul Indra, isvorul bogăţiilor, să-l mărim şi să-i aducem daruri".
„Indra ne încarcă de bunătăţi, el ne dă înţelepciune, şi el să primească sacrificiile noastre".
„Cântaţi lui Indra care stă în carul de răsboiu, şi zdrobeşte pe inimicii săi sub picioarele sale".
„Aduceţi lui băuturile ce-i plac; aduceţi-i **dahdhi**" (lapte acru temelia sacrificiilor din epoca vedică).
„O Indra! Tu care eşti Dumnezeu – Împărat, şi ocârmueşti lumea, tu care ai umplut universul de la naşterea ta, priveşte darurile noastre".
„Tu care asculţi cântecele noastre, fă ca darurile ce-ţi sunt puse înainte, să fie vrednice de tine".
„Rugăciunile şi cântările sfinte mărind puterea zeilor, să poată şi ale noastre rugăciuni să mărească puterea ta".
„Tu Indra, care ocroteşti toate cu mâna ta nevăzută, primeşte aceste băuturi curate, aceste **pindbas** (prăjituri) şi aceste *dahdhi* ce-ţi aducem ţie".

ciunea). Brahmanismul răspândit şi azi în tot Industanul, introduse în sânu'i cu deosebire de la secolul VI a. Hr. un haos de zei, în fruntea cărora găsim sub diferite nume pe *Brahma*, care împreună cu *Vişnu* şi *Siva* formează o trinitate (trimurti). După *Vede*[1]), străvechile cărţi sfinte ale Indienilor, Brahma este creatorul a toate; Vişnu înţelepciunea lumei şi Siva distrugătorul răului. Toţi trei la un loc se înfăţişează prin un trup cu trei capete. Cam de la secolul VI a. Hr. brahmanismul s'a complicat şi a decăzut din clasicismul său, atât prin infinitele schim-

ईश्वर इत्थं जगददयत यत् स्वमद्वितीयं तनयं प्राददात यतो यः कश्चित् तस्मिन् विश्वसिष्यति सोऽविनाश्यः सन् अनन्तायुः प्राप्स्यति ।

Model de scriere sanscrită. Traducerea acestui text sanscrit este aceasta „Că aşà a iubit Dumnezeu lumea, încât şi pe Fiul său cel unul născut l'a dat, ca tot cel ce crede întru el, să nu piară, ci să aibă viaţă veşnică". (Ioan 3, 16). Conf. Britische und Ausländische Bibel-Gesellschaft, London 1881, p. 32.

„Noi mărim puterea ta nemărginită; de aceea tu Domnul vieţei ne apără în contra morţei", etc. Conf. Moïse, Manou, Mahomet, traditions religieuses, par Louis Jacolliot, Paris, 1880, pag. 354.

b) **Cântarea străvechilor brahmani în faţa lui Indra,** *pentru scăparea din potopul cel mare.*

„Veniţi, adunaţi-vă împrejurul nostru cum se adunau în vechime strămoşii noştrii împrejurul lui **Madutchaudas"** (un mare brahman).

„Şi toţi împreună să-i aducem băuturi lui Indra şi să-i cântăm lui, că a mântuit din apele potopului pe **Vaïwasvata** singurul om drept".

„Să mărim pe Indra care a suflat peste vânturi şi a dus corabia bătrânului nostru strămoş pe vârful muntelui *Hymavat"*.

„Să-l mărim pe el pentru că a poruncit lui *Vaïwasvata* după ce soarele a luat locul vârtejului, ca *turtureaua* să părăsească corabia" ş. c. l. Conf. Louis Jacolliot, Moïse, Manou, Mahomet, traditions religieuses, Paris, 1880, pag. 355.

1) *Rig-Veda* (cunoştinţa imnelor de laudă), cea mai veche culegere (cam 19 secole a. Hr.) de cântări religioase în 10.500 versuri, procură preoţilor brahmani, un material foarte bogat de bine-cuvântări, blesteme şi diferite formule relative la cult. Rig-Veda avu mai târziu 3 colecţiuni succesive: *Yadjur-Veda* cu rugăciuni în proză; *Sama-Veda,* cu rugăciuni (mantras) hotărâte a fi cântate şi *Atharva-Veda,* cu formule de sfinţiri, curăţiri şi jurăminte. Fie care din aceste Vede se compune din două părţi deosebite: *mantras* sau rugăciunile şi *brahmanas* sau dogmele şi învăţăturile religioase.

Mai în urmă se compuseră la aceste 4 Vede comentarii (Puranas, Sutras) religioase, filozofice şi dogmatice. Apoi prin sec. VI a. Hr., *Vyâsa,* după cum susţin brahmanii, a compus un extras din cele patru Vede numit *Vedanta.* Vedele de şi sunt scrise în limba **sanscrită,** cu toate acestea în timpurile moderne (sec. XVII), s'a făcut din ele o traducere scurtată în limba persană şi apoi în cea latină; iar în limbile vorbite în Europa, sunt traduse numai unele părţi din Vede. Brahmanismul de la budism încoace, se află explicat în *Purana,* apoi în cele două epopei: **Mâhâbhârata** (107,389 versuri) şi *Râmâyana* (24.000 versuri). Conf. M. Langlois, Rig-Veda, Paris, 1848.

bări şi atribute date zeilor, cum şi prin formele bizare ce li s'au dat în pagode (capişte [1]).

Cultul brahman este plin de superstiţiuni unele ridicule şi altele revoltătoare. La sărbătoarea **Djaggernath,** pe când un car sfânt al zeului **Crişna** (Vişnu), zdrobeşte sub roate o mulţime de victime cari îşi caută moartea în acest chip spre a dobândi o fericire eternă, alţi fanatici se supun în capişti de bună voe la tot felul de torturi. Zeiţei soţia lui Siva, în timpurile trecute, îi sacrificau şi oameni. Până acum mai există încă şi obiceiul crud de a se arde femeile indiene când mor bărbaţii lor [2]). Spălările în rîul

Un preot brahman din India (Asia) în serviciul său religios din pagodă (templu). El ţine în mâna dreaptă clopoţelul cu care alungă demonii.

1) In templele brahmane nu arare ori se găsesc columne în forma mădularelor bărbăteşti consfinţite lui Vişnu zeul naşterilor masculine. De asemenea se mai văd şi forme în chipul organelor femeeşti consfinţite soţiei lui Vişnu, zeiţa naşterilor femenine. La ziua ei se fac mari desfrânări cu sacrificii sângeroase.

2) Ingrozitorul obiceiu de a se arde de vii văduvele, odată cu arderea cadavrelor bărbaţilor lor n'a dispărut încă în India. In provincia *Behar*, a murit în Ianuarie 1905, brahmanul *Candri Misr*, iar cadavrul lui trebuia să fie ars pe malul unui râu. Văduva lui se îmbăiă, se împodobi ca pentru o nuntă, se aşeză pe rug, şi porunci fiului ei să-şi îndeplinească datoria religioasă. Fiul văduvei

Gangele și vizitarea cel puțin odată în viață a templului din Bengalia, în care se află zeul Vișnu, sunt părți principale ale acestui cult. Paradisul, după Vede, este un loc de lumină și glorie [1]; iar iadul pentru făcătorii de rău, este un puț foarte adânc [2]).

În brahmanism se admite și metempsihoza, adică mutarea sufletelor din vietate în vietate până ce se curăță de păcate.

Brahmanii, adică preoții acestei religiuni, se ocupă cu studiul Vedelor și cu exercițiul cultului [3]). Ei se disting printr'un

Carul sfânt «Djaggernath» la sărbătoarea cu acest nume, sdrobește sub greutatea roatelor sale pe brahmanii pioși.

și rudele aprinseră rugul în prezența unei mulțimi mari de privitori. Apoi în rugăciuni, în sunete de țimbale și trâmbițe, arse văduva împreună cu cadavrul soțului ei. Autoritățile engleze nu se arată prea energice în stingerea acestui înspăimântător obiceiu.

Abatele *Duewar*, istorisește că în anul 1817 au fost arse numai în provincia *Bengal* peste 700 văduve; iar în anul 1819 peste 400, într'o circumscripție a guvernământului Calcuta. Victimele cari încercau să fugă, erau prinse de mulțimea îndârjită și aruncate în flacări. (Autorul).

1) De aceea rugăciunea brahmanului în această privință sună astfel: *„Pune-mă, o,* **soma,** *in lumea neschimbată și neperitoare, unde se găsește lumină și glorie nesfârșită“*. (Rig-Veda, IX. 113,7).

2) *„Acest abis*, zice Rig-Veda (IV. 5,5), *este gătit pentru cei răi, mincinoși, necredincioși, ca niște femei fără frați, ca niște femei cari își urăsc pe bărbații lor“*.

3) Iată și alte fragmente de învățături și rugăciuni brahmane:

„Nici-odată, o Indra, nu vei găsi om bogat amic al tău“ (Rig-Veda VIII, 21,14). *„Iar dacă umblu ca un nuor bătut de vânt, tremurând, ai milă de mine. Noi când greșim, o Varuna, mâniem pe cei din ceruri... nu ne pedepsi pentru această greșeală“* (Rig-Veda VI. 89, 2—5).

În fiecare zi, în pagode se aduc 3 sacrificii: unul în zorile zilei, altul în

costum special și se nutresc numai cu verdeturi, orez și lapte. Pentru a se face vrednici de paradis, mulți dintre brahmani se supun din voința lor la chinurile cele mai oribile; d. e. rămân în toată viața într'o posițiune imobilă, umblă desculți iarna și vara, își fac împusături pe corp cu ferul ascuțit, privesc neclintit în soarele arzător, stau culcați pe cue ascuțite, etc. Dar de când Indiile se află în stăpânirea Englezilor, s'au mai împuținat aceste cruzimi [1]). Astăzi credincioșii brahmanismului se ridică la *vr'o 215 milioane de suflete* [2]).

2. *Budismul* este o reformare a brahmanismului. Cam prin

O văduvă brahmană (*) din India e aruncată de vie în foc pentru a arde împreună cu cadavrul soțului ei.

miezul zilei și al 3-lea seara. Sacrificiile sunt însoțite de imne și cântări în onoarea lui Brahma, a soarelui, focului, apelor, etc. Preoții brahmani, la aducerea sacrificiilor, sună și clopoței pentru gonirea spiritelor rele. Sacrificiile se aduc din cereale, plăcinte, lapte acru, băutura *soma*, unt proaspăt și felurite grăsimi. Și laicii aduc sacrificii de 3 ori pe zi, în vatra focului din casă.

Iar băutura „soma" se extrage din planta sfântă numită și ea „soma", cultivată în Indii, insula Ceilan, China, Japonia, ș. a. Eu aşi asemăna această băutură cu mustul scos din struguri. (Autorul).

1) Conf. M. N. Bouillet, Dictionnaire universel d'histoire et Geographie, edit. 16, pag. 255, Paris 1860. – Adolf Kägi, „Der Rig-Veda", Lpz. 1881. – Müller, Scholien des Sâyana, London, 1849. – Icon. C. Nazarie, Apologetica creștină, Tom. II, traducere de pe Rojdestvenski, Fălticeni, 1897, p. 34. – Max Müller, Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft. 1874. – E. de Pressensé, Hist. des trois prem. siècles, le premier siecle, pag. 53–79.

2) Vezi „Religiunea vechilor Indieni, Perşi, Greci şi Romani" studiată de mine şi publicată în revista *„Biserica ortodoxă Română"*, din Bucureşti, anul XXX (1906), n. 6, pag. 687–699. (Autorul).

secolul VI-lea a. Hr., tot răsăritul asiatic era răsvrătit, din cauza coruptiunei în care căzuseră religiunile vechi, și de aceea vedem pe Buda, Confuciu, Laotze (Lao-ce) și Zoroastru, nevoindu-se a dà o înfățișare mai logică credințelor păgâne [1]). În acest timp Buda (Chinezii îl numesc Fo), fiul unei familii regale Sakya (Sakyamuni), din părțile rîului Gangele, reformă religiunea brahmană și îi aduse noui modificări [2]). Atât nașterea cât și activitatea lui Buda în India, sunt învăluite în legende și minuni. Noua religiune reformată după principiile filozofice și morale ale lui Buda (luminatul), se numì *«budism»* și se întinse apoi din India în China, Mandciuria, Mongolia, Tibet, Japonia, insula Ceilan [3]), în regatul de Anam și Siam, în imperiul Birmaniei, insulele Malaeze, în unele părți ale Siberiei și Rusiei de răsărit [4]).

Un fakir (sărac) **brahman indian stă culcat pe cue ascuțite un timp de mai multe luni, în semn de penitență.**

1) P. M Georgescu, Tablou sinoptic de toate religiile pământului, București, 1870, pag. 44.

2) Despre timpul în care a viețuit Buda nu se unesc indologii. Budiștii din Tibet urcă nașterea acestui reformator cu 3000 de ani înainte de Hristos; iar cei din China, Mongolia și Japonia o stabilesc între sec. X–XIV a Hr. Legendele indiene cu majoritatea indologilor fixează nașterea lui Buda la anul 623 și moartea la an. 543 a. Hr.; dar el va apare iarăși după 5000 de ani sub numele de **Maîtreya**. Conf. M. N. Bouillet Dict. de hist., pag. 243. Asem. C. D. Georgean, Univers. princ., relig. creștine, București, 1878, pag. 19–24.

3) In orașul **Anaradhapura** din insula Ceilan, trăește un copac ce se crede a fi în etate de 2.200 de ani după cum arată vr'o 25 de documente budiste. Copacul este ofilit, ruinat și aproape în stingere. Abia vr'o câteva frunze mai dau din el. In împrejurimea copacului sunt multe altare budiste.

4) Icon. C. Nazarie, Apol. creșt., Tom. II, pag. 36–68.

Fiecare din aceste ţări îşi modifică în felul său religiunea budistă, ne depărtându-se însă de principiile ei generale [1]. Buda nu a văzut în viaţă alt cevà de cât *suferinţa*; a se mântui de suferinţă e culmea virtuţei.

Budismul recomandă înfrânarea dela rău (cam în chipul decalogului ebraic) şi asceza până la mortificarea sau aducerea corpului în nesimţire [2]. In această stare budistul se crede în

Marea pagodă regală budistă din oraşul Cambodge (Asia) zidită în stil cambodgian.

1) După cum am văzut eu însu-mi, Buda se închipueşte în formă de statuă şi arare-ori prin pictură. De obiceiu se reprezintă prin statuă de coloare arămie (ca ori ce Indian), în chipul unui Indian corpolent, şezând jos cu picioarele încrucişate. El poartă scufie mică pe cap cu puţine ornamente pe frunte; corpul îi este gol, are două ori opt mâni întinse, simbolul dărniciei. Statua lui Buda stă în mijlocul pagodelor. Vezi chipul lui Buda, Tom. I, Tez. Lit. p. XXXIX.

Dar în anul 1897 am văzut în muzeul etnografic din Berlin, o statuă a lui Buda, adusă din India; ea este făcută din bronz şi are o mărime colosală. Buda stă însă acì în picioare. (Autorul).

2) Indienii budişti se înfrânează atât de carne, cum şi de băuturi spirtoase. Conf. C. D. Georgean, op. cit., pag. 22.

culmea fericirei pe care o întitulează **Nirvana** [1]). Dar nu toţi ajung în Nirvana în această viaţă, de aci răsare nevoia de metempsihosă ca şi în brahmanism [2]).

La început, budismul nu aveà nici cult nici temple, ci constà numai într'un sistem filozofic pesimist. Mai în urmă Buda schimbă cultul său, care devenì mai mecanic de cât cel brahman. Cultul budist e astăzi cel mai degenerat în cât există în el şi maşini de rugăciuni, cari învârtesc necontenit formule ca aces-

1) Scriitorul englez anume *Percy Landon*, călătorind mult în misteriosul Tibet, a dat la iveală în anul 1905 o carte asupra acestei ţări, în care puţini europeni au putut pătrunde. Landon laudă mult ospitalitatea şi blândeţea ţăranului tibetan, care suportă cu răbdare jugul călugărilor budişti guvernatori ai Tibetului.

În Lassa fanatismul şi bigotismul călugărilor budişti merge până acolo, în cât mulţi din ei pentru a se împăcà cu Buda, îşi petrec viaţa îngropaţi în pământ din propria lor voinţă.

O mânăstire cu călugări îngropaţi de vii se află lângă *Gyanglse*. Iată cuvintele lui Landon cu privire la această mânăstire:

„*Am fost dus*, zice el, *printr'o curte strâmtă, încongiurată de toate părţile cu ziduri. Lângă zid pe pământ se află deschizături mici strâmte, acoperite cu pietre Conducătorul meu lovi de 3 ori într'una din aceste pietre şi atunci văzuiu lucru ingrozitor: incet şi cu părere de rău se depărtă piatra de pe deschizătură; o prăpastie neagră se deschise inaintea mea. O mână neagră ca un schelet se arătă... după o pipăială mai lungă, mâna obosită. căzù fără putere la pământ. După câteva minute mâna se ivì iarăşi la nivelul deschizăturei. In fiecare zi se aduce acestor nenorociţi puţină apă şi o bucată de azimă. Aducătorul bate de 3 ori pe piatră şi atunci cel îngropat intinde mâna şi ea hrana*

Aceşti călugări îngropaţi de vii, petrec toată viaţa în groapa lor, fără a eşì vr'o dată dintr'insa, încungiuraţi veşnic de o noapte şi singurătate îngrozitoare Ei petrec acolo 15, 20 şi 30 de ani. Când nu mai răspunde la bătaia îngrijitorului, se ştie că monahul a murit. Se scoate cadavrul şi în locul lui vine altul".

Landon descrie foarte frumos capitala Lassa. El spune că din depărtare oraşul acesta apare ca o minunată fantasmă albă acoperită cu aur strălucitor.

Despre mânăstirea *Potala* reşedinţa lui Dalai-Lama zice că „*e ceva uriaş, măreţ şi extraordinar. Nu există in lume o construcţie cu care să se compare*".

2) Iată învăţăturile principale din **„Catehismul Budist"** întocmit din 168 întrebări şi răspunsuri. Cartea e tradusă din versiunea franceză, în limba română, de *Grigore Goilav*, în Bucureşti, 1909. Art. 1: *Ce este un budist?* Un credincios in Domnul nostru Buda. Art. 3: *Fost-a Buda un zeu?* Nu. Art. 4: *Fost-a el un om?* El aveà pe dinafară chipul omului; dar în lăuntru nu era ca ceilalţi oameni. Art. 5: *Buda erà numele lui?* Nu, acesta erà numele stărei lui sufleteşti. Art. 6: *Ce însemnează numele Buda?* Luminat, sau cel ce are destulă înţelepciune. Art. 7: *Care era adevăratul nume al lui Buda?* Siddharta erà numele lui crăesc; iar Gautama numele său de familie. El erà prinţ de Kapilavastu. Art. 8: *Cine-i erà tată şi mamă?* Regele Sudhodana şi regina Maya. Art. 9: *Când s'a născut prinţul Siddharta?* La anul 623 înainte de era creştină. Art. 14: *Trăia Buda singur?* La vârsta de 16 ani s'a căsătorit cu Yasadhara... stoluri de fete cu muzică şi danţuri fermecau orele de odihnă ale lui Buda în palatele lui strălucite. Art. 30: *Cum a eşit el din palat?* Intr'o noapte pe când strejarii dormeau... încălecă pe calul său alb Kantaka şi s'a depărtat în jungle (pustie) la nişte pustnici brahmani. Art. 39: *Ce mai făcù atunci?* Fugi şi de acì în pădurea Buddha-Gaya unde stătù în post şi cugetări. Art. 43: *Postea Buda?* In toată vremea. Art. 50: *Ce a dobândit din acestea?* S'a făcut „Buda" adică luminatul. Art. 66: *Ce este* **Nirvana?** O stare unde încetează ori ce schimbare, chin şi durere. Ori ce om ajunge în Nirvana. Art. 86: *Care sunt cele 10 porunci ale budistului?* A se feri: de furt, ucidere, ş. a. Art. 159:

toa: *o, prețiosule* (Buda) *in floarea Lotului* [1]). Sacrificiile constau din flori, tămâieri și semințe. Zeul cel mai mare e **Buda** întrupat în persoana reformatorului Buda, închipuit de obiceiu șezând pe o floare, dar sunt pe lângă el și alți zei mai mici.

Budiștii din provincia Tibetul, (indigenii îi zic: *Bodjul*; Chinezii: *Tsang*), au o ierarhie clericală sistematică. Preoții de aci se numesc *Lama*; iar ponteficele lor cu reședința în orașul Lassa capitala Tibetului, poartă numele de *Dalai-Lama*, care se crede că e o încorporare inferioară a lui Buda [2]). Fie care țară budistă își are cultul ei, venerând, relicve, icoane, ș. a., cu credința că-și au origina de la Buda [3]). Cărțile sfinte sunt cunoscute

---

Ce știi despre viața lui Buda? Vineri s'a născut, Mercuri a fugit în pustie, Marți a murit în etate de 80 de ani. Art. 160: *Scris-a el învățăturile sale?* Nu, regele Bimbisara a poruncit a fi săpate pe table de aur.

1) *Lotos* ou *Lotus*. Les anciens désignaient sous ce nom trois sortes de plantes: a) *des herbes aquatiques qui croissaient dans le Nil et le Gange... on voit l'image de lotus aquatique sur plusieurs monuments égyptiens et indiens; il était chez les Egyptiens, un des attributs du Soleil*, parce que sa fleur se montre sur l'eau au lever de l'astre, et disparait avec lui; *b)* des herbes terrestres appartenant, la plupart, à divers genres de la famille des Légumineuses; *c)* un arbre, que l'on croit être le *zizyphus lotus*, espèce de Jujubier cultivée sur les côtes septentrionales de l'Afrique, où son fruit est la nourriture principale. Conf. M. N. Bouillet, Dictionnaire univers., des sciences, des lettres et des arts, ed. 19, Paris, 1890, pag. 960.

Iar Erodot spune că atunci când cresc apele Nilului și câmpiile se schimbă într'o mare, cresc în apă mulțime de flori pe cari Egiptenii le numesc *Lotos*. Ele au forma **crinilor.** Locuitorii le culeg, le usucă la soare, le pisează semințele și fac din ele pâine pe care o coc la foc. Rădăcina de Lotos e rotundă și cam de mărimea unui măr. Ea e bună și de mâncare și are un gust cam dulceag. Conf. P. M. Georgescu, Muzele lui Herodot, București, 1893, pag. 101.

2) După moartea unui Buda încorporat, representațiunea lui rămâne în figura lui Dalai-Lama, până la venirea unui alt Buda. Dalai-Lama (preotul oceanului, marea înțelepciune), residează în palatul-cetate-mânăstire, *Potala*, sau Putala ori Budala, din orașul Lassa, capitala Tibetului, tributar Chinei. În oraș sunt 20.000 de călugări budiști la 50.000 locuitori. Situat în valea râului sfânt Dzang-Bo, orașul Lassa, prezintă aspectul unei cetăți originale, prin mulțimea mânăstirilor, templelor și a tot felul de lucruri budiste. Palatul Potala clădit pe o colină înaltă, e văzut din orice parte a orașului. Creștinii sau ori ce credincioși de altă religiune, cu greu se pot strecura în Lassa, Meca budismului și cu atât mai mult în Potala, ca să nu profaneze cu prezența lor sfințenia locului. Dalai-Lama capul călugărilor budiști (tichiele galbene), primește în audiență pe cei care din motive de pietate doresc să-l vază; el atunci șade pe un altar de aur, cu mâinile întinse pentru a bine cuvânta. Poartă pe cap o coroană de aur și e îmbrăcat într'o mantie de purpură. Fața acestui pontifice budist, de și e blândă și liniștită, totuși trădează chinurile la care el se expune de bună voe, ca să intre în *Nirvana*. El se confirmă de împăratul Chinei când se sue pe tron.

Capul clericilor căsătoriți (tichiele roșii), e iarăși un pontifice budist, dar nu se bucură de influența pe care o are Dalai-Lama. El rezidează în Tibet la *Saki-Lumpo*.

Al treilea pontifice mai puțin însemnat, locuește afară din Tibet la *Urga*. Călătorii descriu cu admirațiune bogățiile mânăstirilor budiste din Lassa. Conf. Schiefner, Geschichte d. Buddhismus in Indien, Petersburg, 1869. — M. N. Bouillet, Dict. d'hist. et. de geogr., pag. 455 și 1443.

3) Misionarii creștini afirmă că budismul acum e o copie desfigurată a creștinismului; prin urmare nu creștinismul a copiat budismul, după cum se susține de unii, ci budismul imitează într'un chip nereușit creștinismul. Aceasta se poate dovedi foarte lesne prin faptul că budismul la început a fost numai un sistem filosofic lipsit de ori ce cult și ceremonii. Apoi originalul evangeliei lui

sub numele de «Tripitaka» ori «Sutta» sau de «Sutra» (texte). Ele sunt împărţite în capitole sub formă de proză şi poezie, conţinând astăzi parte învăţături budiste şi brahmane, parte învăţături şi parabole împrumutate din evangelie [1]).

Cam de la sec. VIII-lea d. Hr., se născură din budism o mulţime de secte sub diferite numiri, dar cari nu se depărtează în punctele esenţiale de mama lor comună, religia budistă. După aprecierile statistice, budiştii ating cifra de *120 milioane de suflete* [2]). Chiar în Germania, pesimiştii Schopenhauer şi Hartman profesară principiele budiste răspândite acum şi în unele părţi ale Angliei. De altfel, dintre toate religiunile păgâne, budismul e întemeiat pe oare care logică.

3. *Parsismul* sau *Magismul* ori *Mazdaismul*, este o reformă a vechei religii iranice, care ajunsese în mare decadenţă cam prin sec. VI a. Hr. In timpul acesta Medul Zoroastru (Zarathustra), inaugură o reformă în Bactria, sub scutul regelui Gustasp (poate Histaspe), şi aduse vechea credinţă iranică într'o stare mai curată [3]). Ca şi Buda, Zoroastru e învălit în legende,

---

Matei, după cum ne spune Eusebiu în Ist. Bis. 5.10, fu adus de Vartolomei, în Indii la începutul creştinismului; din acea evangelie — poate — budiştii împrumutară multe parabole şi învăţături şi le intercalară în Sutre, în cari aflăm, parabola vameşului şi a fariseului, a celor cinci fecioare înţelepte, etc. Iar în secolul II când Panten a mers la Indieni după cererea acestora ca să predice creştinismul, a aflat acolo urme de învăţături evangelice semănate oare când de apostolul Vartolomei. Conf. I Stef., Catech. Bis. drept cred. răs., Sibiu, 1879, pag. 48.

Dar să lăsăm pe renumitul istoric, Wladimir Guettée († 1892), să ne lămurească această cestiune. „Barthélemy, zice acest bărbat în Istoria sa Bis., pénétra jusqu'aux Indes... *L'enseignement chrétien passa jusque dans les livres sacrés des Indiens* et la légende de Chrisna est calquée sur l'Evangile de saint Mathieu. On a prétendu que cette légende était antérieure, dans l'Inde à la prédication de l'Evangile, de sorte que toute l'histoire de Jesus Christ ne serait qu'un roman calqué sur cette ancienne légende indienne... Les savants les plus competents dans la littérature indienne comme **William Jones** et **Colebroke**, on établi que plusieurs des livres auxquels on voudrait attribuer une antiquité fabuleuse, ne remontent qu'aux siècles, qui correspondent *au moyen âge des nations occidentales, et que les livres les plus anciens ont été modifiés à diverses époques*". Wladimir Guettée, Histoire de L'église, Tom. I, pag. 192. — Dr. Juliu Olariu. Într. în V. T., Carans., 1891, pag. 144.

Creştinii „Tomişti" până azi păstrează în sudul Indiei pe coastele Malabar, credinţa lor primită în secolul primar al creştinismului.

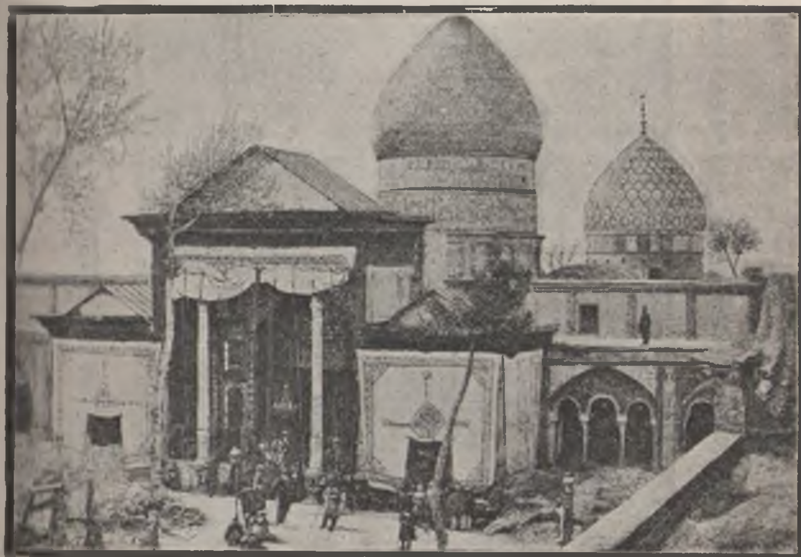
1) Colecţiunea tuturor cărţilor sfinte (K'hagiur) ale budismului scrise în limba **sanscrită**, umple astăzi aproape 108 volume, cu toate că Buda n'a scris nimic. M. N. Bouillet, Dict. d'hist., pag. 243.

Una din cele mai curioase cărţi indiene este *Kama-Sutra* sau misteriele tinereţei vechilor Indieni. Acì se arată fantazia orientală în toată goliciunea ei. *Kama-Sutra* a apărut de curând în Paris tradusă în limba franceză de E. Lamairesse.

2) Dar confucianiştii, taotzeiştii, fotiştii şi sintoiştii cari ating acum cifra de 315 milioane suflete, adesea ori sunt şi partizani ai budismului, şi de aceea mulţi îi numără tot la budism; în cazul acesta budismul numără vr'o 435 de milioane de credincioşi.

3) Pe când majoritatea scriitorilor susţine că Zoroastru a trăit prin sec. VI-lea a. Hr., unii îl pun cu 5.000 de ani mai înainte de răsboiul troian; iar alţii cu 1300 de ani a. Hr. Noi însă admitem că Zoroastru a trăit prin sec. VI-lea a. Hr., întemeindu-ne mai ales pe curentul general ce se pornise în ex-

minuni și povestiri cu fantazii orientale. Din Bactria, religiunea reformată numită «parsism», trecù în Persia și în alte țări iranice. Străvechiul zeu Ahura-Mazda creatorul zeilor și al lumei, devine în parsism *Ormuzd* sau spiritul cel bun; iar zeul Agro-Manyus sau Anro-Manyus creatorul demonilor și al tuturor răutăților, fù numit *Ahriman* sau spiritul cel rău, necontenit contrar lui Ormuzd (dualismul). Imprejurul acestora, sunt și alți zei foarte numeroși [1]). Gnosticii și Manicheii împrumutară multe învățături din parsism [2]).

Moscheea persană „Șahzadèh-Abdul-Azim" din orașul Teheran (Persia)

tremul orient asiatic, de a se reforma vechile religiuni. Magii cred că după 3000 de ani de la Zoroastru, va venì Mântuitorul lor și va nimici pe Ahriman. Conf. M. N. Bouillet. Diction. d'hist. et de geogr., p. 1921.

1) In parsism binele și răul se iau mai mult în înțeles material; răul constă în materie și întunerec; iar binele constă în lumină, în lupta cu tot ce e rău, și în *ferirea de minciună*, după cum vedem aceasta în rugăciunea vechiului persan, aflată în cărțile lui sfinte: „Ție mă rog, o Ormuzd, și ție îți cer plăcerile, curățenia și sfințenia".

„Dăruește-mi o viață lungă și un bine deplin".

„Dăruește oamenilor plăceri curate și sfinte și fă ca ei să se înmulțească și totdeauna să fie în plăceri".

„Apără pe omul care iubește adevărul de omul mincinos și arată pretutindenea lumina ta".

În parsism se recomandă prin cărțile sfinte virginitatea fetelor până la măritiș, împerecherea animalelor și *ocrotirea câinilor* (ca la Turci și Tibetani), căci câinele a fost apărătorul orientalului în contra animalelor sălbatece. Conf. E. Lamairesse, Kama Soutra, pag. VII–VIII, Paris,

2) Dr. N. Nitzulescu, Comp. de Ist. Bis., p. 40, Bucur., 1875.

Scrierile sfinte ale acestei religiuni sunt cuprinse *a)* în *Zend-Avesta* veche (cuvânt viu) divizată în 3 părţi: *Vendidat* (cosmogonia), *Yasna* (rugăciuni pentru sacrificii) şi *Vispered* (cântări religioase); *b)* în *Kordah-Avesta* (imne către zeii inferiori). Toate aceste cărţi sunt scrise în limba *zendică* şi dialectul *pehlvic,* după moartea lui Zoroastru, aşà cum a învăţat el [1]). Sacrificiele constau din carne, pâne, lapte şi o băutură (haoma),

Un derviş (călugăr) persan.

1) După tradiţiile şi învăţăturile persane, *Zend-Avesta* cuprindea înainte de Alexandru cel Mare 21 de cărţi. Din acestea a ajuns până la noi numai o *carte* compusă din 3 părţi: *Vendidat* (în 37 capitole); *Yasna* (70 cap.) şi *Vispered* (37 cap. În cap. 13 şi 15 se aduce laudă *câinilor* şi se face îndemnare a îngrijì de ei). La Vispered se află şi un adaos numit *Kordah-Avesta.* Iar cele 20 de cărţi nimicite în timpul expediţiei lui Alexandru prin foc sunt: *Situd-Yest* (33 cap.) conţinea descrierea fiinţelor divine; *Situdghar* (22 cap.); *Vahist-Mânsrah* (22 cap.); *Bagha* (21 cap.); *Duvâsdah-Hâmast; Nadir* (35 cap.); *Pâsam* (22 cap.); *Ratustai* (50 cap.); *Baras* (60 cap.); *Kasakcirrah* (50 cap.); *Vastasp* (60 cap.); *Khast* (22 cap.) conţinea învăţături agricole, judiciare, ş. a.; *Cafand* (60 cap.); *Jarast* (22 cap.); *Baghan-Yast* (17 cap.); *Nazarum* (54 cap.); *Asparum* (64 cap.); *Devaserujed* (60 cap.); *Ackarem* (52 cap.) şi *Hadakht* (30 cap.). În aceste cărţi se cuprindeau învăţături religioase, morale, astronomice, is-

pe cari le consumă *Magii* (preoții, madjus [1]). Un act al cultului e și aprinderea focului sfânt (simbolul curățeniei) împreună cu adorațiunea soarelui [2]).

Arabii întinzându-se în Persia prin secolul VII-lea întemeiară aci mahomedanismul; iar credincioșii lui Zoroastru se retraseră la munți și în părțile Indiei. În zilele noastre toți supușii parsismului acum degenerat, abia se numără *vr'o 300.000*, răspândiți în Persia la Teheran, Ispahan și Kerman; apoi în Indii dar mai ales în Bombai unde trăesc sub protecțiunea Englezilor. In temple și azi se întreține necontenit focul, aprins după susținerea *Ghebrilor* [3]) de însuși Zoroastru [4]). Mare păcat este la zaratustrieni atingerea cuiva de cadavre; într'o asemenea întâmplare păcătosul se spală în 9 nopți cu apă sfințită. Astăzi marele preot al acestei religii se cheamă «Kalantar».

4. *Confucianismul*, sau sistemul de credință al nobilimei chineze și japoneze, numit și *prima religie* de stat a imperiului ceresc, este reformarea vechei religiuni a Chinezilor. Confuciu (Cong-fu-ce = învățătorul), născut în împrejurări miraculoase, după

---

torice și legislative. Perșii mai aveau pe lângă acestea și alte cărți de știință, nimicite în timpul răsboaelor. Invățații cred că cele 21 de cărți religioase fură lucrate prin secolul VI d. Hr. pe temeiul unor documente foarte vechi.

1) Magii (μάγοι), după cum ne spune Erodot, în timpurile vechi, pe lângă practicarea cultului, se mai ocupau încă cu astronomia, astrologia sau cetirea viitorului în stele și li se mai atribuia și o putere supranaturală, de care ne aduce aminte cuvântul „magie". Se credea că Magii supun voinței lor pe spiritele superioare, chiamă demonii (magia neagră), chiamă geniele binefăcătoare (magia albă) și produc efecte minunate prin această știință.

Magia e foarte veche în omenire; așa, în Exod cap. 6, v. 11, ni se spune că Faraon chemă pe Magii lui de curte și ei răspunseră prin transformarea în șerpi a toegelor lor la minunele făcute de către Moisi.

În Grecia, Medea trecea de mare fermecătoare. Iar în Fapt. Ap. cap. 8, v. 9—12, ni se arată puterea fermecătoare a lui Simon Magul.

În apus, în timpurile evului mediu și modern, acest soiu de oameni fură arși de vii, după dispozițiunele luate de scaunul papal. Vezi I. Kastell, Iohann Huss, 1900, Konstanz, pag. 36: „1585 den 15 September, Katharina Freitagin und Anna Stablin wegen Hexerei lebendig verbrannt. 1636 den 8 Marz, Ursula Mayerin wegen Hexerei lebendig verbrannt. 1641 den 27 Juli, Dorothea Langenbergerin wegen Xexerei lebendig verbrannt". u. s. w. Azi, Fakirii din Indii sunt tot un fel de „Magi". Conf. Pierre Larousse, nouv. dict., Paris, 1891, p. 464. Conf. E. de Pressensé, op. cit. I siecle, p. 44—52.

2) Cultul străvechiu al religiei persane, consta și din aprinderea de focuri mari in onoarea lui Ormuzd (privit și ca zeu al luminei), pe dealuri înalte, pe munți și pe piramide. Și în moscheele Kabililor africani de azi, se aprinde focul sacru la sărbători.

3) Mahomedanii, numesc pe credincioșii parsismului „*Ghebrii*" (Ghebr cuvânt persan, însemnează *necredincios; turc. Ghiaur)* adică necredincioși. Ghebrii mai poartă și numele de „*Parsis*". Conf. M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et de Geogr., pag. 757.

4) Les Guèbres adorent le soleil, comme l'image de la divinité et le type du feu le plus pur; ils vénèrent aussi les autres;... chez eux, le frère épouse sa soeur. Ils conservent religieusement les livres sacrés de Zoroastre. Les Guèbres sont doux, bienfaisants, fidèles, et ne méritent point le mépris auquel ils sont condamnés chez les Musulmans. M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et de Geogr., p. 757, 1098, 1917.

afirmarea documentelor confucianiste, la anul 551 şi mort la 479 a. Hr., a fost fiul unui guvernator chinez anume *Kung-Liang-Hi,* din provincia *Lu.* In etate de 19 ani se căsători, dar curând se despărţi de soţia sa. Foarte inteligent şi aplicat la meditaţiuni filozofice, Confuciu la etatea de 24 de ani, se încunjură de mai mulţi discipuli, şi începù a îndreptà moravurile confraţilor săi chinezi, a corectà normele de dreptate şi a încurajà agricultura [1]). Mai târziu cutreerând provinciile ţărei sale, predică

O aristocrată şi pioasă chineză cântă imne orientale religioase lui Confuciu.

---

1) *Texte morale traduse din cartea* **Ta-Hio** *a lui Confuciu.*

Datoriile către părinţi.

„Se poate întâmplà ca în serviciele ce le aduci părinţilor tăi, să întâmpini greutăţi şi neplăceri; totuşi dacă ei cer cu stăruinţă aceste servicii, să le îndeplineşti cu toată bunavoinţă".

Datoriile către amici.

„In legăturile cu prietenii tăi, nu lua seama la defectele ori la calităţile lor. Să îngădueşti omului drept, ca să fie puţin violent; omului nobil să fie puţin vanitos; celui vesel, puţin cam uşurel. Cu aceste îngădueli păstrezi dragostea prietenilor".

morala și se sili a reînvia obiceiurile strămoșești. El revizuì cărțile sfinte chinezești *«King»* (cartea) și compuse valoroasa scriere *«Șu-King»* o colecție de documente vechi, istorice-chineze, din cari a cules morala și filosofia veche. Mai compuse apoi, după cum susțin confrații lui posteriori, o mulțime de scrieri, cari l'au făcut renumit în lume [1]). Așa a înființat Confuciu religia sa.

El e superior celorlalți reformatori ai epocei sale, prin simplitatea învățăturilor lui, și prin fapta, că sistemul său de învățătură nu introduce asceza escentrică, cum a făcut d. e. Buda; ci a recomandat totdeauna moderațiunea (calea de mijloc), respectul către bătrâni, cultul morților și credința în Tien divinitatea creatoare [2]). Chinezii arată pe Confucius ca pe un om înțelept, mare filosof și legislator; iar nu ca pe o încorporare divină cum se întâmplă aceasta cu Buda și Zoroastru. Totuși și lui Confuciu i se ridică în China temple mărețe și statui frumoase.

Cultul confucianismului e foarte mărginit; el are temple, dar n'are preoți. Singur împăratul împlinește în marele templu din Peking, de 3 ori pe an, datoriile religioase pentru popor. Lui Confuciu i se aduc și sacrificii: mătase, vin, pește și carne de porc, în sunetul tamburelor și clopoțeilor. Dar mai au dreptul și demnitarii statului și părinții de familie de a aduce în China cu puțină ceremonie, sacrificii relative la adorațiunea lui Confuciu, a rîurilor, munților, spiritelor și morților [3]).

Confucianiștii cu Taotzeiștii, Fotiștii și Sintoiștii, azi numeră la un loc, aproximativ *vr'o 315 milioane de suflete.* Zilnic însă se împuținează acești credincioși și se înmulțesc ai budismului [4]).

---

1) Cele 5 „King" de mare valoare la Chinezi sunt: *Șu-King*, *Ciun-Cieu*, *Yi-King*, *Și-King* și *Li-Ki*. Iar cărțile despre cari Chinezii susțin că ar fi compuse de Confuciu sunt următoarele: *Lun-Yu* sau convorbirile lui Confuciu cu elevii săi; *Ciun-Cieu* (primăvara și toamna) în care arată istoria provinciei *Lu*; *Hiao-King* (dialogi asupra pietății); *Și-King*, sau colecția de cântece populare chinezești; *Ta-Hio* (marea știință) cu învățături filozofice; *Ciung-Yung* (calea de mijloc) cu purtarea filozofilor chinezi. Toate acestea fură traduse și în limbile europene. Așa *Șu-King* s'a tradus în limba franceză la 1770 în 4°, prin Gaubil, la Paris. Apoi cărțile morale au fost traduse în latinește și parafrazate prin Intorcetta, Herdrich, Rougemont și Couplet sub titlul: *Confucius sinarum philosophus*, Paris, 1687, folio. *Ciung-Yung* s'a tradus în limba franc. și latină la 1817 de Remusat. Viața lui Confucius a fost scrisă de Amiot, ș. a. Conf. M. N. Bouillet, dict. d'hist., p. 412.

2) Străvechea divinitate a Chinezilor era însă „Șang-Ti", adică „Marele Împărat".

3) Sacrificiile chinezești se fac din orez, legumi, miei, viței, ș. a.

4) Biblioteca națională chineză un Tesaur ne mai aflat în lume, umple 23 de saloane ale universității „Han-Lin" din Peking. Biblioteca cuprinde 4 despărțituri, din cari arătăm aci pe cele mai însemnate cărți, culese din catalogul acestei instituții.

a) Din despărțitura cărților *clasice* alegem: *Ta-Hio* (știința cea mare) scrisă de Confuciu, care învață aci, cum să se lumineze mintea omului. *Ciung-Yung* (calea de mijloc), scrisă tot de Confuciu, iar după unii de un elev al lui; aci se arată cum să se poarte înțelepții în lume. *Lun-Yu*, sau convorbirile lui

5. *Taotzeismul* (Taoismul) sau religia misticilor chinezi, numită şi *a doua religie* de stat a imperiului ceresc, a răsărit în acele părţi cu vr'o 560 de ani înainte de era creştină, adică cam în acelaşi timp când s'a ivit şi confucianismul.

Laotze (Lao-ce) un filozof vestit născut în anul 604 a. Hr. fu contemporan mai bătrân şi cunoscut lui Confuciu. El învăţă pe temeiul vechei religiuni chineze, că fiinţa superioară este **Tao** [1]), de unde şi sistemul său de credinţă se numì *Taotzeism* ori *Taoism;* în multe părţi însă doctrina lui Laotze, se aseamănă cu budismul. Preoţii taotzeişti, în cea mai mare parte trăitori în mânăstiri, se ocupă cu magia, fermecarea demonilor şi cetirea viitorului din mişcarea stelelor (astrologia [2]).

În imperiul ceresc, Laotze trece ca şi Confuciu de un om cu adâncă înţelepciune şi autor al mai multor sute de opere privitoare la cult, morală şi magie. Cea mai de seamă operă a sa este cartea sfântă *Tao-te-King* compusă din vr'o 6000 de cuvinte legate între ele fără înţeles [3]), dar din care învăţaţii chi-

---

Confuciu cu auditorii lui. Cartea filozofului *Iengtze* cu satirizarea viţiilor şi cu sfaturi pentru toate împrejurările vieţei, ş. a.

b) Din despărţitura *cărţile sfinte* distingem: cartea *Yi-King* cu prezicerea viitorului; scrierea aceasta misterioasă are 1450 de comentarii. *Şu-King* în care Confuciu cu învăţături morale şi filozofice, arată Istoria chineză întemeiată pe documente vechi, din cea mai întunecoasă vechime (3000 de ani a. Hr.), şi până în secolul VIII-lea a. Hr. *Şi-King* o carte cu 300 cântece vechi populare adunate de Confuciu. *Li-Ki* cu ritualul cultului religios chinezesc. *Ciun-Cieu* sau „primăvara şi toamna" etc. etc.

c) Din scrierile *istorice* însemnăm pe acestea: 24 de cărţi despre diferite dinastii chineze, până la dinastia *Manşu.* Apoi 130 de cărţi, cu documente istorice ale Chinei şi ale ţărilor vecine, cari cuprind un timp de 5.000 de ani înainte de Hristos, şi după aceea 1300 de ani după Hristos. La această operă uriaşă şi de o scumpă valoare, au lucrat pe baza documentelor învăţaţii chinezi *Se-menang* (sec. XI d. Hr.) şi *Ma-tuanlin* (sec. XIV d. Hr.), etc. etc.

d) În fine din ultima despărţitură a bibliotecei, cuprinzătoare de *cărţi morale,* însemnăm: tratate despre creştere, învăţătură, răsboiu, dreptul penal, creşterea vermilor de mătase, astronomie, matematică, preziceri de viitor, pictură, arta scrierei, muzică, tragerea cu arcul, baterea banilor, facerea cernelei şi a ceaiului. Apoi mai sunt enciclopedii ilustrate, descrieri de obiceiuri, scrieri budiste, despre secta *Tao,* mitologii, ş. a.

Dar armatele aliate europene şi americane, prădând oraşul Peking în anul 1900, au ars din nenorocire, o parte din această bibliotecă, în care s'au strâns cărţi şi documente în timp de 2.500 de ani de învăţaţii chinezi. Fapta aceasta este destul de *barbară.* Multe din aceste opere au fost însuşite de aliaţi. Conf. scrisoarea lui Tsien-lao-cong din oraşul chinez Ciang-tsia-cu, trimisă lui U-secong în 15 Decembre 1900.

1) Laotze învăţă că „Tao este o fiinţă nepătrunsă care a dobândit realitate mai înainte de cât cerul şi pământul. Tao este liniştit, fără formă şi nevăzut. Toate lucrurile sunt făcute de el".

2) Templele Chinezilor sunt mici şi se compun de obiceiu dintr'o singură cameră numită „Ting". Ele sunt încungiurate de câte-o galerie şi precedate de curte cu porţi monumentale. Azi, cel mai însemnat templu e cel din Nanking, zidit din porţelan.

3) *Texte morale traduse din cartea* **Tao-te-King** *a lui Laotze.*

Sfaturi date tinerilor.

„Afară de femeea voastră legitimă, să nu cugetaţi la alta. Tinerilor, sili-

nezi prin comentarii mistice scot frumoase învățături [1]). În timpul de față însă Taotzeismul este decăzut într'un politeism josnic, din care cauză se cam împuținează credincioșii lui și trec la budism.

6. *Fotismul* (Foismul sau Budismul chinezesc) adică sistemul de credință al lui Buda pe care Chinezii îl numesc *Fo* [2]), este *a treia religiune* de stat, și anume a poporului din imperiul ceresc. Pornită din India religia aceasta, în China a dobândit mai multe modificări, din porunca împăratului Meng-ti, în

Bonzii (preoți) fotiști chinezi, săvârșesc cultul în pagoda lor, având pe altar statua lui Buda.

ți-vă la înfrânare. Neînfrânarea este otrava aducătoare de moarte. Stăpâniți patimile și veți trăi liniștiți".

Oprirea luxului.

„Existența lucrurilor scumpe, sunt mărturia luxului. Bogăția prea mare a unora, aduce peirea altora. Cu cât unii pun mai mulți cai la căruțele lor, cu atât sunt mai mulți cari merg pe jos. Cu cât mesele unora sunt mai îmbelșugate, cu atât sunt mai mulți cari mor de foame".

Dar Laotze mai învăță pe Chinezi următoarele: „Sărăcia nu e o rușine. Să respecți demnitatea dobândită prin merit. Să respecți bătrânețea. Când vă numește cineva „moș" aveți un titlu de noblețe. Împăratul este tatăl și maica poporului. Mandarinii sunt tatăl și mama celor pe cari îi administrează. Agricultura să fie iubită de fie cine. Să aveți cult pentru familia voastră. Legile să fie indulgente și ertătoare. Să împăcați pe împricinați".

1) Conf. M. Stanislas Julien, Tao-te-King, Paris, 1842. Conf. M. N. Bouillet, Dict. d'hist., p. 376 și 1732.

2) Să nu se confunde Fo cu *Fohi* un împărat al Chinei, care a trăit cu 3000 de ani a. Hr. Conf. Bouillet, p. 236 și 631.

anul 65 după Hristos. Din această cauză, unii din greşeală au crezut că ea nu este creaţiunea lui Buda.

Bonzii, adică preoţii Fotismului, recomandă libertatea, a nu omorî vr'o vietate, a se abţine de vin, de necurăţenii şi a crede în recompensa şi pedeapsa după moarte. Bonzii în mare parte trăesc în mânăstiri [1]). Cultul şi zeităţile sunt, tot acelea pe cari le aflăm în budism.

Dar chinezul nu face deosebire între cele 3 religii de stat; el ea parte deopotrivă la toate.

7. *Sintoismul* (calea zeilor) sau religia de stat a poporului japonez, îşi deduce numirea de la cartea lui Confuciu numită *Sinto*. Poporul japonez întemeiat pe acest sistem religios, adoră pe **Tien** (o fiinţă superioară sub care se mai înţelege soarele şi luna), împreună cu o mulţime de zei mai mici.

Călătoriile de închinare la locurile lor sfinte (mânăstiri), **danţurile** religioase făcute de preotese, reţinerea de carne şi vin la timpuri hotărîte, ferirea de necurăţenii, sunt acte ale Sintoismului. Marele preot din *Kioto* cu preoţii mai mici şi cu Micado, conduc firele religiei; ei vin în temple pentru cult, seara şi dimineaţa când aduc şi sacrificii: orez, ş. a. [2]). Pe lângă

1) „Bonzes, nom que donnent les Européens aux prêtres de la Chine et du Japon. Ils sont divisés en plusieurs sectes. Ceux de Foë (Fo) recommandent les libéralités, surtout envers leurs monastères, et pratiquent, dit-on, en public du moins, de rudes austérités. Les bonzes de Lao (Laotze), observent le célibat. Il y a aussi des bonzes qui vivent en communauté comme les moines dans le christianisme: ils se recrutent en achetant de jeunes enfants qu'ils élèvent, et qu'ils initient à leurs mystères, de rigoureuses epreuves... Le nom de *bonze* s'applique aussi aux prêtres bouddhistes". M. N. Bouillet, Diction. d'hist., p. 236.

Bonzii, din fire foarte vicleni, se servesc de metempsicoză, spre a stoarce ofrande de la pioşi, şi îi sperie că după moarte sufletul lor va trece într'un corp de şarpe, şoarece, câine..., dacă nu le va da milostenie. Bonzii ca şi Fariseii de odinioară ai Jidovilor, umblă pe strade cu lanţuri de picioare şi se opresc la porţi cântând jalnic: „iată cât suferim noi pentru păcatele voastre". Alţii se lovesc cu capul de pietre pe drumuri şi în târguri, spre a stoarce ofrande de la trecători.

2) Unul din templele frumoase sintoiste, este şi cel din Tochio (capitala Japoniei) din principalul cartier „*Shimbashi*". Poarta este sculptată artistic şi lăcuită; iar templul este o clădire cu proporţiuni mari. În lăuntrul lui, cineva intră cu respect desculţându-se ca şi Musulmanii. Acoperişul templului este susţinut de coloane uriaşe; interiorul însă pare cam întunecos. Pardoseala e acoperită de covoare dese făcută din scoarţă de cocotieri (nuci de coca). Tabernacolul aurit din fundul templului, reprezintă un punct strălucitor în semi-întunerecul din templu. Serviciul religios sintoist, seamănă în formele exterioare întru câtva cu cel romano-catolic. Preoţii sunt îmbrăcaţi în costume lungi de o singură coloare. Se arde tămâe în templu. Se recitează rugăciuni, şi se intonează imne de chorul vocal, în melodia orientală. Acì este o candelă, între alte curiozităţi, care nu se stinge de secole, prin îngrijirea bonzilor.

Mulţimea credincioşilor, în mare parte femei din popor, stă jos pe călcâe, într'o atitudine respectoasă. O grădină desfătătoare de pini, încungiură templul. Căprioarele umblă prin grădină, nesupărate de nimeni. O alee împodobită cu felinare mici, duce la mormintele Shogunilor. Mormintele sunt nişte mauzolee mari (cum sunt în Brusa din Asia Mică, mormintele Sultanilor), cu acoperişurile în formă de solzi semănând cu templul însuşi.

Pe una din laturile grădinei se află clădirile comorilor Shogunilor. Como-

această religie, din vechime mai este răspândit în Japonia şi Budismul. Pretutindenea şi chiar pre câmpii întâlnim temple şi statui religioase.

În timpul de față, elita japoneză, tinde la formarea unei religiuni noui, cu elemente din religiunile japoneze şi creştinism. Calendarul gregorian este întrebuințat în cult şi afacerile statului de la anul 1870 încoace [1]). Nu de mult timp a fost introdusă cremațiunea pentru cadavrele omeneşti.

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, călătoreşte cu vaporul pe golful de Finlanda de la oraşul Reval, la frumosul oraş Helsingfors capitala Finlandei, Marți 28 Iulie anul 1898, pentru cercetări liturgice.

...ele sunt închise în nişte lăzi bine încuiate. Ele constau din nişte arme vechi, perle vechi, şi suluri de papire lungi de un metru, cu maxime chinezeşti atribuite lui Confucius. Iată traducerea unei maxime: *„Oamenii trebue să fie oneşti. In orice împrejurare ne-am aflà, să fim ingăduitori. Mai bine să mâncăm puțin, dar din munca noastră. Şi să nu ne batem fără folos“*. Conf. şi Dr. J. J. Matignon, L'orient lointain, Chine, Corée, Mongolie, Japon, Paris, 1903.

1) M. N. Bouillet, Dict. d'hist., p. 1669. P. M. Georgescu, Tablou sinoptic de toate relig. pământului, Bucureşti, 1870, p. 292.

Cărțile vechi japoneze spun că lumea e creată de doui zei (kami): *Ițanaghi* şi femeea sa *Ițanami*. Aceştia despicară cu lăncile lor apele Oceanului şi eşiră din adânc insulele Japoniei. După aceasta cei doui zei, creară pe semizei. Unul din aceştia s'a căsătorit cu zeița soarelui şi apoi coborându-se în luntre pe apele Oceanului au ajuns la insulele Japoniei. A luat în stăpânire insulele şi apoi le-a lăsat moştenire fiului său *Dşima*. Acesta a împărățit aci 75 de ani şi a murit în etate de 127 de ani. Acest *Dşima* a dat naştere întregului neam japonez şi dinastiei lui *Micado*. Amintirea acestei epoce se sărbătoreşte de Japonezi la 29 Ianuarie în fiecare an. Deci, Japonezii sunt fii zeilor şi ai soarelui. În *războiul* pe care l'au avut Japonezii cu Ruşii în anul 1904 sq., supuşii lui Micado au dovedit destul eroism şi îndestulătoare sentimente umanitare (Autorul).

B) Cultele păgâne nesistematice.

1. *Sabeismul*[1]) numit astfel de la cuvântul ebraic *țabà* (צָבָא stea, constelațiune, cer), constă în adorațiunea stelelor, lunei și a soarelui. Sabeismul erà foarte răspândit în vechia omenire și anume printre Asirieni, Haldei, Arabi și popoarele nomade. Este firesc lucru, că omul în leagănul culturei sale, s'a închinat totdeauna puterei, animalului ori obiectului care l'a impresionat mai mult și cu care a venit mai des în contact. Popoarele păstorești din vechime, veghind noaptea lângă turmele lor și ferindu-le de fiarele sălbatece, s'au orientat în stadiele nopților, prin lună[2]), stele, luceferi și alte corpuri cerești împodobite cu o strălucire plăcută. Mișcarea regulată a acestora făcându-le o plăcere uimitoare și frumusețea lor atrăgându-le admirațiunea, de acì s'a născut cultul stelelor. Întunerecul misterios al nopților, a făcut să crească și mai mult adorațiunea corpurilor cerești.

Acest cult, cu timpul a perdut forma lui romantică și a decăzut atunci când s'a crezut că aceste corpuri sunt locașuri de zei și tot felul de spirite, și s'a început deci închinarea înaintea stelelor, ca înaintea unor ființe însuflețite[3]).

În legătură strânsă cu adorațiunea stelelor, stă cultul soarelui la popoarele ocupate mai ales cu agricultura câmpenească și cu diferite nevoi ale vieței. Căldura și lumina bine-făcătoare a acestui planet, atraseră recunoștința omului, care aduse la rândul său drept jertfă închinarea însoțită de sacrificiu. Dintre popoarele închinătoare înaintea soarelui, ne aducem aminte mai ales de vechii Egipteni, cari divinizară planetul și așà fie care parte a Egiptului îi dădù câte un nume d. e. *Ra, Phra, Ptha, Ammon, Mentu* și *Atmu*[4]).

Încălzirea plăcută a focului pe timpuri friguroase și lumina lui prețioasă în întunerecul nopților, încă nu rămaseră fără efect înaintea omului fără colibă și adăpostit numai pe lângă arbori sau împrejurul colinelor. Perșii următori lui Zoroastru, ca adora-

---

1) În limba ebraică צָבָא (țabà) însemnează armată, exerciții militare, dar mai ales stea, constelațiune, și de acì își ea numirea sistemul sabeismului d. e. אֲשֶׁר לֹא־יִסָּפֵר צְבָא הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִמַּד חוֹל הַיָּם Ier. 33,22.

Sabeiștii, Zooteiștii, Antropoteiștii, Șamaniștii și Fetișiștii, astăzi însumează împreună vr'o 150 milioane de suflete.

2) Turcii până azi poartă pe stindardul lor semi-luna, ca amintire din timpurile străvechi ale Sabeismului.

3) Ic. C. Nazarie, op. cit., Tom. I, p. 308–312.

4) Conf. Jablonski, Pantheon Aegyptiorum, Berlin, 1750–52. Lepsius, Königsbuch der alten Aegypten, Berlin, 1856. Wiedmann, Geschichte A. s. von Psametisch I bis auf Alexander, Lpz. 1880. Vechii regi egipteni se întitulau „spaima inimicilor și luminoși ca soarele“.

tori ai acestui element (πυρολάτραι), până azi nu sting focul din capiștele lor [1]).

Închinători înaintea corpurilor cerești, se mai află în timpurile noastre printre sălbaticii din Polinesia, Peru, Paraguai ș. a.; dar într'o formă mult mai decăzută se află acum Sabeismul la Negrii din sudul Saharei până la Sudan [2]). Prin părțile acestea adorațiunea soarelui și a stelelor, este însoțită de superstițiuni grosolane și credințe de tot felul. Luna plină se serbează cu jocuri și orgii sălbatece. De și acești păgâni au idee de o zeitate superioară numită *Zambi*, creatoare a lumei, totuși noțiunea aceasta elementară, se perde în noianul altor rătăciri deșarte [3]).

2. *Zooteismul* (ζῶον-animal), este divinizarea animalelor și adorațiunea lor însăși. Egiptenii dacă venerau unele animale, credeau că niște ființe divine locuesc în ele; de aceea ei adorau ființele întrupate și onorau în același timp și pe animale că s'au învrednicit de o așà putere zeească. De acì vedem că zooteismul egiptean erà de o formă mult mai idealică, de cât la popoarele sălbatece din timpul de față, unde se adoră însăși vietățile.

Un animal mult adorat din vechime și până în zilele noastre mai ales la Negrii din Africa, este *șarpele*. Călătorind cinevà în părțile sudice ale continentului negru, unde reptila aceasta vicleană și îngrozitoare este de o iuțime fulgerătoare și o putere uriașă, găsește mai pretutindenea cultul acestei periculoase jigănii, dar mai cu seamă printre triburile *Toni* și *Gan'ni*. Numeroasele victime omorîte de șerpi, au îndreptățit aducerea de sacrificii pentru îmblânzirea lor, mai ales că în acele țări tropicale, căldura perpetuă și stepele vaste, contribuesc considerabil la înmulțirea și creșterea colosală a scârboaselor reptile [4]). De altfel

---

1) Focul de pe *altarul Iudeilor* în care se ardeau sacrificiile, încă erà loc sfânt, și trebuea să nu să stingă niciodată (III M. 9, 24; II Par. 7, 1; III M. 6, 12. II Mac. 1, 19).

Zoroastru aprinse focul sfânt, care se păstrează nestins de atunci (sec. VI a. Hr.) și până azi în temple, de preoții lui.

Păzirea focului sfânt în *templele romane*, erà încredințată vestalelor.

Românul păzește și el în vatra sa focul, ca să nu se stingă.

Așà fac și Eschimoșii, Indienii, Japonezii, Birmanii, ș. a.

2) Creștinii adorau și ei soarele în secolul al III-lea (Tertul. advers. gentes, XVI) și al V-lea (Leon. Magn. Sermon. XII în Natal. Domin.), precum și focul (can. 65 Sinod. VI ecum.) peste care săreau. Dar și astăzi triburile Tartare, Samoezii și Laponii, se închină soarelui, lunei și focului, cu împliniri de sacrificii.

3) Românul respectă și el stelele, luna, soarele, focul, trăsnetul, fulgerul, pământul, apa, morții, se teme de vrăjitori și crede în descântece, așà cum făceau și popoarele arice. Românul însă nu aduce cult acestor lucruri, ca popoarele idololatre. La nașterea omului, la însurătoare, îngroparea morților, la pomenirea lor, la sărbători, în viața socială, poporul român are iarăși o mulțime de datine aduse și păstrate de la popoarele străvechi (Autorul).

4) Indigenii din insulele *Cuba* și *Haiti*, cu toată interzicerea spaniolă și americană, săvârșesc și astăzi ascunși în păduri „cultul șarpelui" cu obiceiuri îngrozitoare. Prin cântece de fluere, un șarpe viu, enorm de mare, se sue pe un

oamenii aproape pe tot pământul, înspăimântaţi de şerpi, au creat basme, legende, ghicitori, descântece şi poveşti exagerate, privitoare la aceste vietăţi îngrozitoare [1]. Lupta omului cu şerpii, bălaurii, draconii şi zmeii, este descrisă cu colorile cele mai vii în toate religiunile omenirei. De nici un animal nu s'a temut şi nu s'a ocupat omul mai mult de cât de şarpe. Prin urmare nu

Un păgân african zooteist descântă şi se închină şerpilor săi sfinţi.

---

altar făcut anume pentru sărbătoare. Adoratorii reptilei joacă acum, cam ca dervişii urlători, împrejurul şarpelui, până ce cad de ameţeală şi extaz. Apoi sacrifică oameni vii legându-i de copaci şi tăindu-i in bucăţi pe cari le aruncă calde în gura şarpelui. Acesta le înghite cu lăcomie (Autorul).

1) Chiar zmeii încuibaţi prin casele pustii, după credinţa poporului nostru, sunt tot un fel de şerpi. Descântecele pentru ferirea de zmei şi basmele din popor, mai toate sunt împletite din fantazii asupra şerpilor. Cine nu cunoaşte credinţa din comunele rurale despre *şarpele de casă?* Dar câte legende nu sunt create asupra copiilor, cari mănâncă lapte din strachină împreună cu şarpele de casă geniul protector al familiei? Cine nu ştie că şerpii sug lapte de la vaci?

a) Credinţele acestea sunt vechi ca şi lumea. Evreii adorară şarpele de aramă; Egiptenii îl închipuiră foarte des pe monumentele lor. *Cneph*, zeul Egip-

nu mirăm daca sălbaticii mai ales din Africa sudică, se închină şi astăzi şerpilor ca unor Dumnezei [1]).

Tot din causa fricei, Negrii din mează-zi de Sudan, adoră crocodilul, iarăşi un animal viclean, laş, periculos şi puternic ca un leu; iar alţi sălbateci se închină leopardului, leului şi elefantului, din cauza forţei uriaşe a acestor animale.

3. *Antropoteismul* (ἄνθρωπος-θεός=îndumnezeirea omului), numit după unii şi *Animismul* (animus=suflet), este cultul ce se aduce oamenilor vii, dar mai ales sufletelor celor morţi. Avem destule exemple în Istoria omenirei, despre îndumnezeirea împăraţilor, regilor, vitejilor şi oamenilor de geniu, chiar în viaţă fiind aceşti muritori. Pentru convingerea noastră de aceasta, nu avem de cât să ne aducem aminte de Cezarii Romanilor, de Dalai-Lama ponteficele budismului, de marii escursionişti printre sălbateci şi de înşişi vitejii triburilor barbare [2]). Dar sub antropoteism, înţelegem cu deosebire, divinizarea morţilor şi aducerea de sacrificii înaintea spiritelor lor. De altfel cultul morţilor, foarte mult răspândit azi printre sălbateci, este întemeiat tot pe o lege firească sădită în om.

Cei vii totdeauna admiră trecutul şi găsesc la cei încetaţi din viaţă mai frumoase calităţi decât la cei cari trăesc. Ima-

---

tenilor, nu erà de cât un şarpe. De asemenea *Serapis*, zeul aceluiaşi popor, se închipuia încolăcit de şase ori de această reptilă. Zeul *Isis* tot în acelaşi chip se înfăţişà. Dar şi în cosmogonia babiloneană nu lipseşte „bălaurul“, ori „şarpele“.

b) Romanii şi Dacii încă erau foarte bogaţi în povestirile despre şerpi. Eneida cartea V-a, spune că nu e nici un loc fără geniu, care se arată adesea în formă de şarpe. Virgiliu în Eneida tot cartea V-a, descrie plecarea lui Enea din Cartagena, întoarcerea lui în Sicilia, şi arătarea unui şarpe monstru, când el a salutat cenuşa părintească.

Indienii şi toate popoarele orientale, au tradiţiuni foarte bogate despre şerpi.

c) Esculap, zeul medicinei la Eleni, şi azi stă închipuit pe zidurile din Pompei, cu un şarpe în mână vârît cu capul într'un vas cu medicamente. Zeiţa Higieia se desemnează cu această jivină în mână. Multe zeităţi vechi, au şerpi la picioare, în mâni, pe cap şi pe bastoane.

d) În creştinism, şarpele tot nu fu dat uitărei. Arhanghelul Mihail se înfăţişează învingând pe şarpe. Sfinţii George, Dimitrie şi Teodor Tiron, viteji călăreţi, se desemnează adesea înfigând suliţele în corpul bălaurului. Cazania de la ziua sfântului Teodor Tiron, ne spune că un şarpe care mâncà o lume întreagă şi încolăcia de mai multe ori o măgură, a fost omorât de sf. Teodor. Sfânta Fecioară Maria a născut pe Acel ce a zdrobit capul şarpelui. La picioarele crucei de răstignire, şarpele încă nu lipseşte. Diavolul a luat chipul şarpelui când a înşelat pe Adam. În fine, iadul e zugrăvit pe Bisericile din comunele rurale în chip de bălaur enorm cu gura deschisă ca să înghiţă pe păcătoşi. Conf. G. Dem. Teodorescu, Încercări critice asupra unor credinţe, datine şi morav. ale pop. rom., Bucur., 1875, p. 112—122.

1) Dintre toate aquariele din Europa, mai bogat în şerpi e cel din Londra. Aci m'a înfiorat în vara anului 1897, mărimea colosală a şerpilor *boa, python* şi *anaconda* (Autorul).

2) Apostolul Pavel vindecând în Listra pe un neputincios, din cauza aceasta, preotul lui Joe aducând tauri şi cununi înaintea porţilor, voia să sacrifice înaintea lui Pavel şi Varnava care însoţea pe apostol, ca înaintea unor zei. Dar apostolul împreună cu însoţitorul său, s'au opus cu inzistenţă la această fără de lege. Fapt. Apost. 14, 11—18.

ginaţiunea creează cele mai frumoase icoane asupra strămoşilor, cu privire la traiul, morala, obiceiurile şi onestitatea lor. Cineva însă, nu'şi poate da seama pentru ce părinţii, rudele, amicii şi cunoscuţii lui, apar după moarte, mult mai meritoşi decât atunci când trăiau. Vitejii neamurilor, in viaţă puţine cununi dobândesc; dar după moartea lor când zugrăvirea eroismului se înfloreşte de către urmaşi, eroii sunt imortalizaţi prin monumente, statui, cununi, creaţiuni de imne şi povestiri mărete ale faptelor lor.

Tot aceasta se întâmplă în înţeles contrar cu criminaliştii şi rău făcătorii ordinari, cari au înspăimântat în viaţă pe contemporanii lor. După moarte apar şi ei în memoria urmaşilor, ca indivizi înzestraţi cu calităţi exagerate în rău; de aci apoi isvorăsc descrierile vioae cu privire la omorurile, crimele şi jafurile săvârşite mai ales in timpul nopţilor. Tot ce poate imaginaţiunea să creeze, se vede în biografiele haiducilor, tâlharilor şi a acelor cari cutreeră munţii, văile şi pădurile spre a'şi găsi prada lor. Orientalul şi sălbatecul fiind şi mai aprinşi în descrieri şi povestiri de acest fel, îşi formează cele mai de căpetenie subiecte din faptele celor morţi. Iată pentru ce, aşa dar, popoarele sălbatece adoră şi acum spiritele morţilor, fie din cauza admiraţiunei calităţilor bune ce au avut în viaţă purtătorii sufletelor, fie din cauza temerei de ele.

Negrii din sudul Saharei, Cafrii şi Hotentoţii, se supun tăerei împrejur în timpul copilăriei lor, şi sunt cei mai fanatici adoratori ai spiritelor celor încetaţi din viaţă. Din cauza sălbătăciei în care se află popoarele acestea, cultul spiritelor degenerează până la aducerea de sacrificii omeneşti, pe cari apoi le mănâncă cu mare sgomot. Malaezii din insula Madagascar, cu toate opunerile europenilor, totuşi nu arare ori prăznuesc cu desfătare şi jertfe de oameni, aducerea aminte de spiritele morţilor. Prizonierii şi duşmanii înjunghiaţi, în Madagascar au tot aceeaşi soartă ca şi în sudul Africei: consumarea pe întrecute, de către adoratorii spiritelor [1]).

În America, pe lângă ţărmii rîurilor Ohio şi Misisipi, se

1) In anul 1907, s'a descoperit că şi unii dintre tâlharii chinezii din Tonchinul de sus au mâncat cu lăcomie carne de om. Când fură liberate de poterele armate, mai multe victime din mâinele acelor bandiţi, se aflară fapte îngrozitoare. De câte ori lipsea hrană tâlharilor, prizonierii lor erau înjunghiaţi şi mâncaţi. Femeile şi copiii erau aleşi ca mai gustoşi. Revista „L'Avenir du Tonkin" din acea localitate, pe la începutul anului 1907, zugrăveşte în culorile cele mai negre canibalismul acelor Chinezi. Dar pentru bunul simţ omenesc, nu mai arăt aci cele ce se petrec în mijlocul acelor feare omeneşti. Nu numai bandiţii, dar şi alţi Chinezi mănâncă carne de om, şi aceasta se dovedeşte din craniele şi osemintele omeneşti găsite pe drumuri, a căror carne fusese friptă şi mâncată.

S'a mai dovedit tot în primăvara anului amintit, că din cauza foametei îngrozitoare, şi Indienii din unele provincii, desgropau cadavrele oamenilor morţi şi le mâncau cu lăcomie!

Iar în anul 1910 s'a aflat că şi banditul fioros *Juan Cuya* din Chili (America) împreună cu ceata lui au mâncat fripte pe victimele lor (Autorul).

mai găsesc și astăzi rămășițe din vechii Indieni, veniți aci din Asia, după părerea etnologilor, cu 1600 de ani înainte de Hristos. Acești sălbateci aduc spiritelor, sacrificii compuse din mâncări, băuturi și tutun. La ocaziuni solemne, triburile acestea, cred insuficiente sacrificiele amintite; de aceea, în scop de a da sărbătorilor mai multă strălucire, aduc jertfă, sânge omenesc luat din măcelărirea prizonierilor, și din înjunghierea chiar a amicilor și rudelor mai de aproape. Mulți Indieni din aceste locuri, fanatici în credința lor se rănesc de bună voe, ca să 'și aducă sângele

Mai mulți oameni vii, sunt mâncați de antropofagi în Africa.

pe altarul spiritelor. Adesea ori se aduce ca sacrificiu spiritului celui mare *copilul întâiu născut și părinții îmbătrâniți.*

Dar din cauză că acești sălbateci, represintă pe spirite sub forme simbolice de crocodil, șarpe, broască, lup, vacă, vulpe, cocoș, curcan și alte pasări și animale, și chipul ea atunci numele de *«Toteu»* sau «Totem» de aceea și sistemul lor de credință se numește *«Totenism»*, sau «Totemism». Sacrificiele se aduc pe altare de către pioși, purtând măsci urâte pe față [1]),

1) Măsci de felul acesta am văzut în toate muzeele mari din Europa s. e. în muzeul *britanic* din Londra, *Luvru* din Paris, *național* din Madrid, *etnografic* din Berlin, *nordic* din Copenhaga, *Grassi* din Lipsca, *nordic* din Stockholm, *eremitagiu* din Petersburg, etc. Măscile acestea sunt lucrate de sălbateci

Femeia în șamanism e o vietate necurată; ea nu are suflet.

Felul acesta de religiune se află respândit în timpurile noastre, printre Samoezi, Cafrii, Hotentoți și sălbatecii de pe malurile rîurilor Ohio și Misisipi [1]).

5. *Fetișismul*, este astăzi cel mai josnic cult păgân [2]). El constă în adorațiunea obiectelor artificiale, dar mai ales a tot ce nu e făcut de mână omenească s. e. a bucăților de lemn găsite pe drum, a pietrelor, rădăcinelor, a arborilor, rîurilor, munților, a ciolanelor părăsite și în fine, a tot ce se prezintă neînsuflețit și nelucrat de mână de om.

Credincioșii fetișismului, sunt în așà stare de sălbătăcie, în cât nu au nici o noțiune de întruniri la cult, ori de pagode; ci fiecare din ei când găsește vr'un «fetiș» adică un obiect din cele arătate mai sus, îi face onorurile cuvenite, îmbrățișându-l, strângându-l la sân, sau luându-l cu sine spre a-l purtà ca talisman.

Cu drept cuvânt am zis că fetișismul este cel mai josnic dintre toate cultele păgâne; căci pe când idololatrii adică adoratorii statuelor, animalelor sau obiectelor de artă, cred că prin acestea se închină, unor spirite, ființe cerești, ori puteri naturale, fetișiștii din contră, au convingerea că chiar acele lucruri naturale, neînsuflețite, pe cari le găsesc, sunt protectorii și binefăcătorii lor. De sine se înțelege, că superstițiunile cele mai escentrice sunt încuibate în cultul acesta.

Fetișismul își are credincioșii lui printre cei mai înapoiați sălbateci din Asia [3]), America, Australia, dar mai cu seamă printre Negrii din Africa centrală și sudică. Mai sălbateci însă și de cât toți aceștia, și mai înfocați fetișiști, sunt Bușmanii (oamenii din tufe), trăitori în sudul Africei. Ascunși mai mult în stufișuri și prin găuri în pământ, Bușmanii un neam al Hotentoților, se deosebesc prea puțin de animalele sălbatece.

Toți fetișiștii la un loc însumează după aprecierile statistice, mai multe zecimi de milioane de suflete.

§ 3.

Planul materiei din Tomul II-lea al Tezaurului Liturgic.

Pentru a se studia sistematic și mai cu înlesnire această parte liturgică, este de nevoe în prima linie ca să ne formăm o idee de *sfintele locașuri* în care se adună creștinii pentru glo-

---

1) M. N. Bouillet, Dict. d'hist., p. 346.

2) Cuvântul „Fetișism" se derivă de la portugesul „fetisso" sau „feitiço" (factitium = ce e făcut spre fermecare) și însemnează obiect trebuincios pentru amăgire, vrăjitorie. Bouillet, Diction. d'hist., p. 617.

3) Și între Eschimoșii și Samoezii din Asia este răspândit șamanismul. Preoții lor îmbrăcați în sdrențe și împodobiți cu coji de scoici, joacă înaintea mulțimei bătând o dară (Autorul).

rificarea Celui a Tot Puternic. La începutul creştinismului locaşurile de închinare fiind de o simplitate originală, ajunseră în decursul timpului a se construi cu multă măestrie şi cu toată frumuseţea arhitectonică, pe care a putut-o s'o atingă omul prin cultura sa. Dar locaşurile acestea, au şi ele podoabele lor, cari armonizează cu ideea predominantă în cult; *pictura bisericească* prin urmare, lucrată după normele fixate din vechime în creştinism, cum şi toată decoraţiunea sfintelor Biserici în stilul, gustul şi semnificaţiunea religioasă, sunt cestiuni cari se vor aşeza la începutul Tomului al II-lea al acestui Tezaur.

După ce ne-am introdus, aşa zicând, în sfintele locaşuri, noi privim pe sfinţiţii servitori cu *treptele lor ierarhice*, stabilite în Biserica noastră ortodoxă. Nu trecem apoi cu vederea nici odoarele de cari au nevoe miniştrii altarului în exercitarea cultului ca d. e. *cărţile, vestmintele* şi *vasele* liturgice. Toate acestea le studiem cu privire la timpurile vechi şi moderne.

Mai departe ne ocupăm cu înălţarea minţei creştinului în regiunile sfinte, prin mijlocirea *cântărilor* şi *rugăciunilor* bisericeşti. În fine, *inţelesurile simbolice* având şi ele un rost foarte semnificativ în cult, întocmesc de asemenea o cestiune de mare interes în studiul liturgic.

Rezumând aşa dar cuprinsul acestui Tom, vom avea următoarele trei secţiuni:

SECŢIUNEA I.

Locaşurile de închinare ale creştinilor.

Cap. I. Locaşurile sfinte vechi şi moderne.
Cap. II. Iconografia bisericească.

SECŢIUNEA II.

Sfinţiţii servitori ai altarului şi odoarele liturgice.

Cap. I. Ierarhia bisericească.
Cap. II. Odoarele trebuincioase la serviciul liturgic.

SECŢIUNEA III.

Manifestarea şi simbolica cultului.

Cap. I. Manifestarea cultului în Biserică.
Cap. II. Simbolica cultului.

SECŢIUNEA I-A

LOCAŞURILE DE ÎNCHINARE ALE CREŞTINILOR

§ 4.

Cuprinsul acestei secţiuni.

n toate timpurile omul 'şi a avut locuri anumite pentru împlinirea cultului său religios [1]).

În timpurile preistorice când monoteismul erà răspândit asupra omenirei şi când ştiinţa arhitectonică erà aproape necunoscută, omul 'şi împlinea cultul său, sub umbra arborilor, pe înălţimi şi chiar în pădurile înfrunzite, unde în linişte se adorà *Făcătorul a toate.*

După trecerea unui timp îndelungat, omul învăţând a'şi săpà colibe în pământ, nu trecù cu vederea a-şi scobì şi templele sale în stâncile de sub pământ, apoi în stâncile de pe suprafaţa pământului şi după aceea a le clădì pe pământul liber [2]).

La popoarele semitice şi în special la *Evrei*, patriarhii ridicau altare, fixau pietre şi zideau stâlpi în locuri frumoase; apoi turnând unt de lemn asupra acestor monumente religioase

1) Noi dacă punem în ordinea studiului nostru, întâiu locaşurile sfinte şi apoi ierarhia bisericească, o facem aceasta pentru motivul firesc că mai întâiu a existat în lume cultul religios pe un loc ori unde ar fi fost el şi apoi după aceea s'a instituit ordinea preoţească; iar nu a existat mai întâiu preoţia şi după aceea locul pentru adoraţiunea lui Dumnezeu. (Autorul).

2) Ioan Mandinescu, Elemente de Ist. univ., Vol. I (Ist. veche), Iaşi, 1879, p. 32.

în semn de sfințire a lor, se adunau împrejur pentru a aduce cult lui Iehova [1]). Abià Moisi hotărî înființarea unui cort ca loc propriu pentru a se adunà într'însul Evreii la rugăciune; iar David și fiul său Solomon, zidiră renumitul templu din Ierusalim.

Asirienii, Babilonenii și mai ales vechii locuitori din frumoasele văi ale Tigrului și Eufratului, în timpurile străvechi se adunau împreună pe câmpii pentru a admirà frumusețea cerului și a stelelor și a le aduce cult. De aci se ivì și cauza pentru care Asirienii și Babilonenii devenirà astronomi vestiți. Abià mai târziu se zidirà temple în onoarea lui Baal și a altor zeități.

Domnul Doctor **BADEA CIREȘEANU** Autorul Tezaurului Liturgic. călătorește de la orașul Helsingfors cu vaporul pe Marea Baltică spre mărețul oraș Stockholm capitala Suediei, Mercuri și Joi 29 și 30 Iulie anul 1898, pentru studii liturgice.

Mezii, Perșii, dar mai ales locuitorii vechiului oraș *Ecbatana*, încă se adunară pe frumoasele lor platouri muntoase și împădurite, spre a aduce închinare stelelor și puterilor naturale.

Fenicienii și *Cartaginezii*, tot asemenea nu făcură esceptie în adunările lor la cult, față de contemporanii din alte naționalități. Într'un cuvânt, toate popoarele vechi avură locuri hotărîte fie împrejurul unui stâlp, unui arbore, împrejurul unei pietre sau chiar în câmpiele deschise, ori în pădurile întunecoase, pentru a glorifica Puterea cea nemărginită.

Creștinismul ridicându-se prin curățenia învățăturilor sale d'asupra tuturor credințelor vechi, afirmă cu fapta cuvintele

1) I Moisi, 12, 7–8. 13,4. 19,22. 13. 31,54. 46,1. Asem. I Moisi, 28,18. 35,14.

Domnului: *că va veni timpul când închinătorii cei adevărați se vor închina Părintelui în spirit și adevăr* [1]); *și casa mea casă de rugăciune este* [2]).

Pentru a se face așă dar cultul în creștinism cu mai multă pietate și pentru a se da sentimentelor religioase un sbor cât mai nemărginit, a fost nevoe de a se închina fie care creștin în locul unde s'a aflat, dar mai ales de a *se adună credincioșii împreună în casa Domnului;* căci sentimentele ca și ideile nu înfloresc de cât din contactul cu semenii noștrii; iar izolarea și retragerea de cercul social, nu arare ori duc la stingerea sentimentelor și împuținarea ideilor. După cum, prin urmare, ideile se transmit din om în om prin contact și într'un chip minunat, tot așă și sentimentele religioase se transmit câte o dată aproape inconștient prin viețuirea împreună cu cei de o credință cu noi.

Iată dar legea firească ce a călăuzit pe om în toate timpurile de a se aduna împreună cu semenii lui la cult și la toate actele folositoare.

CAPITOLUL I-IU

LOCAŞURILE SFINTE, VECHI ŞI MODERNE

§ 5.

Adunarea creştinilor la un loc hotărît pentru închinare.

Creștinismul aducând în omenire o schimbare radicală în ceea ce privește învățătura dogmatică și cultul, a fost nevoe de a se acomoda nouei religiuni, nu numai gândirea creștinească, dar și manifestarea dinafarică a pietăței religioase. În scopul acesta, spre a nu se ivi deosebiri în formele esențiale ale cultului, se stabiliră punctele principale pentru mergerea în comun în casa Domnului și unitatea de vederi în legătură cu închinarea înaintea sfântului altar.

a) Marii dascăli ai Bisericei, cunoscând că numai pe idei de înfrățire și egalitate se poate întemeià stabilitatea și propășirea creștinismului, se adunară, chibzuiră și formulară

1) Ioan, 4,23. Filip., 3,3.
2) Mat., 21,13. Marcu, 11,17. Luca, 19,46. Ioan, 2,17.

învățăturile pentru închinarea în comun și fixară în acelaș timp pedepsele spirituale pentru cei ce se abăteau de la aceste datorii sfinte. Statornici în făgăduințele făcute la intrarea în sânul Bisericei prin baia botezului, creștinii înfruntară ori ce piedici și apărară cu bărbăție obiceiurile înrădăcinate în mijlocul lor, cu privire la adunările religioase. Iar atunci când puterea păgânismului începù a descrește, creștinii se adunară în sfintele locașuri cu mai mare liniște, căci nu mai erau urmăriți de dușmanii doctrinei și ai vieței lor.

De și nu se înlătură din cult închinarea făcută de pios în ori ce timp și în ori ce loc și este chiar recomandată mai ales atunci când ea se face cu toată curățenia inimei, totuși adunările în comun au fost preferate din toate punctele de vedere, pentru întărirea deplină a creștinismului. Dacă fie care pios ar fi împlinit cultul său totdeauna pentru sine, în numele său și fără legile comune, poate că creștinismul n'ar fi ajuns la culmea în care îl vedem acum.

Închinarea în comun așă dar, este puterea de viață a creștinătăței; în ea se oglindesc toate învățăturile sfinte și prin ea se explică luminos, tot ce ni s'a orînduit de Mântuitorul lumei.

b) Ereticii asiatici și africani, eșind din sânul ortodoxiei, se despărțiră de învățăturile Bisericei-mame și de participarea la cultul de origină apostolică. Dar urmările triste răsărite din rătăcirea lor, până azi ne arată în trăsuri posomorîte, starea umilicioasă în care înoată acești nefericiți. Nestorienii, Monofiziții si Monoteleții, înșiși părăsind lumina adevărului, de o mie cinci sute de ani sunt sbuciumați în noianurile perzărei, isbiți de toate stâncile prăpăstioase, gata în tot momentul să se afunde pentru totdeauna când în abisul islamismului, când în acela al altor confesiuni [1]). Starea acestor eretici o putem asemănà cu o corabie naufragiată în luciul cel nemărginit al oceanului; acum valurile vijelioase ale apei, poartă în toate direcțiunile pe acel nenorocit vas, până când o isbitură puternică îi dă lovitura de petre. Mai putem asemănâ starea Nestorienilor, Monofiziților și Monoteleților, cu o frunză smulsă de vânt de pe un arbore verde; acum frunza fiind dusă și învârtită în aer de puterea și furia vântului, după un scurt timp e aruncată în vr'o prăpastie ori isbită de vr'o stâncă și acì căzută își pierde urma ei. S'a întâmplat cu acești eretici, ceea ce se întâmplă cu niște copii neascultători de sfaturile părintești. Odraslele vițioase eșind din căminurile părintești, rătăcesc după aceea pe toate căile pierzărei, fiind în legătură cu oamenii de seama și înclinările lor. Dar fiii rătăciți sunt purtați de voia întâmplărilor nenorocite, până la un moment dat, când un sfârșit tragic pune capăt rătăcirilor lor.

Acum dar, vedem pentru ce se luară din vechime măsuri de conducătorii creștinătăței, ca toți pioșii legați într'o inimă

1) Vezi Tezaur. Liturg., Tom. I, p. 147—159.

şi un cuget curat, să se adune împreună în casa Domnului şi aci să prea mărească pe Tatăl cel ceresc; vedem pentru ce s'a ţintit într'acolo ca toţi creştinii să fie un corp şi aşà să se apere împotriva celor cari au voit să le surpe credinţa şi să le dărâme obiceiurile sfinte. Dacă n'ar fi fost adunările religioase, poate că n'ar fi răsărit acei viteji ai credinţei, cari au suferit cu atâta seninătate, martirismul pornit din partea păgânătăţei.

ARTICOLUL I

ADUNĂRILE TAINICE ALE CREŞTINILOR ÎN TIMPUL PERSECUŢIUNILOR

§ 6.

Casele de rugăciune în timpul apostolilor.

Pentru ca să ne facem o idee de casele în cari sf. apostoli îşi făceau rugăciunile şi măreau pe Dumnezeu, este de nevoe să cunoaştem mai înainte de toate, planul şi dispoziţiunea locuinţelor evreeşti de pe acele timpuri.

De la colibele primitive formate din crăci de arbori şi frunze, apoi de la bordeele săpate în pământ sau aflate prin stânci, movile ori văi adânci, Evreii ca toate popoarele vechi propăşind în cultură, au ajuns să înlocuiască în decursul timpului vechile locuinţe, cu case luxoase şi foarte frumos zidite. Pe timpul împăraţilor, palatele împărăteşti şi acelea ale Evreilor bogaţi, erau lucrate de Feniceni şi arhitecţi streini; căci fiii lui Israil după cum însuşi Solomon mărturiseşte aceasta *«nu ştiau să cioplească lemne ca Sidonenii»* şi meşterii din alte ţări[1]). Întâmplările istorice prin care au trecut Evreii, au fost în firească legătură cu gustul arhitectonic şi puterea populaţiunei de a'şi construi locuinţele. Când aşà dar statul evreu erà în bune condiţiuni, se construeau şi edificiile cât mai mărete[2]); iar când alte state mai tari îşi în-

1) II Sam. 5,11. I Par. 15,1. I Imp. 5,6. 18.

2) Iată cum descrie profetul Ieremia luxul arhitectonic şi mobiliar al caselor vechilor Evrei din Palestina de pe timpul său (sec. VII a. H.), în cartea sa cap. 22, v. 14: הָאֹמֵר אֶבְנֶה־לִּי בֵּית מִדּוֹת וַעֲלִיּוֹת מְרֻוָּחִים וְקָרַע לוֹ חַלּוֹנָי וְסָפוּן בָּאֶרֶז וּמָשׁוֹחַ בַּשָּׁשַׁר: (Cel ce zice: 'mi voi zidi casă mare şi cămări întinse; şi îi face ferestre şi o acopere cu cedru şi o văpseşte cu roşu).

tindeau domnia asupra Evreilor, lucrul urma de la sine, ca locuințele acestora să fie cât mai umilicioase. Așà se întâmplă în toate statele din lume.

1. Pe timpul apostolilor, când Romanii domniau în Palestina se zideau case în Ierusalim, din cărămizi arse în foc, ori numai uscate la soare; iar locuințele celor bogați, și acum se zideau din pietre cioplite și meșteșugit încheiate, pe când sărăcimea se mulțumea și numai cu colibe de lemn, sau cu vizuini în pământ, ca și în ziua de astăzi [1]). Acoperământul caselor erà orizontal, spre a servì Evreilor și la alte nevoi: a respira de pe el aer curat [2]), a privì în depărtare vr'o festivitate, a dormì acolo pe timpul nopților de vară, a plânge pe morți și a vestì vr'o nenorocire a casei. Pe acoperemânt se mai construia adesea ori o clădire ori un *foișor* (עֲלִיָּה, ὑπερῷον, coenaculum), întrebuințat ca loc de cugetare, pentru vorbiri tainice, primirea vr'unui oaspete, ținerea bolnavilor, păstrarea morților până la înmormântare și în fine *servia ca loc de rugăciune* [3]).

Când Domnul nostru Iisus Hristos, a venit să mănânce paștele cu ucenicii lui înainte de patimă, a trimis din Vitania unde se afla el, pe Petru și Ioan, ca să intre în *cetatea Ierusalimului* [4]), și să-i pregătească pentru acest mare act, un *foișor* la un om pe care îl vor întâlnì ducând un vas cu apă [5]). Teofilact și Zigaben, cred că Mântuitorul nu a spus numele acelui om, pentru ca Iuda să nu știe și să-l prindă înainte ori când erà la masă.

Evangeliștii ne istorisesc că Iisus a intrat cu învățăceii lui în foișorul pregătit [6]), și acì a săvârșit Cina cea de taină instituind misteriul sfintei Euharistii. Foișorul erà așternut cu țesă-

1) In călătoria ce am făcut-o în Palestina în vara anului 1904, am văzut în munții de lângă Ierihon, nişte *vizuini* naturale în peatră. Întrebând de rostul acestora, mi s'a răspuns că într'însele locuesc Beduini săraci. De altfel şi nişte monahi pustnici, locuiau în nişte peşteri scobite în dealul Ierihonului. Iar acoperişe orizontale asupra caselor celor din Palestina şi Egipt, cum şi o cămară deasupra acoperişelor, se obişnuesc şi în zilele noastre, după cum eu însu-mi am văzut. (Autorul).

2) II Sam. 11,2: „Şi a fost către seară, că David sculându-se de pe somn şi preumblându-se pe acoperământul casei domneşti (עַל־גַּג בֵּית־הַמֶּלֶךְ), văzù de pe acoperământ o femee scăldându-se" ş. a. Iar în Deuteronom cap. 22.8, cetim: „când îţi vei zidi casă nouă să-i faci grilaj împrejurul coperişului tău, să nu aduci vină de sânge peste casa ta când ar cădea cinevà de pe ea".

3) Isidor de Onciul, Manual de Arheol. bibl., pag. 92. Comp., Fapt. Apost., 9,37.

4) Ceteşte „Călătoria mea în Palestina" cu Istoria amănunţită a oraşului *Ierusalimul*, publicată în revista „Biserica ortodoxă Română" din Bucureşti, anul XXXI, (1907), n. 2 (Mai), pag. 189—212. (Autorul).

5) Vezi „Cunoştinţele geografice vechi asupra Palestinei", întocmite de mine la faţa locului şi publicate în revista „*Biserica ortodoxă română*" din Bucureşti, anul XXXI (1907), n. 1, pag. 67—71. (Autorul).

6) De şi găsim la Marcu (14,15) cuvântul ἀνάγαιον (foişor), iar la Luca (22,11) κατάλυμα (locuinţă), totuşi ἀνάγαιον ori ἀνώγαιον nu e de cât forma

turi [1]) şi împodobit cu scaune, mese şi alte obiecte casnice [2]). De şi acest locaş aveà simplitatea apostolică, totuşi acì se revărsă acum cu îndestulare prin Dumnezeu-Omul, spiritul celei mai desăvârşite dragoste, al sfinţeniei şi al bunătăţei divine.

După răstignirea şi învierea Domnului, apostolii se adunau împreună cu multă temere, şi îşi aveau consfătuirile lor în case, *«fiind uşile încuete de frica Iudeilor»* [3]). Motivul acestei temeri, erà mânia răstignitorilor lui Hristos, cari nu lăsau nici acum să treacă vr'o ocaziune, fără să reverse urgia lor şi asupra învăţăceilor mesianici.

Biserici, adică locaşuri zidite anume pentru cult, nu se aflau în acele timpuri, pentru că abià se ivise noua doctrină şi apoi dacă s'ar fi clădit locaşuri de felul acesta, ar fi fost îndată dărîmate de Iudei şi păgâni, şi mai mare răsvrătire s'ar fi născut cu acel prilej. Iar dacă aflăm în scrierile N. T. cuvântul de «Biserică» (I Cor. 16,19), se înţelege prin această expresiune *adunarea credincioşilor.*

2. Înălţându-se Domnul la ceruri, apostolii aveau adunările lor tot pentru frica Iudeilor, în casele celor cari din inimă erau devotaţi învăţăturilor evangelice şi în locuinţele acelor pioşi cari treceau la noua credinţă. Aceasta o afirmă evangelistul Luca în *Faptele Apostolilor* (2,46), unde ne spune că ucenicii săvârşeau frângerea pânei *prin case* (κατ'οἶκον) lăudând pe Domnul şi mulţumindu-i lui [4]). Una din aceste case erà şi aceea a Mariei, maica evangelistului Marcu [5]). Când Petru a eşit din temniţa în care fusese omorît Iacov cel Mare din porunca lui Irod, a venit noaptea la casa Mariei unde erau adunaţi şi ceil'alţi fraţi *stând în rugăciune.* Acì Petru bătând în poartă i s'a deschis şi a făcut semn tuturor să tacă şi apoi le-a istorisit minunea prin care a eşit din temniţă [6]). Ni se mai dau şi alte nume de proprietari în casele cărora se frângea pâinea şi se făceau rugăciuni, s. e. în casa lui Simon Curelarul zidită în Ioppe (Iafa), pe ţărmii mării (Mediterane [7]), a lui Gamaliel [8]). etc. Deosebirea

---

dorică corespunzătoare cuvântului ὑπερῷον (foişor). Cât despre evangelistul Luca el a luat întregul în loc de parte, casa în loc de foişorul ei.

1) Luca 22,12: „Şi el (stăpânul casei) vă va arătà vouă un foişor mare aşternut; acolo gătiţi".

2) Dr. Aug. Bisping, Erkl. der Evangelien nach Markus und Lukas, II Aufl. Münster, 1868, pag. 110 şi 441.

3) Ioan 20,19.

4) Fapt. Apost. 2,46–47.

5) Fapt. Apost. 2,12.

6) Fapt. Apost. 12, 13 seq.

7) Conf. Fapt. Apost. 10,6. Vezi şi călătoria mea de la *Iafa* şi până la *Ierusalim*, publicată în revista „*Biserica ortodoxă Română*" din Bucureşti, anul XXX (1907), n. 12, pag. 1387–1399. Descrierea acestei călătorii a fost reprodusă şi de revista „*Biserica şi Şcoala*" din Arad (Transilvania), anul XXXI (1907), n. 21, pag. 6; n. 23, pag. 4; n. 24, pag. 4; n. 25, pag. 3; şi n. 27, pag. 4. (Autorul).

8) Fapt. Apost. 5, 33–39.

erà numai, că cu o simplitate originală se făcea frângerea în coliba Curelarului scăldată în valurile mărei Mediterane și cu o solemnitate impunătoare se săvârșea acest act, în casa învățatului Gamliel [1]). Dar afară de aceste locuințe din Palestina, mai aflăm case pentru adunări și rugăciuni, în diferite cetăți depărtate. In Filipi găsim casa negutătoresei Lidia cea botezată de curând (16,40 Fapt. Ap.) ; în Tesalonic pe acea a lui Iason care erà să fie dărâmată de Jidovi din cauza urei (17,7) ; în Corint casa lui Iust (18,7) și în Efes locuința lui Akila și Priskila (I Cor. 16,19). În toate aceste locuințe se adunau credincioșii, aduceau laudă lui Dumnezeu și vorbeau despre nevoile lor.

Se mai făceau rugăciuni arare-ori sub cerul liber pe lângă râuri (Fapt. Ap. 16,13) și se intonau imne de laudă în temnițele

Fântâna istorică din orașul Iafa (Palestina) din care am băut apă Marți 10 August anul 1904. Ea se află pe locul unde a fost casa lui Simon Curelarul in care a fost găzduit Apostolul Petru. (Fapt. Apost. 10,6). (Autorul).

întunecoase în cari erau aruncați propoveduitorii cuvântului (Fapt. Ap. 16,25).

Tot evangelistul Luca ne încredințează cu altă ocaziune (Fapt. Ap. 20,8), că foișorul (ὑπερῷον) din Troada în care se află noaptea apostolul Pavel cu credincioșii lui, erà luminat cu candele multe și apostolul a prelungit vorba până la miezul nopței. Iar Petru obișnuià de se rugà și singur în casa de sus (ἐπὶ τὸ δῶμα — ὑπερῷον). Adesea ori intrau apostolii pentru rugăciune și în templul din Ierusalim [2]).

1) Guéranger, Inst. Lit., Tom. I, pag. 30—31. Conf. Fapt., Ap. 9,43. 10,6 sq. 10,19. 10,32.

2) Fapt. Apost. 21,26.

Frângerea pâinei aveà loc pe un *altar* care nu erà de cât o masă simplă. Aceasta o afirmă apostolul neamurilor în epistola către Evrei (13,10): «*avem altar, din care nu au drept a mânca cei ce servesc cortului*», arătându-se prin aceasta superioritatea altarului din Noul Testament faţă din cel din Vechiul Testament [1]).

3. În adunările credincioşilor din timpurile apostolice se ceteau bucăţi din V. T. dar mai ales din epistolele apostolilor şi din evangelii. Aşà, apostolul Pavel cu privire la această lectură, sfătueşte pe Coloseni în chipul următor: «*Salutaţi pe fraţii cei din Laodicea şi pe Nimfan şi Biserica cea din casa lui. Şi când se va ceti această epistolă de către voi, faceţi să se cetească şi în Biserica Laodicenilor, ca şi voi să cetiţi pe cea din Laodicea*» [2]). Iar la sfârşitul primei epistole către Tesaloniceni acest apostol adaogă: «*Vă jur în Domnul, ca această epistolă să se cetească tuturor fraţilor sfinţi*» [3]). Cum că şi evangeliele se ceteau în adunările apostolilor şi ale celorlalţi fraţi, pare că apostolul Pavel face aluziune la aceasta în epistola II către Corinteni (c. 8), când zice că «*acest frate—Luca—s'a făcut renumit prin evangelie în toate Bisericile* [4]). Dar mai lămurit vorbeşte despre aceasta, istoricul Eusebiu, când susţine că s'a încuviinţat de apostolul Petru ca «*învăţăturile Mântuitorului scrise de Marcu, să se cetească în Biserică*» [5]). La toate aceste cetiri şi explicări făcute de oameni destoinici în ale scripturei, **femeile trebuiau să tacă şi să asculte**; dialogii şi întrebările erau interzise. Femeilor se mai recomanda la rugăciune, simplitatea hainelor şi **învălirea părului**; iar bărbaţilor, **descoperirea capului** (I Cor. 11, 1—23, 14, 1—36). Atunci când nu se aflau învăţaţi în scripturi, erà tăcere în adunare şi se ruga fie care în limba sa lui Dumnezeu (I Cor. 14,28).

Solemnitatea cu care se frângea pâinea, erà cu totul măreaţă şi impunătoare. Ioan Hrisostom într'o cuvântare a sa, arată o adâncă admiraţiune către acea strălucire şi întreabă că «*ce făceau apostolii când mâncau cinele cele sfinte* (euharistia)? *Oare nu le mâncau în rugăciuni şi cântări? Nu în învăţătură îndelungată şi multă înţelepciune?*» [6]).

Creştinii din acele timpuri apostolice, se întăreau între ei nu numai prin unitatea de credinţă şi adunările religioase, dar şi prin mângâierea suferinzilor şi venirea în ajutorul acestora cu mijloace materiale. *Strângerea de ajutoare*, erà sfătuită

1) Vezi activitatea sfinţilor apostoli Petru şi Pavel în „Cuvântarea panigirică" făcută de mine şi tipărită în revista „*Biserica ortodoxă română*" din Bucureşti, anul XXX (1906), n. 3, pag. 341—356. (Autorul).

2) Colos. 4, 15—17.

3) I Tesal. 5,27.

4) II Corint 8,18.

5) Euseb. Hist. eccl. lib. II, c. 15.

6) I. Hrisost. Homil. XXVII in I ad. Cor.: Οἱ ἀπόστολοι τῶν ἱερῶν δείπνων ἐκείνων τί ἐποίησαν; οὐχὶ εἰς εὐχὰς ἐτράπησαν καὶ ὑμνωδίας... κ. τ. λ.

de apostolul Pavel, să se facă în adunări mai ales Duminica când deodată cu închinarea creştinească, trebuiă să aibă loc şi aducerea aminte de fraţii cei nenorociţi şi aflaţi în neputinţă de a câştigă pâinea cea de toate zilele [1]). Între cei darnici şi îndurători către săraci, se distingeau Filipenii şi Corintenii, cărora apostolul le mulţumeşte cu prisosinţă şi îi binecuvintează pentru dărnicia lor [2]).

La eşirea din casele de rugăciune, apostolii se despărţeau de credincioşi, rostind cu dragoste frăţească şi cu blândeţea ce-i împodobea, cuvintele: *«Domnul fie cu voi»*. În această vestire învăţăceii lui Hristos erau întemeiaţi pe făgăduinţa dată lor de Domnul: *«Iată eu sunt cu voi în toate zilele până la sfârşitul lumei»* [3]).

§ 7.

Locaşurile de închinare în secolul II-lea şi III-lea.

Cu cât credinţa creştină se răspândea de către apostoli cu o repeziciune uimitoare în toate părţile lumei, cu atâta se înmulţiră şi inimicii creştinătăţei, şi făcură tot felul de rele cu începere mai ales de la crudul Neron (an. 54—68), şi până la fiorosul Diocleţian (an. 284—305). Acum creştinii nu mai aveau a luptă cu Iudeii slăbiţi şi împrăştiaţi în lume de împăratul Tit (79—81 d. Hr.), ci aprinseră mânia Romanilor, în cari găsiră nişte duşmani foarte puternici, sub domnia cărora se aflà aproape toată lumea cunoscută pe atunci.

Împăraţii romani prevăzând stingerea religiunei lor strămoşeşti prin răspândirea creştinismului, nu cruţară nici un mijloc ne uman, prin care ar fi putut împedecă din mersul ei noua religiune. De la jumătatea secolului I şi până la începutul secolului IV-lea, privim la cele mai înfiorătoare munci, cărora fură supuşi creştinii. Neron a dat semnalul chinurilor aplicate cu cruzime asupra eroilor credinţei, iar Diocleţian prin edictele sale, a atins culmea ori căror torturi închipuite de mintea omenească. Eusebiu istoricul, cu toată iscusinţa lui pe care a avut-o în mânuirea condeiului şi încercarea de a scrie crâncenele persecuţiuni, totuşi mărturiseşte în Istoria sa bisericească «că a fost martor la răbdarea creştinilor munciţi din poruncile lui Diocleţian» [4]), dar «nu are cuvinte pentru a arătă toate ce s'a pus în execuţie din aceste ordine» [5]). Acum ne în-

1) I Corint. c. 16.
2) II Corint. 8,9. Conf. Filip. 4,10.
3) Mat. 28,20. De altfel, această salutare frăţească a rămas în fiinţă până azi printre creştinii pioşi dar mai ales printre clerici. Aceasta este şi origina „apostolului" nostru. Conf. Tez. Lit., Tom. I, p. 8.
4) Euseb. Hist. eccl. lib. VIII, cap. 9.
5) Euseb. Hist. eccl. lib. VIII, cap. 6.

chipuim dar, pentru ce şi după timpurile apostolice îi vedem pe creştini făcându-şi rugăciunile tot în tradiţionalele foişoare şi în locurile ascunse. Aceasta o afirmă şi «Recogniţiunele» (X. 71) atribuite lui Clement Romanul. Iar Pliniu cel tânăr († 114) proconsolul Bitiniei, în epistola sa trimisă lui Traian în anul 104, zice că creştinii se adunau în zorile unei anumite zile (Duminica) şi cântau lui Hristos ca lui Dumnezeu.

Satiricul Lucian de Samosata († c. a. 200), ne povesteşte în secolul II, că întâmplarea l'a dus într'o casă necunoscută, în care aflând o scară lungă cu trepte, s'a suit într'o cameră superioară *«împodobită cu ornamente aurite, ca şi casa lui Menelau descrisă de Homer; aci a găsit oameni stând în genuchi având feţele lor palide»* [1]). De şi mărturia aceasta o avem de la un satiric, totuşi alegând partea istorică, vedem unde şi cum se rugau creştinii prin secolul II. Ei mai alegeau aceste locuri şi pentru un folos îndoit: spre a ascunde de ochii păgânilor misteriele sfinte, şi de a se deosebì în rugăciuni de idololatrii cari îşi aveau zeii lor pe la răspântii şi acì cu o ipocrizie intenţionată, făceau tot felul de mişcări comice, înaintea statuelor neînsufleţite. Iar despre nişte locaşuri, zidite de creştini anume pentru cult, nu găsim nici o urmă în acest secol.

b) Abia în secolul III-lea vedem ivindu-se o neînţelegere între o ceată de creştini şi alta de neguţători, cu privire la construcţia unei Biserici în sensul propriu al cuvântului. Locul pe care trebuia să se zidească casa Domnului se afla în Roma, şi erà acoperit de ruinele unui institut de militari invalizi. Creştinii cereau acest pământ ca să-l cureţe şi apoi să construiască pe el sfântul locaş; iar neguţătorii mai înclinaţi ca de obiceiu spre cele materiale, la rândul lor pretindeau locul, spre a zidi pe el prăvălii pentru mărfuri. Ambele cete neînţelegându-se, au apelat la toate instanţele judecătoreşti până când au ajuns la împăratul de pe acel timp *Alexandru Sever* (222—235), cu rugămintea ca monarhul să se rostească definitiv, cui să se dea acest pământ, ajuns acum un sâmbure de discordie. Împăratul după chibzuinţa sa, poruncì «că mai bine este ca o divinitate să fie adorată în acest loc cu un cult oare care, de cât să zidească acì neguţătorii prăvăliile lor» [2]). Creştinii aşà dar construiră Biserica şi se adunară într'însa pentru rugăciune [3]).

---

1) Lucian în Dialogul „Philopatris", No. 23 (Φιλοπάτρις — *iubitorul Patriei*), ce i se atribue cu îndoială; dar unii cred că acest dialog a fost compus în secolul IV. Lucian fu născut în Samosata către anul 120 d. Hr. şi murì aproape de anul 200. El e numit de scriitorii moderni „Voltaire al anticităţei" pentru spiritul său sarcastic şi satirele pe cari le întocmia cu privire la cultul creştin, păgân, moravurile societăţei ş. a. De la Lucian au rămas multe scrieri ca *Dialogii morţilor, Dialogii zeilor* ş. a., traduse şi tipărite de mai multe ori. Conf. M. N. Bouillet, Diction. d'hist., p. 1077. Vezi şi Ios. Bingami, Orig. s. Antiq. eccles., T. III, I, VIII, cap. I, § XIII.

2) Lamprid. in Alexand. Sever, 49.

3) Pe la anul 245 găsim pe neobositul propoveduitor al credinţei creştine,

După vr'o treizeci de ani dela sentința dată de Alexandru Sever, care după cum văzurăm erà un îngăduitor al creștinilor, aflăm pe împăratul *Galien* (260—268) iarăși aducând pacea în creștinism, adesea ori turburată de succesorii lui Alexandru[1]). Galien publică un edict prin care îngădue episcopilor a servi cele sfinte fără sfială și le dădù înapoi Bisericile răpite de păgâni. Ele erau foarte multe la număr[2]). Mai pe urmă acest împărat publică și un al doilea edict prin care pune pe episcopi și în posesiunea cimitirelor, răpite în timpul trecut de idololatrii[3]).

c) Suindu-se pe scaunul împărătesc fiorosul *Diocleţian* (284—305), veni iarăși urgia păgânească asupra creștinilor. De astă dată însă, torturile aplicate asupra celor ce mărturiseau pe Hristos, întrecură ori ce grad de cruzime, la care s'ar mai puteà gândi omul[4]). Dar să lăsăm pe istoricul Eusebiu să ne povestească el, cele ce singur a văzut. «*În al nouăsprezecelea an al domniei lui Diocleţian* (an. 303), zice Eusebiu, *în luna Distri, pe care Romanii o numesc Martie, puţin mai înainte de timpul patimilor Domnului, se publicară edictele prin cari erà poruncit ca* **Bisericile să fie dărâmate** *din temelie, cărţile sfinte să fie arse, persoanele de vrednicie, cari ar rămânea tari în mărturisirea religiunei creştine, să fie acoperite de nelegiuire şi poporul să fie dus în robie*[5])... *Iar Petru unul din cămărașii împăratului, ne supunându-se ordinului de a jertfi zeilor, fu ridicat în aer și muncit crud pentru a fi silit să jertfească. Statornic în credinţa sa, în mijlocul muncilor, şi fiind atât de sfâșiat în cât i se vedeau oasele,* **tiranii îi turnară în ranele lui sare şi oţet.** *Vitejia lui Petru fiind nemișcată prin durerile cele mai iuţi, călăii aduseră un grătar și foc pentru a-l arde cu încetul, să nu moară prea curând şi așà să scape de cruzime*[6])... *Dintre creștinii din Egipt, unii fură arşi de vii şi alţii aruncaţi în mare după ce au fost sfâşiaţi cu unghii de fer şi după ce au pătimit tot felul de munci...*[7]). *Ascuţitul*

Grigorie Taumaturgul, construind în oraşul Neocesarea unde episcopia el, o Biserică pentru închinarea înaintea lui D-zeu. Conf. Bourassé, Archeol. chrét., Tours, 1867, p. 87.

Iar în Nicomidia, pe timpul lui Diocleţian erà una din cele mai frumoase Biserici ale acelui timp. Lactanţiu († 330) în scrierea sa „De *mortibus persecutorum*", cap. XII, ne spune că din porunca lui Diocleţian a fost dărâmată.

1) Împăraţii cruzi cari făcură rău creştinilor, în intervalul de timp de la Alexandru Sever şi până la Galien, sunt aceşti trei: Maxim Tracul (235—238), Deciu (249—251) şi Gal (251—253).

2) Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes, ed. III, Paris 1889, p. 90.

3) Eus., Hist. eccl. VII, 13.

4) Despre persecuţiunea furioasă a lui Diocleţian în contra creştinilor, citeşte „Cuvântarea panigirică" întocmită de mine şi publicată în revista „*Biserica ortodoxă Română*" din Bucureşti, anul XXXI (1907), n. 1, p. 89—97. (Autorul).

5) Eus., Hist. eccl. VIII, 2.

6) Euseb. Hist. eccl. VIII, 6. Conf. şi scrisoarea enciclică a Bisericei din Smirna despre moartea lui Policarp, în Migne, textul latino-grec, Tom. V, pentru a se vedea şi chinurile creştinilor din secolul al II-lea. Iar la Eusebiu, această enciclică se află în Istoria sa bis. Cartea IV, cap. 15.

7) Euseb., Hist. eccl. VIII, 8.

sabielor erâ tocit de prea multe ucideri şi călăii obosiţi de a munci pe martiri, se schimbau rând pe rând. **Am fost şi martor la înfricoşatele suferinţe şi la inimoasa răbdare a acelor credincioşi...**[1]) *Iar ceea ce s'a petrecut în Pont, nu se poate spune fără ca cineva să nu tremure de spaimă. Unii avură degetele străpunse cu trestii ascuţite; alţii avură coapsele şi celelalte părţi ale trupului arse cu plumb topit; unii fură munciţi cu noui chinuri inventate de judecători, cari se întreceau unul cu altul*

Inchizitorii papali şi regeşti, ard de vii în Ispania pe oamenii nevinovaţi. Arderea sub numirea de «auto-da-fe» (act de credinţă) se făcea ca şi în alte ţări cu o înfricoşată solemnitate.

în născociri de acest fel... Nu s'ar putea spune câte persoane au fost cari avură ochiul drept smuls cu ferul sau ars cu foc...[2]) *Cât priveşte pentru torturile aplicate episcopilor, am arătat într'o lucrare deosebită acele chinuri, la cari de asemenea* **am fost martor ocular...**[3]) *Femeile ne fiind mai slabe în credinţă de*

1) Euseb., Hist. eccl. VIII, 9.
2) Ibidem, Hist. eccl. VIII, 12.
3) Ibidem, Hist. eccl. VIII, 13.

cât bărbaţii, suferiră aceleaşi munci şi luară aceleaşi cununi»[1]).. Tot în felul acesta arată persecuţia lui Diocleţian şi Lactanţiu (†330) în scrierea sa «De mortibus persecutorum».

Iată dar cum descrie Eusebiu martorul ocular, suferinţele creştinilor numai într'o singură persecuţiune, adică acea pornită de Diocleţian. Episcopi, preoţi, diaconi şi creştini de toate etăţile şi condiţiunele deopotrivă erau torturaţi oribil, spre a se lepăda de învăţăturile lui Hristos. În tot imperiul roman miile de victime, suferiau cu fruntea senină aceste grozăvii, pentru a se întinde adevărul în lume[2]). Eră aşă dar un lucru prea neînsemnat înaintea tiranilor, *de a se dărâma Bisericile creştine.*

d) Acum ar urma să stabilim cum eră forma arhitectonică şi care eră împărţirea interioară a acelor Biserici din secolul III. Credem însă că ştiinţa n'ar fi în măsură să se pronunţe cu îndestulare asupra acestei cestiuni, pentru că lipsesc cu desăvârşire isvoarele în privinţa aceasta. Eusebiu care afirmă faptul existenţei şi al distrugerei Bisericilor, nu ne dă nici o lumină despre diferitele lor forme. Noi, făcând însă o încercare de a deslegă această problemă pe baza mai mult a probabilităţei, şi ajutaţi de unele figuri de Biserici sculptate pe sarcofagii în secolul III, credem că acele locaşuri sfinte, trebue să fi avut altarul în formă de semicerc, apoi corabia şi în fine porticul aşă cum s'a obişnuit totdeauna. Aceste părţi ale Bisericei, au fost dictate de sfinţenia actelor liturgice, cât şi de împrejurările diferite[3]). Lumina zilei se primea prin mai multe ferestre şi uşi. Iar la o descriere mai minuţioasă a acelor Biserici vechi, *nu putem înaintă.*

Dionisie Alexandreanul (†264) mărturiseşte că creştinii în

1) Eusebiu, Hist. eccl. VIII, 14.

De altfel şi *torturile inchizitorilor papali şi regeşti*, făptuite din secolul XII—XIX în Francia, Germania, Italia şi cu deosebire în Ispania, asupra protestanţilor, Evreilor, ereticilor, vrăjitorilor şi a *nevinovaţilor* ce cădeau în disgraţia inchizitorilor, nu fură mai pe jos de cât torturile din timpul primelor secole creştine. Inchizitorii nu s'au dat la o parte de la nici o tortură de felul acesta: *a sufocărei*, prin apă, a *frigerei pe jeratic aprins*, a întinderei corpului pe o *roată* învârtită d'asupra focului, a *spânzurărei* cu capul în jos şi în fine a *arderei de vii* pe foc a miilor de oameni. Arderea pe rug a acestor nenorociţi se făcea sărbătoreşte (auto-da-fe), în pieţele publice ale oraşelor, târgurilor şi satelor din tot apusul Europei. Torturile inchiziţiei le cunoaştem din Istoria omenirei şi cărţile rămase de la inchizitorii acelor timpuri.

Chinurile se făceau din ordinul tribunalelor papale şi regale din ţările apusene. Tribunalele inchizitoriale erau compuse mai ales din arhiepiscopi şi clerici papali. Ordinele acestora se aplicau de autorităţile lumeşti cari ascultau cu groază de scaunul Romei. Regii şi împăraţii, dau ajutor cu tot zelul la executarea ordinelor inchizitoriale. Nobili, cetăţeni, preoţi, ţărani, fecioare, văduve, deopotrivă mureau în chinurile arătate mai sus. Cu cât torturile erau mai înfiorătoare, cu atât clericii papali „lăudau mai mult pe Domnul". Vezi L'Histoire de l'Inquisition, par Limborch, Amst. 1692, et par A. Lorente, Paris, 1815. Conf. M. N. Bouillet, Diction., op. c., p. 883. Vezi şi Eusevie Popovici, Ist. Bis., vol. II, op. c., p. 71—73, 104, 235—236. Asem. Tez. Lit., T. II, p. 33, n. 1.

2) Euseb. Hist. eccl. VIII, 6.

3) Bisericile din secolul IV nu ar fi fost împărţite în altar, naos şi pronaos, fără o datină veche moştenită de la strămoşi.

timpurile de grele încercări din partea tiranilor, prin urmare în secolul II și III, se mai rugau, săvârșeau cultul și țineau adunările lor, pretutindinea pe unde își găseau refugiul d. e. *«pe câmpii, în singurătăți, în corăbii pe apă, în grajduri, în temnițe și în fine pretutindenea erà Biserica lor»*[1]).

§ 8.

Catacombele creştine din împrejurimile Romei.

În timpurile noastre de față, Roma ocupă ca oraș populat, abia o parte din vechea cetate care erà odinioară fala lumei păgâne. În lăuntrul zidurilor cari încungiurau orașul în vechime, acum spațiul este aproape pe jumătate acoperit cu grădini, cu livezi, cu vii și cu locuri virane, unde pometul sau bălăriile, cresc printre ruinele mărețe, rămase de la aceia cari domnirà oare când în lume [2]).

1. În afară de murii cetăței, vedem aceeași pustiire; dar pretutindenea sunt semne de măreția vechilor locuitori. Aici întâlnești niște apeducte uriașe, de o lungime aproape fără sfârșit, prin cari Romanii își aduceau în oraș apă limpede și bună de băut, din munții păduroși și plini de isvoare; dincolo vezi rostogolite niște ziduri colosale cari îți inspiră admirațiune și fiori; mai încolo zărești strălucind la razele fierbinți ale soarelui, rămășițe din blocuri de marmoră sau piatră albă, în semn că vr'un patrician s'a desfătat acì în palatul său, încongiurat de familie, de numeroși sclavi și toate bunătățile pământului [3]). Iar la vr'un colț de colină, niște ruine ne băgate în seamă, îți aduc aminte că poate acì erà odată vr'un templu păgân, în care se sărbătoriau zilele mari și festivitățile romane. Toate aceste rămășițe vorbesc cu prisosință călătorului, despre luxul, bogăția și strălucirea, ce aveau loc odinioară la Romani. Nici un popor din acelea cari au trăit înainte de era creștină, nu ne inspiră atâta măreție ca strănepoții lui Romul; și în nici o parte a lumei, nu întâlnim, în timpurile clasice atâtea lucruri minunate, de o finețe rafinată și de un gust ales, cum găsim acestea în epoca vechilor locuitori ai Romei. Pretutindenea pe unde călcară ei, lăsară posterității urme ne șterse de puternicia lor, prin poduri

1) Apud Euseb., Hist. eccles. lib. VII. c. XXII: Πᾶς ὁ τῆς καθ' ἕκαστον θλίψεως τόπος, πανηγυρικὸν ἡμῖν γέγονε χωρίον· ἀγρός· ἐρημία· ναῦς· πανδοχεῖον· δεσμωτήριον.

2) După aprecierile istoricilor, Roma veche număra vr'o 3 milioane de locuitori, 500 de temple și 37 porți ale cetăței; pe când astăzi abia atinge cifra de 500.000 de suflete. M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et de Geogr., 16 ed., Paris, 1860, p. 1525.

3) Foarte frumos descrie Cicerone în cartea sa „De senectute" viața de la țară a bogătașilor Romani.

gigantice, drumuri tăiate în piatră, monumente mari, și atâtea amintiri în fața cărora rămânem uimiți. Dar pe cât Romanii erau înaintați în cultura lumească, pe atât erau înapoiați moralmente, mai ales în timpul imperiului.

Dacă însă pe câmpiile întinse, Roma cea păgână a lăsat urme de felul acesta, apoi și creștinii din acest oraș prigoniți din toate părțile scobiră și ei cu răbdare mai bine de *două secole și jumătate* în adâncurile pământului, nenumărate galerii suprapuse și încrucișate în toate direcțiile, și apoi în ele săpară milioane de morminte și numeroase chilii și bisericuțe. La scobirea acestor misterioase *catacombe*[1]), îi siliră pe creștini persecuțiile crâncene îndreptate în contra lor, cari ținură vr'o 250 de ani, adică cam de la anul 64 și până pe la 313, când Marele Constantin prin *edictul său de la Milan*, dădu creștinilor libertatea religioasă, după ce în timpurile trecute, să vărsase atâta sânge de nevinovați.

2. Neron fù cel d'intâiu împărat păgân, care porunci să se arză de vii mărturisitorii lui Hristos, să-i arunce în gurile fiarelor sălbatece și să-i extermine prin tot felul de chinuri, pentru că nu se închinau zeilor, lepădau obiceiurile păgâne și erau învinuiți de tot felul de nelegiuiri. Cruzimile se ascuțiră atât de mult în timpul lui Neron și a altor împărați de felul său, în cât creștinii nu mai aveau viața îngăduită și își căutau acum scăparea în păduri, văi, locuri neumblate, dar mai ales în crăpăturile și adâncimile pământului. Dacă viața creștinilor nu erà îngăduită, cu atât mai mult închinarea lor erà prigonită, iar morții lor profanați. Și cum omul a ținut în toate timpurile de o datorie sfântă ca morții lui să se cinstească și să nu se atingă nimeni de ei, nici să-i profaneze cu cuvinte ori cu lucruri necurate, cu atât mai vârtos creștinul a împodobit îngroparea morților lui, cu rugăciuni, cântări sfinte, bine cuvântări bisericești, și i-a păstrat totdeauna în locuri curate, cu o cuvenită evlavie, și frumoasă aducere aminte de ei[2]). Din aceste motive dar, să născu ideia la creștinii din Roma, ca să-și sape galerii pe sub

---

1) Unii deduc numirea de *catacombă*, de la prepozițiunea greacă *κατά* (dedesubt) și κύμβος ori τύμβος = tumulus (groapă firească sau făcută de mână de om); alții o deduc de la verbul latinesc *cubo*, combinat cu prepozițiunea *cum* și așa însemnează ceea ce însemnează și verbul *jacere* (a fi culcat). Dar e mai probabil că numirea de catacombă se derivă din *κατά κύμβη* (suterană, groapă săpată sau naturală). Catacombă așà dar nu însemnează de cât *adâncitură in pământ*. (Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes edit. III, Paris 1889, pag. 121). La început catacombele se numiau *cimitire* (κοιμητήρια) ori *cripte* (κρύπται), și tocmai mai târziu când se dădură uitărei – poate prin secolul VI –, primiră numirea de „catacombe". Conf. Euseb. Popovici „Catacombele Romei" prelegere publică ținută în Cernăuți în anul 1882 și publicată în „Candela" No. 9 și 10 din anul 1883.

2) Mich. Heinecii, Abbildung der alten und neuen Griechische Kirche. Leipzig 1711, III, Th. s. 80: „Wenn nun Gott der Kirche einige Ruhe bescheerete, so pflegten sie diese Plätze mit geringen Häusern zu bebauen, damit sie darinnen vor Wind und Wetter einiger massen möchten gesichert seyn".

pământ, să-şi *ingroape acolo pe morţii lor*, să se *inchine lui Dumnezeu* în timpuri de prigoniri, şi *să se adune în ele* pentru sfătuiri tainice. Peşteri aproape la fel cu acelea de cari ne ocupăm, se mai aflau şi în alte părţi locuite de creştini d. e. în Neapole, Siracusa, Ispania, insula Malta, Siria, Alexandria, etc.; mai cunoscute sunt însă cele de pe lângă Roma, asupra cărora s'au scris multe cărţi de către arheologi.

Catacombele creştine din împrejurimile Romei, sunt după cum s'a arătat, nişte galerii săpate în adâncimea pământului, având lăţimea de vr'un metru şi jumătate, iar înălţimea între 2 şi 4 metrii. Pe de lături, galeriile au în dreapta şi stânga morminte (loculi) scobite orizontal în păreţi în formă de firizi; din distanţă în distanţă, întâlnim chilii (cubicula) şi bisericuţe; cele din etagiul I-iu sunt iluminate puţin prin nişte ferestrue ver-

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU Autorul Tezaurului Liturgic. se coboară în adânca şi floroasa catacombă a sfântului Calist din marginea oraşului Roma capitala Italiei, în luna August anul 1897.

ticale (luminaria) eşite în suprafaţa pământului, având forma ca nişte coşuri de case ţărăneşti. Unele catacombe sunt aşă de adânci, în cât ating 4—5 caturi spre fundul pământului, susţinute prin bolţi şi păreţi verticali.

3. Intrarea în aceste peşteri se face pe treptele mai mult verticale ale unui gârliciu larg de vr'un metru patrat şi adânc de vr'o 5—6 metrii; iar de aci, încep pe dedesupt ramificările galeriilor în toate direcţiile şi adâncimile, scobite de meşteri

(fossores) după nişte planuri arhitectonice prea bine chibzuite. Catacombele acestea sunt săpate într'o calitate de pământ calcaros, numit de geologi *tuf grauntos*, favorabil şi săpăturei, dar în acelaşi timp şi siguranţei în contra dărîmărei gropilor.

Întunecoase ca şi iadul, adânci, încrucişate şi de un aspect înfiorator, reci ca iarna şi greu de străbătut în mijlocul lor, peşterile creştine fură un scut providenţial pentru închinătorii crucei [1]). Relicviele martirilor munciţi pentru sfânta credinţă, fură adunate de credincioşi, aduse în taină în aceste cetăţi ale morţilor şi îngropate acì cu pietate. Creştinii ascunzându-se astfel în timpul persecuţiilor, se obişnuiră a venì în peşteri şi în timpuri de pace, pentru a venera rămăşiţele fraţilor lor, depuse acì spre păstrare.

Datina firească de a îngropa pe morţi în spelunci, este foarte veche. Egiptenii, Fenicienii şi mai ales Evreii, îşi îngropară pe repausaţii lor cât mai adânc în pământ. Evreii pare că au avut catacombe în Roma pentru îngropare, mai 'nainte de cât creştinii, cari în formaţiunea şi săparea acestor labirinte subterane, se crede că au imitat pe fiii lui Israil.

Creştinii mai fură nevoiţi a săpa catacombele, în pământul lor propriu, şi pentru motivul acesta, că chiar în timpul persecuţiilor, legile romane, afară de esceptiuni grave, apărau *cimitirele* de ori ce confesiune ar fi fost ele, ca locuri de odihnă pentru cei morţi, unde prigonirea nu-şi mai are raţiunea de a

1) Când am vizitat oraşul Roma în vara anului 1897, n'am trecut cu vederea nici catacombele din împrejurimile oraşului. În ziua de 22 August acel an, eşind din Roma pe *„via Ostiensis“* şi trecând pe lângă piramida-mauzoleu a lui Caius Cestius, am intrat în Basilica sfântului Paul, şi de aci pe *„via Apia“*, printre vii şi grădini, am ajuns la *catocomba sfântului Calist*, cea mai vestită dintre toate, împrejmuită cu uluci despre drum, aşà cum sunt toate catacombele. Sunând clopoţelul de la poartă, a apărut un cleric latin, care m'a condus în lăuntrul catacombei, şi 'mi a dat toate lămuririle despre acest labirint misterios. E foarte fioros să te cobori la o aşà adâncime, având numai o slabă lumină de la o lumânare de ceară. Pretutindenea am văzut morminte în păreţii galeriilor şi oseminte de oameni, îngropate acum la baza galeriilor. Catacomba e în bună stare şi nu e nicidecum ruinată. *Picturi, monograme, inscripţiuni, bisericuţe, fumegaţiuni* de la faclele de răşină şi de la lămpile primilor creştini, toate acestea le am privit cu admiraţiune. Obiectele creştine însă, erau ridicate de acì de secole, şi duse în muzeul din Vatican pentru păstrare, cum şi în alte muzee din Europa.

După ce am eşit din catacombă, m'am înapoiat în oraş pe lângă monastirea greacă baziliană *„Grotta-Ferratta“*. În acel timp cât am rămas în Roma, am vizitat toate edificiele şi tot ce a fost vrednic de văzut d. e.: *Basilica sfântului Petru, Vaticanul cu grădinele şi muzeele lui, mauzoleul împăratului Adrian* (azi numit „Castelul îngerului“), *forul lui Traian, forul Roman, marele Amfiteatru* (coloseul) *zidit de Tit şi Vespasian, muntele Palatin*, unde există încă colosalele ruine ale palatelor Cesarilor romani, *Panteonul zidit de Agripa*, (azi numit „Biserica sfânta Maria rotunda“), *muntele Capitolin cu bogatele muzee de lucruri adunate din vechia Romă*, etc.

Să ştie că marele palat al papilor de lângă Basilica sfântului Petru, s'a numit *„Vaticanul“* pentru că el este zidit la marginea Romei, pe o colină numită din vechime „Vaticanus mons“. Colina aceasta nu făcea parte din cele 7 coline ale Romei. (Autorul).

fi. De aceea, catacombele la început purtau în acest scop numirea de *cimitire* ori *cripte* [1]), cari erau şi mai mult ocrotite atunci când mai purtau numiri de patricieni ori persoane influente d. e. cimitirul matroanei Lucina, al senatorului Pretextat, al matroanei Domitila, al lui Calist, etc., şi se considerau atunci ca mauzolee ale acestor familii nobile, scutite în ori ce timp de profanaţiuni. Creştinii prin urmare, pe de o parte aveau grija de a supune cimitirele lor protecţiunei vre-unei persoane chiar creştină de ar fi fost, dar trebuia să facă parte din cetăţenia şi societatea înaltă romană, iar pe de altă parte erau cu prudenţă în toate împrejurările, şi secretul intrărilor în catacombe, îl cunoşteau numai ei.

4. Mai în urmă, după ce persecuţiile încetară şi creştinismul deveni religiune domnitoare în imperiul roman, morţii nu se mai îngropară în aceste cimitire fioroase de cât *arare-ori*; dar nici creştinii nu mai fură nevoiţi să se adune în ele *de cât numai pentru aducerea aminte de cei repausaţi*; cu timpul însă catacombele se dădură uitărei. Abia prin secolul XVI începându-se cercetările arheologice ale acestor cuiburi creştineşti cari rămăseseră în părăsire, s'au descoperit în împrejurimea Romei de atunci şi până în zilele noastre, vr'o 60 de catacombe săpate şi întrebuinţate de creştini în timpul celor vr'o 250 de ani cât au ţinut prigonirile; din aceste spelunci, 25 sunt mici [2]). S'au mai descoperit şi vr'o patru catacombe în cari se ascundeau pe acele vremuri jidovii, cari încă *nu prea erau iubiţi nici de Romani, dar nici de vr'un popor vechiu, ori modern.* S'a calculat apoi aproximativ, că dacă toate galeriile catacombelor folosite de creştini, s'ar pune în linie dreaptă, s'ar forma o lungime de cel puţin 100 de chilometrii [3]). Numărul morţilor de ambele sexe, de diferite etăţi şi stări sociale, îngropaţi aci de creştini, din jumătatea a II-a a secolului I şi până la începutul secolului al V, se ridică la vr'o *6 milioane*; iar de aci înainte nu se mai îngropă nimeni în aceste peşteri.

Cestiunea **originei catacombelor,** se discută de vr'o trei

---

1) În cărţile scriitorilor din primele secole d. e. la Clem. Rom., Minuciu Felix, Origen, Ciprian, Eusebiu, Ieronim, nu găsim numirea de „catacombă", ci numai de „cimitir". Conf. Pressensé, op. cit., T. I, p. 121. Tot această numire o aflăm şi în Constit. Apost., în cartea VII, cap. ultim. Altă dată aflăm şi numirea de „cryptă", schimbată cu cea de „catacombă", d. e. la poetul Prudenţiu contemporanul lui Ieronim.

2) A. I. Odobescu, Istoria Arheologiei, I Anticitatea şi Renaşterea, Bucureşti, 1877, pag. 594.

3) Eusebiu Popovici „*Catacombele Romei*", prelegere publicată în „Candela", op. cit. Unii însă dintre arheologii apuseni, cred că lungimea tuturor coridoarelor catacombale creştine, ar fi de 630 chilometrii; alţii o cred de 876 chilometrii; iar iezuitul *Marchi* exagerează lungimea până la 1200 de chilometrii; dar de această părere fantastică se miră şi cei mai mari părtinitori ai lui Marchi. Conf. Martigny, Diction. des antiquités, chr., p. 145. Iar Dr. H. Holtzmann şi Dr. R. Zöpffel în cartea lor „*Lexikon für Theologie*", Leipzig, 1882, art. „*Katakomben*", cred că aceste coridoare au o lungime de 1000 chilometrii.

sute de ani fără ca învățații să ajungă până acum la aceeași soluțiune. Așa, arheologii din secolul 17, ca renumitul *Bosio* și contemporanul său *Aringhi*, din secolul 18 ca *Boldetti*, din secolul 19 ca *Bourassé* și alți învățați, susținură că aceste cetăți ale morților, nu sunt săpate de vechii creștini, ci sunt niște gropi (latomiæ ori arenariæ), din cari Romanii scoteau pietre (tuf litoid) și puzzolana, adică un fel de nisip pentru fabricarea cimentului, trebuincios în construcția măreților clădiri din minunatul oraș. Carieri de piatră și puzzolană, zic arheologii, erau o mulțime în părăsire pe timpul ivirei creștinismului în Roma; de aceea creștinii în nevoile lor se ascunseră în ele și le întrebuințară de a-gata pentru îngroparea morților, plinirea cultului și pentru consfătuirile lor religioase [1]).

Pe la jumătatea secolului 19 însă, iezuitul *Marchi* și cu renumitul arheolog *Giovanni Battista de Rossi*, se ridicară cu o nouă teorie și se nevoiră ca prin argumente geologice, istorice și arhitectonice, să dovedească lumei că catacombele de cari ne ocupăm, sunt săpate în jumătatea a II-a a secolului I, dar cele mai multe din ele în secolul II, al III și începutul secolului al IV-lea, numai de creștinii din Roma, și *«nici o lovitură de ciocan n'au dat păgânii în aceste întunecoase cimitire»* [2]). Părerea acestor doui învățați fu urmată apoi de toți clericii latini, de mulți arheologi germani ca *Kraus*, *Schultze*, *Merz*, etc. [3]), cum și de alți iubitori de cercetări arheologice.

Argumentele pe cari le invocăm, pentru a dovedi că creștinii din Roma în adevăr au săpat catacombele și s'au folosit de ele în timpul persecuțiunilor, sunt cele ce urmează:

a) Tuful grăunțos, în care sunt săpate catacombele, fiind un pământ calcaros, foarte poros și fraged, nu este bun pentru construcții; deci aceste spelunci adânci și întunecoase, nu sunt *latomii* ori *arenarii*, adică carieri de piatră și nisip. Romanii prin urmare, au scos aceste materialuri, din alte gropi, iar nu din catacombele creștine.

b) Forma arhitectonică a catacombelor, cu galerii strîmte, dar meșteșugit săpate, cu păreți verticali, cu morminte, bisericuțe și chilii, scobite anume în păreții galeriilor, ne conduc la

---

1) Les archéologues des trois derniers siècles pretendent, en général, que nos Catacombes furent primitivement ouvertes par les anciens Romains. A leur tête marchent l'immortel Bosio, Aringhi et l'excellent Boldetti. Ces excavations s'appelaient *latomiæ, arenariæ*, carrières de pierres, carrières de sable.... Une étude plus approfondie a démontré que nos cimetières sont d'origine exclusivement chrétienne... Conf. Mr. Gaume, Histoire des catacombes de Rome, Paris, pag. 16—17.

2) Mr. Gaume, op. cit., p. 20.

3) Operele catacombale ale acestor trei germani sunt următoarele: Kraus, Roma sotteranea, die römischen Katakomben, 2 Aufl. Freiburg im Breisgau 1879. Schultze, Archäologische Studien über altchristliche Monumente, Wien 1880. Merz, în Articolul „Katakomben" in Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche 2 Aufl. herausgegeben von Herzog und Plitt 7. B. Leipzig, 1880.

convingerea neşovăită, că catacombele sunt săpate de creştini pentru scopuri religioase, iar nu sunt carieri de piatră ori de nisip, a căror formă neregulată nu are nevoe de planuri chibzuite şi de concepţiuni religioase.

c) Dacă catacombele atât de minunate prin împărţirea şi întinderea lor, ar fi fost săpate de păgâni, istoricii romani, iscusiţi prin penele lor, ca *Titu Liviu*, *Pliniu*, *Suetoniu*, *Tacit* ş. a., cari au lăudat teatrele, circurile, apeductele, căile şi canalele Romei, n'ar fi trecut cu vederea tocmai acele săpături misterioase din inima pământului [1]). Tăcerea acestor scriitori aşă dar, ne

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU Autorul Tezaurului Liturgic, Marţi 21 Iulie anul 1898 se coboară în Biserica sfântului Antonie făcută din sare în salina „Wielişka" (Polonia austriacă), la o adâncime de 200 metrii de la suprafaţa pământului.

---

1) P. Marchi, Monumenti primitivi delle Arti cristiane nella Metropoli del Cristianesimo, Roma, 1844, p. 90. Conf. Mr. Gaume, Histoire des catacombes de Rome, p. 16 seq. şi Valentin Thalhofer, Handbbuch der Katholischen Liturgik, Freiburg in Breisgau, 1883, p. 89, 134—135.

întărește în credința noastră, că ei nu le cunoșteau, pentru că nu erau săpate de păgâni[1].

d) Catacombele creștine din *Neapole, Siracusa, Ispania, insula Malta, Siria, Alexandria*, etc., scobite aproape la fel cu cele din Roma, ne conduc la afirmarea, că și în alte părți ale lumei erà nevoe de a se săpà peșteri de acest soiu, pentru a se ascunde în ele închinătorii crucei, în timpurile când ei se aflau în nenorociri.

e) În scobirea catacombelor din *imprejurimile Romei*, nu vedem urmărindu-se stratele de tuf grăunțos pentru a-l scoate și a-l întrebuințà în construcții; ci vedem numai tendința de a se da galeriilor o formă cât mai regulată; iar dacă catacombele ar fi fost carieri de piatră ori de nisip, le-am vedeà ca pe niște gropi neregulate, săpate în suprafața pământului, tot așà cum se obișnuește la gropile din cari se scoate azi nisip ori pământ pentru cărămidă.

f) În fine, dacă Romanii obișnuiau în vechime să sape așà de minunat galeriile în pământ ca să scoată nisip și bolovani de piatră, pentru ce constructorii moderni din Roma *n'au mai imitat pe strămoșii lor* când au avut nevoe de material în clădirea monumentelor și a palatelor, cari fac azi fala Romei moderne?[2]). Și pentru ce așà dar, nu mai găsim și mai târziu vr'o catacombă săpându-se de păgâni la fel cu acelea de cari ne ocupăm?

Rămânem prin urmare, bine statorniciți în credința noastră, că catacombele din împrejurimea Romei, sunt săpate de creștini, cari deveniseră numeroși în acest oraș, pe timpul persecuțiilor. Scopul întreit, pentru care închinătorii lui Hristos au lucrat aceste labirinte, este după cum am văzut următorul: pentru a-și îngropà în ele pe morții lor, pentru a se închina lui Dumnezeu în lăuntrul lor în timpurile de prigoniri, și pentru a se ascunde în ele când erà nevoia de sfătuiri tainice.

---

1) Aci ar puteà unii să zică, că și salinele din cari se scoate sare, sunt tot meșteșugit săpate, și totuși nimeni nu se mai ocupă cu descrierea lor. Dar la această obiecțiune am puteà răspunde, că salinele chibzuite cu deosebire, sunt obiectul multor poesii și povestiri frumoase. Așà, salina „*Wieliska*“ de lângă Cracovia (Polonia), ale cărei saloane, biserici, bălți cu apă, picturi, statui săpate în sare și alte podoabe artistice, 'mi au atras mirarea în 21 Iulie 1898, când am vizitat această raritate, este descrisă cu colorile cele mai frumoase, de scriitorii și poeții poloni. De aceea e vestită în acele părți și vizitată mai ales în timpul verei, zilnic de sute de persoane. (Autorul).

2) 'Mi am dat atențiunea, când am vizitat Roma, în luna August 1897 să aflu de unde scot azi Italienii, pietre, nisip și pământ pentru zidirile din oraș? Și am văzut că blocurile de piatră ori marmoră, le aduc în oraș din munții Italiei; nisipul îl scot din albia râurilor, așà ca și în România; iar pământul pentru cărămidă, îl scot din vecinătatea Vaticanului, fără vr'o regulă arhitectonică, tot așà ca și la noi și în toate părțile lumei. (Autorul).

§ 9.

Adunările tainice ale creştinilor din Roma în catacombe.

Din paragraful trecut, am văzut că catacombele s'au săpat de creştini, din jumătatea a II-a a secolului I şi până după începutul secolului al IV-lea; iar morţii s'au îngropat aci tot în acest timp; dar unii dintre creştini, din motive de pietate, depuseră pe repauzaţii lor în galeriile catacombale, până pe la începutul secolului al V-lea. Acum vom vedeà mai departe cum se îngropau morţii, cum se adunau creştinii pentru cult, şi cum se ascundeau ei în aceste adâncimi, pentru consfătuiri folositoare.

a) Creştinii în persecuţiunile cari nu se mai sfârşau, se adunau tainic în catacombe *pentru a îngropà pe morţii lor*, întru care scop meşterii (fossores), scobiră nişte firizi lungăreţe în păreţii verticali ai galeriilor şi în paralel cu acestea, şi aci îngropară de obiceiu fără cosciuge pe cei repauzaţi, înfăşuraţi însă în pânzeturi curate. Într'o groapă de acest fel încăpea un mort, doui, trei şi adesea ori şi patru morţi; dar atunci şi mormântul se numià *loculus, loculus bisomus, trisomus şi quadrisomus*[1]). Firizile acestea erau apoi astupate cu lespezi de marmoră, metal, piatră ori pământ şi pe ele să scriau epitafii cu conţinut curat creştinesc: «doarme în pace», «se odihneşte», «repauzează», «se roagă pentru noi» şi alte cuvinte cari stau în legătură cu dogma şi credinţa în învierea morţilor. Mai târziu, se scrise pe lespezi anul naşterei şi al morţei repausatului şi câte-cevà din viaţa lui; să ameninţau apoi câteodată şi cu blesteme profanatorii mormântului. Prin secolul IV-lea şi începutul secolului V-lea, epitafiele aveau în frunte, la mijloc sau la urmă, crucea ori monogramul lui Hristos. Crucea la început aveà în inscripţiuni forma literei greceşti T; iar din secolul V-lea încoace, luă chipul pe care îl păstrează şi în zilele noastre. Monogramul erà sau în forma literelor X P, sau în chipul ☧, de obiceiu precedat de A şi urmat de Ω, pentru că Hristos dă începutul şi sfârşitul la tot ce există[2]). Adesea ori se sculptau pe lespezi şi figuri simbolice de palmieri, porumbiţe ş. a. Mormintele acestea suprapuse unul d'asupra altuia, formau un şir perpendicular de patru, cinci, şi până la douăsprezece gropi, cari ajungeau bolta galeriei, şi aşà şirurile nenumărate de morminte

1) Mr. Gaume, Hist. des Catacombes de Rome, p. 123.

2) Mr. Gaume, op. cit., p. 154 şi 342.—Euseb. Popovici „Candela“ No. 10 din 1883.—I. A. Odobescu, Ist. Arheolog., p. 626.—Bourassé, Arhéol. chrét., p. 68.—Apocalipsa 21, 6.

așezate pretutindenea în acest chip, dau catacombelor aspectul unor sinistre cetăți ale morților.

În galeriile catacombale, se mai scobiau din distanță în distanță, la dreapta și la stânga, chilii mari numite *cubicula* adică *odăi de dormit*, în semn că cei încetați din viață, dormiau somnul celor drepți. Și aceste cămări nu serveau la altceva, de cât tot pentru îngroparea morților veri unei familii distinse. Forma cămărilor erà rotundă, semiovală, triunghiulară, pentagonală și exagonală. Unele din ele primiau ziua o lumină slabă de la soare printr'o mică deschizătură 'n fața pământului; iar altele erau luminate prin lămpi atârnate de bolte ori așezate în firizi. Mărimea acestor odăi erà câteodată destul de însemnată, așà că în una din ele se puteau așezà până la o sută de trupuri de copii și bătrâni. Ordinea în care se așezau morții în cubicule, erà tot aceeași ca și în galerii; adică în păreții acestor odăi se scobiau firizi, și acolo se depuneau morții familiei, căreia aparținea cubicula. De obiceiu în fundul chiliei erà așezat mormântul veri unui martir, considerat ca protector al celor morți, după evlavioasa dorință a primilor creștini, de a se îngropa cât mai aproape de plăcuții Domnului. Mormintele martirilor mari, erau păstrate cu multă evlavie în chilii anume scobite, și erau vizitate nu numai în timpurile de grele încercări, dar chiar după ce creștinismul fù proclamat ca religiune domnitoare [1]).

1) Să ascultăm acum pe fericitul *Ieronim*, ca să ne povestească el — Hom. in Ezechil 60 — cu câtă religiositate erau vizitate aceste cetăți ale morților, prin secolul IV al creștinismului. „*Când eram copil și învățam la școala din Roma,* zice Ieronim, *luasem obiceiu, Duminica, a mă duce cu alți băeți ca mine, să cercetez mormintele apostolilor și ale martirilor. Rătăceam adesea prin acele bolți scobite în băerile pământului, în ai căror păreți se află de amândouă părțile, numai morminte de reposați, și în cari, întunecimea este așà de adâncă, in cât acolo își poate omul închipuì cuvintele profetului: „De vii pogori-se-vor în iad*“. (Psalm. 54, 16).

„*Abiă p'alocurea câte-o slabă lumină, străbătând de sus prin niște ochiuri, ce nu se pot numì ferestre, vine să mai împuțineze groaza acelei beznă, și inaintând încet și pe dibuite in acea neagră noapte, îți vin în minte cuvintele poetului când zice: „De toate părțile întunerecul și tăcerea cuprind sufletul de groază*“. (Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent. Virg. Æneid. II, 755). Vezi, Martigny, Diction. op. cit., pag. 123. — I. Al. Odobescu, Ist. Arh., op. cit., p. 613 seqq. — Bingham, T. X, lib. XXIII, C. I, § III.

* * *

Poetul spaniol *Aureliu Prudențiu*, contemporan cu Ieronim, descrie și el cu adâncă pietate aceste necropole creștine. În poesia sa martirologică întitulată „*Peristephanon*“, cântă cripta în care la anul 235 s'au depus rămășițele episcopului Ipolit, după ce fusese tîrît și sfâșiat prin mărăcini, de telegari neînfrânați, din ordinul împăratului Maxim Tracul. „*Nu departe de zidurile cetății,* zice Prudențiu, *printre frumoase livezi de pomi, se deschide* **cripta,** *cu adâncimile ei intunecoase. O cărare povârnită duce, pe treptele șerpuite, în tăinuitele-i cărmituri, lipsite de lumină, căci printr'o slabă zare, ziua abiă pătrunde până la primele-i uși, și luminează numai pragul tindei; iar de acolo inainte, besnele nopței, crescând foarte repede, intunecă tot cuprinsul acelor indoioase locuri. Ici și colea însă se zăresc ochiuri, străpunse in acoperământ, cari de sus aștern raze luminoase în sânul bolților. De și căile,*

Morților de o însemnătate deosebită li se săpau și morminte mai bine chibzuite. Pentru un mort de un așà fel, sau pentru un martir, se scobià în păretele unei chilii ori chiar și în păreții galeriilor, un sicriu în care erà pus mortul; sicriul acesta astupat cu o lespede de marmoră, aveà o scobitură d'asupra lui în formă de semicerc ori patrată. În așà chip sicriul devenia umbrit sau de un arc (arcosolium) sau de un tavan drept (sepolcro a mensa [1]).

Îngroparea creștinilor și mai ales a martirilor se săvârșea cu o serbare religioasă, pe cât erà cu putință unei Biserici persecutate. În imprejurimea mortului se aprindeau făclii, cari însemnau lumina și mângâerea evangelică; adunarea cânta psalmi, iar preoții bine cuvântau, luându-și rămas bun de la cel mort. Pe timpul persecuțiilor, de și tainic, totuși serbarea erà și mai mare. Cu câtă venerațiune se păstrau osemintele martirilor, se vede din cuvintele Smirnenilor, prin cari afirmă, că *«ei au cules relicviele lui Policarp, de o mie de ori mai scumpe de cât pietrele prețioase și aurul curat, și le-au închis cu respect într'un loc»* [2]).

b) Menirea esențială a catacombelor, erà însă *de a se oficia în ele serviciul divin*, mai ales în timpul goanelor. Locul hotărât în peșteri, pentru acest scop, erà într'un fel de chilii, numite însă *cripte* în sensul cel mai strîns al cuvîntului. În unul din păreții criptei, erà îngropat un martir; iar d'asupra mormântului său, se scobia un *arcosolium* adică *sepolcro a mensa*, pentru ca pe piatra mormântului, să se oficieze sfânta liturgie ca pe o masă sfântă și apoi acì să fie destul loc pentru liturgisitor ca și la o *proscomidie*. Se crede că în cripte erau scobite în păreți, scaunul pentru episcop, având la dreapta și la stânga alte scaune pentru presviteri [3]); de aceea aceste mici locașuri mai purtau și numirea de *paraclise* ori *bisericuțe*. Diferența așà dar între o *chilie-cubicula* și între o *chilie-criptă*, erà aceasta: pe când cubiculele serveau pentru îngroparea morților de toate condițiunile, criptele erau hotărîte numai pentru îngroparea veri unui martir, și în același timp și pentru practicarea cultului, săvârșit cu multă pompă mai ales la ziua aniversară a morței lui [4]).

Păreții și boltele criptelor erau de obiceiu înfrumusețate cu picturi, și tencuite cu marmoră pisată și amestecată cu var. Lumina și aerul veneau printr'o mică ferestrue, prin care se

---

lungi și îndesate se împletesc în răscruci de toate părțile, ca umbroase tinde în jurul unor **înguste chilii,** *apoi totuși, la unele locuri, lumina pătrunde în acele bolți străpunse, cari au fost săpate în rărunchii scobiți ai dealului.*

Astfel, chiar pe sub pământ, vin de se strecoară razele soarelui depărtat, și omul încă și acolo, se bucură de a lui lumină". Martigny, p. 123 seq. —I. Al. Odobescu, pag. 615 seq. Conf. Chateaubriand, Les Martyrs, p. 50 sqq.

1) Eusebiu Popovici, „Candela", No. 9.

2) Euseb. Hist. eccles. IV, 15.

3) Eusebiu Popovici, „Candela", No. 9. – Martigny, Diction., op. cit., p. 89.

4) Martigny, Diction., op. cit., p. 122. Eusebiu Popovici, „Candela", No. 9.

liceen și coborîrea cadavrelor în timpuri grele. Mai erau luminate în timpul nopților, cu lămpi de pământ, bronz, ori de argint, atârnate de bolți prin lanțuri de metal. La eșirea credincioșilor din cripte, pentru a se înlesni trecerea lor prin galeriile întoarse în toate direcțiunile, se așezau lămpi în firizi din distanță în distanță. Până azi se mai păstrează urmele fumegațiunei, eșită din aceste lumini în acele timpuri. O catacombă mare conținea până la 60 de cubicule și cripte [1]).

Schultze și *Edmond de Pressensé* — în jumătatea a II-a a secolului al XIX—, crezură că catacombele n'au servit în timpul persecuțiilor și ca locașuri de închinare, ci numai pentru îngroparea morților, și abià după epoca lui Constantin cel Mare, veneau creștinii în catacombe la ziua martirilor îngropați acì, ca să le aducă venerațiune cu cântări și rugăciuni liturgice. Iată cum își argumentează Pressensé părerea lui, de altfel prea puțin întemeiată: «*Se crede că catacombele*, zice acest scriitor, *au fost și locașuri pentru săvârșirea regulată a cultului in primele secole ale creștinătăței, și că s'au văzut Biserici subterane, in care se plineau misteriile aproape de osemintele sfinților. Dar aceasta nu e alt cevà, de cât schimbarea secolului IV cu cele d'intâiu trei secole, printr'un anachronism care se întâmplă adesea ori in datele istorice. Se știe cu siguranță, că ideia de un sanctuar statornic, erà cu totul streină creștinilor din această perioadă. Textele cele mai pozitive arată că ei păstrară pe un timp foarte îndelungat spiritualitatea primitivă, și îi găsim tot căutând ne contenit locuri de adunare pentru cult, fără însă a avea puterea ca să ridice temple și altare noui. Apologeții cei mai autorizați ca Minuciu Felix și Origen, nu știu ce să răspundă la obiecțiunile păgânilor, când aceștia spuneau, că* **„creştinii n'au altare"**; *dar apologeții aceștia, totuși văd o superioritate în creștinism și eau obiecțiunea păgânilor, drept argument pentru susținerea doctrinei creștine. Înaintea mărturisirilor acestor bărbați, cade piedestalul ridicat de* **Aringhi** *și* **Marchi,** *pe care se nevoesc a intemeia sanctuarele catacombale în timpurile Bisericei primitive. Nici odată nu poate cinevà să probeze, că mormintele martirilor au servit de altare pentru cult, in fața mărturisirei așà de categorice a lui Minuciu Felix, când afirmă păgânilor că* **„noi creştinii n'avem altare".** *De altfel e sigur, că Biserica a avut locuri pentru cult, dar in afară de catacombe. Alexandru Sever, dăruise in acest scop o casă de lângă Tibru, și creștinii se adunau acì ca și in alte edificii de felul acesta*» [2]).

Dar Pressensé, de și nu voește a luà în vedere înțelesul cuvintelor lui Minuciu Felix, când acesta tinde a arătà păgâ-

---

1) Gardianul catacombei sfântului Calist, 'mi-a afirmat, că în această peşteră sunt peste 100 de cubicule şi cripte. (Autorul).

2) Edmond de Pressensé, op. cit., p. 120—121, T. I.

nilor, că creştinii, *n'au altare în felul celor păgâne*, totuşi mai departe Pressensé se contrazice în susţinerea sa, şi apoi afirmă şi el pe nesimţite, că în timpul celor mai violente persecuţiuni, creştinii săvârşeau în catacombe cultul şi sfintele mistere, pentru că aci erà refugiul lor pentru timpuri îndelungate.

Noi însă lăsând la o parte părerile subiective ale câtorvà istorici, ştim cu siguranţă, că pe timpul prigonirilor, creştinii din Roma, nu numai îşi îngropau pe morţii lor în catacombe, dar se adunau aci şi pentru închinarea religioasă. În sprijinirea acestei afirmaţiuni, ne vin în ajutor mai multe mărturii, dar dintre acestea cităm pe aceea atribuită lui Clement episcopul Romei care se adresă credincioşilor cu aceste vorbe, pe la

Mântuitorul Iisus Hristos cu monograme şi cu disc împrejurul capului, pictură din jumătatea secolului IV aflată în catacombele Romei, în cari m'am coborât în luna August anul 1897. (Autorul).

finele secolului I: *«Veniţi şi adunaţi-vă în cimitire, pentru ca să cetiţi cărţile sfinte, să cântaţi imne în onoarea martirilor şi tuturor sfinţilor eşiţi din această lume, să vă rugaţi pentru fraţii voştrii adormiţi în Domnul, să daţi în Bisericile şi cimitirele voastre jertfă bine primită lui Dumnezeu, chipul corpului nostru împărătesc, şi să însoţiţi cu cântece de psalmi pe cei ce adorm în credinţă»* [1]). De altfel, nici nu s'ar puteà pre-

1) Const. Apost., lib. VII, c. ultim. – Conf. Mr. Gaume., op. cit., p. 105 – 106.

supune, că creştinii tocmai în acele gropi fioroase din adâncimea pământului, unde erau ascunşi cu păstorii lor de frica tiranilor, nu ar fi învocat ajutorul puternic al Celui Prea Înalt prin săvârşirea cultului.

c) În timpurile de grele încercări, creştinii se mai adunau în catacombe, *pentru sfătuiri tainice* şi pentru felurite acte creştineşti. Aci în peşteri, închinătorii crucei, ascultau poveţele păstorilor lor, luau învăţături religioase, primiau botezul, ţineau adunări despre modul cum să se apere de păgâni, discutau asupra edictelor noui de persecuţiuni şi se întăreau unul pe altul în muncile cari li se pregăteau de către tirani. Despre aceste acţiuni săvârşite într'o pioasă intimitate, nu s'au îndoit nici unul dintre arheologi şi istorici, şi nici chiar aceia cari susţin că catacombele sunt vechi carieri păgâneşti de piatră şi nisip.

Cu toate că cimitirele erau **scutite** prin legile romane de profanaţiune şi erà prin urmare îngăduit a se adunà în ele cel puţin pentru aducerea aminte de cei repauzaţi, totuşi prin secolul II, în timpul lui Antonin Piul, începură a se interzice intrările în aceste ascunzători. Din inscripţiunele de pe morminte, se vede plângerea acelor timpuri în cari mărturisitorii credinţei nici în caverne nu se mai puteau aduna, ca să îngroape pe morţi şi să se roage lui Dumnezeu [1]). Dar în secolul III şi anume pe timpul lui Valerian (253—260), se luară măsuri şi mai aspre de către păgâni, pentru a se opri intrarea în catacombe, sub ameninţări de pedepse grele. Tot atunci păgânii începură a urmări şi în aceste labirinte adânci şi fioroase pe creştini, şi dacă îi prindeau acolo **îi măcelăreau cu toată cruzimea.** Aşà, Ciprian ne mărturiseşte că episcopul Romei Sixt II-lea a fost prins în catacomba sfântului Calist şi martirizat acolo cu patru diaconi ai săi [2]). Iar pe la anul 260 episcopul roman Corneliu scria fiilor săi sufleteşti *«că persecuţiunea erà aşà de violentă în cât creştinii nu se mai puteau adunà nici în criptele cele mai cunoscute»* [3]). Numerian care se află pe scaunul Cezarilor pe la anul 283, aflând că mulţi creştini sunt ascunşi în cimitirele de pe calea Salaria, poruncì să dărâme intrările şi să surpe pământul peste cei din lăuntrul cavernei. Ordinul tiranic fu executat [4]). Creştinii văzându-se astfel prigoniţi şi urmăriţi şi în catacombe, înmulţiră intrările acestor labirinte, pentru ca în momente de pe-

---

1) M. de Rossi, Inscriptiones urbis Romæ septimo seculo antiquiores.

2) Xystum in *coemeterium* Callixti animadversum sciatis octo nonas Augusti et cum eo diaconos quatuor. Cypr. Epist. ad Success., et Epist. LXXXII.

3) Publice neque in *cryptis* notioribus missas agere christianis licuisse. Cornel. Epist. VIII ad Lupicin. Vicim.

4) Ut in introitu *cryptæ* paries levaretur; quod cum factum fuisset, montem qui cryptæ imminebat super eos dejecit. Baron. Annales. Ann. 284. — Marchi, Origin. Catacomb., p. 81.

ricole, să poată eşi din ele prin vii, grădini, şi locuri strategice din vecinătatea Romei [1]).

Cauza pentru care creştinii din acest timp se urmăreau şi în ascunzători, erà următoarea : îndată ce edictele sângeroase erau lipite pe zidurile Romei pentru a se muncì eroii credinţei, aceştia se refugiau în galeriile din adâncimea pământului. Atunci proconsolii şi filozofii, încriminau pe creştini de *adunări clandestine* în ascunzători ; împăraţii iritaţi prin aceste acuzaţiuni, emiteau alte porunci cu pedepse de moarte pentru cei refugiaţi. Poporul păgân încurajat prin aceste măsuri, alerga la catacombe, dărîma intrările, aruncà în lăuntrul lor pietre şi pământ, şi în fine îi asfixia pe credincioşi prin fum şi alte mijloace crude. Iar când violenţa persecuţiei mai slăbia, ca o îndurare către creştini, iarăşi li se da libertate să intre în ascunzătorile lor. Dar creştinii nu se adunau în aceste adâncimi ca să-şi scape viaţa şi să fugă de moarte, ci pentru ca să se roage pe mormintele fraţilor lor încununaţi cu laurii credinţei, să se întărească prin sfânta euharistie, şi să se pregătească pentru a suferì chinurile martirismului ce'i aşteptà.

§ 10.

Cercetările ştiinţifice asupra catacombelor din împrejurimile Romei şi interiorul lor misterios.

După încetarea goanelor îndreptate în contra urmaşilor lui Hristos, catacombele începură a se da uitărei, aşà că pe la sfârşitul secolului IV, intrările în aceste ascunzători creştine se făceau mai mult de curiositate şi pentru reîmprospătarea în memorie a chinurilor îndurate odinioară de mărturisitorii crucei ; iar din secolul V înainte, nici un mort nu se mai îngropà aci. Unele din intrările, galeriile şi criptele catacombale, începând a se ruina şi dărîma, episcopul roman *Damas*, pătruns de valorosul trecut al catacombelor, luă măsuri pe la anul 370, pentru restaurarea şi apoi împodobirea lor cu table de marmoră, cari conţineau inscripţii caligrafice şi versuri frumoase. Mai departe, făcù a se lucrà în ele picturi în colori şi mozaic, a se îmbrăcà păreţii de la cripte cu plăci de marmoră şi chiar de argint,

---

1) Pour se soustraire aux recherches des persécuteurs, les chrétiens multipliaient les entrées de leurs Catacombes. Chaque jour encore on en découvre de nouvelles dans les vignes et dans les jardins des environs de Rome. Cette multiplicité d'ouvertures avait un autre motif : *l'Église voulait que les hommes et les femmes eussent leur entrée différente.* On conçoit que la séparation des sexes encore observée, de nos jours, dans un grand nombre de paroisses, devait être rigoureusement prescrite alors *que les assemblées avaient lieu, pendant la nuit,* dans des souterrains éclairés seulement par des lampes. Mr. Gaume, Histoire des catacomb. de Rome, p. 106.

şi în fine a se săvârşi în lăuntrul lor tot felul de lucrări frumoase, cu toate că începuturi de împodobiri, existau în aceste labirinte încă din timpurile mai vechi.

Căderea imperiului roman de apus pe la anul 476[1]), aduse cu sine năvălirea în Roma a Goţilor, Vandalilor, Saracinilor şi Longobarzilor, prădători ai oraşului şi chiar ai ascunzătorilor creştine. Din această cauză, în secolul VI episcopul Romei Ioan III, iar în secolul VIII Paul I, se văzură nevoiţi a repara stricăciunele barbarilor făcute în peşteri, cu deosebire că acest din urmă episcop, a şi transportat relicviele martirilor în Bisericile din oraş[2]). Catacombele rămaseră acum într'o complectă părăsire.

În secolul IX-lea găsim pe Anastasie Bibliotecarul († 886), compilând o carte intitulată *«Liber Pontificalis»*. Cele 107 biografii ale episcopilor romani, cari au trăit în cele d'intâiu 9 secole ale creştinătăţei, şi erau cuprinse în această carte, revărsau multă lumină şi asupra peşterilor creştine din împrejurimea Romei[3]). Prin secolul XIII-lea aflăm iarăşi o altă carte cu titlul: *«Mirabilia urbis Romæ»*, întocmită la fel cu aceea a lui Anastasie, cu singura deosebire că în cea din urmă sunt adaose şi biografiile episcopilor Romei, cari au trăit din timpul Bibliotecarului şi până în secolul XIII-lea. Acum catacombele nu mai erau vizitate de cât de unii monahi latini veniţi din depărtări ca să viziteze scaunul papal şi apoi cutezau să intre şi în periculoasele caverne, în cari aflau domnind întunerecul şi o tristeţe mortală. Fiorii şi tremurăturele de frică, erau fenomenele produse în vizitatori, cari îşi scobiau numele lor în păreţii peşterilor, dându-se astfel ca eroi îndrasneţi, şi cu mare curagiu de a străbate pe aci. Dorinţa de a scrie numele în locuri părăsite, depărtate şi greu de pătruns, a fost totdeauna nedeslipită de om. Prin aceasta i să vădeşte dorinţa, de a deveni celebru şi admirat între drumeţii cetitori, cari vor veni pe urmele lui.

A.

a) Renaşterea care s'a ivit în secolul XV şi XVI, adică reînvierea ştiinţelor şi artelor, căzute în lângezire în evul mediu, cum şi desgroparea lucrărilor clasice de tot felul dar în special

1) Imperiul roman se desfăcu în două părţi după moartea lui *Teodosie cel Mare* († 395), care încă fiind în viaţă, îl împărţi între cei doui fii ai săi: *Onoriu* în occident şi *Arcadie* în orient. Imperiul de occident se desfiinţă la anul 476, când se şi înfiinţară mai multe regate pe ruinele lui; iar cel de orient mai boli încă vr'o mie de ani şi apoi căzu în fine la anul 1453 înfiinţându-se pe ruinele lui *imperiul turcesc.*

2) Martigny, Diction., op. cit., p. 127.

3) Nous citerons en second lieu *le martyrologe* dont on attribue la première redaction à S. Jérôme, mais qui a été souvent remanié depuis, et *les vies des papes,* ou „Liber pontificalis“ dont le dernier compilateur est Anastase le Bibliothecaire. Martigny, Diction., op. cit., p. 129.

romane și grecești, fù o epocă bine cuvântată și sosită pentru luminarea lumei. *Familia Medicilor* din Florența, episcopul roman Leon al X-lea încă un descendent al acestei familii, împreună cu Francisc I regele Franciei, au fost cei mai călduroși ocrotitori ai învățaților din secolul XV-lea, puși în tot momentul la adăpostul lor, pentru scopul reînvierei științelor folositoare și actelor frumoase.

În acest secol aflăm pe entuziasmatul arheolog, calabrianul *Pomponio Leto* († 1497), distingându-se între colegii lui, prin luarea catacombelor Romei ca obiect de studiu istoric și arheologic. Dar rezultatul cercetărilor lui Pomponio, nu fù tocmai încoronat de succes. În secolul XVI-lea, învățatul călugăr veronez *Onufrie Panvini* († 1568), adună într'un tratat întitulat: *«De ritu sepeliendi mortuos apud veteres christianos et eorum coemeteries»*, toate notițele cari erau răspândite prin documente cu privire la catacombe. Panvini deci a studiat cavernele numai din cetire, iar nu din vederea lor. Tot ca acest călugăr a studiat catacombele și contemporanul său, renumitul cardinal neapolitan *Cesar Baroniu* († 1607). Rezultatul acestor cercetări, îl vedem presărat în opera sa *«Annales ecclesiæ»* care începe cu timpurile cele mai vechi creștine, și se întinde cu cercetările istorice bisericești, până în anul 1198, de și greșelele nu lipsesc nici de acì, tot așà cum nu lipsesc din nici o operă omenească. Prin urmare, până pe la finele secolului XVI-lea numai tradițiunile scrise mai păstrează amintirea catacombelor creștine.

O întâmplare însă neașteptată dădu naștere cercetărilor serioase de acest gen, pe la finitul secolului al XVI-lea. În anul 1578, niște lucrători săpând nisip într'o groapă de pe calea Salaria, descoperiră o boltă a *«catacombei Priscilei»* în care se văzură picturi, morminte, sarcofage și inscripțiuni. Vestea se răspândì în tot orașul Roma, și toți curioșii alergară să vadă această minune [1]). Tocmai pe atunci călugărul spaniol, dominicanul *Alfons Ciacconio* († 1590), care descrisese columna lui Traian, se aflà în Roma tot pentru cercetări de lucruri vechi. Mirându-se și el de această descoperire, intră în lăuntru și puse să-i desemneze tot ce se găsea în catacombă [2]). Cercetările sale le-a așternut într'un *«Album»* cu descrieri istorice și copii de pe picturile și obiectele văzute în peșteră.

Doui călători veniți pe atunci în Roma tocmai din Belgia, adică tânărul nobil *Filipp Wingh* din *Leuven* și monahul *Macarie* sau cum se numià mai înainte, *Jean L'Heureux* din *Gravelines* († 1604), amândoui contemporani ai lui Ciacconio, inițiați de acesta și iubitori în acelaș grad de lucrările arheologice, se dădură și ei cu mult zel la studiul, la desemnarea și pătrunderea inscripțiilor ce decorau catacomba Priscilei. Dar

1) Eusebiu Popovici „Candela" No. 9, din 1883.
2) Martigny, Dict. des antiq. chr., p. 127.

cel d'întâiu muri foarte tânăr, aşà în cât n'a avut timp nici ca să formuleze sistematic notele sale, aflate şi acum în Bruxelles. Macarie însă, întreprinse singur o încercare de a face comentarii asupra picturilor şi sculpturilor găsite până atunci în peşteri. Opera lui de şi erà foarte interesantă, totuşi a rămas ne tipărită de el. În anul 1657 găsim pe medicul belgian *J. J. Chifflet*, tipărind în Anvers tratatul lui Macarie întitulat: *«Abraxas*[1]) *seu Apistopistus quæ est antiquaria de gemmis Basilidianis disquisitio»*. În acest tratat, autorul se încearcă a lămuri înţelesul enigmatic al unor figuri cabalistice gravate pe pietre într'un stil grosolan, cari închipuesc tipuri omeneşti cu capete de *cocoş* ori de *leu*, şi cu *şerpi* în oc de picioare. Pe alte pietre s'au găsit inscripţii greceşti, ebraice ori siriace şi cuvinte ca acestea: Ἀβραξας, Ιαω, Χνουφις, Σεβαωθ, ş. a. Aci monahul Macarie a recunoscut numele unor zeităţi ale sectei gnostice, răspândită în secolul II de rău-credincioşi (apistopisti). A doua lucrare a lui Macarie întocmită cu privire la picturile şi sculpturile descoperite pe atunci în catacombele din Roma şi cu comentarii întinse asupra lor, a apărut în Paris abia în anul 1856 prin monahul *Raffael Garrucci* sub următorul titlu: *«Hagioglipta sive picturæ et sculpturæ sacræ antiquiores præsertim quæ Romæ reperiuntur»*.

b) Secolul XVII-lea fu mai mănos pentru aceste cercetări;

---

1) *a)* Irineu, Ipolit, Origen şi Epifanie, arată că gnosticul *cabalistic* Basilid Alexandreanul, din secolul II, învăţa ciudat în chipul următor: O fiinţă veche fără nume, a produs sâmburele lumei din care au eşit trei feluri de fii: fiii cei d'întâiu având tată un *Archon*, au ocupat partea cea superioară a *pliromei* şi s'au numit ὀγδοάς (erau 8); al II-lea rând de fii, au ocupat partea inferioară a pliromei, numiţi ἑβδομάς (erau 7); iar al III-lea rând de fii au rămas în sâmbure. Rândul I şi al II-lea de fii, au născut alţi fii, în cât având fiecare rând de fii împărăţia lor, s'au făcut 365 împărăţii sau ἀβραξας = α = 1 + α = 1 + α = 1 + β = 2 + ξ = 60 + ρ = 100 + ς = 200 = 365 câte zile are anul. Întâiul rând de fii au condus pe ceilalţi cu tiranie. Dumnezeu a trimis deci pe Eonul Hristos să-i elibereze de chinuri. Hristos împreunându-se cu omul Iisus, a fost prins şi ucis; iar Eonul Hristos s'a suit în pliroma. Conf. Meletie, Bisericeasca Istorie, tradusă de Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi, T. I, cartea II, cap. VIII, §§ 4, 5, 6, 7, Iaşi, 1841. — Bingham, Origin. s. antiq. eccles., T. I, cap. I, § III.

b) "Αβραξας sau cum zicea Basilid Ἀβρασὰξ, erau la creştinii gnostici şi nişte *amulete* ori *talismane* pe cari le purtau la gât. De aceste amulete s'au ocupat mult Tertulian, Ieronim, Epifanie (Hær. XXIV n. 7, 8), Teodoret (Hær. et fabul., L. I, c. 4), Ioan Damascen (Hær. XXIV) ş. a. În muzeele de azi sunt destule amulete de acest fel cu inscripţia Ἀβρασὰξ ori ΙΑΩ (care corespunde cuvintelor *Iehova, Savaoth, Adonai*), etc. În mijlocul amuletei erà o figură cabalistică de om cu cap de cocoş şi cu picioare din şerpi, sau o figură de câine cu şase stele şi luna împrejur, ori un chip de leu, de maimuţă, de sfinx, şi adesea ori chipul lui Osiris, Serapis şi alte zeităţi egiptene. Inscripţiele pe aceste 7 feluri de amulete în forma monedelor erau făcute urît cu litere greceşti, feniciene, ebraice, ori latine, *cari nu aveau nici un înţeles*. Aceasta provenea de acolo că sistemul lui Basilid erà creştin, dar compus fără rînduealǎ cu elemente din păgânism. Conf. Martigny, art. „Abraxas".

Când am vizitat catacomba „Caracala" din Alexandria (Egipt) în 20 August 1904, am văzut într'însa destule figuri gnostice de zei egipteni, sculptate în pereţii catacombei, d. e. soarele, şarpele, boul Apis, zeul Osiris, etc. (Autorul).

el dădù studielor catacombale pe renumitul advocat *Antonie Bosio* zis şi *Christofor Columb* al catacombelor († 1629), născut în insula Malta, dar stabilit în Roma pe la jumătatea secolului XVI-lea. Călăuzit de scrierile arheologilor creştini ca d. e. Panvini, Ciacconio, Wingh, şi foarte înclinat către acest soiu de studiu, Bosio intră în catacomba sfântului Calist, apoi şi în alte peşteri descoperite de el, cărora a sacrificat 35 de ani de muncă rodnică şi plină de succes. Studiele sale foarte minuţioase, în cari nu lăsà nimic din catacombe să treacă neobservat, sunt cuprinse în cele trei Tomuri ale operei lui *«Roma sotterranea»*. Cartea lui Bosio în care critica topografică covârşaşte alte preocupaţiuni arheologice, cuprinde explicări asupra chinurilor suferite de martirii creştini, asupra adunărilor tainice creştine în ascunzători, asupra îngropărei şi desgropărei morţilor, asupra riturilor de îngropare la primii creştini, asupra imaginelor pictate şi simbolelor din toate cimitirele descoperite de autor pe căile Aurelia, Cornelia, Appia, Ardeatina, Latina, Prenestina, Tiburtina, Salaria, Flaminia, etc. [1]).

Sgomotul produs de opera lui Bosio, cu privire la nouile descoperiri creştine, făcură în secolul XVII-lea pe unii dintre monahii latini să abuzeze de pietatea credincioşilor îndreptată către acele gropi, şi începură a specula buna lor credinţă cu oseminte de tot felul sub numirea de «relicve martirice descoperite de curând». Teologii protestanţi germani şi englezi, auzind de unele ca acestea, se ridicară cu un scepticism pronunţat, tăgăduind origina creştină a catacombelor şi admiţând fără să le vadă, că ele nu sunt alt cevà de cât *arenariele* şi *puticulele* păgâne [2]).

c) Curia romană luă măsuri în secolul XVIII-lea ca să desfiinţeze abuzurile monahale cu privire la împrăştierea de tot felul de relicve, iar pe de altă parte orândui şi depărtarea scepticismului protestant fixat acum asupra peşterilor creştine. În acest din urmă scop, canonicul *Marcu-Antonie Boldetti* († c. 1749), publică pe la anul 1720 o carte: *«Osservazioni sopra i cimiteri dei s. s. Martiri ed antichi cristiani di Roma»* cu conţinut apologetic şi arheologic relativ la catacombe. Timpul de 30 de ani în care Boldetti luase parte la cercetările acestor cetăţi ale mor-

1) Opera lui Bosio *„Roma sotterranea"* prezintă un folos arheologic, mult admirat de cercetătorii moderni. O parte din lucrarea aceasta, apăru în prima ediţie la anul 1632 după moartea autorului. Altă ediţie în limba latină, fu tipărită de oratorianul *Aringhi* în Roma la anul 1651; ediţia însă cea mai răspândită fu publicată la anul 1662. Negreşit că în cercetările lui *Bosio* se află şi unele greşeli. O altă ediţie cu adnotaţiuni, fu publicată prin canonicul *Bottari* între anii 1737 şi 1754.

2) În secolul XVII, chiar teologul latin *I. B. Thiers* şi benedictinul *Mabillon*, se pronunţară în contra acestor specule ce se făceau de către monahii latini din Italia, cu moaştele fără nume adunate din catacombe, cu sângele închiegat al martirilor şi cu lacrămile sfinţilor adunate de îngeri în văscioare. Conf. I. A. Odobescu, Istoria Arheol. I. Ant. şi Renaşterea, p. 642.

tilor, îi aduse destul material ca să facă din cartea sa o lucrare însemnată. La publicarea acestei cărți, îl ajutară doui bărbați mai învățați de cât el: unul este anticarul florentin *FilippBuonarotti* (┼ 1733), care, de și senator în patria sa, totuși s'a ocupat și cu cestiunile arheologice. Lui i se datorește studiul asupra celor 70 de pahare așà zise *cu fundul de aur* (fondi d'oro), aflate de el în peșterile creștine. Mai târziu, vase de acest fel se mai găsiră o mulțime. Cu privire la aceste mici obiecte, în anul 1726, Buonarotti a publicat cartea: *«Osservationi sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro ornati de figure, trovati ne' cimiteri di Roma»*. Celălalt ajutor al lui Boldetti este anticarul *Marangoni* (┼ 1753), care pregătise în timp de 20 de ani, o mare scriere ca complectare a descoperirilor lui Bosio; dar un incendiu din care abià scăpă cu viața, îi distruse lucrarea cu rodul muncei sale. De la Marangoni au mai rămas numai două dizertații și două scrieri mici publicate de către însuși autorul. În ele arată obiectele păgâne primite în creștinism, istoricul Coloseului din Roma, ș. a.

Tot în acest secol, canonicul *J. G. Bottari* (┼ 1775), se făcù cunoscut prin publicarea și adnotarea operei lui Bosio, pe care o tipărì între anii 1737—1754 sub titlul: *«Sculture e pitture sacre estratte dei cimiteri di Roma»*. Adaosul făcut acum de Bottari la opera lui Bosio «Roma sotterranea», nu consistă în alt ceva de cât în niște explicări greșite, pe cari canonicul le formulă relativ la picturile foarte curioase, aflate d'asupra celor trei morminte din «catacomba lui Pretextat». Bottari crezù că acestea sunt figuri creștine travestite în figuri păgâne. Dar cercetările mai noui, descoperiră că picturile din acele trei arcosolii, sunt scene din misteriele sincretismului frigian, cu cari s'au decorat mormintele unui *Vincențiu* și al unei *Vibia* — preotul și preoteasa lui Bachus —, cum și al unor închinători ai zeului persan Mitra [1]).

d) În secolul XIX-lea, se distinseră de asemenea mai mulți specialiști de felul acesta, între cari ocupă un loc însemnat ca cercetător al *Originei catacombelor,* iezuitul *P. Marchi,* care desfășură o muncă de 23 de ani în această ramură. Opera lui, urmà să aibă 3 volume: arhitectura, pictura și sculptura catacombelor; totuși el nu a terminat-o. Abia a apărut la 1844 în Roma primul volum: *«Monumenti delle arti cristiane primitive... Architettura»*.

Tot așà s'a distins *Ludovic Perret,* autorul operei *«Les catacombes de Rome»*, publicată în 6 volume la Paris între anii 1851—1857. Dar în fruntea arheologilor cunoscuți pe acest timp în această ramură, stă *Giovanni Battista de Rossi* (┼ 1895), care nu fu mulțumit de studiele predecesorilor săi, prin faptul

1) I. A. Odobescu, Istor. Arheol., op. cit., p. 641. Conf. Teohari Antonescu, Cultul Cabirilor, București, 1889, p. 47, n. 1.

că erau lipsite de critica istorică. El a complectat și această lipsă în cele trei Tomuri ale sale (folio), publicate între anii 1864—1877 sub titlul: *«La Roma sotterranea cristiana»*, în care pe lângă studiele critico-istorice, reproduce încă și tablourile din peșteri prin arta litografică-chromolitică. În săvârșirea acestei opere a fost ajutat de fratele său topograful *Mihail de Rossi*. Cunoscut ne este și monahul arheolog *Raffael Garrucci*, autorul celor 6 Tomuri (folio) cu 500 de Table, publicate sub acest titlu: *«Storia della arte cristiana nei primi otto secoli della chiesa»*, între anii 1873—1881 [1]).

Acum după ce am văzut în repeziciune pe cei mai însemnați cercetători ai catacombelor creștine, să dăm puțină atențiune și asupra obiectelor vechi, pe cari le-au găsit ei în aceste peșteri, rămase de la creștinii ascunși aci în timpurile de grele încercări. Aceste obiecte sunt de trei categorii: *inscripțiile* adică epitafiile de pe morminte, ori cele scobite mai târziu de vizitatori, și acestea sunt numite de Italieni *«graffiti»*; apoi *lucrurile* întrebuințate de creștini în catacombe ori puse de ei în morminte; și în fine *picturile* de pe păreți și din paharele cu fundul de aur, cum și *sculpturile* de pe sarcofagii și statui.

B.

1. *Inscripțiile* de pe morminte, sunt scrise sau în limba latină nouă, sau în limba greacă mult întrebuințată pe atunci în Roma. Epitafiile cele mai vechi, nu conțin de cât nume proprii, fără să se mai arate anul ori alt ceva cu privire la mort. La martiri, găsim de obiceiu pe mormintele lor, titlul sub numele de *«Martys»*, *«Martyr»*, *«Martur»*. După numele mortului, urmează mai totdeauna o mângâere creștinească: *«moartea nu e veșnică»*; *«Dumnezeu să-ți răcorească sufletul»*; *«fii primit în Hristos»*; *«dormi in pace»*; [2]) *«fie-i țărina ușoară»*; [3]) ș. a. Multă lumină revarsă asupra acestor peșteri și inscripțiile «graffiti» scobite de călătorii timpurilor târzii, pe morminte, pe păreții galeriilor, pe columne, și în fine pe unde le-a venit lor la îndemână; în aceste *graffite* se citește sau o maximă, ori o gândire sentimentală, sau chiar și o batjocură.

Lucrurile rămase de la creștinii refugiați în aceste gropi, sunt de o scumpă valoare pentru noi. În catacombe se aflară *lămpi* de tavan, de pârete, de masă, folosite de vechii creștini ziua și noaptea ca să facă lumină în acele întunecimi. Ele erau fabricate din pământ, bronz, chihlimbar, argint; și aveau formă

---

1) Valentin Thalhofer, Handbuch der Katholischen Liturgik. I B., p. 135.

2) De altfel şi la vechii Egipteni, *Ker-heb*-ul adică preotul, când înmormântă vr'o mumie, ţinea o cuvântare funebrală pe care o termină în chipul următor: *„In pace, în pace, fii în veci, lângă marele nostru zeu“*. (Autorul).

3) *„Terra tibi sit levis“* = „să-ţi fie ţărîna uşoară“, este o dorinţă pentru morţi, pe care o aflăm şi la Romani.

de corabie, cupă, şi alte chipuri de gust şi împodobite cu inscripţii. Tot aci s'au găsit *găleţi* de fier pentru apă, *pahare, vase* de pământ pentru bucătărie şi unelte de ale săpătorilor. Unele trupuri din morminte aveau chipul nestricat, dar la cea d'întâiu atingere se prefăcură în cenuşă. *Ele se înfăşurau în pânze* simple ori cusute cu aur după starea mortului, şi se puneau în morminte cu mâinile încrucişate pe piept şi cu **faţa întoarsă la răsărit.** În firizile mortuare se mai punea tot ce-i plăcea mortului : *amulete în forma inimei,* unelte, jucării, obiecte de lux şi de găteală [1]). Nu ne prinde deci mirarea dacă în mormintele creştinilor, arheologii au găsit, *păpuşi, clopoţei, măsci, oglinzi* de metal, *cutii* cu parfumuri. *chei, mărci* de joc, *pieptenii, mese* mici de marmoră pentru joc, *bani, lămpi, vase* de băut, *statui, figuri, portrete, inele,* şi în fine tot felul de lucruri trebuincioase omului [2]).

Şi *instrumentele* întrebuinţate în *torturarea* creştinilor, iarăşi nu lipsiră din morminte d. e. *cârlige* şi *căngi de fier, pieptenii* cu dinţi de fier, gârbace de lanţuri cu sfârcuri de plumb şi tot felul de unelte cari umplu sufletul de groază [3]).

Nu puţin interes ne prezintă şi *butelcuţele* de sticlă ori de pământ (phialæ cruentæ), găsite înfipte sau îngropate în tencuiala mormintelor ; tot aşà ne interesează şi *paharele* aşà zise *cu fundul de aur* (fondi d'oro). Cele d'întâiu cu un strat roşu pe fund, s'au crezut mult timp, că conţineau odinioară sânge de martiri. Dar găsindu-se prea multe văscioare de acest fel până şi pe la copii şi la oameni îngropaţi după Constantin cel Mare, s'a admis apoi că butelcuţele acestea conţineau vin euharistic, ca să aibă mortul merinde pe drum. Cercetările chimice însă, nu se împacă cu nici una din aceste explicări, dar nici n'au ajuns la vr'un rezultat. Iar paharele cu fundul de aur, sunt de provenienţă păgână, dar fabricate şi întrebuinţate şi de creştini şi acomodate gustului şi credinţei lor. Cupele acestea

---

1) Obiecte de acest fel, rămase însă de la Pompeeni, am văzut şi în marele muzău din Neapole în vara anului 1897. În etagiul II-lea al muzăului am găsit paturi pompeene de bronz, balanţe de cântărit întocmai ca ale noastre, lanţuri de fier pentru prizonieri, grătare de fier pentru arderea sacrificiilor înaintea zeilor, case pentru păstrat bani, lacăte, chei, broaşte de uşi, undiţe pentru peşte, instrumente pentru arhitectură între cari şi *echerul,* instrumente de dentură, vase de fiert bucate, etc. Tot atunci, ducându-mă în ruinele oraşului Pompei, fala de odinioară a Italiei, am văzut acolo desgropate: o *farmacie* cu şerpi zugrăviţi pe murii exteriori, o *brutărie,* o *rîşniţă* sistematică de bronz, *trotuare* şi străzi pavate în perfecţiune, *pieţe, teatre, băi, palate, temple* romane ş. a., toate făcute înainte de era creştină. Din acestea conchidem, că cultura e veche în omenire. (Autorul). Conf. Eusebiu Popovici, „Candela" No. 10, 1883. Asem. Martigny, Diction. des antiq. chrét., op. cit., art. „Objets trouvés dans les tombeaux chrétiens", p. 531—533.

2) După cele ce eu însu-mi am aflat în Egipt, în vara anului 1904, şi la vechii Egipteni se puneau în morminte vase, statui şi alte obiecte cari făceau mobilierul camerei mortuare în care se odihneau de veci strănepoţii lui Sesostre. (Autorul).

3) I. A. Odobescu, Istor. Arheol., op. cit., p. 631.

erau de sticlă. Pe piciorul cupei și în lăuntrul lui, se așterneau *foițe de aur*, tăiate în forme de litere ori de figuri. Peste foițe se așternea o altă placă de sticlă, care, la căldura focului se ferbea cu vasul, lăsând a se vedea transparente pe ambele părți scrierea ori figura fixată acolo. Aceste cupe serviau la băuturi și apoi se puneau în morminte ca obiecte plăcute mortului. Pe fundul acestor vase, s'au găsit figuri mitologice păgâne, ca d. e. *Ercule* cu *Minerva*, *Amor* cu *Psichea*, jocuri de circ, vânători, cai înhămați la ipodrom, în fine scenele cari avuseră loc când s'au fabricat paharele. În alte cupe se găsesc familii cu câte-o urare *«spes»*, *«vivas»*, *«bibas»*. Tot așà să găsesc și multe subiecte din Vechiul și Noul Testament. Paharele cu fundul de aur, ne aduc o lumină vie asupra picturilor din cele mai vechi timpuri creștine; iar dacă nu s'ar fi găsit aceste vase, am fi crezut poate, că creștinii n'au avut picturi la început, tot așà ca și Jidovii. În catacombe așà dar găsim **fazele iconografiei**, începută în timpurile primitive de la simbole și alegorii, și ajunsă apoi după Constantin cel Mare la istoria reală.

2. *Icoanele simbolice* pictate pe păreții acestor cuiburi creștinești sunt următoarele: *peștele* care închipuește pe Hristos [1]; *peștele* purtând în spate un coș cu pâine și cu vin – Hristos dăruind hrana euharistică; *ancora* – speranța creștină; *porumbul* (columba, columbulus) – sufletul pios; *ramura de maslin* – pacea eternă; *ramura de smochin* – victoria câștigată prin o viață creștinească; *mielul* – sufletul nevinovat; *crinul* – purtarea de grijă a lui Dumnezeu de toate vietățile; *cumpăna* – dreptatea cerească; *cerbul, delfinul* [2], *calul, nava* – ajungerea la premiele cerești; *lampa, sfeșnicul* – lumina de veci; *cocoșul* – apropierea zorilor zilei de veci; *lopata* – vânturarea adevărului; *laptele* – învățătura dată celor nevârstnici [3]).

Pe păreții catacombelor s'au găsit și aceste *icoane alegorice*, împrumutate din învățăturile lui Hristos: buciumul de viță, sămănătorul care aruncă sămânța ca să moară și apoi să

---

1) Cuvintele „Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu Mântuitorul", se pronunțau de creştini în vechime ca o rugăciune prin formula: Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ. Din formula aceasta rugăciunală, creştinii luară inițialele şi formară cuvântul ἰχθὺς – peşte; şi de aceea Hristos erà reprezentat în chipul acesta cum zice Tertulian: „Sed nos *pisciculi* secundum ἰχθὺν nostrum Jesum Christum in aqua nascimur, nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus". Tertull. De baptism. Cap. I. – Conf. Clem. Al. Paed., l. III, c. XI, § 59. – Aug. De civitate Dei, lib. XVIII. – Hieron., epist. XLIII, ad Bonos. – Conf. E. de Pressensé, T. I, p. 123 seqq. Se crede că formula aceasta îşi are origina la creştinii vechi din Alexandria. Vezi Martigny, Dict. art. „Poisson", p. 653 – 659. În tot cazul greşesc cei ce cred că peştele creştinilor este împrumutat de ei din cultul Cabirilor din Frigia.

2) *Delphini* etiam recentes adhuc et teneros catulos ex aliqua causa consternatos rursus ventre suscipiunt et complectuntur. Bas. Magn. Hom. VII, in Hexæm.

3) Euseb. Popovici „Candela" No. 10, din 1883. I. A. Odobescu, op. cit., pag. 624.

învieze, păstorul cel bun, fecioarele cele înțelepte, fecioarele nebune. Cu privire la *Vechiul Testament:* Adam [1]), Eva, Avel, Cain, Noe, Isac, Iov, Iosif, Moisi, Samson, David, Ilie, Iona, Tobie, Daniil în groapa cu leii [2]). Din *Noul Testament:* închinarea magilor, Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe și cu mâinile întinse pentru rugăciune, Iisus binecuvântând poporul ori privind spre el, cu monograme împrejur, prefacerea apei în vin, vindecarea orbului, Iisus la puț vorbind cu Samarineanca, minunea cu cinci pâini și cu doui pești, vindecarea slăbănogului, învierea lui Lazăr, agapele sau prânzurile frățești, la cari creștinii se văd participând **culcați,** având pe masă pești, pâini și ulcele cu vin; iar **răstignirea** și **învierea** nu se vede în nici o

Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe și cu mâinile întinse spre rugăciune, pictură din jumătatea secolului IV aflată în catacombele Romei, în care m'am coborît în luna August anul 1897. (Autorul).

---

1) נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת (Genesa, Cap. I, v. 26: 1)
הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ

(Să facem om (a zis Iehova) după chipul nostru și după asemănarea noastră, să stăpânească peștele mărei și zburătorul cerului și viața de pe tot pământul și tot târâtorul ce se târăște pe pământ).

2) E. de Pressensé, T. I, p. 132, seq. — Conf. I. A. Odobescu, p. 627. — Asem. J. J. Bourassé, Archéologie chrétienne, VII edit.; Tours, 1867, pag. 53 — 79. — Vezi Le C-te de Grimouard de Saint-Laurent, Guide de L'art chrétien, T. I, Paris, 1872, pag. 15 — 17.

parte a catacombelor [1]). Mai sunt reprezentate prin picturi, ospăţuri familiare, adunări la rugăciuni, Orfeu cântând din liră, reprezentând pe Hristos [2]).

Icoane fără însemnare alegorică, în cele d'întâi trei secole întâlnim în catacombe foarte rar; din acestea citâm pe cele mai cunoscute: Sfânta fecioară cu Iosif şi pruncul, apostolii Petru şi Pavel; iar un chip al lui Hristos cu trăsurile lui fizionomice, sau chipuri de martiri, ori de chinuri martirice, nu se află în peşterile de cari ne ocupăm. Şi dacă nu vedem chipul Mântuitorului în formă omenească înainte de Constantin cel Mare, se pare că creştinii erau conduşi pe atunci de ideea arătată în Isaia 53, 23, că Hristos a fost prevăzut de profet, ca *neavând nici chip nici asemănare frumoasă şi prin urmare de reprezentat.* Aşà învăţară Clement Alexandreanul şi Tertulian; iar dela Constantin cel Mare încoace, Hristos se închipui după idealul frumuseţei, cum se zice în psalmul 44, 2. Ori poate se fereau creştinii să-l închipuească pe Iisus în timpul persecuţiilor cu forma lui omenească, de teamă ca nu cumvă să-l cunoască păgânii şi să-l profaneze.

3. În aceste ascunzători ale creştinilor, s'au mai aflat şi *sculpturi* pe sarcofage, reprezentând înainte de Constantin cel Mare chipuri simbolice creştine şi mai ales păgâne cu figura lui *Cupidon*, *Odiseu*, *Psichea*, *Sirenele*, *Junona*, ca unele ce se lucrau în faţa păgânilor; iar de la acest împărat încoace, vedem reprezentate numai chipuri creştine, pentru că acum numai erà nici o temere de păgâni. De asemenea s'au găsit în gropile de cari vorbim, multe statui, din cari unele erau prea bine lucrate. Dintre acestea amintim numai statua *Bunului Păstor*, în chip de tânăr fără barbă, îmbrăcat în tunică şi ţinând pe umăr un miel [3]).

S'au mai aflat acì încă multe obiecte de tot felul pe cari

---

1) De şi se află răstignirea numai în catacomba sfinţilor Iuliu şi Valentin, dar aceasta pare a fi din secolul VIII-lea. Conf. Bottari. tav. CXXXXII. Gori. De mitrato, cap. VIII.

2) Clement de Alexandria, Origen, Lactanţiu, Eusebiu, Grigorie de Nisa şi Teodoret, aseamănă pe Orfeu persoana mitologică a Grecilor, cu Iisus Hristos, pentru cuvântul că precum acela a îmblânzit natura cu lira sa, tot aşà şi Mântuitorul a îmblânzit natura omului şi a întors-o de la rău spre bine prin învăţăturile sale. Conf. Martigny, op. cit., pag. 554–561.

In anul 1905, s'a făcut şi în Ierusalem următoarea descoperire arheologică. La 300 metrii depărtare de una din porţile oraşului, în localitatea *Bob-el-Amud*, erà o casă de construcţie veche. Într'însa s'au făcut săpături adânci, cari au dus la descoperirea unei pardosele de mozaic prea bine conservat, având lăţimea 3 m. şi lungimea 6 m. Mozaicul reprezintă pe Orfeu cântând din liră. El e ascultat de fauni. In unghiuri sunt reprezentate flori, un tigru, un cal sălbatic, un bivol, o căprioară şi alte fiare cari ascultă lira maestrului. Tot acì se reprezintă două femei cu mahrame pe cap şi cu inscripţia: Teodosia şi Georgia. La mijloc e figura lui Orfeu.

Acest mozaic pare a fi lucrat prin sec. II ori III al creştinismului. Acì a fost casa veri unui pios creştin. (Autorul).

3) Martigny, Diction., op. cit., p. 584–587.

nu le mai indicăm, dar cari sunt foarte preţioase pentru a cunoaşte istoria trecutului şi a *cultului* creştinesc. Toate aceste obiecte parte au dispărut odată cu descoperirea lor, iar parte se păstrează în muzeele Vaticanului, în cel de pe muntele Capitolin, în muzeul Luvru din Paris, etc.

Iată dar pentru ce am inzistat aici întru câtva asupra catacombelor din împrejurimile Romei. Cauza pentru care le-am dat prin urmare un loc preţios, este că în ele ni s'au păstrat primele urme ale vechilor creştini; prin ele ne putem lumină asupra multor puncte din cultul şi învăţăturile creştine; şi în fine, prin ele trăim în spirit un moment, cu vechii botezaţi în Domnul.

§ 11.

Catacombele creştine din celelalte părţi ale lumei.

Peşteri aproape la fel cu cele din împrejurimile Romei, mai sunt în *Ierusalim*[1]), *Neapole, Siracusa, Ispania, insula Malta, Siria, Alexandria*[2]) *Grecia, Persia* şi *Asia Mică.*

a) Mulţi susţin că catacombele din oraşul *Neapole* ar fi mai vechi decât începutul creştinismului, şi că în vechime păgânii 'şi-au îngropat în ele pe morţii lor; iar când învăţătura evangelică se întinse pe aci, catacombele deveniră proprietatea creştinilor şi se folosiră de ele[3]). Dar noi nu ştim dacă sunt temeinice cele susţinute de scriitori, cu privire la origina păgână a acestor caverne; şi nu ştim pe ce s'au răzimat ei în emiterea teoriei lor. Ceea-ce ştim cu siguranţă este lucrul următor, că găsim în aceste catacombe numai rămăşiţe de la închinătorii crucei, ca bisericuţe, inscripţii, morminte, obiecte, toate de provenienţă creştină, şi anume din timpurile când în primele secole, următorii lui Hristos erau prigoniţi de păgâni[4]).

1) În August 1904, am eşit din Ierusalim pe poarta Damascului şi am mers în apropiere la lacul „Vitezda" ce se află acum în posesiunea Franciscanilor. Lacul este un bazen adânc săpat în piatră de vechii Iudei, spre a se strânge într'însul apă de ploae pentru spălarea jertfelor ce se aduceau la templu. Alături de lac am intrat în fioroasele peşteri săpate în piatră pentru a se îngropă regii Iudeilor. Mormintele sunt făcute în formă de cuptoare de pâine. Mi-a fost frică să mă cobor mai în jos. (Autorul).

2) În anul 1904, luna August, am vizitat peştera din Alexandria. Ea e săpată în pământ, foarte regulat. Peştera conţine morminte a căror vechime se crede a fi mai adâncă decât începutul creştinismului. D'asupra firizilor mortuare se află pe unele locuri: soarele, şarpele, boul Apis, zeul Osiris, ş. a. De sigur că şi creştinii s'au ascuns pe aci în timpul prigonirilor. Provenienţa catacombei se pare a fi egipteană. (Autorul).

3) F. A. Brockhaus, Allgem. deutsche Real Encyklopädie — Conversations Lexicon — X Aufl. Leipzig. 1853, Tom. VIII, p. 695. Conf. M. N. Bouillet, Diction. d'hist., pag. 329 şi 1249.

4) *Gilbertus Burnetus* într'o carte a sa apărută în Lipsca la an. 1687, descrie cu multă admiraţiune catacombele neapolitane, şi le arată că sunt mult mai frumoase de cât cele din împrejurimile Romei. „Intr'o suburbie a oraşului

la baza muntelui de piatră, totuşi această curiozitate a naturei fiind un adăpost de vr'o două veacuri al unor cuvioşi sihastrii cari îşi săvârşesc aci în linişte cultul lor, cu atât mai vârtos merită atenţiunea noastră. Peştera Ielomicioara este un gang larg la eşire, dar care merge tot micşorându-se spre fund, până ce se zăreşte numai o mică deschizătură, de unde curge un isvor de apă limpede ce şerpueşte dealungul peşterei, şi se varsă apoi în râul Ialomiţa de aci. Craniile cu tot felul de oseminte omeneşti aflate în fundul peşterei, sunt mărturii sigure că în timpurile vechi, oamenii îşi căutară refugiul în acest loc misterios, atunci când erau ameninţaţi de răzmiriţe şi războaie crâncene.

O bisericuţă de lemn clădită în mijlocul peşterei şi un rând de chilii cari închid intrarea în suterană, iată tot ce se află construit în această sihăstrie umilicioasă. Păreţii acestei misterioase catacombe, sunt plini cu inscripţii de tot felul s. e. numele vizitatorilor, poezii, date istorice, sau şi pornografii [1]).

Mai sunt în România şi alte peşteri în cari vieţuiră pustnicii şi se închinară lui Dumnezeu; dar acestea fiind de o mai mică însemnătate istorică, nu le mai amintesc aci [2]).

---

1) Intr'o zi din luna August 1896, m'am suit din Sinaia pe muntele *Furnica* şi am străbătut frumoasa culme a acestui munte spre *valea Jepilor*. Trecând apoi peste vârful munţilor *Caraiman, Babele*, şi suindu-mă după aceea pe creasta muntelui *Omul*, am coborît de acì la *Obârşia Ialomiţei*, şi tot am mers în jos pe lângă acest rîu, până ce am ajuns seara în *Schitul Ielomicioara* din *peştera cu acest nume*. Câţiva monahi sihaştrii din peşteră, mă primiră bucuros şi mă adăpostiră în chiliile de la poarta peşterei, cari sunt şi o bară de apărare în contra fiarelor sălbatece şi a oamenilor rău făcători. Noaptea cea mai sinistră dar şi cea mai romantică, este aceea pe care o petrece călătorul în această peşteră. Totul e sălbatec; totul e firesc! Omul nu a schimbat nimic acì. Pustnicii 'mi povestiră noaptea tot felul de legende şi întâmplări tragice din aceste locuri sălbatice. Murmurul rîului Ialomicioara, a pârîiaşului ce străbate peştera, câte un strigăt al ciobanilor din apropiere şi al paserilor nocturne, toate acestea făcură să am în peşteră o noapte fioroasă. A doua zi m'am înapoiat în Sinaia. (Autorul).

2) De asemenea se mai află în munţii Carpaţi şi pe câmpiile ţărei noastre, multe ascunzători săpate în pământ sub formă de tuneluri, de către strămoşii noştrii Români, pentru a se ascunde într'însele de groaza Turcilor năvălitori, a Tătarilor, şi a altor fiare omeneşti. Dar aceste peşteri ne având într'însele vr'o însemnare istorică, vr'o pictură sau vr'o rămăşiţă din acele timpuri, nu ne putem pronunţa asupra lor.

Dar de o foarte mare însemnătate sunt mai ales pentru noi Românii, descoperirile arheologice ce se fac în *Dobrogia*. Din acestea răsar cunoştinţe noui asupra vechiului creştinism din această provincie.

În timpul lui Diocleţian (284–305), au fugit în Dobrogia de frica persecuţiei, preotul *Epictet*. Pe atunci Dobrogia fiind în stăpânirea Romanilor, eră înflorită şi prea bine populată. Eusebiu (Vit. Imp. Const., III, 7), zice că la sinodul I ecumenic, a luat parte şi episcopul Scitiei (Dobrogiei). Iar din documente se dovedeşte că erau 14 cetăţi în Dobrogia în secolul IV, între cari se găseau mai mari: *Tomis*, *Axiopolis* (Cerna-Vodă) şi *Troesmis* (Igliţa).

Pe la anul 381 se afla episcop în Dobrogia *Gherontie* care a luat parte la sinodul II-lea ecumenic; iar la anul 431 eră în această treaptă ierarhică *Timotei* părtaş la sinodul al III ecumenic. La anul 451 se află episcop *Alexandru* care a fost de faţă la sinodul al IV-lea ţinut în Halcedon. La sinodul al VII-lea a luat parte şi episcopul *Teodor* cu reşedinţa în Tropaeum (Adam-Klissi).

Vedem dar, că creştinul atât în timpuri grele, cât şi atunci când a avut nevoe de linişte în meditaţiunile sale religioase, şi-a ales locuri retrase, peşteri adânci, păduri, munţi, văi şi tot felul de ascunzători, ca aci în taină şi departe de sgomotul lumei, să preamărească pe Creatorul tuturor făpturilor.

§ 12.

Mărturii aduse pentru existenţa locaşurilor de închinare, în cele d'întâi trei secole ale creştinismului.

Cu toate că nu există nici o îndoială despre existenţa la creştini a unor asemenea locaşuri în cele d'întâi trei secole, fie că au avut ele loc pe suprafaţa pământului, ori în catacombe, totuşi s'au ivit unii critici în secolul XVII cu Nicolae Vedeliu în frunte, apoi în jumătatea II-a a sec. XIX Schultze şi Pressensé cari au tăgăduit existenţa acestor edificii sfinte. Ei s'au întemeiat pe texte interpretate în silnicie, şi culese din scrierile lui *Minuciu Felix, Origen, Arnobiu* şi *Lactanţiu*. De aci criticii conchid că *creştinii în cele d'intâi trei secole, n'au avut nici case de rugăciune, nici Biserici, nici icoane.*

Dar noi vom vedea textele la cari se provoacă contrarii noştrii, şi vom înţelege dacă ei sunt temeinici în susţinerea lor.

A.

1. *Minuciu Felix* pe la finele secolului al II-lea, a scris un *dialog* între un bărbat *Octaviu* care reprezintă pe creştinul pios, şi între un *Ceciliu*, adică figura păgânului. Ceciliu se adresează lui Octaviu cu aceste vorbe: *«Pentru ce nu au creştinii nici altare, nici temple şi nici icoane?»* [1]). Iar Octaviu îi răspunde: *«Statui ori chipuri şi altare nu avem. Ce templu să-i ridicăm lui, când toată această lume, făcută prin lucrarea sa nu poate să-l încapă?»* [2]). Aici criticii susţin că Minuciu Felix

---

În Constanţa s'au găsit de profesorul Gr. Tocilescu († 1909) şi de *autorul acestui Tezaur Liturgic*, lămpi de pământ cu semnul crucei, ori cu monogramul lui Hristos. În Tropaeum s'au aflat în anul 1895 lămpi cu mânere în formă de cruce, bani bizantini cu chipul lui Hristos propoveduind, ş. a.

În Tomis, erau pe timpul episcopului de acì Bretanion (sec. IV) 2 Biserici mari, nedescoperite până acum. In *Novridunum* (Isaccea) încă s'ar putea descoperi Biserici; asemenea şi în Axiopolis. În Tropaeum Traiani (Adam-Klissi) erà o cetate întinsă pe 12 hectare; în apropiere erà monumentul ridicat între anii 108—109 în amintirea cucerirei Daciei. Numai un sfert s'a descoperit până acum din vechiul Tropaeum. La o Biserică de acì s'au găsit şi picturi cari s'au nimicit la aer. Conf. Gr. G. Tocilescu, Monumentul de la Adam-Klissi, Viena, 1895.

1) Minucius Felix in Dialog. Octavius, cap. 10 şi 32: Cur nullas aras habent (christiani), templa nulla? nulla nota simulacra?

2) Min. Felix ibidem: Delubra et aras non habemus... etc.

tăgădueşte existenţa altarelor, locaşurilor sfinte şi a icoanelor creştine. Ei însă nu iau în seamă spiritul textului, din care se vede că creştinii nu aveau aceste lucruri în felul celor păgâne.

2. Dar Vedeliu (Nicolaus Vedelius) şi cu părtaşii săi merg mai departe şi aduc un citat din «cartea a VIII-a» a epistolei lui *Origen* îndreptată «în contra lui Celsus». *«După acestea,* zice Origen, *Celsus ne obiectează că inlăturăm din cult şi templele şi icoanele şi statuele»* [1]). Faptul acesta, zice Vedeliu, nu-l tăgădueşte nici Origen, ci-l recunoaşte prin răspunsul următor: *«Ne lipsesc acestea, fiindcă nu cinstim pe un Dumnezeu demn de adorat, în chipul cum se face aceasta in templele idolilor celor nesimţitori»* (ne însufleţiţi [2]). Însă tot Origen, în omilia X-a a cărţei lui Iosua, nu numai că apără existenţa locaşurilor sfinte, dar îndeamnă pe pioşi *la infrumuseţarea lor* [3]). Se ştie apoi că numai Origen n'ar fi fost în stare să despreţuească fiinţa edificielor în cari se adoră Creatorul a toate [4]).

3. După aceşti doui scriitori, zic criticii, a vieţuit *Arnobiu*, care *răspunde păgânilor* după anul 300 la bârfelele lor, şi afirmă cu aceste cuvinte că creştinii n'au Biserici: *«După acestea obişnuiţi,* voi păgânilor, *a ne atribui nouă cea mai mare crimă şi nelegiuire, fiindcă nu construim nici Biserici sfinte pentru serviciele de veneraţiune, nu admitem nici icoane de ale zeilor, nici busturile lor, şi nu zidim nici altare, şi nu pregătim nici locuri ridicate pentru jertfe»* [5]). Dar însuşi Arnobiu în aceeaşi scriere, mărturiseşte că *a avut o casă de rugăciune, care a fost dărimată in persecuţiunea diocleţiană»* [6]).

4. Se mai provoacă în fine adversarii la *Lactanţiu,* care acuză pe păgâni la începutul secolului IV-lea de infamiele lor, şi le propune aceste întrebări în cartea lui *Despre religiunea falsă: «Pentru ce,* voi păgânilor, *nu ridicaţi ochii voştrii spre ceruri, şi pentru ce nu invocaţi numele zeilor prin aducerea de sacrificii in locuri deschise? Pentru ce priviţi la păreţi, la lemne şi pietrele cioplite, mai bine decât aţi privi spre Cel de sus, in locul căruia credeţi că sunt zeii voştrii? Ce sunt tem-*

---

1) Origenes in lib. III, „Adversus Celsum": Post hæc, Celsus et aras et simulacra et delubra nos ait defugere.

2) Origen. ibidem: Quia haud quaquam Deum insensibilibus templis colendum existimamus.

3) Origen. in Hom. X, in Iosuam: Ad ornatum ecclesiæ.

4) Iată ce zice Eusebiu (Hist. eccles. lib. VI, c. XXIII) despre modul cum a scris Origen mulţimea cărţilor sale: *„Origen aveà mai mult de 7 oameni cari scrieau sub dictarea lui pe rând; mai aveà cel puţin tot atâţia oameni cari copieau, afară de o mulţime de fete cari scrieau foarte bine"*.

5) Arnobius lib. VI, „Adversus gentes": In hac consuevistis parte crimen nobis maximum impietatis affigere, quod neque ædes sacras venerationis ad officia extruamus, non Deorum alicujus simulacrum constituamus aut formam, non altaria fabricemus, non aras.

6) Arnob. ibidem lib. IV: Conventicula sua habuisse, quæ ultima persecutione... diruta est.

templele în sine însăşi? Ce voesc zeii prin temple? Ce sunt în sine însăşi icoanele?» [1]) Criticii însă nu se provoacă şi la cartea V, Capitolul II, din scrierea numită, în care Ciceronele creştin se deplânge că *«Diocleţian a ordonat să se surpe Biserica lui Dumnezeu, pe când el semănă cuvântul în Bitinia»* [2]).

Dar din textele acestor patru apologeţi, nu rezultă că ei tăgăduesc existenţa locaşurilor de închinare, ci apologeţii mărturisesc că creştinii nu au temple cu idoli şi altare pentru jertfe crunte în felul celor păgâne; fiindcă creştinii în Biserică se închină în spirit şi adevăr.

B.

a) Cum că locaşurile de închinare au existat chiar de la începutul creştinismului, o afirmă pe lângă cei patru scriitori mai sus numiţi, încă şi *Faptele şi Epistolele apostolilor* din Noul Testament, în nenumărate rânduri. Apoi autorul scrierei *«Recunoaşterile»* atribuită lui Clement Romanul, cu privire la timpurile apostolice şi finitul secolului I, zice că *«În cele şeapte zile* (ale săptămânei), *mai mult de cât zece mii de oameni cari cred în Dumnezeu sunt botezaţi şi sigilaţi cu sfinţirea. Şi toţi aceştia au o dorinţă zeloasă ca şi Teofil* [3]) *care era cel mai mult între căpeteniile cetăţii, şi totuşi casa sa a fost sfinţită şi transformată într'o măreaţă basilică a Bisericii creştine»* [4]). Iar în epistola I *către Corinteni* atribuită tot lui Clement Romanul găsim următorul sfat dat Corintenilor: *«La anumite timpuri săvârşiţi jertfele şi liturgiile; şi nu fără regulă sau întâmplător să fie ele sfinţite; ci în timpuri şi ore bine hotărîte să aibă loc împlinirea lor»* [5]).

b) Cu privire la locaşurile de închinare din secolul II-lea, ne raportăm la epistola lui Pliniu cel tânăr († 114) trimisă lui Traian, căruia îi istoriseşte adunarea la cult a creştinilor; apoi la *Lucian* autorul dialogului *«Philopatris»*, în care se descrie intrarea lui Lucian într'un foişor (hyperoon), unde a găsit o

---

1) Lactantius, lib. I, „De falsa religione": Cur igitur, oculos in cœlum non tollitis? et advocatis Deorum nominibus in aperto sacrificia celebratis? cur ad parietes et ligna et lapides potissimum, quam illo spectatis, ubi eos credetis esse? quid sibi templa? quid aræ volunt? quid ipsa denique simulacra?

2) Lactant., lib. V, cap. II, „De falsa relig.": Quum ego in Bithynia literas oratorias accitus docerem, contigissetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur.

3) Teofil este un înalt demnitar căruia Luca îi adresează Evangelia sa şi Faptele Apostolilor. Dacă Teofil a fost din Roma, Alexandria, ori din Antiohia, aceasta nu se ştie cu siguranţă. Bisping Erklär. der Evang. nach Markus und Lukas, II Afl. S. 142.

4) Clem. Rom., „Recognitiones", lib. X, n. LXXI: Intra septem dies, plus quam decem millia hominum credentes Deo, baptisati sunt, et sanctificatione consecrati, ita ut omni aviditatis desiderio Theophilus, qui erat cunctis potentibus in civitate sublimior, domus suæ ingentem *Basilicam ecclesiæ* nomine consecraret.

5) Clem. Rom., Epist. I, ad Corinth., n. XL: Κατὰ καιροὺς τεταγμένους τάς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκῆ ἢ ἀτάκτως ἐκέλευσεν γίνεσθαι, ἀλλ' ὡρισμένοις καιροῖς καὶ ὥραις.

adunare de creştini rugându-se în genuchi [1]). Un text însă mai semnificativ, găsim în epistola lui *Ignatie Teoforul* către *Magnesieni,* pe cari îi consiliază Ignatie ca *«toţi să meargă la Biserică»* [2]). Iar în epistola sa către *Filadelfieni,* le arată acestora unitatea de vederi în cult pentru că *«este un altar, cum este un episcop cu presviterul şi diaconul său»* [3]).

Tot în secolul II *Piul* episcopul Romei, scrise două epistole către *Justus* episcopul Vienei. În prima scrisoare îl încunoştiinţează pe Justus că matroana romană *«Euprepia a dăruit casa sa săracilor ; în acest edificiu,* zice Piul, *săvârşim acum în faţa săracilor noştri liturgiile orânduite»* [4]). Iar în a doua epistolă, laudă pe presviterul *Pastor,* care *«a alergat în Domnul cu vrednicie, şi şi-a câştigat pentru aceasta un frumos renume»* [5]).

Apoi la finele secolului II-lea Clement Alexandreanul în *Stromata sa,* se exprimă astfel : *«Acum numesc* **Biserică** *tot locul în care se adună cei aleşi»* (creştinii [6]).

c) In secolul III-lea dovezile în folosul nostru sunt şi mai numeroase. Aşa *Ipolit* arătând semnele venirei lui Antihrist în opera sa *«Despre finitul lumei»,* zice că atunci *«locaşurile lui Dumnezeu ca şi casele vor fi, şi se va întâmplă nimicirea Bisericilor»* [7]). *Tertulian* în scrierea sa privitoare la *idololatrie,* vorbind despre întoarcerea creştinilor căzuţi, iarăşi în mijlocul celor drept credincioşi, afirmă cu prisosinţă existenţa locaşurilor sfinte. *«Zelul credinţei,* zice apologetul, *necontenit a condus la pocăinţă, creştinul suspinând s'a întors de la idoli în Biserică, şi a venit în casa Domnului de la oficiele contrare, ridicând mânile către Dumnezeu Tatăl»* [8]). Iar în epistola îndreptată în *contra Valentinienilor,* Tertulian numeşte Biserica *«casa Columbei»* înţelegând prin *Columbă* pe însuşi Hristos, a cărui religiune o aseamănă blândeţei pe care o are o porumbiţă. Şi în tratatul său *«Despre coroana militarilor»,* apologetul Tertulian făcând deosebire între Baptisteriu şi Biserică, arată mai departe ceremonialul, cu care se săvârşea botezul. *«Tot acolo* — în Baptisteriu — zice Tertulian, *fiind apă pentru cei chemaţi, mai 'nainte mărturisim îndestul credinţa sub mâna presviterului, şi apoi ne lepădăm de diavolul, de cursele şi îngerii lui»* [9]).

---

1) Bingham. Orig., s. ant. eccl., Tom. III., lib. VIII, cap. I. Conf. pag. 60, Tom. II, Tezaur Liturgic.

2) Ignat. Theoph., Epist. ad Magnes., n. VII.

3) Ignat. Theoph., Epist. ad Philadelph., n. IV.

4) Pii Epist. I—III in Tom. I. Conciliorum, p. 576: Euprepia titulum domus suæ pauperibus adsignavit; ubi nunc cum pauperibus nostris commorantes missas agimus.

5) Pii Epist. II—IV in Tom. I, Conc., p. 577.

6) Clem. Alexandr., in Stromata VII : Νῦν τὸν τόπον, ἀλλὰ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν, ἐκκλησίαν καλῶ.

7) Hipol., in „Consummatione mundi“ : Οἱ ναοὶ τοῦ θεοῦ ὡς οἶκοι ἔσονται, καὶ καταστροφαὶ τῶν ἐκκλησιῶν.

8) Tertull. „De idololatria“, cap. VII.

9) Tertull. „De corona militis“, c. III: Aquam adituri ibidem, sed et ali-

O particularitate observată în Biserica veche, ne o prezintă *Dionisie* episcopul Alexandriei într'o *epistolă* a sa, dând sfatul ca *«femeile cari se află în fluxul lunar, și dacă ele sunt în sfârșitul fluxului, se cuvine să intre în casa Domnului»*[1])

Mai luminos însă și într'o mai mare bogăție stilistică se exprimă *Ciprian* în scrierea sa *«Despre eleimosină»* când numește locașul de închinare *dominicum, ecclesia, capitolium* și *altare domini*. Iar în epistola *către Corneliu*, vorbind despre preoții cei căzuți în păcate și despre penitența celor cari voiau să fie reprimiți în Biserică, ne înfățișează cea mai înaltă menire a casei

Palatul Regal din orașul Stockholm (Suedia), în care am admirat în vara anului 1898 o mulțime de lucruri rămase de la primii creștini. (Autorul).

Domnului. *«Ce este mai frumos*, întreabă acest părinte bisericesc, *de cât ca Biserica să fie mai ertătoare de cât Capitoliul* [2]), *și așà preoții căzuți în greșeală să fie readuși la altarul Dom-*

quante prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo, et pompæ et angelis eius.

1) Dionys. Alexandr., Epist. can. II, ap. Bevereg., Tom. II, pag. 40: Περὶ τῶν ἐν ἀφέδρῳ γυναικῶν, εἰ προσῆκεν αὐτὰς οὕτω διακειμένας εἰς τὸν οἶκον εἰσιέναι τοῦ θεοῦ.

2) Capitoliul este una din cele șapte coline ale Romei pe care erà zidit templul lui Joe Capitolinul. Azi pe această colină e un mare muzău cu sculpturi romane, pe care l'am vizitat în luna August anul 1897. (Autorul).

nului, și să fie între clerici unire sfântă şi vrednică de cinste, și să dispară chipurile cioplite cu augurii lor?»[1]).

Tot așà *Grigorie episcopul Neocesareei* supranumit și *«Taumaturgul»*, ocupându-se într'o *epistolă* de Bisericile Pontului, arată și locurile unde se cuvine să stea, credincioșii, păcătoșii și catehumenii.

d) Dar noi mai găsim mărturii și în edictele împăraților romani, cu privire la locașurile sfinte. Aici avem în vedere pitacul împăratului *Galien*, din care înțelegem că edificiele creștine numite τόπων θρησκευσίμων răpite în timpurile anterioare de păgâni, s'au restituit iarăși creștinilor [2]). Iar împăratul *Aurelian* hotărì ca Paul de Samosata, pentru erezia sa, să fie alungat din *«casa Bisericei»* [3]). Găsim însă și exemple de răutate în persoana împăraților *Valerian* și *Diocleţian*, din ordinele cărora *«edificiele de rugăciune sau Bisericele fură dărimate din temelie»* [4]).

Chiar și păgânii mărturisesc existența locașurilor de închinare din timpurile vechi creștine. De văzut în această privință este mai ales mărturia lui Lampridiu, din scrierea sa asupra *vieței lui Alexandru Sever*, care s'a rostit despre un pământ din Roma, că *«mai bine este ca o divinitate să fie adorată în acest loc cu un cult oare care, de cât să zidească aci negutătorii prăvăliile lor»* [5]).

Multe ar mai fi încă textele de acest fel, la cari m'aşi puteà îndreptà pentru a dovedì netemeinicia celor ce sunt de părerea lui Vedeliu ș. a.; dar eu am adus aci numai mărturiele mai însemnate.

Prin urmare mai toți scriitorii creștini din timpurile celor trei secole începătoare, vorbesc de locașurile sfinte, fie ele case particulare, în secolul I și II, fie Biserici anume construite pentru cult, și le arată ca pe niște edificii cunoscute de toată lumea creștină și păgână.

---

1) Cipr. „Ad Cornelium", Epist. LV, al. LIX.

2) Euseb., Histor. eccl., lib. VII, c. XIII. Conf. Bingham. op. c. T. III, p. 141 seqq.

3) Euseb., Histor. eccl., lib. VII, c. XXX: Μηδαμῶς ἐκστῆναι τοῦ Παύλου τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴκου θέλοντος.

4) Euseb., Histor. eccl., lib. VIII, c. I.

5) Lampridius in „Vita Alexandri Severi" c. XLIX, arată că acest împărat s'a pronunțat astfel: „Melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quam propinariis dedatur". Vezi Tezaur. Liturg., Tom. II, p. 60.

ARTICOLUL II-lea

BISERICILE MĂREȚE CONSTRUITE ÎN TIMPURILE POSTERIOARE.

§ 13.

Basilicile din epoca de aur a creştinismului.

După ce se răspândi negura păgânismului, creştinii nu mai avură nevoe să se ascundă în peşteri şi locuri întunecoase pentru plinirea cultului lor[1]; dar nici nu mai lăptuiră adoraţiunea lui Dumnezeu în casele oamenilor[2]; ci acum în jumătatea întâia a secolului IV-lea, ei văzându-se liberi şi ne supăraţi de nimeni, începură a construi fără sfială *basilici* (Biserici) mărețe în suprafaţa pământului, şi apoi a le împodobi, cu columne, ornamente şi picturi frumoase, *ca aci să se adune în linişte la sfânta liturgie şi la sărbătorile religioase, şi să aducă laudă Celui Prea Înalt*[3]).

A.

1. Basilicile în epoca de aur a creştinismului, purtau o mare bogăţie de *numiri*. Răsăritenii în sinoadele din Ancira[4]), Neo-

---

1) Eusevie Popovici, Ist. Bis., vol. I, p. 384: „După ce Licinie fu înlăturat şi Constantin rămase singur împărat, creştinismul ajunse la victorie definitivă în imperiul roman. Constantin făcuse cu încetul creştinismul *religie de stat* încă mai 'nainte în occident unde domnea de la 312, iar de la 323 în tot imperiul, învăţând pe toţi supuşii sái de a părăsi păgânismul şi a se întoarce la creştinism. Dar el a lăsat şi păgânilor libertatea cultului lor". Conf. şi Euseb., Vita Imp. Constantin, lib. II, c. LVI.

2) Ceteşte activitatea Marelui Constantin în „Cuvântarea panigirică" întocmită de mine şi tipărită în revista „Biserica ortodoxă Română" din Bucureşti, anul XXX (1906), n. 2 (Mai), pag. 208–221. (Autorul).

3) Iată cum descrie Eusebiu din Cesarea în „Viaţa împăratului Constantin", Cartea IV, capit. LVII, măreţia **Bisericei sfinţilor Apostoli,** zidită de Constantin. „Împăratul înălţă curând după aceea o Biserică în Constantinopole pentru aducerea aminte de sfinţii Apostoli. Păreţii erau îmbrăcaţi cu marmoră, de la pardoseală până la acoperământ; d'asupra strălucea un tavan de lemn peste tot aurit. Biserica erà acoperită cu aramă în loc de olane. Acoperământul erà aurit pe unele locuri, şi resfrângea o strălucire minunată, care luà vederea celor ce-l priveau. Cupola erà acoperită cu aramă şi cu aur, şi aceasta cu mult meşteşug. Aceasta Biserică erà zidită în mijlocul unei mari pieţe, la ale cărei patru părţi erau galerii. Erau încă acolo băi şi case pentru locuinţa servitorilor Bisericei, de o întindere egală cu a galeriilor". Biserica aceasta restaurată şi rezidită în timpurile următoare, se păstrează şi azi în Constantinopole sub formă de moschee turcească. (Autorul).

4) Conc. Ancyr., c. XV: Περὶ τῶν διαφερόντων τῷ κυριακῷ...

cesarea [1]) și Laodicea [2]), cum și istoricul Eusebiu [3]), dădură acestor locașuri sfinte, numirea de „κυριακὸν" (casă domnească). Eusebiu mai arată în tratatul său de *laudă către împăratul Constantin*, că acest monarh *«a dăruit Domnului și Regelui tuturor, templele* – κυριακὰ –, *aflate in orașele, satele și locurile deșerte ale barbarilor»* [4]). Mai găsim la răsăriteni și numirea de προσευκτήρια, ori οἶκοι εὐκτήριοι, adică *case de rugăciune* (oratoria). Eusebiu [5]), Socrat [6]) și Sozomen [7]), întrebuințează des aceste numiri.

Ruinele de marmoră ale basilicei romane din Pompei (Italia), cercetate de mine Luni 1 Septemvrie anul 1897, după ce m'am coborît de pe vulcanul Vezuviu din apropiere. (Autorul).

2. Apusenii încă chemară basilicile lor în diferite chipuri. Tertulian în epistola sa îndreptată în contra Valentinienilor, numește locașul Domnului *«casa columbei»*, și-l descrie ca pe un edificiu *«simplu și împodobit cu figura lui Hristos și a sfân-*

1) Conc. Neocæs., c. V: Κατηχούμενος ἐὰν εἰσερχόμενος εἰς κυριακὸν κ. τ. λ.
2) Conc. Laod., c. XXVIII: Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς...
3) Euseb., Hist. eccl., lib. IX, c. X: Καὶ τὰ κυριακά...
4) Euseb., De lauda Constantini, c. XVII.
5) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. III: Καὶ τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευκτηρίων.
Idem, De lauda Constantini, c. XVII: Θεομάχοι τινὲς, τῶν αὐτοῦ προσευκτηρίων τὰς οἰκοδομάς.
6) Socrat., Hist, eccl., lib. I, c. XVIII: Τόπους εὐκτήριον ηὐτρεπισμηον.
7) Sozom., Hist. eccl., lib. II, c. V: Καὶ εὐκτηριοὺς οἴκους ᾠκοδόμησαν.

tului spirit»[1]). Iar Ciprian întrebuinţează cuvântul «*dominicum*», atunci când el mustră pe o matroană, pentru că ea venise în Biserică fără prinos [2]). Dar numirea întrebuinţată de Ciprian pentru casa Domnului, a fost împrumutată atât de Rufin al Aquileei în Istoria sa bisericească [3]), precum şi de Ieronim [4]).

3. Scriitorii apuseni din secolul IV şi V, mai întitulează Biserica cu numirea de «*basilică*». Ambrosiu [5]), Ieronim [6]), Augustin [7]) şi Sidoniu [8]), obişnuesc adesea ori întitularea aceasta, pentru motivul că în casa Domnului locueşte Βασιλεύς Cel A Tot Puternic, sau Regele regilor. La Romani însă, se chemau *basilici* acele edificii publice cu portice şi intrări mărete, unde principii ori magistraţii, judecau şi pronunţau sentinţele. Împăratul Constantin cel Mare, pentru a înmulţi numărul Bisericilor creştine, dărui creştinilor multe din aceste edificii, cari se transformară apoi în Biserici şi se consfinţiră lui Dumnezeu, cel ce

Ruinele basilicei din Roma a împăratului Constantin cel Mare († 337) pe care le-am văzut în luna August anul 1897. (Autorul).

1) Tertull., Contra Valentinum, c. III. Conf. Bingham., op. c., Tom. III, pag. 112 seqq.
2) Cyprian., De opere et eleemos: *In dominicum* sine sacrificio venis?
3) Ruffin., Histor. eccl., lib. I, c. III.
4) Hieronym., Chron. olymp.
5) Ambros., Epist. XXX ad Marcelinam, *De tradendis basilicis*.
6) Hieron., Epist. VII, Laetam: *Basilicas* martyrum, et ecclesias sine matre non adeat.
7) August. De diversis serm. XII. Sermo habitus Carthagin. *in basilica*.
8) Sidon. Opera, lib. V, ep. XVII: Quem capacissima *basilica* non caperet.

dă *tuturor dreptate*[1]). Dar basilicile de și deveniră proprietăți creștine, totuși își păstrară în apus și mai departe numirea lor, care se dădù și altor Biserici până în ziua de astăzi s. e. basilicei sfântului Petru din Roma, basilicei sfântului Paul din același oraș, basilicei Madelena din Paris, basilicei din München, din Lintz, etc.

4. Iar numirea de *«templum»*, sau în grecește ναός Θεοῦ, o găsim deopotrivă atât în răsărit, cât și în apus. Ignatie[2]), Lactanțiu[3]), Eusebiu[4]), Ilariu[5]), Hrisostom[6]), Augustin[7]) și Teodoret[8]), cheamă Biserica lui Dumnezeu *templu* (ναός), fără a însemnà prin aceasta templele păgâne ori evreești.

5. În apus s'au mai dat Bisericilor numele de *«conciliabula»* și *«conventicula»*, adică *locașuri de adunări* ale creștinilor. Așà, Ieronim laudă pe Nepoțian, pentru că acesta sădise pe lângă *conciliabula*, arbori, flori și vițe de vie, pentru înfrumusețare[9]). Altă dată Ieronim se deplânge că persecutorii au dărîmat în furia lor și *conciliabula*[10]). Iar Lactanțiu vorbind de persecuțiunea diocLețiană, zice *că in Frigia a ars pe acele timpuri conventicula împreună cu poporul*[11]). Tot așà numește și Arnobiu casa Domnului în epistola sa *in contra Ginților*[12]).

6. Atunci însă când se zideau Biserici pe mormintele martirilor spre aducere aminte de ei, sfintele locașuri se chemau *«martyria»*. Ciril din Ierusalim vorbind de Biserică în catehesa XIV, o numește *«martyrion»* (μαρτύριον); iar Socrat istoricul descriind o Biserică din Edesa construită pe acel loc unde după tradițiune apostolul Toma suferise moartea prin chinuri, zice că acest *martyrion* (μαρτύριον, Biserică), s'a zidit cu toată splendoarea cuvenită[13]).

7. De asemenea când locașurile sfinte aveau de patron vr'un profet ori apostol, se chemau *«prophetea»*[14]) ori *«apostolea»*[15]). Dar mult întrebuințată erà și numirea de *«eclisiastirion»* (ἐκκλησιαστήριον) spre deosebire de *eclisia* (ἐκκλησία, din ἐκ καλέω, chem) sau *adunarea creștină* cum zice Isidor din Pelusium († 435): *«alt cevà este eclisia* (ἐκκλησία) *și alta este eclisiastirion* (ἐκκλησια-

1) Bingham., Origines sive antiquitates ecclesiasticæ, versio latina Henricii Grischovii, Halæ, 1727, Tom. III, lib. VIII, Cap. I, § V.
2) Ignat. Epist. ad Magnes, n. VIII: Ecclesiam vocans ναὸν θεοῦ, templum Dei.
3) Lactant., „De mortibus persecutorum“, lib. V, c. II.
4) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. II... Νεώς τε αὖθις ἐκ βάθρων εἰς ὕψος...
5) Hilar., Comment., in psalm. 126: Solita est nuncupare vel templum.
6) Chrysost., Hom. IV, De verbis Iesaiæ: Καὶ ναοὺς θεοῦ πεπληρωμένους.
7) Augustin., De civitate Dei, lib. VIII, c. XXVII.
8) Theodoret., Hist. eccl., lib. I, c. XXXI.
9) Hieronim., Epist. III, epitaph. Nepotian.
10) Hieronim., Com. in Zachar., c. VIII.
11) Lactant., De mortibus persecutorum, lib. V, c. XI.
12) Arnobius, Contra gentes., lib. IV.
13) Socrat., Hist. eccl., lib. IV, c. XVIII: Ἐν τῇ δὲ τῇ πόλει θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου μαρτύριόν ἐστι λαμπρὸν καὶ περιφανές.
14) Theod. Lect., Hist. eccl., lib. II.
15) Sozom., Hist. eccl., lib. IX, c. X.

στήριον); *căci aceea este fondată din inimi nepătate; aceasta însă se zidește din lemne și pietre»* [1]).

Mai sunt încă și alte numiri date Bisericilor în timpurile cele vechi ale creștinismului; dar eu am arătat acì numai pe cele mai întrebuințate.

B.

Am zis mai 'nainte, (Tezaur Litur., Tom. II, pag. 63), că din lipsa de documente, nu putem spune cum erau sfintele locașuri și întocmirea lor interioară în secolul III-lea. În secolul IV-lea însă, pentru că avem mărturii la îndemână, cunoaștem *stilul arhitectonic* și *împărțirea acestor edificii*, după cum vom vedea din cele ce urmează.

1. Constituțiunile apostolice scrise în finele secolului III și începutul secolului IV-lea, sfătuesc în cartea II, c. 57, ca Biserica *«înainte de toate să fie lungă și încăpătoare* (ἐπιμήκης, *oblonga); apoi să fie îndreptată (cu altarul) spre răsărit; de amândouă părțile să aibă* **pastoforii** *spre răsărit* [2]), *în fine să fie asemenea unei corăbii* [3]). Forma aceasta se mai numià și **„dromică“** (δρομικά), adică în înțeles mistic *«alergătoare»*, pentru că Biserica plutește în liniște și cu folos, ca și o corabie pe valuri periculoase; iar în înțeles practic, forma aceasta se chiamă «dromică» (δρομικά), cum zice și Leon Allațiu, pentru că Biserica cuprinde poporul și pe *clericii alergători* în mișcările lor liturgice [4]). Tot așa explică și Suicerus când arată că *alte temple erau* δρομικά [5]). În această formă s'a zidit minunata Biserică a sf. Sofii din Constantinopole [6]).

---

1) Isidor. Pelusiot., lib. II, epist. CCXLVI.

2) Unii scriitori înțeleg prin „pastoforii“ protesul cu diaconiconul și schevofilachiul, de ambele părți ale altarului. Alții pe lângă acestea mai înțeleg și locuințele servitorilor bisericești.

3) Const. Apost., lib. II, c. LVII: Πρῶτον μὴν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, κατ' ἀνατολὰς τετραμμένος· ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τὰ παστοφόρια πρὸς ἀνατολὴν ὅστις ἔοικε νηΐ. Conf. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 15.—Bingham., op. c. T. III, p. 172.

4) Leo Allat., De templis Græcorum.

5) Suicer., Thesaur. eccles. voce ναός, Tom. II, p. 390.

6) Biserica sfintei Sofii, din Constantinopole, o minune a clădirilor creștine, am văzut-o în verile anilor 1898, 1899 și 1904. Ea fu zidită de împăratul Iustinian în jumătatea I a secolului VI-lea (537), pe temelia Bisericei sfintei Sofii construită de Constantin cel Mare. *Roma, Atena, Egiptul*, fură despoiate de monumentele păgâne; iar materialul fu adus în Constantinopole și se întrebuință din ordinul lui Iustinian în zidirea operei sale. *Mahomed II* cuceritorul Constantinopolului, o transformă în moschee turcească. De și astăzi ca moschee e rău întreținută, totuși sfânta Sofia, încă își păstrează vechea ei splendoare. Imaginile sfinte lucrate la zidirea ei în mozaic aurit, fură *boite* de Turci, căci lor nu le trebuesc chipuri, conform învățăturilor din Coran. În sfânta Sofia vine odată pe an Sultanul la rugăciune, și anume la *Bairam* (paștele Turcilor).

Iar *Ramazanul* este la Turci a IX lună a anului, în care se ține postul cel mare al Mahomedanilor de 28—29 de zile, când ei ajunează toată ziua în fiecare zi; iar seara la apusul soarelui, în satele și orașele provinciale din Turcia,

2. Dar nu erà în întrebuinţare numai această formă arătată de Constituţiunile apostolice; ci Constantin cel Mare, după cum ne spune Eusebiu, a zidit Biserica de pe mormântul Domnului într'o formă *rotundă* [1]). Tot această mărturisire o repeteşte şi Valafrid Strabo în scrierea sa «*Despre lucrurile bisericeşti*». «*Impăratul Constantin cu maica sa Elena*, zice Strabo, *au zidit pe mormântul Mântuitorului o Biserică măreaţă, cu o formă rotundă*» [2]).

Basilica din oraşul München (Germania) în care am intrat în ziua de 4 August anul 1900. Ea e zidită în chipul basilicilor creştine din secolul IV. (Autorul).

3. Istoricul Eusebiu ne mai arată şi forma *octagonală* în construcţia unei Biserici din Antiohia, zidită din ordinul împă-

se dă cu tunul din ordinul poliţiei, semnalul de masă. Acum fie care Turc mănâncă un fel de lipie de pâine, pilaf, bucate de carne ş. a., după bogăţia de care dispune Mahomedanul. Masa se ţine aproape toată noaptea. Dimineaţa iarăşi se dă semnalul cu tunul pentru începerea ajunului.

După trecerea întregului post, urmează marea sărbătoare *Bairamul* care ţine 3 zile cu petreceri, veselii, mâncări bogate şi mergerea la moschee.

De la pământ şi până în vârful cupolei Bisericei sfintei Sofia, sunt 65 de metrii înălţime (după alţii 53). Cele trei naose sunt despărţite între ele prin columne de marmoră. Cadânele, adică femeile Turcilor, ca şi creştinele din vechime, au locul lor de rugăciune în marea galerie construită luxos din ordinul lui Iustinian, d'asupra naoselor laterale. Mare, luminoasă şi falnică, clădirea aceasta a servit de model la zidirea moscheei din Constantinopole a sultanului Baiazet (an. 1498), la zidirea moscheei sultanului Suleiman (an. 1556), la zidirea moscheei sultanului Ahmed (an. 1610) şi în fine la zidirea multor moschee măreţe din capitala Sultanilor. (Autorul).

1) Euseb., Vita Constantini, lib. III, c. XXXVIII.

2) Strabo, De rebus eccles., c. IV.

ratului Constantin și împodobită cu aur, aramă și alte materii prețioase[1]); iar Grigorie de Nazianz, de asemenea descrie frumusețea unei Biserici zidită în *opt laturi egale* (ὀκτὼ μὲν ἰσοπλεύροις[2]).

4. Alte locașuri sfinte aveau forma *crucei* (σταυροτύπος), cum erà Biserica lui Simeon Stâlpnicul despre care menționează istoricul Evagriu[3]). În același chip erà făcută și Biserica sfinților Apostoli din Constantinopole, construită din ordinul Marelui Constantin, după cum ne încredințează despre aceasta Grigorie de Nazianz în două versuri ale sale[4]).

5. Se mai construiau Biserici după mărturia lui George Cedren, cu *altarul boltit* și oval (lateri fornice, ἀψῖδας) în partea răsăriteană, așà în cât întâlnirea arcurilor în interior, combina forma crucei[5]). Iar Suicerus și Allațiu (sec. XVII) mai vorbesc de Biserici vechi în formă de *turn*, de *cilindru*, de *cerc*, așà ca și Panteonul din Roma. Lucrul principal erà însă, ca frontispiciul sau intrarea în casa Domnului, să aibă loc în partea despre apus; iar altarul să fie spre răsărit încotro a fost paradisul strămoșilor noștri și de unde a răsărit lumina creștinismului. De aceea istoricul Socrat se miră de o Biserică din Antiohia, care nu aveà altarul spre răsărit după obiceiul comun, ci îl avea așezat în partea de apus[6]). Tot așà se mirase mai 'nainte și Paulin de Nola de o Biserică din Tir, care nu erà cu altarul spre răsărit ca alte Biserici[7]); ci îl avea zidit spre mormântul fericitului neam al fondatorului edificiului. Faptul acesta îl privea Paulin ca nearmonios cu spiritul Constituțiunilor apostolice, cari glăsuesc, că Biserica să fie *«încăpătoare și îndreptată spre răsărit»*[8]). Prin urmare, de la regula generală ca Bisericile adică să fie cu altarul spre răsărit, se făceau și esceptiuni, când cereau așà împrejurările, pe principiul că *«Dumnezeu e în toate direcțiunile, și nu e loc unde să nu fie Dumnezeu»* (quia non est locus, ubi non sit Deus[9]).

C.

Acum când ne-am făcut o idee de numirile basilicilor și de formele lor exterioare, să intrăm în lăuntrul acestor edificii ca să examinăm și *împărțirea lor*.

1. În acel timp când căldura învățăturilor creștine, erà

---

1) Euseb., Vit. Imper. Const., lib. III, c. L.
2) Nazianz, Orat. XIX, De laud. patr
3) Evagr., Hist. eccl., Lib. I, c. XIV.
4) Nazianz., Carm. IX: Πλευραῖς σταυροτύποις τέτραχα τεμνόμενον.
5) Georgius Cedrenus, Vita Iustini, in Compend. Histor.
6) Socrat., Hist. eccl. lib. V, c. XXII: Ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας ἡ ἐκκλησία ἀντίστροφον ἔχει τὴν θέασιν· οὐ γὰρ πρὸς ἀνατολὰς τὸ θυσιαστήριον, ἀλλὰ πρὸς δύσιν ὁρᾷ.
7) Paulin. Nol. Epist. XII ad Severum: Ut usitatior mos est, orientem spectat.
8) Constit. Apost., lib. II, c. LVII.
9) Walafridus Strabo, De rebus ecclesiasticis, c. IV.

primită cu multă bunăvoinţă de membrii Bisericii, iar gradele de pedepse spirituale, erau tot aşà de bucuros primite de cei cari păcătuiau, urma de aci nevoia ca şi basilicile să aibă o împărţire cât mai bogată, pentru ca fie care membru al Bisericei să-şi aibă în casa Domnului, locul său hotărît, după gradul de moralitate şi poziţiunea sa socială. Mărturisirea se făcea în public pentru tot felul de păcate. Cei cari păcătuiau se pedepseau cu asprime, aşà în cât clericii se *cateriseau* (καθαιρεῖσθαι) luându-li-se preoţia (can. 29 şi 51 Apost.); iar laicii se *afuriseau* (ἀφορίζεσθαι), adică se excludeau din Biserică. În ca-

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, Vineri 20 August anul 1904, merge din strada Şerif-Paşa a oraşului Alexandria Egiptului (Africa) la patriarhia alexandrină şi apoi la Biserica sfânta Ecaterina, zidită pe locul marei biblioteci arsă de Arabi în anul 641.

zuri grele se *anatematizau* (ἀναθεματίζω = blestem; în limba aramaică *maranatha*[1]). Caterisitul pe dreptate, nu-şi mai dobàndia preoţia; iar cel exclus nu mai era primit în nici o Biserică; căci pretutindenea se cereau de la streini *cărţi de recomandare* (γράμματα τετυπώμενα), din partea episcopului lor (conf. Martigny

1) După unii scriitori cuvintele ἀνάθεμα (Galat. 1,8) şi μαραναθά, însemnează *despărţire, excludere,* iar nu *blestemare.* Alţii zic că „maranatha" (מָרָן Domn) în limba aramaică însemnează — „Domnul nostru, vine". Aceasta însă e o explicare ne temeinică. Bingham. T. VII, p. 113.

op. cit. art. «lettres ecclesiastiques» p. 420). Acelaşi lucru se petrecea şi cu clericii caterisiţi [1]). Dacă excomunicatul voia să-şi dobândească reprimirea, erà supus la un şir de pedepse spirituale, gradate şi grele, după chipul păcatului săvârşit. În secolul III-lea să rânduiră pentru excomunicaţi, *patru trepte* de-căinţă publică şi foarte îndelungată: χειμάζοντες sau κλαίοντες (ernatici ori plângători), ἀκροώμενοι (auditori), ὑποπίπτοντες (căzuţi la pământ), şi συστάμενοι (stătători cu credincioşii). (Conf. can. 12 al sf. Grigorie al Neocesareei).

De altfel erà cu putinţă să se aplice aceste pedepse, pentru că în sânul creştinismului tot muritorul 'şi găsea ajutoare morale şi materiale; iar cel excomunicat erà alungat şi din societatea creştină, şi depărtat şi de bunurile comune ale fiilor Bisericei. Iată motivele pentru care cei păcătoşi îşi expieau cu răbdare fară de legile lor, într'un şir îndelungat de ani.

2. Basilicile după cum ne arată Eusebiu şi alţi scriitori vechi, aveau aceste trei împărţiri: *nartica* unde şedeau penitenţii şi catehumenii; *naosul* sau locul propriu credincioşilor, şi *vima* unde săvârşeau clericii sfânta liturgie. Dar aceste trei părţi se subîmpărţeau şi ele în alte părţi mai mici după cerinţele de atunci ale timpului. Aşà, nartica se împărţea în *exterioară* sau *atrium* ori *mesavlium* adică curtea; şi *interioară* sau nartica *dintre păreţi*. Naosul avea şi el împărţirile potrivite după sexe, etăţi şi stări sociale. Vima tot asemenea avea la nord *protesul* (πρόθεσις) sau locul de pregătire a sfintei euharistii [2]); iar la sud *diaconiconul* sau *schevofilachiul* adică locul diaconilor şi al odoarelor liturgice. Mai erau pe lângă basilici *baptisteriul*, *pastoforiul*, edificii pentru locuinţele clericilor şi uneori *aziluri* pentru săraci şi călători. Toate acestea se făceau potrivit veniturilor materiale ale sfintelor locaşuri.

În vechime erau şi *şcoale* aproape de Bisericile mai mari. Demetru episcopul Alexandriei însărcină pe Origen să facă lecţiuni în renumita şcoală catehetică de acì (Rufin. Ist. eccl., lib. VI). În Antiohia exista de asemenea o şcoală catehetică; în Edesa erà alta, cu toate că de aci se ivì şi eresul *antropomorfistic*, care atribuia lui Dumnezeu calităţi şi forme omeneşti s. e. mâni, picioare, urechi, ochi, ş. a. În timpul sinodului VI ecumenic, vedem că «presbyteri per villas et vicos scholas habeant» — presviterii au şcoale în casele şi suburbiele lor (Conc. gener. VI, c. 19, apud Crab. Tom. II, p. 415), după cum orândueşte însuşi acest sinod. Iată dar că casa Domnului a avut în toate timpurile

1) Canonul 12 apostolic zice: „Dacă vre un cleric ori mirean aforisit... în altă cetate se va primì fără scrisori de recomandare, să se aforisească şi cel ce l'a primit şi cel ce s'a primit". Asem. canoan. 33 apost., canon. 13 al sinod. IV ecum. ş. a.

2) Cuvîntul „πρόθεσις" îl găsim şi în epistola către Ebrei IX, 3, prin care apostolul arată *punerea inainte a pâinelor* (πρόθεσις τῶν ἄρτων) la templul din V. T.

şcoalele sale. Învăţătorii din tinda Bisericei erau preoţii, ca şi la noi în România pe timpurile mai vechi.

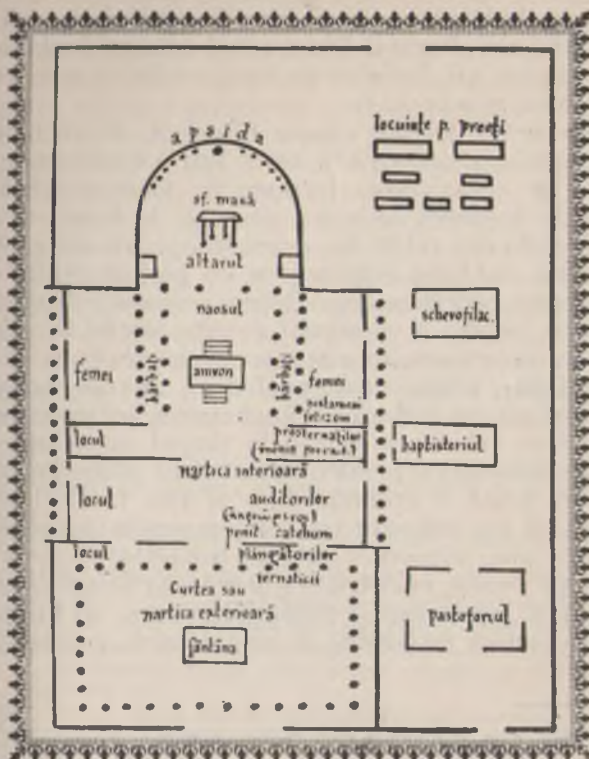
Cum că odinioară mai erau şi *biblioteci* pe lângă Bisericile însemnate, despre aceasta ne spun scriitorii bisericeşti. Iată cum se rosteşte Eusebiu în această privinţă, în Istoria sa bisericească Cartea VI, cap. XX: *«Şi erau pe atunci* (în secolul III), *mulţime de clerici iscusiţi prin ştiinţa lor, ale căror scrieri s'au păstrat în biblioteca* (βιβλιοθήκη) *ce a făcut Alexandru episcop de Ierusalim în această cetate, din care şi noi am extras* **material pentru Istoria noastră»**. Iuliu Africanul († 232) a înfiinţat şi el o bibliotecă în acelaşi chip în Cesarea Palestinei. Ieronim vorbeşte cu multe laude despre ea (Hieronym catal. scriptor. eccles. c. LXXV). O mare bibliotecă erà şi în Numidia; dar trădând-o episcopul Pavel în timpul persecuţiunei diocleţiane, o parte din ea fù nimicită de tirani. Augustin încă îşi arată dorinţa, ca biblioteca Bisericei din Hipo, să fie cât mai avută. Iată cum se exprimă el în scrierea sa: *«De hæres»*, c. LXXX: *«Audivi de hæresibus scripsisse sanctum Hieronymum, sed ipsum eius opusculum, in nostra bibliotheca invenire non potuimus»*. O bibliotecă însemnată erà şi cea fondată de Constantin cel Mare pe lângă Biserica sfintei Sofii zidită de el (Hospin. De templ., lib. III, c. VI).

Dar cea mai mare şi preţioasă bibliotecă din lume, exista în oraşul Alexandria din Egipt; ea fù înfiinţată de Ptolomeu I regele Egiptului († 283 a. Hr.), şi o îmbogăţi fiul său Ptolomeu Filadelful († 247 a. Hr.), care puse a se traduce vechiul Testament din limba ebraică în cea greacă. Biblioteca aceasta numărà peste 700.000 de volume manuscripte, de o vechime foarte adâncă. Iosif Flaviu în cartea XII, cap. 2 din «Anticităţile judaice», vorbeşte cu admiraţiune de această instituţie. În anul 47 a. Hr., nişte rebeli nimiciră unele monumente din oraş şi o parte din bibliotecă. Mai în urmă biblioteca îmbogăţindu-se din nou, fù arsă cu desăvârşire de Arabi în anul 641 d. Hr., când din ordinul lui **Amrù** locotenentul lui Omar se distruseră şi toate monumentele clasice din Alexandria cucerită de aceşti fanatici. Astfel s'a stins înflorirea acestui oraş care număra pe timpul Ptolomeilor peste 900.000 de locuitori, şi biblioteca cea veche isvorul ştiinţei omenirei. Pe lângă această comoară culturală erà şi un *muzeu* de antichităţi străvechi; dar pe toate acestea le-au nimicit Islamiştii în secolul al VII [1]).

Şi la templele mari păgâne existau în vechime şcoale şi biblioteci. Săpăturile arheologice făcute în finele sec. XIX de americanul Hilprecht din Pensilvania, la templul lui Baal din Nippur (vechea Babilonie), ne dovedeşte acest lucru.

---

1) În vara anului 1904 autorul acestui Tezaur Liturgic a aflat în Alexandria, că biblioteca cea veche erà pe locul unde este astăzi Biserica greacă *sfânta Ecaterina.*

Planul Bisericilor din secolul IV-lea după descrierile lui Eusebiu al Cesareei Palestinei și ale altor scriitori, schițat de Autorul Tezaurului Liturgic.

SFINTELE LOCAȘURI DIN ZILELE NOASTRE ȘI TRECUTUL LOR ISTORIC

A.

§ 14.

Nartica—νάρθηξ.

Sub numirea de «Biserică» sau «templu» se înțelege o anumită clădire, deosebită de alte construcțiuni, consfințită lui Dumnezeu și menită pentru serviciul dumnezeesc public. Biserica se construește în interiorul și exteriorul ei, după un hotărît model, corespunzător cu ideea despre sfințenia celor ce se săvârșesc într'însa. Biserica prin urmare este acel loc sfânt, public, în care preamărindu-se Dumnezeu, se aduce sacrificiul

cel prea sfânt al lui Hristos, și în care adunându-se credincioșii, se fac părtași de adevărurile și darurile mântuirei ce li se mijlocesc de ministrii altarului. Din cea mai adâncă vechime a creștinismului și până azi, Biserica s'a compus din aceste trei părți: *nartica*, *naosul* și *altarul* [1]).

1. Din partea despre apus a Bisericei, în vechime intra cineva în *nartica exterioară* [2]), adică într'o curte numită de latini *atrium* ori *mesavlium*. Intrarea se făcea printr'o poartă mare numită de Greci πρόπυλον μέγα, și de latini *vestibulum magnum*. Poarta erà zidită din marmoră, piatră ori cărămidă și împodobită cu embleme religioase și cu picturi sfinte. Eusebiu numește această poartă πρώτην εἴσοδον, *primum introitum*, adică prima intrare, pentru a o deosebi de alte intrări în Biserică [3]).

Nartica exterioară, se mai chema la sfânta Sofia αὐλή, aula, ori *«impluvium»*, adică *curte*, pentru că nu erà acoperită, și așà ploaia ori zăpada cădeau aci cu îmbelșugare în anumite timpuri. În nartica exterioară ședeau în timpul serviciului liturgic prima clasă a creștinilor penitenți adică clasa *plângătorilor* (κλαίοντες, flentes), adică a criminaliștilor și rău făcătorilor excluși din Biserică, și aci sufereau toate intemperiele aspre s. e. viscole, vânturi, ploi, ninsori și călduri tropicale [4]).

Păcătoșii fioroși, monstruoși și periculoși Bisericei și ordinei sociale, cum și incestuoșii și sodomiții, adesea ori nu erau primiți nici în nartica exterioară, ci stau afară la poarta cea mare

---

1) Bisericile nu se zideau fără îngăduirea episcopului, potrivit datinelor vechi și canonului 4 al sinodului din Halcedon; iar Iustinian în Novela sa CXXXI, c. VII, iată cum glăsuește: *„Dacă cineva voește să zidească un sfânt paraclis, ori o mânăstire, nu poate alt fel să înceapă zidirea, de cât numai pe locurile unde prea cuviosul episcop a făcut rugăciunea și a înfipt cinstita cruce“*. (Novel. CXXXI, c. VII: Εἰ τις βουλειθείη οἰκοδομῆσαι σεβάσμιον εὐκτήριον, ἢ μοναστήριον μὴ ἄλλως ἀρχέσθω τοῦ οἰκοδομήματος, εἰ μη ὁ τῶν τόπων ὁσιώτατος ἐπίσκοπος εὐχὴν ἐκεῖσε ποιήσει, καὶ τὸν τίμιον πήξει σταυρόν). Iar ziua sfinţirei Bisericei, erà o zi de sărbătoare în fie care an, după cum ne spune Sozomen (Hist. eccl., lib. II, c. XXVI) şi Beda Venerabilul (Histor. lib. I, c. XXX).

Bisericile creştine au împrumutat împărţirea lor de la cortul sfânt al V. T., şi au aceeaşi însemnare simbolică. (Simeon Tesal., cap. 131. Onciul Arheol., op. cit., p. 405). Şi cortul aveà o *tindă*, *sfânta* şi *sfânta sfintelor*.

2) Cuvântul *narticăi*—νάρθηξ—însemnà la Grecii cei vechi o plantă numită *ferula*, din care se făceau bastoane; dar mai însemnà şi *cutie* pentru a păstra mărunţişuri în casă. În creştinism găsim acest cuvânt prin sec. VI, cu însemnarea figurativă din urmă, pentru că nartica erà acum mică ca o cutie în raport cu vechia nartică şi cu *naosul* Bisericei.

Xenofon († 354 a. Hr.), în cartea II-a a „Ciropediei“ cap. III, § 11, întrebuinţează cuvîntul νάρθηκα cu însemnarea de *bâta*, *ciomag*, d. e.: εις δε τὰς δεξιὰς νάρθηκας παχεῖς — în mâna dreaptă (soldaţii lui Ciru) aveàu ciomege groase (pentru a lovì pe inamici). Această însemnare o găsim şi la alţi scriitori vechi.

3) Vezi „Nartica“ (νάρθηξ), studiu amănunţit lucrat de mine şi publicat în revista *„Biserica ortodoxă Română“*, din Bucureşti, anul XXX (1906), n. 1, p. 75—85. (Autorul).

4) Tertull., De pudicitia, c. IV.—Conf. Euseb., Hist. eccles. lib. X, c. IV.

a curței [1]). Aceștia se numiau χειμάζοντες adică *iernatici*, pentru că erau și mai mult expuși a suporta timpurile aspre ale ernei și văpaia soarelui rostogoliți în cenușă și praf [2]). Atât păcătoșii din nartica exterioară, cât și cei de la poartă, numiți deopotrivă «plângători», stăruiau necontenit pe lângă trecători, ca aceștia să se roage lui Dumnezeu pentru ei, și a fi primiți la pocăință [3]). Dacă li se îngăduia rugămintea, atunci se mărturiseau episcopului ori presviterului, se hotără timpul și modul căinței, și treceau după un timp de expiere, în clasa II-a a penitenților [4]). Eusebiu ne spune că nartica exterioară a marei Biserici din Tir, avea la cele patru colțuri ale sale, patru galerii boltite (τετράστυλον) pentru adăpostirea păcătoșilor. Această minunată Biserică, este descrisă de Eusebiu în cuvântarea sa, ținută la sfințirea ei, în anul 315 [5]).

a) În nartica exterioară erà o *fântână* (cantharus, phiala) din care curgea apă cu îmbelșugare pentru **spălarea mâinilor și a feței** celor ce intrau în Biserică [6]). *«Acì*, zice Eusebiu, *s'au*

---

1) Canon. 28, al lui Nichifor Mărturisitorul: „Prea curvarii și cei ce păcătuesc cu dobitoace și ucigașii... să stea cu ceata celor ce să pocăesc afară de ușa Bisericei".

2) Conf. Iacob Goar, Echol. Græc., ed. II, p. 18. Can. 2, Dionis. Alexandr. — Asem. Bingham., Tom. IV, pag. 17, seqq.

3) Canonul 12 al sf. Grigorie al Neocesarecі, iată ce zice despre cele 4 trepte ale penitenților: „*Tânguirea* (χειμάζοντες sau κλαίοντες) este afară de ușa Bisericei, unde stând cel ce a păcătuit, se roagă credincioșilor ce intră, ca să mijlocească pentru el. *Ascultarea* (ἀκροώμενοι)... în nartică. *Căderea* (ὑποπίπτοντες)... în lăuntru de ușa Bisericei (lângă naos). *Starea împreună* (συστάμενοι) cu credincioșii"... (în naos), etc.

4) Biserica era blândă față de păcătoșii căincioși, căci sfânta scriptură zice: „*De-ți va greși ție fratele tău, mergi și-l ceartă pre el între tine și între el singur*". (Mat. 18,15).

Apoi în cartea II a Constituțiunilor apostolice se poruncește episcopului acestea: „*Poartă grijă pentru toți... pe cei sănătoși, îi ferește, pe cei căzuți îi sfătuește... pe cel ce a fost întristat primește-l din nou*"... etc.

În Biserica răsăriteană, penitenții trebuiau să poarte un vestmânt propriu căinței lor; iar în Biserica apuseană se îmbrăcà penitentul într'un vestmînt numit „*Cilicium*" făcut ca un sac de păr de capră, de coloare cenușie ori neagră. Despre acesta fericitul Ieronim iată ce zice: „***In ciliciu se arată cele aspre și curățitoare ale păcatelor; iar în cenușă se arată pulberea morței***". (Hieronym. Lament., c. 9).

5) Conf. Guéranger, Inst. Liturg., T. I, p. 83 seqq. Euseb., Hist. eccles., lib. X, c. IV.

6) Spălarea mâinilor — χέρνιψ — o găsim la toate popoarele vechi, ca o parte introducătoare în aducerea sacrificiilor. Egiptenii, Perșii, Etruscii, Grecii, toți se supuseră acestei legi pentru ca lucrurile sfinte să fie săvârșite cu deplină curățenie corporală. Evreii se distinseră și mai mult în spălarea mâinelor. Așa, Moisi așeză un vas mare de aramă plin cu apă, înaintea cortului; iar Solomon făcù la templu *marea de aramă*, adică un vas enorm cu apă, pentru ca preoții să-și spele mâinele înainte de a plini cultul. Creștinii introduseră și ei acest obiceiu, vechiu ca și cultul popoarelor. *Grecii, Latinii, Maroniții, Armenii* și toți orientalii creștini, respectară această lege. La Romano-catolici și Protestanți, până azi există la intrarea în Bisericile lor un mic vas cu apă, pe care pioșii o ating cu mâna și-și udă fața când ei intră în Biserică. În Biserica ortodoxă preotul nu începe lucrarea la proscomidie până ce nu-și spală mâinele cu formula liturgică stabilită. Această spălare are în creștinism două însemnări: una mistică și alta fizică. Partea mistică o explică Ciril din Ierusalim în catechesa V mistagogică

săpat fântânile (κρήνας), *adică semnele curăţirilor sfinte, pentru că cine intră în Biserică astfel curăţit să primească cu vrednicie apa cea vie pentru spălarea păcatelor»* [1]). Fântânile acestea se arată de cei vechi, sau ca niste isvoare care curg necontenit, sau ca nişte cisterne care aruncă apă prin guri de figuri comice [2]), şi prin guri de lei (λεοντάριον). Fântânile erau câteodată încungiurate pentru podoabă şi înţelesuri simbolice, cu statui cari înfăţişau diferite animale împrumutate din apocalipsă [3]). Adeseaori o fântână de acest fel se mai numia *nympheum*, ἐμβάτης ori κολυμβεῖον. Pavel Silenţiarul în descrierea Bisericei sfânta Sofia, numeşte fântâna de acì *fiali* (Φιάλη); iar Socrat o cheamă *frear* (Φρέαρ). Câteodată se întâmplau şi măceluri în nartica exterioară. Despre aceasta ne încredinţează istoricul Socrat, care descrie cu culori posomorîte luptele sângeroase dintre ortodocşi şi Macedonieni, ţinute în atriul (ἄθριον) adică la intrarea în Biserica lui Acachie din Constantinopole. «*Atâtea omoruri de oameni*, zice acest istoric, *s'au întâmplat în atriul Bisericei, în cât s'a mânjit de sânge chiar puţul* (Φρέαρ) *din atriu, şi s'a vărsat sângele până la poartă, şi a ajuns chiar până în drum»* [4]). Spălarea mâinilor la aceste fântâni, şi împreună cu aceasta curăţirea sufletelor, le recomandă foarte călduros scriitorii şi părinţii bisericeşti. Tertulian, zice că nu mai este nici un folos să se spele mâinile, dacă sufletul este pătat când omul merge la rugăciune [5]); iar Ioan Hrisostom învaţă pe popor că atunci când intră în Biserică, să-şi spele mai întâi mâinile, căci aşa e obiceiul din bă-

---

precum şi toţi liturgiştii distinşi; iar partea fizică reese din însăşi firea lucrului. Şi Mahomedanii au la fie care moschee mare, fântână cu apă din destul pentru spălarea mâinelor şi a feţei atunci când ei intră la rugăciune. În Constantinopole cea mai bogată cisternă se află la Biserica sfânta Sofia, transformată în moschee. Acì am numărat în vara anului 1898, 36 de ţevi prin care curge apă pentru spălare şi adăparea celor însetaţi.

Dar Mahomedanii de rînd 'şi mai spală şi picioarele la fântâna moscheei, când intră la rugăciune, întru aducerea aminte de spălarea picioarelor îngerilor de către Avraam şi Lot. Acest fel de spălare (podonipsia) exista şi la vechii creştini. Spiridon al Trimitundei (sec. IV), spăla picioarele călătorilor cari odihneau la dânsul. (Sozom. Hist. eccl., I, 11). La vechii creştini mai erà şi spălarea capului (capitilavium) tot cu caracter religios. Acest obiceiu s'a moştenit şi de sătenii noştrii români. Ei însă 'l practică în preziua mergerei la Biserică.

Iar în vara anului 1904 aflându-mă în Ierusalim, am intrat în Biserica patriarhală, şi de acì am fost întrodus la un cleric superior. Acesta a poruncit unui cleric inferior *ca să-mi spele picioarele şi mâinele*, în semn de ospitalitate şi frăţie.

În Biserica latină, se face şi acum spălarea picioarelor la Cina cea de taină cu ritualul întocmit. (Autorul).

1) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. IV.--Bingham, op. c., Tom. III, p. 343.

2) Paulin. Nol., Epist. XII, ad Severum: Sancta nitens famulis interluit *atria* lymphis *Cantharus*, intrantumque *manus lavat* amne ministro.

3) Biserica sf. Stefan din Viena şi alte Biserici din apus, de jur împrejur pe marginea acoperământului, au figuri de lei, monştrii, paseri, peşti, oameni, etc., luate din apocalipsă. (Autorul).

4) Socrat., Hist. eccl., lib. II, c. XXXVIII. Conf. Heinrich Adolf Köstlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, Freiburg, 1887, S. 71.

5) Tertull. De oratione, c. XI.

trâni [1]). Tot așà vorbește și Sinesiu de aceste fântâni (maluvii), adică ca de niște mijloace curățitoare [2]).

În nartica exterioară se permiteau atât în apus cum și în răsărit, *inmormântările credincioșilor,* obiceiu care s'a moștenit în creștinism până în zilele noastre; iar Romanii păgâni nu îngăduiau înmormântările de cât în afară de cetate și anume în cimitirele înființate cu acest scop, pentru a înlătură în chipul acesta miasmele pestilențioase.

b) Nartica exterioară adică curtea, a fost de strictă necesitate în timpurile cele vechi, când în ea ședeau penitenții și catehumenii. Până la finele secolului al IV-lea **mărturisirea** păcatelor se făcea **în public,** de obiceiu tot în această nartică; dar întâmplându-se în acest timp (an. 390) un scandal din cauză că o femeie nobilă a mărturisit în fața lumei după obiceiul de atunci, că ea a fost siluită de un diacon, patriarhul din Constantinopole *Nectarie* (an. 381—397 [3]), după sfatul preotului *Eudemon* (după alții, Evdemon), a ridicat mărturisirea publică pentru păcatele mai ușoare și a hotărît ca ele să fie mărturisite în taină înaintea ministrului altarului, și expiate în ascuns cu mătănii, ajunări și fapte de milostenie. Leon cel Mare episcopul Romei (440—461), introduse și el în apus modificarea făcută de Nectarie. Dar cu încetul se tot generaliză pocăința tainică pentru toate păcatele, până când în finele secolului VI-lea patriarhul din Constantinopole Ioan Pustnicul († 595), formulă cel d'întâiu chipul pocăinței tainice pentru tot felul de păcate. Și din acest timp nu mai vedem nici mărturisirea, nici expierea în public; *iar nartica exterioară care avu o mare însemnătate în vechime, încetă de a-și mai aveà menirea ei oficială,* mai ales că și clasele catehumenilor se desființară, rămânând ca cel care voește să fie botezat, să cunoască cel puțin învățăturile elementare creștine.

În timpurile noastre, curtea Bisericei — odinioară nartica exterioară — servește numai ca apărare a sfântului locaș, în contra profanărilor și mai ales ca o podoabă cu verdeață, arbori și flori mirositoare; dar sunt și multe Biserici mai ales în comunele urbane, cari n'au curte. Tot așà sunt Bisericile și în celelalte state ortodoxe s. e. în Grecia, Rusia, Serbia, Bulgaria ș. a.

2. Din nartica exterioară, credincioșii intrau în *nartica interioară* sau în *pronaos* (πρόναος, ante-temple). «*Și după ce am trecut acest spațiu* (nartica exterioară), zice Eusebiu, *inaintăm spre Biserică printr'un alt vestibul, în capătul căruia* (când intrăm în pronaos), *sunt trei uși dintre cari cea din mijloc este*

1) Chrysost., Homil. LVII, De pœnitentia.

2) Synes., Epist. CXXI, Anastasio.

3) Cf. Sozom., Hist. eccl., lib. VII, c. XVI. – Socrat. Hist. eccl., lib. V, XIX: „Ea (femeea) se mărturisi că a avut fapte imorale cu un diacon... un preot numit Eudemon născut în Alexandria, sfătui pe Nectarie să scoată din Biserică mărturisirea".

mult mai lăuntrică (τὰ ἐνδότατα πρόπυλα), *şi mai largă de cât celelalte două, şi înfrumuseţată cu table de aramă»* [1]). Cu alte cuvinte, din nartica exterioară, contemporanii lui Eusebiu intrau prin trei uşi în cea interioară. La Bisericile mici unde erà o singură nartică, şi anume cea interioară, clasa primă a păcătoşilor (κλαίοντες), îşi avea şederea lângă aceste trei uşi, prin cari intra cinevà în nartică [2]).

În apus aceste trei uşi fiindcă aveau în partea superioară o formă arcuită, se chemau şi *«arcus»* după cum ne afirmă Paulin de Nola [3]); iar în răsărit se mai numeau şi *apsis* (ἀψὶς), cuvânt care în limba greacă însemnează *figură arcuită* ori *curbată*. Dar cuvântul ἀψὶς se întrebuinţa adesea ori şi în apus, tot pentru a indica aceste trei uşi. Aşà canonul 32 (în Pidalion 50) al sinodului III-lea din Cartagena, orîndueşte ca înaintea *apsidei*, adică înaintea uşilor Bisericei, *«să se impună mâinile pentru ertarea tuturor acelor cari au greşit, ca păcatele lor să se facă cunoscute Bisericei»* [4]). Tot acì şedeau săracii, bătrânii, scăpătaţii, slăbănogii şi orbii, şi căpătau eleimosină de la trecători şi de la Biserică. Despre aceştia de multe ori Grigorie de Nazianz [5]) şi Ioan Hrisostom [6]), vorbesc cu căldură în cuvântările lor şi îndeamnă pe cei bogaţi a avea milă de aceşti «credincioşi păzitori ai casei dumnezeeşti».

a) După ce creştinii treceau aceste trei uşi, veneau după cum am zis mai sus, în locul numit *narthex*, νάρθηξ—narthex intra parietes — ori πρόναος. Acì şedeau o ceată de monahi şi nişte femei pioase şi se rugau neîncetat în timpul serviciului divin şi al vegherilor de noaptea. Tot în acest loc rămâneau şi trupurile celor morţi, până la a lor înmormântare, aşà cum e

---

1) Euseb., Hist. eccles., lib. X, c. IV.

2) După cum am văzut, creştinii când intrau în casa Domnului, *îşi spălau faţa şi mâinile* ca să împlinească cuvintele psalmistului: *„Spăla-voiu întru nevinovăţie mâinile mele şi voiu încungiura altarul tău Doamne"*, formulă trecută în Liturgiarul creştin la facerea proscomidiei.

Pentru respectul păstrat casei Domnului, creştinii când intrau într'însa, îşi *scoteau sandalele* ori încălţămintea, căci şi lui Moisi când s'a apropiat de rug, 'i a zis Iehova: *„Nu te apropia aici; desleagă încălţămintea picioarelor tale, căci locul pe care stai, pământ sfânt este"*. (Exod. 3,5). La orientali până astăzi s'a păstrat obiceiul acesta de a-şi scoate pantofii ori papucii, când intră în locaşurile lor de închinare. În călătoriele mele făcute în Asia şi Africa, am văzut că scoaterea pantofilor la intrarea în giamii şi moschee, este impusă cu severitate.

Vechii creştini când treceau pragul Bisericei, îşi *plecau corpul şi grumazul* în semn de umilinţă înaintea lui Dumnezeu. După ei starea dreaptă înfăţişà demnitatea, mândria; starea curbată însemnà supunerea, ascultarea.

Regii şi Împăraţii îşi *scoteau armele şi coroana de pe cap* când intrau în naos, casa Împăratului Împăraţilor. Teodosie cel Mic, arată că obiceiul acesta îl păstrează cu mult respect. (In Codice Theodos., lib. IX, tit. XLV, leg. IV).

După intrarea în casa sfântă, fie care creştin trebuia să stea cu *linişte* şi în rugăciune. (Autorul).

3) Paulinus Nolanus, Epist. XII ad Severum.

4) Conc. Carth. III, c. XXXII, (în Pidalion can. 50).

5) Nazianz. orat. XVI, De amore pauperum.

6) Chrysost., Hom. X în I-a Thessalon.

obiceiul şi azi. Se mai săvârşeau aci litanii, cetiri şi alte acte religioase[1]).

În nartică mai şedeau şi energumenii sau demonizaţii, catehumenii de treapta I-a zişi *«ascultători»* (ἀκροώμενοι[2]), precum şi clasa a II-a a penitenţilor numiţi tot *«ascultători»* (ἀκροώμενοι, sive audientes), şi în acest loc ascultau cântările, cetirile din scripturi şi cuvântările bisericeşti; iar după acestea când diaconul zicea «ca niminea dintre ascultători, niminea dintre necredincioşi» eşeau din Biserică şi unii şi alţii fără a li se ceti vr'o rugăciune şi fără a li se împărtăşi bine cuvântarea [3]). Iată acum în ce fel se rostesc şi Constituţiunile apostolice în această privinţă: *«Şi după cetirea sfintelor scripturi, a profeţilor, a epistolelor noastre şi a faptelor apostolilor, şi după ascultarea evangeliilor, preotul salută pe credincioşi ... şi după salutare, grăeşte poporului cuvântul îndemnător (predica). După finirea cuvântului... diaconul să zică cu voce tare dintr'un loc înalt: «ca niminea (să rămână aici) dintre ascultători, niminea dintre necredincioşi»* [4]).

Marele Vasilie în canonul său 75 opreşte pe cel ce se spurcă în sora sa, de a intra în casa Domnului, şi 'i arată treptele de pocăinţă. Ierarhul orîndueşte ca păcătosul acesta *«să stea trei ani între* **plângători** (κλαίοντες) *înaintea uşilor Bisericei* (în atrium), *şi să roage plângând pe trecători, ca aceştia la rîndul lor, să ceară pentru dânsul îndurare de la Dumnezeu. După acest timp, păcătosul va intra pentru alţi trei ani* (ἄλλην τριετίαν) *între* **ascultători** (ἀκροώμενοι [5]), *ca să audă aci (în nartică) sfintele scripturi* (τῶν Γραφῶν) *şi învăţăturile bisericeşti... Iar după acest stadiu făcut cu sdrobire de inimă, el va trece mai departe în rîndul celor* **„prosternaţi"** (ὑποπίπτοντες),

---

1) Suicerus in Thesaur. eccles. voce „νάρθηξ", arată că în *sâmbăta cea mare,* Triodul recomandă ca „Ἡ δὲ πρώτη ὥρα ψάλλεται ἐν τῷ νάρθηκι ὁμοίως, καὶ αἱ λιταὶ ὁμοίως ἐν τῷ νάρθηκι". Iar Penticostariul în *Duminica Paştelor* indică următoarele: καὶ ἐξερχόμεθα ἅπαντες ἐν τῷ νάρθηκι, διὰ τοῦ βορείου μέρους κρατοῦντες καὶ τὰ κηρία ἡμμένα. Şi Tipiconul c. XXV: καὶ ποιοῦμεν ἐν τῷ νάρθηκι παννυχίδα εἰς τοὺς κοιμηθέντας.

2) Canonul 5 al sinod. din Neocesarea rîndueşte ca „Cel ce se catehiseşte intrând în Biserică, să steà în locul celor ce se catehisesc".

Deosebirea treptelor catehumenilor erà aşà de bine stabilită, în cât Ciril al Ierusalimului în Procatehesa sa zice catehumenului: „După ce ţi se dă învăţătura catehetică, dacă te-ar întrebà vr'un catehumen, ce au zis învăţătorii, nimic să nu spui celui de afară, căci ţie îţi arătăm taina vieţei viitoare".

3) Constit. Apost., lib. VIII, c. V: Πληρώσαντος αὐτοῦ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον... ὁ διάκονος, ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἀνελθών, κηρυττέτω· μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων.

În Liturgia Constituţiunilor apostolice, din Codicele Liturgic al lui Daniel, Tom. IV, n. V, p. 52, găsim pe preot binecuvântând şi pe energumeni şi cetindu-le rugăciunea de eşirea din Biserică.

4) Constit. Apost., lib. VIII. c. V. **Predica dar se ţinea după evangelie,** adică la finele liturgiei catehumenilor şi începutul liturgiei credincioşilor. Conf. can. 19 al sinod. Laodic.

5) Mih. Heinecii, op. c. III, Th. s. 42.85.

și va asculta cu aceștia (lângă naos), *«alți trei ani»* (ἄλλοις τρισὶν ἔτεσι) rugăciunile Bisericei (liturgia catehumenilor). *«Apoi în al X-lea an»*, desfrânatul *«va merge in rindul* **împreună stătătorilor** (συστάμενοι) *«cu credincioșii»* (în naos), și va asculta liturgia credincioșilor până la fine, *«dar nu va avea dreptul să aducă prinoase la Biserică. Și după doi ani de o asemenea stare, va intra apoi in rindul credincioșilor, cu dreptul la priimirea bunului»* (a sfintei euharistii [1]). Tot în sensul acesta vorbește și Grigorie de Nisa în epistola sa către Letoiu episcopul Miletului [2]).

b) Iudeii, păgânii, ereticii și schismaticii, în unele țări *nu erau ingăduiți* să asculte sfintele scripturi și cuvântările bisericești, potrivit canoanelor VI-lea și VII-lea ale sinodului din Laodicea, cari 'i oprește de a veni în Biserică [3]). Iar în Africa și în alte locuri, li se îngăduia intrarea în casa Domnului după cum sună și porunca sinodului cartaginean: *«Episcopul pe nimine să nu oprească a intrà in Biserică ca să audă cuvântul lui Dumnezeu, sau pe eretic, sau pe Iudeu, până la liturgia catehumenilor»* [4]). Hrisostom și Augustin în omiliele lor, asemenea încuviințează venirea în nartică a celor ce doresc auzirea cuvântului sfânt, fiind că acesta erà «un obiceiu vechiu».

Baptisteriul sau «colimvitra» (κολυμβήθρα), adică vasul în care se botează cel ce vine în sânul Bisericei ortodoxe, azi se află în pronaos. Iar în vechime, aceste baptisterii erau niște monumente falnice, deosebite de casa Domnului. Bisericile cele mari, aveau trei și patru pronaose înșirate de la nord spre sud [5]).

Unii dintre scriitorii apuseni, cred că în cele d'întâiu cinci secole ale creștinismului, Bisericile aveau numai două părți:

---

1) Vasilie cel Mare, can. 75. Conf. canoanele M. Vasilie, pag. 238 în G. A. Ralli și M. Potli. T. IV, Atena, 1854.

Asem. Sozomen, Hist. eccles., lib. VII, c. XVI.

Iar în canonul 57 Marele Vasilie arată pentru ucigașul nu de bună voe, aceleași trepte de pocăință: „2 ani se va tângui (κλαίοντες); 3 ani va fi între cei ce ascultă (ἀκροώμενοι); 4 ani între cei ce cad (ὑποπίπτοντες); 1 an va sta împreună (συστάμενοι). Și în cel de acì înainte, la cele sfinte se va primì".

2) Gregor. Nyssen., Epist. ad Letoium, episc. Melit., c. V, Tom. II, edit Paris, 1638.

3) Conc. Laodic., can. VI: Περὶ τοῦ, μὴ συγχωρεῖν τοῖς αἱρετικοῖς εἰσιέναι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, ἐπιμένοντες τῇ αἱρέσει.

4) Conc. Carth. IV, c. LXXXIV: Ut episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam et audire verbum Dei, sive gentillem, sive hæreticum, sive iudaeum, usque ad missam catechumenorum.

5) Creștinii cei vechi pentru a întări între ei spiritul frăției, mâncau împreună bogații și săracii în nartică, mai cu seamă Duminica, după ce se împărtășeau cu sfânta eucharistie. Ospețele acestea se chemau „agape" (ἀγάπαι) adică mese de iubire creștinească. Prin secolul al IV, răul acestor agape crescuse întru atât, în cât se așezară și așternuturi în nartică pentru desfătarea adunărei. De aceea sinodul din Laodicea (an. 360 și 375) le opri prin canonul 28. Asemenea le oprea sub pedeapsa aforisirei și canonul 74 al sinodului al VI ecumenic. De la aceste ospețe a rămas obiceiul, de a se aduce de credincioși prinoase în nartică și chiar în naosul Bisericei.

sanctuarul adică altarul pentru clerici și *aula* sau curtea pentru laici; iar în secolul VI monahii introduseră și *nartica*. Susținătorii acestei rătăciri cu căpetenia lor Ioan Morinus [1]), găsesc cuvântul νάρθηξ întrebuințat abia prin secolul al VI-lea și de aceea cred ei că și partea Bisericei însemnată prin expresiunea νάρθηξ tot în secolul al VI-lea a fost introdusă. Iar despre naos (ναός), ei nu amintesc nimic. Dar pentru înfrângerea lor, este destul să ne conducem de împărțirea Bisericei așà cum o arată Eusebiu și alți scriitori vechi, în *nartică*, *naos* și *altar*, și cari indică nartica prin cuvântul πρόναος. Nartica prin urmare și naosul existau din vechime, însă sub diferite numiri [2]).

c) Și *în zilele noastre* nartica interioară sau pronaosul, numit și *tinda* în cărțile bisericești, încă are o mare însemnătate, și este una din cele trei părți ale Bisericei. De și acum nu mai vedem acì pe vechii penitenți și pe catehumeni, totuși în pronaos să săvârșesc și azi anumite rugăciuni bisericești, după rânduelele noastre creștine ortodoxe. Litiile, pavecernița, miezonoptica, cetirile și cântările la îngroparea morților tot în pronaos să săvârșesc în unele mânăstiri [3]). Iar în unele Biserici din comunele rurale, care au această parte despărțită prin zid de naos, în pronaos e locul unde izolate de bărbați se roagă femeile, potrivit unei străvechi datine creștine, pentru ca ele să nu aducă bărbaților gânduri ispititoare tocmai în momentele sfinte, și să nu se nască în casa Domnului, din vederea gătelelor femeești, dialogi și vorbiri de cuprins lumesc, în loc ca fiecare pios să stea acì departe de toată grija cea lumească [4]).

---

1) Morinus, De disciplina pœnitentiæ, lib. VI, c. I, § 10 (p. 357, edit. Antverp. 1682), zice acestea: „Secundum est, nusquam apud antiquos auctores narthecis mentionem fieri. Antiqui enim Græci, ut et Latini, ecclesias in duas tantum partes distinxerunt, in *aulam* sive *atrium laicorum*, et *sanctuarium*, in quo consistere episcopis, presbyteris et diaconis tantum licebat. Sanctum non modo ἱερατεῖον, sed sæpissimo βῆμα vocarunt, ut et ἅγιον τῶν ἁγίων, quandoque etiam, ἄδυτα, ἀνάκτορον et ἱλαστήριον. Usurpari cœpit νάρθηξ in Typicis et Euchologiis post annos a Christo nato *quingentos* (500). Tum enim orientales monachi cœperunt ecclesias in tres partes dividere, ἱερατεῖον, ναόν, καὶ νάρθηκα".

2) Iată cum arată Eusebiu cele trei părți la Biserica din Tir: „Apoi a întins un lung. vestibul *(curte)* spre răsărit... trecând prin trei uși... acì sunt un număr de vestibule *(pronaose)*... Cât despre Biserică *(naos)* el (episcopul Tirului) nu a economisit nici o cheltueală... El așeză *altarul* în mijloc spre răsărit". Euseb., Hist. eccles., lib. X, c. IV.

3) Canonul 3 al lui Nichifor Mărturisitorul se rostește astfel: „*De va adurca* (dormi) — *cineva în pridvorul* (tinda) *Bisericei de nevoe, și în puțină vreme, nu se osândește. Iar de o va face aceasta în multă vreme, să se scoată de acolo cu certări*".

Cunoaștem că acest Nichifor a fost patriarh în Constantinopole între anii 806—815. În Pidalion aflăm 44 de canoane făcute de Nichifor: iar în colecția cardinalului Pitra „*Jur. eccl. Græcorum, Hist. et Monum.* II, 327 sqq. găsim 217 canoane atribuite acestui patriarh.

4) Un rău obiceiu s'a înrădăcinat în Bisericile noastre mai ales din comunele urbane. Acì în timpul serviciului divin, în loc de a fi liniște și a se asculta de fie care cu luare aminte actele liturgice, din contră bărbații și femeile

Tot din motivele acestea Evreii şi Mahomedanii se roagă în temple, moschee şi giamii, izolaţi de femeile lor, pentru că femeea prin împletitura părului, prin podoabele ei ademenitoare, ţinuta corpului şi îmlădierea lui, strică curăţenia gândului celui slab în credinţă [1]).

În pronaos, potrivit Erminiei zugravilor (Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς), se pictează figura cuviosului Pavel Tibeul († 330), a lui Antonie cel Mare († 356), a învăţăcelului său Pahomie, a lui Macarie cel Mare, Macarie cel Mic, a lui Ilarion cel Mare, şi a altor eremiţi vieţuitori în timpurile vechi creştine. Aci mai vedem chipurile sfinţilor eremiţi: Sava cel sfinţit, Eftimie cel mare, Arsenie cel Mare, Maxim mărturisitorul, Efrem Sirul. etc. Scopul pentru care ni se pun înainte aceste chipuri ascetice, este ca privitorul să-şi aducă aminte de deşărtăciunile acestei lumi, în care mulţi oameni luminaţi, nu-şi au găsit liniştea sufletească, şi de aceea s'au retras în pustietăţi, pentru ca aci să prea mărească în taină pe Dumnezeu, şi să-i admire făpturile lui [2]). Apoi în vestibulul pronaosului, se zugrăvesc creaţiunea lumei, greşeala lui Adam, scoaterea lui din paradis, judecata înfricoşată, iadul, raiul, şi alte subiecte instructive. Din acestea cunoaşte omul că el este creat de Dumnezeu, şi că nu-şi are origina aşà după cum învaţă materialiştii şi contrarii Bisericei. Mai cunoaşte de aci, că primul om a păcătuit greu, şi pentru aceea a fost scos din raiu, etc. [3]).

---

vorbesc, rid, stau cu necuviinţă în faţa altarului şi discută de îmbrăcăminte, petreceri şi alte lucruri profane.

În Bisericile creştine: latină, protestantă, coptică, armeană, precum şi în moscheele turceşti şi arabe din Europa, Asia şi Africa, nu am văzut această neorînduealã. (Autorul).

De aceea şi în Pravila sfinţilor Părinţi, pag. 690, cetim: „Dacă omul stă cu frică înaintea unui Împărat pământesc, cu atât mai vârtos se cuvine aceasta înaintea lui Dumnezeu".

1) Pentru toată întâmplarea este bine şi creştinesc lucru ca să zidim Biserica ca şi în vechime, compusă din cele trei părţi separate între ele: pronaosul, naosul şi altarul. Tertulian în scrierea sa „De oratione", cap. XXII, pentru ca femeile să nu aprindă la rugăciune gândul bărbaţilor, le impune lor şi virginelor, să se roage în Biserică cu capul acoperit. Iar Ciril al Ierusalimului în Procatehesa sa (n. 14) zice că „femeile să fie la rugăciune împreună cu femeile, şi bărbaţii cu bărbaţii".

2) Nu lipsesc din pronaos nici figurile ss. martire şi ale cuvioaselor femei s. e. a sfintei Maria Egipteanca, Evdochia, Fevronia, Melania, Pelaghia, Teodora, Evlampia, Sofia, ş. a. Genul femeesc stând în pronaos, priveşte în chipurile acestor sfinte, modelele de virtute şi curăţenie sufletească.

Pe păretele pronaosului din spre apus, lângă uşă, se zugrăvesc *ctitorii Bisericei*, ţinând în mâni Biserica zidită de dânşii.

3) Pentru sfinţenia casei Domnului, canonul 88 al sinodului VI ecumenic, interzice cu desăvârşire *„a băga în lăuntrul Bisericei, dobitoace de ori ce fel, afară numai dacă călătorind cineva, prea mare nevoe întâmpinându-l şi local negăsind, va poposì într'o Biserică, ca să nu se întâmple primejdie de moarte"*. De aci vedem cât păcătueau Turcii în vechime, când transformau Bisericile noastre în grajduri de cai.

Iar canonul 5 al sinod. din Gangra zice că *„dacă cineva ar învăţà că casa lui Dumnezeu şi adunările dintr'insa, sunt profanate, anatema să fie"*.

B.

§ 15.

Naosul — ναός

Creștinii cei vechi, intrau din nartica interioară, în partea de mijloc a Bisericii, numită *naos*—ναὸς, *templum sive navis ecclesiæ*, ori *navs* (ναῦς) adică *corabie*. Intrarea în naos se făcea prin *ușile frumoase*, numite și *regești*—πύλας ὡραίας καὶ βασιλικὰς—sau *speciosas et regias portas*, pentru că prin ele intrau credincioșii în casa lui Dumnezeu, Regele Regilor [1]). Alții cred că ușile acestea se numiau «regești», fiind că aci regii și împărații creștini, 'și luau coroana de pe cap, și așà intrau în naosul Bisericei [2]). Leon gramaticul [3]), în viața împăratului bizantin Mihail III (an. 856—866), ne arată o faptă cutezătoare a acestuia, că *atunci când el a venit la aceste uși, fiind îndărătnic și puțin respectos fața de cele sfinte, «nu și-a luat coroana* (στέφος, στέμμα, διάδημα) *de pe cap potrivit vechiului obiceiu păstrat de împărații bizantini, ci cu ea a mers în lăuntru până la ușile sfinte»* [4]). Iar despre cele 12 *sărbători împărătești*, unii cred, însă fără temeiu, că de aceea se numește așà (ἑορταὶ θεοστεπταί, dies coronati), fiind că împărații numai în aceste zile mergeau la Biserica sfintei Sofii, îmbrăcați în purpura împărătească, iar la ușile «regești», li se făceau primirea oficială bisericească.

Naosul, sau partea dintre nartică și altar, erà de obiceiu *quadrat* (patrat), după cum se vede aceasta în epistola trimisă lui Teodosie II-lea, la sfârșitul sinodului III-lea ecumenic, cu hotărîrile sinodale [5]). Epistola aceasta înșirată în codicele teo-

1) Bingham, op. c., Tom. III, pag. 189 seqq.

2) Cum că la aceste uși, chiar împărații se desbrăcau nu numai de armele ce purtau dar și de diadema împărătească avem destule probe. Iată ce zice sf. Ioan Hrisostom (Orat. post. redit. ab exilio): „Βασιλεὺς εἰσέρχεται καὶ ῥίπτει ἀσπίδα καὶ διάδημα"... Iar Teodosie cel Mic vorbind despre împărați spune că „ἡμεῖς... τῷ τοῦ θεοῦ ναῷ προσιόντες, ἔξω τὰ ὅπλα καταλιμπάνομεν, ἀποτιθέμηοι τὸ διάδημα".

La templul iudaic făcut de Irod Idumeul, se chema poarta „frumoasă" (ὡραίαν) ușa despre răsărit ce ducea în tinda femeilor. Conf. Fapt. Apost. 2, 3.

3) Leon Gramaticul a viețuit în secolul XI. El este unul dintre autorii istoriei imperiului bizantin. Pe la anul 1013, Leon scrise sub titlul de „Chronographia", istoria împăraților bizantini, dela anul 813—949. Opera sa se traduse de Teofan din grecește în latinește, și s'a publicat la anul 1656 în Paris, folio. Mai pe urmă s'a tradus și în limba franceză de Cousin.

4) Leo Grammat., p. 466, ed. Paris, 1657: Μετὰ δὲ τῶν βασιλικῶν πυλῶν ἐλθὼν ὁ βασιλεύς, οὐκ ἀπέθετο, τὸ στέφος, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς βασιλεῦσι, ἀλλὰ μετ' αυτοῦ εἰσῆλθεν μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν.

5) Concil. III, Epist. ad. Theodos. Ἐπὶ γὰρ ἡμετέρων καιρῶν οὐ μόνον τὰ θεῖα Θυσιαστήρια, καὶ τὸ εὐκτήριον τοῦ λαοῦ, τὸ τετράγωνον τοίχων περιβολῇ τειχιζόμενον, εἰς ἀσφάλειαν συντελεῖν τῶν προσφευγόντων θεσπίζομεν,

dosian[1]), ne mai dă lămurirea că Biserica erà împărțită în trei: α) *thysiastirion* (θυσιαστήριον) adică *altarul* sau sanctuarul; β) *tetragonon* (τετράγωνον) adică *quadratul* sau *naosul* numit și εὐκτήριον, oratorium populi și γ) *paretera* (περαιτέρα τούτου τυγχάνει, ἄχρι τῶν τελευταίων θυρῶν), înțelegându-se prin aceasta *pronaosul*. În naos lua loc poporul după etăți diferite, după sexe, clase sociale, demnități și condițiuni deosebite.

1. Când intra cineva prin ușile regești, aci vedeà în naos

Strălucitul naos al Bisericei sfântului Mormânt din Ierusalim, in care m'am inchinat in luna August anul 1904. (Autorul).

lângă uși într'o anumită despărțitură, a III-a adică ultima clasă a catehumenilor ziși «luminații», *fotizomenii* (φωτιζόμενοι sau βαπτιζόμενοι[2]). În apropiere de aceștia, lângă naos, se află și a II-a clasă a acestor proseliți numiți *goniclinontes* (γονυκλίνοντες), adică «îngenuchietorii», chemați așà căci ascultau liturgia catehumenilor,

ἀλλ' εἴ τι καὶ περαιτέρα τούτου τυγχάνει, ἄχρι τῶν τελευταίων θυρῶν τῆς ἐκκλησίας.

1) Codic. Theod., lib. IX, tit. XLV.

2) Cyrill. Catech., l. II. Κατήχησις τῶν φωτιζομένων ἐν Ιεροσολύμοις. Conf. Constit. Apost., lib. VIII, c. 8.

apoi îngenuchind, li se cetea o rugăciune, li se impunea mâinele de episcop ori presviter, și apoi eșeau din Biserică [1]). Tot aci mai erà și a III-a clasă a penitenților numiți *ipopiptontes* (ὑποπίπτοντες), *substrati*, adică *prosternații* sau așternuții la pământ. Acești penitenți se chemau așà, pentru că ascultau liturgia catehumenilor până la fine, și atunci venea imediat în mijlocul lor episcopul ori presviterul, pentru a le ceti o anumită rugăciune de ertare și a le impune mâinele pe cap, tot cu înțelesul ertărei păcatelor; iar penitenții ascultau rugăciunea și primiau impunerea mâinilor fiind *așternuți la pământ*, și apoi eșeau din Biserică ca și catehumenii de aceeași treaptă [2]). Canonul XI al sinodului nicean, încă amintește de această clasă de păcătoși, ca șăzători în locul arătat [3]). Tot așà și Sozomen, arată partea aceasta a Bisericei, ca cuvenită celor *prosternați*; iar Tertulian, ne spune că în apus chiar din timpurile lui Zefirin episcopul Romei († 218) se obișnuia ca plângătorii să fie în atriul Bisericei, și prosternații să aibă locul lor lângă ușile regești [4]).

2. In naos și anume în partea de lângă ușile regești, se afla un *amvon*, ἄμβων [5]), adică o tribună cu câteva trepte, pentru a se ceti aci în auzul tuturor a doua parte a cultului public, numită *liturgia catehumenilor*, cum se obișnuia aceasta prin secolul IV-lea, ca să audă mai bine penitenții și catehumenii din clasa III-a, cari ascultau lângă ușile naosului [6]). Numirea de «amvon», nu se derivă dela verbul latinesc *ambio* cum crede Walafrid Strabo, că adică clericii cari sunt pe amvon *umblă necontenit* pe el și împrejurul lui pentru a-și îndeplini datoriile lor; ci această numire vine dela ἀναβαίνειν, *a se suì*, căci cei în drept se suiau pe amvon și ceteau ce se cuvenea lor. Grecii cei vechi înțelegeau prin cuvântul ἄμβων, o ridicătură, ori chiar o creastă de munte; creștinii însă luară expresiunea aceasta și o alipiră de tribuna ce ne preocupă. Sozomen dă amvonului numirea de vima (βῆμα), așà cum obișnuiau și oratorii greci când vorbiau de tribuna lor [7]). Demostene nu întrebuința alt

1) Conf. Concil. Neocæsar., c. V.

2) Iată ce zice și canonul XIX al sinodului din Laodicea în această privință: „Se cuvine mai întâiu osebit după vorbele (predica) episcopului, a se cetì și rugăciunea celor ce se catehisesc, și după ce vor eșì cei ce se catehisesc, să se facă rugăciunea celor ce sunt întru pocăință, și viind aceștia sub mână, și ducându-se, așà să se facă trei rugăciuni ale credincioșilor".

De aceea la cuvintele liturgice *„câți sunteți chemați eșiți"* toți catehumenii părăseau casa Domnului.

3) Conc. Nicæn. can. XI: Ὅσοι οὖν γνησίως μεταμέλονται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται.

4) Tertull. De pudicitia, c. XIII.

5) In liturgia clementină din Constituțiunile apostolice, cartea VIII, în loc de cuvântul ἄμβων aflăm cuvântul ὑψηλός (loc înalt). Conf. Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 49, n. II.

6) Sofronie al Ierusalimului, susține că amvonul închipuește *piatra* de pe mormântul Domnului, răsturnată de înger.

7) Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. V: Μέσον ἑαυτὸν πᾶσι παρέχων ἐπὶ τοῦ βήματος τῶν ἀναγνωστῶν καθεζόμενος ἐδίδασκεν.

cuvânt decât βῆμα, atunci când el arăta tribuna pe care 'și rostea discursurile sale. Dar ca să nu se confunde la creștini cuvântul βῆμα ce indică amvonul, cu cuvântul βῆμα ce însemnă în vechime altarul Bisericei, Sozomen a complectat pe cel d'întâiu astfel: βῆμα γνωστῶν, adică *vima ceteților*, spre a-l deosebì în așà chip de altar sau *«vima proprie episcopilor și presviterilor»*. Ciprian numia amvonul *«pulpitum»* și *«tribunal ecclesiæ»*, înțelegând prin aceste numiri, *masa* pe care ceteau lectorii în Biserică. Pe amvon ceteau diaconii evangeliele, iar lectorii ceteau bucăți din Vechiul și Noul Testament, apoi cântau imne după cum vedem aceasta în canonul XV-lea al sinodului din Laodicea [1]). Pe amvon se mai ceteau de preoți *dipticele*—τὰ δίπτυχα τῷ ἄμβωνι—adică pomelnicele pentru vii și morți [2]); iar unii dintre oratorii cei vechi ca Hrisostom și Augustin, își rosteau discursurile lor tot pe această tribună ca «să se audă mai bine», cum motivează faptul acesta Socrat [3]), și Sozomen [4]). De altfel episcopii obișnuiau a cuvânta **din ușa de mijloc a altarului.** Tot împrejurul acestui amvon, se făcea adesea ori mărturisirea păcatelor în timpurile vechi creștine.

3. In naos, bărbații erau **despărțiți** de femei. Constituțiunile apostolice ne arată lămurit, că *«la cult ședeau femeile separate de bărbați»* [5]); iar diaconesele observau la intrarea poporului în Biserică, ca nu cumva să se calce această rînduеală bisericească [6]). Ciril din Ierusalim, adaogă că *«bărbații se adunau in Biserică cu bărbații, și femeile cu cele de sexul lor»* [7]). În apus separațiunea se urma nu numai în Biserică, dar chiar și în baptisterii [8]). Acestei măsuri s'a supus și sfânta Elena maica împăratului Constantin, după cum ne afirmă acest lucru Socrat [9]). Separațiunea celor două sexe, erà întărită chiar cu păreți, pentru mai mare siguranță. De aceea Ioan Hrisostom, într'una din omiliele lui, zice că *«după cum el a auzit din bătrâni, la creștinii cei vechi nu erà această despărțire și mai ales cu păreți, pentru*

Chiar și în limba ebraică găsim cuvântul בָּמָה plur. בָּמוֹת (înălțime, colină, munte), la II Samuel, 1,19. Deut. 33, 29. Ps. 18, 34, ș. a. Poate că Grecii l'au luat de acì.

1) Conc. Laod. c. XV: Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

2) Concil. Constantinop. sub Menna act. V.

3) Socrat. Hist. eccl., lib. VI, c. V. Ὁ ἐπίσκοπος (Hrisostom), τοῦ Εὐτροπίου ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον κειμένου, καὶ ἐκπεπληγόντος ὑπὸ τοῦ φόβου, καθεθεὶς ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, ὅθεν εἰώθει καὶ πρότερον ὁμιλεῖν χάριν τοῦ ἐξακούεσθαι.

4) Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. V. Conf. August. De civit. Dei, lib. XXII, c. VIII.

5) Constit. Apost., lib. II, c. LVII.

6) Ibidem.

7) Cyrill. Præfat., in Catech., n. VIII.

8) August. De civit. Dei, lib. II, c. XXVIII.

9) Socrat. Hist. eccl., lib. I, c. XVII.

că în Hristos Iisus nu este nici parte bărbătească, nici femeească. Şi chiar în timpul apostolilor, bărbaţii şi femeile, se rugau împreună, fiind că femeile erau în adevăr vrednice de sexul lor, şi bărbaţii tot asemenea. Acum însă, continuă Marele Ierarh, *femeile sunt uşoare, iar bărbaţii inclină spre desfrânare»* [1]).

Învăţaţii bisericeşti, cred că acest separatism, s'a introdus în răsărit şi apus, după timpul apostolilor, când locul de şedere al femeilor s'a stabilit în vr'o parte a foişorului de sus; iar mai târziu în partea nordică a Bisericei. Grigorie de Nazianz arată că în Biserica *«Anastasia»* din Constantinopole, bărbaţii şedeau lângă cancela (tâmpla, catapeteasma) altarului; iar fecioarele [2]), şi matroanele, ascultau sus în galerie, serviciul divin [3]). Tot aşà se obişnuia şi în Biserica sfintei Sofii, unde se văd până astăzi galeriile anume pentru femei, construite din ordinul lui Iustinian în tot luxul bizantin. Partea hotărîtă femeilor în Biserică, luà diferite numiri. Aşà, Evagriu descriind Biserica sfintei Sofii, numeşte partea ocupată de sexul femeesc *iperoa* (ὑπερῷα) sau *superiores feminarum porticus* [4]). Mai târziu şi adică prin secolul X-lea, găsim şi numirea de *catechumena*—κατηχούμενα— tot pentru acest loc [5]). În catehumenele acestea se ţineau şi sinoade locale cum a fost d. e. sinodul adunat la anul 1165 în catehumenul Bisericei sfântului Alexe din Constantinopole [6]).

Dar şi partea ocupată de femei, erà despărţită în mici ce-

---

1) Chrysost. Hom. LXXIV in Math: Ὡς ἔγωγε ἀκούω τῶν πρεσβυτέρων, ὅτι τὸ παλαιὸν οὐδὲ ταῦτα ἦν τὰ τειχεῖα· ἐν γαρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἔνι ἄρσεν ἢ θῆλυ κ. τ. λ.

2) Din începutul creştinismului, multe *fecioare* imitară pe sfânta Fecioară Maria, şi păstrară în toată viaţa fecioria lor (Suarez. T. III. De relig. c. 3. n. 12). Faptele apostolilor (XXI, 9), arată că cele patru fiice ale Diaconului Filip, trăiau în feciorie şi aveau darul profeţiei (conf. Euseb. Hist. eccl. l. III, c. 50). Ciprian numeşte pe aceste fecioare „floarea turmei lui Hristos". Făgăduinţele lor virginale pentru toată viaţa erau irevocabile. Ele trăiau în instituţia lor proprie departe de privirile şi turburările oamenilor. Câte odată însă şi ele cădeau din demnitatea lor (can. 51 cart.) În secolul IV, istoricul latin *Amien Marcelin* în *„Istoria împăraţilor Romani"* ne arată că *Sapor I* regele Perşilor († 271), luând în captivitate mai multe fecioare în secolul III, cinsti vrednicia lor. Ioan Hrisostom ne spune că pe timpul său erau vr'o 1000 de fecioare în Constantinopole (Hrisost. Homil. 67 în Math.). Ele se ocupau cu lucru manual, post, rugăciune, erau îmbrăcate simplu, iar Duminica mergeau la Biserică şi stau în fruntea femeilor. Despre virtutea acestor virgine, vorbeşte Grigorie de Nazianz şi mai ales Grigorie de Nissa. Ele erau respectate mult de creştini şi trăiau din ofrandele pioşilor. *Aşà s'au început mânăstirile de călugăriţe.*

Sozomen în Istoria sa bisericească, cartea VI, cap. III, ne arată că Iovian împăratul, succesorul lui Iulian apostatul „a dat o poruncă... prin care hotărî pedeapsa cu moarte... în contra acelora cari ar lua în căsătorie ori ar răpì o fecioară consfinţită lui Dumnezeu". Această lege s'a dat, din cauză cu sub domnia lui Iulian, câţiva oameni pierduţi, au luat în căsătorie fecioare sfinţite. Conf. Bingham, op. cit., T. III, pag. 96 seqq.

3) Nazianz. Carmen. In somnium Anastasiæ.

4) Evagr. Hist. eccl., lib. IV, c. XXXI. Conf. Paul. Silent. Descriptio sanctæ Sophiæ, Partea I.

5) Leo sec. X Novell. LXXIII: Ἐν τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν ὑπερῴοις, ἅπερ ὁ πολὺς ἄνθρωπος κατηχούμενα καλεῖν ἔγνω συνοικεῖν τινὰς γυναιξίν.

6) Leo Allat. De consensione ecclesiæ, lib. II, c. XI.

lule, pentru ca sexul femenin să se roage în linişte complectă. Fecioarele şi văduvele încă aveau locuri deosebite. De aceea Ambrosie al Mediolanului adresându-se într'o cuvântare către văduve, se rosteşte astfel: *«Oare nu trebue să vă aduceţi aminte de faptele voastre, nici in locurile despărţite cu table (catehumene)?»* [1]). În Constituţiunile apostolice găsim ordinea stabilită, cum să stea fie care credincios în Bisericile cari nu aveau d'asupra catehumene. Primul loc lângă altar, îl ocupau fecioarele, văduvele şi femeile bătrâne; după ele erau deosebite femeile măritate şi mamele de familie; în urma lor se aflau fiicele cu maicele şi fiii cu părinţii lor, sau consângenii cei mai apropiaţi de ei; în fine, tinerii toţi, aveau locuri mai spre uşa naosului [2]). Iar Grigorie de Nazianz zice că fecioarele şi matroanele, în catehumenele de sus, aveau locuri deosebite.

Printre credincioşi, se afla în naos şi a patra adică ultima treaptă a penitenţilor numiţi *stătători*—συστάμενοι—*consistentes*, cari ascultau liturgia credincioşilor până la fine, dar nu aduceau jertfe şi nu se împărtăşeau cu sfânta euharistie. Abia după un timp de căinţă în acest chip, trebuiau ei apoi să ajuneze, să îngroape morţii, să umble în sac, şi în fine să fie ertaţi şi primiţi în rîndul credincioşilor cu toate drepturile şi îndatoririle bisericeşti [3]).

4. În naos erà şi locul ce se chema *solea ;* dar în ce parte a Bisericei se afla acest loc, învăţaţii au discutat mult timp. Codin Guropalatul, credea că solea erà la finele naosului lângă cancelă (tâmplă); de aceea Grecii chiar numiau partea aceasta σολέα ori σωλεῖον; iar latinii 'i ziceau *solea* [4]). Iacov Gretzer (sec. XVII) însă, nu se invoeşte cu părerea lui Codin şi crede că solea erà ori locul din naos de lângă cancelă şi de alungul ei, ori cel din altar de pe lângă cancelă [5]). Allaţiu zice că se chema solea, locul dintre altar şi amvon [6]). Alţii cred că solea erà locul ridicat din naos de alungul cancelei; împăratul şedea în unele Biserici pe solea la dreapta, adică spre mează-zi; iar cântăreţii şi diaconii, şedeau tot pe solea, însă la stânga, cu alte cuvinte în partea de mează noapte. O serie însă de scriitori cu canonistul Beveregiu împreună, au avut convingerea, că solea erà însuşi *tronul* din Biserică al împăratului; el se numia «solea» pentru că monarhul şedea acolo singur (solitus [7]). Dar noi după tradiţia veche bisericească, care a păstrat în răsărit până azi intact acest

---

1) Ambros., Ad. virginem lapsam, c. VI.

2) Constit. Apost., lib. II, c. LVII.

3) Grigorie Taumaturgul († 270) număra cinci clase de penitenţă; ultima o întitulează μετέχοντας—*participantes,* numiţi aşà pentru că se împărtăşau cu sfânta euharistie. Goar, Euchol. Graec. pag. 18.

4) Codinus in Origin. de templo Sophiæ.

5) Iacobus Gretzer, Notæ in Codinum. De origin. Constantinopol., lib. III, c. XII.

6) Leo Allatius. De templis græcorum. După Sofronie al Ierusalimului solea însemnează *despărţirea drepţilor de păcătoşi.*

7) Gulielmus Beveregius, Adnotationes in concilium Nicænum, c. IX.

loc cu acelaşi nume din vechime, *credem că solea erà locul ridicat de la finele naosului şi de alungul cancelei*, aşà cum ne spune şi Codin Curopalatul. Solea şi amvonul la Bisericile bogate, erau împodobite cu petre preţioase şi chiar cu aur. Aci, pe solea, se împărtăşea şi poporul cu sfintele taine [1]).

Împăratul ascultà de obiceiu serviciul divin, într'o tribună d'asupra, în regiunea altarului, loc rezervat şi Sultanului până azi la sfânta Sofia; iar împărăteasa şedeà într'o altă tribună, însă de cealaltă parte de soţul ei. Faptul acesta a scandalizat pe Ambrosie al Mediolanului, şi de aceea el a mustrat pe împăratul Teodosie I pentru îndrăzneala de a azista în altar la săvârşirea celor sfinte, întocmai ca şi un ministru al Bisericei. Atunci Teodosie cu succesorii săi,'şi au stabilit tribunele în naos, d'asupra lângă cancelă [2]).

Nu departe de solea erà şi un alt loc deosebit şi puţin ridicat, numit *«senatorium»*, pe care ascultau serviciul divin, principii, senatorii, magistraţii, numiţi de obiceiu pe atunci «senatorii» adică bătrânii şi conducătorii poporului. Se pare însă că acest loc erà în vechime mai mult în Bisericile din apus; dar in timpurile medievale nu mai găsim nici o umbră a senatoriului [3]).

5. *Astăzi*, de şi naosul în cele mai multe Biserici ortodoxe nu mai e despărţit de pronaos, prin vr'un părete ori columne, totuşi de clerici şi specialişti, şi aşà se cunoaşte locul naosului şi al pronaosului. Cu toate acestea e de nevoe ca pronaosul să fie despărţit de naos cel puţin prin columne. În naos şi anume din'aintea catapetesmei şi de alungul ei, se mai află şi până acum pe alocurea un loc ridicat cu o treaptă ori două, numit ca şi în vechime «solea» adică locul tronurilor, pentru că pe acelaşi nivel se găseşte sfânta masă şi scaunul de sus. *«Pe solea*, zice Simeon al Tesalonicului *stau ipodiaconii, ceteţii şi psalţii, şi de aceea solea se şi cheamă altarul ceteţilor»* [4]).

În mijlocul unor Biserici se găseşte *amvonul arhieresc* pe care se îmbracă arhiereul şi petrece în rugăciune când săvârşeşte sfânta liturgie. Lipit de păretele din stânga naosului, vedem amvonul pe care se ceteşte de diaconi evangelia şi se rostesc cuvântări bisericeşti, pentru că şi Domnul adesea ori predicà din corabie, de pe munte şi din locuri înalte. Pe amvon se zugrăvesc evangeliştii ori Decalogul. Mai aflăm în naos cele două

1) Caspar Suicerus, Thesaur. ecclesiæ., Tom. II, p. 1209, voce σωλέας. De pe solea distribuea episcopul poporului, sfânta euharistie, după cum ne spune Ieronim în cartea lui „Adversus Luciferianos“: *Episcopi corpus Domini adtrectare et de sublimi loco eucharistiam ministrare popolo* (Goar, p. 130, n. 179).
Corpul Domnului, se primea în vechime de pioşi pe **palme**, punându-le în chipul crucei, după cum cetim aceasta în catehesa a V-a mistagogică a sf. Ciril al Ierusalimului şi în canonul 101 al sinodului al VI-lea ecumenic; iar sfântul sânge îl beau din **potir.**

2) Sozom., Hist. eccl., lib. VII, c. XXV. — Conf. Evagr., lib. IV, c. XXXI.

3) Carolus Du Fresne. Notæ in Paulum Silentiarium. Se ştie că acest Paul (sec. VI), a scris *„Descriptio templi s. Sophiæ“*.

4) S. Simeon Tesalon., Bucureşti, 1865, pag. 124.

horuri sau *strane* pentru ceteţi şi cântăreţi [1]), apoi *tronul arhieresc* pe care şade ierarhul, *tronul domnesc* pe care stă domnitorul şi *jăţurile* aşezate pe lângă zidurile Bisericei, pentru a se odihni în ele bătrânii şi fruntaşii poporului [2]).

În mijlocul naosului stă suspendat *policandrul* (πολυκάνδηλον) pentru lumânările de ceară; iar pe la icoane sunt fixate *candele* (κανδῆλαι) pentru lumina dată prin unt de lemn. Aproape de uşile împărăteşti, se află *analoghionul* (ἀναλογεῖον sau ἀναλόγιον) adică o măsuţă înaltă cu placa de d'asupra înclinată puţin înainte, pe care stă icoana învierei, a hramului ori a veri-unei sărbători, pentru a o săruta poporul. În unele locuri analoghionul se mai cheamă şi *proschinitar* (προσκυνητάριον=προσκύνησις=venerare); iar în alte locuri se zice «iconostas» şi chiar «tetrapod» [3]). Dar *tetrapodul* (τετράποδος şi τετραπόδιον) este o măsuţă înaltă cu 4 picioare, care se desface şi se strânge după voe. Tetrapodul se aşează la timpuri anumite în mijlocul Bisericei şi pe el se pun cărţile, pentru a se ceti de lectori bucăţi din V. T. s. e. psalmi, parimii şi catisme. Tot mobilierul bisericesc s. e. amvoanele, jeţurile, tronurile domneşti, arhiereşti, analoghioanele şi mai ales catapeteasma, sunt de regulă, foarte artistic lucrate şi înmuiate în aur şi argint. Creştinul varsă cu prisosinţă aurul şi argintul său în casa lui Dumnezeu. Piedestalurile acestui mobilier sunt aşternute pe lei, şerpi, scorpioni, paseri, frunze, ş. a. Aceste figuri sculptate, servesc ca simbole şi ornamente.

---

1) La Ruşi, în Petersburg, am văzut că şi acum stau cântăreţii lângă catapeteasmă, de regulă de a dreapta.

În vechime cântăreţii şedeau numai lângă catapeteasmă, însă la stânga, şi anume pe solea în partea nordică.

În România numai axionul şi acatistele se cântă lângă catapeteasmă, şi aceasta numai în unele Biserici. (Autorul).

2) Deşi în Biserica apuseană sunt aşezate prin toată Biserica *scaune* şi bănci, totuşi Biserica ortodoxă dintr'o înaltă raţiune permite şederea în *jeţuri* numai bolnavilor, neputincioşilor şi bătrânilor. În chipul acesta fie care pios îşi aduce prinos lui Dumnezeu ascultarea cu gândul curat a serviciului divin, şi starea dreaptă la rugăciune ca înaintea Împăratului ceresc.

Iată ce zice şi Tertulian (De oratione cap. XVI) în această privinţă: *„Fiind că păgânii se roagă şezând jos la sărbătorile lor saturnale, pentru aceasta departe să fie de noi şederea la rugăciune... Apoi dacă este necuviincios să stăm jos ori cu spatele în faţa aceluia pe care îl venerăm, cu atât mai mult nu se cuvine aceasta în faţa lui Dumnezeu cel viu, înaintea căruia şi îngerii se cutremură".*

În multe Biserici ruseşti lipsesc şi jeţurile. Eu am văzut că chiar în măreaţa capelă imperială a **„palatului de iarnă"** din Petersburg, lipsesc scaunele şi jeţurile. Aci Ţarul şi Ţarina ascultă rugăciunile şi sfânta liturgie în genuchi. (Autorul).

3) Pe analoghion se mai pun şi flori de către popor în semn de pietate religioasă, căci floarea nu este un lux, ci este o necesitate pentru cel ce trăeşte, cugetă şi simte. Şi săracul şi bogatul găsesc într'însa momente de înălţare sufletească şi bucurie, şi de aceea Românul o duce bucuros ca prinos la Biserică în zile de sărbători şi Duminici. Nunţile şi înmormântările ortodoxe, se împodobesc cu flori. Darurile la cei mari şi mici, sunt de multe ori numai flori.

În unele Biserici se află câte două analoghioane: unul în naos şi altul în pronaos. (Autorul).

În partea superioară din mijlocul naosului, potrivit Ermiriei zugravilor (Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς) și orînduirilor vechi bisericești se pictează în mărime impunătoare chipul lui Dumnezeu Fiul cel A Tot Puternic (Παντοκράτωρ [1]); imediat apoi vin cetele îngerești de jur împrejur; mai jos urmează chipurile profeților, și după aceștia sfinții îngeri servind liturgia și aducându-i ne sfârșită laudă. Tot în partea de sus se văd și cei patru evangeliști cu semnele lor simbolice. Pe păreți se pictează sfinții cunoscuți mai bine de popor s. e. sfinții împărați Constantin și Elena cu crucea în mijlocul lor, ss. George, Dimitrie, Haralambie, Trifon, Cosma, Damian, Spiridon, ș. a. Apoi se mai zugrăvesc sfinții Teodor Tiron, Mercurie, Procopie, Teodor Stratilat, Serghie, Vach, Gurie, Hristofor, etc. Din V. T. se pictează împăratul David, și alte subiecte.

Tot aci mai vedem pictate pe sfintele, Ana, Ecaterina, Tatiana, Filoftea, Eufrosina, Efimia, ș. a. Foarte instructivă este și pictura parabolelor din Noul Testament și a diferitelor subiecte din activitatea Mântuitorului și a apostolilor săi.

C.

§ 16.

Altarul—βῆμα—מִזְבֵּחַ.

Din naos, clericii intrau odinioară ca și azi în a treia și ultima parte a Bisericei numită *altar*, de la cuvântul latin *altar*, is, ori *altare*, is, *alta* (înalt) și *ara* (jertfelnic [2]). Dar altarul mai purtà și alte numiri după cum vom vedea din cele ce urmează. Aşà, se mai chema *tribunal*, cu toate că numirea aceasta mai erà dată și amvonului din naos, după cum s'a zis mai sus. Se numia încă și *Vima* —βῆμα—cum vedem aceasta în canonul 56 al sinodului din Laodiceea, prin care se opresc preoții de a intra și a ședea în «Vima» înaintea episcopului, când acesta e de față [3]). Tot așà în liturgia sfântului Vasilie și în aceea a sfântului Hrisostom, altarul e indicat tot cu numirea de *vima*—βῆμα [4]). Nu arare ori întâlnim și numirea de *bemo* și *ambo* deduse din infinitivul ἀναβαίνειν, *a se sui*, și

1) După Erminia zugravilor atoniți, se poate picta aci Mântuitorul cu evangelia în mână. Conf. Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, București, 1891, pag. 39, 53 seqq.

2) La popoarele vechi păgâne, se chemà „altar" locul unde se ardeau sacrificiile. Tot aşà se intitula şi la Evrei locul acesta. La romano-catolici, se cheamă „altar" însăşi sfânta masă; iar la creştinii ortodocşi, se numeşte „altar" partea Bisericii despre răsărit, despărţită de naos prin iconostas.

3) Conc. Laod. can. 56: Ὅτι οὐ δεῖ πρεσβυτέρους πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἐπισκόπου εἰσιέναι καὶ καθέζεσθαι ἐν τῷ βήματι.

4) Caspar Suicerus. Thesaur. eccles. voce „βῆμα": In Liturgia Basilii Magni dicitur τοῦ ἱερέως λέγοντος τὴν εὐχὴν μυστικῶς ἐν τῷ βήματι... Eadem habes in Liturgia Chrysostomi: εἰσέρχεται εἰς τὸ ἅγιον βῆμα. Conf. Bingham op. c., Tom. III, pag. 208 seqq.

aceasta pentru cuvântul că în altar liturgisitorul se suia pe câteva trepte, pe cari le aveà *solea*, la nivelul căreia erà și altarul. La Greci partea aceasta mai erà întitulată – și anume de Eusebiu – *sfânta sfintelor*, ἅγιον ἁγίων, sanctum sanctorum [1], pentru că aci se săvârșeau *sfintele sfinților* [2]). Tot Eusebiu împrumută câte odată numirea de ἁγίασμα dată de cei 70 de traducători sanctuarului legei vechi și o întrebuințează în indicarea altarului creștinesc [3]). Dintre apuseni, Ciprian chemà

Altarul din Bisericile ortodoxe cu sfânta masă în mijloc, proscomedia în stânga, scaunul înalt și scaunele preoților spre răsărit.

altarul cu cuvântul *consensus cleri*; iar alții îi ziceau numai *sacrarium*. Așà sinodul IV din Cartagena, oprește de a se introduce în «sacrarium» ofrandele celor desbinați de Biserică [4]). Grecii mai numiau altarul *thysiastirion* (Θυσιαστήριον, locum altaris). Dar de și numirea aceasta erà proprie pentru *sfânta masă*, totuși

---

1) Numirea „Sfânta sfintelor" este împrumutată din templele Vechiului Testament. Iată ce cetim în cartea I a Regilor, Cap. VIII, n. 6:

וַיָּבִאוּ הַכֹּהֲנִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְהוָה אֶל־קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים׃

(Și au adus preoții arca alianței lui Iehova în Sfânta sfintelor).

2) Euseb. Hist. eccl., lib. X, c. IV: Ἐφ' ἅπασί τε τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον, θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θείς.

3) Euseb. Hist. eccl., lib. VII, c. XV.

4) Conc. Carthag. IV, c. XCIII: Oblationes dissidentium fratrum, neque in *sacrario* neque in *gazophylacio* recipiantur.

ca se întrebuinţă în vechie canoane spre a se înţelege toată partea sanctuarului, unde intrau numai clericii. Această numire o găsim folosită de sinodul laodicean[1]), şi de cel trulan[2]), care opresc pe femei şi pe laici de a intră în θυσιαστήριον. Vechii Ispanioli se deosebesc însă de ceilalţi creştini în întitularea altarului din Bisericile lor. Aşă în canonul 18 al sinodului IV-lea toledan, găsim altarul întitulat cu cuvântul *Chorus*[3]). numire împrumutată şi păstrată până azi de Biserica anglicană. În alte părţi creştine se înţelegea cu toate acestea prin cuvântul «chorus», locul unde şedeau cetele şi cântăreţii[4]).

1. Ca să nu se poată apropia poporul de altar, Eusebiu ne spune, că pe timpurile lui, acest sanctuar eră despărţit de naos prin nişte *zăbrele* (septum ori saeptum) de lemn împletite ca o plasă, dar alcătuite cu mult gust[5]). Grecii numiau zăbrelele acestea *«cinclides»* (κιγκλίδες), îngrăditurí; iar latinii le ziceau *«cancelli»* (κάγκελα), zăbrele, parmaclâcuri, balustrade. Teodoret şi alţi scriitori întrebuinţează cuvintele τά ἔνδον τῶν κιγκλίδων *cele din lăuntrul zăbrelelor*, înţelegându-se prin acestea altarul[6]). Aceste zăbrele pe timpul lui Eusebiu, înalte numai până la piept – pectorale –, cu timpul se tot înălţară şi se împodobiră cu mult gust. Iustinian înfrumuseţă zăbrelele din Biserica sfintei Sofii, cu columne mici perpendiculare înbrăcate în aur; după aceea a pus d'asupra lor alte columne, şi apoi *umplù locurile goale dintre ele cu icoane,* ca să fie poporului spre închinare în cultul divin.

Dar cum zăbrelele modificate de Iustinian încă nu corespundeau pe deplin cu frumuseţea cultului şi nu garantau destulă soliditate la deschiderea celor trei uşi ale altarului, de aceea se puse mai târziu peste columnele lui Iustinian o grindă orizontală – ὑπέρθυρον –, de lemn, de metal, ori chiar şi de marmoră. Grinda aceasta împodobită şi ea cu crucea şi răstignirea Mântuitorului, atrăgând privirile respectoase ale pioşilor, motivă înălţarea mai departe a acestui părete, şi aşà vedem după sinodul VII ecumenic (an. 787) când se statornici cultul icoanelor, că se ridică pe partea despre naos, peste grindă *un rând de icoane, peste acesta altul, şi in fine al treilea rând de icoane.* Aşà 'şi a luat naştere şi s'a desvoltat **iconostasul** – εἰκονοστάσιον – nostru, complectat aşà cum îl vedem azi încă de pe timpul împăratului

1) Conc. Laodic., c. XLIV: "Ὅτι οὐ δεῖ γυναῖκας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ εἰσέρχεται.

2) Conc. Trull., c. LXIX.

3) Conc. Toletan, IV, c. XVIII.

4) În cultul Vechiului Testament, altarul sacrificiilor se chema מִזְבֵּחַ (mizbeah). Numirea aceasta o aflăm în Exod. 30, 28; 39, 39; 40, 29; 30, 27; 40, 26; Isaia 17, 8, etc.

5) Euseb. Hist. eccl., lib. X, cap. IV.

6) Theodoret. Hist. eccl., lib. V, c. XVIII. După Sofronie al Ierusalimului, κάγκελα (catapeteasma, tâmpla, iconostasul) înseamnează *peatra* de pe mormântul Domnului.

bizantin Vasile Macedoneanul (an. 867—886). Pe el vede creştinul toate subiectele ce s'au împlinit pentru mântuirea oamenilor. Dar iconostasul (pe care stau icoanele) se mai numi şi *catapeteasmă* — καταπέτασμα —, cuvânt împrumutat de la perdeaua uşei împărăteşti, care poartă această numire în limba greacă; şi tot «catapeteasmă» se chema de cei 70 de traducători, perdeaua ~~care~~ despărţea în vechiul Testament sfânta, de sfânta sfintelor [1]). Iar poporul român numeşte «tâmplă» acest părete de icoane, care cuvânt figurat probabil luat de la «templum», însemnează că iconostasul conţine figurile cari sunt cele mai necesare într'un templu creştinesc [2]).

2. Altarul are **trei uşi** fixate în iconostas: uşa despre miază noapte, uşa din mijloc, şi uşa despre miază-zi. Uşa din mijloc se chiamă şi «împărătească» pentru că prin ea, în timpul Heruvicului, când se aduc cele sfinte de la proscomidie pe sfânta masă, intră în altar Împăratul împăraţilor — Iisus Hristos — spre a se dà pioşilor hrană mântuitoare [3]). Uşa aceasta se mai numeşte şi «sfântă» pentru că prin ea intră în altar în momentele solemne liturgice, episcopul şi presviterul, persoane cu deplină sfinţenie şi cu putere de a săvârşì cele sfinte. La această uşă se află cum s'a văzut mai sus, o perdea — καταπέτασμα —, care se închide şi se deschide la timpuri hotărîte, pentru ca poporul să nu vadă săvârşirea actelor liturgice. În cărţile noastre bisericeşti uşa aceasta se zice în plural: «uşile împărăteşti».

Scriitorii din timpurile vechi creştine, vorbesc foarte des de pânzele fixate la cele trei uşi ale altarului, prin care se oprea laicilor privirea în interiorul sanctuarului. Atanasie al Alexandriei, vorbind de aceste perdele, le numeşte *vălurile Bisericei* — βῆλα τῆς ἐκκλησίας — şi arată că Arienii în mânia lor intrând în Biserici, *«au răpit jăţurile, scaunul episcopal, şi sfânta masă, căci erau de lemn, apoi au sfâşiat şi «vălurile Bisericei»* — βῆλα τῆς ἐκκλησίας — *şi tot ce au putut ei; iar obiectele sacre le-au ars»* [4]). Sinesiu intitulează aceste pânze *catapeteasma mistică* — τὸ καταπέτασμα μυστικόν — [5]); iar Hrisostom şi Evagriu [6]), le numesc

1) Conf. Epist. către Ebrei Cap. IX, 3: Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων. Iar evangelistul Luca XXIII, 45, ne istoriseşte că în timpul răstignirei Mântuitorului, catapeteasma de la templul din Ierusalim s'a rupt în două — ἐσχίσθη δὲ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

2) Mânăstirea *„Vithania"* ce se află în apropriere de *„Lavra Troiţa"* din Rusia, are în Biserica ei în loc de catapeteasmă o imitaţie a peşterei din Vithania, în care fu îngropat oare când Lazăr (Ioan, c. 11). Peştera Mânăstirei Vithania e împodobită cu pomi şi flori artificiale; iar peştera lui Lazăr din Palestina, eu însu-mi am văzut-o goală în anul 1904. (Autorul).

3) Se mai cheamă astfel şi pentru motivul, că prin ea intrau în vechime împăraţii creştini în altar, ca să-şi aducă darurile lor. Tot pe aci intrau aceşti monarhi în altar, unde se cuminecau ei înşişi cu sfânta euharistie. (Simeon Tesal., op. cit., p. 128, cap. 151).

4) Athanas. Epist. ad omnes solitariam vitam agentes: Ἁρπάσαντες τὰ συμψέλλια, καὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν τράπεζαν, ξυλίνη γὰρ ἦν, καὶ τὰ βῆλα τῆς ἐκκλησίας, τά τε ἄλλα, ὅσα ἠδυνήθησαν ἐξενέγκαντες, ἔκαυσαν.

5) Synes. epist. LXVII ad Theophil.

6) Evagr. Hist. eccl., lib. VI, c. XXI: Ἀμφίθυρον οὔννικον κεκοσμημένον χρυσίῳ.

anfitira — ἀμφίθυρα — adică intrarea cea mare *cu două uşi pe de lături*, şi le descrie ca împodobite cu mare bogăţie de aur şi cusături meşteşugite. Scopul acestor văluri erà după cum s'a arătat, ca să împedice pe necredincioşi, catehumeni şi chiar pe credincioşi, de a privì săvârşirea sacrificiului euharistic, cum mărturiseşte despre aceasta Ioan Hrisostom: «*Pe când aceste văluri se strâng, fiind că Hristos se sacrifică ca o oae a stăpânului, şi pe când auzi «să ne rugăm toţi împreună» şi când vezi ridicându-se în sus vălurile* — ἀμΦίθυρα —, *atunci să crezi că se deschid cerurile şi se pogoară îngerii în altar*» [1]).

Dar Paulin de Nola şi Ieronim, ne arată că în apus afară de aceste văluri de la uşile sfinte, mai erau în unele Biserici şi alte văluri pe la uşile de la intrarea în naos şi nartică [2]). Tot aceasta ne-o afirmă şi Epifanie într'o epistolă către Ioan al Ierusalimului, căruia Epifanie 'i spunea că mergând la o Biserică din Palestina şi acolo văzând la uşile Bisericei un văl cu chipul lui Hristos, sau al unui sfânt oare care, a rupt pânza aceasta şi a sfătuit pe păzitori să o deà ca să se înfăşoare cu ea vr'un mort sărac [3]). Vălul a fost rupt de Epifanie, ca o demonstrare în contra eresului Antropomorfiţilor, şi pentru că nu erà îngăduită pe acel timp pictura de cât cu multă restricţiune [4]). Între columnele porticilor superioare — ὑπερῷων — unde şedeau femeile, încă erau văluri cari se închideau când se săvârşeau cele sfinte, după cum ne spun Pavel Silenţiarul, şi Amfilohie în «viaţa sfântului Vasilie» [5]).

3. Pe uşa împărătească în partea despre naos, se zugrăveşte icoana *Bunei-vestiri*, spre a ni se aduce aminte de acest eveniment, începător al mântuirei noastre. În acelaşi scop să zugrăvesc cei *patru evanghelişti* la cele patru colţuri ale acestei icoane, ca să ni se arate că şi ei au adus lumei vestea cea bună pentru luminarea neamului omenesc. Uşile laterale ale sfântului altar, sunt împodobite de obiceiu cu figurile sfinţilor îngeri Mihail şi Gavriil, pentru că în altar tronând cel A Tot Puternic, îm-

---

1) Chrysost., Hom. III, in Ephes...Ὅταν ἴδῃς ἀνελκόμενα τὰ ἀμφίθυρα, τότε νόμισον διαστέλλεσθαι τὸν οὐρανὸν ἄνωθεν, καὶ κατιέναι τοὺς ἀγγέλους.

2) Paulin. Carm. natalis Felic. III. Conf. Hieron. Epitaph. Nepotian.

3) Vezi cercetările mele asupra insulelor Cipru unde a episcopit Epifanie († 403), apoi asupra insulei Samos, cum şi asupra oraşelor Tripoli şi Beirut, publicate în revista *„Biserica ortodoxă Română“* din Bucureşti, anul XXX (1907) n. 11, p. 1246—1259. (Autorul).

4) Epiphan. Epist. ad Ioannem Hierosolym. (trad. din greceşte în latin.): Quum venissem ad villam, quæ dicitur *Anablatha*, vidissemque ibi præteriens lucernam ardentem et interrogassem, qui locus esset, didicissemque esse ecclesiam, et intrassem ut orarem: inveni ibi *velum* pendens in *foribus eiusdem ecclesiæ* tinctum atque depictum, et habens imaginem, quasi *Christi*, vel *sancti* eiusdam. Non enim satis memini, cuius imago fuerit. Quum ergo hoc vidissem, in ecclesia Christi contra auctoritatem scripturarum hominis pendere imaginem, *scidi* illud et magis dedi consilium custodibus eiusdem loci, ut *pauperem mortuum eo obvoluerent* et efferent.

5) C. Du Fresne. Notæ in Paulum Silentiarium.

prejur sunt păzitori sfinţii îngeri. În unele Biserici se mai pictează pe aceste uşi, ori preotul legei vechi *Zaharia*, fiind că în altar se săvârşeşte jertfa cea fără de sânge preînchipuită în V. T., ori *sacrificiul lui Avraam*, pentru că şi Dumnezeu Tatăl, aduce pe unicul său fiu sacrificiu pentru mântuirea lumei.

În partea despre naos, iconostasul e înfrumuseţat peste tot, cu *patru rînduri de icoane*, despărţite între ele prin chenari frumoşi cari reprezintă flori, frunze de viţă, ori numai împletituri simple. Aceste podoabe ne aduc aminte de gustul primilor creştini, cari 'şi împodobeau sarcofagele lor, şi părţile lăuntrice ale edificielor religioase, tot cu chenari de acest fel.

a) Rîndul I-iu de icoane, începând de jos în sus, şi anume între uşa împărătească şi cea de meaza-zi, cuprinde icoana Mântuitorului în chip de arhiereu, ori de prooroc sau de învăţător. La meaza-noapte de aceasta, găsim icoana sfintei Fecioare în chip de împărătească, sau de maică ţinând pruncul divin în braţe, pe care-l roagă ne încetat pentru ertarea omenirei. La meaza-zi de icoana Mântuitorului vedem icoana hramului (patronului) Bisericei, ca mijlocitor între Iisus Hristos şi creştinii rugători. În stânga de uşa nordică, se obişnueşte a se picta chipul sfinţilor către cari poporul are o deosebită pietate s. e. sfinţii Nicolae, Ioan Botezătorul, ş. a. Îndată deasupra uşei împărăteşti, este icoana «Veronica», adică chipul Mântuitorului pe măhrama cu care s'a şters, atunci când mergea la răstignire. Tradiţiunea spune că o femee cu numele Veronica, 'i a dat Mântuitorului această măhramă [1]).

b) În rîndul II-lea de icoane, mai sus adică de uşile sf. altar, se zugrăvesc icoanele celor două-spre-zece sărbători domneşti, (δεσποτικαὶ ἑορταί) pentru ca prin acestea, să vadă creştinul cele săvârşite de Mântuitorul pentru răscumpărarea oamenilor. În mijlocul sărbătorilor şi adică deasupra uşei împărăteşti, se pictează *cina cea de taină*, spre a se arăta că în altar să săvârşaşte sfânta liturgie, instituită de Iisus Hristos la ospăţul său cel tainic [2]).

c) Rîndul III-lea, cuprinde figurile celor 12 apostoli, fiind în mijlocul lor deasupra uşei împărăteşti, *chipul Mântuitorului* îmbrăcat cu vestminte arhiereşti şi având pe lângă dânsul în stare de rugăciune pe sfânta Fecioară în dreapta, şi pe sf. Ioan evangelistul în stânga; de aceea icoana aceasta se cheamă δέησις (rugăciune), ori τριμόρφιον, τριμόρφον, fiind că pe ea sunt înfăţişate trei figuri.

d) În rîndul IV-lea şi cel mai înalt, găsim pe profeţii Ve-

1) Conf. I. B. E. Pascal, Institutions de l'art chrétien, Paris, 1856, pag. 43, vol. I-iu.

2) Cum că în Biserica veche erà îndatinată în apus şi răsărit spălarea picioarelor, după pilda Mântuitorului la Cina cea de taină, dovedesc şi pericopele din Evangelie întitulate până azi: *„La spălarea“* şi *„După spălarea picioarelor“*. Conf. Sf. Evangelii, Râmnicul-Vâlcea, 1865, pag. 188.

chiului Testament, având în mijlocul lor pe *sfânta Fecioară* cu pruncul în brațe, în semn că despre acest prunc au profetit ei.

Iar în vârful iconostasului, stă *icoana răstignirei lui Hristos*, ca un stindard al biruinței câștigată de el, în contra păcatelor omenirei. La dreapta Mântuitorului e zugrăvită maica sa, iar la stânga sf. Ioan evangelistul, în stare de rugăciune. În acest chip așă dar fiind împodobit iconostasul, orice pios poate cetì pe el istoria vechiului și noului Testament [1]).

La Latini și Protestanți altarul nu mai este despărțit acum de naos prin iconostas; ci toate actele liturgice se fac deschis pe sf. masă în fața credincioșilor. Ei și aci au schimbat vechea rînduială.

§ 17.

Interiorul sfântului altar.

Cum că numai clericilor le este îngăduit să intre în altar, despre aceasta ne spune astfel canonul 19 al sinodului laodicean: *«Și numai celor sfințiți* (ἱερατικοῖς, *episcopilor, preoților și diaconilor), este cu cuviință să intre în altar și să împărtășască»* [2]). Iar canonul 44 al aceluiași sinod orîndueşte: *«că nu se cade a intra femeile în altar»* [3]). Însă clericii inferiori, ca

---

1) *a)* **Iconostasele** românești din timpurile noastre, făcute adesea ori de arhitecți francezi, germani, italieni. . ., și comandate spre fabricare în Paris, Berlin și alte orașe apusene, nu mai cuprind totdeauna cele trei rînduri superioare de icoane; ci aceste iconostase sunt de obiceiu numai niște *portaluri* bronzate și fabricate într'un chip strein de rânduirile noastre ortodoxe. Decadența aceasta o vedem mai ales în Bisericile noastre istorice religioase, restaurate de curând, în cari s'au înlocuit vechile iconostase de mare valoare, cu portaluri bronzate, și desbrăcate cu desăvârșire de clasicismul iconostaselor. Cei ce făptuesc aceste greșeli, susțin că așà erau iconostasele înainte de Iustinian. Un lucru regretabil este și tendința de a se împuțină iconografia în Biserică, cum și de a se face pictura de meșteri, streini de studiul nostru liturgic.

b) Dar mare mirare m'a mai prins, când am văzut în catedrala rusească din Riga, în Biserica sfântului Isac și Lavra din Petersburg, în Biserica „Adormirea" din Cremlinul Moscovei, în catedrala greacă din Atena, în cea din Smirna și chiar în catedrala patriarhală din Constantinopole ş. a., că în locul celor trei rînduri superioare de icoane ale iconostasului, există numai crucea cu răstignirea, și vr'o două trei icoane în împrejurimea ei. Lipsa aceasta de uniformitate liturgică, arată nesocotința către datinele noastre ortodoxe.

c) De asemenea în mânăstirile din muntele Athos, și în Biserica patriarhală din Alexandria (Africa), am observat în vara anului 1904 când am cercetat aceste locuri sfinte, că tâmpla sau iconostasul nu are rîndurile de icoane complecte. Iar în Biserica sfântului Mormânt din Ierusalim, și anume în despărțitura greacă ortodoxă, am văzut că iconostasul are rîndurile de icoane întocmai ca iconostasele vechi din România, așà adică după rânduеala lor istorică.

d) Iar Bisericele coptice din Egipt, după cum eu însu-mi le-am văzut în vara anului mai sus arătat, nu diferă de cât prea puțin în întocmirea lor lăuntrică, de Bisericele orientale ortodoxe. (Autorul).

2) Conc. Laod. c. XIX: Καὶ μόνοις ἐξὸν εἶναι τοῖς ἱερατικοῖς εἰσιέναι εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ κοινωνεῖν.

3) Conc. Laod. c. XLIV: Ὅτι οὐ δεῖ γυναῖκας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ εἰσέρχεσθαι.

liturgisește; iar în alte timpuri el își are locul său în scaunul de lângă tronul regal din naosul Bisericei.

Rațiunea întroducerei «scaunului de sus» în altar de creștinii cei vechi, a fost următoarea: pe timpul cetirei scrierilor sfinte, fiind mulțime mare în casa Domnului, nu toți credincioșii păstrau tăcerea. A fost nevoe deci, de a se face «scaunul înalt» în altar, ca de pe el să vegheze proistosul Bisericei buna rînduială. Astăzi acest scaun, ne aduce numai aminte de acele timpuri.

3. Fără îndoială că în mijlocul altarului erà în vechime ca și azi, așezată **sfânta masă**, dar așà în cât între ea și scaunul de sus, erà loc de umblare împrejur, după cum între alți scriitori se exprimă și episcopul african Sinesiu la începutul secolului V-lea: *«Noi, mai întâiu intrăm în Biserica lui Dumnezeu, și încungiurăm sfânta masă»*[1]). Dar Eusebiu ne spune mai lămurit, că în Biserica din Tyr ca și în toate Bisericile *«jerfelnicul din sfânta sfintelor, erà așezat în mijloc»*[2]). Cum că și în apus sfânta masă erà în mijlocul altarului, despre aceasta ne mărturisește Augustin când zice că *«Hristos în fiecare zi paște turma sa; iar masa lui e așezată în mijloc»*[3]).

Cei vechi dau sfintei mese diferite numiri, după timp, loc și împrejurări. Așà, în primele două secole ale creștinismului, întâlnim foarte des numirea de *«altar»* dată sfintei mese[4]). Dar tot în acest timp mai găsim numirea de *jertfelnic*—θυσιαστήριον—în epistola lui Ignatie către Magnesieni[5]), fiind că pe el se aduce jertfă pentru noi, corpul și sângele Răscumpărătorului nostru. Scriitorii din secolul III-lea ca Tertulian[6]), și Origen[7]), obișnuesc iarăși numirea de **altar,** cu toate că Tertulian mai întrebuințează și cuvintele *«ara Dei»*, adică «jertfelnicul lui Dumnezeu»[8]). Tot în acest secol, Ciprian se folosește în scrierile sale, de cuvântul *mensa* și de acel de *altar*[9]). În timpul celor d'întâiu trei secole, după cum ne arată Origen, Minuciu Felix, Arnobiu și Lactanțiu, sfintele mese nu aveau nici un fel de imagină, nici d'asupra lor, nici împrejur, și nici pe ele, pentru ca să nu se asemene sfânta masă altarelor păgâne, împodobite cu tot felul de chipuri și embleme idololatre, și să se deosebească în același

1) Synes. in Catastasis: Βαδιοῦμαι πρῶτον ἐπὶ τὸν νεὼν τοῦ Θεοῦ· κυκλώσομαι τὸ θυσιαστήριον.

2) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. IV: Τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θεὶς.

3) Augustin Serm. XLVI, De verbis Domini: Christus quotidie pascit. Mensa ipsius est illa *in medio constituta.*

4) Josephus Medus. Disc. of altars., Lond., 1677.

5) Ignat. Epist. ad. Magnes. n. VII: Πάντες οὖν..., ὡς ἐπὶ ἓν θυσιαστήριον, ὡς ἐπὶ ἕνα Ἰησοῦν Χριστόν. Iar cuvântul „jertfă" vine dela verbul slavon «жрети», a sacrifica.

6) Tertull. De orat., c. XIV.

7) Origen. Hom. X in Num.

8) Tertull. Ad uxorem, lib. I, c. VII.

9) Cypr. epist. LXIII ad Cæcil. Comp. Cypr. ep. XL.

timp de altarele iudaice, pe cari se jertfiau tot felul de vietăți; pentru aceia sfânta masă se mai chema și *altarul nesângeros*— βωμὸν ἀναίμακτον [1]).

În secolul IV, Ioan Hrisostom în omiliele sale, dă o bogăție de numiri sfintei mese, intitulând-o când *masa misterioasă* (τράπεζα μυστικὴ [2]), când *înfricoșata* (φρικώδης [3]), când *sfânta* (ἱερὰ [4]), când *inspăimântătoarea și mistica masă* (φοβερὰ καὶ μυστικὴ τράπεζα [5]). Mai departe Ierarhul îi zice *spirituala* (πνευματικὴ τράπεζα [6]), *divina* (θεία τράπεζα [7]), *împărăteasca* (βασιλικὴ τράπεζα [8]), *nemuritoarea* (ἀθάνατος τράπεζα [9]), și *cereasca masă*. Grigorie de Nazianz, o cheamă de obiceiu *masa mistică* [10]). Iar din secolul IV și până în al VI-lea, găsim la Paulin de Nola, Atanasie cel Mare, Sinesiu, Socrat și Sozomen, tot numirea de *«sfânta masă»*, numire proprie numai pentru sacrificiul nesângeros sau euharistic, iar nu pentru sacrificii sângeroase ca la Iudei, ori pentru arderile barbare ca la păgâni. De obiceiu s'a numit «sf. masă» pentru că pe ea se pune *hrana* noastră cea nemuritoare, corpul și sângele Domnului; iar «Prestol»—προστίθημι, a pune înainte—, fiind că aci să presintă totdeauna Împăratul împăraților, Iisus Hristos [11]).

4. Despre faptul că sfânta masă *erà de lemn* în timpurile vechi creștine, ne spun mulți scriitori și părinți bisericești. Augustin vorbind de nelegiuirile Donatiștilor săvârșite în nordul Africei, arată că acești schismatici, intrau în timpul liturgiei în sanctuare cu ciomege (fustibus) și cu sulite (telis), și acolo *«dărâmau sfintele mese căci erau de lemn* (lignis), *și jefuiau tot ce le cădea in mână»* [12]). Dar mai lămurit se exprimă în această privință episcopul *Optatus* din Mileve, care se silea să înfrâneze furia Donatiștilor, și să împedice nelegiuirile acestor turburători. Optatus arată că acești rebeli au dărîmat o mulțime de sfinte mese de lemn (copia lignorum), **au băut sfânta euharistie,** și s'au atins cu mâinele lor nelegiuite de cele sfinte [13]). Iar Atanasie cel Mare, făcând istoricul Arienilor și al furiei lor, dă și mai multă lumină în privința meselor de lemn, și se deplânge că acești eretici intrau în Biserici, dărâmau scaunele de sus, dărâmau *masa care erà de lemn* (mensam, quæ lignea erat),

1) Synesius, in Catastasis.
2) Chrysost. Hom. XXI: Εἶτα ἐπὶ τὴν μυστικὴν τράπεζαν.
3) Chrysost. ibidem.
4) Chrysost. Hom. XXXIX De sancta pentecoste.
5) Suicer. Thesaur. eccles. voce „τράπεζα".
6) Chrysost. in psalm. 118.
7) Chrysost. Hom. LXXII.
8) Chrysost. Hom. XXIV in I. ad Corinthios.
9) Chrysost. Hom. XIII in Epist. ad Hebræos.
10) Gregor. Nazianz. orat. XI.
11) Sofronie al Ierusalimului, susține că sfânta masă însemnează *mormântul* în care a fost pus Mântuitorul.
12) August., Epist. L ad Bonifacium.
13) Optatus, Opera, lib. VI, edit. Paris, 1631.

sfășiau vălurile de la uși, și ardeau obiectele sacre înaintea ușilor Bisericei [1]). Se vede dar din acestea, că în Africa de iord sfintele mese erau odinioară de lemn. Dar cardinalul Bona crede că în timpul primelor secole, jertfelnicele erau de lemn în unele Biserici; iar în altele erau de piatră [2]). Cardinalul însă nu e întemeiat pe nici un document ori scriere în privința aceasta, și își dă părerea cu de la sine putere, pentru că noi nu găsim pe atunci urme de piatră în sfintele mese. Tot așà rătăcesc romano-catolicul *Ioan Gerson* († 1420) și reformatul *Rudolf Hospinian* († 1626 [3]), când scot din cartea *«Liber Pontificalis»* susținerea, că Silvestru episcopul Romei pe timpul lui Constantin, ar fi stabilit în apus, ca toate jertfelnicele să se construiască din piatră; dar testimoniul lor n'are nici o greutate, și ei înșiși se contrazic în această privință [4]).

Ceea ce știm însă cu siguranță este faptul, că din timpul lui Grigorie de Nisa, adică pe la finele secolului IV-lea, în unele părți locuite de creștini, începuse a se construi în Biserici mese de piatră, după cum însuși ierarhul ne arată în predica sa de la Botezul Domnului, cu următoarele cuvinte: *«Acest sfânt jertfelnic, înaintea căruia stăm,* zice Grigorie de Nisa, *nu e după firea sa de cât «piatra» comună, și cu nimic nu se deosebește de cele cari sunt numai îmbrăcate cu piatră...: dar pentru că jertfelnicul este afierosit cultului lui Dumnezeu, a cărui bine cuvântare se revarsă peste el, de aceea el este cu totul sfânt»* [5]). Iar pe la anul 519, găsim stabilindu-se în apus într'un sinod ținut în Galia, că *«jertfelnicele cari nu sunt de piatră să nu se sfințească»* [6]). Acesta se pare că este primul document public de acest gen cu privire la jertfelnicele de piatră. Tot prin secolul VI-lea s'a hotărît și în răsărit ca mesele să fie numai de piatră, în semnificațiunea mistică că ele *«închipuesc pe Hristos piatra cea din capul unghiului»* [7]).

Forma sfintelor mese erà diferită în timpurile vechi. Se găseau jertfelnice făcute dintr'o columnă verticală și cu o piatră orizontală așternută deasupra, pentru a se așeza pe ea sfânta euharistie; altele constau din două, trei, patru și cinci

---

1) Athanas., Epist. ad omnes solitariam vitam agentes., Tom. I, edit. Paris, 1627.

2) Bona, De rebus liturgicis, lib. I, c. XX, n. I.

3) Hospin. de Templis, lib. II, c. VI: Nec tamen negare ausim, Constantini M. tempore cum magnificis templis etiam magnifica et splendida altaria multis in locis originem sumsisse eaque fixa et de *lapidibus* aut simili materia extructa fuisse.

4) Chiar și Martigny (Diction des antiq., op. c., p. 69, n. IV), se îndoește de afirmațiunea lui Gerson și Hospinian.

5) Gregor. Nyssen., De Baptismo Christi: Τὸ θυσιατήριον τοῦτο τὸ ἅγιον, ᾧ παρεστήκαμεν, λίθος ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν κοινός, οὐδὲν διαφέρων τῶν ἄλλων πλακῶν... κ. τ. λ.

6) Concil. Epaunense (Galia), c. XXVI: Altaria nisi lapidea unctione non sacrentur.

7) Simeon Tesalon., p. 253, București, 1865.

columne cu o piatră *patrată*, așternută orizontal peste ele. Condițiunea obligatoare însă era – cum este și azi –, ca în fie care sf. masă, potrivit canonului 91 al sinodului cartaginean, și mai ales canonului 7 al sinodului VII ecumenic, să se pună la sfințirea ei **relicve martirice** (sfinte moaște), ca să se îndeplinească cu aceasta hotărîrea vechilor creștini de a se zidi Bisericile pe cât va fi cu putință numai pe mormintele martirilor, și să se poată împlini în același timp spiritul următoarelor cuvinte din apocalipsă (Cap. VI, v. 9): *«Și deschizându-se al cincilea sigiliu, am văzut sub altar sufletele celor uciși pentru cuvântul lui Dumnezeu și pentru mărturisirea pe care o făceau»* [1]. Sozomen ne încunoștiințează că erau jertfelnice și în pereții altarului, făcute în formă de firizi; iar altele erau împodobite cu tablii de aur, argint și pietre prețioase [2]. Iustinian făcu altarul Bisericei sale, din aur, argint și împodobit cu pietre scumpe. Câte odată se luau și jertfelnice păgâne din capiște și sfințindu-se, se introduceau în Biserică și se întrebuințau în loc de mese sfinte [3].

5. Sfânta masă în toate timpurile a fost acoperită cu pânze prețioase, atât pentru împodobirea ei, cât și pentru respectul către sfânta euharistie. De aceea în secolul V-lea episcopul african Optatus din Mileve întreabă: *«Care dintre credincioși nu știe că sfânta masă* (ligna), *se acopere cu pânze?»* [4]. Tot din acel timp găsim o plângere în contra lui **Procul** prefectul regelui vandal *Genseric* (428 – 477), pentru că în Africa nordică, prefectul *«despoiase sfânta masă de îmbrăcămintea ei, și își o făcuse sieși cămașă și platoșă la picioare»* [5]. Iar Isidor Pelusiotul vorbește de *sindon* (σινδών) ca de o pânză prețioasă de in, care se întrebuința la îmbrăcămintea sfântului jertfelnic [6]. Multe însă și dintre matroanele romane, cari erau devotate Bisericei, dăruiau sfântului altar mantalele lor de mătase (serica, tegumenta [7]). Istoricul Teodoret scrie că și Constantin cel Mare, între alte daruri pe cari le-a făcut Bisericei din Ierusalm, 'i a hărăzit și Βασιλικοί παραπέτασμα, adică văluri pentru ușile împărătești [8].

1) Apocal. VI, 9. Iată și textul canonului 7 al sinodului al VII ecumenic: *„Deci, câte cinstite Biserici s'au sfinţit fără de sfintele moaşte ale mucenicilor, poruncim să se facă punere de moaşte intr'insele cu obişnuita rugăciune; iar cel ce va sfinţi Biserici fără sfintele moaşte să se caterisească, ca unul ce a călcat bisericeştile datine"*.

Apoi canonul 91 al sinodului cartaginean, porunceşte ca, dacă sunt altare prin ţarini şi vii fără sfinte moaşte de mucenici *„de episcopii cei din loc să se răstoarne"*.

2) Sozomen., Hist. eccles., IX, 1. Conf. Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes, Paris, 1889, p. 69 – 70, art. „autel".

3) Martigny, op. c., p. 71.

4) Optatus., Opera, lib. VI, p. 113, ed. Paris, 1679.

5) Victor Uticensis, De persecutione Vandalica, lib. I, în Bibl. Patr. Tom. 7.

6) Isid. Pelus., lib. I, Epist. CXXIII: Ἡ καθαρὰ σινδών... Conf. Mat. 27, 57 – 60 şi Luca 22, 53, unde ni se spune că σινδών eră giulgiul în care s'a înfăşurat corpul Mântuitorului pentru a se pune în mormânt.

7) Palladius, Historia Lausiaca, Tom. II.

8) Theodoret, Hist. eccl., lib. I, c. XXXI.

Pentru că sfânta masă închipueşte *mormântul lui Hristos*, de aceea se acopere ca şi mormântul Mântuitorului cu o stofă albă numită *cămaşă* – κατάσαρκα – ; iar peste aceasta se pune altă îmbrăcăminte scumpă, căreea i se zice *indytia* (ἰνδύτια).

În oare cari Biserici mărețe, d. e. cum erà sfânta Sofia a Marelui Constantin, masa sfântă erà acoperită, după cum ne spune Eusebiu, Paul Silențiarul şi alți scriitori, de un turn numit **baldachin** sau mai bine zis *cuvucliu* (κουβούκλιον, ori κουβικούλιον sau κουβίκλιον [1]); iar pe atunci turnul acesta se chema *pyrgos* (πύργος, turris [2]); apusenii însă îi ziceau *«umbraculum»*; dar de cei mai mulți Greci se chema κιβώριον, ciborium [3]). Baldachinul care a rămas şi până azi în catedralele şi Bisericile însemnate [4]), erà susținut de obiceiu pe patru ori mai multe columne, fixate pe sfânta masă la *cele patru colțuri* ale ei. Turnul acesta exista şi în Biserica *sfântului Mormânt* zidită în Ierusalim de Constantin cel Mare. *«În altarul acestei Biserici şi anume în fața celor trei uşi,* zice Eusebiu, *erà un emisfer* (bolta baldachinului), *care formà partea principală a întregului turn. Emisferul erà încunjurat de atâtea columne, câți sunt şi apostolii la număr. Deasupra fie cărei columne, erau coşuri mari şi frumoase de argint, dăruite de împăratul în venerațiunea celor doui-spre-zece sfinți»* (apostoli [5]). Emisferul descris de Eusebiu, bogat împodobit cu flori, se mai chemà *lilia, sphæra, malum*; deasupra lui erà aşezată crucea ca cel mai prețios ornament al creştinismului [6]). Între columne atârnau pânze întinse numite *amfithyra* (ἀμφίθυρα), cari acopereau şi sfânta masă [7]).

De mijlocul interior al boltei baldachinului, erà atârnată printr'un lănțişor, figura sfântului spirit în chip de porumb.

1) Cuvântul κουβούκλιον, ori κουβικούλιον sau κουβίκλιον (latineşte cubiculum, cameră de dormit) însemnează în înțelesul propriu, cameră boltită, baldachin. Cuvucliu se cheamă la Ierusalim bolta Bisericei sfântului Mormânt, care acopere locul unde se află mormântul Domnului. După tâlcuirea lui Sofronie al Ierusalimului, cuvucliul însemnează *corabia lui Noe*.

2) Paulus Silentiarus, Descriptio templi sf. Sophiæ, part. II, v. 303, sqq: Χρυσείης δ'ἐφύπερθε πανάχραντοιο τραπέζης... πύργος ἀνέστη.

3) Cuvântul Κιβώριον, este de origină *egipteană*, şi apoi a trecut la Greci pentru a însemna *cupele de băut*. La vechii Egipteni „civorion" se chemà floarea sfântă a plantei numită „Lotus", plantă găsită şi la Indieni cu acelaşi nume. Floarea „civorion" avea forma cupei, ca şi a **crinilor** noştrii de baltă: Forma aceasta dată invers bolței baldachinului, a motivat pe vechii creştini să întrebuințeze acest cuvânt pentru întregul baldachin. Conf. Dictionnaire grec-français des noms liturgiques, par Léon Clugnet, Paris, 1895, p. 81.

4) În Constantinopole şi în Ierusalim, sunt şi baldachine portative. Ele se poartă la procesiuni de 4 călugări.

5) Euseb. De vita Constantini, lib. III, c. XXXVIII.

6) Paulus Silentiarius, Descriptio templi s. Sophiae, part. II, v. 320–321.

7) Scopul introducerei baldachinului în timpurile vechi creştine a fost următorul: în secolul al IV-lea, catapeteasma nu erà decât un parmaclâc înalt până la piept. Erà nevoe deci, ca creştinii să nu vază toate lucrările mistice de pe sfânta masă, şi de aceea s'a aşezat asupra ei baldachinul, cu pânze cari se închideau şi deschideau după ritualul liturgic, cum se închid şi se deschid acum uşile împărăteşti. (Autorul).

Figura aceasta numită pe atunci *peristera* (περιστερὰ ori περιστέριον), erà făcută din aur ori argint, și se păstra în lăuntrul ei sfânta euharistie [1]). Dar de obiceiu sfânta euharistie se păstra într'un *chivot* – κιβώτιον – adică într'o cutiuță de aur ori de argint, așezată pe sfânta masă, așà ca și în zilele noastre [2]). Amfibchie zisul autor al biografiei sfântului Vasilie cel Mare, ne afirmă că acest Ierarh, păstra nutrimentul euharistic, într'un chivot de acest fel. Dar Dionisie al Alexandriei, ne istorisește că pe timpul său, sfântul corp și sânge al Domnului se ținea de preoți în casele lor, căci se temeau de persecutori cari profanau locașurile de închinare ale creștinilor. Dionisie mai zice că unui bolnav **Serapion,** i s'a adus noaptea de la preot sfânta euharistie printr'un copil, căci preotul nu putuse veni; iar copilul a muiat sfânta euharistie în apă și apoi a dat-o bolnavului [3]). Însă autorul Constituțiunilor apostolice ne arată că *«După ce se împărtășesc toți și toate, diaconii iau sfânta împărtășire rămasă, și o duc în pastoforia»* (Protes), adică într'o parte deosebită la nordul altarului [4]). În timpurile posterioare, sfânta cuminicătură s'a păstrat pentru cei bolnavi și pentru Liturgia celor mai 'nainte sfințite, s'au într'un «peristerion» cum am zis mai sus, ori într'o cutie ce stà așezată pe sfânta masă [5]), sau mai bine într'un *chivot*, ținut totdeauna pe sfântul jertfelnic. Astăzi, aceste chivote sunt sau niște cutiuțe de aur ori argint, sau niște bisericuțe în miniatură, meșteșugit lucrate, și păstrate pe sfânta masă.

5. Despre **crucea** care se găsește în zilele noastre pe sfânta masă, nu avem mărturii că ea ar fi fost așezată aci și înainte de secolul IV-lea, adică mai 'nainte de a o decreta Constantin cel Mare de insigniu biruitor în contra păgânilor. Abia Ioan Hrisostom arată că *«Această cruce de pe sfânta masă, este trebuincioasă în lucrările preoțești și în săvârșirea liturgiei»* [6]). Augustin [7]), și autorul Constituțiunilor apostolice [8]), vorbesc îndestul de semnul crucei, iar nu și de așezarea ei în altar. Dar Sozomen [9]) și Evagriu [10]), afirmă existența crucei în altar pe timpul lor; Evagriu însă mai adăogi că crucea de argint de la Chosroe regele Perșilor, a fost așezată într'o Biserică din Con-

1) Aceste ornamente erau întocmai și în sfânta Sofia a lui Iustinian.

2) Cuvântul „κιβώτιον" ori „κιβωτὸν" îl găsim și în epistola către Evrei IX, 3, pentru a se arăta chivotul legei vechi.

3) Euseb. Hist. eccl., lib. VI, c. XLIV.

4) Const. Apost., lib. VIII, c. XIII: Ὅταν πάντες μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφόρια.

5) Conc. Turon. II, c. III.

6) Chrysost. Demonstr., quod Christus sit Deus: Οὗτος σταυρὸς ἐν τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ... κ. τ. λ.

7) Augustin. Homil. 118 in Ioan.

8) Const. Apost., lib. VIII, c. XII.

9) Sozom. Hist. eccl., lib. II, c. III.

10) Evagr. Hist. eccl., lib. VI, c. XXI.

stantinopole. Iar scriitorii cari se silesc a documenta că crucea a fost introdusă pe sfânta masă înainte de Constantin cel Mare, n'au probe serioase.

Lângă sfânta masă și adică la mijloc în partea de răsărit, stă totdeauna o altă cruce mare cu postament, având pictată pe ea răstignirea Domnului. Crucea aceasta e de trebuință la procesiuni s. e. în Joia și Vinerea patimilor, ș. a.

Pe masa cea sfântă, mai stă încă din vechime *Evangelia* — εὐαγγέλιον —, adică acea carte sfântă, comoara creștinismului, care cuprinde cele mai bune vestiri, pentru perfecționarea morală și mântuirea omului.

7. De amândouă părțile altarului (Constit. apost. II, 57), se află în vechime câte o cămară zisă **Pastoforia** — παστοφόρια[1]), din care ducea o ușe în altar, și o altă ușă în naos. În cămara de către meaza-noapte, numită de obiceiu în apus *Corbona ecclesiæ*, în Africa, *Gazophylacium* — γαζοφυλάκιον[2]), se puneau ofrandele aduse de pioși pentru Biserică[3]). Din aceste ofrande se alegeau elementele pentru jerfa euharistică, și se puneau pe masa de aci numită *proscomidie* — προσκομιδή, proaducere —, cu formulele stabilite în cărțile liturgice[4]). Cămara aceasta, tot pentru motivul de mai sus, se chema și *protesul* — πρόθεσις, — fiind că după cum am zis, aci *se puneau înainte* cele trebuincioase pentru sfintele daruri, și apoi se duceau în naos la intrarea cea mare (ἡ μεγάλη εἴσοδος) din timpul Heruvicului. Iar din naos se duceau în altar pe sfânta masă, prin ușa împărătească, pentru a fi sfințite și a primi prefacerea în corpul și sângele Domnului[5]). Azi nu mai există această cămară separată, ci la miaza-noapte a sfântului altar, a rămas numai masa de proaducere — προσκομιδή, — de obiceiu scobită în părete, pentru a se asemănă peșterei în care s'a născut Mântuitorul[6]). În cămara despre miaza-zi, ședeau diaconii când nu luau parte la serviciul divin, și de aceea se numia *diaco-*

---

1) Adesea ori în vechime, Pastoforia eră şi o casă aşezată în curtea Bisericei spre sud, pentru a se aduna ofrandele în ea.

2) Numirea γαζοφυλάκιον, a fost împrumutată de creştinii africani, din evangelia lui Luca, cap. 21, v. 1—3.

3) La templul iudaic făcut de Irod Idumeul se chema „*gazophilaciu*", (γαζοφυλάκιον) un număr de 13 cutii pentru eleimosină, făcute în chipul trâmbiţilor. Aceste cutii erau aşezate în afară de templu şi anume pe lângă porţi (Luca 21, 1).

Iar la templul lui Solomon, de-a lungul şi pe amândouă laturile Sfintei şi Sfintei Sfintelor se aflau chilii pentru păstrarea odoarelor şi darurilor templului. (II Împ. 11, 10).

4) Cuvântul „proscomidie" se derivă de la πρὸς (înainte) şi κομίζειν (a aduce, a produce). Proscomodia s'a numit aşà, fiind că în timpurile vechi, pentru săvârşirea ei se aduceau de către credincioşi daruri (τὰ δῶρα) sau „proaduceri" (προσφοραι), numire rămasă în prescurile noastre.

5) Bingham îi mai dă proscomidiei şi numele de *corban* (קָרְבָּן) = (dar adus lui Dumnezeu, Lev. 17, 4; Num. 7, 10. Κορβᾶν, δῶρον, Mat. 15, 5), *sacrarium, paratorium* şi chiar *secretarium*. (Orig. s. antiq. eccles., Tom. III, p. 247).

6) Conf. Simeon arhiepiscopul Tesalonicului, Bucureşti, 1865, pag. 101, cap. 96.

nicon — διακονικόν; — tot aci se păstrau ca și azi, vestmintele și odoarele liturgice, și din această cauză cămara se mai chema și *schevofilachion* — σκευοφυλάκιον, — așà ca și în zilele noastre. Romano-catolicii numesc această cămară *thesaurus*, ori *sacrorum vasorum custodia,* fiind că aci păstrează și ei odoarele și vestmintele liturgice.

Pe bolta altarului, după învățătura Erminiei zugravilor, *se pictează* în mărime impunătoare sfânta Fecioară cu mâinele întinse protectoare, așà cum vedem aceasta și în sfânta Sofia; mai jos se zugrăvesc profeții cari au vorbit despre ea. Pe păreții altarului se pictează figurile marilor Liturgiști și anume: ale ss. Iacov, Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom și Grigorie cel Mare, îmbrăcați în vestminte arhierești și bine cuvântând cu mâna dreaptă. Apoi se mai zugrăvesc sfinții: Ignatie Teoforul, Spiridon, Atanasie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nissa, Ciril al Alexandriei, Andrei Criteanul ș. a. [1]). Pe păretele iconostasului din lăuntrul altarului vedem figurile sfinților diaconi și martiri Stefan și Lavrentie [2]), îmbrăcați cu stiharul și ținând orariul în mână. In semn că și diaconii au chemare însemnată în serviciul divin. Pe păretele răsăritean al proscomidiei, se zugrăvește punerea în mormânt a Domnului. Iar în diaconicon se închipuesc figurile celor 7 diaconi, etc.

8. În fiecare Biserică a fost la începutul creștinismului, **un singur altar**, în care s'a săvârșit o singură liturgie într'o zi. Această măsură s'a păstrat în Biserica ortodoxă până în ziua de azi. Ignatie Teoforul în epistola sa către Filadelfieni zice că *«avem un altar cum și un episcop»* [3]); iar în aceea către Magnesieni, le recomandă acestora, ca *«toți ca unul să alergați la o Biserică a lui Dumnezeu, ca și către un altar»* [4]). Tot așà și Eusebiu arată că în Biserica din Tir, erà un singur altar — μονογενὲς θυσιαστήριον. Apoi scriitorii tuturor secolelor ca Atanasie cel Mare [5]), Grigorie de Nazianz [6]), Sinesiu [7]), Teodoret [8]), Socrat [9]), Evagriu [10]), și alți bărbați valoroși, în unanimitate glăsuesc, că în orient, totdeauna a fost un singur altar în fiecare locaș divin. Tot așà scriitorii Greci de mai târziu, ca Constantin Porfiro-

---

1) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, București, 1891, pag. 49 seqq.

2) *Lavrentie* diaconul a fost ars pe grătar la anul 258 din ordinul lui Valerian (Athan. ep. Râmn. și Gherasim ep. Arg., Ist. Bis., Vol. I, pag. 204); iar arhidiaconul Stefan fu ucis cu pietre de Iudei în timpul Apostolilor (Fapt. Ap. 7,59).

3) Ignat. Epist. ad. Philad., n. 4: Ἓν θυσιαστήριον, ὡς εἷς ἐπίσκοπος.

4) Ignat. Epist. ad Magnes., n. 7: Πάντες ὡς εἷς ἕνα ναὸν συντρέχετε θεοῦ, ὡς ἐπὶ ἓν θυσιαστήριον.

5) Athanasius in Apologia ad Constantium.

6) Gregor. Nazianz., Orat. XXXII in Concilio Constantinop.

7) Synesius in Catastasis: Κυκλώσομαι τὸ θυσιαστήριον; iar nu plur. τὰ θυσιαστήρια.

8) Theodoretus, Hist. eccl., lib. IV, c. XX.

9) Socrates, Hist. eccl., lib. I, de Alexandro CP: Εἰς τὸ θυσιαστήριον; iar nu plur. τὰ θυσιαστήρια.

10) Evagrius, Hist. eccl., lib. V, c. XXI.

genitul (sec. X), Niceta Pectoratul (sec. XI), Zonara (sec. XII), Codin Curopalatul (sec. XV), ş. a., încă mărturisesc într'un glas, că în răsărit totdeauna a fost un singur altar in fie care casă a Domnului [1]). Dar şi în apus până prin secolul al VII, găsim tot câte un altar, în fie care Biserică. Aşà, episcopul Optatus din Mileve, atestă că Biserica lui Ciprian, ca şi celelalte Biserici din nordul Africei, aveà un singur altar [2]). Iar când Donatiştii 'şi construiseră în Hipo Biserică deosebită, Augustin a făcut următoarea întrebare într'o omilie a sa: *«Dar cum să mai fim împreună cu Donatiştii, cari au făcut separat două altare* (Biserici) *în această cetate?»* [3]). De aci se vede că şi Bisericile donatiste aveau câte un altar. Aceasta o afirmă şi Optatus când mărturiseşte că Donatiştii au ridicat altar schismatic, în contra altarului episcopal. Cardinalii Bona şi Baroniu încă susţin că odinioară şi la Latini erà un singur altar în orice Biserică [4]). Dar de la începutul secolului VII încoace, adică din timpul lui Grigorie cel Mare începură a se obişnuì mai multe altare la occidentali şi a se săvârşì pe acelaşi altar până la trei liturgii pe zi în aceeaşi Biserică; dar tot la ei nu se pot oficià mai mult de trei liturgii pe zi în aceeaşi Biserică, ori câte altare ar aveà ea [5]). Numărul altarelor a tot crescut la romano-catolici în fie care Biserică, în cât Basilica sfântului Petru din Roma, are azi nu mai puţin de cât 25 de altare [6]).

---

1) În Biserica ortodoxă a *sfântului Vasile* de lângă *Cremlinul Moscvei*, zidită într'un stil foarte original în secolul XVI din ordinul ţarului Ivan cel groaznic, eu am văzut 12 altare; în Biserica sf. Atanasie din mânăstirea Lavra (Athos) am aflat 3 altare; la Biserica greacă din Brăila am văzut iarăşi trei altare; în Biserica mânăstirei Ciorogârla de lângă Bucureşti, trei altare; în Rusia multe Biserici au trei altare. *La ortodocşi însă nu se poate săvârşì de cât o singură liturgie într'o zi, de către un preot; şi pe o sfântă masă, de asemenea nu se poate săvârşì decât o singură liturgie într'o zi.* (Conf. tâlcuirea can. 68 apost. în Pidalion).

Cu toate acestea e mai bine să ne păstrăm clasicismul ortodox, cu un singur altar într'o Biserică. În Biserica sfântului Mormânt din Ierusalim, de şi am văzut cu patru altare creştine, totuşi fie care confesiune îşi are aci altarul şi liturgia sa proprie. Prin urmare se respectă practica liturgică. (Autorul).

2) Optatus, opera, lib. I, contra Parmenianum: Erat *altare* loco suo: iar nu plur. *altaria.*

3) Augustinus. Tractatu III in Epistolam Ioanis.

4) Bona, lib. I, Rebus liturgicis, c. XIV: Num olim in latinis ecclesiis *unicum duntaxat altare fuerit.* Conf. Baron. an. CCCXIII: *primis ecclesiæ temporibus ob paucitatem fidelium non fuisse in civitatibus plures quam unum ecclesiam, in ecclesia unum, non plura altaria, et ad altare illud unum, non plura sacrificia eodem die fuisse oblata.*

5) Cu toate acestea Goar în Evcholog., op. c., pag. 22 zice: „In concilio Antisiodorensi sub Grigorio primo, anno 590 celebrato, can. 10 edicit: *Non licere super uno altario una die duas missas dicere*".

6) În luna August 1897 când am vizitat Roma, am intrat şi în *Basilica sfântului Petru.* Este drept că monumentul acesta, e cea mai măreaţă Biserică latină, şi omul 'şi-a arătat aci tot ce-i a dictat talentul său. Ea s'a început la anul 1506 şi s'a finit la anul 1629, cu toate că şi mai târziu nu s'a încetat cu împodobirea edificiului, aşà că până la anul 1693, după calculele lui *Carlo Fontana,* se cheltuiseră 250 de milioane de franci cu Basilica, afară de lucrările posterioare să-

În vechiul creştinism altarele mai aveau şi dreptu de azil acordat de împăraţii creştini pentru cei asupriţi. Vasilie cel Mare, Ambrosie şi Proteriu s'au folosit de acest drept, când a venit asupra lor urgia duşmanilor. Dreptul de protecţiune asupra celor nenorociţi l'a dobândit Biserica de la împăratul Constantin; iar Teodosie cel Mare, l'a respectat şi el. Sfântul Vasilie după cum cetim în panigiricul său scris de Grigorie de Nazianz, s'a refugiat în Biserică de teama unui prefect. (Naz. orat. XX de laude

Interiorul Basilicei sfântului Petru din Roma cu cele 25 altare ale ei. Le-am văzut pe toate în luna August anul 1897. (Autorul).

---

vârşite în decursul timpului până azi. După susţinerea latinilor, monumentul s'a zidit pe locul unde erau grădinile lui Neron, şi unde după tradiţiune apostolul Petru a fost înmormântat. Cei mai mari arhitecţi ai timpului s'au succedat în facerea planurilor şi conducerea arhitecturei, sub ordinul papilor. Dintre arhitecţi şi artişti amintim pe *Bramante, Rafael Sanzio, Michel Angelo Buonaroti, Pirro Ligorio* şi *Carlo Maderna.* Basilica aceasta înaltă de 133 şi lungă de 187 metrii, este zidită în stilul *bizantin* şi al renaşterei cu multă risipă de aur, argint, bronz, porfir, marmoră şi piatră. Ea atrage atenţiunea lumei, prin luxul şi gustul cu care e construită. Întreţinerea anuală a edificiului este de 150.000 franci. Papii însă au scăzut frumuseţea monumentului prin faptul că fie care din ei, a căutat a se imortaliza (înmormântându-se în suterană) şi făcându-şi portalul şi bustul său în lăuntrul basilicei. De aceea edificiul face privitorului mai mult impresia unui templu vechiu roman, de cât impresia unei Biserici creştine. Nu se poate uita de asemenea, că cheltuelele cu zidirea acestei basilici şi recurgerea la diferite mijloace pentru acest scop, au cauzat în parte ivirea protestantismului. (Autorul).

Conf. şi Angelo Rocca, Synops., criticor. in Apocal. XIII, 18: „In ecclesia s. Petri Romae, **XXV altaria** numerat Onuphrius, praeter magnum illud altare, cui crux superimposita est". Totuşi catedrala Romei este basilica sf. Ioan de Lateran.

Basilii). Iar din biografia lui Ambrosie, scrisă de Paulin de Nola, vedem că episcopul Mediolanului s'a folosit de azilul Bisericei în timpul Arienilor (Paulin. vit. Ambros.). Dar Sinesiu ne dă o mărturie şi mai puternică când afirmă că din vechime sfânta masă se numeşte ἄσυλος τράπεζα, *de lângă care nimeni nu poate răpi pe cinevă* (Synes. ep. LVIII). Teodosie cel mic lărgind mai departe legea azilului, statornici *că cineva se poate refugia nu numai în altar şi naosul Bisericei, dar chiar între murii Bisericei, în casa episcopului şi a preoţilor, în grădinile, băile şi chiar în piaţa casei Domnului* (Cod. Theod., lib. IX, tit. XLV, de iis, qui ad ecclesias confugiunt: inter templum... sive in cellulis, sive in domibus, hortulis, balneis... etc.). Proteriu, episcopul Alexandriei, după cum ne spune Evagriu (Hist. eccl. lib. II, c. VIII) s'a refugiat în baptisteriu de teama Eutihienilor. Împăraţii Onoriu, Arcadie şi Iustinian, încă au păstrat dreptul azilului. Iată însă cine nu puteà să dobândească acest drept: «*Datornicii publici* (publicos debitores, Cod. Theod., lib. IX, tit. XLV); *iudeii datornici cari se prefăceau că sunt creştini ca să înşele lumea* (Cod. Theod. lib. IX, tit. XLV. Conf. Cod. Iustin. lib. I, tit. XII, leg. I); *ereticii, apostaţii* (Rittershus. de asylis c. VI n. 6, 7: ius asyli... non vero hæreticis... apostatis); *servitorii fugiţi de la Domnii lor* (Chrysostomus Hom. in Eutrop.—Conf. Prosper. de prædict. lib. III, c. XXXVIII. Asemenea compară Socrat Hist. eccl. lib. VI, c. V: Ευτρόπιος εὐνοῦχος προεστὼς τοῦ βασιλικοῦ... Idem Sozomen. Hist. eccl. lib. VIII, c. VII); *tâlharii, omorâtorii de oameni, complotiştii, răpitorii de fecioare, prea curvarii şi cei asemenea acestora*», nu aveau dreptul la azil (Iustin. novel. XVII, c. VII: neque autem homicides, neque adulteris, neque virginum raptoribus etc.).

Cei cari alergau însă la ocrotirea Bisericei, trebuia să nu aibă arme cu ei (Cod. Theod. lib. IX, tit. XLV), să nu întărâte mulţimea spre a-i atrage mila (Cod. Theod. lib. IX, tit. XII) şi în fine să nu mănânce ori să doarmă în Biserică ci în curtea ei (Cod. Theod. lib. IX, leg. IV). Iar cam de la secolul VII încoace începe a se **stinge** dreptul de azil în Biserică.

Chiar şi locuinţele domestice, prin dreptul natural, au servit totdeauna de azil streinilor. Lot a apărat cu pericolul său şi al familiei sale pe cei doui oaspeţi ai săi, asupra cărora se îndreptaseră ochii nelegiuiţilor (I. Moisi, 19, 1—11). În orient şi azi se mai păstrează tradiţionalul azil în domiciliele locuitorilor din acele părţi.

La vechii păgâni, templele, statuele zeilor, mormintele, altarele, încă se bucurau de dreptul de azil pentru cei nenorociţi. De aci, se crede, că acest drept a trecut şi în creştinism.

Dreptul de azil l'a avut până nu de mult timp şi vechea catedrală din Londra «Durham». Chiar criminaliştilor şi tuturor refugiaţilor în cuprinsul catedralei, li se da ospitalitate 37 de zile.

Eunucul Eutropiu din timpul lui Hrisostom [1]), matroana

1) Vasiliu Mitrofanovici, Omiletica, Cernăuţi 1875, pag. 525—528.

Pentadia (în secolul IV-lea[1]), și papa Vigiliu (din secolul VI[2]), încă s'au refugiat, eunucul și Vigiliu în altar, iar matroana în Biserică, pentru a fi ocrotiți de prigonirile îndreptate în contra lor.

§ 18.

Paraclisele—παράκλησις[3]).

Origina acestor *mici Biserici înființate în casele creștinilor,* o aflăm în timpul persecuțiilor îndreptate în contra creștinismului. Între alte multe mărturii din secolele prime, Dionisie Alexandreanul ne arată că pe timpul lui, în secolul III-lea, creștinii de frica tiranilor, se închinau ca și în secolul I și II, ori unde își găseau adăpostul lor. *Așâ,* zice acest părinte răsăritean, vedem pe urmașii lui Hristos, rugându-se *«pe câmpii, în singurătăți, în corăbii pe apă, în grajduri, în temnițe, și în fine pretutindinea erà Biserica lor»*[4]). Se știe iarăși că în zilele lui Dionisie, erau și locașuri publice pentru închinare, în cari se rugau creștinii pe timpuri de pace; iar când urîciunea păgânească se întindea asupra urmașilor crucei, aceștia își împlineau cultul lor în *«cœnaculum»* ὑπερῷον, adică în camera de sus a domicilielor creștinești. *Giovani Battista de Rossi* († 1895), în cercetările sale arheologice, a descoperit în Roma lângă termele (băile) lui Dioclețian, o mică Biserică în casa unui creștin din timpurile vechi. Bisericuța erà împodobită cu frescuri cari reprezentau figurile apostolilor[5]). Odată cu încetarea prigonirilor păgâne, se începură zidiri de Biserici mărețe, în cari se săvârșiră actele liturgice și religioase: iar în locuințele crești-

---

1) Sozomen în Istoria sa biser., Cartea VIII, capit. VII, ne spune că *Eutropiu* la început nu erà decât mai marele eunucilor împărătești; apoi prin lingușirile sale, ajunsese la demnitatea de Consul. Plin de trufie în această stare, desființă legea ce îngăduia dreptul azilului în Biserică și *„scoase din casa Domnului pe Pentadia“* femeea generalului Timasie exilat în Egipt, apoi alungă din altar pe mulți nenorociți care-și căutau refugiul la picioarele crucei, de frica tiranilor persecutori. Eutropiu dispuse în urmă a se crea o lege prin care se scoteau din Biserică toți cei ce se refugiau acì în cazuri de nenorociri. Dar îndată după această faptă neomenoasă, căzând și el în urgia împărătesei Eudoxia soția lui Arcadie, pentru trufia lui, *se ascunse în altar*, căutând sprijinul azilului. Hrisostom pronunță un discurs în contra mândriei eunucului de la care suferise atâtea neajunsuri; eunucul își primi pedeapsa meritată, iar neomenoasa lui lege în contra azilului, se șterse din codul bizantin.

2) Martigny, Diction. des antiquités chrét., pag 71: *Le dessous des autels,* soutenus par des colonnes, *était souvent un lieu d'asile:* il est parlé plus d'une fois dans l'histoire écclesiastique de personnages qui embrassent les colonnes sacrées pour se soustraire à la poursuite de leurs ennemis: le *pape Vigile* nous en offre dans sa personne un mémorable exemple.

3) Παράκλησις = casă de rugăciune, capelă, Biserică mică, de la παρά κλησις.

4) Ap. Euseb., Hist. eccles., VII, XXII. Conf. Tezaur Liturg., Tom. II, p. 64.

5) Giovani Battista de Rossi, Bull. 1876, n. 2.

nilor, potrivit Constituţiunilor sfinţilor apostoli (II, 57) – formulate pe la finele secolului III şi începutul secolului al IV-lea –, nu se mai cetiră de cât psalmi şi rugăciuni.

1. Sinodul din Laodicea ţinut în secolul IV-lea, a hotărît (can. 58), ca serviciul liturgic, să nu se mai săvârşască de cât în Biserici, iar nu ca până atunci în case particulare; în cazuri esceptionale, se putea încuviinţa şi cultul public în casele creştinilor, dar numai cu ştiinţa episcopului. Iar sinodul VI-lea ecumenic ţinut în anul 692, prin canonul al XXXI-lea a statornicit şi mai clar acestea: *«Cultul public să nu se mai săvârşească în casele particulare de cât cu învoirea episcopului»*. Totuşi Ambrosie al Mediolanului, pe când se aflà la Roma, ca o esceptie de la măsurile sinodale, a săvârşit liturgia în casa unei pioase matroane, care locuia *«dincolo de Tibru»* [1]). Tot aşà şi Ciril al Alexandriei, ne asigură că în ţinuturile eparhiei sale, preoţii aveau adesea ori îngăduiala de a plini liturgia în case particulare [2]).

Dar cultul din casele creştinilor, degenerând în acte puţin cuviincioase, vedem la începutul secolului al V-lea pe sf. Ioan Hrisostom nemulţumit de acest lucru, şi făcând într'o omilie deosebirea dintre rugăciunea publică şi cea din casă, arată condiţiunile necesare ale fie căreea din ele [3]). Tot în acest timp aflăm pe fericitul Augustin, formulând pentru eparhia sa, următoarea dispoziţiune: *«În casele creştinilor afară de rugăciuni şi de psalmi, altfel de cult să nu se mai săvârşească»* [4]). Iar sinodul II cartaginean prin canonul 32 (în Pidalion 114), ea următoarele hotărîri riguroase: *«Episcopii să orînduiască învăţători, cu îndatorirea să meargă ca să cerceteze cu băgare de seamă rugăciunile particulare; pe de altă parte şi credincioşii sunt îndatoraţi la rîndul lor, ca să arate acelor învăţători episcopali, formulele de rugăciuni ce voesc să cetească»*. Creştinii se adunau prin urmare în casele lor şi ceteau bucăţi din sfânta scriptură şi rugăciuni aprobate de autoritatea bisericească. Cetirile se făceau cu voce tare de bărbaţi; dar câte odată şi femeile aveau voe să cetească, potrivit orînduirilor primite de la ocârmuirea eclesiastică [5]).

2. Împăraţii creştini însă, cari deveniră ocrotitori ai religiei întemeiată de Iisus Hristos, îşi făcură în palatele lor Biserici mici, numite prin secolul al IV-lea εὐκτήριον sau προσευκτήριον, ori οἶκος προσευχῆς adică *«casă de rugăciune»*; iar în apus *«basilicula privata»* sau *«oratorium»*. Cu chipul acesta, împăraţii erau scutiţi de a se arăta totdeauna lumei, cu ocaziunea mergerei la Bisericile catedrale. Totuşi o făceau aceasta numai la

1) Paulinus Diaconus (Mediolanensis) in Vita Ambrosii, c. X.
2) Cyril. Alexandr., Epist. IX ad Cœlestinum.
3) Chrysost., com. in Timot.
4) August., Epist. 121: In oratorio præter orandi et psallendi cultum nihil penitus agatur.
5) Concil. Cæsaraugustanum in Hispania (an. 381) can. I.

sărbători mari și la timpuri de solemnitate. Iată ce ne spune Eusebiu în această privință despre Constantin cel Mare: «*Dacă va lua cineva osteneala să vadă cum Constantin a făcut din palatul său o adevărată Biserică, va vedea mai departe, că el a dat cele mai frumoase semne de pietate în locuința sa împărătească. Ținea în mâinele sale cărțile scripturei, și cugeta adânc asupra adevărurilor ce conțineau ele. După aceste cugetări religioase, Constantin făcea rugăciuni publice cu toată curtea lui*» [1]). Fiii lui Constantin au păstrat și ei acest obiceiu de pietate, rămas de la părintele lor [2]); iar Teodosie cel Mic, după cum ne adeverește istoricul Socrat, «*își pusese palatul său in așà rânduealâ, în cât nu se deosebia mult de mânăstiri; în orele dimineței cânta pe rând cu surorile lui, imne pentru lauda lui Dumnezeu*»[3]). Exemplul acesta de pietate se urmă mai târziu și de casa Carolingilor [4]), precum și de toate curțile împărătești, cari au iubit buna podoabă a casei Domnului. În aceste Biserici zidite în interiorul palatelor numai pentru familia domnilor, se oficia liturgia și toate actele religioase s. e. botezuri, cununii, pomeniri ș. a., de clericii întreținuți pentru acest scop, din avuția împărătească.

3. Patriarhii, Mitropoliții și Episcopii, pentru a fi liniștiți în cultul lor adus Celui Prea Înalt, încă din vechime își făcură în apropiere de Bisericile catedrale, ori chiar în locuințele lor proprii, Biserici mici, spre a asculta aci liturgia și rugăciunile trebuincioase. Bisericile acestea fură numite de obiceiu *Paraclise*—παρά ἐκκλησία—adică Biserici zidite pe lângă catedrale. Cu trecerea timpului s'au înființat «Paraclise» în mânăstiri, în cimitire, seminarii, în școalele de creștere și învățătură, în spitale, cazărmi, penitenciare, în palate de justiție, și în fine în toate edificiele culturale însemnate. Paraclisele acestea fură înființate pentru nevoile sufletești ce stau în legătură cu instituțiunile respective. Aflăm de asemenea «Paraclise» în palatele regilor, domnitorilor, principilor și ale înalților demnitari de stat; apoi în locuințele aristocraților, ale bogaților și în fine în toate domiciliele în cari pietatea și avuția 'și-au dat mâna împreună [5]).

Dar Paraclisele în multe părți se mai cheamă și «Capele» de la latinescul «*Capella*», Biserică mică, paraclis; iar preotul servitor aci, se numește «Capelan» de la cuvântul latin «Capellanus».

1) Euseb. in Vita Constantini lib. III, c. 49 și lib. IV, c. 17.

2) Vezi activitatea Marelui Constantin in „Cuvântarea panigirică", făcută de mine și tipărită în revista „*Biserica ortodoxă Română*", din București, anul XXX (1906) n. 2, p. 208 -221. (Autorul).

3) Martigny, Diction. des ant. chrét., p. 547.

4) Gregor. Turonensis, Historia Francorum, lib. VIII, c. 44 seqq.

5) Domnii noștrii pământeni **români**, încă au avut Paraclise în palatele lor, în cari se rugau în zilele de dumineci și sărbători precum și la începerea răsboaelor. In cetatea-castel „Neamțul", pe care am cercetat-o în ziua de 23 August 1903, am văzut locul unde erà Biserica castelului, în care se rugase în vechime Ștefan cel Mare. Icoanele din această Biserică se păstrează și azi în mânăstirea Neam-

Pe unde se zidesc asemenea locaşuri de închinare, orînduirile canonice cer, ca ele să se construiască cu învoirea chiriarhului respectiv şi să se sfinţească ca ori care Biserică [1]). Să aibă deci, altarul, sfânta masă, proscomidia, iconostasul, naosul şi iconografia trebuincioasă. Apoi să nu lipsească din Paraclise vasele şi vestmintele liturgice, cărţile bisericeşti şi în fine tot ce se cere pentru a se săvârşi în ele sfânta liturgie.

§ 19.

Baptisteriele. — Βαπτιστήρια.

Pe timpul apostolilor, în loc de baptisterii găsim rîurile, fântânile şi ori ce apă curată, în care se botezau cei cari primiau creştinismul [2]). În Faptele apostolilor, cetim că în Macedonia aproape de oraşul Filipi, apostolul Pavel a botezat pe neguţătoreasa Lidia, în rîul din apropiere [3]); iar diaconul Filip a botezat pe eunucul reginei Cadacia a Etiopenilor (Abisinienii de astăzi [4]), în apa ce găsiră înaintea lor [5]). Asemenea şi apostolul Petru a încreştinat pe sutaşul Cornelie în apa de lângă ei [6]). Tot aşà se făcea botezul şi în timpul lui Iustin Martirul, care afirmă că pentru acest scop, catehumenii erau duşi unde erà apă [7]). Iar

---

tul. Mulţi dintre noi 'şi aduc aminte de Paraclisul cel frumos din palatul Bibescului, care erà odinioară unde acum este crucea de la columnele răsăritene ale Mitropoliei din Bucureşti. Palatul s'a dărâmat pe la anul 1880 pentru a face loc pieţei fructelor. Familiele româneşti de înalte condiţiuni şi cu dare de mână, până azi mai păstrează vechea predatină, de a avea paraclise în palatele lor. În vechime erau în Bucureşti mai cunoscute aceste 12 paraclise: al Mitropoliei, al Banului Ghica, al lui Scarlat Ghica, al şcoalei greceşti, al lui Racoviţă, al lui Mihalache Brâncoveanul, al Drăgănescului, al Colţei, al bisericei Stavropoleos, al mânăstirei Sf. George Nou, al Domniţei Bălaşa şi al mânăstirei Sărindarul. Vestitul scriitor, arhidiaconul ***Paul de Aleppo***, care a vizitat Ţara românească şi Moldova împreună cu patriarhul Macarie pe timpul Domnitorilor pământeni ***Matei Basarab*** şi ***Vasile Lupu*** (sec. XVII), ne spune în ***descrierea*** acestei călătorii că pe atunci mai fie care boer avea palat frumos cu mânăstire (paraclis) într'însul. (Autorul). Conf. şi Xenopol, Ist. Rom., ed. 1896, vol. VIII, Iaşi, p. 164.

1) Canonul 31 al sinod. VI ecumenic glăsueşte astfel: „Clericii cei ce liturgisesc sau botează prin casele cele de rugăciuni, cari se află prin case, hotărîm a face aceasta cu socotinţa episcopului celui din loc".

2) Despre „Origina Baptisteriilor", citeşte tratatul meu în Revista „***Vocea Bisericei***" din anul 1894, n. 1, p. 2, apărută în Bucureşti sub direcţiunea mea. (Autorul).

3) Fapt. Apost. XVI, 15.

4) In luna Septemvrie 1905, a venit în Bucureşti cu distinse onoruri, principele ***Atto Aitè-Miriam***, fratele negusului Abisiniei ***Menelic II.*** Atto Aitè-Miriam, un diplomat cult, istorisea cu mândrie în limba franceză, botezul eunucului reginei Cadacia a Etiopenilor, străbunii Abisinienilor de astăzi, zicând că creştinismul e foarte vechiu în Abisinia. El datează din timpul apostolilor. (Autorul).

5) Fapt. Apost. VIII, 38.

6) Fapt. Apost. X, 47.

7) Iustin. Mart. Apol. II ad Anton. imper: Ἔπειτα ἄγονται ὑφ' ὑμῶν, ἔνθα ὕδωρ ἐστί.

Tertulian spune că mulți se botezau pe timpul său în apele Tibrului și ale Iordanului[1]). Asemenea și Paulin de Nola († 431) fiind trimis de episcopul Romei în Britania pentru propoveduirea credinței în Hristos, a botezat pe cei convertiți la creștinism, în rîurile *Trenta*, *Gleni* și *Sualica*[2]). Numai pe timpul când persecuțiunile erau în furia lor, creștinii ascunși n catacombe ori în adâncimile pământului, se botezau acolo în apa pregătită pentru acest scop.

a) Pe la începutul secolului al IV-lea însă, răsărind soarele libertăței creștinismului, în același timp cu construcția Bisericilor mărețe, găsim zidindu-se în apropierea lor, și un edificiu numit **„baptisteriu“**, care avea apă din destul pentru botezul catehumenilor. Scriitorii de pe atunci, ne-au lăsat o mulțime de texte cu privire la baptisterii. Intre alți istorici, Eusebiu vorbind de o Biserică măreață din Antiohia, construită din ordinul lui Constantin cel Mare, ne spune că dintre multele construcții și case —ἐξέδρας καὶ οἴκους—din împrejurimea sfântului locaș, se deosebia baptisteriul prin meșteșugul cu care erà zidit. Iar cei ce se silesc să argumenteze că baptisteriul erà ca și azi în nartica Bisericei, n'au nici un temeiu puternic. O altă dovadă că baptisteriile erau deosebite de Biserici, ne-o dă și Paulin de Nola, care laudă pe amicul său Sever, pentru că acesta *«construise două basilici, și între ele zidise și un baptisteriu»*[3]). Asemenea și Ciril din Ierusalim, descrie baptisteriul în prima sa catehesă mistagogică, ca pe un edificiu deosebit de corpul Bisericei, și 'l arată că avea vestibul—προαύλιον οἶκον—, în care catehumenii stând cu fața la apus și cu mâna întinsă, se lepădau de Satana și mărturiseau credința creștină[4]); de aci intrau în interiorul edificiului—ἐσώτερον οἶκον—, unde se săvârșea taina botezului[5]). Sidoniu (sec. V) în același chip vorbește de baptisteriu, adică ca de o clădire deosebită[6]); iar Augustin spune mai lămurit că acest edificiu avea o parte unde ședeau bărbații, iar alta unde ședeau femeile[7]). Prin urmare, *până prin secolul VI-lea,* după mărturia lui Grigorie Turoneanul[8]), *nu găsim baptisteriul în lăuntrul Bisericei, ci în apropiere de ea,* pentru că prin botez intrau catehumenii în Biserică. Dar nici botezul până aci nu se săvârșea în interiorul sfintelor locașuri de închinare ; iar de la

1) Tertull. De baptismo, c. I.

2) Beda Venerab. Historia eccles. gentis Anglorum. II. c. 16. Vezi și Mich. Heinecii, op. c. III Th. s. 97: „Aus dem mittelsten Theil der Kirche, begeben wir uns nun in den Vorsaal ...Tauff-Brunnen.“

3) Paulin. Epist. XII ad Severum: Tu (Severus), vero etiam baptisterium basilicis duabus interpositum condidisti.

4) Cyrill. Catech. mystag. I, n. 2: Εἰσῄειτε πρῶτον εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον... ἐκτείνειν τὴν χεῖρα καὶ ὡς παρόντι ἀπετάτεσθε τῷ Σατανᾷ,

5) Cyrill. Catech. mystag. II, n. 1.

6) Sidon. Opera, lib. IV, ep. XV.

7) Augustin. De civitate Dei, lib. XXII, c. VIII.

8) Greg. Turon. Hist. Franc. n. 21.

această dată când se şi desfiinţară cele trei clase ale catehumenilor, baptisteriul fù introdus în narticâ şi se orîndui a se ceti aci şi taina botezului [1]).

Gulielm Caveus întemeiat pe documente vechi, susţine cu tot dreptul, că baptisteriile erau mari, spaţioase şi cu apă din destul, pentru motivul că taina botezului se săvârşea prin *cufundarea*

Măreţul Baptisteriu din oraşul Piza (Italia).

în apă (per immersionem) a catehumenilor, cu care ocaziune aceştia se îngropau mistic prin botez împreună cu Iisus Hristos spre ertarea păcatelor [2]). În cronicele alexandrine (alias paschale),

1) Ioannes Stephanus Durantus. De ritibus ecclesiæ lib. I. c. XIX, n. IV.

2) Caveus. Primitiv. Christian., edit. Anglic., Lond. 1646. Iar în edit. germ. Lips. 1723, la pag. 252, cetim următoarele rânduri: Zu anfang waren die Baptisteria oder Tauffteine nahe an die Kirche angebauet, nachdem aber wurden sie in die Kirche beym eingange aufgerichtet, anzuzeigen, daß die Taufe der eingang in die geistliche und heilige Kirche sey, und endlich sezte man sie gar mitten in die Kirche. Sie waren meistentheils sehr groß und geraum, theils darum, weil damals eine allgemeine Gewonheit war, daß man die Täuflinge unter dhs wasser tauchte; theils auch deswegen, weil die Taufe so selten des jahrs durch ver-

baptisteriului i se dă numirea de *marele luminător*—μέγα φωτιστήριον, *magnum illuminatorium*, — pentru motivul că la cei vechi botezul se chema de obiceiu φώτισμα, *illuminatio*, şi prin el se curăţau acei ce deveneau luminaţi – *illuminati*, – din sfânta baie a acestui mister. Edificiile acestea erau aşă de mari, în cât s'au ţinut şi sinoade în baptisteriul Bisericei sfânta Sofia cea veche zidită de Constantin cel Mare în Constantinopole, după cum cetim acest fapt în actele sinodului chalcedonean [1]), şi în actele sinoadelor cartagenene [2]).

6. Fântâna cu apă din fie care baptisteriu, trebuincioasă pentru a se afundă în ea cei ce se luminau, se chemă de Ciril al Ierusalimului *colimvitră* – κολυμβήθρα, – adică cisternă, ori lac de înotat [3]); iar Optatus din Mileve, o numea *piscina* [4]), fiind că creştinii botezaţi aci, cum ne spune Tertulian, se chemau «pisciculi» (peştişori [5]), după combinaţiunile cabalistice din secolele prime. «*Noi, peştişorii*, zice apologetul, *după peştele nostru Iisus Hristos, ne naştem în apă; nu altfel suntem mântuiţi, de cât rămânând în apa* (botezului)» [6]). Dar şi istoricul Socrat, tot κολυμβήτραν τοῦ βαπτιστηρίου numeşte fântâna din baptisteriu [7]). Totuşi cisterna aceasta a mai fost numită de unii ὑπόνομος, baltă; iar Grigorie cel Mare 'i a zis «*cloacă*», adică canalul de spălare al păcatului strămoşesc; în fine Anastasie Bibliotecarul o chemă *natatorium*, adică locul de înotat pentru curăţirea sufle-

---

richtet wurde, und also allemal eine unbeschreibliche Menge zu einer Zeit getauft wurden.

1) Conc. Halced. act. I: Φλαβίου πρωτογένους τοῦ λαμπροτάτου καὶ τοῦ δυλωθησομένου ὑπάτου, πρὸ ἓξ εἰδῶν Ἀπριλλίων, ἐν Κωνσταντινουπόλει, θείᾳ κελεύσει καθεζομένῳ τῷ ἁγίῳ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας βαπτιστηρίῳ.

2) Suicerus, Thesaur. eccles. voce φωτιστήριον, ex actis concil. Carthagin. pag. 118: Ἐν τῷ φωτιστηρίῳ τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἁγιωτάτης καθολικῆς ἐκκλησίας καθεζέντων τῶν ἁγιωτάτων ἐπισκόπων.

3) Cyrill. Cateh., mystag. II, n. IV: Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν ἁγίαν τοῦ θείου βαπτίσματος ἐχειραγωγεῖσθε κολυμβήθραν. Conf. şi Catech., mystag. III, n. I.

4) Optatus contra Parmen. Lib. III: Cuius *Piscis* nomen, secundum appellationem græcam, in uno nomine per singulas litteras turbam sanctorum nominum continet, ἰχθὺς, quod est latine ***Iesus Christus Dei Filius Salvator***. Conf. şi Augustin., De civit. Dei, lib. XVIII. De aci se înţelege că vechi creştini luau literile iniţiale de la cuvintele Ἰησοῦς, Χριστὸς, Θεοῦ, Υἱὸς, Σωτὴρ = Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu Mântuitorul, şi formau cuvântul ἰχθὺς – peşte. Pentru acest motiv ei chiar reprezentau pe Mântuitorul prin forma peştelui, iar pe creştini prin chipul mai multor peştişori. Conf. Tezaur. Lit., T. II, p. 86, adnot. 1.

5) Peştii erau în mare consideraţiune la popoarele vechi. Acestor vietăţi aquatice li se aducea chiar cult de acele popoare. Egiptenii şi Sirienii deopotrivă adorau peştii; iar preoţii acestor popoare nu mâncau nici odată peşte. Pentru aceea, multe zeităţi aveau chipul acestor vietăţi.

Mai târziu şi Grecii avură peştii lor sfinţiţi. În oraşul Egea din Laconia, se află „balta lui Poseidon" cu peşti pe care nu îi vâna nimeni. (Autorul).

6) Tertull. De baptism., c. I: „Sed nos ***pisciculi*** secundum ἰχθὺν nostrum Iesum Christum in aqua nascimur, nec aliter quam in aquam permanendo salvi sumus. Conf. Tezaur. Liturg., Tom. II. p. 86, adnot. 1.

7) Socrat. Hist. eccl., lib. VII, c. XVII.

tului [1]). Beveregiu însă, aseamănă colimvitra cu lacul de odinioară «Vitezda» din Ierusalim, lângă care zăcea un slăbănog bolnav de 38 de ani, şi aci a fost tămăduit de Mântuitorul [2]).

Cât despre forma baptisterielor, scriitorii vechi o trec cu tăcerea; ei numai despre fântână spun că eră în unele locuri împodobită cu ornamente de porfir, argint şi aur. Scriitorii moderni însă, au complectat golul acesta, din monumentele vechi şi din săpăturile făcute în acest scop. Aşă, renumitul arheolog *Bosio*, din studiele ce a făcut asupra catacombelor din împrejurimea Romei, a dovedit că baptisteriele, de obiceiu aveau forma unui turn [3]); alţii le descriu cu forma exagonală ori octagonală, împodobite cu columne corintice în partea exterioară, având şi cupole d'asupra, cu monogramul lui Hristos pe vârful lor. Se mai găseau baptisterii şi cu forme rotunde. Ele erau afierosite sau Mântuitorului, ori arhidiaconului Stefan, lui Ioan Botezătorul, sau altor sfinţi, către care poporul aveă o veneraţiune deosebită.

c) Pictura din interiorul baptisteriilor, reprezenta în culori ori în mozaic pe Iisus Hristos, Ioan Botezătorul, cei 12 apostoli şi alte chipuri vrednice de închinat. Dar mai erau pictate şi figuri simbolice ca d. e. cerbul, pentru că catehumenul caută cu atâta dorinţă apa botezului, cum caută cerbul prin munţi apa isvoarelor [4]). Se găsea pictat de asemenea, peştele care reprezentă după cum am văzut, pe Iisus Hristos. Mai eră şi columba, pentru că la botezul Domnului, sfântul spirit s'a pogorât asupra Mântuitorului în chip de porumb [5]).

Fântâna, adică colimvitra din mijlocul baptisteriului, cum susţin scriitorii mai noui, eră săpată în piatră într'o formă rotundă, la o adâncime până la pieptul omului; alte fântâni aveau forma crucei. Catehumenul pogorându-se pe câteva trepte în scăldătoarea aceasta, aci preotul îl afundă în apă, şi apoi noul botezat eşea din colimvitră pe alte trepte. Socrat ne dovedeşte că fântânele acestea aveau apă atât de multă, în cât ele semănau cu lacurile şi piscinele unde se puteă înota [6]). De altfel chiar proistoşii bisericeşti orânduiau ca baptisteriele să se zidească acolo unde erau isvoare, sau cel puţin unde se găseau în apropiere rîuri ori ape curgătoare.

Botezurile solemne de obiceiu se făceau la *Bobotează*, *Paşti* şi la *Duminica cinci-zecimei.* Clericii la săvârşirea acestei taine,

1) Du Fresne. Notæ in Paulum Silentiar. pag. 593.

2) Bevereg. Pandect., Notæ in concil. Nicæn., c. XI, n. IV: Hoc nomen (κολυμβήθρα) sortitum videtur a celebri illa κολυμβήθρα sive *piscina*, in qua cœcus Christi iussu lotus rediit videns. – Ioan. V, 5. seq.

3) Bosio, Roma sotterranea, pag. 87.

4) Psalm. 41 (trad. rom.). Iar Ieronim se exprimă astfel în explicarea psalmului XLI: Catehumenus desiderat venire ad Christum in quo est fons luminis, ut ablutus baptismo, accipiat donum remissionis.

5) Luca III, 22.

6) Socrat. Hist. eccles., VII, 17.

purtau vestminte albe sau luminoase, în semn că catehumenul acum este luminat cu baia sfântului botez [1]). Din actele concilielor constantinopolitane, mai aflăm că unele baptisterii aveau şi altare, şi se oficia în ele liturgia la solemnităţile botezului [2]).

Mai vedem şi azi pe la unele catedrale creştine, urme din aceste edificii aţât de bogate în amintirile istorice. Biserica lui Neagoe Basarab din *Curtea de Argeş*, are înaintea ei un turn minunat pe patru stâlpi numit «baptisteriu» şi serveşte numai ca podoabă a monumentului. Catedrala din *Florenţa*, tot aşă are în faţa ei un vechiu baptisteriu octagonal, construit cu mult meşteşug arhitectonic, din marmoră albă şi neagră [3]).

§ 20.

Clopotele—κώδωνες, καμπάναι (Campanæ).

Origina acestor odoare bisericeşti *prin care se vesteşte credincioşilor timpul serviciului liturgic*, cum şi ştiinţa despre introducerea lor în Biserică, sunt învăluite într'un nour de nesiguranţă. Scriitorii însă s'au nevoit a umplea golurile istorice cu deslegări întemeiate pe părerile lor subiective, şi aşă s'au introdus în tratatele de acest fel multe rătăciri, moştenite apoi din scriitor în scriitor.

1. Încă prin secolul IX, găsim pe apuseanul *Amalariu*, un episcop din Metz, susţinând fără texte clasice în cartea sa *«De ecclesiasticis officiis»*, că în timpul persecuţiunilor, creştinii se adunau la cult, fiind chemaţi cu semnalul dat prin lovirea unei bucăţi de fier ori de lemn [4]); dar pe ce se întemeiază Amalariu în credinţa sa, el nu ne arată. De aceea, acest scriitor a şi rămas izolat cu părerea lui, pentru că afară de faptul că el nu ne aduce mărturii în această privinţă, dar nici nu 'şi poate cineva închipui, că tocmai pe acele timpuri când creştinii 'şi făceau cultul

---

1) Bingham. Origin. sive antiquit. eccles., lib. VIII, § 5. Iar Eusebiu în „Vita Constant.“, lib. IV, c. LXI, vorbind despre botezul Marelui Constantin, zice că *„De indată ce ceremonia* (botezul) *fu isprăvită, el* (Constantin) *fu îmbrăcat cu o haină, a cărei albeaţă strălucea ca soarele“*.

2) Concil. Constantinop., act. V: Τὰς γὰρ εἰς τύπον τοῦ ἁγίου πνεύματος χρυσᾶς τε καὶ ἀργυρᾶς περιστερὰς κρεμαμένας ὑπεράνω τῶν θείων κολυμβητρῶν καὶ θυσιαστηρίων μετὰ τῶν ἄλλων ἐσφετερίσατο.

3) În Septembrie, anul 1897, când am vizitat oraşul Florenţa, n'am trecut cu vederea nici măreaţa catedrală mitropolitană de acì, a cărei zidire din marmoră albă cu încrustări din marmoră neagră s'a început în secolul XIV şi s'a terminat în secolul XIX. Dar mai vechiu de cât catedrala este baptisteriul din faţa ei, zidit cum se zice, prin secolul VII cu material dintr'un templu păgân, şi a servit drept catedrală până în secolul XII.

4) Amalar., De officiis, lib. IV, c. XXI: Omnis salutatio deest in istis tribus diebus (maioris hebdomadæ)... nec altitudo signorum, quæ fiebat per *vasa aerea, deponitur, et lignorum sonus* usquequaque humilior aeris sono, necessario pulsatur, ut conveniat populus ad ecclesiam.

în locuri ascunse, ei ar fi mai avut şi cutezanţa să dea semnale de chemare cu sunete tari, în faţa păgânilor îndârjiţi. În secolul XVI-lea *Baroniu* [1]), şi în al XVII-lea *Bona* [2]), combat cu tărie pe Amalariu.

De către alţi scriitori, s'a introdus în tratatele lor liturgice, greceşti, ruseşti, româneşti, ş. a., o altă eroare şi mai crassă, care s'a moştenit apoi, aproape de unanimitatea urmaşilor lor. Rătăcirea aceasta se întemeiază pe un text luat din scrierile lui Ignatie Teoforul, episcopul Antiohiei, prin a cărui interpretare greşită, se crede, că în cele trei secole prime, creştinii erau chemaţi în taină la cult, prin nişte oameni numiţi «Θεοδρόμοι» sau «*cursores*», adică «drumeţii Domnului», cari spuneau în ascuns fie cărui fiu al Bisericei, timpul şi locul unde avea a se săvârşi serviciul divin. Dar noi vom aduce aci citatul din epistola lui Ignatie către Policarp, episcopul Smirnei, pe care se întemeiază tâlcuitorii greşiţi, şi vom vedea că Ignatie prin cuvântul Θεοδρόμοι, înţelege alt ceva de cât «vestitori tainici» ai cultului creştinesc. Iată ce zice Ignatie lui Policarp: «*Cuvine-se, in Dumnezeu, Prea Fericite Policarpe, să ţii o adunare, cu multă cuviinţă in Domnul, şi să alegeţi* **pentru hirotonie** *pe cineva, pe care-l aveţi mai iubit şi harnic, care să se poată numì* **alergător al lui Dumnezeu** (Θεοδρόμος). *Pe acesta să-l ingrădiţi cu mare onoare, pentru ca el plecând in Siria, să prea mărească dragostea voastră sârguincioasă, întru mărirea lui Hristos*» [3]). Prin urmare Ignatie vorbeşte aci de hirotonia veri unui bărbat destoinic, care trebuia să meargă în Siria spre propagarea credinţei. Pentru întărirea celor ce susţinem aci, mai aducem un alt text din epistola aceluiaşi părinte apostolic, către Smirneni, pe cari îi îndeamnă că «*pentru mărirea lui Dumnezeu, se cuvine ca Biserica* (smirneană) *plină de demnitate, să hirotonisească* «*reprezentanţi bisericeşti*» [4]). Iar Policarp în epistola sa către Filadelfieni, vorbeşte tot de asemenea oameni, numindu-i în acelaşi chip «*reprezentanţi*» (πρεσβεύσοντα [5]). Aceşti «Θεοδρόμοι» numiţi în alt loc «Θεοπρεσβῦται» şi «πρεσβεύσοντα», erau ori diaconi, ori cle-

---

1) Baron., an. LVIII, n. CVIII ad. Antverp. 1610: Haud adsentimur Amalario, qui existimavit, *tempore persecutionis ecclesiæ*, sonitu lignorum, ad synaxin, vocari solitos christianos.

2) Bona, De rebus liturgicis, lib. I, c. XXII, n. I: Amalarius lignorum sonitu christianum populum congregatum ait, *quando latitabat per cryptas propter persecutores*. Non adsentitur Amalario Baron. an. LVIII, n. CVIII... eo lignorum strepitu se proderent et ad necem sibi inferendam gentiles provocarent.

3) Ignatie. Epist. ad Polycarp., n. VII: Πρέπει, Πολύκαρπε θεομακαριστότατε, συμβούλιον ἀγαγεῖν θεοπρεπέστατον, καὶ χειροτονῆσαι τινά, ὃν ἀγαπητὸν λίαν ἔχετε καὶ ἄοκνον, ὃς δυνήσεται Θεόδρομος καλεῖσθαι. Τοῦτον καταξιῶσαι, ἵνα πορευθεὶς εἰς Συρίαν δοξάσῃ ὑμῶν τὴν ἄοκνον ἀγάπην εἰς δόξαν Χριστοῦ.

4) Ignat. Epist. ad. Smyrn., n. XI: Πρέπει εἰς τιμὴν θεοῦ χειροτονῆσαι τὴν ἐκκλησίαν θεοπρεπεστάτην (leg. θεοπρεσβύτας) κ. τ. λ.

5) Polycarp. Epist. ad Philipp., n. XIII: Ὅπερ ποιήσω, ἐὰν λάβω καιρὸν εὔθετον, εἴτε ἐγώ, εἴτε ὃν πέμψω πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν.

rici inferori, pe cari episcopul îi hirotonea și-i trimetea în calitatea de *delegați* la alte Biserici cu vr'o însărcinare bisericească sau pentru întărirea cuvântului. Iar cum se vesteau creștinii în cele d'intâiu trei secole, pentru ca să vină la Biserică, despre aceasta nu găsim texte clasice; și tot ce s'ar spune în această privință cu o presupusă siguranță, nu este nimic temeinic. Știm însă că asemenea chemări se făceau în cel mai strict și necunoscut secret. Poate că diaconițele erau mai îndămânatece întru a vesti tainic pe creștini, pentru că ele nu erau observate cu atâta strictețe de păgâni [1]).

2. Din secolul al IV-lea încoace, începe a se mai lumina această cestiune; dar semnalele de chemare la serviciul divin, le luăm din mânăstirile de pe atunci, de unde apoi s'au întins și în Bisericile din sate și orașe. Așà, Pahomie întemeetorul ordinei monahilor din insula *Tabena* situată în apele Nilului, cam pe la anul 340 îndemna pe acești pustnici, ca atunci *«când monahul va auzi sunetul tubei»*, adică al **trâmbiței,** *«pentru adunare, să alerge îndată»* la chemarea acestui instrument, pentru a face rugăciune în comun [2]). De aci vedem că în Africa nordică se obișnuia trâmbița pentru chemarea la cult a creștinilor, tot așà ca și odinioară la Iudei [3]). Asemenea și Ioan Scărarul, egumenul monahilor din muntele Sinai prin secolul VI-lea, în a XIX-a treaptă a scărei sale, rostește următoarele cuvinte: *«Ascultăm cu băgare de seamă ca să înțelegem semnul de cântare al sfintei trâmbițe, prin care se adună* (la cult) *ceata fraților»* [4]). În timpul lui Ioan Scărarul, erà așà dar în obișnuință și în Palestina, tot trâmbița. Mai târziu a încetat acest semnal.

Ioan Cassian însă († 432), ne spune că în Galia sudică unde a stabilit el ordinea monahală, *«pe când* (frații) *auzeau bătându-se* **în ușă cu ciocanul** (mallei) *la deosebitele chilii, pentru*

---

1) *Presviterele și diaconesele* (πρεσβύτιδες, διακονίσσαι I Tim. 5, 9. Tit 2, 2), erau femei alese pe timpul apostolilor din bătrâne, văduve și fecioare, dar cari se devotau Bisericei pentru serviciul sexului lor s. e. la masa agapelor, botezul femeilor, supravegherea acestora, ș. a. La serviciul preoției, propoveduirei și al păstoriei, ele nu luau parte. Presviterele pare că erau un grad mai înalt și această treaptă a ținut până în secolul IV; clasa diaconeselor însă a existat în orient până în secolul XIII. Conf. Eusebiu Popovici, Ist. Bis. I, p. 222. Asem. Vering. Kirchenrecht S. 409 și Bisping, Exegetisches Handbuch zum N. T. VII Band S. 204.

2) Pachomius. Regula c. III. Bibliothec. patr. Tom. XV: „Quum audierit vocem tubæ ad collectam vocantis, statim egrediatur". Știm că Pahomie a scris un **Codice în limba egipteană** cu regulele monahilor. Codicele a fost tradus de Fericitul Ieronim pe la anul 404 în limba latină. Din acesta am extras acest text cu privire la „tuba". (Autorul).

3) „Și la zilele cele de bucurie ale voastre, și la sărbătorile, și la lunile cele noui ale voastre să sunați *în trâmbițe* (בַּחֲצֹצְרֹת ori שׁוֹפָרוֹת) zice Iehova". Num. 10. 10. Conf. Num. 29, 1. Lev. 23, 24. I Cron. 15, 24. II cron. 5, 12. 7, 6. 29, 26. Ezra, 3, 10. Neem. 12, 35. Psalm. 81, 3.

4) Ioannes Climacus. Scala paradisi, gradu XIX. Biblioth. patr. tom. V: „Observemus accurate et intelligamus, signo sacræ tubæ canente cogi fratrum cœtus".

a fi chemaţi la rugăciune ori la lucru, fie care eşea îndată din chilia sa» [1]). Tot asemenea ne încunoştiinţează şi Paladie (sec. V-lea), că *«deşteptătorul bătea noaptea cu ciocanul la chiliile tuturor pentru a chema pe fraţi la închinăciune şi bine cuvântarea dimineţei»* [2]).

În mânăstirea de călugăriţe din Betleem, întemeiată de Paula, se da semnalul de adunare la Biserică prin cântarea **„Alliluia** הַלְלוּיָהּ**“**. Despre această faptă Ieronim ne spune, că *«după ce s'a cântat «Alliluia», prin care semn se chemau la adunare* (călugăriţele), *nici uneia nu 'i mai erà îngăduit să mai rămână acasă»* [3]).

Iar din actele sinodului II-lea nicean (an. 787), cunoaştem că în alte părţi ale orientului, erà vechiul obiceiu de a se da semnalul de adunare la Biserică, prin lovirea cu ciocanul într'o scândură lungă de lemn sau **„în sfintele lemne sunătoare“** — ἱερὰ ξύλα σημάναντες—[4]); dar de şi abia în secolul VIII-lea găsim mărturii despre **„toaca de lemn“** rămasă în Bisericile orientale până azi, totuşi nu încape îndoială că semnalul de acest fel exista în Biserică chiar prin secolul IV-lea, când se obişnuia a se bate cu ciocanul în uşile chiliilor. Teodor Studitul [5]), Nicefor Blemide (secolul XIII [6]), şi alţi scriitori, privesc toaca de lemn, ca un obiect bisericesc foarte vechiu. Iar Sofronie al Ierusalimului († 638), Teodor Balsamon (secolul XII-lea) ş. a., vorbesc şi de *toaca de lemn* – τὸ μέγα σημαντήριον, şi *de* **cea de fier** – τὸ σίδηρον – [7]). De aci vedem că toaca de lemn, e mult mai veche de cât cea de fier. După Sofronie, σημαντήριον (toaca) însemnează «trâmbiţa îngerilor» [8]).

---

1) Cassian. De institutis cœnobiorum (cârmuirile mânăstirilor chinoviale), lib. IV. c. XII: Quum sonitum pulsantis ostium ac diversorum cellulas percutientis audierint, ad orationem eos scilicet seu ad opus aliquod invitantis, certatim e cubilibus suis unusquisque prorumpit.

2) Palladius. Historia Lausiaca cap. CIV: Τὸ τηνικαῦτα τῷ ἐξυπνιαστικῷ σφυρίῳ τὰς πάντων ἔκρουεν κέλλας, συνάγων αὐτοὺς εἰς τοὺς εὐκτηρίους οἴκους πρὸς ὀρθρινὴν δοξολογίαν.

3) Hieron. Epist. XXVII. Epitaph. Paulæ: „Post Alleluiah cantatum, quo signo vocabantur ad collectam, nulli residere licitum erat“. Şi în mânăstirile din România se bate noaptea în uşa fie cărui monah, zicându-i-se cuvintele: „vremea cântărei ceasul rugăciunei“. După acea se bate toaca de lemn umblând împrejurul Bisericei, şi apoi se trag clopotele. Aceste obiceiuri sunt cum vedem, din secolul IV.

4) Concilium septimum Act. 4. mentionem fecerit, his verbis: Ἅπαντες ἀναστάντος τὰ τε ἱερὰ ξύλα σημάναντες συνηθροίσθησαν ἅπαντες (Iacob. Goar Evcholog. græcor. pag. 450). Conf. Hermann Adalb. Daniel Codex, Tom. IV, p. 198–199.

5) Theodorus Studita in Carminibus: Veluti tuba percute *lignum tempore* suo ut opus est.

6) Nicephorus Blemides in Vita s. Pauli Latrensis: Imperat, *ut ante tempus lignum congregans monachos pulsetur*, et sacra mistagoga peragatur.

7) Theodorus Balsam. Iuris Græcor. lib VII în Goar pag. 450: τὸ σίδηρον; adică semnalul se dă cu toaca de fier. Şi în alt loc zice tot Balsamon: τὸ μέγα σημαντήριον εὕρηται=„se află toaca cea mare“ (de lemn). Daniel, Codex, IV, p. 200.

8) Cuvântul τὸ σημαντήριον, se derivă de la verbul σημαίνω = dau semnalul. Deci în numirea sa de „toacă“ se ia în înţeles impropriu. Iar cuvântul τὸ

Pe când semnalele date prin trâmbiţă şi lovirea în uşă cu ciocanul, erau răspândite numai în mânăstiri, semnalu prin toacă s'a generalizat în toate Bisericile răsăritene [1]), şi se păstrează cu multă evlavie mai ales în România, unde se bate toaca ritmic şi cu multe întorsături muzicale. Nu tot cu această rigoare se păstrează toaca, şi în celelalte Biserici ortodoxe [2]).

3. Dintre toate semnalele de rugăciune, cel mai armonios şi plăcut este cel dat prin **sunetul clopotelor** Asupra originei acestor odoare bisericeşti, există foarte multe păreri. Unii voesc a susţine că clopotele au fost introduse în Biserică, încă de pe timpul lui Constantin cel Mare, crezând că de oare ce ele erau în întrebuinţare din vechime la păgâni, prin urmare şi creştinilor le-a convenit mai bine a chema pe credincioşi prin sunetul lor în casa Domnului, de cât prin sunete de trâmbiţe, lemne şi fier. Aceştia însă nu ne aduc nici un text, ci se întemeiază numai pe presupunerea lor subiectivă.

Este drept că Egiptenii cunoşteau clopotele [3]); iar Aaron fratele lui Moisi, purta *«clopoţei de aur»* (פַּעֲמֹנֵי זָהָב [4]), la mantia sa (מְעִיל, ποδήρης), obişnuită în cultul mozaic [5]). În Atena vinderea peştelui, şi în Roma deschiderea băilor publice, se făceau prin sunetul clopotelor [6]). Plaut vestitul poet comic al Romei, vorbeşte adesea ori de clopot şi 'l numeşte *tintinabulum*, pentru a imita mai bine sunetul acestui obiect [7]). Dar de aci nu se poate deduce

σίδηρον, însemnează o bucată de fer, sau „ori ce fer". Pentru aceea creştinii vechi pentru a face o deosebire ziceau: ἁγιοσίδηρον = sfântul fer, sau „toaca de fer"; ori: ἱερὰ ξύλα = sfintele lemne, adică „toaca de lemn".

1) Conf. Bona. De rebus liturgicis, lib. I. c. XXII, n. II: Et tubæ quidem ac mallei usus ad sola monasteria pertinuisse videtur; ligna autem ab *omnibus ecclesiis usurpata fuerunt*, longoque spatio permansit eorum consuetudo, quia campanas serius receperunt.

2) Leon Allaţiu spune în *„Dissertat. de recentiorum græcorum templis"* că *„Clericii greci obişnuesc să facă chemarea la Biserică cu instrumente de lemn* (toaca), *adică cu un lemn dublu* (binarum) *lung de 10 picioare, gros de două degete şi lat de patru degete, netezit bine* (optime dedolatum), *ne despicat şi ne crăpat. Lemnul se ţine cu mâna stângă de mijloc, de către un cleric ori şi altă persoană, şi cu dreapta se bate cu un ciocan, mergând cu lemnul când într'o parte când în alta. Lemnul se bate pe o parte şi pe alta, aproape de unde se ţine cu mâna stângă, pentru ca lovitura să fie când plină, când gravă, când ascuţită, când deasă, când rară, şi aşa să se producă urechilor, cea mai dulce armonie muzicală"*.

3) M. N. Bouillet. Diction. univers. de sciences, de lettres et de artes, Paris 1870, pag. 364.

4) וַיַּעֲשׂוּ פַעֲמֹנֵי זָהָב II M. 39, 25.

5) וַיַּעַשׂ אֶת־מְעִיל הָאֵפֹד מַעֲשֵׂה אֹרֵג כְּלִיל תְּכֵלֶת׃ II M. 39,22.

Între lucrurile vechi descoperite în Babilonia, s'a aflat şi clopotul în forma de astăzi. Conf. Brockhaus' Lexikon, 14 Aufl. II B. S. 234.

6) În epigramele poetului latin Marţial († 103 d. Hr.) cetim aceste cuvinte zise servitorului băilor: „Redde pilam sonat æs Thermarum; ludere pergis?" = Dă la o parte stâlpul de bară când sună clopotul băilor; te duci să te joci?

7) A. Lerosey Man. Liturg. Introduct. a la Liturgie, Paris 1890, p. 265–268.

că clopotele erau folosite la Biserică în secolul al IV-lea al creştinismului.

Alţii susţin că clopotele au fost întroduse în Biserică de Paulin episcopul Nolei († 431) din Campania. Ei cred că de oare ce în Campania erà arama cea mai bună pentru clopote, mai bună chiar de cât cea din Corint, şi fiind că de la *«Campania»* s'au numit şi ele în Biserica apusană *«Campana»* ori *«Campanola»*, apoi mai interpretând în sensul lor şi etimologia acestor cuvinte, deduseră fără temeiu, că în secolul V-lea Paulin de Nola ar fi fost chiar inventatorul lor [1]). Dar dacă Paulin ar fi avut acest merit, l'ar fi arătat el însuşi în epistolele sale către presviterul galican Sulpiciu Sever, în cari vorbeşte cu minuţiositate de multe monumente şi odoare religioase [2]).

Unii ziseră că clopotele se aflau în Biserică pe timpul lui Augustin († 430). Mulţi mai cred că *Sabinian* (an. 604—606), succesorul lui Grigorie cel Mare la episcopatul Romei, are meritul că le-a întrodus în cultul creştin; dar nici pentru Sabinian nu există argumente serioase. Tot ceea ce se ştie, este fapta, că în finele secolului al VI-lea, *Grigorie Turoneanul* († 595) ne arată că la Biserica lui din oraşul francez *Tours*, avea clopote întrebuinţate în cult [3]); iar prin secolul VII-lea şi cele următoare se respândiră cu încetul în tot occidentul. Beda Venerabilul († 735), de asemenea ne afirmă în Istoria Bisericei engleze, că la moartea egumenei *Hilda* în finele secolului VII-lea, se obişnuià a se chemà pioşii şi a se îndemnà la rugăciune prin un sunet nou de clopot [4]). Dar cine e **primul întroducător** în cult, al acestor odoare, noi nu putem dovedì, mai ales că le găsim întrebuinţate şi înainte de era creştină.

De şi sfinţirea şi botezarea clopotelor o găsim în apus chiar pe timpul lui Carol cel Mare, totuşi obiceiul acesta s'a întrodus oficial în Roma, abia în secolul X-lea (an. 968) când i se dădu unui mare clopot din Lateran numele *«Ioan»*, în onoarea episcopului de pe atunci Ioan XIII-lea (965 – 972 [5]).

---

1) Între cei ce susţin că Paulin ar fi fost întroducătorul clopotelor în Biserică este şi Abatele F. Lagrange. El susţine aceasta, fără temeiu, în opera sa „Histoire de saint Paulin de Nola".

2) Epistolele lui Paulin trimise amicului său Sulpiciu Sever, sunt: epistola I, V, XI, XVII, XXII, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI şi XXXIII, din cele 51 de epistole câte a scris Paulin.

3) A. Lerosey, Manuel Liturgique, Introduc. a la Liturgie, Paris 1890, p. 266: Saint Gregoire de Tours, nous apprend *qu'il y avait des cloches dans son eglise.*

4) Beda Vener. Histor. eccles., lib. IV, c. 23: *Novum campanæ sonum* quo ad orationes excitari vel convocari solebant.

5) Bona, De rebus liturgicis, lib. I, c. XXII, n. VII: Usum quidem benedicendi campanas, scribit Baronius, a Ioanne XIII traxisse originem, qui anno DCCCCLXVIII campanam Lateranensem miræ magnitudinis, antequam super campanile elevaretur, sacris ritibus Deo consecravit, atque Ioannis nomine nuncupavit. Sed multo antiquiorem esse ex ritualibus libris integro... ut eruditissimus Menardus... ex codice Rhemensi tempore Caroli magni exarato.

Obiceiul sfinţirei şi al botezărei clopotelor, s'a introdus mai târziu şi în orient [1]).

4. În Biserica răsăriteană, vedem clopotele abia în secolul IX-lea (an. 865), când, după cum cetim în analele Veneţiei, *Ursul Patriciacul* dogele (ducele) Veneţiei, trimise în dar împăratului bizantin Mihail, două-spre-zece clopote minunate, cu sunete

Clopotul cel mai mare din lume ruinat încă din secolul 18.
El are greutatea de 200 tone şi stă lângă catedrala „Adormirea" din Cremlinul Moscvei, în care se ung Ţarii Rusiei. Toate acestea eu le-am văzut în luna August anul 1898. (Autorul).

1) În catedrala „Uspenski" din Cremlinul (cetatea) Moscvei (Rusia), se află clopotul cel mare în greutate de 200 tone, înalt de 5 metrii şi 8 cent., cu o periferie de 18 metrii. El a căzut din turlă la anul 1735, în care stare de ruină l'am văzut şi eu în luna August, anul 1898. Poartă numele de „Ţarul clopotelor". Se zice că lângă Peking (China), în templul „Marelui clopot" (Ta-sung-se), este un clopot de 7 metrii înălţime, cu inscripţii chineze pe din lăuntru şi pe din afară. Şi clopotele cele mari din România sunt botezate cu nume s. e. clopotul cel mare ce eră odinioară la Cozia, dar care acum se află la Biserica lui Neagoe din Curtea de Argeş, e botezat cu numele „Mircea-Vodă". (Autorul).

puternice şi frumoase[1]). Iar împăratul a orânduit ca ele să fie aşezate în clopotniţa (καμπανάριον) anume construită la Biserica sfintei Sofii. După aceasta, clopotele se introduseră cu repeziciune şi în orient, se înmulţiră şi se zidiră turnuri pentru suspendarea şi păstrarea lor; iar din sunetul acestor odoare, se căută a se combina o armonie muzicală[2]).

Dar Turcii cucerind Constantinopolul în an. 1453, interziseră în împărăţia lor clopotele pe la Biserici, şi de aceea rămaseră în întrebuinţare iarăşi toaca de fier pentru dumineci şi sărbători, şi cea de lemn pentru zilele săptămânale. În timpul nostru s'a început în Turcia îngăduinţa clopotelor pe la creştini; dar ele sunt mici pentru că n'a dispărut sfiala de Otomani[3]).

Sunetele dulci şi tainice ale clopotelor bisericeşti, înveselesc pe creştini când ei sunt chemaţi la cult în zilele de dumineci şi sărbători, precum şi la Tedeumuri; îi întristează însă, când li se anunţă încetarea din viaţă a fraţilor lor, ori li se vestesc incendii, răsboae şi evenimente grave.

Ca parte simbolică, clopotele însemnează *«vocea lui Dumnezeu»*, care chiamă pe pioşi la rugăciune.

---

1) Bona. De rebus liturgicis, lib. I, c. XXII, n. II: Campanas usui græcis esse cœpisse anno DCCCLXV, refert Baronius ex historiæ Venetæ scriptoribus adserentibus, **Ursum Patriciacum** Venetiarum ducem primum omnium dono misisse *duodecim* mirificæ artis et valde sonoras Michaëli imperatori, qui eas in turri ad s. Sophiam extructa collocavit. Conf. şi Daniel, Codex, Tom. IV, p. 199.

2) La fie care Biserică se înmulţiră clopotele după avuţia ei. În clopotniţa „Ivan Weliki" din Cremlinul oraşului Moscva, sunt nu mai puţin de 35 clopote mari şi mici. De altfel, mai ales în oraşul acesta sunt clopote multe mai la fie care Biserică. Ele sunt sunate în zilele de Dumineci şi sărbători, fiind lovite cu ciocane de fier, pentru a scoate sunete frumoase şi armonioase. Cele mai frumoase sunete de felul acesta, le-am auzit în toată Rusia, dar mai ales în Moscva. (Autorul).

3) *Evreii* din vechime erau chemaţi la templu prin sunetul trâmbiţei (Num. 10,10. Conf. Num. 29,1. Lev. 23,24.) Astăzi ei nu mai au nici un semnal pentru chemarea la rugăciune în templele şi sinagogele lor. Orele de rugăciune se scriu pe uşa templelor, ori se comunică verbal închinătorilor lui Iehova.

Turcii însă şi toţi Islamiştii, de şi nu întrebuinţează clopote, trâmbiţe sau toaca, totuşi **Muezinii** ori **Imamii,** adică cantorii ori preoţii lor, se sue în minaretele – turlele moscheelor şi giamiilor –, şi de acolo, la timpuri hotărâte, chiamă cântând lugubru pe Islamişti la rugăciune în casa lui Allah.

Cuvintele acestea ce se cântă sunt luate din Coran: *„Veniţi, veniţi la rugăciune;* **Alah** *este Dumnezeu adevărat şi* **Mahomed** *singurul său profet"*. O cântare foarte frumoasă de felul acesta, am auzit-o la Constantinopole în minareta moscheei *„Hamidiè"*, Vineri 28 August anul 1898, când sultanul Abdul Hamid venea la moschee să se roage, cu toată strălucirea orientală a selamlâcului.

Iar *Budiştii* de azi sunt chemaţi la pagode (temple) pentru rugăciune prin bătaea sgomotoasă a unei mari tobe, ce stă în curtea fie cărei pagode pentru scopul acesta.

Sălbatecii africani şi insulari se adună la cultele lor, fiind strigaţi pe nume ori bătându-li-se o tobă sgomotoasă. (Autorul).

§ 21.

Arhitectura religioasă păgână, veche şi modernă.— Stilurile arhitecturei bisericeşti.

După ce am văzut până aici, tot ce ne foloseşte cu privire la sfintele Biserici, adică modul cum au fost ele împărţite în interiorul lor din timpurile cele mai vechi şi până azi, acum putem să formulăm şi stilurile arhitectonice obişnuite în construcţia Bisericilor răsăritene şi apusene, şi să urmărim mai de aproape firul lor istoric.

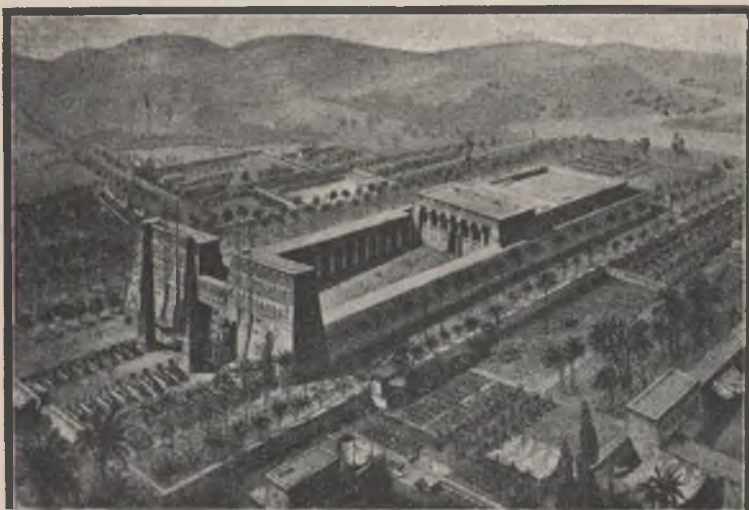

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, Mercuri 18 August anul 1904, intră cu mare frică în colosala piramidă a regelui „Cheops" înaltă de 146 metrii; cercetează apoi toate piramidele „Giseh", marele sfinx şi templul fără ferestre. Toate aceste străvechi şi uriaşe zidiri, sunt făcute din granit, aproape de locul unde e acum oraşul Cairo (Africa-Egipt).

La clădirea sfintelor Biserici, arhitectul a căutat totdeauna să 'şi înfăţişeze simţul gustului şi al frumosului, cum şi fantazia lui vioae; iar peste toate acestea a voit să predomnească simţimintele religioase şi spiritul doctrinei creştine. În toate timpurile, stilurile arhitectonice, au spus ele însăşi privitorului, menirea edificiului şi cum trebue să cugetăm în lăuntrul lui [1]). Pentru

1) Chiar şi Evreii au avut arhitectura lor ajunsă în floare mai ales pe timpul regilor lor David şi Solomon, căci iată ce cetim în Cartea I a Cronicelor,

aceea Bisericile au avut totdeauna o înfăţişare măreaţă, impunătoare, gravă, potrivit ideilor înalte şi sentimentelor frumoase de cari suntem stăpâniţi când intrăm în ele. Teatrele se deo-

Marele templu egiptean de granit al zeului Isis de la File în Egiptul de sus, unde erà vechea cetate Taşompso. Azi e o uriaşă ruină.

---

cap. 14, v. 1: וַיִּשְׁלַח חִירָם מֶלֶךְ־צֹר מַלְאָכִים אֶל־דָּוִיד וַעֲצֵי אֲרָזִים וְחָרָשֵׁי קִיר וְחָרָשֵׁי עֵצִים לִבְנוֹת לוֹ בָּיִת׃ (Şi Hiram regele Tirului, trimise soli la David şi lemne de cedru şi lucrători de zid şi lucrători de lemne pentru a-i zidì casă).

sobesc prin stilul și simbolismele lor din frontispiciu, cum și prin figurile mitologice și adesea ori comice cu care sunt decorate; și de aceea chiar suntem înclinați când le vizităm, ori către sentimentele mărețe, sau creștem prin bucuria inimei noastre. Paraclisele mortuare, mauzoleele și alte locașuri de felul întristător, sunt potrivite în construcție cu menirea ce li se dă; iar circurile și edificiile de petreceri lumești au stilul caracteristic veseliei. Iată dar cât de ușor cunoaștem după modul construcției, scopul fie

Chipul străvechiului rege egiptean **Seti I**, cu ieroglife împrejur, ziditorul multor temple și cetăți în văile Nilului. El a domnit cu 2.500 ani înainte de Hristos.

cărei clădiri, chiar fără să fim meșteri de profesiune.

I. *Arhitectura* [1]), și-a luat nașterea, odată cu nevoia ce a simțit omul de a-și face adăposturi în contra vânturilor, ploei,

1) Cuvântul „arhitectură" se derivă de la ἀρχή și τέχνη, și însemnează principiul artei, al construcției; iar arhitectura este arta de a zidi după niște regule studiate și hotărîte, în cât să răsară de aci gustul frumosului.

căldurei şi frigului; apoi în contra fiarelor sălbatice şi a duşmanilor periculoşi [1]). S'a mai simţit iarăşi nevoia de locaşuri pentru adoraţiunea lui Dumnezeu, bine înţeles acomodându-se piosul în meşteşugul zidirilor, cu gustul său patriarhal şi plin de simplitate. Dar cu cât omul a propăşit în ştiinţă şi artă, cu atât vedem şi clădirile lui mai sistematic lucrate şi îngrădite cu gusturi frumoase.

1. În cercetările arheologice ce se făcură în **Egipt** în secolul

Strălucitul palat al reginei Asiriei Semiramida (2.000 ani a. Hr.) în străvechea cetate Babilonul, cu grădinile suspendate în aer pe ţărmii râului Eufratul. Abia se mai cunoaşte azi locul acesta unde era atunci una din cele 7 minuni ale lumei.

XIX şi XX, învăţaţii dădură peste temple zidite cu tărie şi bună chibzuire. Erodot părintele Istoriei omeneşti, vorbeşte cu admiraţiune de aceste lucruri, ale căror rămăşiţe şi acum ne atrag uimirea noastră. Ruinele templelor de la oraşele egiptene de azi : *Luxor*, *Karnac* (unde era vechea Tebă) şi *Assuan*, *Isambul*, *File* (din

1) Geologii cred că omul preistoric a învăţat a-şi face locuinţele de la animale şi cu deosebire de la *castori*, cari şi azi îşi întocmesc locuinţele cu gust artistic şi construesc zăgaze împletite cu nuele pentru oprirea apelor. Locuinţele omului preistoric fură conice, ori eliptice; iar omul istoric s. e. Egipteanul, Haldeul ş. a., îşi perfecţionară locuinţele şi zidiră edificii uriaşe.

Egiptul de sus [1]), sunt făcute din granit și încungiurate cu columne și obeliscuri cu ieroglife, ori scobite într'o singură piatră și acoperite în lăuntrul lor cu sculpturi și picturi ce înfățișează acte religioase, procesiuni, răsboae, cuceriri de cetăți, triumfuri, ocupațiuni din viața agricolă, scene din viața casnică, prosternări înaintea regilor ș. a. Toate acestea împreună cu aleele de sfinxi de acolo și alte zidiri uriașe, ne dovedesc cultura și sârguința acelui popor egiptean, cinstit, muncitor și dornic de a-și aveà atâtea lucrări ne întrecute în lume prin tăria și măreția lor, dar lipsite câteodată de simetrie și proporțiuni egale [2]). În vechile clădiri egiptene, găsim împodobiri cu columne scurte, rotunde ori poligonale

Marele palat din Khorzabad al lui Sargon regele Asiriei (722 -705 a. Hr.). Azi abia se mai știe unde erà această zidire.

1) Templele egiptene (p. 164, Tez. Lit., T. II), cuprindeau mai multe camere ale căror acoperișuri erau susținute pe stâlpi groși, scurți și deși. Intrarea în temple erà prin o poartă gigantică, de unde fu mai târziu inspirat și arhitectul Propileului de pe Acropole. Păreții templelor erau acoperiți cu figuri și ieroglife tăiate în piatră și colorate cu văpseli. Statua marelui zeu erà în mijlocul templului.

La Egipteni, Indieni, Arabi și în fine aproape la toate popoarele vechi, găsim **sexul femenin separat** de cel masculin în temple și chiar la petrecerile familiare. Templele egiptene erau **întunecoase,** pentru ca omul să fie mai bine dispus a cugeta la misteriele religioase. Conf. Poussin, Manuel clas. d'archéol. chrét., Paris, 1865, pag. 5. Meyers, Reisebücher, Egypten. Leipzig u. Wien, 1895.

2) Poussin, Manuel classique d'Archéologie chrétienne, Paris, 1865, pag. 5. Piramidele de la **Memfis** și multe monumente egiptene sunt cele mai vechi lucrări arhitectonice din lume. Unele din ele atingeau vârsta de 3000 de ani la începutul erei creștine.

și încărcate cu scrieri ieroglifice [1]). Capitelurile columnelor sunt înfrumusețate cu frunze de palmi, lucru pe care îl vedem împrumutat mai târziu și în capitelurile corintice din Grecia. Ușile și ferestrele le aflăm făcute numai în linie dreaptă; acoperișul era plan și tavanul împodobit cu stele de aur pe un câmp albastru. Vrednice de admirat sunt și **uriaşele piramide** ale vechilor regi egipteni. Ele stau în ființă până în zilele noastre. Într'însele se puneau cadavrele îmbălsămate ale regilor pentru a se păstra mii de ani [2]).

Străvechea cetate Babilonul pe țărmii râului Eufratul, zidită de puternicul rege **Nimrod** (2600 ani a. Hr.). Mai departe (la mijloc), se vede și biblicul **Turn al Babilonului** înălțându-se în nouri. (Genesa cap. 10 și 11). Azi toate acestea sunt praf și cenușă.

1) Arhitecții de știință din zilele noastre, rămân uimiți în fața mecanicei egiptene, cu care ridicau pe piramide blocuri enorme de piatră în greutate fie care de 40 tone (40 mii chilograme), la o înălțime de 146 de metrii. Cu aceeaşi mecanică se aduceau din depărtări mari *obelisci* şi *sfinxi* de granit, lucrați în monoliți colosali. Obeliscul de lângă *Charing-Cross-station* din Londra şi cel din Paris din fața *Luvrului*, pe cari eu 'i-am văzut în acele oraşe europene, sunt două lucrări minunate ale vechilor Egipteni, aduse din văile Nilului. Piramida egipteană „Cheops" are într'însa 256.000 metrii cubi de material, cu care s'ar face un zid de 2 metrii înălțime şi 50 cm. lățime, lung de la oraşul Lisabona (Portugalia) şi până la Varşovia (Polonia). Restaurarea ei ar costa azi 500 milioane franci. (Autorul).

2) Iată cum s'a zidit **piramida lui Cheops**. Istoricul Erodot (Cartea II, c. 125), după ştirile pe care le-a adunat de la Egipteni, ne spune că „din ordinul regelui egiptean *Cheops* sau *Fiops* (1.500 ani a. Hr.), 100.000 de oameni au lucrat *zece ani* de zile pentru aducerea pietrelor din munții *Arabici* la munții Libiei şi de aci la locul unde s'a zidit piramida ce poartă numele regelui. (La

2. Dacă venim în vechea **Asirie**, aci găsim descoperirile consului frances Botta, care reînviază pe la anul 1844 frumoasele istorisiri biblice, despre monumentele din aceste locuri. Ruinele palatului din *Khorzabad* (p. 167, Tez. Lit., T. II), zidit odinioară de regele Sargon (an. 722 – 705 a Hr.), pe o întindere de $4^1/_2$ hectare de pământ (15.000 n. p.), ruinele de la Ninive, sculpturile și scrierea cu-

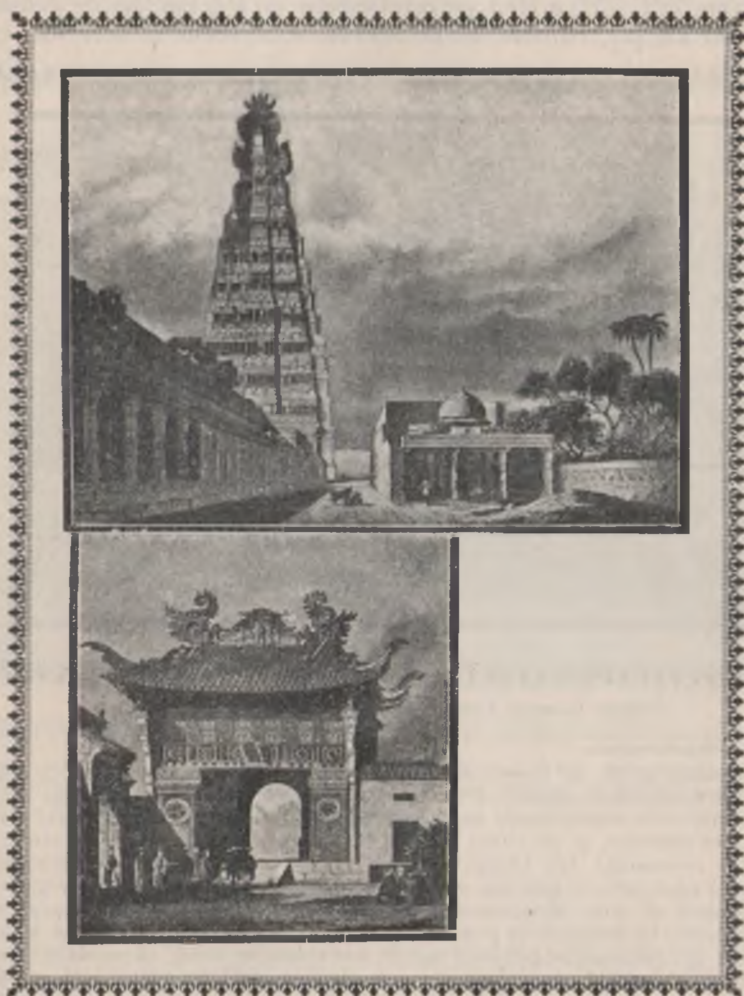
Pagode (temple) budiste in Birmania (Asia) fără ferestre.

partie située à l'E. de Égypte, était considérée comme une dépendance de l'Asie, et était quelquefois appelée *Arabie égyptienne*. M. N. Bouillet, Diction. d'hist., pag. 548). Tot în acest timp, același număr de lucrători, au făcut drumul pentru aducerea pietrelor, și au întărit **movila** cu încăperile suterane asupra cărora s'a ridicat *„piramida lui Cheops"*. Iar la zidirea acestui monument uriaș și ne întrecut până azi în mărime, au lucrat o sută de mii de oameni în timp de *două zeci de ani*. Monumentul se zidi la început în formă de *trepte;* apoi după aceea fu îmbrăcat în *pietre netede* pe cari le așezau cu *mașina* la locul hotărît. Ieroglifele de pe piramidă (azi nu mai există) ne arată, că pe ridichi, ceapă și usturoiul mâncat de muncitori, s'au cheltuit 1500 de talanți ($7^1/_2$ milioane franci), afară de costul îmbrăcămintei lucrătorilor și al fierului întrebuințat în piramidă". Cu materialul acestei piramide s'ar putea zidi mai mult de cât 60 de catedrale ca cea din Colonia de astăzi. (Vezi și pag. 163 și 168 n. 1 din Tezaur. Liturg., T. II).

Tot Erodot ne spune că templul *Lotonei* din Egipt avea tindă mare, iar în interiorul lui eră altarul cu păreți dintr'o singură piatră. D'asupra altarului eră așternută o piatră mare. Forma aceasta de temple o împrumutară și Grecii și de la aceștia și Romanii.

Același Erodot mai arată, că regele egiptean *Amasis* (a. 570 a. Hr.), a dedicat zeiței *Neftis* statui mari și sfinxi uriași aduși din pietrăriele de la *Memfis* și de la *Elefantina* la Sais. Tot de acolo a adus și o casă lucrată dintr'un trunchiu de piatră. Două mii de oameni au lucrat trei ani până când au adus-o

neiformă de la aceste zidiri, ne dau o luminoasă dovadă de arhitectura și cultura străveche asiriană. Nu departe de locul unde eră cetatea *Babilonul* (p. 168, Tez. Lit., T. II), aflăm o enormă grămadă de sfărâmături ale unui turn patrat și de o mărime colosală, resturi

Poarta cu templul chinezesc al lui Confuciu din orașul Șangai (China).

---

la Sais. Casa eră lungă de 21 de coți, lată de 14 și înaltă de 8 coți. Așà lucrau Egiptenii.

In vara anului 1904, am cercetat și eu Egiptul de jos și am văzut și cele 9 piramide din *Giseh* (vechiul Memfis), de lângă Cairo. **Am intrat cu o greutate mortală în piramida „Cheops“**, inaltă de 146 m., având fie care laturc a celor patru părți ale temeliei 233 m. lungime, adică o suprafață de $5^1/_2$ hectare. Am aflat acì că aceste 9 piramide s'au zidit cu piatră din munții depărtați ai Arabiei și din munții Mocatan din apropiere. Se socotesc vr'o 200 de piramide

in vestitul **turn al Babilonului** [1]). Cum erau însă ferestrele, ușile, acoperemintele acestor zidiri colosale, aceasta nu o putem ști; căci rămășițele se găsesc în pământul crescut prin păturile lui în decursul miilor de ani trecute, asupra acestor lucruri de mâini omenești. Afară de aceasta, monumentele asiriene, n'au fost construite din granitul egiptean, ca să ne asigure tăria și formele arhitectonice, așà cum s'a întâmplat în lucrările Farao-

Interiorul marelui templu chinezesc al lui Laotze din orașul Peching (China).

In tot Egiptul. Unele din ele sunt distruse de timp. Piramida „Cheops", nu mai are inscripțiile de cari vorbește Erodot. Poate că miile de ani le-au șters. Tot atunci am vizitat marele sfinx de lângă piramide și templul egiptean făcut din blocuri de granit negru aduse de la I-a cataractă a Nilului, departe de 1200 chilometri. (Autorul).

1) Monumentul acesta de o vechime întunecoasă era situat cam la 34 de chilometrii în depărtare de cetatea Babilonului. După scriitorii vechi, *turnul Babilonului* — בָּבֶל — avea o temelie cu laturea de 184 metrii și cu înălțimea de 25. La mijlocul acestei temelii, se înălța un turn în patru muchii, din 6 caturi, unul peste altul, fie care înalt de 9 metrii 33 centimetrii. Asupra catului de sus se înălță un templu înalt de 5 m. Aceste 7 caturi (după cele 7 zile ale săptămânei), făceau împreună o înălțime de 61 metrii; iar cu temelia turnul se ridica la 86 metrii. Catul de sus aveà laturea de 43 m. Urcarea la templu aveà loc pe 365 de trepte, așezate de jur împrejur, după cele 365 de zile ale anului. (Vezi, Genesa 11, 1–10). Vechimea acestui turn, e cam aceeași ca a unora din piramidele egiptene (3300 ani a. Hr.). Prin secolul VI a. Hr., el a fost restaurat de Nebucadnezar regele Babilonului. Conf. M. N. Bouillet, op. cit., „Babel", pag. 145,

nilor. Totuşi la Asirieni, nu tăgăduim proporţiunile şi simetria, pe cari ce e drept, nu prea le vedem la Egipteni [1]. Dar şi în *Haldea* străveche erau temple şi palate mărețe cu deosebire în cele patru oraşe mari : *Larzam*, *Agade*, *Ur* şi *Sirpurla*. În fruntea tuturor preoţilor erà marele pontefice numit **„Patesi"**. Cultura baldaică de pe marginea Tigrului şi Eufratului, se crede că e mai veche de càt cea egipteană. Ea are o vechime de 4000 ani a. Hr. [2].

3. Şi la **Indienii** cei vechi găsim o arhitectură înflorită mai ales în zidirea templelor (p. 169, Tez. Lit., T. II). Acestea erau nişte săli vaste, puţin ridicate având acoperemântul aşezat pe stâlpi scurţi şi groşi. Curtea erà precedată de porţi monumentale. Templele

Vechea cetate grecească **„Acropole"** din oraşul Atena (Grecia) în care se păstrează şi acum aceste temple vechi în ruină: Partenon, Erehtion, al Atenei Polias, Propileul, ş. a. Pe toate acestea le-am cercetat în vara anului 1899. (Autorul).

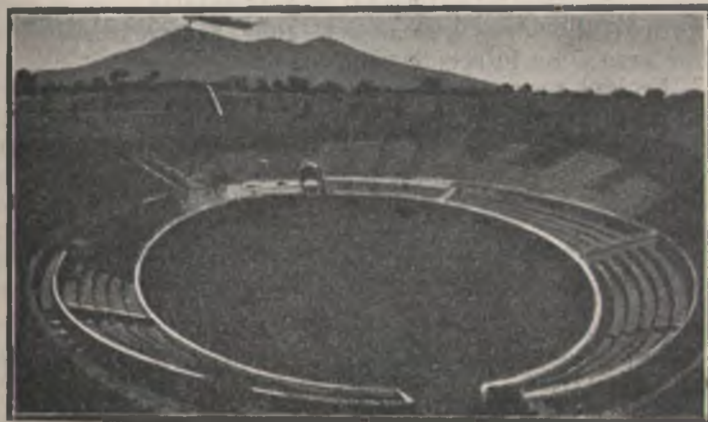
aveau păreţii acoperiţi în afară şi în lăuntru cu reliefuri în chip de lei, boi, elefanţi, adică ai zeilor brahmanismului. Aceste clădiri mai erau însoţite de altare pentru sacrificii, galerii, fântâni pentru spălări, camere pentru închinători, locuinţe pentru preoţi, etc. Păreţii acestor construcţii erau împodobite cu zei făcuţi cu multe capete şi braţe. Templele erau ori săpate în stânci de piatră, sau zidite în formă piramidală şi adesea ori conică.

4. Templele **Chinezilor** sunt mici şi se compun de obiceiu

1) Poussin, Manuel classique d'Archéol. chrét., pag. 6.
2) Conf. Thureu Dangin, La comptabilité agricole en Chaldée, pag. 134.

dint'o singură cameră numită «Ting» (p. 170 și 171, Tez. Lit., T. II). Ele sunt *ca și în vechime* încungiurate de câte o galerie și precedate de curte cu porți mari. Azi cel mai însemnat templu chinezesc e cel din *Nanking* zidit din porțelan. Edificiele chinezești sunt atrăgătoare prin proporțiele lor ușoare și prin aspectul lor năreț. Ele tind către forma piramidală, și se deosebesc prin multele rînduri de acoperituri *convexe*, ridicate în sus la extremități, învelite cu olane și împodobite cu clopote mici.

5. **Pelasgii** un popor numeros de rasă indo-germană, plecând din orientul Asiei, se revărsară cam cu vr'o 2000 de ani înainte de Hristos, în Asia Mică, în Pelopones și în Grecia ; apoi

Ruinele amfiteatrului roman din orașul de odinioară „Pompei" (Italia) desgropate din lavă. Le-am văzut Luni 1 Septemvrie anul 1897. Sus se vede vulcanul „Vezuviul" pe care m'am suit și m'am coborît cu greutate mortală în aceiași zi. (Autorul).

mai târziu în Italia, Francia, Macedonia ș. a. De și erau barbari și închinători fetișiști la început, totuși Pelasgii aveau și zeii lor asiatici pe cari îi aduseră din orient și cărora le zidiră temple pentru cult. Acești oameni lucrau metalul, făceau poezii și aveau arhitectura *ciclopică*, care constă din construcții gigantice făcute din bucăți enorme de pietre în tăeturi neregulate, dar fără a le lipi cu vr'un fel de tencuială [1]). Resturi din acest fel de zidiri, se mai află și astăzi în Acropole, în diferite părți ale Greciei și în Asia Mică [2]).

---

1) Poussin, Manuel clasique d'Archéol. chrét., pag. 7.

2) Conf. l'Histoire de l'Art monumental, par M. Batissier. — Consulter les Recherches sur les monuments *cyclopéens*, par Petit — Radel. — Conf. le Voyage en Grèce de M. Pouqueville.

6. **Grecii** împrumutând germenul arhitectonic de la vechii Egipteni, îl crescură, îl înfloriră și îl făcură ca pe timpul lui Pericle și din ordinul acestuia să producă niște lucrări minunate s. e. construcția de marmoră a *Propyleului* adică a măreţului portic de la intrarea în cetatea Acropole (p. 172, Tez. Lit., T. II) din Atena (an. 437 a. Hr.), construcția vestitului templu **Parthenon** (an. 447 a. Hr.) etc. [1]). Biserica sfânta Madelena din Paris, abiă este o modestă copie a acestui templu. Pe timpul lui Pericle, arhitectura și sculptura greacă și-au ajuns epoca lor de înflorire. Sculpturile în reliefuri ale lui *Fidia*, prin cari se înfăţişau mai ales în frontispiciu răsboae și scene religioase, apoi arhitravele și tavanurile de marmoră așternute orizontal asupra columnelor cu capiteluri corintice ori dorice, mulţimea columnelor ce încongiurau tot exteriorul monumentelor, forma paralelogramă a edificiilor, toate acestea sunt proprietăți ale acelor zidiri neșterse și ne întrecute până azi [2]).

7. Eroicul popor **roman**, încă ne-a lăsat destule urme din arhitectura lui, inspirată în mare parte din cea greacă. *Panteonul* din Roma, adică templul închinat tuturor zeilor, construit cu ordinul lui Agripa în formă rotundă din cărămidă roșie pe temelie de piatră, există și azi sub numirea de *Biserica sfânta Maria rotunda. Coloseul*, adică circul lui Tit și Vespasian, zidit rotund din cărămidă și temelie de piatră, stă puternic și în zilele noastre, dar în mare parte ruinat [3]). *Columna* de marmoră a lui Traian din

---

1) Când am vizitat oraşul Atena, în luna Iulie anul 1899 şi m'am suit în cetatea Acropole, acì am văzut numai 6 columne *dorice* de marmoră rămase din măreţul *Propyleu* de odinioară, cum şi resturi din zidăria lui; iar din templul *Parthenon* la care a lucrat vestitul sculptor *Fidia* cu arhitecţii *Ictinus* şi *Callicrates*, acum se mai găsesc următoarele resturi: un număr oare care din cele 48 de columne de marmoră ce încungiurau monumentul, postamentul sau baza, porticul despre apus despoiat de minunatele sculpturi în marmoră ale lui Fidia, şi o parte din zid. Totuşi aceste puţine rămăşiţe, 'mi inspirară adâncă admiraţiune, văzând perfecţiunea arhitectonică a templului, simetria columnelor, gustul cel fin al arhitecţilor vechi şi culmea artei sculpturale. Statua zeiţei Atena, o minune a lui Fidia, a fost adusă de Iustinian în Constantinopole ca să împodobească hipodromul său, dar mai târziu nu i s'a mai dat de urmă. Templul Parthenon are forma unui paralelogram lung de 75 şi larg de 33 metrii. El fù despoiat de Englezi, Francezi şi Germani, cari duseră în muzeele lor frizele, statuile şi toate ornamentele de marmoră ale monumentului. Aceste ornamente le-am văzut în anul 1897 în muzeul *britanic* din Londra, în *Luvru* din Paris şi în muzeul de *sculptură* din Berlin. (Autorul).

2) Grecii introduseră frontispiciul **triunghiular**, poate, pentru scurgerea apei. Templele lor în vechime erau mai ales de lemn. Arhitectul *Bize de Naxos* inventă învelişul monumentelor cu plăci de marmoră scobită; iar arhitecţii *Agnaptus* şi *Hipodamus* terminară minunatul templu al lui Apolon de la Delfi unde profetiză *Pithia*, o fecioară ce cădeà în spasmuri şi viziuni; mai târziu Pithia fu o femee bătrână de 50 ani.

3) Arhitectul roman **Vitruviu Pollio** († c. 26 ani a. Hr.) a scris o carte *„Despre arhitectură“*. El a dedicat-o împăratului contemporan August. În această scriere Vitruviu zice că arhitectul are nevoe de multe cunoştinţe: să scrie bine, să desemneze, să cunoască geometria, matematica, optica, istoria, filozofia, muzica, medicina, juridica şi astronomia. Mai departe explică pe rînd folosul acestor

forul cu numele acestui împărat, rămășițele templelor, *Mauzoleul* lui Adrian, zidit în formă rotundă din cărămidă pe temelia de piatră și numit acum «castelul Îngerului», apoi *arcurile de triumf* construite din marmoră în forul roman, sunt destule modele strălucite de arhitectură romană [1]). Tot așà, zidirile de tot felul descoperite în vechile orașe romane **Pompei, Stabia** și **Herculanum** atrag toată atențiunea învățaților lumei [2]). Soliditatea, grosimea zidurilor de cărămidă, arcul rotund, bolta, sunt proprietățile arhitecturei romane, lipsită însă de finețea celei grecești [3]).

Acestea sunt ideile generale despre arhitectura înflorită la diferitele popoare, din cea mai adâncă vechime și până la nașterea Mântuitorului.

II. **Creştinismul** până în secolul al V-lea se servì și el în construirea sfintelor locașuri, tot de arta romană și greacă, acomodând bine înțeles, unele părți arhitectonice gustului și spiritului său. Este însă de amintit, că din cauza persecuțiunilor, până la începutul secolului al III-lea nu găsim Biserici construite anume pentru cult în suprafața pământului, ci numai case de rugăciune; iar din secolul III încoace, se tot înmulțiră locașurile sfinte, dar fură dărâmate din ordinul lui Diocletian. Stilul acestora n'a putut să fie altul, de cât ori grec, sau roman. Prin secolul IV-lea aflăm însă, că multe basilici sau tribunale romane, erau transformate în Biserici din ordinul lui Constantin cel Mare. Basilicile acestea aveau de obicei în interiorul lor, două rînduri de

---

cunoştinţe. Vitruviu povăţueşte pe arhitect să nu alerge morţiş după câştig, ci să urmărească alte principii mai înalte. Apoi vorbeşte de o lege de la Efis prin care arhitectul erà obligat să spună exact preţul clădirei; dacă preţul erà în urmă mai mare cu un sfert din valoarea totală a edificiului, proprietarul se despăgubea din averea arhitectului.

1) Toate aceste monumente le-am văzut în vara anului 1897 (Autorul). Conf. nota 2 de la pag. 12 şi nota 1 pag. 67, apoi pag. 173, Tom. II, Tez. Lit.

2) Luni 1 Septemvrie, anul 1897, după ce m'am coborît de pe vulcanul *Vezuviu*, am intrat în vechiul oraş roman *Pompei*, care fu acoperit în anul 79 d. Hr. de lava acestui vulcan; iar cu începere de la anul 1747 şi până azi, s'au desgropat casele şi stradele, aşà că acum trei părţi din oraş să află descoperite şi se păstrează cu multă îngrijire ca anticităţi de o mare scumpătate. Pretutindenea se vede un mare lux arhitectonic în cărămidă, piatră şi marmoră; apoi e mare lux în picturi cu colori roşii şi mozaicuri de pietre. Inscripţia **„salve"** nu lipseşte din vestibulele caselor. La edificii numai etagiul I s'a păstrat, căci etagiul II s'a nimicit sub lavă în decurs de aproape 1840 de ani. În oraşele *Stabia* şi *Herculanum*, care se află tot aproape de Pompei, s'au făcut prea puţine săpături din împrejurarea marei adâncimi la care se află oraşele. După calculele geologice, materiele explosibile, es din centrul pământului, care e în stare gazoasă din cauza căldurei escesive de acolo; iar mai spre suprafaţă, pământul e în stare lichidă tot din prea multa căldură. Materiile explosibile, formate din ferberea internă a pământului, pătrunzând coaja lui groasă şi tare, isbucnesc cu foc aprins prin vârfuri de munţi, cu putere mare şi cu cutremure groaznice de pământ. Aceştia sunt *Vulcanii*. (Autorul).

Conf. şi nota 1 de la pag. 10, Tom. II, Tez. Lit.

3) Până la Romani tavanurile se făceau orizontale pe stâlpi, columne şi arhitrave. Romanii sunt cei d'întâiu cari întrebuinţară **bolta** şi **arcada**, imitate apoi de toate popoarele. Dar ce e drept, şi Romanii primiră arcul şi bolta din arhitectura etruscă. Conf. N. E. Idieru, Istoria Artelor-Frumoase, Bucureşti, 1898, p. 29.

ei, Iustinian a exclamat: «νενίκηκά σε Σολομών» adică *«te-am biruit Solomoane»*, făcând cu aceasta aluziune la templul lui Solomon, rămas mai pe jos în fața Bisericei lui Iustinian [1]). Această minune a arhitecturei creștine există și astăzi în stare de decadență. Este clădită aproape în formă pătrată, dar puțin mai lungă decât largă; însă prin dispoziția internă a columnelor, se formează înlăuntrul ei un chip de cruce cu părțile egale [2]). Ea servì de model Bisericilor din orient până la luarea Constantinopolului, și apoi moscheelor mari din capitala Sultanilor, bine înțeles în limitele mijloacelor de construcție [3]).

Frumusețile stilului bizantin sunt: bolta, întrodusă în Biserici ca podoabă și ferire de foc, turla — τρούλλος —, ori mai multe cupole susținute de columne cu capitelurile aproape cubice și împodobite cu figuri bizantine. Cupolele aveau pe vârfurile lor **crucea**; iar dela venirea Turcilor, **semiluna.** Se căută însă, ca Bisericile să aibă forma crucei fie prin exteriorul lor, sau cel puțin prin dispoziția interioară a columnelor [4]). În locul baptisterielor pe cari nu mai le vedem din secolul VI, găsim un vas «colimvitra» trecut în nartica interioară [5]). Turnurile pentru clopote le aflăm ridicate în secolul IX în formă pătrată și lipsite de lux [6]). Mai erau pe acele timpuri Biserici în chip de parale-

ceputul cucerirei 4 minarete în cele 4 colțuri. Pictura în *mozaic aurit*, făcută de Iustinian, fù distrusă și apoi pereții fură boiți cu văpsea, căci Coranul oprește pictura în moschee și giamii. Sus, aproape de vechiul altar, este tronul sultanului făcut din marmoră albă, dar acoperit cu grile dese și subțiri; iar în partea opusă se află un amvon ridicat, unde citește imamul Vinerea, bucăți din Coran. În locul altarului de odinioară se păstrează *Coranul*. **Turcii nu au scaune** în moschee și giamii, ci ei se roagă în genunchi, ori în picioare sau așternuți pe pământ.

1) Toate veniturile imperiului fură întrebuințate în zidirea Sfintei Sofii. Pe sfânta masă crucea erà de aur; însăși sfânta masă erà făcută din aur și argint. D'asupra ei erà un baldachin măreț. Vasele, cheile, erau de aur. Cărțile erau îmbrăcate tot în aur. De boltă atârnau policandre cu 6.000 de lumini. Policandrele aveau formă ciorchinelor de struguri. Ușile erau de cedru îmbrăcat cu fildeș. Intrarea erà de argint aurit. Pe jos erà pardosită cu marmoră policoloră. În curte erà o mare fântână de japs cu apă țâșnitoare. Conf. Evagr., Hist. eccl., lib. IV, c. XXXI. Conf. și nota 6 de la pag. 103. T. II, Tez. Lit., și Paulus Silentiarius (sec. VI), Descriptio templi sanctæ Sophiæ.

2) Monumentul acesta foarte complicat în construcția lui și pe care l'am văzut în anii 1898, 1899 și 1904, are 84 metrii de lungime, 76 metrii de lățime și 65 de înălțime împreună cu cupola (după alții 53 metrii). Edificiul pausează pe 8 stâlpi groși pe cari se sprijinesc bolțile, cum și pe 28 columne de marmoră policoloră. Naosul formează un frumos oval pe columne, asupra cărora se află o galerie luxoasă pentru femei. Capitelurile erau argintate. Aurul, argintul, marmora, piatra fură întrebuințate cu prisos în splendoarea sfintei Sofii. Acoperământul erà făcut din lespezi de marmoră. Lemn nu exista în zidirea ei. (Autorul).

3) Vezi călătoria „din București la Constantinopole și până la sfântul Munte Athos“ făcută de mine și publicată în revista *„Biserica ortodoxă Română“* din București, anul XXX (1906), n. 7, p. 799—814. (Autorul).

4) Evagr., Hist. eccles., lib. I, c. XIV: Ἡ δὲ τοῦ... οἰκοδομία, σύγκειται μὴν σταύρου δίκην.

5) Gregor. Turon., Hist. Franc., n. 21.

6) În secolul IX găsim la răsărit pe împăratul bizantin Vasile Macedoneanul (866—886) un călduros ocrotitor al arhitecturei bisericești. Constantin VII Porfirogenitul († 959), descriind noua Biserică a palatului pe care o zidise Vasile

logram și câte odată chiar în formă de cerc și de turn [1]).

În apus din secolul V–X, vedem în obiceiu așă zisul **stil roman bizantin,** care fu alcătuit din naosul cu semicercuri, din cripte făcute dedesubtul Bisericei pentru relicvele sfinților, din înlocuirea arhitravelor și frizelor cu brâe pe sub strașină, din bolte înate și arcade întâlnite la centru, din firizi și turnuri în frontispiciu, ferestre închipuite și alte particularități ale gustului occidental [2]). Turnurile pentru clopote le vedem și aci tot în secolul IX. Din secolul VI încoace începură și în apus să se împuțineze vechile baptisterii înlocuite acum cu vasul «fons baptismalis» introdus în nartica interioară. Scopul urmărit de arhitecții apuseni, erà în prima linie de a da monumentelor din această epocă, o soliditate cât mai mare din cauza invaziunilor barbare ce se iveau în acele părți ; de aceea nici nu vedem aci finețea orientală în arhitectură [3]).

2. Din secolul X–XVI, *orientul* începù să decadă din luxul arhitectonic pe care îl văzurăm în epoca precedentă. Cauza fu nesiguranța imperiului bizantin, turburat acum de *cruciadele apusene* cu nenorocirile ce aduseră în răsărit, turburat apoi de intrigile țesute la curtea împăraților bizantini, și desființat mai pe urmă de puterea crescândă a Turcilor. În asemenea împrejurări se înțelege de sine, că orientul nu mai avea liniștea sufletească și dragostea de a zidì Biserici luxoase, ci se mulțumea a clădì locașuri de acest fel cât mai simple și mai economice.

Pământul **românesc** totuși fu presărat în această epocă cu destule monumente frumoase în stil bizantin, din cari multe există și azi s. e. Biserica *Radu Negru* din Câmpulung (sec. XIII), Biserica *Radu Negru* din Curtea de Argeș (sec. XIII), Bisericile mânăstirilor *Tismana*, *Cozia* și *Cotmeana*, întemeiate de Mircea I Ba-

în cel mai mare lux, zice că *„această Biserică este ca o mireasă încărcată cu pietre scumpe, mărgăritare, aur și argint. Ea este împodobită cu marmoră de colori diferite, cu mozaicuri și țesături de mătase. Zidurile din dreapta și din stânga sunt îmbrăcate cu aur. Iconostasul, altarul, toate sunt de argint aurit și pline de pietre prețioase și mărgăritare din cele mai frumoase. Pardoseala pare a fi acoperită cu țesături de mătase și covoare de purpură. Bolta Bisericei strălucește de mulțimea aurului și a figurilor, cum strălucește cerul de mulțimea stelelor. În cupola principală* (a naosului), *un mozaic măreț reprezintă pe Hristos, căutând cu ochii săi spre lumea asupra căreia împărățește. Absida* (bolta altarului) *este împodobită cu marea figură a sfintei Fecioare care întinde mâinele sale asupra noastră și mijlocește pentru mântuirea împăratului (Vasile). O ceată de apostoli, martiri, profeți și patriarhi, înfrumusețează Biserica“*. (Vie de Basile le Macédonien, c. 89). Descrierea aceasta a lui Constantin Porfirogenitul, ne este de mare folos, pentru că de aci cunoaștem arhitectura, împodobirea și dispoziția lăuntrică a Bisericilor din secolul al IX.

1) Tezaur. Liturg. Tom. II, p. 103–105.

2) Valentin Thalhofer, Handb. der Kathol. Liturgik I B. S. 740.

3) **Teodoric** regele Ostrogoților († c. 526 d. Hr.) un bărbat cu o clasică cultură dobândită în Constantinopole, voind să-și zidească un palat, scrise o epistolă în această privință arhitectului *Aloisius*, căruia îi recomandă să citească cele 15 cărți de matematică și geometrie ale lui **Euclid** (c. 320 a. Hr.) care fù instruit în Alexandria, cum și lecțiunile de geometrie și mecanică ale renumitului **Archimed** din Siracusa († 212 a. Hr.) instruit și el tot în Alexandria. Despre Archimed

sarab (sec. XIV), Biserica *sf. Nicolae din Iași, sfântul Dumitru din Suceava*, ș. a., întemeiate de Ștefan cel Mare (sec. XV), etc.

Nu tot așă vedem în această epocă arhitectura *in occident*, unde fu ocrotită de pacea și ordinea statelor, cum și de entuziasmul religios. Stilul «romano-bizantin» cu formele lui modificate în apus în toate chipurile, începù a fi înlocuit prin secolul XIII cu **stilul gotic** sau **german**[1]). Greșesc acei ce cred că stilul acesta ar fi o combinațiune din stilul bizantin, arab și persan, adusă apoi de cruciade în apus, unde se împodobì de Germani cu arcurile unghiulare. E drept că cruciații au adus cu ei în occident un gust oriental; dar nu acesta este stilul gotic[2]). Vicontele *Chateaubriand* († 1848) în opera sa «Génie du Christianisme», zice că stilul gotic este imitarea ramurilor de copaci sub cari se închinau vechii Druizi, până când aceștia își făcură temple în imitarea arborilor. Modul acesta de construire, păstrat de Germani în tradițiile lor strămoșești, ajunse prin secolul XIII să fie îngrădit cu toate teoriele arhitectonice și cu toate ornamentele estetice[3]). Că stilul gotic nu e de origină arabă ori orientală, o spun și învățații *Delaborde*[4]), *Prosper Mérimée* († 1870) ș. a.[5]). În tot cazul, *stilul acesta este proprietatea concepțiunei galice, imbinată și cu alte elemente străine*[6]).

Calitățile caracteristice ale arhitecturei gotice sunt următoarele: *arcurile unghiulare* se păstrează în boltitura edificiului,

---

cunoaștem că a cerut un punct de sprijin ca **să ridice globul pământesc în aer.** El a lăsat teorii asupra sferei, cilindrului, sferoizilor, măsura cercului, spiralei, corpurilor căzute în apă, etc.

1) Stilul *„gotic“*, a purtat în evul mediu diferite numiri. Cei cari 'l atribuiau Maurilor, îl numeau „arhitectură saracină“; acei cari 'l credeau venit din orient, îi ziceau „stil oriental“. Englezii îl întitulară „arhitectură engleză“, zicând că el vine din Britania Mare. În secolul renașterei fu numit în deriziune de *George Basari* (jum. secolului XVI) „stil gotic“ adică barbar ca și Goții din secolul V-lea. Mai drept ar fi să se cheme „stil ogival“, pentru că arcurile formează o „ogivă“, se termină adică cu un unghiu. Cu toate acestea a rămas în întrebuințare până azi numirea de „gotic“. Conf. Bourassé, Arhéol. chrét., op. cit., p. 127—129. Dr. Valentin Thalhofer, Handb. der Kathol. Liturg. I B., op. cit., p. 447.

2) Bourassé. Archéol. chrétien., p. 179: „De l'admirable union de l'art bizantin et de l'art occidental, fecondée par les inspirations de la religion et par cette incroyable ardeur qui caractérise ces siècles de foi merveilleuse, était née une architecture osant, dès son berceau, s'attaquer aux difficultés, et les surmontant souvent avec bonheur. Cette architecture (gothique), allait toujours grandissant et se perfectionnant, soit par l'adoption de formes nouvelles, soit surtout par les souvenirs plus arrêtés des monuments que *les chrétiens admirèrent en Orient en marchant à la conquête de la Palestine*“.

3) M. de Chateaubriand, *Génie du Christianisme* 1802, part. III, ch. VIII: „Les forêts des Gaules, ont passé dans les temples de nos pères, et nos bois de chênes ont ainsi maintenu leur origine sacrée“.

4) M. Delaborde, *Essai sur l'Espagne*: „C'est une grande erreur, que d'attribuer aux Arabes l'invention de l'architecture gothique et de la voûte à ogives“.

5) M. Prosper Mérimée, *Essai sur l'Architecture religieuse du moyen âge.*

6) Valentin Thalhofer, Handb. der Kathol Liturg., S. 742, I B.: Auch die kleineren und kleinsten Kirchen wurden wenigstens in Deutschland vom 13—16 Jahrhundert im gothischen Stile gebaut.

în ușile, ferestrele cu sticle policolore, în ornamentele, în turlele piramidale ori țuguiate de la intrarea în Biserică, și în fine în cele mai mici detalii ale clădirei [1]). Apoi vechiul gust al apusenilor, de a-și împodobi Bisericile pretutindenea cu statui biblice și monștrii apocaliptici, luă acum o desvoltare prea mare. Formele unghiulare se mai îndulciră în secolul XVI prin arcuirea liniilor și rotunjirea lor abia simțită, lucru care produse un efect plăcut. Culmea de înflorire a acestui stil, o vedem atinsă în construcția **catedralei din Colonia,** începută prin secolul XIII și zidită în decursul a câtorva sute de ani. Cele două turnuri din față, cari ating înălțimea de 500 picioare (sau 166 de metrii), mulțimea infinită de podoabe sculptate în piatră mai ales pe exteriorul monumentului, interiorul lui luminat prin ferestre policolore cu picturi diferite, bolțile înalte și întretăiate cu arcuri, toate acestea fac ca catedrala din Colonia să fie un edificiu artistic și unic în felul lui [2]). În chipul acestei clădiri se făcură mai multe imitațiuni în apus, dar fără să atingă cel puțin în parte măreția celei din Colonia.

În perioada cuprinsă între secolul X – XVI, vedem în apus construindu-se Biserici și în stilul curat bizantin d. e. minunata Biserică a **sfântului Marcu** din Veneția, coroana tuturor clădirilor luxoase din acea insulă, ș. a.[3]).

3. Din secolul XVI și până în zilele noastre, în *Biserica ortodoxă* se păstră tot vechiul stil **bizantin,** modificat câte puțin după gustul fie cărui popor. Dar din cauza Turcilor ajunși acum puternici în lume și înclinați către distrugerea Bisericilor creștine, apoi din cauza sărăciei nutrită de rapacitatea acestor năvălitori, de aceea până prin secolul XIX nu prea vedem de cât ici și colo câte o Biserică mai falnică. Totuși în **România** aflăm câteva monumente, mai frumoase de cât toate celelalte, cari s'au lucrat în această epocă în întregul ortodoxism. Așă, găsim *Biserica din* **Curtea de Argeș,** zidită din piatră și marmoră cu cheltueala Domnului Munteniei Neagoe Basarab (1512 – 1522), în cel mai complicat și ales gust. Monumentul acesta cântat de mulți poeți pământeni și streini, s'a sfințit în anul 1517. Aproape tot așă de luxos este zidită în prima jumătate a secolului XVII și Biserica

1) Dr. Valentin Thalhofer, Handb. der Kathol. Liturg. I B. S. 741: „Daß Gott ein Geist sei, darauf deutet die größtmögliche Vergeistigung der Materie (an Mauern, Fenstern, Thürmen u. s. w.) hin, wie sie der Gothik eigen ist".

2) Atât în luna August anul 1891, cât și în vara anului 1897 aceeași lună, am avut ocaziunea să admir această măreață clădire, al cărei exterior mai ales, uimește privirea omului. În stilul gotic mai e zidită Biserica Notre-Dame din Paris, mânăstirea Westminster din Londra ș. a., pe cari încă le-am văzut în anul 1897. (Autorul).

3) Biserica S-tului Marcu din Veneția pe care am vizitat-o Joi 4 Septembrie 1897, se începu în anul 997 de **Ursul** Principele Veneției în stil bizantin cu forme arabe și se termină în anul 1094; dar arzând de mai multe ori, necontenit s'a tot restaurat și împodobit până prin secolul XVI. Lungă de 77 și largă de 52 metrii, Biserica sfântului Marcu e vestită prin frumusețea ei, mozaicurile, desemnurile lui Tițian (sec. XVI) și o mulțime de podoabe uimitoare. Ea are pronaosul, naosul și altarul cu tâmplă, ca la ortodocși. (Autorul).

Sfinţii Trei Ierarhi *din Iaşi* (an. 1649), cu cheltueala Domnului Moldovei Vasile Lupu (1634—1653 [1]). Aceste două monumente de o minunată arhitectură, pot să fie podoaba ori cărui oraş din lume. Sculpturile din exterior de o simetrie perfectă şi un meşteşug de toată fineţea, sunt împrumutate din gustul bizantin, persan şi arab. *Ferestrele lor mici în exterior și largi în lăuntru după modul vechiu bizantin* [2]*), aduc în casa Domnului o lumină*

Mărgăritarul arhitecturei româneşti Biserica din Curtea de Argeş (România) zidită de Neagoe Basarab (1512–1522) în stil bizantin cu ornamente arabe şi persane. Într'însa m'am inchinat mulţi ani în timpul copilăriei şi al tinereţei mele. (Autorul).

1) În conferinţa mea pe care am ţinut-o în Ateneul din Bucureşti, Duminică seara 14 Ianuarie 1907 „Despre patriotismul românesc", am dovedit cu probe istorice că Domnii şi marii Ierarhi Români, au purtat totdeauna grijă de a se zidi Biserici falnice ca aceea a lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş, a lui Vasile Lupu din Iaşi ş. a. În acea conferinţă ziceam că *„evlavia cu iubirea de ţară au fost şi sunt nedespărţite"* la poporul român. (Autorul).

2) Mai la toate popoarele străvechi asiatice şi africane, găsim templele ori fără ferestre, şi atunci credincioşii se foloseau de lumină artificială, sau aveau vr'o fereastră aproape de tavan. Faptul acesta se petrecea din cauză ca razele

dulce și tainică [1]). În secolul XIX se ridicară în răsărit, multe Biserici frumoase din cari voiu aminti *catedrala* mitropolitană din *Atena* zidită pe la anul 1850 [2]), catedrala *sf. Isac* din Petersburg clădită între anii 1819–1858 [3]), *catedrala mitropolitană* din Iași,

Biserica rusească a sfântului Isac din orașul Petersburg capitala Rusiei. Într'însa m'am închinat Joi 6 August anul 1898. Construcția a costat 23 milioane de ruble. (Autorul).

raze ale soarelui să nu pătrundă în temple; iar pe de altă parte ca piosul fiind într'o lumină misterioasă să se inspire mai lesne către cele sfinte. Și Bisericile noastre cele vechi erau lipsite de multă lumină, pentru ca creștinul să fie pătruns mai mult de sentimentul pietății, la lumina tainică a candelelor și lumânărilor de ceară.

O curiositate arhitectonică, am văzut-o în vara anului 1904 la templul egiptean de lângă marele sfinx și piramidele din *Giseh* în apropiere de orașul Cairo. Templul acesta făcut din blocuri enorme de granit negru prea bine lucrat, nu are nici o fereastră.

Dar și moscheele triburilor islamiste din oazele Saharei, astăzi au forma unor piramide barbare și necioplite fără nici o fereastră, ca să nu pătrundă în lăuntru lumina și căldura. (Autorul).

1) Ca să am idee de arhitectura orientală, în Iulie anul 1899 m'am dus la **Brussa** (oraș turcesc în Asia Mică, odinioară Προύσα, capitala Bitiniei), și aci am intrat în moscheia **Ieșil.** Ea fu zidită din marmoră la anul 1422 de sultanul Mehemed, în stilul persan și arab. Am observat cu mirare că sculpturile de la ușa moscheei, sunt întocmai ca cele de la ușa Bisericei din Curtea de Argeș, zidită mai târziu de Neagoe Basarab. Apoi multe ornamente de pe la moscheele vechi din Brussa ca **Ulû** (mare), **Muradiè** ș. a., sunt împrumutate – se vede – de arhitectul Bisericei din Argeș, sau chiar de însuși Neagoe Basarab, care a studiat mult timp arhitectura orientală, înainte de a-și zidi Biserica sa. (Autorul).

2) Catedrala aceasta de marmoră e cea mai frumoasă Biserică din Atena. Aci am văzut că naosul e despărțit prin columne în trei naose mai mici; d'asupra are galerii pentru femei ca și mica catedrală patriarhală din Constantinopole.(Autorul).

3) Catedrala sfântului Isac din Petersburg, pe care am văzut-o în vara

zidită intre anii 1833—1839 când s'a dărâmat lolta, și apoi restaurată între anii 1880—1887, ș. a.

În România, s'a păstrat totdeauna stilul clasic bisericesc, și așà s'a zidit casa Domnului în forma corăbiei. a crucei, adesea ori cu tavanul orizontal de lemn, ori cu bolte și cupole înalte.

În apus, din secolul XVI și până azi se petrecu o schimbare de reforme pe câmpul arhitectonic religios. Încă din secolul al XV-lea, se născuse în Italia și Francia gustul de a reînvia clasicismul în special roman și chiar grec, în știință și artă [1]). Cu scopul acesta se studiă acum cu atențiune scrierea *«Despre arhitectură»* în 10 cărți, compusă de vestitul arhitect roman *Vitruviu Pollio* (26 a. Hr.), și se începură clădiri bisericești în genul celor clasice. De aceea, secolul XV și XVI se și chiamă *epoca renașterei* **„renaissance“**, adică a aducerei pe tapet a cunoștințelor și meșteșugului celor vechi [2]). Florența fu leagănul acestei mișcări în știință și artă. Cu această ocaziune stilul gotic fu lăsat la o parte, și numai în Germania se mai împrospătează urmele lui. Biserici în genul renașterei se ridică în mare număr, și se împodobesc cu arhitrave (grinzi de marmoră, piatră, lemn) orizontale, sau cu bolte, brâe, columne cu capiteluri corintice și turle cilindrice. Ornamentele sculpturale erau în chipul frunzelor, fructelor, capetelor de om, de animale, de obelisce, apoi adesea ori găsim și ornamente arabe, bizantine etc. [3]). Cea mai măreață Biserică din apus, zidită în stilul bizantin și al renașterei, în secolul XVI și XVII, este **Basilica sfântului Petru din Roma.** Palatul «Luvru» din Paris al Regilor Franciei, este zidit și el în secolul al XVI tot în stilul renașterei.

Stilul arab. Pentru că în creștinism s'au întrebuințat în zidirea Bisericilor adesea ori și ornamentațiuni luate din stilul arab, de aceea voiu arăta în puține cuvinte care e caracteristica acestui stil.

Arabii fiind în vechime un popor nomad nu au avut timpul să se ocupe și de o arhitectură proprie gustului lor. Abia de la Mahomed încoace, poporul acesta începe a juca

---

anului 1898, se începù în anul 1819 de țarul Alexandru I și se termină în anul 1858 sub Alexandru II. Ea e înaltă de 82 metrii și a costat 23 milioane de ruble în construcția ei. Arhitectul însă inspirat de la Panteonul din Roma şi basilica sfântului Petru din acelaşi oraş, a împodobit-o şi cu statui pe frontispiciu în gustul apusean. (Autorul).

1) Conf. pag. 79 şi 174, n. 3, Tom. II, Tez. Liturgic.

2) Valentin Thalhofer, Handb. der Kathol. Liturg. I. B., pag. 744: In diesem Renaissancestil wurden in Italien schon im 15 Jahrhundert zahlreiche Kirchen gebaut, wärend er in Deutschland, wo die kränkelnde Spätgothik noch lange ihre Existenz fristete, erst in der zweiten Hälfte des 16 Jahrhunderts, und zwar anfänglich noch untermischt mit gothischen Formen (Juliusstil in Franken), für Kirchenbauten in Aufnahme kam. — Vgl. Dittrich, die mittelalterl. Kunst im Ordensland Preußen 1887 S. 79.

3) Valentin Thalhofer, op. cit., pag. 744, I. B: Charakteristika nur erwähnt: Vorherrschen der Horizontale und im Zusammenhang damit gewaltige Architrave, Friese und Gesimse; antike Säulenform u. s. w.

un rol însemnat în Istoria omenirei, își întemeiază o religie sistematică și își compune o arhitectură cu inspirațiuni din creștinism.

O moschee, de exemplu, se compune dintr'un fel de *naos* (mehrab) hotărât pentru a se ruga aci poporul, apoi dintr'un sanctuar unde se află Coranul (maksu'ah) și o cameră (numbar) de unde preoții (Imamii), fac lectură credincioșilor de pe cărțile lor sfinte.

Moscheea este încungiurată de una ori mai multe curți, dintre cari cea din urmă cuprinde fântâna pentru spălare, potrivit orânduirilor din Coran, care prevede spălarea înainte de ori ce act religios. Această ultimă curte este încungiurată la moscheele mari de un rând de galerii. Unul or mai multe turnuri ascuțite (minarete) lipite de obiceiu de zidurile moscheei, servesc

Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, cercetează moscheea lui Omar din Ierusalim în luna August anul 1904. Moscheea este a II-a zidire în lume în frumusețea stilului arab. I-a este moscheea din Meca (Arabia).

preoților pentru a chema din ele pe credincioși la rugăciune. Așa sunt moscheele din Cairo, din Constantinopole, din Cordova și Asia Mică.

Mai târziu cele mai multe moschee fură zidite după planul Sfintei Sofii, pentru că stilul bizantin conveni de minune gustului oriental. Moscheea lui Hassan din Cairo (an. 1356), a lui Baiazet (an. 1498), a lui Soleiman (an. 1556) și Ahmed (an. 1610) din Constantinopole, sunt copii de pe Biserica lui Iustinian[1]).

1) Conf. Tezaur. Liturg., Tom. II, p. 104.

În stilul arab se înlătură arcul rotund şi se introduse cel *ogiv*. Partea exterioară a zidurilor e goală; iar acoperemântul e în formă de terasă dominat de cupole şi turnuri cu mai multe caturi şi balcoane. Partea interioară a păreţilor e acoperită cu desemnuri, plante, rozete, animale şi versete din Coran. Figurile omeneşti lipsesc.

Stilul arab 'şi a ajuns culmea în Ispania pe timpul Maurilor (an. 710–1492). Nu trecem însă cu vederea nici minunea arhitecturei arabe din Ierusalim, adică **moscheea lui Omar** califul, zidită în secolul VII, dar este în splendoarea ei şi astăzi. (pag. 185, Tez. Lit., Tom. II).

În secolul 17 şi 18 mai vedem ivindu-se în Francia **stilul baroc** (baroque, neregulat) sau **rococò** care înlătură din sine

„Curtea leilor" a palatului «Alhambra» din Grenada (Ispania de sud) zidit de califii mauri domnitori ai acestor locuri în evul mediu. Alhambra o minune arhitectonică arabă, ţinea loc şi de moschee a califilor pentru cultul islamist.

regula simetriei şi a esteticei. Curiozităţile acestui stil sunt: columnele în formă de spirală, brâele strâmbe şi în formă de melc, îngeri goi cu picioare lungi; apoi ornamente în chipul scoicei (rocaille, de unde şi numirea de *rococo-stil* [1]), sau stilul

1) Valentin Thalhofer, op. cit., pag. 755, I. B: Hier wird die gerade Linie möglichst vermieden und ist die krumme, unregelmäßige (= baroque, woher Barock oder Rococostil) vorherrschend, u. s. w. Inventatorii acestui stil s'au inspirat mult din produsele chineze, persane, turceşti, indiene, japoneze, etc. Stilul baroc se numi mai în urmă de Francezi „stilul Ludovic XV".

scoicei); ferestre în forma ochiului de bou, în forma instrumentului «baz», a segmentului, etc., compuse uneori din linii strâmbe. Cupola avea forma cepei, a ridichei, ori a glugei. Liniile strâmbe predominau în acest stil; exteriorul clădirei erà în chipul unui paralelogram mare, simplu şi lipsit de ornamente numeroase. Stilul baroc întrodus şi în clădirile profane, trecu şi în alte state europene, s. e. în Germania, Austria, Rusia, Italia, Ispania ş. a. [1]). În secolul XVIII se observă în apus o decadenţă totală în arhitectură [2]); iar secolul XIX se prezintă cu mai multă şi mai bună producţiune pe acest câmp [3]).

Palatul de iarnă al Ţarilor din Petersburg. E un model frumos al stilului „baroc", în care se află multe anticităţi religioase. L-am cercetat cu deamănuntul Sâmbătă 8 August anul 1898. (Autorul).

1) **Palatul de iarnă al Ţarilor**, clădit în Petersburg, este zidit în stil baroc. După cum eu l-am văzut cu deamănuntul, Sâmbătă 8 August, anul 1898, este foarte luxos în lăuntrul lui. Exteriorul e simplu şi văpsit cu o coloare cafenie. Tot cam în stilul baroc e zidit şi palatul muzăului naţional din Stockholm, pe care l-am vizitat în anul mai sus amintit. În Copenhaga, Londra, Madrid, iarăşi am văzut destule monumente în stilul acesta.

2) Conf. Prosper Guéranger, Institut. Liturg., Tom. II, ed. II, pag. 386: Pour l'architecture, le plus divin des arts liturgiques, on s'imagine bien quel dut être son sort dans ce malheureux âge. Il déchut encore de ce qu'il avait été à la fin du dix-septième siècle.

3) În anul 1904, la New-York, la colţul lui Broadway şi a celei d'a 14-a stradă, s'a ridicat o Biserică protestantă cu 8 caturi, unică în felul ei de arhitectură. Biserica are aspectul unui hotel mare. În lăuntru are 5 capele şi 20 camere mari pentru conferinţe religioase. Fie care capelă cuprinde 1000—1500 de persoane.

Cele 8 caturi sunt legate prin ascensoare. În catul al 7-lea e instalată biblioteca Bisericei, iar în catul al 8-lea muzăul ei, plin de obiecte ce se leagă de cultul protestant.

În subsol sunt bucătării vaste şi o sală de maşini producând electricitatea.

CAPITOLUL II-lea

ICONOGRAFIA BISERICEASCĂ.

§ 22.

Pictura şi vechimea ei în lume.

Meşteşugul de a înfăţişă prin linii şi colori frumosul, precum şi tot ceea ce se vede şi se gândeşte de om, se cheamă *pictură*, de la cuvântul latinesc *pictura*. Acest meşteşug este înăscut aproape ca şi instinctul de odată cu omul cel vechiu, fără ca acesta să-şi dea seamă, cum poate el chiar neînvăţat fiind, să facă închipuiri de tot felul prin îmbinarea şi legătura liniilor [1]). Copiii cei mici, de şi nu au nici o idee de teoriile picturei, totuşi ei se îndeletnicesc adesea ori, cu desemnarea oamenilor şi a obiectelor casnice. Dar nici popoarele negre nu se lasă mai pe jos ; muzeele europene sunt pline cu închipuiri rudimentare de ale acestor sălbateci, făcute cu colori din plantele ce le au la îndemână.

Nu a fost nici o epocă în care fiinţa omenească să nu se încerce de a-şi face cât de primitiv chipul său, ori al animalelor şi obiectelor ce'l încungiură. Câteva linii strâmbe ori drepte legate între ele, erau îndestulătoare la început, pentru a croi o figură oare care, admirată după aceea de autorul ei, ne încercat încă şi ne iscusit în acest meşteşug.

Încă din vechimea cea mai adâncă, popoarele au avut dorul

---

1) Din descoperirile arheologice, s'a constatat că la început a existat gravura şi apoi pictura. Omul preistoric, cu vârful unei aschii de cremene, a desemnat mamutul (elefant cuaternar) şi alte animale, în păreţii peşterilor şi ai ascunzătorilor, unde se adăpostea el. Omul a mai desemnat în gravuri, pe bucăţi de fildeş, oase, piatră şi alte materialuri. Lucrările acestea primitive, dar pline de valoare, s'au aflat în timpurile moderne, de către geologi şi arheologi, în săpăturile ce s'au făcut în diferitele părţi ale globului pământesc.

M. E. Rivière a descoperit în anul 1895 pe păreţii peşterei *Moth* din Francia, desemnuri gravate în timpuri preistorice, reprezentând mamuţi, reni, capre, cai, antilope, buctini, ş. a. Gravurile acestea erau colorate cu roşu şi negru. Mai târziu aflăm gravura şi pictura înflorite la Egipteni, Haldei, etc.

de a-și imortaliza pe regii, preoții și vitejii lor prin înfățișările liniare, pentru ca urmașii să aibă o nesfârșită amintire de cele petrecute înaintea lor, sau după cum zice Erodot *«ca cele întâmplate, să nu fie uitate de oameni»* (ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων ἐξίτηλα γένηται [1]). Luptele răsboinice, legendele naționale, mitologiile cu teogoniile și cosmogoniile lor, nu fură înlăturate aproape la nici un popor, din închipuirea pe vase, pe morminte, pe zidurile templelor, palatelor și ale monumentelor de tot felul. Dar a se încerca cineva să ne dovedească epoca, când s'a născut înfățișarea prin linii a lucrurilor văzute și nevăzute, *este a umblà prin nopțile întunecoase după obiecte cari nu se pot găsi.*

1. Mai târziu, însemnarea liniară ajungând la o vădită propășire, se ivì și împodobirea cu colori vii și bătătoare la ochi, a chipurilor ce se făceau pe vase și ziduri. În acest fel născându-se *pictura*, o găsim la *Egipteni* într'o stare de înflorire, dar învăluită în nourul complicat al simbolismelor, și lipsită de umbră și perspectivă [2]). Să lăsăm acum pe *Erodot* (484–406 a. Hr.) părintele Istoriei omenirei, să ne povestească cum a văzut el închipuirile figurative la Egipteni: *«Palatul Labirint de lângă lacul Moeris din Egipt*, zice istoricul, *are 1.500 de încăperi sub pământ și tot atâtea în suprafața pământului. În încăperile de jos, nu este nimănui îngăduit a intra, pentru că acolo sunt mormintele regilor și ale sfinților crocodili. Cele din suprafața pământului, odinioară erau mărețe, strălucitoare și mai pre sus de ori ce descriere ce ar puteà să facă cineva... Învelișurile și păreții erau de pieatră, pe cari se vedeau* **figuri incrustate** *și fie care curte erà încungiurată cu stâlpi. Nu departe de Labirint, se înălțà o* **piramidă** *în care se văd* **săpate figuri mari** *de animale, și deosebit de aceasta, are și o cale sub pământ, care conduce in adâncimea ei»* [3]).

De altfel se știe că în ruinele palatelor și templelor din regiunile Nilului, s'au aflat multe urme de picturi [4]).

2. *Indienii, Babilonenii* [5]), *Asirienii, Chinezii, Etruscii* și

---

1) P. M. Georgescu, Muzele lui Erodot, București, 1893 (Prefața).

2) Perspectiva, de la verbul *perspicere* (a vedeà printre), este știința care ne învață să reprezentăm obiectele după deosebirea ce depărtarea și pozițiunea lor provoacă pentru figură sau pentru coloare.

3) Erodot a cutreerat toată Grecia, Macedonia, Tracia și Scitia până la Dunăre; apoi Asia, Egiptul și alte țări și insule, ca să culeagă datele istorice, legile, sistemele religioase și politice ale diferitelor popoare. Așà a compus el Istoria sa. Conf. Pr. M. Georgescu, Muzele lui Herodot, București, 1893, pag. XXVI și 118–119.

4) Egiptenii nu întrebuințară în pictură de cât 6 colori vii, strălucitoare și durabile: alb, negru, albastru, roșu, galben și verde; toate acestea erau extrase din materii vegetale așternute pe o bază metalică. Figurile erau făcute în profil, ori care ar fi fost pozițiunea corpului; cu toate acestea ei au reușit a picta scenele cele mai variate din viața lor religioasă, politică, socială și agricolă. Meyers Reisebücher, Ägypten. Leipzig und Wien, 1895, S. 133

5) Prin săpăturile făcute la vechea Ninive, s'au descoperit picturi murale

alte popoare, încă avură pictura lor lucrată prin linii şi colori. Dar mai desăvârşită fu această artă la *Greci*, unde găsim resturi de o pictură înaintată în templul **Partenon** zidit în secolul V a. Hr., cum şi în alte monumente de pe acele timpuri [1]. Tot la Greci mai aflăm pe marele pictor **Apelles** (sec. IV a. Hr.) Rafaelul anticităţei, din insula Coss. El trăi la curtea lui Alexandru cel Mare. De la Apelles au rămas *tablouri cu chipul Marelui Cuceritor* şi cu *Venus* în diferite idealuri de frumuseţe [2]. În acelaşi timp a vieţuit şi *Timanteu*, vestit mai ales prin cele două tablouri: *Ciclopul adormit* şi *sacrificiul Ifigeniei*. Nu mai pe jos fu şi **Protogen** din Rodos, care se ilustră tot prin secolul IV-lea, lucrând portretul lui Alexandru cel Mare, al lui Cydip, Tlepolem şi Antigon; dar mai ales tabloul care reprezenta pe *vânătorul Yalis*, îi asigură lui Protogen. un nume ne uitat de posteritate. Opera aceasta se nimicì însă de flacări, în *Templul Păcei* din Roma. Vrednici de amintire mai sunt şi pictorii greci, **Asclepiodor, Pamfil** dascălul lui Apelles, etc.

3. *Romanii* de şi fură mai inferiori Grecilor în această artă, totuşi aflăm şi acì pe **Fabius Pictor** (sec. III a. Hr.), pe **Turpilius, Quintus Pedius** şi pe alţi pictori romani, destul de bine cunoscuţi, celor ce se ocupă cu acest meşteşug. Apoi minunatele tablouri în frescuri şi mozaic deslipite de pe zidurile

---

lucrate cu mare meşteşug. Conf. Brockhaus, Konvers. Lexik. 14 Aufl. S. 232 seqq II, B. Leipzig, 1855.

1) În epoca lui **Omer** se întrebuinţară vr'o 5 colori în pictura primitivă greacă; dar cu încetul această artă propăşì atât în cât în secolul al V-lea (a. Hr.) găsim pe renumitul pictor *Polignot* care dădù figurilor caracterul impunător şi expresiv. Contimporani ai lui Polignot fură următorii meşteri: *Dionisie* de la Colofon, *Micon* de la Atena, *Plistenete* şi *Panoemus* fraţii lui Fidias; aceştia zugrăviră monumentele din Atena de pe acele timpuri şi săvârşiră şi alte lucrări de acest gen. Tot pe atunci trăeau *Zeuxis, Parhasius* şi vestitul *Apollodor*.

În secolul IV (a. Hr.) se distinseră meşterii zugravi *Eupompe, Eschion, Pausias, Nicias, Eufranon, Nicomach*, etc. Mai de aproape însă nu cunoaştem valoarea acestor pictori, pentru că despre ei avem date numai în scrieri vechi, fără să avem la îndemână şi picturile lor cari nu au ajuns până la noi. Conf. N. I. Idieru, op. cit., p. 202—207.

Dar în anul 1903 nişte arheologi englezi şi italieni, făcând săpături în insula Creta, au descoperit urmele unui palat zidit după cum se crede, în secolul XIV a. Hr. Zidurile palatului sunt acoperite cu **picturi** prea bine făcute în colori, fără umbră şi perspectivă, ca pictura de azi a Japonezilor.

Tablourile celor vechi se vindeau foarte scump. Nicias, pictorul atenian nu s'a mulţumit cu 60 de talanţi (324.000 lei) pentru unul din tablourile sale.

2) Se ştie că Apelles îşi espunea tablourile sale în lume şi apoi se ascundea după pânze ca să audă aprecierile publice. Un cismar criticând *sandala* de la un tablou, fù îndată ascultat de Apelles, care îndreptă defectul. A doua zi cismarul prinzând curagiu, îşi întinse observaţiele sale şi asupra altor părţi ale tabloului. Pictorul atunci 'l oprì cu cuvintele: *Cismarule, nu te urcà peste încălţăminte!* De acì Romanii formară proverbul: **Ne, sutor, ultra crepidam!** M. N. Bouillet, Diction. univ. d'hist., et de geogr., Paris, 1860, pag. 89.

În ziua de 6 August 1904, în călătoria mea spre Ierusalim şi Egipt, am trecut cu vaporul pe lângă oraşul **Coss** capitala insulei Coss din marea Egee. În acest oraş se crede că s'a născut Apelles. Unii zic că el s'a născut în Efes. (Autorul).

din **Pompei** și **Herculanum,** și păstrate azi în muzeul din Neapole, sunt dovada cea mai bună de finețea picturei romane [1].

4. Cu timpul se tot perfecționă această artă prin școalele anume înființate, și așa astăzi din punctul de vedere al *modului* cum se lucrează ea, cunoaștem pictura în *uleiu*, adică din colori amestecate cu acest lichid; pictura în *mozaic* compusă din pietricele ori bucăți de sticlă colorate [2]; pictura în *frescuri* lucrată în colori amestecate cu apă de var și aplicată pe ziduri proaspete. Mai departe cunoaștem pictura în *miniatură* lucrată în puncte ori trăsături mici, cu văpseli subțiri și amestecate cu apă gumată; apoi pe cea *detrampiană* care constă din colori muiate în apă cu cleiu; după aceea pictura *aquarelă* făcută cu tuș de China, dar mai ales cu văpseli transparente și cât se poate de subțiri. Pe lângă acestea mai este pictura *monochromă*, făcută adică cu o singură coloare; pictura în *pasteluri* lucrată cu creionul făcut din văpsele de coloare portocalie, și în fine pictura *lavis* schițată cu creionul și apoi fățuită cu cerneală de China [3].

---

1) Când am vizitat orașul **Neapole** în vara anului 1897, n'am trecut cu vederea nici „Muzeul național" de acì. În *subsolul* muzeului se aflau anticitățile egiptene, secțiune nu tocmai bogată. La *parter* însă, sunt atâtea bogății aduse din orașele *Pompei* și *Herculanum* desgropate de sub lavă, în cât în această specie de anticități, nici un muzeu din lume nu se poate compara. Acì se află o mulțime de saloane cu frumoasele **picturi murale,** deslipite cu mare artă de pe zidurile celor două orașe, și apoi puse în rame și fixate pe păreți ca ori ce tablou. Subiectele mai însemnate indicate prin picturi sunt privitoare la zeitățile marine creatoare și protectoare ale Romanilor, cum și la tot ce conține mitologia romană. La aceste picturi în **frescuri,** umbrele, perspectiva, expresiunea, vioiciunea culorilor, frumusețea și gustul, sunt vrednice de admirat. Mai departe am văzut picturile murale reprezentând flori, ornamente, fructe, animale sălbatice și domestice precum și tot felul de subiecte. Tot acì am văzut salonul cu ***mozaicuri*** excelent lucrate de Pompeeni și Herculani, cu privire mai ales tot la mitologia romană. *In etagiul I-iu* al muzeului, sunt alte specii de picturi pompeene și herculane. Subiectele sunt privitoare la misteriele din viața casnică a Romanilor, la trebuințele, luptele răsboinice și obiceiurile lor religioase. În rafturi am văzut articole de nutrițiune carbonizate, aduse tot din orașele sus amintite. (Autorul).

2) Cuvântul **„mozaic"** se derivă din grecescul μουσεῖον, templu al Muzelor, muzeu, academie cu amestecături de opere diferite. Prin analogie s'a dat numirea de „mozaic" și picturei compusă din diferite pietre colorate cu cari se închipuesc figuri și felurite desemnuri.

Mozaicul fu cunoscut Egiptenilor și vechilor Evrei; apoi se întrebuință de Greci numit de ei ψήφωσις, și se perfecționă la Romani. Mozaicurile serviră nu numai la pardoseli, dar chiar la împodobirea păreților, boltelor, la compunerea inscripțiilor, figurilor și a diferitelor subiecte. Mozaicul din casa Faunului din Pompei care reprezintă bătălia de la Issus cu 25 persoane, cum și marele mozaic făcut din ordinul lui Sylla pe o parte a pardoselei din templul Fortunei din Preneste, ne arată până unde ajunsese gustul celor vechi la împodobirea edificiilor.

Din Italia mozaicul trecù în Galia, apoi în toate țările occidentale, în imperiul bizantin, etc. Meșterii se serviră în aceste decorațiuni nu numai de petricele și bucăți de sticlă, ci și de smarald, onix, masticuri, cuburi de pământ ars, marmoră colorată, smalț, ș. a.

3) Conf. F. A. Brockhaus, Allgem d. Real–Encyklopädie Conversations–Lexikon 10 Band, Leipzig 1853, S, 127.

Din punctul de vedere al *materialului* pe care se aplică această artă, avem pictura pe zid, pe lemn, pe pânză, fildeș, smalț, porțelan, sticlă, lemn, fier, pământ etc. Iar cu privire la *obiectele* ce ea reprezintă, se împărțește în pictură istorică, bisericească, tipică, răsboinică, marină, peisagistică sau câmpenească și florescentă [1]). Aci vedem înfățișate subiecte istorice, bisericești, chipuri omenești și de vietăți terestre, lupte răsboinice, vietăți de mare, frumuseți de câmp și munte, și flori de toate soiurile [2]).

ARTICOLUL I

ÎNFĂŢIŞAREA TIPICĂ A PERSOANELOR SFINTEI TREIMI.

§ 23.

Pictura religioasă în cele d'întâiu trei secole ale creştinismului.

Invățăturile religiunei creștine, predicate de Iisus și Apostoli, și introduse în mintea credincioșilor, nu puteau să rămână mult timp numai concepțiuni abstracte, ci a trebuit ca ele să îmbrace și o formă dinafarică, prin pictură, arhitectură și muzică.

Dacă atunci când intrăm într'un edificiu profan împodobit cu chipuri omenești, simțim în noi înși-ne o mișcare sufletească, și dăm loc la o gândire adâncă asupra acestor închipuiri pe cari le vedem, cu atât mai vârtos suntem mișcați când intrăm în casa lui Dumnezeu, împodobită cu **icoanele** celor ce'i au plăcut lui. La privirea acestor chipuri sfinte, se reîmprospătează în noi sentimentul de iubire și venerațiune către aceste figuri, simțim îndulcirea pornirilor noastre pătimașe, se naște în noi dorul de a le urma virtuțile, alungăm pentru un moment grija noastră cea lumească și viețuim cu trupul și cu sufletul în casa Dumnezeului celui viu. *Icoanele* (εἰκών, imago, chip) *așa dar, sunt acele chipuri pictate pe păreți, pe pânze, pe lemn ori pe alte materialuri, cari înfățișează persoanele Dumnezeirei sau ale sfinților venerați de creștini.* Aceste icoane păstrate în Biserică, în case particulare sau pe căile publice,

---

1) M. N. Bouillet, Dictionnaire universel des sciences, des lettres et des arts, Paris, 1870, pag. 1240.

2) Conf. Iunius „De pictura veterum", Rotterd. 1694. – Durand, Histoire de la peinture ancienne, Lond. 1725. – Böttiger, Ideen zur Archäologie der Malerei, Dresd. 1811. – Descamps, Vies des peintres flamands, allemands et hollandais etc. Paris, 1753. – Kugler, Handbuch der Geschichte der Malerei, Berlin, 1837.

sunt puse înaintea noastră ca să venerăm chipurile reprezentate iar nu materia pe care sunt ele zugrăvite.

Chiar în timpul vechiului *iudaism*, găsim în templu urme de închipuiri simbolice şi de înfăţişări ale lui Iehova. Sicriul legii nu erà alt ceva de cât înfăţişarea lui Dumnezeu în Cortul mărturirei [1]). Cei doui heruvimi ce şedeau d'asupra sicriului, erau servitorii lui Iehova. Tot aceasta închipuiau şi heruvimii ce erau pe perdeaua despărţitoare între Sfânta şi Sfânta sfintelor [2]). Aceeaşi semnificaţiune o aveau şi heruvimii din templul lui Solomon, aşezaţi în Sfânta sfintelor, pe perdea şi pe păreţi [3]). Aceste închipuiri, erau ţinute în mare onoare la Iudei; ei se închinau înaintea sicriului, înaintea templului, aprindeau lumini în lăuntrul lui şi tămâeau cu îndestulare [4]). Dar veneraţiunea acestor obiecte nu erà o idololatrie; ci ei se închinau prin ele lui Iehova de la care primiseră această poruncă: *«Să nu-ţi fie de alţi Dumnezei afară de mine»* [5]).

Creştinismul însă aduse cu sine o schimbare radicală în artă şi idee, şi dădù naştere şi creştere la nişte roade destul de plăcute şi bine făcătoare omenirei. Aci nu mai vedem capişti idololatre; nu mai vedem acele statui ale zeilor cu mâinele întinse cerând sacrificii omeneşti ca oare când zeul **Moloch** (מֹלֶךְ Μόλοχ — regele) al Canaaniţilor şi Cartagenezilor [6]), nu mai vedem chipuri cioplite de mâini omeneşti; ci casa de rugăciune a creştinului şi Biserica lui, fură întemeiate pe cugetarea cea mai sfântă şi plină de adoraţiune, către Fiinţa ne înţeleasă de mintea omenească. Atâta sfială aveau creştinii la început, de chipurile pictate şi de statuile aducătoare aminte de orgiile şi cruzimile săvârşite în templele păgâne, în cât un interval de timp, urmaşii lui Hristos nici nu îndrăsniră să întroducă pictura în Biserica lui Dumnezeu. Pe lângă acestea ei se mai fereau de această

1) Eşire XXV. 10. וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים

2) Eşire XXVI, 31. מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב יַעֲשֶׂה אֹתָהּ כְּרֻבִים׃

3) *„Şi pe toţi păreţii casei* (templului), *jur împrejur, făcu* (Solomon) *chipuri săpate de heruvimi şi de fenici şi de flori deschise, în partea din fund şi din faţă"*. I Reg. 6,29.

4) Eşire XXX, 1. וְעָשִׂיתָ מִזְבֵּחַ מִקְטַר קְטֹרֶת

Iar David în Psalmul 5,7, zice astfel: *„Intra-voiu în casa ta* (Iehova), *închina-mă-voiu în sfânta Biserică a ta"*. Şi în Eşire XXX, 7,8, cetim aşà: *„Aron va tămâea dimineaţa când va întocmi candelele, şi când le va aprinde seara"*.

5) Eşire XX, 3. לֹא־יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פָּנָי׃

6) Iarchi, in Jeremia 7,31: Fuit Molech ex ære factus, quod ab inferiori ejus parte succendebatur; *erant enim illius manus protensæ* atque cadentes, quibus infans imponebatur ipseque comburebatur atque gemebat; sacrificuli autem tympana pulsabant, ne pater clamorem filii sui audiret ejusque viscera commoverentur.

artă, ca să aplice porunca II-a a Decalogului care cuprinde aceste cuvinte: *«Să nu-ți faci ție chip cioplit* (פֶּסֶל)*, nici alta asemănare* (תְּמוּנָה)*, a câte sunt în cer sus, pe pământ jos, in apă și sub pământ, să nu te închini nici să serveşti lor»* [1]).

Dar pictura fiind mai mult o *cerință firească* de cât o podoabă convențională, prin secolul II vedem ici și colo încercări sfiite de iconografie creștinească, prin care se înfățișau simbolic Mântuitorul, împreună cu multe subiecte din Vechiul și Noul Testament. Aceste încercări însă, erau cu atât mai sfiicioase, cu cât nu exista încă, o dispozițiune bisericească în această privință.

1. Voiu arătă acum măsurile aspre luate de către creștini în contra picturei religioase în cele d'întâiu trei secole, iar după aceea voiu expune și mărturisirile cari afirmă existența acestei arte în perioada de care ne ocupăm.

a) Cardinalul *Baroniu* († 1607), împreună cu scriitorii *Turian* și *Biniu*, în apărarea icoanelor în contra Protestanților, susțin că s'ar fi ținut de apostoli un sinod în Antiohia în anul 56, în care s'au orînduit aceste 7 măsuri canonice: că cei ce cred în Hristos să se numească «creștini»; că să nu se boteze nimine după modul iudaic cu circumcisiunea; că toate națiunile să fie primite în Biserică; să se ferească tot omul de avariție; să se înfrîneze fie cine de lăcomie și jurământ; creștinul să nu fie bufon sau măscăriciu. Toate aceste măsuri trecură mai târziu în canoanele sfinților apostoli. Iar a 7-a hotărîre însă, care ne interesează mai de aproape, glăsuește astfel: *«Să nu se amăgească prin idoli cei mântuiți prin botez; ci să se picteze punându-se inainte cea făcută cu mâna, icoana divină și umană* (θεανδρικῆς) *a Dumnezeului celui adevărat»* (Iisus Hristos [2]). De aci răsare nu numai întrebuințarea, dar și cultul icoanelor în secolul I-iu. De și însă cardinalul Baroniu, Turian și Biniu, se nevoesc a apără ființa acestui sinod, totuși iezuitul francez Petaviu († 1652) un contemporan al cardinalului, în opera sa *«Dogmatica Theologia»* [3]), cum și *Pagiu* [4]) în criticele ce face la cartea *«An-*

---

1) Eșire, XX, 4. לֹא־תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל | וְכָל־תְּמוּנָה

2) Cæsar Baronius., Annales. ann. CII, n. XIX et XX: „Ne decipiantur salvati ob idola: sed pingant ex opposito divinam humanamque manufactam impermixtam effigiem Dei veri". Conf. Pidalionul, pag. 12 și 71.

3) Dionysius Petavius, Dogmatica Theolog. De incarnatione, lib. XV, c. XIV, n. V: „Quod ad illum canonem apostolorum attinet, quem primus edidit in lucem Franciscus Turrianus, *eum puto supposititium* (fals) *esse;* cuiusmodi sunt pleraque Græcorum recentiorum".

4) Antonius Pagius. Critica in Baron. Annales, an. LVI, n. III: „Baronius et Binius in sua collectione conciliorum canones novem proferunt Antiocheno cuidam apostolorum concilio adscriptos, quos *apocryphos* et plane supposititios esse demonstrat vir eruditissimus. Præterquam *quod enim nulla locum occurit memoria in veteribus ecclesiasticæ historiæ monumentis ante Baronium, neque in patribus, conciliis, aut canonum codicibus ante Binium, plurima falsa et absurda in eis continentur*".

nales ecclesiæ» a lui Baroniu, consideră ca o *ficţiune* existenţa acelui sinod antiohean, şi cu atât mai mult a celui din urmă canon. Dar Petaviu de şi are motive în această cestiune, totuşi el merge cu scepticismul său escentric până acolo, în cât nu se sfieşte a afirma şi această părere, că în cele d'întâiu trei secole, nu cunoaşte nici o urmă de pictură creştinească; el mai cutează a susţine şi faptul, că documentele cari ar dovedì iconografia în această epocă, nu sunt vrednice de credinţă. *«Tăcerea pe care o păstrează păgânii şi scriitorii vechi creştini cu privire la imagini,* zice Petaviu, *confirmă cu prisosinţă acest lucru»* [1]).

O serie de critici, arată că în ultima persecuţie (diocleţiană). fură dărâmate multe Biserici şi nimicite împreună cu obiectele din lăuntrul lor; dar între aceste obiecte însemnate de scriitorii de pe atunci, nu figurează nici decum icoanele ori vr'o urmă de pictură bisericească. Criticii se provoacă la cazul cu episcopii *Cirtensiei* din **Numidia,** cari mărturisesc că Biserica sfântului Pavel de acolo, a fost distrusă de persecutori şi erau în lăuntrul ei următoarele lucruri: *«două potire de aur; şease potire de argint; şease urcioare de argint; o căldăruşă; şeapte felinare de argint; şeapte candele; unsprezece felinare cu lanţuşuri; optzeci şi două tunici femeeşti; şasesprezece tunici bărbăteşti; treizeci perechi încălţăminte bărbătească; patruzeci şi şapte perechi încălţăminte femeească»,* ş. a [2]). Vestmintele şi încălţămintea seamănă a fi fost păstrate, sau pentru săraci, ori pentru asceţi; iar despre icoane, ce este drept, nu se aminteşte nimic în acest inventar bisericesc.

b) Cum că în adevăr iconografia erà oprită în multe localităţi, chiar pe la începutul secolului IV-lea, ne aducem aminte de sinodul ţinut în **Illiberis** (Elvira) din Ispania sudică, la anul 305, care a mers până acolo în cât a oprit pictura bisericească prin canonul al XXXVI-lea. Iată şi conţinutul acestui canon: sinodul *«a găsit de cuviinţă, că picturile în Biserică nu sunt de trebuinţă, ca nu cumvà ceea ce se cinsteşte ori se adorează, să se zugrăvească pe păreţi»* [3]). Canoniştii apuseni, zic însă că aceste cuvinte se referă numai la Trinitate, care dacă s'ar fi zugrăvit în diferite chipuri, catehumenii şi păgânii 'şi ar fi făcut tot felul de concepţii nesocotite asupra puterei divine. Nu erà aşà dar vorba şi de imaginile sfinţilor şi ale martirilor.

Cu toate acestea rămâne stabilit, că sinodul acesta a orînduit riguroase măsuri faţă de iconografie. Interzicerea sinodului din Illiberis erà întemeiată şi pe motivul că atunci când părinţii erau adunaţi în sinod, împăratul Diocleţian, încă nu încetase cu

---

1) Petavius. Dogmatica Theolog. De incarnatione, lib. XV, c. XIV, n. V.

2) Iosephi Binghami, Origines sive antiquitates ecclesiasticæ. Tom. III, p. 290, lib. VIII, cap. VII.

3) Concil. Illiberit, c. XXXVI: „Placuit picturas in ecclesia esse non debere, ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur". Conf. şi Pr. Guéranger, Inst. Lit., T. I, p. 63.

ordinele lui de a se munci creştinii şi a se profana cele sfinte. Sinodul însă nu se pronunţă şi în contra picturilor portative, lucrate pe table de lemn, fildeş ş. a., cari se puteau ascunde cu înlesnire.

Sfânta Treime, după cum ne spune Origen, nu se picta în secolele prime, pentru cuvântul că creştinii păstrau o adâncă şi sfântă admiraţiune faţă de puterea infinită a Dumnezeirei, şi după cum zice Origen, *«pe Dumnezeu cel ne încorporat şi invizibil, nu-l putem mărgini în spaţiu»* [1]).

Cu mirare găsim şi pe la finele secolului IV-lea (an. 392), o epistolă trimisă lui Ioan episcopul Ierusalimului, de către Epi-

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU Autorul Tezaurului Liturgic, în pitoreasca localitate „Saltsjöbaden" din Suedia nordică, în vara anului 1898, pentru studierea datinelor religioase.

fanie al Salaminei Ciprului, în care acesta mărturiseşte, că venind în oraşul **Anablata** din Palestina, a văzut la uşa unei Biserici de acì o pânză, care avea zugrăvit pe ea un chip ce semăna cu al lui Hristos sau cu al unui sfânt oare care. Epifanie a rupt pânza cu pictura, şi a sfătuit pe păzitorii Bisericei ca să înfăşoare cu ea vre un mort [2]). Textul acesta a fost mult comentat de către învăţaţi. Unii cred că el este apocrif, şi interpolat prin urmare de cei interesaţi în cauză, cari nu pot să fie

1) Origen., Adversus Celsum, lib. VII.

2) Epiphan., Epist. ad Ioannem Hierosolymitanum. Conf. pag. 131, Tom. II, Tezaur. Liturgic.

altii de cât relegiuiții iconoclaști. Belarmin[1]) și Baroniu[2]), bănuesc că Epifanie a rupt icoana, ca o reprobare a eresului Antropomorfiților, care erà în vigoare pe atunci, și atribuia lui Dumnezeu, ochi, mâini, picioare și membre omenești, asemenea ca și omului. Alții, ca **Marianus Victorius,** gândesc că episcopul Salaminei a săvârșit fapta aceasta, socotind că erà icoana veri unui om oare care, mai ales că după obiceiul de atunci se onorau în unele localități, și icoanele părinților, fraților și ale consângenilor, tot așà ca și imagina lui Hristos și a sfinților. Petaviu însă susține că Epifanie a sfâșiat pânza, pentru că în Cipru unde erà el episcop, nu se întrebuințau icoanele[3]). Dar noi din toate acestea credem, că textul este autentic; iar Epifanie a rupt icoana ca o demonstrare în contra eresului Antropomorfiților, și pentru cuvântul că pictura erà îngăduită tot cu restricțiune și pe acel timp[4]).

2. Dacă văzurăm până acum măsuri aspre față de iconografie, totuși nu trecem cu vederea nici probele de existența ei, în cele d'întâiu trei secole creștine.

a) Când intrăm în catacombele din împrejurimile Romei, găsim acolo picturi religioase lucrate—după cum au constatat arheologii,— cu începere din secolul II-lea încoace[5]). O mulțime de subiecte din Vechiul Testament, sunt podoabele păreților acestor labirinte tainice. Aci găsim pictat chipul lui Adam, al Evei, al lui Avel, Cain, Noe, Isac, Iov, Iosif, Moisi, Samson, David, Ilie, Iona, Tobie, Daniil în groapa cu lei, etc[6]). Iar din Noul Testament aflăm următoarele picturi *simbolice:* peștele, ancora, porumbul, ramura de maslin, ramura de smochin, mielul, crinul, cumpăna, cerbul, delfinul, calul, nava, sfeșnicul, cocoșul, lopata și laptele[7]). Mai departe sunt icoanele *alegorice:* buciumul de viță, semănătorul, păstorul cel bun, fecioarele înțelepte și fecioarele nebune; pe lângă acestea mai există icoanele *istorice:*

---

1) Robertus Bellarm. De imaginibus., lib. II, c. IX: „Thomas Waldensis, Tom. III, tit. XIX, cap. 157 dicit: Epiphanium propter hæresum Anthropomorphitarum tunc vigentem hoc fecisse".

2) Baron. Annales. Ad ann. CCCXCII, p. 668, edit. 1610.

3) Petav. De incarnat., lib. XV, c. XIV, n. VIII: „Nondum in Cypro, ubi habitabat Epiphanius, usitatum illud fuisse ut imagines in ecclesiis huius modi proponirentur".

4) Conf. Ioan. Damascen, Orat. I, Migne, T. XCIV, p. 1258.

5) D'Agincourt, Storia dell'arte coi monumenti, Prato, 1826, Vol. IV, p. 69 seq. — Mar. Lupi, T. I. Dissert. VIII, p. 243 seq.

6) E. de Pressensé, Tom. I, p. 132 seqq.—I. A. Odobescu, Istoria Arheologiei, p. 627.—Citește, J. J. Bourassé, Archéologie chrétienne, VII edit. Tours 1867, p. 53—79.—Conf. pag. 74 și 86, Tom. II, Tez. Lit.

7) Cum că aceste simbole erau întrebuințate de creștini pe la începutul secolului al III-lea chiar pe inelele lor, dovedim aceasta cu cuvintele lui Clement al Alexandriei († 215) scrise în cartea sa Παιδαγωγός (lib. III, cap. XI, în Migne, Tom. 8, p. 634). Clement îndeamnă pe creștini *„ca pe inelele lor să fie închipuite: columba, sau peștele, sau corabia, sau lira muzicală, sau ancora corabiei"*, etc. Iar cuvintele lui Clement sunt acestea: Αἱ δὲ σφραγῖδες ἡμῖν ἔστων πελειάς, ἢ ἰχθὺς, ἢ ναῦς, ἢ λύρα μουσικὴ, ἢ ἄγκυρα ναυτικη, κ. τ. λ.

închinarea magilor, prefacerea apei în vin, vindecarea orbului, Iisus vorbind cu Samarineanca la puţ, minunea cu cinci pâini şi doui peşti, vindecarea slăbănogului, învierea lui Lazăr, agapele frăţeşti, ş. a. Iar **răstignirea** şi **învierea** lui Hristos, nu se vede în nici o parte a catacombelor. Tot în aceste gropi misterioase aflăm icoana sfintei Fecioare cu pruncul în braţe, a apostolului Petru şi a apostolului Pavel; însă un chip al lui Hristos cu trăsurile fisionomice, sau chipuri de martiri, ori munci martirice, nu există în peşteri în cele d'întâiu trei secole [1]). *În catacombe aşà dar, vedem fazele iconografiei, începută în timpurile primitive de la simbole şi alegorii, şi ajunsă apoi de la Constantin cel Mare încoace, la istoria reală.* Tot aci găsim şi începuturi de pictură creştină în *mozaic* s. e. chipul crucei în formă de **T**, învierea lui Lazăr, Daniel în groapa cu leii, vindecarea slăbănogului, cocoşul ş. a.

O altă dovadă de existenţa picturei religioase în timpurile vechi creştine, este mărturia istoricului latin **Lampridiu** [2]), care ne afirmă că împăratul *Alexandru Sever* (222–235), aveà în camera zeilor **Lari** şi chipul Mântuitorului, lucrat bine înţeles de pe acela care erà între creştini. Iar *Tertulian* în jumătatea d'întâiu a secolului III-lea, vorbeşte cu multă căldură de imagina Mântuitorului în formă de Păstor, pictată pe cupele de băut ale creştinilor, întrebuinţate la solemnităţi religioase şi familiare [3]).

b) Tot aşà şi Eusebiu ne spune că în oraşul *Cesarea lui Filip*, pe care Fenicienii îl numeau **„Paneada"**, s'a ridicat un monument în prea mărirea Mântuitorului, de femeea pe care a vindecat-o el de curgerea sângelui [4]). «*Monumentul*, zice Eusebiu, *este în forma unei columne de bronz care susţine două chipuri: unul este al unei femei care se roagă în genuchi şi cu mâinile întinse, iar celălalt este al Mântuitorului ce stă în picioare îmbrăcat cu o haină lungă şi care întinde mâna către acea femee... Am văzut eu această lucrare*, adaogă Eusebiu, *şi nu trebue a se mirà cinevà, dacă păgânii au păstrat astfel memoria bine facerilor ce au primit de la Mântuitorul. Şi am văzut mulţime de* **icoane** *cu chipul Mântuitorului şi cu al lui Petru şi al lui Pavel, cari s'au păstrat astfel până în timpul nostru*» [5]). Istoricul Sozomen arată la rîndul său, că în zilele

---

1) Eusebiu Popovici „Catacombele Romei", prelegere publică ţinută în Cernăuţi în anul 1882 şi publicată în revista „Candela" No. 9 şi 10 din anul 1883.

2) Aelius Lampridius, istoric latin a trăit în timpurile lui Diocleţian şi ale lui Constantin Chloru (finele secolului III şi începutul secolului IV). El a scris viaţa lui *Comod, Heliogabal* şi *Alexandru Sever*.

3) Tertull., De pudicitia c. X: „Si forte patrocinabitur *pastor*, quem in calice depingis. — At ego eius pastoris scripturam haurio, qui non potest frangi".
Mai cunoaştem că în secolul III vieţuea în Cartagena un pictor creştin foarte iscusit. Acesta erà gnosticul **Ermoghen,** despre ale cărui lucrări nu ştim mai deaproape nimic. Conf. Euseb. Popov., Ist. Bis., Vol. I, p. 274.

4) Mat. 9. 20.

5) Euseb., Historia ecclesiastica, VII, 18.

lui *Iulian Apostatul*, păgânii au surpat acest monument iar creștinii adunând rămășițele lui, le-au adus în Biserică [1]. Filostorg însă complectează pe Sozomen, și zice prin urmare, că creștinii au adus rămășițele monumentului în *«diaconiconul Bisericei»* [2]. Drept că ființa acestor chipuri este cam controversată, totuși nu încape îndoială că în timpul lui Eusebiu existau destule icoane bisericești [3].

Din acestea conchidem că în cele d'întâiu trei secole creștine, există cu siguranță pictura religioasă și erà venerată între creștini; ea erà însă oprită la unele momente, fie din cauza poruncei a II-a a Decalogului, fie că creștinii aveau teamă de o asemănare prin pictură între păgânism și creștinism, ori că ea erà oprită din cauza tiranilor păgâni, cari căutau în timpul persecuțiilor să spurce mai ales icoanele ce se venerau în creștinism.

O altă probă pentru tăria picturei, este și combaterea ei, după cum am văzut, de unii scriitori ai secolelor prime; *dacă așà iar ea n'ar fi existat, n'ar fi fost combătută*. Iar dacă Irineu [4], Epifanie [5], și Augustin [6], mustră pe eretici și pe gnostici, pentru că aceștia se închinau icoanelor, învățătorii Bisericei au făcut acest lucru, fiind că ei vedeau icoanele Mântuitorului și ale sfinților apostoli, venerate deopotrivă cu chipurile lui Omer, Platon, Pitagora și Aristotel.

Protestanții însă ne având pictură în Biserica lor, ori întrebuințând-o arare ori numai ca o podoabă decorativă, se nevoesc a dovedì, că pictura religioasă n'a existat în creștinism mai înainte de secolul IV-lea. Dar picturile din catacombe, mărturia lui Lampridiu, a lui Tertulian, a lui Eusebiu ș. a., sunt suficiente pentru a arăta netemeinicia argumentărei lor.

§ 24.

Pictura bisericească din secolul IV-lea până la al IX-lea.

Ridicându-se vălul posomorît al păgânismului și răsărind soarele bucuriei asupra Bisericei, vedem **în secolul IV-lea** pictura în colori și mozaic eșind din catacombe și ascunzătorile pământului, unde zăcuse vr'o două veacuri învăluită în mantaua simbolismelor, și acum la lumină plină face pași grabnici spre propă-

1) Sozom., Hist. eccles., lib. V, c. XXI: Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ χριστιανοὶ συλλέξαντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπέθεντο, ἔνθα καὶ νῦν φυλάτεσθαι.

2) Philostorg., Hist. eccles., lib. VII, c. III: Μεταστησάμενοι ἐν τῷ τῆς ἐκκλησίας διακονικῷ.

3) Euseb., Histor. ecclesiast., VII, 18.

4) Irenæus. Advers. Hæres, I, 25. n. 6.

5) Epiphanius., Hæres, XXVII.

6) August., De Hæres, c. VII.

şire. De acì înainte pictura desbrăcându-se de haina misterioasă a simbolelor şi alegorielor cu care se îmbrăcase de nevoe pe timpul cel răcoros al persecuţielor, se înfăşoară acum în veşmântul luminos al Istoriei creştinătăţei, şi prinde curagiul de a înfăţişa subiectele în frumuseţea lor reală. Totuşi simbolismele picturale mai dăinuesc puţin câte puţin până prin secolul al VI, când Biserica luă măsuri a se înlătura cu desăvârşire, pentru a nu se pierde veritatea istorică [1]).

A) Eusebiu ne spune că împăratul Constantin construind Biserici în Ierusalim şi Constantinopole, le împodobì cu picturi şi mozaicuri meşteşugit aşezate. Tot aşà, în anul 337 acest împărat zidind încă o Biserică, o înfrumuseţă ca şi pe celelalte cu picturi minunate şi cu mozaicuri de colori diferite [2]); iar pentru ca împăratul să nu fie uitat după moartea sa de creştinii cărora le adusese atâtea bine faceri, 'şi aşeză icoana chipului său în *Biserici,* după cum ne afirmă acest fapt Socrat [3]) şi apoi Ioan Damascen [4]). De şi *Spanhemiu* crede că Constantin a pus icoana sa în templele păgâne, iar nu în Bisericile creştine, totuşi el nu are dovezi de a ne convinge; afară de aceasta noi nu putem crede că Constantin cel Mare 'şi ar fi pus icoana chipului său în templele păgâne pe care el le dărâma şi le urgisea. Dar Spanhemiu mai cade şi în rătăcirea de a afirmà şi faptul, că chiar în secolul al IV-lea nu erà nici o urmă de icoane cu chipul lui Hristos, al sfintei Fecioare şi al sfinţilor, şi cu atât mai puţin vr'o urmă de cultul acestor imagini [5]).

1. În contra acestor rătăciri, aducem pe tărâm epistola *Marelui Vasilie* adresată lui *Iulian Apostatul* pe la mijlocul secolului al IV-lea, în care Ierarhul după ce arată credinţa sa în Dumnezeu Tatăl «Cel A Tot Puternic», în Dumnezeu Fiul

---

1) Unii scriitori văd 3 perioade în propăşirea picturei religioase:

Periodul I sau al **simbolismelor** care conţine cele d'întâiu şase secole creştine.

Periodul II sau **istoric,** de la secolul VI—XII, în care dispar cu desăvârşire simbolismele.

Periodul III sau **artistic,** în care apar diferite şcoale de pictură: italiană, germană, ispaniolă, engleză, etc.; dar şcoala italiană se prezintă superioară. Acum, de şi orientul scade pe terenul pictural, totuşi el are meritul cel mai mare că a păstrat vechimea artei creştine. El a înlăturat din pictură nudităţile, fantaziele şi sborul imaginaţiunilor.

2) Euseb., Vita Constantini, lib. IV, c. 57 58.

3) Socrat., Hist. eccles., lib. I, c. XVIII: Εἰκόνας τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἐναπέθετο (Κωνσταντίνος).

4) Damasc., Orat. III, De imaginibus, pag. 789, edit. Basil., 1575: Ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Σωκράτου, βιβλίου πρώτου, κεφαλ' ιή' περὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως — Κωνσταντίνου — εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἀπέθετο.

5) Fridericus Spanhemius, Historia imaginum., Tom. II, opp. pag. 715, edit. Lugd. Batav., 1703: „Pessima intelligitur fides auctoris orationibus III, de imaginibus tributæ Damasceno, probaturı erectionem cultumque sacrarum imaginum etiam tempore Constantini M. ex his Socratis libro I, c. XVIII. Planum enim est, loqui Socratem de gentilium templis ac deorum delubris, in quibus, sublatis idolis, suas imagines substituit imperator. Nihil de imaginibus sacris Christi, virginis, sanctorum. Nihil etiam de imaginibus ad cultum aut adorationem erectis".

şi în Dumnezeu sfântul Spirit, şi după ce sfântul Vasilie mărturiseşte adoraţiunea sfintei Treimi, adaogă următoarele cuvinte relative la iconografia acelui timp: «*Venerez şi pe sfinţii apostoli, pe profeţi şi pe martiri, şi în rugăciunile ce trebuesc făcute înaintea lui Dumnezeu îi invoc pe ei. Şi prin ei, adică prin mijlocirea lor, indurat să-mi fie mic iubitorul de oameni Dumnezeu, şi să dea ertare greşelelor mele. Pentru aceea şi* **icoanelor** *lor mă inchin şi le cinstesc pe ele* (τιμῶ καὶ προσκυνῶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν εἰκόνων αὐτῶν), *după cum ne este nouă dat de la sfinţii apostoli. Şi acestea* (icoanele) **nu sunt oprite,** *ci sunt zugrăvite in toate Bisericile noastre încă din vechime*» [1]).

Această mărturie a sfântului Vasilie, este una din cele mai tari probe atât pentru existenţa icoanelor, cum şi pentru cultul adus lor în secolul IV-lea [2]). Nu mai puţin puternică este şi mărturia lui Grigorie de Nazianz, care recomandă iconografia în acelaşi secol cu următoarele cuvinte: «*pictura*, zice acest părinte bisericesc, *este pentru cei ne învăţaţi, ceea ce este* **scrierea** *pentru cei învăţaţi*» [3]). Mai ştim iarăşi că Grigorie de Nazianz erà un călduros admirator al icoanelor zugrăvite pe bolta Bisericei construită de tatăl său la Nazianz [4]). Iar Grigorie de Nisa, făcând descrierea Bisericei martirului Teodor Tiron muncit în persecuţiunea diocleţiană, ne spune că sfântul locaş erà împodobit cu icoana Mântuitorului şi cu icoane cari închipuiau chinurile suferite de martir [5]). Dar în secolul IV-lea găsim şi icoane de martire. Aşà, *Asterie* episcopul Amasiei († 410), ne arată că icoana sfintei martire *Eufimia,* împodobia o Biserică din Halcedon. Asterie admiră mai departe, fineţea penelului cu care s'a lucrat această pictură, cum şi starea martirei cu mâinele ridicate la ceruri [6]). În *Biserica apuseană* încă n'a lipsit iconografia în acest secol. Între alte mărturii cităm pe episcopul Romei Damas († 384), care ne-a lăsat o deplină încunoştiinţare despre arhitectura şi pictura bisericească din timpul său [7]).

---

1) Basil. Magn., în I. P. Migne, Patrologiæ cursus completus. s. gr., T. XXXII, n. 402–463, pag. 1099, epistola ad Iulianum Apostatam: „Δέχομαι δὲ καὶ τοὺς ἁγίους ἀποστόλους, προφήτας, καὶ μάρτυρας, καὶ εἰς τὴν πρὸς θεὸν ἱκεσίαν τούτους ἐπικαλοῦμαι, τοῦ δι'αὐτῶν, ἤγουν διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν, ἵλεων μοι γενέσθαι τον φιλάνθρωπον θεὸν καὶ λύτρον μοι τῶν πτεσμάτων γενέσθαι καὶ δοθῆναι· ὅθεν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν εἰκόνων αὐτῶν τιμῶ καὶ προσκυνῶ, κατ' ἐξαίρετον τούτων παραδεδομένων ἐκ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ οὐκ ἀπηγορευμένων, ἀλλ'ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἡμῶν τούτων ἀνιστορουμένων".

2) Tot acest Ierarh afirmă, că „ceea ce Istoria povesteşte prin descrieri, pictura care nu vorbeşte (tacens pictura), manifestă prin imitaţie". J. B. E. Pascal, L'art chrétien, T. I, pag. 66.

3) Gregor. Nazianz., lib. IX, epist. 9.

4) Panegyr. sf. Părinte, p. II, 142.

5) Greg. Nyssen., Orat. sf. Teodor, în op., T. III, p. 579 ed. Morel.

6) Asterius episc. Amaziæ. Cuvânt despre icoana sfintei martire Eufimia. Conf. Le C-te de Grimoüard de Saint Laurent, Guide de L'art chrétien, T. I, Paris, 1872, pag. 31.

7) Damasus., Vita Sylvestri.

Dar în acest timp, mai găsim icoane şi *în afară de Biserică*, adică, pe căile publice, în palatele împăraţilor, în locuinţele casnice şi pe la răspântiele drumurilor. Aşà, Eusebiu ne vorbeşte de o pictură aşezată lângă stejarul Mamre, în care erau reprezentaţi doui îngeri şi figura patriarhului Avraam [1]). Tot acest istoric ne încunoştiinţează că împăratul Constantin avea în palatul său, o sumă de icoane, cari se dăruiră apoi după moartea împăratului, creştinilor din imperiu. Iar Grigorie de Nazianz, vorbind de evlavia unui tânăr, arată că acesta ţinea totdeauna în casa sa icoana sfântului Polemon [2]). Grigorie de Nisa, zice că pe timpul său, se obişnuia a fi în casele creştinilor între alte icoane, şi aceea ce înfăţişa sacrificiul lui Isac [3]). În apus, Ambrosie se miră de evlavia cu care se ţineau în locuinţele celor religioşi, icoana sfântului apostol Pavel [4]). Despre icoana sfintei cruci, ştim că mare bucurie avea Ioan Hrisostom, când o vedea aşezată pe case, ziduri, porţi, pe căi, în pustietăţi şi în fine pretutindenea [5]). Iar cum că în adevăr erau **venerate** imaginele sfinte, am văzut că Vasilie cel Mare «se închină şi cinsteşte sfintele icoane, după cum este dat de la sfinţii apostoli» [6]). Iulian apostatul, totdeauna mustra pe creştini că se închinau crucei până la îndumnezeire (τὶ τοῦ σταυροῦ προσκυνεῖτε ξύλον [7]). Despre veneraţiunea icoanei sfintei cruci, mai vorbeşte şi Asterie episcopul Amasiei [8]).

2. **În secolul al V-lea,** iconografia luă o înaintare şi mai mare, după cum cetim în scrierile de pe acele timpuri. *Olimpiodor,* un prefect din Asia Mică, întrebând pe renumitul ascet Nil († 450) despre podoabele cu cari trebuia să înfrumuseţeze o Biserică ce 'şi propusese prefectul să zidească, ascetul îi răspunse, că altarul să-l împodobească cu o *cruce;* iar păreţii să-i lumineze cât mai frumos cu *icoane* cari să reprezinte subiecte din Testamentul Vechiu şi Nou [9]).

Tot aşà şi în *apus* cunoaştem, că în secolul V-lea *Paulin de Nola* († 431) împreună cu contemporanul său presviterul galican *Sulpiciu Sever*, împodobiră Bisericile zidite de ei cu o mulţime de icoane inspirate din cetirea Vechiului şi Noului Testament, pentru că, după cum zice Paulin, «icoanele să servească

---

1) Euseb., Demonstratio evangelica, lib. V. Conf. Genes. 18,1.
2) Ioannes Damascenus, Orat. III. De imaginibus.
3) Ioannes Damascenus, Orat. III. De imaginibus.
4) Ambros., Epist. LIII.
5) Chrisostom., Homil. LIV, in Math.
6) Basil. Magn., în I. P. Migne Patrologiæ cursus completus s. gr., T. XXXII, n. 462–463, epist. ad Iulianum Apostatam.
7) Cyril. Alexandr., Contra Iulianum, lib. IV.
8) Asterius episc. Amaziæ. Cuvânt despre icoana sfintei martire Eufimia.
9) Nilus. Epist., LXI, LXII. Conf. Gerasim Timuş Piteşteanu, Teologia Dogmatică ortodoxă (tradusă după Macarie Mitrop. al Moscovei † 1882), Bucureşti, 1887, pag. 733 seqq. Tom. II. Asem. Dr. Elie Miron Christea, Iconografia şi întocmirile din interiorul Bisericei răsăritene. Sibiiu, 1905, p. IX.

poporului în loc de **cărţi** şi **scripturi**"[1]). Întrebuinţarea iconografiei *în afară de Biserică* în secolul al V-lea, ne o arată Teodoret episcopul Cirului (┼ 458), care aprobă pietatea lucrătorilor din Roma, unde era fixată pe atelierele de muncă, icoana sfântului Simeon Stilitul (Stâlpnicul), pentru veneraţiunea ce se păstra acestui eremit[2]). Iar Augustin ne afirmă că *«împreună cu Iisus Hristos, se vedeau pictaţi în multe locuri* (din Africa nordică) *şi apostolii Petru şi Pavel»* [3]). Cu privire la **cultul** imaginelor în părţile oraşului Hipo, Augustin spune că *«sunt mulţi cari venerează mormintele şi icoanele şi beau asupra morţilor»* [4]). Se înţelege dar din acestea, că cultul iconografic se întărea pretutindenea pe fie care zi în acest timp.

În secolul IV-lea şi al V-lea mai vedem născându-se şi obiceiul, de a se introduce în Biserică **tablourile episcopilor** chiar în viaţă fiind ei. *Macedonie* episcopul Constantinopolului (341—360[5]), cum şi *Acachie* episcopul aceleiaşi cetăţi (┼ în finele sec. V[6]), îşi puseră chipurile lor în casa Domnului. Iar Damascen zice că acest obiceiu l'a înfiinţat Constantin cel Mare[7]); el s'a perpetuat însă, atât în răsărit cât şi în apus, până în zilele noastre.

3. **Secolul VI-lea** ni se înfăţişează cu o mai mare bogăţie şi înflorire pictura în *colori* şi mai ales în *mozaic*. Templul *Parthenon* de pe Acropolea Atenei, în secolul VI-lea fiind transformat în Biserică creştină, din porunca lui Iustinian[8]) şi apoi zugrăvindu-se după ritul creştinesc, până azi ne păstrează urmele picturei de atunci[9]). De asemenea, Biserica sfintei Sofii din

---

1) Paulin. Epist. ad Sulpic. XXXII, n. 2, 5. Sulpiciu făcuse icoana lui Paulin în baptisteriul din *Primuliacum*. Paulin în epist. XXXII îl mustră frăţeşte pentru aceasta, zicând că el e prea păcătos, şi nu e vrednic de asemenea onoare. Conf. Institutions de L'art chrétien par L'abbé J. B. E. Pascal, T. I, Paris, 1856, pag. 22.

2) Theodoretus, Historia religiosa. c. XXVI.

3) Augustin. De consensu evangelistarium, l. I, c. X, n. 16: „Pluribus locis simul eos (Petrum et Paulum) cum illo (Christo) pictos viderant". Conf. Martigny, Diction. pag. 348.

4) Augustin. De moribus ecclesiæ, lib. I. c. XXXIV: „Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos esse luxuriosissime bibant".

5) Theodor. Lector., Histor. eccles., lib. II: "Οπου δ' ἄν ποτε εἰσῆλθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Τιμόθεος, εἰ μὴ πρότερον τ ὰ ς ε ἰ κ ό ν α ς Μ α κ ε δ ο ν ί ο υ κατέσπασε, τῆς λειτουργίας οὐκ ἤρχετο.

6) Baron. Annales, an. CCCCLXXXVIII. Ex Suida voce *Accacius*: Tanti fuit hic fastus... ut... suas ipsius imagines adhuc viventis in *ecclesiis dedicari* (în anul 488).

7) Damasc. Orat. III. De imaginibus.

8) Mai cunoaştem următoarele transformări analoge.

a) In orient: Templul Dianei fu prefăcut în Biserica numită ἁγία παρασκευή; templul lui Tezeu de lângă Acropole fu închinat sfântului martir George; templul din Egina şi cel din Corint încă fură prefăcute în Biserici creştine, etc.

b) In occident: Templul lui Esculap din oraşul Salona fu schimbat în Biserica sfintei Fecioare. Templul lui Jupiter din acelaşi oraş fu consacrat sfântului Ioan. Panteonul lui Agripa fu numit „Biserica sfânta Maria rotunda". Templul lui Antonin şi al Faustinei din forul roman, fură transformate în Biserici. Templul Vestei şi al lui Romul şi Rem, încă avură aceeaşi transformare.

9) Romanii şi chiar barbarii respectară această minunată construcţie, acum

Constantinopole zidită de Iustinian, ne păstrează şi acum măreţia picturei în mozaic aurit, lucrată cu mare meşteşug în secolul amintit. Bolta altarului eră împodobită cu icoana sfintei Fecioare făcută din mozaic împodobit cu aur, care se vede şi în zilele noastre destul de bine, de şi icoana a fost boită cu coloare galbenă de Turci, potrivit credinţei lor respingătoare de pictură [1]). Tot în secolul VI, istoricul Teodor Cetetul ne spune că un oare care *Iulian* avea o adâncă veneraţiune faţă de icoana meşteşugit lucrată a episcopului Flavian, muncit de ostaşi la sinodul lotresc din Efes (an. 449), cum şi faţă de icoana episcopului Anatolie al Constantinopolului (÷ 452 [2]).

Marele palat din Paris al regilor de odinioară ai Franciei, în care acum se găseşte vestitul în lume muzeul «Luvru». Intr'însul am aflat în vara anilor 1897 şi 1900 o mare bogăţie de icoane, obiecte liturgice şi din cultele tuturor popoarelor vechi şi moderne. (Autorul).

veche de 2400 de ani. In secolul al VI, creştinii îl făcură Biserică, dându-i de patron pe *sfânta Fecioara Maria* şi începură a-l distruge pentru a-l acomoda noului cult. În scopul acesta, îi făcură intrarea la apus; camera tezaurului o făcură *nartică*; Cella o transformară în *naos*, şi în fine vechiul pronaos 'l făcură *absida* (altar), apoi îl împodobiră cu picturi ale căror urme se văd şi azi. Mai târziu fu transformat acest monument în moschee turcească; iar în anul 1687 îl vedem deposit turcesc de pulbere. Veneţianul **Morosini** aprinzând depositul, multe părţi din templu săriră în aer. Conf. nota 1, pag. 174, Tezaur. Liturg., Tom. II. (Autorul). Vezi şi Martigny Diction, pag. 94.

1) Când am vizitat monumentul sfânta Sofia în anii 1898, 1899 şi 1904, Imamul care mă conducea, 'mi-a arătat urmele acestei icoane făcută din mozaic aurit. Conf. nota 6 de la pag. 103 şi nota 1 şi 2 de la pag. 177, Tezaur. Liturg., Tom. II.

2) Theodor. Lector. Fragm. Hist. eccles., ed. Vales.

Aceeaşi propăşire şi **veneraţiune** iconografică se vede şi în apus, aşa că după cele zise de Grigorie cel Mare episcopul Romei († 604), icoanele erau **„biblia** *laicorum, biblia pauperum»* [1]). Unii dintre scriitori însă, confundând cuvântul «adoraţiune» cu acela de «veneraţiune», cred că Grigorie a oprit veneraţiunea imaginelor prin aceste cuvinte adresate ntr'o epistolă lui Sereniu: *«sanctorum imagines ne adorari debuissent... non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas»* (icoanele sfinţilor, nu trebuesc adorate; căci ele nu sunt puse în Biserici pentru adoraţiune, ci pentru veneraţiune [2]). Grigorie cel Mare aşa dar, a oprit adoraţiunea icoanelor, iar nu veneraţiunea lor [3]).

4. **În secolul al VII-lea** de şi nu avem monumente însemnate cu picturi, aşa ca în secolele precedente, totuşi arta iconografică se menţine în limita ei de înflorire.

B) **Secolul al VIII-lea** însă, aduce cu sine nouri posomorîţi asupra picturei religioase, şi încep apoi a bate vânturile pustietoare în *contra icoanelor*.

1. Încă prin secolul al V-lea şi anume pe la anul 485, sub împăratul Zenon, întâlnim o sectă care consideră cultul icoanelor ca o idololatrie. Arianul istoric Filostorg, în secolul V-lea, era încă un mare contrar al icoanelor. Dar secta aceasta negăsindu-şi de o cam dată sprijinitori, se stinse pentru a răsări iarăşi în secolul al VIII-lea, când află sprijin în voinţa împăratului *Leon III-lea Isaurul* (an. 717 –741 [4]). Împăratul, de altfel un om energic în conducerea frânelor statului a pornit lupta în contra icoanelor (ὁ εἰκονοκλασμὸς), ori pentru că îndemnat de Jidovi a crezut că prin cultul adus lor, se ştirbeşte porunca II-a a Decalogului [5]), sau pentru că unii dintre creştini prin acest cult treceau peste marginele veneraţiunei, ori că a

1) Greg. Magn., lib. IX, Epist. IX, ad Serenium.

2) ibidem.

3) *Pictura veche bizantină, de la Constantin cel Mare şi până la Iustinian, consta din înfăţişarea figurilor cu membrele corpului* **uscate** *vârtoase, neproporţionate, ne umbrite, fără perspectivă şi cu privirea aspră.* Aceasta însă se făcea de creştini, pentru a se deosebi pictura religioasă de cea profană, şi pentru a se da figurilor o căutătură **cugetătoare** şi depărtată de cele lumeşti, potrivit spiritului ascetic de atunci. În timpul lui Iustinian *se modifică stilul vechiu bizantin, se mai indulciră formele şi se dădu o stare măreaţă figurilor, lucrate în mozaicurile din sfânta Sofia.* Conf. Le C-te de Grimoüard de Saint Laurent, Guide de l'art chrétien, Tom. I, pp. 35–39, Paris, 1872.

4) M. N Bouillet, Diction. univ. d'hist. et de Géographie, pag. 868, art. „Iconoclastes", c.-à-d. Briseurs d'images, secte religieuse, qui paraît avoir pris naissance au V-e siècle, sous l'empereur Zénon, vers 485, regardait comme une idolâtrie l'adoration des images et poursuivait ce culte avec acharnement et fanatisme. Cette secte fut surtout puissante au VIII-e siècle, sous Léon – l'Isaurien, qui la fit approuver par une conciliabule tenu à Constantinople en 730; elle fut condamnée par plusieurs conciles en 787, 842 etc., et disparut peu après. Cependant on en retrouve l'esprit chez les Vaudois, les Albigeois, les Hussites et les Réformés. Les Iconoclastes ont détruit une foule de monum. religieux et d'obj. d'art des plus précieux. Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., pag. 23.

5) Iată cuprinsul poruncei a II-a a Decalogului: | לֹא־תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל

fost îmbărbătat la acest fapt de către Mahomedani, al căror Coran nu admite imaginele sfinte. Sfetnicii lui Leon în lupta dusă în contra iconografiei, fură episcopul Constantin din Nacolia [1]) și un funcționar de Stat numit *Beser*. La anul 726 Leon publică un edict prin care oprea închinarea înaintea icoanelor, sub motivul că aceasta se cuvine numai lui Dumnezeu, și dispuse ca ele să fie ridicate mai sus, pentru ca poporul să nu le poată săruta; iar la anul 730, prin alt edict ordonă totala lor înlăturare din Biserică, și spoirea icoanelor murale spre a nu se mai vedea. Patriarhul constantinopolitan *German* (an. 715 730), văzând unele ca acestea și ne putând oprì pe împărat de la pornirea lui, demisionă din scaunul său și fu înlocuit cu sincelul *Atanasie* (an. 730–754), un om mlădios și fără de voință fost odinioară secretar al lui German. Poporul răsvrătindu-se în contra acestor măsuri despotice, săvârși tot felul de fapte crâncene și a sfâșiat în bucăți pe ostașul care a ridicat icoana lui Hristos de pe poarta palatului împărătesc. În tot imperiul și chiar în Italia erà o răsvrătire generală văzându-se icoanele scoase din Biserică și arse în piețele publice [2]).

Renumitul teolog *Ioan Damascen* († d. a. 754 și înainte de anul 787), trăià ca ieromonah în mânăstirea sfântului Sava de lângă Ierusalim, pe atunci cuprinsă în împărăția Arabilor. El văzând aceste prigoniri, adresă împăratului Leon apologii compuse cu multă iscusință pentru apărarea icoanelor, și scrise cu adâncă erudițiune teologică cele 3 **cărți** *«despre icoane, venerațiunea și istoricul lor»*, cu idei fulgerătoare contra lui Leon [3]), dar toate acestea nu avură nici un resultat îmbucurător [4]). Tot așà și episcopii Romei *Grigorie II-lea* (an. 714–731) și *Gri-*

וְכָל־תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם | מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתָּחַת וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ׃ — (Să nu-ți faci ție chip cioplit, nici altă (toată) asemănare care este în cer sus, şi care este pe pământ jos, şi care este în ape şi dedesuptul pământului.

1) Conf. Meletie, Ist. Biseric., trad. de Veniamin, Tom. II, partea II, pag. 13.

2) Léon, après avoir consulté le sénat, et sans attendre sa réponse, ordonna d'abattre la figure du *Sauveur* que le grand Constantin avait érigée sur le fronton du palais. On se mit en mesure d'exécuter cet ordre. Le peuple se souleva, et un officier nommé *Jovinus* ayant dressé une échelle pour parvenir jusqu'à figure sacrée, afin de la renverser, le peuple, a son tour, renversa l'échelle. Jovinus précipité sur le pavé fut achevé par le foule qui le perça de coups. (Ce trait est raconté par Cedrenus, moine grec du onzième siècle). J. B. E. Pascal, Institutions de L'art chrétien, I Tom., 1856, Paris, pag. 23.

3) Vezi, Ioan. Damascen: Λόγος ἀπολογιτικὸς, πρῶτος, δεύτερος, καὶ τρίτος πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, in P. Migne, T. XCIV, pag. 1230–1295, s. gr. În mulțimea argumentelor lui Damascen, găsim şi proverbul rostit de Grigorie de Nazianz în orat. 38: Οὐδὲ μία χελιδὼν ἔαρ ποιεῖ — „cu o floare nu se face primăvară". Damascen arată prin aceasta, că chiar dacă el ar fi în contra icoanelor, totuşi nu ar putea aduce nici o jignire venerațiunei lor, aprobată de autoritatea bisericească.

4) După alții scriitori, Ioan Damascen a scris aceste 3 epistole înainte de a intra în monahism.

gorie III-lea (an. 731—741), în deșert mustrarĭ pe împăratul prin epistole, pentru ura lui în contra imaginelor sfinte. Drept ori ce răspuns la acestea, împăratul făcù Biserica Iliricului independentă de scaunul roman, și retrase veniturile papale din Italia sudică.

2. Murind Leon la anul 741, se suì pe tron fiul său *Constantin al V-lea* (an. 741—775), poreclit de monahi *«Copronimul»* (Κοπρόνημος, întinatul [1]), un om înrăutățit, deși erà ca și tatăl său, un cunoscut răsboinic. Copronim lipsind din Constantinopole, cumnatul său **Artabasd** [2]) bine voitor icoanelor, atrase pe monahi și pe popor în partea lui, și prin aceste uneltiri fù încoronat ca împărat de patriarhul Atanasie. Constantin Copronim auzind de aceste anomalii, își formă o armată numeroasă, cuceri din nou Constantinopolul la anul 743, scoase ochii lui Artabasd și decapită pe răsvrătitori; iar pe Atanasie puindu-l invers călare pe un măgar, îl purtă pe ulițele orașului și apoi îl orbi cu totul. De acum Constantin deveni un dușman furios al icoanelor.

Pentru a înlătura cu desăvârșire cultul imaginelor, Copronim adună in Constantinopole la anul 754 un sinod compus din 338 de episcopi, numindu-se pe sine al VII-lea ecumenic, de și nu a luat parte la el nici un patriarh. Sinodul fiind constituit din membrii de partida împăratului, s'a nevoit a întoarce în folosul lui înțelesul textelor din scrierile părinților Bisericei, și a dovedi *«că cultul icoanelor este un* **produs păgânesc**; *numai icoana sfintei Cine poate fi îngăduită ca imagine a lui Hristos; că invocarea sfinților și a Născătoarei de Dumnezeu, este de asemenea îngăduită»*. Sinodul pronunță apoi anatema asupra făcătorilor de icoane și asupra lui Ioan Damascen, iar în urmă aleseră patriarh pe Constantin de Sileu (an. 754—766). După aceste orânduiri, mulți lingușitori ai împăratului, zugrăviră pe biserici, **munți, arbori, scene de vânătoare,** subiecte din viața agricolă și casnică. Icoanele dispărură acum și din locuințele oamenilor.

Episcopul Romei *Stefan III-lea* (an. 752—757) împreună cu patriarhii răsăriteni protestară în contra acestui sinod [3]). Cu toate acestea monahii cari făcură opoziție împăratului, fură biciuiți încarcerați, exilați și siliți să se însoare; iar unora dintre monahi li se scoaseră ochii, li se tăiară nasul, urechile, și mânăstirile lor fură transformate în grajduri de cai. Acum prigonitorii icoanelor fură numiți de contrari **iconomahi** (εἰκονομάχοι, răd. εἰκών, μάχη) adică «luptători contra imaginelor»; mai fură numiți și **iconoclaști** (εἰκονοκλάσται, răd. εἰκών, κλάω) adică «spărgători de icoane»; iar aceștia numiră pe apărătorii imaginelor, **iconolatrii** (εἰκονο-

---

1) Constantin fu poreclit așà, pentru că întinase „colimvitra" când a fost botezat. M. N. Bouillet, Diction. univ. d'hist. et de Geogr., Paris, 1860, p. 416.

2) Meletie, Istor. Biser. trad. de Veniamin, Iași 1841, Tom. II, partea II, pag. 18.—Eusevie Popovici, Istor. Biser., traducere de Athanasie al Râmnic. și Gherasim al Argeșului, București, 1891, Vol. I, pag. 672.

3) Eusev. Popovici. Ist. Biser., trad. de Athan. și Gher., Vol. I, p. 673.

λάτραι, răd. εἰκών, λατρεύω), adică «adoratori de icoane» [1]). Persecuţia se întinse după cum ne spuse cronograful Teofan (an. 767), chiar şi asupra relicvielor martirice, cari fură scoase din casa Domnului, apoi arse şi aruncate în mare; iar *invocarea sfinţilor şi a Născătoarei de Dumnezeu, acum fu oprită.*

3. După moartea lui Constantin Copronim, urmă la tron fiul său *Leon IV-lea Chazarul* (an. 775—780), numit aşà pentru că maica sa, erà o principesă chazară. Acesta fiind de aceleaşi vederi ca şi tatăl său, crezù de o cam dată, că cultul icoanelor e cu totul desfiinţat; iar când descoperi icoane ascunse sub perina soţiei sale *Irina*, căută a pedepsi aspru pe toţi cari ar mai cuteza să ocrotească imaginele sfinte. În ajutorul său luă şi pe Pavel patriarhul Constantinopolului (an. 780—784). Dar Leon încetând din viaţă şi rămânând domnitoare Irina, în numele fiului său minor *Constantin VI-lea Porfirogenitul* (an. 780—797), adică *cel născut în purpură*, se linişti acum şi furia iconomahică. Pavel se retrase într'o mânăstire mustrat de conştiinţă pentru iconomahia sa de odinioară; iar în locul său se alese patriarh laicul *Tarasie* (an. 784—806), secretarul împărătesei, care primi această demnitate la anul 784, cu condiţiunea să se lămurească cestiunea icoanelor într'un sinod ecumenic. Sinodul fu convocat la **Constantinopole** în Biserica Sfinţilor Apostoli, la anul 786, când s'a şi deschis de Tarasie, fiind de faţă episcopul roman *Adrian I-iu* (an. 772—795) împreună cu toţi patriarhii răsăriteni. Dar episcopii iconomahi cu garda împărătească făcând sgomot infernal, şi ameninţând cu moartea pe apărătorii icoanelor, din această cauză s'a strămutat sinodul la **Nicea** şi aci s'a deschis în Biserica Sfânta Sofia, la anul 787, Septembrie 24, fiind de faţă peste 300 de episcopi şi o mare mulţime de monahi şi clerici [2]). Pe timpul cât a ţinut sinodul din Nicea, Irina a luat măsuri ca garda imperială să nu mai turbure şedinţele sinodale.

În acest sinod, care este al VII-lea ecumenic şi al II-lea de la Nicea, episcopii iconomahi fiind puţini la număr, s'a condamnat în şedinţa a VII-a [3]), sinodul din an. 754, ca eretic şi plin

---

1) J. B. E. Pascal, Institutions de L'art chrétien, pag. 24.

2) Conf. Eusev. Popovici, Ist. Bis., V. I, pag. 675. — Asem. Harduini „Acta conciliorum" ed. Parissiis 1715. Tom. IV, pag. 34. — Conf. Mansi „Sanctorum conciliorum... collectio". Tom. XII, pag. 985 seqq.

3) Şedinţele sinodului VII, ţinute în Nicea au fost numai 7:
Şedinţa I ţinută în 24 Septembrie an. 787.
Şedinţa II, în 26 Septembrie an. 787
„ III, „ 28 „ „ „
„ IV, „ 1 Octombrie „ „
„ V, „ 4 „ „ „
„ VI, „ 6 „ „ „
„ VII, „ 13 „ „ „
În fine şedinţa a VIII-a, cea din urmă, s'a ţinut în 30 Octombrie acelaşi an, în Constantinopole, în sala Palatului **„Magnaura"**, unde a fost de faţă şi împărăteasa Irina.

de blasfemie, apoi s'a statornicit pe baza textelor patristice, că *«Facerea de icoane şi cinstirea lor este ertată şi folositoare; că această cinstire* (προσκύνησις), *este cu totul deosebită de adorarea* (λατρεία) *cuvenită numai lui Dumnezeu; că cinstirea se îndreaptă nu asupra icoanelor însăşi, ci asupra persoanelor sfinte ce sunt închipuite pe ele* (ἡ γὰρ τῆς εἰκόνας τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει [1]); *că este folositoare cinstirea icoanei Domnului Hristos şi a sfintei cruci* (τοῦ τιμίου σταυροῦ) *făcută din ori ce materie şi fixată ori zugrăvită pe păreţi, pe vase, ş. a. To' aşà e folositoare cinstirea icoanelor sfinţilor lui Hristos* (καὶ τοὺς ἁγίους αὐτοῦ... ἐν εἰκονίσμασι), *ale Născătoarei de Dumnezeu şi ale sfinţilor îngeri»* [2]). Se admise apoi, că icoanele se pot zugrăvi cu colori ori cu mozaicuri, în Biserici, pe vase, pe veştminte, pe păreţi, pe scânduri, în case şi pe căi publice. Şi se încuviinţă să li se dea sărutare lor şi sfintelor evangelii şi sfintelor lucruri, să li se aducă închinăciune cu înălţarea gândului la tipul închipuit, iar nu adoratiune ca lui Dumnezeu. Pe lângă acestea s'a admis să li se aducă icoanelor tămâeri şi lumini cu bună rinduială, după vechea predatină bisericească [3]). Iar **statuele** de lemn, de piatră, de var, de aramă şi în fine de ori ce materie, nu fură îngăduite în cult, căci erau privite ca o asemănare cu chipurile idololatre. S'a pronunţat apoi **anatema** asupra tuturor acelora cari despreţuesc icoanele, cum şi asupra tuturor cari le dau un cult divin şi se închină lor ca înaintea idolilor [4]). Astfel a statornicit sinodul VII ecumenic cultul sfin-

1) I. P. Migne, Patrologiæ, cursus completus, s. gr. Tom. 127, pag. 979—983. Vezi şi Pidalionul, p. 210.

2) Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873, S. 42.

3) Din secolul VIII-lea, între alte icoane *normative*, avem şi „Adormirea Maicei Domnului" serbătorită în secolul V-lea. Pictorul înfăţişează pe sfânta Fecioară îmbrăcată în haine albe şi culcată pe patul de moarte încungiurat de apostoli, unii plângând, iar alţii făcând rugăciuni. Mântuitorul plutind în nouri, ţine în braţele sale sufletul sfintei Fecioare în chipul unui copil îmbrăcat în alb şi încungiurat de îngeri. Din tabloul acesta răsare ideea de moarte, de întristare şi de triumf. Subiectul se reprezintă şi azi întocmai aşà neschimbat. Conf. Bayet, L'art byzantin, p. 176 seqq.

Cum că în secolul VIII erau şi manuscrise cu picturi *normative*, ne întemeem pe următoarea probă: persecuţiunea iconoclaştilor în contra icoanelor, mergea până acolo în cât ei distrugeau şi manuscrisele cu icoanele sfinţilor. Despre aceasta ne afirmă diaconul **Teofil** veghetorul averei sfintei Sofii din Constantinopole, care a făcut înaintea sinodului VII-lea ecumenic următoarea mărturisire: *„pe când eu,* zice Teofil, *am intrat in serviciul de păzitor al sfintei şi Marei Biserici din Constantinopole, am observat că din cărţile cuprinse in Inventarul Bisericei, lipsesc două manuscrise cu chipuri* (icoane) *de aur. Cercetând lipsa lor am aflat că ele au fost aruncate in foc de iconoclaşti. Mai târziu găsind un manuscris al Hartofilaxului* **Constantin** *care trata despre iconografie, am văzut că şi la acesta lipseau foile cu conţinuturi iconografice. Ele sunt tăiate de duşmanii icoanelor. Iată aceste cărţi!"* Şi diaconul Teofil arătà părinţilor din sinod cartea cu foile tăiate, dar legătura cărţei cu tablă de argint, erà intactă. Sinodul a pronunţat **„anatema"** asupra aceluia ce a profanat manuscrisul. Conf. Prosper Guéranger, Institutions Liturgiques, Tom. III, Paris, 1883, pag. 386 seqq.

4) Pe temeiul acestor măsuri, se dau **anatemei** în Epistolele Patriarhilor

tilor şi al icoanelor; însă acest din urmă fu ma târziu iarăşi turburat. Pe la anul 797 Irina torturând pe fiul ei Constantin VI Porfirogenitul şi scoţându-i ochii, rămase singură împărăteasă (797–802) şi ocroti cu ardoare cultul icoanelor.

Actele sinodului VII fiind traduse ne exact n latineşte, se trimiseră şi în Francia unde cultul icoanelor nu eră încă desvoltat. Carol cel Mare (768—814), prin scrierea sa *«Quatuor libri Carolini»* împreună cu episcopul francez alcurţei, protestară energic în contra orînduirilor sinodului cu privire la veneraţiunea imaginelor; dar opoziţia aceasta se stinse cu încetul.

4. La răsărit însă isbucni iarăşi furia în contra icoanelor sub împăratul *Leon V-lea Armeanul* (813–820), care decretă la anul 815 scoaterea din nou a imaginelor din Biserici. Acum reîncepură cu aceeaşi furie de odinioară, persecuţiile, exilările şi urgiile crâncene, în contra cinstitorilor de icoane. Patriarhul *Nicefor Mărturisitorul* († 828) din Constantinopole, apărând orînduirile sinodului VII ecumenic, fu înlăturat din scaunul său (an. 815); iar egumenul *Teodor Studitul* († 826), încă un apărător al icoanelor, pătimi multe chinuri din această cauză. Urgia în contra imaginelor continuă atât sub împăratul *Mihail II Balbul* sau *Gângavul* (820–829) cât şi sub succesorul său *Teofil* (829–842). Dar după moartea acestuia rămânând domnitoare împărăteasa văduvă *Teodora* (842–856) în numele fiului său *Mihail III-lea* (856–866), ea ca femee având ca şi Irina alte sentimente religioase de cât ale împăraţilor iconomahi, respinse ori ce ajutor cerut de persecutorii icoanelor şi hotărî a se convoca un sinod în anul 842, sub preşedinţia noului patriarh *Metodie Mărturisitorul* (842–846). Sinodul acesta întărind cele stabilite la Nicea, icoanele fură aşezate cu solemnitate în Biserică în *Duminica I-a a postului mare,* şi se statornici acum, ca Duminica aceasta să fie numită în viitor **Duminica ortodoxiei** (ἡ κυριακὴ τῆς ὀρθοδοξίας), spre aducerea aminte de triumful definitiv al dreptei

(răsp. la întreb. 3, pag. 37–38. S. P. 1845), toţi acei cari aduc cult ca lui Dumnezeu, veri unui sfânt, veri unui înger, crucei, relicvielor martirice, vaselor sfinte, evangeliei, etc.

Iar în „Confesiunea ortodoxă" (Ὀρθόδοξος ὁμολογία) a lui Petru Movilă, partea III, întreb. LV iată ce cetim: *„Este o mare deosebire între idoli şi icoane, fiind că idolii sunt produsul imaginaţiunei şi al invenţiunei omeneşti, precum mărturiseşte apostolul când zice: „ştim că nici un idol nu există în lume"* (I, Cor. 8, 4). *Dar icoana este reprezentarea* (παράστασις) *unui adevăr şi are origina sa în lume, precum icoana Mântuitorului nostru Hristos, a sfintei fecioare Maria şi ale tuturor sfinţilor. Afară de aceasta, păgânii adorau pe idoli ca pe Dumnezeu şi le aduceau sacrificii, crezând că aurul şi argintul sunt zei, precum a făcut Nabuhodonosor. Când însă noi aducem respect şi veneraţiune icoanelor, nu venerăm colorile sau lemnele, ci pe acei sfinţi, ale căror imagini sunt ele"*, etc. (Μεγάλη διαφορὰ εἶναι ἀνάμεσον τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰκόνων· διατὶ τὰ εἴδωλα εἶναι πλάσματα καὶ εὐρήματα τῶν ἀνθρώπων· καθὼς μαρτυρεῖ λέγων (ά Κορ. η. δ) ὁ Ἀπόστολος. κ. τ. λ.). Ernestus Julius Kimmel, Libri Symbolici ecclesiæ orientalis, Jenæ, 1843, pag. 308–311. Conf. Le C-te de Grimouard, Guide de l'art chrétien, T. I, Paris, 1872, pp. 122–125.

credinţe [1]) În secolul XII *Alexie Comnenul*, pentru a găsi un motiv de despuere a Bisericilor, se arătă în contra icoanelor şi exilă pe Leon episcopul Halcedoniei care i se opuse. Furtuna aceasta fu însă trecătoare [2]). De aci înainte, în răsărit nu a mai fost prigorit nici odată cultul icoanelor; iar în apus a fost din nou atacat de *Calvin* în anul 1519 şi de Luter în anul 1522, când se şi înlăturară pentru totdeauna icoanele, statuele şi cultul sfinţilor, din Bisericile acestor reformatori. Mai fu atacată iconografia apuseană şi de către *Huguenoţi* în a II-a jumătate a secolului XVI.

§ 25.

Statuele din Biserica romano-catolică sunt o inovaţiune şi nu au un fundament istoric.

Sinodul VII-lea ecumenic, după cum am văzut, nu a îngăduit *statuele* în Biserică şi nici nu au fost ele întrebuinţate în cult în cele d'intâiu 5 secole creştine, nici în răsărit, şi nici în apus. Cu toate acestea romano-catolicii pentru a justifica statuele din Biserica lor. afirmă că ele au existat totdeauna în Bisericile creştine şi au fost făcute din lemn, aramă, piatră, aur, argint, etc.; iar spre întemeerea acestor afirmaţiuni se provoacă la mai multe texte patristice. Între altele aduc ei de mărturie o epistolă a lui *Grigorie de Nazianz*, din care scot înţelesul, că şi în timpul acestui părinte bisericesc, ar fi fost statuele în cultul creştinesc. Iată dar acel text: *«Căci dacă nu se vor aruncă afară statuele* (ἀνδριάντες), zice Grigorie, *aceasta ar fi dureros. şi încă prea dureros; dar să nu crezi că despre acestea ar fi vorba, ci despre speranţa că lucrurile vor fi mai bune în viitor»* [3]). Cum vedem însă, textul acesta apocaliptic, nu face aluziune de cât la statuele de pe pieţele oraşului. Dacă ar fi fost vorba de statuele bisericeşti, autorul epistolei ar fi întrebuinţat cuvintele «ἀνδριάντες τῶν ἐκκλησιῶν», ori «ἀνδριάντες τῆς ἐκκλησίας». Chiar şi iezuitul *Petaviu* († 1652) înţelege că Grigorie vorbeşte aci despre statuele publice [4]).

1. *Augustin* în explicarea psalmului 113 spune lămurit, că *«statui in Biserică nu sunt, pentru că cu aceasta ar fi o ase-*

1) Vezi şi Rugăciunea la sfinţirea icoanelor, în Molitfelnicul din Bucureşti, 1832, p. 518.

2) J. B. E. Pascal, op. cit., pag. 25. Conf. Euseb. Popovici, op. c., Vol. I, pag. 678.

3) Nazianz Epist. XLIX: Οὐδὲ γὰρ εἰ ἀνδριάντες κατενεχθήσονται, τοῦτο δεινόν, εἰ καὶ ἄλλως δεινόν· μηδὲ περὶ τούτων νομίσῃς εἶναι τὸν λόγον, οἷς περὶ τὰ κρείττονα ἡ σπουδή.

4) Petavius, lib. XV. De incarnatione, cap. XIV, § III: Perspicuum est profanas illic statuas intelligi, quæ ad magnarum urbium ornamentum in locis publicis collocari solebant.

mănare între casa Domnului şi templele idololatre» [1]); iar *Optatus* din Mileve, zice că *«dacă în cele d'întâiu secole creştine, s'ar fi zidit temple păgâne şi s'ar fi cinstit idolii, ce bine mai mare ar fi putut diavolul să facă poporului, de cât acest lucru?»* [2]).

Dar și romano-catolicul *Cassander*, extrage în secolul XVI următorul fapt din învățăturile lui Grigorie cel Mare, că *«chipul lui Hristos, se obişnuia a se picta mai des în formă de miel de cât în formă omenească până pe timpul sinodului al VI-lea ecumenic, când s'a stabilit ca pictorii* (ut pictores) *în viitor să nu mai întrebuinţeze chipul mielului după obiceiu, ci să reprezinte pe Hristos în formă umană»* [3]). Grigorie cel Mare așà dar, ne arată că chipul de miel prin care se înfățișa Mântuitorul, să făcea *pictat*, iar nu *sculptat;* pe lângă acestea părintele apusean numește pe artiști «pictores» iar nu «sculptores» și nu întrebuințează verbul *sculpo* (a sculpta), ci *depingo* (a picta).

Iată acum ce zic și părinții sinodului VI-lea ecumenic prin canonul 82: *«Acela care ridică păcatele lumei, mielul, adică Hristos Dumnezeul nostru, hotărîm, ca de acum înainte să fie înfăţişat în formă omenească şi prin icoane* (ἐν ταῖς εἰκόσιν), *iar nu ca în vechime în chip de miel»* (ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἀμνοῦ [4]). Sinodul prin urmare, nu recomandă înfățișarea Aceluia care ridică păcatele lumei, prin forma statuelor (ἀνδριάντες ori ἀγάλματα), ci prin *icoane* (εἰκόσιν).

2. Dar apărătorii statuelor, se mai provoacă și la acest citat luat dintr'o epistolă a lui *German I* patriarhul Constantinopolului († 740), pentru a dovedi dreptatea lor: *«Nu zicem vouă aceasta,* scrie German în epistola sa, *că noi adică v'am îndemna pe voi să faceţi columne* (στήλας) *de aramă; dar noi arătăm acest lucru, pentru că şi obiceiul păgânesc nu a fost lepădat de Domnul, ci a bine voit a se arăta prin el un timp îndelungat minunea bunătăţei sale; iar obiceiul care se păstrează la noi cu sfinţenie, nu este îngăduit să fie dispreţuit»* [5]). Din acest text însă, nu se înțelege că German ar fi vorbit de statui așezate în Biserici, ori că le-ar recomanda în acest scop; ci el

---

1) Augustin, in psalm. CXIII, pag. 1304—1307 edit. Basil., 1569.

2) Optatus, Opera, lib. II, p. 53, edit. Par. 1579: Prioribus sæculis ut templa fabricarentur et idola fierent, quid vestro populo diabolus potuit amplius facere?

3) Georgius Cassander, Consultatis de imaginibus, pag. 974, ed. Paris. 1616 fol.

4) Concil. Trull., c. 82: Τὸν τοῦ αἴροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ἀμνοῦ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα καὶ ἐν ταῖς εἰκόσιν ἀπὸ τοῦ νῦν ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἀμνοῦ ἀναστηλοῦσθαι ὁρίζομεν κ. τ. λ.

5) Germanus, Epistola ad Thomam Claudiopolitanum in act. IV., conc. Nicaen, II: Οὐ τοῦτο δὲ λέγομεν ἡμεῖς, ὥστε τὰς ἐκ χαλκοῦ στήλας ἐπιτηδεύειν ἡμᾶς, ἀλλ' ἢ μόνον δηλῶσαι, ὅτι καὶ τὸ κατ' ἐθνικὴν συνήθειαν μὴ ἀποποιησαμένου τοῦ κυρίου, ἀλλ' εὐδοκήσαντος ἐν αὐτῷ ἐπιδείκνυσθαι ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητος τὴν θαυμοτουργίαν, τὸ παρ' ἡμῖν εὐαγέστερόν πως κρατῆσαν ἔθος κακίζειν οὐχ ὅσιον.

pare că face aluziune la columna din Paneada [1]), ori la ornamentele din cimitire. Mai departe vorbește de niște columne (στήλας) cari trebuiau așezate la vr'un monument profan în frontispiciu. In tot cazul cuvântul στήλη, ης, nu însemnează în limba greacă de cât «columnă» și nici de cum «statue». Nici odată nu am fi înclinați a crede că tocmai acest German ar fi recomandat statuele în Biserică, când știm câte chinuri a suferit el din partea iconoclaștilor în apărarea icoanelor.

3. Insă apărătorii chipurilor cioplite, mai aduc înainte și aceste cuvinte ale lui Ștefan episcop în Bostra Arabiei, pentru a arăta vechimea statuelor în cult: «*Noi, cari mărturisim despre sfințitele icoane,* zice Ștefan, *credem că tot lucrul care este făcut în numele lui Dumnezeu, bun și sfânt este; căci alt ceva este icoana, și alt ceva este statua, adică închipuirea celui ce există. Dumnezeu când a făcut pe Adam, adică l'a creat, a zis: să facem om după chipul și asemănarea noastră. Și a făcut pe om după chipul lui Dumnezeu. Ce este dar? De oare ce icoana lui Dumnezeu, adică omul, a devenit o statue* (ἄγαλμα), *este aceasta o idololatrie și o nelegiuire? Să nu fie!*» [2]). Dar nici din aceste cuvinte nu rezultă că autorul lor ar fi vorbit de niște statui oare cari din Biserică; ci în aceste zise se ating statuele de pe piețele publice ale orașului (Bostra din Arabia), cari serveau de o frumoasă împodobire. Se vede că statuele acestea erau combătute de cineva, iar Ștefan a arătat că aceste podoabe orășenești, nu constituesc în sine o idololatrie.

Tot asemenea și sinodul VII-lea ecumenic, cum și sinodul cel ținut în anul 842 precum și toate orînduirile bisericești din vechime, nu arată că ar fi fost vr'o dată întrebuințate statuele în cult; iar mărturiile vorbesc numai despre pictură și folosul ei în creștinism.

În aceste d'întâiu opt secole s'a statornicit pentru totdeauna *norma* sau *călăuza* după care se zugrăvește în creștinism iconografia sfântă. Ori ce abatere de la această normă, nu intră în vederile Bisericii. Stilurile picturale însă, pot să varieze; nu tot așa și linia de urmare fixată de părinții celor 800 de ani.

Conchidem deci, că statuele furișate în secolul al VI-lea și înmulțite mai târziu în Biserica romano-catolică, sunt o **inovațiune,** iar nu o practică veche creștinească.

---

1) Euseb., Hist. eccles., VII, 18.

2) Stephan. Bostrens., in act. II, conc. II, Nicaen: Οἵτινες δὴ περὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ὁμολογοῦμεν, ὅτι πᾶν ἔργον τὸ γινόμενον ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἀγαθόν ἐστι καὶ ἅγιον· ἄλλος γάρ ἐστιν εἰκών, καὶ ἄλλον ἄγαλμα, τουτέστι ζώδιον· ὅτε γὰρ ὁ θεὸς τὸν Ἀδὰμ ἔπλασε, τουτέστι ἐδημιούργησεν, ἔλεγε· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν. καὶ ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐν εἰκόνι θεοῦ· τί γάρ; ὅτι εἰκὼν θεοῦ ἐστιν ἄνθρωπος, ἄγαλμά ἐστι, τουτέστιν εἰδωλολατρεία, καὶ ἀσέβεια; μηδαμῶς γένοιτο.

§ 26.

Împrejurările picturei religioase din secolul IX-lea şi până în zilele noastre.

Liniştindu-se luptele iconoclastice şi aducându-se pace în Biserică prin hotărîrile sinodului din anul 842, de acum înainte privim la unele înclinări, când spre propăşire când spre decadenţa picturei religioase, potrivit împrejurărilor în cari se afla credinţa creştină. Imperiul bizantin, ne mai având frământările politice şi religioase pe cari le aflăm în secolul VII, VIII şi până la jumătatea secolului IX-lea, intră acum pentru câtva timp, într'o epocă de înflorire sub dinastia macedoneană (867—1057). Împăraţii din această tulpină, ni se prezintă cu dorul de a întări imperiul, a recuceri unele provincii perdute în timpul trecut, a înflori arta şi ştiinţa, şi a aşterne dinastiei o temelie solidă.

Vom vedeà dar din cele ce urmează *a)* mersul iconografiei în *orient*, şi *b)* propăşirea picturei *apusene*.

I.

1. *Vasile Macedoneanul* (866–886), de şi era născut în Macedonia din părinţi săraci, totuşi prin meritele sale şi prin ajutorul împăratului bizantin Mihail III-lea, putù să ajungă sfetnic împărătesc, iar la anul 866 Mihail îl recunoscù de coleg al său, în conducerea spornică a statului. Mai în urmă (an. 867), Vasile rămânând singur împărat, se arătă vrednic de coroana ce purtà, prin diferitele acte de întărire a împărăţiei, prin construiri de Biserici măreţe şi prin respectul ce aveà către învăţăturile ortodoxe. De aceea la finitul domniei lui (886), găsim o stare îmbucurătoare atât în împărăţie cât şi în Biserica răsăriteană. Din scrierea lui Vasile Macedoneanul întitulată *«Meşteşugul de a domni»* şi îndreptată către fiul său Leon cel Înţelept, vedem principiile cele înalte ale autorului, în ceea ce se atinge de conducerea statului şi încurajarea artelor religioase [1]).

2. *Leon Înţeleptul* (886–911) suindu-se pe tronul părintelui său Vasile, încă fù un destoinic şi priceput monarh. Codicele lui de legi întitulat «Basilicale» (τὰ βασιλικά), este cel mai însemnat monument de jurisprudenţă bizantină, în care se prevăd orînduiri politice şi bisericeşti, ocrotitoare ale ştiinţei şi artei

1) Scrierea aceasta fu publicată în Paris la anul 1584 în latineşte şi greceşte; iar în franţuzeşte fu tradusă la anul 1590 de *Porcheron*. Tot Vasile Macedoneanul făcù o Colecţie de legiuiri vechi în 40 de cărţi întitulată „Manual de legi" (ὁ πρόχειρος νόμος). Acì erau şi multe legiuiri ale sale. Vezi, Zhisman, Das Eherecht der oriental. Kirche, S. 54–55.

religioase [1]). Se știe cât zel și capacitate avea Leon în compunerea imnelor și cuvântărilor bisericești, ș cât cultiva el învățăturile filozofice și **pictura religioasă**.

3. Succesorul lui Leon, fu fiul său *Constantin VIII-lea Porfirogenitul* (┼ 959) un bărbat iubitor de știință și un **pictor** *distins* [2]). În arta iconografică Constantin era ne întrecut în timpul său. Admiratorii lui contemporani, îl credeau superior atât pictorilor cari viețuiseră mai 'nainte de cât dânsul, cât și celor cari au trăit în zilele lui [3]).

Cu toate că s'au păstrat mozaicuri și resturi de picturi murale de la artiștii din acele timpuri, totuși în ajutorul științei iconografice, mai vin și manuscriptele cu miniaturi de pictură din acea epocă. De și de la Iustinian încoace pictura înflorise și 'și cristalizase o uniformitate în lumea crestină, cu toate acestea *meșterii zugravi* din secolul IX-lea și X-lea trăitori mai ales în Constantinopole, es pe nesimțite din marginele tradiționale ale tipurilor recunoscute de arta veche monastică, și încep a căuta niște forme mai noui și mai libere, nedepărtându-se însă de norma generală bisericească [4]).

Gustul acestui timp era de a se reprezenta natura și a se imita pictura păgână greacă, dar sub scutul Bisericei și cu acomodările recomandate de creștinism. Meșterii supunându-se curentului, fură nevoiți a împrumuta adesea ori tipurile zeităților olimpice și romane, și apoi a le boteza cu nume creștinesc [5]). Așa se explică faptul când vedem pe *Minerva* zeița înțelepciunei, ivindu-se în niște forme elegante și inspirând pe David să cânte artistic. Altă dată privim lângă Isaia o figură — Noaptea —, care îl însoțeste în timpul rugăciunei sale. Noaptea este un chip femeesc cu trăsuri mărețe, purtând un nimb creștinesc și un văl acoperit cu stele, așa adică cum o vedem la Greci și Romani [6]).

Îmbrăcămintea antică la zeitățile păgâne cum se vede și azi la frescurile din Pompei, este adesea ori transparentă, așa

1) Heimbach, Gr. röm. Recht in Mittelalter und in der Neuzeit, S. 319 – 327.

2) Mai mulți fii ai împăraților bizantini purtară supranumele de **„Porfirogenitul"** pentru că ei erau născuți în purpură, ori erau primiți la naștere într'un steag de purpură.

3) Bayet, L'art byzantin, pp. 115—120.—Conf. *Le V-te Alfred de Caston*, Musulmans et chrétiens, Constantinople, 1874, pag. 82: „La maison macédoniene donne, après Léon le philosophe, le fort savant, mais beaucoup trop débonnaire, *Constantin Porphyrogénète*, qui abandonne d'abord à sa mère, puis à sa femme et à ses fils, la direction de l'Empire, pour devenir architecte, **peintre** et géographe".

4) Tot în această epocă vedem în afară de Constantinopole, o pictură mistică și apocaliptică, făcută mai mult cu linii drepte și cu o înfățișare întunecoasă. Modul acesta de pictare e foarte vechiu în creștinism.

5) Bayet, L'art byzantin pp. 148 - 160. — Conf. C-te de Grimoüard, Guide de l'art chrétien, T. III, p. 505 seqq. Paris, 1872.

6) În frescurile din Pompei aduse la muzeul din Neapole, se văd destule figuri de acest fel, sburând mai ales în aer. În vara anului 1897 am admirat îndestul în Pompei și Neapole finețea penelului artistic, și imaginațiunea vie a celor vechi. (Autorul). Conf. Le C-te de Grimoüard, Guide de l'art chrétien, T. III, pag. 505 seqq.

ca să se vadă formele corpului. În secolul IX-lea şi X-lea modul acesta de imitare se aplică nu numai la oare cari figuri biblice, dar chiar la Mântuitorul, sfânta Fecioară, profeţi, sfinţi, aşà ca pictorii să probeze prin aceasta că imitează gustul celor vechi. În ceea ce priveşte arta, aci se văd toate regulele aplicate la colorit, anatomie şi estetică; perspectiva însă lipseşte.

4. Dar Biserica văzând desfrâul acesta în iconografie, începù a se îngriji şi a pune capăt închipuirilor artistice, periculoase pentru mintea necoaptă şi neluminată. *Monahii din muntele Athos şi din diferite mânăstiri, se ridicară cu toţii* în contra picturei destrăbălate, şi se reînfiinţă iarăşi pe la finele secolului X-lea iconografia monastică. Din acest timp există şi un

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, soseşte cu vaporul în sfântul Munte Athos, Joi seara 29 Iulie anul 1904, în cercetări liturgice şi picturale.

frumos manuscris cu mai multe sute de picturi religioase în direcţie monastică, ca o demonstrare în contra picturei fantastice din secolul IX-lea şi X-lea. În manuscris Mântuitorul pare a fi copiat de pe mozaicurile din epoca lui Iustinian; figurile pustnicilor au o căutătură aspră şi imobilă; iar membrele corpului lor, sunt **uscate** şi tari de multă ajunare şi rugăciune. Pictorul autor, nu ştie să reprezinte prin **perspectivă** mulţimea figurilor; ci el pune chipurile în **rânduri** unele peste altele, dând tuturor aceeaşi mărime. Desemnul de asemenea, nu e tocmai corect [1]). În fine aşà găsim iconografia pe la finele secolului X-lea [2]).

5. Secolele XI, XII şi XIII sunt sărace în privinţa picturei, care începe să decadă în orient din cauza împrejurărilor vitrege. Din secolul XII între alte rămăşiţe picturale, ne-a rămas un **preţios manuscris** păstrat acum în mânăstirea Vatoped din muntele Athos; iar din secolul XIII-lea avem un alt **manuscris**, pro-

1) D'Agincourt, Histoire de l'art.
2) Felul acesta de pictură îl găsim în orient până în zilele noastre. (Autorul).

prietate a aceleeași mânăstiri. Ambele opere de mare valoare, sunt împodobite cu picturi religioase conținând subiecte de felul acesta: pogorîrea la iad a Mântuitorului, asceți, îngeri, voevozi, cum și chipuri din Vechiul și Noul Testament. Toate acestea sunt lucrate în stilul ascetic din secolele V și VI. Afară de sfinții voevozi cari au figurile mărețe, vedem în aceste manuscrise pe asceți cu fețele slăbănogite, aspre imobile și cu o căututură contemplativă. Ornamentarea picturală e însă foarte bogată; ea constă din chenari auriți și împletiți printre frunze de viță, animale, paseri și felurite viețuitoare [1]). Aceste chipuri așa cum sunt ele făcute în stilul vechiu bizantin, au rămas de model în Biserica ortodoxă și meșterii posteriori nu au avut alt ceva de făcut, de cât să le copieze întocmai.

Sărăcia iconografică din secolele XI, XII și XIII, mai provine în orient și din cauza *năvălirilor cruciate* (an. 1095–1291), orînduite din îndemnurile papale pentru diferite scopuri ascunse. Cruciații în loc să elibereze Ierusalimul și alte locuri sfinte din mâinile **Seldgiucizilor** și Turcilor după cum se lăudau în fața lumei, aduseră mare lovitură Bisericei orientale. Fanaticii cruciați având dușmănie în contra răsăritenilor încă de la schisma cea mare (an. 1054), porniră urgia lor mai mult în contra credinței ortodoxe, de cât în contra păgânilor. Pe unde călcară hordele cruciate, aduseră cu ei numai jaf, peire, praf, cenușă și distrugere totală. Dărâmând Bisericele ortodoxe, înființară în locul lor Biserici latine. Cruciada IV-a ocupând Constantinopolul și înființând acì imperiul latin (an. 1204–1261), jefuì palatele bizantine, Bisericile, monumentele și tot ce află în cale. Altarul sfintei Sofii împodobit cu pietre prețioase, *fu sfărîmat în bucăți* de acești desfrânați; amvonul și iconostasul, fură despoiate de aurul și argintul ce împodobiau aceste odoare sfinte. Tronul patriarhal *fù profanat de o femeie dănțuitoare;* icoanele fură prădate de luxul lor; mormintele împărătești de la Biserica sfinților Apostoli, se despoiară de avutul ce conțineau. În fine nimic nu rămase ne atins din măreția artei creștine. Donatiștii și Arienii de odinioară, nu fură mai cruzi de cât cruciații eliberatori de locuri sfinte. De și *Mihail Paleologul* restabilește imperiul bizantin în anul 1261, totuși el fiind prea slab și amenințat de Turci, nu trăi de cât foarte amărât și strâmtorat de nevoile în care se afla [2]).

După ce se stinseră cruciatele lăsând în urma lor o tristă aducere aminte, împărații bizantini începură iarăși a mijloci să se desgroape arta bisericească, din ruinele fumegânde în care o aruncaseră fanaticii ce purtau pe pieptul lor crucea lui Hristos. Așà, în secolul XIV-lea împăratul *Andronic III-lea* cel tânăr, în timpul domniei lui († 1328–1341), încurajă pe toate căile pictura

1) Bayet, L'art byzantin, pag. 170 seqq.
2) Bayet, L'art byzantin, pag. 220 seqq.

icoanelor bisericești și a monumentelor religioase[1]). Succesorul său *Ioan V-lea Paleologul* (1341—1391), restaură unele mozaicuri din interiorul sfintei Sofii și orândui a se face multe picturi religioase. Tot așà și urmașii acestuia, încă au contribuit la reînvierea artei bizantine.

6. Dar acum se apropià catastrofa cea mare întâmplată în jumătatea secolului XV (an. 1453) când *Constantinopolul a căzut* în mâinile **Turcilor,** deveniți de fapt stăpâni ai orientului și ai unor țări europene. Bisericile creștine mai însemnate din împărăția turcească fură despoiate de avuțiile lor și apoi transformate în moschee; *picturile se acoperiră cu var* așà cum s'a întâmplat la sfânta Sofia[2]); icoanele sfinte fură nimicite; iar Bisericile mai mici căzură prada focului și distruse din temelie. **Teroarea turcească** *s'a perpetuat de atunci și până pe la jumătatea secolului XIX-lea.*

Pictura bisericească care nu se mai puteà menține în fața Mahomedanilor, se refugie în muntele Athos, unde se înființase încă prin secolul IX-lea o ceată puternică monahală, căreea împărații bizantini îi dăruiră diferite privilegii, recunoscute în parte atât de cuceritorul Mahomed II-lea, cât și de sultanii succesori[3]). Iconografia înflori și se păstră de monahi în mânăstirile din acest munte, în spiritul vechiu bizantin, cu multe îndulciri și împodobiri estetice.

7. Orientul avù și el pe un Rafael al lui, în persoana lui *Manuel* supranumit **Panselin** (Πανσελήνη lună plină), vestitul pictor din Tesalonic născut în finele secolului XV-lea, sau pe la începutul secolului XVI-lea[4]). Meșterul acesta iscusit și de

1) Din timpul lui Andronic III, se află azi între alte picturi, şi o icoană a sfintei Fecioare în mânăstirea *Tver* din Rusia. Icoana e meşteşugit zugrăvită, şi e foarte frumoasă ca stil, desemn şi colorit.

2) Vezi nota 6 de la pag. 103, Tom. II, Tezaur. Liturgic.

3) Muntele Athos fù renumit şi la cei vechi. Pe el erau aşezate înainte de era creştină următoarele 5 oraşe: *Dion, Olofiscus, Acroaton, Zysus* şi *Cleone.* După întărirea creştinismului, monahismul îşi găsì acì cel mai pitoresc loc de refugiu, linişte şi rugăciune. În secolul IX monahii de acì jucau un rol însemnat în cele bisericeşti. De atunci şi până azi rolul acesta s'a menţinut pe cât s'a putut, în această mulţime monahală aproape independentă de autoritatea patriarhală. Astăzi în muntele Athos există 20 de mânăstiri ortodoxe şi o mulţime de filiale. După informaţiunile pe cari le-am dobândit în sfântul Munte, în vara anului 1904, cele 20 de mânăstiri „independente", împărţite după naţionalităţi sunt: 17 greceşti, 1 rusească, 1 sârbească şi 1 bulgărească. Fie care din acestea are câte un reprezentant în oräşelul monahal **Carea**; iar toţi reprezentanţii la un loc, formează **Consiliul administrativ** al întregului munte Athos. **Femeea** nu a avut voe nici odată să intre în acest sfânt Munte.

Românii au aci 2 schituri **„Prodromul"** pendinte de mânăstirea greacă „Lavra", şi **„Lacul"** pendinte de mânăstirea „sf. Pavel"; apoi 5 chilii şi 45 colibi. Monahi în sfântul Muntesunt vr'o 14.000 de felurite naţiuni: români 700, greci 4000, ruşi 8000, bulgari, sârbi, etc. 1300. Aceşti monahi îşi făcuseră în vechime o mulţime de mânăstiri filiale în România, de unde adunau multe venituri. La anul 1864 se secularizară veniturile acestea. (Autorul). Conf. şi M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et geogr., pag. 126.

4) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, Bucureşti, 1891, pag. 18.

o activitate spornică, aduse o schimbare înfloritoare în pictura orientală, împreună bizantinismul cu natura și produse în acest fel, adevăratul tip bisericesc [1]). El umplu mănăstirile din Muntele Athos precum și toată peninsula balcanică cu operele sale [2]), lucrate în cea mai deplină eleganță creștină [3]). Iată acum ce zice pe la începutul secolului XVIII-lea *Dionisie Furnoagrafiotul*, despre acest Rafael oriental: *«Pansdin,* zice Dionisie, *luminând cu iscusința meșteșugului său, ca un alt soare și ca o lumină cu raze aurite, a întrecut și a întunecat pe toți zugravii vechi și noui»* [4]). Iar ierarhul rus Porfirie Uspenski, în secolul XIX-lea spune că *«Manuel Panselin, a introdus pictura firească nu numai pe păreții Bisericilor, dar și pe icoane. Până la dânsul erau plăcute numai icoanele în linii drepte și întunecoase ca cele vechi de la mânăstirea «Ivir»; iar din mâna lui ușoară a început a se introduce în Athos iconografia curată care se găsește în vechile manuscrise»* [5]).

De și Panselin, fu numit eretic în arta zugrăviei de contemporanii lui, din cauza dușmăniei ce aveau pe el, totuși pictorul acesta a fost o figură mare în orient. De la Panselin se crede că a rămas «Ἡ ἑρμηνεία τῆς ζωγραφείας» adică un manuscris călăuză pentru pictură. Manuscrisul publicat în românește de episcopul Ghenadie al Râmnicului, în anul 1891, sub titlul de «Iconografia», se zice că are origina în cel făcut de Panselin [6]).

---

1) Iconograful francez **Didron** în scrierea sa *„Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine"*, II Tom., Paris 1845, susține că Panselin a trăit în secolul XI; iar unii iconografi români copiând ideile lui Didron, au mai adaos și ei un secol epocei lui Panselin, ca să se zică că au descoperit ceva mai nou.

Eu însă, în urma cercetărilor ce am făcut în sfântul Munte Athos în vara anului 1904, cred că Panselin a viețuit în secolul XVI, căci urmele picturale rămase de la el, concordă cu acest secol de înflorire al picturei orientale și occidentale; iar în secolul XI și XII era un alt gen de pictură bisericească, mult mai rudimentar. (Autorul).

2) Vezi cercetările mele religioase și picturale făcute în sfântul Munte Athos și publicate în revista *„Biserica ortodoxă Română"* din București, anul XXX (1906) n. 8, pag. 930–945. (Autorul).

3) Ghenadie al Râmnicului, op. cit., pag. 17.

4) ibidem, pag. 18.

5) ibidem pag. 18.

6) În vara anului 1904 aflându-mă în sfântul Munte Athos, am întrebat între altele și de picturile rămase de la *Panselin.* În scopul acesta am cercetat mânăstirea *Protatul*, unde se păstrează frescurile marelui pictor pe zidurile Bisericei. Pictura lui Panselin este, după cum însu-mi am văzut-o, cam greoae. Totuși expresiunile sunt destul de bine reușite. Iar în mânăstirea *Lavra*, am văzut picturi făcute de **Teofan** discipolul lui Panselin, și anume în Biserica cea mare a mânăstirei.

Picturile mai noui din mânăstirile atonite: Ivir, Cotlomuși, ș. a., sunt iarăși foarte frumoase și de o bogăție infinită de subiecte. (Autorul).

Preotul Daniil descoperi în anul 1674 în *lavra sfântului* **Sava** *de lângă Ierusalim* un manuscris vechiu grecesc întitulat: *„Carte despre arta zugrăviei sărbătorilor domnești și ale Născătoarei, numele profeților, etatea, fizionomia apostolilor și a altor sfinți"*. Manuscrisul acesta fiind copiat s'a adus în orien-

8. Direcţia lui Panselin a urmat-o în finele secolului XVII-lea, şi începutul secolului al XVIII-lea, zugravul albanez *David* († 1715) distins în multe lucrări picturale. Tot în acel timp s'a ilustrat în insula Corfu, renumitul pictor *Panaghiotis Doxaras* [1]).

Pe David l-a imitat în secolul XVIII învăţăcelul său *Dionisie* din schitul *Furna*, de aci numit şi *Athonitul* sau *Furnoagrafiotul* (1701–1733), autorul unui bun manuscris intitulat *«Explicarea sau călăuza zugrăviei»* (Ἡ ἑρμηνεία τῆς ζωγραφείας). Manuscrisul lui Dionisie servi de călăuză meşterilor din această ramură în tot ceeace se atinge de pictura bisericească. Iconograful francez *Didron* a găsit acest manuscris în muntele Athos, l'a tradus în limba franceză, şi l'a publicat în Paris la anul 1845 sub titlul: «Manuel d'iconographie chrétienne græque et latine». Dionisie fù urmat în meşteşugul său pe la finele secolului XVIII de *Damaschin*, care s'a folosit mult în cariera sa de manuscrisul lui Dionisie [2]).

9. În începutul secolului XIX (1806–1816), s'a distins în orient ca zugrav, *Veniamin* din muntele Athos, care a copiat în miniatură toate produsele lui Panselin din mânăstirea *Protatul*, *Rusicul* şi *Hilindarul* din sfântul Munte, şi le-a predat zugravului Macarie. Aceste copii servesc până astăzi de modele pentru iconografia atonită [3]). Negreşit că afară de aceşti pictori vestiţi, au mai fost în orient şi alţi contemporani ai lor mai puţin cunoscuţi; dar despre aceştia ne având date sigure ne reţinem de a-i aminti.

Zugravii meşteri ai orientului, se călăuzesc de obiceiu şi astăzi în iconografia bisericească de sfânta scriptură, de tradiţiune şi de manuscrise vechi de origină atonită intitulate *«Erminia, adică călăuza meşteşugului picturei* (Ἡ ἑρμηνεία τῆς ζωγραφείας), *cu asemănările şi închipuirile tuturor sfinţilor de peste tot anul»* [4]). Aci se află vechea normă iconografică răsăriteană, răspândită încă din vechime în toată Biserica ortodoxă. Fie care Biserică însă, a întrodus câte o mică schimbare de penel în pictura ei [6])

---

tul Europei de predicatorul Macarie; iar în anul 1697 a fost dus astfel în muntele Athos, de unde luându-l Ruşii l-au tradus în limba lor şi l-au publicat în anul 1867. Conf. Ghenadie al Râmn., Iconogr., p. 16.

1) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, op. cit., pag. 19.

2) Manuale de pictură cari reamintesc pe acela al lui Dionisie Atonitul, au fost cu sutele prin mânăstirile şi casele boerilor români. S'au perdut însă mai toate cum s'au perdut atâtea bogăţii româneşti.

3) Ghenadie al Râmnicului, op. cit., pag. 20.

4) Unul din aceste manuscrise fără pictură însă, e publicat şi în româneşte de Ghenadie episcop al Râmnicului († 1898) sub titlul „Iconografia", arta de a zugrăvi templele şi icoanele bisericeşti, Bucureşti, 1891. Manuscrisul acesta de şi s'a aflat în limba română, totuşi el îşi are origina în cele compuse în greceşte, poate chiar în cel făcut de Panselin (sec. XVI). Acesta a alcătuit Erminia pe temeiul vechilor manuscrise greceşti din secolele anterioare. Conf. Sever Mureşianu, Iconologia creştină, Bucureşti, 1893, p. 11 şi 53.—Asem. Dr. Elie Miron Christea, Iconografia, Sibiu, 1905, p. 6, 7 şi 74.

6) La romano-catolici intre Erminiele picturale publicate, se găseşte mai

Biserica **română** *stând în legătură cu monahii din muntele Athos prin pietatea Domnilor români, a imitat mult* **canonul** *pictural atonit.*

În mănăstirile atonite se găsesc *mozaicuri vechi*, picturi în frescuri de mare valoare, icoane de lemn și manuscrise cu reguli picturale și figuri religioase. Alături de figurile sfinților, vedem adeseaori în Biserici, filozofi și eroi greci din timpurile păgânismului [1])

În ceea ce privește caracteristica picturei bizantine, e știut că ea esprimă *pacea sufletească* după care aleargă tot omul, și înlătură imaginațiunea trupească. De aceea vedem în iconografie *statura lungăreață*, **ascetică**, *aspră, fizionomia cugetativă, ochii aplecați în jos, nasul lung și subțire*, ca să exprime ajunarea, gura strânsă, bărbia strâmtă, părul și barba cărunte. Coloritul se observă să fie închis și estetic.

De și romano-catolicii combat felul acesta de iconografie [2]), totuși ideile evangelice se esprimă mai bine prin acest model de pictură [3]).

II.

În apus, din secolul IX-lea și până azi, pictorii căutară a imita mai mult natura și a da chipurilor o înfățișare energică și vioae [4]).

1. În evul mediu și parte din cel modern, e drept că găsim în țările apusene, dar mai ales în Italia, pictori cu talente mari, totuși în fantazia lor artistică, nu perdură din vedere a da sfinților adesea ori o înfățișare profană și cam depărtată de meditațiunile evangelice. În ajutorul imaginațiunei pictorilor apuseni, veniră poeziele religioase ale lui *Brunetto Latini* (n. 1220 † 1294) și mai cu seamă ale florentinului **Dante** (prescurtat din Durante) *Alighieri* (n. 1265 † 1321). «Divina comedie» a lui Dante, compusă în versuri italice de maestrul poet, cuprinde în sine cele trei părți: iadul, purgatoriul și raiul, descrise în cele mai vii colori [5]). De aci pictorii apuseni se inspirară în mare parte,

cunoscută aceea a lui J. B. E. *Pascal*, în două volume, Paris, 1856 sub titlul „Institutions de l'art chrétien".

1) Câteodată vedem și pe murii bisericilor din România, filozofi și eroi greci, după felul picturei atonite.

2) Le C-te de Grimoüard de Saint Laurent, Guide de l'art chrétien, études d'esthetique et d'iconographie, Tom. I, Paris, 1872, p. 100 seqq.

3) Arheologii cred că pictura bizantină fixă și imobilă își are origina în vechea pictură *egipteană* și *asiriană*. Ei însă nu au dreptate. Dar ori de ce proveniență ar fi această pictură, ea e rațională și cu drept cuvânt introdusă în cult, pentru ca piosul să cugete la persoana închipuită, iar nu la frumusețea fermecătoare a icoanei, cum făceau idololatrii.

4) Eu voiu arăta acì pe pictorii apuseni cei mai însemnați în șir chronologic, iar nu după școalele din cari făceau ei parte. (Autorul).

5) Iadul lui Dante cuprinde 34 cântece; purgatoriul 33; iar raiul tot 33 de cântece. Conf. Dante, La Divine comédie, Paris. (fin. sec. XIX).

pentru a dà tot sborul imaginațiunei atât asupra acestor subiecte, precum și asupra altor figuri religioase. Nu puțin contribuiră la inspirațiunea zugravilor occidentali, și scrierile renumitului florentin *Ioan Bocacio* (n. 1313 † 1375). În timpul acesta lucrà în Florența pictorul vestit *Giotto* (n. 1266 † 1334 [1]), și după el fiul său *Giottino* (n. 1324 † 1356 [2]). Amândoui fiind adăpați din fântânele celor trei poeți, fură mult influențați în compozițiunile lor profane și bisericești. Pictorul toscan *Giovanni da Fiesole* (numit și *Beato Angelico*, n. 1387 † 1455) fu mai puțin cunoscut între artiștii de specialitatea sa. Tot asemenea sunt de amintit, florentinul *Massacio* (n. 1407 † 1443) și venețianul *Andrei Verrochio* (n. 1422 † 1488). In secolul XV se vulgariză **pictura în uleiu** (de flamandul *Jean Van Eych* † 1441) și se dădu astfel un nou sbor acestei arte; unii însă susțin că acest fel de pictură erà cunoscută și monahului Teofil din secolul XI.

2. In secolul XVI-lea eșiră mai cu seamă din sânul Italiei atâția pictori renumiți, în cât nici un secol anterior ori posterior, nu a fost de aceeași măsură cu timpul acesta, în ceea ce privește numărul artiștilor zugravi și valoarea lucrărilor lor. Venețianul *Giorgione* (George Barbarelli n. 1477 † 1511), se distinse în frescuri, cari însă sau șters din cauza vremilor și a intemperielor. Unele tablouri lucrate de Giorgione se păstrează însă până azi. Tot în Veneția lucrară și frații *Gentiliu Bellini* (n. 1421 † 1501) și *Ioan Bellini* (n. 1426 † 1516). Iscusința acestuia din urmă se vede mai cu seamă în tabloul său «Sfântul Zaharia». Dar mai însemnat fu florentinul **Leonardo da Vinci** (n. 1452 † 1519), care s'a ilustrat ca pictor, sculptor, mecanic, inginer, arhitect, poet și muzicant. Între numeroasele sale lucrări de pictură, mai de valoare este «sfânta Cină» [3]). Pe toți pictorii moderni ai lumei 'i-a întrecut însă italianul **Rafael Sanzio** (numit Homer al picturei) născut în anul 1483 și mort în anul 1520 în etate numai de 37 de ani, din cauza muncei lui escesive, dar mai cu seamă din causa plăcerilor lumești [4]). În anul 1508 Rafael merse la Roma și pictă în frescuri salele Vaticanului, cari decorațiuni valoroase se păstrează și azi [5]). De la acest Homer al picturei moderne, au rămas multe și neîntrecute lucrări geniale conservate și acum în muzeele din lume

1) De la Giotto care fu un bun amic al lui Dante, au rămas multe tablouri păstrate şi azi în muzeul **Luvru** din Paris; iar un mozaic care represintă „umblarea lui Petru pe apă" se păstrează în Vaticanul din Roma.

2) În vara anului 1897, am vizitat bogata pinacotecă de pe marginea rîului Arno din Florența în care se păstrează multe tablouri de valoare, rămase de la Giottino şi de la alți meşteri. Tot atunci am cercetat şi pinacoteca din **„Palazzo Pitti"** care e în apropiere de rîul Arno. (Autorul).

3) Pinacotecele europene conțin multe lucrări de ale lui Leonardo da Vinci. În muzeul Luvru din Paris, am văzut in anul 1897, păstrându-se 9 tablouri (Autorul).

4) M. N. Bouillet, Diction. univ. d'hist. et de Géograph., Paris, 1860, pag. 1483

5) In anul 1897 am văzut în Palatul Vaticanului din Roma, aceste lucrări ale lui Rafael, admirate de lume. (Autorul).

s. e. Madona păstrată cu îngrijire în pinacoteca din Dresda [1]), Arhangelul Mihail aruncând pe îngerii nesupuşi în iad, părinţii Mântuitorului, ş. a. El a întrunit în lucrările sale compoziţiunea, desemnul, coloarea, expresiunea, vioiciunea, natura şi idealul. *Perugin* (n. 1446 † 1524) **Profesorul lui Rafael,** fu de o însem-

Vestita icoană a Maicei Domnului cu Fiul său în braţe, papa Sixt V-lea şi sfânta Varvara în genuchi, făcută de marele pictor Rafael Sanzio († 1520). Originalul se află păstrat cu o scumpă ingrijire, in pinacoteca din oraşul Dresda (Germania), pe care am cercetat-o Joi 18 Iulie anul 1891. (Autorul).

1) In vara anului 1891, am privit acest tablou de mare valoare păstrat în una din camerele pinacotecei din oraşul Dresda. În tablou se reprezintă sfânta Fecioară cu pruncul în braţe plutind în nouri; episcopul roman Sixt V stă în genuchi în partea stângă; iar sfânta Varvara stă în dreapta cu capul plecat spre sfânta Fecioară. La picioarele sfintei Fecioare se văd doui îngeri privind spre Doamna lor. Operile lui Rafael sunt preţuite cu sume fabuloase. Aşà d. e. în anul 1897 am văzut în „galeria naţională" din Londra un mic tablou reprezentând pe sfântul Nicolae, cumpărat de un Englez cu aproape 2.000.000 de franci. Tabloul erà lucrat de Rafael. (Autorul).

nătate mai mică de cât elevul său. Perugin se ocupă cu lucrări în frescuri din cari se mai păstrează și azi în Perusa, Florența și în Vaticanul din Roma. Germanul *Albert Dürer* († 1528) a fost un meritos pictor dar mai ales săpător (gravor) iscusit. De o valoare cunoscută fù și lombardul **Coregio** (n. 1494 † 1535), cu toate că el a introdus prea mult gustul lumesc în picturile bisericești. Iată cum descrie Valentin Thalhofer tabloul «Iisus Hristos 'și duce crucea sa» lucrat de Coregio: *«Vedem acì în persoana Mântuitorului*, zice Thalhofer, *un tânăr elegant și cu niște trăsuri fizionomice foarte fine; el are o ținută măreață și căutătura ochilor foarte dulce, înzestrată cu liniștea ce pare a fi studiată înaintea oglinzei. Mântuitorul își poartă crucea cu multă înlesnire și privește spre noi intenționat ca să luăm esemplu de la dânsul»* [1]). Este drept că Coregio a voit să dea un ideal de frumusețe prin figura Mântuitorului, dar nu trebuea să-i dea însușiri pe cari le vedem la eroii profani. Altă dată pictorii apuseni fac din figura lui Joe, chipul lui Dumnezeu Tatăl; din figura Dianei, imaginea sfintei Fecioare; iar din eroii clasicismului, pe sfinții Voevozi s. m. d. [2]); în fine meșterii din apus au căutat să încânte prin penel ochiul privitorului, și să-și arate meșteșugul în toată fantazia.

Mai puțin cunoscut pe terenul pictural fù *Salviati* (n. 1510 † 1563). El lucră la împodobirea palatelor din Florența, Roma și Veneția. Dar un maestru aproape de același merit ca al lui Rafael, fù **Michel Angelo Bounaroti** (n. 1474 † 1563) distins nu numai ca pictor, dar și ca arhitect și sculptor. Între lucrările lui de valoare cari există și azi, e și pictura de pe **bolta capelei Sixtine** din palatul Vaticanului din Roma; iar păreții capelei sunt împodobiți cu lucrările altor artiști din secolul XV-lea [3]). De o valoare însemnată fù și conducătorul școalei venețiene **Tițian** (n. 1477 † 1576). Mozaicurile de pe frontispiciul Bisericei sfântului Marcu din Veneția, nu sunt făcute de cât după desemnurile lui Tițian [4]). De la el au rămas tablouri ca d. e. triumful Iuditei, sfânta Treime, sfânta cină, biciuirea Mântuitorului ș. a. Mult cunoscut fù și **Paul Verones** (n. în Verona în an. 1528 † 1588). De la el au rămas între multe alte opere, nunta din Cana Galileei.

3. În secolul XVII-lea găsim mai mic numărul pictorilor apuseni. Între ei se disting neapolitanul *Michel Angelo Ame-*

---

1) Valentin Thalhofer, Handbuch der Kathol. Liturg I. B. 1883, S.449 „Ein weichlicher feiner Jüngling mit feinen weichlichen Zügen, in vornehm weichlicher Haltung, mit weichlich blickenden Augen, in weichlicher, vor dem Spiegel einstudirter Ruhe," u. s. w

2) Ibidem.

3) Capela aceasta pe care am văzut-o în anul 1897, a fost construită sub episcopul Romei, Sixt. IV în anul 1473, chiar în palatul Vaticanului. Ea e renumită numai din cauza frescurilor lui Michel Angelo. (Autorul).

4) Tot în anul 1897, am văzut aceste mozaicuri când am cercetat întregul oraș Veneția. (Autorul).

righi de Caravaggio († 1609), apoi flamanzii *Paul* **Rubens** (n. 1577 † 1640) și **Van Dyck** (n. 1599 † 1641). Operele acestora se păstrează în pinacotecele din Paris, Londra, Bruxel, ș. a. [1]). Apoi aflăm pe ispaniolii *Ribera* († 1656) și *Velasquez* (n. 1599 † 1660), pe francezii *Poussin* (n. 1594 † 1665) și pe olandezul **Rembrandt** (n. 1606 † 1674), supranumit «Rafaelul nordului». Operele acestui din urmă artist, văzute de aproape, au un efect mediocru prin **nodurile** și globulele rămase intenționat din văpsele. Văzute de departe însă, au un efect impunător, de și sunt cum lipsite de gust. Cunoscut fu și ispaniolul **Murillo** (n. în Sevila 1608 † 1682), cum și francezul *Charles Lebrun* (n. 1619 † 1690 [2]).

4. În secolul XVIII-lea se distinse neapolitanul *Giordano Luca* (n. 1632 † 1701) și francezul *Rigaud* (n. 1659 † 1743). De la acesta au rămas vr'o 200 de tablouri cu chipurile persoanelor istorice. Apoi aflăm pe francezii *Jean-Baptiste* († 1745) și *Natoire* († 1777).

5. În secolul XIX-lea încă s'au ivit mulți pictori meritoși în apus, dar nu menționăm de cât pe cei mai însemnați din ei. Ne aducem prin urmare aminte de belgienii *J. L. David* și *Gustav Wappers* († 1874); apoi s'au distins în **frescuri** bavarezii *Schnorr, Hess, Kaulbach, Hermann*, ș. a.

Tot așa sunt însemnați pictorii germani *Bernhard Neher, Filip Foltz, Ghisbert, Fluggen*, etc. Francia e representată prin renumitul meșter *Jacques-Louis David* († 1825), *Gérard* († 1837), *Ingres* († 1867), etc.

Olanda încă numără pe *Hodges, Van Stry, Schotel* († 1848), *Waldorp, Rosboon*, ș. a. Anglia de asemenea nu a rămas în urmă, ci ne pune înainte pe *Samuel Pront* († 1852), *Westall, Briggs*, ș. m. d. Școala italiană care eră odinioară la înălțime, începe acum să se coboare.

Pictura pe ferestrele și ușile de *sticlă* ale Bisericilor apusene, se strecură și în Bisericile ortodoxe. Acum mai pretutindinea vedem și în răsărit picturi de acest fel. De altfel efectul e foarte frumos în razele soarelui.

Din acestea se vede că apusul a fost destul de mânos în privința artei picturale, pentru că meșterii zugravi fură încu-

---

1) Însemnat este și **Guido Reni** († 1642) foarte productiv în arta sa, cum și *Eustache Lesueur* zis și „Rafaelul francez“ († 1655) meşter în compozițiunile desemnului religios; tot așă și *Jacques Blanchard* (sec. XVII) supranumit „Tițianul francez“, suedul *David Clocker d'Ehrenstral* (sec. XVII) și danezul *Abildgaard* (sec. XIX), care a exercitat o mare influență asupra marelui sculptor **Thorwaldsen** († 1844) din Copenhaga, ale cărui lucrări le-am văzut și eu în anul 1898 în muzeul care poartă numele lui. (Autorul).

Cunoscuți sunt și pictorii ruși *Lessenko, Akemoff, Ugriumoff, Mathveeff*, ș. a., din sec. XVIII. Conf. N. E. Idieru, Istoria artelor frumoase, București, 1898.

2) In secolul XVII-lea apare și pictura în colori pe *sticlă*, în Anglia și Francia; iar de aci se întinse în toată lumea în arta bisericească și profană. Ea se lucrează în Biserică pe ferestre, uși, engolpioane, cruci, ornamente, ș. a.

ragiaţi atât de clerul bisericesc cât şi de suveranii statelor. Dar din secolul IX-lea şi până azi, nici chipurile cioplite (statuele) nu rămaseră mai pe jos în Biserica latină. Statuele se înmulţiră întru atât în templele romano-catolice, în cât în lăuntrul lor vedem mai multe chipuri cioplite de cât icoane. Fapta aceasta însă stă în contrazicere cu învăţăturile şi practica veche bisericească, după cum am arătat aceasta în § 25 (pag. 211 - 213 T. II, Tez. Lit. [1]).

§ 27.

Închipuirea lui Dumnezeu Tatăl.

n creştinism încă din vechime s'a înfăţişat prin icoane nu numai sfânta Treime, adică cele trei feţe ale Dumnezeirei împreună, dar şi fie care persoană în parte.

1. Protestanţii lepădând din Biserică icoanele, au căutat ca prin mărturii patristice tălmăcite arbitrar, să dovedească că până prin secolul VIII-lea nu s'au înfăţişat prin pictură persoanele Dumnezeirei. Pentru scopul acesta urmaşii lui Luter şi Calvin se provoacă la epistola lui *Origen* adresată lui Celsus, în care zice că *«De şi unii susţin că idolii nu sunt Dumnezei, ci ei sunt numai închipuirile zeilor adevăraţi şi simbolele lor, cu toate acestea a se închipui chiar şi lucrul mâinilor Dumnezeirei, aceasta este strein şi neobişnuit la noi»* [2]). Dar aceste cuvinte ale lui Origen sunt scrise în secolul III-lea când păgânismul era în floarea lui, şi când idolii făcuţi de mâini omeneşti, erau cu pietate adoraţi de păgâni. Teama lui Origen era aşa dar să nu cadă şi creştinii în idololatrie. Şi dacă el se fereşte de iconografia Dumnezeirei, pentru respectul către ea, de aci urmează că trebuia să existe, cel puţin simbolic, căci nu se combate de cât ceea ce este în fiinţă.

Protestanţii se mai provoacă şi la explicarea psalmului 118 făcută de *Ambrosie* al Mediolanului. Dar iată ce zice acest părinte

---

1) Puţin serios e şi faptul când vedem în apus pe la respântiele drumurilor, *răstignirea Mântuitorului* în chip cioplit, cu piroane de fier *înfipte* în picioarele divinului Răscumpărător, cu *cleştele* de fier agăţat de braţele crucei, împreună cu *lancea* şi toate instrumentele întrebuinţate la răstignire. Tot aşa de copilărească e şi representarea Mântuitorului prin chipuri de *miei*, cu steguleţe roşii atârnate la dreapta, ori cu o cruce purtată la o parte. Aceste chipuri se văd de vânzare la cofetării, prin pieţele publice şi bâlciuri rurale.

Dar preoţii latini mai înjosesc cultul şi prin aceea, că în oraşul *Palermo* din Sicilia, în ziua de 15 August, ei împodobesc o statue în chip de mireasă, cu raze la cap, o culcă pe un catafalc, şi apoi o poartă prin oraş cu cântece, steaguri şi tămâeri. Poporul însoţeşte cu umilinţă procesiunea. Aceasta închipueşte *„Adormirea sfintei Fecioare"*.

Iar în orăşelul *Nervi* de lângă Genova (în Italia), la ziua sfântului *Ilariu*, patronul Bisericei de pe colină, preoţii romano-catolici, poartă prin oraş statua acestui sfânt, căruia i se închină poporul; statua clatină din cap, printr'un mecanism oare care. (Autorul).

2) Origen. Adversus Celsum, lib. VII: Κἂν τινες δὲ μὴ ταῦτά φασιν εἶναι τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ μίμημα τῶν ἀληθινῶν, κᾀκείνων σύμβολα· κ. τ. λ.

apusean: «*Păgânii se închină chipurilor de lemn pe care le cred imaginea lui Dumnezeu; dar imaginea lui Dumnezeu cel nevăzut, nu este în ceea ce se vede, ci negreşit în ceeace nu se vede*»[1]). Aci însă Ambrosie nu tăgădueşte existenţa picturei Dumnezeirei în creştinism, ci combate idololatria păgânilor.

Contrarii icoanelor mai aduc în susţinerea lor şi un citat din tratatul lui Augustin «*De fide et symbolo*»; iată acel citat: «*Astfel* (tale) *nu este îngăduit creştinului a aşeza în Biserică imaginea lui Dumnezeu cel nevăzut, ci mai mult în inimă, unde în adevăr este templul lui Dumnezeu*»[2]). Augustin însă prin cuvântul «astfel» (tale), poate a înţeles «pe un timp aşa de vitreg» sau «în acest chip», nu e bine a aşeză icoana Dumnezeirei de cât în inima creştinului, unde e Biserica lui Dumnezeu. Negreşit că Augustin care a trăit în finele secolului IV şi începutul secolului V-lea, într'un timp adică destul de furtunos în Africa creştină, unde erau lupte crâncene cu Donatiştii şi ereticii de tot felul, a observat poate că creştinii, se închinau icoanelor lui Dumnezeu departe fiind cu inima lor de cel închipuit pe icoane. Dar cum că erau icoanele Dumnezeirei în Biserică, chiar Augustin o afirmă când el le opreşte de a mai fi în locaşurile sfinte expuse jefuirei şi profanărei duşmanilor.

Protestanţii mai adaogă în folosul lor şi un text din epistola lui *Grigorie II-lea al Romei* (714–731), îndreptată către Leon III Isaurul, în care autorul ei se întreabă astfel: «*Pentru ce pe Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos nu-l înfăţişăm ochilor şi nu-l închipuim prin zugrăvitură?* Şi apoi tot Grigorie răspunde: *pentru că cine este el* (Tatăl) *noi nu ştim; şi firea lui Dumnezeu a se face văzută, a se explica şi a se zugravi, nu se poate*»[3]). Dar aci Grigorie arată că omul nu este în stare a cunoaşte deplin pe Dumnezeu şi nu ştie cum este el. Totuşi o imagine a Dumnezeirei, creştinul a avut-o din timpurile cele mai vechi, întemeiat pe învăţăturile sfintei scripturi şi ale Bisericei.

Tot aşa Luteranii şi Calvinii aduc un citat din epistola I-a a lui *German I-iu* al Constantinopolului către Leontie: «*Noi nu facem*, zice German, *nici chipul Dumnezeirei celei nevăzute, nici asemănarea ei, nici umbra ori figura ei, dar nici nu putem a şti şi a înţelege treptele înalte ale sfinţilor îngeri, nici a le cerceta*»[4]). German însă voeşte să zică aci, că noi nu

1) Ambros. ad psalm. 118, n. XII: Gentiles lignum adorant, quia Dei imaginem putant, sed invisibilis Dei imago non in eo est, quod videtur, sed in eo utique, quod non videtur.

2) Augustin. De fide et symbolo, c. VII: *Tale* simulacrum Deo nefas est christiano in templo collocare, multo magis in corde nefarium est, ubi vere est templum Dei.

3) Gregor. II, Epist. I ad Leon. Isaur in conc. Nicæn. II: Cur patrem Domini Iesu Christi non oculis subiicimus et pingimus? Quoniam quis sit non novimus; deique natura spectanda proponi non potest ac pingi.

4) German. Epist. I ad Leont. in act. IV conc. Nicæn. II: Οὐδὲ γὰρ τῆς ἀοράτου θεότητος εἰκόνα, ἢ ὁμοίωμα, ἢ σχῆμα, ἢ μορφήν τινα ἀποτυποῦμεν· ἣν

știm cum este chipul lui Dumnezeu și orânduirile îngerești, și nu le facem de cât după priceperea noastră. Se știe de altfel că German a fost un mare contrar al iconoclaștilor.

Contrarii icoanelor se mai întemeează și pe aceste cuvinte luate din tratatul lui *Ioan Damascen* «De fide orthodoxa»: *«Cine poate să facă chipul lui Dumnezeu celui nevăzut și fără corp, care nu se poate descrie și nu are nici o formă?»* [1]). Aci însă Damascen admiră a tot puternicia divină, iar nu tăgăduește icoanele ei, căci tocmai el a apărat călduros iconografia în timpul iconoclaștilor.

2. Dar acum iată ce mărturii aducem și noi în contra protestanților, pentru a dovedi vechimea iconografiei Dumnezeirei în creștinism.

Sfânta scriptură a Vechiului Testament ne spune că Iehova s'a arătat lui Moisi pe muntele Sinai încungiurat de un *nour des* din care se auzeau tunete și fulgere [2]). Altă dată Moisi afirmă că «degetul lui Dumnezeu îl mântuește» și *cu mână tare* (כִּי בְּחֹזֶק יָד) l'a scos pe el Iehova din pământul Egiptului» [3]). Apoi în psalmul 118, v. 15—16, cetim că «dreapta lui Iehova înalță, dreapta lui Iehova face fapte mari» [4]). Pe temeiul acestor cuvinte creștinii din secolele prime, pictau pe Dumnezeu Tatăl în forma unei *mâini izolate* eșită din nouri. Monumentele celor d'întâiu patru secole sunt proba puternică a acestor afirmațiuni [5]). Cei vechi pictau Botezul Domnului, făcând ca să apară din nouri mâna Părintelui Ceresc. Adesea ori mâna divină ține asupra capetelor martirilor, coroana vredniciei lor. Pe unele monede ale lui Constantin cel Mare, se vede o mână cerească dându-i ajutor [6]). Mâna astfel închipuită, sau cum zice Biserica «degetul lui Dumnezeu», a representat în creștinism *puternicia divină*. Marele Vasilie încă mărturisește iconografia generală a Bisericei și se închină ei cu cel mai adânc respect [7]). Să ascultăm acum pe Ciril al Ierusalimului viețuitor în secolul IV-lea, să ne spue el lămurit în catehesa VI-a, cum se zugrăvea Dumnezeirea în timpurile cele vechi ale creștinătăței: *«Mulți și-au închipuit multe* (despre Dumne-

---

οὐδὲ αὐτῶν τῶν ἁγίων ἀγγέλων αἱ ὑπερέχουθαι τάξεις οὔτε κατανοεῖν, οὔτε ἐξιχνιάσαι ὅλως ἰσχύουσιν.

1) Damascen. De fide orthodoxa, lib. IV, c. XVII: Τοῦ ἀοράτου, καὶ ἀσωμάτου, καὶ ἀπεριγράπτου καὶ ἀσχηματίστου θεοῦ τίς δύναται ποιήσασθαι μίμημα; κ. τ. λ.

2) Exod. X1X, 16. Iar următoarele cuvinte din Ioan 1,18: „Nimine nici odată n'a văzut pe Dumnezeu; cel unul născut Fiiul, care este în sânul Părintelui acela ne-a spus nouă" se înțeleg că nimine adică n'a văzut pe Dumnezeu în toată strălucirea sa, de cât numai Iisus Hristos. Vezi și Exodul 33, 20.

3) Exod. XIII, 16.

4) Psalm. 118, v. 16: יְמִין יְהוָה רֹמֵמָה יְמִין יְהוָה עֹשָׂה חָיִל

5) Martigny, Diction. des antiquités chrétiennes, Paris, 1889, pag. 247.

6) Euseb. De vita Constantini, IV, 73.

7) I. P. Migne, Patriologiæ cursus completus, S. gr., T. XXXII, n. 462—463, pag. 1099, Basil. Magn. Epist. ad Iulianum Apostatam.

ştiire), zice Ciril, *şi toţi au greşit. Şi mulţi au crezut că Dumnezeu este* **foc** *mistuitor* (potrivit cuvintelor din Exod, XIII, 21 şi Deuter. IV, 24); *unii au crezut că e în chip de om cu* **aripi** *după cum prea bine zice Scriptura, dar rău înţeleasă de ei: «sub acoperemântul aripelor tale aflu scăparea mea»* (psalm. 17,8). *Dar puterea lui care acopere totul, se însemnează oare cu numele aripelor? Alţii-l cred a avea* **şeapte ochi** *după cum scrie: «şeapte ochi ai Domnului privesc pe tot pământul»* (Zahar. IV, 10). *Iar dacă numai cu şeapte ochi priveşte el toate cele ce sunt şi vede aşà dar în parte, iar nu totul, aceasta a se zice cu privire la Dumnezeu, ar fi o blasfemie; căci pe Dumnezeu trebue a-l crede întru totul perfect, după cum zice Mântuitorul: «Tatăl vostru cel din ceruri perfect este».* (Mat. V, 48 [1]). *Apoi* un text mai înţeles găsim la Paulin de Nola († 431) în epistola lui a XII-a către Sever cu privire la iconografia Dumnezeirei: *«Trinitatea străluceşte într'un mister deplin,* zice Paulin. *Hristos stă în chip de miel; vocea Tatălui răsună din cer; iar sfântul Spirit se pogoară în chip de porumb»* [2]).

Emeric David, Raoul Rochette, Pascal, şi alţi arheologi de astăzi, susţin cu drept cuvânt, că abia în secolul IX pictorii au eşit din simbolismul de până aci, cu privire la persoana **Creatorului,** şi au început a înfăţişa pe Părintele Ceresc, sub forma omenească a unui **bătrân** încărcat cu veşnicia, potrivit cuvintelor profetului Daniel: *«Şi a şezut Cel vechiu de zile, al cărui veşmânt erà alb ca zăpada şi perii capului său ca lâna cea curată»* (Dan. VII, 9 [3]). Pe temeiul acestor cuvinte, Creatorul a toate, se zugrăveşte în chipul unui bătrân, îmbrăcat în veşminte scumpe clasice, cu capul gol, şezând pe scaun şi ţinând în mâna dreaptă sceptrul puterei eterne, după cum zice Daniel: *«Tronul său erà ca para focului şi roatele sale ca focul cel arzător... mii de mii (de îngeri) îl serveau şi miriade de miriade şedeau cu frică înaintea lui»* (Dan. VII, 9,10 [4]). Dumnezeu Tatăl se mai înfăţişează stând pe **globul pământesc** (pentru că *al lui este pământul şi plinirea*

1) Cyrill. Catech. VI. Migne, Patr. curs. compl. S. gr., T. 33, n. 91, pag. 550—551: Ἐφαντάστισαν πολλοὶ πολλὰ, καὶ πάντες ἀποτετυχήκασι· καὶ οἱ μὲν πῦρ ἐνόμισαν εἶναι τὸν θεόν· ἕτεροι δὲ πτερωτὸν ὡς ἄνθρωπον, διὰ τὸ γεγράφθαι μὲν καλῶς, νοεῖσθαι δὲ κακῶς τὸ, ἐν σκέπῃ τῶν πτερύγων σου σκεπάσεις με (ps. 17, 18)... Τῆς γὰρ φρουρητικῆς αὐτοῦ δυνάμεως εἰς πτέρυγας λαμβανομένης... οἱ δὲ ἑπτὰ ὀφθαλμοὺς ἔχειν αὐτὸν εἰπεῖν ἐτόλμησαν, διὰ τὸ γεγράφθαι ἑπτὰ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπιβλέποντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· (Zachar. IV, 10). Εἰ γὰρ ἑπτὰ ὀφθαλμοὺς μόνους ἐν μέρει περίκειται, μερικὸν ἄρα τὸ βλέπειν αὐτῷ καὶ οὐ παντελές· ὅπερ ἐπὶ θεοῦ λέγειν δυσφημόν ἐστι — τὸν γὰρ θεὸν τέλειον ἐν πᾶσιν εἶναι δεῖ πιστεύειν, κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν τὴν λέγουσαν· ὁ Πατὴς ὑμῶν ὁ οὐράνιος τελειός ἐστι· (Mat. V, 48).

2) Paulin. Epist. XII, ad Sever.: Pleno corruscat Trinitas mysterio; stat Christus agno; vox Patris cœlo tonat; et per columbam Spiritus sanctus fluit.

3) Dan. VII, 9. Conf. Apoc. 20,4; Ps. 90,2; Ps. 104,2; Apoc. 1,14. Conf. Pascal, Instit. de l'art chrétien, T. I, p. 47.

4) Dan. VII, 9,10. Conf. Ezech., 1,15. Alţii îl pictau sub chipul unui **tânăr,** însemnând că El e tinereţea eternă. (Bottari, Tav. 84, 87, 89).

tini cari aduseră cu ei insignele împăraților Romei, aduseră și nimbul pentru persoana lor [1]).

Pentru că nimbul mai e și simbolul luminei, de aceea pictorii creștini îl făcură de coloarea aurului și coloarea albă. Mai pe urmă când el dobândi semnificarea sfințeniei, rămase în obiceiu numai pentru persoanele sfinte, și se înlătură de la profani [2]).

În apus nimburile nu au avut totdeauna forma *rotundă*, ci împărații carolingi au avut-o pe capul lor în forma patrată; iar sfinții adesea ori au nimbul în chipul unei *elipse* pe vârful capului [3]). În răsărit s'a păstrat însă totdeauna forma *rotundă* care acopere capul până la grumaz.

De și, cum am zis mai sus, nimbul se afla și la păgâni, totuși în creștinism el are o semnificațiune cu totul înaltă, adică a puterei, luminei și sfințeniei; iar în păgânism erà numai un ornament fără nici o valoare.

§ 28.

Iconografia lui Dumnezeu Fiul.

Multe s'au scris despre închipuirea Domnului nostru Iisus Hristos, și mulți au rătăcit; eu însă mă voiu conduce numai de șirul istoric al acestei cestiuni, și nu mă voiu depărta de cuvântul adevărului.

1. Sfânta scriptură a Noului Testament, nu ne-a lăsat nici o descriere ori vr'o urmă despre chipul lui Iisus; iar istoriele despre icoanele lui cele ne făcute de mâini omenești, sau cele zugrăvite de evangelistul Luca, sunt numai tradițiuni pioase fără temeiuri istorice. Tot ceea ce știm cu siguranță este faptul următor, că în secolele prime, Mântuitorul erà reprezentat sub forme simbolice. Așà, pe pereții catacombelor din împrejurimile Romei, găsim și astăzi rămășițe de picturi din secolul II și III-lea, cari înfățișează chipul lui Iisus sub forme simbolice, întemeiate sau pe citate din sfânta scriptură, ori pe combinațiuni scoase din filosofia cabalistică [4]). Aci aflăm chipul Mântuitorului în formă

1) Gregor. Turon., Hist. Franc., l. II, c. 38.

2) Romano-catolicii luând nimbul în sensul „coroanei", obișnuesc a-l face de coloarea *aurului* pentru Tatăl, Fiul și sfântul Spirit. Tot așà și pentru sfânta Fecioară. Îl fac de coloarea *argintului* sfinților apostoli și Părinților bisericești. Pentru martiri fac nimbul de culoarea *sângelui*. Sfinților cari au fost căsătoriți le dau un nimb *verde*, semnul coloarei pământului. Păcătoșilor cari au intrat iarăși în grația sfântului Spirit și au fost canonizați, le dau un nimb *galben deschis*. Ortodocșii nu fac însă aceste deosebiri minuțioase; păstrează cu toate acestea și ei nimbul de culoare *aurie* pentru persoanele sfintei Treimi. Conf. A. Lerosey, Manuel Liturgique, histoire et symbolisme, Paris, 1889, pag. 60.

3) În apus și cu deosebire în Roma, am văzut asupra monumentelor și pe la Biserici, statui de ale sfinților cu *cercuri* de metal pe cap, în chip de nimb. Această podoabă este însă cam puțin serioasă. (Autorul).

4) Filosofia cabalistică (קִבֵּל a primì din mâna lui Dumnezeu) înființată

de **miel,** pentru că creștinii pictori s'au întemeiat pe cuvintele lui Ioan Botezătorul rostite poporului când a văzut pe Iisus: *«Iată Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatele lumei»* [1]). Mai găsim pe Mântuitorul în chipul **buciumului** *de viță*, potrivit cuvintelor zise de el: *«Eu sunt vița cea adevărată și lucrătorul este Părintele meu»* [2]). Apoi îndreptându-se către discipuli le-a zis Domnul: *«Eu sunt buciumul viței, voi vițele; cel ce rămâne întru mine și eu întru el, acela aduce mult rod»* [3]). Tot în catacombe aflăm chipul lui Iisus în formă de *păstor* tânăr, ținând pe umăr un miel pentru că el a zis: *«Eu sunt păstorul cel bun; păstorul cel bun își pune sufletul său pentru oi»* [4]). Nu lipsește de aci nici *chipul* **peștelui** care înfățișează pe Domnul, după combinațiunile filozofiei cabalistice. Creștinii adică în rugăciunile lor pronunțau formula următoare: Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ (Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu Mântuitorul); luându-se deci inițialele acestor cinci cuvinte, s'a compus cuvântul ἰχθύς pește. Cum că figura peștelui închipuia pe Hristos, ne spune Tertulian într'o scriere a sa: *«Noi peștișorii* (creștinii), zice apologetul, *după peștele* (ἰχθύν) *nostru Iisus Hristos ne naștem în apă; nu altfel suntem mântuiți, de cât rămânând în apă* (în făgăduelele date la botez [5]))». Tot aceasta ne o afirmă Clement Alexandreanul [6]), Ieronim [7]), Augustin [8]), Optatus din Mileve [9]), ș. a. Dar Mântuitorul nostru mai eră închipuit și sub figura lui **Orfeu** [10]).

---

de Evrei în secolul I creştinesc, a ţinut până în evul mediu. Ea constă în a citi din numere şi litere secrete dumnezeeşti. Eră dar o misteriosofie compusă din pitagoreism şi gnosticism.

1) Ioan 1,29. Conf. Exod. 12,3. Isa. 53,7. Fapt. 8,32. I Petru 1,19. Apoc. 5,6. Apoi: Isa. 53,11. I Cor. 15,3. Gal. 1,4. Ebr. 1,3. I Petru 2,24. I Ioan, 2,2. Apoc. 1,5.

2) Ioan 15,1. Conf. Mat. 15,3. Osea 14,8. Filip. 1,11.

3) Ioan 15,5. Mat. 3,10.

4) Ioan 10,11. Conf. Exod. 40,11. Isa. 34,12. Ebr. 13,20. I Petru 2,25. Iisus mai eră pictat în apus ţinând un miel pe umere, iar d'asupra capului 7 stele, că el este Domnul cerului. Martigny, pag. 285.

5) Tertull. De baptismo, cap. I. (Conf. pag. 86 şi 153 n. 6, Tom. II, Tez. Lit.).

6) Clem. Alex. Paed. l. III, cap. XI: „Creştinii sapă pe inelele lor chipul porumbului, al peştelui, al corăbiei cu pânzele întinse, al lirei şi al ancorei".

7) Hieron. Epist. XLIII.

8) Augustin. De civit. Dei lib. XVIII.

9) Optatus. Contra Parmenum., lib. III: Hic est *piscis*, qui in baptismate per invocationem... cuius piscis nomen, secundum appellationem græcam, in uno nomine per singulas litteras turbam sanctorum nominum continet, ἰχθύς, quod est latine Iesus Christus Dei Filius Salvator. (Conf. nota 1, pag. 86, şi n. 4, pag. 153, Tom. II, Tez. Liturg.).

10) Iată ce cetim despre Orfeu: El a fost cum spune mitologia grecească, fiul regelui *Eagre* şi al muzei *Caliope*, şi a vieţuit cu un secol înainte de răsboiul troian (către anul 1330 a. Hr.). Orfeu călătorind la Egipt, a perdut acolo pe femeea sa *Euridicea* care a murit din cauza unei rane făcută de un şarpe uriaş. De aci Orfeu a venit în Tracia şi a cântat prin pădurile Emului şi ale Olimpului pierderea dureroasă a femeei sale. La sunetele vocei lui şi a lirei fermecătoare, se adunau paserile, animalele sălbatice şi arborii îşi înclinau ramurele lor. În pădurile Traciei şi-a găsit moartea. Lira sa a fost adusă de apă la insula *Lesbos*. Conf. M. N. Bouillet. Diction. univ. de hist., pag. 1318.

Origen, Clement din Alexandria, Lactanțiu, Eusebiu, Grigorie de Nisa și Teodoret, aseamănă pe Orfeu persoana mitologică a Grecilor, cu Iisus Hristos, pentru motivul că după cum acela a îmblânzit natura cu lira sa, tot așă și Mântuitorul a îmblânzit firea omului și a întors-o de la păcat la mântuire [1]).

Icoane simbolice de ale Mântuitorului, găsim nu numai în catacombe, ci și pe mormintele vechi creștine, pe obiecte, vase, veșminte ș. a., pentru că închinătorii crucei se temeau la început ca să facă icoana Domnului în razele Dumnezeirei sale, ca nu cumva să iuțească mânia păgânilor și să o profaneze. Afară de aceasta între creștinii primi, domnea spiritul simbolismului și al misticismului potrivit împrejurărilor de atunci.

Irineu episcopul Lugdunului, în finele secolului al II-lea, ne spune că o femee **Marcelina**, din secta lui Carpocrat, avea un chip al lui Hristos pe care 'l venera deopotrivă cu chipul sfântului apostol Pavel, Omer și Pitagora [2]); iar scriitorul roman Lampridiu, ne mărturisește în finele secolului III-lea că Alexandru Sever, avea între zeii Lari, chipul lui *Hristos*, al lui *Avraam*, *Orfeu* și *Apoloniu* din Tiana [3]). Chipurile acestea ale Mântuitorului erau probabil făcute, după acelea pe cari le aveau Gnosticii în casele lor [4]).

2. În secolul IV-lea, Eusebiu scriind Istoria sa bisericească, în cartea I capitolul III, ne păstrează o scrisoare a lui **Avgar** regele Edesei, trimisă Mântuitorului pe când el predica în Ierusalim, cu rugămintea să vină să-l vindece de boala sa. Eusebiu arată și răspunsul Mântuitorului către Avgar. Părintele Istoriei bisericești, zice că aceste două epistole, au fost găsite de el în biblioteca din Edesa, și le-a tradus din limba siriacă în grecește, așezându-le apoi în lucrarea sa [5]). Tradiția spune că Mântuitorul a trimis lui Avgar împreună cu scrisoarea, și chipul său imprimat pe o măhramă, dar ne făcut de mână omenească. Aceste scrisori împreună cu trimiterea chipului mesianic, nu au temeiuri de autenticitate, ci le ținem numai ca tradițiuni isvorîte din pietatea vechilor creștini. Pe baza acestei tradiții s'a păstrat în Constantinopole mai multe secole, o icoană cu chipul lui Hristos numită «εἰκὼν θεοτευκτός, ἣν ἀνθρώπων χεῖρες οὐκ εἰργάσαντο» (icoana făcută prin puterea divină, pe care n'au lucrat-o mâinele omenești), sau «icoana din Edesa» [6]).

Tot prin secolul IV-lea mai erà cunoscută o icoană intitulată **„Veronica“** cu chipul Mântuitorului până la umere, imprimat pe o măhramă, despre care tradiția spune, că atunci când

1) Martigny, op. cit., pag. 554–561, Conf. pag. 88, n. 2, Tez. Lit., Tom. II.
2) Irenæus., Advers., Hæres., l. I, c. 24.
3) Lamprid., in Alex. Sever., 49.
4) Martigny, op. cit., p. 388. Conf. p. 198, Tezaur. Liturg., Tom. II.
5) Euseb., Histor. eccles., l. I, cap. III.
6) Martigny, Diction., op. cit., pag. 388.–M. N. Bouillet, Diction. univ. de hist., pag. 6.–Conf. J. B. E. Pascal. Instit. de l'art chrétien, Vol. I, pag. 43.

Domnul mergea la răstignire ducându-și crucea sa, o femee pioasă din popor «Veronica» 'i-a întins o măhramă spre a-și șterge sudoarea [1]). Ștergându-și fața Mântuitorul, s'a imprimat chipul său pe această măhramă. Icoana aceasta s'a păstrat mult timp în Constantinopole și se crede că ar fi nimicit-o iconoclastul Leon Isaurul [2]). Totuși forma ei există și azi în Bisericile noastre, și e așezată d'asupra ușei împărătești. Dar și icoana aceasta nu are nici un isvor istoric, ci o găsim învăluită tot în pietatea primilor creștini.

Altă tradiție veche relativă la chipul Domnului, o conservă un raport pe care **Publius Lentul** proconsolul Iudeei înainte de Pilat, se crede că l'ar fi trimis lui Tiberiu și senatului din Roma. In acest raport Lentul descrie trăsurile fizionomice ale Mântuitorului cu următoarele cuvinte: *«El* (Hristos) *e un bărbat cu chip măreț, cu fața venerabilă care insuflă dragoste și respect. Părul capului său e gălbuiu, strălucitor, creț, făcând de la frunte in mijlocul capului, cărare după chipul Nazarinenilor și trecând mai jos de umere. Fruntea 'i este lată și veselă; fața fără de creți are o rumeneală ușoară; barba ii e deasă în floarea părului de cap și despărțită in furculițe dar nu lungă. Călătorește* **desculț** *și cu capul descoperit. Ochii ii sunt strălucitori și pătrunzători»* [3]). Însă, atât ființa raportului cum și persoana lui Lentul, sunt supuse bănuelei. Cu toate acestea, pe baza acestor tradițiuni, chipul lui Iisus fû descris în secolul VI de Teodor Lectorul în Istoria sa bisericească [4]), de Ioan Damascen în secolul VIII și de Nicefor Calist († d. 1340), sau mai drept, Nicefor fiul lui Calist (Νικηφόρὸς Καλλίστου), în Istoria sa bisericească compusă în secolul XIV-lea (T. I. L. I. cap. 40 [5]). Iată ce scrie Nicefor: *«Dumnezeescul Răscumpărător al omului, avea o fizionomie vioae și plină de frumusețe. Statura lui avea șeapte palme; părul ii erà deschis, subțire, și cu o ușoară cărare. Sprincenile ii erau negre și puțin ridicate in sus. Din ochii lui isvorà o minunată blândețe. Fierul n'a atins părul său nici odată. Grumazul lui erâ plecat puțin inainte, așà că înfățișarea lui nu aveà decât chipul blândeței și al umilinței. Coloarea feței erà asemenea grâului. Figura nu-i erà nici rotundă nici lungăreață, așà in cât semăna cu maica sa.*

1) R. P. Didon, Jésus Christ, traducere în rom. de Dr. Const. Chiricescu și Icon. C. Nazarie, Tom. II, București, 1901, p. 291. P. Rompotes, Λειτουργική, op. cit., p. 53. Când eram eu în Ierusalim în vara anului 1904, am văzut o casă cu numele **„Veronica"** scris pe o tablă de piatră. Acolo s'a întâmplat ceea ce spune tradiția. (Autorul).

2) Conf. J. B. E. Pascal, Institutions de l'art chrétien, Paris, 1856, p. 43, vol. I: Nous parlons ailleurs de la *Veronique*, c'est-à-dire de la vraie image, etc. Conf. pag. 132, T. II, Tez. Lit. Apoi Martigny, op. cit., pag. 388.

3) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 231. – Conf. Preotul Grigorie Musceleanu, „Triumful creștinismului", București, 1874, p. 18.

4) Teodor mai arată că în secolul V, un zugrav pictase pe Mântuitorul în forma lui **Jupiter**; dar i s'a uscat mâna pentru această cutezanță. (Teod. Lect., Hist. eccl., I. I-iu).

5) Din Istoria Bisericească a lui Nicefor Calist, ne-au rămas numai cele d'întâiu 18 cărți, ce cuprind timpul până la anul 610. A scris însă cu puțină critică.

O roşaţă uşoară impodobia chipul lui. Se vedeau pe faţa sa, înţelepciunea, dulceaţa şi seninătatea, cari nu se prefăceau în mânie» [1]).

3. Cum vedem, toate descripţiile chipului mesianic, făcute în epoci diferite, se aseamănă între ele, şi se pare că au avut de izvor raportul apocrif al lui Lentul. Pe temeiul tradiţiunilor şi al descripţiilor vechi în idealul frumuseţei lui Hristos, şi potrivit cuvintelor din Psalmul 44 (după alte tr. 45, v. 2) unde cetim: *«Tu eşti mai frumos de cât toţi fiii oamenilor»*, Grigorie de Nisa, Ambrosie, Ioan Hrisostom, Ieronim [2]), Augustin [3]), Teodoret, ş. a., au descris pe Mântuitorul în trăsurile cele mai frumoase [4]). Iar Iustin Martirul [5]), Tertulian [6]), Origen [7]), Clement de Alexandria [8]), ş. a., întemeiaţi pe profeţia din Isaia, Cap. 53, 1–10 unde cetim: *«L'am văzut şi nu avea nici chip nici frumuseţe; chipul lui erà mai defăimat de cât al fiilor omeneşti»*, au arătat pe Domnul ca lipsit fiind de frumuseţe. Avem deci în secolele prime două direcţiuni: una care concepea chipul lui Iisus în trăsurile cele mai idealice de frumuseţe însoţite de măreţia divină, şi altă direcţiune cu trăsurile suferinţei şi ale umilirei. Mai în urmă însă, a dispărut concepţiunea umilinţei mesianice, şi Mântuitorul a fost pictat pretutindenea în formele frumuseţei divine. Dar pentru că în unele locuri nu încetà nici acum închipuirea lui Iisus în forme simbolice şi mai cu seamă de miel, şi ca să nu aducă cu aceasta vr'o mistificare a chipului său, de aceea sinodul VI-lea ecumenic prin canonul 82, a orînduit ca *«Acela care ridică păcatele lumei, mielul, adică Hristos Dumnezeul nostru, hotărâm, ca de acum înainte să fie înfăţişat în formă omenească şi prin icoane, iar nu ca în vechime în chip de miel»* [9]).

Măsura aceasta sinodală se respectă în tot creştinismul, şi de atunci Mântuitorul fù pictat ca prunc stând în esle [10]), ori în braţele sfintei Fecioare [11]), şezând în mijlocul dascălilor [12]), ca

---

1) Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., Vol. I, pag. 42. – Sever Mureşianu, „Iconologia creştină", Bucureşti, 1893, p. 127–128. – Asem. Dr. Elie Cristea, „Iconografia", op. c., p. 173.

2) Hieronym in Math. 1,9: „Strălucirea şi măreţia Dumnezeirei ascunsă sub acoperemântul corpului său, încungiurau faţa lui, şi puneau în farmec pe toţi cari aveau fericirea a-l vedea".

3) Augustin., Homil. asupra Psalm. 44.

4) J. B. E. Pascal, Instit., op. cit., Vol. I, pag. 41. Conf. Martigny, Diction., op. cit., pag. 387.

5) Iustin. Martir., Dialog. cum Tryph.

6) Tertull. Advers. Iudæos, XIV.

7) Origen. Contra Celsum, VI, 75: „In chipul său, nu erà frumuseţe; dar totuşi faţa lui erà măreaţă şi cerească".

8) Clem. Alex. Pæd., l. III, c. 1. – Strom. l. III.

9) Concil. Trull, can. 82: Τὸν τοῦ αἴροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ἀμνοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, κ. τ. λ. (Conf. pag. 212 n. 4, Tez. Lit., Tom. II).

10) Luca 2,6: Ἐγένετω δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.

11) Mat. 2,13 seqq.

12) Luca 2,46.

alegându-și pe apostolii săi [1]), sau ca învățător în mijlocul poporului [2]), ori făcând minuni [3]). sau schimbându-se la față în muntele Tavorului [4]), ca mergând spre patimă [5]), răstignit pe cruce [6]), și înviind din mormânt [7]). Mântuitorul a mai fost pictat ca arătându-se învățăceilor săi după înviere [8]), sau ca judecător înaintea căruia se adună popoarele pământului să primească răsplata faptelor [9]), ca șezând pe nourii cerului [10]), ori înălțându-se la ceruri [11]), sau ca arhiereu bine cuvântând lumea, și în fine se pictează în Biserici, pe icoane, vase, veșminte, în toate subiectele din activitatea lui mesianică, în cele mai mici amănunțimi [12]). Toate aceste înfățișări cari se practică și azi în lumea creștină, sunt întemeiate pe sfânta Scriptură a Noului Testament; dar

Dumnezeu Fiul în stil bizantin, icoană pe care am văzut-o în Biserica sfântului Marcu din Veneția, Joi 4 Septembrie anul 1897. (Autorul).

1) Luca 5,4. Mat. 4,20. Marcu 1,18.
2) Luca 6,20.
3) Luca 8,40. Mat. 9,18. Marcu 5,30.
4) Marcu 9,2. Mat. 17,1. Luca 9,28.
5) Luca 23,26. Mat. 27,32. Marcu 15,21. Ioan 19,17.
6) Luca 23,33. Mat. 27,33. Marcu 15,22. Ioan 19,17.
7) Luca 24,1. Matei 28,1. Marcu 16,1. Ioan 20,1.
8) Luca 24,13. Marcu, 16,12.
9) Luca 22,66 seqq. Mat. 26,64. Marcu 14,62. Ebr. 1,3.
10) Ibidem
11) Marcu 16,19. Ioan 20,17. Fapt. 1,9. Efes. 4,8.
12) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, București, 1891, pag. 117–154.

multe din închipuirile acestea ale lui Dumnezeu-Omul, erau obişnuite la creştini şi înainte de sinodul trulan.

Domnul nostru Iisus Hristos, are împrejurul capului său, nimbul când e descoperit, sau coroana împărătească. Îmbrăcămintea îi este, ori o togă clasică, sau veşminte arhiereşti. Picioarele de obiceiu sunt goale ori încălţate cu sandale [1]). În nimbul lui se scrie o. ω. ν. (ὁ ὤν = cel ce este); ori se scrie de o parte şi de alta a capului ΙΗΣ. ΧΡΣ. ΝΗ. ΚΑ.= «Iisus Hristos cel ce a biruit».

Ca frumuseţe a chipului, fie care popor pictează pe Domnul, după idealul său de frumuseţe cerească, dar în norma hotărîtă de Biserică. Popoarele nordice îl închipuesc cu faţa în coloare albă; popoarele sudice în coloare mai închisă; iar africanii în coloare neagră [2]).

§ 29.

Închipuirea prin icoane a sfântului Spirit.

În V. T. şi anume în Cartea Facerei, c. 1, v. 2, cetim la creaţiunea pământului care erà la început fără formă şi deşert, că *«Spiritul lui Dumnezeu se purta pe d'asupra apelor»* [3]). Apoi tot în această Carte şi adică la cap. 8, v. 10, găsim aceste cuvinte: *«Noe a trimis din corabie pe un porumb, care s'a întors la el spre seară şi iacă aveà el în gura lui o frunză verde de maslin»* [4]). În Vechiul Testament aşà dar, găsim atât puterea divină a sfântului Spirit, cât şi forma în care el s'a pictat mai târziu în creştinism.

a) Iar dacă deschidem evangelia lui Matei cap. 3, v. 16, cetim următorul text: *«Şi botezându-se Iisus, îndată a eşit din apă, şi iată i s'au deschis lui cerurile, şi a văzut pe Spiritul lui Dumnezeu, pogorînd-se ca un porumb şi venind peste dânsul».* Tot acest fapt petrecut, îl găsim scris şi la ceilalţi trei evangelişti [5]). Pe temeiul acestui citat evangelic, creştinii din timpurile vechi şi până azi, desemnează pe a treia persoană a Dum-

---

1) Ca o demonstrare în contra arianismului, s'a obişnuit din vechime, ca în nimbul Mântuitorului, să se scrie două monograme A începutul alfabetului grec şi Ω finitul alfabetului, pentru că *„El este începutul şi sfârşitul“*. Iar în Apoc. 1. 8, cetim: *„Eu sunt alfa şi omega începutul şi sfârşitul, zice Domnul, cel ce este, cel ce erà, şi cel ce vine, A tot Puternicul“*. Sau cu alte cuvinte *„El este cel fără de început şi fără de sfârşit“*, ori mai bine, *el dă începutul şi sfârşitul la tot ce există.* Sau se însemnează în nimb ΦC (Φῶς, lumină), pentru că el *„este lumina lumei“*. Ioan 8,12

2) Un tip al Mântuitorului, de o frumuseţe rară, am văzut în vara anului 1904, în pridvorul Bisericei *Ivir* din muntele Athos, zugrăvit pe murii Bisericei. Iar în Alexandria (Africa) am văzut chipul Mântuitorului negru şi primitiv lucrat, pe icoanele din Biserica Copţilor. (Autorul).

3) Conf. Ioan 1,1. Ebr. 1,10. Ps. 8,3.

4) Genes. Cap. 8, 10–11.

5) Conf. Marcu 1,10. Luca 3,22. Ioan 1.32.

dumnezeirei, în chipul unui **porumb** plutind în nouri. Iată acum și mărturiile **patristice** în această privință.

b) Tertulian ne spune că urmașii lui Hristos din secolul III-lea, după vechea predanină creștină, au ales figura arătată de evangeliști, pentru a înfățișa pe sfântul Spirit [1]). Tot aceasta ne o afirmă și Clement de Alexandria, că adică primii creștini *«săpau pe inelele lor chipul porumbului, al peștelui, al corăbiei cu pânzele întinse, al lirei și al ancorei»* [2]). Dar porumbița nu eră alt ceva de cât icoana sfântului Spirit. O explicare însă mai amănunțită în această privință, o aflăm la sfântul Ioan Hrisostom, care arată credincioșilor într'o omilie a sa, că creștinii înfățișează pe a treia persoană dumnezeească prin *chipul porumbului,* pentru că acesta este simbolul nevinovăției, al blândeței, al fecunditatei, al iubirei de oameni și că însușirile acestea se potrivesc de minune cu darurile Spiritului sfânt, ce se revarsă cu îmbelșugare asupra creștinilor [3]). Iată pentru ce, nu arare ori părinții cei vechi, făcând aluziune la aceste **daruri**, se întitulează împreună cu turma lor *oameni spirituali* (ἄνθρωποι πνευματοφόροι [4]). Paulin de Nola în versurile sale epistolare, arată că *«Trinitatea strălucește într'un mister deplin; Hristos stă în chip de miel: vocea Tatălui răsună din cer; iar sfântul Spirit se pogoară în chip de porumb»* [5]).

Însă afară de mărturiile patristice, mai avem și alte mărturii **monumentale,** pentru a dovedi înfățișarea veche a sfântului Spirit în chipul porumbului. În catacomba sfântului Calist de lângă Roma, *cântărețul Traciei Orfeu,* se vede zugrăvit având lângă dânsul două columbe – simbole ale Spiritului sfânt –, și două oi ascultând la cântecele lui din liră, împreună cu diferite pasări, șerpi, lei și tigrii. Pe păreții vechilor baptisterii, unde se reprezintă botezul Domnului, figura sfântului Spirit în chip de porumb, nu lipsește nici odată [6]). De asemenea se găsește pictat Tatăl pausând pe cerescul său tron, iar sfântul Spirit în forma porumbului șezând pe partea de sus a tronului [7]). Poetul *Iuvencus* din secolul IV-lea, arată că *«sfântul Spirit purtând o aparență corporală, se pogoară de sus, semănând unei porumbițe aeriane eșită din nouri»* [8]). Aceste cuvinte ale poetului puse în versuri, se referă la columbele de aur și de argint, suspendate d'asupra apei botezului. Sfânta euharistie, tot pentru

1) Tertull., Ad Valentinian., II.

2) Clement. Alexandr., Pæd. l. III, 11. Conf. Tez. Lit., T. II, p. 233, n. 6.

3) Chrysost., Homil. II. De Pentecost.

4) Irenæus., Advers. hæres. – Athanas., De humana natura. – S. Basil. De spiritu sancto. – Ieronim. Epist. LI. – Cyril de Alexandr., în Cap. III, Sophon.

5) Paulin. Nol., Epist. XII, ad Sever: Pleno corruscat Trinitas mysterio; stat Christus agno; vox Patris cœlo tonat; et per columbam Spiritus sanctus fluit. Conf. Tez. Liturg., Tom. II, pag. 229, n. 2.

6) Martigny, Diction., op. cit., pag. 83.

7) Idem, pag. 283.

8) Juvencus, Historia evangelica, l. 1. Biblioth. P.P. T. IV: Corporeamque gerens speciem descendit ab alto, Spiritus, æream similans ex nube columbam.

motive de adâncă pietate, se păstra în timpurile vechi în chivote făcute în forma porumbului, atârnate de bolta baldachinului [1]). Adesea ori mai găsim în catacombe o porumbiță cu nimbul pe cap, care nu înfățișează de cât pe a treea persoană a Dumnezeirei [2]).

c) Prin studiile iconografice s'a dovedit că în secolul XI, sfântul Spirit se picta de miniatorii latini, și în chip de **tânăr,** pentru a se distinge de Tatăl, făcut în chip de bătrân [3]). Alții l-au pictat în figura unui **copil** sburând pe d'asupra apelor, crezând că se potrivesc Genesei, cap. 1, v. 2. A mai fost pictat în chip de *copil ținut în brațele Părintelui ceresc.* Arare ori s'a găsit Trinitatea închipuită sub forma a *trei figuri omenești* **egale,** și așa dar și forma sfântului spirit era făcută tot ca aceea a Tatălui și Fiiului [4]).

Cu toate acestea, pe temeiul textelor evangelice, al vechei predatine devenită generală în creștinism și pe baza textelor patristice, sinodul particular ținut în *Constantinopole la anul 536,* statornici că după cum până aci sfântul Spirit a fost înfățișat în chipul *porumbului,* tot așa și de aci înainte să nu se admită de cât tot această figură pentru a treea persoană dumnezeească, în Biserica lui Hristos cea mântuitoare [5]). Dar sfântul Spirit a mai fost pictat din vechime și până azi, la înfățișarea sărbătorei cinci-zecimei, în chip de **limbi de foc** asupra învățăceilor lui Hristos, potrivit textului următor din Faptele Apostolilor, Cap. 2, v. 1–4: «*Iar sosind ziua cinci-zecimei, erau toți* (apostolii) *adunați la un loc... și li s'au arătat limbi împărțite ca de foc și* **au stătut** *pe fie care din ei. Și s'au umplut toți de Spiritul sfânt*» [6]).

Așa dar, în autorizarea bisericească a rămas din vechime și pentru toate timpurile, figura sfântului Spirit prevăzută în evangelii la botezul Domnului, adică a chipului de porumb cu raze împrejur, și de a nu se picta a treea persoană dumnezeească singuratică, ci numai în înfățișarea sfintei Treimi, plutind în aer asupra Tatălui și Fiului. Tot așa s'a statornicit prin vechea tradițiune, că la sărbătoarea cinci-zecimei, să se picteze sfântul Spirit în chip de limbi de foc, șezând asupra capetelor apostolilor.

De și în apus s'a recomandat nimbul și coloarea albă pentru Spiritul sfânt, totuși în Biserica orientală nu găsim nici nimbul nici numai coloarea albă. Totuși și în orient s'a înlăturat

---

1) Martigny, Diction., op. cit., p. 282 seqq.
2) Ibidem.
3) J. B. E. Pascal, Institut. de l'art chrétien, T. I, pag. 45.
4) Ibidem.
5) Concil. Constantinopol., an. 536, act. 5. Conf. Martigny, Dict. des antiq. chrét., pag. 282.
6) Conf. Levit. 23,15. Deuter. 16,9. Fapt. Apost. 1,5. Marcu 16,17. I. Cor. 12,10.

din iconografia Spiritului sfânt coloarea **neagră**, ca fiind expresiunea întunerecului și a tristeței.

d) Contrarii creștinismului, se încearcă a dovedi că figura sfântului Spirit pictată în chip de porumb, este o inspirație din *dualismul persan*, în care găsim pe **Ahriman** principiul răului făcut în chipul unui geniu aripat. Dar contrarii n'au dreptate, pentru că Ahriman e făcut în felul unui geniu aripat de formă omenească și cu coloare neagră, iar nu în chipul porumbului. Pe lângă aceasta, creștinii s'au inspirat în pictarea sfântului Spirit în chip de porumb, din evangelii, iar nu din Zend-Avesta persană [1]).

§ 30.

Sfânta Treime și înfățișarea ei prin pictură.

Dacă pentru închipuirea fie cărei persoane divine erà o mare sfială în timpurile vechi creștine, cu atât mai mare erà sfiala aceasta de a reprezenta împreună pe cele trei ipostasuri dumnezeești. În vechime închinătorii crucei, ne cutezând a închipui Trinitatea, făceau un **triunghiu** cu părți egale, care reprezenta pe cele trei fețe dumnezeești într'o ființă. În alte locuri erà zugrăvită sfânta Treime sub chipul celor **trei îngeri** făcuți în formă omenească, cari fură ospătați de Avraam lângă stejarul lui **Mamre** (**ממרא** [2]). Creștinii, pentru această înfățișare trinitară, se întemeiară pe motivul, că de și erau trei bărbați, totuși Avraam se închină lor ca la unul singur, și vorbește cu ei ca cu o persoană. Fericitul Augustin reflectând asupra acestui subiect, zice că Avraam *«vede trei, dar adorează pe unul»* [3]). Altă dată același părinte se întreabă: *«oare nu erà oaspetele întreit care a venit la părintele Avraam?»* [4]).

Arătarea sfintei Treimi la Botezul Domnului se picta în următorul mod: Iisus Hristos se zugrăvea în chip de învățător; d'asupra capului său la dreapta erà sfântul Spirit în formă de porumb; iar din nouri apărea mâna dreaptă a Tatălui ținând o coroană pentru Fiiul [5]). În același fel se închipuia Trinitatea și la predica de pe munte a Mântuitorului [6]).

Tot în timpurile vechi, sfânta Treime se picta adesea ori în forma a **trei bărbați** de aceeași etate, însemnându-se prin aceasta *coeternitatea Dumnezeirei. Ereticii Teopashiți* învățând că Tatăl, Fiiul și sfântul Spirit au pătimit deopotrivă pentru mântuirea lumei, din această egalitate teopashitică scoteau prin-

1) J. B. E. Pascal, Instit. de l'art chrétien, T. I, pag. 45.

2) Genes. 18,1, seqq. Vezi și Pidalionul, pag. 213. Știm că **Mamre** erà un om distins, din neamul Amoreilor. (Genes. 14,13).

3) Augustin., l. II, contr. Maxim., c. 16.

4) Augustin., Sermon. CLXXI.

5) Martigny, Diction., op. c., pag. 767.

6) Ibidem.

cipiul de a se picta Tatăl, Fiiul şi sfântul Spirit în chipul a *trei persoane*, perfect semănătoare între ele.

Dar pictorii vechi în fantazia lor artistică mai închipuiau pe Dumnezeu în Treime prin trei feţe cu *un singur cap şi un singur corp*, sau prin trei **cercuri** împletite între ele. Adesea-ori Treimea se mai înfăţişa şi prin trei grupe de **raze** cu îngeri împrejur [1]).

Multe însă din aceste închipuiri vechi, au fost înlăturate de Biserică ca ne fiind în conformitate cu sfânta Scriptură şi cu spiritul evangelic. Sfânta Treime se zugrăveşte obligator cam

Sfânta Treime : Tatăl, Fiul şi sfântul Spirit.

din secolul IX-lea, potrivit învăţăturilor bisericeşti, fiind Tatăl în chip de **bătrân** cu un nimb ori un triunghiu pe cap, **Fiiul** şezând cu un nimb pe cap de a dreapta Tatălui, cum l'a văzut arhidiaconul Ştefan [2]), iar sfântul Spirit plutind în aer d'asupra lor în chip de **porumb.** Arătarea Treimei la Botezul Domnului se pictează astfel: Tatăl apare în nouri cu cuvintele *«Acesta este Fiiul meu»* [3]), Fiiul se botează în apa Iordanului de la Ioan, şi

1) J. B. E. Pascal, Institutions de l'art chrétien, T. I, pag. 34—35.
2) Fapt. Apost. 7,55.
3) Mat. 3,17. Conf. Isa. 11,2. Luca 3,22. Ioan 12,28.

sfântul Spirit pluteşte în aer în chip de porumb d'asupra Mântuitorului. Arare ori se mai văd în Biserici şi cele trei **cercuri** împletite între ele, închipuind tot pe sfânta Treime.

ARTICOLUL II-lea

PICTURA DIFERITELOR SUBIECTE RELIGIOASE.

§ 31.

Veneraţiunea şi închipuirea sfintei cruci.

De şi egiptologii **Champollion François** († 1831 [1]) şi **Lenormat Charles** († 1859) au găsit semnul crucei în ieroglifele templelor egiptene cum şi în peşterile din **Beni-Hassan** (în Egiptul de sus [2]), totuşi Egiptenii întrebuinţau acest semn cu 4 braţe egale, într'un înţeles înspăimântător, iar nici de cum în semn de veneraţiune ca în creştinism. S'a mai aflat semnul crucei cusut şi pe veşmintele Egiptenilor; acì însă erà întrebuinţat ca ornament. Cu toate acestea, răstignirea pe cruce a condamnaţilor, o aflăm mai la toate popoarele vechi s. e. la Egipteni (1 Moisi 40,19–23), Perşi (Est. 7,10), Fenicieni, Cartagineni, Greci [3]) şi Romani. De asemenea în Siria şi în Iudeea, Evreii au fost răstigniţi cu miile (Antiq. Iud. XVIII, 10,10 [4]).

---

1) Greppo, De la figure de la croix sur les monum. païens, p. 27. – Conf. Martigny Diction., op. cit., pag. 213. – Champollion, L'Égypte sous les Pharaons, 2 vol., Paris, 1814. Champollion pe când a murit, lucra la o **Gramatică** şi un **Dicţionar** pentru descifrarea ieroglifelor egiptene, în studiul cărora a sacrificat aproape întreaga lui viaţă. Fratele său Champollion Figeac, a continuat această operă.

2) Arheologul englez *John Garstang* a făcut şi el în anul 1904, cercetări în peşterile din *Beni-Hassan* în Egiptul de sus. Arheologul a găsit acì, inscripţii ieroglifice, figuri de egiptence scobite în piatră, copii mici împrejurul maicilor lor, chipuri de bărci cu luntraşi, mumii, ş. a. Dar să nu se confunde Beni-Hassan din Egiptul de sus unde s'au făcut cercetările arheologice, cu Beni-Hassan din Maroc, care nu presintă nici un interes ştiinţific.

3) **Policrat** tiranul insulei Samos (534–524 a. Hr.) foarte bogat în aur, argint şi pietre scumpe, la finele vieţei lui fù răstignit pe cruce din porunca lui Cambise regele Perşilor (530–522 a. Hr.).

4) Răstignirea pe lemn erà în obiceiu şi la Evrei în timpurile cele vechi, căci iată ce cetim în Deuteronom, sau cartea V-a a lui Moisi, cap. 21, v. 23: *„Iar de va fi cineva în păcat judecat de moarte, şi se va omorì şi tu 'l vei spânzura pe lemn, trupul celui mort să nu rămână peste noapte pe lemn, ci să-l înmormîntezi pe el într'aceeaşi zi, căci blestemat de Dumnezeu este cel spânzurat, şi să nu-ţi întinezi pământul, ce Iehova, Dumnezeul tău, ţi-l dă de moştenire"*.

Răstignirea se mai practicà la Chinezi, Indieni, Babiloneni, Mezi, Briţi şi Sciţi. Chiar şi în zilele noastre, la Chinezi se spânzură pe lemn foarte mulţi vinovaţi.

Titu împăratul Romanilor când a dărâmat Ierusalimul în anul 70 d. Hr.,

Cuvântul «cruce» (crux) de origină **punică – feniciană,** îl găsim foarte des întrebuinţat atât la Romani, cât şi la Greci (σταυρός). Ei înţelegeau prin această numire, cele două lemne, unul în poziţie perpendiculară şi altul aşezat curmeziş peste acesta, de obiceiu în chipul lui T, formându-se astfel obiectul pe care au fost răstigniţi condamnaţii periculoşi.

Oratorul roman Cicerone, vorbeşte cu spaimă de crucea romană şi de pironirea pe ea a sclavilor şi criminalilor. *«Să fie departe,* zice Cicerone, *pedeapsa cea mai crudă şi cumplită, pedeapsa extremă şi cea mai din urmă a sclaviei* (răstignirea), *nu numai de corpul unui cetăţean roman, ci şi de ochii lui, de auzul lui şi de tot cugetul lui»*[1]). Crucea eră şi mai îngrozitoare, când se pironeau pe ea, captivi cu sutele şi cu miile. Quintu Curţiu (sec. I al erei creştine), povesteşte cu cutremur, că Alexandru cel Mare a ordonat a se răstigni vr'o 2.000 de prizonieri după luarea Tirului[2]). Poeţii romani, Plaut († 184 a. Hr.) şi Ovidiu († 17 d. Hr.), împreună cu naturalistul Pliniu († 79 d. Hr.[3]) şi retorul Quintilian († c. 120 d. Hr.), vorbesc cu fiori şi despreţ în contra spânzurărei pe cruce. Toţi scriitorii latini în fine, pronunţă cu emoţiuni puternice infinitivul «cruciari», adică a schingiui, a tortura cumplit. Iată dar, pentru ce cetăţenii romani nu erau răstigniţi, şi pentru ce toată lumea veche avea oroare de forma crucei, cum avem şi noi astăzi de *spânzurătoare.*

A.

Domnul nostru Iisus Hristos fiind însă răstignit pe cruce între doui tâlhari, după cererea Evreilor şi legilor romane, creştinii nu mai avură sfială de semnul crucei, ci odată cu spânzurarea pe lemn a Fiului lui Dumnezeu, ei începură a venera acest obiect. Apostolul Pavel chiar înfrunta pe cei ce despreţuiau crucea, şi le zicea că apostolii predică *«pe Hristos cel răstignit, Iudeilor sminteală şi Elinilor nebunie; iar celor ce se mântuesc, şi Iudeilor şi Elinilor, pe Hristos puterea lui Dumnezeu şi înţelepciunea lui Dumnezeu»*[4]). Acelaşi apostol, în alt loc afirmă că *«a încetat scandalul crucei»*[5]). Împăratul Constantin fiind însufleţit de cele mai sfinte sentimente creştineşti, a des-

---

încă a poruncit să se răstignească pe cruce mulţime mare de Evrei; iar de desubtul crucilor să se aprindă foc ca să fie mistuiţi de vii. Vezi, Ieromonahul Anania Melega, Fragment istoric asupra ultimei distrucţii a sfintei cetăţi a Ierusalimului, Bucureşti, 1869, pag. 34, cap. XIV.

1) Cicero, In verrines, V, 64,66: Crudelissimum teterrimumque supplicium, servitutis extremum summumque supplicium – ab occulis auribusque et omni cogitatione removendum.

2) Quintus Curtius Rufus, vieţuitor în secolul I al erei noastre, scrise Istoria lui Alexandru cel Mare în 10 cărţi. Cartea I şi II s'au perdut; de asemenea lipseşte câte o parte din cartea V, VI şi X-a.

3) Opera lui Pliniu „Istoria naturală" în 37 de cărţi este o Enciclopedie; în cărţile 33 – 37 cuprinde şi puţine teorii asupra **picturei romane.**

4) I Corint. 1,23.

5) Galat. 5,12.

fiinţat cu desăvârşire această pedeapsă neomenească, care nimicise de atâtea secole în cele mai înfiorătoare dureri, mii de vieţi omeneşti şi cu deosebire sclavi nevinovaţi [1]). Chiar şi unii dintre creştini, nu fură scutiţi de spânzurarea pe lemn, în timpul cumplitelor persecuţiuni.

Biserica a primit crucea pentru toate timpurile, ca pe un simbol al biruinţei ce a purtat Mântuitorul în contra rătăcirei omeneşti; ca pe un semn de învingere în contra păcatului, şi ca pe o apărătoare în contra răutăţilor.

1. Cu începere de la apostoli încoace, vedem semnul crucei la toţi creştinii făcut cu respect şi adâncă veneraţiune, şi el nu mai lipsi de la nici un act religios ori social în cercul pioşilor. Repetirea acestui semn fu infinită la ori ce mişcare creştinească. **Minuciu Felix** (în Octav. IX—XII) şi **Tertulian** (în Apologet. XVI), răspund cu mândrie păgânilor cari învinovăţeau pe creştini pentru veneraţiunea chipului crucei, că urmaşii lui Hristos, nu uită nici odată lemnul pe care fu spânzurat Mântuitorul lor. Iar acelora cari acuzau pe credincioşi că se închină crucei ca lui Dumnezeu (σταυρολατρεία), aceşti apologeţi le-au răspuns că pioşii venerează crucea şi se închină ei cugetând la cel răstignit pe ea, şi nu o adorează ca pe un Dumnezeu. Mormintele creştinilor din cea mai adâncă vechime, încă fură împodobite cu chipul crucei, făcută în forma monogramului lui Hristos ☧.

Tertulian mărturiseşte că credincioşii evangeliei, făceau semnul acesta pe faţa lor, în toate împrejurările vieţei, chiar şi în cele mai ne însemnate. «*La ori ce păşire şi mişcare, la fie ce intrare şi eşire din casă, când ne îmbrăcăm, ne încălţăm, ne spălăm, la masă... forma crucei se însemnează pe frunte*», zice Apologetul [2]). Iar Grigorie Turoneanul spune că se făcea crucea şi pe alimentele pe cari le mâncau creştinii [3]).

2. De la Constantin cel Mare încoace, împăraţii creştini începură a pune chipul crucei pe monedele lor, spre a-l avea în vedere la ori ce pas [4]); deci, acest semn care până aci eră făcut de pioşi mai mult în taină de frica tiranilor, acum străluceşte la razele soarelui în vederea tuturor. Dar el mai eră purtat pe inelele şi la gâtul creştinilor [5]).

---

1) Sozom., Hist. eccles., lib. I, c. VIII.

2) Tertull. De corona militis., c. III: Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem additum et exitum, ad vestitum, ad calceatum, ad lavacra, ad mensas... frontem crucis signaculo tenere.

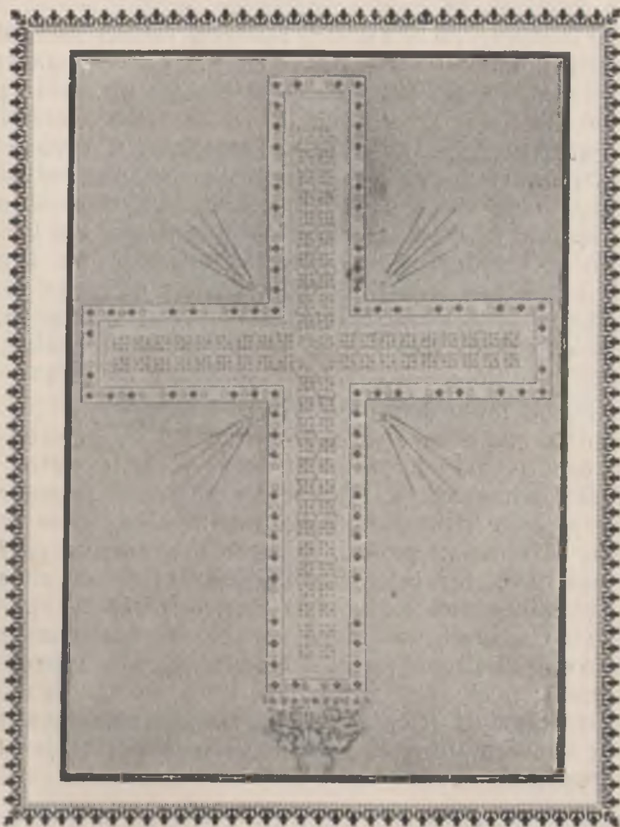
Ciril al Ierusalimului în catehesa IV-a recomandă creştinului să facă semnul crucei, la mâncare, când bea, când se culcă şi se scoală.

3) Gregor. Turon., De mirac. s. Martini, 1,80. De altfel Biserica a întrodus din secolul IV sfinţirea meselor şi ritualul trebuincios, cum şi binecuvântarea la pârga roadelor pământului. Creştinii şi azi fac semnul crucei pe pâine şi apoi o frâng spre mâncare. În vechime se mai însemnau cu crucea şi animalele ca să fie ferite de boală. De asemenea pioşii se însemnau cu acest chip şi când strănutau ca şi azi. Conf. Martigny, op. cit., pag. 224.

4) Martigny, Diction., pag. 526. Comp. Sozomen, Istor. Biser. I, 8.

5) Martigny, Diction., pag. 214.

Eusebiu ne mai încredinţează că Marele Constantin a făcut un steag în forma crucei, *«şi s'a acoperit totdeauna în răsboiu cu acest steag ca cu o pavăză, şi a poruncit împăratul să facă şi altele asemenea pentru a le purta în armatele sale»* [1]). Iată acum ce zice şi Sozomen în Istoria sa bisericească, cartea I, cap. 8: *«Constantin puse crucea pe armele soldaţilor săi, spre a-i obişnui să respecte acest semn; iar în ziua dinaintea Sâmbetei* (Vineri) *a orânduit să nu se ţină judecăţi pentru că în*

Crucea aşa cum se face în Biserica ortodoxă.

această zi a fost Domnul pironit pe cruce». În palatul acestui împărat încă nu a lipsit crucea [2]). Iulian apostatul şi alţi duşmani ai evangeliei mai 'nainte de el, considerau ca o crimă făcută de creştini când aceştia se închinau crucei, făceau chipul ei pe fruntea lor şi o zugrăveau la intrarea în casele lor [3]). Am-

1) Euseb., Viaţa împerat. Constant. I, 30–31.
2) Euseb., Ibidem III, 49.
3) Cyrill. Alexandr., Contra Iulianum, VI.

brosie le răspunde însă, că atât creștinii cât și sfânta Elena care a aflat în Ierusalim crucea Domnului, s'au închinat Împăratului Hristos, iar nu lemnului care încă e spaima păgânilor și deșertăciunea necredincioșilor [1]).

Dar să ascultăm acum și pe sfântul Ioan Hrisostom în omilia sa «Hristos este Dumnezeu», cu privire la respectul cuvenit crucei: *«Împărații*, zice ierarhul, *își eau coroana de pe cap, și se inchină crucei, simbolul morței Răscumpărătorului. Pe purpura lor străluceşte crucea; în rugăciunile lor figurează crucea; pe armele lor, semnul crucei; pe sfânta masă a altarului, crucea; în toată lumea, crucea; ea strălucește mai mult de cât soarele»* [2]). Iar în omilia «despre cruce și tâlharul» același ierarh mărturisește că *«altă dată* (în păgânism), *crucea erà făcută pentru condamnare și tortură; azi este un obiect sfânt și plăcut; crucea erà un lucru de necinste și durere; acum e icoana fericirei şi a bunei cuviințe»* [3]).

S. Augustin arată că atunci *«când se citea evangelia, toți se sculau și-și făceau semnul crucei; episcopul înainte de a predicà și creștinii când se sfătuiau, se însemnau cu chipul crucei; iar cei ce se rugau întindeau mâinile cruciș»* [4]). În același sens vorbește și Teodoret al Cirului, că *«Grecii și Romanii, cum și barbarii de o potrivă, mărturisesc pe Hristos cel răstignit și venerează semnul crucei»* [5]). Tot așà și preotul roman *Seduliu* din secolul V-lea, într'o poezie a sa, zice că *«să nu desprețuească cineva venerațiunea crucei, pe care Domnul a purtat-o biruitor cu o divină înțelepciune»* [6]). În asemenea chip grăește și Leon episcopul Romei, numind crucea «semnul mântuirei care trebue respectat de toate împărățiile pământului» [7]). Iar poetul ispaniol **Prudenţiu** contemporanul lui Leon, afirmă că soldații se întăreau cu semnul acesta când intrau în răsboae [8]); și în alt loc, recomandă fie cărui creștin a se închina când merge la odihnă. *«Când ești chemat la somn*, zice Prudențiu, *fă chipul crucei pe frunte și la inimă (piept)»* [9]). Grigorie Turoneanul recunoaște că Mercurea și Vinerea, e sărbătoarea crucei, întru amintirea patimilor Domnului [10]).

Făcându-se însă și unele excese de pietate cu semnul acesta,

1) Ambros. Orat., De obitu Theodos. senior.
2) Martigny, Diction., pag. 218.
3) Ibidem., pag. 219.
4) Augustin., De crucis signaculo precum christian.
5) Theodoret, Serm. VI. De curandis Græcorum adfectionibus.
6) Cæcilius Sedulius în cartea V-a a poeziei sale „De salut. crucis quadripartita positione“: Neve quis ignoret speciem crucis esse colendam; quæ Dominum portavit ovans ratione potenti.
7) Leon., Serm. VIII, De passione Domini.
8) Prudent., Contra Symmachum, II.
9) Prudent., Cathem. hymn. VI: Fac, quum vocante somno, castum petis cubile, frontem locumque cordis, crucis figura signes.
10) Gregor. Turon,. De gloria Martyrum., c. V.

Sinodul Trulan din anul 692, orândui prin canonul 73 ca *«chipul crucei pe care unii-l fac pe pământ sau pe pardoseală, să fie şters cu desăvârşire, de teamă ca nu cumva călcându-se de trecători, să se profaneze steagul victoriei noastre; iar acei cari în viitor, vor mai face chipul veneratei cruci pe pământ, să fie depărtaţi din Biserică»* [1]).

4. Respectul către semnul crucei l'au păstrat chiar şi *iconoclaştii*, cari se ridicară cu atâta iuţeală în contra icoanelor, şi vedem semnul acesta chiar pe monedele împăraţilor cuprinşi de principiile iconomahice d. e. pe monedele lui *Leon III Isaurul, Constantin V Copronim, Leon V Armeanul, Mihail II Gângavul* şi *Teofil*. Dar istoricul Nicefor Calist, afirmă că aceşti împăraţi persecutori ai icoanelor, nu numai venerau crucea, ci erau chiar ocrotitori ai sectei *stavrolatrilor*, adoratori ai crucei [2]).

Sinodul VII-lea ecumenic, sau al II-lea din Nicea, ţinut în anul 787 în contra iconomahilor, puse frâu excesului iconografic de o parte şi de alta, şi stabili următoarea învăţătură: *«Hotărîm cu toată încredinţarea şi tăria*, zic părinţii sinodului, *ceea ce trebue pentru veneraţiunea sfintei şi de viaţă făcătoarei cruci* (τοῦ τιμίου σταυροῦ), *asemenea şi pentru onoratele şi sfintele icoane, ori că ar fi ele făcute cu colori, ori cu mozaic sau cu alte materialuri potrivite cu sfintele lui Dumnezeu Biserici, ori făcute pe vase şi veşminte sfinte, pe ziduri şi pe scânduri, în case şi pe drumuri, şi adică chipul Mântuitorului şi Domnului nostru Iisus Hristos, al sfintei Fecioare maica Dumnezeului nostru, al sfinţilor îngeri şi al tuturor sfinţilor şi cuvioşilor părinţi. Punându-se icoanele lor înaintea noastră, noi le privim religios, şi ne suim cu gândul nostru la acei cari au vieţuit înainte de noi, le urmăm pildele, sărutăm sfintele lor icoane şi le aducem veneraţiune* (προσκύνησις). *Dar noi nu aducem icoanelor o închinare ca lui Dumnezeu* (λατρεία)... *ci veneraţiunea icoanei trece asupra celui închipuit prin icoană»* [3]).

Prin urmare semnul crucei a fost făcut cu pietate în toate timpurile creştinătăţei, şi nu există un act bisericesc ori profan fără să fie sigilat cu chipul lemnului pe care Domnul a fost spânzurat. Semnul crucei se face pe chipul omului, se vede infinit în serviciul liturgic, în rugăciunile pioase ale creştinului, pe vârful Bisericelor, pe case, drumuri, în armată, pe monede, steaguri, în arhitectură, pe morminte, şi în fine pretutindinea şi totdeauna străluceşte crucea lui Hristos [4]). Ea se face în natură din lemn, argint, aur, fier, piatră, marmoră, etc.

1) Conc. Trul. c. 73.
2) Niceph. Callist., Hist. eccles., l. 18, c. 54.
3) Conc. II Nicæn., act. (şedinţa) VII.
4) Reformaţii pun pe vârful Bisericilor lor chipul unui **cocoş** în loc de cruce. Cocoşul ne reaminteşte pe Petru când a plâns cu amar la cântarea cocoşului în noaptea vânzărei Domnului nostru. Iar pe de altă parte cocoşul este simbolul vegherei în credinţa creştină, după explicarea calvinilor. (Autorul).

5. Apusenii cred că cei vechi făceau semnul crucei pe fața lor cu un deget (un Dumnezeu în Treime) al mâinei drepte, și probabil cu degetul cel mare, de și scriitorii clasici nu ne spun lucrul acesta [1]). Latinii și Protestanții de aceea duc mâna deschisă cu degetul cel mare întins, la frunte, la piept, la umărul stâng și apoi la cel drept [2]). Biserica ortodoxă însă, potrivit tradițiunei și învățăturilor ei, a orânduit a se face semnul crucei, împreunând cele d'întâiu trei degete ale mâinei drepte (trei fețe în o Dumnezeire) și punându-le pe frunte piosul să rostească: *«In numele Tatălui»*, pogorându-le la piept, să zică *«și al Fiului»*, și de aci la umărul drept să rostească *«și al sfântului Spirit»*, ducând tot deodată mâna și pe umărul stâng. După ce s'a însemnat piosul cu acest semn al crucei, trebue să termine cu cuvântul *«amin»* [3]).

Cum că și primii creștinii puneau mâna întâiu la frunte, când făceau figura crucei, despre aceasta ne spune Tertulian: *«însemnăm fruntea cu semnul crucei»* [4]). Hrisostom de asemenea rostește următoarele cuvinte: *«impodobim fruntea noastră cu crucea»* [5]). În acelaș chip glăsuește și Ieronim când zice: *«la toată fapta și nevoea atingem fruntea cu mâna»* [6]). Iar cum că de la frunte, creștinii cei vechi duceau mâna la piept, între alții ne spune poetul Prudențiu din secolul V-lea, când recomandă creștinilor să facă semnul crucei *«pe frunte și la inimă»* — piept — (frontem locumque cordis [7]). Cât despre atingerea umerilor cu mâna la acest semn, de și nu găsim texte complecte, totuși urmează de sine că crucea se făcea deplină pe fața omului, așà cum o găsim pictată pe acele timpuri. Tradițiunea însă și învățăturile Bisericei ortodoxe de răsărit, *au perpetuat modul cum se făcea acest semn* și ni l'a păstrat până azi, așà cum se săvârșea în timpurile vechi.

---

1) Apusenii se întemeiază între altele pe un citat din Sozomen (Hist. eccles. VII, 27) unde se arată că **Donat** a făcut semnul crucei „cu degetul"; iar Epifanie (Hæres. XXX) zice că un oare care **Iosif,** a făcut asupra unui vas semnul crucei cu „propriul său deget".

2) Martigny, Diction., op. cit., p. 225. Iar în „Catehismul publicat cu aprobarea E. S. Mons. Paul Iosif Palma arhiep. latin de București, de P. Vasile Laureri, Bucureşti 1889, p. 18", cetim aceste cuvinte recomandate latinilor: „semnul sf. cruci se face cu mâna dreaptă punând degetele pe frunte şi zicând: *in numele Tatălui;* după aceea pe piept zicând: *şi al Fiului,* şi de aci la umărul stâng şi drept, zicând: *şi al Spiritului sfânt, Amin*".

3) Conf. Confes. ortod. P. I, întreb. 51. **Poporul român** obişnueşte însă a face astfel semnul crucei: pune cele trei degete la frunte zicând: *„in numele Tatălui"*, le coboară la piept şi zice *„şi al Fiului"* le duce pe umărul drept *„şi al sfântului Spirit"*, apoi pe umărul stâng, zicând *„amin"*.

4) Tertull. De oratione c. 9: Frontem crucis signaculo teremus.

5) Chrysost. Coment. in Ps. XI: Crucem in frontem circumferimus.

6) Hieronym. Epist. ad Eustoch.: Ad omnem actum et ad omnem incessum manus pingat frontem.

7) Prudentius. Cathem. hymn. VI. Erau însă şi mulţi creştini cari 'şi făceau o cruce pe frunte şi alta pe piept.

B.

Până aci am arătat veneraţiunea crucei din timpurile apostolice şi până în zilele noastre; acum urmează să aflăm forma crucei pe care a fost răstignit Domnul nostru Iisus Hristos. De oare ce evangeliştii nu ne spun nimic despre această formă, ci ne istorisesc numai că Mântuitorul a fost răstignit pe cruce [1]), de aceea scriitorii creştini din toate timpurile s'au contrariat unii cu alţii pe această temă, remânând apoi fie care cu părerea sa proprie. Nouă însă ne rămâne să vedem forma crucilor romane pe cari erau spânzuraţi condamnaţii, şi după aceea pe baza tradiţiunei şi a mărturiilor vechi, să conchidem la felul aceleea pe care Domnul a suferit patima cea de bună voe [2]). Formele cele mai cunoscute ale crucilor romane, erau următoarele:

1. Aceea care se chema **„crux decussata"** şi despre care arhitectul roman *Vitruviu* cu oratorul şi contemporanul său Cicerone, mărturisesc că se făcea din două lemne puse unul peste altul în cât se forma litera X (decussare, a încrucişa în forma lui X). Tradiţiunea spune că apostolul Andreiu a fost răstignit pe o cruce de acest fel, şi de aceea în creştinism o cruce de forma aceasta se numeşte *«crucea sfântului Andrei»* [3]). Pe monumentele vechilor creştini se găseşte foarte des semnul acesta, din care creştinii formau cu înlesnire şi monogramul lui Hristos ☧, [4]). Dar cum că Mântuitorul a fost răstignit pe o cruce de acest fel, nu avem nici o probă [5]).

2. Cicerone mai vorbeşte şi de *«pœna commissa»* care stă în legătură cu răstignirea pe crucea romană ce avea forma unui *tau* (τ) grecesc, ori T latinesc, şi numită de Romani **„crux commissa"** [6]). Felul acesta de cruce se făcea dintr'un stâlp perpendicular, punându-se pe capul lui de sus un alt lemn orizontal. Această formă se mai chema la Romani şi **„crux patibulata"** adică *«crucea de spânzurătoare»*, pentru că după cum ne spune *Plaut*, o aşa cruce eră obişnuită nu numai spre a se răstigni pe ea criminalii, dar de coarnele ei erau agăţaţi sclavii şi erau bătuţi cumplit când făceau greşeli mai mari [7]). Scriitorii Bisericei

---

1) Ioan 19,17. Mat. 27,31. Marc. 15,21. Luc. 23,26.
2) Ibidem.
3) Martigny, Diction. op. cit. p. 212.
4) Conf. Sandini. Hist. apostolic, p. 130.
5) Conf. J. B. E. Pascal. Institut. de l'art chrétien, T. I, p. 182.
6) Sofistul Lucian din secolul II d. Hr., zice că litera T a dat nenorocita inspiraţie tiranilor ca să inventeze crucea pe care mor în chinuri atâţia nevinovaţi.
7) Romanii pedepseau foarte crud pe sclavii lor pentru cele mai mici greşeli. Mai crude erau femeile romane. *Ovidiu* se înfiorează de cruzimea matroanelor cari prin loviri sângeroase pe corpul sclavelor îşi potoleau mânia lor. Sângele curgând din corpul victimelor, mânja hainele şi părul stăpânelor lor. (Ovide, Art d'aimer livre III — în Kama Soutra, p. 65). Şi azi se vede în muzeele de anticităţi un fel de cleşte cu care matroanele sfâşiau carnea sclavelor când le

latine se nevoesc a afirma că Mântuitorul a fost răstignit pe o cruce cu forma aceasta, întemeindu-se pe felul unei cruci cu acest chip, al cărei desemn s'a găsit pe zidurile ruinate ale palatelor Cezarilor, apoi pe motivul că semnul acesta se găseşte des repetat asupra mormintelor vechi creştine. Ei se mai reazimă pe un text din Tertulian care zice că *«crucea este litera greacă tau,*

O doamnă romană tortureasă groaznic pe sclava sa.

---

pedepseau. Poetul roman **Marţial** († c. 103 d. Hr.) în *Epigrama* 46, descrie cruzimea unei matroane care a torturat cumplit pe o sclavă pentru un cuvânt nepotrivit. Iată acum ce zice şi satiricul *Juvenal* († c. 120 d. Hr.) în satira VI: *„Trestiele se frâng de tăria loviturilor căzute pe sclavi; sângele acestora ţâşneşte sub loviturile bicelor şi vărgilor. Sunt călăi plătiţi cu anul; ei bat necontenit. Doamna işi sulemeneşte faţa, ei bat; ea admiră o tunică luxoasă, ei bat; ea citeşte o carte, ei continuă opera. Altă dată Doamna comandă* **„pe cruce sclavul"**. *Dar unde e martorul şi acuzatorul, intreabă soţul Doamnei? Ce trebue ştiută cauza? Nici odată nu e târziu a muri un sclav, răspunde matroana infuriată"*. (Conf. E. Lamairesse, Kama Soutra, Paris, p. 65). Cruzimea Agripinei maica lui Neron şi a Mesalinei soţia lui Claudiu, a rămas pro-

ori litera latină T»[1]), după aceea pe un citat din epistola XXIV a lui Paulin de Nola, ş. a. Pentru noi însă, aceste probe aduse de scriitorii apuseni, nu sunt atât de suficiente în cât să ne convingă că Mântuitorul a fost răstignit pe o cruce de acest fel.

3. Mai erà la Romani o formă de cruce cu cele patru

Un convoi de sclavi din zilele noastre, duşi la vânzare în furci prin pustiile Africei.

verbială. (Conf. Prosper Castanier, L'orgie Romaine, Paris, 1901, pag. 153 seqq.).

Sclavia şi vânzarea oamenilor, din nenorocire *nu s'a stins nici astăzi* în Africa centrală şi sudică, în America de sud şi chiar în Indiile Olandeze. Iată unul din anunciurile comerciale din Indiile Olandeze, publicat acolo în anul 1906:

„Sunt de vânzare: 2 boi Madura de înjugat";

„Lucrători tineri (oameni), bine desvoltaţi din Iava orientală";

„Bărbaţi şi femei a câte 60 franci, franco Belavan".

„Cai de călărie şi căruţă".

Sclavii se prind de obicei în Africa, prin năvălirile sălbatice dintre un trib şi altul. Prizonierii sunt făcuţi sclavi şi apoi vânduţi neguţătorilor care au această meserie de a cumpăra oameni. Neguţătorii îi leagă pe sclavi de mâini şi picioare, apoi îi târăsc în bătăi şi chinuri, mii de chilometri prin deşerturi până ce desfac marfa la târguri anume pentru aceasta. Mulţi dintre sclavi mor pe drumurile din pustiile seci, de foame, sete şi împunsături. Cadavrele celor morţi sunt presărate pe căi, prin oaze şi pe lângă isvoare. Cei slabi sunt lăsaţi pe drum ca să moară, pentru că ei nu mai au preţ. În ţările unde străluceşte crucea nu mai există sclavia.

Dar şi cuceritorii europeni, în Africa, în Indii, ori în America, se poartă cu sălbatecii pământeni, mai rău de cât cu animalele. Îi ucid fără milă până ce îi sting de pretutindinea. Mai ales Belgienii din Congo sunt de o tristă pilduire faţă de nenorocitii indigeni. Îi împuşcă, îi vând canibalilor, îi bat şi îi suprimă în tot felul. (Autorul).

1) Martigny., Diction., pag. 213. Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., pag. 182.

brațe egale + formându-se între ele unghiuri drepte. Chipul acestei cruci s'a păstrat mai mult în Biserica orientală și s'a numit **„crucea grecească“**; dar nici pe un obiect de acest fel n'a fost răstignit Domnul nostru Iisus Hristos.

4. În fine altă figură de cruce romană, erà cea intitulată **„crux immissa“** (immittere, a pătrunde), prin care se aduceau cele mai mari dureri condamnatului. Virgiliu, Cicerone, amintesc de aceste răstigniri înfricoșate. Crucea aceasta erà făcută din două lemne, unul perpendicular și altul curmeziș pus pe cel d'întâi mai sus de jumătatea lui +. Semnul de acest fel a dobândit în creștinism numirea de **„crux latina“** (crucea latină). Mărturiile cele mai multe afirmă că Iisus Hristos pe o cruce de acest fel a fost răstignit și venim la această convingere, pentru că chipul ei se vede mai mult de cât altele, pe monedele vechi [1]), pe vase, veșminte, documente, monumente și morminte vechi. Apoi tradițiunea și uzul Bisericei creștine, ne-au păstrat mai de aproape pe această formă de cât pe celelalte. Și chiar azi în obișnuința generală, numai chipul acestei cruci se vede pretutindinea în lumea creștină.

a) Despre un reazim pe cruce pentru picioarele condamnatului, nu găsim nici o probă. Unii cred însă, că crucea Mântuitorului a avut un *piedestal* (ὑποπόδιον) mai jos de lemnul orizontal, și că Domnul și-a sprijinit **corpul** pe acel cuiu, cum se obișnuia la Romani a se pune această răzimătoare, spre a nu se sfâșia corpul; de aceea se și îndatina zicerea «a călări pe cruce, a ședea pe cruce», în loc de «a fi răstignit» [2]). Iată ce zice Iustin Martirul despre această răzimătoare a Domnului: «*Și in mijloc* (crucea) *avea un cuiu de lemn pentru ca carnea să fie ridicată mai sus și prin care cei răstigniți să fie opriți de a cădea*» [3]). Iar Irineu afirmând tot acest fapt, spune că «*insăși forma crucei cu finele și cu vârful ei, are cinci cornuri: două in lungime, două in lățime și unul in mijloc prin care se sprijinește condamnatul care a fost pironit cu cue*» [4]). Deci, după Iustin Martirul și Irineu, crucea Mântuitorului a avut cinci brațe.

Eusebiu însă arată, că crucea făcută pe steagul lui Constantin cel Mare, avea numai patru brațe. Dar să ascultăm din cele ce urmează pe acest istoric, și să ne arate el forma acelui steag: «*Am văzut steagul* (lui Constantin), *zice istoricul, și sunt*

---

1) Semnul crucei pe monede, îl vedem pentru **prima oară** pe monedele lui **Avgar VIII Bar Maanu** (an. 197—216 d. H.) regele Edesei. Eus. Popov., op. cit., v. I, pag. 184.

2) Isidor de Onciul, Manual de Archeol. biblică. Cernăuți, 1884, p. 281.

3) Iustin. Dialog. c. Tryph: Καὶ τὸ ἐν τῷ μέσῳ πηγνύμενον (ξύλον) ὡς κέρας, καὶ αὐτὸ ἐξέχον ἐστί, ἐφ᾽ ᾧ ἐποχοῦνται οἱ σταυρούμενοι.

4) Ireneus, Contra hæres. II, 42: Ipse habitus crucis fines et summitates habet quinque, duas in longitudinem, duas in latidudinem, et unam in medio, ubi requiescit, qui clavis configitur.

în putere a arăta aci chipul lui. Este ca o suliță acoperită cu plăci de aur, și are în curmeziș o vargă care face semnul crucei»[1]). Augustin spune că crucea Mântuitorului *«avea lățimea pe cât erau mâinele întinse; lungimea care se ridica de la pământ, pe cât corpul erà fixat; iar înălțimea domina vârful acestui lemn încrucișat»* [2]). În acelaș chip mai vorbește și poetul **Nonnus** din secolul V-lea, că Iisus Hristos a fost răstignit *«pe un lemn cu patru colțuri»* (εἰς δόρυ τετραπλευρόν). Iesuitul *Iacov Gretser* († 1625) în opera lui *«de sancta cruce»* (17 volume publicate în anul 1741), aduce o mulțime de texte patristice, cari afirmă acest fapt [3]). După acești scriitori așà dar, *crucea Domnului a avut patru brațe,* ceea ce este admis de tradițiune și de întreaga Biserică din vechime și până azi. Acesta este semnul cel adevărat al crucei în creștinism.

b) Dar în secolul VI Grigorie Turoneanul, se mai ridică cu altă noutate, și afirmă că **picioarele** Mântuitorului au fost pironite pe un piedestal; însă despre acest fapt nu ne vorbește nici un scriitor înainte de Grigorie Turoneanul, și nici el nu ne spune de unde a împrumutat această afirmațiune. Cu toate acestea urmașii lui Grigorie, au adaos că acest piedestal a fost bătut în cruce piezis, de la dreapta venind mai sus, și spre stânga mai jos, așà adică cum e crucea rusească cu șase brațe ☦, sau cu opt brațe, ‡ dacă se admite că d'asupra crucei, s'a adaos la răstignire o scândură cu inscripția. Forma acestor cruci de și nu se poate susține cu documente istorice, totuși e obișnuită în Rusia, România și alte țări ortodoxe. Ea este îngăduită fiind că nu aduce nici o scădere dogmelor credinței [4]).

Cu toate că de la începutul creștinismului, pioșii au cugetat necontenit în rugăciunile lor asupra suferințelor Mântuitorului pe cruce, iar Iustin, Irineu, Tertulian, ș. a., mărturisesc de înfățișarea lui Hristos pe lemn, totuși icoana răstignirei, nu o găsim la iveală și în cult de cât în **secolul VI-lea**, din cauza respectului și a sfiiciunei creștinilor de a înfățișa răstignit pe Dum-

---

1) Euseb. Viața Împăr. Constant. Cartea I, cap. 31.

2) Augustin. Enarrat. in psalm. 103 : Erat latitudo, in qua porrectae sunt manus, longitudo a terra surgens, in qua erat corpus infixum; altitudo ab illo divexo ligno sursum quod eminet.

3) Iezuitul Iacob Gretser, în opera sa „De sancta cruce" în 17 volume, publicată în anul 1741, vorbește despre călătoriele religioase, *spălarea picioarelor* la oaspeții călători, înmormântări, icoane, etc. Conf. Tezaur. Liturg. T. I, p. 128 n. 11.

4) Mulțimea brațelor crucei în semn de pietate au trecut și în România. Așà chipul pictat pe păreți al lui Radu Negru Voevod din Biserica domnească (veche) din Curtea de Argeș, ține în mână o cruce cu 14 brațe s. e. ‡. În aceeași Biserică chipul lui Alexandru Voevod ține în mână o cruce cu 10 brațe s. e. ‡. Iar crucea săpată în piatra mormântului lui Stefan cel Mare din mânăstirea Putna are 6 brațe s. e. ☦. Crucile de pe turlele bisericei lui Neagoe Voevod au câte 8 brațe s. e. ‡. Cele de pe Biserica lui Vasilie Lupu din Iași au câte 4 brațe s. e. ✝. Chipul acestor cruci a fost împrumutat și de alte Biserici și monumente religioase din țara românească. (Autorul).

nezu-Omul [1]). Se susține că **Anastasie Sinaitul** a fost cel d'întâiu care a înfățișat pe Iisus răstignit [2]); în miniatură însă răstignirea erà cunoscută mai de timpuriu.

Se știe că Romanii răstigneau pe cruce pe cei condamnați, după ce îi biciueau cumplit și îi desbrăcau de veșmintele lor. Deci, condamnatul cu totul gol, ori numai cu o pânză împrejurul coapselor, se ridica pe cruce și legându-i-se mâinele cu funii de lemnul curmeziș, se pironeau atât mâinele cât și picioarele, fiecare în deosebi cu piroane tari de fier. «*Eu cel d'întâiu*, zice Plaut, *voiu da aceluia o sumă mare de bani, care va fi în stare să fugă de pe cruce, dar după lege, să fie pironite cu cue de fier, ambele picioare și ambele brațe*» [3]).

Evangeliștii ne spun că hainele Mântuitorului au fost împărțite între răstignitori, și pentru cămașa lui au aruncat sorți [4]). De aceea Domnul a fost răstignit desbrăcat de veșmintele sale. Scriitorul grec **Artemidor** din Efes, viețuitor în secolul II (d. H.), ne istorisește în cartea lui «*Explicarea viselor*» (Ὀνειροκριτικόν) că Romanii și pe timpul său răstigneau pe condamnați, după ce îi desbrăcau. Ambrosiu [5]), Augustin [6]), ș. a., vorbesc că Domnul a fost pironit pe cruce *gol* de hainele sale. Cu toate acestea, creștinii dintr'un adânc sentiment de pietate față de Răscumpărătorul lor, până prin secolul VIII l'au înfățișat pe cruce îmbrăcat într'o haină lungă cu mâneci, și adesea ori fără mâneci [7]). Din secolul VIII-lea încoace, haina aceasta s'a tot scurtat, până ce a rămas o simplă legătură (περίζωμα) împrejurul coapselor, ca să se împlinească istorisirile evangeliștilor. Pe icoanele vechi, găsim de mai multe ori pe cruce chipul lui Iisus până la coapse, de cât corpul întreg.

c) Pe vârful de sus al crucei, se scria în vechime ca și azi, inițialele **I. N. R. I.,** cari însemnează titlul de pe crucea Domnului: «*Iisus Nazarineanul Regele Iudeilor*», scris la răstignirea lui în limbele greacă, latină și ebraică, vorbite pe atunci în Palestina [8]). La dreapta și la stânga inițialelor, *soarele și luna* stau întunecate (Luc. 23,44). Mântuitorul se zugrăvește pe cruce purtând adesea ori pe cap și o cunună de spini [9]).

1) Martigny. Diction., op. cit., pag. 110 și 227. Arheologul **Rafail Garucci,** afirmă în scrierea sa „*Il crocifisso graffito in casa dei Cesari*" (publicată în finele sec. XIX) că a găsit o gravură făcută cam în secolul III pe zidurile ruinelor palatelor Cesarilor, de pe muntele Palatin din Roma. Gravura reprezintă un om cu capul de măgar răstignit pe cruce. Probabil că aceasta erà o copie derizorie de pe icoanele cu răstignirea, pe cari le purtau în ascuns creștinii. Jidovul însă care a făcut gravura, a pus în locul capului de om un cap de măgar. Conf. Tertull. Apoleget. XVI și I Ad nat. XIV.

2) Sever. Mureșianu, Iconologia creștină, București, 1893, pag. 49.

3) Plautus. Mostellaria, Act. II. sc. 1, 12: Ego dabo ei talentum, primus qui in crucem excucurrerit, sed ea lege, ut affigantur bis pedes bis brachia.

4) Mat. 27,36. Marcu 15,24. Luca 23,34. Ioan 19,24.

5) Ambros. in Luca X, 100.

6) Augustin. De civit. Dei XVI, 2.

7) Martigny, Diction., pag. 228.

8) Ioan. 19,20. Mat. 27,37. Marc. 15,26. Luca 23,38.

9) Ioan 19,26.

De asemenea din vechime şi până azi, se pictează la picioarele crucei sfânta Fecioară şi apostolul Ioan cu feţele îndurerate. Se mai zugrăvesc cele patru cue (nu trei cue ca la apuseni [1]), înfipte în mâni şi în picioare, precum şi cei doui ostaşi unul cu buretele şi altul cu suliţa în mână, acest din urmă împungând în coasta dreaptă a lui Hristos. Jos sub cruce se închipueşte un craniu uscat şi două oase încrucişate, ceea ce însemnează că Adam a fost îngropat pe Golgota (γολγοθά, גֻּלְגֹּלֶת căpăţână) unde a fost răstignit Domnul.

Când Mântuitorul este zugrăvit între doui tâlhari, atunci crucea lui este mai înaltă de cât celelalte două, pe motivul că împăraţii romani pentru condamnaţii vestiţi, porunceau a se face crucele mai înalte. *Suetoniu* (a. 70–121 d. Hr.) povesteşte că un cetăţean roman fusese condamnat la răstignirea pe cruce, dar el a cerut graţierea la împăratul *Galba* (an. 68 d. Hr.), invocând legile romane, cari interziceau răstignirea pentru cetăţenii romani. Împăratul însă 'i a răspuns condamnatului, că de oare ce este investit cu cetăţenia, va fi pironit pe o cruce mai **înaltă** de cât cele obişnuite şi pentru mângâerea cetăţeanului, crucea va fi văpsită cu culoare albă [2]). Ioan Hrisostom încă afirmă că crucea Domnului a fost mai înaltă de cât ale celor doui tâlhari [3]).

§ 32.

Înfăţişarea tipică a sfintei Fecioare, a apostolilor şi evangeliştilor.

Cu toate că din epistola către Coloseni cap. 4, v. 14, învăţăm că apostolul şi evangelistul Luca eră medic [4]), totuşi tradiţiunea bisericească ni-l arată şi ca pictor şi făcător al *chipului sfintei Fecioare* Maria. Dar Biserica chiar în cântările ei afirmă că Luca eră zugrav [5]).

1) Ioan 19,29–34. Mat. 27,48. Cu toate că şi scriitorii apuseni ca Grigorie Turoneanul, Inocenţie III, Brigitt, Molanus, Belarmin, De Sery, Benedict XIV, ş. a., afirmă cu toţii că Mântuitorul a fost răstignit prin patru cue, totuşi în apus se văd şi icoane cu răstignirea Domnului, unde sunt numai trei cue: două la mâini şi unul înfipt în ambele picioare. J. B. E. Pascal, L'art chrétien, T. I, pag. 173, Paris 1856.

2) J. B. E. Pascal, op. cit., T. I, pag. 184. În cartea Ester, cap. 7, v. 10 seqq., cetim că Haman a fost pus din porunca lui Ahasverus într'o spânzurătoare înaltă, ca un condamnat distins.

3) Hrisost. Homil. V în cap. I epist. I ad Corint.

4) Colos. 4,14: Ασπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός.

5) Comp. Biografia sfântului Luca din 18 Octombrie, când el e sărbătorit de Biserică. Iar în „Canonul de rugăciune către Prea sfânta Născătoare de Dumnezeu... facerea lui *Theostirict* monahul" cântarea IX cetim următorul tropar: *„Mută fie gura păgânilor, cari nu se închină cinstitei icoanei tale cea zugrăvită de sfântul apostol şi evangelist Luca, ceea ce se cheamă povăţuitoare"*.

Ignatie schevofilaxul, mai târziu mitropolitul Nicei (sec. IX), cântă şi el icoana sfintei Fecioare ca fiind zugrăvită de evangelistul Luca. Conf. P. Rompotes, Λειτ. p. 189, n. 8.

A) Înainte de secolul V-lea se vedeau printre creștini icoane cu **chipul Maicei Domnului,** despre cari se zicea că sunt lucrate de acest evangelist. Iar în secolul VI-lea *Teodor Lectorul*, în cartea I-a a Istoriei sale bisericești, spune că Eudoxia văduva lui Teodosie II-lea, a trimis din Ierusalim icoana sfintei Fecioare zugrăvită de Luca evangelistul, ca dar făcut cumnatei sale Pulcheria. *Iov* patriarhul Alexandriei, Hristofor al Antiohiei și Vasilie al Ierusalimului, în scrisoarea lor sinodală, trimisă împăratului iconoclast Teofil (829 – 842), mărturisesc că icoana Fecioarei Maria, e făcută de acest evangelist.

Cu toate aceste afirmațiuni însă, se găseau și părinți bisericești, cari desbrăcau adevărul istoric de haina tradițională și arătau cu părere de rău, cum bună oară Augustin, că nu se află icoana autentică a Maicei lui Hristos [1]). Iar cu privire la meșteșugul zugrăvesc al evangelistului Luca, istoricul *Sebastian Tillemont* († 1698), *Greppo*, ș. a., cred că înainte de secolul V-lea, a fost în orient un pictor cu numele *Luca*, care făcând icoana sfintei Fecioare, s'a crezut de răsăriteni că pictura aceasta a fost făcută de evangelistul cu acest nume, și a trecut și în apus ca operă a evangelistului [2]). Rămâne însă stabilit, că nu avem dovezi pentru a proba că în adevăr evangelistul Luca a fost pictor; dar iarăși nu se poate tăgădui, că chiar în secolele prime nu s'ar fi găsit pe icoane chipul Fecioarei Maria. De aceea Ambrosie chiar, întitulează o icoană cu acest chip *«figura probitatis»*, adică *chipul celei mai alese castități* [3]). Sinodul din Efes respingând erezia lui Nestorie, a admis ca chipul sfintei Fecioare să fie făcut ca al unei Maice a lui Dumnezeu.

Dar în timpurile vechi, creștinii ne având o concepțiune determinată asupra icoanei sfintei Maria, împrumutară trăsurile fizionomice de la statua **Minervei** grecești și le uniră apoi cu cele istorisite de Luca în evangelia sa, cu privire la Maica lui Hristos. și așà compuseră icoana aceasta. Asemenea fapt îl mai vedem și în figura lui **Orfeu** care reprezenta pe Mântuitorul [4]). Cu încetul însă Biserica își fixă norma sa de pictură, independentă cu totul de arta păgână [5]).

1. Pe icoanele celor d'intâi secole, Maica Domnului e înfățișată ca o ființă cerească, înzestrată cu o frumusețe și tinerețe feciorească; iar curățenia divină îmbracă întregul său chip. Pe cap poartă un văl ce încadrează fața și cade pe umeri, după portul femeilor ebraice. Îmbrăcămintea 'i este o haină lungă până la pământ, legată ușor la mijloc cu o fâșie. Sfânta Fecioară șade pe un scaun domnesc, iar pe genuchi ține pe divinul ei prunc.

1) Augustin. De Trinitate VIII: Neque novimus faciem virginis Mariæ.
2) Greppo. Notes historiques, biographiques et archéologiques concernant les premiers siècles chrétiens, pag. 31.
3) Ambros. De virginibus., l. II, c. II.
4) Clem. Alex. Cohortatio ad gentes. – Comp. Iustin Mart. Ad Græc. cohort XIV.
5) Le C-te de Grimoüard de Saint Laurent, Guide de l'art chrétien Tom. III, 18,73, Paris, pag. 7.

În secolele mijlocii, istoricii începură a descrie amănunţit fizionomia şi statura Maicei Domnului, întemeindu-se pe tradiţii şi texte vechi. Cedren în secolul XI, Anselm în secolul XII-lea, şi Nicefor Calist în secolul XIV-lea (┼ c. 1340), vorbind despre chipul sfintei Maria, se crede că s'au întemeiat întru aceasta, pe scrierile lui Epifanie al Salaminei şi ale lui Proclu al Constantinopolului, ambii vieţuitori în secolul V-lea. Iată ce zice Cedren: *«Statura Fecioarei Maria erà de mijloc; faţa oacheşă, părul roşcat, ochii verzi, sprincenele mari, nasul potrivit, faţa prelungă, mâinele şi degetele lungi»* [1]). Tot în acelaşi chip descrie şi Anselm (┼ 1109) persoana sfintei Fecioare: *«Ochii 'i erau negrii,* zice Anselm; *privirea dreaptă, sprincenele negre, nasul de mijloc, faţa prelungă, mâinele lungi, degetele lungi, statura de mijloc. Pe corp purta o pânză ca un veşmânt în colori»* [2]). Dar o descripţie foarte frumoasă şi deplină asupra Maicei lui Hristos a făcut-o istoricul Nicefor. *«Iar trăsurile chipului,* zice Nicefor, *şi ale staturei Prea sfintei Maria, erau astfel, după cum ne învaţă Epifanie. Ea erà în toate lucrurile gravă şi cuviincioasă, vorbind puţin şi numai la cele trebuincioase; dar voioasă a asculta la cele ce i se spuneau şi mult bine voitoare; de aceea erà respectată şi venerată de fie cine. Statura 'i erà de mijloc, de şi sunt unii cari zic că ea erà de o statură mai mult de cât mijlocie. Avea obiceiul de a spune cu înţelepciune tot ce e bun tuturor oamenilor, fără a râde, fără a turbura pe cineva, şi fără a pricinui mânie. Coloarea chipului ei erà în faţa* **grâului**, *părul gălbuiu, ochii vioi, curaţi, având in ei luminele tocmai ca coloarea untului de lemn. Sprincenele erau fără mlădiere şi puţin negre; nasul ceva cam lung, buzele trandafirii şi vorbele pline de dulceaţă. Faţa o avea nici rotundă, nici ascuţită; dar întru câtva prelungă; mâinele şi degetele puţin cam lungi. Şi erà în fine toată fiinţa ei desbrăcată de mândrie, simplă, şi faţa nu avea nici decum vr'o împodobire omenească, nimic având cu sine ceva lumesc, ci purtând o umilinţă covârşitoare. Veşmintele pe cari le îmbrăca ea, erau de lână în coloarea firească, şi capul ei erà acoperit de un văl sfânt. Şi afară de aceste puţine lucruri ce am zis asupra ei, mai presus de toate erà într'însa cu voea lui Dumnezeu, multă frumuseţe divină»* [3]).

---

1) Cedrenus in Grimouard, Guide de l'art chrétien, T. III, pag. 9: Erat (Maria) statura mediocri, subfusca, fulvo crine, oculis fulvis ac mediocribus, magno supercilio, naso mediocri, manibus ac digitis longis.

2) Anselm. in Grimouard op. cit., Tom. III, pag. 9: Maria fuscos habebat oculos, rectos aspectus, nigra supercilia, mediocrem nasum, vultus ejus longus, longa manus, longi digiti; mediocri staturæ... ferens pannum proprii coloris, etc.

3) Nicephor. Calist., in Grimouard, T. III, p. 9, trad. în latineşte: „Mores autem formæque ac staturæ ejus (Mariæ sanctissimæ), modus talis, ut inquit Epiphanius, fuit. Erat in rebus omnibus honesta et gravis, pauca admodum eaque necessaria loquens, ad audiendum facilis, et perquam affabilis, honorem suum et venerationem omnibus exhibens. Statura mediocri, quamvis sint qui eam

Poetul *Dante* († 1321) în opera lui «*Divina comedie*» și cardinalul *Frideric Boromeo*, arătară tot cam în acest fel chipul Născătoarei de Dumnezeu.

2. Pe sprijinul textelor clasice, al tradițiunilor religioase și pe temeiul descrierilor făcute de istorici, pictorii răsăriteni și apuseni, vechi și moderni, împodobiră chipul Maicei Domnului cu o frumusețe feciorească și înfățișare cerească. În așa mod o

Sfânta Fecioară Maria încungiurată de îngeri.

aliquantulum mediocrem longitudinem excessisse dicant. Decenti dicendi libertate adversus homines omnes usa est, sine risu, sine perturbatione, et sine iracundia maxime. Colore fuit triticum referente, capillo flavo, oculis acribus, sublavis ac tanquam oleæ colore pupillas in eis habens. Supercilia ei erant inflexa, et decenter nigra; nasus longior, labia florida, et verborum suavitate plena. Facies non rotunda, et acuta, sed aliquanto longior, manus simul et digiti longiores. Erat denique fastus omnis expers, simplex, minimeque vultum fingens, nihil mollitiei secum trahens, sed humilitatem præcellentem colens. Vestimentis, quæ ipsa gestavit, coloris nativi contenta fuit, id quod etiamnum sanctum capitis ejus velamen ostendit. Et ut paucis dicam in rebus ejus omnibus multa divinitus inerat gratia".

pictară ca dusă fiind în templu și bine cuvântată de preoți; aducându-i-se vestea cea bună de arhangelul Gavriil [1]); născând pe Mântuitorul lumei [2]); fugind cu pruncul în Egipt [3]); căutându-și pruncul în templul din Ierusalim la etatea lui de 12 ani [4]); șezând la picioarele crucei cu fața îndurerată [5]). Apoi Născătoarea de Dumnezeu mai e înfățișată ca împărăteasă a cerurilor cu coroana pe cap, șezând pe scaun și cu îngeri împrejurul ei; ca Maică a împăratului Hristos cu coroana pe cap și ținând pruncul în brațe. Se mai închipuește îmbrăcată simbolic cu **soarele,** având luna sub picioarele ei și purtând pe cap o cunună de 12 stele, cum zice Apocalipsa Cap. 12, v. 1; ca fiind amenințată de un **dracon** ce avea 7 capete, 10 coarne, o coadă lungă, și caută a'i mânca pruncul (Apoc. 12,3 [6]); sau fiind **șarpele** infernului sub călcâiul ei, zdrobindu-i capul [7]).

Fiind că creștinii cheamă pe sfânta Fecioară în ajutor, de aceea se zugrăvește ea adesea ori cu mâinele întinse, dând sprijin celor pioși; tot în acest fel e zugrăvită și în frontispiciul edificiilor pe cari ea le ocrotește. Născătoarea de Dumnezeu fiind și isvorul tămăduirilor, se închipuește stând într'o **cupă** mare din care curge apă pentru vindecarea boalelor; fiind adormită, se vede între apostoli, plutind pe nouri, etc. D'asupra capului ei, se scriu pe icoane inițialele MP. ΘY.=Μητὴρ Θεοῦ (Maica lui Dumnezeu). Să ne ferim însă de a face din chipul Maicei Domnului o Madonă cu văl lumesc pe cap, ori cu părul despletit, așă cum fac apusenii.

B) **Apostolii** (ἀπόστολοι) în secolele persecuțiunilor creștine erau închipuiți adesea ori sub diferite forme tainice întemeiate pe texte evangelice. Dacă deschidem evangelia lui Luca, cap. 10, v. 3, cetim următoarele cuvinte, zise apostolilor de Mântuitorul: *«Mergeți, iată eu vă trimit pe voi ca pe niște miei in mijlocul lupilor»*. Din cauza cuprinsului acestui citat, apostolii erau zugrăviți la început simbolic, în forma a *douisprezece* **miei** [8]). În Biserica sfântului Marcu din Veneția chiar există o înfățișare a discipulilor mesianici în acest fel [9]). Dar învățăceii Domnului erau închipuiți încă sub figura **porumbului,** pentru că Mântuitorul le-a zis lor: *«Fiți înțelepți ca șerpii și blânzi ca porumbeii»* [10]). Mai erau zugrăviți sub forma **palmierului** (palmifer), pentru că după cum acest copac se ridică falnic printre ceilalți arbori, tot așă și

1) Luca, 1,26. Mat. 1,18.
2) Luca, 2,15. Mat. 1,2.
3) Mat. 2,13.
4) Luca, 2,41.
5) Ioan, 19,25.
6) În multe Biserici vechi, vedem picturi cu diferite subiecte din Apocalipsă. Picturile acestea *sunt frumoase*, dar adesea ori greu de tălmăcit.
7) Fac. 3,15.
8) Ciampini, Vetust. monum. II, Tab. XXIV. Conf. Bottari, Tab. XXVIII. — Comp. Mat., 10,16.
9) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Apôtres", n. 1, pag. 52.
10) Mat. 10,16. — Conf. Paulin. Noll. Epist. XII, Ad Severum.

apostolii au înălțat doctrina creștinismului în palatele păgâne, târguri, răspântiele drumurilor și în fine pretutindenea. O simbolizare mai răspândită a discipulilor lui Iisus Hristos » găsim sub chipul *pescarilor,* fiind că Domnul când i-a chemat pe ei le-a zis: *«urmați-mi mie și vă voiu face pe voi pescari de oameni»* [1]). Se afirmă că apostolii mai erau zugrăviți în chipul **lămpilor** căci Mântuitorul le-a rostit aceste cuvinte: *«voi sunteți lumina lumei»* [2]).

Să nu se creadă însă că acești propoveduitori ai cuvântului erau zugrăviți numai în simbolismele arătate; ci ei se înfățișau chiar din vechime și sub chipuri omenești. Mai târziu, și adică prin secolul IV-lea și V-lea, îi găsim astfel pictați pe vasele numite *«sauromaria»*, pe ziduri, monumente, ș. a., în număr complect de douisprezece, șezând pe scaune cu Iisus Hristos în mijlocul lor, potrivit cuvintelor din Matei (cap. 19,28): *«Si veți ședea pe douăsprezece scaune judecând pe cele douăsprezece seminții ale lui Israil»*.

Îmbrăcămintea apostolilor în iconografie, este *toga* romană, mai lungă ori mai scurtă. Câte odată ei au *picioarele goale* după obiceiul popoarelor clasice, sau poartă *sandale* (caligæ), iar nu încălțăminte acoperită (calcei), pentru că Domnul când îi trimite la propoveduire le zice *«să nu ia nimic pe cale, de cât numai toiag; nici traistă, nici pâine, nici bani în cingătoare; ci numai să fie încălțați cu sandale»* [3]). Capetele apostolilor sunt *descoperite* și împodobite cu **nimburi.** Părul lor e *lung* după obiceiul Nazarinenilor sfințiți, cari nu se tundeau nici odată; de asemenea poartă bărbi. Atunci când apostolii au pe Domnul în mijlocul lor, ei sunt zugrăviți privind spre el cu multă luare aminte la învățăturile lui. Iar semnele distinctive ale fie cărui apostol în parte sunt următoarele:

1. **Petru** se zugrăvește în chipul unui bărbat cărunt cu capul cam pleșuv. După pictura mai nouă ține în mâna dreaptă două ori trei chei ale împărăției cerești [4]). Altă dată se reprezintă răstignit pe cruce cu capul în jos, căci după învățăturile istorice, Neron l-a condamnat în Roma la răstignire pe cruce. Petru însă a cerut să nu fie spânzurat ca Domnul său Iisus Hristos, ci în semn de umilință să fie răstignit cu capul în jos, după cum s'a și întâmplat acest lucru [5]). Lângă acest apostol adesea ori se înfățișează și **cocoșul** ce a cântat în noaptea când Domnul era în curtea arhiereului Caiafa, iar Petru s'a lepădat de dânsul de trei ori mai 'nainte de cântarea cocoșului. Clement Romanul

1) Mat., 4,19.
2) Mat., 5,14.
3) Marcu, 6,9. Comp. Mat., 10,10. Fapt. 12,7.
4) Mat., 16,19. Comp. Ioan, 20,23 și „Iconografia" de Ghenadie al Râmnicului, pag. 231.
5) Euseb., Hist. eccles., l. II, c. 57. **Origen** e cel d'întâiu scriitor care afirmă acest fapt, că adică apostolul Petru a fost răstignit cu capul în jos.

discipulul lui Petru, mărturiseşte că a văzut pe apostol căzând în genuchi în fie care noapte la cântarea cocoşilor, şi cerea ertare de la Iisus Hristos [1]).

2. **Andrei** fratele lui Petru, se reprezintă răstignit pe crucea *decussata* făcută în forma lui **X**, căci aşa a suferit martirismul în Ahaea la Patras. Adesea ori se mai înfăţişează fiind târât de coada unui cal ce fuge repede [2]).

3. **Iacov cel Mare** fiul lui Zevedeu şi fratele lui Ioan, e înfăţişat cu o sabie în mână, căci el a fost decapitat în Ierusalim de Irod Agripa.

4. **Ioan** fiul lui Zevedeu, şi fratele lui Iacov cel Mare, e făcut în chipul unui tânăr. Pe multe icoane nu are barbă, pentru că Epifanie şi Ieronim 'i dau calificativul de «feciorelnicul».

5. **Filip** a fost pus pe cruce şi omorît cu pietre la Ierapole în Frigia; de aceea se închipueşte astfel.

6. **Vartolomeu** zis şi «Nathanael», fiul lui Tolmai, fu jupuit în Armenia; pentru aceea poartă un cuţit în mână, căci cu acest obiect a fost aşa de crud martirizat.

7. **Toma** «geamănul» (Δίδυμος), ţine în mână o sabie, instrumentul supliciului său în Indii. Lângă el e şi o piatră patrată în semn că în Indii a înfiinţat multe Biserici.

8. **Matei** sau Levi «vameşul», după tradiţiune fu străpuns de o suliţă şi aşa fu omorît în Etiopia; de aceea el se alcătueşte ţinând în mână acest obiect.

9. **Iacov cel Mic** fiul lui Alfeu, primul episcop al Ierusalimului are în mână o măciucă cu care a fost omorît în Ierusalim după ce a fost aruncat jos de pe templu. După alţii, el a fost omorît cu pietre; pentru aceea se şi închipueşte în acest fel.

10. **Iuda Tadeul** numit şi «Leveu», ţine în mână o măciucă pentru că a fost omorît cu acest lemn în Mesopotamia. I se dă şi o carte în mână, pentru că de la el avem o epistolă în Noul Testament.

11. **Simon Cananitul** (Καναναῖος) sau «Zelotul», omorît în Egipt, se reprezintă predicând cuvântul.

12. **Matias** ales în locul lui Iuda Iscarioteanul, fu decapitat; de aceea ţine în mână o bardă ori un cuţit [3]).

Apostolii aşa dar se înfăţişează de obiceiu cu instrumentele torturei lor, ori predicând cuvântul Domnului, Se mai închipuesc şi toţi la un loc ascultând pe Hristos, ori numai câte doui [4]), sau şi câte unul. Iar apostolul Pavel de şi nu face parte

1) A. Lerosey, Man. Liturg., Hist. et Symbolisme, Paris, 1889, pag. 81.

2) În vestibulul Bisericei *din comuna mea natală*, **Spineni**, *judeţul Oltul, cătunul Vineţii de jos*, apostolul Andrei e zugrăvit fiind gol şi târît astfel de coada unui cal ce fuge repede. (Autorul).

3) În această ordine sunt înşirate numele apostolilor în evangelia lui Mateiu, 10,2, cu deosebire numai că în urmă figurează Iuda vânzătorul, care a fost înlocuit cu Matias. (Conf. Fapt. Apost., 1,23). Asem., Luca, 6,14–17. Conf. A. Lerosey, Hist. et Symbolisme, op. cit., p. 618–623.

4) Marcu, 6,7.

din cei douisprezece, dar pentru că predicarea lui prin graiu și în scris a adus mare tărie și propășire creștinismului, de aceea și el se zugrăvește în locurile principale ale Bisericei, iar adeseaori pe păretele din fața sfintelor locașuri împreună cu Petru. Aposolul Pavel e zugrăvit ca un bărbat cu barbă lungă, corpolent, cu sabia în mâna dreaptă, pentru că a fost decapitat cu acest fier din porunca lui Neron. Sub mâna stângă ține o carte, volumul epistolelor sale [1]).

C) În timpurile vechi creștine, **Evangeliştii** (εὐαγγελίσται)

Viziunea profetului Iezechiel, care servește de temeiu în simbolismul evangeliștilor. (Iezechiel 1, 4—12).

erau înfățișați simbolic sub forma acestor patru figuri aripate: a *omului*, a *leului*, a *boului* și a *vulturului*. Chipurile acestea erau împrumutate de creștini din profetul *Ezechiel* cap. 1, v. 4—12. Iată ce zice profetul: *«Am văzut și eată un vârtej venea*

1) Ghenadie al Râmnicului, „Iconografia", pag. 232. Iar *Iuda Iscarioteanul* care a vândut pe Domnul se închipuește spânzurat de craca unui arbore (Mat., 27„5).

de la meaza noapte, un nour mare şi ...foc strălucitor... şi în mijlocul lui se vedea chipul a patru fiare... toate patru aveau câte o faţă de om; şi aveau câte o faţă de leu la dreapta; şi toate patru la stânga câte o faţă de viţel, şi toate patru câte o faţă de vultur» [1]). Profeţia aceasta a lui Ezechiel, o găsim repetată şi în Apocalipsă cap. 4, v. 2—9 cu aceste cuvinte: *«Şi eacă tron erà pus în cer, şi unul* (Hristos) *şedea pe tron... şi în mijlocul tronului şi împrejurul tronului, erau patru fiare pline de ochi dinainte şi dinapoi. Şi fiara cea d'întâiu erà asemenea unui leu; şi a doua fiară asemenea unui viţel; şi a treia fiară avea faţa de om; şi a patra fiară erà asemenea unui vultur sburând»* [2]).

1. Părinţii şi scriitorii bisericeşti ca Ambrosiu, Ieronim [3]), Augustin [4]), ş. a., au tâlcuit aceste cuvinte apocaliptice în felurite moduri. Unii cred că sub profeţia vietăţilor, sunt ascunse părţi din patimile lui Hristos. Alţi interpreţi zic că aceste patru embleme se raportează la persoana lui Iisus Hristos, pentru că el s'a coborît din cer şi a luat fire *omenească;* ca un *leu* a învins păcatul din omenire; apoi s'a adus pe sine sacrificiu în loc de *viţel;* în fine ca un *vultur* s'a înălţat la ceruri. *Ieronim* şi *Augustin* însă, văd în cele patru vietăţi, stilul particular al fie cărui evangelist, şi cred că *omul* trebue a se da ca simbol evangelistului Matei, pentru că acesta se ocupă mult cu genealogia omenească a Mântuitorului. *Leul*, zic ei, este simbolul lui Marcu, fiind că el în cap. 1, v. 3, cu privire la Ioan Botezătorul, rosteşte aceste cuvinte: *«glasul celui ce strigă în pustie, gătiţi calea Domnului»*, cari răsună ca vocea unui leu. Evangelistului

1) Ezech., Cap. 1, v. 4—12. **Louis Jacolliot** în scrierea sa *„Moise, Manou-Mahomet"*, Paris, 1880, pag. 306, aducând un text asirian, conchide că profetul Ezechiel în această viziune, n'a imitat de cât vechea teogonie asiriană în care se citeşte că spiritul *Sed-Alap* sau *Kirub* avea corpul de taur şi capul de om; *Samas* sau *Nergal*, corpul de leu şi capul de om; *Ustur*, chipul întreg de om; în fine *Nattiga*, avea capul de vultur. Apoi Jacolliot adaogă că aceste patru spirite se mai află astfel sculptate şi în pagodele indiene. Dar aceste afirmări ale contrarilor nu sunt întemeiate, întru cât Asirienii şi Indienii au dat tuturor zeilor lor forme ciudate. Între acestea dacă se află din întâmplare şi ale celor patru fiare, nu urmează că profetul s'ar fi inspirat tocmai de la păgâni a căror idololatrie o combătea necontenit.

Alţi scriitori (Conf. Iconologia de Dr. Elie Miron Cristea, p. 114—117), adaogă că zeul *Mithra* al vechilor Perşi, erà cu chipul de om tânăr, cu faţa de leu, aripe de vultur şi coarne de taur; că zeul persan *Behram* erà la început un om tânăr, apoi s'a transformat în taur, după aceea în vultur, şi în fine a luat chipul mielului. Conchid apoi scriitorii că aceste simbolisme au trecut la cei 4 evangelişti.

Noi răspundem şi acestora că creştinii s'au ferit cu tot rigorismul de învăţăturile păgâne şi de formele zeilor lor, şi nu putem admite că Biserica ar fi primit simbolisme tocmai de la aceea cu cari se afla într'un nesfârşit răsboiu. Simbolismele evangeliştilor sunt scoase din însuşi spiritul profetic şi cuprinsul evangeliilor. (Autorul).

2) Apocal., cap. 4, v. 2—9.

3) Hieron., Comment. in Math. Prooem.

4) Augustin., De consens. evangel. I, 6.

Luca să i se dea figura simbolică a *vițelului*, pentru că el începe evangelia sa cu sacrificiul lui Zaharia[1]). În fine *vulturul* este figura simbolică a evangelistului Ioan, pentru că acesta se sue în regiuni înalte cu cugetarea asupra Dumnezeirei Fiului, începând cu aceste vorbe: *«La început eră Cuvântul, și Cuvântul eră la Dumnezeu, și Dumnezeu eră Cuvântul»*[2]).

2. În secolul V-lea *se făcù un început de a se zugrăvi* aceste figuri închipuind pe cei patru evangheliști, așà după cum le comentează Ieronim și Augustin; dar împreună cu aceste animale, pictorii zugrăveau adesea ori și chipurile omenești ale evangeliștilor, până ce în fine se generalză acest mod de picturi. Când evangeliștii sunt zugrăviți astfel, vietatea respectivă a fie căruia din ei, e înfățișată d'asupra capului; iar evangelistul stă jos ori pe scaun cu evangelia deschisă și în poziție de cugetare[3]). Evangelistul Mateiu are adesea ori în loc de figura simbolică a unui om, un chip de înger în sbor, care 'i inspiră ideea de a compune cartea sa[4]).

Înainte de secolul V-lea, nu găsim pe evangeliști închipuiți, nici simbolic, nici în figuri omenești. Astfel dar s'a stabilit din vechime iconografia evangeliștilor, ca adică să se zugrăvească figura lor omenească cu semnul simbolic d'asupra capului. Fie care evangelist poartă pe cap un nimb.

§ 33.

Chipul martirilor, mărturisitorilor și al cuvioaselor femei.

Ca să ne facem o idee de *iconografia* **martirică,** e nevoe să răsfoim puțin isvoarele vechi, și să vedem în general felul muncilor ce au pătimit acești viteji ai creștinismului din partea tiranilor păgâni.

a) Eusebiu întemeiat fiind pe scrierile lui *Hegesip,* istorisește că Simeon episcopul Ierusalimului, bărbat în etate de 120 de ani, a suferit în timpul lui Traian munci înfiorătoare, iar mai în urmă a fost răstignit pe cruce în chipul Mântuitorului[5]). Alți martiri fură răstigniți cu capul în jos asemenea lui Petru. Unele matroane ca *Symforosa* și *Teonila*, au fost spânzurate de părul lor lung și mătăsos. *Gorgonie* și *Doroteu* fură spânzurați

1) Luca, cap. 1.

2) Ioan, cap. 1.

3) Sf. German, tot în chipul acesta explică ființa celor 4 vietăți, zicând: ᾄδοντά ἐστιν ὁ ἀετός· βοῶντά ἐστιν ὁ βοῦς· κεκραγόντα ὁ λέων· καὶ λέγοντα ὁ ἄνθρωπος. (În Goar, Evcholog., op. cit., p. 117, n. 126).

4) Martigny, Diction., art. „évangelistes“, pag. 295 seqq. — Conf. A. Lerosey, Manuel Liturg., Hist. et Symbol., pag. 83.

5) Euseb., Hist. eccles., l. III, 32. Conf. și Biografia lui Simeon din 27 Aprilie.

de gât [1]). Eusebiu apoi mărturiseşte, că în timpul lui Diocleţian, în **Tebaida** Egiptului mulţi creştini fură sfăşiaţi cu *hârburi de oale* în loc de unghii de fier. Femeile fură spânzurate cu capul în jos de câte un picior; iar bărbaţilor li se legau picioarele de crăcile a *doui arbori* ce se plecau în jos cu funiile. La un moment dat tăindu-se funiile, martirii erau sfăşiaţi când arborii se ridicau violent la locul lor [2]). În timp de mulţi ani, au fost omorîţi astfel pe fie care zi, de la 10 până la 100 de creştini de ambele sexe, şi de toate etăţile şi condiţiile [3]).

Alţi martiri erau întinşi pe o *roată* mare, anume făcută, până ce li se lungea corpul şi membrele se scoteau din încheeturile lor; apoi în această poziţie fiind victimele, li se da foc cu *lumânări, torţe* de păcură, ori cu materii răşinoase. Origen istoriseşte că în timpul lui *Deciu* (249—251), el însuşi a pătimit împreună cu alţii, tortura pe *butuci* cu găuri în cari se întindeau oribil picioarele condamnatului [4]). Mulţi dintre condamnaţi erau întinşi astfel până ce li se spinteca stomacul [5]). Alţi martiri erau legaţi de *stâlpi* înfipţi în pământ şi bătuţi cu vărgile până ce mureau; iar în cazul când nu-şi dau sfârşitul, li se puneau *cărbuni* aprinşi pe pântece. Unii dintre creştini erau îngropaţi în pământ până la genuchi, apoi legaţi cu mâinele la spate şi aşà li se înfigea lângă ei haraci cu viţe încărcate cu struguri; martirii însă erau lăsaţi să moară de foame şi de sete, fără a putea să guste din strugurii ce atârnau împrejur [6]).

O mulţime de creştini erau sfăşiaţi cu *piepteni* mari de fier, anume făcuţi pentru muncirea închinătorilor crucei; alţii erau bătuţi cu *bice* făcute din lănţuşuri de bronz, şi cu ghiulele de plumb la sfărcurile lor [7]). Cumplit de dureroasă erà şi sfâşierea cu *«unghii de fier»* adică cu un cerc de bronz cu coadă, care avea pe el cârlige (uncus) de fier ascuţite cu cari se smulgeau părţi din corpul condamnatului. Iată acum o parte din cuvintele lui Eusebiu istoricul, care trăia pe acele timpuri groaznice: *«În zilele lui Diocleţian, mulţi creştini avură membrele tăiate cu securea ca în Arabia; alţii avură capetele sdrobite ca în Capadocia; mulţi fură spânzuraţi de picioare şi înăduşiţi cu fum ca în Mesopotamia. Unii avură nasul, urechile, mâinele şi celelalte părţi ale corpului tăiate ca în Alexandria. Ce voiu mai zice de cei din Antiohia unde fură puşi pe grătare şi arşi cu încetul?»* [8]).

1) Euseb., Hist. eccles., l. VIII, c. 6.
2) Euseb., Hist. eccles., l. VIII, c. 9.
3) Ibidem.
4) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Martyre", n. 2, p. 453.
5) Euseb., Hist. eccles., l. VI, c. 39. Conf. pag. 61, Tom. II, Tez. Lit.
6) Martigny, Diction., op. cit., art. „Martyre", n. 4, p. 454.
7) Bicele acestea sunt de origină etruscă şi erau întrebuinţate pentru pedeapsa sclavilor. Ele au trecut la Romani, de aci la Mongoli şi apoi în miniatură la Slavi sub numele de „cnut".
8) Euseb., Hist. eccles., l. VIII, c. 12.

Păgânii însă nu se mulțumeau numai cu aceste feluri de chinuri; de aceea pe mulți fii ai Bisericei creștine 'i aruncau în *unt de lemn clocotit,* așà ca pe martira *Potaniana* din secolul III-lea; la alții li se turna **plumb topit** în gură, cum a pătimit martirul *Bonifatie;* unii erau legați de câte doui *cai sălbateci,* și acestia fiind bătuți cu bicele, fugind repede spintecau prada lor, așà cum a pătimit *Ipolit* din secolul III. Martirului *Taracus* i se înfipse la subțioară un *țăruș* aprins; iar lui *Probus,* un țăruș în spate [1]).

Mulți creștini fură aruncați în *ape adânci,* cu pietre grele de gât: alții se zdrobiră sub pietrele de moară când acestea se învârteau; ori erau prăvăliți goi pe *cioburi* ascuțite de sticlă; sau li se scoteau *ochii* și *dinții* cu o furie sălbatecă; ori li se înfigeau *țepi* de fier roșite în foc pe sub unghii; iar unii din ei, se legau în saci plini cu **şerpi,** vipere și alte reptile îngrozitoare. Pe lângă aceste grozăvii, biografiile martirilor vorbesc de *săbii* și lame de fier roșite în foc și înfipte în corpurile martirilor; de asemenea arată felurite torturi unele mai cumplite de cât altele, și de cari nu trebue a mai scrie [2]). Arheologii au descoperit până acum peste *100 de feluri de instrumente,* cu cari erau schingiuiți martirii în timpul persecuțiilor [3]). Instrumentele acestea, martore ale înfiorătoarelor cruzimi păgâne, inspiră oroare privitorului, care 'și aduce aminte de atâta sânge vărsat cu dureri cumplite, de nevinovații creștini, cari nu erau acuzați de alt ceva, de cât că cred în Domnul nostru Iisus Hristos [4]).

---

1) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Martyre", n. 4, p. 454.

2) Martigny, Diction., op. cit., art. „Martyre", n. 5, p. 454.

3) Ibidem. Conf. Euseb. Hist. eccles., l. VIII, c. 12. Multe din instrumentele acestea de tortură, s'au aflat în mormintele creştinilor şi sunt văzute şi azi în muzeele mari din lume: s. e. în Roma, Londra, Paris, etc. Dacă Romanii răstigneau și schingiueau îngrozitor pe sclavii lor, cu atât mai vârtos pe creştini.

4) În urma acestor istorisiri, pare că auzim cum se citesc edictele imperiale, în pieţile publice ale oraşelor, pentru muncile îngrozitoare aplicate creştinilor. Apoi, pare că vedem cete, cete de călâi fioroşi, îndreptându-se în toate părțile, şi căutând prin catacombe şi ascunzători pe închinătorii crucii. Acì găsindu-i, îi aduc în grămezi la locul supliciului. Călâii se desbracă pentru a fi sprinteni la lucru. Victimele de asemenea sunt desbrăcate, pentru a simţi mai dureros chinurile îndurate şi apoi ferecate în lanţuri pentru a nu se mişca în timpul muncilor.

Acì doui călâi răstignesc pe un creştin; dincolo alţi doui sfâşie carnea unui martir cu cioburi ascuţite, de sticlă. Mai departe se vede un păgân cum întinde pe roată, pe un martir; oasele acestuia, sunt deslocate din încheeturi, iar corpul i se tot lungeşte. Acum acestei victime, i se mai ard cu flacări şi membrele corpului istovit.

Altă serie de ucigaşi în alte oraşe şi sate, pun cărbuni aprinşi pe pântecele condamnaţilor... Vaetele creştinilor, umplu văzduhul de groază. Gemetele lor surde şi înăduşite, nu înduioşează pe chinuitori. Sfărâmarea oaselor cu securea, introducerea creştinilor în saci plini cu vipere şi şerpi, erau lucruri neînsemnate pentru călâi.

Aşà au pătimit creştinii vre-o 250 de ani, adică din timpul lui Neron, şi până la fiorosul Diocleţian, după care creştinismul a dobândit strălucirea lui. (Autorul).

Creștinii au avut grija de a scrie *biografiile* acestor viteji cari sufereau toate cu seninătate și mulțumire sufletească. Frații creștini au mai îngrijit de a pune în sicriele eroilor, instrumentele torturei lor, ori în lipsa acestora, de a zugrăvi felul instrumentelor și cruzimea cu care martirii 'și au dat sfârșitul lor. Numărul martirilor creștinismului, se ridică la multe mii.

Biserica însă a răsplătit cu îndestulare pe acești viteji, pentru meritele lor, cu coroana sfințeniei și a venerațiunei.

Iată dar pentru ce e de nevoe a cunoaște pictorul biografia martirului al cărui chip îl face, spre a ni-l da așà cum a fost el, și cu instrumentele cu cari a fost muncit. Adesea ori martirul poartă în mână o ramură de **finic,** semnul biruinței și al păcei. Creștinii au fost foarte adânc mișcați de răbdarea acestor eroi, și au căutat ca impresiunea lor să o pună în evidență atât cu penelul cât și cu pana. De aceea pe martiri îi găsim pictați din cea mai adâncă vechime creștină, pentru că ei au fost venerați de la început de închinătorii crucei [1]).

b) Dar Biserica a încoronat cu dărnicie nu numai pe fiii ei cari au fost munciți pentru întărirea învățăturilor creștine, ci și pe acei cari s'au luptat cu desrădăcinarea păcatului, *au* **mărturisit** *adevărul* prin graiu și înscris, și s'au făcut pe ei pildă de răbdare îndelungată și de virtute creștinească. Iată un text în această privință pe care-l găsim la Ciprian: «*Pacea are și ea pe încoronații ei, hotăriți a birui în felurite împrejurări ale vieței, pe inimicii mântuirei și ai adevărului. Cel ce învinge plăcerea, dobândește coroana înfrânărei; cel ce se împotrivește invidiei și nedreptăței, obține premiul răbdărei. A birui sgârcenia, însemnează a despreţui aurul. Atunci învinge credința creștină, când se îndură cu răbdare necazurile din timpul de față, în speranța unui viitor mai bun. Acel care în momente de fericire știe să se ferească de mândrie, câştigă cununa umilinței. Omul care se lasă poftei de a ajuta pe săraci, câștigă comoară în ceruri. Cel care nu cunoaște răsbunarea și se arată totdeauna binevoitor și blând către frații săi, dobândește darul iubirei și al păcei. Noi alergăm în toate zilele în stadiul virtuţilor, şi negreșit vom sosi la aceste coroane ale dreptăței*» [2]).

Principiile acestea fiind recomandate de Biserică, ea cheamă ca o mamă duioasă necontenit lângă sine pe fiii ei, pentru a-i

1) O particularitate picturală bisericească e şi chipul sfântului **Reprov** numit în creştinism *Hristofor,* făcut cu capul de *oae* ori de *câine*, căci erà de neam antropofag; alţii cred că el însuşi avea capul urât ca de câine (κυνοκέφαλος). Apoi primind botezul a fost muncit pentru Hristos. (an. 250). Sfântul Hristofor este acum *patronul automobiliștilor* din lume, pentru că după o veche tradiție creștină, acela care vede chipul său, nu va muri pe cale în ziua aceea de moarte subită, ci îi va fi lui bine. De aceea se şi zugrăveşte el în Biserică, în partea unde se vede mai bine de credincioși. Mulţi dintre automobilişti poartă icoana sfântului Hristofor la piept. (Autorul).

2) Cyprian. De zelo et livore (zelul şi invidia).

încununa de o potrivă, atât pe cei ce au suferit munci grele în persecuții, cum și pe acei cari s'au arătat modele de virtute și activitate creștinească, chiar fără vărsarea sângelui lor. Biserica numește pe acești din urmă **mărturisitori,** fiind că ei prin meritul și lucrul lor, necontenit au mărturisit și au împlinit învățăturile lui Hristos.

Mărturisitorii însă, sunt și ei în felul lor martiri, pentru că au pătimit sufletește, toate uneltirile dușmanilor Bisericei. Așa de pildă, Grigorie de Nazianz, numește «martir» pe Marele Vasilie [1]); Ioan Hrisostom pe Eustație al Antiohiei [2]); Paulin de Nola numește pe Felix «martir fără vărsarea sângelui» [3]). Grigorie cel Mare episcopul Romei, numește «martir» pe episcopul Zenon al Veronei [4]); Metron pe Roteriu episcopul aceluiași oraș; etc. [5]).

Creștinii au început a venera pe mărturisitori încă din secolul al IV-lea când s'a și început înscrierea lor în diptice și li s'au stabilit sărbători. Acum reproduc aci și un citat (din Donati. Dittici, p. 60) cu privire la acest fapt: *«Pe când creștinii nu mai fură înfricoșați de persecutori și începură a duce o viață pașnică, puțin câte puțin s'a introdus în Biserica creștină obiceiul de a înscrie în sfintele diptice sub numirea de «mărturisitori», pe acei cari au strălucit prin sfințenia lor, fără a fi luat cu toate acestea coroana de martir. Ei au mărturisit credința și au surpat păcatul, luând pildă întru aceasta de la Domnul nostru Iisus Hristos».*

Ceata mărturisitorilor se compune din patru grupe: *ierarhi, împărați, învățători* și *eremiți*. *«Ierarhi distinși»* în creștinism sunt sfinții: Nicolae, Spiridon, Vasilie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Ciril din Ierusalim, Ambrosie al Mediolanului, Grigorie de Nisa, Ioan Hrisostom, Epifanie al Salaminei, Ciril al Alexandriei, Andrei Criteanul, ș. a., ale căror nume se văd în sinaxariele anului bisericesc [6]). Acești păzitori ai învățăturilor evangelice, sunt încoronați de Biserică și venerați de pioși, pentru scrierile lor de o adâncă erudițiune creștină, pentru combaterea ereticilor și propoveduirea moralei, întru care s'au dat pe ei înșiși pildă. Ierarhii se zugrăvesc de obiceiu, îmbrăcați în podoabele lor arhierești, bine cuvântând cu mâna dreaptă și ținând evanghelia în mâna stângă. Ei însă se mai pot zugrăvi și în alte chipuri: învățând poporul, predicând ș. a.

«Persoanele împărătești» cari prin meritele lor și ocrotirea ce au dat Bisericei, au intrat în ceata sfinților sunt următoarele:

1) Gregor. de Nazianz. Orat. In laudem Basilii.
2) Chrysost. Homil. 52. De Eustathio Antiocheno.
3) Paulin. Noll. Poem. XIV. Carm. III. V. 4.
4) Gregor. Magn. Dial. l. III, cap. 19.
5) Ioannes Bollandus. Acta Sanctorum. Maii, p. 306.
6) Cuvântul „sinaxar" vine de la grecescul συναξάριον σύν, ἄγω, adunare împreună, ceată de sfinți. In românește această vorbă se poate traduce liber, prin „calendar"; iar în Biserică se înțelege prin „sinaxar" biografia unui sfânt.

sfinţii împăraţi Constantin şi maica sa Elena; Placila soţia lui Teodosie cel Mare; Pulheria fiica lui Arcadie şi sora lui Teodosie cel Mic; Irina soţia iconoclastului Leon IV Chazarul; Teodora soţia iconoclastului Teofil; Teofania soţia lui Leon cel Inţelept, ş. a. Aceste persoane se închipuesc cu coroana pe cap, mantia împărătească, crucea în mâna dreaptă şi alte insignii împărăteşti. *«Invăţătorii bisericeşti»* ca d. e. Maxim Mărturisitorul, Nichita Mărturisitorul, Ioan Damascen, Iosif Studitul, etc., se înfăţişează în simplitatea hainei lor lungă şi largă, scriind, ori ţinând o carte în mână. În fine *«cuvioşii eremiţi»* din care fac parte şi stâlpnicii [1]), sunt pictaţi cu bărbi lungi, în hainele lor monahale, camilafcă pe cap [2]), mătănii în mână, şi adesea ori ţinând un pergament cu texte din sfânta scriptură, ori maxime monahale. Intre cuvioşi, mai cunoscuţi sunt: Antonie cel Mare, Eftimie cel Mare, Arsenie cel Mare, Teodosie cel Mare, Pahomie, Pavel Tibeul, Atanasie din Athon, ş. a.

c) **Cuvioasele femei** s'au distins ori prin păstrarea fecioriei în toată viaţa, sau prin virtuţi exemplare sexului lor. Cele mai cunoscute femei cuvioase venerate de creştini sunt: Evlampia, Procopia, Iuliea, Tatiana, Teofila, Teodora, Minodora, Taisiea, Pelaghia, Martha, Domnica, Teofana, Sofia, Efimia, Eufrosina, Melania, Irina, ş. a. Aceste sfinte femei se zugrăvesc cu văluri pe cap, ori cu nimb, şi îmbrăcate cu haine lungi, ori mantii

---

1) Pe eremiţii stâlpnici (στυλῖται, στύλος stâlp) 'i aflăm prin secolul al V-lea şi VI-lea, retraşi de lume şi trăitori în pustie, fie care în câte un stâlp înalt de la 6—40 de coţi. Stâlpul avea în vârf un grilaj de jur împrejur unde vieţuià eremitul în post şi rugăciune. Cel mai vestit dintre aceşti anahoreţi este **Simeon** stâlpnicul, care înflori în secolul al V-lea († 459) in Siria centrală şi discipulul său *Daniil* stâlpnicul († 490). Despre Simeon vorbesc cu admiraţiune **Teodoret** în Istoria sa bisericească, cartea I, cap. 13, *Teodor Ceteţul* în Istoria sa bisericească cartea II, **Evagriu**, ş. a. Simeon erà vestit la toţi regii orientului prin virtuţile şi înţelepciunea lui. Stâlpul său avea în vârf o împrejmuire de doui coţi în diametru, după cum spune Evagriu (Conf. Tillemont. Mem. T. V., p. 350). Stâlpnicii sufereau asprimea ernei sub cerul liber în stâlp, cum şi arşiţa soarelui. Ei primeau nutriment de la pioşi prin o funie pe care o lăsau în jos din vârful stâlpului. Aceşti eremiţi erau puţini la număr căci nu aveau imitatori mulţi. În secolul VI-lea s'a distins Simeon cel tânăr, care a vieţuit 68 de ani într'un stâlp. *Surius* (Conf. Bingh., T. III, p. 18) istoriseşte că episcopul Adrianopolului *Alipius*, s'a retras în pustie şi a vieţuit într'un stâlp 60 de ani. Acest soiu de pustnici se găseau de obiceiu în Siria şi Palestina. În apus găsim un singur stâlpnic, pe diaconul *Vulfilaïc*, din Lombardia, în secolul VI. El însă a părăsit stâlpul din cauza gerului care 'i a degerat picioarele (Conf. Gregor. Turon., Hist. eccles., VIII, 15). Dar stâlpnicii erau şi buni predicatori şi tămăduitori de boale; de aceea venea la dânşii multă lume să-i asculte şi să-i vadă. (Conf. Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 63 şi Gherasim Timuş episc. Argeşului, Dicţionar aghiografic, Bucureşti, 1898 art. „Daniil Stâlpnicul“, p. 196).

2) Sozomen în Istoria sa bisericească, cartea III, cap. XIV, ne arată că Pahomie în mânăstirea sa din pustia Tebaida Egiptului, întrodusese vălul (camilafca) la monahi, pentru ca aceştia să nu se vadă la masă unul cu altul, ci fie care să mănânce şi să se gândească la cele sfinte. Mai târziu aceste văluri se purtară în tot timpul de monahi. Şi azi bătrânii călugări, ţin camilafca cât se poate mai pe ochi, după cum erà în vechime.

monahale. În mână țin o cruce, ori floarea crinului, simbolul nevinovăției și al virtuței[1]).

Iată iar că Biserica încununează pe toți fiii ei cari s'au distins fiecare prin ce au putut, adică ori prin martirizare, sau prin știință curată și folositoare Bisericei, ori prin cuvioșie și virtute, în fine ori ce prinos adus de fiecare creștin, e bine primit de Dumnezeu.

§ 34.

Pictura sărbătorilor împărăteşti.

Mare folos aduce creștinilor și înfățișarea acestor sărbători, cari amintesc evenimentele ce s'au ivit pentru mântuirea oamenilor. Se numesc «împărătești» aceste zile, pentru că ele în număr de 9 se referă la Mântuitorul nostru Iisus Hristos, *Înpăratul Împăraților* și Domnul Domnilor; iar 4 din aceste sărbători, se îndreptează la maica sa Prea Curata Fecioara, *Împărăteasa cerurilor*. Aceste sărbători cari se văd pictate pe iconostas în rândul II-lea[2]), de și sunt *treisprezece la număr*, totuși se socotesc de Biserică numai *douăsprezece*, pentru că sărbătoarea Învierei, se cheamă «sărbătoarea sărbătorilor», ori *coroana tuturor sărbătorilor* de peste an, sau *vârful piramidal* al mântuirei oamenilor. De aceea, Învierea Domnului chiar se zugrăvește în mijloc pe iconostas; iar în dreapta și în stânga ei, se văd câte șease sărbători.

Aci voiu arătă norma picturală **atonită** a Bisericei ortodoxe în aceste subiecte prețioase, pentru că mulți meșteri zugravi, dându-se închipuirei lor subiective, rătăcesc de la calea cea adevărată în înfățișarea sărbătorilor împărătești.

1. **Naşterea Domnului,** pe temeiul istorisirei evangeliștilor și al vechei tradițiuni, se zugrăvește închipuind eslea în peșteră, iar în partea dreaptă sfânta Fecioară stând în genuchi, și punând pruncul înfășat în esle. Pe cer se vede steaua strălucind. În partea stângă a eslei, bătrânul Iosif stă de asemenea în genuchi cu mâinele pe piept, privind cu admirațiune spre divinul prunc; iar în partea dinapoi a eslei, se face un bou și un asin privind spre Iisus Hristos, potrivit profeției lui Isaia: «boul cunoaște pe stăpânul său și asinul calea Domnului său»[3]). În urma sfintei Fecioare și a lui Iosif, păstorii privesc tot spre Mântuitorul lumei[4]). Împrejur sboară îngeri cari cântă: *«Mărire*

1) Conf. Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 56.

2) Comp. pag. 132, lib. b., Tom. II, Tez. Lit.

3) Isaia 1,3. Conf. Greg. Nazianz. Orat. de Christ. Nativ. „Per bovem intellige illum qui legis jugo subjectus est; per asinum autem eum qui simulacrorum cultus onustus et crimine".

4) După un codice vechiu grecesc, lângă esle erau patru păstori numiți *Misael, Achael, Stephanos* și *Kiriac;* dar noi nu putem să dovedim istoricește veritatea acestor nume.

întru cei de sus lui Dumnezeu» [1]). Origen ne asigură că pe timpul lui încă se închipuia Hristos născut în peşteră, iar popoarele veneau să se închine leagănului său [2]). Eusebiu, în «Viaţa lui Constantin cel Mare», numeşte locul naşterei Domnului «peşteră» (antrum [3]). Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nisa, tot în acest chip descriu icoana naşterii lui Hristos. Augustin intitulează locul unde s'a născut Mântuitorul «parvum terræ foramen» (peştera umilicioasă a pământului [4]). Tot aşà vorbeşte şi poetul **Prudenţiu** din secolul V-lea. Unii însă afirmă că acest mod de pictură al naşterii lui Hristos, nu e mai vechiu de cât din secolul V-lea; dar ei nu au temeiuri pentru această afirmare, întru cât noi vedem scriitori mai vechi alcătuind închipuirea acestei icoane, din istorisirile evangelice şi tradiţiunea bisericească. Afară de acestea, chiar în catacombele Romei aflăm icoana naşterei Domnului [5]).

2. **Tăerea împrejur** *a lui Hristos*, se închipueşte într'o Biserică, în al cărei mijloc e o masă şi d'asupra ei cădelniţă de aur. Hristos fiind prunc de 8 zile e pus pe spate pe un jăţ de aur; iar preotul Zaharia îmbrăcat în veşminte sacerdotale şi cu mitră pe cap, ţine în mâna dreaptă un cuţit şi cu stânga desfaşe pe Hristos. Născătoarea de Dumnezeu şi cu bătrânul Iosif stând la o parte, caută spre Hristos cu o privire duioasă.

Alţi liturgişti *înlocuiesc sărbătoarea Tăerei împrejur a Domnului, cu Înălţarea sfintei Cruci*. Dar această înlocuire nu este temeinică, pentru că Înălţarea sfintei Cruci nu este un eveniment atât de ponderos ca Tăerea împrejur a Domnului [6]).

3. **Botezul Mântuitorului** se înfăţişează după vechea iconografie bisericească, făcând pe Iisus Hristos în apele Iordanului, primind botezul de la Ioan, care ţine mâna dreaptă asupra Domnului, iar în stânga ţine un steag cu cruce. Sfântul Spirit în chip de porumb se pogoară din cer cu o rază de lumină asupra Mântuitorului, pe când Tatăl care se vede în nouri, rosteşte cuvintele: «Acesta este fiul meu cel iubit» [7]). Unii pictori

1) Mat. 2,2. Luca 2,4. – Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, op. cit., p. 119.

2) J. B. E. Pascal, Institutions de L'art chrétien, T. I, p. 116.

3) Ibidem.

4) Ibidem.

5) Mr. Gaume, Hist. des Catacombes de Rome, pag. 299.

6) În vechime, ceea ce erà „Pentateucul“ la Evrei, aceea erà „**Cartea Morţilor**“ la Egipteni. Din această carte însă nu ne-a rămas nici un fragment. În Cartea morţilor se tratau dogme, ritualuri religioase, teogonii, cosmogonii, legiuiri, *circumciziuni*, ş. a.

Erodot (II, 104) ne spune că tăerea împrejur o avură Egiptenii şi mai toate popoarele străvechi. Ea pare a se fi răspândit pe atunci din centrul Africei. De la Egipteni o împrumutară şi Evreii cari o introduseră în ritualul lor religios (Genesa c. 8; Exod. c. 5; Josua c. 5), ca parte igienică.

Astăzi se circumcid *Evreii, Mahomedanii, Indienii, Americanii negrii, indigenii din Iucatan şi Salvador*. Mai practică tăerea împrejur *Melanesii* locuitorii din *Papua, Neo-Caledonia, Polinesia, Taiti, Havai, Tonga, şi mai toate popoarele din Africa*. Conf. Ioan Softa, Circumciziunea, Botoşani, 1903.

7) Mat. 3,13. Luca, 3,21. Ioan 1,32. Conf. „Iconografia“, op. cit., pag. 121. Romano-catolicii numesc serbarea din 6 Ianuarie „Epiphania“ adică *arătarea*

sunt rătăciţi când înfăţişează pe Ioan Botezătorul turnând apă dintr'un blid pe capul Mântuitorului; acesta este obiceiu latin. Dacă Iisus Hristos se reprezintă la Botezul său stând în picioare ca Ioan, aceasta se face după arta picturală, căci nu s'ar putea reprezentà Iisus cufundat în apă.

4. **Intâmpinarea Domnului,** se face fiind pruncul Iisus ţinut în braţe la templu, de către dreptul şi bătrânul Simeon, care binecuvintează pe prunc. Sfânta Fecioară întinde mâinele pentru a primi înapoi pe fiul său; iar bătrânul Iosif stând în urma ei, ţine în haina sa două turturele. Lângă Iosif stă proorocita Ana arătând pe Hristos şi ţinând în mână o hârtie cu cuvintele: «acest prunc a făcut cerul şi pământul» [1]).

5. **Intrarea lui Hristos în Ierusalim** se închipueşte făcând pe Domnul călare pe asin intrând în oraş, iar apostolii venind după dânsul. Oameni mulţi alergând întru întâmpinarea lui, unii aştern veşmintele lor ca să calce Mântuitorul pe ele; alţii se sue în copaci ca să privească pe Mesia, iar o ceată de oameni ţine stâlpări de finic în mâini [2]).

6. **Invierea Domnului** se zugrăveşte făcând pe Iisus încungiurat cu aureolă luminoasă şi stând în aer d'asupra mormântului de piatră. În mâna dreaptă ţine un steag cu cruce. Cei doui strejari fiind îmbrăcaţi cu armătură romană, sunt culcaţi la pământ şi privesc cu spaimă spre el [3]).

7. **Înălţarea la cer** a lui Iisus Hristos este închipuită prin adunarea apostolilor cu sfânta Fecioară pe un munte (al Maslinilor). Din mijlocul lor se înalţă Iisus la cer încungiurat de îngeri cu trâmbiţe în gură. Apostolii privesc cu mirare în sus [4]). Unul din cei doui îngeri îmbrăcaţi în haine albe, stând lângă apostoli, le arată pe o hârtie ce o ţine în mână cuvintele următoare: «acest Iisus care se înalţă de la voi la cer, iarăşi va veni» [5]).

8. **Pogorîrea Sfântului Spirit** peste apostoli se zugrăveşte făcând pe cei douisprezece discipuli adunaţi într'o casă şi şezând în cerc pe scaune. Asupra lor se pogoară douăsprezece limbi de foc şi se aşază pe fie care câte una [6]). Mulţi pictori rătăcesc când înfăţişază pe sfântul Spirit în chip de **porumb,** la pogorîrea lui peste apostoli în ziua cinci-zecimei.

Treimei; dar o numesc şi *sărbătoarea celor trei regi,* adică a Magilor cari veniră să se închine lui Hristos. Ei sunt cunoscuţi din tradiţiune sub numele *Gaspar, Melchior, Baltazar.* După unii Greci vechi, Magii se numeau *Magalat, Galgabat, Saracin;* iar unii Jidovi au latinizat numele lor astfel: *Apellius, Amarus, Dalmatius.* Unul din aceşti regi venea din Asia; altul din Europa, iar al treilea din Africa. Acestea însă sunt tradiţiuni populare lipsite de temeiuri istorice şi contrare istorisirilor evangelice cari spun că Magii au venit de la răsărit. (Mat. 2,1.). Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., Tom. I, pag. 125.

1) Luca 2,25. Ghenadie, Iconograf., op. cit., p. 120. Conf. Lerosey, Hist. et Symb. p. 572.

2) Luca 19,32. Mat. 21,8. Marcu 11,7. Ioan 12,14.

3) Mat. 28,1. Marcu 16,5. Luca 24,4. Ioan 20,12.

4) Marcu 16,19. Luca 24,51.

5) Fapt. Apost., 1,11. Conf. Ghenadie al Râmn. Iconografia, pag. 140.

6) Fapt. Apost. 2,3. Conf. Ghenadie al Râmn., „Iconografia" op. cit., p. 140.

9. **Schimbarea la față** a Domnului se închipuește pe un munte (Tavorul), unde se află Petru, Ioan și Iacov, șezând la pământ și privind în sus cu spaimă. Iisus fiind într'un nour luminos, are împrejurul său pe Moisi și Ilie [1]). Unii dintre zugravi greșesc când la acest subiect înfățișează numai pe Mântuitorul cu cei doui apostoli fără Moisi și Ilie.

10. **Naşterea Născătoarei** de Dumnezeu se pictează închipuind într'o casă pe sfânta Ana culcată pe pat și răzimată de

Invierea Domnului nostru Iisus Hristos.

două perine. Două fecioare stau la spatele ei; iar alte două îi fac vânt cu apărătoarea. Alte fecioare es pe ușe ținând bucate; altele șezând jos scaldă pe prunca de curând născută; iar o fecioară stă lângă leagănul unde va fi pusă prunca [2]).

11. **Intrarea în Biserică** a Fecioarei Maria se zugrăvește

1) Mat. 17,1. Marcu 9.2. Luca 9,28. Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., Tom. I, pag. 155.
3) Conf. Ghenadie, „Iconografia" op. cit., pag. 117.

închipuind o Biserică mare. Pe a III-a treaptă a Bisericei, preotul Zaharia stă cu cuviință în podoabe sacerdotale și întinde mâinele ca să primească pe prunca Maria în vârstă de trei ani. Aceasta ținând dreptele întinde și ea o mână către preot, iar cu cealaltă ține o lumânare aprinsă. La spatele pruncei se află părinții ei Ioachin și Ana căutând spre fiica lor. Împrejur sunt o mulțime de fecioare cu lumânări aprinse [1]).

12. **Buna vestire** a Născătoarei de Dumnezeu, se face zugrăvind pe sfânta Fecioară stând pe scaun cu capul puțin plecat. În mâna stângă ține un fus cu mătase; iar pe cea dreaptă o întinde către îngerul Gavriil. Acesta cu mâna dreaptă o binecuvintează, iar cu cea stângă ține o floare de crin [2]).

13. **Adormirea Maicei Domnului,** se închipuește făcând o casă; iar în lăuntrul ei, fecioara Maria șade pe pat moartă, cu mâinele încrucișate pe piept. De o parte și de alta sunt sfeșnice mari cu lumânări aprinse; un jidov șade înaintea patului cu mâinele tăiate, iar un înger stă cu sabia goală. D'asupra sfintei fecioare, se închipuește Hristos ținând în brațe sfântul ei suflet în haine albe, și împrejurul lui e lumină multă și îngeri. Cei douisprezece apostoli se văd venind pe nouri la sfânta Fecioară [3]).

§ 35.

Subiecte din Vechiul Testament.

În Biserica creștină vedem zugrăvindu-se nu numai figuri din Noul Testament, dar multe subiecte și din Vechiul Testament. Motivul pentru care se face acest lucru, se cunoaște îndată ce știm că serviciul nostru liturgic este peste tot presărat cu amintiri din împărăția lui Israil.

1. *Creațiunea lumei* este un tablou foarte măreț în care Dumnezeu Tatăl în chipul unui bătrân încărcat cu eternitatea se arată bine cuvântând, iar făpturile apar din nimic pe rând, așà cum cetim aceasta în cartea Facerei [4]). Când *Dumnezeu creează pe Adam,* acesta se înfățișează tânăr, fără barbă, și stând gol înaintea Creatorului. Puternicul Părinte încungiurat de lumină multă, ține pe Adam de mână, iar cu dreapta îl binecuvintează pe el. Împrejur sunt copaci verzi și pomi încărcați cu fructe și flori mirositoare. Nu lipsesc din tablou nici animalele neînțelegătoare, apoi soarele luna și stelele cerului [5]). *Creațiunea Evei* se închipuește în **raiu,** adică într'o grădină plină de desfătare, împodobită cu arbori, pomi ispititori, și des-

1) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 117.
2) Ibidem.
3) Ibidem, pag. 174. Conf. Tezaur. Liturg., Tom. II, pag. 209, n. 3.
4) בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ׃ (Fac. 1,1).
5) Fac. 1,27.

crisă cu atâta frumuseţe de sfânta scriptură. Adam se vede dormind gol şi rezemat pe o mână; iar Eva ese din coasta lui având mâinele întinse în sus. Tatăl cel fără de început o ţine de mână cu stânga; iar cu dreapta o bine cuvintează [1]). Adam şi Eva se înfăţişează goi şi fără buric, în semn adică că ei nu au venit în lume după rânduiala firei, ci au fost creaţi de Dumnezeu. *Căderea lui Adam şi a Evei* din raiul cel pământesc, se închipueşte în grădină unde protopărinţii stau goi, şi înaintea lor se vede un pom mare, ce seamănă cu un smochin cu multe roade. Diavolul în chipul şarpelui stă încolăcit pe acest pom, având urechile ascuţite spre Eva; iar aceasta cu o mână ţine un rod pe care-l mănâncă, pe când cu cealaltă ea dă şi lui Adam să mănânce, şi el primeşte darul ispititor [2]). *Isgonirea lui Adam şi a Evei* din raiu, se înfăţişează făcând pe strămoşi goi în grădină; dar pentru că acum ei au păcătuit mâncând din pom, îndată au dobândit simţul ruşinei şi al umilinţei, şi de aceea se prezintă acoperiţi pe la coapse cu frunze de smochin [3]). Ei fug din grădină uitându-se înapoi, iar un Serafim cu şase aripi îi goneşte cu o sabie de foc pe care o ţine în mână. Foarte duioasă este şi înfăţişarea strămoşilor, când ei plâng cu amar fericirea şi raiul perdut; tot aşà şi când ei lucrează cu sudori ca să-şi câştige hrana lor [4]).

---

1) Fac. 2,21.

2) Fac. 3,6.

3) Fac. 3,7. Conf. Martigny Diction., art. „Adam et Ève", pag. 19.

4) *De Wette, Tuch, Ewald, Hupfeld, Knobel, Schrader, Graf*, şi alţi critici distructori, susţinând că Pentateucul e o copie a legendelor vechi **egiptene indiene** şi **asiriene**, aduc texte din acestea confruntând asemănarea lor cu Cartea lui Moisi. Aşà de exemplu în creaţiunea lui Adam şi scoaterea lui din raiu, iată ce reproduc ei din „**Prasada**" sau *poezia poeziilor* brahmane:

„Dintre toate creaturile, Brahma deosebi pe om prin putere şi trup măreţ şi-l numi **Adima**" (în limba sanscrită însemnează întâiul om).

„Femeea a primit partea frumuseţei şi a dulceţei şi a numit-o **Heva**" (în limba sanscrită însemnează, ceea ce complectează viaţa).

„Brahma a dat atunci lui Adima şi femeei sale insula **Ceilan** s'o locuiască".

„Şi le-a poruncit să nu părăsească insula... care avea pomi minunaţi, pasări cântătoare, orez mult şi toate bunătăţile pământului".

„Spiritul rău **Racasas** (diavolul) pizmui fericirea lor şi le însuflă pofte necunoscute".

„Să ne preumblăm prin insulă, zise Adima soţiei sale".

„Adima, zise Heva, să nu mergem departe, căci astfel vom călca porunca Domnului".

„Dar Adima neascultând, şi luând şi pe Heva, apoi mergând necontenit, au ajuns la marginea insulei în faţa mărei".

„Dincolo de mare văzură pământ întins infinit. Trecură pe nişte stânci de piatră apa mărei, şi intrară în acel pământ *nelocuit*" (India sudică).

„Aci găsiră arbori mari, mii de pasări cântătoare şi pomi cu roade frumoase".

„Iată ce poame minunate! Să gustăm din ele, zise Adima".

„Heva tremura de frică şi ruga pe Adima să nu turbure cu această gustare mânia Domnului".

„Inapoindu-se iarăşi în marginea insulei Ceilan, un sgomot surd şi cutremurător se auzi, şi deodată toţi arborii, fructele, florile, pasările, pe cari le văzuseră în pământul nelocuit, dispărură ca prin minune".

Tate icoanele creațiunei se așează în vestibulul Bisericei, pentru ca omul intrând în casa Domnului, *să-și vadă aci adevărata sa origină*, cum și păcatul neascultărei. Tot deodată creștinul văzând aceste icoane valoroase, să-și înlăture din mintea sa, *incipuirile fantastice concepute de materialiștii contrari ai creștinismului*, cu privire la creațiune și origina omului. Tablourile acestea se zugrăveau chiar și prin secolul II-lea, când Irineu și alți scriitori combăteau pe Gnostici, cari învățau că lumea e produsul principiului rău [1]).

2. Din Vechiul Testament vedem de asemenea zugrăvindu-se n Biserici, nașterea lui *Cain* [2]); nașterea lui Avel [3]); uciderea lui Avel cu un lemn de către Cain [4]); fuga desperată a lui Cain și gonirea lui de un înger [5]). Mai departe, corabia lui Noe [6]); potopul înfățișat prin ape multe [7]); jertfa

„Stâncele pe cari ei veniră în insulă, se afundară în mare, și rămaseră în fața apei numai niște colțuri ascuțite" (azi numite **Palam Adam** — puntea lui Adam).

„Frumusețile văzute în pământul necunoscut, nu erau de cât păreri amăgitoare de lui Racasas pentru a aduce la nesupunere pe Adima și Heva".

„Adima plânse în marginea insulei pe pământul gol; iar Heva îi zise lui: nu te despera, Adima; ci roagă pe Domnul să ne erte".

„Pe când femeea vorbea, o voce se aude din nouri cu aceste cuvinte: Femee, eu te ert și pe tine și pe Adima; dar voi nu veți mai intra în pământul fericirei"

„Fii voștrii vor ajunge în suferință, vor lucra pământul din greu pentru greșeala voastră, vor fi răi și mă vor uita".

„Pentru nesupunerea voastră spiritul rău va intra în lume".

„Dar voi trimite pe **Vișnu** și se va încorpora în sânul unei femei, și va îndrepta răul".

„Iar Adima și Heva se sculară mângâiați și începură a lucra pământul din greu pentru a-și scoate hrana lor". etc. etc. (Conf. Louis Jacolliot, Moisi, Manou-Mahomet, pag. 274—280.

Aici criticii distructori, susțin că legenda de pe marginea Gangelui s'a răspândit la Egipteni, Asirieni, Evrei, etc. Dar Evreii din ura către femee, au dat ei rolul de amăgitoare, zic criticii.

Noi însă știm că Vedele sunt scrise mai târziu de cât pentateucul; deci Indienii au fost inspirați din pentateuc. Conf. Wladimir Guettée, Histoire de L'église, Tom. I, pag. 192.—Conf. nota 1 de la pag. 22, Tom. II, Tez. Lit.

1) Fac. 3,23.

2) Fac. 4,1.

3) Fac. 4,2.

4) Fac. 4,8.

5) Fac. 4,12.

6) Fac. 6,13. *Hermann Hilprecht*, profesor de limba asiriană la Universitatea din Pensilvania (America), pe temeiul unor documente asiriene susține că potopul s'a întâmplat la anul 3160 de la zidirea lumei, sau cu 2348 de ani înainte de Iisus Hristos.

7) Fac. 7,12. Despre **potop** criticii distructori aduc acest text din **Puranas** brahmană: „După trei mii de generații omenești, apele năvăliră pe pământ și înecară cărțile sfinte brahmane, și le afundară în adâncimi".

„Zeul Vișnu luă forma unui pește cu cap de om și le scoase din adâncul apelor. El apoi le-a dat lui **Vaïwasvata** care scăpase din potop cu toată familia lui, zicându-i aceste vorbe: iată cuvântul divin zis de Brahma strămoșilor tăi".

„Și Vișnu după potop, învăță ziua pe oameni să construiască corăbii, să are pământul, să zidească temple pentru a mulțumi zeilor; iar seara Vișnu intră în ocean la revărsarea Gangelui, căci zeul încă păstră chipul peștelui" etc. etc.

lui Noe[1]); Noe sădeşte vie[2]); Noe se îmbată şi se desgoleşte[3]). Biserica prin aceste icoane ne arată cum omul cade în păcat şi în urmările lui.

Turnul Babilonului se zugrăveşte închipuindu-se un turn foarte înalt şi meşteri zidind d'asupra lui. Unii lucrători au ciocane în mâini; alţi au diferite unelte; unii aduc cărămidă, alţii pământ.

Cain ucide pe fratele său Avel. (Fac. 4,8).

Legenda cu zeul-peşte învăţător al oamenilor trecù din Indii şi în Babilonia sub numele de **Oan** sau **O An** (în limba sanscrită, *spirit)*. Conf. Jacolliot, op. cit., pag. 316–318. Comp. pag. 22, lit. b, Tezaur. Lit., Tom. II, unde se află imnul brahman cu privire la potop.

Criticii se nevoesc a dovedi că această descripţie a deluviului de către Moisi e împrumutată de la Indieni. Dar un fapt întâmplat, cum a fost potopul, s'a ţinut prin tradiţie de către toate popoarele; prin urmare Moisi n'a avut nevoe de cât de tradiţiile păstrate de neamul său.

1) Fac. 8,20.

2) Fac. 9,20.

3) Fac. 9,22.

D'asupra turnului se învârtesc nouri și furtuni, și limbi de foc se pogoară asupra turnului[1]).

Avraam ese din pământul lui și vine la Egipt să cumpere grâu; el e călare pe asin, iar Sara în urma lui[2]). Faraon răpește pe Sara femeea lui Avraam, dar pentru această fără de lege e certat de înger[3]). Avraam ea pe Sara înapoi de la Faraon și se înapoează în Canaan[4]). Avraam e întâmpinat de Melhisedec împăratul Salimului[5]). Cei trei oaspeți ai lui Avraam, mâncând la umbra stejarului lui Mamre (מַמְרֵא[6]). Jertfa lui Avraam se face închipuind un munte în vârful căruia Avraam leagă pe Isac fiul său d'asupra unor lemne. Avraam cu cuțitul în mână e hotărît să junghie pe fiul său, însă îngerul îl oprește de la aceasta[7]).

3. *Arderea Sodomei și Gomorei* se pictează făcând trei îngeri în nouri privind în jos pe pământ; aci sunt case dărâmate arzând împreună cu oameni; iar mai departe de cetate un munte și Lot cu amândouă fetele lui fugind. Soția lui Lot albă ca sarea se uită înapoi cum ard cetățile[8]). Avraam alungă pe sclava sa egipteancă Agar[9]).

Tot instructive sunt și subiectele: *Isac* bine cuvintează pe Iacov[10]); scara lui Iacov[11]); visul lui Iosif[12]); Iosif e vândut de frații lui[13]); Iosif 'și lasă haina în mâna femeei și fuge[14]); încarcerarea lui Iosif[15]); Iosif tâlcuește visele[16]); Iosif domn al Egiptului[17]). Lui Iosif i se închină frații săi[18]); Iosif se face cunoscut fraților lui[19]); Iosif întâmpină pe tatăl său Iacov[20]); Iacov bine cuvintează pe fiii lui Iosif[21]); Iacov bine cuvintează pe cei doisprezece fii ai săi[22]).

4. *Moisi* e ridicat de fata lui Faraon din rîul Nilul[23]);

1) Fac. 11,1 seqq. Vezi figura acestui turn la pag. 168, Tez. Lit., Tom. II.
2) Fac. 12,10.
3) Fac. 12,17.
4) Fac. 13,1 seqq.
5) Fac. 14,18.
6) Fac. 18,8.
7) Fac. 22,12.
8) Fac. 19,24.
9) Fac. 21,14.
10) Fac. 27,27.
11) Fac. 28,12.
12) Fac. 37,7.
13) Fac. 37,21.
14) Fac. 39,13.
15) Fac. 39,20.
16) Fac. 41,1 seqq.
17) Fac. 41,41.
18) Fac. 42,6.
19) Fac. 45,2.
20) Fac. 46,29.
21) Fac. 48,15.
22) Fac. 49,2.
23) Exod 2,5.

Moisi păscând oile vede rugul cel aprins [1]; Moisi vorbeşte lui Faraon pentru eliberarea Evreilor [2]. Cele 10 rane ale Egiptului [3]; Moisi face paştele cu Evreii [4]; Moisi trece pe Evrei prin marea Roşie şi se îneacă Egiptenii [5]; Moisi primeşte tablele legei [6]; Moisi scoate apă din peatră [7]. Valaam voind a blestema pe Evrei se opreşte de înger [8]; Valaam bine cuvintează pe Evrei [9]; moartea lui Moisi [10].

Isus Navi trece Iordanul cu Evreii ca pe uscat [11]. Îngerul îmbărbătează pe Ghedeon împotriva lui Madiam [12]. Samson ucide leul [13]; Samson arde ţarinele inimicilor prin vulpi [14]; Samson vândut de Dalila scoate din ţâţână porţile cetăţei Gaza [15]; Samson surpă casa şi ucide mulţime mare de streini [16].

Nu mai puţin folositoare sunt icoanele: *profetul Samuel* servind în templu [17]; moartea preotului Eli [18]; Saul este uns împărat [19]. David cântând din harfă goneşte spiritul rău de la Saul [20]; David omoară pe Goliat şi îi tae capul cu sabia [21]; David se unge împărat [22]; David aduce chivotul la Ierusalim [23]; David este mustrat de profetul Nathan [24]. Solomon se unge împărat [25]; Solomon zideşte templul din Ierusalim [26]; Solomon zideşte capişte idolilor [27].

Iov lipsit de averile sale [28]; Iov zace în gunoiu dar e mângâiat de cei 3 amici ai săi [29]; Iov dobândeşte averile îndoite de

1) Exod, 3,2.
2) Exod, 5,1.
3) Exod, 7–12.
4) Exod, 12,21.
5) Exod, 14,16.
6) Exod, 20,1.
7) Num. 20,13.
8) Num. 22,21.
9) Num. 24,3.
10) Deut. 34,5.
11) Ios. 3,16.
12) Jud. 7.12.
13) Jud. 14,6.
14) Jud. 15,4.
15) Jud. 16,3.
16) Jud. 16,29.
17) I Sam. 1,28.
18) I Sam. 4,18.
19) I Sam. 10,25.
20) I Sam. 16,23.
21) I Sam. 17,51.
22) Ungerea lui David ca împărat 'al Evreilor a fost astfel (II Sam. 2,4): (Şi venirā = וַיָּבֹאוּ אַנְשֵׁי יְהוּדָה וַיִּמְשְׁחוּ־שָׁם אֶת־דָּוִד לְמֶלֶךְ עַל־בֵּית יְהוּדָה bărbaţii din Iuda şi unseră acolo pe David rege peste casa lui Iuda).
23) II Sam. 6,17.
24) II Sam. 12,7.
25) I Reg. 1,39.
26) I Reg. 6,2 seqq.
27) I Reg. 11,7.
28) Iov. 1,13.
29) Iov. 2,8–11.

la Dumnezeu [1]); Iudita omoară pe Olofern generalul lui Nabuhodonosor).

Toate acestea și alte multe subiecte din Testamentul vechiu, se zugrăvesc după norma tradițională a Bisericei prevăzută în Iconografie, având-se tot deodată în vedere și textele respective din sfânta scriptură. Persoanele cuprinse aci, poartă de regulă haine lungi după croiala veche asiatică; iar patriarhii și împărații au bărbi lungi și cărunte ori albe. Mai poartă aproape fie care persoană câte o emblemă caracteristică ființei sale, s. a. Moisi ține în mână tablele legei; Aron cădelniță preoțească; David harfa; Solomon are lângă sine un templu, ș. a.

5. După ce am văzut până aci pe cele mai frumoase icoane din legea veche, urmează să cunoaștem acum și chipurile *profeților*. Aceste figuri se înfățișează în trăsuri de oameni bătrâni, cu haine lungi și largi, și Biserica ni-i prezintă ca pe niște bărbați inspirați ai vechiului Testament, cari au profetizat cu esactitate despre venirea Mântuitorului, activitatea și suferințele lui, cum și despre tot ce va fi în Biserica întemeiată de el.

Din viața profeților vedem în Biserică icoane de felul acesta: *Ilie* se hrănește de corbi în peșteră [3]); Ilie bine cuvintează făina și untul de lemn al văduvei [4]); Ilie se întâlnește cu Ahav [5]); Ilie prin rugăciunea lui coboară foc din cer peste sacrificiul său [6]); Ilie omoară pe profeții lui Baal [7]); Ilie unge pe Elisei profet în locul său [8]); înălțarea lui Ilie la cer [9]). Elisei blestemă pe copiii ce-i strigau «pleșuvule» [10]). Elisei blestemă pe servul său Ghehazi [11]).

Isaia se tae de către Evrei cu ferăstrăul de lemn. Ieremia e băgat într'o groapă noroioasă. Ezechiel predică poporului cuvântul lui Iehova. Daniil și cei trei coconi mâncând plante [12]); Daniil în groapa cu leii [13]).

Iona fugind de fața Domnului e aruncat în mare [14]); Iona e lepădat de chit spre cetatea Ninive [15]); Iona propoveduește în cetatea Ninive [16]); Iona se mâhnește pentru tigvă [17]). *Ioan Bo-*

1) Jov. 42,10.
2) Ghenadie, Iconogr., p. 91 – 116.
3) I Reg. 17,6.
4) I Reg. 17,16.
5) I Reg. 18,17.
6) I Reg. 18,38.
7) I Reg. 18,40.
8) I Reg. 19,20.
9) II Reg. 2,2.
10) II Reg. 2,24.
11) II Reg. 5,27.
12) Dan. 1,12.
13) Dan. 6,16.
14) Iona 1,15.
15) Iona 2,10.
16) Iona 3,4.
17) Iona 4,9.

tezătorul cel din urmă profet se zugrăveşte îmbrăcat cu haine de păr de camilă şi încins cu brâu de curea [1]).

În fine se pictează toţi proorocii în diferite chipuri scrise în vechiul Testament, şi după cum ni-i arată tradiţiunea.

§ 36.

Înfăţişarea îngerilor şi diavolilor. — Raiul şi iadul.

Cunoscutul scriitor francez contele Ioseph de Maistre († 1821), pe la începutul secolului XIX-lea descriind chipul **îngerilor,** zicea că *«în figura acestor spirite se vede frumuseţea bărbătească în tot idealul ei; în îngeri se uneşte dulceaţa feţei fără slăbiciune cu tăria fără asprime. O tinereţe eternă străluceşte asupra acestor chipuri cereşti; nici odată ei nu au fost copii, nici odată nu vor fi bătrâni»* [2]). Biserica creştină îmbracă pe îngeri cu o *frumuseţe deplină*, şi ni-i prezintă ca pe nişte spirite cu chipuri omeneşti, cu aripe, îmbrăcaţi în stihar de culoare luminoasă, adesea ori încinşi peste mijloc, sau împodobiţi ostăşeşte, şi gata a servi lui Dumnezeu în tot timpul, iar adesea ori din porunca lui, a fi în ajutorul oamenilor făcători de bine. Biserica latină obişnueşte a înfăţişa pe îngeri de multe ori *goi* şi într'un *desemn fantastic* [3]). Aceste spirite nu au barbă nici increţituri; trăsurile lor fizionomice sunt atât de fine, pe cât penelul pictorului este în stare a concretiza frumuseţea cerească. Negreşit că zugravul stângaciu în arta lui, păcătueşte mult când el nu corespunde cel puţin în parte, în facerea chipurilor îngereşti, şi când idealul frumuseţei este coborît astfel, la chipuri comune şi lucrate cu rău gust.

a) Până prin secolul IV-lea nu întâlnim în iconografia creştină formele acestor spirite; iar de aci înainte, îngerii se văd închipuindu-se cât mai des în diferitele lor servicii bine făcătoare. Totuşi despre îngeri găsim destule texte atât în Vechiul cât şi în Noul Testament. Aşà, atunci când strămoşii noştrii au fost alungaţi din raiu, Dumnezeu a pus un Heruvim armat cu o sabie de foc, *«ca să păzească calea la pomul vieţei»* [4]). Iar Moisi a făcut doui Heruvimi: *«pe unul l'a pus la un capăt al Chivotului, şi pe al douilea, la celălalt capăt al lui»* [5]).

Mai târziu Solomon pe când a construit templul, *«a făcut în Sfânta sfinţilor doui Heruvimi, de lemn de maslin, fie care de câte zece coţi înălţime»* [6]). Profetul Ezechiel se serveşte adesea

1) Mat., 3,4.
2) Ioseph Maistre, Philosophie de Bacon, Paris, 1836, pag. 289.
3) Icoana Maicei Domnului făcută de Rafael, pe care am văzut-o în muzăul din Dresda în anul 1891 (p. 223, Tez. Lit., T. II), are la picioarele sale, doui îngeri în chipul unor copii graşi cu totul goi şi rezimaţi pe mâinile lor; la umăr au câte două aripi. (Autorul).
4) Fac. 3,24.
5) Exod. 37,7.
6) I Reg. 6,23.

ori de expresiunea «Heruvim», pentru a arăta spiritele îngerești cari is'au arătat într'o formă minunată, în viziunea sa [1]).

Apostolul Pavel face chiar o deosebire ierarhică între îngeri, zicând că *«printr'însul* (Iisus Hristos) *s'au făcut toate cele de pe pământ, cele văzute și cele nevăzute; sau tronurile sau domniile, sau începătoriile sau stăpânirile»* [2]). Apoi autorul screrei *«Ierarhia cerească»* care se crede a fi Dionisie Areopagitul, împarte rânduiala îngerilor în nouă cete (ἔννεα τάγματα), despărțite iarăși în trei trepte (τάξις).

Cea d'întâiu treaptă este a *scaunelor, heruvimilor și serafimilor*. Scaunele după învățătura cărței «Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς», au figura unor *roate de foc împletite* (περιπεπλυγμένοι) între ele una cu alta ca să formeze un scaun, adică un tron împărătesc. De aci vine și numirea lor de *«tronuri»* pe cari pausează Cel A Tot Puternic; dar acesta este invizibil și nu se zugrăvește pe tronuri de acest fel; deci, numai tronurile se văd. Roatele acestea au pe ele aripe și ochi mulți, căci iată ce cetim în viziunea lui Ezechiel 10,12: *«Și tot corpul heruvimilor, spatele lor, mâinile lor, și aripele lor, și roatele, toate patru roatele lor, erau pline de ochi de jur împrejur»*. Apoi și în rugăciunea din timpul Heruvicului preotul cetește: *«Doamne Dumnezeul nostru... carele te porți pe scaunul heruvimilor»*. Iar Heruvimii se închipuesc având fie care un *cap de om tânăr cu două aripe* [3]). Serafimii însă au o formă minunată și se zugrăvesc în coloarea focului, având fie care un cap de om tânăr cu *șase aripe* împodobite cu ochi mulți. Cu două aripe 'și acoperă fața, cu două picioarele, iar cu două aripe sboară în aer, adică sunt așa cum 'i descrie profetul Isaia în viziunea lui [4]). Serafimii au și două mâini ce se văd eșind din aripi și purtând câte o ripidă cu inscripția: *sfânt, sfânt, sfânt* [5]).

A doua treaptă îngerească este a *domniilor* (κυριότητες), *puterilor* (δυνάμεις) și *stăpânirilor* (ἐξουσίαι). Îngerii din această categorie se reprezintă desculți, purtând stihare (στιχάρια) până la picioare și încinși cu orare (ὠράρια) verzi aurite; în mâinile lor drepte poartă toege de aur; iar în stânga țin câte o pecete rotundă ca un taler cu zimți.

În fine a treia și ultima treaptă a îngerilor o compun, *in-*

1) Ezech. 10,1.

2) Colos. 1,16. Conf. Efes. 1,21. Rom. 8,38. I Petru 3,22.

3) Romano-Catolicii zugrăvesc pe heruvimi îmbrăcați în tunică împodobită frumos cu cusături de aur și încălțați în chipul cavalerilor Romani.

4) Isaia 6,1. Biserica latină deosebindu-se de cea ortodoxă, închipuește pe Serafimi cu șase aripi, cu sabie de foc în mâna dreaptă și cu picioarele goale. Conf. Le C-te de Grimoüard, op. cit., Tom. III, pag. 221.

5) Iar în imnul heruvimic din Sâmbăta cea mare, Biserica cântă că înaintea lui Iisus merg Heruvimii cei cu ochi mulți (πολυόμματα) și Serafimii cei cu câte 6 aripe (ἑξαπτέρυγα). Dar în Biserica din comuna **Spineni,** cătunul Vineții de jos, județul Oltul, unde m'am născut eu, Heruvimii sunt făcuți în chipul unui cap de om fără barbă, acoperit de 2 aripe lungi împodobite cu colori; iar Serafimii sunt în forma unui cap de om, cu 6 aripe presărate cu ochi. (Autorul).

cepătoriile (ἀρχαί), *arhanghelii* (ἀρχάγγελοι) *şi îngerii* (ἄγγελοι). Începătoriile şi arhanghelii se închipuesc într'o bogată armătură ostăşească, având coifuri pe cap, pieptare de metal, fiind încinşi cu brâne de aur, ţinând în mâini pălăşti şi sulite, şi având o încălţăminte bogată [1]). Cele mai dulci şi blânde figuri, sunt ale îngerilor în înţelesul propriu al cuvântului. Aceştia se zugrăvesc în chipul unor tineri în stihare luminoase, sau în haine lungi, largi şi subţiri. Ei sboară în aer, ori umblă pe pământ, ţinând în mână o sabie, ori o stâlpare de finic, sau un instrument [2]). Dionisie Areopagitul adaogă că treptele inferioare îngereşti, primesc cunoştinţa despre lucrurile dumnezeeşti, de la treptele superioare; iar acestea ca mai apropiate de Dumnezeu, primesc învăţături despre misteriile dumnezeeşti, de la însuşi Dumnezeu [3]).

b) **Diavolii** (διάβολοι) sau îngerii răi, erau şi ei buni la început, dar trufindu-se şi voind să fie asemenea lui Dumnezeu, ori chiar să se ridice d'asupra lui [4]), ei s'au abătut cu aceasta de la scopul creaţiunei lor, şi de aceea sunt infinit nefericiţi. Sfânta scriptură 'i numeşte pe ei, *spirite rele* [5]), *spirite necurate* [6]), *demoni sau draci* [7]); iar mai marele lor se cheamă, *diavol* [8]), *ispititor* [9]), *satana* (שָׂטָן), ş. a. [10]). Numărul diavolilor e foarte mare şi apostolul Pavel desparte treptele lor în căpetenii, domnii, stăpâniri [11]); iar evangelistul Luca spune că ei au o împărăţie a lor [12]). Pe cât îngerii buni sunt folositori oamenilor, pe atât diavolii sunt răufăcători.

---

1) Pe arhanghelul Gavriil îl aminteşte pentru prima oară Daniel în Cap. 8, v. 16; de asemenea şi pe arhanghelul Mihail tot Daniel în Cap. 10,13. Iar în Apocalipsă cap. 12,7, se descrie arhanghelul Mihail luptându-se cu Draconul-diavol, aşă adică cum îl zugrăvim pe icoane.

2) Nu de mult timp, descoperindu-se în ruinele vechei **Ninive** o tabelă scrisă în cuneiforme, s'a descifrat acolo teogonia asiriană cu 7 zei supremi, 50 zei mari ai cerului şi ai pământului; 300 spirite (îngeri) cereşti; 600 spirite pământeşti. (Conf. Louis Jacolliot, Moïse, Manou, Mahomet, 1880, Paris, pag. 306). Contrarii încearcă a dovedi o asemănare între această teogonie şi dogma creştinească despre existenţa îngerilor. Un studiu însă comparativ făcut cu seriozitate, înlătură cu desăvârşire încercarea contrarilor creştinismului.

3) Foarte frumoasă este iconografia celor nouă cete îngereşti, acolo unde ea se află complectă şi bine zugrăvită, aşă cum am văzut d. e. aceasta în anul 1904, în Biserica mânăstirei **Iviru** din Muntele Athos. Bisericele noastre româneşti, nu conţin complectă această grupă a cetelor îngereşti. De dorit ar fi a se zugrăvi complectă pe cupola cea mare a naosului, de meşteri iscusiţi şi cunoscători în cele bisericeşti. (Autorul).

4) Augustin. De genes. c. 13. Conf. Greg. de Naz. Carm. VI. Ambros., Epist. 84.

5) Luca 7,27.

6) Mat. 10,1.

7) Mat. 13,24.

8) I Petr. 6,8.

9) Mat. 4,3.

10) Apocal., 20,2. Conf. Alexiu Comoroşanu, Dogm. ortod., Partea spec., Cernăuţi 1889, pag. 263.

11) Colos. 2,15. Efes. 6,12.

12) Luca 11,18.

Icoana căderei ingerilor din mândrie[1]), se zugrăveşte făcând chipul lui Histos pe ceriu, şezând ca un împărat pe scaun cu evanghelia în mână, pe care sunt scrise cuvintele: *«Văzut-am pe Satana ca un fulger căzând din cer»*. Împrejurul lui Hristos oştile îngereşti stau cu frică; iar arhanghelul Mihail în mijlocul lor stând şi el umilit, le arată pe Hristos zicând: *«Să stăm bine, să stăm cu frcă»*. Jos pe pământ sunt munţi; iar între aceştia o prăpastie adâncă în care intră cei căzuţi. Din ceriu se văd îngeri

Căderea îngerilor după modelul pictorului L. Giordano.

căzând în pâlcuri, dar ei tot au chipul îngeresc, puţin însă cam schimbat. Sub aceştia sunt alţi îngeri mai întunecaţi; mai jos alţii negrii; apoi de desubt pâlcuri cu îngeri jumătate draci; iar alţii au chipuri de draci uriţi şi negrii. De desubtul tuturor în *Tartar*, stă legat în lanţuri **Lucifer,** diavolul cel mare, negru, cu coarne, schimonosit, oribil mai mult de cât toţi.

1) Sirah 10,13: „Inceputul păcatului este trufia". Comp. Apoc. 12,7. Athan. c. Mare, Cuvânttare despre virginitate. Conf. Ambros., Epist. 84.

Diavolii, în chipuri singuratece, se zugrăvesc în formă de *şarpe* [1]), ori de *bălaur* mare, sau de *dracon* (şarpe cu aripe [2]). Se mai zugrăvesc sub figură de animale desfigurate, le *țapi* cu urechi mari, cu părul lung și bățos, cu gura mare și eșind foc din ea, cu coarne în frunte, cu *coadă* pocită, cu unghii, *ghiare*, și cu căutătura cruntă. Dar demonii se închipuesc șisub forma pasărilor de coloare neagră, cu *picioare lungi*, cu gât diform, *cioc lung*, și cu aripe întinse [3]). Adesea ori diavolul se face și în forma unei femei, aripată diform, goală dar acoperită la coapse, cu părul despletit și cu ghiare la picioare. Nu arare ori se zugrăvește *Lucifer* cu corp de om, dar cu capul de animal degenerat, cu nasul încovoiat, cu aripe, cu ghiare lungi și ascuțite; ori se închipuește având figură de om cu multe fețe, cu coarne, cu păr pe el și legat în lanțuri. După cum vedem, aceste spirite rele au chipuri înspăimântătoare, pentru că Biserica a căutat să depărteze pe creștin de la păcat, punându-i înainte aceste forme ale diavolului, care are întru a sa stăpânire pe cei păcătoși.

Moartea se zugrăvește în spiritul acestor cuvinte din Apocalipsă: *«Și am văzut, şi iată un cal galben, şi numele celui ce şedea pe cal erà moartea; şi iadul urma după ea. Şi li s'a dat putere peste a patra parte a pământului, să omoare cu sabie, cu foamete şi cu moarte, și prin fiarele pământului»* [4]). Pe temeiul acestui citat, Moartea se închipuește cu arc în mână, ori cu coasă și șade pe un cal slab ce fuge repede. Moartea se mai înfățișează sub figura unei femei sburând în aer cu părul vâlvoiu, ochii sperioși, gura strâmbă, cu aripe și cu coasa in mână, căutând cu lăcomie să adune cât mai multe victime. Sau se reprezintă în forma unui om având chipul unui **schelet** cu craniul gol, din care se văd mai mult dinții. Adesea ori Moartea are tipul unei femei de coloare galbenă, urîtă la chip, cu părul despletit, și cu coasa în mână [5]).

c) **Raiul** cu frumusețea lui este descris în cartea Facerei, Cap. 2, v. 8, în următorul mod: *«Şi Dumnezeu a sădit grădină în țara Eden* (גַּן־בְּעֵדֶן [6]), *despre răsărit, şi în aceasta*

1) Fac. 3,1.

2) Apoc. 12.7.

3) Didron, Icon. crét., Hist. de Dieu, pag. 447, Paris, 1843.

4) Apoc. 6,8.

5) De altfel la Evrei şi la Greci, în vechime, tot cam aşà erà descrisă Moartea.

6) Cuvântul „Paradis" (παράδεισος, Cânt. Cânt. 4,13), întrebuinţat adesea ori în limba română, e de origină veche **persană** ori **bactriană** şi însemnează „grădină". În ebreeşte cuvintele גַּן şi פַּרְדֵּס se traduc în româneşte cu „grădină" ori „raiu". Orientalul totdeauna şi-a găsit culmea fericirei în grădinele cu flori şi fructe, şi apoi străbătute cu isvoare de apă curgătoare.

Cicerone ne spune în cartea sa „De senectute", cap. XVI, că însuşi Ciru marele împărat al Perşilor († 530 a. Hr.) îşi făcea singur planul grădinelor sale imperiale şi sădea într'însele pomi şi arbori. El spunea cu mândrie supuşilor săi

pus el pe omul (הָאָדָם) *pe care l'a făcut. Şi Dumnezeu, făcu să răsară din pământ tot felul de arbori frumoşi la vedere şi buni la mâncare».* Iar apostolul Pavel zice despre raiu: «*Acum* (în lumea aceasta) *vedem* (pe Dumnezeu) *ca prin oglindă şi în ghicitură; atunci* (în raiu) *faţă către faţă*[1]). Acolo în paradis, după cum cetim în Apocalipsă, «*va şterge Dumnezeu toată lacrima de la ochii lor, şi moartea nu va fi, nici plângere, nici strigare, nici durere*»[2]). Biserica ortodoxă cere de la Domnezeu ca sufletele celor încetaţi din viaţă, să fie aşezate în locuri cu verdeaţă (εἰς τόπον χλοῆς), în locuri de odihnă, unde nu este durere, nici întristare nici suspin, ci viaţă fără de sfârşit.

Pe sprijinul acestor citate, *raiul este înfăţişat* sub chipul unei **grădini** încungiurată cu zid. La poarta raiului, apostolul Petru ţine o chee ca să deschidă uşa[3]). În mijlocul raiului stă Maica Domnului pe un jeţ de aur; iar de o parte şi de alta sunt doui îngeri îmbrăcaţi diaconeşte şi plecaţi spre dânsa. În dreapta sfintei Fecioare se află tâlharul de pe cruce, căruia Domnul i-a făgăduit că «*astăzi vei fi cu mine în raiu*»[4]); în stânga ei se află cele cinci fecioare înţelepte[5]). Mai jos, bătrânul Avraam ţine sufletul lui Lazăr cel sărac pe genuchii săi[6]); de a dreapta lui Avraam stă Isac şi în stânga Iacov, amândoui patriarhi bătrâni şezând pe scaune întorşi puţin spre Avraam. De desubtul picioarelor lor, curg cele patru rîuri *Fison, Ghihon, Tigru* şi *Eufrat*[7]). În mijlocul raiului, este un pom mare plin cu roade frumoase. Mulţimea fericiţilor din acest loc, este despărţită în cete, având fie care o bucurie spirituală nesfârşită.

În afară de zidul paradisului, se zugrăvesc cele cinci fecioare nebune cu candelele lor stinse. Iisus Hristos stă în apropiere pe înfricoşatul său scaun; Adam şi Eva şed în genuchi căutând spre Iisus Hristos, şi mulţimea popoarelor aşteaptă sentinţa dată lor de Domnul. Raiul se zugrăveşte în vestibulul Bisericei[8]), spre **nord** de uşa intrărei, pentru a privi creştinul neîncetat recompensa faptelor bune.

---

uimiţi de frumuseţea grădinelor împărăteşti: *„Eu am făcut acest plan, aceste şiruri drepte de pomi, aceste despărţituri. Mulţi dintre aceşti arbori au fost sădiţi de mâna mea".*

Iar cuvântul **„Eden"** se crede a fi de origină **babiloneană** şi însemnează „plăcut". De aci a trecut şi în limba evraică şi apoi în alte limbi. Iată cum cetim în cartea Facerei II,8:

וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃

1) I Cor. 13,12.
2) Apocal. 21,4.
3) Mat. 16,19.
4) Luca 23,43.
5) Mat. 25,1.
6) Luca 16,19.
7) Fac. 2,11. Conf. Ghenadie, Iconogr., op. cit., pag. 87.
8) In secolul V Nartica interioară, se mai chema în unele locuri şi παράδεισος, pentru că aci erà zugrăvit raiul.

d) **Iadul** este acel loc de nefericire pregătit pentru acei către cari se îndreptează cuvintele Domnului: *«Duceți-vă de la mine, blestemaților, în focul cel veșnic, carele este gătit diavolului și îngerilor lui»* [1]). Sfânta scriptură ne spune apoi că *«Acolo va fi plângere și scrâșnirea dinților»* [2]).

Iadul se închipuește făcând pe Satan în forma unui **bălaur** mare, din a cărui gură ese pară de foc. Mulțimea de lume păcătoasă, merge în pâlcuri, ca să intre în gura acestui colos. În pântecele acestuia, se văd chinuindu-se în foc, cete de tirani, judecători nedrepți, adulteri, femei fermecătoare, iubitori de argint, tâlhari, ucigași de oameni, eretici, hulitori de cele sfinte, arhierei, preoți, călugări, dascăli, și tot felul de păcătoși. Nefericiții din iad, sunt amestecați în văpaia focului nestins, unii până la gât, alții până la piept, iar la unii se vede din foc o mână ori un picior. Diavolii muncesc fără preget pe acești ne norociți [3]).

În apropiere de iad se zugrăvește *cumpăna dreptăței* ținându-se de o mână nevăzută; în o parte a cumpenei se vede o basmă; iar în cealaltă o piatră de moară, închipuindu-se cu aceasta faptele bune și rele, și cântărirea lor cu o absolută dreptate [4]). Iadul se înfățișează în vestibulul Bisericei, spre **sud** de ușa intrărei, ca să vadă omul răsplata păcatului.

§ 37.

Zugrăveala steagurilor bisericești.

Istoricul Eusebiu ne spune în «Viața Marelui Constantin», că acest împărat mergând cu oștile sale în contra lui Maxențiu (an. 312), i s'a arătat pe la amează d'asupra soarelui o cruce strălucitoare pe care ceti cuvintele: «ἐν τούτῳ νίκα» în aceasta biruește [5]). Apoi în noaptea viitoare, s'a arătat Domnul în vis lui Constantin și l'a învățat ca să facă crucea ca semn biruitor în războaie. Împăratul ascultând de porunca lui Hristos, orândui să se facă un steag după modelul pe care-l văzuse în vis. Eusebiu descrie astfel acest obiect prețios: *«Am văzut steagul* (λάφυρον, labarum, vexillum), *făcut de argintari din porunca acestui îm-*

---

1) Mat. 25,41. Mar. 3,29; 9,44; 2 Tes. 1,9; Apoc. 14,11; 20,10.
2) Mat. 22,13.
3) La Evrei „Iadul" se cheamă *șeol* (שְׁאוֹל sau שְׁאֹל). Comp. Prov. 9,18 Is. 38,10. El eră așezat în adâncimi întunecoase.
4) Ghenadie, Iconogr., op. cit., pag. 88. Dintre apuseni, poetul italian **Dante Alighieri** († 1321) a fost acela care a descris în „Divina comedie" iadul și raiul în coloritul cel mai fantastic. Pictorii apuseni, s'au inspirat mult din imaginațiunea lui Dante, în desemnarea și compunerea acestor icoane.
5) Euseb., Viața lui Constantin, Cartea I, cap. 28.

para, şi-mi este uşor a arăta aci figura lui, zice istoricul. *Este ca o suliţă acoperită cu plăci de aur care are o vargă în curmeziş, aşà ca să facă semnul crucei. În vârful suliţei este o coroană împodobită cu aur şi pietre scumpe. Numele Mântuitorului este însemnat pe această coroană prin cele d'intâiu două litere* (☧ =Χριστός[1]), *din cari cea de a doua este puţin tăiată. Împăraţii au purtat pe urmă aceste două litere pe coiful lor. Apoi este un văl de purpură legat de varga pusă în curmezişul suliţei. Acest văl este de formă patrată şi acoperit cu mărgăritare a căror strălucire isvorăşte multă mirare. Fiind că suliţa este foarte înaltă, ea are în josul vălului icoana împăratului şi a fiilor săi făcută în aur numai pe jumătatea corpului. Constantin s'a acoperit totdeauna în răsboiu cu acest steag ca cu un scut, şi a poruncit să facă altele asemenea, pentru a le purta în toate armatele sale»*[2]).

Când împăratul Constantin a pornit răsboiu în contra lui Maxenţiu, de şi aveà armata mult mai mică de cât acesta, totuşi a eşit biruitor cu puterea crucei, a intrat în Roma cu triumf şi a poruncit ca în viitor crucea să nu lipsească din palatul său; iar steagul în forma crucei să fie purtat totdeauna în fruntea oştilor sale. De şi criticii cred că aceste fapte minunate s'au introdus mai târziu în scrierea lui Eusebiu, totuşi ei nu au probe pentru susţinerea credinţei lor.

Eusebiu afirmă că pretutindenea pe unde se purta acest steag, Constantin eşea victorios în contra duşmanilor săi[3]). De aceea împăratul chiar alese din armată 50 de bărbaţi pioşi, pentru a purta acest semn al biruinţei[4]). Urmaşii lui Constantin au păstrat cu sfinţenie forma acestui steag, şi câte odată îi făcură chipul pe însăşi monedele lor. Dar **Iulian** Apostatul († 363) având duşmănie în contra Bisericei, a desfiinţat monogramul steagului, însă a fost iarăşi introdus în timpul succesorului său Iovian.

Socrat istoricul mărturiseşte că pe timpul său, adică în secolul V-lea, steagul lui Constantin erà păstrat în palatul împărătesc din Constantinopole ca o relicvă sfântă[5]); iar unii dintre scriitori, adaogă că acest obiect s'a ţinut în reşedinţa imperială bizantină până prin secolul IX-lea.

Purtătorii steagurilor împărăteşti se chemau **draconarii,**

1) Monogramul lui Hristos, în acest chip se găseşte şi pe monedele Marelui Constantin.

2) Euseb. Viaţa lui Constantin, op. cit., cap. 31. Conf. Eusevie Popovici, Istor. Biser., trad. de Athanasie al Râmnicului şi Gherasim al Argeşului, Bucureşti, 1901, Vol. I, pag. 383.

3) Euseb. Vita Const., l. I, c. 31.—Conf. Vita Const., l. II, c. 7.

4) Euseb. Vita. Const., l. II, c. 8.

5) Socrat. Hist. eccles., l. I, c. 2. De altfel Socrat istoriseşte vedenia lui Constantin, aproape cu aceleaşi cuvinte, pe cari le găsim şi la Eusebiu.

pentru că pe aceste obiecte, între alte insignii, se zugrăvesc și chipul draconului, adică al șarpelui aripat. Se mai numeau purtătorii steagurilor și **stavrofori** pentru că crucea era fixată în vârful steagurilor.

Biserica primi și ea forma steagului lui Constantin, însă cu oare care modificări, punând adică crucea în locul coroanei împărătești, și orânduind ca pe pânza acestui obiect să se zugrăvească cele mai cunoscute subiecte și figuri din creștinism s. e. Buna Vestire, Ioan Botezătorul, Botezul Domnului, ierarhul Nicolae, sfinții trei Ierarhi, ș. a. Steagurile se poartă înaintea credincioșilor la procesiuni bisericești, la aducerea sfintelor relicve dintr'un loc în altul, la înmormântări și diferite ocaziuni solemne. Prezența acestor stindarde, dau o strălucire sărbătorească, ori o semnificare întristătoare procesiunilor religioase, și ele se poartă cu un deosebit respect.

Ca parte simbolică, *steagurile însemnează biruința creștinismului în contra păgânismului.*

§ 38.

Înţelepţii păgâni şi Sibilele în pictura bisericească.

Pentru a se adeveri originalitatea și însemnătatea creștinismului, învățații și părinții bisericești, au cercetat între altele și cele zise de profeții Vechiului Testament, cu privire la venirea lui Hristos și noua sa religiune, și s'au încredințat cu toată lumea creștină, că aceste profeții s'au îndeplinit întocmai. De aceea, cu drept cuvânt, profeții fură zugrăviți încă din vechime în Bisericile creștine, împreună cu părțile din textele lor mesianice.

a) Dar vechii scriitori bisericești greci și latini, aflară și în scrierile **filosofilor** mari, preziceri relative la Mântuitorul și Biserica sa, și pentru motivul acesta, în timpul posterior după pilda îndeosebi a marelui pictor **Panselin**, îi zugrăviră și pe ei pe murii exteriori ai Bisericei, și în unele țări, chiar în lăuntru și anume în cupolele acestor sfinte locașuri. Panselin recomandă cu toată căldura pictarea acestor înțelepți. Ei fură zugrăviți în mânăstirea Iviru din muntele Athos, în unele Biserici din Germania, din România s. e. pe «Biserica cu Sfinții» din București (Calea Moșilor), pe «Biserica Mirăuților» din Suceava, pe cea din comuna **Spineni,** cătunul Vineții de jos, județul Oltul, pe Biserica sfântul Nicolae din Iași, etc.

Cei 7 filosofi greci cari s'au strecurat în pictura bisericească se zugrăvesc astfel:

1. *Solon Atenianul* († 559 a. Hr. în Cipru) ținând în mână textul acesta: *«Și eu vă zic, că va veni oare care pe acest pământ... va sfărâma hotarul cel fără vindecare... și spre înălțime se va spânzura suferind».*

2. *Tucidide istoricul* (395 a. Hr.) cu textul acesta: *«Dumnezeu este lumină spirituală şi lui i se cuvine laudă... el este singurul Domn şi creatorul universului».*

3. *Platon* († 347 a. Hr.) cu acest text: *«Vechiul este nou şi noul este vechiu... una se împarte în trei, şi trei în una»* [1]).

4. *Aristotel* († 322 a. Hr.) cu textul acesta: *«Cel bătrân tânăr, şi tânărul bătrân; Tatăl în Fiul şi Fiul în Tatăl».*

5. *Apoloniu din Rodos* († 196 a. Hr.) cu textul: *«Eu vestesc în trei pe un singur Dumnezeu stăpânitor, al cărui necreator Cuvânt, va fi conceput de o fecioară nevinovată».*

6. *Filo din Larissa* (n. a. 120 a. Hr.) având acest text: *«Acesta păşeşte peste cerul cel mare şi răspândeşte o lumină veşnică şi un foc nemuritor».*

7. *Plutarh* (n. a. 48 a. Hr.), ţinând acest text: *«Mai presus de Cel peste toate nu se cugetă alt ceva...că înţelepciunea şi Cuvântul lui Dumnezeu cuprinde marginile pământului».*

Unii din aceşti filosofi sunt înlocuiţi cu Sofocle ori Pitagora. Filosofii se zugrăvesc fiind îmbrăcaţi în haine clasice cu coroane pe cap, şi poartă în mâna dreaptă pergamente cu textele mai sus arătate [2]).

l) **Sibilele** (Σιοῦ βουλή — Θεοῦ βουλή — Σιβύλλα — voinţa lui Dumnezeu), iarăşi nu lipsesc din unele picturi mai vechi bisericeşti. Sibilele se chemau la Greci şi la Romani femeile cărora se atribuea cunoştinţa viitorului şi inspiraţiunea zeilor. Lumea venea şi le consulta în diferite nevoi. Ele dau oracolele lor în termeni vagi şi echivoci. Cei vechi nu sunt de acord în privinţa numărului lor. Unii credeau că sunt 10 la număr; alţii 12, ori mai multe, sau şi mai puţine. Aceste preotese păgâne, între altele, au prevestit, chiar după afirmaţiunea unor scriitori bisericeşti, naşterea, viaţa şi învierea lui Hristos. Din versurile *autentice* sau *apocrife* cari au rămas de la aceste prezicătoare, *au constatat unii dintre vechii scriitori bisericeşti răsăriteni şi apuseni,* că 12 sibile, din cele 3 părţi ale lumei, au prevestit divinitatea, timpul venirei în lume, naşterea, viaţa, patimile, învierea şi mărirea Mântuitorului. Pentru aceea, cu începere din evul mediu încoace, aceste sibile se găsesc zugrăvite pe păreţi, pe marmoră, pergament, ş. a., în Bisericile franceze din *Sens, Clamecy, Autun,* precum şi în alte Biserici din diferite ţări. Pe păreţii exteriori ai *«Bisericei cu sfinţi»* din Bucureşti (calea Moşilor), încă nu lipsesc sibilele [3]).

1) Conf. Ghenadie al Râmnicului „Iconografia" op. c., pag. 76–77. Arhiem. Dr. Elie Miron Cristea „Iconografia", op. c., pag. 120–122.

2) Conf. Ghenadie al Râmnicului „Iconografia", op. c., pag. 76–77. Arhiem. Dr. Elie Miron Cristea „Iconografia", op. c., pag. 120–122.

3) *„Biserica cu sfinţii"* e zidită în finele secolului XVII de *Popa Fierea* din Bucureşti, care se făcu apoi călugăr, luând numele de *Filotei*. Din cauza sibilelor zugrăvite pe afară ca şi la alte Biserici din ţară, Biserica a purtat numele de *„Biserica cu Sibilele"*; iar mai târziu Bucureştenii nepricepând cuvântul de *„Sibile"* au botezat-o cu numele de *„Biserica cu sfinţii"*. (Autorul).

Cele 12 Sibile arătate în Iconografia bizantină «Ἡ ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφείας» [1]), se inchipuesc în aceste feluri :

1. *Sibila persiană*, ține în mână un felinar. Ea rostește acest text: *«Iată va veni ziua cea prea luminoasă, în care Domnul cel de veci, pentru păcatele tuturor va fi trimis și după trup va viețui»*.

2. *Sibila libică*, ține o lumină aprinsă, rostind aceste cuvinte: *«Proorocul cel din marginile de sus, prin nouri din fecioară curată se va naște, și pe noi cu Dumnezeu Tatăl ne va împăca»*.

3. *Sibila himerică*, de la Marea Neagră, poartă un corn, ca și cum ar bea din el un copil și zice aceste cuvinte: *«Fecioara*

Pitia de la vechiul Templu din orașul Delfi (Grecia), numărată în rândul Sibilelor, cade în extaz și rostește sentințe cu privire în viitor.

în veacul cel tânăr, va fi întru cinste omului, și noi toți o vom cinsti pe dânsa. Pe împăratul îl va ține în mâini, căruea îi vor aduce daruri, cei trei crai drept credincioși».

---

1) Chiar și vechii scriitori bisericești se provoacă la oracolele sibiline pentru scopuri de pietate creștină. *Teofil* episcopul Antiohiei († d. a. 180) în scrierea sa „Către Autolic" (Πρὸς Αὐτόλυκον) în trei cărți, în capitolul 3 din cartea II a scrierei, se duce la zisele în versuri ale unei Sibile, ca să dovedească deșărtăciunea zeilor păgâni. Iată ce zice Sibila în versurile ei: *„Dacă zeii ar naște fii și ar rămânea nemuritori, s'ar fi născut mai mulți zei de cât oameni"*.

Iar în capitolul 36 al cărței II din aceeași scriere, Teofil reproduce versurile aceleeași Sibile ca să arate cum să se teamă omul de Dumnezeu. Iată cuvintele

4. *Sibila de la Cume*, în Italia, ține o esle, cu acest text: «*Va primi pe el trup omenesc... pe fecioara o va lua de 'i va fi lui maică*» [1]).

5. *Sibila de la Samos*, poartă un leagăn și privește primul somn a lui Hristos, zicând: «*Iată va veni în lume, către noi, Domnul cel bogat din ceruri, naște-se-va din Stăpâna, Maica fecioară*».

6. *Sibila eritreică*, de la Marea Roșie, poartă un trandafir alb înflorit, și un boboc de trandafir alb, arătând Buna Vestire cu aceste cuvinte: «*Și înger va veni ei din înălțime, zicându-i să se bucure de nașterea cea mai pre sus de fire*».

7. *Sibila europeană*, ține o sabie, prezice omorul pruncilor și fuga în Egipt, rostind textul acesta: «*In lume va veni Cuvântul cel din veci... și va trece prin munți și prin văi mari, și va fi aici nu puțină vreme*».

8. *Sibila tiburtinică*, prooroceşte palmele date lui Hristos în timpul patimilor. Ea mai arată că Betleemul va fi locul de naștere al lui Hristos [2]).

9. *Sibila Agripa*, ține în mână un biciu și prooroceşte biciuirea lui Hristos.

10. *Sibila delfică*, ține o cunună de spini prezicând încununarea lui Hristos.

11. *Sibila de la Helespont* ține o cruce proorocind răstignirea lui Hristos.

12. *Sibila frigiană* poartă un steag, semnul învierei lui Hristos.

Cele mai renumite Sibile erau cele din Eritreea și cele din Cume [3]). Cea din urmă care purta nume ca *Demofila, Herofila, Manto, Amaltea*, ș. a., se crede că a venit la Roma în timpul regelui Tarciniu Priscul († 578 a. Hr.) și i-a vândut acestuia cărtile sibiline cu cuprinsul viitorului Romei. Tarciniu le păstră în Capitoliu, încredințându-le la doui preoți [4]).

Sibilei: „*Oameni muritori formați din carne, cari sunteți chiar nimicul... nu tremurați oare și nu vă temeți de Dumnezeu care privește la voi?*“ Și urmează apoi un întreg capitol cu zisele Sibilei, pentru a lumina pe păgânul erudit Autolic despre credința creștină, pe care o batjocorea acest păgân.

La oracolele sibiline se mai provocară pentru apărarea creștinismului și acești scriitori răsăriteni: Iustin Martirul (Cohort. ad Græc. § 37), Tațian (Adv. Græc. § 41), Atenagora (Legat. § 30), Clement Alexandreanul și Origen (Contra Celsum). După acești scriitori, orientalii nu se mai îndreptară la autoritatea sibilelor.

Iar latinii cari se întemeează pe texte sibiline în lupta lor cu păgânii fură aceștia: Tertulian (De pallio II), Arnobiu (contra Gent. l. I), Lactanțiu (De divin. instit. l. I), Ieronim (contra Jovinian.), Augustin (De civit. Dei l. XVIII, c. 23), etc.

Dar și autorul Constituțiunilor apostolice, în cartea V, cap. 7, îndeamnă pe păgâni să cetească cele zise de Sibilă pentru învierea morților.

1) Despre Sibila de la Cume, cetește „Titi Livii Historiæ“, lib. I, cap. 7.

2) Ghenadie al Râmnicului „Iconografia“, op. c., pag. 78–80. Asem. Dr. Elie Mirom Cristea, „Iconografia“, op. c., p. 122–124.

3) Conf. Titi Livii, Historiæ, lib. I, cap. 7.

4) Cărțile sibiline erau consultate la diferite nevoi ale Romei, căci se

Sibilele se zugrăvesc în pictura bisericească cu veşminte foarte bogate, presărate cu pietre scumpe şi împodobite cu fireturi de aur, argint şi mărgăritare. Rochia, mantia, tunica tăiată la o parte, sunt una mai frumoasă de cât cealaltă. La trup Sibilele sunt mari, expresiile puternice, în anii tinereţii, pline de putere morală şi încărcate de frumuseţe fizică [1]).

§ 39.

Pictura religioasă la Români.

Iconografia bisericească a influenţat atât de mult asupra picturei profane la poporul românesc, în cât caracterul religios se zăreşte în amândouă direcţiunile până pe la jumătatea secolului XIX-lea. Legăturile religioase, politice şi culturale ce au existat totdeauna între Constantinopole şi România, au făcut ca pictura religioasă bizantină să se strecoare prin secolul XIV în ţările române, şi să prindă aci o trăinicie neştearsă. Ori ce încercări picturale venite din apus, n'au putut să prindă rădăcini între locuitorii acestor ţări.

1. În secolul XIV-lea şi adică pe timpul lui Mircea cel Mare (1386–1418), întâlnim în Oltenia pe sfântul *Nicodim*, înzestrat cu meşteşugul zugrăviei; dar ceva mai de aproape despre valoarea lucrărilor sale picturale, nu putem să spunem nimic amănunţit,

---

găseau într'însele, se zice, totdeauna preziceri folositoare. Înainte cu un an de dictatura lui Silla († 78 a. Hr.) a ars Capitoliul împreună cu aceste cărţi. Senatul Roman a trimis îndată în oraşele Italiei şi ale Greciei pentru a culege iarăşi prezicerile sibiline. S'a făcut aşà dar o nouă culegere; însă aceasta a dat ocaziunea a se fabrica un mare număr de cărţi, şi aşà aceste preziceri au perdut mult din respectul ce li se da odinioară. Dar şi această din urmă culegere a fost arsă în anul 399 d. Hr. de vandalul *Stillicon* generalul lui Honoriu.

Şi astăzi se află o culegere de versuri greceşti sub titlul de *„Oracole sibiline"*, cari arată în amănunţime nu numai destinele Romei, dar şi principalele evenimente ale venirei lui Hristos. Oracolele acestea au fost imprimate în anii 1545 la Birken, în 1599 la Paris, în 1689 la Amsterdam, apoi în 1841 la Paris în 2 volume, şi la 1853 în Lipsca în traducere germană. Conf. Ghenadie al Râmnicului, „Iconografia", pag. 78–80, şi Dr. Elie Miron Cristea, „Iconografia", pag. 122–124.

1) Atât cei 7 înţelepţi cât şi cele 12 sibile n'au nici un caracter de sfinţenie în creştinism, şi nu se pot nici pe departe a se asemăna cu profeţii Vechiului Testament.

Grecii evului mediu şi mai ales pictorii greci ai acelui timp, în dorul lor de a prea mări creştinismul, şi cu deosebire trecutul neamului lor, căutară la cei 7 filosofi şi la cele 12 sibile, texte despre venirea lui Mesia, şi crezură că le-au aflat, aşà după cum cum am văzut mai sus.

Eu însă cred că aceste texte, sunt întocmite de scriitori păgâni înainte de era creştină pe citate din Vechiul Testament şi maxime păgâne; iar după ivirea creştinismului se mai îmbogăţiră de creştini până în finele secolului II şi cu citate din evangelii. Leagănul textelor sibiline a fost poate **Alexandria**, unde se cultiva tot felul de ştiinţe. ***Nu este bine însă a se amestecoa in pictura bisericească filosofi şi sibile păgâne, cu sfinţii Bisericei şi cu subiecte biblice.*** (Autorul).

pentru că din icoanele sale, nici una nu a ajuns până la noi [1]). Ctitorii de pe zidurile Bisericilor vechi românești, au chipurile tot în felul icoanelor. Așă, dacă privim figura lui *Alexandru cel Bun* (1401—1433 [2]) și a lui *Ștefan cel Mare* (1457—1504), zugrăvite pe murii sfintelor locașuri construite de acești Domni ai Moldovei, ne încredințăm că tablourile lor prea puțin se deosebesc de o icoană. Tot așă *Neagoe Basarab* (1512—1521), soția sa *Despina* și fiii lor, zugrăviți în nartica Bisericei din Curtea de Argeș, au coroane pe cap, portul bizantin și lipsă de mișcare în ținuta corpului, ca și iconografia ce împodobește monumentul făcut de piosul Voevod [3]). Pictorul acestor lucrări a căutat prea puțin să reproducă realitatea chipului; el însă a încercat mai mult să arate sentimentul pietății prin inflexibilitatea corpului. La Voevozii vechi zugrăviți de obiceiu la ușa de la intrarea în Biserică, se observă în general, coroane mari pe cap, trăsurile fizionomice regulate, mustața mică, părul lung, buclat și lăsat pe spate. Ei țin în mână cu Doamnele lor, iar adesea ori și numai singuri, Biserica ce au zidit, ori țin numai chivotul sfântului locaș.

Cu cât ornamentarea sculpturală e întru totul mărginită în Bisericile românești, cu atât păreții lor sunt bogat împodobiți de sus până jos cu picturi religioase. Un vechiu obiceiu **atonit** (al lui Panselin) s'a păstrat la poporul român, de a înfrumuseța adică casa Domnului și pe dinafară și anume pe sub strașină, cu icoane filozofice, profetice, apostolice, sibilice și cu figura morței. Toate Bisericile vechi s'au reînoit în decursul timpului, și s'au zugrăvit din nou, făcându-se cu această ocaziune multe schimbări în pictura de odinioară. Canonul pictural al acestor edificii strămoșești nu a fost altul, de cât cel bizantin adus din muntele Athos. Scopul pictorilor a fost în prima linie de a da chipurilor ținuta **evlavioasă;** iar în ceea ce privește coloritul, umbra, perspectiva și expresiunea realității, toate aceste condițiuni artistice, au fost lăsate în părăsire.

Pictura bizantină atonită a fost adusă în aceste locuri încă din timpul pietăței Domnilor români, când ei închinau averea țărei mănăstirilor din orient. Începătorul acestui fapt a fost Neagoe Basarab care chemă din muntele Athos pe mai mulți învățăcei de ai lui **Panselin,** pentru a zugrăvi Biserica din Curtea de Argeș. Iar pe la anul 1526, Radu de la Afumați (1522—1524 și 1526—1529) ginerele lui Neagoe, aduse în țară pe zugravul *Dobromir* pentru a termina unele picturi ale vestitului monument, și a le da un colorit mai trainic [4]).

---

1) În mânăstirea Neamțul, se păstrează o icoană de mare valoare, trimisă de împăratul bizantin Ioan Paleologul, Domnitorului Alexandru cel Bun pe la începutul secolului al XV-lea. Icoana, după cum am văzut-o eu, în August 1903, este lucrată în stilul bizantin constantinopolitan de pe acele timpuri. (Autorul).

2) A. D. Xenopol, Istoria Românilor, ed. 1896, Iași, Vol. III, pag. 122.

3) A. D. Xenopol, Istoria Rom., op. cit., vol. V, pag. 229.

4) A. D. Xenopol, Istoria Român., ed. 1896, Vol. IV, pag. 177. - Conf. G.

2. Pe lângă lucrările picturale, mai vedem în timpul lui Neagoe şi al succesorilor săi, podoabe bisericeşti lucrate în *cusături de aur şi argint*, pe un fond de mătase colorată ori pe catifea. Cele mai multe din aceste podoabe erau făcute de însăşi soţiele Domnilor şi ale boerilor pentru a fi dăruite sfintelor locaşuri. Obiecte cusute erau cam de acest fel: aere, acoperişuri de morminte, nabedernițe, epitrahire, cingători, veşminte liturgice, icoane, inscripţii, epitafuri ş. a. [1]). De şi chipurile cusute erau în stare de simplitate şi tehnica desemnului lipsea adesea ori, totuşi aceste obiecte cari au devenit rari, sunt de mare valoare pentru noi, întru cât sunt expresiunea artei şi al sentimentului religios din secolul XV şi XVI-lea [2]).

Câte odată însă pictura bizantină se înlocueşte cu cea apuseană, potrivit gustului ce stăpânea pe unii dintre Domnii români. Acest fapt îl vedem pe la anul 1560 când *Alexandru Lăpuşneanu* (1552—1561 şi 1563—1568), cere dogelui Veneţiei ca să-i trimită pictori italieni pentru zugrăvirea Bisericilor din ţară [3]). Pictura rusească încă 'şi a găsit adăpostul câte odată în aceste locuri. La anul 1599 se trimit lui *Mihai Viteazul* (1593—1601 [4]), de către aliatul său *Boris Godunov* ţarul Rusiei (1598—1605). o mulţime de icoane ruseşti şi alte daruri, ca semn al amiciţiei dintre aceşti doui Domnitori [5]).

De şi este greu a închega un istoric lămurit al picturei vechi din ţările române, şi nu este cu înlesnire a arăta numele pictorilor cu lucrările lor artistice, totuşi nu încape îndoeală că pe lângă zugravii greci, italieni, ruşi şi germani se aflau şi meşteri pământeni **români,** despre a căror personalitate nu ni s'au păstrat date biografice. Aşà, în secolul XVII-lea, pe timpul lui Matei Basarab (1633—1654), vedem distingându-se între Români în pictura bisericească, **Popa Vlaicu** din Târgovişte, care a zugrăvit frumoasele iconițe în aquarelă din Evangelia pe pergament a lui Matei Basarab aflătoare astăzi la Academia din Bucureşti. Iar

I. Ionescu-Gion, Istoria Bucureştilor, Bucureşti, 1899, pag. 515. – N. Iorga, Ist. Bisericei Româneşti, Vălenii de Munte, Vol. I, 1908, pag. 130.

1) A. D. Xenopol, Istoria Rom., op. cit., Vol. V, pag. 230.

2) O cusătură scumpă în fire de aur, care reprezintă *Inmormântarea lui Hristos,* s'a descoperit nu de mult timp în Biserica ortodoxă din Rădăuţi. Această lucrare valoroasă a fost dăruită de Alexandru cel Bun Domnul Moldovei în anul 1409, când s'a construit Biserica. Cusătura este intactă şi inscripţia dintr'însa prezintă o deosebită importanţă istorică. Multe obiecte cusute în vechime sunt şi în Muzeul din Bucureşti. Arhidiaconul **Paul de Aleppo** (sec. XVII), vizitând ţara Românească şi Moldova, vorbeşte cu admiraţiune de picturile religioase de pe acele timpuri, din Biserica sfinţilor Trei Ierarhi din Iaşi, din paraclisul postelnicului Constantin Cantacuzino din Moldova, ş. a. Vezi, A. D. Xenopol, Istoria Românilor, ed. 1896, Vol. VIII, p. 164. Iaşi.

3) Gion. Istoria Bucureştilor, pag. 515. Conf. Hăşdeu, Arhiva istor., p. 47.

4) Mihai Viteazul se numeşte şi Mihail II-lea; iar Mihail I (1418–1420) este fiul lui Mircea cel Mare. Conf. A. D. Xenopol, Ist. Rom., Vol. III, pag. 89 şi Vol. VI, pag. 6.

5) A. D. Xenopol, Istoria Românilor, op. cit., Vol. VI, pag. 100.

Nicolae Zugravul cu fiul său **Jitianu** zugravul, încă sunt cunoscuţi în Bucureşti tot pe timpul lui Matei Basarab [1]).

3. În secolul XVIII-lea, **iconarii ruşi** aduc în ţară o mulţime de chipuri religioase zugrăvite pe lemn şi pe pânză, şi **le** desfac cu preţuri mici ca să întunece valoarea produselor româneşti cari erau de multe ori de o valoare reală. Totuşi pentru a se deprinde cu iscusinţă şi pământenii la acest meşteşug, *Constantin Brâncoveanul* (an. 1689 – 1714) trimise câţiva tineri români cu cheltueala sa ca să înveţe pictura în Veneţia. Aceştia înapoindu-se în ţară, se crede că au zugrăvit mânăstirea *«Hurezul»* din judeţul Vâlcea, ce se zidea pe atunci (an. 1690 [2]). Nu putem trece cu vederea nici pe meritosul mitropolit *Antim Ivireanul* († 1716) un iscusit săpător în lemn şi valoros pictor. Meşteşugul său l'a arătat cu prisosinţă în construcţia Bisericei sale «Antim» din Bucureşti [3]).

În acest secol mai găsim în Muntenia pe *Radu Zugravul* zis şi **Dascălul Radu Zugravul** din Bucureşti. Mai de aproape nu-l cunoaştem pe acest bărbat, de cât că pe la anul 1720 îl aflăm lucrând meşteşugul zugrăviei; iar pe la 1802 îl găsim tot în viaţă. De la Radu Zugravul a rămas un preţios manuscript românesc 4⁰ cu 83 pagine scris cu litere cirilice şi cuprinzând o mică şcoală de desemn, *modele de icoane bisericeşti*, rugăciuni, tropare, canoane şi o urare de nuntă. La finele manuscriptului aflăm notiţe după obiceiul bătrânilor, cu privire la cutremure mari, morţi, şi alte evenimente petrecute în zilele lui Radu. Pe noi ne interesează mai mult, icoanele aquarele zugrăvite de dânsul în manuscript cu multă iscusinţă, folosindu-se de stilul bizantin amestecat cu cel german. Dintre icoane mai frumoase sunt acestea: chipul Mântuitorului, sfinţii Trei Ierarhi cu un cap şi trei feţe împreunate, martirismul celor 40 de mucenici, moartea luptându-se cu trei bărbaţi călări şi armaţi, capul sfântului Ioan Botezătorul pe tipsie, sfânta Fecioară Maria în chip de împărătească, punerea în mormânt a Domnului şi o doamnă româncă în haine de vânătoare. Colorile cu cari sunt

1) Conf. Gion, Ist. Bucureştilor, pag. 515, seqq. Pe la finele secolului XVII-lea, aflăm şi în Bucovina pe călugărul *Iov* îndeletnicindu-se cu meşteşugul zugrăviei. De la el a rămas între alte lucrări, şi o icoană a sfântului Nicolae păstrată în Biserica din Rădăuţi. Icoana e zugrăvită la anul 1698. Karl A. Romstorfer, Die Moldauisch-Byzantinische Baukunst, Wien, 1896.

2) Numirea de „Horez" vine de la cuvântul *„ciuhurez"* sau *„hurez"* ori *„huhurez"* sau *„ciuf"* o pasăre nocturnă, care se găsea în număr mare prin acele localităţi umbrite de păduri întunecoase. De aci şi-a împrumutat mânăstirea numirea sa, cum şi rîul ce curge pe aci. În vechime mânăstirea erà locaş de călugări; apoi de la 1872, a fost prefăcută în mânăstire de călugăriţe.

Iar Marele logofăt Radu Greceanu, scrie acestea întru a sa Cronică de la anul 1690: *„Intru acest an s'au apucat Măria Sa* (Constantin Brâncoveanu) *de mânăstirea de la* **Hurezi** *din temelie a o face cu multă osârdie şi cheltuială, ispravnic trimiţând pe Pârvul Cantacuzino vel Stolnic de au căutat loc ca acela în care s'au pus temelia de s'au făcut mânăstirea"*.

3) Ghenadie Enăceanu, „Albumul", Bucureşti, 1880.

făcute icoanele sunt scoase din plante de însuși Radu Zugravul; mai bătătoare la ochi sunt aceste colori: roșie, albastră, verde și galben. Chipurile și trupurile sfinților sunt făcute după tipicul muntelui Athos «Ἡ Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφείας» [1]).

Dar afară de acest meșter, mai erau pe timpul său o mulțime de zugravi români și greci cari pictau Biserici și icoane, și treceau meșteșugul lor la învățăceii ce erau pe lângă dânșii. Zugravii aveau mult de lucru și cu reînoirea icoanelor de la Biserici, cărora Turcii le scoteau **ochii.** Starea de neliniște în țară, erà cauza care a ținut pictura și alte meșteșuguri în condițiuni primitive.

În jumătatea a II-a a secolului XVIII aflăm în Iași pe tânărul zugrav grec **Eustatie Altinis,** care venise din insulele Ionice. Pe la anul 1780 fiind în Iași Alexandru Potemkin Feldmareșalul oștilor rusești, a dorit să i se facă o icoană pentru polc. Tânărul Eustatie, făcând icoana cerută, Potemkin a rămas atât de mulțumit în cât a și trimis pe acest meșter în Italia pentru a se rutina în cariera sa. Eustatie reîntorcându-se în Iași iscusit în *gustul italian*, zugrăvì Biserica *Banul* din acest oraș, patru icoane din *vechea mitropolie* sf. Gheorghe ș. a. Apoi intrând în bunele vederi ale mitropolitului Veniamin Costachi (1803—1842, † 1846), fu încuragiat de acest ierarh și ajutat în numeroasele sale lucrări. Lui Eustatie i se atribue și introducerea picturei în **uleiu** în Moldova; dar el murì în anul 1815. Eustatie a zugrăvit multe Biserici și icoane, și a făcut multe portrete ale persoanelor însemnate din acele timpuri.

4. Secolul XIX aduce cu sine deplină siguranță în ființa statului român și propășire în frumoasele arte. Pe la anul 1800 se înființează în București o mică școală de zugrăvie, în care învățau ucenicii meșteșugul acesta de la zugravul **Mincu,** născut în satul Gărdesti din județul Vâlcea. Mincu lucrase pictura în Mitropolia din București, în episcopia Buzăului și a Argeșului [2]). Totuși arta picturei s'a menținut tot prin breasla zugravilor, cari învățau zugrăvia pe ucenicii lor, iar aceștia predau mai departe succesorilor lor, meșteșugul acesta cu tradițiunile lui [3]).

Abia pe la anul 1840 Domnul Moldovei Mihail Sturdza, întocmește un hrisov pentru înființarea de școli începătoare în

1) Acest prețios manuscript al lui Radu Zugravul, a fost găsit de Locotenentul Colonel Papazoglu pe la anul 1860 la un bătrân din mânăstirea **Bunea,** județul Dâmbovița. Apoi de la Papazoglu l'a procurat Mihail Cogălniceanu pentru biblioteca sa. Conf. Gr. G. Tocilescu, Revista p. Ist. Arheol. și Filol., V. I, p. 33, București, 1883. Mânăstirea Bunea situată într'o frumoasă pozițiune muntoasă d'asupra satului „Vulcana", a fost vizitată și de mine în vara anului 1902. (Autorul).

2) V. A. Ureche, Istoria Românilor, T. I, p. 34.

3) În secolul XIX aproape numai elevii lui **Eustatie** au zugrăvit Bisericile din Moldova. Dintre acești elevi cari se ridică la vr'o 20, s'au distins: ***Constantin*** zis ***„cel Mare"*** spre a se deosebì de un alt Constantin care erà mai mic; ***Ioniță Mocanu*** zugravul catapetesmei la sf. Trei Ierarhi (acum restaurată) ș. a.; ***Dumitru Mavrodin*** a zugrăvit catapeteasma și zidul mânăstirei Bistrița

orașe și sate, apoi înființarea unui colegiu în Iași, o academie compusă din **Teologie,** drept și filozofie, o școală de inginerie și în fine *o școală de zugrăvitură* [1]). Roadele acestei școale fură destul de frumoase, pentru că din ea eșiră mulți meșteșugari de Biserici și de icoane religioase. Între alții, germanul *Schiller* și venețianul *Schiavoni*, au fost distinși meștrii ai acestei școale.

Din anul 1841, avem un prețios manuscript românesc, copiat de pe un alt manuscript românesc mai vechiu, ce *George Zugravul*, mai târziu numit shimonahul *Gherontie* († 1863 [2]). Copierea a făcut-o George Zugravul, cum s'a zis mai sus, de pe un manuscript românesc de *«Erminie a meșteșugului zugrăviei»* de proveniență atonită, trăgându-și origina poate chiar din manuscriptul lui Manuel Panselin, pictor iscusit în muntele

---

din județul Neamțul pe la 1821; *Iordache Nicolau* care a instruit vr'o 20 de elevi și a zugrăvit multe Biserici și icoane, între cari și o icoană a Maicei Domnului din muntele Athos; *Ioniță Ouatu* un elev mai slab al lui Eustatie.

Dar afară de elevii lui Eustatie, mai sunt cunoscuți în Moldova și următorii zugravi: *Ioan Balomir* venit din Bucovina în Moldova pe la anul 1818 și a trăit până pe la 1860. Balomir își făcuse studiile în Stuttgart distingându-se în portrete. Paharnicul *Vasile Caritașu* venit tot din Bucovina în Botoșani pe la 1820 unde a murit pe la 1860. Lucrările acestuia sunt caracteristice prin beteala tăiată mărunt și presărată pe fondul aurit al icoanelor. *Ioan Varlaam* venit în țară din Basarabia pe la 1830 și a murit în Iași pe la 1872. El a zugrăvit catapeteasma mânăstirei Golia și pe cea a Bisericei Bărboiu din Iași. *Gheorghe Ulinescu* născut în Dorna de lângă Suceava pe la 1816 și mort în Tecuci pe la 1897. El a zugrăvit peste 30 de Biserici în țară. *Gavrilaș Mavrodin* născut în Roman pe la 1810 și încetat din viață la 1860. Ca sculptor de catapetesme s'a distins V. *Manoliu* născut în comuna Grumăzești din județul Neamțul. El a sculptat peste 80 de catapetesme între cari și pe cea din Biserica sf. Nicolae din Galați.

1) N. E. Idieru, Istoria Artelor Frumoase, op. cit., p. 295–296.

2) Manuscrisul lui *George Zugravul* s'a publicat de către Ghenadie episcopul Râmnicului în anul 1891, sub titlul **„Iconografia"**. Bogăția acestui manuscris ne prezintă un folos deosebit pentru iconografia bisericească și de aceea arătăm aci în rezumat cuprinsul său. Opera zugravului George conține 331 pagine 4°. Pe pagina I-a aflăm icoana lui Dumnezeu Tatăl cu triunghiul pe cap; la pagina 57 găsim icoana răstignirei cu sfânta Fecioară plângând la dreapta crucei, iar sfântul Ioan se află în stânga crucei. Lângă sfântul Ioan găsim pe sutașul Longhin ținând sulița cu care a împuns pe Domnul. La pagina 139 e zugrăvit chipul Maicei Domnului cu pruncul în brațe.

Iar învățăturile zugrăviei scrise în manuscrisul lui George Zugravul sunt înșirate în chipul următor: de la pagina 1–55, găsim sinaxarul celor 12 luni cu numele tuturor sfinților pentru a fi cunoscuți de zugrav. De la pagina 55–83, sunt scrise atributele fie cărui sfânt ce urmează a se închipui în Biserică. De la pagina 83–104 se arată cum să se zugrăvească sfânta Treime, profețiile filozofilor și ale sibilelor păgâne. De la pagina 104–139, aflăm învățături cum să zugrăvim tinda Bisericei (solnul), cele 7 sinoade ecumenice, și figurile din Vechiul Testament.

La pagina 139 încep învățăturele minuțioase pentru zugrăvirea subiectelor din Noul Testament s. e. sărbătorile sfintei Fecioare, sărbătorile domnești, patimile Domnului, cele 11 luminânde, sfânta liturgie, apocalipsa, judecata înfricoșată, cele 24 de icoase ale Maicei Domnului, sfinții din fie care zi a anului, lumea deșartă, monahul păcătos, etc. De la pagina 259, până la fine, autorul se ocupă cu rețete pentru boale, văpselele zugrăviei, prețul acestora, cum să se facă zugrăvelele ș. a.

Athos în secolul al XVI. George Zugravul a pictat multe Biserici împreună cu *Kir Petre* și *Kir Voicu* din Pitești [1]).

Pe la anul 1843 scrierile din Athena vorbeau cu entusiasm de pictorul român **Negulici,** din ale cărui lucrări se află multe în palatele sultanilor din Constantinopole, și pe la mulți particulari din România [2]). Iar în anul următor 1844 găsim pe 3 tineri români din Moldova făcându-și studiile de pictură în țările streine, pentru a fi apoi folositori în România. Acești trei tineri sunt *Lemeni* și *Panaiteanu-Bardasare* (n. 1811 † 1900) studenți în München, iar *Gh. Năstăseanu* († 1864) student în Roma.

Pe la jumătatea secolului XIX lucrau în Muntenia iscusitul meșter *Polcovnicul Nicolae* († 1848) zugravul Mitropoliei din București și contemporanul său *Pitarul Nicolae* care a zugrăvit episcopia din Buzău, mânăstirea Rătești ș. a. În timpul acestor doui meșteri s'au distins în ramura picturală *Mateiu Catulescu* și *Focșăneanu*.

5. Dar până pe la anul 1860 pictura sistematică nu propăși în România, ci abia în acest an înființându-se în **Iaşi** școala de **Bele-Arte,** a fost creată în această instituție și o catedră de pictură pe care a ocupat-o *Panaiteanu-Bardasare*. Roadele acestei școale au fost destul de bine făcătoare. În jumătatea a II-a a secolului XIX se mai deosebiră în Moldova meșterii pictori *Alexandru Moruzi* și mai ales *Constantin D. Stahie* născut în anul 1844 în comuna Dobreni lângă Piatra Neamțul, elev în pictură și gravură al școalei din München. El a zugrăvit multe Biserici și a făcut peste 300 tablouri și portrete. Mai sunt cunoscuți la începutul secolului al XX-lea și acești meșteri în pictură: profesorul George Popovici, pictorul bisericesc preotul George Șerban, apoi tinerii Octaviu Băncilă, Atanasiu, Scorpan, Carp, Tatomir, caricaturiștii Ilie Burghelea, Alexandru Livaditi, Penel ș. a.

În anul 1864 înființându-se și în **Bucureşti** o școală de **Bele-Arte,** catedra de pictură a ocupat-o meritosul câmpulungean *Teodor Aman* (n. 1828 † 1891), un sârguincios și talentat pictor. Din mulțimea valoroaselor lucrări ale lui Aman, amintim tablourile: Mântuirea României, Renașterea României, Unirea Principatelor, Magdalena, ș. a. Pictura bisericească fu lucrată cu iscusință de fostul bursier al episcopului Chesarie din Buzău, *George Tătărăscu* (n. 1818 † 1894), care a studiat în Roma și înapoindu-se în țară a zugrăvit vr'o 50 de Biserici între cari și Mitropolia din Iași. Tătărăscu aduse o schimbare simțită în pictura

1) Conf. Sever Mureşianu, Iconologia creştină, Bucureşti, 1893, p. 11 şi 53. Asem. Dr. Elie Miron Cristea, Iconografia, Sibiiu, 1905, p. 6, 7 şi 74.

2) Despre iscusinţa pictorului Negulici, mort după anul 1848 în Constantinopole, vorbeşte şi poetul Vasile Alecxandri în scrisoarea sa „*Vasile Porojan*", trimisă lui Ioan Ghica († 1897). Conf. Ioan Ghica, scrisori către V. Alexandri, Bucureşti, 1887, p. 80. In această carte cetim şi o scrisoare a lui Ioan Ghica către Alexandri, în care se afirmă că pe la anul 1818 „în mahalalele Iaşului nu se pomenea picior de ovreiu".

Bisericei române; căci de și pe la ivirea secolului XIX-lea vedem un început de a se împestrița stilul bizantin cu cel italian, totuși Tătărăscu introduse pe deplin în pictură numai gustul **italian**, păstând însă ici și colo urme slabe din stilul bizantin. Pictorul acesta avu mulți urmași în direcțiunea sa artistică.

Nu trecem cu vederea nici pe pictorul brașovean *Constantin Lecca* (n. 1810 † 1887) care a studiat acest meșteșug în Viena și apoi în Roma, de unde înapoindu-se în România, a adus și el gustul apusean, schimbând stilul bizantin cu expresiunea naturei, așà cum se obișnuește în țările occidentale. Constantin Lecca a predat desemnul în Craiova, în București și a lucrat multe tablouri între cari, Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba

Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic, cu vaporul de la Stockholm spre frumoasa localitate Waxholm din Suedia nordică, în August anul 1898, pentru studiul cultelor din acele părți.

Iulia, Încheerea păcei între Voevozii români, Bătălia de la Răsboenî, ș. a. Dar meșterul acesta a zugrăvit și multe Biserici împreună cu învățăcelul său brașoveanul *Mișu* (Mihail) *Popp* și câmpulungeanul *Barbu Stănescu*. Dintre aceste Biserici, ne aducem aminte de Madona Dudu din Craiova, Sfânta Troiță din Brașov, Curtea veche, sfântul Gheorghe Nou, Sfânta Ecaterina și Radu Vodă din București.

Cum văzurăm însă, atât Tătărăscu cum și Lecca, au modificat pictura bizantină introducând într'însa direcțiunea apuseană. Tot așà a lucrat și pictorul *Ioachim Pompilian* († 1907) zugravul Bisericilor: sf. Gheorghe Vechiu, sf. Spiridon Nou din București,

ş. a. Dar este bine a se păstra stilul picturei **bizantine,** care se acomodează architecturei Bisericelor noastre, serviciului liturgic şi tradiţiunilor ortodoxe.

Dintre pictorii români cari acum se află în viaţă, sunt iscusiţi în cele bisericeşti, *Costin Petrescu* şi preotul *Vasile Damian*. Cel din urmă este renumit în pictura **fresco** în care a lucrat multe Biserici şi icoane în ţară. Caracteristica picturei sale constă în nobleţe de stil şi originalitate în tehnică, creând cu aceasta o **şcoală nouă bizantină.** Iar în pictura generală se disting, *G. Demetrescu-Mirea, N. Grigorescu* († 1907), *C. Stăncescu* († 1909), ş. a.[1]

Spicuiri asupra secţiunei I-a

Invăţăturile istorice şi liturgice din această secţiune sunt de o frumoasă bogăţie şi de un folos netăgăduit pentru studiul nostru. Dorinţa religioasă a omului a fost în toate timpurile de a-şi avea locuri hotărâte pentru împlinirea formelor cultului, şi de a'şi împodobi aceste locuri pe cât cultura şi vederile l'au luminat.

Creştinul fiind superior prin ideile sale religioase tuturor oamenilor cari s'au ţinut de credinţa păgână, a căutat chiar atunci când creştinismul erà în leagăn şi urât de toată lumea rău credincioasă, ca cultul său să-l plinească tainic în case particulare. Dionisie Alexandreanul ne arată că pe timpul său se practica închinarea creştină pe câmpii, în singurătăţi, în corăbii pe apă, în grajduri, în temniţe, şi în fine pretutindenea creştinul adora pe Dumnezeu. (Ap. Euseb. Hist. eccles. l. VII, c. XXII). Iar când prigonirile păgâne erau îndreptate cu mai multă iuţime în contra crucei, creştinii nu întârzieau de a se ascunde în munţi, a se coborî în catacombe *şi adâncimile pământului, ca acolo la întunerec să îngroape pe morţii lor, să aducă mulţumire lui Dumnezeu, şi să se sfătuească împreună unii cu alţii despre Biserică şi iuţimea prigonitorilor. Până astăzi au rămas urme neşterse de ale creştinilor vechi, prin ascunzători şi locuri întunecoase, pe unde ei se furişau de teama păgânilor, şi acolo se mân-*

1) Artişti pictori din Bucureşti la începutul secolului al XX-lea, mai sunt următorii: Alpar Paraschivescu, Anton Dimitriu, Constantin Aricescu, Constantin Artachino, Constantin Pascal, Eduard Grant şi Eugeniu Voinescu. Apoi, Ioan Bărbulescu, Jichidi, Luchian Stefan, Marinescu-Vâlsan şi Oscar Obedeanu. După aceştia, Radu Aurelian, Simonide, Ţincu, Serafim, Titus Alexandrescu, Vintilescu, Voinescu-Docuzeşti, ş. a.

îmbărbătau unii pe alţii şi se întăreau pentru a suferi cu bărbăţie chinurile ce-i aşteptau.

Marele Constantin proclamând creştinismul ca religie domnitoare în imperiul roman, închinătorii crucei îşi dobândiră libertatea şi odihna lor sufletească, şi de atunci încoace începură a apare scrierile creştine în număr mare şi a fi date la lumină pentru luminarea lumei; iar sfintele locaşuri se ridicară falnic şi cu podoabe mărețe prin puterea împărătească şi pietatea creştinilor.

De unde până aci crucea se purta în ascuns şi cu sfială, de acum înainte ea străluceşte pe vârful Bisericilor, palatelor, pe steagurile împărăteşti, între armăturele căpeteniilor oastei, şi în fine pretutindenea crucea lui Hristos luminează lumei şi alungă întunerecul necunoştinţei.

În secolul IV-lea disciplina bisericească şi entusiasmul religiei fiind în culme, proistoşii bisericeşti căutară ca atât nartica *cum şi* naosul *sfintelor locaşuri să se desfacă în alte despărţituri mai mici, pentru trebuinţa claselor din care se compuneau penitenţii, catehumenii, şi chiar pentru orânduiala creştinilor de rând. Vedem dar că nartica se desparte în exterioară şi interioară; iar noasul are despărţituri pentru umblarea clericilor în serviciile lor religioase, despărţituri pentru bărbaţi şi în fine peztru femei.*

Constituţiunile apostolice ne arată în cartea II-a că Bisericile trebuiau să fie lungăreţe ca o corabie şi încăpătoare îndestul, apoi să fie întoarse spre răsărit (ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, κατ' ἀνατολὰς τετραμμένος). *Dar Bisericile avură în apropiere de ele locuinţe pentru clerici, şcoale, biblioteci, aziluri pentru săraci şi călători. (Euseb. Hist. eccles. l. VI c. XX. Hieronym. catal. scriptor. eccles. c. LXXV).*

Pe lângă palatele împărăteşti, patriarchii, mitropolii, episcopii şi diferite instituţii mari, se înfiinţară de timpurii mici bisericuţe numite paraclise (παρὰ ἐκκλησία), *pentru a se ruga într'însele cu linişte familiile împărăteşti şi căpeteniile bisericeşti, departe de privirile poporului de rând. Paraclisele au rămas în fiinţă până azi tot cu scopul arătat mai sus. Nu lipsiră din vecinătatea Bisericelor mari, nici* Baptisteriile (βαπτιστήρια) *adică acele edificii în cari primeau botezul cei doritori de a intra în sânul creştinismului; iar din secolul VI-lea încoace când treptele catehumenilor se desfiinţară, Baptisteriul fu introdus în nartică.*

Creştinii fură chemaţi în vechime la serviciul liturgic prin trâmbiţe *(Pachom. Regula c. III), sau prin cântarea «Aliluia —* הַלְלוּיָה *(Hieron. epist. XXVII epitaph. Paulæ), ori prin lovirea cu ciocanul în uşa chiliilor monahale (Cassian. Institut. lib. IV c. XII), sau prin baterea unei scânduri de lemn* (ἱερὰ ξύλα). *Abia prin secolul VI se introduseră* clopotele *în Biserica occidentală, iar în secolul IX în cea orientală pentru chemarea pioşilor la rugăciune.*

Arhitectura bisericească, *după arătarea scriitorilor vechi, erà măreaţă şi bogăţia strălucea în casa Domnului. Stilurile arhitectonice fură împodobite potrivit gustului local şi împrejurărilor exterioare. Stilul basilicelor, bizantin, romano-bizantin, gotic, al renaşterei şi baroc,*

sunt atâtea norme după care casa Domnului fu zidită şi împodobită în diferite gusturi unele mai frumoase de cât altele. Dar la aceste stiluri, fie care naţiune mai adaose câte ceva după plăcerea ei proprie, şi aşa se construiră în răsărit şi apus mulţimea locaşurilor sfinte deosebite între ele prin gusturi şi ornamentări. Cărămida, piatra, marmora, lemnul, fierul, arama, argintul, aurul, pietrele preţioase, în fine tot produsul pământului, fu ales şi întrebuinţat în zidăria Bisericilor.

Casa Domnului fu însă împodobită şi cu picturi murale şi iconografice, *în care se reprezentară evenimentele principale petrecute în creştinism pentru mântuirea omului. Iconografia creştină se deosebi de cea păgână atât prin bogăţia subiectelor pictate, cum şi prin simbolismul instructiv cuprins în pictură. În cele dintâiu trei secole creştine, închinătorii crucei se sfiau de a înfăţişa învăţăturile şi principiile lor prin picturi, pentru că se temeau ca nu cumva păgânii să profaneze icoanele; iar pe de altă parte credeau că prin iconografie s'ar putea aluneca cu înlesnire la păgânism. Dar după cum cântecul, plânsul, râsul, nu se pot suprima fiind că sunt manifestări puternice ale stărei noastre sufleteşti, tot aşă şi pictura nu este alt ceva de cât concretizarea abstracţiunilor, eternizarea învăţăturilor şi manifestarea sentimentelor noastre diferite, cari nu se pot ascunde sub nici un motiv. De aceia pictura a existat dela început în creştinism (Tertull. de pudicit. c. X); iar iuţeala către propăşire a luat-o de pe la începutul secolului IV-lea. Protestanţii caută în zadar să afirme că pictura n'a existat în Biserică în primele secole creştine şi nu a înflorit de cât după sinodul VII-lea ecumenic; urmaşii lui Luter şi Calvin însă nu au probe în faţa scrierilor patristice şi a monumentelor vechi religioase, cari sunt mărturiile cele mai tari pentru existenţa iconografiei în toate timpurile creştine.*

De şi în apus pictura avu renumiţi reprezentanţi ai ei, totuşi răsăritul are marele său merit întru cât a păstrat adevărata formă clasică de iconografie creştină. Statuele, busturile, reliefurile, fiind expresia chipurilor cioplite şi prin urmare de provenienţă păgână, au fost oprite de Decalog, şi de aceea în Biserica ortodoxă nu au existat nici odată, ci numai în cea romano-catolică.

SECȚIUNEA II-A

SFINȚIȚII SERVITORI AI ALTARULUI ȘI ODOARELE LITURGICE.

§ 40.

Cuprinsul secțiunei.

După ce am cercetat până acum sfintele locașuri creștine, în cari se săvârșește cultul public din timpurile apostolice și până în zilele noastre, urmează a vedeà în această secțiune ierarhia bisericească (ἐκκλεσιαστική ἱεραρχία, ἱερά, ἀρχή, sfânta începătorie, sfânta putere) adică ordinea persoanelor cari au dreptul de a săvârși cele sfinte.

În secțiunea primă am luat în deaproape atențiune exteriorul și interiorul sfintelor Biserici; iar acum fiind în lăuntrul lor, avem în fața noastră pe cei ce 'și închină viața în serviciile bisericești și aduc mijlocire între Dumnezeu și om. Dar aici ne ocupăm nu numai de miniștrii altarului cari se roagă ne încetat Celui A Tot Puternic și sunt ne contenit în casa lui cea sfântă, ci vom vedea și cărțile liturgice de cari ei au neapărată trebuință. Tot așà vom cunoaște cum casa Domnului este luminată prin arderi de ceară și unt de lemn și cum ea se umple de bună mireasmă prin arderea tămâei și a smirnei.

În legătură cu ierarhia bisericească, stă și studiul veșmintelor sfinte, cari sunt de nevoe în serviciile religioase și cu cari se împodobesc organele sfințite pentru a săvârși actele cultului.

vinţă: *«După acestea a rînduit Domnul şi pe alţi şaptezeci şi 'i a trimis câte doui naintea sa în cetatea şi locul unde voea el să meargă»* [1]). Se pare însă că aceştia au avut un timp mai scurt de acţiune. Numele celor şaptezeci de apostoli nu sunt cunoscute pentru că sfânta Scriptură nu mai vorbeşte de ei.

Biserica deci fu împărţită de la începutul ei de Mântuitorul, în Biserică «învăţătoare» sau conducătoare şi Biserică «ascultătoare» sau supusă. Dar Hristos a învestit pe apostolii lui cu o putere spirituală deopotrivă pentru fie care din ei, adică de a cuvânta cu blândeţe, a orîndui, sfătui, mustra, şi în cazuri de nesupunere la acestea, de a depărta din sânul Bisericei pe cel neascultător [2]); iar de nişte **constrângeri** corporale nu se vorbeşte nici în învăţăturile Domnului, dar nici în epistolele apostolilor. De aceea discipulii mesianici nu au ajuns nici odată la aceste mijloace; ci blândeţea şi bunătatea divină au fost armele convingătoare ale Dumnezeescului Învăţător şi ale apostolilor lui.

b) Pe când însă protestanţii, afară de Anglicani, susţin o organizare democratică, **romano-catolicii** trec în cealaltă margine şi învaţă că Domnul ar fi dat Bisericei sale o organizare *monarhică* şi că puterea cea mai înaltă nu a dat-o tuturor apostolilor, ci numai lui Petru, în cât puterea şi lucrarea celorlalţi apostoli să atârne de el. Unele ca acestea le susţin latinii cu scopul ca să legitimeze **primăţia** episcopului din Roma, pe care ei îl numesc urmaşul apostolului Petru, şi aşa să se creadă de lume că Papa este cap al întregei Biserici creştine.

Romano-catolicii se nevoesc deci a dovedi mai întâiu primăţia lui Petru între apostoli şi apoi să conchidă de aci cu primăţia episcopului din Roma. Ca temeiu pentru această teorie latinii se provoacă la cuvintele Domnului din Mateiu cap. 16, v. 16–19, unde se arată că Petru a afirmat *credinţa sa* că Iisus este Fiul lui Dumnezeu; iar Domnul 'i a răspuns: *«Tu eşti Petru şi pe această piatră voiu zidi Biserica mea şi porţile iadului nu o vor birui. Şi 'ţi voiu da ţie cheile împărăţiei cerurilor; şi ori ce vei lega pe pământ va fi legat şi în ceruri; şi ori ce vei deslega pe pământ va fi deslegat şi în ceruri»*. Dar de aci nu se înţelege nici o deosebire a lui Petru de confraţii lui; ci Mântuitorul afirmă că pe credinţa apostolului, că adică «Iisus este Fiul lui Dumnezeu» va zidi noua sa religiune. După mărturia lui Marcu (cap. 3, v. 17), Mântuitorul întitulează şi pe Iacov şi Ioan fiii lui Zevedeu «fii ai tunetului» (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανηργές, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς), fără ca prin această numire să 'i deosebească prin ceva de ceilalţi apostoli. Cât priveşte pentru cheile împărăţiei cereşti, Iisus nu a dat nimic lui Petru în acel moment, ci 'i a făgăduit o dărnicie **spirituală**; iar

1) Luca, 10,1.
2) Mat., 18, 15–17.

la Mateiu cap. 18, v. 18, Domnul dă tuturor apostolilor puterea de a lega şi a deslega păcatele oamenilor.

Romano-catolicii scot prioritatea lui Petru şi din faptul că evangeliştii când pun în şir numele apostolilor, numesc mai întâiu pe Petru şi apoi pe ceilalţi discipoli[1]). Aceasta însă o fac evangeliştii că Petru şi fratele său Andrei au fost chemaţi cei dintâiu la apostolat; şi apoi Petru era cel mai în vârstă dintre apostoli. Dar apărătorii primatului lui Petru se întemeează şi pe citatul din Luca cap. 22, 31—33, unde se arată că seara la cina cea de taină Iisus a zis acestui apostol: «*Simone, Simone, iată Satana s'a cerut pe voi să vă cearnă ca grâul; dar eu m'am rugat pentru tine să nu slăbească credinţa ta, şi tu întorcându-te întăreşte pe fraţii tăi*». Romano-catolicii văd o întâetate în porunca ce o dă Domnul lui Petru ca să întărească pe fraţii apostoli; dar Mântuitorul prevesteşte prin aceste cuvinte tentaţiunea în care a intrat acest discipul în acea noapte când Domnul a fost vândut, şi când Petru de trei ori s'a lepădat de Învăţătorul său mai nainte de **cântarea cocoşului**; adică s'a întâmplat aşa cum i-a prezis lui Domnul. De aceea Petru aducându-şi aminte de cuvintele Stăpânului său, a eşit afară din curtea arhiereului Caiafa şi a plâns cu amar[2]).

Mai departe, sprijinitorii primăţiei apostolului Petru, se îndreptează la evangelia lui Ioan cap. 21, v. 15, unde cetim că Iisus Hristos s'a arătat după înviere la marea Tiberiadei şi a zis lui Petru: «*Simone fiul lui Iona, mă iubeşti tu mai mult de cât ceilalţi?*» Iisus însă prin această întrebare 'i aduce aminte învăţăcelului său de cele petrecute în noaptea când Domnul a fost vândut, şi Petru s'a lepădat de el; întrebarea este prin urmare o mustrare **blândă** şi o ertare a greşelei lui Petru, iar nu o întărire a întâetăţei lui.

Domnul însă nu a voit să fie cineva dintre apostoli mai deosebit de fraţii săi, şi de aceea la Mateiu cap. 20, v. 27, aflăm aceste cuvinte zise de el apostolilor lui: «*Şi cel ce dintre voi va voi să fie întâiu, să fie vouă slugă*». Tot aşa la Mateiu cap. 23,8, găsim această învăţătură a Domnului rostită învăţăceilor săi: «*Iară voi să nu vă numiţi* **„Ravi“**, *că unul este învăţătorul vostru Hristos; iar voi toţi sunteţi fraţi*».

Dacă Petru ar fi avut o prioritate între fraţii săi, am vedea pe apostoli supuşi lui; dar din contră: «*Apostolii cari erau în Ierusalim, auzind că a primit Samaria cuvântul lui Dumnezeu, l'au trimis pe Petru şi pe Ioan acolo* (ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς Πέτρον καὶ Ἰωάννην); *carii pogorându-se, s'au rugat pentru ei, ca să ea Spirit sfânt*» [3]). În cazul când Petru ar fi avut o putere mai mare în colegiul apostolic, nu l'ar fi trimis pe el, ci pe un

1) Mat. 10,2. Luca 6,14—17.
2) Luca 22,62. Marcu 14,72. Mat. 26,34. Ioan 13,38.
3) Fapt. Apost. 8,14.

alt apostol. Iar când erà Petru în Antiohia și ocrotea pe creștinii convertiți dintre Iudei, în contra creștinilor convertiți dintre păgâni, atunci Pavel l'a mustrat că nu urmează după evangelie [1].

Dar înșiși părinții și scriitorii Bisericei apusene nu recunosc lui Petru vr'o autoritate deosebită. Așà, Tertulian arătând egalitatea apostolilor afirmă acest fapt cu următoarele cuvinte: *«Pietre sunt toţi apostolii şi fundamente peste cari suntem noi zidiţi»* [2]. Tot așà și Ciprian făcând amintire de cearta din Antiohia dintre Petru și Pavel scrie următoarele: *«Pentru că şi Petru pe care Domnul l'a ales mai intâiu... nu 'şi a luat sieşi dreptul de a zice că el ar avea primatul»* [3].

Același lucru îl repetesc Ilariu (De Trinitate), Ieronim (Adv. Iovinianum), Augustin (Omil. 118 în Ioan.), Beda Venerabilul, ș. a. Cu toate acestea teoria primăției lui Petru se desvoltă tot mai mult de la secolul V-lea încoace în Roma și apoi în tot apusul; iar episcopii acestei cetăți, cari se pretindeau urmași de drept ai lui Petru, conchiseră și pentru ei un primat de putere monarhică asupra întregei Biserici.

c) Biserica **ortodoxă** de răsărit nu primește nici teoria protestanților, nici pe aceea a romano-catolicilor, pentru că numai Hristos este Capul nevăzut al Bisericei sale cum zice el însuși: *«Unul este Învăţătorul vostru Hristos»*. (Mat. 23,8); și în alt loc: *«Eu voiu fi cu voi în toate zilele până la sfârşitul veacului»*. (Mat. 28,20). Deci Biserica ortodoxă nu recunoaște ocârmuirea *democratică* a protestanților cari înlătură ierarhia bisericească; tot așà respinge și ocârmuirea *monarhică* a latinilor cari inventară primatul papal în legătură cu acest fel de ocârmuire. Biserica răsăriteană însă recunoaște forma de ocârmuire monarhică a Bisericei, numai cu privire la Capul ei Iisus Hristos, care singur conduce Biserica sa prin ierarhia bisericească. Forma aceasta de ocârmuire o numim mai drept **„Hristocratică“**, adică puterea ocârmuitoare a lui Hristos prin episcopii și preoții canonic hirotonisiți.

---

1) Galat. 2,11—14 unde Pavel zice lui Petru: Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων ἐθνικῶς καὶ οὐχ Ἰουδαϊκῶς ζῇς, πῶς τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν.

2) Tertull. Adv. Marcionem, lib. 4. c. 39: Lapides sunt apostoli et fundamenta superquem nos ædificamur.

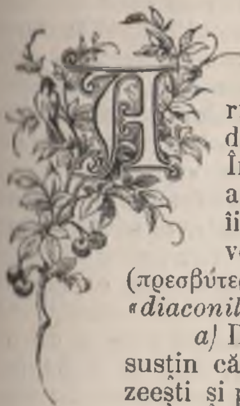
3) Ciprian., Epistola adv. Quint: Nam neque Petrus quem Dominus primum elegit... vindicavit sibi quidquam insolenter aut arroganter assumpsit, ut diceret se primatum tenere.

ARTICOLUL I-iu

CELE CINCI TREPTE IERARHICE DIN BISERICA ORTODOXA

§ 42.

Treptele hirotoniei şi ale hirotesiei.

Apostolii ca purtători ai puterei văzute a Bisericei, încredinţară această tărie urmaşilor aleşi de ei, aşa cum le poruncise lor Iisus Hristos. Învăţăceii Domnului predară cea mai **înaltă** autoritate spirituală păstorilor Bisericei pe cari îi aşezară şi îi numiră *«episcopi»* sau supraveghetori (ἐπίσκοποι), şi *«presviteri»* sau bătrâni (πρεσβύτεροι); iar serviciul bisericesc inferior îl dădură *«diaconilor»* (διάκονοι [1]).

a) Dar **protestanţii,** afară de Anglicanii episcopali, susţin că apostolii erau organe ale descoperirei dumnezeeşti şi păstrători *extraordinari* ai puterei bisericeşti; iar comunitatea credincioşilor, eră păstrătoarea *ordinară* a acestei puteri. Cei aleşi de apostoli erau rânduiţi nu ca urmaşi ai lor, ci ca funcţionari bisericeşti şi reprezentanţi ai adunărei credincioşilor, pentru a administra învăţătura, lucrările preoteşti şi puterea ocârmuitoare bisericească. Mai sus însă am arătat că Iisus Hristos a predat apostolilor şi urmaşilor acestora puterea de a învăţa, a lucra şi a conduce Biserica până la sfârşitul veacurilor. Apostolii aşa dar au fost organe ordinare ale acestei puteri, iar urmaşii apostolilor organele aceleeaşi puteri [2]).

Păstorii Bisericei aleşi de către apostoli, erau de două trepte, de şi amândouă aceste trepte purtau adesea ori aceleaşi numiri: *episcopi* adică supraveghetori, ori *presviteri* adică bătrâni. Una din aceste trepte eră supusă celeilalte, aşa că ocârmuitorii din prima treaptă aveau datoria de a supraveghia pe cei din treapta a doua, a 'i răsplăti după munca lor, şi a 'i judeca în cazuri de călcare a datoriilor. Faptul că amândouă treptele purtau adesea ori aceleaşi numiri, făcură pe protestanţi, afară de Anglicanii episcopali, să susţină că ar fi *numai o treaptă* de conducători bisericeşti, şi că episcopii cu presviterii erau una şi aceeaşi treaptă. Urmaşii lui Luter şi Calvin pentru apărarea teoriei lor se provoacă între altele la «Faptele apostolilor» cap. 20,

1) Conf. Eusev. Popovici, Istoria Biser., Vol. I, pag. 218, seqq.
2) Ibidem.

v. 17, unde cetim că apostolul Pavel *«trimiţând din Milet la Efes a chemat pe bătrânii* (preoţii) *Bisericei»* (ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας). Se mai îndreptează la epistola către Tit, cap. 1, v. 5, unde se arată că Pavel recomandă lui Tit, ca acesta să orânduiască *«presviteri în fie care cetate»* (καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους). Tot aşà citează protestanţii şi textul din aceeaşi epistolă cap. 2, v. 3, unde se arată de Pavel cum trebue să fie calităţile *presviterilor* (πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι... κ. τ. λ.). Ei mai cred că în epistola I către Timoteiu cap. 2, v. 2, apostolul Pavel intitulează pe presviteri cu numirea de «episcop» zicând: *«episcopul trebue să fie fără prihană»* (δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίλημπτον εἶναι). De acì şi din alte locuri protestanţii deduc că episcopii şi presviterii erau una şi aceeaşi treaptă, şi aceleaşi feţe se numesc în unele locuri *«presviteri»*, iar în altele *«episcopi»*. Dar protestanţii nu eau seama că atât Timoteiu în Efes cât şi Tit în Creta, erau **supraveghetori** ai presviterilor, şi către ei se îndrepta apostolul Pavel, iar nu către toţi presviterii. Tot aşà şi la fie care Biserică erau proestoşi supraveghetori ai preoţilor, cu drepturi şi datorii episcopale.

b) Apostolul Pavel mai vorbeşte în epistolele sale şi de o a treea treaptă ierarhică numită a *diaconilor*. Aşà, în epistola I către Timoteiu cap. 3, v. 8, recomandă ca *«diaconii să fie cuviincioşi, ne îndoelnici în cuvânt, ne băutori de mult vin», etc.* (διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ); iar în acelaşi capitol v. 12, apostolul zice că *«diaconii să fie bărbaţi ai unei femei»* (διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες). Protestanţii susţin însă că diaconii nu erau servitori ai altarului, ci numai ai *meselor* şi ai săracilor, şi nu se deosebeau de ceilalţi credincioşi. Diaconii de azi, zic ei, nu sunt urmaşi ai diaconilor aşezaţi de apostoli, ci s'au aşezat mai târziu de Biserică după dreptul omenesc; iar pentru a dovedi acest lucru protestanţii între altele se provoacă la Faptele apostolilor cap. 6, v. 2 – 6 unde cetim că *«cei douisprezece apostoli chemând mulţimea discipulilor au zis: nu este cu plăcere nouă ca lăsând cuvântul lui Dumnezeu, să servim meselor. Drept aceea, fraţilor, căutaţi dintre voi şapte bărbaţi destoinici, plini de spirit sfânt şi de înţelepciune, pe cari să-i rânduim la acest serviciu»*. Aceste mese însă de cari se vorbeşte acì, erau *agape* cu caracter religios şi stau în legătură cu sfânta **cină** şi plinirea jertfei euharistice; deci, diaconii cari serveau la agape serveau şi la sfânta cină, adică la sfântul altar. Dar dacă diaconii nu ar fi fost deosebiţi de ceilalţi credincioşi, apostolul neamurilor nu s'ar fi ocupat de ei cu atâta stăruinţă în ceea ce priveşte calităţile lor spirituale. Afară de aceasta, cei şeapte diaconi fură aleşi de apostoli prin punerea mâinilor, şi 'i vedem predicând cuvântul şi botezând, adică erau investiţi cu o putere care nu erà dată celorlalţi credincioşi. (Fapt. apost., cap. 6, v. 8 şi cap. 8, v. 5). În epistola către Tit

cap. 2, v. 3, şi în I-a epistolă către Timoteiu cap. 5, v. 9, cetim că mai erau în serviciul Bisericei şi **femei** numite *«presvitere»* şi *«diaconese»* (πρεσβυτίδες, διακονίσσαι), alese în timpurile apostolice dintre bătrâne, văduve şi fecioare, şi se devotau Bisericei pentru serviciul sexului lor, fără a se amesteca în serviciul precţiei şi în cele sfinte. Tagma acestor femei a existat cu acest nume până în timpurile de mai târziu [1]).

c) Protestanţii pentru susţinerea teoriei lor cu privire la ierarhia bisericească, se întemeează şi pe texte patristice. Ei se provoacă d. e. la Clement Romanul care scrie în epistola sa către Corinteni următoarele cuvinte: *«Văzând apostolii că se vor naşte certe pentru episcopat, au aşezat ei înşişi la Bisericile urzite de ei episcopi şi diaconi»*. Deci, după protestanţi, aceasta este încă o dovadă că episcopii şi presviterii erau o singură treaptă. Acest text însă ne arată că la unele Biserici erà de nevoe numai un episcop şi un diacon în serviciile bisericeşti. Dar acelaşi Clement în alt loc din epistola către Corinteni zice că *«Arhiereul* (episcopul) *îşi are diregătoria sa; preoţii au locul lor deosebit; leviţii îşi ţin serviciile sau diaconiile lor»*. Iar Ignatie Teoforul în epistola către Magnesieni grăeşte astfel către pioşi: *«Vă îndemn să vă siliţi ca toate să le lucraţi în linişte cu voinţa lui Dumnezeu: episcopul şezând în locul lui Dumnezeu; presviterii în locul colegiului apostolic; iar diaconilor cari 'mi sunt mie prea plăcuţi, să li se încredinţeze servirea lui Iisus Hristos»* [2]). Protestanţii mai aleargă şi la următoarea explicare a lui Ieronim pe care o face asupra epistolei către Tit: *«Mai nainte de a se ivì desbinare în religie prin întărâtarea diavolului şi prin urmare să se zică: eu sunt al lui Pavel, eu sunt al lui Apolon, eu sunt al lui Chefa, Bisericile au fost ocârmuite prin sfaturile*

---

1) Conf. Euseviu Popovici, Ist. Bis., op. cit., Vol. I, p. 222. – Asem. Vering, Lehrb. des Kirchenrechts, p. 409. – Aug. Bisping. Erklärung der drei Pastoral Briefe VII B. S. 204: „Es folgen Anweisungen rücksichtlich der A u s w a h l der Wittwen zum kirchlichen Dienste" u. s. w. (Der erste Brief an Timotheus B. 9).

2) Ignatius, Epist. ad Magnes., n. VI: Παραινῶ ἐν ὁμονοίᾳ θεοῦ σπουδάζετε πάντα πράσσειν, προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον θεοῦ, καὶ τῶν πρεσβυτέρων εἰς τόπον συνεδρίου τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν διακόνων τῶν ἐμοὶ γλυκυτάτων, πεπιστευμένων διακονίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Tot Ignatie în epistola lui către Filadelfieni n. IV scrie acestea: *Unul este episcopul cu presviterul şi cu diaconii* (εἷς ἐπίσκοπος ἅμα τῷ πρεσβυτέρῳ καὶ διακόνοις); iar în alt loc al acelceaşi epistole n. VII zice: *Ascultaţi de episcop, de presviter şi de diaconi* (τῷ ἐπισκόπῳ προσέχετε, καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ, καὶ διακόνοις). Şi în epistola către Smirneni n. VII, Ignatie adaogă: *Toţi urmaţi episcopului ca şi Iisus Hristos... şi presviterilor ca apostolilor; iar pe diaconi onoraţi-i ca pe porunca lui Dumnezeu* (Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς Πατρί· καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις· τοὺς δὲ διακόνους ἐντρέπεσθε ὡς θεοῦ ἐντολήν). Tertulian (de Baptism., c. XVII) şi Origen (Hom. 11 in Numer: Ecce qualis episcopus aut qualis Presbyter, vel qualis diaconus), ş. a., iarăşi mărturisesc cu tărie cele trei grade ierarhice. Apoi şi Const. Apost. (lib. VIII, c. 46) glăsuesc astfel: *„Să ştiţi că la noi se numesc episcopi şi presviteri şi diaconi prin punerea mâinilor şi rugăciuni"*. Vasilie cel Mare în canonul său 51, încă numără trei trepte superioare bisericeşti.

comune ale preoților» [1]). De aci, după protestanți, ar eși înțelesul că Ieronim nu ar fi găsit cele trei trepte ierarhice de origină apostolică. Dar tot acest părinte apusean zice în alt loc (ep. 85 ad Evagr.): *«Și ca să știm că tradițiile apostolice sunt luate din Vechiul Testament, este de nevoe a cunoaște, că ce a fost Aaron și fii lui și Leviții în templu, aceasta sunt episcopii, presviterii și diaconii în Biserică»* [2]). În fine părinții și canoanele bisericești afirmă în unanimitate că cele trei trepte ierarhice adică a episcopului, presviterului și diaconului, sunt întemeiate de apostoli. Abia în secolul IV găsim pe presviterul **Aëriu** din Sevasta, tăgăduind deosebirea dintre episcop și presviter, și aceasta o făcea pentru că nu putuse a se alege episcop; însă Epifanie al Salaminei combătù cu destule dovezi pe acest nemulțumit.

Schitul românesc „Prodromul" din Muntele Athos (Turcia) în care am fost găzduit în vara anului 1904, când am cercetat multe mânăstiri de acolo. (Autorul).

d) Dar afară de aceste trei trepte ierarhice superioare, mai avem în Biserica ortodoxă, încă două trepte **inferioare,** adică *ipodiaconul* (ὑποδιάκονος) și *cetețul* (ἀναγνώστης). Aceste două trepte sunt stabilite după dreptul omenesc, căci nu le găsim în sfânta Scriptură, și nu sunt instituite de apostoli, ci abia în secolul III-lea aflăm existența lor. Ipodiaconii erau orânduiți a ajuta pe

1) Hieronym. Coment. in epist. ad Tit. c. I: Antequam diaboli instinctu studia in religione fuerint et diceretur in populis: ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephæ, communi presbyterorum consilio ecclesiæ gubernabantur.

2) Hieronym. Epist. 85 ad Evagr.: Et ut sciamus traditiones apostolicas sumptas de veteri testamente, quod Aaron et filii ejus, et Levitæ in templo fuerunt, hoc sibi *episcopi, presbyteri* et *diaconi* vindicant in ecclesia.

diaconi în serviciile lor, iar cetetii cântau și ceteau cele trebuincioase în cult. Cum vedem așă dar, **Biserica ortodoxă** *numără trei trepte superioare ale ierarhiei bisericești, numite și trepte ale hirotoniei după* **dreptul divin**: *episcopatul, presviteratul și diaconatul; apoi mai numără două trepte inferioare sau ale hirotesiei, instituite mai târziu după* **dreptul omenesc**: *ipodiaconatul și lectoratul.* Cele d'întâiu trei trepte primesc puterea lor ierarhică prin hirotonie (χειροτονία) și fac serviciile lor în lăuntrul altarului; iar cele din urmă două trepte primesc gradele lor numai prin punerea mâinilor episcopului asupra lor (χειροθεσία); ele nu au puterea tainei preoțești și fac serviciile în afară de altar [1]).

Biserica **latină** însă, pune ipodiaconatul între treptele superioare din secolul XII încoace [2]), și numără unii dintre apuseni, *patru*, alții *cinci* trepte inferioare (ordines minores); iar împreună cu cele superioare (ordines majores) însumează *șeapte* ori *nouă* trepte. Așă, canoniștii latini întemeindu-se pe scrierea lui Dionisie Areopagitul *«Despre ierarhia cerească»* unde aflăm *nouă* cete îngerești, numără și ei *nouă* trepte ierarhice, și încep cu cele inferioare spre cele superioare în următorul mod: *cantorul, ostiarul,* (portarul), *lectorul, exorcistul, acolutul, ipodiaconul, diaconul, presviterul* și *episcopul* [3]). Scolasticii însă răzimându-se pe teoria despre cele șeapte daruri ale sfântului Spirit, însumează *șeapte* trepte în acest chip: *episcopul* și *presviterul, diaconul, ipodiaconul, acolutul, exorcistul, lectorul* și *cantorul, ostiariul* [4]). Odată cu aceste enumerări de trepte, latinii învinovățesc pe ortodoxi că aceștia ar fi redus treptele inferioare existente în Biserica primară și în canoanele sinoadelor vechi. Dar *canonul 10 al sinodului din* **Sardica** compus mai mult din clerici apuseni, numără numai aceste *cinci trepte* în ierarhia bisericească: *episcopul, presviterul, diaconul, ipodiaconul* și *cetețul* [5]). *Ioan Damascen* tot ast fel socotește treptele acestea; în același chip și *Balsamon* explică canonul 17 apostolic; așă învață și Simeon al Tesalo-

---

1) Conf. Can. Apost. 26, 68 și 70.—Can. 24,30 Laod.—Can. 89 al Marelui Vasilie, ș. a.

2) Consultă, Friedrich H. Vering, Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts, II Aufl. p. 409.

3) Conf. Concil. Trident. sess. XXIII, cap. II.

4) Canonistul Friedrich H. Vering în opera sa Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts, p. 409, susține că Biserica romană numără patru trepte inferioare și patru superioare. Cele inferioare sunt acestea: acolutul sau însoțitorul episcopului în altar, exorcistul adică gonitorul de spirite rele, lectorul sau cetețul bisericei și ostiarul (portarul) care păzește ordinea în Biserică și îngrijește de curățenia ei. Iar gradele superioare sunt: primatul pontifical din Roma, episcopul, presviterul și diaconul. Conf. și Fréd. H. Vering. „Bibliothèque Théologique" XIX siècle, II, Paris, 1881, pag. 15.

5) Canonul 10 al sinodului din Sardica: „Dacă vr'un bogat... s'ar învrednici a se face episcop, să nu se așeze mai nainte de nu se vor săvârși slujbele (treptele) anagnostului, și a diaconului și a preotului... ca să treacă la înălțimea episcopului". De și aci lipsește treapta ipodiaconului, totuși ea stă legată cu a diaconului.

nicului [1]). În fine mai toți scriitorii vechi arată cinci trepte, adică așă cum învață Biserica răsăriteană. Prin urmare, ostiarii, cântăreții, exorciștii, acoluții, ș. a., nu erau trepte ale ierarhiei, ci numai servicii bisericești ce se încredințau celor ce se devotau a fi pe lângă locașurile sfinte [2]).

§ 43.

Episcopul (ἐπίσκοπος).

Cea mai înaltă treaptă a hirotoniei este a **episcopului** [3]); dar acesta nu este de cât *arhiereul* (ἀρχιερεύς, ἱεράρχης) ce are putere administrativă asupra unei eparhii. Cu alte cuvinte patriarhii, exarhii, mitropoliții, arhiepiscopii și episcopii, nu sunt la rândul lor de cât arhierei cu putere administrativă peste ținuturi mai mari ori mai mici. Fericitul Ieronim zice că *«Episcopul din ori ce loc, fie el al Romei, sau al Eugubiei, ori al Constantinopolului, sau al Regiului, ori al Alexandriei sau al Tanisiei, are același merit și aceeași treaptă de hirotonie»*; apoi Ieronim conchide: *«Toți episcopii sunt urmașii apostolilor»* [4]).

Episcopii purtară diferite numiri în decursul timpului. Așă, ei fură numiți *proistoșii Bisericilor* (ἄρχοντες ἐκκλησιῶν, antistites) de către Iustin Martirul [5]), Tertulian [6]), Origen [7]), Ciprian [8]), Eusebiu [9]), Hrisostom [10]), ș. a. Mai fură intitulați *efori ai Bise-*

1) Simon al Tesalonicului, op. c., cap. 156, pag. 129.

2) Ritualul bine cuvântărei și sfințirei dată în Biserica latină: ostiarilor, lectorilor, exorciștilor, acoluților, ipodiaconilor, diaconilor, presviterilor și episcopilor, la intrarea lor în funcțiune, să se vadă în Codicele lui **Daniel** Tom. I, pag. 221—256.

Iar la pag. 221 a acestui Codice, Tom. I cetim: „Nullus ad subdiaconatus ordinem ante vigesimum secundum, ad diaconatus ante vigesimum tertium, ad presbyteratus ante vigesimum quintum ætatis suæ annum promoveatur".

3) Și în Vechiul Testament **„arhiereul"** eră cea mai înaltă treaptă ierarhică. Iată ce cetim în Levitic cap. IV, v. 5:

וְלָקַח הַכֹּהֵן הַמָּשִׁיחַ מִדַּם הַפָּר וְהֵבִיא אֹתוֹ אֶל־אֹהֶל מוֹעֵד׃ = („Și preotul cel uns—arhiereul numit și הַכֹּהֵן־הַגָּדוֹל — se ea din sângele vițelului și să-l aducă la cortul adunărei").

4) Hieronym. Epist. LXXV: Ubicunque fuerit episcopus sive Romæ, sive Eugubii, sive Constantinopoli, sive Rhegii, sive Alexandriæ, sive Tanis, eiusdem meriti eiusdem est sacerdotii... Omnes apostolorum succesores sunt.

Conf. Hieron. Dialog. contra Luciferianos: Inde venit, ut sine iussione episcopi neque presbyter neque diaconus ius habeat baptizandi.

5) Iustin Martyr. Apol. II: Ἔπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος.

6) Tertull. Apologeticus adversus gentes pro christianis c. XXXIX.

7) Origen. Homil. XI in Jerem.

8) Cyprian. Epist. III și Epist. XIII: Ut præpositi cum clero convenientes.

9) Euseb. Hist. eccl. lib. VI, c. XXVIII: Τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντας (preostoșii Bisericilor—episcopii).

10) Chrysostom. De Sacerdot., lib. III, c. XIV.

ricilor (ἐφόρους τῶν ἐκκλησιῶν [1]), ori *cei d'intâiu ai Bisericilor* (προέδρους τῶν ἐκκλησιῶν), etc [2]).

1. Singuri episcopii au puterea liberă de a săvârși toate actele **liturgice** în Biserică; de aceea Ignatie zice că *«fără de episcop nu se cuvine a face cevà din cele se se ating de Biserică»* [3]). Iar sinodul din Laodicea poruncește că *«presviterii să nu facă nimic fără voea episcopului»* [4]). În acelaș chip glăsuește sinodul din Arelate [5]), cel din Toledo [6]), ș. a. Tertulian zice că chiar *«puterea de a împărtăși botezul o are presviterul cel mai inalt care e episcopul; după aceea o au presviterii și diaconii, dar nu fără ingăduirea episcopului»* [7]). Totuși episcopul nu poate săvârși nici o lucrare în eparhie streină conform canonului 35 apostolic care poruncește ca *«episcopul să nu indrăsnească a face hirotonii în afară de hotarele sale»;* dar cu învoirea episcopului respectiv, poate face și aceasta potrivit canonului 14 apostolic. Iar canonul 6 al sinodului din Gangra supune anatemei pe episcopul ce nu recunoaște aceste măsuri de ordine.

Între drepturile superioare ale episcopului este și acela de a **hirotoni** pe preoți și diaconi. Iată în ce chip se rostește Ioan

1) Philostorg. Hist. eccles., lib. III și IV.

2) Euseb. Hist. eccl., lib. VIII, c. II.

3) Ignat. Epist. ad Smyrn., n. VIII: Μηδεὶς χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου τι πράσσειν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

4) Conc. Laod., can. LVII: Τοὺς πρεσβυτέρους μηδὲν πράττειν ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ ἐπισκόπου.

5) Conc. Arelat. I, c. XIX: Ut presbyteri sine conscientia episcoporum nihil faciant.

6) Conc. Tolet. I, c. XX: Sine conscientia episcopi nihil penitus presbyteri agere præsumant.

7) Tertull. De Baptismo, c. XVII: Dandi baptismi potestatem summus habet sacerdos qui est episcopus, dehinc presbyteri, et diaconi, non tamen sine auctoritate episcopi.

După dreptul bisericesc romano-catolic, Papa de la Roma în treapta preoțească este egal tuturor episcopilor apuseni; iar în jurisdicțiune este superior tuturor episcopilor de acea confesiune. Conciliul din Lateran (an. 1215), cel din Lion (an. 1274), din Florența (an. 1439) și în special cel din Roma (an. 1870), mărîră considerabil autoritatea papală. (Vering, op. cit., p. 522).

Consistoriul papal până în secolul VIII se compunea din presviterii și diaconii mai însemnați din Roma. Din veacul VIII încoace când papa erà domnitor, consistoriul se compunea din șeapte episcopi mai apropiați de Roma și din presviterii și diaconii distinși din acest oraș. In secolul X membrii consistoriului primiră intitulatura de **„cardinali“** (cardinales sedis apostolicæ). Papa Nicolae II în veacul XI dădu cardinalilor dreptul de a alege pe papa. In veacul XIII cardinalii chiar de erau presviteri și diaconi stau mai pe sus de cât arhiepiscopii. In acest timp Grigorie X hotărî ca alegerea papei de cardinali, să se facă într'o casă închisă cu ziduri numită **„conclava“**. Papa Sixt V († 1590) ridică numărul cardinalilor la 70: 6 arhiepiscopi, 50 preoți și 14 diaconi. Toți aceștia formează Senatul sau consistoriul papal. (Vering, op. cit., p. 544–545).

Eugeniu IV episcopul Romei a hotărît ca demnitatea de cardinal să fie mai pe sus de ori ce demnitate bisericească afară de cea papală.

Cardinalii episcopi au întâietatea onorifică asupra cardinalilor presviteri și aceștia asupra cardinalilor diaconi. – Asem. A. Lerosey, Introd. à la Liturgie, Paris, 1890 p. 50.

Hrisostom în această privinţă : *«Nu e mare deosebire între presviteri şi episcopi; căci şi aceia au dobândit învăţătoria şi proistoşia Bisericei. Spune ceva despre drepturile episcopilor, fiind că acestea sunt şi ale presviterilor. Cu singura putere de a hirotonisi îi covârşesc episcopii şi prin această singură putere se socot că întrec pe presviteri»* [1]). Dar şi sinodul al IV cartaginean în acelaşi mod glăsueşte : *«Presviterul la hirotonie se bine cuvintează de episcop, ţinând acesta mâna asupra capului presviterului»* [2]). Iar Hrisostom afirmă că de şi presviterii se hirotonisesc de episcop, totuşi *«presviterii nu hirotonisesc pe episcop»* [3]). Explicarea acestui fapt o complectează canonul I apostolic cu aceste cuvinte : *«Episcopul să se hirotonisească de doui ori trei episcopi»* [4]). Prin urmare, apostolii au rânduit episcopi, presviteri şi diaconi; episcopii la rândul lor hirotonisesc pe presviteri şi diaconi, dându-le cu aceasta drepturile ce li se cuvin; iar episcopii se hirotonisesc numai de către alţi episcopi [5]).

2. Canoanele apostolice poruncesc ca *«Dacă un presviter sau diacon este caterisit de episcopul său, acel presviter sau diacon nu se cuvine a fi primit de alţii»* [6]). Cu toate acestea sinodul din Halcedon vine în sprijinul presviterului şi diaconului cu această măsură : *«Dacă un cleric are prigonire din partea episcopului său, sau din partea altui episcop, să se judece cauza de sinodul acelei ţări»* [7]). În acest înţeles glăsuesc sinoadele cartaginene [8]), şi cel din Antiohia [9]).

---

1) Hrisost. Hom. XI, in I, Tim. 3,8 : Οὐ πολὺ τὸ μέσον αὐτῶν (πρεσβυτέρων) καὶ ἐπισκόπων· καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ διδασκαλίαν εἰσὶν ἀναδεδεγμένοι, καὶ προστασίαν τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ἅ περὶ ἐπισκόπων εἶπε, ταῦτα καὶ πρεσβυτέροις ἁμόρτει. Τῇ γὰρ χειροτονίᾳ μόνῃ ὑπερβεβήκασι, καὶ τοῦτο μόνον δοκοῦσι πλεονεκτεῖν τοὺς πρεσβυτέρους.

2) Conc. Carth. IV, can. III : Presbyter cum ordinatur, episcopo eum benedicente et manum super caput eius tenente.

3) Hrisost. Hom. XIII, in I, Tim. IV, 14 : Οὐ γὰρ δὴ πρεσβύτεροι τὸν ἐπίσκοπον ἐχειροτόνουν.

4) Canon. Apost., c. I : Ἐπίσκοπος ὑπὸ ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ τριῶν.

5) De aceia şi canonul 3 al sinodului VII ecumenic, porunceşte ca *„Toată alegerea făcută de către boeri pentru episcop... presviter... şi diacon, neîntărită să rămână“*. Iar canonul 19 al sinodului din Antiohia zice că : *„Episcop să nu se hirotonisească fără sinod şi fiinţa de faţă a celui ce este în mitropolia eparhiei“*.

Apoi canonul 25 apostolic porunceşte ca *„Episcopul, ori presviterul sau diaconul, ori în călcare de jurământ, ori în furtişag prinzându-se, să se caterisească, şi nu să se aforisească, că zice scriptura „Nu vei pedepsi de două ori pentru aceiaşi vină“*.

Deci, clericul caterisit, să lasă în rândul **mirenilor credincioşi**. Numai în cazuri de lepădări de credinţă, sau dacă şi ca mirean păcătueşte greu, se aforiseşte.

Iar sin. din Sardica, can. 10 zice : *„Laicul să nu se aleagă episcop“*.

6) Canon. Apost. c. XXXI : Εἴ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἀπὸ ἐπισκόπου γένηται ἀφωρισμένος, τοῦτον μὴ ἐξεῖναι παρ᾽ ἑτέρου δέχεσθαι. Asem. sinod. Nicæn., c. V, sinod. Sardic., c. XIII şi sinod. Antioch., c. III.

7) Conc. Halced., c. IX : Εἰ δὲ καὶ κληρικὸς ἔχοι πρᾶγμα πρὸς τὸν ἴδιον ἐπίσκοπον, ἢ πρὸς ἕτερον, παρὰ τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας δικάζεσθω.

8) Conc. Carthag. I., c. XI. Conc. Carthag. II, c. VIII. Conc. Carth. III, c. VIII. Conc. Carthag. IV, c. XXIX.

9) Conc. Antioch., c. XII.

Dar episcopul are puterea lui jurisdicțională nu numai asupra clericilor, ci și asupra **monahilor** și egumenilor din eparhia lui. Sinodul din Halcedon iată cum se rostește în această privință: *«Monahii cari sunt într'o provincie ori într'o cetate, să se supună episcopului acelui loc»* [1]). Fără învoirea episcopului nu se pot construi în ținutul său nici edificii sfinte, nici instituții religioase, după cum poruncește acelaș sinod din Halcedon: *«Se hotărăște ca in nici un loc să nu se zidească ori să se înfiinţeze vre-o mânăstire sau vre-o Biserică fără ingăduirea episcopului cetăţei»* [2]). Episcopii mai au singuri dreptul de a sfinți **mirul,** Biserici, antimise, iconostase, temelii de Biserici, cimitire ș. a.; însă ei pot să îngădue unele din aceste acte și presviterilor [3]).

Canoanele sinodale și măsurile episcopale de ori ce conținut au fost ele, au dobândit în toate timpurile *sancțiunea imperială ori regală,* cu începere de la Constantin cel Mare încoace [4]).

Creștinii de rând și chiar împărații au *plecat capetele și genuchii* lor înaintea episcopului și presviterului, când au primit binecuvântare de la aceștia. În secolul II Minuciu Felix arată acest fapt pios în scrierea sa «Dialog. Octav. cap. 28». De și păgânii luau în nume de rău acest obiceiu creștinesc, totuși Minuciu le respinse cu tărie obiecțiunea lor. Teodoret al Cirului ne spune că împăratul Valentinian III (an. 425—455) zice adesea ori: *«Chiar și noi cari ocârmuim împărăţia cu îngrijire, plecăm capetele noastre înaintea lui»* (episcopului [5]).

---

1) Conc. Halced., can., IV: Τοὺς δὲ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ χώραν μονάζοντας ὑποτέταχσθαι τῷ ἐπισκόπῳ. Conf. can. VIII al acestui sinod şi Novela V, cap. IX, a lui Iustinian.

2) Conc. Halced., can. IV: Ἔδοξε μηδένα μηδαμοῦ οἰκοδομεῖν μηδὲ συνιστᾶν μοναστήριον, ἢ εὐκτήριον οἶκον παρὰ γνώμην τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου. Comp. Beda Venerab., Hist. Gent. Angl., lib. VIII, c. IV.

3) Când episcopul se face vinovat de vre un păcat, el **se judecă de sinod** în conformitate cu canoanele 74 şi 75 apostolic, cum şi cu canonul 6 al sinodului II ecum.

Episcopul în cazul acesta, se cheamă la judecata sinodului ţărei de 2 episcopi. Neînfăţişându-se, se mai chiamă a II-a şi a III-a oară de 2 episcopi trimişi de sinod. Neînfăţişându-se nici a III-a oară, sinodul hotărăşte cele ce crede de cuviinţă (canon. 74 apost.).

Martori vrednici de crezământ, în contra episcopului, vor fi 2 ori 3, ca în gura a 2 ori a 3 martori să stea tot adevărul (canon. 75 apost.).

Iar prin canonul 6 al sinodului II ecumenic, se îngrădeşte procedura judecăţei în contra episcopului, cu mai multe mijloace de dreptate.

Se mai au în vedere şi canoanele 12 al sinod. Cartaginean; 3 al sinod. VII ecum.; canon. 14 al sinod. Antiohian; canon. 15 al aceluiaş sinod, etc., atunci când se judecă episcopul.

Iar din canonul 14 al sinod. din Antiohia înţelegem că: *„şi pârâşii să nu fie vrăjmaşi pătimaşi, nici aceeaşi să fie pârâşi şi judecători"*.

4) Euseb. de Vita Constant., lib. IV, c. XXVII.—Conf. Synes., ep. LVIII, ad episcopos.—Socrat. Hist. eccles., lib. VII, c. XIII.—Sozom. Histor. eccles., lib. I, c. IX.

5) Theodoret., Hist. eccles., lib. IV, c. V: Ὅπως καὶ ἡμεῖς οἱ τὴν βασιλείαν ἰθύνοντες εἰλικρινῶς αὐτῷ (ἐπισκόπῳ) τὰς ἡμετέρας ὑποκλίνωμεν κεφαλάς. Conf. Hrisost., Homil. III, ad popul. Antioch.

3. Sărutarea mâinei drepte a episcopului și presviterului în scopul pietăței [1]), este iarăși un obiceiu vechiu creștinesc [2]). În secolul IV-lea iată ce zice Ambrosiu despre acest fapt: «*căci pe când vezi grumazurile regilor și ale principilor plecate la genuchii persoanelor sfințite, prin sărutarea mâinilor drepte ale acestora și prin rugăciunile lor au credința că se întăresc* [3]). Ioan Hrisostom vorbind de Meletie episcopul Antiohiei, zicea că acesta «*când venea către voi, Antiohenilor, și toată cetatea umplea drumul, unii veneau în apropiere de el și prinzând picioarele lui* (îngenuchind) *îi sărutau mâinile»* [4]). Episcopul poate bine cuvânta poporul cu **amândouă** mâinile [5]), după exemplul Mântuitorului arătat de evangelistul Luca cu aceste cuvinte: *Și ducându-i* (pe apostoli) *până la Vitania, și ridicându-și mâinile sale i-a bine cuvântat»* [6]). Luminătorul poporului fiind episcopul, bine cuvintează turma sa cuvântătoare și cu lumânările aprinse [7]). Ca păstorul cel d'întâiu, are scaunul său atât

---

1) Iată ce zice Simeon Tesaloniceanul despre sărutarea mâinei episcopului (op. c., p. 135, cap. 220): „Împăratul se cuvine să sărute mâna episcopului; iar acesta a săruta **mâna împăratului,** peste pravilă este; căci cu aceasta episcopul necinstește pe Hristos al cărui loc îl ține".

2) Pioșii romano-catolici, în audiențele lor la Papa, îi sărută acestuia **pantofii** din picioare făcuți din mătase purpurie și împodobiți cu cruci. Azi suveranii domnitori, în loc de a săruta pantofii Papei îi sărută mâna. Conf. Vering, op. cit., p. 536.

3) Ambros. De dignitate Sacerdotii c. II: Quippe quum videas regum colla et principum submitti genibus sacerdotum, et exosculatis eorum dexteris, orationibus eorum credant se communiri.

4) Chrysost. Hom. XLV in Melet: Ὅτε πρὸς ὑμᾶς εἰσήλαυνε καὶ πᾶσα ἡ πόλις πρὸς τὴν ὁδὸν μεθωρμίζετο, οἱ μὲν πλησίον ἤρχοντο, καὶ ποδῶν ἥπτοντο καὶ χεῖρας κατεφίλουν. Conf. Sidon., lib. VIII, ep. XI. Asem. Hieron. in Math. XXI.

5) **Binecuvântarea** făcută de preoți și episcopi în Biserica **ortodoxă** de răsărit, constă în aceea, că la mâna dreaptă, degetul cel mare se încrucișează cu degetul inelar în forma literei **X,** iar cel mic se ține pe jumătate întins în forma literei **C.** Astfel se dobândesc inițialele **XC** — **Xristos**. Degetul arătător se ține de tot întins, simbolizând inițiala **I**; iar degetul mijlociu ceva mai puțin întins în forma literei **C.** Ambele degete dau deci monogramul **I C** — *Iisus.* Apoi toate degetele de la mâna dreaptă puse în forma arătată, reprezintă cuvintele **Iisus Hristos.** Episcopul bine cuvintează de odată cu amândouă mâinile.

La preoții și episcopii **latini,** forma mâinei care bine cuvintează, este mult mai simplă. Ea se deosebește mult de cea răsăriteană; pentru aceea și degetelor ei s'au atribuit alte însemnări. Cele trei degete dela început se țin deschise; iar ultimile două, de tot închise. În așa fel, degetul cel mare simbolizează pe Dumnezeu Tatăl; al III-lea pe Hristos; al II-lea pe sf. Spirit, care împreună pe Tatăl cu Fiul.

6) Luca 24,50. Și în picturile vechi găsim bine cuvântarea făcută cu ambele mâini.

7) Pentru că episcopul, preotul și diaconul, sunt persoane „sfinte" și se deosebesc de ceilalți muritori, sunt *opriți* sub pedeapsa caterisirei: de a juca table (can. 42 apost.), a intra ori a mânca în cârciumi (can. 54 apost. și 24 al sinod. Laod.), a avea prăvălii și neguțătorii (can. 9 sinod. VI. ecum.), a merge la **teatru** (can. 51 sinod. VI ecum.), la alergări de cai (can. 70 Cartagin.) etc.

Tot așa episcopul, preotul și diaconul, sunt *opriți* sub pedeapsa caterisirei, de a mânca vita sau pasărea sugrumată ori mortăciune (canon. 63 apost.), a bea sângele de vită ori pasăre (canon. 67 sinod. VI ecum.), de **a se scălda în bae cu**

în altar cum şi în naosul Bisericei; el cuminică pe preoţi şi diaconi la liturgie. Când nu-i cuminică episcopul, preoţii se împărtăşesc singuri; iar pe diaconi îi cuminică cel d'întâi dintre preoţi conform canonului 18 al sinodului I ecumenic. Episcopul între ceilalţi liturgisitori inferiori se deosebeşte prin veşmintele sale liturgice asupra cărora stă omoforul [1]).

4. Episcopii fură întitulaţi chiar de către împăraţi *«Prea fericiţi, Prea iubitori de Dumnezeu, Prea Sfinţiţi, Prea Cuvioşi»* (Μακαριώτατοι, Θεοφιλέστατοι, ἁγιώτατοι, ὁσιότατοι, sanctissimi). Iustinian se adresează în scris lui Petru arhiepiscopul Ierusalimului în următorul chip: *«Însuşi Împăratul, lui Petru, prea sfinţitului şi prea fericitului arhiepiscop al Ierusalimului»* [2]). Iar către Mina arhiepiscopul Constantinopolului, Iustinian se adresează astfel: *«Însuşi Împăratul, lui Mina, prea sfinţitului şi prea fericitului, arhiepiscop şi patriarh ecumenic»* [3]).

Constituţiunile apostolice orânduesc ca episcopul să fie hirotonit în această demnitate la **etatea de 50** de ani. Iată acum şi cuvintele textuale: *«Păstorul ce e de nevoe a se aşeza episcop, trebue să fie nu mai puţin de cincizeci de ani»* [4]). Însă Biserica în diferitele ei împrejurări, a fost silită adesea ori să mai împuţineze acest număr de ani, şi să fie ales episcopul mai de timpuriu, după cum scrie apostolul Pavel lui Timoteiu (I Tim. IV, 12): *«Tinereţea ta nimine să nu o defaime»* [5]). Iar sinodul din Neocesarea stabileşte că *«presviterul inainte de* **treizeci** *de ani să nu fie hirotonit»* [6]).

---

mueri (canon. 77 sinod. VI ecum.), de a bate pe credincioşi ori necredincioşi (canon. 27 apost.), ş. a.

Mai departe se *opreşte* fie care faţă bisericească din aceste trei trepte, sub pedeapsa caterisirei de a lua **camătă** de la cei ce se îndatorează la ei (canon. 44 apost.; canon. 4 Laodic; canon. 10 al sinod. VI ecumen.), de a se ciunti de voe (23 apost.), de a face **miliţia** (canon. 7 sinod. IV ecumen.), de a face simonie (canon. 29 apost.), de a se face chezaşi pentru alţii (canon. 20 apost.), ş. m. d.

1) Datoriile principale ale episcopului sunt:

a) A hirotoni clerul din eparhia lui (canon. 2 apost.; can. 9 şi 10 Antioh).

b) A ocârmui episcopia (canon. 34 apost.).

c) A supraveghia clerul şi pe monahi (can. ap. 39; can. Antioh. 9; can. 8 al sinod. IV ecum).

d) Are dreptul de a fi pomenit la serviciile divine de tot clerul eparhiei sale (can. 13 al sinod. din Biserica sf. Apostoli).

2) Justinian. Novell. XL: Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Πέτρῳ τῷ ὁσιοτάτῳ, καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Ἱεροσολύμων.

3) Justinian. Novell. XLII: Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Μήνᾳ τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ, καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Conf. şi Novell. LXVII. Vezi, Bingham. Orig. s. antiq., T. I, p. 123, seqq.

Titlurile **Papei** din Roma, cu începere de la secolul VI încoace sunt acestea: *Summus Pontifex, Pontifex Maximus, Vicarius Christi, Vicarius Dei;* iar de la Grigorie cel Mare († 604) încoace, Papa se întitulează pe sine în bule astfel: *„Servus Servorum Dei“*. (Vering, op. cit., pag. 535).

4) Const. Apost., lib. II, c. I: Τὸν ποιμένα τὸν καθιστάμενον ἐπίσκοπον δεῖ ὑπάρχειν οὐκ ἔλαττον ἐτῶν πεντήκοντα.

5) **Venianim Costachi,** Mitropolitul Moldovei (1803—1842, † 1846), a fost ales episcop în etate numai de 24 ani.

6) Conc. Neocæs., c. XI: Πρεσβύτερος πρὸ τῶν τριάκοντα ἐτῶν μὴ χειροτονείσθω. Conf. conc. Tolet. V, c. XX. Vezi şi can. 14 sin. VI ecum.

O episcopie urmează a nu rămânea vacantă mai mult de trei luni de la văduvirea ei conform canonului 25 al sinodului din Halcedon care glăsueşte astfel: *«S'a socotit de sfântul sinod că în timpul celor trei luni* (de la vacantarea eparhiei) *să se facă hirotonia episcopilor, afară numai dacă câte odată întâmplător, vr'o necesitate va contribui a se mai prelungi timpul întârzierei»* [1]). De aci se înţelege că sunt cazuri când se mai poate întârzia hirotonia noului episcop [2]).

---

1) Conc. Halced., can. XXV: Ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ἐντός τριῶν μηνῶν γίνεσθαι τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων, εἰ μή ποτε ἄρα ἀπαραίτητος ἀνάγκη παρασκευάσῃ ἐπιταθῆναι τὸν τῆς ἀναβολῆς χρόνον.

2) În V. Testam. cetim (Levit. 21, 10—15) că arhiereul trebuea *să fie însurat cu o fecioară;* iar în N. Testam. apostolul Pavel orândueşte ca *„Episcopul să fie bărbat al unei femei... având copiii săi ascultători"* (I Tim. 3,5). De aceia canonul 5 apostolic *caterisește* pe episcopul ce 'şi leapădă femeea. Iată conţinutul acestui canon: *„Episcopul sau presviterul, sau diaconul, pe femeea sa să nu o lepede cu pricinuire de evlavie. Iar de o va lepăda să se aforisească; apoi mai rămâind să se caterisească".* Canonul acesta se întemeează pe cuvintele Mântuitorului: *„Ceea ce Dumnezeu a împreunat, omul să nu despartă"* (Mat. 19,6) şi ale apostolului Pavel: *„Legatu-te-ai cu femeea nu căuta dezlegare"* (I Cor. 7,27).

Cunoaştem dar că toţi clericii la începutul creştinismului erau **căsătoriţi**. Pentru prima oară s'a pronunţat pentru celibatul clericilor, sinodul din *Elvira* (an. 305), când a început a se răspândi în apus această idee. La sinodul I ecumenic (an. 325), propunându-se de către apuseni celibatul clericilor, **Pafnutie** episcopul Tebaidei Egiptului, un bărbat sihastru şi înţelept, a combătut cu energie măsura aceasta atât de aspră şi s'a lăsat de Sinod voea liberă la clerici de a trăi căsătoriţi ori necăsătoriţi. Printre episcopii apuseni celibatari, găsim şi pe preoţii lor, tot aşa încă din primele secole ale creştinismului; cu toate acestea găsim şi preoţi apuseni însuraţi până prin secolul VII, de şi erau văzuţi rău de chiriarhii lor. Totuşi este ştiut că Biserica romană cu începere de la secolul IV încoace, cere celibatul nu numai de la episcopi, ci şi de la presviteri şi diaconi. În orient aflăm arare ori episcopi însuraţi până prin secolul VII. **Sinesiu** episcopul Ptolemaidei din Africa († 414), după mărturia lui Villemain, Chateaubriant, Hefele, Clausen, îşi păstră femeea şi după hirotonia lui ca episcop. Iar sinodul VI ecum., opreşte cu desăvârşire aceste căsătorii, pe motivul ca să nu se înstrăineze averea la copii episcopului. Sinod. VI ecum. prin can. 12 iată ce zice: *„Şi aceasta încă a venit la cunoştinţa noastră că atât în Africa, cât şi în Libia şi într'alte locuri, iubitorii de Dumnezeu preşezători cei de acolo, împreună locuesc cu muerile lor şi după hirotonia ce a venit peste dânşii... S'a socotit că nici de cum una ca aceasta să nu se mai facă... Iar de se va dovedi cineva făcând una ca aceasta, să se caterisească".* Apoi canonul 48 al sinodului VI ecum. porunceşte ca *„Femeea celui ce s'a ridicat la ocârmuirea episcopiei, după învoirea cea dintre dânşii, mai înainte despărţindu-se de bărbatul său, după hirotonia episcopului... să intre în mânăstire... Iar de se va arăta vrednică, înainteze-se la dregătoria diaconiţei".*

Deci din finele secolului VII încoace, prin can. 12 al sin. VI ecum., se stabili definitiv şi în orient celibatul episcopilor, îngăduindu-se căsătoria numai pentru preoţi, diaconi, ipodiaconi şi lectori, (can. 6 şi 13 sin. VI) cu următoarea condiţiune: *Diaconul ori preotul să se căsătorească cu o fecioară creştină mai înainte de a fi ipodiacon; pentru preoţi şi diaconi e îngăduită o singura căsătorie. Ipodiaconul dacă se însoară a II-a oară nu mai poate fi diacon ori preot.* Lectorul însă dacă nu tinde la diaconie ori preoţie, nu e supus la aceste măsuri de căsătorie. Conf. Euseb. Popov., Ist. Bis., Vol. I, pag. 415 şi 638. Vezi şi can. apost. 17,26; 14 sin. IV; 3 sin. VI.

§ 44.

Presviterul (πρεσβύτερος).

În a doua treaptă ierarhică bisericească intră **presviterii** (πρεσβύτεροι) adică bătrânii poporului [1]). Presviterii erau la Grecii cei vechi *rectorii* şi guvernatorii provinciilor; iar la Romani erau *senatorii* sau nobilimea poporului.

La toate popoarele vechi, preoţii s'au bucurat de cea mai înaltă consideraţiune. La Egipteni preoţii **(Ker-heb-ii)** cu aşa numitul lor pontefice, erau servitorii zeilor, consilierii primi ai regilor, comentatorii oracolelor în timpuri de răsboiu şi nenorociri şi cultivatori ai artelor şi ştiinţelor. Pontefícele era îndatorat a da porunci de a se anunţa prin preoţi toate sărbătorile dar mai ales cele naţionale cari erau în număr de 6 şi pe cari Egipteanul le ţinea cu mult respect. Poruncea de asemenea acest mare pontefice, care avea o autoritate aproape ca aceea a Regelui, de a se îndeplini jertfele cerute şi de a nu supăra pe zei.

Preoţii de la templele principale s. e. de la Teba, Memfis şi Heliopolis, se bucurau de cea mai distinsă onoare nu numai în popor, dar şi în casta lor. Modul sacerdotal de vieţuire era stabilit prin anumite legiuiri; iar curăţenia corporală era imperios cerută acestor servitori ai zeilor.

Demnitatea preoţească se moştenea în familie de către fiul cel mai mare, care era obligat a servi aceluiaşi zeu, în acelaşi templu, şi cu acelaşi rang ca şi părintele lui.

Dar aceste măsuri religioase le vedem nu numai la Egipteni, ci le întâlnim aproape identice, la Evrei, Indieni, Asirieni, Babiloneni, Perşi şi în fine la toate naţiunile vechi înzestrate cu cultură.

1. În creştinism aceşti miniştrii ai altarului, fură învestiţi cu titlul de nobleţe sub care se înţelege mai cu seamă nobleţea şi înţelepciunea spirituală după cum zice fericitul Ieronim: *«Potrivit sfintelor scripturi, presviterii urmează a se alege după merit şi înţelepciune, iar nu după etate»* [2]). Iar Ioan Hrisostom atât de mare însemnătate dă preoţiei, în cât zice că *«În vechime*

1) Preoţii români în limbagiul poporului sunt numiţi „popi" de la latinescul „papa" tată, părinte ori „popa"=sacrificator. De aci germanii formară cuvântul „Pfaff" şi slavii попъ (popă). Numirea de „papă" o purtară odinoară episcopul Romei şi al Alexandriei; iar acum numai cel din Roma.

2) Hieron. in Isaia III: In scripturis sanctis presbyteros merito et sapientia eligi non ætate.

Apoi canon. 2 apost.: *„Presviterul de un episcop să se hirotonisească şi diaconul şi ceilalţi clerici".*

Iar canonul 68 apostolic arată că *„Dacă vre-un episcop, sau presviter, sau diacon, ar primi a II-a hirotonie, de la oare cine, să se caterisească şi el şi cel ce l'a hirotonisit".*

presviterii se chemau episcopi şi servitori ai lui Hristos; iar episcopii se chemau presviteri» [1]).

Demnitatea sacerdotală a preoților o vedem în textele sfintei Scripturi, în scrierile învățătorilor bisericești și în practica creștină. Așà, în Faptele apostolilor cetim că apostolul Pavel și Varnava trecând prin Listra, Iconia și Antiohia, *«intăreau spiritele discipulilor... şi rugându-se cu posturi, au rânduit presviteri pe la Biserici»* [2]). Tot apostolul Pavel scrie lui Tit astfel: *«Pentru aceasta te-am lăsat în Creta, ca să îndreptezi cele ce lipsesc şi să rândueşti presviteri în cetăţi»* [3]).

Învățăcelul apostolic Ignatie Teoforul învață că *«preoţii sunt aşezaţi din porunca lui Iisus Hristos»* [4]). Iar Irineu afirmă că *«prin buna voinţă a Tatălui, preoţii au primit cu succesiunea apostolilor darul neschimbat al adevărului»* [5]). În spiritul acestor texte și al altora cu același conținut, s'a urmat în decursul timpului cu preoția și venerațiunea ei de credincioși.

2. Presviterii fiind considerați ca urmași ai celor 70 de apostoli [6]), primesc *la hirotonia lor de către episcopi* [7]), împuternicirea de a săvârși jertfa dumnezeească și celelalte misterii afară de taina **hirotoniei.** De asemenea ei nu pot să sfințească **mirul;** ci acestea cad în puterea episcopului. Preoții însă au darul de a învăța pe popor dogmele și principiile morale [8]), de a asculta, a da canonisiri și a erta greșelile păcătoșilor ce se pocăesc [9]), de a săvârși sfințirile religioase și în fine de a plini tot ce atârnă de datoriile lor sacerdotale. Acestea toate le plinesc însă fiind supraveghiați de episcop, conform canonului 39 apostolic: *«Preoţii şi diaconii nu pot face nimic fără ingăduealа episcopului»* [10]).

1) Hrisostom. Hom. I, in Philipp. I: Οἱ πρεσβύτεροι τὸ παλαιὸν ἐκαλοῦντο ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι.

2) Fapt. Apost. XIV, 22—23.

3) Epist. Tit. I, 5.

4) Ignat. Epist. ad Philad., cap. I.

5) Iren. Adv. hær. IV, cap. 43.

6) Conf. S. Simeon Tesalon., Tractat despre Dogmele credinţei, Bucureşti 1859, p. 313.

7) De şi canonul XI al sinodului din Neocesaria şi canonul XIV al sinod. VI ecum., cer ca preotul să nu fie hirotonit mai 'nainte de *etatea de 30 de ani* pentru a'şi înţelege bine misiunea lui, totuşi din cauza nevoilor timpului, s'a mai micşorat acest număr de ani.

În creştinism dintr'o înaltă raţiune de egalitate între credincioşi, persoanele clericale nu au format nici odată o castă ca la cei vechi; ci în cler este primit tot creştinul care simţeşte vocaţiune pentru această carieră, are pregătirile trebuincioase şi îndeplineşte condiţiunile canonice.

8) Can. 58 Apost.

9) Can. 52 Apost.

10) Când un cleric se face vinovat de vre un păcat se judecă de episcopul său potrivit cuvintelor Domnului (Mat. 18,15), epistolei I către Timoteiu (cap. 5, v. 19), Deuteronomului (cap. 19, v. 15), şi canonului 9 al sinodului IV ecumenic, care glăsueşte astfel: *„Dacă vre un cleric are judecată cu vre un cleric, să nu lase pe episcopul său şi să alerge la judecăţi lumeşti, ci mai întâiu cerceteze-se pricina de episcopul său, sau cu voea episcopului său, de acei ce*

Presviterul nu se poate hirotoni pe seama a două Biserici (can. 15 al sinod. VII ecum.). Nu este ertat clericilor fără voea episcopului lor să **liturgisească** în altă cetate (can. 13 al sinod. IV ecum.); dar nici să primească pe alţi clerici să liturgisească cu ei fără voea episcopilor respectivi. Iar canonul 15 apostolic sună astfel: *«Presviterul, diaconul sau ori care din catalogul clericilor, părăsind parohia sa fără învoirea episcopului său, să nu mai liturgisească»*.

3. Cum că presviterii nu pot plini taina hirotoniei, vedem aceasta în epistola apostolului Pavel către Tit (I, 5), în care numai acestuia îi spune apostolul să aşeze preoţi în Creta; tot aşă sfântul Pavel recomandă numai lui Timoteiu ca în Efes (I Tim. 5, 22), în curând mâinile (hirotonia) nimărui să nu le pună. Prin urmare Tit şi Timoteiu erau socotiţi de apostol ca superiori ai preoţilor şi învestiţi cu puterea de a hirotoni. În «Ierarhia bisericească» cap. 3 atribuită lui Dionisie Areopagitul, cetim mai desluşit acest fapt: *«Nu este îngăduit presviterului a hirotoni»* [1]). Canonul 1 şi 2 al sf. apostoli, canonul 9 al sinodului din Laodicea, cartea III-a şi a VIII-a a Constituţiunilor apostolice, afirmă că preoţii nu pot plini hirotonia. Ioan Hrisostom [2]), Epifanie [3]), Ieronim [4]), ş. a., acelaşi lucru îl susţin.

Nici sfinţirea mirului nu o poate săvârşi presviterul, potrivit canonului 6 al sinodului din Cartagena ţinut în anul 418, care se rosteşte astfel: *«Sfinţirea mirului să nu o facă presviterul»*. Iar Confesiunea ortodoxă întemeeată pe glăsuirile canonice şi practica veche creştinească recomandă ca *«acest mir să se facă de către episcopul superior...; iar îndată după botez preotul să ungă pe cel ce se botează la părţile corpului hotărâte de Biserică»* [5]).

4. Dar Simeon Tesalonicul în întrebarea 10, 11, 12 şi 13 zice că preoţii nu dobândesc prin hirotonie nici puterea de a confesa, nici de a da canonisiri, nici de a deslegă păcatele celor ce se mărturisesc; ci puterea aceasta o dobândesc din darul sfinţitor al episcopului. Noi însă în evangelia lui Ioan (20,23), în canoanele bisericeşti [6]), cum şi în tâlcuirile canoniştilor, cetim altfel de cât susţine Simeon. Aşă renumitul Balsamon în comentariul

---

vor voi, amândouă părţile, să se facă judecata... Iar dacă vre un cleric ar avea judecată cu episcopul său, sau cu alt episcop, să se judece de sinodul eparhiei (ţărei)... *Asemenea dacă episcopul are judecată cu mitropolitul... năzuească ori la exarhul ocârmuirei, ori la scaunul împărăteştei cetăţi*».

Iar canonul 62 apostolic, zice că, clericul ce se leapădă de Hristos, chiar pentru frica lumească, *se caterisește*. Pocăindu-se după aceasta, *se primește în rândul mirenilor*.

1) Conf. Dyonis. Ierarch. biser. cap. 5, n. 2. Asem. Conf. ort. p. I resp. la întreb. 106.

2) Ioan Hrisost. Homil. 11.

3) Epiphanius. Hæres. 75. c. 4.

4) Hieron. Epist. 85 ad Evagrium.

5) Confess. ortod. Part. I răsp. la întreb. 106.

6) Conf. Can. 52 apost.

canonului 15 apostolic zice că *«Nu numai episcopilor le este dat a asculta mărturisirile şi a ertà păcatele ci şi presviterii pot să primească mărturisirile cu îngăduirea episcopilor»*. Aşà dar preoţii dobândesc prin hirotonie puterea de a asculta, a canonisi şi a erta păcatele; iar episcopul îngădue numai de a exercita această putere spirituală [1]).

Din timpurile vechi vedem pe preot odihnindu-se în altar pe **scaune** lângă episcop, când şi acesta şedea pe tronul înalt; iar diaconilor nu le erà îngăduită această vrednicie. Eusebiu ne arată un caz cu episcopul **Chrest** din Siracusa, cum acesta a fost trimis de împăratul Constantin la un sinod de episcopi din Arelate pentru abaterile sale. Împăratul învită pe Chrest să aducă cu

Biserica românească din oraşul Baden-Baden (Germania) în care m'am închinat în luna August anul 1900. (Autorul).

sine şi doui clerici din al II-lea rànd de scaune (ex throno secundo), adică pe doui presviteri [2]). Tot aşà Eusebiu descriind frumuseţea Bisericei din Tir, zice că erau aşezate în ea scaune pentru proistoşii bisericeşti (episcopi şi preoţi [3]). Epifanie al Salaminei ne spune că în altar *şedea episcopul pe scaunul înalt, dar şedea şi presviterul* (alături [4]). Totuşi presviterul nu şedea pe scaun mai 'nainte de a şedea episcopul (can. 56 Laod.).

1) Apoi canonul 27 al sfântului Nichifor Mărturisitorul zice că „Duhovnicul pe cei ce îşi mărturisesc păcatele ascunse, **nu este slobod a le spune,** nici a-i opri să intre în Biserică cu credincioşii, ci numai a-i opri de sfânta împărtăşire".

2) Apud Euseb. Histor. eccl., lib. X, c. V: Συζεύξας σεαυτῷ καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου, οὓς ἂν σὺ αὐτὸς ἐπιλεξασθαι κρίνῃς.

3) Euseb. Hist. eccl. lib. X, c. IV: Θρόνοις τε τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμὴν.

4) Epiph. Hæres. LXXV. Aërian. n. 111: Καθέζεται ὁ ἐπίσκοπος ἐπὶ τοῦ θρόνου, καθέζεται καὶ ὁ πρεσβύτερος.

Ignatie Teoforul [1]), Grigorie de Nazianz [2]), Constituţiunile apostolice [3]), Teodoret [4]), ş. a., afirmă că episcopul în ori ce loc s'ar fi aflat, şedea pe scaunul din mijloc; iar preoţii făceau cu scaunele lor un semicerc împrejurul lui. Semicercul acesta cu episcopul în mijloc se chema pe atunci «spiritualem coronam» sau «circulum presbyterii» ori «coronam ecclesiæ».

5. Presviterii purtară în decursul timpului titluri corespunzitoare cu demnitatea lor [5]). Eusebiu şi Sinesiu îi numesc *fruntaşi* (πρόεδροι) ai poporului [6]); Vasilie cel Mare şi Grigorie de Nazianz îi întitulează *proestoşi* (προεστῶται [7]); Ioan Hrisostom îi cheamă *prezidenţi* (προστάται [8]); iar în Constituţiunile apostolice găsim aceste întitulări date presviterilor: «*Voi preoţilor sunteţi profeţii laicilor voştrii, principii,* **ducii** *şi* **regii**, *mijlocitori între Dumnezeu şi credincioşii lui*» [9]).

De la sec. IV încoace aflăm şi titlul de **arhipresviter** (ἀρχιπρεσβύτερος) dat celui mai bătrân şi înţelept dintre preoţii Bisericilor mari. Ieronim zice că la Bisericile acestea eră un singur arhipresviter [10]). Socrat numeşte pe apostolul Petru **„protopresviter“** al Bisericei din Alexandria [11]); iar Sozomen îl numeşte pe acest apostol **„arhipresviter“** al acelei Biserici [12]). Astăzi în Biserica **ortodoxă** se cheamă arhipresviteri, protopresviteri, protoierei sau protopopi, cei mai distinşi dintre preoţii unei localităţi împuterniciţi de episcop a administră cele bisericeşti şi a supraveghea persoanele clericale din acea localitate [13]). În unele ţări se mai cheamă «protopresviter» şi cel mai bătrân şi meritos preot de la o Biserică catedrală. Protopresviterii primesc de la episcop cu **hirotesie** această demnitate, fără să se distingă

1) Ignat., Epist. ad Magnes., n. XIII.

2) Gregor. Nazianz in Somnium de templo Anastasiæ.

3) Constit. Apost., lib. II, cap. LVII.

4) Theodor., Hist. eccles., lib. V, c. III.

5) Chiar şi în Vechiul Testament **„preoţii“** aveau mare onoare în faţa poporului şi purtau chivotul în războae, cum cetim aceasta în Cartea lui Iosua cap. IV, v. 10:
וְהַכֹּהֲנִים נֹשְׂאֵי הָאָרוֹן עֹמְדִים בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן =(„Şi preoţii cari purtau chivotul stătură în mijlocul Iordanului“).

6) Synes. Epist. XII.

7) Gregor. Nazianz. orat. I.

8) Hrysost. Hom. XI in I Tim. IV.

9) Constit. Apost. lib. II c. XXV: Ὑμεῖς τοῖς ἐν ὑμῖν λαϊκοῖς ἐστε προφῆται, ἄρχοντες, καὶ ἡγούμενοι, καὶ βασιλεῖς, οἱ μεσῖται θεοῦ καὶ πιστῶν αὐτοῦ.

10) Hieron. Epist. IV ad Rusticum: Singuli ecclesiarum episcopi, singuli archidiaconi.

11) Socrat Hist. lib. VI, c. IX: Πέτρος τις πρωτοπρεσβύτερος ἦν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας.

12) Sozom. Histor. lib. VIII, c. XII.

13) Origina Protoiereilor (πρωτοιερεύς) noştrii o găsim în sec. IV în persoana *Horepiscopilor* (can. 14 din Neoc. an. 315), numiţi mai târziu *vizitatori* (can. 10 din Antioh. an. 341). *Din secolul X încetând Horepiscopii sau vizitatorii, se înfiinţă instituţia* **Protoiereilor.** Conf. Drept. bis. de Şaguna, p. 137.—Asem. Ist. Bis. de Eusev. Popovici, vol. I, p. 417.

de ceilalţi preoţi în puterea sacramentală. Preotul administrator al unei Biserici laice se cheamă **„paroh"** (πάροχος, παρέχω, a da) adică dătătorul de hrană; iar «parohie» (παροχή, ἐνορία) este cuprinsul, locul, de unde adună şi el hrana.

Canonul 1 al sinodului din Neocesarea porunceşte ca «Presviterul (văduv) de se va **însura,** se strămută (caterisește) din rânduеala sa». Aceasta o hotărăşte şi canonul 3 al sinod. VI ecumenic.

În Biserica romano-catolică şi anglicană, cel mai bătrân şi meritos preot de la o catedrală se cheamă **„decan"** [1]).

§ 45.

Diaconul (διάκονος).

Din a treia şi ultima treaptă ierarhică superioară fac parte **diaconii.** De şi numirea de diacon (διάκονος), înseamnează în greceşte «servitor», totuşi noi vedem pe diaconi în toate timpurile creştine ca făcând parte din treptele ierarhice superioare, iar nu din servitorii de rând eclesiastici [2]).

1. Instituirea treptei diaconeşti de către apostoli o vedem în Faptele apostolilor, cap. VI, v. 2–6. Elinii din Ierusalim cârteau în contra Evreilor că la împărţirea ofrandelor ce se aduceau apostolilor [3]), văduvele eline erau trecute cu vederea. Apostolii auzind unele ca acestea şi ei ne având timp ca să îngrijască de milosteniile ce li se aduceau, şi de mesele ce se dau pe atunci fraţilor şi săracilor, au chemat mulţimea discipulilor şi le-au recomandat să aleagă dintre dânşii 7 bărbaţi iscusiţi, plini de Spirit sfânt şi de înţelepciune. Cei 7 diaconi aleşi fiind de către discipulii apostolilor, aceştia rugându-se 'şi-au pus mâinile peste dânşii şi 'i-au rânduit să împărţească ofrandele şi să servească meselor.

Apostolul Pavel în epistola I-a către Timoteiu, cap. III, v. 8, învaţă că «*Diaconii să fie cuviincioşi, ne indoelnici în cuvânt, ne băutori de vin mult, ne doritori de câştig ne drept. Să păzească misterul credinţei în cuget curat. Şi aceştia întâiu să se cerceteze, după aceea să se diaconească fiind fără prihană. Asemenea şi femeile diaconilor să fie cuviincioase, nevorbitoare de rău, treze, credincioase în toate. Diaconii să fie bărbaţi ai unei femei, bine îngrijindu-se de copiii şi de casele lor; căci cei ce diaconesc bine,*

1) Vering. Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts, op. cit., S. 570.

2) Diaconii din creştinism corespund **„Leviţilor"** Testamentului Vechiu. Şi aceia erau sfinţiţi când îşi închinau viaţa celor sfinte. Iată ce cetim în Cartea Numerelor, cap. VIII, v. 13:

וְהַעֲמַדְתָּ אֶת־הַלְוִיִּם לִפְנֵי אַהֲרֹן=(«Şi vei pune – zice Iehova lui Moisi – pe Leviţi în faţa lui Aaron – ca să-i sfinţească»).

3) Fapt. Apost. IV, 34.

îşi dobîndesc treaptă bună şi multă îndrăsneală în credinţa cea în Hrstos Iisus».

Protestanţii după cum am arătat mai 'nainte [1]), susţin că diaconi instituiţi de apostoli erau numai servitori ai meselor; iar diaconii de azi fiind învestiţi cu hirotonia nu sunt urmaşi ai diaconilor din timpul apostolilor; ci diaconii din zilele noastre sunt aşezaţi mai târziu de Biserică după dreptul omenesc. Pentru aceasta protestanţii se provoacă la Faptele apostolilor VI, 2—6 unde se arată că cei 7 diaconi: *Ştefan, Filip, Prohor, Nicanor, Timon, Parmena şi Nicolae,* erau rânduiţi pentru serviciul meselor. Noi însă obiectăm protestanţilor, că alegerea celor 7 diaconi, sfinţirea lor prin impunerea mâinilor de către apostoli peste dânşii, şi grija ce are apostolul Pavel de alegerea acestor servitori cu caracter religios [2]), sunt destule probe că acei diaconi din zilele apostolice, erau deosebiţi de ceilalţi credincioşi, şi servind meselor creştineşti, serveau şi altarului, căci aceste mese erau în legătură cu **cina** Domnului [3]). Mai vedem pe unii dintre diaconi s. e. pe Ştefan [4]) şi Filip [5]), predicând, făcând prozeliţi şi apoi botezându-i pe aceştia. Deci, puterea aceasta nu o vedem la ceilalţi creştini de rând, ci numai la persoanele alese şi sfinţite de către apostoli.

Cum că mesele din timpul apostolilor erau în legătură cu sfânta **euharistie,** vom vedea din cele ce urmează. Creştinii din timpul apostolic pentru a întări între ei frăţia, mâncau împreună bogaţii şi săracii în case particulare, iar mai târziu în Nartica, cu deosebire Duminica *după ce se împărtăşeau cu sfânta euharistie.* Ospeţele acestea se chemau **agape** (ἀγαπάω, a iubi; ἀγάπαι, ospeţe de iubire creştinească). Dar pentru că unii din cei avuţi priveau adesea ori cu mândrie pe cei săraci, de aceea apostolul Pavel în epistola I-a către Corinteni 11,17—34, mustră turburările ce se făceau la aceste ospăţuri sfinte.

2. Pe la începutul secolului II-lea Ignatie Teoforul (Ep. ad Smirn. n. VIII), recomandă că *«Nu se cuvine fără episcop, nici a boteza, nici a face agape»* [6]), şi aceasta pentru a se menţine caracterul religios al ospeţelor şi pentru a se respecta ordinea. Apoi pe la mijlocul aceluiaşi secol **Corneliu Fronton,** (sec. II), cu alţi inimici neîmpăcaţi ai creştinilor, îi învinuesc pe aceştia de nelegiuiri şi orgii săvârşite la agape. De şi învinuirile duşmanilor Bisericei erau exagerate, totuşi în jumătatea a II-a a secolului IV-lea, părinţii sinodului din Laodicea văzând înclinările necuviincioase ale conmesenilor de la agape, şi observând că

1) Conf. pag. 312, lit. b. Tez. Liturg. Tom. II.
2) I Tim., cap. 3, v. 8.
3) Conf. I Corint. 11,17—34.
4) Fapt. Apost. 6,8—15.
5) Fapt. Apost. 8,5—40.
6) Ignat. Epist. ad Smirn. n. VIII: Οὐκ ἐξόν ἐστι χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου, οὔτε βαπτίζειν, οὔτε ἀγάπην ποιεῖν.

mulţi dintre creştini îşi aduceau paturi în Nartică pentru a se odihni după masă, de aceea sinodul hotărăşte acestea prin canonul 28: *«Nu se cuvine în chiriacale, ori în Biserici a face cele ce se zic agape şi a mânca în casa lui Dumnezeu şi a aşterne paturi»* [1]). Iar sinodul cartaginean din anul 418 prin canonul 30 îngădue de a mânca în Nartică numai în cazuri de călătorie; însă părinţii sinodului trulan (an. 692) văzând că se menţin obiceiuri rele la agape, prin canonul 74 repetesc astfel cuvintele sinodului laodicean: *«Nu se cuvine ca în chiriacale şi în Biserici a face cele ce se zic agape şi a mânca în lăuntru în casă (Biserică) şi a aşterne paturi; iar cei ce îndrăsnesc a face acestea ori să înceteze, ori să se afurisească»* [2]). De aceea din secolul VIII-lea, după sinodul trulan, **încetează** agapele din Biserică. Iată dar că aceste mese, nu erau nişte ospeţe simple, ci au fost privite totdeauna chiar de către sinoade ca nişte mese cu caracter religios.

3. Protestanţii însă pentru susţinerea învăţăturei lor, se mai provoacă la Ioan Hrisostom care afirmă în omilia XI asupra capitolului I din epistola către Filipeni, că în timpul apostolilor, *«atât de comune erau numirile, în cât episcopul se chema şi «diacon»* [3]). De aci scot urmaşii lui Luter şi Calvin teoria că pe timpul apostolilor diaconii nu erau o treaptă de persoane cu atribuţiuni proprii religioase, ci numirea de «diacon» o purtau şi episcopii. Dar Ioan Hrisostom nu înţelege prin aceste cuvinte mistificarea treptei diaconeşti, ci el arată că în înţelesul larg al cuvântului, şi episcopii se chemau «diaconi», adică servitori ai altarului.

Mai aduc protestanţii în sprijinul lor şi canonul 16 al sinodului trulan, în care părinţii acelui sinod rostesc aceste cuvinte: *«Noi urmând cuvântului apostolic, apoi primind şi înţelepciunea părinţilor, aflăm că graiul lor nu erà despre bărbaţii cari serveau tainelor, ci despre obligaţiunea ce cădea în serviciile meselor»* [4]). De aci însă nu se deduce că sinodul ar fi tăgăduit atribuţiunile religioase ale diaconilor apostolici.

Să vedem acum şi învăţăturile patristice în privinţa acestor

---

1) Concil. Laod., c. XXVIII: Οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς, ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ ἐσθίειν καὶ ἀκκούβιτα στρωννύειν.

2) Concil. Trull., c. LXXIV: Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἔνδον ἐν τῷ οἴκῳ ἐσθίειν, καὶ ἀκκούβιτα στρωννύειν· οἱ καὶ τοῦτο τολμῶντες ἢ παυσάτωσαν, ἢ ἀφοριζέτωσαν. Conf. Clem. Alexandr., Pæd., lib. II, c. I.—Asem. Constit. apost., lib. II, c. XXVIII. —Chrysost. Hom. XVII, in I. Cor.—Cf. Hieron., in I Cor. XI, 20.—Cf. Theodoret., in I, Cor. XI, 16.

3) Chrysost. Hom. I, in Philipp., c. I: Τότε τέως ἐκοινώνουν τοῖς ὀνόμασι, καὶ διάκονος ὁ ἐπίσκοπος ἐλέγετο.

4) Concil. Trull. c. XVI: Ἡμεῖς τῷ ἀποστολικῷ ῥητῷ τὸν νοῦν ἐφαρμόσαντες τῶν πατέρων, εὕρομεν, ὡς ὁ λόγος αὐτοῖς οὐ περὶ τῶν τοῖς μυστηρίοις διακονουμένων ἦν ἀνδρῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν ταῖς χρείαις τῶν τραπεζῶν ὑπουργίας.

persoane bisericești. Ignatie Teoforul zice că *«Trebue a iubi și pe diaconi de care ce după toată cuviința sunt servitori ai tainelor lui Iisus Hristos; căci nu sunt diaconi ai mâncărilor și băuturilor, ci servitori ai Bisericei»* [1]). Tot Ignatie în epistola sa către Magnesieni (n. VI), afirmă că diaconii sunt statornici în serviciul lui Iisus Hristos. Tertulian în următoarele cuvinte, pune pe diacon alături de episcop și presviter, în serviciul pastoral. *«Când vor fugi înșiși* **păstorii,** *adică diaconii, presviterii și episcopii,* zice Tertulian, *cine va avea grijă de numărul oilor cuvântătoare?»* [2]). Iar Ciprian afirmă pe temeiul Scripturilor și al practicei bisericești că *«După înălțarea Domnului la ceruri, apostolii au instituit lui pe diaconi, episcopatul său și pe miniștrii Bisericei»* [3]). Ieronim mustrând pe popor pentru abaterile lui, i se adresează cu aceste cuvinte: *«Nu voiți a crede nici în «duci», adică nici în episcop, nici în presviter, nici în diacon»* [4]). Aci Ieronim înțelege prin cuvântul **„duce“** pe conducătorii spirituali ai poporului, adică pe episcop, presviter și diacon. El a împrumutat această expresiune din Constituțiunile apostolice (lib. II, c. XXV)

4. Cu toate acestea diaconul, de și este numărat între treptele superioare ierarhice, totuși el nu poate săvârși cele sfinte, *ci numai* **ajută** *episcopului și presviterului* în serviciile divine. Așà canonul XVIII al sinodului din Nicea hotărăște ca *«Diaconii să rămână în îndatoririle lor proprii, știind că sunt servitorii episcopului și mai mici de cât presviterii»* [5]). Ilariu din Pictaviu zice că *«Diaconii sunt* **„evangeliști“** (predicatori), *cum a fost Filip, de și nu sunt preoți»* [6]); iar Ieronim îi numește «Leviți» (Levitæ). La acestea canonul 4 al sinodului IV cartaginean adaogă: *«Pe când diaconul se sfințește, însuși episcopul care 'l hirotonește pune mâna asupra capului lui, fiind că nu 'l hirotonește pentru a săvârși cele sfinte, ci pentru servire»* [7]).

---

1) Ignat. ad Trall. n. II: Δεῖ δὲ καὶ τοὺς διακόνους ὄντας μυστηρίων Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντα τρόπον πᾶσιν ἀρέσκειν· οὐ γὰρ βρωμάτων καὶ ποτῶν εἰσὶν διάκονοι, ἀλλ' ἐκκλησίας θεοῦ ὑπηρέται.

2) Tertull. De Fuga in persecutione. c. XI: Quum ipsi auctores, id est, ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt, quis de gregario numero sustinebit?

3) Cyprian. Epist. LXV al. III: Diaconos post adscensionem Domini in cælos apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et ecclesiæ ministros.

4) Hieronym. Comment. in Micha VII: Nolite credere in ducibus, non in episcopo, non presbytero, non diacono.

5) Concil. Nicæn. c. XVIII: Ἐμμενέτωσαν οἱ διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἰδότες ὅτι τοῦ μὲν ἐπισκόπου ὑπηρέται εἰσὶ, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ἐλάττους τυγχάνουσι.

Iar canonul 20 al sinod. din Laodicea arată că *„Nu se cuvine diaconului să șează înaintea presviterului, ci cu porunca presviterului să șează“*.

6) Hilarius. Comment. in Ephes. IV: Evangelistæ diaconi sunt, sicut fuit Philipus, quamvis non sint sacerdotes.

7) Concil. Carth. IV. c. IV: Diaconus quum ordinatur, solus episcopus, qui eum benedicit, manum super caput illius ponat; qnia nou ad sacerdotium sed ad ministerium consecratur.

În fine, cum că diaconii noştri sunt urmaşi ai celor din timpul apostolilor, afirmă şi vechea rugăciune din Constituţiunile apostolice, care se cetea de episcop la hirotonia diaconească. Iată o parte din textul acelei rugăciuni: *«Doamne, arată faţa ta peste servul tău sfinţit ţie spre servire, şi umple-l pe el cu Spiritul tău cel sfânt şi cu putere, cum ai umplut oare când pe martirul Ştefan, următorul patimilor Hristosului tău»* [1]).

Canonul 10 al sinodului din Ancira, porunceşte ca «Diaconii (văduvi) de se vor **însura,** să înceteze din diaconia lor». Asemenea grăeşte şi canonul 6 al sinodului al VI ecumenic.

§ 46.

Atribuţiunile diaconilor.

iaconii aveau în vechime aceste îndatoriri:

1. Îngrijeau de vasele liturgice şi le aduceau din schevofilachion sau diaconicon, preoţilor şi episcopilor la serviciul liturgic, cum cetim aceasta în canonul 21 al sinodului din Laodicea: *«Că nu se cuvine ca servitorii* (ipodiaconii) *să aibă intrare în diaconon şi să se atingă de vasele domneşti»* [2]).

2. Primeau darurile poporului, apoi le ofereau preoţilor şi episcopilor, şi recitau în Biserică numele dăruitorilor [3]).

3. Toate părţile din Vechiul şi Noul Testament le ceteau în Biserică anagnoştii; *iar evangelia o cetea diaconul ori preotul,* cum vedem aceasta în Constituţiunile apostolice [4]). În unele locuri ceteau diaconii în Biserică, nu numai evangelia, dar şi părţi din Vechiul şi Noul Testament şi scrieri de ale sfinţilor părinţi, cum aflăm acest fapt în canoanele sinodului din *Vasensa,* (sec. VI): *«Dacă diaconii sunt vrednici să cetească cele ce Hristos a vorbit în evangelia sa, pentru ce nu ar fi ei vrednici să citească în lume şi învăţăturile sfinţilor părinţi?»* [5]). Ciprian ne arată că în **Cartagena** ceteau evangelia chiar anagnoştii [6]). Dar Sozomen ne spune că în Biserica alexandrină

---

1) Constitut. Apost. lib. VIII, c. XIX: Κύριε, ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόντε τὸν προχειριζόμενον σοι εἰς διακονίαν, καὶ πλῆσον αὐτὸν πνεύματος ἁγίου καὶ δυνάμεως· ὡς ἔπλησας Στέφανον τὸν μάρτυρα καὶ μιμητὴν τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ σου.

2) Concil. Laod. c. XXI: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας ἔχειν χώραν ἐν τῷ διακονικῷ, καὶ ἅπτεσθαι δεσποτικῶν σκευῶν. Balsamon explică acest canon astfel: ὑπηρέται λέγονται οἱ ὑποδιάκονοι. În acelaşi chip explică şi Zonara: ὑπηρέτας τοὺς ὑποδιακόνος λέγει.

3) Cypr. Epist. 65, al. XVI. Hieron. commend. in Ezech. XVIII.

4) Constitut. Apost., lib. II, c. LVII: Μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγιγνωσκέτω τὰ εὐαγγέλια. Conf. Sozomen. Hist eccles., Lib. VII, c. XIX.

5) Concil. Vasense: II, c. II: Si digni sunt diaconi, quæ Christus in evangelio loquutus est legere, quare indigni indicentur sanctorum Patrum expositiones publice recitare?

6) Cyprian. ep. XXXIV.

cetea evangelia arhidiaconul; în unele Biserici o ceteau diaconii, în altele preoţii; iar la sărbătorile mari în Constantinopole o cetea însuşi patriarhul.

4. Diaconii împărtăşeau poporul cu sfânta euharistie după cum ne spune Iustin Martirul: *«Iar acei cari se chiamă de noi diaconi, inpărţesc dând fie căruia din cei de faţă ca să se împărtăşească din euharistie — din pâine vin şi apă — şi celor ce sunt de faţă, le duc pe acasă»* [1]). Constituţiunile apostolice ne spun şi modul de împărtăşire, cuvintele sacramentale rostite de episcop şi diacon, cum şi răspunsul credincioşilor cu asemenea ocaziune. Iată textul: *«Episcopul să dea sfânta jertfă zicând: corpul Domnului; iar primitorul să răspundă, amin. Diaconul să ţină potirul şi dând din el să zică: sângele lui Hristos, potirul vieţei; şi cel ce bea să zică, amin»* [2]). Totuşi diaconul, după cum s'a zis mai sus, nu a servit nici odată cele **liturgice,** de şi fără temei unii dintre apuseni să încearcă a deduce acest fapt din hotărârile sinodului din Ancira. Dar după cum vedem şi în Constituţiunile apostolice, *«Diaconul nu binecuvintează; nu dă bine cuvântare, ci o primeşte de la episcop; nu botează, nu proaduce* (liturgiseşte)» [3]).

5. De şi în Constituţiunile apostolice şi în «Ierarhia bisericească» nu se îngădueşte, cum văzurăm, ca să boteze diaconul, totuşi în cazuri de moarte sau în lipsă de preot, se făcea excepţie de la această măsură, pe motivul că şi diaconul Filip a botezat oare când pe eunuc [4]). Tertulian (De Bapt., c. XVII), Ciril al Ierusalimului (Cathecesa XVII), Ieronim (Dialog. contr. Lucifer.), arată împrejurările când se cuvine a boteza diaconul. Dar în cazuri extraordinare Biserica îngădue şi clericilor inferiori şi chiar **laicilor** să boteze pe cei ce sunt bolnavi greu.

6. Diaconii îndemnau pe credincioşi la rugăciune şi la atenţiune în Biserică; iar după liturgia catehumenilor rostindu-se predica de către episcop, apoi începându-se liturgia credincio-

---

1) Iustin. Mart. Apol. I, cap. LXV: Οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι, διδόασιν ἑκάστῳ τῷ παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι.

2) Constit. Apost., lib. VIII, c. XIII. Ὁ μὲν ἐπίσκοπος διδότω τὴν προσφορὰν λέγων· σῶμα Χριστοῦ· καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω ἀμήν· ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον καὶ ἐπιδιδοὺς λεγέτω· αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω· ἀμήν.

Prin unele localităţi şi cetăţi diaconii îşi luaseră dreptul de a împărtăşi ei şi pe presviteri. Sinodul I-iu din Nicea informându-se de aceasta, prin canonul 18 opreşte neorânduiala zicând: *„A venit la sfântul şi marele sinod ştiinţa că în oare cari locuri şi cetăţi, presviterilor euharistia diaconii o dau. Aceasta nu este predată nici prin canon, nici prin obiceiu... Deci toate acestea ridice-se, şi rămâe diaconii întru măsurile lor... Şi se ea după rânduealā euharistia după presviteri, ori episcopul dându-le lor, ori presviterul".*

3) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXVIII: Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ· οὐ δίδωσιν εὐλογίαν· λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου· οὐ βαπτίζει· οὐ προσφέρει.

Tot aşa şi în „Ierarhia bisericească" a lui Dionisie Areopagitul cetim: *„Şi nici diaconului nu îi este îngăduit a săvârşi liturgie, sau a boteza, sau a face vr'o bine cuvântare mică ori mare".*

4) Fapt. Apost. 8,38.

şilor, diaconii numiţi şi *«pristavi sfinţiţi»* (ἱεροκήρυκας) pronunţau în mijlocul Bisericei formula *«ca niminea dintre auditori* (ἀκροωμένων adică treapta I-a a catehumenilor), *sau dintre cei necredincioşi»*, să nu rămână de aci înainte în Biserică [1]).

7. Aveau îngădueala diaconii de la episcop, ca să **predice** poporului ca şi odinioară diaconii Filip [2]) şi Ştefan [3]). Ieronim ne spune că **Efrem Sirul** pe când era diacon al Bisericei din Edesa a cuvântat cu îndestulare şi frumuseţe poporului [4]); tot aceasta ne-o afirmă cu adâncă admiraţiune şi Sozomen [5]). Cele mai strălucite dintre cuvântările lui **Ioan Hrisostom** şi anume «despre firea dumnezeească, despre anateme», ş. a., sunt rostite de el pe când erà diacon în Antiohia.

8. Diaconii erau împuterniciţi ca în lipsa episcopului şi a presviterului, în cazuri grave de persecuţiuni sau moarte, să primească pe penitenţi în sânul Bisericei; iar în apus aceşti servitori ai Bisericei chiar impuneau mâinile asupra capului păcătoşilor pentru ertarea păcatelor [6]). De aceea sinodul cartaginean IV, c. IV, în sensul mai depărtat al cuvântului, numeşte şi pe diaconi «ministri ecclesiæ».

În Constituţiunile apostolice mai cetim că în lipsa episcopului şi la întâmplări grele, diaconul avea puterea de a *«escomunica pe ipodiacon, pe ceteţ, pe psalt şi pe diaconiţă... Ipodiaconului însă nu-i erà îngăduit să escomunice, nici pe ceteţ, nici pe psalt, nici pe diaconiţă, nici vr'un cleric, nici pe laic»* [7]).

9. Diaconii mustrau şi îndreptau pe cei cari nu şedeau **cuviincios** în Biserică. Constituţiunile apostolice învaţă ca *«Diaconul să supravegheze pe popor ca nu cumva cineva să murmure făcând sgomot, sau să râdă, sau să mestece din gură»* (să mănânce) [8]).

10. Mai îndeplineau diaconii adeseaori şi alte servicii ale clericilor inferiori, cu deosebire unde personalul bisericesc nu erà suficient. Aşà d. e. făceau serviciile ipodiaconilor, ceteţilor, exorciştilor, cateheţilor, portarilor, ş. a. De aceea Constituţiunile apostolice sfătuesc ca *«Diaconii să şadă la uşile pe unde intră în Biserică bărbaţii; şi ipodiaconii la cele ale femeilor,*

---

1) Constit. Apost. lib. VIII. c. V: Μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπιστων. Conf. Chrysost. Hom. II in I Corinth. – Socrat. Hist. eccl. lib. II, c. XI.

2) Fapt. Apost. 8, 26–40.

3) Fapt. Apost. 7, 1–60.

4) Hieron. Catalogus scriptorum eccles. c. CXV: Efræm, Edessenæ ecclesiæ diaconus, multa Syro sermone composuit, et ad tantam venit claritudinem, ut post lectionem scripturarum publice in quibusdam ecclesiis eius scripta recitentur.

5) Sozom. Hist. eccles. III, 16.

6) Cyprian. Epist. XIII, al. XVIII, ad Clerum. Apud diaconum... ut manu eis in pœnitentia imposita veniant ad Dominum cum pace.

7) Constitut. Apost. lib. VIII, c. XXVIII. Διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην, ψάλτην, διακόνισσαν... ὑποδιακόνῳ οὐκ ἔξεστιν ἀφορίσαι οὔτε μὴν ἀναγνώστην, οὔτε ψάλτην, οὔτε διακόνισσαν, οὔτε κληρικόν, οὐ λαϊκόν.

8) Constitut. Apost. lib. II, c. LVII: Ὁ διάκονος ἐπισκοπείτω τὸν λαὸν, ὅπως μή τις ψυθιρίσῃ· ἤ γελάσῃ·ἤ γεύσῃ. Asem. Hrysost. Hom. XXIV in Act.

ai nu cumva cineva să intre, nici să deschidă uşa pe timpul **anaforei** (τῆς ἀναφορᾶς), *chiar credincios de ar fi»* [1]).

11. Din porunca episcopului, diaconii împărţeau milă din veniturile Bisericei, orfanilor, văduvelor, fecioarelor, încarceratilor, săracilor, neputincioşilor, şi purtau grije de dânşii [2]). Pentru aceea diaconii se mai chemau **„subeleemosynarii"** episcopului; iar din cauza multelor atribuţiuni, diaconii sunt intitulaţi în Constituţiunile apostolice, *«urechea, ochiul, gura, inima şi sufletul episcopului»* [3]).

Cu înmulţirea cerinţelor Bisericei, se înmulţi şi numărul diaconilor. De obiceiu, în vechime erau 7 diaconi pe lângă fie care Biserică mare, după cum erau odinioară 7 diaconi pe lângă apostoli [4]). Sinodul din Neocesarea chiar stabileşte acest număr [5]); iar în epistola episcopului roman **Corneliu,** scrisă în mijlocul secolului III către episcopul Antiohiei, Fabiu, cetim că în Biserica din Roma erau pe acel timp 46 de presviteri şi 7 diaconi [6]); în Biserica din Ierusalim erà tot acest număr de diaconi. Ambrosiu [7]), Sozomen [8]), încă ne spune că la Biserica din Roma erau 7 diaconi. Dar în secolul VI, după cum cetim în Novela III-a a lui Iustinian, Biserica patriarhală din Constantinopole avea 60 de preoţi, 100 de diaconi şi 40 de diaconiţe [9]).

Novela 123 a lui Iustinian stabileşte că diaconul şi ipodiaconul, să fie sfinţiţi la etatea de **25 ani.** Aceeaşi măsură o vedem în canonul IV al sinodului (al III) cartaginean, în canonul XIV al sinodului trulan şi în canonul XX al sinodului din Toledo.

Diaconii însă în toate timpurile au fost mai mici în demnitatea lor de cât presviterii, de aceea canonul XX al sinodului

---

1) Constit. Apost. lib. VIII. c. XI: Οἱ διάκονοι ἱστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας· καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, ὅπως μήτις ἐξέλθῃ· μήτε ἀνοιχθῇ ἡ θύρα κ'ἄν πιστός τις ᾖ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς. – Goar p. 112 v. 105. Daniel, codex, Tom. IV, p. 60.

Creştinii cei vechi numeau *proanaforă* liturgia catehumenilor; iar *anaforă* se chiamă liturgia credincioşilor până la finele ei. Dar cuvântul ἀναφορά mai are înţelesul ei de „jertfă euharistică" (Daniel, Codex, Tom. IV p. 356 n. 28). Conf. Dr. Teodor Tarnavschi, Despre cele mai însemnate liturgii ale Bisericei orientale, Cernăuţi 1898, p. 183 şi 191. Asem. Hermann Adalb. Daniel „Codex Liturg." op. cit., p. 48 şi 59 Tom. IV. Conf. Tezaur. Liturg. T. I p. 55, n. 2; p. 69 n. 3; p. 70, n. 1; p. 150, n. 4, unde cetim înţelesul *anaforei.*

2) Cyprian Epist. XLIX. – Dionys. ap. Euseb. Hist. VII c. XI. – Constit. Apost. lib. II, c. XXXI.

3) Constit. Apost., lib. II, c. XLIV: Ἔστω ὁ διάκονος τοῦ ἐπισκόπου ἀκοὴ καὶ ὀφθαλμός, καὶ στῶμα, καρδίατε, καὶ ψυχή. – Conf. Clem. Alex. Epist. ad Iacob: Diaconi ecclesiæ tamquam oculi sunt episcopi. – Isidor. Pelus., lib. I, ep XXIX.

4) Fapt. Apost. 6,5.

5) Concil. Neocæsar. c. XV: Διάκονοι ἑπτὰ ὀφείλουσιν εἶναι.

6) Cornelius ad Fabium, ap. Euseb. Hist. eccles. lib. VI, c. XLII: In ecclesia catholica (romana) presbyteros quidem esse sex et quadraginta, septem autem diaconos.

7) Ambros. Com. in I Tim.: Nunc autem septem diacones esse oportet.

8) Sozom. Hist. eccles. lib. VII, c. XIX: Διάκονοι παρὰ Ρωμαίοις εἰσέτι νῦν οὐ πλείους εἰσὶν ἑπτά.

9) Iustinian. Novell. III c. I: Ἑξήκοντα πρεσβυτέρων κατὰ τὴν ἁγιωτάτην ἐκκλησίαν εἶναι· διακόνους δὲ ἄρρενας ἑκατόν, τεσσαράκοντα δὲ θηλείας.

din Laodicea chiar hotărăşte *«că nu se cade ca diaconul să şază înaintea presviterului, dar poate să şază cu porunca acestuea»* [1]).

§ 47.

Protodiaconii (πρωτοδιάκονοι, ἀρχιδιάκονοι). Diaconesele (πρεσβύτιδες, διακονίσσαι).

Mărindu-se cu timpul numărul diaconilor, pe lângă Bisericele mari, a trebuit ca unul din ei să fie ales de către episcopul respectiv, pentru a purta, de obiceiu, titlul onorific de **protodiacon** în orient, sau **arhidiacon** în occident, adică primul între ceilalţi colegi ai lui, cu prioritate asupra lor. Aceste titluri există şi astăzi în Biserica creştină.

a) De şi unii cred că abia Ieronim a purtat în finele secolului IV pentru prima oară titlul de «arhidiacon» [2]), totuşi noi aflăm că **Cecilian** din Cartagena purtase acest titlu încă din prima jumătate a acelueaşi secol [3]). Tot aşă şi diaconul **Atanasie cel Mare,** în prima jumătate a secolului IV-lea avea rangul de *«mai mare al diaconilor»* (τῶν διακόνων ἡγούμενος), pe care i-l dăduse episcopul său Alexandru pentru merite şi ştiinţă. Teodoret vorbeşte cu admiraţiune de eruditiunea protodiaconului Atanasie, şi-l numeşte «bărbat nutrit din copilărie cu învăţăturile divine» [4]).

Prin firea lucrului protodiaconii ori arhidiaconii, atât în orient cât şi în occident, dobândiră atâta vază pe lângă ierarhi, în cât nu fu greu ca ei să fie mai în urmă succesori ai episcopilor lor. Aşă protodiaconul Atanasie fu ales episcop îndată după moartea episcopului său Alexandru. Tot aşă şi arhidiaconul Cecilian cartagineanul, fu chemat la scaunul episcopal, imediat după moartea episcopului său **Mensuariu.** Istoria bisericească însă descrie cu colori posomorâte alegerea lui Cecilian în demnitatea de episcop, căci de aci se ivi «Donatismul».

Protodiaconii erau lângă episcop în tot timpul serviciului liturgic; de aceea în Constituţiunile apostolice protodiaconul ca şi diaconul se cheamă *«cel ce stă lângă episcop»* (ὁ παρεστὼς τῷ Ἀρχιερεῖ [5]). Protodiaconii pe unde se aflau ei, ca şi arhidiaconii din apus, supravegheau pe clericii inferiori în atribuţiunile lor, adică pe ipodiaconi, ceteţi, acoluţi, portari, ş. a., şi-i de-

1) Concil. Laodic. c. XX: Ὅτι οὐ δεῖ διάκονον ἔμπροσθεν πρεσβυτέρου καθέζεσθαι, ἀλλὰ μετὰ κελεύσεως τοῦ πρεσβυτέρου καθέζεσθαι.

2) Hieron. Epist. LXXV ad Evagr.: Aut diaconi eligant de se, quem industrium noverint, et **„Archidiaconum"** vocent.

3) Optat. opera, lib. I: Quum correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset, etc.

4) Theod. Hist. eccles. lib. I, c. XXVI: Ἀνὴρ παιδιόθεν μὴν τοῖς θείοις μαθήμασιν ἐντραφεὶς.

5) Constitut. Apost. lib. II, c. LVII.

prindeau cu împlinirea datoriilor respective. În această privință, iată ce zice canonul 5 al sinodului IV cartaginean: *«Acolutul după ce va fi ales, să se învețe de episcop cele ce-i trebuesc în oficiul său; iar de la arhidiacon să primească sfeşnicul cu lumânări de ceară, căci se ştie, că el are a sa obişnuire să aprindă luminile in Biserică. Să mai primească şi urceorul gol ca să aducă vin pentru euharistia sângelui lui Hristos»* [1]). Dar protodiaconii și similarii lor din apus dictau și pedepsele clericilor mai mici, când aceștia se abăteau de la datoriile lor [2]).

Din porunca episcopului, protodiaconii ca și diaconii împărțeau milă și purtau grije de săraci, orfani, văduve, etc. De aceea sinodul IV din Cartagena iată ce scrie în această privință: *«Episcopul să poarte supravegherea asupra văduvelor, orfanilor şi călătorilor, nu prin sine insuşi, ci prin arhipresviter şi arhidiacon»* [3]) Protodiaconii prin urmare, ca și diaconii, purtau cheile cămărilor bisericești, și din ele împărțeau celor ce aveau nevoe.

Protodiaconii predicau poporului cu învoirea episcopului, și aveau grijă de a supune la cunoștința acestuea nevoea unde se simțea de reparația Bisericilor diecesane și împodobirea lor [4]). Din cauza acestor numeroase și însemnate servicii, protodiaconii când erau trimiși în vr'o cercetare de către episcop, ei ședeau înaintea presviterilor, căci înfățișau atunci pe chiriarh potrivit canonului 6 al sinodului VI ecumenic; de altfel în alte cazuri protodiaconii ședeau în urma presviterilor.

În Biserica din Roma arhidiaconii papali avură și mai mari prerogative, în cât până in secolul VIII făceau parte din Consistoriul de acolo; iar în secolul X arhidiaconii cari erau membrii ai acestui senat bisericesc, primiră împreună cu ceilalți membrii titlul de **„cardinali"**. Astăzi din cei 70 de cardinali membrii ai Consistoriului din Roma, 14 din ei sunt arhidiaconi-cardinali [5]).

Atât protodiaconii cât și diaconii se împărtășesc la liturgie cu sfânta euharistie de către episcop sau de cel mai bătrân dintre preoți; ei nu pot împărtăși pe nimenea, nici a săvârși sfințire, ori vr'un mister, afară de botez, și acesta în împrejurări grave, sau în lipsă de preot [6]).

---

1) Concil. Carth. IV c. V: Acoluthus quum ordinatur, ab episcopo quidem doceatur, qualiter in officio suo agere debeat. Sed ab archidiacono accipiat ceroferarium cum cereo, ut sciat se ad accendenda ecclesiæ luminaria mancipari. Accipiat ut urceolum vacuum ad suggerendum vinum in eucharistiam sanguinis Christi. Conf. Thalhofer, Liturg., op. cit., p. 668.

2) Conf. Concil. Chalced. act. X.

3) Concil. Carth. IV, c. XVII: Ut episcopus gubernationem viduarum pupillorum ac peregrinorum non per se ipsum, sed per archipresbyterum aut per archidiaconum agat.

4) Isidor. Hispalensis. Epist. ad. Ludifredum. Apud Gratianum. Distinct. XXV c. I.

5) Conf. pag. 317 n. 7, Tom. II Tez.

6) Conf. can. 49 şi 50 apost.

b) **Diaconesele**. În epistola către Romani (16,1), apostolul Pavel, scrie creştinilor din Roma următoarele cuvinte: «*Vă încredinţez vouă pe Fivi sora noastră diaconeasă a Bisericei din Chenhrea*» [1]). Prin această diaconeasă a trimes apostolul epistola sa către Romani; iar în epistola I către Timoteiu (5,9), acelaşi apostol orândueşte ca «*Văduva ce se alege* (în serviciul Bisericei), *să nu aibă etatea mai puţin de 60 de ani* (χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα); *să fi fost femeea unui*

O vestală romană păzitoare a focului sfânt de pe altarul zeiţei Vesta.

bărbat, şi mărturisită în fapte bune». De aci vedem că în timpul apostolilor erau şi văduve oneste şi bătrâne (πρεσβύτιδες) cari se devotau serviciului bisericesc. Mai târziu vedem şi *diaconese* (διακονίσσαι) instituite tot cu acest scop.

Aceste devotate ale Bisericei sunt amintite de către Pliniu proconsolul Bitiniei, sub numele de «ministræ» [2]), şi de Tertu-

1) Chenhrea erà portul oriental al Corintului.

2) Plinius, Lib. X, Epist. XCVII, către Traian: „Ca să pot cunoaşte tot

lum sub numirea de «sacerdotium viduitatis». Prin secolul IV se vede că presviterele abuzau de atribuţiunile lor, căci canonul 11 al sinodului din Laodicea zice că *«Nu se cuvine să se aşeze în Biserică cele ce se zic presvitere sau întâiu şezătoare* (πρεσβύτιδας ἤτοι προκαθημένας» [1]). Din acest timp *încetează* în orient presviterele şi rămân în fiinţă diaconesele.

Deosebirea între presvitere şi diaconese (πρεσβύτιδας καὶ διακονίσσαι), erà că acestea erau mai tinere de cât presviterele, cari se credeau superioare (προκαθημένας) diaconeselor. De şi canonistul **Vering** în Dreptul său bisericesc (pag. 409), crede că erau şi femei *arhidiaconese*, totuşi eu nu am putut afla existenţa reală a acestui titlu, din scrierile patristice [2]).

Epifanie al Salaminei zice că *«este de luat în seamă, că tagma diaconeselor este de mare trebuinţă în ordinea bisericească»* [3]). Se cerea însă la primirea unei femei în rândul diaconeselor, să fie văduvă din o singură căsătorie; să aibă o reputaţiune morală; să aibă etatea 40 sau 60 de ani [4]). În rândul diaconeselor erau preferate fecioarele [5]), când ele cereau să intre în această tagmă, după cum cetim în Constituţiunile apostolice: *«Diaconeasa să fie fecioară curată; iar dacă nu, văduvă din o singură căsătorie, cu credinţă şi cinstită»* [6]). Grigorie de Nisa aduce frumoase laude

---

adevărul în privinţa creştinilor, zice Pliniu, am întrebat despre aceasta pe două diaconese".

1) Conc. Laod., c. XI: Μὴ δεῖν τὰς λεγομένας πρεσβύτιδας, ἤτοι προκαθημένας ἐν ἐκκλησίᾳ καθίσασθαι.

2) Dr. Friedrich H. Vering, Lehrbuch des kathol. orient. und protestant. Kirchenrechts, II Aufl. Freiburg, 1881, S. 9.

3) Epiphan. Hæres. LXXIX: Παρατηρητέων δέ, ὅτι ἄχρι διακονισσῶν μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐπεδεήθη τάγμα.

4) Vezi Canon. 15, sinod. IV ecum.; canon. 14 al sinod. VI ecum.; canon. 40 al sinod. VI ecum.

5) Despre rândueala fecioarelor creştine, conf. pag. 123, n. 2. Tom. II, Tez. Lit.

La Romani **vestalele** erau preotese fecioare ale zeiţei *Vesta* (Ἑστία, una din Hesperide sau fiicele nopţei cari locuiau în Africa, aproape de muntele Atlas), obligate de a întreţine focul sacru, veşnic aprins pe altarul zeiţei şi de a plini în onoarea ei diferite ritualuri misterioase. Ele mai erau obligate să-şi păstreze castitatea lor pe tot timpul de 30 de ani cât serveau la templu. Aceea care nu-şi împlinea acest serviciu conştiincios era îngropată de vie; tot această pedeapsă o aştepta şi atunci când lăsa focul sfânt să se stingă. În schimb însă vestalele aveau mari privilegii în societate; ele nu erau supuse autorităţei paterne, nici tutelei veri unei persoane; erau crezute fără jurământ înaintea justiţiei; prezenţa lor scăpa pe ori ce criminal condamnat la moarte, etc.

Vestalele se alegeau din cele mai bune familii. Ele se devotau cultului la etatea de 6—10 ani. După un serviciu de 30 de ani puteau să părăsească templul şi să se mărite.

Instituţia vestalelor a existat în Italia la **Sabini** înainte de zidirea Romei. Numa Pompiliu (715—672 a. H.), aduse tagma vestalelor la Roma, unde orândui 4 persoane cu această numire. Tarciniu Priscul ridică numărul lor la 6. Cea mai bătrână dintre ele se chema *„marea vestală"* şi avea autoritate asupra celorlalte. Adoraţiunea focului la toate popoarele, a fost origina înfiinţărei vestalelor. Conf. M. N. Bouillet. Diction. d'hist. art. „Vestales".

6) Constit. Apost., lib. VI, c. XVII: Διακονίσσα γενέσθω παρθένος ἁγνή· εἰ δὲ μήγε, κ'ἂν χήρα μονόγαμος, πιστὴ καὶ τιμία.

sorei sale *Macrina*, care era fecioară și așà a intrat în rândul diaconeselor; dar Grigorie vorbește încă de o fecioară diaconeasă, numită *Lampadia*[1]). Istoricul Sozomen arată că fecioara *Nicareta* viețuitoare în timpul lui Hrisostom, erà vestită prin moralitatea și studiile sale filozofice; totuși ea nu a voit să intre în ceata diaconeselor, de și Hrisostom o îndemna la lucrul acesta[2]). Dar Sozomen vorbește cu entusiasm și de diaconesele *Eusevia* din Macedonia[3]), și de *Olimpiada* admiratoarea lui Hrisostom[4]). Teodosie cel Mic a legiuit ca *«Femeile să nu fie primite în diaconia lui Dumnezeu, afară numai dacă nu au copii și nu sunt trecute de 60 de ani, după cuvântul apostolului cu privire la această tagmă»*[5]). Iar Vasilie cel Mare iată ce grăește despre diaconese în canonul 24: *«Pe văduva care se socotește în numărul văduvelor, adică la diaconia Bisericei, măritându-se, apostolul o privește ca trecută cu vederea»*[6]), la ajutoarele bisericești.

Iustinian legiuește ca *«Diaconeasa să nu se aleagă în sfânta Biserică dacă e mai tânără de 40 de ani, sau dacă ar veni după a doua căsătorie»*[7]). Dar tot Iustinian în Novela VI. c. VI. nu admite pe diaconeasă în serviciul Bisericei dacă nu are 50 de ani (πεντήκοντα ἐνιαυτοὺς). Totuși înainte de Iustinian, și chiar după dânsul, se făceau abateri de la aceste legiuiri. Așà Sozomen ne istorisește că nobila *Olimpiada* din timpul lui Nectarie patriarhul Constantinopolului (an. 391), cu toate că erà tânără, totuși în urma cererei ei, a fost admisă în rândul diaconeselor[8]).

De și în Constituțiunile apostolice (lib. VIII, c. XIX) găsim cuvintele *«impunerea mâinilor* (ἐπιθήσεις ὦ ἐπίσκοπε αὐτῇ τάς χεῖρας)» la primirea fecioarelor și văduvelor în ordinea diaconeselor; apoi, de și în canonul XV al sinodului din Halcedon, în Novela 123 (c. 13) a lui Iustinian și în canonul XIV al sinodului trulan, aflăm chiar cuvântul **hirotonia** (χειροτονεῖσθαι) pentru primirea femeilor între diaconese, totuși eu prin aceste cuvinte nu înțeleg de cât niște rugăciuni de bine cuvântare cari se ceteau la introducerea lor în numărul diaconeselor. Rugăciunile erau însă însoțite și de impunerea mâinilor, ca la bolnavi, penitenții și catehumeni; iar nu o impunere solemnă a mâinilor. (Conf. Justellus, Bibl. Iur. canon. Not. in Conc. Nic. can. XIX).

1) Gregor. Nissen. Vita Macrinæ.
2) Sozom. Hist. eccles., lib. VIII, c. XXIII.
3) Sozom. Hist. eccles.. lib. IX, c. IV.
4) Sozom. Hist. eccles., lib. VIII, c. XXIV.
5) În Sozom. Hist. eccles., lib. VII, c. XVI: Τὰς γυναῖκας εἰ μὴ παῖδας ἔχοιεν, καὶ ὑπὲρ ἑξήκοντα ἔτη γένοιτο, διακονίαν θεοῦ, μὴ ἐπιτρέπεσθαι, κατὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ῥητὸν πρόσταγμα.
6) Basil. Epist., canon. XXIV: Χήραν, τὴν καταλεγεῖσαν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν χηρῶν, τουτέστι τὴν διακονουμένην ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἔκρινεν ἀπόστολος γαμουμένην παρορᾶσθαι.
7) Novell. CXXIII, c. XIII: Διακόνισσαν ἐν ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ μὴ χειροτονεῖσθαι, ἥτις ἐλάττων ἐστὶ τῶν μ ἐνιαυτῶν, ἢ εἰς δευτέρους ἦλθε γάμους.
8) Sozom. Hist. eccles., lib. VIII, c. IX.

Rugăciunile la primirea diaconiselor le aflăm și la Goar, în Evhologiul său (pag. 218): «Ὁ θεὸς ὁ ἅγιος ὁ παντοδύναμος, ὁ διὰ τῆς ἐκ παρθένου καὶ σάρκα γεννήσεως τοῦ μονογενοῦς σοῦ υἱοῦ...» Nu este deci vorba de o hirotonie ori hirotesie a diaconeselor, sau de vr'o taină în înțelesul propriu al cuvântului [1]).

Presviterele cum și diaconesele nu au avut niciodată puterea de a se amesteca în cele sfinte, sau de a predica, căci după cum ne spune Tertulian, numai femeile eretice (montaniste) predicau, exorcizau și lucrau cele sfinte; iar Constituțiunile apostolice (lib. III, c. IX) zic că singuri păgânii încredințează și femeilor **preoția.** Tot așà și Epifanie se împotrivește Montaniștilor cari pe temeiul cuvintelor apostolului Pavel, din epistola către Galateni III 28, că *«in Hristos Iisus nu este nici parte bărbătească nici femeească»*, admiteau și pe femei la episcopat și presviterat [2]). Epifanie explică că altfel să înțeleg cuvintele apostolului, adică ele privesc egalitatea sexelor înaintea lui Dumnezeu, iar nu cuprind în ele sacerdoțiul femeilor. Mai departe episcopul Salaminei spune că diaconesele sunt de mare trebuință în Biserica creștină [3]); apoi face deosebirea între intitulările πρεσβύτιδας, πρεσβυτερίδας și ἱερίσσας, zicând că cele d'întâiu (πρεσβύτιδας) sunt bătrânele presvitere cari se găsesc în serviciul Bisericei; iar cele din urmă (πρεσβυτερίδας și ἱερίσσας), cari au dreptul la cele sfinte, se află numai la eretici și la păgâni [4]).

Datoriile diaconeselor erau cele ce urmează:

1. Azistau la botezul femeilor pentru că după cum cetim în Constituțiunile apostolice *«Diaconul mai întâiu unge fruntea femeilor ce se botează, cu unt de lemn sfințit; iar celelalte părți le unge diaconisa»* [5]).

2. Instrueau pe femeile cari se preparau pentru botez; căci canonul 12 al sinodului IV cartaginean ne spune că *«Văduvele cari se aleg pentru a fi de față la botezul femeilor, atât sunt de învățate in acest serviciu, in cât pot să predea cu ințelepciune sfintele cuvinte, femeilor neştiutoare și celor simple, aşà ca pe timpul botezului, in ce chip întreabă botezătorii, aşà răspund şi ele cu indestulare»*.

1) Cum că Diaconesele nu primeau vr'o hirotesie şi cu atât mai puţin vr'o hirotonie, iată ce glăsueşte canonul 19 al sinodului I ecumenic: *„Am pomenit încă şi pentru diaconese cari se numără în shimă, fiind că nici vr'o hirotesie oare care au, ci între mireni să se numere ele"* = Ἐμνήσθημεν δὲ διακονισσῶν... μηδὲ χειροθεσίαν τινὰ ἔχουσιν, ὥστε ἐξάπαντος ἐν τοῖς λαϊκοῖς αὐτὰς ἐξετάζεσθαι.

2) Epiph. Hæres. LXIX. Pepuzianorum n. II: Ἐπίσκοποι παρ' αὐτοῖς γυναῖκες καὶ πρεσβύτεροι γυναῖκες = La ei (Montanişti), episcopi sunt femeile şi presviteri sunt tot femeile. Conf. şi Euseb. Hist. eccl. lib. V, c. 14--19.

3) Epiph. Hæres. LXXIX, n. IV: Παρατηρητέων δὲ, ὅτι ἄχρι διακονισσῶν μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐπεδεήθη τάγμα. Cf. p. 339 n. 3. Tez. Lit.

4) Epiph. Hæres. LXXIX, n. IV: Χήρας τε ὠνόμασε, καὶ τούτων τὰς ἔτι γραοτέρας πρεσβύτιδας, οὐδαμοῦ δὲ πρεσβυτερίδας, ἢ ἱερίσσας προσέταξεν.

5) Constit. Apost. lib. III, c. XV: Πρῶτον μὲν ἐν τῷ φωτίζεσθαι γυναῖκας, ὁ διάκονος χρίσει μὲν μόνον τὸ μέτωπον αὐτῷ τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ· καὶ μετ'αὐτὸν ἡ διάκονος ἀλείψει αὐτάς.

3. Vizitau femeile bolnave și purtau grijă de ele[1]).

4. Supravegheau intrarea femeilor în Biserică și păzeau ușile pe unde intrau femeile, așà cum cetim în Constituțiunile apostolice: «*Diaconeasa nu bine cuvintează, nici face ceva din cele ce săvârșesc presviterii sau diaconii ; ci sau păzesc ușile*»... etc.[2]).

5. În timpul persecuțiilor diaconesele **vesteau tainic** pe creștini ca să vină la Biserică în momentele hotărâte de clerici.

Presviterele și diaconesele având aceleași atribuțiuni au existat mult în Biserica creștină. Cele d'întâiu au funcționat în orient până prin jumătatea II a *secolului IV*, când furi desființate prin canonul 11 al sinodului din Laodicea; iar diaconesele au servit până în finele *secolului XII*[3]). În occident atât presviterele cum și diaconesele au fost înlăturate din Biserică în unele țări în finele secolului IV[4]); iar în altele, în secolul VIII, IX și X. Diaconesele însă au rămas în ființă până azi în Biserica Iacobită[5]).

§ 48.

Ipodiaconul (ὑποδιάκονος, subdiaconus) **și Cetețul** (ἀναγνώστης, lector).

Odată cu înflorirea și întinderea creștinismului, se înmulțiră și servitorii bisericești, având fie care dintre ei atribuțiunile stabilite.

Biserica noastră ortodoxă, potrivit canonului 10 al sinodului din Sardica, canonului 17 apostolic și învățăturilor lui Damascen, Balsamon, ș. a., recunoaște după cum am văzut, trei grade superioare ierarhice, adică episcopatul, presviteratul și diaconatul, instituite pe dreptul divin și pe baza sfintei Scripturi; apoi mai recunoaște încă două grade inferioare: ipodiaconatul și lectoratul, instituite mai târziu după dreptul omenesc.

Canoniștii latini, după cum am arătat, numără în Biserica lor *9 trepte* ierarhice și încep cu cele inferioare spre cele superioare în următorul mod: cantorul, ostiarul (portarul), lectorul, exorcistul, acolutul, ipodiaconul, diaconul, presviterul și episcopul. Dar scolasticii numără numai *7 trepte* în chipul următor:

---

1) Epiph. Hæres. LXXIX, n. III. Constit. Apost. lib. III, c. XV.

2) Constitut. Apost. lib. VIII, c. XXVIII: Διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ, ἀλλ'οὐδέ τι ὧν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι, ἢ οἱ διάκονοι ἐπιτελεῖ· ἀλλ' ἢ τοῦ φυλλάττειν τὰς θύρας, κ. τ. λ.

3) Iar canonul 48 al sinodului VI ecumenic poruncește ca „*Femeea celui ce s'a ridicat la ocârmuirea episcopiei... să intre în mânăstire... Iar de se va arăta vrednică, înainteze-se la diregătoria* **diaconiței**".

4) Concil. Arausicanum (Galia), I c. XXVI: Diaconæ omni modis non ordinandæ.

5) Conf. Dr. Friedrich H. Vering, Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts, Freiburg. 1881 S. 409: In der griechischen Kirche erhielten sie sich (die Diakonissen) bis zum 13 Jahrhundert; nur in der syrischen Kirche und bei den Jacobitten haben sie sich erhalten.

episcopul și presviterul, diaconul, ipodiaconul, acolutul, exorcistul, lectorul și cantorul, ostiariul[1]). Catehisul oficial latin tipărit în Lugdun la anul 1682 numără ca și scolasticii gradele ierarhice latine. Conciliul tridentin însă (an. 1545—1563 [2]), și apoi cardinalul Baroniu († 1607 [3]), merg până acolo încât și treptele inferioare latine, le deduc tot de la apostoli ca și pe cele superioare. Baroniu se întemeiază în această privință pe epistola lui Ignatie către Antioheni, cărora se adresează autorul epistolei în acest fel: «*Onorez*, zice Ignatie, *colegiul presviterilor, onorez pe sfinții diaconi, apoi după aceea... onorez pe ipodiaconi, pe lectori, psalți, portari, josori, exorciști, mărturisitori; onorez pe păzitorii sfintelor veșminte, căci și aceste servicii isvorăsc tot din apostolica instituțiune*». În urmă Ignatie mai adaogă: «*Să nu perdeți comoara* (păstrarea celor sfinte), *căci sunteți discipulii lui Petru și Pavel*» [4]). Textul acesta însă, atribuit lui Ignatie, este interpolat, și prin urmare nu este autentic [5]). De alt fel se știe că pe la finele secolului I când Ignatie a lucrat epistolele sale, Biserica nu avea instituite atâtea servicii.

Dar atât susținerea sinodului tridentin cum și a lui Baroniu, au rămas neîmpărtășite de întreaga Biserică latină. Cardinalul Bona († 1674), unul dintre cei mai călduroși apărători ai teoriilor romane, stă la îndoeală chiar pentru origina divină a ipodiaconului; dar pentru celelalte 4 grade inferioare se pronunță lămurit, că cei cari susțin origina lor apostolică nu au probe sigure [6]). Tot așa și **Duarenus,** zice că «*în vechea Biserică nu eră deosebire în aceste servicii cari au venit mai în urmă, când unii s'au numit ostiari, alții lectori, acoluți*», ș. a. [7]). Constituțiunile apostolice după ce opresc pe diacon și ipodiacon de a boteza adaogă: «*dar nici celorlalți clerici nu le îngăduim ca să boteze, adică nici ceteților, sau psalților, sau portarilor, sau servitorilor; ci numai episcopilor și presviterilor le îngăduim*» [8]). În Constituțiuni așa dar să amintesc toate fețele bisericești superioare și inferioare. Canonul 69 apostolic arată treptele superioare și inferioare, bisericești, și le recomandă să postească postul cel mare; «*Iar dacă vr'un episcop, sau presviter, sau*

1) Conf. pag. 315, Tom. II, Tez. Liturgic.

2) Concil. Trident. sess. XXIII, cap. II. Ab ipso ecclesiæ initio sequentium ordinum nomina... subdiaconi scilicet, acolythi, exorcistæ, lectoris et ostiarii.

3) Cæsar Baronius, Annales eccles. an. XLIV, n. 78.

4) Ignat. Epist. ad Antioch. n. XII: ...Ἀσπάζομαι ὑποδιάκονους, ἀναγνώστας, ψάλτας, πυλωρούς, τοὺς κοπιῶντας, ἐπορκίστας, κ. τ. λ.

5) Conf. Eusev. Popovici, Istor. Biser. V. I, p. 325.

6) Bona, Rebus Liturgicis lib. I, c. XXV n. 17: Acolythos, exorcistos, lectores et ostiarios, ab apostolis vel ab immediatis eorum succesoribus institutos, doctores scholastici adserunt, sed non probant.

7) Duaren. De minister. et beneficiis ecclesiast. lib. I, c. XIV: In veteri ecclesia non erat hæc munerum distinctio, quæ postea in usum venit, ut alii ostiarii dicerentur, alii lectores, ș. a.

8) Constit. Apost. lib. III, c. XI: Ἀλλ' οὔτε τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν οἷον ἀναγνώσταις, ἢ ψάλταις, ἢ πυλωροῖς, ἢ ὑπηρέταις, κ. τ. λ.

diacon, sau ipodiacon, sau cetef, sau psalt, sfânta patruzecime nu o posteşte... să se caterisească» [1]).

Prin urmare de și Ignatie Teoforul amintește în epistola către Antioheni de cele două grade inferioare, adică de ipodiaconi ori cetețí. cum și de alte servicii eclesiastice s. e. psalți, portari, fosori, exorciști, ș. a., totuși textul atribuit lui este lipsit de autenticitate; căci abia de la secolul III încoace cunoaștem existența acestor persoane bisericești. Mai este de observat că în Biserica veche numai ipodiaconul și cetețul compun trepte speciale, dar nu de origină divină și din porunci apostolică, ci din așezare omenească; de aceea ipodiaconul și cetețul nici n'au avut vr'o dată însemnătate sacramentală. Iar celelalte numiri ca d. e. psaltul, ostiariul, exorcistul, acolutul, erau numai servicii deosebite ale Bisericei, fără nici un grad ierarhic, și așa au rămas în Biserica orientală până astăzi.

α) **Ipodiaconul** sau **subdiaconul** (ὑποδιάκονος, subdiaconus). Prima amintire autentică despre această față bisericească o avem pe la mijlocul secolului al III-lea de la *Ciprian* în epistolele sale [2]). Tot pe atunci și adică pe la anul 250 **Corneliu** episcopul Romei, scrie lui **Fabiu,** episcopul Antiohiei, o lungă epistolă în care îi desfășură schisma novațiană și îi arată că pe lângă Biserica din Roma sunt *«46 presviteri, 7 diaconi, 7 ipodiaconi, 42 de acoluți, și toți portarii 52»* [3]).

În Biserica greacă, abia în secolul IV, amintește cel dintâiu Atanasie cel Mare despre ipodiaconi. El vorbind de răutățile arienilor zice că *«Arienii au răpit pe ipodiaconul Evtihie, bărbat cu frumoasă servire în Biserică»* [4]).

Cu privire la hirotesia ipodiaconilor, autorul Constituțiunilor apostolice pentru a da mai multă însemnătate acestor servitori bisericești, compune o poruncă către episcopi, ca din partea apostolului Toma cu următoarele cuvinte: *«Despre ipodiaconi, eu Toma, poruncesc vouă episcopilor, ca hirotesind, pe ipodiacon, o episcope, să-i impui lui mâinile şi să zici: Stăpâne Doamne»* ș. a.[5]). În apus însă pare a nu fi primit ipodiaconii vr'o hirotesie, căci eată ce cetim în canonul 5 al sinodului IV cartaginean: *«Subdiaconul care este ales, fiind că nu*

1) Canon. Apost. c. LXIX: Ἔι τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὑποδιάκονος, ἢ ἀναγνώστης, ἢ ψάλτης, τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστὴν οὐ νιστεύει..., καθαιρείσθω.

2) Cyprian. Epist. VIII, XXIX, XXXIV, XXXV, XLV, LXVIII, LXXIX.

3) Cornel. Epist. ad Fabium., apud Euseb., Hist. eccles., lib. VI, c. XLIII: Πρεσβυτέρους εἶναι τεσσαράκοντα ἕξ· διακόνους ἑπτά· ὑποδιακόνους ἑπτά· ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα· ἅμα πυλοροῖς δύο καὶ πεντήκοντα.

4) Isaacus Habertus., Archieraticon, ecclesiæ græcæ, pag. 49: Hypodiaconi nomen apud s. Anastasium primum legi *Epist. ad Solitarios,* ubi Ariani ἥρπασαν Εὐτύχιον ὑποδιάκονον ἄνδρα καλῶς ὑπηρετοῦντα τῇ ἐκκλησίᾳ.

5) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXI: Περὶ τῶν ὑποδιακόνων, ἐγὼ Θωμᾶς διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις· ὑποδιάκονον χειροτονῶν, ὦ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις ἐπ' αὐτῷ τὰς χεῖρας, καὶ ἐρεῖς· Δέσποτα θεὲ... κ. τ. λ..

primește impunerea mâinilor, să primească din mâna episcopului un vas (patinam) *gol, și potirul gol ; iar din mâna arhidiaconului să primească urceorul cu apă, prosopul și ștergătoarea mâinilor»* [1]). Din acest canon înțelegem că ipodiaconul pregătea vasele și obiectele liturgice, pentru a le da apoi diaconului să le aducă în altar; iar canonul 21 al sinodului din Laodicea, zice *«că nu se cade ipodiaconilor a avea locul în diaconicon și a se atinge de vasele domnești* (liturgice [2])». Această părută contrazicere canonică, se interpretează în sensul că în secolul IV pe timpul sinodului laodicean, atribuțiunile ipodiaconului erau mai restrânse ; iar când se țineau sinoadele cartagenene (sec. V), ipodiaconul erà mai apropiat de sfântul altar.

În canonul 22 laodicean vedem *«că nu se cuvine slujitorul* (ipodiaconul) *să poarte orar, nici să părăsească ușile»* [3]). De aci vedem că una din funcțiunile acestor clerici mai erà de a păzi ușile bisericești în special pe timpul liturgiei credincioșilor și de a scoate afară la momentul știut pe catehumeni și penitenți ; de aceea a rămas până azi formula liturgică : *«câți sunteți chemați eșiți»*, ori *«ușile, ușile, cu înțelepciune să luăm aminte»*. Dar în Constituțiunile apostolice cetim că funcțiunea păzirei ușilor erà împărțită între diaconi și ipodiaconi; diaconii păzeau ușile de la intrarea bărbaților ; iar ipodiaconii pe acelea de la intrarea femeilor în Biserică [4]).

Ipodiaconii mai aveau datoria de a primi epistolele clericale și ordinile scrise ale episcopilor, și a le duce pe la Bisericile din eparhie [5])

Cu toate acestea ipodiaconii *«nu aveau voe să dea pâinea* (euharistică) *poporului, nici să bine cuvinteze potirul»* [6]). Tot așà, potrivit canonului 43 laodicean, nu aveau voe să se roage pentru popor în timpul liturgiei, nici să săvârșească misterii [7]). Canonul 15 al sinodului VI ecumenic zice că *«Ipodiaconul să se hirotisească la* **vârsta de 20 ani**.

În catalogul Marei Biserici din Constantinopole de pe timpul lui Iustinian cetim că erau acolo 90 de ipodiaconi [8]).

β) **Cetețul** sau **anagnostul** (ἀναγνώστης, lector [9]). Despre

1) Concil. Carthag. IV, c. V: Subdiaconus qui ordinatur, quia manus impositionem non accipit, etc.

2) Concil. Laod., c. XXI: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας (ὑποδιάκονοι) ἔχειν χώραν ἐν τῷ διακονικῷ καὶ ἅπτεσθαι δεσποτικῶν σκευῶν.

3) Concil. Laod., c. XXII: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὠράριον φορεῖν οὐδὲ τὰς θύρας ἐγκαταλιμπάνειν.

4) Constit. Apost., lib, VIII, c. XI.

5) Cyprian. Epist. XXIV.

6) Concil. Laod., c. XXV: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας ἄρτον διδόναι οὐδὲ ποτήριον εὐλογεῖν.

7) Vezi, Capitol. XI, litera A, al lui M. Vlastare.

8) Iustinian. Novel. III, Cap. I: Κατά τὴν ἁγιοτάτην μεγάλιν ἐκκλησίαν εἶναι... ὑποδιακονους ἐννενήκοντα.

9) Vezi și Mich. Heinecii, Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche, Leipzig, 1711, III Th. S. 32 seqq.

cetet sau «anagnost», ori «lector» cum se cheamă în scrierile patristice și în canoanele sfinților părinți, avem mărturii din secolul III-lea; până atunci serviciul lor îl îndeplineau creștinii pioși și instruiți. Îmbogățindu-se însă cultul creștinesc, se născu nevoea de instituirea ceteților bisericești.

Cel d'întâiu care vorbește despre acești clerici mici este *Tertulian* în cartea lui «De prescriptione hæreticorum» (XLI [1]). După Tertulian, *Ciprian* foarte adesea ori amintește de lectori. și în special de lectorul **Saturum** [2]).

În orient numirea aceasta o întâmpinăm mai târziu în secolul IV, când aflăm că împăratul **Iulian** *apostatul* (361—363)

Chipul împăratului Iulian Apostatul (an. 361—363) prigonitorul creștinilor.

în copilărie fusese afierosit de evlavioșii săi părinți, cetet al Bisericei din Nicomidia, după cum ne istorisesc Socrat [3]) și Sozomen [4]). Socrat adaogă că *«in Alexandria ceteții și psalții se alegeau sau dintre catehumeni ori dintre credincioși»* [5]); iar în celelalte Biserici, continuă istoricul, nu se alegeau de cât dintre creștini [6]).

În Biserica răsăriteană funcțiunea de cetet se dobândea prin hirotesie, cum ne afirmă Constituțiunile apostolice, unde

1) Ioan Baptista, Coteler, Notæ in Constit. Apost., lib. II, c. XXV:-Primus quod sciam, lectores nominat Tertullianus libro, De præscr. hæret. c. XLI: Diaconus qui erat *lector*...

2) Cyprian Epist. XXIV, al. XXIX: Fecisse me sciatis lectorem Saturum.

3) Socrat. Hist. lib. III c. I: Καὶ (Ἰουλιανὸς) τῆς ἐν Νικομηδείᾳ ἐκκλησίας ἀναγνώστης καθίσταται.

4) Sozom. Hist. lib. V, c. II.

5) Socrat. Hist. lib. V, c. XXII: Ἐν τῇ αὐτῇ Ἀλεξανδρίᾳ ἀναγνῶσται καὶ ὑποβολεῖς (psaltæ) ἀδιάφορον, εἴτε κατηχούμενοι εἰσὶν εἴτε πιστοί.

6) Ibidem.

găsim și o anumită rugăciune cu privire la acest act. Și în Biserica apuseană se făcea hirotesie pentru ceteți, căci canonul 8 al sinodului IV cartaginean glăsuește astfel: *«Lectorul fiind ales, episcopul să țină despre el cuvânt către popor, arătând credința, viața și silința lui. După aceea in fața poporului îi dă lui codicele* (sfânta Scriptură a N. și V. Testament) *din care are să citească, zicându-i: primește și fii cetețul cuvântului lui Dumnezeu»* [1]).

De și se stabilește în Novela lui Iustinian CXXIII că cetețul să fie ales la **etatea de 22 ani**, totuși vedem că din motive de pietate se afieroseau Bisericei chiar copii de către părinții lor în treapta de ceteți [2]). Așà, **Iulian** apostatul din copilărie a fost cetet al Bisericei din Nicomidia; **Felix** din Nola tot astfel; **Epifanie** episcopul Paviei, la etatea de 8 ani a intrat în rîndul ceteților, ș. m. d. [3]).

Atribuțiunile ceteților erau mai numeroase în orient de cât în occident, pentru că în orient lipseau *acoluții* a căror funcțiune o făceau tot ceteții. Ciprian ne spune că în Cartagena pe timpul lui, lectorii ceteau de pe amvonul (pulpitum) din mijlocul naosului sfintele scripturi (super pulpitum imponi, ad pulpitum venire), și chiar **evangelia** (evangelium Christi legere[4]). În alt loc Ciprian ne arată că pe mărturisitorul **Celerin**, îl făcuse lector, ca să cetească poporului de pe amvon cuvintele și evangelia Domnului. Tot acest obiceiu erà și în Ispania (concil. Toled. I). Dar anagnoștii mai ceteau în Biserică părți din V. și N. Testament, biografiile sfinților, compuneri bisericești de ale creștinilor, ș. a.

Ceteții din orient aprindeau lumânările în Biserică, lucru pe care în apus îl făceau acoluții [5]); ei purtau sfeșnicele și felinarele înainte la procesiuni solemne și mergeau aproape de episcop ca să-i ducă cărțile ritualistice. Astăzi aceste servicii le fac canonarhii (κανονάρχοι), paraclisierii (παραεκκλησιάρχοι), sau în lipsă de aceștia chiar creștinii pioși.

Pentru că la unele Biserici mari se aflau în vechime mai mulți ceteți, de aceea aveau asupra lor un supraveghetor (premicerius lectorum). Isidor de Sevila ne spune că în Ispania erau și școale anume unde lectorii învățau să cetească și să înțeleagă sfânta Scriptură [6]). Iar canonistul Balsamon la interpretarea ca-

1) Concil. carthag. IV c. VIII: Lector cum ordinatur, faciat de illo verbum episcopus ad plebem, indicans eius fidem, vitam et ingenium. Posthæc spectante plebe tradat ei codicem... etc.

Iar canonul 14 al sinodului VII ecumenic, oprește și pe *monahul nehirotesit* de episcop, să cânte ori să citească de pe amvon.

2) Socrat. Hist. VII, 1.— Sozom. Hist. V, 2.

3) Ennodius. Vita Epiphanii Ticinensis: „Annorum ferme octo, lectoris ecclesiastici suscipit (Epiphanius) officium“. Dar să nu se cunfunde acest Epifanie cu acela al Salaminei.

4) Cyprian. Epis. XXXVIII și XXXIX.

5) Concil. Carthag. IV c. V.

6) Isidor Hispalensis. De ecclesiasticis officiis II, 11.

nonului 14 din Trula adaogă: *«Serviciul anagnoştilor nu erà făcut să cânte, ci să citească de pe amvon sfintele Scripturi, căci de acolo se numesc ei «anagnoşti»* [1]).

În vechime cetetii şi psalţii purtau stihar, iar nu şi orar, căci canonul 23 al sinodului din Laodicea hotărăşe astfel: *«Nu se cuvine ca anagnoştii şi psalţii să poarte orar şi aşà să cetească şi să cânte»*. Iar canonul 22 al sinodului cartaginean, opreşte pe ceteţi să se plece poporului, după ce au terminat cu cetirea; căci aceasta se îngădue numai episcopului, presviterului şi diaconului. Şi apoi canonul 26 apostolic, porunceşte ca *«Dintre cei ce au intrat în cler neinsuraţi, vrând să se însoare, numai ceteţii şi psalţii să o facă aceasta»*.

§ 49.

Psaltul, ostiariul, exorcistul, acolutul şi alţi servitori bisericeşti.

A.

În vechiul creştinism mai erau şi alţi servitori mai mici, cari după rânduеala Bisericei răsăritene, nu intrau în treptele ierarhice, ci erau numai nişte funcţionari eclesiastici; iar Biserica latină numără şi pe psalt, ostiar, exorcist şi acolut între treptele inferioare ale ei, pentru a-i lega şi pe aceştia mai strâns de cele religioase.

1. **Psaltul** (ψάλτης, psalmista, cantor) sau *cântăreţul bisericesc*, îşi are numirea de la verbul grec ψάλλω (cânt) pentru că el cânta psalmii ebraici [2]), şi imne compuse de creştini. Psaltul se deosebea de ceteţ, prin faptul că acesta cetea în Biserică părţile orânduite lui, iar psaltul cânta cele trebuincioase la serviciul divin. Belarmin zice că după cum se distinge episcopul de presviter, tot aşà se deosebeşte şi ceteţul de psalt [3]).

Despre aşezarea psalţilor avem destule mărturii în liturgia atribuită sfântului Marcu [4]), în canonul 43 apostolic [5]), în canonul 24 al sinodului laodicean [6]), Constituţiunile apostolice [7]), Efrem

1) Iacob Goar, Euchol. Græc. pag. 47, n. 33.

2) In cartea I-a a Cronicelor, cap. 16, v. 5 şi 6, cetim că la Evrei, pe timpul lui David, psalţi vestiţi erau aceştia: אָסָף הָרֹאשׁ וּמִשְׁנֵהוּ זְכַרְיָה יְעִיאֵל וּשְׁמִירָמוֹת וִיחִיאֵל וּמַתִּתְיָה וֶאֱלִיאָב וּבְנָיָהוּ וְעֹבֵד אֱדֹם וִיעִיאֵל בִּכְלֵי נְבָלִים וּבְכִנֹּרוֹת וְאָסָף בַּמְצִלְתַּיִם מַשְׁמִיעַ׃

3) Robertus Bellarminus. De clericis., lib. I, c. XI.

4) Bingham. Orig. s. antiq. eccles., op. cit., Tom. II, lib. III, § 1, p. 38 seqq.

5) Can. Apost. XLIII: Ὑποδίακονος, ἢ ψάλτης, ἢ ἀναγνώστης τὰ ὅμοια ποιῶν, ἢ παυσάσθω, ἢ ἀφοριζέσθω.

6) Concil. Laod., c. XXIV: Ὅτι οὐ δεῖ... ἀναγνωστῶν, ἢ ψαλτῶν... εἰς καπηλεῖον εἰσιέναι.

7) Constit. Apost., lib. III, c. XI.

Sirul [1]), Novela III-a a lui Iustinian [2]), canonul 4 al sinodului trulan [3]), ş. a. Dar prima amintire despre aceşti cântăreţi bisericeşti, o găsim în secolul III în Constituţiile apostolice (lib. III); bine înţeles că ceata psalţilor erà mai veche de cât acest secol.

Pentru că se da multă atenţiune cântărilor bisericeşti, sinodul laodicean prin canonul 15 orânduește că *«Nu se cuvine mai mult, de cât canonicestii psalţi cei ce se suie pe amvon şi cântă de pe membrane* (διφτέρας cartea psalmilor ori cartea cu note psaltice), *se cânte in Biserică alţii oare care»* [4]). Psalţii se chemau în orient şi **povăţuitori** (ὑποβολεῖς, monitores, inspiratores [5]), pentru că ei cântau psalmi, iar poporul la anumite versuri le răspundea, sau termina versul în felul cum cântau psalţii. Sfântul Vasilie cel Mare, canonul 75 al sinodului VI ecumenic, orânduesc ca psaltul să cânte cu evlavie, şi să nu întrebuinţeze în Biserică **strigări** *ne cuviincioase.* Biserica orientală primea în vechime pe psalţi în serviciul ei, după ce le da hirotesia.

Balsamon la interpretarea canonului 4 al sinodului trulan se rosteşte astfel: *«Se inţelege mai ales din acest canon, ca in vechime se compunea rândul psalţilor nu numai dintre* **eunuci** (ca să nu 'şi schimbe vocea) *cum se face azi, dar şi dintre cei ce nu erau eunuci».* Din aceste cuvinte ale lui Balsamon înţelegem că prin secolul XI şi XII erau preferaţi eunucii în numărul psalţilor.

Desvoltându-se cultul şi melodia religioasă, în Biserica greacă se înmulţi în evul mediu şi personalul cântăreţilor, făcându-se pe la Biserici mari horuri sistematice şi bine chibzuite; iar psalţii dobândiră între ei ranguri şi orânduiri după merite şi trebuinţă, în următorul mod: *a) protopsaltul* (πρωτοψάλτης) sau cel d'întâiu dintre cântăreţi, sta în mijloc între horul drept şi stâng, începea cântarea şi apoi după el cântau şi horiştii. Protopsaltul avea conducerea generală a învăţământului şi cântărei bisericeşti, a persoanelor horale, a rânduelei şi cântărei din timpul serviciului divin [6]); *b) cei doui domestici* (οἱ δύο δομέστικοι: δομέστικος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ καὶ δομέστικος τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ), erau supuşi protopsaltului şi conducea un domestic horul drept şi alt domestic numit mai târziu şi **Lampadarie** (λαμπαδάριος) horul stâng, sau strana dreaptă şi cea stângă [7]); *c) cei doui pri-*

1) Ephrem. Syrus. XCIII, Sermo De secundo adventu (a II-a venire).

2) Iustin. Novell. III, c. I: Ἀναγνώστας δὲ ἑκατὸν δέκα καὶ ψάλτας εἰκοσιπέντα (erau în Biserica Constantinopolitană).

3) Concil. Trulan., c. IV: Εἰ ἢ ἀναγνώστης ἢ ψάλτης (păcătueşte cu o femee afierosită Bisericei să se caterisească).

4) Concil. Laod., c. XV: Μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβονα ἀναβαινόντων, καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

5) Socrat. Hist., lib. V, c. XXII: Ἀναγνῶσται καὶ ὑποβολεῖς = ceteţi şi psalţi (se alegeau în Biserica Alexandrină atât dintre catehumeni cum şi dintre credincioşi).

6) Conf. Iacob Goar, Euch. Græc., pag. 225, n. 40.

7) Conf. Goar, pag. 225, n. 42 şi pag. 240, n. 42.

miceri (οἱ δύο πριμικήριοι) după cum vedem în Novela II, a lui Iustinian, la Suida ş. a., cântau şi ei cu domesticii. De la primiceri se începea numărarea cântăreţilor, şi de aceea se chemau ei «primiceri» [1]; *d) arhonul condacelor* (ἄρχων τῶν κοντακίων) conducea la zile mari cântarea duioasă şi meşteşugită a condacelor [2]; *e) protocanonarhul* (πρωτοκανονάρχος) şi *canonarhul* (κανονάρχος) aveau grijă de a conduce cântarea regulată a canoanelor ortrinei, sau numai a unor părţi mai însemnate din ele [3]; *f) proximul* (πρώξιμος) da semnul cântărei la timp [4]. Astfel erau conduse horurile pe la Bisericile patriarhale; iar celelalte Biserici nu dispuneau bine înţeles de mijloace pentru întreţinerea unui număr aşà mare de cântăreţi, ci se mulţumeau a avea horurile după puterea lor.

2. **Ostiariul** (πυλωρὸς, ostiarius, janitor) sau *portarul*, de şi e privit de unii latini de origină apostolică, totuşi abia *Corneliu* episcopul Romei aminteşte pe la anul 250 de acest serviciu [5]. Dacă Ignatie Teoforul în epistola către Antioheni laudă şi pe ostiari (πυλωρούς), locul acesta nu e crezut de autentic. În sinodul laodicean canonul 24, găsim pe ostiari numiţi «Θυρωροὶ» (uşeri) şi obligaţi să nu intre în cârciumă. Pe la Bisericile patriarhale numărul portarilor erà foarte mare; aşà Iustinian ne spune că la patriarhia din Constantinopole erau 100 de portari [6].

Ostiarii aveau **obligaţiunea** de a păstra cheile Bisericei pentru a deschide şi închide la timp; de aceea în apus când erà primit ostiarul în serviciul Bisericei, i se da cheile în mână de episcop şi i se rosteau cuvintele: *«Ţine aceste lucruri, căci vei da seamă de ele înaintea lui Dumnezeu»* [7]. Dar ei mai purtau grija în unele locuri ca penitenţii, catehumenii, excomunicaţii şi ereticii să easă din Biserică la timpul hotărât [8]. Astăzi în orient nu mai există ostiarii; serviciul lor îl fac paraeclesiarhii (παραεκκλησιάρχοι) adică paraclisierii.

3. **Exorcistul** (ἐπορκίστης sau ἐξορκίστης, exorcistæ, de la ἐξορκίζω, a înjura, a alunga), este amintit şi acesta tot în secolul al III-lea în epistola lui *Corneliu* episcopul Romei [9]. Constitu-

---

1) Conf. Goar., pag. 225, n. 43 şi pag. 240 n. 43. În apus se chemau „primiceri" înşişi conducătorii horurilor.

2) Conf. Goar, pag. 226, n. 61 şi pag. 241, n. 61.

3) Conf. Goar, pag. 226, n. 62 şi pag. 241, n. 61.

4) Conf. Goar, pag. 225, n. 44.

5) Cornel. Epist. ad Fabium, ap. Euseb., lib. VI, c. XLIII: Ἅμα πυλωροῖς δύο καὶ πεντήκοντα (în Biserica din Roma).

6) Iustin. Novell. III: Καὶ ἑκατὸν πρὸς τούτοις τῶν καλουμένων πυλωρῶν.

7) Conc. Carth. IV, c. IX.

8) Cum vedem, păzirea uşilor bisericeşti erà încredinţată **diaconilor, ipodiaconilor, diaconeselor şi ostiarilor**. La Bisericile mari unde erau în fiinţă aceste patru clase de servitori bisericeşti, erà şi popor mult de ambele sexe şi prin urmare se cerea să fie un personal numeros pentru păstrarea ordinei; iar la Bisericile mici unde nu erau toate aceste clase de păzitori, păzeau ordinea ori care se afla de faţă din aceşti servitori.

9) Cornel. Epist. ad Fabium, apud Euseb., lib. VI, c. XLIII.

ţiunile apostolice vorbind de funcţiunea acestor servitori, rânduesc ca exorciştii să nu se hirotonisească [1]; totuşi primeau şi ei hirotesia. Sinodul laodicean, în canonul 24 porunceşte ca exorciştii, (ἐπορκίσται) ca şi ceilalţi servitori bisericeşti, să nu intre în **cârciumă**; iar la Paulin de Nola [2]), Epifanie [3], Sulpiciu Sever [4]), în codicele Teodosian [5]), ş. a., găsim destule mărturii despre fiinţa acestor servitori şi datoriile lor.

Obligaţiunea exorciştilor erà de *a goni spiritele rele* din demonizaţi (îndrăciţi), prin facerea semnului crucei asupra lor, suflând peste ei, cetind simbolul credinţei şi anumite rugăciuni. Cum că acest serviciu îl făceau numai exorciştii legiuiţi, cetim despre aceasta în canonul 26 al sinodului laodicean: *«că nu se cade a exorcizà nici în Biserici, nici în case particulare, acei ce nu sunt înaintaţi* (recunoscuţi) *de către episcop»* [6]); iar sinodul IV cartaginean prin canonul 7 porunceşte ca *«exorcistul după ce este ales, să primească din mâna episcopului cartea în care sunt scrise exorcismele»* [7]). Aceste formule de exorcizare erau făcute în numele lui Hristos, şi i se poruncea demonului să easă din bolnav şi să se ducă în pustietăţi, locuri singuratice şi în întunerecul cel din afară.

Bolnavii, sau mai bine zis, demonizaţii, îndrăciţii, în folosul cărora s'au instituit exorciştii, se chemau în Biserica greacă **energumeni** (ἐνεργούμενοι, agitaţii, turburaţii, δαιμονιζόμενοι, daemoniaci, şi mai rar χειμαζόμενοι, hiemantes, adică cei înviforaţi ca şi earna). În Constituţiunile apostolice chiar se află cuvântul χειμαζόμενοι cu privire la aceşti nefericiţi, şi se porunceşte episcopului ca să facă la vesperă (vecernie), rugăciuni pentru catehumeni, energumeni (χειμαζόμενοι), botezaţi şi penitenţi [8]). Acest cuvânt îl mai găsim şi în canonul 17 al sinodului din Ancira; iar sinodul IV cartaginean se ocupă îndestul de energumeni şi recomandă prin canonul 90 să se impună de către exorcişti mâinile asupra lor [9]).

4. **Acolutul** (ἀκόλουθος, ἀκολουθέω = a urma; acoluthus, pedis sequum) instituit în secolul al III, după credinţa multor învăţaţi între cari şi a iezuitului Schelstrat († 1692) a existat

1) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXXVI: Ἐπορκιστής οὐ χειροτονεῖται.
2) Paulin. Carm. Natalis. IV.
3) Epiphan. Expositio fidei, n. XXI.
4) Sulpic. Vita s. Martini, c. V.
5) Codic. Theodos., lib. II, Tit. I.
6) Concil. Laod., c. XXVI: Ὅτι οὐ δεῖ ἐπορκίζειν τοὺς μὴ προαχθέντας ὑπὸ ἐπισκόπων μήτε ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μήτε ἐν ταῖς οἰκίαις.
7) Conc. Carthag. IV, c. VII: Exorcista, quum ordinatur, accipiat de manu episcopi libellum, in quo scripti sunt exorcismi.
8) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXXV.
9) Iar canonul 60 al sinodului VI ecumenic, zice că: *„Cei ce se făţărnicesc că se îndrăcesc şi cu făţărnicie se schimonosesc cu răutatea chipurilor, ca nişte îndrăciţi, să se supue unor astfel de vieţuiri aspre... ca şi cei în adevăr îndrăciţi"*.

numai în occident [1]). *Corneliu* episcopul Romei în epistola lui către Fabiu, spune că la Biserica din Roma erau în secolul III 42 de acoluţi [2]). După cum cetim în canonul 5 al sinodului al IV cartaginean, acolutul la primirea lui în serviciul bisericesc, se instruia de episcop asupra datoriilor sale; iar de la arhidiacon primea **sfeşnicul** cu lumânări de ceară, căci avea datoria să aprindă lumina în Biserică. Mai primea un urceor gol ca să aducă vin pentru euharistie [3]). Scriitorii greci până în secolul V-lea nu fac nici o menţiune de aceşti servitori [4]). Acolutul însoţea pe episcop ori presviter când aceştia mergeau în nevoi bisericeşti; de aceea se chema «acolut» adică «urmaş, însoţitor».

B.

Dar mai sunt şi aceşti servitori bisericeşti, cari nu au fost nici odată număraţi de vr'o Biserică creştină între treptele ierarhice.

1. **Înmormântătorii** (κοπιάται, fossarii, fossa=groapă, laborantes) după cum dovedim din epistola lui Ignatie către Antiobeni (n. XII), din scrierile lui Epifanie (Exposit. Fid. n. XXI), din codicele Teodosian (lib. XIII, Tit. I), ş. a., erau nişte mici servitori bisericeşti, cari aveau grija de *a săpa gropile* la cimitire şi de a transporta corpurile creştinilor la locaşurile lor eterne. În Novela 43 a lui Iustinian, înmormântătorii se numesc **„lecticarii"** (λεκτικάριοι) pentru că ei duceau pe *lectica* (un pat pe pârghii) rămăşiţele creştinilor la gropile din cimitire, tot aşa ca şi în multe localităţi din ziua de astăzi. Ieronim dă mare atenţiune acestor muncitori; el îi intitulează «clerici» şi-i aseamănă cu Tobie din V. Testament care se îndeletnicea în semn de pietate cu îngroparea morţilor [5]). Înmormântătorii mai erau numiţi «decani ori colegiati», şi aveau locuinţele lor în anumite suburbii ale oraşelor mari ca d. e. în Constantinopole, Roma, ş. a. Ei fură organizaţi în corporaţiuni sub Constantin cel Mare.

2. **Parabolanii** (parabolani), fură numiţi aşa de la cuvântul παράβολον ἔργον (lucru greu, periculos), pentru că parabolanii şedeau şi îngrijeau de bolnavi chiar şi atunci când aceştia erau cuprinşi de boale periculoase ori contagioase s. e., ciumă, holeră, lepră, etc. Socrat însă numeşte «parabolani» şi pe cei ce se luptau pentru plată cu animalele sălbatice, pentru că şi aci vede istoricul un mare

1) Emanuel Schellstrate. Sacrum concilium Antiochenum. Dissert. IV, c. XVII: Mirum profecto, si Iohannes VIII in laudata superius epistola per acolythos intellexisset ordinem acolythorum, qui **apud græcos non extabat.**

2) Cornel Epist. ad Fabium, ap. Euseb. lib. VI, c. XLIII: Ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα (în Biserica din Roma).

3) Conf. nota 1 de la pag. 337, Tom. II, Tez. Lit.

4) Ios. Bingham, Origin. s. antiq. eccl., op. cit., Tom. II, lib. III, § 1, pag. 16 seqq.

5) Hieron. De septem ordinibus eccles.: Primus in clericis fossariorum ordo est, qui in similitudinem Tobiæ sancti sepelire mortuos admonentur.

poriol pentru viaţa luptătorului [1]). Despre parabolani găsim mărturii în Codicele lui Teodosie cel Mic [2]), în actele sinodului halcedonean, în Codicele lui Iustinian (lib. I, Tit. III de episc.), ş. a. [3]).

3. **Adunătorii poporului** (οἱ λαοσυνάκται) purtau grijă ca clerul şi poporul să vină în Biserică la timpul hotărât, şi anunţau pe cei depărtaţi mai ales când Turcii şi barbarii nu îngădueau sunetul toacei şi al clopotelor [4]).

4. **Arhonii luminilor** (ἄρχων τῶν φωτῶν) după cum ne spune Codin Curopalatul, *«aveau grijă de cei botezaţi de curând»* (ἔχει τὴν ἐνοχὴν τῶν νεοφωτιστῶν) pentru a'i întări în învăţăturile credinţei [5]).

5. **Purtătorii de sfeşnice şi lumânări aprinse**, numiţi şi *Lampadarii* (λαμπαδάριοι, κανδηλάπται), mutau sfeşnicele din loc în loc, după tipiconul bisericesc şi obiceiul locului, şi aveau grijă, să aprindă policandrele şi candelele. În Biserica constantinopolitană, aceşti funcţionari porunceau la alţii să îndeplinească acest serviciu [6]). Lampadariul era adesea ori şi conducătorul horului stâng.

6. **Păzitorii lucrurilor bisericeşti** (σκευοφύλακες) aveau obligaţiunea de a păzi vasele, veşmintele şi comoara bisericească [7]).

7. **Eclesiarhii** (ἐκκλησιάρχαι) pe cari îi vedem în orient din secolul XIV încoace, erau nişte clerici cu mare autoritate în conducerea internă a Bisericilor mari şi a mânăstirilor. Ei purtau grijă de aducerea celor necesare la serviciul divin, de curăţenia Bisericei, luminatul ei, tragerea clopotelor, ş. a. Aceşti funcţionari există şi astăzi, pe la mânăstiri, episcopii, mitropolii, patriarhii, dar nu cu autoritatea de odinioară.

8. **Paraeclesiarhii** (παραεκκλησιάρχαι) erau odinioară ajutătorii subordonaţi ai eclesiarhului. Astăzi însă serviciul de paraeclesiarh sau «paraclisier», a perdut mult din demnitatea de odinioară.

9. **Anunţătorii** (κατηγοριάραι). Leon Allaţiu zice că aceştia

---

1) Socrat. Hist. eccles., lib. VII, c. XXII.

2) Cod. Theod., lib. XVI, Tit. II.

3) **Paramonarii** (παραμονάριοι „mansionarii"), erau şi ei nişte servitori bisericeşti prin secolul IV şi V, despre ale căror obligaţiuni, scriitorii vechi şi noui nu cad de acord. Canonul 2 al sinodului din Halcedon menţionând de paramonari, nu arată îndatoririle lor, ci zice numai că: εἰ τις ἐπίσκοπος... προβάλλοιτο, ἐπὶ χρήμασιν ἢ οἰκονομον, ἢ ἔκδικον, προσμονάριον... κ. τ. λ. Dionisie Exigul ne spune că erau păzitorii ori veghetorii (gardienii) Bisericilor monumentale s. e. la Betleem, Golgota, etc. Grigorie cel Mare îi numeşte „aprinzători de candele" pe mansionarii Abundius şi Constantius de la Biserica sfântului Petru din Roma. Iustel însă crede că paramonarii erau arendaşii moşiilor bisericeşti; iar Beveregiu zice că administrau lucrurile bisericeşti.

4) Hermann Adalbert Daniel, Liber secundus de antiq. eccles. orient.. Liturg. p. 200 (in Codex. Tom. IV): Ὁ λαοσυνάκτης, populum ad ecclesiam convocat. Conf. Goar, Evchol. p. 450, n. 4.

5) Conf. Goar, p. 241, n. 58.

6) Goar, p. 230.

7) Conf. Simeon Tesal. „Pentru Schevofilax" şi Goar, p. 233, n. 11.

vesteau poporului sărbătorile mari, întocmeau programele serviciului divin şi arătau în Biserică locul fie căruea [1]).

Negreşit că acest număr de funcţionari eclesiastici mari şi mici se afla numai pe la Bisericile patriarhale şi întru câtva şi pe la mitropoliile bogate; iar celelalte Biserici cu cât erau mai reduse în avuţii materiale şi cultură religioasă, cu atât aveau şi personalul mai puţin numeros, adică tot aşâ ca şi în zilele noastre. Omul este acelaşi al tuturor timpurilor; împrejurările exterioare, capacitatea şi activitatea îl ridică, ori îl coboară.

ARTICOLUL II

TREPTELE BISERICEŞTI IURISDICŢIONALE ŞI ONORIFICE

§ 50.

Patriarhul (πατριάρχης).

umirea aceasta o găsim cu mult mai înainte de ivirea creştinismului; ea este combinată din cuvântul πατὴρ (părinte) şi ἀρχὴ (cel d'întâiu) şi însemnează peste tot *«cel d'intâiu dintre părinţi»* sau *«cel mai bătrân din familie»*. Istoricul Erodot (484 -- 406 a. Hr.), vorbind de cele religioase ale Egiptenilor, arată că primul loc în temple îl aveau **„patriarhii"** (πατριάρχαι) adică fruntaşii preoţilor [2]). În Faptele apostolilor vedem că Petru discipulul lui Hristos numeşte pe împăratul David «patriarh» [3]); tot aşâ şi arhidiaconul Ştefan istorisind vinderea lui Iosif, zicea că «patriarhii 'l-au vândut», adică ceilalţi fraţi ai lui [4]); iar apostolul Pavel arătând meritele **„lui Melhisedec regele Salimului"** (וּמַלְכִּי־צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם) spunea că şi *«patriarhul Avraam 'i-a dat lui zeciueală din toate»* [5]).

După dărâmarea Ierusalimului de către Tit (an. 70 d. Hr.), Evreii împrăştiindu-se în imperiul roman, capii lor din Tibe-

---

1) Goar, p. 240, n. 46.
2) Conf. Baron., Annales T. II, ann. CXII.
3) Fapt. Apost. II, 29.
4) Fapt. Apost. VII, 9. Conf. I, M. 37,2.
5) Fapt. Apost. VII, 4. Conf. Genes. 14.20: וַיִּתֶּן־לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל

riada Palestinei și din Babilon, au purtat multe secole numele de *«patriarhi»*. Despre acest fapt ne mărturisesc Origen [1]), Ciril al Ierusalimului [2]), Epifanie [3]), Teodoret [4]), ș. a.

Ereticii Montaniști împrumutară de la Evrei acest titlu și numiră «patriarh» pe ierarhul lor din Pepuza Frigiei; de acest fapt se miră și Ieronim, căci pe când *«la noi*, zice Ieronim, *episcopii țin locul apostolilor, la ei* (Montaniști) *episcopul este al treilea; deci au întâiu pe patriarhii din Pepuza Frigiei; al doilea pe cei numiți «Cenoni»* (cenones) *și abia al treilea, adică ultimul loc îl ocupă episcopii»* [5]). Vedem dar că numirea de «patriarh» a fost întrebuințată mai nainte în alte religiuni și abia mai târziu a fost introdusă și în Biserica creștină.

Încă din timpurile prime ale Bisericei, preoții și credincioșii prin firea lucrului avură o venerațiune deosebită către scaunele episcopale unde au propoveduit Hristos ori apostolii lui; iar ierarhii acestor episcopii dobândiră între ceilalți frați întâetate de ședere și de onoare. Aceste scaune fură: al *Romei*, *Alexandriei*, *Antiohiei* și *Ierusalimului*; dar sinodul II-lea ecumenic prin canonul 3, hotărî ca episcopul de *Constantinopole* să aibă locul lui după al Romei sub cuvântul că Constantinopolul este Roma cea nouă și capitala imperiului roman [6]). Negreșit că și teritoriile acestor diecese fură cu timpul destul de întinse în raport cu ale altor episcopii.

La împărțirea teritoriilor diecesane, Biserica avu de normă împărțirea imperiului roman de către Constantin cel Mare în cele 4 prefecturi: a răsăritului, Iliricului, Italiei și Galiei, ocârmuite fie care de câte un *prefect*; iar prefecturile se împărțeau în diecese (διοικήσεις) administrate de *vicari;* iar acestea în eparhii (ἐπαρχίαι) conduse de *președinți*. Patriarhii ocupară aproximativ teritoriul prefecturilor; exarhii și mitropoliții pe al dieceselor; iar episcopii pe al eparhiilor.

Cei 5 episcopi, pe timpul sinodului din Antiohia (an. 341), purtau cu alți episcopi distinși titlul de **„exarhi"** (ἔξαρχοι τῆς διοικήσεως) pentru a se distinge de *exarhii eparhiilor* (ἔξαρχοι τῆς ἐπαρχίας). Dintre exarhii celor 5 cetăți mari, unii după

---

1) Origenes. Περὶ ἀρχῶν, lib. IV, c. I: Ex genere Judæ... eorum princeps, quem nominant Patriarcham.

2) Cyrill. Cathech. XII, n. VII: Εἰ ἔχουσι ἐκ γένους Ἰούδα... νῦν πατριαρχῶν πράγματα.

3) Epiphan. Hæres., n. IV: Ὁ δὲ πατριάρχης κατ'ἐκεῖνο καιροῦ Ἑλλὴλ τ'ὄυνομα ἦν.

4) Theodoretus. Dialog. I: Οἱ καλούμενοι οὖν τῶν Ἰουδαίων πατριάρχαι.

5) Hieron. Epist. LIV ad Marcellam adv. Montan.: Apud nos apostolorum locum episcopi tenent; apud eos episcopus tertius est. Habent enim primos de Pepuza Phrygiæ patriarchas; secundos quos appelant *Cenones*; atque ita in tertium, id est, pene ultimum locum episcopi devoluuntur.

6) Concil. II Const. can. III: Τὸν μὲν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην. Vezi Concil. III ecum. can. 8; Concil. VI ecum., c. 36; Novella CXXXI.

poziţiunea lor înfloritoare dobândiră mai pe urmă titlul de «cei întâi între episcopi» (ἀρχιεπίσκοποι), aşà că în actele *sinodului halcedonean* (an. 451), găsim intitularea de **„arhiepiscop“** pentru episcopul Romei [1], al Constantinopolului [2]) şi Alexandriei [3]). Ierarhii celor cinci cetăţi fură *«independenţi»* (αὐτοκέφαλοι) unul de altul în privinţa administrativă; dar erau legaţi între ei numai moralmente. Afară de ei mai erau autocefali şi exarhii ale căror exarhate nu intrau în cuprinsul patriarhatelor; tot aşà şi mitropoliţii ale căror teritorii nu se cuprindeau în ţinuturile patriarhatelor şi exarhatelor.

Tot la sinodul din Halcedon cei 5 ierarhi fură intitulaţi **„patriarhi“** (πατριάρχαι), adică «cei întâi dintre părinţi» [4]); iar câţiva diaconi apuseni, pentru a distinge pe chiriarhul lor dintre patriarhi, se adresară lui Leon al Romei în actele sinodului cu aceste cuvinte măgulitoare: *«Prea sfinţitului şi iubitorului de Dumnezeu* şi **„patriarhului ecumenic“** *al marei Rome, Leon»* [5]). La sinodul lotresc din Efes (an. 449) episcopul Alexandriei încă fu măgulitor intitulat «patriarh ecumenic». Totuşi aceste intitulări ecumenice nu s'au ţinut în seamă şi au rămas fără vre-o valoare; chiar şi numai titlul de «patriarh» erà ne determinat şi se da nu numai episcopilor din Roma, Constantinopole, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, ci şi altor episcopi; căci Socrat vorbind de sinodul II-lea ecumenic zice că la acel sinod *«se stabiliră patriarhatele şi despărţirile provinciilor»*; apoi continuă arătând că episcopii Heladie, Grigorie de Nisa şi Otreu *«avură patriarhatul de Pont»*; iar Amfilohie al Iconiei şi Optim *«avură patriarhatul eparhiei de Asia»* [6]).

Abia în secolul VI găsim titlul de «patriarh» numai pentru episcopii Romei, Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului; iar Mina (Μηνᾶς) al Constantinopolului (536—552) pentru a se deosebi de colegii lui se intitulă pe sine **„patriarh ecumenic“** (πατριάρχης οἰκουμενικός), adică *al intregei lumi*. Titlul acesta şi 'l reînoi mai târziu şi succesorul său Ioan Pustnicul (582—595) din care cauză avù o ceartă violentă cu episcopul Romei Pelaghie (578—590) care invidià acest titlu. Aceeaşi ceartă se continuă între Kiriac al Constantinopolului (595—606) şi între Grigorie cel Mare al Romei (590—604). Acesta se plânse împăratului Mauriciu (592—602) cum şi celorlalţi patriarhi, pro-

---

1) Concil. Chalced. act. XVI: Τῷ τῆς πρεσβύτιδος Ῥώμης Θεοφιλεστάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ.

2) Concil. Chalced. act. XVI: Χρῆναι δὲ τὸν ὁσιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

3) Concil. Chalced. c. XXX: Ἄχρις ἂν χειροτονηθῇ ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος.

4) Concil. Chalced. act. II: Εἰ δοκεῖ τῇ ὑμετέρα εὐλαβείᾳ, οἱ ὁσιώτατοι πατριάρχαι διοικήσεως ἑκάστης ἐπιλεξάμενοι ἕνα.

5) Concil. Chalced. act. III: Τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ οἰκουμενικῷ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ πατριάρχῃ τῆς μεγάλης Ῥώμης Λέοντι.

6) Socrat. Hist. eccles. lib. V, c. VIII.

testând în contra întitulărei de «patriarh ecumenic». Plângerea lui Grigorie ne având nici un succes, el se întitulă **„servus servorum Dei“** ca să-l umilească pe patriarhul Constantinopolului. Atât titlul de «patriarh ecumenic» pentru al Constantinopolului, cum şi acela de «servus servorum Dei servitorul servitorilor lui Dumnezeu» se păstrează până în ziua de astăzi [1]);

Catedrala din oraşul Colonia (Germania) în cel mai frumos stil gotic. Are înălţimea de 166 metrii. Am intrat intr'însa în vara anilor 1891 şi 1897

totuşi canonic fură recunoscute titlurile de patriarhi pentru cei 5 ierarhi abia în secolul VII de către sinodul *VI ecumenic* (an. 692 [2]). Iustinian în Novela sa CXXXI întitulase pe episcopul Romei **„papă“** (Ῥώμης πάππαν) adică «părintele Romei» [3]); iar

---

1) Conf. Vering, op. cit., pag. 535.
2) Concil. Trull. c. 36.
3) Justin. Novell. CXXXI: Θεσπίζομεν τὸν ἁγιώτατον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης πάππαν πρῶτον εἶναι πάντων τῶν ἱερέων.

la sinodul din anul 680 Agaton episcopul Romei îngăduise legaților săi să-l întituleze **„papă universal** *al orașului Roma»* (universalis papa urbis Romæ); dar tocmai Ioan al VIII-lea al Romei se întitulă oficial pe la anul 872 **„papă“** adică «părinte», întitulare rămasă iarăși până azi, cu toate că canonicește, titlul de «papă», îl poartă și patriarhul Alexandriei [1]).

De la despărțirea Bisericei răsăritene de cea apuseană (an. 1054) și până azi, noi ortodocșii avem numai acești 4 patriarhi; al Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. Toți patriarhii sunt egali între dânșii; dar patriarhului de Constantinopole i se dă de ceilalți colegi o întâetate, o protie de onoare.

Datoriile patriarhilor mai principale sunt acestea:

1. A priveghea ca mitropoliții și arhiepiscopii din diecesa lor să fie la înălțime și să păstreze intactă credința ortodoxă [2]);
2. A convoca și prezida sinoadele patriarhale, cum și a judeca plângerile îndreptate în contra mitropoliților și arhiepiscopilor sufragani [3]);
3. A liniști neînțelegerile dintre mitropoliții și arhiepiscopii din diecesa lor (can. 6 sinod. II; can. 9, 17 al sinod. IV);
4. A da mitropoliților și arhiepiscopilor cărți de călătorie și recomandare și a-i trimite soli în afacerile bisericești [4]);
5. A așeza între **sfinți** pe credincioșii drepți și meritoși (un drept patriarhal istoric);
6. A sfinți **mirul** pentru toată patriarhia sa (can. 6 Cart.);
7. Au dreptul patriarhii de a fi pomeniți la slujbele bisericești de către mitropoliții și arhiepiscopii sufragani, cum și de episcopii mitropoliilor văduvite [5]).

In Novelele lui Iustinian găsim aceste titluri date patriarhilor ecumenici de pe atunci: *«Impăratul prea puternic Flaviu Iustinian August... prea sfințitului și prea fericitului Epifanie arhiepiscop și patriarh ecumenic»* [6]). Aceste întitulări se adre-

---

1) Cuvântul *papa*, æ, sau *pappa*, æ, erà întrebuințat la Romani de copii pentru a cere mâncare; de aci se numi *papa* ori *pappa*, părintele nutritor; cu aceeași însemnare găsim cuvântul παπας ori πάππας la Grecii mai noui. In creștinism găsim cuvântul *papa* (πάπας) întrebuințat chiar în secolul III cu semnificațiunea de „părinte spiritual“. Dionisie Alexandreanul vorbind de Heraclas îl numește „fericitul vostru papă“ (μακαρίου πάπα ὑμῶν). (Conf. Euseb. VII, c. VII. Hist. Eccl.). Ciprian e numit „papă“ de clericii Romei, de prea multe ori (Cyprian, ep. XXX). Ieronim vorbește de papa al Alexandriei Athanasie, de papa Paulin, de papa Epifanie ș. a. (Hieron. LXI ad Pammach.). Mai serios și semnificativ însă fu numit papă Ciril al Alexandriei pentru prima oară și apoi Celestin al Romei la Sinodul efesan. Conf. Bingham, op. cit., Tom. I, p. 76–78.

2) Iustin. Novell. VII, c. I și Novell. CXXXI. Theodoret. Hist. eccl. lib. V, c. XXIII. Iar canonul 34 apostolic zice că: „Episcopul fie cărui neam, se cuvine a cunoaște pe cel întâiu între dânșii (d. e. pe Mitropolit, Exarh, Patriarh), și a-l socoti pe el de cap și nimic ceva de prisos a face“.

3) Concil. Chalced. c. 9. Cod. Iustin., lib. I, Tit. IV. Can. 6 al sinod. II ecum.

4) Can. Apost. 33. Nomocan. lui Fotie Tit. 8, cap. 2.

5) Can. 34 apost.

6) Iustin. Novell. VII: Αὐτοκράτωρ καίσαρ Φλάβιος Ἰουστινιανὸς Αὔγουστος,

ază patriarhilor până azi în chipul următor: Stăpâne (δέσποτε), Prea sfinte (παναγιώτατε), Prea fericite (μακαριώτατε); dar patriarhul Constantinopolului în corespondența sa cu ceilalți trei patriarhi nu le zice acestora παναγιώτατε, ci numai ἁγιώτατε. Totuși patriarhii, astăzi au perdut mult din teritoriul și strălucirea lor de odinioară.

§ 51.

Curtea patriarhală.

(Cele 9 pentade)

Demnitarii curței patriarhale cu clerul patriarhiei și mai ales la patriarhia din Constantinopole, fură instituiți în cea mai mare parte după modelul celor de la curtea împărătească bizantină. Acești demnitari (ὀφφικιάλοι, ἀξιωματικοί) patriarhali, împreună cu clerul catedral, formau *45 de trepte* împărțite în *9 cete de câte 5 trepte* sau în *9 pentade* adică cincimi (πεντάδες [1]). Puține din aceste trepte au mai rămas până azi; iar unele există numai după nume. Chiar și în **România** se dau astăzi preoților de către episcopi și mitropoliți, unele boerii cu numiri împrumutate de la curtea veche patriarhală. Aceste 9 pentade sau cincimi, fură întocmite pe numărul celor 9 cete îngerești din «Ierarhia cerească» a lui Dionisie Areopagitul. Dintre cele 9 pentade, cele trei d'întâiu formară ceata (horul, χόρος) din dreapta și aveau șederea în dreapta patriarhului când acesta se afla în mijlocul celor 9 pentade; iar cele 6 din urmă formau ceata (horul) din stânga și ședeau în stânga patriarhului.

Ceata din dreapta o compuneau intimii patriarhului, sau cum am zice azi **„consistoriul patriarhal"**, și câtiva demnitari de pe lângă patriarh. Demnitarii din ceata stângă erau preoți, diaconi și clerici inferiori; ei se ocupau cu îngrijirea Bisericei și conduceau cancelaria patriarhală; iar demnitarii din ceata dreaptă de și cei mai mulți erau diaconi, totuși în contra canoanelor bisericești, aveau șederea înaintea preoților din ceata stângă. Demnitarii din pentada I-a aveau rangul cel mai înalt și se numeau «οἱ μέγιστοι ἄρχοντες, οἱ μέγιστοι ἀξιωματικοί», cu șederea chiar înaintea arhiepiscopilor și episcopilor patriarhiei, așà ca și diaconii cardinali de la Roma. Ei purtau o cruce cusută pe cuculion și pe veșmântul lor, de unde se chemau și *stavrofori* (σταυροφόροι).

Cele mai însemnate din demnitățile Marei Biserici constantinopolitane erau:

Ἐπιφανίῳ τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Conf. Leo Imperat. Constit. Novell, II.

1) Πεντάδες de la πέντε, cinci, sau o ceată de cinci membrii.

Conf. George Codin Curopalatul († c. 1460): Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. In P. Migne, Patrol. s. gr. Tom. 157.

a) Ceata din dreapta (χορὸς δεξιός).

Pentada I (πρώτη πέντας).

1. **Marele econom** (ὁ μέγας οἰκονόμος) despre care canonul 26 al sinodului halcedonean zice că trebue să fie pe lângă episcop ca să administreze averea episcopiei, fiind că episcopul se ocupă cu cele spirituale. Tot același canon orândueşte ca economul să fie cleric (οἰκονόμος ἔχειν ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου [1]); iar canonul 25 al aceluiaşi sinod, zice că economul urmează să îngrijească şi de Bisericile vacante parohiale. Ambrosie, sinodul din Efes, Augustin, Isidor de Sevila, vorbesc în destul de econom şi atribuţiunile lui. La vacanţa scaunului patriarhal, economul conducea afacerile patriarhale, până la alegerea patriarhului. Când liturgisea patriarhul, Marele econom sta de a dreapta altarului îmbrăcat în veşminte *diaconeşti* şi umbrea sfintele taine cu **ripida** (ῥιπίδιον); iar în sfatul patriarhal el şedea cel întâiu de a dreapta patriarhului,

2. **Marele sachelarie** (ὁ μέγας σακελλάριος, diminutivul din «sacra»; latineşte sacellanus, capelan, preot), erà veghetorul celor sacre adică al mânăstirilor de monahi (τὰ ἀνδρίκια μοναστήρια) sau cum se mai zicea pe atunci «al sfintelor case» [2]). Simeon Tesaloniceanul vorbind de atribuţiunile Marelui sachelarie, arată că acesta *«îngrijeşte de sfintele mânăstiri, rândueşte bine pe cei dintr'însele şi ea seama pe cât se poate de cele ce sunt ale lor»* [3]). Când liturgisea patriarhul, Marele sachelarie sta în stânga altarului şi umbrea cu economul sfintele taine cu **ripida**.

3. **Marele schevofilax** (ὁ μέγας σκευοφύλαξ, σκεῦος, vas) e amintit de Socrat (Hist. eccles., lib. V, c. VIII) şi de Teodor Lectorul (Hist. eccles., lib. II) ca păzitor al vaselor altarului. În timpul lui Simeon Tesaloniceanul, Marele schevofilax *«păstrează vasele liturgice* (ὁ δὲ φυλάσσει τὰ σκεύη), *îngrijeşte de sfintele veşminte şi de cântări* (τὰ τῶν ὕμνων), *rânduind bine ale Bisericei; asemenea îngrijeşte şi de îmbrăcămintea arhiereilor* (καὶ τῶν ἱεραρχικῶν ἐνδυμάτων» [4]). Când oficia patriarhul, Marele schevofilax şedea îmbrăcat în veşminte *diaconeşti* la uşa schevofilachiului, şi de acolo da veşmintele şi odoarele liturgice necesare cultului.

4. **Marele chartofilax** (ὁ μέγας χαρτοφύλαξ) sau marele cancelar şi păzitor al documentelor patriarhiei, după mărturia lui Balsamon (Not. ad canon. IX, al concil. Nicæn., II), erà adâncit în ştiinţa canoanelor bisericeşti şi avea drepturi mari în patri-

1) Conf. Socrat, Hist. eccles., lib. VI, c. VII: Καὶ τῶν κληρικῶν ἀξίῳ τιμήσας, τὴν οἰκονομίαν. — Conf. Goar, pag. 231, n. 3. — Asem. Martigny Diction., op. cit., art. „économe ecclésiastique". — Eusev. Popovici, Ist. Biser., op. cit. Vol. II, pag. 48—49. — Vezi şi Mich. Heinecii, Abbildung... III Th., s. 54—58.

2) Goar, Evchol., pag. 233, n. 10.

3) Simeon. Tesalonic. „Despre sachelarie", cap. CCXLII.

4) Goar, Evchol., pag. 233, n. 11. — Conf. Simeon. Tesalonic. „Despre schevofilax", c. CCXLII. — Suicerus. Thesaurus ecclesiasticus, Tom. II.

arhiei. El scria în registre hirotoniile, excomunicările, permutările preoților și diaconilor, și îngrijea de a li se da cărți (decrete), etc. Simeon Tesaloniceanul ne afirmă că tot acest demnitar aducea pe arhiepiscopi și mitropoliți la hirotesie, din naosul Bisericei în sfântu altar [1]).

5. **Sacheliul** (ὁ σακέλλιος) avea obligațiuni asemănătoare cu acelea ale Marelui sachelarie, cu deosebire că Sacheliul supraveghea mănăstirile de maici (μοναστήριων γυναικιῶν [2]), și închisorile mănăstirești. Simeon Tesaloniceanul mai adaogă că Sacheliul inspecta și Bisericile și cu deosebire obiectele din lăuntrul altarului [3]). Sacheliul avea mare onoare în Biserica patriarhală asemenea **cardinalilor** apuseni; el era sfetnicul cel de aproape al patriarhului.

6. Mai târziu (sec. XII) fu primit în pentada I și **Protecdicul** (ὁ πρωτέκδικος); dar cu acesta s'a cam știrbit etimologia cuvântului, «pentada». Protecdicul, sau cum zice Balsamon **„defensorul“** (δεφένσορος) fu luat din pentada III-a și îndatorat de a apăra interesele patriarhiei înaintea instanțelor judecătorești. Defensorul bisericesc e prevăzut în canonul 23 halcedonean și în canonul IX al sinodului V cartaginean, pentru apărarea înaintea judecătorilor, a săracilor, văduvelor, orfanilor și a tuturor nevoiașilor, cutrupiți de sofismele advocățești [4]).

Pentada II (πεντὰς δευτέρα).

1. **Protonotariul** (ὁ πρωτονοτάριος) sau primul notar al patriarhiei, păstra corespondențele oficiale și protocoalele ședințelor sinodale. Notarii (ὀξυγράφοι, ταχυγράφοι) existau în Biserică încă de pe timpul persecuțiunilor în contra creștinilor, și erau obligați de a scrie biografiile martirice. Fabian episcopul Romei avea 7 ipodiaconi notari [5]).

2. **Referendariul** (ὁ ῥεφερενδάριος, patriarchæ nuncius sive missus), era reprezentantul patriarhului pe lângă curtea împărătească, cum era mai înainte *apocrisiariul* (ἀποκρισιάριος sau ἀποκρισάριος, răspunzător la întrebările împăratului; ἀποκρίνομαι a răspunde [6]). Iustinian în Novela VI vorbește de apocrisiari ca de niște reprezentanți bisericești și mănăstirești ai patriarhului pe lângă împărat. Latinii întrebuințau numirea de *«ambasiator»* (ambasador) în loc de apocrisiar [7]).

1) Goar, Evchol., pag. 233, n. 12.—Conf. Simeon. Tesalonic. „Despre chartofilax, cap. CCXLIII.

2) Theodorus Balsamon. Medi de Protecdico Juris Græc. lib. 7.

3) Goar, Evcholog. pag. 233, n. 15.—Conf. Simeon. Tesalon. „Despre sacheliu“ cap. CCXLIII.

4) Goar, Evcholog. pag. 236, n. 24.—Conf. Concil. Chalced. c. XXIII.—Iustin. Novell. LIX, c. I, seqq.—Asem. Simeon Tesal. „Despre protecdic“, cap. CCXLIV.

5) Catalog. Rom. pontif. in Fabian: Hic fecit sex vel septem subdiaconos, qui septem notariis imminetent. Conf. Goar. Evchol. p. 233, n. 16.

6) Goar, Evchol. pag. 236, n. 19.

7) Conf. Evagr. Hist. cart. IV, c. XXXVIII.—Concil. gener. V, act. I.—Asem. Isidor Pelusiot. Epist. CXLIII, lib. IV.

3. **Logofătul** (ὁ λογοθέτης), după cum ne spune Codin Curopalatul, păstra sigiliul patriarhului, primea scrisorile trimise de suverani acestui înalt ierarh; iar răspunsurile acestuea către împărați, sultani, regi, ș. a., erau întărite tot de logofăt cu sigiliul de aur al patriarhiei și apoi trimise de el la destinațiunea lor [1]).

4. **Castrisiul** (ὁ καστρήνσιος sau κανστρήνσιος, de la castra, lagăr, curte) adică marele maestru al curței, avea grija când liturgisea patriarhul să-i aducă veșmintele, insigniile, cărțile și tot ce erà de nevoe la cult [2]).

5. **Cronicarul** (ὁ ὑπομνηματογράφος) scria și păstra memoriele biografice ale patriarhului, le rânduea după cuprins, în titule, capitole, ș. a. [3]).

Pentada III (πεντὰς τρίτη).

1. **Protecdicul** (ὁ πρωτέκδικος) erà primul advocat care apăra interesele patriarhale la instanțele judecătorești. După cum am văzut el a trecut mai târziu între demnitarii pentadei I.

2. **Ieromnimon** (ὁ ἱερομνήμων), după cum spune Balsamon în tâlcuirea canonului 34 cartaginean, aducea aminte ca cele sfinte (ritualul bisericesc) să se împlinească, după rânduealǎ, așà cum face azi «tipicariul» [4]).

3. **Epigonatoriul** (ὁ ἐπί γονάτων) erà păzitorul epigonatielor (τὰ ἐπιγονάτια) adică al acelor insignii rombice pe cari le poartă ierarhii la coapsa dreaptă când săvârșesc sfânta liturgie.

4. **Ipomnimon** (ὁ ὑπομνήμων sau ὑπομιμνήσκον) amintea ședințele consiliului patriarhal și purta grijă de rânduеala lor.

5. **Învăţătorul** sau **retorul** (ὁ διδάσκαλος καὶ ῥήτορ τῆς ἐκκλησίας) potrivit canonului 19 al sinodului trulan, tâlcuea Scriptura în Biserică, și cuvânta în zile de dumineci și sărbători în locul patriarhului [5]). Instituția interpreților sfintei Scripturi dintr'o limbă în alta în Biserică, e amintită de Epifanie (In exposit. fid., n. 12) și de alți scriitori.

În unele cataloage patriarhale se vede trecut în ceata dreaptă și **Arhidiaconul** (πρωτοδιάκονος, sau ἀρχιδιάκονος); iar în alte cataloage arhidiaconul este trecut în ceata stângă [6]).

b) Ceata din stânga (χορὸς ὁ εὐώνυμος).

Pentada I.

1. **Protopresviterul** sau **protopopul** (ὁ πρωτοπρεσβύτερος, ὁ πρωτοπαπᾶς, ori ὁ πρωτοιερεύς), liturgisea cu patriarhul și erà loc-

1) Goar, Evchol. p. 236, n. 20.
2) Goar, Evchol. p. 235, n. 17.
3) Goar, Evchol. p. 236, n. 21.
4) Goar, Evchol. p. 236, n. 25.
5) Goar, Evchol. p. 237, n. 31.
6) Eusev. Popovici Ist. Bis., Vol. II, pag. 49–50. – Vezi și Catalogul oficialilor constantinopolitani de Leon Allațiu, în Goar, p. 227, seqq., cum și Catalogul din Goar de la pag. 222 seqq.

ţiitorul acestuea în Biserică. El împărtăşea cu **sfintele taine** pe patriarh şi acesta pe dânsul. Protopresviterul eră primul demnitar din ceata stângă şi parohul patriarhiei[1]). Codin Curopalatul ne spune că protopresviterul avea locul cel d'întâiu în stânga patriarhului când se ţineau consilii[2]).

2. **Devtereul** (ὁ δευτερεύων τῶν πρεσβυτέρων sau ὁ δεύτερος πρεσβύτερος) eră al doilea slujitor cu patriarhul la liturgie şi locţiitorul protopresviterului când lipsea acesta[3]).

3. **Arhonul Bisericilor** (ὁ ἄρχων τῶν ἐκκλησιῶν) îngrijea ca Bisericile şi mânăstirile să aibă sfânt mir, antimise, cruci şi obiectele necesare[4]).

4. **Exarhul** (ὁ ἔξαρχος) după cum ne spune Vlastare (cap. IX, lit. D), eră trimisul patriarhului pentru a inspecta ţinuturile patriarhale şi a executa ordinele[5]).

5. **Catehetul** (ὁ κατηχητής) învăţa tineretul cele ale religiunei creştine, cum şi pe acei ce voeau să se boteze. Instituţia cateheţilor exista încă din primele secole ale creştinătăţei. Ne aducem aminte de marii cateheţi ai şcoalei alexandrine ca d. e. Panten[6]), Clement Alexandreanul[7]), Origen, Eraclie, Dionisie Alexandreanul, Athenagora, Malchion, Atanasie, Didim[8]), ş. a.; iar şcoale catehetice renumite erau nu numai în Alexandria, ci şi în Cartagena unde s'a distins în catehizare diaconul **Deograţian**[9]), în Cesarea Palestinei, Antiohia, Efes, ş. a. Cateheţii laici învăţau pe discipulii lor (catehumeni), nu în Biserică, ci în şcoale[10]); iar cateheţii preoţi ca d. e. Rufin din Aquilea, învăţau în Biserică[11]).

Pentada II.

1. **Periodevtul** (ὁ περιοδευτής) eră preotul inspector al Bisericilor din sate, după cum ne spun Zonara, Vlastare ş. a.[12]).

2. **Vutistul** (ὁ βουτιστής, immersor) afunda în apă pe cei ce se botezau[13]).

3. **Cei doui ecdici** (οἱ δύο ἔκδικοι) adică advocaţi bisericeşti[14]).

4. **Cei doui domestici** (οἱ δύο δομέστικοι) erau supuşi pro-

1) Goar, Evchol., pag. 239, n. 38.
2) Ibidem.
3) Goar, Evchol., pag. 244.
4) Goar, Evchol., pag. 239, n. 39.
5) Goar, Evchol., pag. 238, n. 36.
6) Hieron. De scriptor., c. XXXVI.
7) Euseb. Hist. eccl., lib. VI, c. VI.
8) Hieron. Catalog. scriptor. eccles., c. XXXVI.
9) Diaconul Deograţian, catehet la şcoala din Cartagena, a rugat pe Augustin să-i scrie un manual catehetic după care să predea învăţământul religios; atunci Augustin i-a scris o Catehetică sub titlul „De cathechesandis rudibus".
10) Valesius. Notæ in Euseb. Hist. lib. VI, c. XIX.
11) Rufinus Hist. eccl. lib. VI, c. III.
12) Goar, Evchol. p. 239, n. 39.
13) Goar, Evchol. p. 230.
14) Goar, Evchol. p. 230.

topsaltului şi conducea un domestic horul drept şi alt domestic horul stâng [1]).

5. **Cei doui adunători ai poporului** (οἱ δύο λαοσυνάκται sau λαοσυνάπται) chemau clerul şi poporul la Biserică, şi anunţau pe cei depărtaţi, pentru că Turcii şi barbarii nu îngădueau sunetul clopotelor şi al toacei [2]).

Pentada III.

1. **Cei doui primiceri** (οἱ δύο πριμικήριοι) după cum cetim în Novela II, şi după cum ne spune **Suida** vestitul literat grec din secolul X, cântau şi ei cu domesticii [3]).

2. **Protopsaltul** (προτοψάλτης) avea conducerea generală a învăţământului şi cântărei bisericeşti [4]).

3. **Proximul** (πρώξιμος) da semnul cântărei la timp [5]).

4. **Deputatul** (ὁ δεποτάτος) invita pe nobili la patriarh din ordinul acestuea [6]).

5. **Veghetorii de ordine** (οἱ θεώριοι), păstrau liniştea şi buna rânduează în patriarhie [7]).

Pentada IV.

1. **Prefecţii ceremoniilor** (οἱ ἐπὶ τῆς εὐταξίας) porunceau să se mături Biserica şi să se curete candelele şi policandrele. Ei purtau grija la solemnităţi mari mai ales când venea împăratul la patriarhie, ca totul să fie în splendoare [8]).

2. **Anunţătorii** (κατηγοριάραι) după cum ne spune Leon Allaţiu vesteau poporului serbătorile mari, întocmeau programele serviciului divin şi arătau în Biserică locul fiecăruia [9]).

3. **Decanul** (ὁ δεκάνος) împărţea ofrandele între clerici [10]).

4. **Cuvucliul** (ὁ κουβούκλης) purta bastonul patriarhului când acesta mergea la împăratul sau diregători mari [11]).

5. **Marele arhidiacon** (ὁ μέγας ἀρχιδιάκονος sau πρωτοδιάκονος) şi **al doilea diacon** (ὁ δεύτερος διάκονος). În unele cataloage arhidiaconul este trecut în pentada III din ceata dreaptă.

Pentada V.

1. **Protonotariul** (ὁ πρωτονοτάριος).
2. **Referendariul** (ὁ ῥεφερενδάριος).

---

1) Goar, Evchol. p. 225, n. 42 şi pag. 240, n. 42.
2) Hermann Adalbert Daniel, liber primus de antiq. eccles. orient. Liturg. p. 200 (in Codex, Tom. IV).
3) Goar, Evchol. p. 225, n. 43 şi pag. 240, n. 43.
4) Goar, Evchol. p. 225, n. 40.
5) Goar, Evchol. pag. 225, n. 44.
6) Goar, Evchol. p. 230.
7) Goar, Evchol. p. 230.
8) Goar, Evchol. p. 230.
9) Goar, Evchol. p. 240, n. 46.
10) Goar, Evchol. p. 230.
11) Goar, Evchol. p. 230.

3. **Logofătul** (ὁ λογοθέτης).
4. **Castrisiul** (ὁ καστρήνσιος sau κανστρήνσιος).
5. **Cronicarul** (ὁ ὑπομνηματογράφος).

După cum vedem, aci întâlnim aceleași numiri de funcțiuni ca și în pentada II din ceata dreaptă. Negreșit că cei din ceata stângă aveau și servicii similare cu ale celor din dreapta, însă intr'un grad secundar [1]).

Pentada VI.

1. **Protecdicul** (ὁ πρωτέκδικος).
2. **Ieromnimon** (ὁ ἱερομνήμων).
3. **Epigonatoriul** (ὁ ἐπί γονάτων).

Marea moschee a Sultanului Ahmed din Constantinopole în care am intrat în anii 1898, 1899 și 1904. (Autorul).

4. **Ipomnimon** (ὁ ὑπομνήμον sau ὑπομιμνήσκον).
5. **Invățătorul** sau **retorul** (ὁ διδάσκαλος καὶ ῥήτορ τῆς ἐκκλησίας).

După cum se vede, aci aflăm aceleași numiri de funcțiuni ca și în pentada III din ceata dreaptă. Bine înțeles că cei din ceata stângă aveau și obligațiuni similare cu ale celor din dreapta însă pe o treaptă mai joasă [2]).

---

1) Conf. pentada II din ceata dreaptă, pag. 361 Tez. Lit. T. II.

2) Conf. pentada III din ceata dreaptă, pag. 362 Tez. Lit. T. II.

Leon Allațiu însă face din ceata dreaptă și stângă câte trei pentade, *cu deosebire că la ceata stângă, pentada I cuprinde în sine 20 de trepte adică 4 pentade;* iar pentada II și III din stânga câte 5 trepte. În total așa dar ceata dreaptă cuprinde 15 trepte; iar cea stângă 30 de trepte. Conf. Goar, pag. 227 seqq.

§ 52.

Exarhii (ἔξαρχοι) şi Arhiepiscopii (ἀρχιεπίσκοποι).

Cuvântul *«exarh»* (ἔξαρχος, primas), înseamnează, primul, căpetenie, principe. În imperiul roman exarhul erà prin secolul IV demnitarul administrator al unui mare ţinut din împărăţie. Iustinian recucerind înapoi Italia de la Goţi, făcù aci un exarhat cu capitala **Ravena**; iar în oraşele mai mici conduceau afacerile exarhului «ducii».

a) Introducându-se şi în Biserică numirea de **„exarh"**, se întrebuinţă în secolul IV pentru întitularea celor mai distinşi episcopi ai creştinismului. Exarhii reprezintă autoritatea intermediară între patriarh şi mitropoliţi; ei îşi au reşedinţele în oraşele renumite prin cultură şi populaţiune.

Sinodul din Antiohia (an. 341), întitulează «exarhi» pe ierarhii cei mai cu vază din împărăţia romană [1]); tot aşà şi canonul VI al sinodului din Sardica (an. 344 [2]). Iar canonul 9 al sinodului halcedonean arată puterea administrativă a exarhului cu aceste cuvinte: *«Dacă episcopul sau clericul are neînţelegere cu mitropolitul acelei eparhii, să meargă să se judece la exarhul diecesei»* [3]). Un fapt aproape identic cu acesta îl cetim şi în canonul 28 al aceluiaşi sinod. Actele sinodului al VI ecumenic ne arată şi o formulă de întitulare a exarhului de pe atunci al Efesului: *«Teodor cu mila lui Dumnezeu episcop al mitropoliei Efesenilor şi exarh al diecesei Asiei»* [4]).

Erau două feluri de exarhi: ai *dieceselor* (ἔξαρχοι τῆς διοικήσεως şi ai *eparhiilor* (ἔξαρχοι τῆς ἐπαρχίας); cei d'întâi adică ai dieceselor, erau mai renumiţi de cât cei din categoria a II-a. De şi în secolul IV toţi exarhii erau **autocefali**, totuşi sinodul din Halcedon supuse pe exarhii Pontului, Traciei şi Asiei patriarhului de Constantinopole, lăsându-li-se însă jurisdicţiunea asupra mitropoliţilor din diecesele lor, până ce mai în urmă li se răpi şi aceasta rămânând numai cu întâetatea între mitropoliţi. Mai târziu exarhii remaseră întru totul deopotrivă cu mitropoliţii şi cu ierarhii locţiitori ai patriarhului în vre-o parte a patriarhatului.

Prin urmare exarhii subordonaţi patriarhilor, se deosebesc de mitropoliţi numai prin onoare; căci pe când un mitropolit este întitulat canoniceşte «prea cinstit» (ὑπέρτιμος), exarhul

---

1) Concil. Antioh. în act. XIV: Διὰ τοῦτο πάλιν ὑπό τε τοῦ ἐξάρχου τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως κληθείς.

2) Concil. Sardic., c. VI: ...διὰ γραμμάτων τοῦ ἐξάρχου τῆς ἐπαρχίας.

3) Concil. Chalced. c. IX: Εἰ πρὸς τὸν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μητροπολίτην, ἐπίσκοπος ἢ κληρικὸς ἀμφισβητοίη, καταλαμβανέτω ἢ τὸν ἔξαρχον τῆς διοικήσεως.

4) Concil. VI gener. act. XVIII: Θεόδωρος ἐλέῳ θεοῦ ἐπίσκοπος τῆς Ἐφεσίων μητροπόλεως, καὶ ἔξαρχος τῆς Ἀσιανῶν διοικήσεως.

se întitulează «prea cinstit și exarh» (ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος). Cu toate acestea exarhii cari sunt autocefali față de patriarhi, au drepturile și privilegiile patriarhilor cu deosebire că nu se întitulează «patriarhi» ci «arhiepiscopi» ori «primați» și au **rangul II-lea după patriarhi**. În timpul de față însă exarhii au perdut mult din renumele lor pe care îl aveau în vechime.

În ceea ce privește cestiunea **arhiepiscopilor**, unii dintre scriitori greșesc când susțin că întitularea de *«arhiepiscop»* (ἀρχιεπίσκοπος, cel întâi între episcopi), o găsim «pentru prima oară»), abia la sinodul din Halcedon (an. 451). Noi aflăm chiar în secolul IV întitularea aceasta și anume în scrierile lui Epifanie al Salaminei († 403). Acesta vorbind de schisma meletiană, zice că *«arhiepiscopul Meletie din Egipt»* era supus arhiepiscopului din Alexandria [2]). Mai târziu găsim numirea de «arhiepiscop» atât în actele cum și în canoanele sinodului din Halcedon. Așa canonul 28 al acestui sinod hotărăște ca *«Mitropoliții din diecesele amintite* (a Pontului, Traciei și Asiei) *au a se hirotoni de arhiepiscopul Constantinopolului»* [3]) ; iar în actul IV al aceluiași sinod cetim că *«Epistola prea fericitului și de Dumnezeu iubitorului arhiepiscop Leon* (al Romei) *consună cu simbolul nicean al celor 318 sfinți părinți ai noștrii»* [4]).

Aceeași întitulare o găsim pentru episcopul Constantinopolului și în actul al XVI al sinodului din Halcedon [5]) ; iar can. 30 al acestui sinod, numește «arhiepiscop» și pe ierarhul Alexandriei [6]).

De aci înainte întitularea aceasta se repetește des în actele sinodale și împărătești din timpurile posterioare, atât față de patriarhi cât și față de alți ierarhi. Așa Iustinian în Novela 7 [7]), 131 [8]), ș. a., întitulează «arhiepiscop» pe episcopul Constantinopolului cum și pe alți episcopi s. e.: al Efesului, Eracleei, Tesalonicului, Cartaginei, etc ; tot aceasta o face și împăratul Leon în Constituțiile sale [9]), precum și toți monarhii următori.

Întitularea de «arhiepiscop» se dă ierarhilor cari aveau teritorii mai mari de cât ale altora și rezidau în orașe mari.

---

1) Șaguna, Compendiu de Drept bis., pag. 112, § 150.

2) Epiphan. Hæeres. LXIX, n. 3: Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μελήτιος ὁ κατὰ τὸν Αἴγυπτων.

3) Concil. Chalced. c. XXVIII: Χειροτονεῖσθαι τοὺς μητροπολίτας τῶν προειρημένων διοικήσεων παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως.

4) Concil. Chalced., act. IV: Συνᾴδει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ὁσιωτάτου καὶ θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου Λέοντες τῷ συμβόλῳ τῷ ἐν Νικαίᾳ τριακοσίων δέκα ὀκτὼ ἁγίων πατέρων ὑμῶν.

5) Concil. Chalced. act. XVI: Χρῆναι δὲ τὸν ὁσιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

6) Concil. Chalced. can. XXX: Ἄχρις ἂν χειροτονηθῇ ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος.

7) Iustin., Novell. VII: Επιφάνιῳ ἁγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ.

8) Iustin., Novell. CXXXI, c. II: Τὸν δὲ μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντιwουπόλεως...

9) Leo Imperat. Constit. Novell. II: Στεφάνῳ τῷ ἁγιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως.

Atât sinoadele cum și actele împărătești, respectară după cum am zis, această intitulare pentru anumiți ierarhi, și se păstrează și până azi la cei cu drepturile câștigate din vechime. Chiar și patriarhii răsăriteni își mențin pe lângă intitularea de «patriarh» și pe aceea de «arhiepiscop».

§ 53.

Mitropolitul (μητροπολίτης).

După însemnarea etimologică, cuvântul *«mitropolit»* (μητροπολίτης) se deduce de la μήτηρ (maică) și πόλις (cetate), adică mitropolitul este episcopul cetăței metropole, al capitalei țărei. Unii dintre scriitorii apuseni crezură că mitropoliții descind din timpurile apostolice, pentru motivul că Timoteiu din Efes și Tit din Creta, erau episcopii unor cetăți mari cu drepturi superioare asupra altor episcopi; iar mitropoliții sunt urmașii acestora. Dar acești scriitori nu au argumente pentru a-și apăra credința lor. **Caveus** cu mai multă dreptate susține că puțin după apostoli, se ivi din necesitate o prioritate la episcopii din orașele mai mari, către cari apelau episcopii mai mici în cazuri de erezii, neînțelegeri și alte neajunsuri.

Ce este drept putem dovedi cu citate din Istoria bisericească a lui Eusebiu, că prin secolul II-lea exista prioritatea aceasta între episcopi, și se distingeau *Narcis* din Ierusalim cu drepturi peste episcopii din Palestina [1]); *Policrat* episcopul Efesului cu întâietatea asupra colegilor lui din Asia Mică [2]); *Irineu* al Lugdunului superior între episcopii Galiei [3]); *Palma* episcopul Amastriei distins între episcopii Pontului; *Dionisie* Corinteanul mai mare între episcopii Cretei, ș. m. d. [4]).

Tot așà, Ciprian vorbește de episcopul Cartagenei ca de un ierarh cu drepturi peste alți episcopi africani [5]); sinodul din Elvira arată că «prima catedră episcopală» are prioritate între altele [6]). În acelaș chip se rostește și Atanasie al Alexandriei cu privire la Dionisie Alexandreanul († 264) care avea supravegherea asupra Libiei și Pentapolei [7]); iar Epifanie al Salaminei vorbind de Alexandru și Petru episcopi ai Alexandriei înainte de sinodul nicean, zice că aceștia administrau afacerile Bisericei în tot Egiptul și Tebaida [8]).

1) Euseb. Hist. eccles. V, c. XXIII.
2) Euseb. Hist. eccles. V, c. XXIII.
3) Euseb. Hist. eccles. V, c. XXIII.
4) Dionys. apud Euseb. Hist. eccles., lib. IV, c. XXIII.
5) Cyprian Epist. XLII ad Cornelium.
6) Concil. Illiberitan. c. LVIII.
7) Athanas. De Sentent. Dionys: Ἐν πενταπόλει τῆς ἄνω Λιβύης.... Διονύσιος...
8) Epiphan. Hæres. LXVIII, n. I: Τοῦτο ἔθος ἐστὶ τὸν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἀρχιεπίσκοπον πάσης τε Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος... ἔχειν τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν.

Sinodul I-iu ecumenic prin canonul 6 confirmă aceste prerogative ale episcopilor câștigate în timpurile vechi; iar prin canonul 4 hotărăște ca *«întărirea* (episcopilor) *în fie care eparhie trebue a se da de mitropolit»* [1]).

Iar canonul 6 al sinodului din Sardica (an. 344) îi numește pe fie care din acești ierarhi «episcopi ai mitropoliei» (ἐπίσκοποι τῆς μητροπόλεως). După aceea în sinoadele următoare se vorbește necontenit de mitropoliți ca de niște episcopi ai mitropoliilor.

Mai târziu prin secolul VI după ce se făcură diferite trepte iurisdicționale între ierarhi, ca d. e. patriarhi, exarhi, arhiepiscopi, toți ocârmuitori ai dieceselor, se lămuri și titlul de mitropolit și se restrânse la episcopii capitalelor provinciale, ocârmuitori ai eparhiilor.

Mitropoliții purtară în timpurile vechi diferite titluri s. e. primați (primates, πρῶτοι), căpetenii (κεφαλαὶ [2]), arhiepiscopi (ἀρχιεπίσκοποι [3]), exarhi (ἔξαρχοι [4]), principi (principes [5]), bătrâni (seneces [6]).

Datoriile mai principale ale mitropoliților după canoane sunt:

1. A hirotoni și confirma pe episcopii sufragani (concil. Nic. c. 6; concil. IV, c. 28; concil. VII, c. 3); mai târziu puterea confirmărei trecu în drepturile patriarhale (concil. halced. act. XVI).

2. A primi, cerceta și judeca neînțelegerile dintre episcopii sufragani (concil. Nicæn. c. 5; concil. Antioh. c. 20; concil. II c. 6; concil. IV c. 9 și 17).

3. A chema pe episcopii sufragani la sinod cel puțin odată pe an pentru a deslega întrebările bisericești, a curma certele și plângerile răsărite [7]).

4. A îngriji de eparhiile văduvite de episcopi și a administra averile lor pe timpul văduviei [8]).

5. Are drept mitropolitul de a fi pomenit la slujbele bisericești de toți episcopii eparhiali și de clerul eparhiilor văduvite [9]).

Drepturile mitropolitane de la numerile 1, 2, 3 și 4 nu se mai exercitează azi unde mitropoliții sunt supuși patriarhului,

---

1) Concil. Nicæn., c. IV: Τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων διδόσθαι κατ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ.

2) Canon. Apost. c. XXXVII.

3) Epiphan. Hæres. LXVIII n. I.

4) Concil. Sardic. c. VI.

5) Augustin. Brevic. c. XVI.

6) Cod. can. Afric. eccles. c. XC.

7) Can. Apost. 37; can. Antioh. 20; can. 5 al sinod. I ecumen.; canon. 19 al sinod. IV; can. 8 al sinod. VI.

Iată ce zice canonul 37 apostolic: *„De două ori pe an facă-se sinod al episcopilor" și să se cerceteze între dânșii dogmele bunei cinstiri de Dumnezeu... odată adică în a IV-a săptămână a cincizecimei* (după sfintele Paști), *iar al doilea, în 12 zile ale lunei Octomvrie".*

8) Can. 25 al sinod. IV; can. 35 al sinod. VI.

9) Can. 14 al sinodului din Biserica sfinților apostoli.

sau unde există sinoade permanente ca în Petersburg şi Atena; ci se exercitează numai de mitropoliţii autocefali

Mitropolitul se întitulează «Prea sfinţite» (πανιερότατε); dar patriarhul îi zice mitropolitului numai ἱερότατε; iar episcopului patriarhul îi scrie «Iubitorule de Dumnezeu» (Θεοφιλέστατε). Mitropoliţii de frunte din patriarhie poartă titlul «Prea cinstit şi exarh» (ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος). Catalogul patriarhiei arată cui se cuvine titlul acesta.

§ 54.

Horepiscopii (χωρεπίσκοποι).

Episcopii fie din cauza bătrâneţei ori a neputinţei, nu puteau supraveghea pe deplin eparhiile lor, şi de aceea 'şi au luat încă din vechime ajutători pe *horepiscopi*, numiţi şi *episcopi de ţară* (τῆς χώρας ἐπίσκοποι), ori *periodevţi* (περιοδευταῖς, visitatores).

Unii scriitori cred că horepiscopii erau presviteri [1]; alţii susţin că erau două feluri de horepiscopi: unii episcopi şi alţii presviteri [2]; dar o serie mai serioasă de scriitori afirmă cu mai multă siguranţă că horepiscopii erau toţi **episcopi** (arhierei [3]). Sinodul I-iu ecumenic prin canonul VIII [4]), Atanasie cel Mare [5]), canonul XIV al sinodului din Neocesarea, canonul X al sinodului din Antiohia, ş. a., vorbesc îndestul de aceşti clerici.

Atribuţiunile horepiscopilor erau:

1. A hirotesi clerici inferiori s. e. *ceteţi, ipodiaconi şi exorcişti, dar a nu îndrăsni să hirotonească preoţi şi diaconi în cetatea episcopului căruea aparţine el şi ţara* [6]). Tot aceasta o cetim şi în canonul 13 al sinodului din Ancira [7]).

---

1) Franciscus Turrianus. Notæ in can. Nicæn; Estius. in IV sententias. Bingham. Orig. s. antiq. eccl. Tom. I pe 191.

2) Bellarminus. De clericis lib. I c. XVII.

3) Beveregius. Pandectæ. Tom. II Notæ in concil. Ancyr. can. XIII: Veteres horepiscopos... revera *episcopos* fuisse, etiamsi episcopalia quarumdam functionum exercitia iis a cannonibus denegentur. Conf. Alphonsus Caveus. Primitive Christianity, Part. I c. VIII.

4) Concil. Nicæn., c. VIII: Ἐπινοήσει τοῦτον ἢ χωρεπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου...

5) Athanas. Apol. II: Μαρεώτης χώρα τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστί, καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ χώρᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, οὐδὲ χωρεπίσκοπος.

Iar sinodul din Ancira hotărăşte prin canonul 13: „Horepiscopilor *să nu le fie ertat a hirotonisi presviteri sau diaconi,* dar nici presviteri ai cetăţei, fără a li se da voe de către episcop".

Apoi canonul 10 al sinodului din Antiohia glăsueşte: „Presviterii cei ce sunt în sate ori în politii (oraşe), sau cei ce se numesc Horepiscopi, de ar fi şi luat hirotesie de episcopi, a socotit sfântul sinod ca să-şi cunoască măsura lor şi a ocârmui Bisericile supuse lor... *dar nici presviteri, nici diaconi a hirotonisi,* fără de episcopul cetăţei căreia se supune şi el".

6) Concil. Antioch., c. X: Χωρεπίσκοποι... καθιστᾶν δὲ ἀναγνώστας καὶ ὑποδιακόνους καὶ ἐξορκίστας... μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον χειροτονεῖν τολμᾶν δίχα τοῦ ἐν τῇ πόλει ἐπισκόπου.

7) Canonul 13 al sinodului din Ancira: „*Horepiscopilor să nu le fie ertat a hirotonisi presviteri sau diaconi... fără a li se da voe de către episcop*".

2. A da scrisori de transferare și călătorie clericilor de la țară [1]).

3. Săvârșeau cele sfinte în prezența episcopilor și presviterilor cetăței [2]).

4. Aveau dreptul de a lua parte și vota în sinoade. Așă în sinodul I ecumenic găsim votanți pe horepiscopii *Paladie* și *Seleucie* din provincia Celesiria; pe *Gorgonie, Stefan, Eufrosin, Iodon, Teofan* din provincia Capadocia; pe *Hesichie, Teodor, Anatolie* ș. a., din provincia Bitinia; totuși voturile horepiscopilor se deosebeau de ale episcopilor.

În veacul X-lea încetă instituția horepiscopilor; iar în locul lor urmară protopresviterii (πρωτοπρεσβύτεροι) județeni cari sunt în ființă și în ziua de astăzi [3]).

§ 55.

Monahismul și treptele lui.

Înclinarea firească a omului de a admira frumusețile universului, de a fi în liniște și a trăi retras de sgomotul lumesc, a existat nu numai în creștinism, dar și la alte popoare necreștine. *Buda, Zoroastru, Mahomed,* trăiră în pustietăți când își formulară principiile lor religioase. Însuși *Dumnezeescul nostru Răscumpărător* se retrase în pustie 40 de zile și 40 de nopți pentru a pregăti opera mântuirei noastre [4]). Singurătatea apropie pe om de Dumnezeu, și curăță inima și cugetul. **Pustia** a chemat la sine totdeauna ființele alese și curate; ea este pragul peste care au pășit mulți sfinți spre a începe călătoria ce duce la ceruri.

În lume este o ciocnire amarnică și o luptă infinită între om și om [5]), din cauza intereselor personale și a egoismului individual care caută o superioritate cutrupitoare a semenului nostru, mărire și avuție fără de măsură [6]); dar toate aceste lupte

1) Concil. Antioh., c. VIII.

2) Concil. Neoc., c. XIII și XIV.

3) Conf. pag. 327, nota 13, Tez. Lit., Tom. II.

4) Mat. 4, 1—11. In luna August anul 1904, vizitând Ierusalimul și locurile mai însemnate din Palestina, am văzut și muntele *Carantania*, d'asupra Ierihonului, unde a postit Domnul. In timpul de față, vin la muntele acesta călugări creștini de la mănăstirile din Ierusalim, spre a petrece aci păresimile, nutrindu-se în acest timp numai cu plante și rădăcini. (Autorul).

5) Milionarul american *Mayer* din Cihago, în lupta lui pentru înmulțirea bogățiilor sale, sărăci întru atât, in cât în anul 1908 ceru comunei *Milwankee* din apropiere, să-l primească în asilul săracilor de acolo.

6) In anul 1905 englezul *James Burnley* a clasat pe milionarii lumei de azi astfel:

J. Veit din Africa sudică cu o avere de 2 miliarde mărci; Cancelarul chinez *Lü-Hung-Ciang*, 2 miliarde mărci; *I. B. Robinsohn* din Africa de sud, 1 miliard 600.000.000 mărci; *I. D. Rockefeller*, 1 miliard mărci; *Astor Waldorf*, 800.000.000 mărci; prințul rus *Demidow*, 800.000.000 mărci; *Andrew Carnegie*,

trupeşti şi sufleteşti, sbuciumă sufletul nostru, îi răpesc timpul de a se bucura de dulceţile spirituale pe cari ni le-a dăruit Dumnezeu şi fac ca viaţa noastră să fie amară şi plină de necazuri. Acum înţelegem pentru ce marii filosofi ai umei în căutarea şi studierea principiilor folositoare omenirei se depărtară de luptele acestea sociale, şi aşà în *păduri şi văile ascunse ale munţilor*, făuriră ideile mărețe pe care le dădură omenirei pentru a le urma spre a ei fericire; iar alţi oameni se mulţumiră a se retrage din lume, ca în taină şi rugăciune să-şi petreacă restul zilelor. De aceea filosoful arab **Abû Iusûf** († 800 d. Hr.), s'a tânguit astfel în bătrâneţele sale: «*Am privit lumea cu ochiul veghetor, şi nu am văzut in ea ceva mai de folos, de cât de a o părăsi*».

نَظَرْتُ إِلى الدُّنْيَا بِمُقْلَةِ
نَاقِلٍ فَلَمْ أَرَ فِيهَا نَافِعًا
غَيْرَ تَرْكِهَا

Textul arab al filozofului Abû Iusûf. Traducerea acestor cuvinte este următoarea: «Am privit lumea cu ochiul veghetor, şi nu am văzut în ea ceva mai de folos, de cât de a o părăsi».

S'a văzut de marii învăţători de pe pământ, că ori ce ranguri lumeşti, ori ce avuţii materiale, ori ce dulceţi trupeşti, ori ce desfătări lumeşti, bucură sufletul o clipeală de ochiu[1]; iar

---

500.000.000 mărci; *W. Rockefeller*, 400.000.000 mărci; *W. K. Vanderbild*, 400.000.000 mărci; *Iacov Astor*, 300.000.000 mărci; *A. Rothschild*, din Paris 275.000.000 mărci; *Rothschild*, din Viena 275.000.000 mărci; prinţul *Lichtenstein*, din Viena 275.000.000 mărci; *Krupp*, din Essen 180.000.000 mărci; prinţul *Schvarzenberg*, 160.000.000 mărci; *A. Rothschild*, din Londra 140.000.000 mărci etc.

Iar moneda întreagă a lumei, se ridică la 50.000.000.000 mărci, în timpurile noastre.

Apoi moralistul american *Cleveland Moffet*, din New-York (America), într'o scriere a lui, publicată in anul 1905, combate luxul miliardarelor americane şi arată cu cifre şi nume proprii, sumele fabuloase cheltuite anual de aceste bogătaşe, pe haine ş. a.; iar *săracii mor de foame.*

1) Despre nefericirea şi suferinţele marilor bogătaşi, iată cum se exprimă însuşi avutul american *Mackai:*

„*Toată fericirea legată de bogăţie, stă în speranţa de a putea aduna. După ce ai adunat milioanele şi miliardele, incepe grija cumplită şi calculul infinit, pentru a le putea spori sau cel puţin a nu le pierde*".

Mai departe adaogă acest avut: „*Bogăţia apasă cumplit asupra sfâr-*

după aceea necazurile și nevoile isvoräsc cu îmbelșugare din cauza acestor desfătări. Iulceața se transformă în *amărăciune* și bucuria în *plâns și boituri* desperabile [1]). Dulce este păcatul când îl săvârșește omul; dar cumplit este după săvârșirea lui.

Negreșit că propășirea omenirei e căutată de tot insul; dar iarăși este știut că propășirea nu constă în lupta malițioasă a omului cu fratele său, pentru căutarea cât mai în belșug a lucrurilor de bun traiu; ci propășirea constă în armonia omului cu semenul său, în frăție cu toată lumea, și în mulțumirea cu mult și cu puțin, cu atât adică cât dă Dumnezeu, căutând mai pre sus de toate acestea bucuria sufletească, liniștea vieței și împlinirea poruncilor evangelice. Aceasta e viața potrivită învățăturilor divine [2]).

În creștinism s'au înțeles prea bine aceste principii de traiu liniștit, pentru a se da timp să cugete omul la sine și la Marele Creator al universului, și cu aceasta să se mântuească sufletul. De aceea încă din timpurile începătoare ale Bisericei se aleseră cete de oameni și se depărtară în pustietăți ca acolo să ducă o viață ticnită și în meditațiuni religioase. Aceste cete potrivit constituțiunei lor fizice și darului sufletesc, își aleseră modul de viețuire cât mai aspru după puterea fie cărui om. De aci se născu **monahismul** întemeiat pe învățătura Mântuitorului: *«De voește cineva să vină după mine, să se lepede de sine, să 'și ea crucea sa și să 'mi urmeze mie»* [3]).

Dar în creștinism nu întâlnim la monahi chinuirea nesocotită a corpului, ca a unei materii rău făcătoare provenită de la

---

șitului omului. Gândul că se poate pierde într'o clipă, ceea ce a fost adunat cu atâta sudoare, este o neliniște chinuitoare. Bogăția prin urmare nu e o fericire. Omul cel mai fericit, este acela ce se mulțumește cu ceea ce are".

Iar un alt miliardar american, fiind sătul de grijile lumești, prin anul 1901 a părăsit imensele sale avuții, și s'a retras într'o **peșteră** depărtată, ca acolo să trăiască fericit, îmbrăcat cu frunze și nutrit cu fructe sălbatice adunate de dânsul.

Vestitul miliardar *I. D. Rockefeller,* în anul 1906, era unul din muritorii nefericiți din America. Tot așà și bogatul american *Carnegie,* era nenorocit în anul 1907 când zicea: „Am fost sărac înainte de a fi bogat și acum știu că bogăția aduce amărăciune".

O statistică engleză din anul 1907 înșiră nume de milionari englezi și americani foarte nefericiți în viața lor. Mulți din aceștia se sinucid ca să scape de suferințele morale ori boalele corporale. Nefericit fu și bogatul sultan al Turciei *Abdul-Hamid* (1876—1909) după a lui detronare.

1) Țarul *Nicolae II* în timpul răscoalelor rusești din Ianuarie 1905, s'a rostit foarte înțelepțește asupra mărirei lumești: *„Impăratul ar renunța bucuros la o parte a prerogativelor și responsabilităților sale, spre binele supușilor săi, dacă ar fi sigur că lucrând astfel le-ar îmbunătăți soarta. El ar renunța chiar la rangul și la privilegiile sale imperiale... Viața de familie ar fi idealul său. Providența însă l'a pus într'o stare pe care nu mulți o invidiază, și trebue să rămână la locul său până la îndeplinirea tuturor datoriilor"*.

2) Pentru aceea și canonul 21 al sinodului din Gangra se rostește în chipul următor: *„Depărtarea cu smerenie de lucrurile cele lumești, o lăudăm. Și căsătoria cea cinstită a nunței o cinstim. Și bogăția cea cu dreptate și cu facere de bine, nu o defăimăm"*.

3) Mat. 16,24. Bingham, Orig. s. antiq. eccles., op. cit., Tom. III, p. 41 seqq.

spiritul cel rău, așă cum fac *monahii budiști* și cugetătorii vechei religiuni *persane;* ci în creștinism atât sufletul cât și corpul sunt de la Dumnezeu; trupul trebue să fie numai supus spiritului și condus de acesta, iar nu trebue a fi distrus prin chinuri extraordinare cum obișnuesc fachirii și pustnicii din văile Gangelui și ale Tibetului. Aceștia cu gândul că vor intra în „Nirvana" își spintecă părțile corpului, privesc neclintiți în razele ferbinți ale soarelui, se îngroapă de vii pentru ca să fie desgropați după puțin timp, stau îndelungat în pozițiuni nenaturale, ș. a. [1]), fapte neaprobate de Biserică și neobișnuite în monahismul nostru.

Vedem prin urmare în creștinism următoarele feluri de monahi (μονάχοι, singuri; μόνος, singur).

a) **Asceți** (ἀσκηταὶ) ori *anahoreți* (ἀναχωρηταί, retrași) cari, după mărturia lui Sozomon (III, 14), trăiau în feciorie și înfrânare cât mai aspră de mâncare și băutură după exemplul profetului Ilie și al lui Ioan Botezătorul [2]). Căpetenia lor fu marele ascet **Pavel Tibeul** († 340) din părțile Tebaidei Egiptului [3]). Sozomen în Istoria sa Bisericească (Cartea III-a, 14), ne spune că asceții purtau cuculion (κουκούλιον, cucullum, pălărie cilindrică fără borduri) pe cap, erau îmbrăcați cu piei ori cu tunici fără mâneci, încinși cu brâu și se hrăneau cu fructe, erburi fierte și pâine. Ei locueau ori în peșteri (ἐν σπηλαίοις), ori în chilii (οἰκίσκους, σκηνὰς [4]), ocupându-se cu practica cultului, studiul Scripturei și lucrul mâinilor.

b) **Cenobiții** (κοινοβῖται) amintiți în Codicele Teodosian (lib. XI, Tit. XXX de appellat. leg. LVII) și trăitori într'o viață cu totul comună (κοινός, comun). *Antonie cel Mare* († 356) fu întemeetorul vieței cenobiale în locul de pe lângă un braț al Nilului,

---

1) Conf. pag. 25, Tez. Lit., Tom. II. Asem. P. M. Georgescu, Tablou de toate relig. păm., p. 123 şi nota n. 2, p. 23, a acestui Tez. Lit., Tom. II.

2) In Vechiul Testam., **Terapeuții** din Egipt erau asceți locuitori în grădini, deşerturi şi peşteri departe de lume. Ei ajunau până la apusul soarelui afară de Sâmbăta. In fie care a VII Sâmbătă se adunau toți la un loc şi cântau toată noaptea Psalmi în două horuri, apoi mâncau împreună pâine, sare şi isop. Ei primeau şi fete în ordinul lor cu obligațiunea să rămână fecioare. Terapeuții erau **necăsătoriți**.

Vechii filosofi greci întrebuințau cuvântul „ἄσκησις" pentru a arătă împlinirea virtuților. In timpurile dintâiu ale Bisericei, erau asceți între creştini cari se deosibeau de frații lor prin o viață aspră. Origen (contr. Celsus) dă numele de „asceți" acelora cari se abțineau nu numai de mâncarea cărnei, dar cari nu se hrăneau două-trei zile. Ciril din Ierusalim în Catehesa IX încă vorbeşte de asceți făcând amintire de profeteasa Ana.

In vara anului 1904, aflându-mă în pustiile Iordanului în apropiere de Ierihon, am văzut pe unde viețuiau profetul Ilie şi Ioan Botezătorul. Am văzut de asemenea şi peşterile în cari locuesc astăzi eremiții. (Autorul).

3) Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873, S. 68 seqq.

4) Chrysost. Homil. XVII ad popul. Antioch., cu privire la pustnicii de lângă Antiohia: Ἔτεσι τοσούτοις ἐν ταῖς αὐτῶν καλύβαις συγκεκλεισμένοι, οὐδενὸς παρακαλέσαντος... καταλιπόντες αὐτῶν τὰς σκηνὰς, καὶ τὰ σπήλαια... κ. τ. λ. Conf. Evagr. Hist. eccl. lib. I, c. XX cu privire la pustnicii din Palestina.

la **Fayum** din Tebaida sau Egiptul de sus. **Pahomie** († [illegible]) discipulul lui Antonie, înființă și el o numeroasă colonie monahală în Tabena, o insulă a Nilului de sus [1]). Colonia fu înzestrată de Pahomie cu cele mai frumoase regule sihastrice [2]). Aci în

Sfântul Antonie cel Mare, pustnic din secolul IV în Egiptul de Sus, cetește într'o carte veche înțelepciunea creștină.

Egiptul nordic se puse temelia monahismului, atrași fiind pustnicii de întinsele deserturi și de insulele Nilului nelocuite și depărtate de lume. În Egiptul de jos se ilustrară marii eremiți ca **Macarie cel bătrân** († 390), sau egipteanul, Macarie cel tânăr

---

1) Dela Pahomie a rămas un Codice monahal în limba **egipteană**, tradus de Ieronim în limba latină. In codicele (Regula) lui Pahomie, cetim: „Cel primit în mânăstire se pune la încercare. La vocea trâmbiței merge la rugăciune. Dimineața, seara și noaptea, frații se adună la cult. La masă șed cu camilauca pe cap. La lucru egumenul merge înainte. Bolnavii intră în spital“. — Conf. p. 157, nota 2. Tezaur. Lit. T. II.

2) Istoricul Sozomen, scrie cu amănunțime despre cele mai vechi întocmiri monahalle în răsărit, în Istoria sa Bisericească, Cartea III, cap. 14.

(† 404) ş. a.[1]) În pustiile Iordanului străluci pustnicul Eftimie cel Mare († 465); iar pe lângă Antiohia, Teodosie cel Mare chinoviotul († c. 465).

c) **Sarabaiţii** (Sarabaytæ) din Egipt, după cum ne spune Ieronim (epist. XXII ad. Eust. c. XV), locueau doui ori trei la un loc; dar masa o aveau în comun. Organizatorul lor fu **Ioan Casian** († 432), care înfiinţă două mânăstiri lângă Marsilia. Din Sarabaiţi eşiră mai târziu ordinele apusene: minoriţii, dominicanii, carmeliţii, ş. a.

d) **Stâlpnicii** (στυλῖται, stylitæ) erau pustnici trăitori în stâlpi prin secolul V şi VI în părţile Siriei. Cel mai distins eremit stâlpnic fu Simeon cel Mare († 459[2]).

e) **Achimiţii** (ἀκοίμητοι) sau neadormiţii trăeau într'o mânăstire Studion din Constantinopole prin secolul V. Ei nu adormeau nici ziua nici noaptea toţi deodată; ci parte din monahi vegheau în rugăciuni făcând rând unii după alţii[3]). Organizatorul lor fu apuseanul **Studius** (an. 460), care înfiinţă mânăstirea «Studion» din Constantinopole. De aci eşiră mai târziu Studiţii şi alţi călugări meritoşi.

f) **Păscătorii** (βοσκοὶ, pascentes) erau nişte eremiţi degeneraţi cari păşteau earbă spre hrana lor ca şi animalele. Biserica însă nu a aprobat modul acesta de vieţuire atât de înjositor[4]).

g) **Nebunii pentru Hristos** (μωροὶ διὰ Χριστόν) luau litera textului din 1 Cor. 4, 10: «Noi suntem nebuni pentru Hristos» cum zice apostolul Pavel, şi se supuneau rîsului şi batjocurei din partea oamenilor, şi pe toate acestea eremiţii le purtau cu mulţumire

Iar secte monahale orientale cu principii eretice fură acestea:

a) **Masalienii** sau **Chorevţii** vieţuitori în secolul IV în Siria, jucau necontenit din sentimentul lor religios, aşà ca şi dervişii jucători de azi[5]).

b) **Eustaţienii** contemporani cu Masalienii, susţineau că mântuirea constă numai în monahism. Dar sinodul ţinut în Gangra, prin canoanele sale a combătut fanatismul eustaţian.

Toţi fondatorii mânăstirilor dădură coloniilor lor regule monahale şi toţi se supuneau de bună voe superiorului sau părintelui lor (ἀββᾶς, părinte), ori povăţuitorilor lor egumeni (ἡγούμενοι), sau arhimandriţilor (ἀρχιμανδρῖται, ἀρχὴ şi cuvântul egiptean

---

1) Ceteşte Istoria Bis. a lui Sozomen, c. III, 14.—Conf. Bingham, Tom. III, p. 15. Egiptul fu cea mai prielnică localitate a monahismului, căci aci pustnicul se găsi în cea mai desăvârşită linişte a văilor Nilului şi a nisipurilor fără sfârşit. Sgomotul şi ticăloşia omenească nu se află pe aci.

2) Conf. nota 1, de la pag. 270, Tom. II Tez. Lit. — Conf. Evagr. Hist. eccles. lib. I, c. XXIII şi Theod. Lect., Hist. eccles. lib. II.

3) Bingham, Orig. s. antiq. eccles., op. cit. Tom. III, p. 31.—Niceph. Hist. eccl. lib. XV, c. XXIII.

4) Sozom. Hist. eccles. lib. VI, c. XXXIII.

5) Conf. nota 1 de la pag. 11, Tom. II, Tez. Lit.

μάνδρα = mandra, adică turmă, conducătorul turmei, al obștei călugărești [1]).

Reorganizatorul monahismului din orient cu inspirațiuni din mânăstirile egiptene fu **Vasilie cel Mare** († 379), care compuse *«Regule monahale»* primite de toate mânăstirile răsăritene [2]); de aceea monahismul oriental se numește de unii apuseni «vasilian», adică viețuitor după regulele Sfântului Vasilie [3]); iar reorganisatorul monahismului apusean fu eremitul **Benedict din Nursia** († 543), înființătorul unei mânăstiri pe muntele Cassinus din Campania, pe care o înzestră cu «Regule» mai puțin aspre de cât cele din orient [4]). Regulele lui Benedict deveniră în occident tot așà de generale ca și ale lui Vasilie în orient. Înainte de Benedict, monahismul apusean găsi un puternic sprijin în următorii bărbați: Martin Turoneanul (jum. II a sec. IV), Ambrosie († 397), Ieronim († 420), Augustin († 430) și mai ales Ioan Casian († 432) autorul renumitelor scrieri monahale: *«De institutis cœnobiorum»* (Despre cârmuirile mânăstirilor chinoviale) și *«Collationes patrum»* (Convorbiri călugărești).

Cu timpul se înființară pretutindenea *mânăstiri* mari (μοναστήρια claustra) ori mai mici adică *schituri* (ἀσκητήρια); iar mânăstirile populate cu îndestulare fură numite *lavre* (λαῦραι). Cei cari erau primiți în comunitate se chemau *începători* (ἀρχάριοι) și erau supuși la o încercare de răbdare pentru viața călugărească. După această încercare treceau între *rasofori* (ῥασοφόροι) adică purtători de *rasă* (ῥάσα, o haină cu mâneci lungă și largă [5]). Sfântul Vasilie cel Mare, numește acest veșmânt «sac de penitență». În orient erà de nevoe ca încercarea să fie de 3 ani (în occident un an), pentru ca cineva să intre în tagma monahală [6]).

Îmbrăcămintea monahilor de obiceiu neagră, consta la început, după cum ne arată Sozomen, din o tunică fără mâneci (κολόβιον) și din o manta din piele de oaie ori de capră (μηλωτή); iar pe cap purtau un cuculion peste care atârna un văl numit *«camelavhion»* (χαμηλαύχιον) ori mai bine zis *«calimavhion»* (καλυμμαύχιον = κάλυμμα, văl [7]), αὐχήν, gât), cu simboliza-

---

1) Cuvântul „μάνδρα" îl găsim și în epistola lui Epifanie „Adv. Hæres.", c. LXXX, n. VI.

2) Vasilie cel Mare, scrise cu privire la reorganizarea monahală: *„Regulæ majores"* cu întrebări, și *„Regulæ breviores"* tot cu întrebări.

3) Sozom. Hist. eccl. III, 14. – Conf. Eusev. Popovici, Ist. Bis. op. cit. Vol. I, p. 408–414. – Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873, S. 69.

4) Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873. S. 69.

5) Goar., Euchol., p. 381, n. 1 și 2. Sozom. Hist. eccles. III, 16.

6) Cât de repede se mări numărul mânăstirilor în orient, se vede din aceea că în anul 518 Sf. Sava conducea în mânăstirea sa de lângă Ierusalim o comunitate de 10.000 călugări; iar în anul 536 se aflau în Constantinopole un număr de 67 mânăstiri.

7) În timpurile vechi creștine, acest văl se numea corect „calimavhion";

rea de a nu vedea monahul deșărtăciunile lumești [1]). Vălul ca și celelalte haine călugărești erau mai totdeauna negre [2]).

Monahii se împărțiră în monahi ai *chipului mic* (μικρόσχημοι) și monahi păstrători ai tuturor regulelor aspre monahale ale *chipului mare* (μεγαλόσχημοι sau σχημμόναχοι [3]). Etatea pentru a trece în monahism erà de 25 de ani, dar au fost întâmplări când mulți creștini au fost primiți în tagmă și înainte de această etate.

În rangurile călugărești (καλογέρος, bătrân evlavios), *arhimandritul* (ἀρχιμανδρήτης) ocupa prima treaptă; după el urma *protosinghelul* (πρωτοσσύγκελλος) adică proistosul călugărilor ce locuiau pe lângă chilia episcopului; iar călugării aceștia se chemau *singheli* (σύγκελλοι). Protosinghelul avea întâetate asupra egumenilor și protoereilor.

Superiorul mânăstirei care o administra se chema în vechime ca și astăzi **egumen** (ἡγούμενος [4]); el avea dreptul de a hirotesi ipodiaconi și ceteți pentru mânăstire (can. 14 sinod. VII). Monahul preoțit se numea ca și acum *ieromonah* (ἱερομονάχος); iar diaconul monah se zicea *ierodiacon* (ἱεροδιάκονος), așà cum se obișnuește și în zilele noastre.

Afară de mânăstirile de monahi se aflau în secolul IV si mânăstiri de maici numite în limba coptică **nonnae** adică «fecioare», în limba greacă *monahe* (μονάχαι) adică «viețuitoare în singurătate», mai târziu *călugărițe* (καλογρίαι) ceea ce însemnează «bătrâne evlavioase». Superioara se chema **amma** (ἀμμά) adică «mamă»; în occident **abbatissa**, iar la Greci **egumenissa** (ἡγουμενίσσα) ce va să zică «povățuitoare». Femeile au viețuit de obiceiu în comun din causa timidității lor, și rar s'a întâmplat să se ivească câte o eremită. Cea mai cunoscută eremită a timpului vechiu fu **Maria egipteanca**, o păcătoasă publică, apoi făcu penitență 48 de ani în pustiile Iordanului. Ea a murit după cum cred unii la anul 321, ori 421 sau 521 ori 621 [5]).

Mânăstirile de maici au avut aceeași organizare ca și cele

---

dar prin metateza lui λ cu μ, s'a strecurat mai târziu numirea „camelavhion" rămasă până astăzi în monahismul oriental. (Autorul).

1) Sozom. Hist. eccles. III, 14.

2) Toate treptele monahale, începând de la monahii cei simplii şi până la patriarhi, poartă şi astăzi **camelauce** negre, peste cuculion. Erà însă obiceiu ca patriarhii aleşi pe scaunul de Constantinopole dintre preoţii de mir, să poarte camelaucă albă peste cuculionul lor monahal.

La anul 1355, când şi în Rusia se afla pe scaunul de arhiepiscop în Novgorod, Vasilie, un fost preot de mir, Filoteiu patriarhul Constantinopolului îi dădu ca semn distinctiv o camelaucă albă. Astfel dar, chiar şi astăzi mitropolitul Petersburgului, al Moscovei şi al Kievului, încă poartă camelaucă albă ca semn al distingerei lor ierarhice.

3) Goar, Evchol., pag. 381, n. 3.

4) In România în loc de cuvântul „egumen" ori „egumenă" se întrebuinţează adesea ori întitularea slavonă „stariţ" (**старицъ**, bătrân şi „stariţă" **старица**, bătrâna).

5) Eusev. Popovici, Ist. Bis., Vol. I, pag. 411. Conf. Martigny, Diction. op. cit. art. „moines", pag. 467—473. Asem. M. N. Bouillet, Diction. hist. art. „Moines ou solitaires", p. 1199. Conf. nota 2 de la pag. 123, Tom. II, Tez. Liturg. „Despre fecioare". Bingham, Orig. s. antiq. eccles., op. cit., T. III, pag. 96, seqq.

de monahi; dar monahinele nu au avut nici odată dreptul de a oficia sau a se amesteca în cele sfinte.

Cu privire la tagma monahală este de nevoe a se cunoaşte aceste orânduiri canonice:

a) Călugărul şi călugăriţa datoreşte supunere egumenului sau egumenesei şi sunt sub jurisdicţiunea episcopului eparhial (can. 4 şi 8 sinod. IV ecum).

b) Fără îngăduirea episcopului eparhiot nimenea nu poate intra în tagma monahală (can. 4 sinod. IV ecum.).

c) Călugării nu au voe a mânca carne (can. 51 apost. coment. în Pidalion).

d) Nu le este ertat a fi căsătoriţi (can. 16 sinod. IV ecum.).

e) Nu au voe a fi ostaşi (can. 7, sinod. IV ecum.).

f) Călugăriţele nu au voe a intra în altar pe timpul serviciilor divine, ci numai după aceste servicii pot a intra şi curăţi sfântul altar (can. 15 al lui Nichifor Mărturisitorul [1]).

În mânăstiri, călugării trebue a se ocupa cu mergerea la Biserică, cu scrierea, pictura, sculptura, cântarea sfântă, pomologia, sau cu o meserie oare care d. e. croitoria, cismăria, ţesătoria ş. a., potrivite cu viaţa monahală [2]).

În toate timpurile monahismul a avut o mare influenţă în Biserică; de aceea cele mai înalte demnităţi bisericeşti se dau persoanelor monahale; iar clericii căsătoriţi fură lăsaţi pe nesimţite la o parte. Din secolul al IX d. Hr. şi până astăzi, centrul monahismului ortodox a fost şi este în sfântul Munte Athos [3]).

---

1) *„Monahul ori monahia nu trebue a-şi părăsi metania* (fără voea episcopului) *şi a se duce în alta“* (can. 4 Sinod. IV ecum.).

Iar canonul 42 al Sinod. VI, ecumenic, iată ce zice:

„Cei ce se cheamă pustnici, cari poartă negru şi plete la cap, dar încungiurând cetăţile petrecând printre mueri şi bărbaţi... ori să se aşeze în mânăstire... ori să fie goniţi la pustie“.

După aceasta canonul 47 al Sinodului VI ecumenic se rosteşte aşă: *„Nici în mânăstire bărbătească femee, nici în cea femeească bărbat, să doarmă... Cel ce face aceasta să se aforisească“.*

„Cel ce voeşte a intra în shimă monahală, 3 ani să se ispăşească şi apoi să primească îngerescul chip“. (canon. 43, Sinod. VI ecumen.)

„Dacă vre un monah va lepăda sfântul chip şi va mânca carne şi va lua muere, se cuvine unul ca acesta a se anatematisi (canon. 34 al lui Nichifor).

2) In conferinţa mea pe care am rostit-o în Ateneul din Bucureşti, Duminecă seara 14 Ianuarie 1907 „Despre patriotismul românesc“, am afirmat că monahismul la **Români**, a fost organizat odată cu întemeerea Domniatelor române. Mânăstirile înfiinţate de Mircea Basarab († 1418), Stefan cel Mare († 1504) şi de urmaşii lor, au fost nu numai locaşuri de cultură şi de închinare ale sfinţilor eremiţi, dar şi locuri de linişte pentru Domni in timpuri de pace. De aceea foarte rău se face acum că se lasă în părăsire aceste sfinte locaşuri. (Autorul).

3) Vezi cercetările mele asupra chinoviilor din sfântul Munte Athos şi publicate în revista *„Biserica ortodoxă Română“* din Bucureşti, anul XXX (1906), n. 9, p. 1018–1031. (Autorul).

CAPITOLUL II-LEA

ODOARELE TREBUINCIOASE LA SERVICIUL LITURGIC.

---

§ 56.

Inmulţirea sfintelor odoare în decursul timpului.

Domnul nostru Iisus Hristos a asemănat religiunea întemeiată de el cu *grăuntele de muştar pe care luându-l un om l'a aruncat in grădină şi a crescut şi s'a făcut arbore mare şi paserile cerului au locuit in ramurele lui*[1]). A mai asemănat creştinismul cu *aluatul pe care luându-l o femee l'a ascuns în trei măsuri de făină până ce s'a dospit toată*[2]). Prin aceste asemănări a arătat Domnul că creştinismul mic la început, va fi mare pe urmă şi la umbra învăţăturilor lui se va adăposti toată omenirea când va fi o turmă şi un păstor.

După cum religia creştină s'a întins treptat, cu trecerea timpului, şi a crescut din sămânţa învăţăturei lui Hristos, tot aşà şi cultul creştinesc a înflorit şi s'a îmbogăţit pe nesimţite. La început vedem o simplitate apostolică în ritual şi forme; iar după aceea potrivit cerinţelor timpului se înmulţesc cărţile liturgice, ritualistice, veşmintele diaconeşti, preoţeşti, arhiereşti şi vasele sfântului altar. Splendoarea Bisericei creştine urma să fie în legătură cu bogăţia şi frumuseţea cultului cum şi cu sfintele odoare trebuincioase în serviciul divin.

Sfinţii Părinţi au hotărât ca aceste odoare să fie întrebuinţate la timp numai de sfinţiţii servitori ai altarului, nu ca nişte lucruri omeneşti, ci ca cele ce sunt de trebuinţă în serviciul făcut înaintea lui Dumnezeu, păstrându-li-se adică toată sfinţenia ce li se cuvine.

---

1) Luca 13,19.

2) Luca 13,20—21. Conf. Aug. Bisping, Erklär. der Evangelien nach Marcus und Lucas II, Aufl. Münster, 1867, S. 348, v. 18: Er (Jesus) vergleicht daher das Reich Gottes, d. i. das Christentum, zuerst mit einem Senfkorne... dann mit einem Sauerteige, u. s. w.

ARTICOLUL I-iu

CARŢILE ŞI ACCESORIILE LITURGICE.

§ 57.

Numirea cărţilor bisericeşti cu conţinut biblic.

Comoara învăţăturilor creştine se păstrează în cărţile bisericeşti numite şi *«rituale», după cari se plineşte cultul public şi particular.* În aceste cărţi se află învăţăturile Mântuitorului, ale apostolilor şi ale sfinţilor părinţi. Ierarhii Bisericei şi pioşii devotaţi creştinismului au păstrat cu scumpătate şi pericolul vieţei lor cărţile sfinte chiar şi atunci când persecuţiunile erau pornite cu iuţime în contra Bisericei. Tiranii, duşmani ai evangeliei şi cu deosebire Diocleţian, căutau de odată cu muncirea creştinilor, să ardă şi să nimicească cărţile sfinte, ca să se peardă cu acestea ori ce urmă de învăţătură mesianică. Martirii însă suferiră cu seninătate toate chinurile, fără a trăda locul unde erau ele ascunse. Acei clerici cari nu mai puteau îndura chinurile şi trădau locul unde se aflau cărţile sfinte, erau înfieraţi de creştini cu numele de **„traditores"** (trădători), se cateriseau şi urgiseau de clerul bisericesc şi lumea creştină; iar laicii «trădători» erau «afurisiţi» şi isgoniţi din Biserică.

Sinodul din Arelate (în Francia) ţinut la anul 314, dovedi dreptatea diaconului **Cecilian** învinovăţit pe nedrept de trădător în timpul lui Diocleţian şi hotărî prin canonul 13, că acei clerici cari au săvârşit *crima de trădători* şi au denunţat cărţile şi vasele liturgice, să fie scoşi din rândul celor sfinţiţi (caterisiţi). Iar în actele acestui sinod cetim că chiar acei clerici cari au arătat tiranilor numele fraţilor creştini, registrele, matricolele cu numele botezaţilor, să fie alungaţi din numărul servitorilor altarului [1]).

Cărţile rituale ale Bisericei noastre ortodoxe se împart în două categorii: *a)* acelea cari au conţinutul lor biblic adică al sfintei Scripturi a Vechiului ori a Noului Testament, şi *b)* acelea cari sunt compuse în decursul timpului până prin secolul XI-lea de către părinţii şi scriitorii bisericeşti.

Cărţile cu conţinut biblic sunt acestea:

---

1) Concil. Arelat. I, an. 314: De his qui scripturas sacras tradidisse dicuntur vel vasa Domini, vel nomina fratrum suorum... ab ordine cleri amoveatur. Conf. Aug. Ep. L ad Bonif. — Asem. Optat. lib. I. — Comp. Aug. contr. Crescon., lib. III, c. XXVII.

1. **Evangeliarul** sau **Evangelistariul** (εὐαγγελιάριος, εὐαγγελιστάριον, de la εὐαγγελίζω, bine vestesc; εὐαγγελίστης, bine vestitor) este cartea cu cele 4 evangelii și anume: a lui Mateiu, Marcu, Luca și Ioan [1]). Cetirea evangeliei în Biserică este arătată pentru fie care zi a anului, afară de primele 5 zile ale săptămânilor postului mare și de două zile ale săptămânei brânzei.

În primele trei secole alegerea cetirilor evangelice depindeau de autoritatea superiorilor, căci încă nu erau fixate pericope pentru anumite zile. În canonul 16 al sinodului din Laodicea cetim numai că *«Sâmbăta împreună cu alte scripturi să se citească şi evangelia»*. De și Ignatie Teoforul, făcea deosebire între evangelii și epistolele apostolilor, totuși abia în jumătatea II-a a secolului IV se începu împărțirea fie cărei evangelii în **capitole** și **versuri**; iar în folosul serviciului divin, evangeliile se mai împărțiră și în *pericope* (περικοπή, tăetură, περικόπτω, taiu, despart) sau *lecțiuni* (lectiones). La această lucrare se distinse un oare care **Evagriu** înainte de anul 400; apoi pe la anul 458 se devotă acestui lucru diaconul **Eutalie** din Alexandria [2]). Ei imitară *parașele* și *haftarele* din V. T. [3]). Dar Evagriu și Eutalie n'au făcut o operă complectă în ce privește pericopele serviciului divin [4]); de aceea lucrul lor a fost dus mai departe de alți bărbați posteriori, s. e. Sava cel Sfințit, Sofronie al Ierusalimului, ș. a., știut fiind că cultul a înflorit necontenit în viitor, sărbătorile s'au înmulțit și a trebuit pentru toate acestea pericope scurte evangelice și epistolare, în legătură cu evenimentul zilei. Putem dar afirma că evangeliarul cum îl avem azi împărțit în pericope zilnice, se atribue lui *Ioan Damascen* și *Teodor*

---

1) Evangeliştii Marcu, Luca şi Ioan îşi scriseră evangeliile lor în limba greacă; iar Mateiu îşi scrise evangelia sa în limba ebraică şi anume în dialectul siro-chaldaic, care se vorbea pe acel timp în Palestina. Conf. Aug. Bisping, Erklär. der Evang. nach Mathäus II, Aufl. Münster 1867, § 2, S. 27: Daß Mathäus sein Evangelium ursprünglich hebräisch, d. i. in der syro-chaldäischen Landessprache Palästina's geschrieben habe, u. s. w. Conf. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 318.

2) Eusev. Popov. Ist. Bis., Vol. I, p. 562.

3) Pentateucul s'a împărțit din vechime de Iudei, în 54 de tăeturi sau *parașe* (פָּרָשָׁה) pentru cele 54 de Sâmbete ale anului „intercalar“. Textul cărților profetice tot în atâtea *haftare* (הַפְטָרָה) s'a împărțit, pentru a se ceti de Evrei la finele serviciului lor divin.

În Biserica veche numărul cetirilor nu eră pretutindenea acelaşi. De obiceiu se ceteau două pericope: una din Test. Vechiu şi alta din Test. Nou. Uneori se ceteau trei pericope sau şi patru.

4) După mărturiile pe cari le avem, Diaconul Eutalie a împărțit textul evangeliilor în 56 de pericope, pentru numărul Duminecilor anului. Tot în atâtea pericope a împărțit el, Faptele Apostolilor, epistolele sfântului Pavel şi epistolele catolice, pentru trebuința Bisericei.

În cele 56 de pericope evangelice ori epistolare, intrau şi 3 pericope de la 3 sărbători mari.

Pericopele lui Eutalie erau aşà de mari, în cât una singură conținea 5 ori 6 capitole din ziua de astăzi. Lucrul acesta se explica prin faptul, că serviciul divin nu erà aşà de bogat în imnologie, cum îl vedem mai târziu.

Studitul, fiind că pe timpul lor cultul și numărul sărbătorilor își ajunseră culmea înfloririi. Negreșit că și după dânșii s'au mai ales câteva pericope pentru actele religioase instituite în Biserică după secolul IX [1]).

După rânduiala bisericească urmează această regulă în cetirea evangeliilor: din ziua învierei Domnului și până la Rusalii afară de Marțea Paștelor, de Dumineca purtătoarelor de mir și de Înălțarea la cer a Domnului, se citește în Biserică evangelia de la Ioan. Luni după Rusalii începe evangelia lui Mateiu și ține până la Dumineca XVII după Rusalii cu adăogirea unor pericope din evangelia lui Marcu. De la Dumineca XVII-a după Rusalii și până la Dumineca lăsatului de carne, se citește evangelia de la Luca cu adăogirea unor pericope din evangelia lui Marcu. În Dumineca lăsatului de carne și de brânză se cetește evangelia de la Mateiu; în prima Duminecă a postului mare, se zice evangelia de la Ioan; apoi în Dumineca 2, 3 4 și 5 a postului mare, se cetește evangelia de la Marcu [2]); în Dumineca a 6 a postului sau a stâlpărilor, evangelia de la Ioan [3]).

Ambrosie ne arată că evangeliarul se păstra pe timpul său, în cutii de aur [4]); Grigorie Turoneanul ne spune tot acest lucru. Împăratul Leon († 916) a poruncit să se facă o cutie de aur pentru a se păstra în ea sfintele evangelii. Clerul și poporul sărutau cu adâncă pietate sfintele cărți ale celor 4 evangeliști.

În sinoade se așeza evangeliarul pe un tron ridicat spre a se arăta cu aceasta că părinții sinodului urmează dreptăței evangelice. Tot așă se așeza această carte sfântă și în tribunale din ordinul împăraților creștini, pentru ca judecătorii având-o înainte, să-și amintească necontenit de cuvintele blânde ale Mântuitorului; iar creștinii erau obligați să jure pe «sfânta evangelie» când depuneau mărturii pentru cunoașterea adevărului.

Efrem Sirul și Ieronim ne afirmă că evangeliarul se scria și copia de monahi pe membrane purpurii cu litere de aur,

---

1) Lebedew, Liturgica sau explic. serviciului divin, trad. în rom. de Icon. Nicol. Filip, p. 210.—Conf. Herm. Adalb. Daniel, Codex. Liturgicus, Tom. IV. Lipsiæ 1853, p. 315—318.

2) Conf. Sfânta şi Dumnezeească Evanghelie, Râmnicu-Vâlcei, 1865. Prefaţa pag. VI.

3) Cele 4 evangelii numără în total aproape 3800 de versuri despărţite în 211 pericope de câte 10 versuri; 130 de pericope cari conţin mai mult de 10 versuri, şi 15 pericope, mai mult de 20 versuri.

Din cele 3800 versuri, abia 895 se cetesc în Biserică în Duminecile anului; iar restul se ceteşte în celelalte zile ale săptămânei.

Locul însă de la Mateiu cap. 19, v. 3—12, cu învăţătura lui Iisus despre desfacerea căsătoriei, nu se ceteşte în Biserică nici odată. Nu se ceteşte nici locul de la Ioan, 8, 3—11, cu femeea adulteră.

Pericopele mai sus arătate, se repetesc adesea ori la serviciul divin anual, cum şi la diferitele servicii bisericeşti.

4) Ambros. Epist. IV, clas. 1: Ibi arca testamenti undique auro tecta id est doctrina Christi.

într'o *caligrafie* aşà de meşteşugită, în cât toate acestea vădesc o răbdare îndelungată şi o adâncă pietate religioasă [1]). Chiar şi azi se păstrează în muzeele mari din lume manuscrise de acest fel admirate de cunoscătorii în această materie. Ele sunt împodobite cu aur, argint, briliante, pietre preţioase şi icoane bisericeşti. Creştinii din sentimentul lor de pietate făceau şi amulete mici în forma cărţilor evangelice, pe cari le purtau cu dânşii pentru ferirea de răutăţi [2]).

Autenticitatea evangeliilor de şi a fost bănuită de unii, totuşi ea a fost recunoscută de întreaga Biserică şi de sinoade [3]). Din secolul II—VI au apărut însă şi un număr mare de evangelii apocrife (ἀπόκρυφοι) compuse sau din spiritul de pietate, ori intenţionat; dar acestea au fost înlăturate de Biserică [4]).

2. **Apostolul** (ὁ ἀπόστολος sau πραξαπόστολος, ἀποστέλλω, trimit, ἀπόστολος, trimis; latineşte epistolarium) este o carte ritualistică care conţine Faptele apostolilor [5]), şi 14 epistole ale apos-

1) Maica lui Petru cel Mare al Rusiei, *Natalia Nariskin* a dăruit Bisericei **Uspenski** din Moscva o evangelie ferecată în aur şi pietre scumpe. Cântăreşte 160 de funţi. O poartă doi inşi. Împodobirea ei a costat 1.200.000 de ruble. Se foloseşte numai de 4 ori la cele mai mari sărbători. Şi evangeliele dăruite de strămoşii noştri Români, Bisericilor şi mânăstirilor din ţară, erau bogat legate în aur şi argint. Majestatea Sa **Regina Elisabeta** a României, imitând exemplul strămoşilor noştrii, a scris cu multă pietate, răbdare şi artă, o mare şi bogată evangelie, şi apoi a dăruit-o Bisericei Curtea din Argeş, zidită de Neagoe Basarab. Evangelia aceasta legată în aur, pe care am văzut-o şi eu, e scrisă pe pergament, într'un lux şi ornamentaţie minunată. (Autorul).

2) Martigny, Diction. op. cit. art. „Evangiles", p. 298—301.

3) Autenticitatea evangeliilor o întăresc: Can. 85 Apost.; can. 60 Laod.; can. 32 Cart.; can. 2 al sinod. IV etc.

4) **Evangelii apocrife** apărute din secolul II după Iustin Martirul, căci acesta nu cunoştea nici una, şi până în secolul VI sunt vr'o 39: a Evreilor, a Nazareilor, a celor 12 apostoli, a sfântului Petru, a Egiptenilor, a Naşterei sfintei Fecioare, Protoevangelia sfântului Iacov, a copilăriei lui Iisus, a sfântului Toma, a lui Nicodim, a Celui Etern, a sfântului Andreiu, a sfântului Vartolomeu, a lui Apelleu, a Basilizilor, a lui Cerint, a Ebioniţilor, a lui Taţian, a Evei, a Gnosticilor, a lui Mercion, a apostolului Pavel, a întrebărilor mari şi mici făcute sfintei Fecioare, a Naşterei lui Iisus, a morţei sfintei Fecioare, a lui Matias, a Perfecţiunei, a Simonienilor, a Sirienilor, a Encratiţilor, a lui Iuda Tadeul, a lui Valentin, a lui Dumnezeu cel viu, a sfântului Filip, a sfântului Varnava, a lui Iacov cel Mare, a lui Iuda Iscarioteanul, a lui Valentin, şi în fine a lui Leuciu, Seleuciu, Lucian şi Hesychie. Toate aceste zise evangelii, purtau mai multe numiri; dar făcând abstracţiune de micele deosebiri dintre ele, s'ar putea reduce la 14 ori 15. Cel mai mare număr de evangelii apocrife au apărut în secolul IV şi V. Scopul apariţiunei acestor scrieri necanonice, **perdute** încă din vechime, a fost de a întregi timpul care lipseşte din cele 4 evangelii canonice, cu privire la copilăria lui Iisus până la etatea sa de 12 ani şi de aci până la etatea de 30 de ani. Tot aşà în aceste evangelii necanonice, se întregea timpul şi activitatea sfintei Fecioare, din decursul vieţei sale, a apostolilor şi a altor persoane. Negreşit ca acele complectări, erau născociri ale pseudo-evangeliştilor. Totuşi şi acestea erau cetite cu plăcere de vechii creştini, pentru cuprinsul lor atrăgător şi misterios. (Autorul).

5) **Fapte apocrife** ale apostolilor în timpurile vechi erau următoarele: Faptele lui Petru, Andreiu, Pavel, Toma, Ioan, Acta Petri et Pauli, Acta Pauli et Theclae, Acta Taddei, sau în prelucrarea siriană, Doctrina Addei apostoli, etc.

Mai erau şi **epistole apocrife** ale lui Pavel către Corinteni, Laodiceeni, şi către Seneca, cum şi **apocalipse apocrife** ale lui Petru, Pavel, Ioan, şi alţii.

tolului Pavel și anume: 1 către Romani, 2 către Corinteni, 1 către Galateni, 1 către Efeseni, 1 către Filipeni, 1 către Coloseni, 2 către Tesaloniceni, 2 către Timoteiu, 1 către Tit, 1 către Filimon și 1 către Evrei. Dar cartea «Apostolul» mai conține încă 7 epistole numite din secolul IV *catolice* (ἐπιστολαὶ καθολικαί) sau *generale*, intitulate așà pentru că ele nu sunt adresate de autorii

Evangelistul Ioan își scrie Apocalipsa sa.

lor către anumite persoane sau comune ca acelea ale apostolului Pavel, ci către întreaga creștinătate [1]). Aceste 7 epistole sunt: 1 a lui Iacov fratele Domnului, 2 ale lui Petru, 3 ale lui Ioan și 1 a lui Iuda Tadeul.

1) Aug. Bisping, Erklärung der sieben katholischen Briefe S. 1: „Die sieben Briefe, welche außer den paulinische Sendschreiben im neutestamentlichen Canon sich befindem, faßte man seit dem 4 Jahrhunderte als eine besondere Sammlung unter dem Namen „Katholische Briefe" ἐπιστολαὶ καθολικαι, zusamen. Schon Origenus nannte den 1 Brief Petri, den 1 Brief Johannis und den Brief Judä „Katholische Briefe".

Până prin secolul IV superiorii bisericești orândueau după plac cetirea în Biserică a epistolelor pauline și catolice, tot așà ca și a evangeliilor; iar înainte de anul 400 **Evagriu,** și apoi pe la anul 458 diaconul **Eutalie** din Alexandria întocmiră pericope pentru Duminecile și sărbătorile instituite până atunci [1]). După aceea, cu înflorirea cultului și a sărbătorilor se tot înmulțesc și pericopele Apostolului, în cât am putea zice că Ioan Damascen și Teodor Studitul complectară distribuirea pericopelor așà cum le avem azi.

Din Dumineca Paștelor și până la Rusalii se cetesc Faptele Apostolilor; de aci înainte în tot anul cele 14 epistole ale apostolului Pavel, și epistolele catolice în număr de 7. Iar *Apocalipsa* (ἀποκάλυψις) sau descoperirea cu privire la viitor, a sfântului Ioan, din cauza cuprinsului ei *apocaliptic* (ascuns), nu se citește în Biserică, căci nu ori cine poate să o înțeleagă. Afară de aceasta ea, a fost introdusă mai târziu în canonul cărților sfinte.

Numirea de «Apostol» nu definește îndestul titlul cărței de care ne ocupăm, ci arată mai mult calitatea unei persoane; de aceea am putea mai corect să intitulăm această carte «Epistolariul» cu toate că și numirea aceasta cu greu se poate introduce în Biserică.

3. **Psaltirea** (ψαλτήριον un instrument cu 10 coarde numit la Evrei *nebel* נֵבֶל, ναῦλα, ψαλτήριον, cu care se acompania cântarea psalmilor) este acea carte care cuprinde în sine 150 de psalmi (תְּהִלִּים, imne) ai lui David și ai altor poeți din Vechiul Testament. Cei 70 de scriitori traduseră cuvântul תְּהִלָּה (tehilah, cântarea, psalmul) cu grecescul ψαλμός; iar cuvântul נֵבֶל, adică instrumentul cu care se acompania cântarea psalmilor, cu vorba ψαλτήριον; de aci cartea psalmilor se chemă și ea *psaltirion*, numire împrumutată de la acest instrument.

Psaltirea așà cum este în textul ebraic, se divide în 5 părți: partea I se finește cu psalmul 41; a II-a cu 72; a III-a cu 89; a IV-a cu 106 și a V-a cu 150. Cele 4 părți d'întâiu se termină cu cuvântul *«amin, lăudați pe D-l»* (אָמֵן הַלְלוּיָהּ); iar a V-a cu *«toată suflarea să laude pe Domnul»* (Iehova). Împărțirea aceasta se crede că e făcută de Ezra, imitând cu aceasta împărțirea Pentateucului.

De și Psaltirea se cheamă a «profetului și împăratului David», totuși din conținutul și suprascrierea psalmilor se vede că au fost mai mulți autori ai acestor poezii ebraice s. e. Moisi [2]), Solomon [3]), Asaf cântărețul lui David, fiii lui Corah (Corahiții [4]),

1) Eusev. Popov. Ist. Bis. Vol. I, p. 562. Daniel, Codex Liturg. Tom. IV, p. 318.
2) Psalm. 90 (tr. rom. 89).
3) Ps. 72 (trad. rom. 71) și 127 (tr. rom. 126).
4) Conf. II Moisi 6,21; IV Moisi 16, 1, 35. 26, 11.

Enan, Etan sau Iedutun ș. a.; iar 49 de psalmi sunt compuși de autori necunoscuți. Cel mai însemnat însă dintre toți autorii ebraici a fost David [1]).

Încă de la începutul creștinismului psalmii s'au cântat și cetit în Biserică cu multă pietate, și de aceea canonul 85 apostolic recunoaște Psaltirea ca o carte sfântă; iar canonul 2 al sinodului VII ecumenic obligă pe toți clericii cari aspiră la episcopat să cunoască Psaltirea de a rostul cu tâlcuirea ei [2]). Obiceiul de a se așeza și alte rugăciuni printre psalmi este foarte vechiu, și s'a introdus cu intențiunea să nu se obosească luarea aminte a auditorilor, potrivit canonului 17 al sinodului din Laodicea: *«Nu trebue să se cânte în adunări (Biserici) psalmi fără întrerupere; ci după fie care psalm să se cetească».*

Toți psalmii se împărțesc în 20 de **cathisme** (καθίσματα, șederi, pauze) zise așă, pentru că în timpul cetirei psalmilor este îngăduit pioșilor a asculta șezând [3]). Împărțirea în 20 de cathisme se atribue de unii, părinților sinodului din Laodicea; de alții lui Ioan Hrisostom; și în fine de unii apuseni, lui Benedict de Nursia. Fie care cathismă se compune din vechime din 3 **măriri** ca să se mai ușureze auditorii în atențiunea lor [4]).

Dar din Vechiul Testament s'au întrodus în cultul creștin nu numai psalmii, ci și bucăți din Pentateuc, din cărțile Împăraților, proverbiele lui Solomon, cărțile profetice, etc. Aceste bucăți fură numite mai târziu **parimii** (παροιμίαι, proverbe, asemănări, tipuri, icoane din Vechiul Testament). Cu timpul ele fură adunate într'o carte numită **paremier** (παροιμιάριον), dar sunt presărate și în cărțile ritualistice la serviciul zilei când trebue să se cetească.

---

1) II Sam. V, 10: וַיֵּלֶךְ דָּוִד הָלוֹךְ וְגָדוֹל וַיהוָה אֱלֹהֵי צְבָאוֹת עִמּוֹ׃ (Și a mers David mergând și mărindu-se și Iehova Dumnezeul oștirilor erà cu el).

2) Augustin in libr. Psalmorum Prolog. Migne XXXVI, ser. lat. col. 63: Psalmorum vero liber quæcunque utilia sunt ex omnibus continet. Futura prædicit, veterum gesta, commemorat, legem viventibus tribuit, gerendorum statuit modum et ut breviter dicam, communis quidam bonæ doctrinæ thesaurus est, apte singulis necessaria subministrans.

3) Aceste 20 de cathisme se cetesc în Biserică cu începere de Sâmbătă seara și se termină Sâmbăta viitoare dimineața. Iar în postul cel mare Psaltirea se citește de două ori pe săptămână. Apoi din Joia săptămânei ultime a postului mare și până în Sâmbăta Tomei, Psaltirea nu se mai cetește, afară de cathisma 17 în Sâmbăta cea mare.

4) Cathisma I, cuprinde 8 psalmi (1–8); a II, 8 (9–16); a III, 7 (17–23); a IV, 8 (24–31); a V, 5 (32–36); a VI, 9 (37–45); a VII, 9 (46–54); a VIII, 9 (55–63); a IX, 6 (64—69); a X, 7 (70–76); a XI, 8 (77–84); a XII, 6 (85–90); a XIII, 10 (91–100); a XIV, 4 (101–104); a XV, 4 (105–108); a XVI, 9 (109–117); a XVII, 1 (118); a XVIII, 15 (119–133); a XIX, 8 (134–141); a XX, 9 (142–150).

Iar psalmul 151 necanonic, atribuit lui David nu se citește în Biserică. El începe astfel: *„Mic eram între frații mei..."* Conf. Psaltirea, București 1856, p. 291. Canonul 59 al sinod. din Laodicea, oprește a se ceti în Biserică psalmi și părți necanonice. *Nestorienii* au tot 20 de cathisme în Psaltirea lor, cu aceeași împărțire cum văzurăm mai sus. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 318–319.

§ 58.

Cărţile ritualistice compuse de părinţii şi scriitorii bisericeşti.

În timp de vre-o 11 secole s'au compus treptat cărţile acestea pentru trebuinţa cultului, de bărbaţi cu autoritate în Biserică şi adânciţi în învăţăturile creştine. După cum vom vedea, toate cărţile ritualistice conţin regule, imne şi rugăciuni cu privire la cele 7 laude dumnezeeşti şi sfânta liturgie, pentru că din ele se ceteşte şi se cântă alternativ când din o carte când din alta, cu scopul *ca din această împletitură de cântări diferite, să easă o cunună prea frumoasă de servicii dumnezeeşti*. Cărţile din categoria aceasta sunt cele ce urmează:

1. **Liturgiarul** (λειτουργιάριον, Liturgiarum Liber) este cartea neapărat trebuincioasă episcopilor, presviterilor şi diaconilor, pentru că aci se arată cele ce trebue să rostească ei la serviciile bisericeşti zilnice s. e. la vesperă, ortrină şi proscomidie. Aci se cuprind şi cele trei liturgii constantinopolitane: a *sf. Vasilie, Ioan Hrisostom* şi *Grigorie cel Mare*. În Liturgiar se mai află sinaxarul anului, rânduiala sfintei cuminecături, rugăciuni la foamete, încetarea ploilor, călătorii, bolnavi, vrăşmaşi, întemniţaţi, boale epidemice, câştigarea cererei, la primejdie, etc. Apoi mai sunt apolise pentru fie care zi şi sărbătoare a anului, cum şi regule după care urmează să plinească preotul sfânta liturgie.

Cuprinsul esenţial al Liturgiarului îşi are origina în timpurile străvechi creştine, căci liturgiile de aci îşi găsesc isvorul în practica, tradiţiunile apostolice şi în liturgia sfântului Iacov fratele Domnului[1]).

2. **Arhieraticonul** (ἀρχιερατικόν, ceea ce este al arhiereului) sau liturgiarul arhieresc, cuprinde aceste ceremonii săvârşite de arhiereu la liturgie: rânduiala hirotesiei cetețului, cântăreţului şi ipodiaconului; apoi rânduiala hirotoniei diaconului, preotului şi arhiereului. Mai departe: rândueala hirotesiei duhovnicului, arhidiaconului, sachelariului, marelui econom, a protoiereului, protosinghelului, arhimandritului, eclesiarhului, a economului mânăstirei şi a egumenului. În unele cărţi de felul acesta se află şi regula sfinţirei antimiselor. Arhieraticonul fu tradus din greceşte în româneşte pe la finele secolului XIX de către o comisiune a sfântului sinod din Bucureşti şi tipărit până acum în două ediţiuni [2]).

1) Conf. pag. 30, 39, 41 şi 43, Tom. I, Tez. Liturg. (Literat. Liturg.) — Asem. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 314, n. I.

2) Vezi Arhieraticonul, ediţia II, Bucureşti, 1899, 54 pagini 4°.

3. **Tipiconul** (τυπικόν, τύπος, chip, normă) conține rândueala după care se săvârșește zilnic serviciul divin în mânăstiri și în Bisericile de toate categoriile. Mai departe găsim aci învățături cum să se facă priveghierele duminecale, cum să se unească părțile serviciului divin când se întâmplă în aceeași zi mai multe sărbători, cum se unește Mineiul cu Octoihul și Triodul, și când acesta are prioritate înaintea Octoihului. Pe lângă toate acestea în tipicon mai aflăm regulele de postire ale monahilor, ale laicilor și buna cuviință a piosului păstrător al predatinelor creștine.

La începutul creștinismului nu erà stabilită o normă cum să se facă serviciul divin, ci fie care provincie își avea regulele sale tradiționale; totuși în punctele principale ritualistice consunau toate Bisericile între ele. Sfinții părinți însă au luat măsuri de timpuriu ca să facă o totală unificare a acestor regule, spre a nu mai fi nici o deosebire în serviciile divine săvârșite în diferitele părți ale lumei.

Prin secolul al III-lea vedem pe **Hariton Mărturisitorul** († 270) dându-și silința de a urzi un *tipicon* pe seama cultului și a sărbătorilor instituite până atunci. Lucrarea lui Hariton au continuat-o în secolul IV *Eftimie cel Mare* și *Teoctist*, lărgind cuprinsul tipiconului în raport cu frumusețea cultului din zilele lor. Opera acestora a desvoltat-o în secolul V-lea *Sava cel sfințit*, egumenul Lavrei ce poartă în Palestina numele său. Negreșit că tipiconul sfântului Sava nu cuprindea toate cele ce se află în tipiconul nostru de astăzi, căci încă nu erau complecte cărțile ritualistice.

Simeon Tesaloniceanul în scrierea sa «Περὶ τοῦ ναοῦ», vorbind despre tipiconul din Ierusalim, face istoricul acestei cărți așà cum îl arătăm și noi [1]); iar după aceea adaoge că din cauza năvălirei Arabilor în Palestina (pe la anul 636) s'a perdut tipiconul sfântului Sava; iar *Sofronie* patriarhul Ierusalimului († 638) aflându-l după aceea, 'l-a complectat pe cât îi a fost cu putință și l'a răspândit în patriarhatul său, de unde s'a întins în tot orientul [2]).

În secolul VIII *Ioan Damascen* († d. an. 754 și înainte de a. 787) a făcut o nouă îndeplinire în tipicon; iar după el *Teodor Studitul* († 826) egumenul mânăstirei *«Studion»* din Constantinopole, a lățit cuprinsul acestei cărți prin orânduirea cântărilor compuse până în zilele lui [3]). Acum tipiconul se numi **„Tipiconul studiților“** și se răspândi de timpuriu în Grecia, Rusia și apoi mai târziu în țările române. Tot în secolul IX-lea *Marcu* episcopul Idruntului a adăogit la tipicon regulele când se întâlnesc

---

1) Conf. Simeon al Tesalon. trad. rom. din 1865, București, cap. 303, p. 198. — Asem. Leo Allat. De libris Græcorum ecclesiasticis, p. 5.

2) Leo Allat. De libris Græc. p. 5. — Daniel, Codex Liturg. Tom. IV, pag. 316. — Vezi și Tipicul bisericesc, București, 1851, pref. pag. V.

3) P. Migne, Patrologia s. gr. Tom. 99, p. 1693 seqq.

mai multe sărbători în aceiaşi zi [1]). Aceste regule sunt cunoscute în tipicon sub numele de **„Capetele lui Marcu“**.

Pentru că în tipicon se strecuraseră în decursul timpului mai multe schimbări, de aceea în anul 1586 ieromonahul **Iosafat din Nauplia**, după mărturia lui Goar, revizuind tipiconul din nou, l-a cercetat, l-a asemănat cu mai multe cărţi de felul acesta, şi l-a îndreptat în mai multe locuri [2]).

Până la anul 1816, tipiconul nu erà tradus şi tipărit în deosebi în limba română, de cât numai cât se afla în fragmente, în cărţile rituale. Atunci fu tradus în mânăstirea Neamţul din elineşte şi limba slavonă, cu oare cari adaose ce se găseau în Biserica greacă şi slavonă, fără a fi scrise în tipicele lor s. e. rânduealа scoaterei aerului, rânduealа din Lunea sfântului Spirit. ş. a. [3]) În mânăstirile mari din România se întrebuinţează tipiconul cel mare «al sfântului Sava»; iar în Bisericile săteşti şi orăşeneşti, acela «al Studiţilor».

Cum vedem, cartea aceasta nu a fost compusă într'un anumit timp, ci în decurs de mai multe secole, potrivit îmbogăţirei treptate a cărţilor bisericeşti.

4 **Octoihul**, (ὀκτώηχος, ὀκτὼ-ἦχος, opt glasariu) este cartea ale cărei imne se cântă regulat pe 8 glasuri şi cuprinde rânduealа cu cântările din fie care zi a săptămânei, Cântările octoihului se împart în trei categorii: ale vesperei, ortrinei şi liturgiei. Fie care săptămână conţine un glas, aşà că octoihul se termină după opt săptămâni, potrivit celor 8 glasuri bisericeşti; iar după aceia reîncepe din nou, repetindu-se necontenit tot anul, afară de timpul când îl înlocueşte Triodul şi cu deosebire Penticostariul.

În octoih fie care zi a săptămânei are cântările îndreptate către un subiect principal: cântările de Duminecă sărbătoresc Învierea Domnului şi mântuirea neamului omenesc; Luni se amintesc necontenit sfinţii îngeri; Marţi, sfinţii prooroci; Miercuri, crucea Domnului; Joi, sfinţii apostoli; Vineri, iarăşi crucea Domnului şi patimile lui; Sâmbătă, toţi sfinţii şi fraţii noştrii încetaţi din viaţă [4]).

De şi octoihul se chiamă «al sfântului Ioan Damascen», totuşi din suprascrierile imnelor şi din conţinutul lor se vede că au fost mai mulţi autori cari s'au succedat în decursul timpului; cel mai însemnat dintre toţi a fost bine înţeles Damascen.

Efrem Sirul († 379) a scris foarte multe imne bisericeşti.

---

1) Gulielmus Caveus, Historia litteraria scriptorum ecclesiasticorum. Tom. II Desert. prima, pag. 13.

2) Goar, Evchol. op. cit. p. 28 n. 74; pag. 107 n. 69; pag. 158 n. 2. — Conf. „Tipic bisericesc“ Bucureşti 1851, precuv. pag. V - XII.

3) Iată ce citim în Tipicul bisericesc, Bucureşti, 1851, pref. pag. IX: „Iar în anul 1816, s'a tipărit tipicul în mânăstirea Neamţul din Moldova, „tâlmăcit după cel rusesc, şi care cuprinde toate zilele de peste an“.

4) Daniel, Codex. Liturg. T. IV, p. 320.

Unele din acestea cu privire la sf. Fecioară, au fost introduse mai târziu în octoih de Pavel din Amorea; iar în secolul V-lea *Anatolie* patriarhul Constantinopolului († 452) începe a compune stihiri intitulate de urmași **„anatholica"** (ἀναθολικά) cum și troparele învierei de Sâmbătă seara din octoih. După Anatolie au mai urmat și alții despre cari nu avem mărturii sigure, și abia în secolul VIII aflăm pe **Ioan Damascen** compunând o parte din **imnele duminecale** pe 8 glasuri, nu însă în forma de azi, fiind că ele sunt complectate cu adăogirile diferiților scriitori ca d. e. *Mitrofan* episcopul Smirnei din secolul IX, *Teofan Mărturisitorul* mitropolitul Niceei († 843), *Iosif scriitorul de cântări* († 883), împăratul *Leon Înțeleptul* sau «Bizanțiul» († 911), și *Constantin VIII Porfirogenitul* († 959). În Biserica greacă octoihul conținea la început numai imnele lui Ioan Damascen; iar edițiile posterioare ale «octoihului» grecesc, conțin numai ritualul din zilele de Dumineci; apoi tot restul formează la Greci o carte deosebită, numită «paraclitic» παρακλητικόν, mângâitor [1]).

5. **Mineiul** sau **„Minologiul"** (μηναῖον, menaeum, lunariu; μήν, μηνός, lună) se cheamă cartea cuprinzătoare de cântările serviciilor dumnezeești de la vesperă, ortrină, liturgie și alte timpuri ale sărbătorilor domnești și ale sfinților din fie care zi a anului întreg. Fiind că cartea se divide în 12 părți după numărul celor 12 luni, de aceea se cheamă **„mineiu"**, adică lunariu. Latinii au cartea «Martyrologium» în loc de mineiu [2]).

Autorii mineiului nostru sunt următorii: *Efrem Sirul*, apoi *Grigorie de Nazianz* († 390) care de și n'a compus multe cântări, ci poezii în alte genuri, dar din unele predici ținute de el, s'au inspirat poeții bisericești de au compus imne introduse în mineiu. Așa d. e. din predicile lui Grigorie de la Nașterea și Învierea Domnului, poeții împrumutară cuvintele textuale ale predicatorului și compuseră catavasiile **„Hristos se naşte măriţi-l"** și **„Ziua învierei popoare să ne luminăm".** Autor însemnat al mineiului este *Sofronie* patriarhul Ierusalimului, dar cu deosebire *Cosma Melodul* (ὁ Μελωδός) sau cântărețul, de la a. 743 episcop al *Maiumei* din Fenicia. După aceea s'a complectat această carte în secolul IX, X și XI cu rânduieli și servicii noui compuse de *Iosif Studitul* care a scris 134 de canoane mineale [3]), fratele său *Teodor Studitul*, *Teofan Mărturisitorul*, *Isidor Monahul* (sec. IX), *Iosif scriitorul de cântări*, *Leon înțeleptul*, *Niceta Pectoratul* (sec. XI), *Mihail Psel cel tânăr* (sec. XI), ș. a. [4]).

6. **Antologiul** (ἀνθολόγιον, culegere de bucăți frumoase) are într'însul rânduiala serviciilor divine ale sfinților mai însem-

1) Lebedew, Liturgica, trad. în rom. de Icon. N. Filip, București, 1899, pag. 217. — Conf. Goar, p. 174. — Conf. Melchisedec episc. Roman, Manual de Tipic, pag. 11.

2) Conf. Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 315.

3) Melchisedec, episc. Roman, Manual de Tipic, p. 12.

4) Goar, Evcholog., pag. 46,174. — Conf. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 321.

naţi de peste tot anul, s. e. rândueala proorocirilor, apostolilor, martirilor, martirelor, mărturisitorilor ş. a., în cari li se laudă virtuţile şi meritele lor. De asemenea mai cuprinde Antologiul serviciul divin de la sărbătorile mari ale Mântuitorului, ale crucei, ale Maicei Domnului, Ioan Botezătorul, etc. Cartea aceasta este o prescurtare a mineiului, pentru că nu ori ce Biserică îşi poate agonisi opera întreagă la amândouă horurile pentru toate lunele. De sine se înţelege că autorii mineiului sunt şi ai Antologiului [1]).

În România a eşit acum din întrebuinţare Antologiul, pentru că s'a întrodus pretutindenea mineiul complect.

7. **Triodul** (τριῴδιον, τρεῖς ᾠδή, trei cântări) cuprinde serviciul divin din postul cel mare şi din timpul pregătitor pentru postire, începând cu Dumineca Vameşului şi Fariseului şi finind cu Sâmbăta patimilor Domnului. Deosebirea între triod, octoih şi mineiu constă întru aceea, că pe când în octoih şi mineiu canoanele sunt de 9 cântări sau ode, în triod sunt numai de 3 cântări, fiind aci şi cântarea II-a s. e.: Luni în I-a, Joi în V-a săptămână a postului, etc. Cântarea a II-a nu se află în celelalte cărţi rituale; de la aceste canoane cu 3 cântări, cartea îşi are numele de **„Triod"**. Afară de aceasta în cântările triodului găsim pretutindenea un spirit duios, plângător al păcatului şi îndemnător la post şi pocăinţă.

Dintre cei vr'o 20 de autori ai triodului se distinse episcopul **Andrei Criteanul** (an. 711 – 726), compozitorul multor imne şi al canonului mare din care se cetesc fragmente Luni, Marţi, Mercuri şi Joi în săptămâna I-a a postului, apoi întreg Joi a V-a săptămână a postului la ortrină. Pe lângă Andrei, mai fură meritoşi lucrători ai acestei opere, Ioan Damascen, Cosma din Maiuma, **Iosif** şi **Teodor Studitul** [2]), şi cu deosebire **Iosif scriitorul de cântări** [3]). Au mai adaos apoi produsul lor poetic, Simeon Studitul (sec. IX), Casia, o fecioară monahină nobilă şi învăţată (sec. IX), Marcu Monahul (sec. IX), ş. a.

8. **Penticostariul** (πεντηκοστάριον, πεντικοστή ἡμέρα, cincizecimea, sau ziua a cinci-zecea) este cartea care urmează imediat după finitul triodului şi conţine cântările de veselie ale Învierei lui Hristos, în cari se vădeşte pretutindenea bucuria cea mare a creştinului. Penticostariul se întrebuinţează în Biserică de la Dumineca Paştelor şi până la Dumineca tu-

1) Conf. Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 321.

2) Cu privire la compunerea Triodului, istoricul Nicefor Calist se exprimă astfel: *„Iosif Studitul împreună cu fratele său Teodor, au scris trei-cântânde* (tripesniţe) *pentru multe zile ale marelui post; au adunat ceea ce se cânta până în timpul lor în sfântul şi marele post, şi le-au adus în rânduealā, şi au adaos stihiri şi tropare şi aşà au compus „Triodul"*. Asem. I. Goar, Evcholog. p. 174, n. 14.

3) Gherasim Timuş, episc. Argeş. Dicţion. Bucureşti, 1898, p. 450. – Goar, Evchol., p. 174. Conf. Eusev. Popovici, Istor. Biser., vol. I, p. 707.

turo sfinților. De însemnătate mare sunt însă în penticostar serviciile celor 50 de zile începute cu ziua Învierei Domnului și terminate cu Duminica pogorârei sfântului Spirit, sau ziua a 50-a de la paști, de unde și cartea noastră se cheamă «Penticostar».

În timpurile vechi penticostariul începea cu Dumineca Florilor când se termina serviciul patruzecimei, și ținea până la Duminica tuturor sfinților; de aceea se și chema atunci «Triodul înflorit» sau și al «primăverei» ori al «florilor primăvăratice». Autorii triodului sunt și ai penticostariului.

9. **Evhologiul** (εὐχολόγιον, εὐχή rugăciune, λόγος cuvânt) sau *Moltfelnicul* cuprinde rugăciunile necesare cetite de miniștrii altarului la diferitele cazuri ale vieței omenești de la naștere și până la moarte. Rugăciunile acestea sunt compuse în diferite timpuri. Așà în secolul IV și V s'au compus rugăciuni pentru depărtarea spiritelor rele, de către Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostom; rânduеala înmormântărei se puse în ordine și se îmbogăți în secolul IX-lea de către *Mitrofan* mitropolitul Niceei; a masului de către un *Arsenie* monahul, ș. a. Multe rugăciuni din evhologiu poartă numele autorilor. Evhologiul cel mai bogat este al mitropolitului Petru Movilă tipărit în limba slavonă la anul 1646 sub titlul de «ТРЕБНИКЪ» cu rugăciuni străvechi grecești, românești și galițiene; dar opera lui Movilă încă de mult timp nu se mai află în întrebuințarea bisericească. Evhologiul este de două feluri: mare sau bogat și mic sau prescurtat. Acest din urmă este o micșorare a celui d'întâiu.

10. **Orologiul** (ὡρολόγιον, orariul, învățătura despre ore) sau **Ciaslovul,** este o colecțiune de rugăciuni zilnice cu privire la vesperă, după cinare (ἀπόδειπνον), miezo-noptică, ortrină, rânduеala orelor, bine cuvântarea mesei, canonul Născătoarei de Dumnezeu, rugăciunile celor ce merg spre somn, ș. a.; apoi cuprinde troparele învierei, condace, prochimene, chinonice, calendarul, pashalia, indictionul, acatiste, etc. Orologiul se deosebește în «mare» sau bogat și «mic» sau **breviar**. Cântăreții și cetеții în serviciul divin se folosesc de această carte, precum se folosesc preoții de liturgiar.

Dar afară de aceste cărți principale, mai sunt și altele mai mici s. e.: **Irmologionul** (εἱρμολόγιον, εἱρμός, tropar, modul după care se cântă alte tropare ale odelor canoanelor, și λόγος cuvânt) adică cartea în care sunt culese irmoasele sau catavasiile din mineiu, penticostar și triod cu privire la sărbătorile mari, spre a fi mai la îndemână cântăreților la serviciul divin.

Acatisteriul (ὕμνος ἀκάθιστος, ἀ privativum și καθίζω, a nu ședea, pentru că la acatist piosul stă în genuchi), după cum arată și numele lui are într'însul diferite acatiste. Sergie patriarhul Constantinopolului (610—638), compuse cu împrejurarea eliberărei acestui oraș de Avarii năvălitori aci pe la anul 626, frumoasa și călduroasa cântare de laudă și mulțumită întru mărirea

Maicei Domnului; această cântare se numi **„acatist"** [1]. Acatisteriul mai conţine canoane, rugăciuni de seara, dimineaţa, ale mesei, etc.

În Biserică pe lângă cărţile arătate, mai aflăm cărţi de cântări cu note orientale, trebuincioase la cântarea stihirilor, laudelor, heruvicelor, axioanelor, chinonicelor, ş. a.

Preotul să îngrijască ca Biserica sa să aibă aceste cărţi în ediţiunea aprobată de autoritatea bisericească. Iar când aceste cărţi se învechesc, să se ardă în foc, apoi *cenuşa să fie îngropată într'un loc curat* ca şi odoarele şi veşmintele liturgice, potrivit canonului 68 al sinodului al VI-lea ecumenic.

§ 59.

Lumina în Biserică.

Unul din preţioasele daruri divine, este lumina atât de bine făcătoare omului, vietăţilor de tot felul, plantelor şi chiar obiectelor neînsufleţite. Ea dă creştere şi viaţă semănăturilor, înveseleşte pe om, împrospătează atmosfera şi întoarce gândurile noastre în diferite chipuri. În întunericul nopţei, cugetul nostru este sinistru, *tainic, plin de închipuiri fioroase;* iar la lumina dulce a soarelui, ni se înveseleşte sufletul, bucuria se zugrăveşte pe feţele noastre şi gândul nostru sboară în cercuri înalte. Tablourile pe cari ni le crează lumina în răsăritul şi apusul soarelui, efectul fermecător al aurorei dimineţei, toate acestea sunt atât de măreţe în cât penelul celui mai iscusit meşter nu le poate copia nici cel puţin în parte. Însăşi sfânta Scriptură a Vechiului Testament dă o mare însemnătate cuvântului אוֹר (lumină) şi îl desparte cu tărie de protivnicul său חֹשֶׁךְ (întuneric).

1. Omul a făcut propăşiri culturale, acolo unde lumina soarelui a fost îmbelşugată, iar căldura lui plăcută şi dătătoare de viaţă. Aci se născură în om idealuri, dorinţe de înaintare, fantazii vioae, precum şi dorul de a lucra şi a se lumina sufleteşte; însă în părţile nordice ale pământului, unde lumina solară nu străbate de cât cu greutate, omul este abia însufleţit, fără vre-o cultură sistematică, şi armat abia cu dorinţa de a se nutri după

1) Dar acatiste mai compuseră şi alţi scriitori s. e.: *Iosif scriitorul de cântări* († 883), alcătui canoane la acatistul sfintei Fecioare şi al sfinţilor îngeri; *Ioan Mavropol*, zis şi *„Ioan Monahul"* arhiepiscopul Euhaidei (sec. XI), alcătui 24 canoane de umilinţă lui Iisus şi canonul îngerului păzitor; împăratul Niceei *Teodor Lascaris* II (1254—1258), un acatist sfintei Fecioare, ş. a.

împrejurări. Așa sunt **Eschimoșii** din nordul Americei[1]), și **Laponii** din nordul Europei[2]).

Acum înțelegem pentru ce strămoșii omenirei de astăzi se închinau soarelui, lunei, stelelor și focului, spre a arăta adică cu aceasta, un cult de recunoștință către aceste planete, pentru lumina isvorătoare din ele. *Mezii, Perșii* și toți locuitorii platoului *Iranic*, adorară corpurile cerești, le aprinseră focul etern în pagodele lor, și zugrăviră soarele, luna și stelele pe steagurile lor răsboinice. Vechii păstrători ai religiunei lui Zoroastru, până astăzi n'au stins încă *focul sacru* din pagode, având credința că el fu aprins de Zoroastru cu 6 secole înainte de era creștină. *Vestalele* adică acele fecioare de la templele strămoșilor noștrii Romani, nu aveau altă obligațiune de cât de a întreține nestins focul sacru din temple și a-și păstra curățenia corporală[3]). Pedeapsa cea mai înfiorătoare ar fi așteptat pe acea vestală care ar fi părăsit acest foc și prin urmare s'ar fi stins. Nici în curtea vechilor temple evreești, nu se stingea focul nici odată; el era trebuincios pentru arderea sacrificiilor. (Lev. 6, 8; 9, 24).

Dar popoarele străvechi arătară dragoste și venerațiune nu numai către lumina firească a constelațiunilor cerești și a focului, ci ele căutară a întreține lumina artificioasă în templele lor și prin arderea diferitelor materialuri cât mai curate s. e. rășină, unt de lemn, ceară, ș. a. Din desgropările arheologice făcute acolo pe unde erau odinioară templele egiptene, asiriene, babilonene, persane, grecești, romane, ș. m. d., se zăresc urme de fumegațiune, ca dovadă că aceste locașuri religioase, erau luminate în timpul cultului, atât pentru alungarea întunerecului, cât

1) *Eschimoșii*, locuitori pitici în America nordică, sunt despărțiți în 5 grupe: *Kalitii, Labradorienii, Occidentalii, Aleuții* (între America și Asia) și *Ciukii* din Asia nordică. Eschimoșii sunt sălbatici și nu cunosc alte animale domestice de cât *câinele* și *renii*. Ei se hrănesc cu carne și grăsime din animalele prinse în mările înghețate. Nu cunosc căldura de cât 3 luni pe an (Iunie, Iulie, August); restul anului e acoperit de zăpadă și ghiață.

Eschimoșii trăesc absolut **independenți** și nu sunt supuși nici unei guvernări. Până la anul 1737 nu aveau nici o idee de divinitate; de atunci încoace, a început a se predica creștinismul printre ei. Colibele lor sunt făcute din bucăți de ghiață.

2) *Laponii* (Lapplanzii) se despart în Laponi suedezi și în Laponi ruși. Laponii suedezi însumează 70.000 locuitori; cei rusești abia 2.000 locuitori. Aceștia sunt anexați la Finlanda.

Laponii de dincolo de cercul polar, trăesc în gheţuri 9 luni pe an; iar 3 luni – Iunie, Iulie și August – au vară cu căldură. In *Wanderhuus* este **o zi de 6 săptămâni**; apoi urmează o noapte egală. Poporul acesta trăește cu produsul unor arbuști și cu carnea animalelor prinse prin gheţuri. Cel mai înalt Lapon nu are de cât 1 m. și 35 c. Laponii sunt avari, vicleni și inculți. Pe când eram în *Stockholm* (în Suedia) în vara anului 1898, m'am suit și în grădina publică a orașului, numită „Djugärden" (skansen). Mare plăcere 'mi-au făcut aci jocurile nordice esecutate de fete și băeți Laponi. Lăutarii erau tot Laponi, în număr de 4, îmbrăcați foarte original și având niște instrumente ciudate. Laponii se aseamănă la chip cu Chinezii. (Autorul).

3) Conf. Thalhofer, Kathol. Liturg. I. B. S. 666 seqq.

și pentru ideea, ca solemnitățile cultului să apară mai mărețe și impunătoare. Aceste temple însă aveau ferestrele mici, ori lipseau cu desăvârșire, pentru ca lumina din afară, să pătrundă tainic, și să se contribuiască cu aceasta la misticismul sentimentelor religioase.

Cum că **ceara** era întrebuințată de vechii **Egipteni,** dovedim cu proba, că Arabii de odinioară numeau **mum** (حنوط) sau **mumii** adică **„cerueli"**, cadavrele îmbălsămate ale Egiptenilor, din cauză că în prepararea îmbălsămărilor se întrebuința multă ceară (arăbește *«mum»* [1]). Nu poate

Chipul unui șef de Eschimoși cu arma în mână.

1) In vara anului 1904, pe când mă aflam în Egipt, am văzut în marele „Muzău egiptean" din Cairo o mulțime de trupuri omenești ale vechilor Egipteni. Ele erau prea bine conservate. La multe trupuri femeești se distingea și părul cu culoarea lui. Tot așa de bine erau păstrate și pânzele cu cari erau înfășurate trupurile. Pe aceste pânze am văzut flori cusute ca și la sătencele noastre. In muzău am mai văzut multe ciudățenii egiptene, apoi statui, obiecte casnice, unelte de lucru, scaune de piatră, tablouri de lemn, pâine, bob, semințe de tot felul, peruci de păr, etc. (Autorul).

prin urmare să fie exclusă credința, că locuitorii străvechi ai văilor Nilului, au întrebuințat ceara și în luminarea templelor [1]).

În Exodul lui **Moisi** (cap. 27 v. 20), cetim că Dumnezeu a poruncit acestui ales al său să impună fiilor lui Israil, ca aceștia să aducă la cortul mărturiei *«unt de lemn curat de maslin:* (שֶׁמֶן זַיִת זָךְ) *spre luminare, pentru ca candelele să ardă neincetat»* [2]). Cunoaștem că în cortul mărturiei, adică în sanctuarul făcut de Moisi, erà o parte ce se chema «Sfânta» și aci se afla un candelabru (מְנֹרָה) cu 7 candele cari ardeau necontenit. Tot așà și în templul lui Solomon, se găseau în partea ce se numea «Sfânta», 10 candelabre de aur cu câte 7 candele [3]). Dar în scrierile Vechiului Testament găsim adesea ori și cuvântul «ceară» (דּוֹנַג s. e. în psalm. 68, v. 3 și ps. 97 v. 5), pentru că Evreii pe acele timpuri se ocupau în Palestina și cu cultura albinelor. Nu încape deci nici o îndoială, că ceara care este un produs curat al florilor mirositoare, a servit și în trebuințele cultului mozaic [4]).

La **Romani** aflăm pe poetul comic *Plaut* († 184 a. Hr.), pe retorul Cicerone († 43 a. Hr.), și mai ales pe poetul *Virgiliu* († 19 a. Hr.), întrebuințând adesea ori în scrierile lor cuvântul «ceară» (cera), folosită de Romani, după cum se crede, nu numai în ceruirea tablelor pentru scris, dar și spre luminarea templelor [5]). Cu deosebire Virgiliu în cartea IV-a a «Georgicelor» vorbește amănunțit (vers. 1—565) numai despre albine și produsul lor [6]).

Grecii cei vechi încă aveau cuvântul «ceară» (κηρός) întrebuințat și aci pentru tablele de scris și fără îndoială pentru luminarea locașurilor de practică a cultului. Pe lângă aceasta,

1) Thomas Gatakerus, Notæ in Marc. Anton. liber IV: „Ita apud illos (Ægiptios) cadaver sit τάριχος, id est salsura (sărătura), sive **mummia**, uti appellant recentiores medicorum fillii ab arabico **mum** (مُوم) id est *cera;* quia ceromate etiam in eo negotio utebantur". Iar în limba veche egipteană corpul îmbălsămat se chema **„gabbara"**.

2) Exod. cap. 27, v. 20: וְאַתָּה תְּצַוֶּה אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ כָּתִית לַמָּאוֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד׃

3) I Imp. 7, 49.— Conf. II, Par. 4,7.

4) Omul tuturor timpurilor s'a îndeletnicit cu cultura albinelor considerate ca simbol al ordinei, al muncei și feciorieí. Conf. M. N. Bouillet, Diction. des sciences et lettres, art. „Abeille". Asem. Thalhofer, op. cit. I B. S. 680.

5) Împăratul Liciniu a dat un edict în anul 320 d. Hr. ca: *„în fie care an și în aceiași zi comandanții și trupele din castrele Salsoviense* (din Dobrogea, județul Tulcea), *să îngrijească a se adora zeul Soare cu tămâie,* **făclii de ceară** *și prinosuri de struguri".*

6) Virgilius poeta, Georgic. lib. IV:

v. 1. Protinus aerii mellis cœlestia dona

. . . .

„ 8. Principio sedes apibus statioque petenda,
„ 9. Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
„ 10. Ferre domum prohibent), neque oves haedique petulci
„ 11. Floribus insultent, aut errans bucula campo,
„ 12. Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.

în Inventariele templelor elene, se aflară nu numai candelabre, dar şi sfeşnice încoronate în felul măslinului şi a diferiţilor pomi roditori, cum şi în felul arborilor verzi şi frumoşi [1]).

2. **Creştinismul,** religiunea perfecţiunei dată nouă de Domnul nostru Iisus Hristos, fu întemeiat pe învăţăturile cele mai curate, dogmatice şi morale. El orândui ca şi jertfele aduse înaintea lui Dumnezeu de către pioşi, să fie din tot ce este mai curat şi ales. Cele mai *preţioase jertfe* aduse de aceştia, fură pe la începutul Bisericei creştine, *untul de lemn* şi *lumânările de ceară,* stabilindu-se ca cultul public şi ori ce act bisericesc, chiar în cele mai grele nevoi, să nu se plinească fără lumina răsărită din unul din aceste două elemente.

Iisus Hristos săvârşind cina cea de taină în foişorul de sus, negreşit că acea cămară a fost luminată, mai ales că dumnezeescul ospăţ s'a plinit seara (Mat. 26, 20). Iar în faptele Apostolilor (cap. 20, v. 7), cetim că apostolul Pavel aflându-se în Troada în prima zi a Sâmbetei (Duminica), s'a adunat cu discipulii lui într'o casă pentru frângerea pâinei (cina Domnului), şi *«a prelungit cuvântul până la miezul nopţei, şi erau multe faclii* (λαμπάδες) *în foişorul de sus unde erau adunaţi».*

Catacombele din împrejurimile Romei, din Neapole şi Siracusa, unde se refugiară primii creştini de frica păgânilor, până azi ne păstrează urmele fumegaţiunei luminelor de pe acele timpuri. Peşterile din *Beni-Hassan* (în Egiptul de sus), fiind cercetate de egiptologii **Champollion François** († 1831) şi **Lenormant Charles** († 1859), aceştia aflară acolo crucea săpată în păreţi, împreună cu urme de fumegări din timpul când creştinii vechi africani, se ascundeau în aceste suterane, de teama prigonitorilor care îi urmăreau pretutindenea [2]).

O probă mai puternică despre întrebuinţarea cerei de la albine în vechiul creştinism, o aflăm în scrierile privitoare la «patimile lui Ciprian şi înmormântarea lui» († 258), unde cetim aceste cuvinte: *«Corpul acestui martir, din cauza răutăţei păgânilor, a fost aşezat în apropiere, încungiurat cu lumânări de ceară şi cu colori frumoase şi făcându-se rugăciuni şi mare pregătire, a fost înmormântat noaptea»* [3]). Iar din epistola lui Corneliu episcopul Romei scrisă pe la anul 250 către episcopul Fabiu al Antiohiei, aflăm între clericii inferiori şi pe **acoluţi**, cari între alte atribuţiuni, aveau şi pe aceea de a aprinde lumânările în Biserică. In scopul acesta li se da de către arhidiacon un sfeşnic în mână, atunci când intrau în serviciu, ca simbol

1) Bähr, Symbolik d. mos. Kultus, 2 Aufl. Bd. I S. 550. Thalhofer, Liturg. op. cit. S. 667. Martigny, Diction. art. „Cierges“, p. 173.

2) Greppo, De la figure de la croix sur les monum. païens, p. 27.

3) Passio Cypriani: Eius corpus propter gentilium curiositatem in proximo positus est, **cum cereis...** cum voto et triumpho magno... et scolacibus... (et noctu sepultum esse).

al încatoririlor acolutice [1]). Mai târziu clericii răsăriteni numărară ntre ei și pe **„lampadarii"** (λαμπαδάριοι) cari se îndeletniceau între altele și cu aprinderea luminelor în casa Domnului.

O particularitate ispaniolă o cetim în canonul 34 al sinodului din Elvira ținut în Ispania la anul 305, prin care se opresc pioșii de a aprinde ziua în cimitire lumânări de **ceară** [2]).

Grigorie de Nisa arătând solemnitatea înmormântărei sorei sale Macrina, se rostește în acest chip: *«Pe o parte și pe alta, mergea înaintea noastră în ordine obișnuită nu puțină mulțime de diaconi și clerici mai mici, cari purtau în mâni făclii de ceară* [3]). Tot așà și Ioan Hrisostom explicând semnificațiunea simbolică a lumânărilor de ceară, ce se duc înaintea solemnităților funebre, se întreabă astfel: *«Spune-mi mie, ce însemnează luminele cele strălucitoare? Oare nu ducem cu ele în triumf la locașul de veci pe cei încetați din viață, ca pe niște atleți la locul de încoronare?»* [4]).

Dar și canoanele apostolice vorbesc îndestul despre lumânările de ceară, untul de lemn pentru candele și întrebuințarea lor în cult. Așà *canonul 3 apostolic,* orânduește ca la altar să se aducă ca ofrande spice noui de grâu, struguri, *unt de lemn pentru candele și tămâe la timpul aducerei înainte.* Iar canonul 71 apostolic afurisește pe *«creștinul ce ar aduce unt de lemn sau lumânări de ceară în sinagoga Iudeilor și la templele păgânilor în sărbătorile lor».* De asemenea și canonul 72 apostolic afurisește pe clericii sau laicii cari răpesc ceară ori unt de lemn din Biserică [5]).

La scriitorii **apuseni** încă găsim dovezi despre luminele folosite în cult și în diferitele acte și ceremonii bisericești, de fire îmbucurătoare sau întristătoare. Între aceștia citâm pe Lactanțiu (Instit. lib. VI, c. 2) care vorbește de luminatul caselor Domnului; pe Paulin de Nola (Nat. n. 3) admiratorul efectului luminelor din Biserică în timpul privigherilor de noaptea; pe Ieronim (adv. Vigilantium c. 7) care ne spune că creștinii purtau înaintea relicviilor martirice lumânări de ceară, și aprindeau luminele (luminaria) la cetirea evangeliei; pe Grigorie cel Mare (lib. II, epist. 33 in fine), ca unul ce erà mulțumit de mulțimea luminilor de la Paști, ș. m. d.

3. Dar lumina în Biserică fiind privită ca *jertfă* și *simbol,* nu s'a produs de la începutul creștinismului și până azi, de cât din *unt de lemn* scos din masline, și din *ceara albinelor,* extrasă

1) Conf. Euseb. Hist. eccles. lib VI, c. 43. Asem. Concil. Carth. IV c. V: Acoluthus quum ordinatur... ab arhidiacono accipiat ceroferarium cum cereo, etc.

2) Can. 34 sin. Illiberitanum: *Cereos per diem placuit in cœmeterio non incendi.*

3) Nyssenus, Vitæ Macrinæ: Προηγεῖτο δὲ καθ'ἑκάτερον μέρος διακόνων δὲ καὶ ὑπηρετῶν οὐκ ὀλίγον πλῆθος... ἐκ κλήρου λαμπάδες ἔχοντες πάντες.

4) Hrisost. Homil. IV in Hebr: Εἰπὲ γάρ μοι, τί βούλονται αἱ λαμπάδες αἱ φαιδραί; οὐχ ὡς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπομεν; κ. τ. λ.

5) Canonul 72 apostolic: *„Dacă vre-un cleric ori mirean, ar lua din*

din nectarul florilor mirositoare, pentru că aceste insecte au fost crezute în toate timpurile ca *simbol al curăţeniei* nepătate; iar untul de lemn a fost privit ca *simbol al vindecărei* şi al îndestulărei [1]). Numai creştinii cari s'au abătut de la tradiţiunile apostolice cum sunt *romano-catolicii* şi *protestanţii*, nu fac deosebire între lumânările de ceară şi cele produse din grăsimi animalice (stearină, στέαρ, grăsime animalică), şi aşà ard în cultul lor lumânări de ambele feluri [2]) şi chiar gaz ori alte soiuri de substanţe; dar acestea nu sunt jertfe şi simbole bisericeşti. Acum s'a introdus şi **lumina electrică** în multe Biserici apusene [3]).

Lumina în însemnătatea ei simbolică, exprimă veselia, bucuria, perfecţiunea, *lumina divină*, după cum zice Psalmul 35, 10: *«La tine, Doamne, este isvorul vieţei, şi întru lumina ta vom vedea lumină»* [4]). Iisus Hristos adesea ori se numeşte pe sine lumină a lumei când arată omenirei ce trebue să facă pentru a se mântui [5]).

Lumânările se aşează în Biserică în sfeşnice de aur, argint, lemn, aramă, piatră, pământ ars şi alte diferite materialuri [6]);

---

sfânta Biserică ceară sau unt de lemn, să se afurisească, şi pe lângă ce au luat încincit să adaoge".

Apoi canonul 8 al sf. Grigorie de Nisa, iată ce zice: *„Ierosilia* (furarea de cele sfinte) întru scriptura cea din început (V. T.), întru nimic mai uşoară s'a socotit, de cât osândirea uciderei... Şi cel ce lua cele afierosite lui Dumnezeu, suferea pedeapsa cea prin uciderea cu pietre. Iar în bisericeasca obicinuire... mai uşoară să se socotească".

Codul penal român, prin art. 310 pedepseşte cu închisoare de la 3 până la 5 ani pe furătorul de cele sfinte.

1) Canonul 3 apostolic, cum am văzut, învaţă a nu se aduce în altar de cât *unt de lemn* pentru candele şi *tămâe*.

Miere şi lapte, cum aduceau africanii vechi, la jertfelnice, nu se îngăduc de canonul 57 al sinod. VI ecumenic.

2) Thalhofer, Hand. d Kathol. Liturgik, I B. S. 679: Es macht für liturgische Zwecke keinen Unterschied, ob eine Kerze ohne jeglichen Wachsbestandtheil, also z. B. reine Stearinkerze, oder ob sie, theilweise aus Wachs ist.

În vara anului 1907, am văzut cu mâhnire lumânări de stearină şi în policandrele Bisericilor româneşti ortodoxe din Răşinari—Transilvania. (Autorul).

3) Bisericile ruseşti, *sfânta „Sofia"* şi *„Vladimir"* din Kiev, Biserica *„Hristos Mântuitorul"* din Moscva, catedralele *„Schimbarea la faţă"* şi *„Ismailov"* din Petersburg, încă sunt luminate cu **electricitate**. Tot aşà şi catedrala românească din Sibiu. Aceasta însă **nu este după ritul ortodox**, şi nu este o jertfă, de şi unii din **rătăcire** luptă pentru introducerea luminei electrice în casa lui Dumnezeu. (Autorul).

4) Conf. Simeon Tesalon. ed. 1865, Bucureşti, p. 254.

5) Ioan, 12, 46. Asem. Ioan, 3, 19—21.

Sfântul sinod al Bisericei române din Bucureşti, în repetite rânduri începând de la 1873 încoace, a căutat să scoată din Biserică lumânările falsificate, ca fiind necanonice şi periculoase sănătăţei; iar în anul 1906 s'a întocmit şi o lege în această privinţă. Cu părere de rău însă vedem că ceara nu se mai face la noi în România de cât prea puţină şi de aceea se importă până la 100.000 chilograme pe an. Vezi, Înaintarea şi răspândirea ştiinţelor, Bucureşti, 1908, p. 1161.

6) Sâmbătă 23 August, anul 1903, vizitând mânăstirea „Neamţul" am văzut aci un sfeşnic mare de peatră şi altul de pământ ars, cari se întrebuinţaseră în Biserică oare când; iar acum se păstrau numai ca vechituri scumpe. (Autorul).

iar sfeșnicele după numărul luminilor, au și ele semnificațiunea lor simbolică.

a) Sfeșnicul (λύχνος) cu o lumânare (πριμικήριος) însemnează unitatea treimei [1]).

b) Cel cu două lumânări (δικήριος), arată două naturi ale lui Hristos [2]).

c) Sfeșnicul cu trei lumânări (τρικήριος) închipuește cele trei fețe ale Dumnezeirei [3]).

d) Cel cu 7 lumânări, simbolisează cele 7 daruri ale sfântului Spirit [4]).

e) Sfeșnicul cu 12 lumânări însemnează ceata sfinților apostoli [5]).

Sfeșnicele cu câte o lumânare se așează pe sfânta proscomidie; cu una, două, trei și mai multe lumânări se așează pe sfânta masă. Tot așa și celelalte sfeșnice, cu una, două, ori mai multe lumânări stau pe la icoane. Dar sfeșnicele sunt făcute și ele în chipuri simbolice, s. e.: în formă de columnă de foc, arbore, rug de foc, căruța cu care s'a suit sfântul Ilie la cer, etc.

Unul din sfeșnicele cele mari din Biserică pentru ținerea lumânărilor.

Cupola Bisericei este luminată cu un cerc de lumini (χόρος) sau policandru (πολυκάνδυλον [6]).

Orânduirile bisericești cer ca la plinirea sfintei liturgii să ardă pe sfânta masă trei, ori patru lumânări de ceară curată; iar la proscomidie fiind pe ea sfintele daruri, o lumânare; înaintea icoanelor cel puțin două. În împrejurări de mare lipsă și prigoniri, să fie în Biserică cel puțin două lumânări sau chiar **una**; iar fără nici o lumânare, nu e îngăduit a se plini sfânta liturgie [7]). În timpuri bune și îmbelșugate însă, și jertfele de ceară și unt de lemn să fie aduse cu prisosință în casa lui Dumnezeu, Dătătorul bunătăților. Atunci deci, în Biserică se cuvine a fi multe lumânări și candele aprinse, și așa lumina să strălucească cu îndestulare.

1) Thalhofer, Liturg. op. cit., p. 683.—Goar, Evcholog., p. 24, n. 23.—Conf. Simeon Tesal., pag. 125, cap. 140.
2) Thalhofer, op. cit., p. 683.
3) Thalhofer, op. cit., p. 683.—Conf. Simeon Tesal., p. 125, cap. 140.
4) Thalhofer, op. cit., p. 683.—Conf. Simeon Tesal., p. 125, cap. 140.
5) Thalhofer, op. cit., p. 683.—Conf. Simeon Tesal., p. 125, cap. 140.
6) Thalhofer, op. cit., p. 683.
7) Sinopsa Mitrop. Iacov, p. 14.— Conf. Dumnezeeştile Liturgii, Bucureşti, 1887, pag. 264.

Dar în Biserică se răspândește lumina și prin candele (κανδῆλαι, λαμπάδες) cu unt de lemn, mai ales când se fac servicii bisericești în timpul nopței. Lumina candelelor este dulce, lină, tainică și deșteaptă în sufletul nostru sentimentele pietăței. Lumina mistică influențează mai mult asupra sentimentelor omenești de cât lumina strălucitoare; de acea Bisericile vechi românești au ferestrele lor **mici** în afară, ca piosul să primească o lumină liniștită.

Candelele se așează în altar d'asupra scaunului înalt; în naos d'asupra ușei împărătești, înaintea rândului lui de icoane împărătești, în fața icoanelor diferite către cari poporul are mai multă pietate, și înaintea unora dintre icoanele din pronaos. Candelele se atârnă de lănțișoare de metal, ori ee se fixează în păreți. După învățătura lui Simeon Tesaloniceanul, lumina candelei și a lumânărilor, însemnează **lumina dumnezeească**, dacă este dată prin untul de lemn, semnul bucuriei și al vindecărei, și prin ceară icoana curățeniei.

Din toate acestea conchidem, că în Biserica noastră ortodoxă, nu se poate da lumina artificială în Biserică de cât din ceara albinelor și din untul de lemn din masline; iar alte materialuri sunt oprite de canoane și practica bisericească.

§ 60.

Tămâea (thus, Θυμίαμα).

Această substanță este însuși *sucul* sau *cleiul* (gumă-rășină) al unor arbori rășinoși din familia **„amyrideelor“** (un fel de ienuperi mari, *juniperus lycia sive thurifera)*, cari cresc în *India*, *Arabia*, *Egipt* și *Etiopia*. Sucul acestor arbori, se încheagă venind în contact cu aerul, tot așa ca și rășina brazilor noștri de pe munții Carpați. Gustul tămâei este amărăcios, cu miros puternic la încălzire, balsamic, rășinos și mai pronunțat prin arderea pe cărbuni aprinși.

1. **Tămâea** (thus ori tus sau olibanum, θυμίαμα, λίβανος) se prepară în cantități mari în *India, Arabia, Egipt* și *Etiopia ;* iar de acolo se vinde în negoț pentru medicamente și *tămâerea templelor, pagodelor și Bisericilor* crestine. Substanța aceasta odoriferă are mai multe forme și colori: cea din Arabia, Egipt și Etiopia este de o coloare puțin cam gălbue și în formă de lacrămi; însă cea din India, superioară în calitate celei d'întâiu, este de culoare galbenă și de forma lacrămilor voluminoase [1]).

Smirna (σμύρνης) este *rășina* ce o dă *Decandrul*, un arbore din familia **„styraceelor“**, care creste in regatul *Siam* și în insulele din împrejurimile Indiei orientale. Rășina aceasta se scurge spontaneu prin mijlocul crestăturilor făcute în trunchiul arbo-

1) Conf. M. N. Bouillet, Diction. universel des sciences, des lettres IX ed. Paris, 1870, art. „encens“, pag. 577. Asem. Pharmacopea Română, București, 1862, p. 124.

rului şi apoi să întăreşte venind în contact cu aerul, tot aşă ca şi tămâea.

Smirna se aduce la noi în turte sau bucăţi de forme şi grosimi diferite. Ea este o substanţă galbenă-cafenie, tare, răşinoasă, cu un miros plăcut şi de un gust la început dulce, în urmă balsamic, înţepător. Acea smirnă e mai bună care conţine bucăţi transparente şi albe pentru care cauză se chiamă atunci **„smirna amigdaloida“**. Smirna făcută praf sau grăunţe mici se întrebuinţează în farmacie; iar pusă pe cărbuni aprinşi, dă un miros foarte plăcut; de aceea se şi întrebuinţează în *tămâerea Bisericilor* şi locuinţelor casnice[1]).

Smirna se aducea în vechime ca daruri preţioase, împăraţilor, regilor şi puternicilor lumei. Cei trei magi de la răsărit, venind să se închine lui Hristos când s'a născut, 'i au adus lui daruri, *aur, tămâe* şi *smirnă* [2]).

Mira (myrrha, μύῤῥα) este *sucul* gumi-răşinos asudat din trunchiul arborelui *Balsamodendron*, ori *myrrha*, familia **„amyrideelor“**, şi venind în contact cu aerul se întăreşte[3]). La noi mira se aduce din Arabia fericită şi Etiopia — unde creşte arborele ei, — în bucăţi sau grăunţe de o mărime variabilă, la pipăit cam unsuroasă, fragilă, fără luciu, de un miros plăcut, aromatic, balsamic şi de un gust amar. Substanţa aceasta adusă în bucăţi negrişoare şi de un gust iute, nu este de bună calitate[4]). Să nu se confunde tămâea cu smirna ori cu mira, căci ele sunt trei substanţe *deosebite* şi numai cele două d'întâiu se folosesc *în tămâerea locaşurilor religioase*; iar mira se întrebuinţează în farmacie şi la îmbălsămarea corpurilor. Poetul ispaniol Prudenţiu, la începutul secolului V, ne spune că pe timpul său mira Sabeilor (un trib din Arabia) se folosea în ungerea corpurilor înainte de îngropare[5]). Tot aceasta ne afirmă şi contemporanul său Rufin al Aquileei, arătând că *«Mira este mai mult de un gust amar; cu ea să unge corpul mortului ca să nu putrezească şi să depărteze viermii»* [6]).

2. Acum să venim iarăşi la tămâea ce ne preocupă mai mult de cât smirna şi mira, întru cât tămâea a fost mai mult cunoscută popoarelor vechi; ea a fost adusă în toate timpurile ca ofrandă la temple şi tot ea e considerată *în creştinism ca*

---

1) Pharmacopea Română, Bucureşti, 1862, p. 28.

2) Mat. 2, 11.: χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν.

3) Virgiliu, Ovidiu şi Pliniu, vorbesc de *myrrha* (μύῤῥα) ca de un parfum ori răşină scoasă din arborul „myrrha“.

Iar în cartea întitulată „Rânduealа la prepararea, fierberea şi sfinţirea mirului“, Bucureşti, 1882 pag. 4 n. 5, sub numirea de „smirnă“ (σμύρνης) se înţelege şi „myrrha“.

4) Pharmacopea Română, op. cit., p. 119.

5) Prudentius, Cathemerin. hymn. De exsequiis defunctorum.

6) Rufinus Aquil. apud. I. Louzon. De pollinct. et balsamat. ap. vet. c. X: Myrrha est species valde amara, de qua ungitur corpus mortui, ut non putrescat, et pellit vermes.

un prinos sfânt, al cărui fum însoţeşte toate actele cultului săvârşite de ministrul altarului. Tămâea o găsim încă din vechimea cea mai adâncă în tămâerea templelor păgâne, ca astfel să dispară mirosul cel greu ce se răspândea din arderea pe altar a animalelor sacrificate de preoţi zeilor. După inscripţiile şi figurile gravate pe monumentele din vechea Teba (în Egipt), ştim că **Ker-heb**-*ul* adică preotul şi **Solem**-*ul* sau ajutorul său aveau de îndeplinit nişte ritualuri foarte complicate la înmormântarea vre-unui Egiptean. De două ori *tămâea Kher-heb*-ul mumia până ce o acoperea de un nour gros de fum. Urmau apoi sacrificii de boi, gazele şi gâşte, pentru curăţenia mortului. Preficele boceau pe mort. Se făceau apoi de *Kher-heb*, rugăciuni, vrăjitorii, ş. a.; apoi mumia se aşeza pentru vecie în mormânt.

La Evrei s'a întrebuinţat tămâea (לְבוֹנָה ori קְטֹרֶת) în mare cantitate; cu deosebire când ei căzură la închinare de idoli, înălţară acestora altare pentru arderea tămâei ca sacrificiu, nu numai pe munţi, coline şi în păduri [1]), dar şi pe căile publice, la răspântiile drumurilor, în colţul stradelor oraşului [2]) şi chiar în templul din Ierusalim [3]). Dar Evreii şi când nu au fost idololatrii au aprins multă tămâe pe altarul (מִזְבֵּחַ, mizbeah) anume făcut în «Sfânta» şi chiar odată pe an în «Sfânta sfintelor» [4]).

Pe altarul ebraic al tămâerei, ardea nu numai tămâe curată adusă de Evrei din Arabia [5]), dar aceasta se amesteca adesea ori în timpurile străvechi, încă cu 4 ingrediente: stacte (נָטָף), onix (שְׁחֵלֶת, smaragd), galbanum (חֶלְבְּנָה) şi aromate (סַמִּים [6]). Toate acestea în cantităţi egale se amestecau cu tămâe şi sare, apoi prefăcute în praf se puneau pe cărbunii aprinşi de pe altar, seara şi dimineaţa [7]). Tradiţia judaică arată că pe lângă acestea, se ardeau pe altar încă 7 ingrediente: *mirrha, cassia, narden, safran, costus, cinamon* şi *ţimtrinde* [8]). Dar profetul Malahia prezice că în timpurile mesianice se va aprinde tămâe «de la răsăritul soarelui şi până la apusul său» şi se va aduce atunci adevăratul sacrificiu (מִנְחָה [9]).

1) I Reg. 13,1; II Cron. 28,24 seqq.; Ezech. 6,13.
2) I Macab. 1,58; II 2,15.
3) Ezech. 8,10. — Asem. Isidor de Onciul, Archeologia biblică, Cernăuţi, 1884, p. 415.
4) Conf. Isidor de Onciul, Archeol. bibl., pg. 402, 413 şi 416. — Asem. Exod. 30,1. — Lev. 16,18. — Profetul David în psalm. 140 (141) se exprimă astfel la versetul 2: „*Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâea* (קְטֹרֶת) *înaintea ta*" (Iehova).
5) Ierem. 6,20. — Isaia 60,6.
6) Exod. 30,34.
7) Ibidem.
8) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 684—685.
9 Malach. 1, 11: כִּי מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ וְעַד־מְבוֹאוֹ גָּדוֹל שְׁמִי

La Greci și la Romani eră în curtea templelor câte un altar (alta, ara; βωμός, θυσιαστήριον) pentru sacrificarea animalelor; afară de acesta se mai afla și în casa templelor adică în **Cella** lângă statua zeului câte un altar mai mic (arula, foculus, ἐσχάρα), pentru a aprinde d'asupra lui tămâe și miroase plăcute idolilor, cărora se rugau păgânii în nourul acesta de fumegațiune [1]). Despre aceste altare se vorbește în istoria persecuțiunilor creștine, că mulți dintre urmașii lui Hristos înspăimântați de chinurile cele amarnice pornite din partea tiranilor păgâni, intrau în Cella și aprindeau tămâe pe altar, și de aceea acești creștini fură numiți de părinții bisericești *tămâetori* (thurificati) și condamnați pentru această faptă păgânească [2]); iar acei creștini cari de frica chinurilor aduceau sacrificii pe altarele din curtea templelor, se chemau *sacrificatori* (sacrificati), și erau de asemenea condamnați de Biserica creștină [3]). Atât tămâetorii cât și sacrificatorii săvârșau aceste fapte ca să placă păgânilor și să nu mai fie munciți.

Virgilu, Horațiu, Pliniu, vorbesc adesea ori de tămâe și întrebuințarea ei la Romani; iar **Erodot** zice că pentru înbălsămarea trupurilor omenești se întrebuința la Egipteni, sare, smirnă, casia, și alte mirodenii, exceptându-se tămâea [4]). Grecii însă prin cuvântul θυμίαμα înțelegeau nu numai «tămâea» dar adesea ori și alte miroase plăcute.

3. Apostolul Pavel inspirat de multe ori de la tămâerile ebraice, le presară figurativ în epistolele sale, cu diferite înțelesuri, și scoate de aci multe idei mari. Așă, vorbind acest propoveduitor al evangeliei de mântuirea omului prin Iisus Hristos, zice că Mântuitorul s'a dat pe sine sacrificiu lui Dumnezeu pentru noi *«spre miros de bună mireasmă»* [5]). În alt loc același apostol zice că diregătoria apostolică este un prinos de *«bună mireasmă»* adus lui Dumnezeu pentru cei ce se mântuesc [6]); iar ofrandele ce i s'au trimis apostolului de către Filipeni, le aseamănă tot cu un *«miros de bună mireasmă»* [7]). După cum vedem apostolul Pavel de cele mai multe ori aseamănă actele mari de la urzirea Bisericei cu miresmele și tămâerile de pe altar plăcute lui Dumnezeu. Dar și în Apocalipsă (8, 3—6) găsim întrebuințat cuvântul tămâe (θυμιάματα), tămâetoare (λιβανωτὸν), altar (θυσιαστήριον), și cetim acolo că un înger sta la altar având

1) Bötticher, Tektonik der Hellenen. S. 274.
2) Cyprian. Epist. XV ad cler. Roman.
3) Cyprian. De lapsis. Conf. Concil. Ancyr. c. IV, VII, VIII, IX. — Concil. Nicæn. c. XI. — Concil. Arelat. II, c. X. — Concil. Illiberritanum c. I, II. — Cyprian. Epist. LII.
4) Herodot. Historia, lib. II, cap. LXXXVI: Πλὴν λιβανωτοῦ.
5) Efes. 5, 2: Καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ὑμᾶς καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ θεῷ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.
6) II Corint. 2, 15: Ὅτι (noi apostolii) Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ.
7) Filip. 4, 18: Πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας.

tămâetoare de aur și i s'a dat tămâe multă ca să o aducă cu rugăciunile tuturor sfinților pe altarul cel de aur [1]).

De oare ce miresmele și tămâerile sunt des numite în Noul Testament în semnificațiune mistică, arătându-se că ele sunt un sacrificiu plăcut lui Dumnezeu dacă sunt însoțite de rugăciuni și inimă curată, cum cetim aceasta în evangelia lui Luca (1,10), de aceea se crede că tămâerea sfintelor locașuri e introdusă de **timpuriu** în creștinism. Unii dintre teologii apuseni sunt de părere că tămâerea se află în Biserică chiar din timpul apostolilor de și nu găsim pentru aceasta temeiuri pozitive.

Iustin Martirul viețuitor în secolul II, pare a spune (Dialog. 28. 29. 41), că pe timpul său sacrificiul euharistic erà însoțit de tămâieri cu *bune miresme*. Mai lămurit vorbește *Clement de Alexandria* (Pædag. II, 8) de tămâe, aducând aminte de profeția lui Malachia (1,11) ce stă în legătură cu *tămâerea* și sacrificiul din timpul mesianic. *Tertulian* arată (De idololatria cap. XI), că tămâea e folositoare oamenilor în aromele medicinale; dar creștinilor mai este trebuincioasă și la mângâerea (ungerea) îngropărei (ad solatia sepulturæ). Iar în scrierea sa *«Apologeticum»* (c. 42), Tertulian spune că creștinii întrebuințează tămâe în mare cantitate, dar nu ca păgânii cari afumă pe zeii lor, ci creștinii o folosesc pentru îngroparea morților (christianis sepeliendis). Iată acum și cuvintele acestui mare apologet: *«Tămâe cumpărăm nu puțină. Dacă Arabii se plâng că nu le cumpărăm tămâe*, zice Tertulian senatului roman, *Sabeii știu că cele mai multe și scumpe din mărfurile lor* (tămâe sabeică și alte aromate), *se întrebuințează mai mult pentru îngroparea creștinilor, de cât pentru afumarea zeilor»* [2]).

Dar tămâea se întrebuința la vechii creștini și ca miros plăcut și *desinfectant*. Așà, la Tertulian (De coron. milit. c. 10) găsim aceste cuvinte: *«Dacă mă vatămă undeva vr'un miros neplăcut, aprind ceva arabic»* (tămâe [3]).

4. Origen se deplânge că între creștini se află persoane bisericești (Diaconi și Preoți) cari stau împrejurul altarului amețiți de păcatul mândriei, așà că cu chipul acesta jertfelnicul răspândește acest miros urât al mândriei, în loc ca **„altarul să răspândească mirosul plăcut al tămâei“**. Cu toate acestea nu știm dacă Origen vorbește aci de tămâerea creștină, sau dacă

1) Apocal. 8, 3: Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθεν καὶ ἐστάθη ἐπὶ τοῦ θυσιαστήριον ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλά... κ. τ. λ.

2) Tertull. Apologeticus, cap. XLII: „Thura plane non emimus. Si Arabiæ queruntur, scient Sabaei plurimis et carioris suas merces christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis“.

În interpretarea acestui text al lui Tertulian, învățații nu se unesc între ei. Unii cred că creștinii *se îmbălsămau* întrebuințând și tămâe între alte ingrediente. Alții sunt de părere că la îngroparea creștinilor se aprindea multă tămâe ca simbol al rugăciunei și al *mângăerei* sau ușurărei celui repauzat (ad solatia sepulturæ), cum cetim în scrierea lui Tertulian „De idololatria“, cap. 11.

3) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 688.

el se îndreptează simbolic la tămâerea de odinioară a Vechiului Testament. Așà că un text lămurit nu găsim la acest mare scriitor bisericesc, despre întrebuințarea tămâei la altarul Bisericei creștine, în timpul pe când trăea el[1]). Iar africanul *Arnobiu din Sica*, pe la începutul secolului IV-lea compunând scrierea sa în 7 cărți în contra păgânilor întitulată «Adversus nationes» sau și «Disputationes adversus gentes», în cartea VII, 26—27, combate fumegațiunile de tămâe din cultul păgân, probabil că el nu cunoștea nici un fel de tămâere în Biserica creștină [2]). Tot așà și liturgia din Constituțiunile apostolice (cartea VIII cap. 6—15), nu conține nici un cuvânt despre tămâerea Bisericilor [3]). Acestea toate făcură pe mulți învățați *să se îndoească* de existența tămâerilor la sacrificiul euharistic în cele d'întâiu trei secole, mai ales că texte precise în această privință nu aflăm, ci scriitorii vechi întrebuințează numai numirea de «tămâe» cu alte întrebuințări de cât în aprinderea ei la serviciul divin[4]). Cu toate acestea nu putem admite că creștinii primi cari au primit unele formule și obiceiuri din cultul Vechiului Testament, să nu primească și tămâerea ebraică, cea mai expresivă simbolizare a rugăciunei și sacrificiului[5]), mai ales că și Ipolit episcopul Portului Roman de la gurile Tibrului († 235), în scrierea sa «De consummatione mundi» (cap. XXXIV) zice că *«Bisericile plâng cu multe lacrimi, fiind că nu li se mai aduc nici jertfe nici tămâeri»* [6]). Prin urmare Ipolit vorbește ca de un obiceiu înrădăcinat între creștini, de a aduce tămâea în casa Domnului între celelalte ofrande.

5. Abia din secolul IV încoace găsim *texte precise* despre tămâerile liturgice și religioase în Biserica creștină. Așà canonul III-lea apostolic scris în finele secolului III ori începutul secolului IV-lea, poruncește a se aduce în Biserică între alte daruri și tămâe (θυμίαμα, thymiama id est incensum [7]). În liturgia sfântului *Iacov* și în aceea atribuită lui *Marcu*, găsim de mai multe ori orânduirea de a se tămâea sacrificiul euharistic, cum și rugăciunile tămâerei [8]). Tot așà și liturgiile sfinților *Vasilie* și *Hrisostom* amintesc adesea ori de tămâere. În «Hierarhia ecclesiastica» a lui Dionisie Areopagitul (III, 2,3; IV, 3,3), găsim tămâerea nu numai la sfințirea sacrificiului euharistic, dar și la sfințirea untului de lemn. Iar Efrem Sirul († 379) orându-

---

1) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 687.
2) Ibidem S. 688.
3) Ibidem S. 688.
4) Ibidem S. 688. Conf. Eusev. Popovici, Istoria Bisericească, op. cit., vol. I, pag. 351.
5) Thalhofer, op. c., p. 687.
6) Hippol. De consummatione mundi XXXIV: Lugebunt sane ecclesiæ luctu magno, quoniam nec oblatio, nec thymiama offertur.
7) Cuvintele canonului sună astfel: *„Dar să nu fie ertat a se aduce alt ceva în altar, de cât unt de lemn la candelă și tămâe la vremea aducerei înainte“.*
8) Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 89, n. III și pag. 144, n. VI.

eşte în Testamentul său această măsură: «*Ardeţi tămâe* (thura) *la altar*, zice el; *iar mie faceţi-mi îngroparea cu rugăciuni; daţi tămâeri lui Dumnezeu; însă mie daţi-mi rugăciuni din psalmi*»[1]). De aci vedem că pe timpul lui Efrem eră întrodusă tămâerea în cult nu numai ca parte simbolică, dar şi ca ofrandă.

Între părinţii şi scriitorii Bisericei vechi apusene încă se află mulţi cari se ocupă de tămâerea casei Domnului. Dintre aceştia amintim pe Ambrosie al Mediolanului, la care găsim aceste cuvinte: «*Dea Dumnezeu, ca atunci când tămâem altarele şi aducem sacrificiul euharistic, să fie de faţă îngerul Domnului*»[2]). Iar în întocmirile vechi ale cultului apusean, e prevăzut **Sacristanul** (Sacrista, paraclisier) pentru aprinderea tămâei (Ordo II, 4).

Cădelniţa pentru tămâerea Bisericei, poporului şi a lucrurilor binecuvântate.

La sinodul din Halcedon s'a făcut plângere înaintea adunărei părinţilor, că *Dioscur* al Alexandriei, întrebuinţase rău bunurile pe cari o pioasă le lăsase pentru săraci, şi la înmormântarea ei, Dioscur n'a întrebuinţat tămâea când a adus sacrificiu pentru sufletul pioasei[3]).

Dar tămâerea nu eră folosită numai în actele liturgice, ci episcopul Ciril al Alexandriei o întrebuinţa la ori ce act bisericesc s. e. la *procesiuni, înmormântări* ş. a[4]). După condamnarea lui Nestorie la sinodul al III-lea ecumenic ţinut în Efes la anul 431, poporul din acest oraş a însoţit pe părinţii sinodului până la locuinţele lor cu *făclii aprinse;* iar femeile aprindeau *tămâe* în calea lor[5]). În secolul VI *Hosroe* (în limba persană Khosru) regele Perşilor, dărui Bisericei sfântului Sergie din Ierusalim între alte ofrande şi un *tămâear* (cădelniţă) de mare preţ[6]).

În vechiul creştinism obligaţiunea de a tămâea o aveau diaconii, şi de aceea arhidiaconul Ştefan e zugrăvit cu un tămâear în mână; dar în unele părţi tămâeau şi diaconesele[7]). Chiar şi în mânăstirile **româneşti** de maici, la sărbători şi solemnităţi mari, se obişnueşte a purta **căţui** (κατζίον—tămâetoare mică) cu

1) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 688.—Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét. art „encens", pag. 273.
2) Ambros., Comment. in Lucam c. I: „Utinam nobis quoque adolentibus (adoleo, a tămâea) altaria et sacrificium deferentibus assistat angelus".
3) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „encens", pag. 274.
4) Ibidem
5) Ibidem
6) Ibidem
7) Ibidem

tămâe aprinsă unele dintre monahine, și a tămâea naosul Bisericei în timpul liturgiei, fiind îmbrăcate cu mantie neagră.

6 Tămâea are două înțelesuri de căpetenie: unul prin care se exprimă **respectul**, iar altul însemnează **harul sfântului Spirit**. Când se tămâie persoanele ori icoanele însemnează veneratiune, respect; însă când se tămâe lucrurile asupra cărora se invoacă binecuvântarea divină, atunci însemnează revărsarea harului sfântului Spirit. Pe lângă aceste semnificațiuni simbolice, tămâea mai este și un prinos adus la sfântul altar.

În timpul liturgiei sunt trei tămâieri principale: tămâerea ce se face la începutul sfintei liturgii când se pregătesc elementele pentru sfânta euharistie, și însemnează atunci întunerecul ce s'a făcut peste tot pământul în timpul răstignirei Domnului [1]); cea de a două este în timpul cetirei epistolelor apostolice, arătându-se cu aceasta mireasma cunoștinței lui Hristos, în tot locul unde au predicat apostolii [2]); în fine a treea tămâere se face în timpul Heruvicului și închipuește nourii în cari va veni Fiul omenesc după cum el însuși zice: *«Vor vedea pe Fiul omului venind în nouri cu putere și cu mărire mare»* [3]).

Tămâea este atât de mult întrebuințată în cult, în cât nici un act liturgic ori bisericesc nu se face fără tămâere. De și câte odată amestecăm tămâea și cu alte ingrediente aromatice, totuși acestea să fie în mică cantitate, ca să nu se răpească figuratiunea ofrandei adusă prin tămâe înaintea lui Dumnezeu.

În Biserica latină tămâea de multe ori se preface în praf și se amestecă cu alte aromate ca d. e.: storax, mosc, ambră, ș. a., și așa punându-se în tămâear pe cărbuni aprinși, fumul acesta răspândește un miros plăcut [4]).

Luter în *«Formula Missæ»* cu ritualul său euharistic, a lăsat libertate pastorilor săi de a întrebuința ori nu, tămâerea în cultul protestant. Dar către finele secolului XVII se iviră între credincioșii protestanți unii cari la diferite ocaziuni s. e. în noaptea Nașterei Domnului, mergeau la Biserică cu vase pline de cărbuni și tămâe, în cât Biserica se umplea de nourul fumului eșit din tămâe [5]).

1) Marc. 15, 33.
2) II Cor. 2, 14.
3) Luca 21, 27.
4) In orient principii și demnitarii statelor, aprind tămâe cu îndestulare în locuințele lor. Dar din tămâe să fac și niște pastile zise „ale seraiului" în formă de con, cari ard și răspândesc un miros foarte plăcut în locuințele casnice.
5) Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturgicus eccles. lutheranæ, Lipsiæ 1848 Tomus III, S. 24: „Bey uns in Ober-Sachsen ist diese Gewohnheit abgekommen, daß man also nicht mehr in der Christ-Nacht die Kirchen mit angezündeten Lichtern durchleuchtet... In der Stadt Zeitz... gieng man in der Christ-Nacht früh um 3 Uhr in die Kirche zur Metten, da war bey dem Altar und auf dem großen Kronen-Leuchter alles voll Lichter, ein jeder, der in die Kirche gieng, hatte auch ein Wachs-Licht, da denn ein paar Weihnacht-Lieder gesungen.... und der Segen gesprochen ward. In der Stadt Anneberg war es eben also, da jederman mit einen Licht in die Kirche gieng, viele nahmen auch Raucher-Kerzen mit sich und zündeten sie an, ja ein Gefäß mit Kohlen nahmen viele mit sich

În timpul de faţă nu cunoaştem între protestanţi pe veri-unii cari se întrebuinţeze tămâerea [1]).

§ 61.

Veneraţiunea relicvielor.

Biserica ortodoxă înţelege în general prin relicvii (λείψανα r. λειπω, reliquiæ, resturi, moaşte), *tot ceea ce rămâne de la sfinţi după trecerea lor din această lume*, în viaţa eternă la locaşul fericirei. În sensul strâns al cuvântului se înţelege sub această numire, corpul întreg al sfântului, sau şi fie care parte a corpului, după cum se exprimă sf. Grigorie de Nazianz [2]). In înţelesul mai larg, se cheamă relicvii, veşmintele, pânzeturile şi alte obiecte purtate de sfinţi, sau cari au fost în atingere cu corpul şi osemintele lor. Dar apusenii mai dau relicvielor şi alte diferite numiri, după însemnătatea cu cari le preţuesc ei s. e. binefaceri [3]), binecuvântări, cenuşă [4]), jertfă, insignii [5]), scut de apărare, amaneturi [6]), daruri, ş. a.

Veneraţiunea relicvielor este întemeiată pe sfânta scriptură [7]), şi pe legea firească, de a păstra cu sfinţenie şi recunoştinţă tot ceea ce a rămas de la persoanele cari ne-au fost scumpe. Cu atât mai vârtos, creştinii au ţinut de o datorie sfântă, de a fi recunoscători acelora cari au pătimit pentru credinţa evangelică, şi a păstra resturi de la ei. Se poate zice că veneraţiunea relicvielor îşi are germenul în timpurile apostolice când Evreii au omorât cu pietre pe arhidiaconul Ştefan, *«iar bărbaţi pioşi l'au îngropat pe el, şi au făcut plângere mare pentru dânsul»* [8]).

a) Primii creştini plecând de la ideea că resturile sfinţilor sunt pentru cei ce le au, ocrotitoare în contra răului şi atrăgătoare la virtute, de aceea ei căutară a le dobândi cu ori ce preţ. În scopul acesta pioşii alergau cu pericolul vieţei lor în mijlocul amfiteatrelor şi arenelor, unde martirii îşi dau suflarea cea mai de pe urmă în lupta cu fiarele sălbatece, fiind astfel condamnaţi de păgâni; iar de aci pioşii ridicau *corpurile martirilor*, strângeau sângele lor cu buretele şi adunau cu îngrijire

---

streueten Räucher-Pulver drauff, davon denn ein rechter Nebel, in der Kirche entstand. Und das war nun eine große Freude und Herrlichkeit bei dem gemeinen Volk. Ob die Freude über der Geburt Christi im Herzen so groß gewesen, zweiffele ich fast".

1) Thalhofer, Liturgik I, B. S. 704.
2) Nazianz. Orat. I contr. Iulian.
3) Gregor. Magn. Epist. XXXIII, lib. 3.
4) Hieronym. Epist. LIII ad Repar.
5) Baron. Annales ann. 1008 n. 1.
6) Gregor. Turon. Hist. Franc. lib. IX, c. 40.
7) Deuter. 34, 6; ps. 138; Sirah. 46, 13—15; Fapt. Apost. 19, 11.
8) Fapt. Apost. 8, 2.

hainele și obiectele acestor viteji ai creștinismului. De multe ori creștinii cumpărau cu bani relicviele sfinte, și după ce le dobândeau prin vre-un mijloc oare care, le sărutau, le îmbrățișau cu pietate, le acopereau cu miresme, le învăleau în stofe scumpe și cu deosebire în purpură ori în dalmatică cu fire de aur; din aceste stofe s'au aflat destule resturi în catacombele și mormintele martirilor. După ce relicviele erau înfășurate astfel, le îngropau cu mare solemnitate, ori chiar tainic când persecuțiunile erau crâncene. Mormintele martirilor se transformau în sanctuare către cari creștinii aveau mare evlavie.

Unul din cele mai vechi exemple de această venerațiune, îl găsim în descrierea patimilor sfântului *Ignatie Teoforul* episcopul Antiohiei, martirizat la Roma în timpul lui Traian, luptându-se în amfiteatrul de acolo cu fiarele sălbatice. Creștinii adunară cu îngrijire relicviele lui Ignatie pentru a le da Bisericei antiohene. Eusebiu istoricul care ne arată acest fapt în Istoria sa bisericească [1]), ne mai spune că Biserica din Smirna scrise o epistolă către Biserica din Pont, prin care descrie amănunțit arderea de viu pe rug în orașul Smirna, a lui *Policarp* episcopul acestei cetăți (155–166), fiind că după mărturia aceluiași istoric, Policarp nu a voit să se închine statuei cezarului Antoniu Piul, și se lepede credința creștină [2]). Iată un fragment din textul acelei epistole: *«Sutașul... arse corpul lui Policarp, după obiceiu* (din ordinul lui Filip guvernatorul cetății); *iar noi* (pioșii) *adunarăm oasele lui ce ne erau mai scumpe de cât pietrele prețioase, și le inchiserăm cu evlavie într'un loc, unde Dumnezeu ne va hărăzi de a ne aduna cu bucurie pentru a sărbători ziua martirului său, spre a-i venera memoria și a îndemna și pe alții prin exemplul său, ca să urmeze virtutea sa»* [3]). De odată cu Policarp mai fură arși de vii **Mitrodor** preot al sectei lui Marcion și vestitul **Pioniu** [4]).

Din aceste exemple vedem câtă venerațiune se da de creștini relicvielor martirice, în timpurile prime ale Bisericei.

Adesea ori însă păgânii ardeau corpurile martirilor, iar cenușa o aruncau în vânt spre a nu fi adunată de creștini în scopul venerațiunei. Altă dată inimicii Bisericei aruncau corpurile eroilor credinței în valurile mărei, ca să se peardă cu aceasta ori ce urmă a lor. Însă în multe cazuri se furau de creștini corpurile martirilor de la locul supliciului, sau din cimitire și apoi se păstrau ca niște odoare scumpe.

Pentru adânca venerațiune păstrată relicvielor, creștinii zidiră de la Constantin cel Mare încoace, primele Biserici pe mor-

1) Euseb. Hist. eccles. lib. III, c. XXXVI.

2) Vezi cercetările mele asupra orașului *Smirna* și asupra frumoaselor insule *Cos* și *Rodos*, făcute la fața locului și publicate în revista *„Biserica ortodoxă Română“* din București, anul XXX (1907) n. 10, p. 1128–1147. (Autorul).

3) Euseb. Hist. eccles. lib. IV, c. 15.

4) Ibidem.

mintele martirilor; iar de aci, acele Biserici fură numite **martyria** (μαρτύρια [1]). Mai târziu se aduseră relicviele din mormintele unde se aflau şi se aşezară în Biserici anume zidite în oraşe; de aceea în sinaxariul Bisericei noastre cetim de multe ori amintiri de transportări relicvice. Iar sinodul cartaginean hotărî prin canonul 91, *ca nici o Biserică să nu se zidească fără ca să fie aşezate relicvii în sfânta masă.* Dar mai ales canonul 7 al sinodului al VII-lea ecumenic zice: *«Cel ce va sfinţi Biserici fără sfinte moaşte să se caterisească»*. Latinii însă obişnuesc a mai pune relicvii în cruci şi în icoanele zugrăvite pe păreţii Bisericilor [2]; adesea ori însă ei se coboară pe această treaptă şi în lucruri mărunte [3]). În timpurile mai târzii se aşezară relicviele în Biserici pentru a le săruta poporul. Corpurile martirilor în total sau în parte se păstrau ca şi azi, în sicrie de lemn, argint, aur şi alte materialuri scumpe.

b) Creştinii venerau nu numai corpurile martirilor, dar şi *obiectele* rămase de la ei, sau cari veniseră în atingere cu ei. Aşa, urmaşii pioşi ai evangeliei, păstrau cu sfinţenie obiectele cu cari fură torturaţi sfinţii şi *lanţurile* cu cari au fost ferecaţi. Unele din aceste lanţuri le aminteşte şi Biserica cu evlavie în sinaxariele ei ritualistice. Ambrosie al Mediolanului adunase nu numai sângele sfinţilor **Vital** şi **Agricola,** dar şi crucea şi cuele de la locul supliciului lor. Se păstrau de asemenea, untul de lemn ce ardea în candelele sfinţilor, cum şi veşmintele şi obiectele purtate de ei. Cu privire la acestea Ioan Hrisostom, în omilia VIII către poporul antiochean se rosteşte astfel: *«Cât este de mare virtutea sfinţilor; pentru aceea veneraţiunea creştinilor se îndreptează nu numai către corpul lor, ci şi către veşmintele lor»*. Nu cu puţină îngrijire se ţineau şi *sandalele* precum şi încingătorile sau *brâele* sfinţilor; de aceea şi Biserica aminteşte în sinaxariele ei, atât de unele *veşminte,* cum şi de unele *brâe* venerate de creştini. Acum înţelegem pentru ce Antonie cel Mare venera mantia lui Pavel Tibeul, şi se îmbrăca cu ea la serbători mari [4]).

Veşmintele, obiectele şi în deosebi corpurile martirilor, le ţineau creştinii cum le ţin şi în zilele noastre, ca vindecătoare de boale, ocrotitoare în contra răutăţilor, făcătoare de minuni, isvorâtoare de mir, ş. a.

Mai erau venerate, *casele, locurile* şi *peşterile* în cari vie-

---

1) Conf. Cyril. Ierusal. Catheches. XVI. — Socrat. Hist. eccles. lib. IV, c. XVIII.

2) Martigny, Diction. op. cit. art. „Reliques" p. 694.

3) Martigny, Diction. în art. „Reliques" din Dicţionarul său, susţine că într'un crucifix din Biserica sfântului Clement din Roma, se află un dinte al sfântului Iacov şi altul al sfântului Ignatie Teoforul; că în Biserica sfântului Petru din Roma se găsesc lanţurile cu cari au fost legaţi în acest oraş apostolii Petru şi Pavel; că în Ancona este o piatră din acelea cu cari au fost lapidat arhidiaconul Ştefan, ş. a.

4) Martigny, Diction. op. cit. art. „Reliques", p. 695.

luiseră sfinţii, şi cu deosebire locurile unde ei primiră cununa martirismului. Aci se ridicau Biserici, monumente religioase, cruci, etc. Între multe fapte de acest fel, ne aducem aminte de Eudoxia soţia lui Teodosie II, care zidi o Biserică pe locul unde fusese ucis cu pietre arhidiaconul Ştefan [1]).

Pentru aflarea adevărului, se făceau prin secolul VI şi **jurăminte** pe relicviele sfinţilor, cum se fac şi azi pe evangelie în multe părţi locuite de creştini. Cu toate acestea s'au făcut şi răutăţi de călugării vagabonzi cu vânzări de pretinse relicvii, cu obiecte despre cari se ziceau că sunt purtate de martiri, cu bucăţi de lemn, zise din crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul cu oase luate din cimitire şi vândute ca resturi de la anumiţi sfinţi, etc. [2]). Între alţi părinţi bisericeşti, Augustin vorbind de monahii vagabonzi din timpul său, zice că *«Mulţi ipocriţi sub haina monahilor se împrăştie pretutindenea cutreerând provinciile, nicăeri fiind trimişi, nicăeri statornici, nicăeri stând, nicăeri şezând. Alţii vând resturi de ale martirilor, ca şi cum ar fi ale martirilor»* [3]). Dar canoanele şi legile politice au luat măsuri în contra acestori vânzători, şi au pus capăt pe cât s'a putut acestor stări de lucruri. De aceea Teodosie cel Mare a promulgat această lege: *«Corpul omenesc să nu-l transporte nimeni in altă parte; nimeni să nu desmembreze pe martiri, nimeni să nu-i cumpere»* [4]).

Şi în **România** avem relicve aşezate în Bisericile mai însemnate ale ţărei d. e. ale sfinţilor: *Dimitrie Basarabov, Nicodim, Ioan cel Nou, Nifon, Serghie* şi *Vach*; apoi ale sfintelor: *Paraschiva, Filoftea* şi *Tatiana.* Aceste relicve au fie care îndeosebi şi zile anume de sărbătorire bisericească, când poporul vine cu mare evlavie să se închine lor şi să aducă prinoase.

---

1) Martigny, Diction., op. cit. art. „Reliques“, p. 695.
2) Eusev. Popovici, Ist. Bis. vol. I, p. 572.
3) Augustin. De opere monachor. cap. XXVIII: Multos hypocritas sub habitu monachorum usquequaque dispersit, circumeuntes provincias, nusquam missos, nusquam fixos, nusquam stantes, nusquam sedentes. Alii membra martyrum, si tamen martyrum, venditant.
4) Cod. Theodos. Lib. IX, Tit. VII. De sepulchris violatis, leg. VII: Humanum corpus nemo ad alium locum transferat; nemo martyrem distrahat, nemo mercetur.

ARTICOLUL II
VEȘMINTELE ȘI VASELE LITURGICE.

§ 62.
Veșmintele diaconești.

La măreția cultului public a contribuit nu numai spiritul adânc al cărților liturgice, dar și solemnitatea exterioară atât de mult prețuită, în plinirea actelor cuprinse în aceste formulare. *Veșmintele sunt expresiunea stărei sufletești a omului, a culturei și etăței lui, a stărei sociale, a climei și a atitudinei pe care o are față de semenul ori superiorul său.* Atunci când ne înfățișăm înaintea împăraților, regilor și stăpânitorilor lumei, căutăm a ne împodobi corpul cu haine cât mai strălucitoare, ca prin aceasta să arătăm bucuria și respectul față de aceste persoane. Când avem sărbători sau timpuri de veselie, nu uităm de a ne îmbrăca în veșminte scumpe, ca să fim întru totul în legătură cu aceste împrejurări atât de plăcute și rari în viața noastră. În zilele de întristare și ceremonii funebre, iarăși potrivim expresiunea feței și îmbrăcămintea noastră acum posomorâtă, cu momentul și ideea ce ne predomină [1]).

Ca să fim și mai mult de acord cu ocaziunile de bucurie, întristare și solemnitate, potrivim și **colorile** hainelor cu aceste momente, așà ca la veselie să purtăm haine luminoase, iar la întristare să ne acoperim cu colori posomorâte.

Dar veșmintele mai atrag și respectul ori desprețul oamenilor asupra persoanei ce le poartă, deosebesc sexele omenești între ele și disting pe oameni unii de alții prin strălucirea și curățenia lor. Iată pentru ce din cea mai adâncă vechime, împărații și domnii lumei, apărură în fața celorlalți muritori, îmbrăcați în veșminte cât mai scumpe, strălucitoare și împodobite cu tot felul de insignii și ornamente.

1. Biserica având în vedere acomodarea exteriorului omenesc cu dispoziția sa sufletească, starea socială și rolul său în lume, a luat măsuri de timpuriu ca servitorii altarului să se înfățișeze înaintea lui Dumnezeu Împăratul Împăraților, în veșminte cu totul deosebite de cele obișnuite; iar pentru ca **clericul** să fie recunoscut și în lume ca ministru al celor sfinte, a hotărât ca și în afară de altarul Domnului, hainele sale să se deosebească de ale celorlalți oameni [2]). Înțelegem prin urmare sub numirea

1) Coloarea doliului la creștini este **neagră**; iar la chineji este **albă**.
2) Canonul 27 al sinodului VI ecumen. iată ce zice: „*Niminea din cei*

de veşminte liturgice, *îmbrăcămintea pe care o întrebuinţează clericii în timpul serviciului divin, cum şi la solemnităţile şi actele religioase publice.* Ele se deosebesc de veşmintele pe cari le poartă clericii în afară de biserică, atât după forma lor impunătoare cât şi după scumpătatea materiei. Pentru deosebirea acestor veşminte de ori care altele, poartă pe ele semnul **crucei**.

Cu toate că Domnul nostru Iisus Hristos nu a dat vr'o poruncă în privinţa veşmintelor liturgice, ci a recomandat apostolilor numai simplitatea îmbrăcămintei [1], şi cu toate că în cele d'întâiu trei secole nu cunoaştem la servitorii bisericeşti nişte veşminte anumite pentru cult, totuşi nu încape îndoială, că chiar în timpurile prime ale creştinismului, clericii purtau înaintea altarului **haine de sărbătoare** (στολαὶ) a căror formă a rămas necunoscută. Aceste haine să crede că erau **albe** sau de o coloare deschisă, simbolul nevinovăţiei creştinilor, şi aveau forma unei tunici lungi (ποδήρης), iar pe deasupra o mantie grecească (ἱμάτιον, φαινόλης, φαινόλιον, φελόνης, φελόνιον, pallium, pænula [2]). Coloarea albă să crede că s'a întrebuinţat de obiceiu în veşmintele liturgice până prin secolul IX. când s'a început a se introduce treptat şi alte colori. În lume, atât episcopii cât şi ceilalţi clerici, nu se deosebeau prin hainele lor de laici în cele d'întâiu trei secole [3]).

---

ce se numără în cler, să nu se îmbrace în haină necuvenită... ci să întrebuinţeze îmbrăcămintea obişnuită acum celor ce se numără în cler".

Să ascultăm acum şi cuvintele canonului 16 al sinodului VII ecumenic : „*Tot luxul şi împodobirea trupului, străine sunt de eraticeasca rânduealǎ. Deci episcopii sau clericii cei ce se împodobesc cu haine strălucitoare şi luminoase... să se dea certărei. Aşijderea şi cei ce se ung cu mirodenii... Că din vechime tot bărbatul ieraticesc cu cucernică îmbrăcăminte petrece... iar cei ce poartă cele moi, în casele împăraţilor sunt*".

1) Mat. 10, 10; Marc. 6, 9.

2) Eusev. Popovici, Istor. Bis. vol.I p. 592. – Goar Evchol. p. 99 n. 20.

3) Iar creştinii cei vechi, aveau **aceste veşminte** : bărbaţii se arătau în lume de obiceiu cu capul gol ; iar femeile cu văluri pe faţă ; bărbaţii purtau părul scurt, iar femeile părul lung, potrivit cuvintelor apostolului Pavel (I Cor. 11, 14). Bărbaţii aveau barba lungă (Clem. Alex. Ped. II, 3).

Veşmintele primilor creştini erau acestea : bărbaţii şi femeile purtau ca prim veşmânt un fel de cămaşă numită la bărbaţi **tunică** (Mat. 10, 10; Marc. 6, 9; Luca 22, 36; Act. 12, 8), iar la femei **stolă**. Peste tunică ori stolă, se punea **palium** adică o manta cum purtau apostolii ; la femei se chema **palla**. In cazuri de ploaie se acopereau cu **penula** (ipingea) ca şi apostolii (II Tim. 4, 13) ; nu lipsea de asemenea nici **încingătoarea** (cingulum ; Mat. 10, 9 ; Marc. 6, 8; Act. 12, 8 ; 21, 11). Femeile purtau prin urmare aceleaşi veşminte ca şi bărbaţii, tot aşà ca şi în orientul de astăzi, cu deosebirea numai că veşmintele femeeşti erau mai uşoare.

Intrebuinţau creştinii şi *sudaria*, cum şi *semicinctia* adică şervete şi batiste; dar cu „sudaria" bărbaţii îşi învăleau adesea ori şi capul, făcând o formă de turban.

După obiceiul Evreilor, creştinii la rugăciune aveau şi **orarium** adică o pânză pusă pe umeri. Ca încălţăminte purtau **sandale de lemn** cum a purtat şi Mântuitorul (Ioan, 1, 27) şi apostolii (Marc. 6, 9), adică o talpă de lemn legată de picior cu curele; dar umblau şi desculţi. Bogaţii se îmbrăcau mai luxos, potrivit climei şi averei lor. Şi azi se poartă *sandale* în Asia şi Africa. (Autorul).

Ciprian de şi erà episcop, totuşi purta pe sine în afară de Biserică, o manta scurtă fără mâneci ca şi filosofii[1]). Mulţi scriitori însă cred că episcopii şi ceilalţi clerici, plineau cele sfinte în primele trei secole, îmbrăcaţi în hainele pe care le purtau în viaţa socială. Cum vedem cestiunea veşmintelor liturgice în Biserica primară este cu totul nelămurită.

2. Abia de la Constantin cel Mare încoace aflăm în privinţa aceasta amănunte luminătoare, de oare ce în secolul IV, V şi VI, găsim întrebuinţate în Biserică mai toate veşmintele liturgice de astăzi, afară poate de unele cari s'au introdus mai târziu. Eusebiu în cuvântarea sa rostită la sfinţirea Bisericei din Tir, face clerului ce erà de faţă următoarea invocare: *«Preoţi, iubiţi ai lui Dumnezeu, care sunteţi îmbrăcaţi în sfânta tunică* (stihar) *împodobiţi cu coroana mărirei şi acoperiţi cu haine sacerdotale»*, etc. [2]). Din acest text se vede existenţa veşmintelor liturgice, la clerul liturgisitor cu ocaziunea acelei sfinţiri. Mulţi învăţaţi însă eau textul acesta în înţeles alegoric ; ei însă nu au dreptate întru cât aci este destul de evident înţelesul istoric. Grigorie de Nazianz, când a fost hirotonisit episcop, a rostit în predica sa ocazională aceste cuvinte, către episcopul sfinţitor: *«Acum mă ungi, sfinte părinte, mă îmbraci cu haină lungă şi pui pe capul meu cunună»* [3]). In biografia sfântului Ioan Hrisostom cetim că el simţindu-şi finitul vieţei sale, a cerut să fie îmbrăcat în veşminte **albe** sacerdotale ; iar pe acelea cari le purta zilnic le-a dăruit altora [4]). Ieronim în explicarea capitolului 44 din Ezechiel vorbind de preoţii şi leviţii Vechiului Testament, adaogă următoarele cuvinte: *«Învăţăm de aci că şi noi să nu intrăm în Biserică cu haine urâte şi necurate, ci... în haine potrivite serviciului divin»*. Teodoret vorbind de împăratul Constantin cel Mare, ne arată că evlaviosul împărat a cumpărat veşminte scumpe pentru Biserica din Ierusalim şi a poruncit ca **Macarie** episcopul Bisericei să le poarte în ziua Botezului Domnului [5]). Iar Sozomen istoriseşte că în ziua de Paşti, inimicii lui Ioan Hrisostom, fiind acesta depus din scaunul său, au intrat în Biserică *«au lovit pe preoţi şi diaconi, 'i au scos afară de şi aveau veşminte sacerdotale»* [6]).

3. In Vechiul Testament cetim că Leviţii nu se deosebeau prin îmbrăcăminte de ceilalţi Israilteni; preotul iudeu însă trebuia

---

1) A. Lerosey, Manuel Liturgique, Introduc. a la Liturgie, p. 197.

2) Euseb. Hist. eccles. lib. X, c. 4.

3) Martigny, Diction. des Antiq. chrét. p. 780.

4) Baron. Annales. ann. 407 n. IX. Iar Grigorie Turoneanul (De glor. confess. cap. XX) vorbind de solemnitatea sfinţirei unei Biserici făcută de el, arată că atunci tot clerul superior şi inferior erà îmbrăcat în haine albe. *„Erat autem*, zice Turoneanul, *sacerdotum ac levitarum in* **albis** *vestibus non minimus chorus"*.

5) Theodoret Hist. eccles. lib. II, c. 27.

6) Sozom. Hist. eccl. lib. VIII, c. 21 : Ἱερέων καὶ διακόνων τυπτομένων τε καὶ πρὸς βίαν ὧν εἶχον σχήματος ἐλαυνομένων.

să aibă înaintea sanctuarului aceste 4 veșminte: o cămașe lungă **kethonet** (כְּתֹנֶת) de in [1]), o învelitoare a coapselor **michnasim** (מִכְנָסִים, pantaloni) tot de in [2]), un brâu **abnet** (אַבְנֵט) din aceeași pânză [3]), și o învelitoare de cap **migbaah** (מִגְבָּעָה) ca un fel de turban, de *portcap* (potcapiu) făcută tot din in [4]). În societate însă preoții nu se deosebeau prin portul lor de ceilalți oameni. Iar arhiereul purta la sanctuar aceste 4 veșminte: o tunică (în asemănare cu antereul de azi) **meil** (מְעִיל, ποδήρις [5]), un **efod** (אֵפוֹד LXX: ἐπωμίς; Vulg: superhumerale) ca un omofor [6]), un pectoral **choșen** (חֹשֶׁן) în felul engolpionului și o mitră **mițnefet** (מִצְנֶפֶת) ca un turban de coloare vânătă [7]). Dar arhiereul când intra în Sfânta sfintelor la ziua împăcărei, pe lângă aceste veșminte mai purta și pe cele preoțești. Atât preoții cât și arhierei Vechiului Testament serveau înaintea sanctuarului îmbrăcați cu veșmintele arătate, dar **desculți** potrivit cuvintelor rostite de Dumnezeu lui Moisi: *«Dezleagă încălțămintele tale din picioare că locul pe carele tu stai pământ sfânt este»* [8]). Nu încape deci îndoeală, că părinții bisericești se inspirară întru cât va și din îmbrăcămintea Vechiului Testament când introduseră în cult veșmintele liturgice.

Conducătorii Bisericei creștine veniră la ideea de a face aceste veșminte cât mai strălucitoare și din dorința lor de a atrage prin învățături și splendoarea cultului pe cei nebotezați, mai ales că și în cultele păgâne se întrebuințau haine luxoase. De aci urma să se introducă și în creștinism veșminte liturgice cu *semnificațiuni simbolice* și străluciri superioare.

Odată introduse veșmintele liturgice în cult, nu s'au mai săvârșit serviciile bisericești de cât numai cu acest fel de îmbrăcăminte. Biserica ortodoxă având în ierarhia ei trei trepte superioare (diaconatul, presviteratul și episcopatul), cum și două trepte inferioare (ipodiaconatul și lectoratul), a stabilit pentru fie care treaptă superioară veșmintele proprii liturgice; iar cele două trepte inferioare nu se deosebesc de ceilalți oameni printr'o îmbră-

1) II Moisi, 39, 27; III Moisi, 8, 13; 16, 4. — LXX: χιτὼν ποδήρης. — Vulg. tunica linea.

2) II Moisi, 28, 42.

3) II Moisi, 28, 40.

4) II Moisi, 28, 40. La Ios. Flav.: πῖλος.

5) II Moisi, 39, 22—26.

6) II Moisi 28, 6—12; 39, 2—7.

7) Ios. Flaviu, Antiqq. III, 7, 7. — Conf. Bähr, Symbol. II p. 110. Thalhofer, Liturg. S. 863. — Levit. cap. 9, v. 7: *„Și Moisi aduse pe Aaron și pe fiii săi și-i spălă cu apă. Și pe dânsul (pe Aaron) puse tunica, și-l încinse cu briul, și-l îmbrăcă cu mantia„ și puse pe dânsul efodul, și-i legă efodul cu încingătoarea efodului. Și-i puse peptarul și în peptar puse Urim și Tumim. Și-i puse în cap mitra și pe mitră în partea de dinainte îi puse placă de aur, diadema sacră, după cum poruncise Iehova lui Moisi"*.

8) II Moisi 3, 5. Ios. 5, 15. Vezi chipul arhiereului Iadde din V. T. și al leviților„ îmbrăcați în haine sacerdotale, Tom. I p. 17, Tez. Liturgic.

căminte proprie, ci numai în Biserică poartă pe umere arare-ori un veşmânt numit figurativ **felonion** (φελόνιον, φαινόλιον, φελόνης, pænula) adică manta scurtă fără mâneci; însă în deosebite locuri, treptele inferioare poartă în Biserică un stihar.

Veşmintele liturgice ale **diaconului** sunt aceste 3: *stihariul, orariul* şi *mânecuţele*.

a) **Stihariul** (στιχάριον, στοιχάριον, talaris, alba, dalmatica, camisium) diminutivul lui στίχος (rând, şir, verset) este un veş-

Diaconul ortodox îmbrăcat în toate veşmintele sale liturgice.

mânt strâns şi lung [1]). El erà la Greci, Romani, şi chiar la apostoli şi primii creştini (Mat. 10,10; Marc. 6,9; Luca 22,36; Fapt.

1) Conf. Goar, Evchol. Græc. p. 96, n. 8.

Iată ce zice despre etimologia stihariului şi Muralt în Lexidio: „*Sticharion*. So wird es immer bei German geschrieben, und bei Goar hingegen Stoicharion, welches aber beides dieselbe Etymologie eines Diminutivus von Reihe, kleine Reihen, giebt, in Beziehung auf die Reihen der Goldstickerei, mit welchem diese Tuniken aus Seidenstoffen jetzt durchwebt sind".

Apost. 12,8 = χιτών, ἱμάτιον), o haină lungă ca o tunică. Acest veșmânt introdus cu unele modificări în Biserică, se făcea de obiceiu din stofă deschisă și adesea ori albă, ca prin această coloare să se simboliseze inocența urmașilor lui Hristos; de aceea la latini această haină se chema **„alba"** sau **„tunica alba"**. Stiharıul erà purtat în vechime ca și azi de *diaconi*, *preoți* și *episcopi;* mai târziu s'a dat și *treptelor inferioare* [1]). Cu timpul s'a întrebuințat la stihar nu numai coloarea albă, ci și roșie, neagră, verde, ș. a., simbolizându-se cu aceasta sângele lui Hristos vărsat pentru mântuirea lumei, patima lui, speranța în înviere, etc. [2]). Râurile de pe stihariul arhiereului, după mărturia lui Simeon Tesaloniceanul, închipuesc învățăturile ce trebue să isvorască cu îmbelșugare, din gura acestui păstor sufletesc [3]).

Ipodiaconii din apus au veșmântul acesta făcut din stofă albă în lungime numai până la genuchi, și de aceea se chiamă **„tunicella"** sau tunica mică. Clericii mici, mari și chiar episcopii latini poartă veșmântul acesta la toate serviciile sfinte, ca veșmânt pe deasupra numit **„superpelliceum"** (d'asupra pelei [4]).

Cum că stihariul se număra în secolul IV-lea între veșmintele liturgice, dovedim aceasta din cuprinsul apologiei a II-a a lui Atanasie al Alexandriei. El fiind învinovățit de Meletieni înaintea împăratului Constantin, după îndemnarea lui Eusebiu al Nicomidiei, că a impus Egiptenilor dajdie asupra tunicelor clericale de in (stiharele), Atanasie se apără înaintea împăratului prin o scrisoare și prin preoții săi **Apis** și **Macarie**, cari erau apocrisiari pe lângă curtea împărătească [5]). Grigorie de Nazianz a lăsat prin testament diaconului său Eutropiu ca moștenire o haină și două stihare. Iată cuvintele lui Grigorie: *«Lui Eutropiu voesc să i se dea o haină și două stihare»* [6]). Ieronim vorbind de stihare și celelalte veșminte sacerdotale se întreabă astfel: *«Este așà dar o faptă de răsvrătire in contra lui Dumnezeu dacă ași avea o tunică* (stihar) *curată și proprie*

---

1) Vezi sfințirea veșmintelor noui liturgice, în Molitfelnicul din București, 1832, p. 516–518.—Conf. Mich. Heinecii, Abbildung, op. c. III. Th. s. 61 seqq.

2) Unele numiri grecești ale veșmintelor liturgice, au trecut și în cultul **Iacobiților** s. e. stihariul se cheamă la ei „Koutino"; orariul „Ouroro"; brâul „Zunara"; mânecuțele „Zendo" și felonul „Faino".

3) Simeon Tesalon. op. cit. pag. 256: „Iar stihariul arhiereului are cele ce se cheamă râuri pogorându-se de sus, cari însemnează darul învățăturei ce-l are întru dânsul, și osebirea darurilor celor de sus ce sunt întru dânsul, și printr'însul să varsă întru toți... Iar râuri se cheamă pentru glasul din evangelie al Mântuitorului care zice: *„Cel ce crede întru mine râuri de apă vie vor curge din pântecele lui"*. (Ioan, 7,38).

4) Eusevie Popovici, Ist. Bis. vol. I, p. 593. — Conf. Bingham. Orig. sive Antiq. vol V, p. 251. A. Lerosey, Intr. a la Lit., pag. 245.

5) Athanas. Apol. II: Πλάττονται πρώτην κατηγορίαν – περὶ στιχαρίων λινῶν, ὡς ἐμοῦ κανόνα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπιβαλόντος, καὶ πρώτους αὐτοὺς ἀπαιτήσαντος.

6) Naz. in Testamento: „Εὐτρόπῳ βούλομαι, δοθῆναι κάμασον ἕνα καὶ στιχάρια β' πάλλια γ' κ. τ. λ.

cultului? Sau dacă episcopul, presviterul, diaconul și alții din tagma clericală se înfățișează cu veșminte albe la servirea celor sfinte?» [1]) Istoricul Sozomen vorbind de învinovățirea făcută în contra lui Atanasie Alexandreanul de către Meletieni, în cestiunea stiharelor, arată că dușmanii lui Atanasie *«îl acuzară mai întâiu* (la împăratul Constantin) *că a impus Egiptenilor o dajdie asupra tunicelor de in, și apoi acuzatorii mărturisiră, că el le-a cerut parte din acea dajdie»* [2]). Ca semnificațiune simbolică, Simeon Tesaloniceanul zice că *«stihariul inchipuește* **îmbrăcămintea cea luminoasă a îngerilor,** *căci de multe ori s'au arătat îngerii îmbrăcați în acest veșmânt»* [3]). Această tâlcuire simbolică pe care o aflăm tot astfel și la sf. German, este împrumutată de la Grigorie de Nazianz, care arată că în **viziunea** sa asupra Bisericei Anastasia *«a văzut pe servitorii altarului stând în veșminte strălucitoare, închipuind cu acestea strălucirea îngerească»* [4]). Iar Grigorie de Nazianz s'a inspirat din Apocalipsă cap. 4, v. 4, unde cetim acestea: *«Și pe tronuri am văzut pe cei douăzeci și patru de bătrâni șezând,* zice Ioan, *îmbrăcați cu veșminte albe, și având pe capetele lor cununi de aur».*

b) **Orariul** (ὠράριον sau ὀράριων, orarium, sudarium, strophium, linteolum) îl găsim prin secolul II și III în forma unei bucăți de pânză pe care o purtau în mână diaconii, pentru a da semnalul la rugăciune. Dar în timpurile vechi creștine, în părțile locuite de Romani se mai chemau *«orarii»*, și niște pânze mici, servete (sudaria), întrebuințate în folosul casnic ori religios. Așà în biografia martirică a lui Ciprian scrisă de **Pontius,** cetim că atunci când martirul și-a dat sfârșitul în anul 258, muncit fiind de ordinul lui Valerian (253—260), *«frații au aș-*

---

1) Hieron. lib. I. Contra Pelagianism.: Quæ sunt, rogo, inimicitiæ contra Deum, si tunicam habuero mundiorem? Si episcopus, presbyter, diaconus et reliquus ordo ecclesiasticus in administratione sacramentorum candida veste processerit?

Augustin numește acest veșmânt „dalmatica" în scrierea sa „Întrebări din Vechiul și Noul Testament" (Quæst. vet. et nov. testam.), și arată cum el e purtat de clericii superiori și de către diaconi. Iar conciliul Cartaginean IV, în canonul 41 hotărăște ca *„Diaconul in timpul sacrificiului sau al cetirilor sfinte, să îmbrace „alba"* (Ut diaconus tempore oblationis tantum vel lectiones alba induatur).

2) Sozom. Hist. eccles. lib. II, c. XXII: Ἐντεῦθεν δὲ πρώτην ὑπομένει γραφὴν ὡς χιτωνίων λινῶν φόρον ἐπιτιθεὶς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ τῶν κατηγόρων τοιοῦτον δασμὸν εἰσπραξάμενος.

Sinodul apusean din Narbona, în Galia, ținut în anul 589, poruncește prin canonul XXII acestea: *„Nici diaconul, nici subdiaconul, nici lectorul mai inainte de ce se va sfârși liturgia să nu se desbrace de „alba"*. (Nec diaconus, aut subdiaconus certe, vel lector, antequam missa consummetur, alba se præsumat exuere).

Apoi Ioan Diaconul lui Grigorie cel Mare, amintește cu pietate de „dalmatica" acestui episcop al Romei (Vit. s. Gregor. c. 84). Asemenea și Isidor din Ispania vorbește de acest veșmânt. (Isid. Hisp. Orig. l. XIX, c. 21).

3) Simeon Tesalon. op. cit. p. 255.

4) Nazianz. In **somnium.** Athanas.: Οἱ δ' ἄρ' ὑποδρηστῆρες ἐν εἵμασι παμφανόωσιν. Ἕστασαν, ἀγγελικῆς εἰκόνες ἀγλαΐης. — Conf. și Pravila cea Mare cap. 52.

ternut orarii înaintea lui, ca nu cumva sfântul sânge vărsat, să fie absorbit de pământ» 1). Chiar şi în Vechiul Testament, atunci când se cetea Legea în sinagoge, mai marele sinagogei, ridica la anumite timpuri dintr'un loc înălţat o bucată de **pânză**, ca poporul iudaic să zică atunci «amin».

Prin secolul IV-lea aflăm orariul ca şi azi în chipul unei bucăţi de stofă lungă şi îngustă făcută de obiceiu din in (lineum) pe care o purtau diaconii pe umărul stâng în serviciile lor bisericeşti. Latinii au numit orariul mai târziu *stola* (στολή, veşmânt lung, fâşie care se târăşte) şi l'au întrebuinţat şi ei la toate serviciile religioase [2]). Orariul atârnă pe umere înainte şi înapoi până jos; iar partea dinainte se ţine sus de diaconi cu mâna dreaptă ca să dea semnalul de rugăciune.

Scriitori greci nu se înţeleg între ei în ceea ce priveşte derivaţiunea cuvântului «orariu». Între alţii Teodor Balsamon (în can. XXII conc. Laod.) şi Mateiu Vlastare (în Nomocan.), cred că acest cuvânt se derivă de la verbul ὁράω, video (văd, observ), pentru că cei ce poartă orariul trebue să fie cu atenţiune la săvârşirea sfintelor taine [3]). După alţii se derivă de la ὤρα, cura, custodia (grijă; iar nu ὥρα, timp, viaţă), căci cei ce-l poartă trebue să fie cu grijă asupra poporului credincios [4]). Iar unii cred că cuvântul «orariu» se derivă de la *os, oris* (gură) pentru că el se ţine cu partea dinainte de către diaconi în dreptul gurei; ori pentru că orariul servea şi întru a şterge cu el gura celor ce se împărtăşeau cu sfintele taine [5]). Cea mai dreaptă etimologie pare a se găsi în verbul **„oro“** — mă rog, căci prin acest veşmânt se dă semnalul de rugăciune, atunci când el se ţine în sus de diacon cu cele 3 degete ale mâinei drepte.

Că în adevăr orariul exista în secolul IV între veşmintele liturgice, vedem aceasta în canonul XXII al sinodului din Laodicea, ţinut în acel secol, care zice că *«Nu se cuvine ca servitorul bisericesc de jos să poarte orariu»* [6]). De aci înţelegem că ipodiaconii, psalţii şi ceteţii nu au îngădueala de a purta acest veşmânt, *ci numai diaconii se folosesc de el; iar în formă de epitrahil îl mai poartă presviterii şi episcopii.* Apoi canonul XXIII al aceluiaşi sinod, lămureşte mai bine această poruncă zicând că *«Nu se cade ca anagnoştii şi psalţii să poarte orariu şi aşà să citească sau să cânte»* [7]). Pare că de aci ar rezulta

---

1) S. Cyprien, dans sa Vie écrite par Pontius: Fratres linteamina et oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluus absorberetur a terra.

2) Conciliul III Bracarensian din Spania ţinut în anul 569, prin canonul 2 zice că: *„Stola sacerdotală se cheamă orariu“.*

3) Martigny Diction. art. „oratorium“, n. II.

4) Goar, Evchol., pag. 97, n. IX. Thalhofer, Liturg. S. 875.

5) Conf. can. 23 al sinodului din Laodicea şi tâlcuirea lui, în Pidalion ediţia de Neamţ, an. 1844.

6) Concil. Laod., c. XXII: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὠράριον φορεῖν.

7) Concil. Laod., c. XXIII: Ὅτι οὐ δεῖ ἀναγνώστας ἢ ψάλτας ὠράριον φορεῖν, καὶ οὕτως ἀναγινώσκειν καὶ ψάλλειν. Asem. Thalhofer, Liturg. S. 876.

că și anagnoștii și psalții ar fi purtat vr'o dată orariu în cetirea și cântarea imnelor bisericești, de și nu avem nici o probă despre aceasta.

Dar Ambrosie al Mediolanului numește «orarii» și fășiele cu cari erau înfășați morții în vechime. Despre aceasta ne încredințăm din cuvântarea ținută de el la moartea fratelui său Satir, în care Ambrosie aducând aminte de învierea lui Lazăr, rostește aceste cuvinte: *«Și a auzit mortul* (Lazăr) *cuvintele Domnului și a eșit afară din groapă, având picioarele, mâinele și fața lui legate cu orariu»* [1]). In alt loc Ambrosie numește «orariu» acele șervete puse de creștini pe mormintele sfinților **Gervasie** și **Protasie,** ca să le ea apoi de acolo fiind pline de darul minunilor și al virtuței. Iată cuvintele lui Ambrosie: *«Câte orarii se aruncă* (pe mormintele acestor doui sfinți)? *Și câte veșminte se aștern asupra sfintelor relicve, ca prin atingerea cu ele să dobândească darul tămăduirilor?»* [2]).

Ioan Hrisostom vorbind de diaconi și orariile lor se exprimă astfel: *«Îmi aduc aminte de serviciile acestor sfințiți servitori, cari imitează* **aripele subțiri ale îngerilor** *cu îmbrăcămintea lor de in, pe care o poartă pe umărul stâng și alergând prin Biserică grăesc cu voce tare: ca niminea dintre catehumeni»* (să rămână în Biserică la liturgia credincioșilor [3]).

Zonara in tâlcuirea canonului XXII laodicean, vorbind de orariu, îl numește ὠράριον τῶν διακόνων [4]). Iar Simeon Tesaloniceanul zice că *«Diaconnl având rândueala îngerească se îmbracă cu stihar și pune pe umere orariu»* [5]). Apoi același Simeon împrumutând tâlcuirea simbolică a lui Hrisostom spune că *«orariul arată pe diacon ca cu niște aripe pentru cea netrupească și cugetătoare rânduealā îngerească»* [6]). Mai departe Simeon adaogă că dacă diaconul să încinge cu orariul când se cuminică *«cu aceasta el urmează Heruvimilor celor ce 'și acopere ochii; iar încingându-se se umilește când voește să se cuminice. Pe orariu este scris, sfânt, sfânt, sfânt* ("Αγιος, "Αγιος, "Αγιος) *care arată rândueala cea îngerească a îngerilor»* [7]).

Orariul nu lipsește nici odată din îmbrăcămintea liturgică

---

1) Ambros. De fide resurrectionis in Satyri fratris sui obitu: Audivit defunctus (Lazarus) et exivit foras de monumento, ligatus pedes et manus institis, et facies eius orario colligata erat.

2) Ambros. Epist. LIV. ad Marcellinam soror: Quanta oraria iactantur? Quanta indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilla reposcuntur?

3) Chrysostom. Homil. XXXVII, De filio prodigo.

4) Goar, Evhol. op. cit., p. 96, n. 9.

Apoi Teodor Balsamon arată că *„Orariul se poartă de diaconi, căci aceștia sunt de față lângă preoți la sfintele rugăciuni și misterii... De aceea se cheamă* ὠράριον *de la* ὁρῶ, *văd, observ, căci diaconii trebue să țină seamă de exclamațiunile și rugăciunile ce trebue să se facă“.* Goar, Evchol., p. 97 n. 9.

5) Simeon Tesalon. op. c., p. 255.

6) Simeon Tesalon. op. c., p. 256.

7) Ibidem.

a diaconului; cu el în mână rostește ecteniile în mijlocul Bisericei sau la ceremonii, procesiuni, și 'l poartă necontenit când are rolul său de ajutător al preotului [1]).

d) **Mânecuţele** (ἐπιμανίκια, ἐπιμάνικα, supermanicalia, brachialia) sunt introduse prin secolul VI în veșmintele sacerdotale [2]). Ele sunt două bucăţi mici de stofă cu cari se strâng mânecele stiharului spre a putea diaconul să umble mai cu înlesnire în serviciile sale [3]). Mânecuţele însemnează puterea lui Dumnezeu care întărește pe omul ce lucrează cele sfinte. Iar Teodor Balsamon în răspunsul 37 dat monahului Marcu, arată că mânecuţele însemnează **legăturile** *cu cari au fost strânse mâinile Domnului* când 'l duceau la patimă [4]). Iată acum și cuvintele lui Simeon Tesaloniceanul prin cari tâlcuește semnificaţiunea simbolică a acestor două obiecte sacerdotale: «*Mânecuţele* (rucaviţele), zice Simeon, *închipuesc lucrarea lui Dumnezeu cea a tot făcătoare... Drept aceea cele ce se zic* (de cleric) *când se pun mânecuţele în mâini sunt foarte potrivite, căci zice: «dreapta ta Doamne, s'a prea mărit întru tărie»* [5]); *și «mâinile tale m'au făcut și m'au zidit». Unii cred că mânecuţele închipuesc și* **legăturile** *mâinilor Mântuitorului, cu care legându-se a fost dus la Pilat»* [6]).

§ 63.

Veşmintele preoţeşti.

Preotul fiind ministru al celor sfinte are nevoe de o mai bogată îmbrăcăminte liturgică de cât aceea a diaconului. Pe lângă *stiharul* și *mânecuţele* diaconești, preotul mai întrebuinţează înaintea altarului și aceste 3 veșminte: *epitrahilul, brâul* și *felonul*.

a) **Epitrahilul** (ἐπιτραχήλιον de la ἐπὶ și τράχηλος grumaz, ceea ce este pe grumaz; la latini stola) nu este de cât orariul diaconesc. S. German în cartea sa «Μυστικὴ θεωρία» numește acest

---

1) La **Armeni** și **Maroniţi** diaconul poartă orariul pe umărul stâng înainte și înapoi, iar nu încrucișat ca la latini. Martigny, Diction. p. 784.

2) Goar, Evchol. op. cit., pag. 97, n. 12. Conf. Martigny, op. cit., p. 783, n. 4.

3) La apus în vechime, laicii și preoţii latini, purtau in mâini **manipulum**, adică un șervet cu care se ștergeau de sudoare; iar în secolul VI fu îngăduit numai diaconilor de a purta acest obiect devenit acum sacru și dublu sub numele și forma de „mânecuţe". In secolul IX purtară mânecuţele și ceilalţi clerici apuseni. Martigny, op. cit., p. 783, n. 4. Conf. Thalhofer, Liturg. S. 872–873.

4) Balsam. respons. 37, ad Marci Monahi interrogata: Ἐπιμάνικα τύπος εἰσὶ τῶν χειροπεδῶν τῶν ἑλκυσθεισῶν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ: ὅτε πρὸς τὸ ἑκούσιον πάθος ἠπείγετο.

5) Simeon Tesalon. in Goar, p. 97, n. 12: Ἡ δεξιά σου Κύριε δεδόξασθαι ἐν ἰσχύϊ.

6) Simeon Thesalon. in Goar, p. 97, n. 12: Τὰ ἐν χερσὶ δέσμα τοῦ Σωτῆρος, οἷς προσδεθεὶς ἠπείγετο πρὸς Πιλάτον, φασί τινες τὰ ἐπιμάνικα ἐκτυποῦν. Vezi și Prawila cea Mare, cap. 52.

veşmânt περιτραχήλιον ori φακεώλιον. Pe când însă la diaconi această făşie lungă de stofă stă pe umere atârnând înainte şi înapoi până jos, la preoţi punându-se acest orariu pe umere, atârnă pe amândouă umerele numai înainte.

În vechime, la preoţii răsăriteni, se alăturau amândouă părţile orariului, sau se coseau la un loc şi formau o singură bucată. În forma aceasta orariul s'a numit «epitrahil» (ἐπιτραχήλιον) adică veşmânt aşezat pe grumaz. El se poartă acum la răsărit atârnând de pe grumaz pe dinainte până jos, însă nu despărţit, ci făcut ca o singură bucată de stofă.

Preotul ortodox îmbrăcat în veşmintele sale liturgice.

În apus preoţii purtau orariul, care acolo este mai scurt, pe amândouă umerele, dar capetele lui nu erau cusute sus, ci se lăsau libere în jos. Numai la liturgie ele se puneau cruciş pe piept, cum se face şi astăzi în Biserica latină. De aceea la apus el chiar la preoţi păstră numirea ce o avea şi la diaconi, adică la început se numea «orariu», iar mai târziu «stola» [1]).

De oare ce canonul 22 şi 23 laodicean opresc pe clericii

1) Eusevie Popovici, Istoria Biser. tradusă de Athan. al Râmn. şi Gherasim al Arg., Vol. I, p. 593.

inferiori să poarte orariul, și îngădue acest veșmânt numai diaconilor, iar în formă cusută preoților și episcopilor, deducem, că epitrahilul erà întrodus în cult în secolul IV, bine înțeles atunci erà ne cusut și ne făcut dintr'o bucată, ci numai având la preoți și episcopi, amândouă căpătâele atârnate înainte [1]).

Liturgiștii explică că dacă se formează epitrahilul din orariul diaconesc, apoi cu aceasta înțelegem că de la preot nu se va lua darul diaconiei și că el în lipsa diaconului îndeplinește și funcțiunea acestuia. Iată acum și cuvintele lui Simeon Tesaloniceanul cu privire la epitrahil: *«Și fără epitrahil,* zice Simeon, *nu trebue a lucra un preot, de oare ce și sfintele veșminte au dar dumnezeesc, pentru că fie care din acestea au însemnare spirituală»* [2]).

Ca parte simbolică, epitrahilul însemnează **jugul învățăturilor lui Hristos,** luat de bună voe de preot și episcop, și de care Iisus zice aceste cuvinte: *«Luați jugul meu peste voi, și vă învățați de la mine, că sunt blând și smerit cu inima, și veți afla odihnă sufletelor voastre. Că jugul meu este bun și sarcina mea ușoară».* (Mat. XI, 28—30). Tot astfel tâlcuește și Simeon Tesaloniceanul semnificațiunea acestei veșmânt: *«Epitrahilul însemnează darul sfântului Spirit cel săvârșitor și pogorât de sus... și* (de aceea preotul) *să se supună* **jugului** *lui Hristos cu umilință și să facă ale lui împreună cu el»* [3]).

b) **Brâul** (ζώνη, cingulum, balteus ori baltheus, încingătoare) este o fâșie de stofă cu care preotul și episcopul își strâng stiharul împrejurul corpului, ca cu chipul acesta să fie mai îndemânateci în săvârșirea actelor sfinte. Brâul erà întrebuințat în vechime de Greci, Romani, popoarele asiatice și africane, cari purtau veșminte largi. Chiar și astăzi orientalii prețuesc brâul între veșmintele de prima necesitate. În Vechiul Testament încă găsim brâul (אַבְנֵט) între veșmintele sacerdotale preoțești și arhierești [4]). Ieronim amintește în secolul V-lea de această încingătoare numind-o **„baltheus"** [5]); iar Ioan diaconul lui Grigorie cel Mare, zice că pioșii venerau ca pe niște relicve brâul (baltheus) acestui părinte apusean [6]).

---

1) Bingham, Origin. sive Antiq. eccles. Tom. V, p. 251.

2) Simeon Tesalon. op. cit. p. 315–316. Atât de mare însemnătate dă Simeon epitrahilului, în cât zice că *„Dacă se va întâmpla ca trebuința să ceară a se face veri o taină, sau rugăciune, sau botez, sau altceva din cele sfinte și nu se va găsi epitrahil, atunci ca să nu rămână lucrarea ne făcută, preotul binecuvântând să pună pe grumazul său brâul, sau o parte din o funie sau din o pânză ca un epitrahil și astfel să lucreze taina. După taină lucrul care a servit de epitrahil, să se păstreze într'un loc deosebit, ori să se întrebuințeze la ceva sfânt".* Simeon Tesalon. op. cit. p. 315–316.

3) Simeon Tesalon. op. cit. p. 256. Vezi și Pravila cea Mare, cap. 52.

4) II Moisi, 28, 40. וְלִבְנֵי אַהֲרֹן תַּעֲשֶׂה כֻתֳּנֹת וְעָשִׂיתָ לָהֶם אַבְנֵטִים

5) Hieron. Epist. CXXVIII. ad Fabiolam.

6) Ioan Diacon. De Vita Gregor. Magn. lib. VI, c. 80.

Pentru că în cultul Bisericei noastre, brâul prin strângerea stihariului face pe servitorul altarului ca să fie mai înlesnit în plinirea celor sfinte, de aceea el este simbolul **puterei divine** care întărește pe cleric în săvârșirea actelor liturgice [1]). In acest înțeles simbolic s'a întocmit și formula sacramentală a încingerei: *«Bine este cuvântat Domnul cel ce mă încinge cu putere»* [2]). Brâul mai însemnează **încingătoarea** cu care s'a încins Domnul la cina cea de taină când a spălat picioarele discipulilor săi [3]). Acest veșmânt se face din diferite colori și se împodobește la Bisericile mari cu aur și petre scumpe [4]).

c) **Felonul** (φελώνης, φελόνης, φαινόλης, φαινόλιον, de la φαίνω acoper; latinește, casula, pænula [5]), sau toga ebraică, romană, greacă, erà un veșmânt care acoperea tot corpul și se îmbrăca peste celelalte haine pentru ferirea de ploae, frig și căldură [6]). Toga se purta în diferite chipuri; de obiceiu ea acoperea amândouă umerele legându-i-se colțurile superioare la subțiori sau d'asupra umărului. Dintre popoarele de astăzi abia Tunisienii africani ne mai păstrează prin supraveșmântul lor alb, o umbră a vechei toge.

O togă clasică se crede că a purtat și Mântuitorul peste veșmintele sale, și astfel erà poate și felonul apostolului Pavel, căci în epistola sa a II-a către Timoteiu, îi recomandă acestuia să-i aducă felonul (φελόνην, toga) pe care îl lăsase în Troada la un oare care Carp, de oare ce apostolului îi erà de nevoe pentru a-l purta peste celelalte haine [7]).

Pentru frumusețea togei clasice și pentru a se păstra necontenit aducerea aminte de acest veșmânt purtat de Domnul și discipulii lui, părinții bisericești, acomodându-l gustului bisericesc, l'au introdus de timpuriu între veșmintele liturgice. Dar prin secolul V felonul erà îmbrăcat la cult nu numai de preoți, ci și de episcopi, mitropoliți și **patriarhi**. După mărturia lui Simeon Tesaloniceanul, felonul patriarhal și mitropolitan se deo-

---

1) Conf. Simeon. Tesalon. p. 256.

2) Dumnezeeştile liturgii, op. cit., ed. 1887, Bucureşti, p. 58.

3) Brâul mai stă în legătură cu cuvintele mesianice ale profetului Isaia cap. 11, v. 5: „Dreptatea (Mesiei) va fi încingătoarea coapselor sale"; apoi cu cuvintele din epistola către Efeseni cap. 6 v. 14: „Drept aceea stați, încingându-vă mijlocul vostru cu adevărul", şi în fine cu cuvintele din Apocalipsă cap. 1 v. 13: „Şi (Fiul omului) erà încins la mijloc cu brâu de aur".

4) Martigny, Diction., op. cit. art. „Vêtements des ecclésiastiques dans les fonctions sacrées", n. 3, p. 782.

5) II Tim. cap. 4, v. 13: Τὸν φελόνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρῳάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε.

6) A. Lerosey, Introd. a la Liturgie, p. 234: Tertullien (Apolog. V) attribue l'invention de ce vêtement aux Lacédémoniens. Mais elle fut surtout en usage chez les Romains, qui lui donnèrent son nom, ou, plutôt, qui modifièrent le nom grec φαινόλας en *penula* ou *penola*.

7) Invățatul apusean Rabanus Maurus († 857) vorbind despre felon îl numeşte **„casa, casula"** (casă, căsuță) pentru că el acopere şi complectează toate celelalte veşminte ale presviterului.—Conf. Rhabanus Maurus in Goar p. 99 n. 20: Casa, omnia alia sacerdotis vestimenta tegit et complectitur.

sebea de celelalte feloane, prin acoperirea cu cruci multe (πολυσταύριον [1]). Astăzi poartă veşmântul acesta fără mâneci, lung şi larg, numai preoţii şi de aceea pentru ca felonul să nu fie greoiu în săvârşirea actelor, el se scobeşte în partea de dinainte.

Acelaşi Simeon zice că felonul sau **sfita**, închipueşte *puterea lui Dumnezeu* cea cuprinzătoare de toate. Tot el adaogă că mai închipueşte şi **hlamida** [2]) *cu care a fost îmbrăcat Domnul* când a fost dus la răstignire [3]).

§ 64.

Veşmintele şi insigniele arhiereşti.

Îmbrăcămintea liturgică a arhiereului se deosebeşte de aceea a diaconului şi presviterului prin bogăţia şi strălucirea sa. Ea se compune din 4 veşminte pe care le îmbracă şi preotul, cum şi din 10 veşminte şi insignii ce le poartă numai arhiereul. Cele preoţeşti purtate şi de arhiereu sunt: *stihariul, mânecuţele, epitrahilul* şi *brâul*; iar veşmintele şi insigniele proprii arhiereului sunt acestea: *sacosul, omoforul, mantia, mitra, epigonatia, engolpiul, crucea, cârja, trichiriul* cu *dichiriul* şi *vulturii*.

A) Veşmintele arhiereşti.

1. **Sacosul** (σάκκος, saccus, שַׂק, colobium) adică o haină în formă de sac ca şi stihariul, dar mai scurtă, cu mâneci scurte, se face de obiceiu din o stofă preţioasă de coloare albă ori deschisă. Arhiereul îmbracă sacosul peste stihar, mânecuţe, epitrahil şi brâu. Veşmântul acesta nu a existat în Biserica primară şi de aceea arhiereii ori episcopii săvârşeau cele sfinte îmbrăcaţi cu **felonul** ce exista în cult mai de timpuriu. Patriarhii şi mai ales cel din Roma şi Alexandria, începură a se deosebi de ceilalţi colegi ai lor, prin nişte veşminte pe care nu le purtau ierarhii altor diecese. Veşmintele acestea fură întocmite parte după modelul hainelor arhiereşti din Vechiul Testament, parte după modelul îmbrăcămintei pe care o purtau împăraţii romano-bizantini. De această origină a fost sacosul, un veşmânt împărătesc bizantin de coloare albă, pe care-l îmbrăcau monarhii la sărbătorile mari.

În secolul VI haina aceasta fiind introdusă în Biserică, era purtată numai de **patriarhul** Romei şi al Alexandriei. În secolul IX fu modificată şi împodobită cu **clopoţei** asemenea mantiei marelui preot din Vechiul Testament [4]); iar în secolul XII sacosul se generaliză pentru toţi patriarhii îmbrăcându-l numai la ziua

---

1) Simeon Tesalon. op. cit. p. 257. Conf. Goar, Evcholog. p. 99 n. 20.
2) Ibidem.
3) Mat. 27,31; Marc. 15,15; Ioan 19,3.
4) III M. 39,25.

Naşterei şi Învierei Domnului, cum şi la ziua cinci-zecimei; în secolul XIII se dădu mitropoliţilor orientali de frunte şi apoi abia în secolul XVIII deveni veşmânt sacerdotal pentru toţi arhiereii răsăriteni. În acest timp însă patriarhii şi unii dintre mitropoliţii orientali mai distinşi, începură a-şi deosebi sacosul lor împodobindu-l cu cruci multe (σάκκος πολυσταύριος). Episcopii **armeneşti** păstrară însă vechiul felon cu omoforul [1]).

Fiind că sacosul este de obiceiu împodobit cu cruci, însemnează după mărturia lui Simeon Tesaloniceauul *patima Mântui-*

Sacosul, veşmânt arhieresc împodobit cu cruci multe.

torului Hristos[2]); iar după alţii însemnează **cămaşa** lui Iisus Hristos, asupra căreia s'a aruncat sorţi la răstignirea sa.

1) Eusevie Popovici, Istoria Biser. trad. de Athan. ep. Râmn. şi Gher. al Arg. Vol. I, p. 595, n. 7.

2) Simeon Tesalon., op. cit., p. 257.

Se crede că sacosul a fost introdus în **Biserica română** în secolul XV (a. 1425) când împăratul Constantinopolului **Ioan Paleologul** zis şi Manuel Paleologul, a trimis mitropolitului Moldovei **Iosif** sacosul împreună cu alte prerogative din Constantinopole. Aceasta a făcut-o împăratul drept recunoştinţă pentru primirea strălucită ce i se făcuse de mitropolit şi Alexandru cel Bun (1401 – 1432) la curtea acestuea când el se înapoia dela Viena, unde făcuse alianţă cu socrul său împăratul Austriei. În mânăstirea „Neamţul" se păstrează şi azi cu multă pietate o icoană a Maicei Domnului, pe care am văzut-o aci în Biserica cea mare, în ziua de 23 August 1903, când am vizitat această mânăstire.

Arhiereul Narcis, egumenul mânăstirei, 'mi a afirmat că şi aceasta a fost trimisă de imperatorul bizantin Ioan Paleologul, între darurile sale, oferite mitropolitului Moldovei Iosif, în anul 1425. Icoana are un stil bizantin bine umbrit şi lucrat cu multă iscusinţă.

2. **Omoforul** (ὠμοφόριον, ὦμος, umăr şi φέρειν, a purta; humerale, pallium, πάλλια, amictus [1]) este un veşmânt purtat de arhiereu pe umere împrejurul gâtului, introdus în Biserică prin secolul IV. Grigorie de Nazianz lasă în testamentul său 13 omofoare diaconului Eutropiu [2]). Omoforul eră în vechime un ornament alb al filosofilor şi magistraţilor. Astfel îl descrie şi Tertulian [3]). Veşmântul acesta după ce s'a primit între hainele sacerdotale, se purta la început numai de **patriarhi**. În orient deveni mai pe urmă semnul distinctiv al episcopului, prin care se deosebea de presviter. Isidor din Pelusium, pe la începutul secolului V-lea, îl tâlcui ca pe un *«simbol al datoriei episcopului, de a duce pe umerele sale oaea cea rătăcită»* adică neamul omenesc cel căzut în păcat [4]). În occident omoforul, numit acolo «pallium», consta dintr'o legătură lată ca un lat de mână, de lână albă, cu cruci negre, roşii sau albastre, şi nu eră comun tuturor episcopilor, ci numai arhiepiscopilor. În vechime se vede că îl purta numai episcopul Romei şi apoi el îl trimetea şi altor arhiepiscopi şi episcopi recunoscuţi de el. Astăzi toţi arhiepiscopii latini poartă acest «pallium» dar toţi îl primesc de la Roma [5]).

Ierarhul oriental în timpul serviciului divin pune omoforul pe sine căci reprezintă pe Hristos; dar sunt momente s. e. în timpul cetirei sfintei evangelii, când îl desbracă, căci atunci arhiereul vorbeşte cu Domnul său Iisus Hristos. *«Cetindu-se evangelia*, zice Simeon al Tesalonicului, *arhiereul scoate omoforul, arătând cu aceasta că este servitor al Domnului, căci Domnul este ca şi cum ar fi aci de faţă grăind prin evangelie»* [6]). Iar mai departe acelaşi Simeon grăeşte următoarele: *«Pentru aceea omoforul este de lână, căci închipueşte* **oaea cea perdută,** *pe pe care a luat-o pe umere Mântuitorul, adică firea noastră»* [7]).

3. **Mantia** (μανδύας, μανδίας, μανδύη, μανδύον, pluviale) este un veşmânt, lung, larg, fără mâneci şi de o stofă bogată, pe

---

1) Virgiliu în *Eneida*, Cartea III, v. 405, arată că *„amictus"* eră un veşmânt ce servea pentru acoperirea capului, când se sacrifica înaintea zeilor Romani.

2) Gregor. Nazianz. in Testamento: Εὐτρόπῳ... βούλομαι δοθῆναι... πάλλια γι.

3) Tertull. De Pallio cap 5, in Goar, p. 399, n. 25: Gaude Pallium et exulta; melior jam te philosophia dignata est, ex quo christianum vestire cœpisti.

4) Isidorus Pelusiota, Epist. 136,1.

5) Martigny, Diction., op. cit. art. „Pallium": Le pallium est un insigne réservé aux archevêques et à quelques évêques occupant certains sièges privilégiés ou qui l'ont obtenu par un privilège personel... C'est un ornement de forme circulaire qui entoure le cou comme une espèce de collier, et se termine par deux bandelettes tombant, l'une sur la poitrine, l'autre sur le dos. Le pallium est, pour les prélats qui le portent, le symbole de l'humilité et du zèle, car il rappelle la **brebis égarée** raportée sur les épaules du Bon-Pasteur... L'origine du Pallium comme insigne épiscopale n'est pas sans quelque obscurité.

6) Simeon Tesalon., op. cit., p. 260.

7) Ibidem, p. 91 şi 260.

care îl îmbrăcau împărații bizantini atunci când ei se încoronau, precum și la solemnități mari [1]). Chiar și astăzi Împărații și Regii se îmbracă la încoronarea lor cu o mantie bogată de culoare purpurie, ca să apară astfel în splendoarea împărătească.

Cuvântul μανδύας ori μανδίας, este de origină **persană** și însemnează un veșmânt milităresc, lung și larg [2]); dar găsim și în limba ebraică cuvântul **mad** (מַד) care semnifică o haină lungă și mare [3]). După ce veșmântul acesta s'a primit între hainele liturgice, a fost purtat în vechime ca și astăzi de către ierarhi în afară de liturgie s. e. la Tedeumuri, parastase, cununii,

Mantia, veșmânt arhieresc.

procesiuni religioase, ș. a. Mantia își păstrează până în zilele noastre vechea sa coloare purpurie, cum și forma clasică bizantină, adică mare, fără mâneci, lungă și destul de largă. Fiind introdusă în Biserică prin secolul V, se purta atunci numai de **patriarhi**; iar mai târziu aceștia o dădură mitropoliților, episcopilor și arhiereilor. Acest veșmânt este comun și tuturor monahilor, cu deosebire că la aceștia coloarea este neagră și stofa

1) Léon Clugnet, Diction. Liturg., op. cit., p. 94: Μανδύας, grand manteau fait d'une étoffe précieuse que portaient autrefois les empereurs d'Orient.

2) Léon Clugnet, op. cit., p. 94. — Conf. A. Lerosey, Intr. a la Lit., p. 218.

3) Levitic. 6,10; I Sam. 4,12; II Sam. 20,8; Ps. 109,18; Ps. 133,2; Iov. 11,9. — Jerem. 13,25. Conf. A. Lerosey, Introd. a la Liturgie, Paris, 1890, p. 218.

mai simplă[1]) pe când la arhierei coloarea este purpurie și se cos pe el patru tăblițe de materie colorată: două sus și două jos. Tăblițele de sus după tâlcuirea lui Simeon Tesaloniceanul însemnează cele **două table ale legei vechi**; iar cele două tăblițe de jos unite prin o legătură de aur, închipuesc cele **două Testamente**, adică legea veche și cea nouă, unite prin Iisus Hristos. Din aceste table urmează ca arhiereul să-și scoată învățătura sa[2]). Dungele ce sunt pe mantie însemnează *râurile* (ποταμοί) de apă vie[3]) adică *invățăturile* ce trebue să isvorască necontenit din gura ierarhului. S. German al Constantinopolului, zice că «*mantia acopere corpul întreg închipuind* **îmbrăcămintea îngerească**"[4]).

Mitra arhierească.

B) Insigniele arhierești

1. **Mitra** (μίτρα, κίδαρις, τιάρα, tiara, infula, λῶρον, lorum) este acoperitoarea capului arhiereului în timpul serviciilor sfinte. La Romani cuvântul «mitra» însemna o cordică de mătase, sau o lamă de aur ori de argint, cu care își încingeau femeile fruntea[5]); iar «mitella» se chema o asemenea găteală a capului, între-

---

1) Chiar și săteanul român își are „*mantaua*" lui neagră pentru ploae și vânturi.

2) Simeon Tesalon., op. cit., p. 256.

3) Ioan, 7,38.

4) Conf. Goar, Evcholog. n. 25, p. 399. — Pe mantia arhierească sunt și **clopoței**, ca și oare când pe mantia arhiereului legei vechi (Eșire, 28,33).

In occident atât episcopii cât și preoții și monahii purtau la început o mantie de procesiune cu care se acopereau de ploae (pluviale), și care avea adesea ori și o glugă (cappa). Azi, în occident, episcopii se deosebesc prin mantia lor purpurie și de o stofă scumpă.

Iar A. Lerosey. Introd. a la Liturgie, p. 247, zice: La chape était primitivement une espèce de manteau fort simple dont le célébrant se revêtait dans les processions extérieures en temps de pluie, d'où lui vient le nom de „pluvial".

5) Servius. In notæ ad. IV et VI Æneid.

buințată de fecioare [1]). În picturile pompeene găsim destule chipuri femeești împodobite cu aceste ornamente [2]). Dar și preoții Romanilor își înfrumusețau fruntea cu o lamă de metal, ori cu o panglică înodată la ceafă, atunci când aduceau sacrificii zeilor [3]). Ornamentul acesta se chema «mitra» sau mai des «infula». Găteala capului la regii vechi **indieni** se numea tot «mitra» [4]). Preoții și arhiereii iudaismului încă purtau *mitra* sub forma unui turban [5]). Cuvântul acesta fu primit și de episcopii creștini, împreună cu obiectul însemnat prin el.

În primele secole creștine, mitra episcopală nu era de cât o lamă de metal sau o cordică de mătase legată împrejurul capului [6]). După mărturia lui Policrat, aflată la Ieronim, evangelistul Ioan, 'și ar fi împodobit fruntea cu o foae de aur, când aducea rugăciuni lui Dumnezeu [7]). De asemenea se crede că și Iacov cel Mic episcopul Ierusalimului ar fi întrebuințat aceeași podoabă la plinirea cultului [8]). În acest chip se ivi origina mitrei episcopale numită în secolul IV *coroană* (στέφανος [9]), ori *diademă* (κίδαρις [10]).

Până prin secolul VI mitra se depărtă puțin câte puțin de forma și simplicitatea ei primitivă; iar în acest timp patriarhii Constantinopolului o împodobiră cu cusături frumoase și cu iconițe lucrate cu iscusință după modelul coroanei împăraților bizantini [11]). Gustul acesta îl împrumutară și episcopii Romei [12]).

---

1) Apuleius. De asino aureo l. VIII.

2) În vara anului 1897 vizitând eu „Muzeul național" din Neapole, am văzut aci la etajul I o mulțime de picturi murale încadrate ca niște tablouri, aduse de la Pompei și Erculan. Subiectele sunt privitoare la misteriele din viața casnică a Romanilor, la trebuințele, luptele răsboinice și obiceiurile lor religioase. În aceste picturi se vede și modul de găteală cum și luxul femeilor romane. (Autorul).

3) În **Iliada** lui Omer (Cânt. I, v. 14) cetim că și marele preot *Hrise* de la altarul lui Apolon din Troia, purta cârja în mână și o cunună de laur pe cap, ca o *mitră* legată cu panglici de lână, când aducea sacrificiile înaintea zeului.

4) Philost. De vita Apollonii l. II c. 11.

5) II Moisi 28,40. Ios. Flav. Antiqq. III, 7, 7. Conf. Bähr, Symbol. II p. 110.

6) Conf. A. Lerosey, Intr. a la Liturg. p. 256.

7) Ap. Hieron. De viris illustribus. XLV. – Asem. P. Rompotes, Λειτουργική, op. cit. p. 79.

8) Martigny, Diction., op. cit., p. 305.

9) Euseb. Hist. eccles. X, 4.

10) Gregor. Naz. Orat. XXXI.

11) Conf. Martigny, op. cit., p. 305, n. IV.

12) Teodor Balsamon vorbind de Chartofilax și Protecdic, mai departe își dă părerea că **mitra** a fost dată de Celestin episcopul Romei lui Ciril al Alexandriei, atunci când acesta, după teoria latinilor, a ținut preșidenția sinodului III ecumenic (a. 431) în locul lui Celestin; iar de la patriarhul Alexandriei, a trecut mitra la ceilalți patriarhi răsăriteni, mitropoliți, episcopi etc. Iată și cuvintele lui Balsamon: „*De aceea sfântul și Marele Ciril papa al Alexandriei 'și-a încins capul lui cu o lamă ingustă de aur* (χρυσοῶν λῶρον) *când a prezidat sinodul III ecumenic, căci ținea locul lui Celestin episcopul Romei, după cum aceasta se vede din actele sinodului... Singur patriarhul Alexandriei ține mitra* (λῶρον) *pe cap când plinește cele sfinte*". Διὸ καὶ ὁ μέγας ἅγιος Κύριλλος, ὁ πάπας Ἀλεξανδρείας, ἐπὶ κεφαλῆς χρυσοῶν λῶρον περιεβέβλητο, ὅτε τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς τρίτης Συνόδου ἐπίστατο· ἐπεὶ εἶχε γὰρ τὸν τόπον τοῦ Κελεστίνου...

La început, în creștinism, mitra eră purtată numai de **patriarhi**; apoi cu timpul trecu și la ceilalți ierarhi până în secolul XVIII când se dădu și unora dintre arhimandriți și chiar protopresviterilor.

Mitra episcopului Romei primi numele de **tiara**, își schimbă forma până în secolul XIV și primi ca ornament a doua și a treia coroană, de unde se cheamă această mitră **triregnum** adică semnul puterei întreite [1]). Iar mitra celorlalți episcopi latini, dată ca distincțiune și unora dintre prelați adică preoților meritoși, se numi **infula**, cum se chema odinioară găteala de cap a preoților romani păgâni, și primi forma a două plăci ascuțite la vârf în formă de triunghiu, acoperind una partea dinainte și alta partea din dărăt a capului. De aceste plăci atârnă la mitrele episcopale două panglice, ca și la infula preoților romani din păgânism [2]).

Mitra este simbolul **cununei de spini** ce s'a pus pe capul Mântuitorului când îl duceau la răstignire [3]).

2. **Epigonatia** (ἐπιγονάτιον, ἐπί și γονὴ, asupra genuchiului, genuchernită. nabedernița) este o tablă rombică făcută din materie prețioasă, care legându-se de brâu *lângă coapsa dreaptă,* se lasă în jos până la genuchiul arhiereului. Ea servește numai ca o podoabă la lucrarea celor sfinte.

Epigonatia se dăruește de episcop la distribuirea rangurilor onorifice, preoților distinși, protopresviterilor, egumenilor și arhimandriților, ca semn că participă și aceștia la puterea bisericească.

Insigniul acesta episcopal se pare că eră în întrebuințare prin secolul VI. La început se crede că a fost un fel de **ştergar** de care se servea episcopul când săvârșea spălarea picioarelor supușilor săi în Joia patimilor, spre amintirea spălărei picioarelor ucenicilor de către Mântuitorul [4]).

Epigonatia însemnează **„sabia spirituală** *care este cuvântul lui Dumnezeu»* [5]). De aceea încingându-se cu ea păstorul sufletesc pronunță aceste cuvinte: *«Încinge sabia ta peste coapsa ta, Puternice»* [6]).

3. **Engolpiul** (ἐγκόλπιον, ἐν și κόλπος, sân; pectorale) sau

μόνος ὁ πατριάρχης 'Αλεξανδρείας ἱερουργεῖ μετὰ τοῦ αυτοῦ λῶρου τὴν κεφαλὴν καλυπτόμενος—(In Goar, Evcholog., pag .259).

Dar Balsamon se vede că a alunecat cu nevinovăţie în susţinerea aceasta, condus fiind de versiunile pe cari le răspândeau latinii cu intenţiuni ascunse.

1) Episcopul Romei Symmach († 514) puse prima coroană la mitra sa (mitra turbinata cum corona); Bonifaciu VIII în secolul XIII adăogă pe a două; iar Urban V (1362—1370) în secolul XIV adăogă a treea coroană.

2) Eusevie Popov., Ist. Bis., trad. de Athanasie ep. Râmn. şi Gherasim al Argeş., vol. I, p. 597.

3) Simeon Tesal., op. cit., p. 317.

4) În evul mediu, cei ce păzeau epigonatiele la Biserica constantinopolitană, erau doui funcţionari însemnaţi din pentada III şi VI.

5) Simeon Tesalon., op. cit., p. 257. Conf. Goar, p. 99.

6) Simeon Tesalon., op. cit., p. 257.

Panaghiul (πανάγιον) este o icoană mică, rotundă făcută din email, ori argint sau aur, și având pe ea chipul lui Dumnezeu Tatăl (πανάγιος, cel a tot sfânt), ori al Mântuitorului, sau al sfintei Fecioare. Ierarhul poartă această icoană la piept, spre aducere aminte că el datorește necontenit a **prea mări** *pe Creatorul* a toate, a avea pe Hristos în inima sa, și a se încredința ocrotirei Prea Curatei lui Maice.

Cam prin secolul VI engolpiul erà o cutiuță în care se punea părticica scoasă întru mărirea sfintei Fecioare și câte odată chiar relicvii de ale sfinților, purtându-se la piept pe atunci de mai marii mânăstirilor și mai în urmă de ierarhi. Engolpiul poate să fie și o amintire de sorțile sfinte **urim** și **tumim** (אוּרִים וְתֻמִּים — arătarea și adevărul, δήλωσις καὶ ἀλήθεια) pe cari le purta la piept arhiereul Vechiului Testament, pentru că prin ele consulta voința lui Dumnezeu. În occident episcopii poartă numai o cruce la piept (pectorale, crucea de la piept [1]).

4. **Crucea** (σταυρός, crux) se poartă de ierarh la piept în semn că el *mărturisește* **credința** *în Hristos* și e pregătit să sufere în numele Domnului chiar moartea pe cruce, când va fi nevoe. Această cruce mai amintește și cuvintele apostolului Pavel: *«Iară mie să nu-mi fie a mă lăuda, de cât numai în crucea Domnului nostru Iisus Hristos»* [2]. Când cultul creștin a fost liber de persecuțiuni, atunci mai toți creștinii își împodobeau piepturile lor cu acest semn; dar prin secolul V s'a hotărât ca crucea să fie purtată numai de persoanele sacerdotale distinse.

Crucea se poartă la piept nu numai de episcopi, dar aceștia o dau și arhimandriților cum și protopresviterilor ca ranguri distinctive [3].

5. **Cârja sau toiagul păstoresc** (ῥάβδος, מַטֶּה) ori **paterița** (πατερήσσα, πατερήτζα, πατερίζω — numesc părinte; δικανίκιον, baculus, pedum, cambuta, crocia, crossa) se întrebuința în apus după părerea lui Baroniu prin secolul IV. La început acest insigniu episcopal erà de lemn împodobit cu fildeș, argint ori aur; iar cu începere din secolul VI se făcu din aur ori argint [4].

La ierarhii răsăriteni, toiagul acesta este drept, având în partea de sus două capete de șerpi însemnând înțelepciunea pastorală [5]; între capetele șerpilor pe un globuleț se pune crucea care însemnează că arhiereul paște turma în numele lui Hristos. Pe mânerul toiagului se înfășoară o măhramă cusută cu fir pentru podoabă și pentru ca să fie mai lesne de purtat. Codin

1) A. Lerosey, Introd. a la Liturg., op. cit., p. 254.
2) Galat. 6,14.
3) Simeon Thesalon. lib. de Sacrament: Τινὲς δὲ τῶν πρώτων πρεσβυτέρων, ἤτοι οἱ σταυροφόροι: τῶν ἀρχιμανδρίτων τέ τινες, καὶ ἐπιγονάτια ἔχουσι· τοῦτο καὶ τὴν δωρεάν ἐστιν ἀρχιερατικήν· ὡς ὁ σταυρός.
4) In **Iliada** lui Omer (Cânt. I v. 234) cetim că și zeii Olimpului purtau **cârja** în mâinile lor, ca un sceptru al puterei.
5) Mat. 10,16. Conf. Goar, Evcholog., p. 259.

Curopalatul (cap. 20), vorbeşte de cârjă ca de un obiect foarte vechiu, purtat de **patriarhii** Constantinopolului şi apoi de ceilalţi ierarhi.

Crossa latină nu se mai poartă de multe secole de către episcopul Romei, ci numai de ceilalţi episcopi. Ea are vârful curbat în formă de melc (parte curva ad populum conversa [1]).

Cârja însemnează **autoritatea pastorală** a arhiereului care îşi paşte turma cuvântătoare (Ioan 10, 11) ce-i este lui încredinţată [2]).

6. **Trichiriul** (τρικήριον, τρίς κηρός, trei lumânări) şi **Dichiriul** (δικήριον, δίς κηρός două lumânări) sunt două sfeşnice, având cel dintâi trei lumânări, iar cel de al doilea numai două. Când episcopul binecuvintează poporul la solemnităţi, ţine în mâna dreaptă trichiriul cu trei lumânări aprinse, pe când în cea stângă ţine dichiriul cu două lumânări de asemenea aprinse. Aşà fiind aceste două sfeşnice, episcopul le încrucişează în faţa poporului, dând astfel binecuvântarea serbătorească. Trichiriul însemnează cele *trei* **persoane** *ale Dumnezeirei;* iar dichiriul cele *două* **firi** *ale lui Hristos* [3]). Aceste două sfeşnice sunt adesea ori numite prin un cuvânt unic «τὰ δικηροτρίκηρα», care e format prin unirea cuvintelor δικήριον şi τρικήριον.

7. **Vulturii** sunt nişte perniţe mici, rotunde, umplute cu lână şi căptuşite în partea de desubt; însă d'asupra au o faţă de stofă cusută cu fir având pe ea chipul simbolic a trei râuri şi al unui oraş, iar peste acesta sboară un vultur. Acestea toate însemnează **bogăţia** şi *înălţimea învăţăturilor arhiereşti,* ce trebue să isvorască în cetăţile păstorite de ierarhi. Perniţele acestea sunt aşezate jos, înaintea tronului arhieresc din naosul Bisericei. Numai arhiereului îi este îngăduit a sta pe vulturi în timpul serviciului liturgic [4]). În timpurile vechi, când nu existau perniţele, închipuirile simbolice mai sus arătate, se făceau pe pardoseala Bisericei unde şedea arhiereul.

Dar episcopii latini, cu începere de la secolul IX încoace, întrebuinţară anume **pantofi** (sandalia) cusuţi cu aur şi **ciorapi** (caligae) pe cari îi încalţă când oficiază liturgia cu solemnitate.

---

1) A. Lerosey, Introd. a la Liturg., p. 258. Thalhofer, Liturg. S. 907.

2) Cârja mitropoliţilor români din secolul XVII nu avea în partea de sus cei doui şerpi, ci numai două semicercuri îmbinate cu o cruce la mijlocul lor. Aşà erà d. e. cârja mitropolitului Dosofteiu. (Vezi Tez. Lit., T. I., p. 106). Iar Hrisant mitropolitul Brusei din Asia Mică († 1843) purta o cârjă simplă în formă de T cu o cruce pe vârful ei ‡ şi fără nici un ornament. Dar şi în afară de Biserică ierarhii poartă un toiag împodobit, numit în Turcia χάζράνιον.

Moisi şi Aaron purtau şi ei toege în semn de autoritate şi conducere a poporului evreu, căci iată ce cetim în Exod, cap. 7, v. 20: וַיַּעֲשׂוּ־כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן
כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה וַיָּרֶם בַּמַּטֶּה וַיַּךְ אֶת־הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר לְעֵינֵי פַרְעֹה וּלְעֵינֵי
עֲבָדָיו׃

3) Simeon Tesalon., op. cit., p. 259.

4) Iconom. Nicolae Filip, Liturgica, op. cit., p. 193. Conf. Eusevie Popovici, Ist. Bis., Vol. I, p. 592.

Pantofii papei au și câte o cruce pe căputa lor. Latinii deduc origina acestei încălțăminte de la senatorii și nobilii romani [1]). De asemenea, episcopii occidentali îmbracă și **mănuși** (chirothecae) liturgice, închipuind îmbrăcămintea mâinei lui Iacov cu piele de ied, pentru a dobândi binecuvântarea părintească [2]). Mănușile acestea se află în cultul apusean din secolul XII

Petru Movilă, român de neam († 1647), mitropolit al Kievului (Rusia), îmbrăcat în veșmintele sale liturgice.

încoace [3]). Colorile simbolice ale mănușilor sunt 5: albe, roșii, verzi, violete și roșii deschis. Pantofii, ciorapii și mănușile liturgice, se întrebuințează numai la liturgia pontificală.

Episcopii latini, poartă de obiceiu din vechime în mâna

1) Martigny, Diction. des antiq. chrét., p. 306, n. 2.— Conf. A. Lerosey, Introd. a la Liturg., p. 250—251.

2) I Moisi, 27,16. Conf. Thalhofer, Liturg. S. 895.

3) Martigny, Diction., op. cit., p. 251 : Les *gants, chirothecæ,* sont mentionnés pour la première fois au douzième siècle par Innocent III (l. III De myster. missæ, c. 41).

dreaptă un **inel** (annulus cordi). Acela al Episcopului Romei (annulus piscatoris), este mai mare și de o valoare mai scumpă. Papii, cardinalii, episcopii și egumenii, îl poartă toți la serviciile solemne pontificale. Inelul însemnează **legătura** spirituală a acelui ce-l poartă, cu Biserica pe care o păstorește, potrivit formulei liturgice ce se rostește de episcop prelatului căruea i se dă inelul: «*Primește inelul*, zice episcopul, *semnul înțelepciunei și al vredniciei, semnul statorniciei, ca să știi să taci atunci când trebue, și să vorbești când e nevoe să se auză glasul tău, să legi cele ce trebue legate, și să deslegi când e nevoe de deslegare* [1]).

Unii dintre învățații răsăriteni și apuseni s. e. Teodor Balsamon, Iacov Goar, ș. a., cred că insigniele episcopale sunt răspândite de la Roma în Biserică, și anume Celestin al Romei le-a încredințat lui Ciril al Alexandriei, care avea să-i țină locul la sinodul III-lea ecumenic (a. 431), și de la acesta le-au primit și ceilalți ierarhi răsăriteni [2]). Dar nu se poate proba cu dovezi temeinice, nici așa zisa locotenență, nici răspândirea insignielor din apus spre răsărit [3]). Din contră insigniele episcopale au fost purtate în orient ca și în occident tot în același timp, și multe gusturi de ornamentare au fost împrumutate de latini din orient s. e. împodobirea mitrei cu pietre scumpe și picturi etc. [4]).

Veșmintele sacerdotale se sfințesc de episcop ori preot. Dacă ele se învechesc, preotul, potrivit tâlcuirei din Pidalion a canoanelor apostolice 72 și 73 să le ardă; iar *cenușa să o îngroape în sfântul altar sau într'un loc curat* [5]).

§ 65.

Sfintele vase și odoare liturgice.

Pentru plinirea sfintei euharistii, încă din timpurile vechi creștine, s'au întrebuințat în altar anumite vase și odoare (vasa mystica, ministeria, ecclesiastica) făcute la început din materialuri simple; apoi treptat și în legătură cu înflorirea cultului, ele au fost făcute din materialuri scumpe și cu un gust ales. Aceste vase nu au fost toate deodată introduse în cult, ci

---

1) A. Lerosey, Introd. a la Liturg., p. 253. Martigny, Dicton. op. cit., p. 306, n. 4: L'anneau épiscopal remonte au moins au **quatrième siècle** pour l'occident.

2) Conf. Iacob Goar, Evcholog. Græc., pag. 259.

3) Eusevie Popovici, Ist. Biser. trad. de Athan. episc. Râmn. și Gherasim al Argeș. Vol. I, pag. 598.

4) Martigny, Diction., op. cit., pag. 305, n. IV.

5) Aceste veșminte trebue ținute cu respect și cumpărate de la creștini ortodocși. Simțul nostru religios se umilește când vedem haine liturgice *atârnate în prăjini* pe la ușile prăvăliilor, bătute de vânt și de praf, și fiind puse astfel spre vânzare.

în decursul timpului, simţindu-se nevoea unuea sau altuea din ele, au fost introduse după chibzueala şi înţelepciunea sfinţilor Părinţi, dobândind mai târziu şi semnificaţiuni simbolice [1].

Respectul ce s'a dat totdeauna acestor sfinte obiecte a fost atât de mare, în cât încă din secolul IV s'a orânduit o anumită parte a Bisericei numită **schevofilachion** (σκευοφυλάκιον) pentru păstrarea sfintelor vase [2]), şi s'a înfiinţat prin secolul V la Bisericile mari o deosebită funcţiune clericală intitulată *schevofilax* (σκεῦος vas, φυλάσσω, păzesc), în a cărei îndatorire cădea purtarea de grije a sfintelor vase şi odoare [3]). Schevofilaxul şedea îmbrăcat în veşminte diaconeşti la uşa schevofilachiului şi de aci aducea în altar în timpul liturgiei vasele şi odoarele, de unde apoi le lua pentru a le pune la locul lor după îndeplinirea serviciului divin. În evul mediu schevofilaxul dela Biserica patriarhală din Constantinopole, erà numărat între demnitarii de frunte eclesiastici şi făcea parte din rândul celor din pentada I-a [4]). Femeile însă şi persoanele ne sfinţite, nici odată nu au avut dreptul a se atinge de sfintele vase [5]).

Aceste obiecte liturgice nu se întrebuinţează de cât la plinirea sfintei euharistii potrivit canonului 73 apostolic care sună astfel: *«Niminea să nu îndrăsnească de a întrebuinţa în folosul său propriu, vr'un vas de aur, sau de argint, ori vr'un văl* (acoperământ) *sfinţit»* ; iar canonul 72 apostolic, condamnă să plătească de cinci ori mai mult valoarea obiectului, pe acela ce ar răpi din cele sfinte[6]). Asemenea şi sinodul VI-lea ecumenic pedepseşte cu asprime pe clericul ori laicul care s'ar folosi pentru sine, de potir, disc sau ori care alt odor sfinţit, şi care ar bea din potir altă băutură de cât sângele lui Hristos [7]). Sfântul Grigorie de Nazianz fusese asemănat de duşmanii săi cu regele Babilo-

---

1) În unele cărţi poporale **româneşti** de provenienţă necunoscută (anonime), simbolismul liturgic este tâlcuit cu totul deosebit de simbolismul întocmit de părinţii şi scriitorii bisericeşti. Iată câteva explicări poporale: *lumânările* însemnează voinicii ce au strejuit groapa lui Hristos; *policandrul* — cerul; *sfeşnicul cel mare* dinaintea icoanei lui Hristos — Ioan Botezătorul; *linguriţa* — Iosif din Arimatea; *cădelniţa* — sfânta Fecioară; *focul* ochii sfintei Fecioare; *tămâea* — lacrămile sfintei Fecioare; ş. a. Dar aceste tâlcuiri însă, nu cad în Exegesa simbolismului liturgic şi prin urmare nu le aprobăm. (Autorul).

2) Conf. Synod. Laod. can. 21.

3) Socrat, Hist. eccles., lib. V, c. VIII şi Theodor Lector., Hist. eccles., lib. II.

4) Goar, Evchol., p. 233, n. 11. Conf. Simeon Tesalon. „Despre schevofilax", c. 242. Suicer. Thes. Tom. II.

5) Synod. Laod. can. 21.

6) Ioan Hrisostom (Homil. XIV ad Ephes.) zice că *„vasele sfinte sunt făcute pentru scopul liturgic şi nimeni nu ar îndrăsnì a se servì de ele în alt chip"*. Iar în tâlcuirea din Pidalion a canoanelor 72 şi 73 apostolice, cetim că vasele şi odoarele vechi cari nu se mai pot întrebuinţà, să fie arse de preot în foc; *apoi cenuşa să o îngroape într'un loc curat* s. e. în altar. Ori să se arunce într'o apă curată şi adâncă, sau să fie îngropate într'un loc curat.

7) Martigny, Diction. art. „vases sacres", p. 773. — După cum ne arată Sozomen (Hist. eccl., lib. II, c. 23), Meletienii pentru a se răsbunà în contra lui

nului **Belşazzar** fiul lui Nabuhodonosor, care întrebuinţă vasele sfinte răpite de tatăl său de la templul din Ierusalim, spre băuturi de desfrânare şi orgii. Iehova însă pedepsi pe Belşazzar pentru acest sacrilegiu, cu pierderea regatului (Daniel 5, 1–5). Grigorie de Nazianz (Orat. XXV ad Arianos), respinse cu mâhnire şi probe temeinice învinuirea ce i se îndrepta că ar fi întrebuinţat vasele liturgice în folosul său propriu.

Vasele şi odoarele sfinte ale altarului sunt acestea: *potirul, discul, steaua, acoperemintele, antimisul, copia, linguriţa, buretele, ripida* şi *cădelniţa* [1]).

1. **Potirul** (ποτήριον, κάλυξ, calix, cupa) este un vas în forma unei cupe cu picior sau a unui pahar mai mare ori mai mic, şi mai mult ori mai puţin înalt şi larg, în care se pune în timpul sfintei liturgii vinul amestecat cu apă, pentru a se preface în corpul şi sângele Domnului. In vechime potirul avea de obiceiu un mâner ori două şi mai multe picioare; mai purta pe el inscripţii şi chipul Bunului Păstor; iar cupa aveà câte odată forma patrată, octogonală şi adesea ori rotundă.

În apus, obiectul acesta, arare ori aveà şi **clopoţei** mici împrejurul său, pentru a se atrage cu aceasta atenţiunea pioşilor, când vasul erà mişcat din locul său, după ritualul liturgic.

Potirul a fost întrebuinţat la început de Mântuitorul când a instituit taina euharistiei la cina cea de taină [2]); iar după înălţarea sa la ceruri, discipulii mesianici încă au întrebuinţat acest vas, urmând cu aceasta pilda dată lor de către Domnul nostru Iisus Hristos. Apostolul Pavel în epistola I către Corinteni (10, 16) întreabă că *«potirul* (τὸ ποτήριον) *bine cuvântărei pe care 'l bine cuvântăm, nu este oare împărtăşirea sângelui lui Hristos?»* Mai departe acelaşi apostolul afirmă că nu putem bea *«potirul* (ποτήριον) *Domnului şi potirul demonilor»* (I Cor. 10, 21). Părinţii şi scriitorii bisericeşti orientali, dau acestui vas liturgic numiri ca acestea: ποτήριον, ἅγιον [3]), μυστικόν, πνευματικόν, βασιλικόν, σωτήριον, ş. a. [4]); iar Ambrosie îl numeşte «poculum mysticum» (pahar mistic [5]).

Atanasie al Alexandriei, îl acuzară la împăratul Constantin că ar fi spart potirul unui preot meleţian anume **Ischira**, că ar fi ucis pe Arsenie, etc. Se dovedì însă de Atanasie că calomnia nu erà întemeiată.

1) Vezi sfinţirea potirului, discului, ş. a., în Molitfelnic, Bucureşti, 1832, p. 511–516.

2) Evangeliştii Mateiu 26, 27; Marcu 14, 23; Luca 22, 20, vorbind de cina cea de taină, întrebuinţează cuvântul τὸ ποτήριον, când arată cupa pe care Domnul a binecuvântat-o şi a zis că într'însa este sângele lui.

3) Iustin Martyr., Apol. II: Ἔπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος.

Constit. apost. lib. VIII, cap. XIII: Ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον καὶ ἐπιδιδοὺς λεγέτω· αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς.

4) Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., p. 195. Asem. Martigny, art. „Calice" p. 106.

5) Ambros. De officiis. l. II, c. 28.

Irineu [1]) şi Epifanie [2]), ne arată că în timpul lor se făcea potirul la răsăriteni, din **sticlă;** iar cardinalii Baroniu [3]) şi Bona [4]) afirmă pe mărturia lui Tertulian (De pudicit. c. X), că şi în apus se făcea vasul acesta atât din sticlă, cât şi din lemn, şi se împodobia cu picturi religioase. Cum că şi în răsărit se întrebuinţau potire de **lemn,** ne arată aceasta Atanasie cel Mare când zice că *«Odinioară vasele sfinte ale Bisericei erau de lemn, iar preoţii de aur; acum,* zice ierarhul, *vasele sfinte sunt de aur, iar preoţii de lemn* [5]). Cu aceasta Atanasie arată scăderea vredniciei preoţilor din timpul său [6]). Mai cunoaştem că creştinii Tomişti din India obişnueau în cultul lor şi potire făcute din **coarne** de bou [7]).

În epoca persecuţiunilor îndreptate în contra Bisericei de către păgâni, se întrebuinţau materialuri simple în sfintele vase, de teamă ca nu cumva persecutorii să fie atraşi de scumpetea metalică a odoarelor liturgice şi aşa să despoae cu mai mare lăcomie sfântul altar de avutul său. Prudenţiu (Peristephan. II) ne spune că în timpul lui Diocleţian, în Africa de nord, tiranii căutau cu stăruinţă obiectele metalice din Biserici şi le răpiau în folosul lor [8]); iar episcopul Mensuariu din Cartagena, se plânge că Donatiştii jefuind Bisericile ortodoxe, au răpit vasele scumpe, cari nu au fost îngropate în pământ.

Tot în timpurile vechi creştine, potirul se mai făcea din **piatră, pământ,** alamă, aramă, cositor; însă după timpul persecuţiunilor se făcu din aur, argint, şi numai din cauza sărăciei Bisericei se îngădui să fie şi din cositor sau plumb; iar potire făcute din aramă, fier, lemn, pământ ori sticlă, cam din secolul IV încoace, cu încetul nu se mai îngăduiră, şi aceasta pentru respectul către corpul şi sângele Domnului din potir, şi pe de altă parte pentru că arama şi fierul oxidează, lemnul este poros, pământul şi sticla sunt fragile şi uşor de sfărâmat.

Cu începere de la Constantin cel Mare, împăraţii creştini, mai marii popoarelor şi pioşii, dăruiră vase şi odoare Bisericilor, aşa ca şi în ziua de azi. Pe aceste obiecte se scriau numele dăruitorilor, şi anul darului făcut. Totuşi Hrisostom (Hom. LI în Mat.) se plânge în contra creştinilor cari despoae pe

---

1) Irenæus. Adv. hæres. lib. I c. XIII n. 3.
2) Epiphan. Hæres. XXXIV n. 1.
3) Baronius, Annales ann. CCXVI n. XIII.
4) Bona, Rebus liturgicis, lib. I, c. XXV n. 1.
5) Eusevie Popovici, Ist. Bis., trad. de Athan. al Râmn. şi Gherasim al Argeş. vol. I p. 598.
6) În vara anului 1898, după ce am călătorit prin Suedia, înapoindu-mă prin Rusia, m'am oprit în Petersburg, Moscva, Kiev şi alte oraşe ale Rusiei. In muzeul academiei spirituale din Kiev, am văzut între alte obiecte şi un *potir de lemn*, căruia i se da o vechime adâncă. (Autorul).
7) Synod. Calcuthens. c. X.: Vetuimus etiam ne corni bovis calix aut patena fieret.
8) Prudentius, Περὶ στεφανῶν, hymn. II, v. 65 seqq.

orfani și văduve de avutul lor și apoi aduc ca daruri la Biserică, potire de aur împodobite cu pietre scumpe, pentru a li se erta păcatele.

Potirul însemnează **paharul** întrebuințat de Mântuitorul la cina cea de taină.

2 **Discul** (δίσκος, patena) se cheamă un vas în forma unui taler cu picior, ori fără picior, deschis, rotund și plan, care formă o arată însăși numirea sa «δίσκος» la greci și «patena» la latini. Pe disc se pune în timpul liturgiei sfânta pâine ce se transformă în corpul lui Hristos în timpul prefacerei.

Horațiu și **Titu Liviu** ne arată că la Romani era un taler numit de ei **„patella"** făcut din pământ ori metal, și trebuincios necontenit la altare. Pe acest taler se țineau elementele alese pentru sacrificii, cari plăceau zeilor mai mult de cât alte ofrande.

Introducerea discului în cultul Bisericei răsăritene, se pare a fi din timpul apostolilor; iar latinii îl cred întrodus în apus de **Zefirin** episcopul Romei († 218 [1]). Ceea ce știm însă cu siguranță este faptul următor, că în toate liturgiile străvechi orientale și occidentale cum și în liturgiile vechi **coptice** și **siriace** se află formula liturgică a binecuvântărei potirului, alături cu aceea a binecuvântărei discului [2]). Atât în timpurile vechi, cât și în cele moderne, materialul din care s'a făcut potirul, a fost tot acela și pentru facerea discului, și anume: **sticla, pământul, lemnul, coarnele de bou,** alama, arama; iar după timpul persecuțiunilor, aurul, argintul, și în cazuri de lipsă chiar plumbul și cositorul.

Discurile vechi erau împodobite cu imagini diferite s. e. a Mântuitorului, a sf. Petru și Pavel, a mielului, crucei ș. a. [3]). În liturgiile vechi **coptice,** rugăciunea binecuvântăriei discului, este de o originalitate deosebită de a celorlalte formulare creștine. Ea sună astfel: *«Întinde Doamne mâna ta asupra acestui disc bine cuvântat, care trebue a se umple cu cărbuni de foc* (carbonibus ignitis) *prin părticelele corpului tău, ce se vor aduce pe altar»* [4]).

Discul închipuește **eslea** în care s'a născut Dumnezeu-Omul; iar după sf. German închipuește locul unde a fost pus Hristos luat fiind de pe cruce [5]).

3. **Steaua** (ἀστερίσκος, ἀστήρ, astrum, ἄστρον, stella, stellula) constă din două arcuri ori semicercuri de aur, argint sau și alt metal, unite la mijloc prin un cuiu, așă ca să se poată în-

1) Martigny, Diction., op. cit., art. „Patène", pag. 587.

2) Conf. Renaudot. Liturg. orient. T. I.—Asem. Martigny, Diction., op. cit., art. „Vases sacrés", p. 772.

3) In anul 1846 s'a găsit în Siberia un disc de argint aurit cu un diametru de 15 centimetrii. Acest obiect e descris cu amănunțimi de contele **Stroganoff.** Pe fața discului e închipuită o cruce fixată pe globul terestru și ținută de doui îngeri, având la picioarele lor cele 4 fluvii ale paradisului. Se crede că acest vas liturgic este de o adâncă vechime. Conf. Martigny, art. „Patène", p. 588.

4) Renaudot. Liturg. orient. T. I, p. 324.

5) Goar, Evcholog. Græcor., p. 105, n. 50.

chide și deschide după voe; iar d'asupra împreunărei arcurilor ori semicercurilor, se află o cruce mică. Steaua se pune pe disc pentru a acoperi sfântul agneț și părticelele (μερίδες), și pentru a susține acoperemintele, ca ele să nu se atingă de agneț, nici să amestece părticelele de pe disc [1]). Forma acestui obiect liturgic 'i a dat numirea pe care o poartă [2]).

Liturgiștii susțin că steaua a fost introdusă în cult de sfântul Ioan Hrisostom [3]). Ea însemnează **steaua** *pe care au văzut-o Magii* de la răsărit, atunci când s'a născut Hristos [4]), și de aceea când presviterul tămâează steaua pentru a o pune asupra sfintei pâini de pe disc, rostește această formulă liturgică împrumutată din evangelia lui Mateiu, cap. 2, v. 9: *«Și viind steaua a stătut d'asupra unde erà pruncul»* [5]).

4. **Acoperemintele** (καλύμματα) zise și **„procoveţe"** în liturgiile vechi românești, sunt niște văluri mici, patrate făcute din pânză de mătase pentru acoperirea discului și potirului. Acoperemintele sunt în număr de 3: cu cel d'întâiu (τὸ πρῶτον κάλυμμα, ori τὸ δισκοκάλυμμα) se acopere sf. pâine împreună cu discul, pronunțându-se de ministrul altarului, întregul psalm 92 *«Domnul a împărățit»;* cu al douilea acoperemânt (τὸ δεύτερον κάλυμμα) se acopere potirul, rostindu-se formula *«Acoperit-a cerurile bunătatea ta Hristoase»*; iar cu al treilea, numit și **„aer"** (ἀήρ, în Palestina numit ἀναφορά = mișcare în sus și în jos) care este mai mare de cât celelalte două, se acopere împreună discul și potirul, cetindu-se stihul 8 al psalmului 16: *«Acopere-ne pe noi cu acoperemântul aripilor tale»*. Acest acoperemânt «aerul», e răspândit în Biserica răsăriteană după modelul dat de Biserica din Ierusalim, cum se prevede aceasta în tipicul sfântului Sava [6]).

Cele d'întâiu două acopereminte mai mici însemnează, după tâlcuirea sfinților German și Simeon al Tesalonicului, **scutecele** *în cari au fost înfășat Iisus* la nașterea sa, sau și giulgiurile în cari el a fost înfășurat când a fost pus în mormânt. Acoperemântul cel mai mare, însemnează **„aerul"** (ὁ ἀήρ) pentru că el în chipul aerului ce se întinde asupra pământului, acopere sfintele daruri; mai închipuește și piatra pusă asupra mormântului lui Hristos, și de aceea se zugrăvește pe el de obiceiu, luarea de pe cruce a lui Hristos și punerea lui în mormânt. Dar *«aerul»* însemnează încă și cerul pe care a apărut steaua

1) Martigny, art. „asterisque", p. 62.

2) Mich. Heinecii, op. c. III Th. s. 138, 319.

3) Goar, Evchol. Græcor. p. 105 n. 50: „Ne vela hostiam tangant, et supra memoratum particularum ordinem turbent, adinvenit Chrysostomus duos breves arcus, qui hostiis superpositi, eas ab omni contactus periculo protegerent". Vezi și Daniel, Codex, Tom. IV, p. 380.

4) Simeon Tesal., op. cit., p. 101, cap. 96. – Goar, Evcholog. p. 105, n. 50.

5) **Sirienii** și **Copții,** eretici orientali, nu au primit steaua în cultul lor. Obiectul acesta nu l'am văzut în Biserica Copților din Alexandria Egiptului, în vara anului 1904, când am cercetat acel locaș coptic. (Autorul).

6) Goar, Evchol. p. 105 n. 51: „Hic autem ἀήρ Aer nuncupatur, quia per modum Aeris circa terram expansi sacra dona ambit; ejusque nomen et formam ab Hie-

ce a condus pe Magi la locul unde s'a născut Hristos (Mat. 2,9 [1]).

In timpul cetirei **simbolului** credinţei, sfinţiţii servitori, clatină asupra sfintelor daruri acoperemântul cel mare (ἀήρ, ἀναφορά) pentru ca să se producă o suflare de aer.

Acoperemintele erau în vechime nişte **şervete** ce se puneau pe disc şi potir, ca să nu se atingă de sfintele daruri insecte sau alte vietăţi necurate, şi să se profaneze cu aceasta sfânta euharistie. Aceste şervete erau de mare nevoe mai ales în climele călduroase, unde **gângăniele** mişuesc mai mult de cât în climele reci ori temperate. De aceea şervetele au trecut mai târziu între odoarele liturgice şi ele nu pot să lipsească de la plinirea cultului. Canonul 72 apostolic amintind de sfintele vase şi acoperemintе, opreşte cu asprime pe oricine le-ar întrebuinţa în folosul său.

5. **Antimisul** (ἀντιμήνσιον, ἀντὶ = *in loc de*, şi mensa = masă; *in loc de masă* sfântă; ἀντιμήσσιον, antimensium [2]), se cheamă o bucată de stofă de *in*, ori de mătase, în forma unui patrat a cărui lature are 50—60 centimetri. Antimisul se întinde pe sfânta masă în timpul liturgiei, pentru a se săvârşi pe el sfânta euharistie. Pe acest odor liturgic se zugrăvesc patimile Domnului cu înmormântarea lui, şi conţine relicve de ale sfinţilor (λείψανα), în memoria mormintelor martirilor,d'asupra cărora se săvârşea liturgia în timpul persecuţiilor. Sfinţirea antimisului se face de episcop, întocmai după ritualul sfinţirei Bisericilor [3]); «iar la nevoe, cu porunca episcopului se face şi de un preot cucernic» [4]).

Potrivit învăţăturilor bisericeşti, numai episcopul avea puterea de a sfinţi o Biserică; dar din cauza ocupaţiunilor lui numeroase, ne fiind în stare totdeauna de a îndeplini şi această datorie, episcopul împuternicea pe unul din protopresviteri de a merge să sfinţească Biserica. La o astfel de întâmplare însă, episcopul da un antimis sfinţit protopresviterului care sfinţea Biserica, ca o împuternicire de a săvârşi acest act; iar antimisul se punea pe sfânta masă ce se sfinţea, rămânând de aci înainte proprietatea acelei Biserici. Fără antimisul sfinţit de episcop, nu se poate săvârşi sfânta liturgie [5]). După Isidor din Pelusium, antimisul însemnează **giulgiul** *in care*

---

rosolymitana, in reliquas Orientis Ecclesias traductor, typicum Sabæ testatur et cunctorum symbolicam rationem S. Germanus refert: 'Η ἐπάνω κάλυψις τοῦ δίσκου ἐμφαίνει τὰ σινδόνα", κ. τ. λ.

1) Goar, Evchol. Græc., pag. 105, n. 51: Τὸ πρῶτον κάλυμμα, δισκοκάλυμμα, κ. τ. λ. Conf. Simeon Tesalon., op. cit., pag. 101, cap. 96.

2) Neortografic scriu unii ἀντιμίνσιον, ori ἀντιμίσιον. Goar, Evchol. Græcorum, p. 521, n. 1.

3) Simeon Tesal. op. cit., p. 119, cap. 127: *„Deci, apoi şi părticele din sfinte moaşte, unse cu mir se pun in pânzişoare de in, şi se cos in antimise in faţă d'asupra, şi toate se fac deplin la antimise ca şi la dumnezeească masă, pentru că şi fie care din antimise sunt* **sfânta masă...** *Deci, acestea se cuvine să le păzească preoţii şi să le ea de la arhiereu* (episcop) *când vor avea trebuinţă, pentru că nu se cuvine preoţilor a sluji fără bine cuvântarea arhiereului"*.

4) Simeon Tesal., op. cit., p. 120.

5) Canonul 1, al sfântului Nicefor Mărturisitorul, zice că „Sfântul antimis

a fost înfăşat corpul Domnului, când a fost pus în mormânt [1]).

Origina antimisului se poate găsi pe timpul persecuţiunilor în contra creştinilor. Atunci sfinţiţii servitori, fiind prigoniţi de tirani, duceau cu ei sfinte mese în peşteri, închisori, munţi şi văi, şi acolo săvârşeau pe ele liturgia [2]). Apusenii numiau aceste mese *«altaria gestatoria, itineraria, portatilia, viatica»* [3]). Sozomen istoriseşte că şi Constantin cel Mare, când mergea la războiu *«purta cu sine un cort în formă de Biserică unde putea să laude pe Dumnezeu, să facă rugăciuni, şi să ea parte la sfintele mistere... De atunci fie care legiune,* zice Sozomen, *are un astfel de cort cu preoţi şi diaconi»* [4]).

Pentru că mesele ce se purtau din loc în loc în timpul persecuţiunilor, erau de lemn, piatră, metal, şi prin urmare greu de purtat, s'au înlocuit cu timpul acest material, cu o pânză sfinţită de in ori de mătase în chipul antimisului nostru, pe care se poate săvârşi liturgia în corturi de răsboae şi în case particulare la întâmplări grele şi în cazuri de persecuţiuni.

Antimisul se păstrează într'o măhramă numită **iliton** (εἰλητόν, εἰλύω, involvo, rostogolesc). Măhrama aceasta în vechime se aşternea pe sfânta masă pentru a se pune pe ea discul şi potirul în timpul liturgiei. Astăzi ilitonul este înlocuit în ceea ce priveşte aşternerea, cu sfântul antimis. Totuşi se aşterne şi ilitonul sub antimis în timpul liturgiei; iar după aceasta se învălue antimisul într'însul [5]).

6. **Copia** (ἅγια λόγχη, lat. lancea, gladiolus) este cuţitul al cărui tăiş are forma unei suliţe, sau a unui triunghiu, cu mâner scurt, având în vârf o cruce. Copia se întrebuinţează în altar pentru ridicarea şi sfărâmarea sfântului agneţ şi pentru scoaterea din prescure a părticelelor, pentru sfinţi, pentru vii şi morţi [6]). Timpul şi autorul introducerei acestui obiect între odoarele liturgice, nu ni sunt cunoscute; totuşi nu rămâne îndoeală că copia a fost întrebuinţată în altar din timpurile vechi creştine, mai ales că şi în rânduealа de pe atunci a proscomidiei cetim că *«Preotul ea în mâna stângă prescurea, iară în dreapta sfânta copie şi însemnând cruciş cu dânsa de trei ori d'asupra prescurei zice:*

---

spălându-se (din neştiinţă) nu-şi perde sfinţenia sa, ci are aceeaşi curăţenie şi vrednicie". Vezi în Pidalion la pag. 63 şi tâlcuirea canonului 73 apostolic.

1) Biserica **latină** nu are antimis, dar pe fie care sfântă masă are o piatră sfinţită de episcop, în care se pun moaşte. Pe piatră se întinde o pânză albă numită *corporal* pentru săvârşirea liturgiei. Iar Biserica **anglicană** nu are nici antimis nici piatră sfinţită.

2) Conf. Cyprian. Epist. IV.

3) Martigny, Diction. op. cit, art. „autel", n. II, p. 72—73.

4) Sozom. Hist. eccles., lib. I, cap. 8.

5) Leon Clugnet, Diction. des noms liturgiques, Paris 1885, p. 42, art. Εἰλητόν. Dumnezeeştile Liturgii, Bucureşti, 1887, p. 263.

6) **Sirienii** şi **Copţii** nu obişnuesc copia în euharistie, ci frâng pâinea cu mâinele, pentru motivul, zic ei, că şi Mântuitorul la cina cea de taină (Mat. 26,

întru pomenirea Domnului... şi îndată înfige copia în partea cea «espre dreapta a peceţei». Copia după explicarea lui German şi Simeon Tesaloniceanul, închipueşte **suliţa** cu care a fost împunsă pe cruce coasta Mântuitorului[1]).

7. **Linguriţa** (λαβίς, cochlear) se face din aur, argint sau şi din alt metal preţios, având mânerul în chipul crucei. Ea se întrebuinţează pentru a se distribui clericilor inferiori şi laicilor sfânta euharistie. Cuvântul λαβίς corespunde cuvântului latinesc *forceps* (cleşte), căci după tâlcuirea sfântului German, Hristos este cărbunele divin care arde pe cei ce se apropie de el cu nevrednicie. Linguriţa este întrebuinţată la euharistie de *Copţi, Etiopeni, Sirieni, Iacobiţi* şi *Nestorieni*, cum se vede aceasta în liturgiile orientale publicate de Renaudot.

Acest odor liturgic se crede a fi introdus în altar de Ioan Hrisostom[2]) căci după cum arată *Petru Arcudie* (De concord. eccl. orient. et occid. lib. 3 cap. 53) şi *Ligaride*, ierarhul ar fi dat, după obiceiul de până atunci, sfânta pâine (corpul Domnului) pe *palmă*, iar sângele Domnului din *potir*, unei femei care trecea de ortodoxă, dar în realitate făcea parte din erezia lui Macedonie. Femeea însă pe ascuns a dat sfânta pâine unei servitoare nedemnă de a primì euharistia. Hrisostom aflând cu mâhnire despre această nelegiuire, a hotărât că de aci înainte, să se dea pioşilor vrednici corpul şi sângele lui Hristos din potir cu *linguriţa*[3]). Totuşi sinodul VI ecumenic (can. 101), încă vorbeşte de primirea pe palmă a corpului Domnului udat cu sângele său, ceea ce însemnează că şi în secolul VII, linguriţa încă nu erà introdusă pretutindenea în serviciul euharistic. Sinodul acesta recomandă piosului ca punându-şi mâinile cruciş aşà să se apropie cu evlavie şi curăţenie, şi să primească pe palmă corpul Domnului udat cu sângele său[4]).

Ion Damascen (De fide, lib. 4, cap. 17), German în *Mystagogia* sa, cum şi Balsamon în comentariul canonului 101 al sinodului VI ecumenic, vorbesc cu îndestulare de întrebuinţarea linguriţei în împărtăşirea euharistică[5]).

Liturgiştii autoritari ai Bisericii răsăritene, arată că linguriţa însemnează **cleştele** cu care serafimul luând un cărbune de

---

26), a frânt pâinea şi a dat ucenicilor săi. În vara anului 1904, când am cercetat biserica coptică din Alexandria Egiptului, între odoarele liturgice nu am văzut nici steaua, nici copia. (Autorul).

1) Simeon Tesal., op. cit., p. 93, cap. 84.

2) Goar, Evcholog. Græcor., p. 130 n. 179: Cochlear illud adinvenit Chrysostomus (ut suspicatur Arcudius, lib. 3. cap. 53, et affirmat Ligaridius), ejusque usum in Ecclesia communem facere cœpit, illius fæminæ Hæresi Macedoniana infectæ occasione, etc.

3) Goar, Evchol. Græc., p. 130, n. 179.

4) Sinod. VI can. 101: „Drept aceea, de voeşte cineva a se împărtăşi cu prea curatul trup.... mâinele închipuindu-şi în chipul crucei, aşà apropie-se şi primească împărtăşirea darului".

5) Goar, Evchol. Græc., p. 130, n. 179.

6) Ibidem.

foc de pe altar, l'a atins de buzele profetului **Isaia,** curăţindu-l cu aceasta de păcatele lui [1]). Iată acum şi textul *viziunei profetice* (Isaia cap. 6, v. 6—8): *«Atunci sbură spre mine unul din serafimi*, zice Isaia, *având în mâna sa un cărbune aprins ce-l luase cu cleştele de pe altar. Şi-l atinse de gura mea zicând: iacă atingându-se acesta de buzele tale, nedreptatea ta s'a depărtat, şi împăcatu-s'a păcatul tău»* [2]).

8. **Buretele** (σπόγγος, spongia, penicillum, penicullus, prin extens. μοῦσα [3]), purificatorium) se întrebuinţează la liturgie pentru strângerea părticelelor puse pe disc şi pentru curăţirea discului de fărămiturele de pe el, după punerea agneţului şi a părticelelor în potir. În afară de timpul săvârşirei sfintei liturgii, buretele se păstrează cu îngrijire în antimis. Pe lângă buretele acesta mai este încă unul pentru ştergerea potirului, după potrivirea darurilor; el se păstrează în potir [4]).

Cum că buretele erà în întrebuinţare liturgică pe timpul sfântului Ioan Hrisostom, aducem aci cuvintele sale din omilia III-a asupra epistolei către Efeseni: *«Oare nu ne vezi pe noi servitorii altarului*, zice Hrisostom, *cum spălăm masa cu buretele* (τῇ σπογγιᾷ) *şi curăţim casa Domnului?»* [5]). De aci înţelegem că pe atunci se ştergea cu buretele nu numai potirul dar şi sfânta masă.

În înţeles simbolic, acest odor închipueşte **buretele** cu care i s'a dat lui Hristos pe cruce în timpul patimilor oţet amestecat cu fiere pentru potolirea setei [6]).

9. **Ripida** (ῥιπύδιον, ῥιπίδιον, diminutivul de la ῥιπίς, flabellum) se cheamă o apărătoare înfiptă într'un toiag, cu care diaconul stând în partea dreaptă a sfintei mese, apără cu ea sfintele daruri, după cetirea simbolului credinţei înainte, ca să nu cadă insectele sburătoare peste ele [7]). În liturgia sfântului ierarh *Vasilie*, se porunceşte stăruitor diaconului de a apăra sfintele cu acest odor [8]); iar în liturgia sfântului *Ioan Hrisostom* se repeteşte de 3 ori această poruncă [9]). Apărarea aceasta se face

---

1) Goar, Evchol. Græc., p. 130, n. 179.

2) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Cuiller liturgique", p. 233.

3) Μοῦσα, de la verbul doric μῶ în loc de μαίομαι sau μαστεύω, a căuta, a strânge. În arte însă Μοῦσα are înţelesul de femee poetă, inspiraţiune venită de la muze; prin extensiune, cântec, muzică, poezie. După mitologia greacă muzele, fiicele lui Jupiter, erau în număr de 9: Clio, Thalia, Melpomena, Erato, Caliope, Urania, Polimnia, Terpsichona şi Euterpe. Ele ocroteau istoria, comedia, tragedia, poezia, epopea, astronomia, retorica, jocul şi muzica.

4) Conf. Léon Clugnet, Diction des noms liturgiques art. „σπόγγος", pag. 138.

5) Chrysost. in epist. ad Ephes. Homilia III: Οὐχ ὁρᾷς τοὺς ἡμετέρους οἰκέτας τῇ σπογγιᾷ τὴν τράπεζαν περιπλήνοντας, καὶ τὸν οἶκον καθαίροντας; κ. τ. λ.

6) Mat. 27,48. Ps. 69,21. Marc. 15,36; Luc. 23,36; Ioan, 19,29.

7) Chrysost. Liturg. Daniel, Codex, IV, p. 357: Εἶτα μεταβαίνει (διάκονος) ἐν τῷ δεξιῷ μέρει, καὶ ῥιπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ ῥιπιδίου εὐλαβῶς· εἰ δὲ οὐκ ἔστι ῥιπίδιον, ποιεῖ τοῦτο μετὰ καλύμματος.

8) Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 430: Ὁ διάκονος... τὸ ῥιπίδιον...

9) Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 357: Καὶ ῥιπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ ῥιπιδίου... Şi sf. German în „Contemplat. rer. eccles." vorbeşte de ripidă.

mai ales când liturgia se săvârşeşte cu solemnitate de arhierei; dacă sunt însă doui diaconi în serviciu, ea fie care câte o ripidă, şi astfel aşezându-se unul în partea dreaptă (spre miază zi) şi altul în partea stângă (mează noapte) a sfintei mese, apără împreună sfintele daruri [1]). Iar dacă nu se află ripidă în Biserică, apărarea se face cu un acoperământ [2]). În Biserica constantinopolitană, când liturgisea patriarhul, apărarea sfintelor daruri cu ripida, se făcea odinioară de Marele econom, care sta de a dreapta sfintei mese, îmbrăcat în haine diaconeşti.

Prin secolul IV ripida se făcea din pene de păun [3]), din piei lucrate cu fineţe, sau chiar şi din pânză. Mai târziu acest obiect se făcu în chipul unui serafim cu 6 aripe înfipt într'un toiag, potrivit acestor cuvinte pe cari le cetim în viziunea profetului Isaia (cap. 6, v. 1—4): *«Văzut-am pe Domnul şezând pe un tron înalt şi ridicat*, zice profetul, *şi poalele lui umplură templul. Serafimii şedeau d'asupra lui; câte şease aripe avea fie care; cu două îşi acoperea faţa sa, cu două îşi acoperea picioarele sale, şi cu două sbura. Şi striga unul către altul zicând: sfânt, sfânt, este Iehova Dumnezeul oştirilor; tot pământul este plin de mărirea sa»*. De aceea şi ripida închipueşte pe **serafimii** cari în mod nevăzut sunt de faţă la plinirea sfintei euharistii. Dacă ripida este făcută în chipul serafimului cu şase aripe (Tezaur. Liturg. T. II, p. 283), atunci se cheamă ἑξαπτέριγον (cu şase aripe).

Obiectul acesta este străvechiu, căci de el se vorbeşte în liturgia sf. Iacov şi în liturgia din Constituţiunile apostolice (Lib. VIII, c. XII [4]); iar în cult s'a întrodus de liturgiştii vechi, căci în orient fiind clima călduroasă şi prin urmare multe insecte, eră nevoe de a fi apărate sfintele daruri cu un obiect de acest fel, ca să nu fie atinse de vietăţi. Şi fericitul Ieronim, vorbeşte de ripidă, ca de o apărătoare. El o numeşte **„muscaria“** [5]).

Cicerone împreună cu alţi scriitori latini, vorbesc adesea ori de apărătoarea romană pe care ei o numesc **„flabellum“** cu care se umbreau şi se răcoreau potentaţii Romei, cum se face şi azi în *China, Japonia, Rusia*, şi în tot orientul [6]).

---

1) Dacă este numai un diacon, acesta ţine ripida până la chemarea sf. Spirit asupra darurilor şi apoi o lasă; iar dacă sunt doi diaconi unul o ţine până la rugăciunea domnească.

2) Conf. Dumnezeeştile Lit. ed. Bucureşti, 1887, p. 92.

3) Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 61: Δύο δὲ διάκονοι... ἐξ ὑμένων λεπτῶν ῥιπίδιον ἢ πτερῶν ταῶνος, ἢ ὀθόνης καὶ ἥρεμα... κ. τ. λ.

4) Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 61: Δύο δὲ διάκονοι... ῥιπίδιον... κ. τ. λ. Asem. Bingham, Orig. s. antiq. eccles. Tom. VI, p. 306—309.

5) Hieronym. Epist. XX ad Marcellam: Quod autem et matronis offertis *muscaria* parva, parvis animalibus eventilandis, elegans, ş. a.

6) În vara anului 1904 pe când mă aflam într'o prăvălie din oraşul **Beyruth** (în Asia Mică) pe ţărmii Mediteranei, fiind mare căldură, stăpânul prăvăliei, un Arab cuviincios, a poruncit să fiu răcorit cu ventilarea unei *ripide*, în semn de mare cinste. De altfel şi noi Europenii purtăm în societate ripida sub forma *evantaliului*. (Autorul).

10. **Cădelnița** (θυμιατήριον, thymiaterium, thuricremium, fumigatorium, thuribulum, incensorium, κατζίον, cățue) este un vas de aur, argint, ori și alt metal, atârnat de lănțișoare subțiri pentru a se putea purta în mână de preoți și episcopi. În vasul acesta pe cărbuni aprinși, se pune tămâe (θυμίαμα) spre a se tămâea Biserica la timpul arătat de ritual, precum și când e nevoe la ori ce serviciu bisericesc.

Liturgia *sf. Iacov* [1]), și aceea atribuită *sf. Marcu* [2]), vorbesc de tămâerea sfintelor daruri. Tot așă și *canonul 3 apostolic*, oprește de a se aduce în altar alte ofrande, de cât numai untde lemn pentru candele și tămâe [3]). Liturgia *sf. Vasilie*, aceea a *sf. Hrisostom*, și scrierea *«Hierarhia ecclesiastica»* (III, 2,3; IV, 3,3), orânduesc tămâerea, atât la actele liturgice, cât și la cele religioase [4]). Iar în secolul VI, *Hosroe* (în limba persană Khosru) regele Perșilor, dărui Bisericei sfântului Sergie din Ierusalim între alte ofrande și un tămâear (cădelniță) de o scumpătate rară [5]).

Domnul Doctor Badea Cireșeanu, Autorul Tezaurului Liturgic, în fermecătoarea localitate Waxholm din Suedia, în luna August 1898, pentru studii religioase. Aci tot omul se închină lui Dumnezeu, văzând frumusețele firești.

Dar cădelnița sub forma unei urne sau a unei cățui, ori

1) Daniel, Codex, Tom. IV, p. 89.
2) Daniel, Codex, Tom. IV, p. 149.
3) Can. Apost. 3: Μὴ ἐξὸν δὲ ἔστω προσάγεσθαι ἕτερόν τι εἰς θυσιαστήριον, ἢ ἔλαιον εἰς τὴν λυχνίαν, καὶ θυμίαμα τῷ καιρῷ τῆς ἁγίας προσφορᾶς.
4) Conf. § „Tămâea“, Tom. II, Tez. Lit., p. 402–410.
5) Martigny, Diction. des Antiq. chrét., art. „encens“, p. 274.

a unei tigăi cu coadă, sau în chipul unui stâlp cu o urnă în vârf, o mai găsim şi la Evrei [1]), la Greci [2]), la Romani [3]), cum şi la alte popoare vechi, pentru tămâerea templelor lor.

La început, în creştinism, cădelniţa era o urnă de pământ ori de metal, pe care o ţinea preotul de fundul său când tămâea; ori era un vas cu mâner, sau cu coadă lungă ca o tigae [4]). Mai târziu vasul acesta primi şi un acoperemânt cu găuri pentru a eşi fumul de tămâe printr'însele; iar cam de la secolul XII încoace dobândi forma pe care o are astăzi, cu lănţişoare metalice şi înfrumuseţări religioase [5]).

Spicuiri asupra secţiunei a II-a

n această secţiune ni se înfăţişează **ierarhia bisericească** *cu deosebitele teorii ale protestanţilor, latinilor şi ortodocşilor. Protestanţii, afară de Anglicanii episcopali, introducând în Biserica lor un sistem* **democratic**, *învaţă că Hristos nu a întemeiat o ierarhie bisericească, ci a dat tuturor creştinilor dreptul de a învăţa, şi nesocotesc astfel textele evangelice din cari se vede instituirea ierarhiei bisericeşti, de către Domnul nostru Iisus Hristos (Luca 6, 13; Ioan, 15, 16; Mat. 28, 18—19). Romano-catolicii trecând de cealaltă margine, susţin că Domnul ar fi dat Bisericei sale o organizare* **monarhică** *şi puterea cea mai înaltă a dat-o apostolului Petru, conchizând de aci la primăţia episcopului Romei, zis de ei, urmaşul lui Petru. Dar textele evangelice (Mat. 16, 16—19; Luca 22, 31—33; Ioan, 21, 15) la cari se provoacă latinii, au alt înţeles de cât acela pe care-l scot ei în sprijinul învăţăturei lor. Domnul nu a voit ca cineva dintre apostoli să fie mai mare, ci toţi între ei să fie fraţi (Mat. 20, 27; 23, 8). Biserica ortodoxă însă înlătură atât democratismul protestant cât şi*

---

1) I, Imp. 7, 49; II, Par. 4, 21; Epist. Evr. 9,4.

2) Martigny, Diction. art. „encensoir", p. 275.

3) L. Quiquerat, A. Develuy, Dictionnaire, latin-français, Paris 1870, cuv. „Thuribulum sau Turibulum", p. 1228.

4) Chiar şi astăzi în comunele noastre rurale, preoţii săteşti la serviciile lor religioase în afară de Biserică, adesea ori întrebuinţează în loc de cădelniţă, vr'o **oală nouă** de pământ, vr'o tigae curată sau şi hârburi de vase. (Autorul).

5) Conf Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit. p. 205.

Potirul, discul, steaua, copia şi linguriţa folosite în cult, astăzi se păstrează la proscomidie; în vechime se ţineau în „schevofilachion", împreună cu celelalte vase.

monarhismul latin, şi învaţă că Biserica se ocârmueşte în formă monarhică numai de întemeetorul ei Iisus Hristos, numind această formă de ocârmuire **Hristocratică**.

În privinţa celor cinci trepte ale ierarhiei bisericeşti, din cari episcopatul, presviteratul şi diaconatul sunt trepte superioare, înfiinţate după dreptul divin, iar ipodiaconatul şi lectoratul, sunt inferioare, înfiinţate după dreptul omenesc, protestanţii, afară de anglicanii episcopali, susţin că în timpul apostolilor erà numai o singură treaptă şi aceasta se chema câte odată episcopi, altă dată presviteri. Pentru aceasta se provoacă ei la Faptele apostolilor, 20, 17; apoi la epistola către Tit 1, 5; după aceea la epistola I către Timoteiu 2, 2; iar despre diaconi, protestanţii cred că ei nu erau servitori ai altarului, ci ai meselor şi săracilor, şi aduc de temeiu, Faptele apostolilor 6, 2—6. Conchid după aceia, că diaconii de azi nu sunt urmaşi ai diaconilor aşezaţi de apostoli, ci ei sunt aşezaţi mai târziu de Biserică după dreptul omenesc. Dar toate textele la cari se îndreptează protestanţii, sunt tâlcuite de ei altfel de cât cum este adevăratul înţeles; căci Timoteiu şi Tit erau supraveghetori ai preoţilor; iar diaconii erau servitori şi ai altarului în timpurile apostolice. Cât pentru treapta ipodiaconatului şi lectoratului, acestea sunt înfiinţate mai târziu.

Episcopul (ἐπίσκοπος) *este cea mai înaltă treaptă a hirotoniei; el are puterea liberă de a săvârşi toate cele sfinte în Biserică. Totuşi episcopul nu poate plini nici o lucrare în eparhie străină (can. 35 apost.). A doua treaptă ierarhică bisericească este a presviterului* (πρεσβύτερος). *Acesta fiind considerat urmaş al celor 70 de apostoli (Simeon Tesalon. op. cit. p. 313), primeşte la hirotonia lui de către episcop împuternicirea de a plini jertfa dumnezeească şi sfintele mistere, afară de taina hirotoniei şi sfinţirea mirului. Iar din a III-a şi ultima treaptă a hirotoniei face parte diaconul* (διάκονος) *care nu are puterea de a servi cele liturgice, ci numai ajută preotului şi episcopului la săvârşirea celor sfinte (conc. Nicaen. c. XVIII. Constitut. apost. lib. VIII c. XXVIII).*

Mărindu-se cu timpul numărul diaconilor pe lângă Bisericile mari, a trebuit prin secolul IV ca unul din ei să fie ales de episcopul respectiv pentru a purta titlul de **protodiacon** *ori* **arhidiacon** *Aceste căpetenii ale diaconilor, dobândiră prin firea lucrului o mare influenţă pe lângă episcopii lor. Din timpul apostolilor (Ep. I, Tim. 5, 9) se institui pe lângă Biserică şi o ceată femeească adică a diaconeselor* (διακονίσσαι) *şi presviterelor* (πρεσβύτιδες), *alese pentru serviciul femeilor creştine şi pentru instruirea lor în legea Domnulni. Diaconesele şi presviterele erau introduse în rânduea la lor prin cetirea unor rugăciuni (Constit. ap. lib. VIII c. XIX) de bine cuvântare, iar nu prin hirotesie. Ipodiaconul şi anagnostul* (ὑποδιάκονος, ἀναγνώστης) *ocupă cele două trepte ierarhice fără hirotonie, ci numai prin hirotesie. Aceste trepte fură înfiinţate prin secolul III pentru serviciile mai de jos ale Bisericei. Dar în timpurile vechi mai erau în Biserică şi alţi servitori mai mici, cari nu intrau în treptele ierarhice, ci erau numai nişte funcţionari eclesiastici s. e. psaltul, ostiariul, exorcistul, şi acolutul; pe lângă ei mai erau şi aceşti servitori: înmormântătorii, parabolanii, adunătorii poporului, arhonii*

luminilor, purtătorii de sfeşnice, păzitorii lucrurilor bisericeşti, eclesiarhii, paraeclisiarhii şi anunţătorii sărbătorilor.

Ca trepte iurisdicţionale avem în Biserică, treapta patriarhală, exarhală, arhiepiscopală şi mitropolitană. Aceste demnităţi înalte eclesiastice, nu sunt de cât tot arhiereşti în ce priveşte lucrarea celor sfinte; dar ele se deosebesc numai prin puterea de a administra ţinuturi mai mari ori mai mici.

Înfrânarea de cele lumeşti, dădu în creştinism naştere la instituirea **monahismului**, *cu toate că mult mai 'nainte de venirea Domnului au existat monahi şi printre Evrei, Indieni, Perşi, ş. a., însă nu cu o organizare spirituală şi curată ca în creştinism.*

Comoara învăţăturilor creştine se păstrează în cărţile bisericeşti numite **„rituale"** *după cari se plineşte cultul public şi particular. Cărţile bisericeşti cu conţinut biblic sunt acestea: evangeliarul, apostolul şi psaltirea; iar cărţile rituale compuse de părinţii şi scriitorii bisericeşti sunt următoarele: liturgiarul, arhieraticonul, tipiconul, octoihul, mineiul, antologiul, triodul, penticostariul, evhologiul, orologiul, irmologionul şi acatisteriul.*

Lumina *în Biserică nu s'a produs de la începutul creştinismului şi până astăzi, de cât din unt de lemn extras din olive, şi din ceara albinelor; iar alte materialuri şi grăsimi producătoare de lumină au fost excluse din Biserică. Latinii şi protestanţii însă ard în Bisericile lor şi lumânări de stearină* (στέαρ, *grăsime animalică). Ca miros de bună mireasmă în cult, a fost întrebuinţat fumul* **tămâei** *şi al smirnei. De aceea şi canonul 3 apostolic porunceşte a se aduce în casa lui Dumnezeu între alte daruri, tămâe şi unt de lemn pentru candele. Deci, lumina* **electrică** *din Biserică* **nu este după învăţătura sfintelor canoane.**

Veneraţiunea **relicvielor** *sfinţilor este întemeiată pe legea firească de a păstra cu sfinţenie şi recunoştinţă, tot ceea ce a rămas de la persoanele cari ne-au făcut bine şi s'au martirizat pentru noi. Creştinii venerau nu numai corpurile sfinţilor, dar şi obiectele rămase de la ei, sau cari venise în atingere cu ei.*

La măreţia cultului public a contribuit nu numai spiritul adânc al formularielor liturgice, dar şi solemnitatea exterioară, manifestată între altele şi prin **veşmintele** *strălucitoare ale sfinţiţilor servitori. Iar pentru plinirea sfintei euharistii, încă din timpurile vechi creştine, s'au întrebuinţat în altar* **vase** *şi odoare sfinte, fără de cari nu se poate liturgisi.*

SECŢIUNEA III-A

MANIFESTAREA ŞI SIMBOLICA CULTULUI

§ 66.

Cuprinsul acestei secţiuni.

Cultul Bisericei ortodoxe, se manifestă în afară prin graiu şi simbolism. Graiul liturgic se exprimă ori prin melodii duioase, dulci şi mângăetoare ale inimei noastre, sau prin sunete necadenţate. Mijlocul cel mai potrivit pentru nutrirea sentimentelor religioase, este **cântarea** regulată. Ea s'a cultivat în Biserica răsăriteană de bărbaţi încălziţi la focul învăţăturilor Mântuitorului Hristos, şi a fost acomodată Bisericei întemeiată de dânsul; iar în Biserica apuseană, cântarea a înflorit în cursul timpului mai mult în gustul lumesc amestecat cu cel bisericesc, şi s'au introdus în cult instrumente muzicale de tot felul. Graiul liturgic necadenţat se rosteşte în cult de miniştrii altarului, prin **rugăciuni** pline de căldură religioasă, şi de un misticism foarte adânc. Prin aceste rugăciuni liturgice se revarsă cu îmbelşugare dragostea către Hristos, şi se mărturiseşte necontenit adoraţiunea curată a sfintei euharistii. Iar **simbolismele** înfăţişate prin veşminte şi obiecte bisericeşti, ne arată ideile ce stau în

legătură cu aceste lucruri, sau învățăturile ce se ascund în forma și întrebuințarea acestor obiecte. Cu alte cuvinte, simbolismele sunt concretizarea unor abstracțiuni sau și explicarea unor întocmiri idealice.

CAPITOLUL I-IU

MANIFESTAREA CULTULUI IN BISERICĂ.

§ 67.

Cântarea și rugăciunea bisericească.

n fața altarului celui A Tot Puternic, datori suntem să aducem prinos de recunoștință nu numai din roadele pământului câștigate cu osteneala mâinilor noastre, dar să 'i aducem Celui Prea Înalt, și **cântări** de laudă pentru prea mărirea numelui său. Cântările acestea cuvine-se a fi vrednice de scopul sfânt pe care-l urmărim, și depărtate întru totul prin cuprinsul, curățenia și melodia lor, de cântările prin cari se hrănesc slăbiciunile omenești. Celui A Tot Puternic să-i aducem tot ce avem mai sfânt, mai curat și vrednic de măreția lui.

Tot așă și **rugăciunile** ce le îndreptăm către Dumnezeu, să fie eșite din inimi nevinovate, și să fie îndestulătoare întru a exprima supunerea noastră înaintea tronului Celui a toate Făcător. Iar cele rostite cu fățărnicie și nepotrivite cu nevoile noastre, nu numai că nu sunt primite de Dumnezeu, dar prin ele mai dobândim și osândă în loc de îndreptare. De aceea sfinții părinți în rugăciunile lor, au căutat a se depărta cu totul de ceea ce este pământesc, pentru ca cu chipul acesta să poată vorbi mai cu înlesnire cu Părintele nostru cel din ceruri. Dar unii dintre dânșii, chiar s'au ascuns în peșteri, pustietăți, deșerturi și păduri, numai ca să nu fie împiedecați în rugăciunile lor.

ARTICOLUL I-iu

MELODIA.

§ 68.

Cântarea bisericească şi serviciul liturgic în graiul poporului.

ând cântăm şi ne rugăm lui Dumnezeu, trebue să ne dăm seama de cele ce rostim, şi să însoţim cu gândul cele ce grăim. Altfel ne-am asemănà celor ipocriţi cari se roagă, dar cugetul lor nu se apropie de cuvintele rostite, după cum şi Domnul zice despre Iudei: «*Poporul acesta, numai cu buzele mă cinsteşte, iar cu inima departe este de mine*» [1]). Tot astfel se întâmplă şi când ne rugăm într'o **limbă** neînţeleasă de noi, sau când ascultăm rugăciuni rostite în limbi străine, ori când recităm mecanic formule de al căror înţeles nu ne putem da seama. Greutatea se măreşte şi mai mult atunci, când poporul ascultă liturgia într'o limbă clasică pe care nu o înţelege, sau când aude imne liturgice în aceeaşi limbă streină de el, ori când poporul îndeplineşte mecanic semnele exterioare ale cultului, şi participă la euharistie fără a 'i pricepe ritualul ei.

1. Iisus Hristos a învăţat poporul în limba pe care o cunoştea acesta; la cina cea de taină, el a cântat împreună cu discipulii săi, imne religioase în limba cunoscută de apostoli [2]). Dar şi sfântul Spirit pogorându-se asupra apostolilor, i-a învăţat pe dânşii limbile popoarelor ca să vestească acestora cuvântul în graiurile lor (Fapt. Apost. II, 1—12). Iar apostolii la rândul lor au urmat pilda Domnului Iisus, şi astfel propoveduiau; apoi la frângerea pâinei, rosteau rugăciunile şi cântările în limba cunoscută de credincioşi [3]). Iată acum şi cuvintele

---

1) Mat. 15, 8; Isa. 29, 13; Ezec. 33, 31.

2) Mat. 26, 30: Καὶ ὑμνήσαντες (cântând psalmi), ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

3) Mântuitorul învăţa pe toată lumea în limba acestuia. „*Şi tot poporul venea de dimineaţă la dânsul în templu ca să-l asculte*“. (Luca, 21, 38). Aceasta o făcea Iisus cu atâta putere, în cât trimişii cărturarilor şi ai fariseilor pentru a 'l prinde, la întrebările mai marilor lor, nu au ştiut să dea alt răspuns de cât: „*Nici odată n'a vorbit om ca acest om*“ (Ioan 7, 46). Invăţătura lui Iisus ca şi înfăţişarea lui, a fost simplă, călduroasă, plină de putere şi îndurare.

Apostolii urmară şi ei drumul Invăţătorului lor, grăind fie căruia în limba sa. Pentru aceea popoarele se întrebau: „*Cum dară auzim* (invăţătura) *fie care în limba noastră în care ne-am născut? Parţii şi Medii şi Elamiţii şi lo-*

apostolului Pavel din epistola sa I-a către Corinteni (cap. 14, v. 6 seqq.), cu privire la limba întrebuințată în cult și predică: *«Iar acum fraților,* zice apostolul, *de voiu veni la voi grăind în limbi* (nedescoperite), *ce vă voiu folosi, de nu vă voiu vorbi* (în limba voastră), *sau în descoperire, sau în cunoștință, sau în profeție, sau în învățătură?... Dar în Biserică voesc mai bine a vorbi cinci cuvinte cu mintea mea, ca să învăț și pe alții, de cât zece mii de cuvinte în limbă* (neînțeleasă, străină)... *Deci când se adună toată Biserica la un loc, și toți vorbesc în limbi* (streine, netâlmăcite), *și intră sau neînvățați sau necredincioși, au nu vor zice că sunteți nebuni?»* [1]).

Din acest punct de vedere păcătuesc **romano-catolicii** când țin liturgia lor în limba latină și ascund cu chipul acesta înțelesul ei înaintea credincioșilor. Pentru aceștia este un mister tot ce se atinge de **missa**, după cum însuși abatele latin **Prosper Guéranger** afirmă acest lucru cu următoarele cuvinte: *«Credinciosul* (latin) *care se află de față la serviciul liturgic, lasă limba sa maternă la pragul Bisericei; în afară de orele predicărei, el nu aude de cât accentele misterioase* (ale limbei latine), *cari încetează de a mai resuna în momentul cel mai solemn, adică la canonul liturgic. Totuși acest mister îl farmecă pe piosul latin întru atât în cât el nu invidiază nici de-*

---

cuitorii Mesopotamiei, ai Iudeei și ai Capadociei, ai Pontului și ai Asiei, îi auzim (pe apostoli) *vorbind în limbile noastre măririle lui Dumnezeu"*. (Fapt. Ap. 2, 8–12).

Legea firească de a vorbi omului în limba cunoscută lui, fu respectată în toate timpurile. Origen zice că în zilele sale *„în rugăciuni Elinii în elinește, Romanii în romanește, și ast fel fie care după dialectul său se roagă lui Dumnezeu și îl cântă pe el cum poate"*. (Orig. contr. Celsum lib. VIII: Ἐν ταῖς εὐχαῖς οἱ μὲν Ἕλληνες ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ῥωμαϊκοῖς, καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὔχεται τῷ θεῷ, καὶ ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται).

Iar Iustinian în privința limbei bisericești legiuește următoarele: *„Poruncim ca toți episcopii și presviterii, nu în tăcere, ci cu vocea* (limba) *cunoscută prea credinciosului popor, să facă sfânta jertfă și rugăciunea sfântului botez"* (Iustinian. novell. CXXXVII: Κελεύομεν πάντας ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους, μὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξακουομένης τὴν θείαν προσκομιδὴν... κ. τ. λ.).

Pentru cărțile sfinte a căror limbă remasă necunoscută poporului, Biserica a avut grija de timpuriu de a le traduce în limba acestuia cum arată însuși Ioan Hrisostom: *„Ci și Sirienii și Egiptenii și Indienii și Perșii... au traduse în limba lor învățăturile lui Ioan evangelistul"*. (Chrysostom. Homil. I, in Ioan: Ἀλλὰ καὶ Σύριοι, καὶ Αἰγύπτιοι... κ. τ. λ.).

Apoi istoricul Socrat zice că și *„Ulfila episcopul Goților, sfintele scripturi le-a tradus în limba gotică"*. (Socrat. Hist. eccles., lib. IV, c. XXXIII: Τότε καὶ Οὐλφίλας, ὁ τῶν Γότων ἐπίσκοπος... κ. τ. λ.).

Școalele vechi catehetice s'au înființat cu scopul de a se tâlcui și traduce cărțile sfinte în diferite limbi. In același înțeles grăește și canonul 19 al sinodului al VI ecumenic.

1) Aci apostolul Pavel, înțelege prin cuvântul „limbi" (γλώσσαις λαλῶν) darul suprafiresc al apostolilor de a profetiza prin revărsarea harului sfântului Spirit asupra lor, în limbi streine, cum cetim aceasta în Marcu 16, 17, și în Faptele Apostolilor 10, 46; 19, 6.– Conf. Dr. Aug. Bisping, Erklär. des ersten Briefes an die Korinther III Aufl. Münster 1883, S. 245–274.

cum soarta protestantului (care ascultă serviciul divin în limba sa maternă), *de și urechea acestuea nu aude de cât sunete din cari deosebește înțelesul»* [1]). Guéranger prin urmare vorbește cu mulțumire de măsura aceasta a Bisericei papale de a servi în limba latină liturgia, și nu crede ca un lucru vrednic de urmat, faptul, că toate popoarele din lume cari nu atârnă de Roma, ascultă serviciul divin în limba lor strămoșească.

2. Romano-catolicii își justifică ținerea liturgiei în limba latină prin motivul, că Biserica papală având în sânul ei vre-o 263 de milioane suflete de felurite națiuni, răspândite pe suprafața pământului, ar trebui ca liturgia romană să fie tradusă în aceste **numeroase limbi**, iar traducerile acestea să fie corectate infinit și în legătură cu îmbogățirea și schimbarea ce primește în cursul timpului fie care din aceste limbi. Cu aceste nesfârșite traduceri și îndreptări, zic latinii, s'ar schimba totdeauna înțelesul adevărat al liturgiei romane, știut fiind că ori ce traducere cât de bine făcută, totuși schimbă înțelesul originalului [2]). Mai departe, romano-catolicii arată încercarea ce au făcut-o și ei de la secolul XVI încoace, cu traducerea **missei** lor în limbele: *chineză, tartară, siriacă, haldaică, coptică, gheezană, armeană, siro-haldaică, arabă, greacă, georgiană* și *saxonă* pentru comunitățile acestor națiuni unite cu Roma, și au constatat că s'a schimbat înțelesul liturgic odată cu traducerile făcute. Afară de aceasta, limbile în cari s'au făcut traducerile îmbunătățindu-se mai

---

1) Prosper Guéranger, Instit. Liturg. T. I p. 402: „Le fidèle qui y assiste laisse sa langue maternelle sur le seuil; hors les heures de la prédication, il n'entend que des accents mystérieux qui même cessent de retentir dans le moment le plus solennel, au canon de la messe", etc.

2) Dar și la noi **Românii** ortodocși, se observă o infinită și firească schimbare în limba cărților bisericești. Cele din secolul XVI au o limbă românească a lor proprie; cele din secolul XVII conțin aceeași limbă cu alte îmbunătățiri. In cărțile din secolul XVIII, limba română pe ici și colo se mai poate asemăna cu cea din secolul XVI; apoi în jumătatea II-a a secolului XIX, cărțile noastre bisericești, primiră propășiri limbistice și schimbări de așà fel, în cât ni se prezintă o mare deosebire dacă se face o alăturare între aceste cărți și cele tipărite în secolele precedente.

Schimbările acestea, drept judecând, nu se pot atribui de cât faptului firesc, că limba românească a primit în jumătatea II a secolului XIX, radicale îmbunătățiri în cuvinte și alfabet. Nu încape deci nici o mirare, dacă limba este supusă fluctuațiunilor ce stau în strânsă legătură cu timpul, împrejurările și cultura poporului, și dacă nu se mai aseamănă întocmai, cărțile de acum, cu aceleași cărți din secolele trecute.

Cu toate acestea, fie care Român, se simte adânc mulțumit în sufletul său, că ascultă serviciul liturgic în graiul strămoșesc, iar nu în vr'o limbă străină de dânsul.

De altfel și limbile străvechi și clasice, au primit însemnate modificări în cursul timpului. Așà, hieroglifele piramidale din timpul Sezostrilor se deosebesc de cele de mai târziu. Limba ebraică scrisă de Moisi, diferă de aceea a profeților; limba elină a lui Omer se deosebește de aceea a lui Demostene; tot așà și limba latină a lui Iuniu Brut, nu prea se aseamănă cu aceea a lui Cicerone. Prin urmare fie care limbă clasică ori modernă, este supusă schimbărilor. (Autorul).

târziu prin firea lucrului, și primind astfel unele cuvinte noui, în locul altor cuvinte învechite și scoase din vorbire, a urmat de aci, că traducerile liturgice făcute mai 'nainte, au rămas aproape neînțelese. De aceea Biserica latină în urma acestor experiențe a opri traducerea mai departe a liturgiei lor, în aceste limbi moderne, supuse la neîncetate modificări [1]).

De și romano-catolicii aduc aceste argumente pentru păstrarea limbei latine în serviciul liturgic; de și se recunosc, în adevăr greutățile traducerilor ce stau în legătură cu mișcările limbistice, totuși nu se cade în Biserica creștină, ca poporul să nu audă în graiul său propriu, cuvintele Domnului și serviciul euharistic. *Nu se cuvine a pune lumina sub obroc* (Mat. 5, 15), și a ascunde de popor misteriile creștinismului. Cântarea și rugăciunea făcute cu inimă curată, sunt primite de Cel A Tot Sfânt, nu numai în limba *latină* ori *greacă*, dar *în ori ce limbă* pământească.

§ 69.

Muzica la popoarele vechi.

Prin cuvântul **„muzică“** (musica, ἡ μουσική τέχνη, arta muzicală) înțelegem meșteșugul de a produce și combina sunetele [2]); dar la Greci prin cuvântul «muzică», se mai înțelegea și totalitatea artelor ocrotite de cele 9 muze [3]).

Prin cuvântul **„cântare“** în sensul propriu, înțelegem executarea ritmului, a melodiei și armoniei, numai cu vocea omenească. Iar prin cuvântul **„muzică“** înțelegem această executare de obiceiu cu instrumentele de cântare, sau și cântarea instrumentală însoțită de voci omenești.

Pentru aceea în înțelesul drept al cuvântului, în Biserica ortodoxă de răsărit, avem numai **„cântare bisericească“**; iar în Biserica apuseană **„muzică bisericească“.**

Totuși se zice și în Biserica ortodoxă adesea ori: «muzica bisericească» (μουσική ἐκκλησιαστική) înțelegându-se prin aceasta tot cântarea vocală.

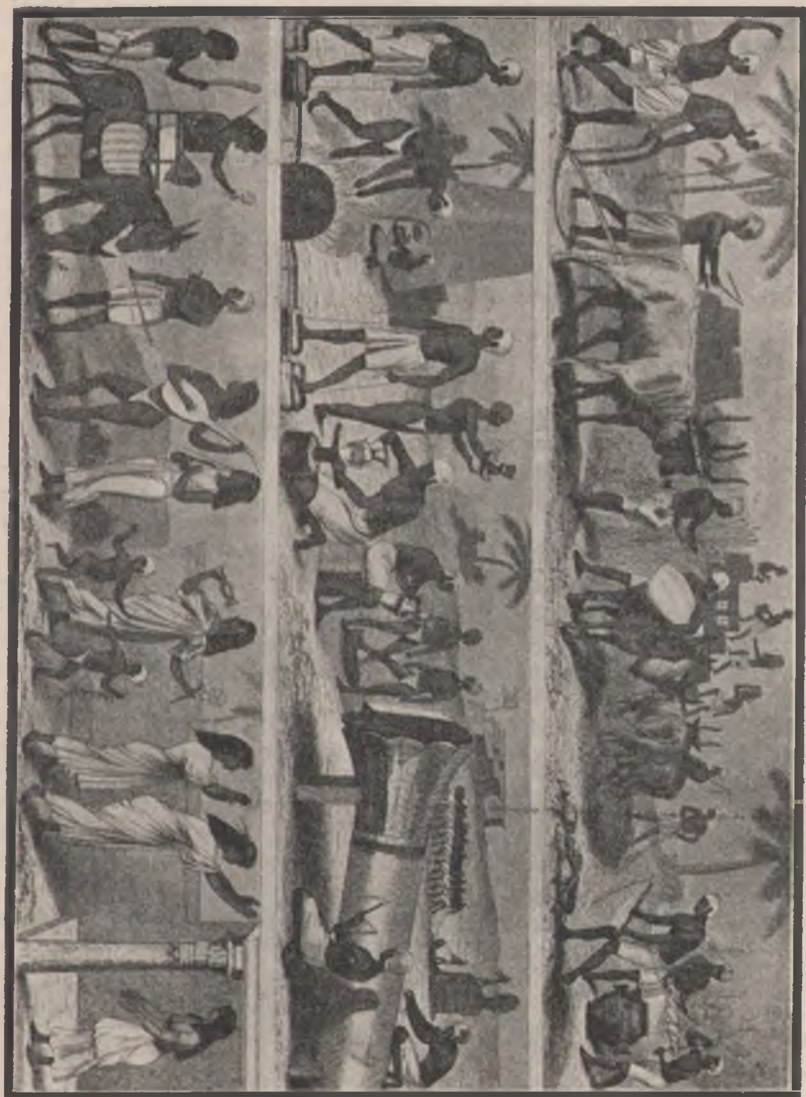
Din vechimea cea mai întunecoasă și până astăzi, găsim cântarea și muzica la toate neamurile omenești, căci fie care popor a cântat după cum l'a călăuzit mintea, știința și împrejurările. Cântarea e născută de odată cu omul, și nu a fost popor fără aceasta, precum nu a fost nici un ins cu graiul vorbirei, care să nu 'și fi cântat durerea ori veselia lui.

1) A. Lerosey, Histoire et symbolisme de la Liturgie, Paris 1889, p. 25.

2) Cuvântul „muzică“ se derivă din verbul μουσίζω, cânt din gură sau din instrument; de aci avem și cuvântul μουσικός, muzicant, cântăreț. Dar mai este și verbul μουσικεύομαι = fac exercițiu la muzică, mă deprind, învăț a cânta.

3) Muza *Clio*, ocrotea istoria; *Thalia*, comedia; *Melpomena*, tragedia; *Erato*, ellegia; *Caliope*, epopea; *Urania*, astronomia; *Polimnia*, retorica; *Tersiphona*, jjocul și *Euterpe*, muzica. Conf. nota 3, p. 446, Tom. II, Tez. Lit.

Acum aruncându-ne o privire asupra cântărei şi muzicei la diferitele popoare vechi, vom vedea că s'au găsit în toate

Muzica egipteană cu întreaga activitate a vechilor locuitori din valle Nilului, precum: arătura, zidăria, căratul cerealelor pe asini, săpatul, măcinatul în foale, fierăria, olăria, sculptura unei columne, aducerea unui monolit, călătoria, viaţa casnică şi vizita femeilor.

timpurile şi pretutindenea muzicanţi meşteri, cari au desfătat cu arta lor adunările omeneşti din temple, palate, teatre, ş. a., şi au mângâiat pe cei întristaţi în cazuri de nenorociri. Omul

a căutat să uite pentru un moment amărăciunile vieţei prin farmecul muzical, şi să se ridice cu mintea la altă lume idealică, mai bună de cât aceasta de pe pământ.

a) **Egiptenii** cu străvechea lor cultură, înfloriră muzica în aşà fel, în cât mai multe popoare împrumutară de la ei acest meşteşug, şi cu deosebire unele figuri legendare greceşti s. e. Dedal, Omer, Orfeu, etc. De şi nu ne-a rămas vr'un tratat teoretic muzical de la Egipteni, totuşi mulţimea instrumentelor muzicale închipuite pe piramide şi pe monumentele religioase din văile Nilului, ne dă o idee lămurită de cultura lor muzicală. Istoricul grec Diodor din Sicilia contemporan cu Iuliu Cezar [1]), în scrierea lui «Bibliotheca istorica» ne spune că Egiptenii atribuiau invenţiunea muzicei lor, lui **Hermes Trismegistul** [2]), care s'ar putea asemăna cu străvechiul **Iubal** cântăreţul Evreilor. După alţi scriitori, muzica egipteană ar avea o origină divină, pentru că a fost inventată de zeul egiptean **Horus**, supranumit Apolon al Egiptenilor. Diodor Sicilianul ne mai arată că reginele egiptene nu se înjoseau de a face parte din horurile templelor. Clement de Alexandria (sec. III d. Hr.), afirmă că pe timpul său existau în Egipt unele imne ce se ziceau că sunt ale lui Hermes; iar francezul **Villoteau** în memoriul său «Despre muzica egipteană», susţine că multe din cântecele vechi egiptene se păstrează şi astăzi în Abisinia, căci Egiptenii posteriori împrumutând cântecele de la Romani şi Arabi, pierdură pe cele strămoşeşti [3]). Iar despre oare cari urme de note muzicale egiptene, nu avem nici o cunoştinţă; se crede însă că ei cântau numai din memorie ca şi popoarele de acum africane şi asiatice.

Instrumentele egiptene cu coarde se chemau **te buni**. Ele erau analoage cu **chitara** ebraică şi greacă. Egiptenii aveau şi **harpa** cu corpul rotund sau triunghiular şi cu 4—23 coarde. În văile Nilului găsim în vechime şi **nablul** cu 10 coarde (tambura) trecut la Ebrei şi apoi aflat şi în zilele noastre la Arabi şi Perşi. Mai aveau Egiptenii **trompete** de lemn şi metal, şi cunoşteau **fluerul** de care se zicea că este inventat de zeul **Osiris**; fluerul se făcea din os, lemn şi trestie (lotos) şi se numea de ei **mam** sau **lotos**. Se pare că poporul acesta avea cunoştinţă şi de flaute numite de el **sebi**. La serbători mari şi la

1) **Diodor** din Sicilia fu contemporan cu Iuliu Cezar. El compuse scrierea „Bibliotheca istorica" în 40 de cărţi, din cari s'au mai păstrat numai 15 din ele. Scrierea aceasta erà Istoria universală a omenirei de la începutul lumei şi până la anul 60 a. Hr. In cele d'întâiu 5 cărţi se ocupă de Egipteni, Asirieni şi Pelasgi.

2) Persoana mitologică **Hermes Trismegistul** (Mercur de 3 ori mai mare), numit şi **Thoth** sau Mercur al Egiptenilor, se credea ca părinte al ştiinţelor şi artelor din văile Nilului. El ar fi trăit cu 20 de secole înainte de Hristos. Lui Hermes i se atribue de Egipteni alfabetul, scrierea, geometria, aritmetica, ceremoniile religioase, muzica, alchimia, ş. a. Tot lui i se mai atribue şi scrierea veche întitulată „Cărţile hermetice" din cari au mai rămas numai fragmente privitoare la ştiinţă, religie şi arte.

3) Titus Cerne, Dicţionar de muzică art. „Egipt", vol. II, Iaşi 1899, p. 5—8.

cântecele sgomotoase, muzicanții egipteni se foloseau de **tobe**, zise la ei **kem-ken**, cu una sau două membrane și de forme rotunde, patrate, cilindrice și hemisferice. În temple se folosea și **sistrul**, adică două feare curbate sus și cu verigi zuruitoare [1]. Sistrul fu împrumutat și de Evrei [2]. La jucăușii egipteni găsim și **crotale** (κρόταλον) adică niște obiecte ca ciocul de barză, ținute în mâini spre a se bate tactul și a se imita cu ele pliscăitul făcut de barză cu ciocul ei. Dănțuitoarele din orient se folosesc și astăzi de crotale; iar când lipsesc acestea, tactul se bate cu palmele. Dar în văile Nilului găsim și **cimbalul** (cymbalum), adică un disc ori două de metal, cari se loveau unul de altul, ca să se producă un sunet tare și ascuțit. Cimbalul fu împrumutat și de Evrei și-l numiră **„țelțelim"** [3]; iar de aci se răspândi în toată lumea și figurează până astăzi în muzicele instrumentale. Pe monumentele străvechi egiptene, vedem șiruri de muzicanți meșteri, cântând din gură și instrumente, la temple, palate regești, sărbători, răsboae, la plutirea pe apa Nilului, etc., de unde conchidem că muzica eră prea bine înflorită la poporul acesta. Iar despre **melodia** egipteană nu știm nimic; însă considerând-o ca străbună a muzicei plină de înflorituri sentimentale și ispititoare spre dulcețile lumești, pe care o aflăm la Egiptenii moderni, la Arabi, Perși, Armeni, Curzi, Turci, Indieni, ș. a., ne putem face oare care idee și de muzica egipteană [4].

b) **Evreii** încă au dat mare desvoltare muzicei; dar despre gradul la care ajunsese această artă la poporul iudaic nu știm nimic cu temeiu. Știm numai că Evreii aveau melodii anumite pentru psalmi; iar Moisi rânduise mai dinainte ca preoții să cânte din trâmbițe la aducerea sacrificiilor [5]. Înflorirea muzicei ebraice își ajunse culmea ei în timpul lui David, care hotărî ca 4000 de leviți să cânte la templu din gură și instrumente [6]; dar ca conducători ai acestor horuri, fură **Asaf, Eman** și **Ethan** sau **Eduthun**, numiți și în unele din suprascrierile psalmilor. Dacă Evreii au avut și note muzicale, nu știm nimic, de și unii dintre scriitori se încearcă să dovedească existența notelor. Cântarea vocală și instrumentală se făcea la temple, palate regale, sărbători, înmormântări, ș. a.

Evreii avură de inventator al muzicei lor pe **Iubal** [7]) și se folosiră în această artă de multe instrumente, dintre cari unele erau împrumutate din Egipt. Instrumentele muzicale întrebuințate de Evrei se numesc: **chinor** (כִּנּוֹר, κινύρα, κιθάρα) în felul

---

1) Plutarch, De Isis et Osiris, cap. 63.

2) II Sam. 6, 5.

3) I Paralip. 15, 19. 16, 5.

4) *Din studiile mele făcute în Asia și Africa, în vara anului 1904, asupra muzicei orientale, am ajuns la convingerea că acolo se păstrează și acum tot străvechea melodie egipteană, ajunsă și la noi prin* **manelele arabe şi turceşti**. (Autorul).

5) IV M. 10, 2–10.

6) I Par. 23, 4, 5.–Conf. I, Par. 25.

7) I M. 4, 21 וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל־תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר

chitarci [1]); **nebel** (נֵבֶל ψαλτήριον) harpă, instrument cu 10 coarde [2]); **ugab** (עֻגָב) adică cimpoiul cu două țevi [3]); **chalil** (חָלִיל) sa fluerul ori flautul[4]); **chaţoţera** (חֲצֹצְרָה) adică trâmbița [5]); **şofar** (שׁוֹפָר) sau cornul [6]); **tof** (תֹּף, τύμπανον), timpana, tambura [7]) **ţalţelim** צֶלְצְלִים, κυμβάλα, cimbale) două discuri de metal răsu-

David, cântă cu harpa sa să îmblânzească furia lui Saul (I Sam. 16,23).

nătoare, talgerele, împrumutate de la Egipteni [8]); **şalişim** (שָׁלִישִׁים) un triunghiu de fier răsunător [9]); **mena-anim** (מְנַעַנְעִים, σεῖστρα) sistrul, sau două fiare curbate sus și cu verigi zuruitoare, îm-

1) I Sam. 10, 5. II Sam. 6, 5.
2) Psalm. 33, (32) 2. Dan. 3, 5.
3) I M. 4, 21. Dan. 3, 5.
4) I Sam. 10, 5. I Împ. 1, 40. Ierem. 48, 36. Mat. 9, 23.
5) IV M. 10, 2. I Par. 15, 24. II Par. 5, 12.
6) III M. 25, 9. Iov, 39, 25.
7) II M. 15, 20.
8) I Par. 15, 19. 16, 5.
9) I Sam. 18, 6.

prumutate de la Egipteni [1]). Din toate aceste instrumente, se vede cât erà de sgomotoasă muzica Evreilor; însă **fluerul, cimpoiul** şi **tambura,** nu erau admise la càntarea în temple. Dacă s'a cântat de odată din mai multe feluri de instrumente, nu putem şti cu siguranţă; tot ceea ce ştim este faptul, că cu cântarea şi cu muzica, erà mai totdeauna împreunat şi jocul femeilor şi al fecioarelor [2]).

c) Vechii **Asirieni** şi **Babiloneni** avură şi ei o muzică înfloritoare. Săpăturile rodnice făcute la Ninive şi vechiul Babilon, cum şi desemnurile englezului **Richard Rawlinson** († 1755) prin cari se înfăţişează instrumente muzicale la aceste popoare, sunt o probă învederată de propăşirea muzicei lor [3]). De şi muzicanţii asirieni şi babiloneni erau mai pe jos de cât cei din Egipt şi Palestina, totuşi scriitorii clasici ne au lăsat istorisiri uimitoare de sărbătorile, la cari muzica juca un mare rol, şi cu deosebire la orgiile babilonice, când sute de muzicanţi şi muzicante, desfătau pe satrapi în palatele lor. Profetul Daniil în cartea sa, Cap. 3, v. 5–8, spune că pe când el se afla în captivitatea babilonică, Nabuchodonosor (604–561 a. Hr.) regele Babilonului, făcând un chip mare, a poruncit ca atunci când poporul va auzi cântându-se din *«trâmbiţă, naiu, chitară, alăută, psalterion şi tot felul de muzică»*, să vină şi să se închine acestui chip. Această poruncă a fost îndeplinită de toată lumea supusă regelui.

Muzica egipteană influenţând asupra celei babilonice, se poate deduce că şi aceasta din urmă a fost tot în felul celei d'intâiu. La Asirieni şi Babiloneni aflăm aceste instrumente muzicale: **harpa** cu un număr mai mare de coarde de cât la Egipteni; apoi **santirul** sau **pesantirul** cu 10 coarde, în felul ţambalei de astăzi. Instrumentul acesta erà identic cu **nebelul** sau **psalterionul** judaic. Coardele santirului întinse pe o cutie triunghiulară, erau lovite cu unul sau două ciocane mici. Santirul este un

1) II Sam. 6, 5.

2) Isidor de Onciul, Archeol. Bibl. Cernăuţi, 1884, p. 183–189.

Psalmul 150, recomandă ca toată suflarea să laude pe Domnul în sunete de trâmbiţă, în psaltire (harpă), în alăută (chitară), în timpană (tambure), în choră (hor), în strune (coarde), organe (instrumente de cântare) şi în chimvale (cimbale) bine răsunătoare.

3) În săpăturile arheologice făcute în finele secolului XIX în vechiul Babilon, s'a găsit şi o scrisoare de iubire pe o placă. Această scrisoare este gravată pe o placă de metal şi coaptă într'un cuptor de cărămidă. Autorul scrisoarei locuea în Babilon cu 2200 ani înainte de Hristos. El se numeà **Gimil Marduk**. Iubita lui se chema **Kasbuga**; dar când erà bun faţă de dânsa, iubitul îi spunea: *„Oiţa mea“* şi îi **cântà** ei duios.

Revista franceză *„La Revue“*, dă un fragment din această poetică scrisoare: *„Soarele lui Marduk să-ţi dea ţie viaţă eternă. Aşi vrea să ştiu dacă eşti bine şi voioasă. O, trimite pe cineva să-mi spună. Sunt în Babilon şi nu te văd. Din această cauză sunt neliniştit. Trimite-mi vorbă când vei veni ca să mă bucur. Să trăeşti o viaţă lungă ca să mă inveselesc“*.

Ca formă însă Solomon a atins culmea frumuseţei în poezia sfântă alegorică „Cântarea cântărilor“.

strămoș al **pianului** nostru. Mai găsim **chitara** cu 5–10 coarde; **kisai** sau lira asiriană; **fluere** de tot felul, dar mai scurte de cât ale Egiptenilor. Apoi **naiul** numit **macrokitah**; **trâmbițe** făcute în tot chipul; **sumponiah**, care nu eră de cât **cimpoiul** nostru de acum, cu același nume. La sărbători sgomotoase se întrebuințau în muzica aceasta, tobe, clopote, talgere (discuri) și alte instrumente întâlnite la Egipteni și Evrei [1]).

d) Dar nici la vechii **Chinezi** nu a fost mai pe jos meșteșugul muzical. Analele cerescului imperiu **(Tath-King-Kun)**, fac să se ridice muzica la o epocă foarte veche. Pe când multe popoare dau muzicei lor o sorginte divină, Chinezii o atribuesc primului lor împărat **Fo-hi**, contemporan, după cum se crede, cu biblicul Noe [2]). Cu toate acestea și muzica chineză ca și muzica altor națiuni, este învăluită în tot felul de legende, care se aseamănă întru câtva cu legendele muzicale grecești [3]).

因爲上帝實蓋能愛世界
上个人、直到賞賜自家獨
養个兒子叫勿拘啥人相
信个末、勿落地獄咾得着
永遠个生命拉、

Literele chineze întrebuințate ca semne muzicale. Traducerea acestui text chinezesc este aceasta: «Că așă a iubit Dumnezeu lumea, în cât și pe Fiul său cel unul născut l'a dat, ca tot cel ce crede, întru el, să nu piară, ci să aibă viață veșnică». (Ioan 3, 16). Conf. Britische und Ausländische Bibel Gesellschaft, London, 1881, pag. 4.

Din cele mai adânci timpuri, Chinezii au avut o notațiune muzicală formată din **literile alfabetului lor**, la cari se adăogau alte litere pentru măsură, ritm, pauză și expresiune. Chinezii deși întrebuințau semitonurile, totuși nu le plăceau de cât tonurile întregi. Instrumentele lor de astăzi, au o vechime, după cum susțin ei, de peste 2500 de ani; ele se aflau prin urmare și la Chinezii vechi. Iată aceste instrumente: **kin** și **ke** instrumente

1) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., art. „Asiria", vol. I, pag. 89.

2) M. N. Bouillet, Diction. d'hist. art. „Chine", p. 375: „Împăratul chinez Fo-hi, după datele chineze, ar fi împărățit cam cu 3000 de ani înainte de Hristos".

3) În vechea carte chineză numită „Lun-Yu" întocmită de Confuciu (sec VI a. Hr.), se află cuvintele următoare ale acestui înțelept: „*Imnele*, zice el, *înalță sufletul, buna cuviință și întăresc pe om; iar muzica îmbracă imnele în cea mai frumoasă podoabă*". (Lun-Yu, I, VIII, 8).

Pentru dragostea ce aveă Confuciu către cântare, adună 300 de cântece vechi chineze, și le așternu în cartea lui numită „Și-King". Conf. Tez. Lit. T. II p. 35–38.

cu coarde. Apoi, **gut-kom, pun-gum, sam-jin,** niște specii de chitare cu gâturi lungi și cu mai multe ori mai puține coarde. **Țeng** este un soiu de țambală. Mai sunt și alte instrumente împrumutate de la Arabi și Indieni. Iar instrumentele de suflare sunt acestea: **io, ti, siao,** fluere, oboae, naiuri, trompete de lemn și metal. Tot la Chinezi mai găsim și un instrument original numit **ceng**, care se poate zice că este **străbunul orgei.**

La procesiuni și escursiuni se întrebuințează o serie nesfârșită de instrumente numite **gong, tam-tam,** apoi **ku** (daraua), **ciung** (clopote, clopoței), talgere și tobe. Se mai scot sunete muzicale și din instrumente făcute din **sticlă, lemn** și **piele.** La acestea se alătura și ciudatul instrument chinezesc, ce se chema **king** al cărui sunet ese din **pietre** sonore [1]).

e) **Indienii** considerau muzica ca o creațiune cerească a zeiței **Sarasvati** soția lui Brahma; iar primul instrument de muzică, îl atribuesc fiului ei **Nareda.** Zeul Indra este Apolon al Indienilor; el are pe lângă sine **7 gandarba** și **7 aspera,** niște nimfe care îi cântă infinit. Legendele indiene fac din străvechiul înțelept **Berat** primul muzicant al Indienilor; el este creatorul așa numitelor **naktak**, adică al dramelor amestecate cu cântece și jocuri. Tot Berat este autorul unuea din cele mai vechi din sistemele muzicale.

Muzica indiană aveà 4 sisteme de acestea numite **mata.** Isvoarele muzicei vechi se găsesc în scrierile înțeleptului **Soma,** intitulate: **Ragaviboda** (știința melodiilor și instrumentelor), **Ragasnava** (oceanul melodiilor), etc., cari scrieri valoroase s'au pierdut.

Sistemul muzical indian, este întemeiat pe scara diatonică cu 3 octave, sau mai bine zis cu 3 eptacoarde (saptaka): grav (gana), mijlociu (madia) și ascuțit (nitria). Cele 7 grade ale eptacoardei, au fost întocmite după numărul celor 7 nimfe (Svara), și de aceea în solfiere, fie care grad s'a numit cu prima silabă a acestor nimfe: *Sa, ri, ga, ma, pa, da, ni.*

Vechea muzică indiană, întrebuința un mare număr de moduri, clasificate în aceste 3 categorii: modurile (ehurile, glasurile) formate cu scara naturală ca și la Greci; modurile formate pe scări cu note alterate; și în fine modurile formate cu scări din cari lipseau unul sau două grade. Cum Indienii străvechi își închipueau că din fie care notă se poate face o gamă, și din notele acesteea alte game, până aproape de infinit, deduceau că și modurile de cântare s'ar ridica la numărul fabulos de 16000 [2]). Aceste moduri existau însă numai în fantasia vioae

1) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „China", Vol. I, p. 171 — Conf. N. E. Idieru, Istoria Artelor Frumoase, op. cit., p. 343—345.

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., art. „India", Vol. II, p. 196. În anul 1871 se înființă în Calcuta o școală mare de muzică indiană indigenă, de către rajahul **Șurindro Mohun Tagore,** care a făcut cunoscut Europenilor tot misteriul muzicei indigene.

a Indianului. Soma a redus aceste moduri la numărul de 960, din cari apoi a dedus 36 de moduri principale (raga), personificate în 6 genii, fii ai lui Brahma și ai soției sale Sarasvati.

De la vechii Indieni, nu ne-au rămas de cât două arii în facsimile, reproduse după textul lui Soma, perdut de mult timp. De și muzica europeană a străbătut în Indii, totuși patrioții indigeni și preoții lor, păstrează în pagode tot pe cea veche. Muzica modernă indiană are multă asemănare cu cea strămoșească [1]). Ea cuprinde ca și cea veche tot o scară de 3 eptacoarde: SRGMPDN. SRGMPDN. SRGMPDN [2]). Iar aceste 7 litere întreite, sunt inițialele celor 7 nimfe.

Indienii de astăzi cultivă muzica cu multă căldură, și de aceea **rajahii** (principi indieni) întrețin în palatele lor cete de muzicanți și muzicante, iscusite în acest meșteșug. În pagode muzica și jocurile religioase, sunt păstrate ca creațiuni sfinte. Mai fie care pagodă întreține cântăreți și muzicanți cu instrumente, cum și **devadasis,** adică niște vestale instruite în **jocuri** și muzică religioasă, trebuincioase la serviciile așă zise «liturgice».

Cântecele indiene sunt înpărțite în felurite genuri s. e. de războiu *(durpad)*, de leagăn *(palma)*, erotice *(nukta)*, de iubire *(keal)*, de noapte *(bişnupud)*, etc. Dar în India sunt întroduse și cântece persane, arabe, mongole, de o frumusețe rară.

Numărul instrumentelor muzicale indiene se ridică la vr'o 100, din cari unele sunt de o reală vechime. Escursiunile, procesiunile, cântecele, jocurile, sunt însoțite ca în tot orientul de castanete sau crotale (mandira), talgere (caratala), clopoței (gangara), inele metalice (nupura), tobe de toate felurile și mărimile, numite *dac*, *dangara*, **dara, bania,** ș. a. Mai aflăm discuri de lemn, de metal lovite cu ciocănele (gambang). Instrumentele de suflare sunt: fluerele de diferite mărimi (algoja), oboie (kalama); iar original este **niastaranga** care nu e suflat prin buze, ci apăsat pe gât; *tubri*, un fel de cimpoiu, ș. a. Chemările se fac la Indieni prin **rana-sringa,** adică prin trompetă.

Unii au atribuit Indienilor invențiunea arcușului pe care ei îl numesc **garika;** alții însă le tăgăduesc acest merit. Ori cum ar fi lucrul, știm că Indienii păstrează arcușul în stare primitivă din timpuri străvechi. Astfel este arcușul numit **ravanastron,** care și-ar fi trăgând numele de la **Ravana** regele Ceilanului, viețuitor cu vr'o 5000 de ani înainte de timpurile noastre [3]).

f) **Grecii** așezând muzica între actele religioase, o încungiurară cu legi divine și omenești, și considerară ca sacrilegiu

1) În luna August anul 1900 aflându-mă în expoziția universală din Paris, am intrat în teatrul Indochin din expoziție. Pe scenă cântară 9 Indochini și 5 fete Indochine, șezând jos, cu niște instrumente în chipul unor viori mici și cu gâturi lungi, bătând o tobă și sunând cercuri cu clopoței. Fetele cântară mai în urmă și din niște suluri cu coarde. Armonia acestor cântece Indochine eră foarte frumoasă. (Autorul).

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „India", Vol. II, pag. 198.

3) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „India", Vol. II, pag. 195—200.

călcarea acestor legi. De aceea Platon zice că «*Nici odată gustul*

Marele preot al Acropolei Atenei (Grecia) aduce sacrificii pe altar în cîntările muzicale ale preoteselor

muzical nu se schimbă fără să se schimbe şi principiile sta-

tului» [1]). Perioada cea mai veche a Istoriei muzicale la Greci, este învăluită în legende și povești, în cât este greu de a mai scoate de aci sâmburele istoric. Inventiunea muzicei și a diferitelor instrumente muzicale, este atribuită zeilor și diferitelor persoane mitologice în fruntea cărora găsim pe zeii: **Apolon**, Minerva și Mercur. Apoi urmează pe o scară secundară, persoanele legendare ca **Amfion**, și mai ales **Orfeu** care însuflețea stâncele, îmblânzea fiarele sălbatice, atrăgea frunzele și ramurele arborilor, cu sunetul lirei sale; deschidea porțile iadului și făcea minuni cu cântecele acestui instrument. Renumiți mai sunt în farmecul muzical și **Linos, Midas, Marsias**, etc. Grecii atribueau fluerelor efecte minunate. Așà filosoful Aristotel († c. 322 a. H.), povestește cum Crotoniații au învins pe Sibariți prin sunetul fermecător al acestor instrumente. **Fluerul** a fost inventat de zeița Minerva; dar văzând că suflând în el îi umflă fața și îi strică frumusețea, l'a aruncat. Marsias l-a luat și a produs cu el efecte magice. Apolon a inventat lira, dar concurând cu Marsias înaintea Lidienilor pentru un premiu, și Marsias fiind învins cu fluerul său, a fost **jupuit** de viu.

Dar să lăsăm acum la o parte frumoasele legende și părțile mitologice, să lăsăm pe zei să se odihnească în înălțimele lor strălucitoare, și să ne coborâm la muzicanții cari fac parte dintre oameni, dar cari totuși sunt îmbrăcați în haina legendară. **Omer** (sec IX a. Hr.) laudă muzica foarte des în *Iliada* și *Odisea* sa. Pausanias spartanul († c. a. 479 a. Hr.) ne arată că primul concert muzical grecesc, a fost la Delfi asupra unui imn în onoarea lui Apolon. Premiul a fost câștigat de **Hrisotemis** din Creta creatorul chitarei elene și al meșteșugului ei. El însă avea un dușman neîmblânzit în contemporanul său **Ardalas** din **Trezena** meșter neîntrecut în cântatul fluerului [2]).

După aceste înflorituri legendare, Istoria muzicei grecești începe a se mai lumina și a se apropia de realitate. În perioada primă muzicală (a. 730—665 a. Hr.), fiind în Sparta centrul muzicei grecești, se distinseră aci **Arhilohos** (c. a. 688) creatorul ritmelor muzicale; apoi **Terpandru** (c. a. 676) făcătorul diferitelor melodii; și în fine **Taletas** (c. a. 670) creatorul jocurilor horale din Sparta [3]). În perioada II (a. 665—510) meșteșugul muzical și al jocurilor se strămută în Atena și Teba. În această epocă se deosebi **Polimnast** din Colofan (c. a. 640) căruia i se

1) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „Greci", Vol. II, pag. 141.

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., Vol. II, art. „Greci", pag. 140–142.

3) Cât de mare preț se punea de Greci pe aceste jocuri, se vede de acolo că ei închipuiau pe fetele jucătoare chiar în porticele templelor. Așà, templul zeiței *Atena Polias,* zidit în sec. V a. Hr. pe Acropole, am văzut în Iulie anul 1899 când l'am cercetat, că are columnele din față, în chipuri *caryatide,* adică cu imaginea fetelor din vechiul oraș Carya, unde se aflau dănțuitoare vestite. Ele au părul ondulat și despletit pe spate. (Autorul).

atribue ideea **notaţiunei alfabetice** la Greci, merit de altfel dăruit şi filosofului Pitagora (sec. VI). Apoi se mai distinseră **Clonas** creatorul formelor instrumentale de suflare; **Lasos** învăţătorul lui Pindar şi cel mai vechiu autor muzical al Elenilor, din ale cărui scrieri n'au rămas nimic; **Sacadas** chitarist şi meşter în multe instrumente de suflare; el eră neîntrecut învingător la jocurile pitice (a. 588). Tot pe acest timp se mai ilustrară chitariştii **Stesihore, Xenodam, Xenocrat, Alceu, Anacreon** (c. a. 563—478), **Safo** cea mai vestită poetă a Greciei, ş. a. În perioada III (a. 510—450), muzica propăşeşte, concursurile se înmulţesc, meşteşugul muzical ajunge în culmea clasică. Se înfiinţează diferite şcoale muzicale în multe oraşe, între cari cea mai vestită fu cea din Teba din care eşi fluerarul flautist **Pronomos** (c. a. 450), alt presupus inventator al notaţiunei greceşti; apoi poetul **Pindar** (a. 522–422) iarăşi un iscusit muzicant căruia i se atribue unul din puţinele fragmente de muzică greacă, ce a ajuns până la **noi**. Tot către această perioadă se alipeşte liricul **Simonide** (a. 559–469) din insula Hio, **Melanipide,** ş.a. A IV periodă (a. 450–388) e o epocă de lupte, reformări şi discordii muzicale. Meşterii muzicanţi se ceartă între ei; iar filosofii ca nişte păstrători ai datinelor strămoşeşti, îi blestemă pe toţi. În această perioadă instrumentele de suflare şi meşteşugul chitarei, iau o mare desvoltare. Acum se deosebiră chitaristul **Timoteu,** fluerarii **Antigenide, Dorion, Telefon** din Samos, etc. Cicerone în scrierea sa *«De senectute»* cap. VII, ne spune că însuşi Socrate († 400 a. Hr.) a învăţat să cânte cu lira la bătrâneţe. În fine, în perioada V-a (338–50) în care muzica greacă se perde în oceanul lumei latine, dând naştere cântărilor întrebuinţate în Biserica răsăriteană **(psaltihia)** şi apuseană (cântarea plană), se ivesc o mulţime de teoreticiani şi filosofi [1]).

Muzica la Greci îmbrăţişa aceste 7 ramure: **ritmica,** adică mişcarea în muzică şi jocuri; **metrica,** sau arătarea cadenţelor; **organica,** adică ştiinţa instrumentelor; **poetica,** sau versurile cântate; **odica,** adică meşteşugul cântărei; **hipocratica,** sau arta dramatică şi **armonica** adică ştiinţa gamelor, modurilor (ehurilor) de cântare şi compunerea cântecelor.

Despre muzica greacă a scris filosoful Platon (429–347), dar mai temeinic şi minuţios a **scris** filosoful Aristotel (384—322). Acestuea 'i-a urmat Aristoxene (sec. 4) şi Euclid matematicul (sec. 2). Mai târziu a scris Plutarh (n. a 48 a. Hr.) etc. [2]).

---

1) Titus Cerne, Dicţionar de Muzică, op. cit., art. „Greci", vol. II, p. 143. — Conf. N. E. Idieru, Ist. Art. Frumoase, op. cit., p. 346.

2) Prin secolul V a. Hr., în horul din teatrul zeului „Dionisie Eleuteros" din sudul Acropolei (Atena) aflăm 25–50 horişti prea bine instruiţi în arta muzicală. Cântăreţii aceştia erau îmbrăcaţi în veştminte scumpe şi grele. De asemenea şi actorii erau îmbrăcaţi în haine mari şi scumpe, ca să poată reprezenta mai bine pe zei şi eroii vechimei. Actorii mai purtau şi măsci. Reprezentaţiile se dau **ziua** şi anume la sărbători.

În vara anului 1899, am vizitat ruinele acestui teatru făcut în anul 500 a.

Numărul instrumentelor muzicale la Greci, importate din orient, ori moștenite de la Pelasgi, și apoi potrivite gustului lor, erà foarte mare; aci eu însă amintesc numai pe cele mai cunoscute. Adesea ori găsim representată pe monumentele vechi grecești, **lira** cu 3, 4 și mai multe coarde, din care a eșit apoi **chitara** (κιθάρα de la κίταρος, piept, ceea ce se poartă pe sân), care se ținea în cântare pe piept, iar lira pe braț; **helis,** un fel de liră; **epigonion** sau harpa asiriană; **magadis**, o harpă cu 40 de coarde **trigonon** sau harpa orizontală ca un fel de psalterion; **avlos** (αὐλός) sau flautul; **fluere** în 37 de feluri s. e.: **monavlos, diavlos, sirinx** sau naiul, etc. Pentru a înlătura diformarea obrazilor când suflau în instrumente, Grecii întrebuințau un **căpistru** (capistrum) pentru ținerea estetică a fălcilor, tot așà ca și Romanii. Grecii mai aveau **trâmbița** (σάλπιγξ), **cornul** (κέρας) făcut din os, lemn și metal; **crotalul, toba, daraua, talgere**, **sistre, triunghiuri** aduse din Egipt, etc.

În cântare, Grecii se foloseau de scara diatonică cu două octave. Această scară erà împărțită în grupe de câte 4 sunete (tetraccarde). Principalele moduri (glasuri) ale Grecilor erau 4: *dorian, frigian, lidian, mixolidian;* iar lângă acestea veneau alte 4 moduri numite **plagale** (πλάγιοι) sau lăturașe [1]), isvorâte din cele principale și de aceea aveau aceleași numiri precedate de prepositiunea **hipo** (ὑπό, sub): *hipodorian, hipofrigian, hipolidian și hipomixolidian. Cum vedem totalul modurilor erà în număr de 8, adică tot așà ca și în* **Biserica ortodoxă** *de răsărit, unde aflăm 4 glasuri principale* (I, II, III, IV), *și apoi alte 4 secundare* (V, VI, VII, VIII), *derivate din cele d'intâiu :* πλάγιον τοῦ πρώτου, πλάγιον τοῦ δευτέρου κ. τ. λ.

De și în muzica greacă găsim cuvântul **„armonia"** (ἁρμονία), totuși el are înțelesul de «simetrie» sau proporția sunetelor succesive, iar nu cum se înțelege azi, adică întrunirea de odată a mai multor sunete, în cât toate să producă o dulceață melodioasă. «Armonia» în înțelesul propriu al cuvântului, este o artă modernă [2]).

Din timpuri vechi Grecii s'au servit de o **notațiune** muzicală și chiar de două. Notațiunea care după tablele lui **Alipius** (a. 360 d. Hr.), se ridica chiar prin secolul IV d. Hr. până la 1600 de semne [3]), unele pentru muzica vocală și altele pentru cea

---

Hr., în formă de amfiteatru săpat în stânci de piatră. În el intrau până la 30.000 de oameni. Numai galeria erà acoperită.

În locul acestui teatru, erà în vechime templul zeului Bachus. (Autorul).

1) Cuvântul „plagal" (πλάγιον) se derivă dela verbul πλάσσω, fac o copie după original, imitez prototipul.

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „Greci", vol. II, pag. 147 – 150. – Conf. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 320, nota 1 subliniară: Dorian, Hypo-Dorian; Phrygian, Hypo-Phrygian, etc.

3) Astăzi ne prinde mirarea când auzim de 1600 de semne muzicale; dar lucrul acesta pentru cei vechi erà obișnuit, fiind că ei aveau o memorie fenomenală. Este destul să ne aducem aminte de Egipteni și de limba lor iero-

instrumentală, erà formată din **literile** mari şi mici ale alfabetului grec s. e.: Α, Β, Γ, Δ,... α, β, γ, δ,... αω, βψ, γχ, δφ... etc. Literile răsturnate arătau notele instrumentale, iar cele drepte, notele vocale. Textul cuvintelor erà sub note ca în zilele noastre. În notaţiunea greacă, literile erau drepte, răsturnate, culcate, trunchiate, accentuate, cele mari unite cu cele mici, şi puse în infinite poziţiuni. Mai târziu această notaţiune s'a redus la 150 de semne. Erau şi semne de timp şi pauză, pentru executarea dreaptă a cântărei; iar în solfiere Grecii se serveau de silabele: **ta, te, ti, to**. Din această muzică veche, ne-au remas un imn

Preoţii Romani (salii) ai zeului Marte cântă şi joacă în faţa zeului lor.

către muza Caliope, altul către Apolon, şi al treilea către Nemesis [1]). Atât în muzica noastră bisericească (psaltichia) ale cărei scări sunt derivate din modurile vechi greceşti, cât şi în muzica populară greacă, se simte o puternică influenţă **arabă**.

g) **Romanii** însă nu au dat muzicei o deosebită atenţiune, ci au lăsat-o pe seama sclavilor şi libertinilor. Muzica greacă în-

---

glifică, în care erau atâtea caractere câte erau şi ideile. Chinezii şi azi au peste 10.000 de caractere în limba lor, pentru că fie care idee are caracterul său. Dicţionarele Romanilor erau sclavii, cari cunoşteau cu suficienţă cuvintele numeroase din limbile străine. La noi cei de astăzi, memoria este **tâmpită** din cauza neexercitărei ei, şi a multiplelor cerinţe ale vieţei, cari ne amărăsc sufletul şi ne răpesc orice ideal nobil. (Autorul).

1) In Martie 1893, s'a mai descoperit la Delfi, săpate pe două table de marmoră, un imn către Apolon însoţit de notaţiunea sa muzicală, compus cam în secolul III a. Hr. — Titus Cerne, op. cit., art. „Greci", Vol. II, p. 154.

troducându-se între Romani, nu a suferit modificări însemnate. După legea celor 12 table, căpetenia înmormântătorilor, putea să întrebuinţeze 10 cântăreţi din flaut. Mai târziu desvoltându-se piesele teatrale la Roma, înflori cu încetul şi muzica. La ospeţe mari, pe lângă dănţuitori, se aduceau şi muzicanţi streini, iscusiţi cu deosebire în chitară şi liră, ca să desfăteze pe meseni în bucuria lor.

Pe timpul lui Iuliu Cesar, Octavian August şi cu deosebire pe timpul lui **Neron**, care se credea mare muzicant şi cânta în public, arta muzicală făcu mari propăşiri. Totuşi chiar atunci muzica romană nu se deosebea mult de cea greacă. Şi acum această artă era încredinţată tot sclavilor. Instrumentele muzicale erau cele mai multe aduse din Grecia sau din **Etruria**, şi erau în mare număr instrumentele de suflare [1]).

Din cele arătate până aici, conchidem că la toate popoarele culte şi inculte a existat muzica, şi fie care cult religios a fost însoţit de sunete vocale ori instrumentale. De la poporul cel mai înaintat şi până la cel mai sălbatec, muzica a fost legată de firea sburdalnică ori liniştită a poporului, şi a exprimat starea lui culturală [2]). Tainele dulci ale sufletului voios, cum şi amărăciunea inimei omeneşti, au fost arătate totdeauna prin melodii corespunzătoare acestor stări misterioase. Bătrânul încărcat cu povara anilor, ca şi copilul venit de curând în lume, şi unul şi altul în felul lui, îşi cadenţează dorul, bucuria, suferinţa, speranţa şi sentimentele de ori ce natură.

Dar muzica e plăcută şi nedeslipită nu numai de om, ci şi **pasările** cerului au concertele lor muzicale, atât de armonioase şi fermecătoare pentru simţul auzului. Primăvara e plăcută nu numai prin reînvierea, înverzirea şi înflorirea câmpiilor, dar această cunună a anului, e plăcută cu deosebire prin cântatul pasărilor cu viersuri dulci şi înveselitoare. Când pasările încetează cu ciripitul şi cântecele lor, câmpiile, văile, dealurile, isvoarele, florile şi toate frumuseţile câmpeneşti, nu mai au acea fermecare ce o produce armonia cântecelor păsăreşti.

Cum că cântarea este plăcută şi **Dumnezeirei**, profetul Isaia (cap. 6, v. 3) ne arată că Serafimii cântă neîncetat împrejurul tronului dumnezeesc zicând: *«sfânt, sfânt, sfânt, este Domnul Savaot* (al oştirilor) ; *plin este tot pământul de mărirea lui»*. Iar apostolul şi evangelistul Ioan, în Apocalipsa sa (cap. 5, v. 9), ne spune că a auzit cum cei ce şed împrejurul Mielului Iisus,

---

1) N. E. Idieru, Istoria Artelor Frumoase, Bucureşti, 1898, p. 347.

2) În Iulie 1897 aflându-mă în expoziţia din Lipsca, am ascultat aci muzica unor triburi sălbatice aduse din centrul Africei, şi numite *Wanyamwessi, Wassukuma* şi *Wassaramo.* Muzica consta din sunetul abia auzit şi monoton al unui instrument primitiv cu o coardă, pe care se cânta cu un arcuş în formă semiovallă. De şi cântecele muzicale se schimbau abia în **două tonuri,** totuşi sălbaticii la auzul lor, se entuziasmau, urlau şi jucau de sguduiau pământul. Conf. Prefaţa, p. XLIX, T. I, şi nota 1, de la pag. 46, Tezaur. Liturgic, Tom. II. (Autorul).

îi cântă lui cântare nouă din chitare (κιθάρας). Aceasta o repetește același apostol mai departe (cap. 14, v. 2), unde ne afirmă că a auzit sunete de chitare, cu cari se cântă împrejurul Mielului. Urmează apoi sf. Ioan spunând în aceiași Apocalipsă (cap. 15,3), că și înaintea lui Dumnezeu Tatăl se cântă din chitare.

Și animalele necuvântătoare ascultă muzica cu luare aminte, și se îmblânzesc la auzirea ei. **Cămila** încărcată cu poveri grele, merge cu mai multă vioiciune, când Arabii și alte popoare asiatice cântă împrejurul ei din gură ori instrumente muzicale. La fel este și **elefantul** care se întoarce repede spre partea de unde vin sunetele muzicale, pentru a le asculta cu răbdare. Dacă sunetele sunt armonioase, acest animal le ascultă voios; iar dacă ele sunt neregulate, elefantul dă semne de nemulțumire. Tot astfel se întâmplă și cu **calul** care merge în deplină liniște chiar în timpul nopței, când călărețul îi cântă duios. Calul ascultă voios sunetele sonore, energice, cântecele vitejești, sunetul trâmbiței, al clopotului și bătaia tobelor. Dar și între viețățile reptile sunt unele cari ascultă muzica. Dintre acestea sunt **șerpii** și cu deosebire unele neamuri de șerpi din India, cari se îmblânzesc ușor prin cântatul flautului ori al vocei[1]). Negrii din Africa centrală, nu scapă de furia șerpilor sunători, de cât cu sunetul fluerului. Cei mai fioroși criminali, încă se îmblânzesc prin muzică.

Grecii cei vechi cunoșteau aceste plăceri muzicale ale animalelor, cum și puterea fermecătoare a muzicei, și de aceea o împodobiră cu felurite creațiuni mitologice. După cum am văzut, lui Orfeu îi atribuiră darul de a îmblânzi fiarele sălbatice prin sunetele dulci și armonioase ale lirei sale, și de a face multe minuni cu acest instrument[2]). Dar și în creștinism găsim pe **Ioan Cucuzel** (sec. XII) îmbrăcat cu puterea, de a fermeca cu vocea lui dulce și resunătoare, animalele domestice pe care le păștea în muntele Athos. Toate aceste creațiuni idealice, ne

1) Dintre toate sunetele muzicale, **şerpii** iubesc cu deosebire sunetul trâmbiţei şi al flautului ori fluerului. Acest fapt l'am constatat eu în grădina zoologică, din Londra în vara anului 1897, în care se află mulţime de şerpi uriaşi şi mici, s. e. boa, python, anaconda, monştrii marini, etc.

Iar în anul 1904, în grădina zoologică din **New-York** (America), s'au făcut experienţe spre a se studia efectul produs de muzică asupra diferitelor animale. Pentru acest scop un şef de orchestră a dat un concert. De la primele note lacrimi mari au curs din ochii unui mare elefant. Leii cari mâncau atunci, devorau cu mai multă plăcere hrana lor. Lupii ascultau cu pleoapele închise cufundaţi într'un extaz plăcut. Urşii, cerbii şi căprioarele, au început să salte. Când orchestra a încetat, toate animalele au început să urle. Erau nemulţumite de sfârşitul concertului.

Bogata americană *Underwood*, din New-York, în anul 1906 a scăpat într'o deasă pădure de acolo de furia unui înfricoşat leu, ce sărise să o înghită, numai prin cântecele sale îngereşti. Leul furios nu numai că nu a făcut nici un rău americanei, dar lungindu-se lângă dânsa, ascultă cu răbdare melodia dulce a cântăreţei. (Autorul).

2) In teatre şi astăzi se reprezintă piese, în cari nimfele cu sunetul fluerului, farmecă omenirea. Aceste inspiraţii poetice sunt împrumutate din mitologiile vechi. (Autorul).

arată puterea fermecătoare a muzicei asupra inimilor omenești și asupra instinctelor animalelor. Această putere, dă inimilor noastre diferite întorsături, de bucurie, întristare, transportare, ș. a. după cum este de meșter cântărețul ce ne poartă cu mintea pretutindenea, prin sunetul vocei sau al instrumentului său.

În muzică este de nevoe să cunoaștem aceste 5 elemente: a) *melodia* (μελωδία, μέλος, ἄδω, cânt regulat) adică o urmare de sunete orânduite cu gust; b) *armonia* sau întrunirea deodată a mai multor sunete, în cât toate să facă o dulceață muzicală; c) *ritmul* adică măsura exactă a timpului trebuincios în ținuta sunetelor; d) *cadența* și *accentul* prin care se regulează ca sunetele să fie legate între ele; și e) *dinamica* sau puterea cu care vocea sau instrumentul, își conduce sunetele sale.

§ 70.

Psalmodia în creştinism.

Sub numirea de *«psalmodie»* (psalmodia, ψαλμοδία, ψαλμῳδία, ψαλμός, ᾠδή) înțelegem *cântarea psalmilor* după anumite moduri, așa în cât să se producă prin aceasta încălzirea tainică a inimelor omenești. *Lauda, cererea și mulțumirea* către Dumnezeu se exprimă de creștini prin cântări și rugăciuni. Cuprinsul cântărilor este foarte bogat și de aceea ele însoțesc tot cultul public și serviciile bisericești [1]).

Evangelistul Matei (cap. 26, v. 30) istorisește că Domnul nostru Iisus Hristos șezând la cina cea de taină cu discipulii săi *«și cântând psalmi* (ὑμνήσαντες) *au eșit în muntele maslinilor»* [2]). Prin aceste cântări, s'a dat Bisericei de către Întemeetorul ei, cea mai folositoare pildă, ca la ori ce act de laudă publică către Cel A Tot Puternic, să nu lipsească cântarea religioasă. Iar apostolul Pavel, în epistola sa către Coloseni (3, 16), îi îndeamnă pe aceștia ca să păstreze cuvântul lui Hristos *«in psalmi, imne și cântări spirituale* (ψαλμοῖς, ὕμνοις, ᾠδαῖς πνευματικαῖς), *și întru bucurie»* să cânte lui Dumnezeu. Aceleași cuvinte le recomandă apostolul și Efesenilor (5, 19) ca să vorbească între ei *«în psalmi și în imne și în cântări spirituale»* (λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς); dar *«toate acestea spre edificare»* (I Cor. 14,26). Pe temeiul acestor cuvinte apostolice, vechii creștini deosebiră în serviciul divin din timpurile prime ale Bisericei, 3 feluri de cântări sfinte: *psalmi, imne biblice și cântări spirituale* [3]).

---

1) Vezi nota 4 de la pag. 474, Tezaur. Liturg. T. II.

2) Ceteşte călătoria mea în împrejurimile Ierusalimului, pe muntele Maslinilor, in pârâul Cedrilor şi în peştera Getsimani, publicată în revista *„Biserica ortodoxă Română“* din Bucureşti, anul XXXI (1907) n. 3, p. 327–339. (Autorul).

3) Conf. V. Thalhofer, Handb. der Katholischen Liturgik, Freiburg, 1883 S 537 I B: „Von den verschiedenen Deutungen der ψαλμοί, ὕμνοι und ᾠδαὶ πνευματικαί genannter Stellen scheint mir die am meisten für sich zu haben,

1. **Psalmii** (ψαλμοί, תְּהִלִּים) Vechiului Testament au o intrebuinţare foarte întinsă în cultul creştin. În cele d'intâiu secole ale creştinismului, când încă nu erau întocmite cântări proprii bisericeşti, imnologia serviciului divin, se compunea aproape numai din cântarea şi cetirea psalmilor şi a bucăţilor din Noul Testament. Faptul cântării psalmilor în Biserica primară, se explică foarte uşor, când ne aducem aminte că intrând în creştinism mare parte din Iudei, aceştia aduseră cu ei psalmodia Vechiului Testament, mai ales că Întemeetorul Bisericei, nu venise să strice legea veche ci să o plinească (Mat. 5, 17).

Psalmii se cântau şi se ceteau nu numai în viaţa particulară [1]), dar mai ales în cultul public, traduşi în limba poporului [2]). Ieronim vorbind despre cultul monahilor egipteni, arată că aceştia «*după ora 9* (sau ora noastră a III-a după amiază) *aleargă toţi în Biserică unde răsună psalmi şi se cetesc scripturile* (Noului Testament) *după obiceiu*» [3]). Iar Constituţiunile apostolice recomandă ca «*să stea ceteţul în mijlocul Bisericei într'un loc ridicat, şi acolo să cetească cărţile lui Moisi şi pe aceea a lui Isus fiul lui Navi, şi cartea Judecătorilor şi cele ale Regilor, şi în urmă să facă recapitulări. La acestea să adaoge cartea lui Iov şi scrierile lui Solomon, şi ale celor 16 profeţi... Altul să cânte imnele lui David* (psalmii) *şi poporul să cânte versul din urmă* [4])... *După aceasta să se cetească epistolele lui Pavel pe cari le-a trimis Bisericilor prin inspirarea sfântului Spirit. Şi după toate acestea, diaconul sau presviterul să cetească*

---

welche unter ψαλμοί die alttestamentlichen (Davidischen) Psalmen, unter ὕμνοι die übrigen Loblieder den alttestamentlichen Bücher und die des neuen Testamentes". u. s. w.

1) Ambros. Epist. XXXIII ad Marcellinam sororem. – Basil. epist. LXIII ad Neocæsar.

2) Bingham. Orig. sive antiq. eccles., vol. VI, p. 17: Quod Flavianus tantum hanc rationem canendi psalmos lingua græca Antiochiæ introduxerit, siquidem iam pridem ante Flavianum lingua syriaca ita cani consueverint.

3) Hieronym. Epist. XX ad Eustoch. c. XV: Post horam nonam in commune concurritur psalmi resonant, scripturæ recitantur ex more.

4) Cum că şi în cultul Vechiului Testament **se cântau psalmi,** avem mărturii puternice. Aşà în cartea II-a a Cronicelor (5,13), cetim că la sfinţirea templului lui Solomon, marii cântăreţi **Asaf, Eman, Eduthun** şi fiii lor, cântau cu harpe, chimvale şi chitare; apoi 120 de preoţi suflau din trâmbiţe şi cântau într'o singură voce **„Bun este el** (Domnul) **că in veac este mila lui"** (ps. 135), care se cântă şi azi la polieleu.

Tradiţia iudaică ne afirmă că în ziua I-a a Sâmbetei, la sacrificiul de dimineaţă, se cânta psalmul 23 „Al Domnului este pământul şi plinirea lui"; în a II-a a Sâmbetei, psalmul 47 „Mare este Domnul şi lăudat foarte", în a III-a psalmul 81 „Dumnezeu a stătut întru adunarea Dumnezeilor"; în a IV-a psalmul 93 „Dumnezeul isbândirilor, Domnul"; în a V-a, psalmul 80 „Bucuraţi-vă întru Domnul, ajutorul nostru"; în a VI, psalmul 91 „Bine este a se mărturisi Domnului".

La aducerea jertfei nesângeroase în zilele de sărbători se cânta psalmul 37 „Doamne nu cu mânia ta să mă mustri pe mine" şi psalmul 80 „Bucuraţi-vă întru Domnul, ajutorul nostru". Iar la începutul anului, psalmul 29 „Înălţa-te-voiu, Doamne, că m'ai ridicat pe mine". Psalmii 112–116 cu suprascrierea

evangheliile» [1]). Dar sinodul din Laodicea zice că *«Nu trebue să se cânte în adunări* (Biserici) *psalmi fără întrerupere, ci după fie care psalm să se facă cetire»* [2]), din alte bucăți biblice pentru ca poporul să nu obosească ascultând numai un fel de cântare.

Pentru anumite ore ale zilei, erau psalmi hotărâți cari trebuea să se cânte; așă Constituțiunile apostolice (lib. VIII, c. XXXVII) recomandă a se cânta la ortrină psalmul 62 *«Dumnezeule, Dumnezeul meu, către tine mânec»*, numit în Constituțiuni și *«psalmul dimineței»* (ψαλμὸς ὀρθρινὸς, psalmus matutinus). Acest psalm se cetește și astăzi, tot dimineața în Biserică. Aceleași Constituțiuni (lib. VIII, c. XXXV) orânduesc ca seara să se cânte psalmul 140 *«Doamne strigat-am către tine»* numit și *«psalmul luminilor»* (ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, psalmum lucernalem), căci la cetirea lui se aprindeau luminile în Biserică. De obiceiu însă pe atunci, nu erà o regulă fixă asupra numărului psalmilor ce trebueau cântați, pentru că Cassian ne spune că monahii egipteni cântau câte odată 18, altă dată 22, ori 25 de psalmi, sau mai mulți ori mai puțini [3]). Dar psalmii se alegeau totdeauna de către episcopul locului; așă d. e. pe când Biserica africană erà cuprinsă de Arieni, Atanasie al Alexandriei, *«șezând în tronul său din Biserică, porunci diaconului să cetească psalmul* (135), *pentru ca poporul să asculte și apoi să răspundă* **„că în veac este mila lui“** [4]). Tot așà și Augustin, când voea să predice, arăta cetețului, ori psaltului, un oare care psalm, asupra căruea voea să cuvinteze [5]). Cassian ne mai arată, că în răsărit și apus, se obișnuea ca psalmul cel din urmă să se termine cu doxologia cea mică *«Mărire Tatălui și Fiiului și sfântului Spirit»* [6]).

„Aliluia“ se cântau după sărbătorile mari și la sărbătorile de la lună nouă. Psalmii „treptelor“ sau ai „suirilor“ (119—133) se cântau pe drum de Iudei când ei veneau la Ierusalim pentru sărbătorile mari.

Până azi au rămas în textele ebraice ale psalmilor cuvântul סֶלָה (selah) repetit adesea ori. Aceasta era o notă muzicală la Iudei, care arăta pauza în cântarea psalmilor; după unii însemna ridicarea vocei; iar după alții, pauză, tăcere. Conf. Rompotes, Λειτουργική, p. 161, op. c.

1) Constit. Apost. lib. II, c. LVII: Μέσος δὲ ὁ ἀναγινώσκων ἐφ'ὑψηλοῦ τινὸς ἑστὼς ἀναγινωσκέτω τὰ Μωσέως, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τὰ τῶν κριτῶν καὶ τῶν βασιλέων, τὰ τῶν παραλειπομένων καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου πρὸς τούτοις τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῦ Σολομῶντος, και τὰ τῶν ἑκκαίδεκα προφητῶν... κ. τ. λ.

2) Conc. Laod. can. XVII: Μὴ δεῖν ἐπισυνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ' ἕκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν.

3) Cassian. De institutis cœnobiorum, lib. II, c. II: Super hac re diversos typos ac regulas sibimet constituisse. Quidam enim vicenos psalmos... Nonnulli XVIII atque in hunc modum diversis in locis diversum canonem agnovimus institutum, etc.

4) Athanas. Apol. II: Καθεθείς (Ἀθανάσιος) ἐπὶ τοῦ θρόνου προέτρεπε τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμόν· τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Acest psalm se cântă până azi la polieleu.

Ciril al Ierusalimului (Catech. Myst. 5, 17), zice că pe timpul său se cetea în Biserică psalmul 33 „Bine voiu cuvântà pe Domnul“.

5) August. Homil. XXVII.

6) Cassian. De institut. cœnobiorum, lib. II, c. VIII: In clausula psalmi omnes adstantes concinant cum clamore: Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto.

Iar în cele 33 de capitole ale scrierei sfântului Atanasie al Alexandriei, întitulată «Ἐπιστολὴ πρὸς Μαρκελλίνον εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ψαλμῶν», autorul vorbește cu amănunțime și pietate despre cetirea și cântarea psalmilor în feluritele nevoi ale noastre. «Când te rogi pentru vrăjmași, zice sf. Athanasie lui Marcelin, (cap. XVII), cântă psalmii: 16, 85, 89 și 140. Dacă ai scăpat din mâinile acestora, cântă psalmul 17; iar dacă ești încungiurat de ei, zi pe al 24-lea... Când ești prigonit pentru credința în Hristos, cântă psalmul 30; dacă prea mărești pe Dumnezeu, zi pe al 64-lea (cap. XXI). În ziua Domnului (Duminica), urmează sf. Părinte, cântă psalmul 23; în ziua a II-a a săptămânei, cuprinsul celui al 94-lea». (Cap. XXIII), etc.

Dar psalmodia, sau cântarea psalmilor, nu erà numai într'un fel, ci ea se făcea în mai multe moduri.

a) Împreună cu cântărețul (ὑποβολεύς, precaentor, vocitatus), cânta psalmi toată adunarea, după cum a cântat și Iisus Hristos împreună cu discipulii săi la cina cea de taină (Mat. 26,30). Tot așà și apostolul Pavel împreună cu Sila au cântat noaptea imne în temnița din Filipi, prin cari lăudau pe Domnul (Fapt. Apost. 7,16 – 25). Modul acesta de cântare se cheamă **„simfonic“** (συμφωνία, unirea mai multor voci între ele). Despre felul acesta de psalmodie din timpul apostolilor, vorbind Ioan Hrisostom se exprimă astfel: *«De demult se adunau toți* (creștinii) *și cântau împreună; aceasta o facem și noi acum»* [1]). Augustin încă afirmă cântarea simfonică din Biserică, pe timpul său și înainte de el [2]).

Dar în unele Biserici, și anume în mânăstirile de monahine și în Bisericile mari din orașe, **cântau și femeile**, căci iată ce ne spune Hrisostom: *«Și femeile și bărbații și bătrânii și tinerii se deosebesc după cuvântul* (vocea) *cântărei; spiritul cântărei armonizând cu vocea fie căruia, o singură melodie lucrează întru toți»* [3]). Iar dacă și în Bisericile mai mici cântau și femeile, nu putem spune cu siguranță, când știm că apostolul poruncise ca **femeile să tacă** în Biserică. (I Cor. 14,34. I Tim. 4,11—12). La aceasta unii însă răspund, că porunca apostolică nu stă în legătură cu cântarea.

În apus încă aveau femeile dreptul să cânte în Biserică, căci Ambrosie vorbind de Biserica sa din Mediolan și de cântările liturgice de aci, zice că *«Răspunsurile psalmilor prin cântarea bărbaților, femeilor, fecioarelor și copiilor, se aseamănă cu sgomotul ce ese din undele mărei».* — «Responsoriis psalmorum,

---

1) Chrysostom. Homil. XXXVI in I Cor.: Συνῄσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ· τοῦτο ποιοῦμεν καὶ νῦν.

2) Augustin. Homil. XXVII.

3) Chrysostom. Homil. in psalm. CXLV: Καὶ γὰρ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβύται καὶ νέοι διῄρηντοι μὲν κατὰ τὸν τῆς ὑμνῳδίας λόγον· τὴν γὰρ ἑκάστου φωνὴν τὸ πνεῦμα κεράσαν, μίαν ἐν ἅπασιν ἐργάζεται τὴν μελῳδίαν.

cantu virorum, mulierum, virginum, parvulorum, consonans undarum fragor resultat». (Ambros. Hexaemer., lib. III, c. 5).

Tot așà și canonul VI al sinodului din Toledo ținut în an. 400, *oprește pe psalți de a merge în casele văduvelor și fecioarelor sub motivul de a le învăța să cânte bisericește.* Aceasta să se facă numai în fața episcopului. Iată cuvintele acestui canon: «Nulla professa, vel vidua, absente episcopo, vel presbytero, in domo sua antiphonas cum confessore... faciat».

Iar unii scot și din scrierile lui Grigorie de Nazianz, mărturia, că el ar fi lăudat pe maica sa pentru tăcerea ce o păstra în Biserică, și nu deschidea gura de cât pentru a **cânta** și pentru a răspunde preotului liturgisitor «amin», împreună cu tot poporul.

b) Alt mod de psalmodie erà cel **„antifonic"** (ἀντίφωνος, alternativ), care consta din aceea, că poporul se deosebia în două cete și cânta schimbiș un verset după altul. În cântările Vechiului Testament și în horurile Grecilor vechi, găsim urme de cântare antifonică. Grigorie de Nazianz[1]), Vasilie cel Mare[2]), Socrat istoricul[3]), afirmă că pe timpul lor se cântau «antifonic» psalmii în Biserica orientală. Socrate însă adaogă că autorul acestui fel de cântare este **Ignatie Teoforul**, care ar fi avut o viziune, unde îngerii cântau antifonic sfintei Treimi; iar după acest mod, Ignatie întocmi și el cântarea antifonică[4]). Ideea lui Socrat e împrumutată de Fotie patriarhul și de istoricul Nicefor Calist. În occident felul acesta de psalmodie se introduse de Ambrosie[5]); de aci se răspândi și în Africa de către Augustin[6]).

c) Se mai obișnuea ca un bărbat destoinic să cânte un vers, iar poporul să asculte (ὑπακούειν) în tăcere, și numai la finitul versului să adaoge și el vocea, repetind ultimele cuvinte ale versului. Această psalmodie se cheamă **„refrenară"** (refrenatio, înfrânare). Despre ea vorbește Atanasie al Alexandriei[7]), Vasilie cel Mare[8]), Hrisostom[9]), și alții. Poetul bucolic **Teocrit** (sec. III a Hr.) grec de naștere, în *idylele* sale ne arată că și la Greci se întrebuința cântarea refrenară[10]).

---

1) Nazianz. Carm. XVIII, de virtute inter jambica.
2) Basil. Epist. LXIII ad Neocæsar.
3) Socrat. Hist. eccl., lib. VI, c. VIII: Κατὰ τοὺς ἀντιφώνους ὕμνους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθεια.
4) Socrat. Hist., lib. II, c. VIII: Ἰγνάτιος... ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν Τριάδα ὑμνούντων.
5) Ambros. Hexæmeron, lib. III, c. V. Conf. Prosp. Guéranger, Inst. Liturg., T. I, p. 97.
6) Augustin. Serm. in psalm. XXVI.
7) Athanas. Apol. II. — Conf. nota 4, p. 475, Tom. II, Tezaurul Liturgic.
8) Basil. Epist. LXIII ad Neocæsar.
9) Chrysostom. Homil. XXXVI in I Cor.
10) Theocrit. Idyl. XIV de Hyla: Τρὶς δ'ἄρ' ὁ παῖς ὑπήκουσεν (de 3 ori a răspuns copilul).

d) Mult întrebuinţată în Biserica veche erà psalmodia **„prohimenală“** adică aceea în care se punea la începutul ori la finitul psalmilor, formule întroducătoare sau sfârşitoare. Întroducerile ori încheerile acestea, erau fragmente din versuri ale psalmilor numite «prochimene» (προκείμενον, προκείμενος, ceea ce este pus înainte).

e) In fine alt mod de cântare a psalmilor, erà cel **„responsoric“** care consta din aceea că un cântăreţ cânta singur un vers, iar poporul îi răspundea în cântare acelaşi vers. Felul acesta de cântare 'l a adus lipsa de cărţi, din care cauză poporul erà nevoit să cânte aceea ce s'a mai cântat. Hrisostom vorbind de psalmodia aceasta zice că *«Cine cântă, singur cântă şi toţi răspunzând, răsună* (ὑπηχῶσιν) *vocea întocmai ca dintr'o gură»* [1]).

Vedem dar că **poporul** a cântat totdeauna în Biserică; iar dacă avem instituită funcţiunea cântăreţilor prin canonul XV laodicean, aceasta s'a făcut, că pe atunci erà nevoe să nu se strecoare în Biserică oameni eretici cu spiritul lor eterodox. Afară de aceasta, trebuea înfiinţată instituţia specială a psalţilor, pentru menţinerea melodiilor bisericeşti şi a spiritului dogmatic.

Psalmii intrară de la începutul Bisericei în cultul ei, şi se presărară în toate actele sfinte până în ziua de astăzi. In cele 7 laude, în tainele Bisericei noastre, în tot felul de sfinţiri şi bine cuvântări, nu lipsesc psalmii, pentru că în ei sunt adevăruri dogmatice, istorice şi morale. În ei sunt cuprinse cele 3 virtuţi teologice, şi prin ei exprimăm toate tainele sufletului nostru.

2. Sub numirea de **„imne** (ὕμνοι) *biblice»*, se înţeleg următoarele 9 cântări ale V. şi N. Testament. Cele din V. T. sunt: cântarea lui Israil intonată după trecerea Evreilor prin marea Roşie (Eşire 15, 1 – 19); cântarea lui Moisi când a încredinţat legea în mâinile Leviţilor (Deuteron. 32, 1 – 43); cântarea Anei, maica lui Samuel (I Imp. 2, 1 – 10). Mai departe, cântarea prorocului Avacum (3, 1—12); a prorocului Isaia (Is. 26, 9 – 17); a prorocului Iona (2, 3 – 10): a celor 3 tineri din Babilon (Dan. 3, 24—30). La acestea se adaogă şi imnele din Noul Testament şi anume: cântarea Născătoarei de Dumnezeu (Luca 1, 46 – 55); în fine, rugăciunea prorocului Zaharia (Luca 1, 68—79) şi a dreptului Simeon (Luca 2, 29—32). Intrebuinţarea acestor 9 imne din Vechiul şi din Noul Testament, este introdusă în cult ca şi cântarea psalmilor, chiar de la începutul creştinismului [2]).

Imnele biblice au fost temeinic studiate încă din secolele prime creştine; iar dela secolul III încoace, fură comentate de Ipolit, Eusebiu, Didim, Teodor al Eracleei, ş. a. Anahoreţii le rosteau fără încetare în rugăciunele lor; iar imnologii creştini se inspirară din ele în compunerea cântărilor bisericeşti.

---

1) Chrysost. Homil. XXXVI in I Cor.: Ὁ ψάλλων ψάλλει μόνος, κἂν πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἡ φωνὴ φέρεται.

2) Martigny, Diction. des antiq. chrét., art. „Chant ecclésiastique“, p. 165. P. Rompotes. Λειτουγική, op. c., p. 164.

Imnele biblice au intrat și în formarea canoanelor noastre bisericești [1]), reproducându-se textual de poeții creștini, sau dându-li-se de aceștia o interpretare alegorică, cu privire la starea și triumful Bisericei. Așâ, I-a odă a canoanelor, este compusă după modelul cântărei lui Moisi intonată după trecerea Evreilor prin marea Roșie; a II-a, după chipul cântărei lui Moisi când a încredințat legea în mâinile Leviților; a III-a, după forma cântărei sfintei Ana maica lui Samuel; a IV-a, după asemănarea cântărei prorocului Avacum; a V-a, după modelul cântărei prorocului Isaia; a VI-a, după chipul cântărei prorocului Iona eșit nevătămat din pântecele chitului; a VII-a și a VIII-a odă, după forma cântărei celor 3 tineri din Babilon; și în fine, a IX-a odă, după asemănarea cântărei Născătoarei de Dumnezeu și a prorocului Zaharia tatăl lui Ioan Botezătorul.

3. In a treia serie de cântări numite **„spirituale“** (ᾠδαί πνευματικαὶ) intră cele compuse de imnologii creștini, sub încălzirea sfântului Spirit. Acestea fiind un rod propriu al spiritului creștinesc, sunt însoțite de mai multă putere spirituală. În ele se cântă descoperirea adevărului prin Iisus Hristos, și se prea mărește Dumnezeirea mai amănunțit și mai luminos de cât în Vechiul Testament. Dar și modelele acestor cântări le găsim tot în sfânta Scriptură și anume a Noului Testament, s. e. în Faptele Apostolilor, 4, 23—30; Efes. 5, 14: I Tim. 3, 16: II Tim. 2, 11—13, etc. Toate aceste isvoare scripturistice, au fost puse în strânsă legătură cu faptele ce s'au desfășurat mai târziu în creștinism, cântate cu atâta duioșie de poeții bisericești [2]).

§ 71.

Cântarea în Biserica ortodoxă și Istoria ei.

După cum am văzut, apostolul neamurilor recomandă urmașilor crucei cântarea religioasă (I Cor. 14,26; Colos. 3,16; Efes. 5,19): iar aceștia împliniră atât cuvintele apostolului, cum și legea firească, care face ca omul să-și spună adesea ori prin cântare tainele sale. Și cântară creștinii aducând laudă lui Dumnezeu, pentru suferințele lor și prigonirile ce le îndurau de la toată lumea. În închisori, peșteri, pe luciul apelor, în întunecimi adânci, în zile de sărbători, de întristare, în momente de bucurie, pretutindinea și în tot timpul, cântară tainele sfinte ale sufletului lor. Iar când creștinii din Bitinia fură pârâți la Traian pentru felurite răutăți închipuite de mintea păgânilor, **Pliniu** proconsolul Bitiniei, cercetând cu deamănuntul viața

---

1) Aici prin cuvântul „canon“ nu înțelegem legiuirile juridice bisericești, întocmite de sfinții Părinți la sinoadele ecumenice și particulare; ci înțelegem cântările din zilele comune săptămânale, duminecale și sărbătorale, compuse din cele 9 ode. (Autorul).

2) Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., p. 83—87. — Conf. V. Thalhofer, Liturgik, op. cit., I B. S. 538.

creştinilor, nu 'i-a găsit întru nimic vinovaţi de cât că se închinau lui Hristos ca lui Dumnezeu, *şi-i cântau lui imne de laudă* [1]).

a) Sămânţa creştinismului fiind aruncată în Palestina intrară în sânul Bisericei mulţi Iudei, şi aduseră cu ei în noua religiune, psalmi cu melodia iudaică, ***înlăturându-se din creştinism bine-înţeles, muzica instrumentală ce acompania psalmii în sinagogele şi templele jidoveşti.***

La început fu întrebuinţată prin urmare în Biserică melodia psalmilor; iar după ce creştinismul s'a răspândit din Palestina în mai multe ţări şi cu deosebire în Asia Mică şi unele părţi europene şi cum cultura greacă predomina în aceste locuri, a fost firesc lucru ca Biserica să introducă în sânul ei cu acomodaţiuni religioase, cântarea vocală grecească cum eră pe atunci [2]), din cauză că elementul grec eră foarte numeros în Biserică; iar ierarhii conducători ai creştinismului răsăritean, erau aproape toţi numai Greci.

Tertulian [3]), şi Ioan Hrisostom [4]), ne afirmă că în secolele începătoare ale Bisericei, la serviciul divin cântau împreună într'o singură melodie toţi creştinii *«şi femei şi bărbaţi şi bătrâni şi tineri»*, ori psalmi din sfânta Scriptură, sau imne întocmite de creştini, cu deosebire că la psalmi se făceau cum am văzut, variaţiuni responzorice, alternative, refrenare, solitare, ş. a. Această melodie veche se rotea în câteva tonuri, aşà cam cum se cântă azi în Biserica răsăriteană «Apostolul» şi «Evangelia» [5]).

De la Constantin cel Mare încoace, începu se dispară cântarea cea simplă din Biserică, luându-i locul o cântare mai meşteşugită şi în spiritul de atunci al creştinismului. Dar şi ereticii acelui timp pentru a atrage pe creştini în cercul lor, compuseră cântări ademenitoare şi cu gusturi lumeşti [6]). Părinţii bise-

---

1) Plinius, lib. X, ep. XCVII: Adfirmabant hanc fuisse summam vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire: *carmenque Christo, quasi Deo*, etc. — Conf. Euseb. Hist. eccles. lib. III, c. XXXIII. Muratori a publicat în Tomul IV al operei sale „Anecdota latina" o cântare ce se crede de unii latini că ar fi din timpul lui Pliniu. Cântarea fineşte astfel:

Galli cantus, galli plausus	Cînd cântă cocoşul, când bate din aripe,
Proximum sentit diem	Îndată se simte de ziuă.
Et ante lucem nuntiemus	Şi înainte de lumina zilei chemăm
Christum regem sæculo.	Pe Hristos Domnul eternităţei.

Dar forma şi înţelesul acestei cântări, nu întrunesc condiţiunile cari ne-ar face să credem că în adevăr ea a fost cântată în timpul lui Pliniu. — Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét., art. „Chant ecclésiastique", n. I, p. 163.

2) Titus Cerne, Dicţionar de Muzică, op. cit., art. „Greci". Vol. II, p. 154.

3) Tertull. Apologeticus, cap. XXXIX.

4) Chrysostom. Homil. in psalm. CXLV: Καὶ γὰρ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβῦται καὶ νέοι διῄρηντοι μὲν κατὰ τὸν τῆς ὑμνῳδίας λόγον.

5) Arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, Carte de Muzică bisericească, Bucureşti 1902, p. 22.

6) Tertull. De carne Christi, lib. IV, c. XVII; Euseb. Hist. eccles., lib. VII, c. XXX; August. Epist. XXXIV; Epiphan. Adv. Hæres, lib. II, LXXVII; Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. VIII.

ricești însă, știură să-și păzească turma lor cuvântătoare, de aceste undite periculoase. Cântarea bisericească luând proporțiuni însemnate de înfrumusețare, se institui și *clasa cântăreților* după cum cetim în canonul 15 al sinodului din Laodiceea, în Constituțiunile Apostolice[1]), în Novela III-a a lui Iustinian, în canonul IV al sinodului trulan, etc. Chiar și Împărații Constantin cel Mare, Theodosie II, ș. a., **cântau** imne de laudă Celui Prea Înalt[2]).

La Bisericile însemnate numărul cântăreților eră foarte mare. Așă, d. e. în Biserica sfintei Sofii din Constantinopole găsim prin secolul VI, 25 de cântăreți, 160 de anagnoști și 70 de ipodiaconi, cari formau cu toții împreună horurile[3]). Melodiile[4]) se învățau *în școale* particulare de cântări și pe lângă psalții iscusiți[5]). Conducerea horurilor o avea protopsaltul ajutat de domestici și primiceri[6]). Numirea cântăreților și alegerea imnelor de cântare în Biserică se făceau de episcopul locului.

În cele d'intâiu trei secole creștine, cântarea bisericească eră simplă și nu avea nevoe prin urmare de semnele psaltichiei[7]). Mai pe urmă înflorind meșteșugul acesta, împreună cu îmbogățirea poeziei bisericești, s'a simțit nevoea de semnele psaltichiei, pentru întorsăturile glasului și facerea feluritelor figuri plăcute auzului. Cum că din secolul IV se iviră în Biserică, semnele de cântare, pare a se dovedi din canonul 15 al sinodului din Laodicea în care se poruncește că *«Nu se cuvine mai mult, de cât canoniceștii psalți cei ce se sue pe amvon și cântă de pe membrane* (διφθέρας ψαλλόντων, ex codice canunt) *să cânte în Biserică alții oare care»*[8]). În privința cuvântului «διφθέρας» este o neînțelegere între liturgiști, fiindcă unii cred că însemnează *«Cartea psalmilor»*, pe când alții susțin că însemnează *«textul notelor»* sau *«cartea cu semne»* de pe care cântau psalții. Cu toate acestea interpretările cele mai numeroase cad de acord asupra textului cu note. Notele acestea constau atunci

1) Constitut. Apostol., lib. III, c. XI.

2) Euseb. in Vita Constantini M., lib. III, c. 49 și lib. IV, c. 17. — Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét., p. 547. — Gregor. Turon. Hist. Franc., lib. VIII, c. 44.

3) Comp. Novell. III Justinian. c. 1. — P. Rompotes, Λειτουργική, op. cit., pag. 148.

4) *Melodia*, μελῳδία, este un șir de sunete, de voci, din care ese un cântec plăcut, duios, și regulat. Cuvântul acesta se derivă de la verbul grecesc μελῳδέω — cânt dulce, duios. Melodia poate să fie compusă din sunete vocale și din semne de cântare, sau și numai din sunete vocale.

5) G. I. Papadopol, Συμβουλαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Atena 1890, p. 95.

6) Conf. p. 349, Tom. II. Tez. Liturg.

7) *Psaltichia* (ψαλτική) este cântarea pe notele grecești adică pe „paralaghie". Cuvântul se derivă de la verbul grecesc ψάλλω — cânt, cânt din gură.

8) Concil. Laod., can. XV: Μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἄμβονα ἀναβαινόντων, καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων κ. τ. λ. — Conf. pag. 349, Tom. II, Tez. Liturgic.

din vechile semne ale muzicei greceşti, adică din **literile** alfabetului elin, cum şi din semne ieroglifice ori conventionale cari reprezentau diferite întorsături. *Atanasie cel Mare, Efrem Sirul, Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom, Anatolie, Roman, Andrei Criteanul, German I al Constantinopolului. ş. a.*, contribuiră mult la înflorirea cântărei din Biserica orientală. Hrisostom admirând această cântare sfântă, şi deosebirea ei de muzica templelor păgâne, zice că cea d'intâiu exprimă dulceaţa, liniştea sufletului şi tainele divine; iar cea din urmă prin răsunetul **flautelor** şi prin strâmbăturile fălcilor celor ce cântă, exprimă oroare şi desgust.

Pe de altă parte unii din părinţi, nu lipsiră de a se tângui în contra apucăturilor psalţilor bisericeşti, către figurile cântărilor lumeşti şi teatrale, însoţite de gesturi şi mişcări ale corpului şi nepotrivite cu casa Domnului. Hrisostom văzând că se introduc în Biserică toate acestea şi scade dulceaţa şi demnitatea cântărilor vechi liturgice, se rosteşte astfel într'o omilie a sa, cu privire la ori ce credincios care se roagă cu trufie în public, precum şi cu privire la ori ce psalt căzut în gusturi rele: *«O, nenorocitule şi vrednicule de plâns! Trebue ca tu când aduci doxologie îngerească, să te imspăimânţi şi să te temi, căci creatura trebue să facă mărturisirea sa cu frică, şi tot cu frică trebue să se ceară ertarea păcatelor. Iar tu săvârşeşti aici lucrările* **actorilor** *şi ale celor de la orhestră, făcând din mâini în mod neregulat* (ἀτάκτως μὴν τὰς χεῖρας) *şi cu picioarele mişcând şi în genere cu tot corpul frângându-te. Întunecat la minte de cele ce tu ai văzut în* **teatre** (ἐν τοῖς θεάτροις) *săvârşeşti în locaşurile sfinte cele ce se petrec acolo»* [1]). Iar în alt loc, acelaşi părinte bisericesc, mustră astfel pe cei ce cântă şi se roagă fără bună cuviinţă în Biserică: *«Se află unii,* zice Hrisostom, *cari pe când se roagă Domnului, sunt necuviincioşi, îşi* **leagănă** *corpul, se ridică cu vocea peste toţi, fac sgomot mare şi devin comici cu îmbrăcămintea lor... Dar nu cu mişcări din corp, nici cu strigări, ci cu gând curat să facem rugăciunile noastre... cu toată umilinţa, cu curăţenia minţei şi cu lacrămi ascunse»* [2]).

Tot aşà şi fericitul Ieronim, explicând într'o omilie a sa, aceste cuvinte din epistola către Efeseni cap. 5, v. 19: «lăudând şi cântând în inimile voastre Domnului», se îndreaptă către credincioşi cu aceste vorbe: *«Să audă acestea cei mai tineri, să audă cei cari au datoria de a cânta în Biserică; nu cu vocea, dar cu inima să cântăm Domnului; nu cu* **unsori** *dulci pe gât şi să ungem gâtul ca în tragedii, aşà în cât să se audă în Biserică cântece ca la teatre; ci cu frică, cu grijă, şi cu ştiinţa scripturilor să cântăm»* [3]). Dar Ieronim pe de altă

1) Chrysostom. Homil. I, De verbis Iesaiæ.
2) Chrysostom. Homil. XIX in Math.
3) Hieron. in Ephes. V: Audiant hæc, adolescentuli, audiant hi, quibus

parte mai recomandă să nu se sacrifice **înțelesul** cuvintelor pentru frumusețea cântărei: *«Astfel să cânte servitorul lui Hristos*, zice Ieronim, *în cât să placă și să se audă nu atât vocea celui ce cântă, cât cuvintele cari se rostesc»* [1]). Iar canonul 75 al sinodului VI-lea ecumenic poruncește ca *«cei ce vin în Biserică să cânte, să nu întrebuințeze nici strigări necuviincioase, nici să-și silească firea spre* **răcnire**, *și nici să zică ceva din cele nepotrivite Bisericei, ci cu multă luare aminte și umilință să aducă psalmodii lui Dumnezeu privitorul celor ascunse»*.

b) Cântărețul **Alipius** (a. 360 d. Hr.) ne arată în tablele sale că chiar pe timpul său erau vr'o 1600 de semne în muzica profană greacă. Foarte multe din acestea, au fost folosite și în cântarea bisericească, așà că această cântare, erà imposibil de învățat. Muzica veche greacă cu melodiile sau **ehurile ei**, răspândite printre Dorieni, Frigieni, Lidieni și Milezieni, se introduse pe nesimțite și în cântările creștine cu modificări acomodate liniștei evangelice [2]). Înmulțindu-se cântările liturgice și ne fiind un sistem de cântare stabilit, începură și psalții a cânta după gustul lor cu împrumutări din melodiile lumești și teatrale. Acum înțelegem pentru ce am văzut pe Hrisostom, Ieronim, ș. a., ridicându-se în contra melodiilor bisericești din zilele lor [3]).

Ioan Damascen († d. a. 754 și înainte de anul 787) ieromonah din mânăstirea sfântului Sava de lângă Ierusalim, iscusit în știință și în meșteșugul cântărilor pe cari le învățase de la **Cosma** (episcop de la anul 743 în Maiuma din Fenicia), văzând neorândueala psalților se hotărî să aducă o schimbare radicală în cântarea bisericească. În scopul acesta Damascen a adunat melodiile ce se cântau pe atunci în Biserică și le-a pus într'o ordine în chipul vechiului tetracord elen. Mitropolitul **Hrisant** din Brusa, în Asia Mică († 1843), susține că cele 4 ehuri *superioare* (dorian, frigian, lidian și mixolidian) ale tetracordului

---

psallendi in ecclesia officium est, Deo non voce sed corde cantandum, nec in tragœdiam guttur et fauces dulci medicamine, collinienda, ut in ecclesia theatrales moduli audiantur et cantica, sed in timore, in opere, in scientia scripturarum.—Conf. V. Thalhofer, op. c., I B. S. 541, nota 2.

1) Hieron. in Ephes. V: „Sic cantet servus Christi, ut non vox canentis, sed verba placeant, quæ leguntur". In adevăr, o mare jicnire se aduce serviciului divin când se aude numai **melodia** cântărei fără să se înțeleagă cuvintele ce se cântă.

2) Conf. p. 465, lit. f. până la pag. 470, Tez. Lit., Tom. II.

3) *„Manuscrisul Ephraim"* ce se află acum în biblioteca națională din Paris, cuprinde textul grecesc al celor 4 evangelii cu vreo 20 de semne pentru ridicat și coborât glasul în Biserică. Se crede că acest manuscris a fost lucrat în secolul al V-lea sau al VI-lea și este cel mai vechiu din câte se cunosc în felul acesta până astăzi. În secolul al VII-lea și al VIII-lea manuscrisele în chipul acesta au început a se înmulți; iar după secolul al XIII-lea nu se mai găsesc.

Când mă aflam în sfântul Munte Athos în vara anului 1904, am intrat și în marea Lavră de acolo. În biblioteca acelei mânăstiri, ieromonahul *Hrisostom*, mi-a arătat între altele și un frumos manuscris grecesc cu cele 4 evangelii, din secolul al XII-lea. Pe d'asupra rândurilor textului *erau semne mici muzicale* pentru suirea și coborârea glasului. (Autorul).

elen, servirâ lui Damascen de temeiu, pentru formarea celor 4 glasuri *principale* bisericeşti (I, II, III, IV); iar cele 4 ehuri eline numite *plagale* derivate din cele principale, au fost temeiul celor 4 glasuri bisericeşti lăturalnice (V, VI, VII, VIII [1]). Ehurile creştine reformate de Damascen, purtară tot numele ehurilor vechi greceşti: dorianul, frigianul, lidianul, mixolidianul; iar după **căderea** Constantinopolului, fură numite I, II, III, IV, V, VI, VII şi VIII, aşà ca şi în zilele noastre.

Pentru ca aceste glasuri să se înveţe cu uşurinţă, Damascen a scris o *Gramatică de cântări bisericeşti* [2]), şi o carte cu metoade pentru cântare, intitulată «Ἁγιοπολίτης» (aghiopolita [3]). Tot acest părinte bisericesc întocmi şi *Octoihul* (ὀκτώηχος) pe 8 glasuri potrivit îmbunătăţirilor psaltice ce adusese. Imnele din Octoihul lui Damascen sunt numai pentru serviciul divin din zilele de Duminecă [4]). Aceste imne sunt dogmatice, morale şi didactice; iar melodia lor este simplă şi dulce.

Dar Damascen nu este inventatorul celor 8 glasuri, ci numai **reformatorul** *lor; ele existau şi înainte de el*, fixate cu literile alfabetului elen aşternute în toate chipurile după cum trebuea să se dea tonul şi ţinuta timpului [5]). Semnele acestea muzicale erau foarte numeroase şi greu de învăţat. De aceea, acest mare imnolog, împreună cu Cosma din Maiuma, primiră în notaţiunea lor muzicală cele 3 semne; *isonul*, *oligonul* şi *epistroful*, inventate cum se crede, de **Ptolomeu Filadelful** regele Egiptului († 247 a. Hr.) şi pe lângă acestea mai întrebuinţară şi alte vr'o 24 de semne [6]), pentru suirea şi pogorârea glasului, cum şi pentru modulaţiunea lui [7]).

Cum vedem Damascen făcu o simţită simplificare şi redu-

---

1) Conf. p. 469, Tom. II, Tez. Lit. — Asem. Episc. Melchisedec, de Roman, „Manual de Tipic", p. 19.

2) In bibliotecele din muntele Athos, până astăzi se arată fragmente din Gramatica aceasta a lui Damascen, scrise pe pergament cu întrebări şi răspunsuri. Autenticitatea acestor fragmente, este însă supusă îndoelei.

3) Ioan Damascen a dat numirea „Aghiopolita" cărţei sale, pentru că aşà se cântà în „sfânta cetate" (ἅγια πόλις) a Ierusalimului, în apropierea căreia vieţuia el.

4) Conf. pag. 390, n. 4. Tez. Lit. T. II.

5) G. I. Papadopol, Συμβουλαί εἰς τὴν ἱστορίαν, p. 165.

6) Aceste 24 de semne fură împărţite în două clase: cu glas (φωνητικὰ) şi fără glas (ἄφωνα). Cele cu glas erau 12: *ison, oligon, oxia, kùfisma, petasti, apostrofos, kentima, kentimata, katàvasma*, (iporoi), *elafron, ipsili* şi *hamili*. Iar cele fără glas erau tot 12: *kilisma, antikenoma, varia, sisma, apoderma, megacratima, sirma, clasma, paraclitiki, heron-clasma, fora* şi *dipli*. Multe din acestea sunt şi astăzi în psaltichie.

Notaţiunea lui Damascen consta din liniuţe, cârlige, puncte şi arcuri, numite în orient *semiografie* (σημειογραφία), adică scrierea pe semne.

7) Isonul, oligonul şi epistroful, sunt inventate după cum se pare de Ptolomeu Filadelful; iar kentima, două kentime, iporoi, elafron, petasti, ipsili şi hamili, cari există şi astăzi în *psaltichia* noastră, se zice că sunt inventate în zilele lui Damascen.

cerc în noianul întunecos de note ce exista mai 'nainte de el şi introduse baterea tactului cu mâna (χειρονομία) cum obişnueau şi împăraţii bizantini când cântau în Biserică. Cu reorganizarea cântărilor lui Damascen, fu înlăturat **poporul** de la cântarea în comun din Biserică, pentru că acesta nu mai era acum destoinic a ţine regula, arta şi măsura cântărei. Notaţia «aghiopolită» a acestui sf. părinte, fu întrodusă în Palestina, Siria şi apoi în Constantinopole, etc.

Sistemul de cântare al lui Damascen, adică *«cântarea plană»* (dulce, liniştită), s'a cultivat după el de mai mulţi psalţi bisericeşti. Între aceştia mai renumiţi sunt următorii: *Mihail Ananiotul*, sincelul patriarhiei din Ierusalim în secolul IX, autorul mai multor bucăţi de cântare; *Ioan Glichi* († a. 900), cântăreţul celor 11 svetilne ale lui Leon Înţeleptul, al imnului «Sfinte Dumnezeule» al III-lea, al cântărilor cu **tereremuri**, ş. a.[1]; *Constantin VIII Porfirogenitul* († 959), autorul tratatului de cântări «Armonica»; *Ioan Plusiadin* (sec. XI), compozitorul acestor 4 cărţi: *Gramatica cântărilor bisericeşti. Metodul Aghioritic* şi *Cea mai iscusită paralaghie.* El întroduse un nou sistem de cântare pe care îl stabili în scrierea sa *«Metodul lui Plusiadin»*[2]). Meşter în cântări şi scrieri pe note, fu şi monahul *Nicefor Itic* (sec. XI), contemporan cu Plusiadin, autorul mai multor bucăţi de cântări cu tereremuri, în felul lui Mihail Ananiotul şi Ioan Glichi. Dar mai iscusit psalt cunoaştem pe *Mihail Psel* (a. 1070), cel tânăr, filosof şi mare scriitor. Acesta după ce vieţui mult timp la curtea împărătească din Constantinopole, se retrase în mânăstire unde scrise cartea «Μονῳδία εἰς τὴν τῆς ἁγίας Σοφίας σύμπτωσιν», cunoscută prea bine între protopsalţii de pe atunci. Aci arată Mihail Psel cum să se întocmească melodiile, cum să se cânte glasurile principale şi plagale, etc. Aceştia fură cei mai distinşi cântăreţi, cari urmară şi cultivară de aproape metodul psaltic al lui Damascen.

c) Toţi cântăreţii Bisericei orientale, iviţi *după Ioan Damascen* şi până în secolul XII, au fost întrecuţi de vestitul şi minunatul cântăreţ **Ioan Cucuzel**. Acest fericit fiind născut în Dirachiul Iliricului din Albania, a înflorit pe la jumătatea secolului XII pe timpul Împăratului Alexie Comnenul[3]). Biografia lui Cucuzel fu împodobită cu atâtea cununi poetice, în cât îm-

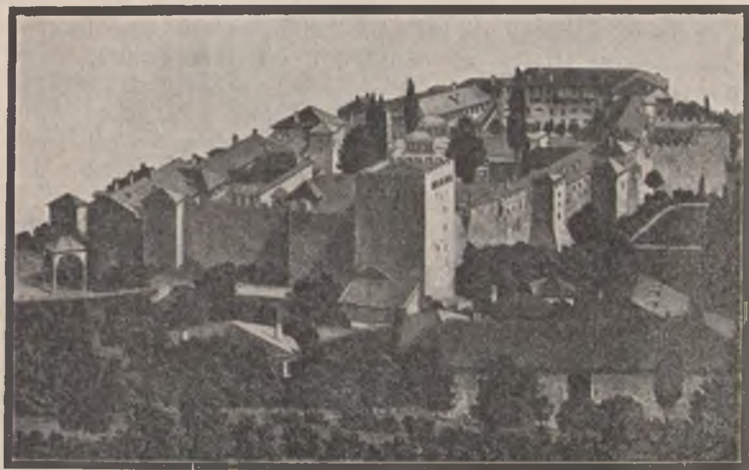
---

1) Sub numirea de *„cântări cu tereremuri“* se înţeleg acele imne, cari pentru a fi prelungite cât mai mult la sărbătorile mari, se întrebuinţează de psalţi în cântarea lor, monosilabe repetite s. e. *te, re, rem.* Imne de acest fel sunt: polielele mari, heruvicele şi chinonicele. Tereremurile acestea sunt obişnuite cu deosebire în catedralele patriarhale, mitropolitane, în mânăstirile din muntele Athos, ş. a.

2) G. I. Papadopol, Συμβουλαί... p. 258.

3) Scriitorii apuseni *Thibaut,* şi *Krumbacher,* greşesc când stabilesc vieţuirea fericitului Cucuzel, cel dintâi în secolul al XIV-lea iar cel de al doilea în secolul al XVI-lea. Eu am cercetat aceasta când mă aflam în Muntele Athos, şi am dovedit că el a cântat acolo în secolul al XII-lea. (Autorul).

prejurul persoanei sale s'au creat tot felul de istorisiri frumoase, asemănătoare cu povestirile ce sunt legate de persoana lui Orfeu [1]). Dar poeziile și povestirile minunate, nu se croesc de cât împrejurul persoanelor ce se ridică prin darurile și meritul lor, d'asupra celorlalți muritori de rând. În biografia lui Cucuzel cetim, că el ca copil sărac se nutrea cu bob și cu varză de unde și consătenii îl numiră **„Cucuzel"** adică «mâncător de bob și varză» (κουκία, grecește bob, grăunte, și ζελία, alban. varză [2]). Înzestrat din fire cu o voce îngerească, Cucuzel fu adus la școala împărătească de cântare bisericească din Constantinopole,

Chinovia «Lavra» din sf. Munte Athos în care m'am închinat Duminică 1 August anul 1904. (Autorul).

unde în scurt timp ajunsese mai marele școalei și lăsă în uimire pe toți cei ce-l ascultau. Ne plăcându-i onorurile lumești ce i se dau la curte pentru darul său muzical, plecă la muntele Athos, ca aci necunoscut de nimene să-și petreacă viața în sihăstrie. La Athos se stabili în mănăstirea **„Lavra"**. Fiind necunoscut de frați, păștea țapii acestei mânăstiri pe piscurile singuratice din apropiere, îmbrăcat în haina monahală [3]). Într'una

1) Conf. pag. 472, Tom. II, Tez. Lit.— În vara anului 1904 pe când mă aflam în Muntele Athos, se vorbea acolo, că Cucuzel ar fi de origină Albanez ori Aromân, iar nu Grec. (Autorul).

2) Această explicare etimologică a numelui lui Cucuzel, am aflat-o în Muntele Athos în vara anului 1904, când am fost de am cercetat mânăstirile mai însemnate de acolo, s. e. schitul român „Prodromul", schitul rusesc „Saraiul", și mânăstirile grecești: Lavra, Ivirul, Protatul, Cotlomuși, etc. (Autorul).

3) Vezi cercetările mele religioase și picturale în sf. Munte Athos, publi-

din zile pe când își păzea turma sa, a cântat oare cari imne bisericești, cu o voce atât de dulce și fermecătoare, în cât un eremit auzindu-l, a vestit îndată pe egumenul Lavrei despre însușirile al acestui om minunat. Dându-i-se apoi lui Cucuzel de aci înainte lauda și cuviința cuvenită, mai cu seamă după ce s'a aflat că el fusese protopsalt la curtea împărătească, monahul acesta se retrase într'o chilie singuratecă pentru a se îndeletnici cu studiul adânc al cântărilor și cu compunerea imnelor; iar în zilele de Duminici și sărbători mergea în mânăstirea Lavra, îndulcea pe frații săi monahi cu viersul său îngeresc. Cucuzel încetând din viață în finele secolului XII, fu înmormântat în Biserica «Arhanghelul» de aci[1]).

Manuscriptele voluminoase de cântări bisericești pe note, câte se păstrează în mânăstirea Lavra, dovedesc îndestul activitatea spornică a lui Cucuzel în această artă, și justifică pe deplin amintirea strălucită ce i-a rămas până astăzi atât în sfântul Munte, cât și în lumea psalților din Biserica ortodoxă. Dintre scrierile lui despre cântările bisericești, se deosebesc aceste două cari poartă titlurile următoare: *«Carte cuprinzătoare cu voea lui Dumnezeu sfântul, de toată rânduea1a bisericească alcătuită de meșterul Ioan Cucuzel»*. În această scriere sunt puse pe note cântările bisericești, începându-se cu vespera și finindu-se cu întreaga liturgie. Cartea a doua este întitulată astfel: *«Învățătură despre cântare şi semnele cântărei cu toate regulele pentru mâini* (χειρονομία, baterea tactului) *și cu toată rânduea1a cântărei, făcută de meşterul Ioan Cucuzel»*. Această din urmă carte este o Gramatică de cântări bisericești, cu sistemul de a învăța și cunoaște notele[2]). Dar Cucuzel a mai pus pe note, tropare, polielee, irmoase, heruvice, chinonice și în fine tot felul de cântări bisericești. În multe locuri acest vestit cântăreț făcea schimbări ușoare și în texte, ca să le acomodeze cu frumusețea compunerilor lui psaltice.

Persoana lui Cucuzel pe noi ne folosește de aproape, întru cât el a regulat și notele psaltichiei vechi, cari note împreună cu alte îmbunătățiri făcute mai târziu psaltichiei de unii psalți din Constantinopole, *au servit de normă până la începutul secolului XIX pentru cântările bisericeşti din Constantinopole și țările române*[3]).

---

cate în revista „Biserica română ortodoxă" din București, anul XXX (1906), n. 8, pag. 930—945 și n. 9, pag. 1018—1031. (Autorul).

1) In apropiere de mânăstirea Lavra, se află un pisc de munte acoperit cu iarbă verde. Piscul are o cruce în vârful lui, în amintirea lui Cucuzel, a cărui voce melodioasă fu auzită aci pentru prima oară de către un pustnic. Acestea le-am văzut în ziua de 1 August 1904 când mă aflam în muntele Athos. (Autorul).

2) Aci se arată deosebirea între ehurile principale: dorianul, frigianul lidianul și mixolidianul, și între cele plagale: ipodorianul, ipofrigianul, ipolidianul și ipomixolidianul.

3) Episcopul Melchisedec de Roman, Memoriu pentru cântările bisericești, București, 1881, p. 15.

Cântarea bisericească cum a fost sistematizată de Ioan Cucuzel, a făcut propăşiri însemnate şi se distinseră mulţi protopsalţi din *Constantinopole* cari duseră mai departe calea croită şi bătută de acest meşter mare. Între cântăreţii iscusiţi cari au vieţuit după Cucuzel şi au scris teorii şi compoziţii muzicale, următorii merită atenţiunea: *Xenu Horonevs* din Pelopones, psalt în sfânta Sofia din Constantinopole în finele secolului XII şi începutul secolului XIII; *Ioan Clada*, numit şi **„Lampadarie"** [1]), apoi psalt în secolul XIII la sfânta Sofia, compozitorul pe note al imnului «Bucură-te» de la Acatist, al heruvicelor pe 8 glasuri, al chinonicului «Lăudaţi pe Domnul» etc.; *Manuel Vricniu*, din secolul XIV, psalt în Constantinopole şi vestit cântăreţ teoretician al timpului său, se ocupă şi cu teoriile vechilor elini d. e. Euclid, Aristide, Ptolomeu ş. a., cum şi cu tetracoardele de pe atunci. Scrierea sa «Istoria cântărilor bisericeşti şi bizantine», dobândi o mare autoritate în lumea muzicală de pe acel timp.

d) Din **secolul XIV—XVII**, nu găsim figuri alese pe câmpul cântărei, poate din cauza prigonirilor turceşti şi al lipsei de curaj în acest meşteşug. În timpul acesta cântarea bisericească decăzuse cu desăvârşire, şi **manelele turceşti** îi luaseră locul. Abia în secolul XVII aflăm pe *Manuel Hrisaf* (cel tânăr) cântăreţ mare la sfânta Sofia, alcătuitor pe note al **Anastasimatarului, Stihirarului,** al multor polielee, irmoase, doxologii, heruvice şi tereremuri, conducându-se de norma lui Cucuzel. El a compus şi *«Mânelnicul psaltichiei»* cu teorii asupra glasurilor, ftoralelor, etc [2]). *Balasie Preotul* (sec. XVII), cântăreţ al Marei Biserici din Constantinopole, compozitor pe note de doxologii, heruvice, chinonice şi aleluiare. Balasie compuse şi un **„Irmologion"** cu catavasiile sărbătorilor împărăteşti, ale sfintei Fecioare, cântări la patimile Domnului, ş. a. [3]).

În **secolul XVIII** se iviră mulţi cântăreţi înzestraţi cu ştiinţa şi gustul melodiei, dar eu amintesc numai pe cei mai iscusiţi după cum urmează: *Panaghioti Halazoglu* (încep. sec. XVIII), protopsalt al Marei Biserici din Constantinopole, alcătuitorul unui *«Mânelnic de psaltichie»* cu teorii pentru ftorale, cântare, şi al unei mulţimi de melodii. *Ioan Trapezundul* (jum. sec. XVIII). discipulul lui Panaghioti Halazoglu, numit Lampadarie [4]), şi apoi protopsalt al Marei Biserici din Constantinopole. În această funcţiune el compuse polielee, doxologii, heruvice, chinonice, aleluiare,

1) Funcţiunea de **„Lampadarie"** (λαμπαδάριος, κανδηλάπτης) erà odinioară la patriarhia din Constantinopole, legată de mutatul sfeşnicelor, aprinderea candelelor şi policandrelor; iar cam de la secolul XVIII încoace, Lampadariul conduce horul stâng pe care mai înainte îl conducea domesticul; iar horul din dreapta îl conduce protopsaltul. Dar atât protopsaltul cât şi lampadariul au alţi subalterni.—Conf. pag. 349, lit. b şi pag. 353, n. 5, Tom. II, Tez. Litrugic.

2) G. I. Papadopol, Συμβουλαὶ... p. 302.

3) Conf. Macarie Ieromonahul, „Irmologion" (Viena) 1823, Pref. p. VIII.

4) Conf. pag. 353, nota 5, Tom. II, Tezaurul Liturgic.

în a căror scriere a întrebuințat multe semne simple înlesnind cu chipul acesta metodul pentru învățarea cântărilor [1]). **Ioasaf Cucuzel** (jum. sec. XVIII), a studiat sistemul lui Cosma din Maiuma și Damascen, cum și multe teorii vechi, apoi puse pe note imne pentru **împăraţi** și **patriarhi,** acatistul, simbolul credinței Tatăl nostru, ș. a. Compuse după aceea cu semne noui, Irmologionul, Stihirarul, heruvicul «Acum puterile» pe glas VI, etc. *Petru Glichi* (jum. II a sec. XVIII), cântăreț al Bisericei sfântului Constantin din Constantinopole, întocmi multe polielee, doxologii, heruvice și chinonice, pe toate glasurile. *Daniel Protopsaltul* († 1789), Lampadarie și apoi protopsalt al Marei Biserici din Constantinopole, compozitor al multor cântări. *Iacov Protopsaltul* (în jum. II a sec. XVIII), mai intâiu domestic în horul din dreapta [2]), apoi protopsalt al Marei Biserici [3]), și dascăl al școalei de cântări din Constantinopole [4]), iscusit în meșteșugul melodiei, și iubitor de liniște și dulceață în cântare. El puse pe note opt doxologii, apoi «Acum puterile», «Iubite-voiu Doamne», etc. *Petru Peloponesianul* (în jum. II a sec. XVIII), fu domestic apoi «Lampadarie» al Marei Biserici. Acesta cunoștea prea bine muzica **turcească, presană** și **armeană.** A compus două Anastasimatare, heruvice, chinonice, ș. a. Petru Peloponesianul numit și «Lampadarie» a introdus în psaltichie multe figuri *lumești* și *persane* [5]).

În **secolul XIX** se distinseră acești protopsalți: *George Critul* († 1816) dascăl de muzică în Constantinopole, autor al multor heruvice, chinonice, etc. **Agapie Paliermul** din Hios, care mergând în occident, adoptă caracterele alfabetice în locul semnelor punctate [6]); apoi întorcându-se în Constantinopole începu a preda noua sa sistemă; dar întâmpinând opoziție din partea lui Iacov protopsaltul, veni în **Bucureşti** ca să răspândească noua sa metodă muzicală, și muri în anul 1816 [7]). *Manuel Bizantinul* († 1819) din Constantinopole, autor al multor heruvice, chinonice ș. a. *Grigorie Levitul* († 1823), protopsalt al Marei Biserici, fu un compozitor și teoretician de mare valoare. El alcătui o carte intitulată «Papadica» cu cântări prelungite și irmologice. A compus apoi heruvice mari, mici, etc. Mai târziu a adunat multe cântări vechi într'o carte în 5 Tomuri [8]). *Hur-*

1) G. I. Papadopol, op. cit., p. 312.

2) Ca domestic Iacov eră plătit cu 120 groşi (piastrii) pe an (27 lei şi 60 bani val. rom.)

3) Ca protopsalt Iacov eră remunerat cu 600 groşi (138 lei) pe an.

4) Ca dascăl de muzică Iacov eră plătit cu 400 groşi (92 lei) pe an.

5) Conf. Episc. Melchisedec de Roman, „Manual de Tipic", p. 21. In cărţile noastre mai vechi de cântări bisericeşti, sunt multe cari poartă suprascrierea „facerea lui Lampadarie".

6) Repauzatul G. Dem. Teodorescu, fost ministru, avea un exemplar din cartea cu caracterele adoptate de Agapie.

7) Arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, Carte de muzică, p. 38.

8) G. I. Papadopol, op. cit., p. 329. – Asem. Macarie Ierom. „Irmologion". Pref. p. VIII.

muziu Hartofilax († 1840) un vestit cunoscător al psaltichiei, dascăl la metohul sinaitic din Galata (un cartier al Constantinopolului) şi la o şcoală de cântări de acolo, a muncit 18 ani la studiul cântărilor făcute de dascălii vechi începând cu Ioan Damascen. Studiile acestea le-a aşternut într'o operă publicată în 70 de Tomuri păstrate şi acum în biblioteca din Fanar. A întocmit apoi o Gramatică de cântări bisericeşti, un Anastasimatar, Irmologion, o **Antologie,** ş. a.

În finele secolului XVIII şi începutul secolului XIX se făcu o nouă şi radicală simplificare în notaţiunea psaltichiei. *Acum se înlăturară notele ieroglifice* cari se tot înmulţiseră de la Damascen încoace, *şi se aleseră din acestea numai cele 10 semne psaltice* şi anume: isonul, oligonul, epistroful, chentima, două chentime, iporoi, elafron, petasti, ipsili, şi hamili. Aceste semne se întrebuinţară în scriere şi cântare şi se folosesc şi în ziua de astăzi [1]).

Reforma aceasta o făcu vestitul mitropolit al Brusei din Asia Mică, **Hrisant** († 1843), împreună cu *Grigorie Levitul şi Hurmuziu Hartofilax* [2]). Sistema acestor trei cântăreţi, *s'a aprobat şi publicat în Constantinopole* şi a fost primită în tot orientul ortodox, cum şi în **ţările române** [3]).

Hrisant cu cei doui ajutători, au scos pe cât au fost cu putinţă *melodiile* **turceşti** şi **persane** din Biserică, şi au întrodus **ftongurile** monosilabe *pa, vu, ga, di, ke, zo, ni, pa* [4]). Au regulat tactul sau măsura pentru diferitele cântări şi au stabilit mărturiile, scările şi regulele după cari să se învețe psaltichia [5]).

Mitropolitul Hrisant un bărbat adâncit în toată ştiinţa cântărilor europene, mai cunoştea muzica arabă, turcă şi persană.

---

1) Despre întrebuinţarea acestor 10 semne şi cântarea lor în psaltichie, să se vadă „Gramatica muzicei bisericeşti" de N. Ionescu şi I. B. Sburlan, Buzău, 1875, p. 4—5.

2) Hrisant, elevul lui **Petru Vizantie,** când a început schimbarea cântărilor cu cei doui tovarăşi, erà arhimandrit al patriarhiei din Constantinopole. Apoi fu numit mitropolit în Dirrachium, după aceea la Smirna şi în fine la Brusa.

3) Episcopul Melchisedec de Roman, Memoriu pentru cântările bisericeşti, Bucureşti, 1882, p. 26.

Ieromonahul Macarie, în Prefaţa Irmologionului său din anul 1823, p. VII—X, afirmă că este „alcătuit româneşte pre aşezământul sistemei celei nouă dupre cel grecesc" al lui Hrisant. Acest Ieromonah a introdus în România Munteană, noua sistemă psaltică în anul 1820. Apoi în mânăstirea „Neamţul" din Moldova s'a introdus mai târziu.

4) Aceste monosilabe aveau înainte de Hrisant numiri ca acestea: *ananes, neanes, nana, aghia, aanes, neheanes, aneanes* şi *neaghie.* Se stabiliră acum şi cele 3 genuri melodice: **irmologie** (εἱρμολογικὸν) cu tactul repede ca pentru tropare; **stihiraric** (στιχηραρικὸν) cu tactul mai rar ca pentru stihirile Laudelor, şi **papadic** (παπαδικὸν) în care intră cântările intonate rar ca heruviceie, chinonicele ş. a. Acest din urmă gen se numi şi *calofonic* (καλοφωνικὸν) adică „cel cântat frumos".

5) Conf. Macarie Ieromonahul „Irmologion" (Viena) 1823, Pref. p. VIII—IX. Asem. L. Bürchner, Der liturgische Gesang der orientalisch-griechischen Kirche, in Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1903, n. 222.

Cànta cu iscusință din **flautul** european și **neiea** arabo-persană, și cunoștea desăvârșit limba elenă, latină, germană și turcă. El a întocmit «Mànelnicul teoretic» tipărit în Paris (anul 1821), cum și «Marele teoreticon» Θεωρητικὸν μέγα (tipărit în anul 1832[1]).

Càntărețul teoretician *Ioan Țețu* din Epir, în cele două scrieri ale sale și anume, una «Despre cântarea elinească» tipărită în Monaco la anul 1874, și alta «Despre cântarea Bisericei elinești după evul mediu», tipărită în Atena la anul 1882, arată că melodia bisericească de astăzi, a perdut melodia veche bizantină, și acum ea are un caracter asiatic, cu amestecături din muzica **turcă, arabă** și **persană,** întrodusă în Biserică de la căderea Constantinopolului încoace. Dovezile pentru aceasta le aduce din comparațiunea făcută între o mulțime de manuscripte de càntări compuse din secolul X și până în timpul său. Țețu conchide la purificarea acestor cântări sau la înlocuirea lor cu càntarea europeană armonioasă. Teoria acestui învățat a fost susținută de mulți Greci competenți în materie.

Melodia bisericească cultivată în decursul secolelor la *Constantinopole* și în muntele *Athos*, își resfrânse ecoul său binefăcător în toată Biserica ortodoxă, păstrându-și însă fie care națiune, unele idiome proprii gustului său[2]).

§ 72.

Autorii cărților de ritual, pe cari se cântă și se cetește în cultul Bisericei ortodoxe.

Cu începutul secolului II-lea al creștinismului, Biserica nu se mai îndestulă cu cântările scoase din Vechiul Testament și cu cântarea psalmilor, ci de acum înainte se ridicară bărbați creștini înzestrați cu știință și focul pietății, și începură a compune imne în spiritul evangeliei. A fost greu până să se facă începutul; iar de aci înainte numărul imnologilor bisericești a sporit tot mai mult, până ce s'a compus marea mulțime a cântărilor din Biserica noastră, trecute în cărțile ritualistice ortodoxe d. e. în *liturgiar, octoih, mineiu, antologiu, triod, penticostar, evhologiu, orologiu, irmologion și acatister*[3]). În urmele bărbaților celor d'intàiu, călcând și cei posteriori, au dus împreună la bun sfârșit opera lor, fiind între toți acelaşi șir luminos de idei și sentimente curate. Poeții bisericești cântară de obiceiu evenimentele din zilele lor s. e. triumful Bisericei asupra tiranilor persecutori, asupra ereticilor de tot felul, cântară măreția Bisericei, doctrina ei dogmatică și morală, triumful în contra

1) Arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, Carte de muzică bisericească, pag. 40—43.

2) De şi se cântă în Bisericile ortodoxe melodia orientală, totuşi se vede o deosebire între cântările din Rusia, România, Grecia. Serbia, Bulgaria, etc.

3) Conf. pag. 388—394, Tezaurul Liturgic, T. II.

iconoclaştilor, ş. a.; dar toate aceste cântări, nu fură lipsite de legătura lor firească cu Vechiul Testament. Comoara aceasta poetică, cuprinde aşà dar în sine, sentimentul, cugetarea şi istoria bisericească [1]).

Cântările fură compuse din secolul II – XI; dar dintre toate secolele, mai rodnice au fost al VIII-lea şi IX-lea. Totuşi abia cu secolul XV se termină poezia bisericească, iar ce s'a scris mai târziu în această ramură, sunt mici complectări ale celor scrise mai nainte. Şirul scriitorilor de cântări bisericeşti este foarte lung [2]); dar mulţi dintre ei nu sunt cunoscuţi; alţii sunt însemnaţi d'asupra imnelor lor fără a se şti ceva mai de aproape despre ei [3]). De aceea eu voiu arăta aci numai pe cei mai cunoscuţi şi iscusiţi; *iar dacă vedem că mai mulţi poeţi au compus imne la aceleaşi zile şi sărbători, apoi faptul acesta se înţelege astfel, că un poet a compus la aceeaşi zi o parte din imne, altul o altă parte, şi aşà cu toţii au complectat buchetul aceleeaşi zile.*

Secolul II. Din câte am putut descoperi până acum, un început de cântare regulată, l'a făcut *Ignatie Teoforul* episcopul Antiohiei, († 107 sau 116), care după mărturia istoricului Socrat, a introdus în Biserica antioheană cântarea **„antifonică“** sau «alternativă» [4]). Ignatie a orânduit adică, ca în Biserica sa poporul să se desfacă în două cete, şi să cânte schimbiş un verset după altul din psalmii lui David. Iată şi textul în această privinţă din Istoria bisericească a lui Socrat: «*Ignatie al III-lea episcop al Antiohiei Siriei, care vieţuise împreună cu apostolii,*

---

1) Toate aceste cântări bisericeşti s'au tradus şi în limba **română,** *însă în proză liberă, iar nu cu măsurile metrice în cari sunt compuse în originalul grecesc,* şi de aceea nu se pot cânta tehnic ca originalul, afară de însăşi „Glasnicele“ cari nici în greceşte nu au măsură; iar cele măsurate metric, în româneşte se cântă numai pe cât e cu putinţă a se apropia de original.—Conf. Arhiereul Ghenadie, „Albina Muzicală“, Bucureşti 1875, prefaţa p. I. – Asem. Literatura liturgică la Români, p. 84 – 125, Tezaurul Liturgic, T. I.

2) Din marele număr al imnografilor bisericeşti orientali, mai însemnaţi sunt: Ἐφραὶμ ὁ Σύρος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως, Κῦρος Σμύρνης, Ἀνατόλιος Κωνσταντινουπόλεως, Ῥωμνὸς ὁ Μελῳδὸς, Ἰουστινιανὸς Αὐτοκράτωρ, Συμεὼν ὁ Θαυμαστορείτης, Γεώργιος Πισίδης, Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, Ἀνδρέας Κρήτης, καὶ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεος. Pe lângă aceştia: Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς, Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ, Στέφανος ὁ Σαββαΐτης, Θεόδωρος και Ἰωσὴφ οἱ Στουδῖται καὶ ἀδελφοὶ, Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς, Κασσιανὴ (Κασσία καὶ Ἰκασία), Μεθόδιος καὶ Φώτιος οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, Ἰγνάτιος Νικαίας, Γεώργιος Νικομηδείας, Ἀρσένιος Κερκύρας, Μητροφάνης Σμύρνης. In fine: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος, Μάρκος Ὑδρούντος, Λέων ὁ Σοφὸς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος οἱ Αὐτοκράτορες, Ἰωάννης Εὐχαΐτων καὶ Φιλόθεος Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις καὶ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος οἱ Αὐτοκράτορες, καὶ τέλος Μάρκος ὁ Ἐφέσου. Am scris aceste nume în greceşte ca să vedem cum sunt ele în originalul lor. (Autorul). – Conf. P. Rompotes, Λειτουργ., op. c., p. 170 – 171.

3) Πληρέστερον κατάλογον, τῶν ὑμνογράφων, ὅρα παρὰ Φαβρικίῳ (Bibl. græc. T. XI). P. Rompotes, op. c., p. 170.

4) Goar susţine în Evhologiul său p. 106, n. 63, că origina cântărei antifonice se poate căuta la Evrei. De la Esseni, zice el, a fost introdusă în Biserica din Alexandria, apoi în cea din Antiohia.

a văzut in viziune pe îngeri cântând rând pe rând întru prea mărirea sfintei Treimi; Ignatie apoi a predat acest mod de cântare Bisericei din Antiohia» [1]). Greşesc prin urmare acei Liturgişti cari ar înţelege că Ignatie ar fi compus chiar imne «antifonice». El, după cum vedem, a întrodus numai cântarea schimbişă a psalmilor, respândită apoi şi în alte Biserici, şi a compus unele imne spirituale despre cari nu avem o cunoştinţă lămurită. Totuşi lui Ignatie i se cuvine un loc merites în cercul imnologilor bisericeşti. *Iustin Filosoful* şi *Martirul* (┼ 163 sau 167), a compus o carte întitulată «Psaltis» (ψάλτης, psaltul, cântăreţul) care s'a perdut şi nu a ajuns până la noi. De bună seamă că cartea trebue să fi conţinut imne şi regule de cântat, cum se obişnuea în secolul II. Eusebiu vorbind în Istoria sa bisericească (lib. IV c. XVIII) despre această scriere, nu ne arată nimic mai de aproape despre ea, ori conţinutul ei, ci o aminteşte numai, şi o pune în rândul al IV al scrierilor lui Iustin. Tot aşă face şi Ieronim în cartea sa «De viris illustribus». De aceea şi noi amintim de acest martir, ca despre un bărbat însemnat pe câmpul ce străbatem [2]). *Martirul Atinogen* (┼ 196) ars pe grătar de persecutorii creştinismului, după afirmaţiunea sf. Vasilie cel Mare (De Spir. s. c. XXIX) a compus *imnul dimineţei* adică *Doxologia cea mare* «Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu» (Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ) şi *imnul de seara* «Lumină lină a sfintei măriri» (Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης [3]). Primul imn însă a fost prelucrat şi complectat mai târziu de alţi scriitori. Iar întru cât priveşte cântarea «Lumină lină», cu nedreptul se atribue de unii lui Sofronie patriarhul Ierusalimului (┼ 638 [4]). Acesta numai a întrodus această cântare în Bisericile Palestinei.

Secolul III-lea. *Clement Alexandreanul* (┼ 215) a alcătuit între altele şi scrierea «Pedagogul» (Παιδαγωγός), în care desvoltă morala lui Hristos adevăratul Pedagog al lumei; iar la finele scrierei (lib. III, c. XII) sunt două imne: unul pentru Iisus

1) Socrat. Hist. eccles., lib. VI, c. VII: Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας τρίτος.... ἐπίσκοπος, ὃς καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς συνδιέτριψεν, ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, δια τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν Τριάδα ὑμνούντων, καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν.

2) La Eusebiu al Cesareei, în Istoria sa bisericească, cartea V, cap. 28, ni se vorbeşte de un scriitor din finele secolului II, care afirmă că „Psalmii şi *imnele* compuse încă de mult timp de credincioşi, conţin învăţătura că Iisus Hristos este Cuvântul lui Dumnezeu, şi că el însuşi este Dumnezeu". De aci înţelegem că în secolul II se făcuse un început de **Imnologie** compusă de creştini.

3) Caveus, Historia litteraria, vol. I: Athenogenes, martyr celeberrimus, Clementi Alexandrino σύγχρονος fuisse et igne martyrium obiisse (an. CXCVI) videtur. Scripsit ***hymnum matutinum***, qui sic incipit, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, et ***hymnum vespertinum***, incipientem, φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης... cum tradit s. Basilius „De Spir. S." c. XXIX.

4) Goar, Evol., p. 25, n. 35: Ὕμνος τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀθηνογένους, οὐχ ὥς φασί τινες ἀμαθῶς, Σωφρονίου πατριάρχου Ἱεροσλύμων κ. τ. λ.

Acest imn „Lumină lină" se află şi în Constit. Apost., lib. VIII, c. XXXV, întocmai aşă cum îl avem astăzi. Este compus prin urmare, cu mult înainte de timpul lui Sofronie.

Hristos[1]) și altul pentru prea mărirea slintei Treimi[2]). *Nepu* sau *Nepos* episcopul Pentapolei Egiptului (┼ 246) a scris multe cântări spirituale cari însă n'au ajuns până la noi. Dionisie episcopul Alexandriei, într'o epistolă a sa, păstrată de Eusebiu, prețuește îndestul calitățile lui Nepos. Dionise se rostește astfel cu privire la episcopul Pentapolei: «*Eu laud pe Nepos, pentru mai multe lucruri, și-l iubesc cu căldură din cauza credinței și sârguinței, cu care el s'a deda la studiul Scripturei și la știința cântărei psalmilor, ce acum place la mulți dintre frați*[3]).

Secolul IV. *Atanasie cel Mare* arhiepiscopul Alexandriei (┼ 373), după mărturia lui Augustin, a îngrijit cum să aibă cântarea bisericească un efect minunat asupra credincioșilor[4]). *Atinogen* episcopul Sevastiei (┼ 310) și *Metodie* episcopul Tirului (┼ 311) pe nedrept numit de unii episcop al Patarei din Licia, dar mai drept numit episcop de Olimp în Licia, amândoui au scris cântări bisericești, din cari unele până acum poartă numele lor. Dar un mare imnolog al acelui timp, a fost diaconul din Edesa, *Efrem Sirul* (┼ 379), care a compus o mulțime de cântări mai ales pentru a lupta în contra Gnosticilor compozitori de imne bisericești cu melodii dulci și ispititoare prin cari atrăgeau pe ortodocși la credința lor. Efrem ca mare literat și poet bisericesc a alcătuit în limba siriacă 27 de imne la Nașterea lui Hristos; 52 de imne despre Biserică și înflorirea ei; 56 de imne în contra eresurilor; 85 de imne foarte duioase la *înmormântarea* (νεκρώσιμα) creștinilor; 86 de imne despre credința curată a Bisericei și despre sfânta Fecioară. Multe din aceste imne se întrebuințară în cultul siriac și au rămas până astăzi în Biserica noastră. Unele din ele poartă în cărțile ritua-

1) Iată un fragment din imnul către Iisus Hristos (din Prosper Guéranger Instit. Liturg., Tom. I, p. 70): *„O Impărate al sfinților, Cuvântule, Biruitorule Prea Inalte, Impărțitorul Ințelepciunei Părintelui Celui Prea Inalt, Tu ajutător în nevoi, prea mărit de toată eternitatea, Mântuitorul neamului omenesc, Iisuse!... O Hristoase! O Iisuse! Noi cari cu buze nevinovate sugem laptele ceresc al înțelepciunei tale, noi micii prunci adăpați din isvorul înțelepciunei ce curge din cuvântul tău nutritor, în genuchi cântăm împreună laude și imne cu nevinovăție, Impăratului Iisus Hristos. Cântăm sfintele daruri ale învățăturei vieței. Cântăm cu umilință Pruncului A Tot Puternic! Noi, pruncii lui Hristos, turmă nevinovată, cântăm împreună Dumnezeului păcei*".

Se păstrează de creştini acest imn metric cu o pioasă atenţiune, întru cât el este cel mai vechiu dintre imnele ce au ajuns până la noi.

2) Clement. Alex. Pædag., lib. III, c. XII: Εὐχαριστοῦντας αἰνεῖν, αἰνοῦντας εὐχαριστεῖν τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρί, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ, σὺν καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, κ. τ. λ.

3) Dionys. Epist. ap. Euseb., lib. VII, c, XXIV: Ἐν ἄλλοις μὴν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας, καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς· καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας, ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται.

4) August. Confessiones. lib. X, c. XXXIII: Tutius mihi videtur, quod de Alexandrino episcopo Athanasio sæpe mihi dictum commemini„ qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti viciniior esset, quam canenti.

listice, supra scrierea «facerea lui Efrem»[1]. Pavel din Amorea a ales din imnele acestea cu privire la sfânta Fecioară și le-a așezat ca stihiri în Octoih după cele ale lui Anatolie. Sozomen (Hist. eccl. lib. III, c. XVI) după ce spune că Efrem nu a ajuns în hiroonie de cât treapta de **diacon**, căci a respins cu tărie pe cea de episcop, adaogă că bărbatul acesta *«a scris aproape* **o sută de mii** *de versuri»* și că scrierile lui s'au tradus încă din timpul vieței sale **„în grecește“** fără să-și piardă frumusețea lor[2]). *Grigorie de Nazianz* († 390) e renumit pentru cultura sa teologică și talentul său poetic. De și el nu era născut poet, totuși a alcătuit în anii ultimi ai vieței sale vre-o 500 de poezii și imne religioase după toate regulele artei și eleganței limbei grecești. Subiectele poeziilor sale au fost d. e. *despre* **vedenia** *învierei morților* (in somnium Anastasiæ), *găteala femeilor* (de ornatu mulierum), *despre virtute* (de virtute), poezii *iambice*, ș. a. Dar dintre toate poeziile sale cea mai vrednică de amintit și cea mai reușită este o **autobiografie** satirică (de vita sua) în care își descrie singur viața sa. Poeziile acestea nu au intrat între cântările bisericești; însă din cuvântările lui Grigorie, s'au împrumutat mai târziu de imnologi ca Cosma din Maiuma, Damascen, ș. a., multe locuri în imnele compuse de aceștia. Așa, cuvântarea lui Grigorie la Nașterea Domnului începe astfel: **„Hristos se naște**, *măriți-l, Hristos din ceruri, întâmpinați-l; Hristos pe pământ înălțați-vă, cântați Domnului tot pământul»* etc.; cuvintele acestea încep catavasiile de la Nașterea Domnului și se cântă neschimbat până în ziua de astăzi. Tot așa începe Grigorie prima cuvântare pentru Paști în următorul chip: **„Ziua învierei** *popoare să ne luminăm, paștele Domnului, paștele»* ș. a. De asemenea în această cuvântare mai aflăm cuvintele: **„Eri m'am ingropat** *împreună cu tine, Hristoase»*, etc. Iar a doua cuvântare a lui Grigorie pentru Paști finește astfel: **„O, Paștele** *cele mari și prea sfințite, Hristoase; o, înțelepciunea și Cuvântul și puterea lui Dumnezeu»*, ș. a.[3]). Toate aceste cuvinte le găsim neschimbate până acum în catavasiile Învierei Domnului. Iar cuvintele din axionul Paștelor **„Luminează-te,** *luminează-te, noule Ierusalime, că mărirea Domnului preste tine a răsărit»*, sunt luate din capitulele 60, v. 1, cartea profetului Isaia (Vezi Biblia de Buzău, Isaia 60,1).

---

1) Eusevie Popovici, Ist. Bis. trad. de Athan. episc. Râmn. și Gerasim al Arg. Vol. I, p. 532.—Conf. Prosper Guérang. Instit. Lit., op. c., T. I, p. 106.

2) Activitatea rodnică a sf. Efrem Sirul, este scrisă cu amănunțime în Istoria Bisericească a lui *Sozomen*, Cartea III, cap. 16. Mai este scrisă cu măsură științifică în *„Bibliotheca orientalis“* a învățatului Maronit *Iosif Simon Assemani*, arhiepiscopul Tirului (an. 1719). „Bibliotheca orientalis“ a apărut în Roma între anii 1719—1728. Intr'însa se află și imnele sfântului Efrem cu adnotațiuni științifice. Asemenea și *Hahn* în cartea sa *„Bardesanes Gnosticus“*, Lipsca 1816, pag. 35—39, vorbește scurt dar cu înțeles despre sf. Efrem.
Conf. pag. 157, n. 2, Tom. I, Tez. Liturgic.

3) Conf. Ios. Bingh. Orig. sive Antiq. eccles., T. 9, p. 78; T. I, p. 80; T. 6, p. 345.—P. Rompotes, Λειτουργικὴ σελ. 172—173. Vezi și p. 391, T. II, Tez. Lit.

Secolul V. În acest secol se fac pentru prima dată în Biserica creștină **litanii** sau rugăciuni publice cetite în afară de Biserică în timpurile de norociri sau nenorociri mari. De asemenea se vede în acest timp sfințindu-se **apa** în ajunul Botezului Domnului cu solemnitate, de și urme despre aceasta aflăm chiar în secolul III, la botezul catehumenilor, etc. Iar făcătorii de cântări în secolul V, sunt următorii: *Ioan Hrisostom* († 407) care are destul merit în privința înflorirei cultului prin compunerea Liturgiei sale. Dar Socrat arată că Hrisostom, pe când erà arhiepiscop în Constantinopole a sporit și numărul antifoanelor de la serviciul divin de noaptea, spre a se da mai multă solemnitate și a se înfrânge cu aceasta trufia Arienilor [1]).

Sozomen afirmând cele zise de Socrat, reproduce textual cuvintele acestuia cu privire la antifoanele sfântului Părinte [2]). *Sinesiu* († 414) episcop al Ptolemaidei din Africa (oraș al provinciei Cirenaica [3]), un teolog nu tocmai ortodox, ci mai mult un filosof neoplatonic, a compus 10 imne în genul poeziei lirice [4]). In acestea, poetul admiră puterea lui Dumnezeu creatorul, a Fiului, Unul născut din Tatăl și a Spiritului sfânt. Face apoi în unele din poezii o teorie dogmatică, cam liberă câte odată, de învățăturile sfinților părinți. Pentru aceste motive imnele lui Sinesiu nu au trecut în cărțile de ritual ale Bisericei noastre. Se crede că *Ciril al Alexandriei* († 444) a întrodus în cult imnul *«Născătoare de Dumnezeu Fecioară»* care se cântă la litanii. Introducerea acestui imn s'a făcut pentru înfrângerea ereziei Nestorienilor. *Anatolie* patriarhul Constantinopolului († 452), a fost un iscusit scriitor de cântări bisericești. El a compus stihirile întitulate «ἀναθολικά» cari poartă numele lui, apoi troparele învierei din Ohtoihul lui Damascen, cari se cântă Sâmbăta la vesperă. Cuprinsul acestor imne este îndreptat în contra învățăturilor eretice ale lui Nestorie și Eutichie, prea măresc patimile și pogorârea la iad a Mântuitorului și biruința lui asupra diavolului [5]). Dar Anatolie a mai scris și multe imne la zilele sfinților [6]). *Chir* (Κῦρος) episcopul Smirnei

---

1) Socrat. Hist. eccl., lib. VI, c. VIII.

2) Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. VIII. – Goar, Evchol., p. 35.

3) Ptolemaida (Ptolemais) era un oraş principal al provinciei Cyrenaica, aşezat pe terenul occidental al mărei Mediterane, în partea nordică a Africei.

4) Conf. M. Willemain, Tableau de l'éloquence chrétienne au IV siècle, p. 219. – Migne, Patrolog. s. gr. lat., Tom. LXVI. – Franz Xaver Kraus, Studien über Synesius von Kyrene, Tubingen, 1865 – 1866.

5) Episcopul Melchisedec de Roman, Manual de Tipic, p. 9. Să nu se confunde acest Anatolie, cu patriarhul Antiohiei Anatolie (449 – 458) ales in locul lui Flavian, care a fost maltratat la sinodul tâlhăresc din Efes (an. 449).

6) In Octoih aflăm în vespera celor 8 sâmbete la „Doamne strigat-am", 3 stihiri ale sfântului Ioan Damascen şi 4 ale lui Anatolie – ἀναθολικά, cuvânt tradus greşit în cărţile vechi româneşti, zicându-se „ale răsăritului". Tot aşà şi „la laudele" celor 8 Dumineci, aflăm 4 stihiri ale lui Damascen şi 4 ale lui Anatolie. Imnologii nu se înţeleg asupra acestui Anatolie şi anume: a fost el patriarhul de Constantinopole din secolul al V-lea († 452) sau a fost Anatolie Stu-

(sec. V) a făcut sinaxarii și a urzit rândueala apei dela Botezul Domnului (Asemani, Bibl. or. I, p. 467, etc.). *Simeon Stâlpnicul* († 459) a compus tropare în onoarea sfântului martir Dimitrie (26 Octomvrie).

Secolul VI. *Roman Melodul* (Ῥωμανὸς, ὁ Μελῳδὸς) supranumit și «scriitorul de cântări» sau «cel dulce», fu un **diacon** din Edesa Siriei. El veni la Constantinopole sub împăratul Anastasie I (491—518), iar nu cum cred unii sub Anastasie II (713—716), și a fost un făcător de *imne și melodii bisericești* neîntrecut pe timpul său. El a compus ca la **1000 de imne**; multe din acestea au rămas până în zilele noastre; iar multe din ele au fost înlocuite în decursul timpului cu imne de ale psalților mai noui, pe când altele s'au pierdut cu desăvârșire. Dar diaconul Roman a fost nu numai poet bisericesc, ci și *cel mai strălucit teoretician și mai ales* **cântăreț** *al acestui secol.* Dulceața vocei lui se aseamănă de scriitori cu aceea a vocei lui *Ioan Cucuzel* (sec. XII). În deosebi Roman a compus cântări la sărbătorile Mântuitorului, ale sfintei Fecioare și ale sfinților. Se crede că el a fost *urzitorul* **condacelor** și **icoaselor** [1]). Cele mai însemnate imne ale lui Roman sunt condacele și icoasele de la ziua sfinților doctori fără de arginți Cosma și Damian (1 Noemvre), la ziua sfântului prooroc Daniel (דָּנִיֵּאל) și a celor 3 tineri din Babilon Șadrac (שַׁדְרַךְ), Meșac (מֵישַׁךְ) și Abed-Nego (עֲבֵד נְגוֹ) [2]) a căror amintire se sărbătorește la 17 Decemvre. Mai frumoase sunt însă condacele și icoasele acestui cântăreț, de la Nașterea, Botezul și Întâmpinarea Domnului, duminica Floriilor, vinerea cea mare, duminica Paștelor, Înălțarea Domnului, ș. a. Una din dulcele lui cântări este și condacul de la Nașterea Domnului **„Fecioara astăzi,** *pre cel prea înființat naște»* [3]). Împăratul *Iustinian* (527—565) după mărturia diaconului Pavel autorul biografiei monarhului, a compus și a orânduit în anul al VIII al împărăției sale, să se cânte în Biserică la liturgie imnul său: **„Unule născut** *Fiule și Cuvântul lui Dumnezeu»* (Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ), așa cum se cântă și astăzi.

Iar în anul IX al împărăției lui Iustin II († 578) nepotul

---

ditul din secolul al IX? Unii susțin pe cel d'întâiu, alții, pe cel din urmă.

Eu însă cred că autorul stihirilor din Octoih cu suprascrierea „ἀναθολικὰ" este Anatolie din secolul al V-lea pentru că Damascen nu este urzitorul acestei cărți, ci cel ce a continuat și a pus în ordine cântările duminecale din Octoih, scrise de alții până în timpul său. Afară de aceasta Anatolie din secolul al V-lea a compus și el stihiri pentru serviciul Duminicelor; unde sunt acelea? Iată pentru ce eu susțin pe Anatolie din secolul al V-lea. Afară de aceasta Anatolie Studitul a scris foarte puțin numai asupra Nașterei și Botezului Domnului.

1) P. Rompotes, Λειτουργική, σελ. 176.

2) Daniel, c. 1, v. 7.

3) Melchisedec episc. Rom., Manual de Tipic, p. 9. — P. Rompotes, Λειτ. pag. 176.

lui Iustinian, s'a hotărât a se cânta la liturgie imnul heruvimic **„Cari pre heruvimi"** şi chinonicul **„Cinei tale** *celei de taină»*. Acestea ni le afirmă Cedren istoricul, din secolu al XI. Mai puţin însemnaţi pe câmpul poetic sunt *Antim* împreună cu *Himocle* (sec. VI), autorii unor tropare introduse în serviciul divin, cum şi *Ştefan* patriarhul Ierusalimului (sec. VI) alcătuitorul a 5 stihiri de la Naşterea sfintei Fecioare [1]).

Secolul VII. Patriarhul Constantinopolului *Sergie* (610—638), un poet iscusit, compuse cu ocaziunea eliberărei Constantinopolului din mâinile Avarilor, cari năvăliră aci în anul 626, frumoasa şi călduroasa cântare de laudă şi mulţumită către Maica Domnului, numită «Acatist» (ὕμνος ἀκάθιστος), pentru că în timpul cântărei acestui buchet de imne, nu se şeade jos [2]). Sergie a mai scris câteva stihiri la Naşterea sfintei Fecioare [3]). *George Pisidiul* — ὁ Πισίδης — (sec. VII), diaconul lui Sergie, considerat pe nedrept autor al Acatistului, fu şi el un poet talentat şi productiv. Lui George Pisidiul i se atribue imnul heruvimic de la Liturgia celor mai înainte sfinţită **„Acum Puterile cereşti"**, cum şi rugăciunea *«Să se umple gura mea de lauda ta Doamne»*. *Sofronie* patriarhul Ierusalimului († 638) este autorul rugăciunilor pline de căldură şi poezie ce se citesc la **„sfinţirea apei** în ziua Botezului Domnului» [4]) precum şi al prefeţelor la cei 4 evangelişti ai N. T. Dar Sofronie a mai compus cântări la Naşterea Domnului, în vinerea cea mare, viaţa cuvioasei Maria Egipteanca, etc. [5]). *George episcopul Siracusei* († 669) născut în Sicilia, de unde şi supranumele lui de «Sicilianul», a scris imne la Naşterea Domnului, stihiri la serbarea marelui martir Dimitrie, a lui Iacov Persanul, ş. a. [6]).

Secolul VIII. În acest timp măreţia serviciului sfânt, s'a îmbogăţit într'un chip îmbelşugat prin ostenelele multor făcători de cântări. În numărul acestora intră episcopul Cretei **Andrei Criteanul** (711—726), unul dintre cei mai mari imnologi bisericeşti. În poeziile lui se vădeşte adânca cugetare, păcătoşia omului, mângâere sufletească, lupta omului cu sine însuşi şi o îndemnare statornică către pocăinţă. Andrei Criteanul a compus trei-cântândele (tripesniţele) din Miercurea săptămânei brânzei, la după cinarea (pavecerniţa) din Vinerea stâlpărilor, Duminica Floriilor, cum şi la după cinarea de Luni, Marţi şi

---

1) Melchisedec, op. c., p. 9. — Conf. Paul. Diac. in vita Justiniani, lib. XVI.

2) Eusevie Popovici, Istoria Biseric. trad. de Athan. episc. Râmn. şi Gerasim al Arg., vol. I, p. 707.

3) Melchisedec, op. c., p. 10.

4) In Molitfelnicul ediţia anului 1832, Bucureşti, pag. 134, aflăm la sfinţirea apei rugăciuni, cu suprascrierea patriarhului *Sofronie al Ierusalimului.* Totuşi un început de ritual pentru sfinţirea apei, aflăm şi în Constituţiile Apost. Cartea VIII, cap. 29.

5) Melchisedec, op. c., p. 10.

6) P. Rompotes, Λειτ. σελ. 179.

Miercuri din săptămâna patimilor. A alcătuit canoane la Sâmbăta lui Lazăr, la Duminica Mironosițelor și înjumătățirea cincizecimei. Tot canoane a mai alcătuit la sfinții apostoli Petru și Pavel, tăerea capului sfântului Ioan Botezătorul, la zămislirea sfintei Anei, Nașterea sfintei Fecioare, la sf. Ignatie Teoforul, martirii Teofil și Trofim, cum și stihiri la Întâmpinarea Domnului, ș. a. Dar lucrarea cea mai de căpetenie a lui Andrei este *«Canonul cel Mare»* care se compune din 250 de imne, unde autorul arată adâncimea sentimentelor lui și zugrăvește zdrobirea inimei păcătosului. Canonul acesta se cetește de două ori în postul cel mare și anume: unele părți în cele d'intâiu patru zile ale săptămânei prime a postului, iar întreg, Joi a V-a săptămână a postului, la ortrină [1]). *German* patriarhul de Constantinopole († 740) între altele a alcătuit canoane și stihiri cu privire la apărarea icoanelor, care se discuta cu aprindere pe timpul său [2]). **Cosma Melodul** (ὁ Μελῳδός) sau «cântărețul», ori «monahul» de la anul 743 episcop al Maiumei din Fenicia, frate adoptiv și coleg de mânăstire cu Ioan Damascen, a scris foarte multe canoane și diferite cântări bisericești. Suida (Σουΐδας) un mare scriitor grec din secolul X (an. 950) și autorul unui Lexicon grecesc, zice că *«intr'un timp cu Ioan Damascen, a înflorit Cosma Ierusalimiteanul, bărbat destoinic în știință și cântare»* [3]). Cosma a compus canoane la Nașterea Domnului, la Duminica după Naștere, la Botezul Domnului, la ziua sfântului Grigorie Teologul (Nazianz) și Întâmpinarea Domnului. Apoi a alcătuit trei cântânde în Sâmbăta Stâlpărilor, cum și Luni, Marți, Miercuri și Sâmbătă din săptămâna patimilor. Mai departe: canoane la Duminica Floriilor, Joia cea mare, la ziua sfântului George, Înălțarea Domnului, pogorârea sfântului Spirit, schimbarea la față, adormirea Maicei Domnului, Înălțarea sfintei cruci, precum și multe stihiri foarte frumoase și axionul **„Cuvine-se cu adevărat..." „Ceea ce ești mai cinstită"** [4]). **Ioan Damascen** († d. a. 754 și înainte de a. 787), a fost un renumit ieromonah din mânăstirea sfântului Sava de lângă Ierusalim, adâncit în știința și cântarea bisericească. El a compus o mare parte din imnele și antifoanele duminecale, cari se cântă regulat în cursul anului după cele 8 glasuri, ce existau și mai înainte de timpul său. Multe imne de felul acesta erau și înainte de Damascen, dar acesta le-a adunat, le-a înmulțit și îmbunătățit. Colecțiunea acestor imne se cheamă «Octoih» (ὀκτώηχος, opt glasar, sau carte cu imne după cele 8 glasuri [5]). Opera lui Damascen complectată de alți poeți posteriori, a cuprins în urmă

1) Conf. Melchisedec episc. Rom. Manual de Tipic, p. 9.
2) Tot acolo, p. 10.
3) P. Rompotes, Λειτουργ. σελ. 185.
4) Melchisedec, episcop. Roman., op. cit., p. 10. — Conf. T. Tarnavschi, Despre cele mai îns. liturgii, ale Bis. or., op. cit., p. 136, nota 1.
5) Asem. p. 390, n. 4. Tezaurul Liturgic, T. II.

şi serviciile din celelalte zile ale săptămânei. Dar acest bărbat a mai scris canoane la Naşterea Domnului, la Botezul lui, părţi din canonul de la Înălţare, de la Cinci-zecime, schimbarea la faţă, adormirea sfintei Fecioare, ş. a. Damascen a făcut rânduiala tipicală de la ziua Învierei Domnului şi Duminica Tomei; apoi

Avraam alungă pe sclava sa egipteanca Agara. (Fac. 21, 14).

stihiri suprascrise cu numele lui «Ioan Monahul». A mai compus imnele «Miluește-ne pe noi, Doamne, milueşte-ne», «Uşa milostivirei deschide-o nouă», axionul de la liturgia Marelui Vasilie **„De tine se bucură"** [1]), cum şi cea mai mare parte din *serviciul inmormântărei* început de Efrem Sirul [2]). Mai puţin însemnat

1) Tradiţia ne spune că axionul *„De tine se bucură"* a fost cântat de Ioan Damascen Născătoarei de Dumnezeu, drept recunoştinţă pentru vindecarea mâinei sale tăiată din porunca Califului din Damasc, in urma intrigilor urzite de curtea bizantină. (Autorul).

2) Melchisedec, op. cit., p. 11.—Conf. T. Tarnavschi, op. cit., p. 136, nota 1.

în poezia bisericească a fost *Ștefan Savaitul* (sec. VIII) care a scris canonul la tăerea împrejur a Domnului[1]).

Secolul IX. Nu mai puțin productivi de cât cei din perioada lui Damascen, au fost scriitorii poeți din acest secol. Dintre ei eu amintesc pe **Teodor** supranumit **„Studitul“** († 826) după mănăstirea Studiților din Constantinopole în care viețuea, și unde a fost egumen. Teodor a compus canoane la Sâmbăta și Duminica lăsatului de carne, în Duminica inclinărei crucei (III a sf. post), 35 de trei cântânde pentru zilele patru zecimei, stihiri triodice, mineale, etc[2]). *Simion Studitul* (sec. IX) discipulul lui Teodor, a scris 4 stihiri în Vinerea cea mare: una la ceasul III-lea («Când te trăgea pe cruce așà ai strigat, Doamne») și 3 la stihovnă[3]). **Iosif Studitul** arhiepiscopul Tesalonicului (sec. IX) după mărturia lui Nicefor Calist, *«împreună cu fratele său Teodor Studitul, au scris trei cântânde pentru multe zile ale marelui post; au adunat ceea ce se cânta până la timpul lor în sfântul și marele post, și le-au adus în rânduealä, și au adaos stihiri și tropare și așà au complectat «Triodul»*[4]). Iosif Studitul a scris 134 de canoane mineale cari sunt supra scrise cu numele lui «Iosif», canoane la Duminica fiului risipitor și'a lăsatului de brânză[5]). **Teofan Mărturisitorul** († 845) născut în Palestina, apoi mitropolit al Niceei, a compus vr'o 139 canoane în mare parte mineale. Multe canoane cari nu poartă supra scrieri de nume în cărțile bisericești, se atribue lui Teofan. *Metodie Mărturisitorul* patriarhul Constantinopolului (842—846) a alcătuit imne pentru Dumineca ortodoxiei (I-a a sf. post) când s'a sigilat biruința Bisericei asupra iconoclaștilor[6]). *Ignatie Schevofilaxul*, mai târziu mitropolitul Niceei (sec. IX) a făcut canoane pentru sf. Tatiana (Ian. 12) și pentru sf. 42 martiri (Martie 6). Ignatie cântă *icoana sfintei Fecioare ca fiind zugrăvită de evanghelistul* **Luca.** El face aceasta pe temeiul unor tradițiuni. **Cassia** sau *Cassiana* (Κασσιανὴ, Κασσία) o fecioară monahină nobilă și învățată (sec. IX), viețuitoare în timpul împăratului Teofil (an. 829—842) și al urmașului său Mihail III (842—866), a scris cântări la Nașterea lui Hristos și stihira **„Doamne, femeea ceea ce căzuse în păcate multe“** din Miercurea patimilor. Dar Cassia a mai scris canonul din Sâmbăta cea mare până la oda VI care fu apoi complectat de *Marcu Monahul*, mai târziu episcop de Idrunt (sec. IX); de asemenea a compus două stihiri la Nașterea lui Ioan Botezătorul și una la martirii Mardarie, Orest, Evagrie și Axentie[7]). *Sergie* un monah din

1) Melchisedec, op. c., p. 11.—Cf. P. Rompotes, Λειτ. σελ. 186—187.
2) Melchisedec episc. Roman, Manual de Tipic, p. 12.
3) Tot acolo.
4) Goar, Evcholog., p. 174, n. 14. Conf. p. 392, nota 2, Tez. Liturg. T. II.
5) Melchisedec, episc. Roman, p. 12.
6) Tot acolo. Conf. p. 210, Tez. Lit. T. II.
7) Melchisedec, op cit., p. 13—14.—P. Rompotes, Λειτ. σελ. 189.

Ierusalim (sec. IX) a scris cântări la Naşterea şi ntrarea în Biserică a sfintei Fecioare. **Iosef scriitorul de cântări** († 883) sicilian de naştere, apoi monah în Constantinopole, **a ntrecut pe toţi** scriitorii de cântări bisericeşti cu produsul său, în ceea ce priveşte mulţimea imnelor ce a compus. *El a complectat împreună cu Teofan în mare parte Octoihul lui Damascen, cu canoanele de peste săptămână.* Iosif a scris pe toate glasurile Octoihului canoanele de pocăinţă, ale Înainte Mergătorului, ale crucei, ale sf. Nicolae şi ale tuturor sfinţilor; iar Teofan ale îngerilor, apostolilor şi pentru morţi. Dar Iosif a mai alcătuit 48 canoane mineale; apoi canoane la Dumineca Samarinencei, la Înălţarea Domnului şi trei-cântândele din toate zilele *Penticostariului.* Pe lângă acestea a mai scris: canoane la Acatistul sfintei Fecioare şi al sfinţilor îngeri (din Orologiu). În fine acest bărbat a compus în total 175 canoane, 30 trei-cântânde, 9 patru-cântânde (cântări de pavecerniţe), sau peste tot 214 canoane, trei cântânde şi patru-cântânde [1]). *George mitropolitul Nicomidiei* (sec. IX) amic al lui Fotie, după mărturia lui Alaţiu, a compus vr'o 30 de canoane. *Arsenie arhiepiscopul Cercirei* (Κερκύρας) (sec. IX) a scris cântări pentru sfinţii arhangheli, pentru apostolii Petru şi Pavel şi pentru profetul Ilie. *Marcu Idruntul* (Ὑδροῦντος) (în părţile Italiei) vieţuitor în sec. IX, a scris cântări pentru marea Sâmbătă. El a adăogat la tipicon regulele când se întâlnesc mai multe sărbători în aceeaşi zi. *Fotie* patriarhul Constantinopolului († 891) cel mai învăţat şi mai mare scriitor al acelui timp, n'a trecut cu vederea nici serviciul divin. El a scris mai multe stihiri la ziua patriarhului Metodie Mărturisitorul (842 – 846) din timpul Iconomahilor; iar Codin Curopalatul († c. 1460) îi atribue şi rânduiala **sfinţirei celei mici a apei. Mitrofan** mitropolitul Smirnei (sec. IX) a compus canoanele din Octoih ale sf. Treimi, de la miezonopticele Duminicilor. *Nicon* (sec. IX) un egumen din Muntele Negru (Athos), a orânduit a se ceti după vespera cea mare, canonul **sfintei** Treimi şi altul al Născătoarei de Dumnezeu [2]). *Anatolie* zis *«Studitul»* arhiepiscopul Tesalonicului (sec. IX) a scris stihiri la Naşterea şi Botezul Domnului, şi la înainte serbarea lor.

Secolul X. De la acest timp încoace *se mai împuţinează* numărul scriitorilor de cântări bisericeşti, pentru că şi cărţile ritualistice aproape se complectaseră. Totuşi şi de aci înainte mai găsim imnologi de valoare. Împăratul bizantin *Leon Înţeleptul* sau *Filosoful* († 911) fiind înzestrat cu multă ştiinţă şi dorind să contribue la înflorirea Bisericei, i-a venit în ajutor cu destule mijloace. El a compus stihirile numite «ale Evangeliei», stihiri la vespera Duminecei stâlpărilor, o stihiră de la cinci-zecime, cele **11 svetilne**, ş. a. Multe stihiri sunt şi în

1) Melchisedec, episcop. Roman, Manual de Tipic, p. 13.
2) Tot acolo.

Triod sub titlul «facerea lui Leon înțeleptul» și în Mineiu sub numirea de «facerea Bizanțiului» compuse tot de acest împărat pios [1]). Fiul lui Leon, împăratul *Constantin VIII Porfirogenitul* (†959), a complectat **luminândele duminecale** din Octoih [2]). **Simeon Metafrast** (an. 970) logofăt și primul secretar al curței împărătești, se făcu renumit prin prelucrarea vieților (biografiilor) sfinților după biografiile vechi, împodobite apoi de el cu un colorit poetic. Metafrast a mai alcătuit canonul ce se cântă la «după cinare» în Vinerea patimilor precum și canonul cuvioasei Maria Egipteanca. Tot el a scris și rugăciunile înainte și după cuminecătură [3]).

Secolul XI. *Ioan Mavropol* (sec. XI) mitropolitul Euhaidei din Asia Mică, supranumit în cărți și «Ioan Monahul», a compus 24 canoane de umilință lui Iisus Hristos, precum și Acatistul lui Iisus, canonul Îngerului păzitor, câteva canoane Maicei lui Dumnezeu, sfântului Ciril al Alexandriei, sfinților *Trei Ierarhi*, Botezătorului Ioan, sfântului Teodor Tiron, ș. a. [4]). *Niceta Pectoratul* (an. 1050) egumenul mânăstirei Studiților, a scris canonul sfântului Nicolae [5]). *Mihail File*, un monah cunoscut sub numele de «Mihail Psel cel tânăr» (an. 1070), fost preceptor al Împăratului Mihail Duca, a alcătuit mai multe cântări din Mineiu [6]).

Secolul XII. *Vasile Monahul* (sec. XII) a compus canonul la Intrarea în Biserică a sfintei Fecioare [7]).

Secolul XIII. Împăratul Niceei, *Teodor Lascaris II* (an. 1254 1258 [8]), a scris un frumos Paraclis al Născătoarei de Dumnezeu. Teodor era foarte religios și de aceea pe monedele lui este închipuit cu crucea în mâna dreaptă și cartea în cea stângă. El combătu cu asprime desfrânările demnitarilor din împărăția sa. Patriarhul Constantinopolului *Arsenie* (1255–1266) a compus câteva cântări mineale [9]).

Secolul XIV. *Nicefor Calist* († c. 1340) a scris sinaxariile Triodului și ale Penticostarului, cum și rândueala din Vinerea luminată [10]).

1) Melchisedec, episc. Roman, Manual de Tipic, p. 12.—P. Rompotes, Λειτ., p. 191, n. 16.
2) Melchis., op. c., p. 14.—P. Rompotes, Λειτ., p. 191, n. 17.
3) Melchis., op. c., p. 14.
4) Melchis., op. c., p. 14.—P. Rompotes, Λειτ., p. 191, n. 18.—Guéranger, op. c., T. I, p. 300.
5) Melchis., op. c., p. 14.
6) Tot acolo.—Guéranger, op. c., T. I, p. 299.
7) Tot acolo.
8) Se știe că cele 7 cruciade au ținut dela anul 1095–1291. Între anii 1202–1204, a IV cruciadă în loc să se ducă la Ierusalim, rămase în Constantinopole unde înființă **imperiul latin** care ținù de la anul 1204–1261. Împăratul bizantin și patriarhul se strămutară cu reședințele lor de la Constantinopole la Nicea. Împărăția latină fu răsturnată de Mihail Paleologul.
9) Melchisedec, episc. Roman, Manual de Tipic, p. 14.
10) Melchisedec, episcop. Roman, Manual de Tipic, p. 15. Vezi și p. 64 n. 10,

Secolul XV. Monahul *Teodor* sau după numele lui lumesc din Tesalonic *Toma Tecara* (an. 1431) a compus mai multe imne şi a făcut o adunare de cântări şi rugăciuni bisericeşti din cărţile vechilor scriitori, cu teorii asupra lor. El a întitulat lucrarea sa «Cugetările părinţilor despre cântare şi istoria ei». Colecţiunea lui Tecara s'a edat în Moscva la anul 1632 de către învăţatul Grigenţiu din acest oraş. *Marcu Eugenicul* – Εὐγενικός— († 1447) mitropolitul Efesului, a compus câteva stihiri la Naşterea lui Hristos şi 8 canoane Maicei lui Dumnezeu, care sunt aşezate în Mineiu la diferîte zile [1]).

Cu secolul XV se termină numărul imnologilor bisericeşti distinşi. Pe lângă cei arătaţi până aci, mai sunt încă o mulţime de imnologi ale căror nume sunt suprascrise în deosebite locuri, fără a se şti ceva cât de puţin despre ei, nici de timpul în care au vieţuit.

§ 73.

Diferitele numiri ale imnelor şi rânduealà lor ritualistică.

Imnologia din Biserica noastră fiind foarte bogată, de aceea şi modurile ei de cântare sunt felurite; iar imnele împreunate în serii, ori rămânând unele din ele şi singuratice, poartă în cărţile bisericeşti o mulţime de numiri [2]). Acestea sunt împrumutate din întinderea, conţinutul ori întocmirea imnelor; mai sunt împrumutate de la locurile sfintei Scripturi de unde sunt extrase, sau de la timpul cântărei lor, ori de la respectul ce avem către ele.

I. Seria aceasta o formează următoarele cântări cari îşi împrumută numirea din *întinderea* lor:

1. **Stihul** (στίχος, linie, rând) este un verset scurt scos din psalmi sau şi din celelalte cărţi ale sfintei Scripturi. Stihul se cântă de obiceiu repede şi serveşte ca o întroducere la o cântare mai lungă [3]).

2. **Stihira** (στιχηρά, ceea ce este compus din linii, din stihuri) se cheamă o cântare precedată adesea ori de stihuri, şi făcută de imnologii creştini ca să înlocuească stihurile din Vechiul Testament. Cel d'întâiu compozitor de stihiri se crede a fi Anatolie patriarhul Constantinopolului († 452) întru cât noi

1) Melchisedec, op. c., p. 15. – P. Rompotes, Λειτ., p. 192, n. 21.

2) Comori nesecate de gândire şi mai ales de simţire sunt ascunse în poeziile sfinte ale Bisericei noastre, cum şi în imnologia dulce şi tainică pe care o auzim în casa Domnului.

3) Léon Clugnet, Diction. grec-français, Paris 1895, art. στίχος. „Les mots: εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα ἱστῶμεν στίχους ι′ ou η′ ou ς′ ou δ′ qu'on lit souvent dans les rubriques, signifient qu'a Vêpres on chante au tropaire appelé στιχηρόν après chacun des 10 ou 8 ou 6 ou 4 derniers versets du Κύριε ἐκέκραξα".

nu cunoaştem pe altul mai 'nainte de el ca scriitor în acest gen de cântări. Stihirile sunt de 3 feluri: *a)* cele de la *vesperă* cari se cântă după psalmul 140 «Doamne strigat-am» şi au înaintea lor stihuri din acest psalm, cum şi din psalmii 141, 129 şi 116; *b)* cele de la *stihovnă* cari au înaintea lor stihuri din alţi psalmi şi din cărţile sfintei Scripturi, alese în legătură cu evenimentul zilei; şi *c)* cele cari se cântă în ortrină *la laude* şi au înaintea lor stihuri din psalmii laudelor 148, 149 şi 150 [1]).

3. **Condac** (κονδάκιον sau κοντάκιον de la κόντος, scurt) se zice o cântare scurtă în care se rezumează esenţa sărbătoarei sau lauda sfântului [2]).

4. **Icos** (οἶκος, casă) în cărţile de ritual se numeşte o cântare mai lungă prin care se desfăşură pe larg cele zise în condac; de aceea icosul urmează totdeauna după condac. În compunerea condacelor şi icoaselor se distinse diaconul din Edesa Roman Melodul (sec. VI) sau «scriitorul de cântări» [3]).

II. Această serie cuprinde cântările cari îşi derivă numirea de la *conţinutul* lor, s. e.:

1. **Ale Învierei** (ἀναστάσιμος) sunt acele imne duminicale cari au de obiect Învierea lui Hristos. Dar această numire o mai poartă şi alte cântări d. e. troparele învierei, sedelnele învierei, canoanele învierei, etc. [4]).

2. **Ale crucei** (σταυρώσιμος) sau acele imne cari tratează despre patimile, crucea şi răstignirea Domnului. Ele se mai zic şi **tropare ale crucei** (τροπάριον σταυρώσιμον [5]).

3. **Ale Născătoarei de Dumnezeu** (θεοτόκος) sunt cuprinzătoare de laude cu privire la sfânta Fecioară.

4. **Dogmaticele** (δογματικῶν) se intitulează aşà pentru că prin ele se aduc laude Născătoarei de Dumnezeu, şi conţin dogmele ce stau în legătură cu persoana lui Iisus Hristos şi cele două firi ale lui. Aceste imne se cântă la serânda mare şi mică de Sâmbăta seara şi din alte zile ale săptămânei. Alcătuitorul Dogmaticelor a fost Ioan Damascen († d. a. 754 şi în. de a. 787 [6]).

5. **Cântările treimice** sau **triadicalele** (τριαδικός, κανών τριαδικός, ὕμνος τριαδικός) din Octoih, conţin preamărirea sfintei Treimi, şi se cântă Duminică dis de dimineaţă pe glasul de rând al săptămânei. Ele stau în legătură cu serviciul zilei d. e.: se preamăresc cele 3 persoane ale Dumnezeirei, învierea din mormânt

1) Léon Clugnet, op. cit., art. „στιχηρόν".—Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 90.—Asem. Goar, p. 25, n. 38.
2) Léon Clugnet, op, cit., art. „κοντάκιον", p. 86.—Goar, op. c., p. 47, n. 31.
3) Léon Clugnet, op. cit., art. „οἶκος", p. 110.—Icon. N. Filip, p. 91.—Goar, p. 47, n. 32.
4) Léon Clugnet, op. cit., art. „ἀναστάσιμος", p. 11.
5) Léon Clugnet, art. „σταυρώσιμος", p. 141.—Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 87.
6) Léon Clugnet, art. „δογματικῶν", p. 37.

a Domnului, ruperea legăturilor morței, mântuirea neamului omenesc, ș. m. d. [1]).

6. **Exapostelariele** adică **trimiterile** (ἐξαποστειλάρια, ἐξαποστέλλω, trimit) se zic imnele duminicilor din Octoih ce se cântă după canon și țin locul luminândelor din zilele săptămânale. Se cheamă astfel aceste imne pentru că într'însele se vorbește de făgăduința Mântuitorului de a trimete pe sfântul Spirit apostolilor săi. Ele sunt complectate de Împăratul Constantin VIII Porfirogentul († 959 [2]).

7. **Luminândele-svetilnele** (φωταγωγικά) sunt acele cântări de la ortrină ce se cântă după canon în zilele săptămânale. Se intitulează în chipul acesta pentru că ele conțin rugămintea pentru luminarea de sus cu harul sfântului Spirit. Adesea ori ele se mai cheamă și «Exapostelarii» [3]).

8. **Cântările pentru adormiți** (νεκρώσιμα) sunt puse numai în serviciul de Sâmbătă, fiind că atunci se roagă Biserica pentru ușurarea celor încetați din viață [4]).

III. În grupa aceasta intră imnele cari se intitulează după *intocmirea*, măsura și forma cântărei lor, d. e.:

1. **Canonul** (κανών, regulă, îndreptare) în limbagiul liturgic este o cântare întinsă, compusă după o anumită regulă din împreunarea câtorva ode (ᾠδαί, cântări, pesne), scrise cu o singură măsură [5]). Canonul constă din 9 ode după numărul celor 9 cete îngerești; dar el poate să cuprindă chiar numai două (διῴδια), trei (τριῴδια) și patru ode (τετραῴδια [6]). *Oda II-a fiind*

---

1) Léon Clugnet, op. c., p. 151.

2) Icon. N. Filip, op. cit., p. 88. — Léon Clugnet, art. „ἐξαποστειλάριον", tropaire qui se chante à l'office de l'aurore, ὄρθρος, immediatement avant le partie de cet office nommée *laudes* αἶνοι. — Goar, p. 47, n. 34.

3) Léon Clugnet, op. cit., p. 162.

4) Tot acolo, p. 107.

5) Cuvântul κανών însemna la Grecii cei vechi, o bucată de lemn sau de sfoară, pe care o intrebuințau zidarii pentru ca construcțiile să fie drepte. De aci, în Biserica noastră cuvântul acesta, a dobândit înțelesul figurativ de ***regulă, normă, îndreptare.*** Pentru aceea cărțile V. și N. Testament recunoscute de Biserică se cheamă ***canonice*** ori ***normative***, sau și ***canonul*** V. ori N. Testament. Legiuirile bisericești formulate în sinoadele ecumenice sau recunoscute de acestea se zic ***„canoane"*** (κανόνες) căci ele sunt dreptarul, norma, în conducerea Bisericei. Tot așa și împreunarea mai multor ode, se cheamă ***„canoane"***, pentru că ele se cântă după o regulă hotărâtă și apoi aceste cântări cuprind și învățături normative. Iar în graiul poporului român, o pedeapsă se cheamă ***„canon"*** în loc de „abaterea de la dreptate".

6) Fie care odă din canoane se întemeează pe texte biblice. Oda I-a are de bază cântarea lui Moisi când a trecut Marea Roșie: ***„Să cântăm*** (voiu cânta) ***Domnului că cu mărire s'a prea mărit"*** אָשִׁירָה לַיהוָה כִּי גָאֹה גָּאָה (Eșire c. 15, 1—19). Cântarea II are de fundament mustrătoarele cuvinte: ***„la aminte cerule și voiu grăi"*** rostite de Moisi în contra idololatriei Evreilor (Deuter. 32, 1—43). De aceea această cântare fiind de întristare, ***se pune numai în postul cel mare.*** Cântarea III are de bază rugăciunea Anei maica lui Samuel: ***„Intăritu-s'a inima mea întru Domnul"*** (I Imp., c. 2, 1—10). Cântarea IV imitează cântarea profetului Avacum: ***„Auzit-am Doamne auzul tău și m'am***

de un cuprins plângător, se află numai în Triod și se cântă în postul cel mare. În fie care canon străbate o idee principală d. e. sau se prea mărește Învierea lui Hristos, crucea lui, Născătoarea de Dumnezeu, ori se venerează un martir, amintirea veri-unui sfânt, ș. a. De aceea și canoanele sunt intitulate în felurite chipuri s. e. al învierei, al crucei, al Născătoarei de Dumnezeu, al sfântului din acea zi, ș. m. d. Ori ce odă a canonului constă din mai multe *tropare* (τροπάρια de la τρόπος, trop) făcute în original în formă de poezie iambică [1]). Cel d'intâiu tropar se cheamă *irmos* (εἱρμός, legător — εἴρω, leg, ridic) pentru că el având aceeași măsură ca și troparele, servește acestora de legătură și model în cântare [2]). Un anumit irmos de la finele fie cărei ode se cheamă *catavasie* (καταβάσια, κατάβασις, pogorâre, καταβαίνω, mă pogor) pentru că în timpul cântărei lui, in Biserica veche cântăreții ambelor horuri se coborau în mijlocul Bisericei pentru a cânta împreună [3]). Așà se face și acum în

---

temut" (Avac. 3, 1—12). Cântarea V împrumută expresiunile din profetul Isaia: „*Din noapte mânecă sufletul meu către tine Dumnezeule*" (Is. 26, 9—17). Cântarea VI se întemeează pe rugăciunea ce a făcut Iona în pântecele chitului: „*Strigat-am în necazul meu către Domnul*" (Iona 2, 3—10). Cântarea VII este întrețesută cu expresiunile celor trei tineri din Babilon: «*Dumnezeul părinților noștrii bine ești binecuvântat*" (Dan. 3, 24—30). Cântarea VIII se compune tot din cugetările celor 3 tineri, chemând toată firea „*să înalțe pe Domnul întru toți vecii*" (Dan. I). Cântarea IX are de bază rugăciunea prorocului Zaharia tatăl sfântului Ioan Botezătorul: „*Bine este cuvântat Domnul Dumnezeul lui Israil*" (Luca I, 68—79). — Conf. și pag. 479 Tezaur. Litur. T. II. — Asem. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 91. — Daniel, Codex. T. IV, p. 303. — Simeon Tesalon., cap. 310, p. 203. — P. Rompotes, op. c., p. 163—164.

1) Poeziile iambice se cheamă acelea ce sunt făcute din versuri compuse din o silabă lungă și alta scurtă; iar cuvântul „tropar" este explicat de Liturgiști în chipuri felurite. Unii îl deduc de la cuvântul τρόπος adică figura vieței, căci în el se arată activitatea și lauda sfântului. Alții îl derivă tot dela τρόπος, trop, cuvânt impropriu, pentru că în tropare sfântul este lăudat în asemănări cu stelele, lumina, rîurile, florile, ș. a. Iar o seamă de Liturgiști cred că cuvântul „tropar" coboară din verbul τρέπομαι, întorc, pentru că el se cântă pe toate glasurile. Mie însă mi se pare explicarea din mijloc cea mai nemerită. (Autorul). Zonara crede că se numesc „tropare" căci trec vocea psalților către irmoase. — Conf. Goar, Εὐχολόγιον p. 46 și 434. Iar Nicodem Aghioritul, ieromonah († 1828—29), in scrierea sa Ἑορτοδρόμιον, Veneția 1836, pag. 597, spune că „*tropare se zic cele ce urmează după irmos*". Apoi și Ioanichie Cacavela în scrierea sa manuscris „*Învățătura sfântă*", an. 1706, arată că „*Unele tropare cântă biruințele sfinților, altele biruințele lui Dumnezeu, altele în multe feluri schimbă glasurile*". Înainte de Ioan Damascen, stihirile în genere se ziceau „tropare". Vezi și Codicele lui Daniel, op. c., Tom. IV, p. 722.

2) In vechime Grecii nu cântau în Biserică pe note, ci cunoșteau din tradiție melodiile irmoaselor și după chipul acestora cântau toate troparele canoanelor. Deci, d'asupra fie cărei ode, se însemna ori cuprinsul întreg al irmosului, ori numai începutul lui. Cum vedem dar, la canoane modelele de cântare sunt *irmoasele;* iar la stihiri *podobiile.* Nu se cuvine deci ca irmosul să fie mai mare ori mai mic de cât troparul, dar nici podobia de cât stihira.

3) Léon Clugnet, art. καταβάσια: Tropaire placé à la suite d'une ode qui appartient au canon d'une grande fête. On l'appele ainsi parce qu'autrefois il était chanté solennellement, par les deux groupes des chantres qui descendaient préalablement de leurs stalles et se réunissaient au milieu du chœur.

unele Biserici din Rusia și Grecia [1]). Canoanele se împart în trei stări la cari se rostește de presviter ectenii mici. În timpurile vechi creștine, canoanele erau numai un șir mic de tropare; mai târziu s'au îmbogățit și înfrumusețat cu irmoasele urzite de Ioan Damascen. El a pus troparele canonului într'o rânduеală frumoasă și a dat canonului forma de acum, pe care au desvoltat-o imnologii posteriori [2]).

2. **Asemănândele** (ὅμιος) sau *prosomiile* (προσομία) ori *idiomele* (ἰδιομέλα) sunt niște modele de cântări din mineiu ori octoih, după cari se cântă alte imne. Fie care din cele 8 glasuri își are asemănândele sale. Acestea se însemnează d'asupra imnelor, ce trebue a se cânta întocmai cu aceste asemănânde. Melodia acestor modele este deosebită de melodia obișnuită bisericească. Între asemănânde, prosomii și idiome, este o deosebire bine pronunțată [3]).

3. **Antifoanele** (ἀντίφωνα, ἀντιφόνος, ἀντίφωνον, ἀτιφωνέω, cânt schimbiș), se cheamă imnele cari se cântă de amândouă horurile pe rând [4]). Antifoanele sunt de 4 feluri: *a*) antifoanele *catismelor* sau stihurile lor de la slave; *b*) antifoanele *treptelor* de la ortrina Duminecei, zise așà pentru că autorul lor Ioan Damascen le-a compus în spiritul celor 15 psalmi ai treptelor (de la 119—133); *c*) antifoanele *liturgiei* luate din psalmii 102 și 145 și se cântă îndată după ectenia cea mare; *d*) antifoanele celor 12 sărbători domnești [5]).

IV. Din acest buchet de imne fac parte acelea ce și-au primit numele de la *locurile* sfintei Scripturi, cu cari se unește cântarea lor:

1. **Bine cuvântările** (εὐλογιτά) adică acele tropare ce se cântă precedate de versul 12 al psalmului 118: *«Bine ești cuvântat, Doamne, învață-ne pe noi îndreptările tale».*

2. **Polieleul** (πολυέλεος, multă îndurare) sau cântarea psalmilor 134 și 135, se cheamă astfel pentru că în psalmul 134 se laudă după fie care stih numele Domnului zicându-se «Aliluia»; iar în psalmul 135, după fie care stih se repetesc cuvintele: *«Că în veac este mila lui»* (ἔλεος [6]).

3. **Fericirile** (μακαρισμοί) sunt versurile din evangelia lui Mateiu c. V, v. 3—12; și se mai cheamă astfel și troparele ce

---

1) Icon. N. Filip, Liturg. p. 91—93.
2) Tot acolo.
3) Tot acolo, p. 93.
4) Origina cântărei antifonice se poate căuta la Evrei. Filone Judeul născut în Alexandria cu 30 de ani înainte de Hristos, vorbind de cultul judaic ne spune că „δύο γίνονται τὸ πρῶτον χοροὶ, ὁ μὲν ἀνδρῶν, ὁ μὲν γοναικῶν, εἶτα ᾄδουσι πεποιημένους εἰς τὸν θεὸν ὕμνους". Deci cântarea antifonică din creștinism, a fost introdusă mai întâi în Alexandria de la Esseni, apoi în Antiohia de Ignatie Teoforul.—Vezi Goar Evchol., op. c., p. 106, n. 63.
5) Léon Clugnet, art. ἀντίφωνον, p. 14.—Goar, Evchol., p. 107, n. 68 și 70.
6) Léon Clugnet, op. cit., art. πολυέλεος, pag. 123.—Conf. Icon. N. Filip, op. cit., p. 98.

se presară cu aceste versuri și se cântă la liturgie. În limbagiul liturgic sub numirea de «fericiri» se înțeleg mai adesea ori aceste tropare [1]).

V. Grupa aceasta cuprinde imnele cari și-au împrumutat numirea lor de la *timpul* când se cântă ele:

1. **Lucernalele** sau luminariile (λυχνικά, lucernaria, imnele luminilor) sunt cântările de la partea I a vesperei când preoții se roagă Domnului ce locuește în lumină, ca să reverse strălucirea sa în sufletele credincioșilor. Se mai cheamă astfel pentru că atunci se aprind luminile în casa Domnului [2]).

2. **Chinonicul** (κοινωνικόν, ceea ce este comun) se zice stihul ce se cântă în timpul împărtășirei sfinților servitori. Acest chinonic se deosebește de acela al zilei ori al sărbătorilor [3]).

3. **Prochimenul** (προκείμενος, ce se pune înainte) este stihul biblic care se așează înaintea cetirei din sfânta Scriptură, a Apostolului, Evangeliei și Parimiilor. Prochimenul acesta diferă de prochimenul zilei (προκείμενος τῆς ἡμέρας) ce se rostește la vesperă, cum și de prochimenele sărbătorilor mari și acelea de la vesperele Duminecilor postului mare [4]).

VI. In fine din această ultimă serie, fac parte imnele cari arată pozițiunea și *respectul* celor cari se roagă în timpul cântărei lor.

1. **Acatistul** (ἀκάθιστος, neșezător) se cheamă o cântare în timpul căreea credincioșii stau în genuchi. La început această numire a fost dată cântărilor de mulțumită către Maica Domnului făcute de patriarhul Sergie al Constantinopolului (610—638) după ce acest oraș fu eliberat de năvălirea Avarilor în anul 626. Mai târziu s'a dat acest nume și altor acatiste făcute de diferiți scriitori s. e. acatistului sfintei Fecioare și al sfinților îngeri, compuse de Iosif scriitorul de cântări († 883); acatistului sfintei Fecioare făcut de Împăratul Niceei Teodor Lascaris II (1254—1258), ș. a. Acatistul constă din tropare, canonu propriu, rugăciuni duioase, condace, icoase și o rugăciune de încheere [5]).

2. **Ipacoi** (ὑπακοή, ascultare; ὑπακούω, ascult) se zice o cântare de la privegherea de Duminecă, de la miezonoptime, de la ortrină înainte de antifoane și cetirea evangeliei. Apostolul Pavel în epistola lui către Romani (V, 19) întrebuințează cuvântul ὑπακοή cu înțelesul de «ascultare»; iar παρακοή cu înțelesul de «neascultare». Cântarea ori cetirea acestui imn se ascultă în picioare pentru conținutul lui despre învierea Domnului.

3. **Sedelnele** sau șezândele (κάθισμα) sunt niște imne la a căror cântare se șeade jos spre odihnă. Ele se pun la ortrină

---

1) Léon Clugnet, p. 93, art. μακαρισμοί.
2) Tot acolo, art. λυχνικόν, p. 93.
3) Tot acolo, κοινωνικόν, p. 85.
4) Tot acolo, προκείμενος, p. 127.
5) Léon Clugnet, Diction., op. cit., art. „ἀκάθιστος", p. 4.

după catisme, după polieleu şi la a III-a odă a canonului. În alte timpuri ale serviciului divin, nu este îngăduit, de cât bolnavilor, bătrânilor şi neputincioşilor a sta jos în Biserica ortodoxă. Tertulian se exprimă astfel în această privinţă: *«Apoi dacă este necuviincios să stăm jos ori cu spatele în faţa aceluia pe care il venerăm, cu atât mai mult nu se cuvine aceasta in faţa lui Dumnezeu cel viu, înaintea căruia şi îngerii se cutremură»* [1]).

4. **Doxologia** (δοξολογία, prea mărire) în cărţile liturgice se cheamă imnul martirului Atinogen († 196): *«Mărire intru cei de sus»* (Δόξα ἐν ὑψίστοις) ce se cântă solemn la finele ortrinei în zilele de Dumineci şi sărbători; iar în alte zile imnul acesta se citeşte. În cazul d'intâiu se zice *«Doxologia mare»* (δοξολογία μεγάλη); în cazul al douilea se cheamă *«Doxologia mică»* (δοξολογία μικρά). Dar câte odată tot «Doxologie» se numesc şi cuvintele: «Mărire Tatălui şi Fiului şi sfântului Spirit (partea I); şi acum şi pururea şi în vecii vecilor amin» (partea II [2]). Constituţiunile apostolice recomandă a se cânta Doxologia cea mare în picioare [3]). În Doxologie se preamăreşte Dumnezeu Tatăl, Fiul şi sf. Spirit. Ea începe cu cuvintele îngerilor ce au cântat la Naşterea Domnului: «Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu» (Luca 2, 14).

§ 74.

Muzica în Biserica apuseană.

În Biserica primară din apus, cântarea bisericească erà ca şi la răsărit, simplă, unisonă şi se intona de toţi credincioşii în casa Domnului. Fericitul Augustin vorbind de vechea cântare apuseană zice că: *«În mod potrivit, prin mişcarea vocei se făcea zicerea psalmului cu sunet, în cât erà mai aproape de cetire de cât de cântare»* [4]).

a) Dar în secolul IV simplitatea acestor cântări ne mai fiind plăcută poporului, episcopul Silvestru al Romei, înfiinţă pe la anul 330 în acest oraş, şcoale pentru muzica bisericească, fără însă să se ajungă la o propăşire oare care [5]). Iar mai târziu,

---

1) Tertull. De oratione, cap. 16: „Irreverens esse assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus quem maxime reverearis ac revereris, quanto magis sub conspectu Dei vivi Angelo adhuc orationis adstante". — Goar, Evcholog., p. 27, n. 64. — Vezi şi Tez. Lit., T. II, n. 2. p. 126,

2) Léon Clugnet, op. cit., art. „Δοξολογία" p. 38: Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. — Conf. Goar, Evchol., p. 47, n. 58.

3) Constitut. Apost., lib. VII, c. 47. Aci este şi textul Doxologiei.

4) Augustin. Confesionum libri. tredecim. Lib. X: Tam modico flexu vocis facieat sonare lectorem psalmi ut pronuncianti vicinior esset quam caneanti. Conf. Isid. Ispan. De offic. eccles. I. 5.

5) Conf. Eusevie Popovici, Istoria Biseric. trad. de Athan. al Râmn. şi Gherasim al Argeş. Vol. I, pag. 564. — Asem. N. E. Idieru, Ist. art. frumoase, p. 349.

Ambrosie episcopul Mediolanului († 397), făcu o reformă cuvenită cântărilor bisericești și introduse cântarea **antifonică** orientală în Biserica sa [1]). Sistemul muzical al lui Ambrosie, după cum înșiși apusenii recunosc aceasta, nu a fost inventat de el, ci l-a împrumutat din răsărit [2]). Ambrosie, în scopul urmărit de el, a luat din orient scara de 8 trepte, cum și cele 4 ehuri grecești, dorianul, frigianul, lidianul și mixolidianul numite «autentice», împreună cu cele 4 ehuri «plagale», ipodorianul, ipofrigianul, ipolidianul și ipomixolidianul, și le-a acomodat gustului său [3]). El fiind instruit în meșteșugul și știința cântărilor, a compus o «*Carte de cântări bisericești*» [4]), și a regulat tonalitatea cântului eclesiastic, precum și modul de executare al imnelor, psalmilor și antifoanelor. Cu timpul sistemul ambrosian s'a răspândit în tot occidentul și-l găsim întrebuințat aci vr'o 200 de ani, adică până în timpul lui Grigorie cel Mare episcopul Romei († 604).

Cum că Ambrosie a împrumutat elementele din orient pentru desăvârșirea operei sale de cântare, ne o atestă chiar occidentalii. Așa, fericitul Augustin vorbind de timpul în care trăea Ambrosie, zice că «*Atunci se cântau psalmi și imne după obiceiul locurilor din orient, introdus și la noi*, zice Augustin, *ca nu cumva poporul să se lângezească prin somnolență și moleșie*» [5]). Iar despre introducerea cântărilor ambrosiene în tot occidentul același fericit părinte mărturisește că «*Laudabila măsură muzicală care este in ființă, o urmează toate Bisericile din apus, luând pildă de la cea din Milan*» [6]). Și în altă parte Augustin afirmă că «*in multe ore se cântă din versurile prea fericitului Ambrosie*» [7]). Dar episcopul Mediolanului a tradus și multe imne din limba greacă în cea latină, pe cari apoi le cânta după norma orientală [8]). Pietatea împăraților contemporani cu Ambrosie, o arată el însuși când spune că «*psalmii*

---

1) Ambros. Hexaemeron, lib. III, c. IV.

2) Prosper Gueranger, Instit. Liturg., T, I, pag. 97.

3) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 541: Er (Ambrosius) habe dem Kirchengesang durch Herübernahme von vier Octavgattungen (dorisch, phrygisch, lydisch, mixolidisch)) aus der antik-griechischen Musik eine feste systematische Grundlage gegeben.

4) N. E. Idieru, op. cit., pag. 349.

5) August. Confess. IX, 7: Tunc hymni et psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium ne populus mœroris tædio contabesceret, institutum est, etc. (in Bingham, Tom. V, pag. 179).—Conf. și A. Lerosey. Hist. et symbolism. liturg. pag. 255: Ce fut en orient que commença l'usage des hymnes métriques. Saint Augustin atteste cette origine, quant il raconte comment saint Ambroise fit chanter à Milan „des hymnes selon l'usage des églises d'orient".

6) August. Confess. IX, 7.

7) August. Confess. IX, 12: Cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii.

8) Fetis, La biographie universelle des musiciens, T. II, Paris 1885: Le système tonal adopté par saint Ambroise fu donc *celui des huit tons du chant de l'église grecque*, dont quatre, etc.

se cântau de împărați cari uneau vocea lor cu aceea a poporului» [1]).

Din secolul IV și până în al VII-lea, adică până în timpul lui Grigorie cel Mare, se iviră în apus mai mulți scriitori de cântări bisericești, fără însă ca să ajungă câtuși de puțin meritul lui Ambrosie. Dintre acești imnologi fac parte: *Ilarie* († 366) episcopul de Pictaviu (Poitiers, în Galia), *Damas* episcopul Romei (an. 366–384) și mai ales poetul ispaniol *Aureliu Prudențiu* (sec. V) supranumit de latini «principele poeților apuseni» ori «Pindar» sau «Horațiu» al Bisericei apusene. Pe lângă aceștia mai amintim pe *Claudiu Mamert* († c. 374) un cunoscut imnolog din Viena (în Galia), *Gelasie* episcopul Romei († 496), preotul *Cecilius Sedulius* (sec. V) autorul poemei «De Christi miraculis libri»; mai departe, episcopul de Pictaviu *Honoriu Fortunat* († c. 609) autor de imne elegiace, și în fine *Grigorie cel Mare* episcopul Romei [2]).

Multe însă dintre imnele vechi latine, așà ca și în orient, nu au suprascrieri și nu se știe nimic despre autorii lor. Mai este iarăși de observat, că din secolul IV—VII între melodiile dulci și armonioase făcute de Ambrosie, se introduseră și melodii **teatrale**, lucru care făcuse pe Ieronim să se deplângă de această cădere a cântărilor bisericești, și să învețe pe psalți într'o omilie a sa, că lui Dumnezeu nu se cade să-i cântăm *«cu unsori dulci pe gât și să ungem gâtul ca în tragedii, așà în cât să se audă în Biserică cântece ca la teatre, ci cu frică, cu grijă și cu știința scripturilor să cântăm»* [3]).

b) Grigorie cel Mare cunoscând că sistemul de cântări al lui Ambrosie nu mai este potrivit cu acel timp, și văzând decadența cântărilor bisericești, s'a hotărât să aducă o reformă radicală acestui meșteșug.

În scopul acesta Grigorie împrumută cele 4 ehuri ambrosiane numite «autentice», împreună cu cele 4 ehuri «plagale» [4]). Scriitorii sunt de acord că Grigorie și-a notat sunetele scărei cu cele dintâiu 7 litere ale alfabetului latin, așà cum erà sistemul clasic grecesc și latin, arătând cu fie care literă tonul ce trebuea a se cânta: s. e. a, b, c, d, e, f, g; sau A, B, C, D, E, F, G. Sistemul său numit **„Cantus planus“** (cânt potrivit, liniștit, dulce), iar mai târziu **„Cantus grigorianus“**, fu alcătuit după cum vedem din elementele ambrosiene și grecești. Grigorie își așternu știința sa de cântare teoretică și practică, împreună cu imnele religioase, într'o carte numită **„Antiphonarius“** [5]).

---

1) Ambros. Praef. in psalm.: Psalmus cantatur ab imperatoribus jubilatur a populis.

2) A. Lerosey, Manuel liturg., Hist. et symbolisme, Paris 1889, p. 257.

3) Heronym. in Ephes. V. Textul orig. la pag. 482, not. 3, Tom. II, Tezaurul Liturgic.

4) G. I. Papadopol, Συμβουλαὶ, op. cit., pag. 144.

5) Thalhofer I. B. S. 37: Necesse fuit ommem sacrorum officiorum seri-

Din punctul de vedere al artei, Antifonariul acesta fu de mare valoare pentru Biserica romană, şi de aceea se legă cu **lănţuşuri** în altarul Bisericei sfântului Petru din Roma, spre a servi totdeauna de dreptar in cântările bisericeşti apusene. Diferenţa între cântarea ambrosiană şi cea grigoriană a fost următoarea: pe când cântarea lui Ambrosie eră metrică, adică cu măsură ritmică, aceea a lui Grigorie eră liberă de măsură şi se mişca liber în felul celei orientale, având fie care silabă tonul ei.

Dar Ioan diaconul (sec. VII) biograful lui Grigorie cel Mare, nu dă de autor original al Antifonariului pe Grigorie, ci zice numai că l'a «compilat» (compilavit), adică l'a alcătuit de pe alte isvoare mai vechi. Iată şi cuvintele diaconului: *«Grigorie în casa Domnului, după pilda prea înţeleptului Solomon, pentru căldura şi dulceaţa cântărilor sale, a adunat (compilavit) un Antifonar, făcut din felurite bucăţi, de mare folos pentru cântări»* [1]). Ori cum ar fi lucrul, totuşi Grigorie cel Mare are mare merit pe terenul acesta în Biserica romană. Diaconul Ioan mai afirmă că Grigorie a înfiinţat, o şcoală de cântări în *Roma,* şi el însuşi azista la repetiţiunile psaltice, pentru ca Antifonariul să fie, întocmai executat [2]). Astăzi se mai aude cântul gregorian numai în **postul cel mare** şi în unele zile de pocăinţă [3]).

Se ştie că în anul 676 episcopul Romei **Agathon,** după cererea egumenului din Britania **Benedict Biscop** a trimis acolo pe diaconul Ioan din Roma ca să răspândească liturgia romană şi cântul gregorian. Activitatea lui Ioan a fost încoronată cu succes [4]). Iar în anul 754 episcopul roman Ştefan III a trimis în Francia o copie de pe Antifonariul lui Grigorie şi 12 psalţi după rugămintea regelui Pepin I († 768), ca să se stabilească acolo sistemul muzical al lui Grigorie. Dar şi sinodul din **Cloveshove** (Anglia), ţinut în anul 747, hotărî prin canonul 13 introducerea şi menţinerea acestui sistem [5]). Tot asemenea şi papa Adrian († 795), a îndeplinit cererea lui Carol cel Mare (768—814), de a trimite în Francia două copii de pe Antifonar, cu o ceată de psalţi, în scopul răspândirei cântului grigorian [6]).

Autoritatea şi renumele lui Grigorie cel Mare, făcură ca cântările lui să se întindă până în secolul IX în tot apusul, şi

em, quae solito *cantorum ministerio* per totum anni circuitum in ecclesiasticis conventibus exhibetur... diligentius et plenius in libellum, quem usitato vocabulo „Antiphonarium" nominant, *colligere* et digerere.

1) Ioann. Diacon. Vita s. Grigorii Magni, cap. VI: Deinde in domum Domini, more sapientissimi Salomonis propter musicae compunctionem dulcedinis, Antiphonarium centonem cantorum studiosissimus nimis utiliter *compilavit.* Conf. Martigny, Diction. des Antiq. chrét. art. „Chant ecclesiastique", n. II, p. 165.

2) Ioann. Diacon. vita s. Grigorii Magni, cap. VI: **Scholam** quoque cantorum... constituit (Grigorius)... ubi usque hodie lectus ejus... et *flagellum* ipsius quo pueris minabatur

3) Thalhofer, op. cit. I, B. S. 564.

4) P. Guéranger, Inst. liturg., T. I, p. 168 şi 240.

5) Thalhofer, Liturgik, I B., op. cit., S. 550.

6) P. Guéranger, op. cit., T. I, p. 240.

să se păstreze şi cultive în şcoale anume înființate după dânsul. Dar cu toată paza Antifonariului său din Biserica sfântului Petru din Roma, totuşi acest monument de cântare a **dispărut** cu timpul, şi au dispărut mai toate copiile de pe el trimise de episcopii romani în diferitele țări occidentale [1]).

Mulți din împărații devotați Bisericei romane, sprijiniră cu tărie muzica gregoriană şi înființară instituțiuni pentru scopul acesta. Carol cel Mare († 814), fiul său Ludovic cel Pios († 840 [2]), apoi fiul acestuia Carol cel Pleşuv († 877), Carol cel Gros († fin. sec. IX), Alfred cel Mare regele Angliei († 900) ş. a., se ilustrară între altele prin încurajarea spre propăşire a cântărilor bisericeşti şi prin înființări de şcoale cantorale. Pe timpul acestor

Domnul Doctor **BADEA CIREŞEANU** Autorul Tezaurului Liturgic, Miercuri 26 August, anul 1898, călătoreşte cu vaporul la şcoala «Halki» şi Insulele Principilor din Marea de Marmara.

împărați, conducătorul şcoalelor de cântări şi al horurilor bisericeşti, fu numit în apus **„primicerius** scholæ cantorum» sau «archicantor», «magister cantor» ori «magister capellæ» (de unde şi numirea de «Kapellmeister»); iar al II-lea conducător se chemă **„secundicerius“** [3]).

---

1) Astăzi mai există două copii de pe Anifonariul gregorian făcute cam prin secolul X: una în biblioteca din saint Gall în Elveția şi alta la Montpellier în Francia. Facsimile de pe cea din saint Gall au fost publicate în total sau în parte de Sonnleiter, Kiesewetter ş. a. Dar mai sunt şi alte Antifonare-copii anterioare secolului X; ele însă nu sunt copiate de pe cel gregorian. — Titus Cerne, Dicționar de Muzică, Vol. I, 1889, Iaşi, p. 57, art. „Antifonar“. — Conf. Thalhofer, op. cit., I B. S. 37 şi 550.

2) Ludovic cel Pios, trimise la Roma pe presviterul (mai târziu episcopul) Amalariu din Metz, ca să aducă o copie de pe Antifonariul lui Grigorie şi aşă să stabilească cântul gregorian în Germania. Papa Grigorie IV satisfăcu dorința împăratului şi-i trimise copia cerută prin Amalariu. Înapoindu-se acest presviter în oraşul său, a studiat Antifonariul şi a compus lucrarea „De ordine Antiphonarii“. — Guéranger, I T., op. cit., p. 244.

3) Thalhofer, op. cit., I B. S. 551 — 552.

c) Dar de la jumătatea secolului IX încoace, apusenii nu se mai îndestulară cu cântarea cea simplă și unisonă a lui Grigorie, ci încercară a acompania prima voce a Antifonariului gregorian, cu o a două voce, ca să combine astfel oare care armonie. Au mai adaos apoi la aceasta și figuri muzicale, ca cu chipul acesta auditorul să fie mulțumit pe deplin. Călugărul benedictin **Hukbald** din St. Amand, în Flandra (÷ 930), fu cel d'întâiu care a dat început armoniei, adică cântărei pe mai multe voci, cum și **liniilor muzicale**. El regulă teoretic cântarea vocală și desfășură învățătura despre intervale și armonie. De la Hukbald au rămas 4 scrieri muzicale: *«De harmonica institutione»*, *«Musica enchiriadis»*, *«Scholia enchiriadis»* și *«De tonis ac psalmis modulandis»* [1]). Mai puțin cunoscuți în arta cântărilor sunt: *Odon* (÷ 942) un egumen din Clugny (Cluny) autorul unui «Tonarium» și al unui «Dialogus de musica» [2]), cum și învățatul *Hermann* (÷ 1054), școlarul egumenului Berno. De la Hermann a rămas o carte «Opuscula de musica» [3]).

Secolul XI aduse cu sine o însemnată modificare în cântările occidentale, prin renumitul italian și călugăr benedictin, **Guido** din orașul **Arrezzo** de lângă Ferara în Italia (÷ c. 1050). Acest benedictin a inventat **notațiunea muzicală liniară** pe care o avem astăzi și așezarea notelor într'un sistem de linii [4]). Tot lui Guido i se atribue **cheea** și siguranța scărei muzicale, cum și însemnarea adâncimei și înălțimei notelor. Unii muzicologi însă, susțin fără temeiu, că toate acestea ar fi mai vechi de cât timpul lui Guido. Acest bărbat a dat celor d'intâiu 6 note ale gamei, niște numiri scoase din silabele inițiale ale unui vechiu imn latin compus în onoarea sfântului Ioan Botezătorul s. e. *ut, re, mi, fa, so, la* [5]). Guido a dus mai departe meștegul armoniei lui Hukbald, fixând note și pentru vocile secundare, cari până acum cântau fără semne [6]). Un contemporan a lui Guido, și anume francezul *Jean*, zis și *«Geometrul»* (an. 1050) a scris 4 imne întru venerațiunea sfintei Fecioare și alte imne la felu-

1) Thalhofer, op. cit., I B. S. 68. — Conf. Migne, Tom. 132, p. 905—1041.

2) Migne, Tom. 133, p. 751—814.

3) Migne, Tom. 143, p. 411—442.

4) Guido fu chemat la Roma de papii Benedict al VIII și urmașul său Ioan al XIX, pentru a perfecționa cântarea bisericească apuseană. — Guéranger, op. c., Tom. I, p. 297.

Guido sau **Gui d'Arezzo** a lăsat următoarele scrieri: *Versus de musicae explanatione;* apoi: *Tractatus correctorius multorum errorum qui fiunt in cantu Gregoriano in multis locis.*

5) Mai târziu nota *ut* fu schimbată în *do*, iar *si* care nu fu introdusă în gamă de cât în secolul XVI sau al XVII, a fost la început înlocuită prin repetirea uneea din cele șease silabe, căci Guido nu dăduse nume decât la șease note din gamă, iar nu la șeapte câte sunt într'o octavă. — Conf. N. E. Idieru, op. cit., pag. 352.

6) Thalhofer, Liturg., op. cit., I B., S. 68, 549 și 556. — Conf. Guéranger, Institut. Liturgik, op. c., Tom. I, p. 297.

rite sărbători ale Bisericei latine[1]). Mai renumit de cât acesta fu scolasticul *Francisc* din Colonia (an. 1046—1087) care a scris despre «măsura (chronometria) cântărei».

În timpul **scolasticei,** cântarea fu cultivată cu mare zel, dar mai mult ştiinţific, fiind că se credea că face parte din cercul acestei filosofii. De aceea, mulţi dintre teoreticianii scolastici, de şi nu cunoşteau meşteşugul cântărilor, totuşi compuneau **teorii** minunate asupra lor, conduşi fiind de principiile esteticei şi ale cugetărilor filosofice. Aşà a fost d. e. preotul francez *Jean de* **Muris** (sec. XII), care de şi nu era muzicant de meserie, cu toate acestea a scris o minunată operă «Despre măsura şi armonia cântărei». Scrierea lui Jean de Muris fu mult apreciată de către muzicanţi şi o consultară în lucrările cântărilor armonioase. Dintre teoreticiani, numai renumitul scolastic francez **Petru Abelard** (†1142) din Paris, a fost în stare să compună melodii pentru cântecele sale latine, şi apoi să le cânte el însuşi cu mult gust. Nu mai puţin însemnat pe terenul mistic şi muzical teoretic, fu egumenul francez **Bernhard de Clerveaux** (†1153) supranumit şi «Doctor mellificus» (învăţător gură de miere [2]).

Prin **secolul XIV** se începu a se compune şi a se cânta în Biserică bucăţi armonioase în **trei părţi:** cea de jos se zicea *tenor;* cea din mijloc *motelus*, şi cea de sus *triplum*[3]). Aceasta a fost origina **contrapunctului** (contrapunctum) adică a meşteşugului de a compune melodii în două ori mai multe părţi. Dar cât de neplăcută, supărătoare şi chiar oribilă pentru ureche erà pe atunci această muzică zisă «armonioasă» se vede de acolo că papa Ioan XXII (1316—1334) prin bula sa «Docta sanctorum» dată în anul 1322, puse cântarea armonioasă sub «**anatema**» şi porunci ca în Biserici să nu se mai cânte fără autorizarea eclesiastică, moduri noui de cântare[4]).

d) Ordinul papal însă ne aducând vre-o schimbare în bine şi melodia bisericească umplându-se cu tot felul de figuri ciudate, semăna mai mult cu o muzică de **petreceri** lumeşti, mai ales că şi vocea omenească părea a fi un instrument cu faceri ridicule şi nevrednice de casa lui Dumnezeu. Lucrurile au mers astfel până în timpul sinodului tridentin (1545—1563) care a hotărât **scoaterea** muzicei armonioase din Biserică. O comisiune a sinodului instituită în anul 1562 a decis ca *«episcopii să înlăture din Biserici acele muzici cari se amestecă sau cu orgă, sau cu cântec desfrânat, ori cu ceva necurat»*[5]). Iar în anul

1) Guéranger, op. cit., T. I, p. 300.
2) Thalhofer, Liturg., op. cit., I B. S. 68.
3) N. E. Idieru, op. cit., p. 353. In secolul XVI, în „discantus" (cântec în două părţi) se numi *baz* (bassus) vocea de jos; iar *tenor* (tenor) aceea care ţine firul cântărei. — Asem. Thalhofer, op. cit., I B. S. 556, nota 3.
4) Thalhofer, Liturgic., op. cit., I B. S. 559. Guéranger Instit. Liturg., op. cit., T. I, pag. 350.
5) Conc. Trident. sess. XII: Ab ecclesiis vero musicas eas, ubi sive **organo**, sive cantu lascivum aut impurum quid miscetur arceant episcopi.

1564 papa Pius IV a ales o congregațiune de 8 cardinali, între cari eră și Carol Boromeo († 1584), ca să curețe muzica bisericească din Roma și în special din **capela papală**, ca apoi de aci să ia exemplu întreaga Biserică romană. Congregațiunea, pentru ajungerea acestui scop, ceru ajutor renumitului maestru și cântăreț al capelei papale, italianului *Giovanni Pier-Luigi da* **Palestrina** (vechiul oraș Prænestre apoi Palestrina din Lațium[1]), numit după locul său natal *Giovanni Palestrina* († 1594). Acest meșter mare în muzică, supranumit «Omer al cântărilor bisericești apusene», fu poftit de congregațiune ca să compună pe note o liturgie, a cărei măsură, subiect și melodie, să nu conțină ceva ce s'ar putea apropia de muzica profană. Tot de odată această liturgie să se distingă prin simplitate, demnitate și expresiune pioasă, și la cântarea ei să se înțeleagă bine textul cuvintelor. Marele maestru a compus *trei liturgii*, dintre cari una a fost primită cu entuziasm, căci eră făcută pe baza cântului gregorian, într'o armonie dulce, liniștită și plină de sentimente pioase[2]). Această liturgie este cunoscută sub numele de «Missa papæ **Marcelli**» sub a cărui autoritate o puse însuși Palestrina, drept recunoștință pentru binefacerile, pe cari maestrul le primise odinioară de la Marcelin[3]).

Palestrina a dat muzicei bisericești apusene, adevăratul ei caracter religios și a deschis calea numeroșilor compozitori pe cari Italia i-a produs mai în urmă. Până la el *musica sacra* și *musica profana*, trăise într'un fel de amestecătură naivă. Se obișnuise lumea de a auzi în Biserică aceleași melodii cari se cântau în localuri lumești. Palestrina a scris pe note litanii, imne ș. a.; dar opera lui «**Stabat Mater**» compusă de el pentru capela sixtină, este privită ca încoronare a tuturor operelor sale. Și dacă după acest imn Palestrina nu a mai scris nimic, a crezut că acesta este destul pentru a-l face ne uitat de posteritate. Acest mare maestru, este fondatorul *școalei muzicale nouă*, în care unește seriozitatea cântului gregorian cu vioșia stilului mai nou. Din această școală au eșit între alții vestitul **Grigorio Allegri** († 1640, iar după unii la 1652), compozitorul imnului «**Miserere mei Deus**» în două horuri dat la lumină în anul 1630[4]).

1) Să nu se confunde orașul „Palestrina“ cu 7000 locuitori din statul de odinioară papal, locul de naștere al lui Palestrina cu un alt oraș „Palestrina“ de lângă Veneția cu 6000 de locuitori. (Autorul).

2) Thalhofer, Liturgic, op. cit., I B. S. 560: Zur Probe componirte Palestrina eigens drei Messen, die von den päpstlichen Sängern in Gegenwart der Commission vorgetragen wurde. Conf. Guéranger, T. I. p. 457–460.

3) Baïni, Memorie storico-critiche della vita et delle operre di Giovanni Pier-Luïgi da Palestrina, detto il Principe della musica, Roma 1828, T. I, pag. 76–294. – Conf. Bäumker, Palestrina, Freiburg, 1877.

Missa papae Marcelli se cântă și astăzi odată pe an în **Capela sixtină**, și anume în Sâmbăta cea mare. Vezi, A. Lerosey, Hist. et symbol., op. cit., pag. 38.

4) Cuvintele acestui imn sunt luate din psalmul 50: „Miluește-mă Dumnezeule“; dar compoziția lui Grigorie Allegri nu se cântă de cât în **Capela sixtină** în Vinerea cea Mare, și se oprește sub pedeapsa de excomunicare, de a se da

În secolul XVI răsăriră în statele apusene mulți bărbați iscusiți în arta muzicală. Dintre aceștia distingem în Țările de Jos pe *Hobrecht* († 1507), *Okeghem* († 1513), pe discipulul acestuia *Josquin Desprez* († 1531) ș. a. Dar superior acestora și aproape la același nivel cu Palestrina, aflăm în Țările de Jos pe contemporanul său Flamand **Orlandus Lassus** sau *Orlando di Lasso* († 1595). Alături însă de muzica clasică, se născu în curând o muzică omogenă cu opera. Această direcție fu cultivată mai întâiu în școala de muzică fondată la 1548 de *Filip Neri* († 1595) întemeetorul congregației «Oratoriului» din Roma, și apoi înflorită de alți maeștrii posteriori ca d. e. Mozart, Haydn, etc.

Dintre maeștrii **secolului XVII** se ilustrară italienii *Stradella* († 1681) și mai ales *Giovanni Lully* († 1687) care își făcu un mare renume în Francia. Totuși Papii: Alexandru VII în anul 1657 și Inocențiu XII în anul 1692, decretară înlăturarea melodiilor **lumeşti** din cultul latin, cari prinseseră iarăși rădăcini în Biserică [1]).

e) **În secolul XVIII** numărul acestor artiști crescând și mai mult, eu aleg dintre ei pe **Alexandro Scarlatti** († 1725) *introducătorul muzicei* **instrumentale** *in Biserica latină*, pe *Benedetto Marcello* († 1739), *Andre Campra* († 1744), *Sebastian Bach* († 1750), *Dominico Scarlatti* († în Madrid 1757) și pe *Haendel* († 1759). Mai departe disting pe *Philippe Rameau* († 1764) autorul scrierei «Noul sistem de muzică teoretică, Paris, 1732», *Iosif Scarlatti* († în Viena 1776), *Christian Bach* († 1782), *Christof Glück* († 1787), renumitul în simfonii *Wolfgang-Amedeu*-**Mozart** († 1791) devotatul împăratului Iosif II al Austriei, *Nicolae Peccinni* († 1800) ș. a.

De și secolul XVIII este bogat în numărul cel mare al muzicanților bisericești și profani apuseni, totuși povârnișul muzicei bisericești către operele **teatrale** erà așà de pronunțat, în cât se perduse cu desăvârșire direcția sănătoasă a lui Palestrina. De aceea papa Benedict al XIV fu nevoit ca să dea în anul 1749 o *enciclică*, prin care oprește abuzul ce fac cantorii bisericești cu întrebuințarea în cult a melodiilor teatrale și a diferitelor **instrumente** muzicale [2]).

Secolul XIX aducându-ne un șir de muzicanți occidentali destul de mare, eu însemnez aci numai pe cei cari îi cunoaștem mai de aproape s. e. pe frații **Michail Haydn** († 1808), și simfonistul *Franz-Ioseph*-**Haydn** († 1809) fiii unui fierar de lângă Viena, mari compozitori de opere bisericești și profane [3]); apoi pe genialul *Ludovic van* **Beethoven** († 1827) născut în orașul

copiii şi altor Biserici. **Mozart** († 1791) însă auzind de două ori acest imn, l'a copiat fără nici o schimbare.—Conf. M. N. Bouillet, Diction. d'hist., op. cit., art. „Allegri", pag. 48.

1) Thalhofer Liturgik, op. cit., I B. S. 561.

2) Thalhofer Liturgik, op. cit., I B. S. 561—562.

3) Ca să-şi facă cineva idee de marele produs muzical al lui Iosif Haydn,

Born pe malul Rinului (electoratul Coloniei) și ilustrat la Viena în piano și simfoniile sale[1]. Nu mai puțin însemnați sunt maeștrii *Franz*-**Schubert** († 1828), francezul *Boïeldieu* († 1834), *Bellini* († 1835), ne întrecutul violinist *Nicolo* **Paganini** din Geneva († 1840) autorul «Carnavalului Veneției» [2]), *Luigi Cherubini* († 1842), polonezul *Franz-Chopin* († 1849), *Gasparo-Spontini* († 1851), *Mayerbeer* († 1864) și *Gioachimo Rossini* († 1869).

Vrednici de amintire sunt încă *François Auber* († 1871), **Fétis** († 1871) autorul scrierei «La biographie universelle des musiciens», Paris 1885; apoi **Richard Wagner** născut în Lipsca († 1885), pianistul **Franz Liszt** supranumit «Paganini al pianului», născut la Raiding în Ungaria († 1886), *François Gounod* († 1894), **Giuseppe Verdi** născut în ducatul de Parma († 1901) autorul operelor «Aida», «Traviata» ș. a.; iar în timpul de față escelează italianul **Pietro Mascagni** compozitorul lucrărilor teatrale: «Cavaleria rusticana», «Amica», «Sylvano», «Iris», etc.

În apus, după cum văzurăm, de și au apărut foarte multe talente muzicale, totuși pentru Biserica latină mulți din acești maeștrii nu au contribuit de cât la a contopi muzica bisericească cu cea lumească, împodobind-o apoi cu melodii pasionate, sgomotoase, lipsite adesea ori de demnitate și pietate sfântă. Aceeași compozitori ai operelor teatrale fură și autorii compunerilor religioase. Acestea mâhniră lumea serioasă latină și făcură pe papa Grigorie al XVI (1831—1846) ca să orânduească revizuirea compozițiilor muzicale, simplificarea și întocmirea lor în spiritul bisericesc, cum și restrângerea cântărilor armonice; iar muzica **instrumentală** să nu fie îngăduită în Biserică de cât cu învoirea autorităților clericale. Cu toate acestea dispozițiunea lui Grigorie, s'a aplicat numai în unele țări occidentale [3]).

De și Biserica răsăriteană ortodoxă, în zilele de Duminici și sărbători, se servește de muzica armonioasă în Bisericile mari, totuși aceasta este numai **vocală** și conformă cu tradițiunile apostolice și spiritul bisericesc; iar în celelalte zile ale săptămânei, pretutindenea se aud în Bisericile răsăritene *cântarea plană* întocmită de Damascen și înflorită de urmașii lui.

---

eu arât aci numărul bucăților compuse de el: 10 bucăți religioase, 15 misse, armonia a 365 de cântece vechi scoțiene, 163 bucăți pentru instrumentul bariton, 118 simfonii, 83 quator, 44 sonate, 42 arii germane, 36 canoane, 24 concerte, 19 opere, 13 cântece pentru 3 și 4 voci, etc.

1) De și simfoniile sunt încă de mult timp urzite în Francia și Germania totuși nu au excelat în această artă, de cât Mozart, Iosif Haydn și Beethoven.

2) Paganini s'a ilustrat și prin cântarea meșteșugită pe o singură coardă (monocorda) a vioarei.

3) Luft, Liturgik II B. Mainz, 1874. S. 200 seq. Asem. Fluck, kathol. Liturgik II Thl. Regensburg, 1855, S. 295.

§ 75.

Orga și muzica instrumentală din Biserica apuseană, contrazic orânduirile sfinților părinți și practica bisericească.

Cunoaștem că apostolii și urmașii lor au cântat înaintea lui Dumnezeu cu vocea, iar nu cu vr'un instrument muzical de lemn, pământ ori de metal. În cărțile Noului Testament când e vorba de cântarea sfântă, se întrebuințează verbul ὑμνέω ori substantivul ὕμνος (cânt din gură[1]); iar dacă arareori în timpurile posterioare, în loc de ὑμνέω aflăm și verbul ψάλλω[2]), apoi are și acesta tot înțelesul cântecului vocal și nici decum instrumental. Dar să trecem acum la textele sfinților scriitori din epoca patristică, cu privire la cântarea gurală bisericească.

1. Iustin Filosoful și Martirul († 163 sau 167) vorbind de cultul secolului al II-lea se exprimă în acest chip: *«A cânta cu organe ne însuflețite și cu fluere, se potrivește pentru copii, cari încă n'au venit la înțelegere* (este vorba de Iudei). *Pentru aceasta nu este îngăduită în Biserică întrebuințarea organelor în cântare»* [3]). Și în alt loc Iustin adaogă: *«Nu a cânta simplu este potrivit pruncilor* (νηπίοις), *ci a cânta cu organe neinsuflețite, cu jocuri și cu crotale. De aceea în Biserică se oprește în cântări folosința acestor organe»* [4]). Tot așà și Grigorie de Nazianz, vorbind despre melodia bisericească se rostește astfel: *«Să impletim* (lui Dumnezeu) *laude în loc de timpane, psalmodie în loc de aplauze teatrale»* [5]).

Iar Ioan Hrisostom făcând tâlcuirea psalmului 144, se oprește asupra cântărei sfinte cu aceste cuvinte: *«Atunci* (în Iudaism) *erau organe prin cari se scoteau cântările; iar acum în locul organelor este corpul omenesc; căci cuvine-se a cânta nu numai prin limbă, ci și prin ochi și prin mâini și prin picioare și prin auz»* [6]). Prin acest text înțelege Ierarhul, că

---

1) Mat. 26,30; I Cor. 14,26; Efes. 5,19; Colos. 3,16.

2) Concil. Laod. c. XV: ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

3) Iustinus Mart.: Τὸ ᾄδειν δ'ἀψύχων ὀργάνων καὶ συρίγγων ἐμπρέπει παισὶν εἰς ἔννοιαν μηκέτι ἐλθοῦσιν (ἤτοι τοῖς 'Ιουδαίοις), διὰ τοῦτο οὐκ ἐπιτρέπεται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἡ δι'ὀργάνων χρῆσις τῆς ὑμνῳδίας. (In G. I. Papadopol, Συμβουλαὶ... op. cit., pag. 66).

4) Iustinus Mart. Quæstiones et respons. ad orthodox. Quæst. CVII: Οὐ τὸ ᾆσαι ἁπλῶς ἐστὶ τοῖς νηπίοις ἁρμόδιον, ἀλλά τὸ μετὰ τῶν ἀψύχων ὀργάνων ᾆσαι, καὶ μετὰ ὀρχήσεως καὶ κροτάλων· διὸ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προαίρεται ἐκ τῶν ᾀσμάτων ἡ χρῆσις τῶν τοιούτων ὀργάνων. (In Bingham, Tom. III, pag. 179, nota 9).

5) Greg. Naz.: 'Αναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων, ψαλμῳδίαν ἀντὶ τῶν αἰσχρῶν λιγισμάτων καὶ ᾀσμάτων, κρότον εὐχαριστήριον ἀντὶ κρότων θεατρικῶν. (In G. I. Papadapol, Συμβουλαὶ... op. cit., pag. 68).

6) Chrysostom, in psalm. 144: Τότε μὲν ὄργανα ἦν, δι'ὧν τὰς ᾠδὰς ἀνε-

atunci când cântăm Domnului cu vocea, să petrecem cântecul cu toată inima, și în toate membrele corpului să vibreze simțul respectului către cele sfinte. Dar Hrisostom făcând și comentariul psalmului 149, în care se recomandă Iudeilor de către autor, ca să laude pe Iehova în timpane și chitare, Ierarhul Bisericii creștine face următoarea explicare asupra muzicei instrumentale din templele jidovești: «*Organele acelea* (din Vechiul Testament) *de aceea s'au îngăduit atunci, pentru neputința lor* (a Iudeilor) *și pentru a-i îmblânzi prin iubire* (divină) *și simfonie* (instrumentală), *și a imboldi cu aceasta gândul lor ca să facă cu plăcere cele ce le aduc folos*» [1]).

2. Din orient trecând în **apus**, eu am căutat terminologia veche latină cu privire la cântarea bisericească și am găsit întrebuințat și acolo verbul «canto» (cânt), ori substantivul «cantor» (cântăreț) sau «cantus» (cântare), și nu se află nici o urmă de cântare instrumentală în casa Domnului. Tertulian, Ilarie episcopul de Pictaviu, cum și Damas episcopul Romei, vorbesc în scrierile lor numai de cântarea liturgică gurală. Iar Ambrosie ocupându-se de cântarea bisericească, afirmă că pe timpul său, adeseaori «psalmii se cântau de împărați...» (psalmus cantatur ab imperatoribus... [2]), și întrebuințează după cum vedem verbul «canto». Drept că la Ieronim mai aflăm și verbul «psallo» în loc de «canto», dar cu înțelesul de «a cânta psalmii din gură» [3]). Fericitul Augustin însă se folosește foarte des de cuvintele «canto» ori «cantus». Așà vorbind el despre însemnătatea cântărei arată că «*toate lucrările sufletului nostru au modurile lor proprii de variație, prin voce și cântare*» (in voce et cantu [4]). Tot așà și imnologii apuseni, ca d. e. Aureliu Prudențiu (sec. V), Gelasiu episcopul Romei († 496), preotul Cecilius Sedulius, (sec. V) ș. a., au avut în vedere numai vocea omenească în cântarea religioasă. Și chiar sistemul de cântare al lui Grigorie cel Mare, nu a fost intitulat altfel, de cât «cantus planus» [5]).

Iar dacă sinoadele locale ori ecumenice și sfinții părinți nu prevăd nici o pedeapsă pentru introducerea **orgei** și a **instrumentelor** muzicale în cultul latin, cauza este că muzica instrumentală a fost introdusă în acea Biserică după epoca patristică și a sinoadelor ecumenice.

φερον· νυνὶ δὲ ἀντὶ ὀργάνων κεχρῆσθαί ἐστι τῷ σώματι· ἔστι γὰρ καὶ δι ὀφθαλμῶν ᾄδειν, οὐ διὰ γλώττης μόνον, καὶ διὰ ποδῶν καὶ ἀκοῆς.

1) Chrisostom. in psalm. CXLIX: Τα ὄργανα δὲ ἐκεῖνα διὰ τοῦτο ἐπετέτραπτο τότε, διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν καὶ διὰ τὸ κιρνᾶν αὐτοὺς εἰς ἀγάπη καὶ συμφωνίαν καὶ ἐγείρειν αὐτῶν τὴν διάνοιαν μεθ' ἡδονῆς ποιεῖν τὰ τὴν ὠφέλειαν παρεχόμενα.

2) Ambros. Præf. in psalm.

3) Hieron. Comment. in Ephes. V.

4) Augustin. Confess. X, 33: Omnes affectus spiritus nostri pro sui diversitate habere proprios modos in voce et cantu. Conf. Augustin. Confess. X, 7; IX, 12 etc.

5) Thalhofer, Liturg. I. B., op. cit., S. 37.

3. Cu toate că părinții și scriitorii vechi orientali și occidentali s'au pronunțat în contra muzicei instrumentale, după cum am văzut, de și nu s'a făcut încercare în vechime și nu a îndrăsnit nimeni ca să introducă această muzică în Biserica creștină, totuși apusenii au nesocotit hotărîrile sfinților părinți și au introdus în Biserica lor cu începere din jumătatea II-a a **secolului VIII** încoace, instrumentul **orga** (ὄργανον), pentru a sprijini muzica vocală a cântăreților. Despre această introducere, cetim în analele Galiei, că împăratul iconomah Constantin V Copronim (741—775) întrebuința orga în palatul său ca instrument profan pentru cântarea muzicală. Dar în puterea amiciției ce avea Constantin cu Pepin cel Scurt regele Francilor, îi trimise acestuia mai multe daruri în anul 757, între cari și o orgă, pentru înveselirea curței sale [1]). Regele Pepin fiind foarte mulțumit de dulceața acestui instrument, cu învoirea Papei l'a introdus în Bisericile mai principale ale Galiei. A fost de ajuns ca Papa să îngăduească orga în Bisericile mai însemnate, ca apoi în scurt timp, mai în fie care Biserică să răsune acordurile acestui instrument. De aceea în secolul X aproape în toate Bisericile apusene se auzeau sunetele orgei, așă ca și în ziua de astăzi, sub motivul că acompaniază vocea celor ce cântă.

4. Mai târziu unii dintre Papi s'au silit să mărginească răspândirea acestui instrument, dar totul a fost în zadar. Iar sinodul tridentin (1545—1563), după ce l'a respins (sess. XII) a fost nevoit să recunoască **oficial** existența orgei în cult (sess. XXII), dar și să oprească ori ce alt instrument muzical ce s'ar mai strecura în Biserică [2]). Apoi după introducerea orgei în Biserica latină s'au făcut încercări de a se mai alătura pe lângă ea și alte instrumente de cântare, tot cu motivul aparent de a se însoți glasul cântăreților [3]). Instrumentele acestea introducându-se unul câte unul, cu timpul s'au înmulțit atât, în cât din secolul XVIII încoace, s'a întocmit în cultul apusean o orhestră complectă, așă ca la teatre și spectacole profane. Maestrul cel mai zelos pentru introducerea muzicei instrumentale în Biserica latină, a fost **Alexandro Scarlatti** († 1725).

In anul 1749 papa Benedict al XIV, între alte măsuri muzicale, hotărî ca în cântarea bisericească, *orga* să fie admisă pentru a *«sprijini și susține vocea cântăreților»* (ad corroborandas sustinendasque cantantium voces), nu însă spre a apăsă glasul omenesc și a'l nimici. Tot în scopul sprijinirei vocei, se admiseră în

1) Annales Metenses Tom. III script. histor. Franc. an. DCCLVII: Anno dominicæ incarnationis DCCLVII, Constantinus imperator misit regi Pipino *inter cetera dona, organum,* quod antea non visum fuerat in Francia.

2) Concil. Trident. sess. XXII: Organo utitur ecclesia tanquam instrumento sibi proprio maximeque accomodato cantus ecclesiastici indolo ac naturæ.

3) In anul 1629 o congregațiune papală întocmită pentru revizuirea cultului și a ritualului latin hotărî ca *„orga să cânte și ea liturgii funebrale dar numai cântece lugubre“.* Organum possi permitti in Missis de requiem sed sono quodam moesto et lugubri.

mult de către papa, următoarele instrumente muzicale: *barbiton tetrachordon majus* (contrabasul), *tetrachordon minus* (violoncelul), *nonaulon pneumaticon* (fagotul), *fidiculus* (lira) şi *lyras tetrachordes* (violina). Au fost însă oprite aceste instrumente: *tympana* (tambura), *cornua venatoria* (coarna de pădure), *tubas* (trâmbiţa), *tibias decumanas* (oboiul), *fistulas* (flautul), *fistulas parvas* (piculina), *psalteria symphonica* (harpa), *quae musicam* **theatralem** *efficiunt* [1]).

Totuşi orga şi alte instrumente, nu au fost admise nici odată *a)* în capela sixtină şi în ori ce Biserică unde ar oficia papa [2]); *b)* în Bisericile din Lion; şi *c)* în ori care Biserică latină în timpul postului mare [3]).

Dar ieruditii latini ca d. e. neapolitanul **Toma de Aquino** (✝ 1274), **Erasm** de Roterdam (✝ 1536), toscanul **Bellarmin** (✝ 1621) s. a., *nu au aprobat orga* şi cu atât mai puţin alte *instrumente* cântătoare în cultul latin. Ei combătând toate acestea, au argumentat că dacă în V. Testament se permitea în cult muzica instrumentală, se făcea aceasta «pentru că poporul erà mai mult îndărătnic şi trupesc» (quia populus erat magis durus et carnalis [4]).

5. Orga împreună cu muzica instrumentală mai restrânsă, trecând de la latini şi la **protestanţi,** de aceea ambele Biserici caută a'şi sprijini această muzică, pe texte din V. Testament, unde găsim în cultul mozaic de asemenea muzica instrumentală. Textele lor cumpenitoare sunt acestea: «*Şi Maria profeteasa sora lui Aarron, luă in mâna sa timpana* (הַתֹּף) *şi toate femeile eşiră după dânsa cu timpane şi in hor şi Maria le răspunse lor: cântaţi lui Iehova*» *etc.* [5]) «*Iar Iehova zise lui Moisi: fă'ţi două trâmbiţe* (שְׁתֵּי חֲצוֹצְרֹת)... *pentru chemarea poporului... sacrificiile de bucurie*»... etc. [6]). Alt text mai temeinic pentru apuseni este acesta: «*Şi inaintea chivotului lui Iehova, el* (David) *aşeză pe unii dintre leviţi... să răsune din harpe, chitare, cimbale, trâmbiţe*», ş. a. [7]). De asemenea: «*Şi cântăreţii Eman, Asaf şi Elan, sunau cimbale de aramă* (înaintea chivotului)... *şi harpe, citare cu 8 coarde*», ş. m. d.[8]). Dar mai

1) Thalhofer, Liturgik, I. B. S. 562.

2) In vara anului 1897 când am vizitat **Capela sixtină,** nu am văzut aci nici orgă, nici vr'o urmă că aci ar cânta muzica instrumentală. (Autorul).

3) Thalhofer Liturg., op. cit., I. B. S. 563: „Anders liegt die Sache für die päpstliche Kapelle (sixtina), welche ununterbrochen ihre alte Gewohnheit festhielt und nie ein Instrument, auch nicht die Orgel, beim liturgischen Gesang zuließ". S. 564: „Daß sie (Orgel) dagegen schweige... an den Sonntagen und Ferien des Advents und der Quadragesima, an welchen dann auch keine Instrumentalmusik, sonder nur Gregorianischer oder polyphoner Gesang zulässig ist".

4) Thalhofer, Liturg., op. cit., S. 60 nota 20.

5) II M. 15,20. וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן אֶת־הַתֹּף בְּיָדָהּ

6) Num. 10, 1–10.

7) I. Cron. 16, 4.

8) I. Cron. 15, 19–22.

ales apusenii se referă la psalmi 144, 149 şi 150 în cari se recomandă Iudeilor de către psalmişti, ca să laude pe Iehova în sunete de *chitară, trâmbiţă, psaltire, alăută, tinpane, horuri, strune, organe şi cimbale bine răsunătoare*[1]. Iar apuseanul **Durantus** din secolul XVII zice că *«La concert»* (în Biserica latină) *răsună organele fiind că sunt introduse de David şi Solomon, cari au instituit în sacrificii imne prin organe şi alte instrumente muzicale»* [2]).

Ca răspuns la aceste texte şi argumente ale apusenilor, eu amintesc din nou zisele de mai sus ale sfinţilor părinţi, din cari se vede că Iudeii întrebuinţau muzica instrumentală în temple, pentru slăbiciunea şi starea lor în umbra adevărului. Mântuitorul dând însă Legea cea Nouă şi înfiinţând Biserica sa, au fost înlăturate din creştinism ritualurile mozaice, ceremoniile, moravurile şi muzicile ce se potriveau Testamentului Vechiu.

Aşà dar orga şi instrumentele muzicale din Biserica apuseană, sunt în contra ziselor sfinţilor părinţi şi practicei bisericeşti. De aceea aflându-se cineva de faţă pe timpul concertelor liturgice amestecate cu tot felul de instrumente, nu mai poate face deosebire între o astfel de Biserică şi locaşurile lumeşti. Nu mai puţin sunt de înlăturat, şi aşà zisele «concerte religioase» ce se dau în acea Biserică, unde omul îşi desfătează simţurile ca la ori ce artă muzicală. Dar *«casa Tatălui meu casă de rugăciune este»* [3]), a zis Mântuitorul Iudeilor cari ţineau mese în templu pentru negoţ, schimbarea banilor, şi îmbogăţiri materiale.

Nu trebue dar a ştirbi caracterul de sfinţenie al Bisericei creştine, prin orgi, muzici teatrale, concerte şi alte lucruri nepotrivite pentru casa Domnului [4]).

§ 76.

Cântarea în Biserica Română.

seamă de scriitori privesc asupra trecutului românesc ca la o epocă de somnolenţă în care nu s'a lucrat nimic pe terenul ştiinţelor şi al artelor frumoase, şi deduc de aci că şi cântarea bisericească nu există în ţările române de cât

1) Numirile ebraice ale acestor instrumente se află la pag. 461 Tez. Lit., Tom. II.

2) Bingham. Origin. s. antiq. eccles., Tom. III p. 276 nota s.: Concentu quandoque organa concrepant, quod a Davide et Solomone introductum est, qui instituerunt hymnos in sacrificiis organis et aliis instrumentis musicis.

3) Mat. 21, 12; Marcu 11, 17; Luca 19, 45; Ioan 2, 14.

4) Străinii cari pătrund în catedralele protestante episcopale din Anglia, rămân adesea ori uimiţi de melodia instrumentală foarte veselă a cântărilor bisericeşti. Un profesor Englez, făcând în anul 1903 un studiu minuţios asupra acestor cântări, a constatat că 6 din ele sunt compuse pe arii de **vals**; iar 17 pe arii de **polcă**.

într'un chip nemeşteşugit şi cât se poate de elementar. Dar aceşti scriitori ne luând în seamă urmele culturale din vechimea românească, caută a vedeà trecutul într'un văl **posomorât**, şi abia actualitatea li se pare îmbrăcată în haine mai luminoase. Ei însă nu preţuesc minunatele monumente vechi româneşti, ruinele de cetăţi strămoşeşti, literatura veche românească, academiile ştiinţifice de odinioară ce existau în Bucureşti şi Iaşi, precum şi alte fapte preţioase, cari ne dovedesc cu îndestulare, starea culturală a trecutului nostru. De asemenea, aceşti scriitori nu'şi aduc aminte de greutăţile şi împilările în cari trăiră strămoşii noştrii, luptându-se necontenit cu hordele barbare pentru a ne păstra religia, pământul şi naţiunea română, şi cu toate acestea strămoşii găsiră şi timpul prielnic de a se lumina pe ei înşişi şi a ne lăsa şi nouă scrieri de literatură şi monumente nepieritoare. Dar nu tot ce au lucrat şi au scris ei ni s'a păstrat până astăzi; cauza este că pe acest pământ bine cuvântat, au fost totdeauna răsboae, invaziuni barbare, prădări duşmănoase, şi s'au petrecut fapte crâncene, cari au *exterminat cea mai mare parte din produsul clasic românesc.*

1. De şi nu avem texte bogate şi citaţiuni istorice numeroase, pentru **cântarea bisericească** din Ţările române, până prin secolul XVII, totuşi se admite că sistemul grecesc al lui Ioan Damascen s'a întrodus de timpuriu şi printre Slavi; iar Românii având cu aceştia legături de vecinătate şi religie, şi cum limba slavonă s'a strecurat în Biserica română prin secolul IX, de bună seamă că cu aceasta s'a primit şi sistemul lui Damascen modificat mai în urmă după gustul românesc, învăţat în mod *practic*, dar neschimbîndu-i-se caracterul lui fiinţial [1]). În decursul timpului vechiu, s'a cimentat în cântarea noastră bisericească şi unele melodii naţionale bisericeşti, cu umbre slavone, cari se mai păstrează şi până astăzi în *canonul Floriilor* [2]), *mărimurile* de la polielee, în unele *heruvice şi axioane pe glas al VIII-lea*, ş. a. Se mai păstrează de asemenea melodii vechi româneşti, în cântecele populare-religioase de la colindele crăciunului: «*Trei crai de la răsărit*», «*La nunta ce s'a întâmplat în Cana Galileei*», «*Astăzi Cel Prea Lăudat*», «*Dascăle prea învăţate*», ş. a. [3]). În Bisericile româneşti şi rutene ortodoxe din Bucovina şi Transilvania, ne existând psaltichia greacă, gustul melodiei slavone aşternut pe note liniare, este adânc înrădăcinat. Dar multe figuri melodice slavone, au dăinuit până în jumătatea secolului XIX şi în unele părţi ale Moldovei s. e. în mânăstirea Neamţul, Secul, Verona, etc.; căci călugării Ruşi pripăşindu-se prin secolul XVIII sau

---

1) Melchisedec episcop de Roman, Memoriu pentru cântările bisericeşti din România, Bucureşti 1881.

2) Conf. „Idiomelarul" de Dimitrie Sucevanu, tipărit în Mânăstirea Neamţul, 1857, Partea III, p. 82.

3) Arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, op. cit., p. 47—48. Conf. G. I. Ionescu-Gion, Istoria Bucureştilor, op. c., p. 538.

și mai de timpuriu în acele mânăstiri, au adus și psalichia rusă, zisă de ei «mai meșteșugită», și a prins astfel rădăcini și între călugării români din acele locuri [1]).

După luarea Constantinopolului de către Turci în anul 1453, Grecii din imperiul otoman fiind în grea prigonire, au alergat o mulțime dintr'înșii la adăpost în țările române și au adus cu ei și psaltichia greacă. Astfel se explică ființa celor două curente de cântări ce merg în apropiere între Român, din acele timpuri încoace: unul slavon mai slab păstrat de călugării Ruși, și altul grecesc mai puternic cultivat de către Greci. Cum că s'a cultivat mai mult psaltichia greacă de cât cea slavonă, se dovedește din mulțimea manuscriptelor psaltice grecești, păstrate prin mânăstirile românești. Dintre acestea ne atrage atențiunea mai ales un manuscript grecesc din secolul XVII aflat în biblioteca universitățeі din Iași, scris de **Manuel Hrisaf** protopsalt la sfânta Sofia din Constantinopole, pe la începutul acelui secol. Acest manuscript este scris după norma lui Ioan Cucuzel cu notele psaltichiei vechi, ce erau în ființă până la reforma cântărilor făcute de mitropolitul *Hrisant*, *Grigorie Levitul* și *Hurmuziu Hartofilax*, în finele secolului XVIII și începutul secolului al XIX [2]). Scrierea aceasta conține Anastasimatarul, polielee, doxologii, heruvice, hinonice, ș. a.

Afară de manuscripte mai probează existența psaltichiei grecești în Țările române, și mărturiile scriitorilor de valoare. Așà, arhidiaconul **Paul de Aleppo,** călătorind între anii 1650–1660 prin Muntenia și Moldova, și descriind minuțios în limba arabă această călătorie făcută în zilele domnitorilor Matei Basarab (an. 1633–1654) și Vasile Lupu (an. 1634–1653), arată că aflându-se în Târgoviște în ziua de Paști *«Canonul Învierei Domnului a fost cântat pe psaltichie în mod foarte plăcut, la strana dreaptă pe grecește, iar la cea stângă pe românește»* [3]). Și în alt loc același arhidiacon adaogă: *«Formele de serviciu bisericesc și cântarea în Muntenia, sunt foarte frumoase, căci Românii sunt creștini buni și cu adevărat religioși»* [4]). Iar pe Vasile Lupu, Paul de Aleppo, îl descrie ca pe un domn pios și iubitor de cele sfinte [5]).

2. Dimitrie Cantemir vorbind de ceremoniile curței domnești din Iași, pe la începutul secolului XVIII, în scrierea sa prețioasă *«Descripțiunea Moldovei»* (Descriptio Moldaviæ), zice că *«Vasile Albanu* (Lupu care a domnit în Moldova de la anul 1634–1653), *a hotărât ca în Biserica catedrală, într'un hor* (strană) *să se cânte grecește, și aceasta în onoarea Bisericei*

1) Conf. Melchisedec episc. de Roman, Memoriu pentru cântările bisericești din România, București, 1881.
2) Asem. p. 490 Tez. Lit. Tom. II.
3) B. P. Hășdău, Archiva istorică, Tom. I p. 87 seqq.
4) A. D. Xenopol, Istoria Românilor, Vol. VIII, op. cit., p. 160–168.
5) Tot acolo pag. 164–165.

patriarhale; iar serviciul sfintei liturgii să se facă jumătate în limba greacă şi jumătate în limba slavonă, ceea ce se observă şi astăzi. Tot acest domn a înfiinţat o tipografie grecească şi moldovenească... prin aceasta a făcut de a început în Biserică a se ceti mai întâi Evangelia şi Faptele apostolilor şi în urmă toată liturgia» [1]. Iată dar că în Muntenia şi Moldova se cânta în vechime melodia slavă şi greacă cu prefaceri româneşti, după

Iosif vîndut de fraţii săi. (Fac. 37, 21).

semne psaltice în Bisericile catedrale, şi fără de acestea în celelalte Biserici mai mici.

Pe lângă notele greceşti cunoscute de psalţii mai însemnaţi, se vede că mai erau în obiceiu şi unele semne locale pentru suirea şi coborârea sunetelor. La această părere ne conduce un **„Catavasier"** din anul 1759 găsit la Râmnicul Vâlcei, în care se văd scrise cu mâna de un cântăreţ, câteva semne de psaltichie, puse d'asupra rândurilor tipărite. Semnele sunt cele urmă-

---

1) Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei, Tom. II, Bucureşti, 1876, p. 170.

toare: o linie dreaptă orizontală —, un semn de scurtare ⌣, o cruce întreagă +, o jumătate de cruce ⊥, un cârlig în forma lui ison (Tez. Lit., T. II, p. 490), şi o linie verticală la sfârşitul frazei | [1]). Iar teoria acestor semne cum şi puterea lucrărei lor, nu ne sunt cunoscute. Se mai află la Academia română din Bucureşti, între alte cărţi şi un **„Octoihos“** tipărit în Iaşi la anul 1786. Această carte are mai toate foile notate cu semne muzicale în chipul următor: pauza +X, legarea a două vocale ⌒, despărţirea lor | ||, etc. Textul Octoihului este grecesc, românesc şi rusesc. Dar şi Dimitrie Cantemir care studiase melodiile în Constantinopole, a scris un tratat *«Despre cântare»* [2]).

Tot din secolul XVIII şi anume din anul 1714 ne-a rămas un bogat manuscript cu cuvinte *româneşti* şi cu psaltichie greacă, scris de **Filotei Ieromonahul** psalt în mitropolia din Bucureşti. Conţinutul manuscriptului este acesta: catavasiile pentru întregul an, stihiri la vesperă, mărimurile, cântări la liturgia sf. Vasilie, Hrisostom şi Grigorie Dialogul, felicitări la ziua Domnilor, ş. a. [3]). Dar în secolul XVIII sub domnia fanarioţilor greci din Muntenia şi Moldova, psaltichia grecească ajunse aci la o **înflorire** aleasă: iar cântăreţii bisericeşti greci, erau răsplătiţi cu îndestulare de către Domnii şi mitropoliţii fanarioţi ai ţărei, şi erau scutiţi de biruri, şi onoraţi cu ranguri boereşti [4]). Însă, laicizarea psaltichiei constantinopolitane, introdusă de *Petru Peloponesianul*, supranumit şi «Lampadarie» (jum. II-a a sec. XVIII), reflectându-se şi în Ţările române, începură a se răspândi şi pe aci **manelele** şi **taximurile** ce răsunau pe coastele şi apele Bosforului, cum şi în seraiurile turceşti. În privinţa aceasta să ascultăm pe protopsaltul ieromonah **Macarie** din Bucureşti, ca să vedem cum apreciază el melodia grecească din finele secolului XVIII şi începutul secolului al XIX: *«Şi au început... a se cânta cântece lumeşti şi de multe ori a se auzi în sfânta Biserică chiar acelea care le cântă* **Turcii în cafenele** *şi prin adunările lor... şi profora de Ţarigrad...»* etc. [5]). Iar în contra psalţilor greci veniţi din Turcia în România, Macarie scrie acestea: *«De ar fi cel din neamul acela* (grecesc), *cât de ticălos, de ar cânta căpreşte, de ar gongăni ca* **dobitoacele,** *de s'ar schimonosi cât de mult, dar pentru că este din neamul acela, îndată este şi dascăl, şi desăvârşit, şi cu ifos de Ţarigrad. Dar Românul de ar avea meşteşugul şi iscusinţa lui Orfevs* (Orfeu) *şi glasul nu al lui Cucuzel, ci al arhangelului Gavriil, pentru că este Român, îndată îi*

---

1) Arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, op. cit., p. 47. Dar eu am văzut şi în muntele Athos în vara anului 1904 şi adică în biblioteca mânăstirei „Lavra“ o Evangelie manuscript grecesc din sec. XII cu semne mici de note muzicale, scrise pe d'asupra rândurilor textului, pentru suirea şi coborîrea glasului. (Autorul).

2) Anton Pann, Bazul teoretic şi practic, 1845 pref. pag. XXVIII seqq.

3) Din câte manuscripte s'au descoperit până acum, se crede că acesta este cel mai **vechiu** manuscript cu cuvinte româneşti şi cu psaltichie greacă.

4) Conf. V. A. Ureche, Istoria şcoalelor, Tom. I, p. 48.

5) Macarie Ieromonahul, Irmologion sau Catavasier muzicesc, an. 1823 pref., p X.

dau (Grecii) *titlul, că nu este nimic de el, cântă «Vlahica», n'are profiră de Țarigrad, și îi împletesc mii de defăimări»* [1]). Mai departe Macarie adaogă acestea: *«Și de nu va cânta cineva cântece și amestecături de petrefuri în sfânta Biserică, nu este primit nici dascăl; iar de va cânta chiar alcătuiri* **turcești**, *măcar să nu știe nimic bisericesc, acela este și primit, și lăudat, și desăvârșit, și cu ifos de Țarigrad»* [2]).

În jumătatea II-a a secolului XVIII și adică în anul 1767, **Mihalache Moldoveanu**, român din Moldova, iscusit în știința cântărilor a scris în București, în limba românească, un «Anastasimatar» inspirându-se de pe Anastasimatarul grecesc, spre folosul psaltilor români. Iar în anul 1776 domnitorul Munteniei Alexandru Ipsilante [3]), a dat un hrisov pentru reorganizarea școalei din mânăstirea **„Sfântul Sava"** din București, hotărând să se înființeze aci și o catedră de cântare bisericească. Succesorul lui Ipsilante, Mihai (Dracu) Suțu (1783—1786), a dat și el un pitac în anul 1784 pentru a se îndeletnici băeții cu studiul cântărilor, sub conducerea dascălului Mihalache Moldoveanu.

3. În secolul XIX răsărind soarele libertăței și al luminei pentru Români, s'a scuturat jugul fanariot și apoi cel turcesc, și s'au îndrumat fiii României pe calea înflorirei naționale. Pe la începutul acestui secol reformându-se și curățindu-se cântarea bisericească constantinopolitană, după cum am văzut mai sus, efectele acestei reforme s'au răsfrânt și în România.

Psalții cei mai iscusiți, cari s'au distins între Români în secolul XIX sunt următorii: **Dimcea** protopsaltul din București, pe care îl aflăm în anul 1800 conducând o școală de cântăreți în acest oraș. **Petre Efesiul** († 1840) venind din Constantinopole în București, înființă aci o **școală** de cântări în anul 1816 la Biserica sf. Nicolae din **Șelari**, unde a predat pe grecește psaltichia după noul metod al lui Hrisant. Dintre elevii lui, s'au distins ieromonahul Macarie și Anton Pann. Petru Efesiul a înființat și o **tipografie** de psaltichie [4]), în care își tipări pe la anul 1820 scrierile sale *«Anastasimatarul»* și *«Doxastarul»* (Νέον Ἀναστασιματάριον καὶ Δοξαστάριον), lucrate în felul lui Petru Peloponesianul. Mai târziu, Petru Efesiul vându tipografia sa de psaltichie mitropoliei din București. *Ianuarie Protosinghelul* a compus pe la anul 1821 un Anastasimatar și Doxastar, potrivite cu limba română, dar au rămas netipărite. Lucrările acestea sunt mult lăudate de Anton Pann [5]).

---

1) Macarie Ieromonahul, Irmologion, pref. p. X.

2) Tot acolo.

3) Alexandru Ipsilante a domnit în Muntenia de la anul 1774—1782; iar în Moldova de la 1786—1789.—Conf. G. I. Ionescu-Gion, Istoria Bucureștilor op. citt., p. 540.

4) Până atunci nu a fost în România **nici o tipografie** pentru cântări pe psaltichie.

5) Anton Pann, Bazul teoretic, 1845, pag. XXIX.

Mitropolitul Ungro-Vlahiei *Dionisie Lupu* (1819—1823), român de origine, înființând în București o școală românească de științe, și alta de cântări bisericești la mitropolie, a numit aci în anul 1820 ca dascăl și director pe **Ieromonahul Macarie** († c. 1845), **portarie** al acestei mitropolii[1], român de neam, născut în țară (în satul Perieții din județul Ialomița), iar nu în Transilvania cum zic unii. Acesta este *vrednicul reformator al cântărilor noastre bisericești*, puse pe noua psaltichie a mitropolitului Hrisant, dar potrivite gustului românesc[2] De la Macarie ne-au rămas *«Teoreticonul, Anastasimatarul* și *Irmologionul»*, lucrate după Petru Efesiul, și tipărite cu multă eleganță în Viena la anul 1823, din cauza revoluțiunei naționale. ce se ivise în țară, sub conducerea patriotului **Tudor Vladimirescu**[3]. Dar Macarie a mers și în Moldova la mânăstirea **Neamțul** unde a predat și acolo psaltichia după noul metod al lui Hrisant. Tot de la Macarie ne-a rămas un *«Utrenier»* tipărit în București la anul 1827, cum și multe manuscripte netipărite[4]; iar pe la anul 1833 îl aflăm dascăl de psaltichie în Buzău, după dorința episcopului eparhiot de pe atunci, Chesarie. Macarie este o măreață figură în Biserica română, având destule merite psaltice, retorice și stilistice. Cântările lui originale **„Îngerul a strigat"**, **„Nu pricep curată"**, ș. a., sunt fermecătoare când se cântă cu meșteșug și căldură. Foarte frumoase sunt și axioanele întocmite de Macarie pentru sărbătorile împărătești ca d. e. Întâmpinarea Domnului. Buna Vestire, Floriile, Învierea Domnului, Înălțarea, Pogorârea sfântului Spirit, Intrarea în Biserică, Nașterea și Botezul Domnului, etc. Sistemul său de cântare, este liniștit, **dulce**, mângâios și curat bisericesc; din el lipsesc strigătele supărătoare, trecerile repezi peste note, și alte figuri grele și nepotrivite[5]. Iată ce zice Macarie despre un psalt grec venit pe atunci în România: *«În anii trecuți a venit în țările noastre, cel mai întâiu dascăl al neamului lor* (grecesc), *care cu toate că meșteșugul îl avea ca cel întâiu, dar la dulceața glasului când cânta cu cei de ai neamului nostru, dascăli români, în simțirile ascultătorilor, da un sălbatec sunet ca de o* **cucuvae,** *pe lângă niște rândunele bine glăsuitoare»*[6]).

Mai puțin cunoscut pe terenul musical este *Ioniță Iconomul*, eclesiarh al mitropoliei din Iași, care a învățat cântările bisericești în școala de psaltichie a mitropolitului Veniamin Costachi. De la Ioniță Iconomul ne-a rămas un manuscript în românește

1) Mulți cred că titlul de *„portarie"* dat lui Macarie, a fost un titlu onorific pentru dânsul, fiind că erà un om bisericesc meritos.
2) Arhiereul Nifon N. Ploeșteanu, op. cit., p. 56.
3) Anton Pann, Bazul teoretic, p. XXXIV.
4) Între manuscriptele netipărite cunoaștem: *Stihirariul*, în Bibl. Acad. Rom.; *Papadichia*, în Bibl. Acad. Rom.; *Calofoniconul*, în Bibil. Acad. Rom.; *Pricestniarul*, în Bibl. Acad. Rom.; *Anixandariul*, pentru priveghieri, ș. a.
5) Arhiereul Nifon N. Ploeșteanu, op. cit., p. 58.
6) Macarie Ieromonahul, Irmologion, p. XI.

cu *slavele și idiomele Triodului*[1]). Ierodiaconul *Nectarie Frimul*, psalt la episcopia din Huși, a tradus din grecește și a tipărit în mânăstirea Neamțul, toate cântările liturgiei s. e. «Bine cuvintează suflete al meu pe Domnul», un rând de heruvice după Petru Efesiul, altul după Grigorie Protopsaltul, chinonice după Petru Peloponesianul, etc. Iar în anul 1846 ca arhiereu a tipărit în Iași «Utrenierul».

4. Dar mai iscusit și productiv pe câmpul cântărilor bisericești fu **Anton Pann** de origină român, născut în satul bulgar **Slivin** sau **Slivden** din Tracia Romană[2]). Pe la 1827 întâlnim pe Anton Pann ca dascăl de cântări bisericești în seminariul din Râmnicul-Vâlcea; iar la 1830 îl vedem psalt la Biserica **Olteni** din București și dascăl de cântări al școalei naționale. El murind la 1854 a fost îngropat la Biserica **Lucaci** din București. Anton Pann pe lângă talentul său poetic popular, a fost și un vestit compozitor de cântări bisericești, orientându-se în mare parte de pe lucrările grecești. De la el ne-au rămas următoarele lucrări de psaltichie: «*Noul Doxastar*», Tomul I și II, tipărite în anul 1854; «*Bazul teoretic*» cu învățături asupra psaltichiei, apărut prin tipar în anul 1845; «*Catavasierul* și *Prohodul Domnului*» tipărite în anul 1846; «*Rândueala sfintei liturgii*», «*Anastasimatarul*», «*Paresimierul și Heruvicarul*», apărute prin tipar în anul 1847; «*Privighierul*» tipărit în anul 1848; «*Liturgierul*» imprimat în anul 1854; «*Noul Anastasimatar*» tipărit în anul 1854[3]). În cântările lui Anton Pann însă nu găsim dulceața celor întocmite de Macarie Ieromonahul. Merit pe terenul melodiilor bisericești, a avut și *Filotei* episcopul Buzăului, întru cât el a tipărit în anul 1856 o colecțiune compusă din cântările lui Macarie și Anton Pann. *Arhiereul Ghenadie* fost loctiitor de episcop la Curtea de Argeș († 1878), în anul 1875 a dat la lumină în București «*Albina Muzicală*» cuprinzând în sine pe psaltichie și măsura metrică «tipurile cele mai uzitate ale prosomiilor celor 8 glasuri, cântări sărbătorale din Triod, Penticostar, Octoih și Minee». Tot în anul 1875, s'au retipărit în Buzău de către *N. Ionescu* și *I. B. Sburlan*, «*Gramatica, Anastasimatarul* și *Irmologionul*» întocmai de pe cele tipărite în episcopia Buzăului la anul 1856. *Silvestru Morariu Andrievici* († 1895), mitropolitul Bucovinei și al Dalmației, încă a fost un iscusit psalt. Ierarhul acesta a publicat în anul 1879 pe note liniare «Psaltichia bisericească așezată în note muzicale».

Mult cunoscut ne este și **Dimitrie Suceveanu** († 1898), iscusit compozitor și de la anul 1844 protopsalt al mitropoliei

1) Conf. „Revista Biserica ortodoxă", București, an. VI, p. 68.

2) I. Manliu, Antologie Română, București, 1891, p. 235.

3) G. Dem. Teodorescu, Viața și activitatea lui Anton Pann, București, 1893.—Conf. G. Dem. Teodorescu, operele lui Anton Pann, București, 1893.—Asem. N. E. Idieru, op. cit., p. 458—462.

ce se află în psaltichie[1]). De aceea sf. sinod din Bucureşti, al Bisericei române, în primăvara anului 1900 a **respins** propunerea de a se înlocui psaltichia cu cântările ei transpuse pe note liniare. Totuşi sf. sinod a aprobat cărţile de cântări bisericeşti pe note liniare, cari s'au găsit bune de comisiunea aleasă în acest scop[2]).

§ 77.

Calităţile cântăreţilor bisericeşti.

a să încălzim sentimentele credincioşilor prin imnologia divină, se cade ca cântăreţii bisericeşti să aibă în vedere următoarele regule:

a) Să cânte în Biserică cu *pietate* şi *umilinţă*, iar nu cu *trufie* ori *nepăsare*, ca în locaşurile unde se dau petreceri lumeşti. Un psalt care are în casa Domnului o ţinută respingătoare, ori cât de bogat ar fi el în darul cântărilor, totuşi cu aceasta nu numai că nu hrăneşte pietatea creştinilor, ci mai mult o smulge din rădăcină şi o nimiceşte cu desăvârşire[3]). Dacă de la maeştrii cântăreţi lumeşti, se cere buna cuviinţă şi respectul către locul unde se află ei, şi către auditorul ce le stă înainte, cu atât mai vârtos se cere aceasta de la cei ce îşi deschid glasul lor pentru lauda lui Dumnezeu. Nu mai puţin se cuvine ca şi **îmbrăcămintea** celor ce cântă să fie cuviincioasă, curată şi potrivită cu sfântul locaş al Celui Prea Inalt. Tresvia sufletească, îngrijirea feţei şi a corpului încă se cer de la cei ce laudă pe Domnul prin cântarea lor bisericească.

b) Cântăreţii să fie în Biserică cu *demnitate* şi *ştiinţă* de cântare. Cei ce nu-şi cunosc rostul şi rânduiala cântărei, prisosesc mai multă pagubă de cât folos în serviciul pe care îl săvârşesc; iar cei iscusiţi în meşteşugul lor, aduc laudă învăţăturilor lui Hristos, şi prin ei toată lumea care îi ascultă, îşi înalţă inimile către Creatorul făpturilor.

c) Se cere încă şi *linişte* în cântările sfinte. Strigările nepotrivite, jocurile glasnice, figurile lumeşti, şi întrecerile în suirea tonurilor, nu se cuvine a se petrece în casa Domnului[4]). Iar cântările liniştite, dulci şi mângâetoare, aduc căldură sufletului şi pace celor înviforaţi.

d) Cântările bisericeşti să fie astfel intonate, în cât să nu se sacrifice rostirea şi auzul cuvintelor; căci piosul mai mare folos are când pricepe cuvântul, de cât atunci când ascultă o

---

1) Conf. Bourgault-Ducoudray, Études sur la Musique ecclésiastique grecque, Paris, 1875, p. 8–12.

2) Arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, op. cit., p. 229–238.

3) Chrysostom. Homil. I de verbis Isa. şi Homil. XIX in Math. — Conf. Hieron. in Ephes. V. — Asem. pag. 482–483, Tez. Lit., T. II.

4) Can. 75 al sinod. al VI.

melodie fără înțeles. Noi să nu ne asemănăm păgânilor cari asurzesc urechea ceor ce se află în pagodele lor, prin melodii goale, strigări ori răcnete desperate, ca să împlinească cu aceasta plăcerea zeilor lor [1].

e) Rândueala rtualistică trebue să fie cunoscută mai dinnainte de servitorii bisericești. Nu se vădește o mai mare nemulțumire între credincioși, de cât atunci când un cleric învață pe altul, în fața poporului, în timpul serviciului divin, arătând unul altuea, prin senne ori prin graiu, și de multe ori prin mustrare, ce să se ceteească, ori ce să se cânte. Toate acestea să fie învățate de timpuriu, iar în timpul săvârșirei celor sfinte să se ceteească și să se cânte toate cu bună rânduealā.

f) Afară de mișcările arătate în formulariile liturgice, se cuvine ca clericii si dea pildă cu șederea lor în locurile ce li se cuvin în sfintele locașuri. Umblarea prin Biserică fără rost și bună cuviință, șoptele, sau ce este mai mult, **râsul,** necuviința și lipsa de respect către cele sfinte, golesc Bisericile de credincioși, și eau și aceștia pildă de neorînduealā.

g) Privirile în dreapta ori în stânga, după fie care credincios ce intră ori ese din Biserică, nu sunt îngăduite nimărui, și cu atât mai vârtos clericilor. Ei să nu privească poporul de cât în momentele solemne ale cultului, potrivit învățăturilor liturgice, în timpul predicei, ș. a., dar și atunci să o facă aceasta cu toată pietatea și buna cuviință.

ARTICOLUL II

RUGACIUNEA LITURGICA SAU PUBLICA ORI BISERICEASCA.

§ 78

Definițiunea și felurile rugăciunei.

espre rugăciune au scris mulți părinți și scriitori bisericești; dintre ei însă ne aducem aminte de Tertulian (De oratione [2]), Origen (περὶ εὐχῆς), Ciprian (De oratione dominica), Hrisostom (Omil. 30, la fac. n. 5), Augustin (serm. 350), Ioan Damascen (Ἔκθεσις III), ș. a. Dar după învățătura sf. Grigorie de Nisa, *«Rugăciunea este o vorbire cu*

---

1) Despre sgomotosul cult al *Dervișilor urlători*, să se vadă pag. 11, n. 1, Tez. Lit., T. II.

2) Cartea lui Tertulian „De oratione" cuprinde 29 de capitole. Dintre

Dumnezeu» [1]) Asemenea şi sf. Ioan Hrisostom, zice că *«rugăciunea este o convorbire* (διάλεξις) *îndreptată către Dumnezeu»* [2]). Iar fericitul Augustin învaţă că *«rugăciunea este îndreptarea sufletului cu dragoste înaintea lui Dumnezeu»* [3]) Tot aşà, în alt loc, acelaşi fericit arată că *«rugăciunea este liman pentru cei învăluiţi de vifor, ancoră pentru cei asupriţi de valuri, toiag pentru cei osteniţi, comoară pentru cei săraci, adăpost pentru cei bogaţi, ajutor în contra boalelor pentru cei slabi, şi apărarea sănătăţei pentru cei tari»* [4]). Damascen însă o defineşte în felul următor: *«rugăciunea,* zice acest părinte, *este înălţarea minţei la Dumnezeu, sau cererea celor ce se cuvin, de la Dumnezeu»* [5]). Cum vedem toţi părinţii şi scriitorii bisericeşti, sunt de acord între dânşii, în ceea ce priveşte definiţiunea rugăciunei.

1. Iar rugăciunea **liturgică** sau *bisericească*, se cheamă *«o vorbire îndreptată către Dumnezeu prin miniştrii altarului, cu cuvinte auzite şi aşezate în formulariile scrise şi anume întocmite»*. Rugăciunea liturgică se deosebeşte de rugăciunea de rând sau particulară, prin faptul că aceasta se poate face şi prin gând, în tăcere (εὐχὴ διὰ σιωπῆς, cum silentio), pe când cea liturgică se arată mai totdeauna în formă externă, adică prin graiu tare, ca să fie auzită de credincioşi [6]).

După *conţinutul* ei, rugăciunea liturgică este de trei feluri, potrivit celor trei virtuţi teologice: de *laudă, cerere* şi *mulţumire* [7]). Prin cea d'intâiu se exprimă *credinţa;* prin a doua,

---

acestea mai principale sunt: în Cap. II - VIII, autorul explică rugăciunea domnească. În Cap. XIII Tertulian învaţă pe pioşi să-şi spele mâinile înainte de rugăciune. Cap. XVI: **să nu stăm jos la rugăciune**. Cap. XVII să **ridicăm** mâinile în sus cu umilinţă când ne rugăm. Cap. XVIII, să se facă sărutarea păcei la liturgie chiar în post. Cap. XX: oprirea **luxului** în îmbrăcămintea femeilor. Cap. XXII: femeile şi fecioarele să-şi acopere **capul** la rugăciune. Cap. XXIII: în ziua Duminicei şi a Învierei nu plecăm **genuchele** la rugăciune şi nici în timpul de la Paşti până la Rusalii. Cap. XXV: ne rugăm în ora 3, 6 şi 9. Cap. XXVI: să salutăm pe fraţii noştri. Cap. XXIX: rugăciunea are de efect: spălarea păcatelor, depărtarea răutăţilor, ş. a.

1) Sfântul Grigorie de Nissa a scris 5 cuvântări foarte frumoase „Despre rugăciune" (εἰς τὴν προσευχήν). In cea d'intâiu defineşte rugăciunea sub toate condiţiunile; iar în cele din urmă 4 cuvântări explică rugăciunea domnească.

2) Chrysost. Homil. 30 la fac. n. 5: Ἡ γὰρ εὐχὴ διάλεξίς ἐστι πρὸς τὸν Θεόν.

3) Augustin. Enchiridion de fide, spe et caritate 7.

4) Augustin. Serm. 350.

5) Damasc. Ἔκθεσις, III, 24: Προσευχὴ ἐστὶ ἀνάβασις νοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ αἴτησις τῶν προσηκόντων παρὰ Θεοῦ. (In Teologia Morală de Arhiereul Dr. Athanasie Mironescu Craioveanu, Bucureşti, 1895, p. 407).

6) Conf. Mat. 12, 9; Mar. 1, 21; 3, 1; Luc. 4, 16. Conf. Ps. 89, 7; Fapt. Apost. 7, 38; 20, 28; Efes. 5, 25; Col. 1, 18; Evr. 12, 22. Rugăciunea se îndreptează sau imediat către Dumnezeu şi se cheamă în acest caz închinare *latreutică*, adică *adoratoare* (λατρεία = adorare), sau către sfinţi şi se cheamă închinare *cinstitoare* sau *venerătoare* (δουλεία, προσκύνησις θιμητική); iar rugăciunea către sfânta Fecioară, pentru deosebire se zice *supracinstitoare* (ὑπερδουλεία).

7) Mat. 11, 25; 14, 19; 26, 26; Mar. 6, 41; 8, 6; 14, 22; Luc. 22, 17; Ioan, 6, 11; 11, 41; I, Cor. 11, 24.

speranța; în fine prin a treia se exprimă *dragostea* [1]). Având-use însă în vedere *prețul moral*, rugăciunea de laudă ocupă locul întâiu, fiind că făpturele adoră pe Dumnezeu pentru măreția faptelor sale, și pentru ideea de Dumnezeu; în al doilea loc intră rugăciunea de mulțumire, pentru că aci se vădește mai puțin interesul individual, de cât în rugăciunea de cerere care ocupă locul al treilea. Totuși în serviciul divin, această înșirare etică a rugăciunilor liturgice, nu se ea de normă, ci se rostește cu aceeași pietate ori ce rugăciune orânduită în cărțile liturgice, sau cerută de nevoile poporului. De aceea și rugăciunea de cerere este de mare folos pentru ertarea păcatelor noastre, și pentru dorul ce avem de a primi de la Părintele nostru ceresc, aceea ce ne este nouă de trebuință.

Rugăciunea de rând sau **particulară**, se deosebește după *forma* ei în rugăciunea *minței* (εὐχὴ κατὰ διάνοιαν), și în rugăciunea *vorbită*. Si una și alta au temeiuri în sfânta Scriptură. Așà d. e. «*Ana*, maica profetului Samuil, *grăea întru inima ei, și buzele ei se mișcau, iar glasul nu se auzea*» [2]) Asemenea și Mântuitorul ne-a învățat zicând: «*Iar tu când te rogi intră în cămara ta, și închizând ușa ta, roagă-te Părintelui tău celui întru ascuns*» [3]). Pe temeiul acestui citat, Ioan Hrisostom recomandă ca omul să se roage tainic în casă, totuși să meargă și la Biserică pentru rugăciunea publică [4]). Dar și rugăciunea vorbită se îngăduește celui mai bătrân din familie în anumite cazuri, d. e. *rugăciunea domnească*, la prânz; *mânca-vor săracii*, la cină ș. a. [5]).

2. În rugăciunile liturgice se cumpănesc două elemente: unul **liric** și altul **didactic**. Elementul liric înalță sufletele noastre până acolo, în cât ne simțim absorbiți de o putere tainică și ne pricepută de mintea omenească; iar cel didactic, revarsă cu îmbelșugare asupră-ne, un noian bogat de învățături divine, arătându-ne în același timp, cât de mici suntem în fața Celui Nemărginit [6]). Aceste două elemente se vădesc cu prisosință în rugăciunile marilor dascăli, Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostom,

---

1) Arhiereul Dr. Athanasie Mironescu Craioveanu, Teologia Morală, p. 407–408.

2) I Imp. 1, 13. Despre rugăciunea particulară găsim exemple în Genesa 12, 5–9; 35, 2–3; Mat. 6, 6; 14, 23; 26, 36; Marc. 1, 35; 6, 46; 14, 32; Luca 5, 16; 6, 12; 9, 18; 11, 1; Ioan, 6, 15; Fapt. Apost. 1, 13–14; 10, 2; 13, 3; 20, 36, ș. a.

3) Mat., 6, 6.

4) Chrysost. Homil. 19 în Mat.

5) Deuter. 8, 10; Isaia 62, 9; Mat. 14, 19; Marc. 6, 41; 8, 6; Ioan 6, 11; Fapt. Apost. 27, 35; Rom. 14, 6; I, Tim. 4, 4–5, ș. a.

Dar și la Grecii cei vechi înainte de instituirea preoției, imnul către zei se rostea de capul familiei. Când erau însă mai multe familii la un loc, atunci imnul se rostea de cel mai bătrân, sau de capul familiilor.

6) Apostolul Iacov vorbind în epistola sa Cap. III despre limba cu care ne **rugăm,** zice acestea: „Nu fiți mulți dascăli, frații mei, știind că mai mare osândă avem să luăm. Că multe greșim toți; de nu greșește cineva în cuvânt, acesta este bărbat

aşternute în liturgiile lor, cum şi în alte rugăciuni compuse de sfinţii Părinţi.

Încă din primele secole ale creştinismului, rugăciunea a fost rostită **infinit** atât în mijlocul creştinilor (liturgică), cât şi în deosebi, fie care creştin pentru sine (particulară). In Noul Testament aflăm o mulţime de texte cu privire la rugăciunea

Iosua cu rugăciunea sa opreşte soarele. (Iosua 10, 12).

ne încetată. Domnul nostru Iisus Hristos ne porunceşte zicând: *«Drept aceea, priveghiaţi în tot timpul rugându-vă, ca să fiţi vrednici a scăpa de toate cele ce au să fie, şi a sta*

---

desăvârşit, puternic a-şi înfrâna şi tot trupul. Că iată şi cailor frâele în guri le punem ca să se supue nouă, şi tot trupul lor îl întoarcem... Aşa şi limba mic mădular este şi mari se laudă (prin ea). Iată puţin foc şi cât de mare materie aprinde!... Că toată firea şi a fiarelor... s'a domolit de firea omenească. Iar limba nimine din oameni nu poate să o domolească; neînfrânată **răutate**, plină de **otravă** aducătoare de **moarte**. *Cu dânsa binecuvântăm pe Dumnezeu şi Tatăl şi cu dânsa blestemăm pe oameni.* Din aceeaşi gură ese binecuvântarea şi blestemul. Nu trebue, fraţii mei, acestea aşà să fie. Au doară isvorul dintru aceeaşi vână isvo-

înaintea Fiului Omului» [1]). De asemenea şi apostolul Pavel ne îndeamnă astfel: *«Bucurându-vă în speranţă, răbdând în necazuri, stăruind în rugăciune»* [2]). Şi în alt loc: *«Priveghiând cu toată răbdarea şi rugăciunea pentru toţi sfinţii»* [3]). Apoi: *«Stăruiţi în rugăciune şi priveghiaţi într'însa cu mulţumită»* [4]). Şi în fine: *«Ne încetat vă rugaţi»* [5]).

3. Aceste învăţături divine fură ascultate şi împlinite cu sfinţenie de creştini, şi de aceea Tertulian ne arată, că în timpul său creştinul îşi făcea rugăciuni în culcare, în scularea din somn, la masă, în timpul zilei, cum şi la începutul şi finitul fie cărui lucru. De aci putem conchide, că toată viaţa creştinului erà o rugăciune ne contenită şi un lanţ de meditaţiuni religioase [6]). Origen vorbind despre rugăciune spune că *«Ne încetat se roagă acela care uneşte după cuviinţă rugăciunea cu fapta, aşà în cât şi fapta să compună o parte a rugăciunei»* [7]). Iar Hrisostom zice că tot omul să se roage la tot pasul, dar *«rugăciunea are putere numai dacă vine dintr'o inimă dreaptă şi curată»* [8]). Şi astăzi creştinul pios îşi petrece viaţa în toate căile lui, pe **mare** şi pe uscat, într'o nesfârşită vorbire cu Dumnezeu [9]).

---

raşte dulce şi amar?" Aceste cuvinte ale sfântului Iacov (Cap. III v. 1—11), au hotărât pe Ioan Hrisostom să vorbească despre limbă în Cateheza sa I şi II-a. „Nu este nici un membru al corpului omenesc, zice sfântul Părinte în I-a Cateheză, prin care diavolul să poată înşela mai uşor de cât o limbă ascuţită şi o gură fără pază". Deci, mai ales la **rugăciune** se cuvine să purtăm limba noastră cu multă înţelepciune.

1) Luca 21, 36.
2) Rom. 12, 13.
3) Efes. 6, 12.
4) Colos. 4, 2.
5) I, Tesal. 5, 17.
6) Tertull. De corona militis, III.
7) Origen. Περὶ εὐχῆς c. 12.
8) Chrysostom. In psalm. Homil. 4.
9) **Nansen**. Invăţatul norvegian *Fridjof Nansen*, vestitul călător spre Polul Nord, a plecat din Christiania capitala Norvegiei, în 24 Iunie anul 1893 cu vaporul său *Fram* (înainte) şi însoţit de 13 oameni. Iar Vineri 26 Octomvrie anul 1894 st. n., sosise cu mari greutăţi şi pericule prin gheţuri, la 82° latitudine şi 114° longitudine.

Fiind aproape de Polul Nord, numai cu un tovaroş lângă dânsul, în mijlocul gheţurilor eterne şi a gerului cumplit de peste 50° C., Nansen gândindu-se la căminul său din Christiania, a scris acolo aceste cuvinte în Memoriile sale: *„Ce fiinţă puternică răsuceşte firele vieţei noastre, care ne face să mergem pe căi pe cari noi nu dorim să umblăm? Ce fiinţă m'a îndemnat pe mine să părăsesc cuibul meu şi să merg pe această cale spinoasă? Oare numai simţul datoriei de a spune lumei ce este Polul Nord? O, nu! Eu, omul, acum în etate de 33 de ani, am avut dorul să caut ţinuturi necunoscute despre cari am visat atâta! Şi mi-a fost dat mie, să sufer de acum înainte mai mult, gerul, pericolele, spaima, fiorii, frica, cutremurul, isbiturile munţilor de ghiaţă, şi în loc de aşternut cald, bolovanii de ghiaţă să-mi fie mie căpătâi; iar în loc de aşternut moale şi cald, tot sloeţii de ghiaţă să-mi amorţească oasele. Acestea le pătimesc ca să stau umilit în faţa elementelor şi să învăţ din acestea a cunoaşte, a mă* **închina** *şi a mă ruga lui Dumnezeu Puternicul Făcător al Universului"*. Cuvintele lui Nansen sunt icoana sufletului plin de admiraţiune în faţa frumuseţei

Rugăciunile noastre liturgice conţin într'însele o mare bogăţie de învăţături dogmatice, morale, lauda lui Dumnezeu, cererile noastre către dânsul, bunuri spirituale, materiale, buna stare a Bisericei, mântuirea noastră, fericirea păstorilor bisericeşti şi a regelui ori împăratului domnitor. Apoi mai conţin mijlociri pentru binele tuturor creştinilor, depărtarea pericolelor, a războaelor, foametei, a boalelor, pentru rodirea pământului, uşurarea celor ce se găsesc în sclavie, a celor ce se află pe mare departe, pentru binele celor ce ne iubesc şi ne urăsc pe noi, al celor sănătoşi şi bolnavi, etc. In fine, rugăciunile liturgice cuprind în ele toate nevoile sufleteşti şi trupeşti ale omului.

§ 79.

Formulele liturgice începătoare în serviciul divin şi rugăciunile bisericeşti.

In Biserica primară ne aflându-se rugăciuni liturgice aprobate de vr'un sinod, sau vr'o autoritate bisericească, fie care episcop compunea înscris pentru ţinutul său, un număr mai mare ori mai mic de rugăciuni, după trebuinţa locului, şi se ceteau apoi în Biserică de servitorii celor sfinte. Rugăciunile acestea erau întocmite în spiritul ortodox al Bisericei şi în strânsă legătură cu învăţăturile Domnului. Cum că existau înscris astfel de rugăciuni încă din timpurile vechi creştine, o dovedim aceasta prin fiinţa străveche a monumentelor liturgice s. e. prin liturgia sf. Iacov, apoi a sf. Marcu şi prin liturgia clementină din Constituţiunile apostolice. Afară de acestea, Pliniu (lib. X, epist. 97), Ignatie (epist. Magnes., n. VII), Iustin Martirul (apol. II), un scriitor din finele secolului II (Euseb. Hist. eccles., lib. V, c. 28), Clement Alexandreanul (Strom. VII, 6), Tertulian (De bapt. XIII), Ciprian (De laps. et epist. VII), ş. a., vorbesc îndestul despre rugăciunile vechilor creştini, vădindu-se că multe din ele erau compuse de arhipăstorii bisericeşti [1]).

Universului, dar în acelaşi timp amărât şi încărcat de greutăţile cari covârşesc puterile omului. El nu ştia dacă va mai vedea iarăşi fiordurile patriei sale.

Eu când eram în Suedia în anul 1898, am aflat că la 14 Martie anul 1895, Nansen a părăsit vaporul *Fram* în mijlocul stâncilor de ghiaţă, iar el cu amicul său *Iohansen* au mers pe jos spre Pol încă 25 de zile, răbdând foamea, setea şi gerul polar, şi dormind noaptea pe ghiaţă sub cerul liber. Apoi ajungând în ziua de 9 Aprilie acelaşi an la 86° latit. şi 95° longit., cu un ger de peste 50° C., nu le-a fost cu putinţă să mai înainteze. Sleiţi de puteri au luat drumul înapoi pe altă parte, tot cu aceleaşi pericole şi greutăţi. In toate acestea Nansen nu uita a se **ruga** lui Dumnezeu, deşi era cu corpul amorţit de ger. El ajunsese la 86° latit. şi mai avea încă 4° adică 444 chilometri până la punctul magnetic al Polului. (Un grad de latitudine are 111 chilometri). Inapoindu-se, în August anul 1896 se afla în Christiania, unde fu sărbătorit de toată lumea pentru descoperirile ştiinţifice aduse cu dânsul. (Autorul).

1) Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „*Des formules de la prière* aux temps apostoliques", p. 669 seqq.

Până în secolu IV totdeauna se alcătueau rugăciuni noui de către episcopi; dar sinodul din Laodicea prin canonul 18, după tâlcuirea dată de **Zonara** și **Van Espen**, hotărăște ca de aci înainte să se cetească în Biserică, numai acele rugăciuni, *aprobate de vr'un sinod*, și să fie *aceeași rânduealǎ* pretutindenea. Cu alte cuvinte să nu se mai alcătuiască rugăciuni noui de către ori cine ar voi, și să nu se mai cetească asemenea rugăciuni în casa Domnului; iar serviciul divin să se plinească în acelaș chip în fie care Biserică. Iată acum cuvintele acelui canon: *«Aceeaşi servire* (λειτουργίαν) *a rugăciunilor trebue să fie pretutindenea şi în ora a noua şi seara»* [1]).

Aceeași măsură se repetește și prin canonul 114 al sinodului cartaginean. Cuvintele canonului acestuea sunt următoarele: *«A plăcut şi aceasta, ca rugăciunile intărite în sinod, sau rugăciunile sfârşitoare, ori ale punerei înainte sau ale punerei mâinilor, de toţi să se cetească... şi altele impotriva credinţei să nu se zică»*. Rugăciunile din Evhologiul Bisericei noastre, și din alte cărți ritualistice, nu au toate suprascrieri, și de aceea nici noi nu cunoaștem pe autorii rugăciunilor fără suprascrieri. Știm însă că cele mai multe rugăciuni au fost compuse de Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom, Sofronie al Ierusalimului, ș. a.

Formulele liturgice începătoare în serviciul divin și rugăciunile bisericești, sunt toate împrumutate de sfinții Părinți din scriptura Vechiului ori a Noului Testament. Aceste formule sunt următoarele:

a) «Bine este cuvântat Dumnezeul nostru, totdeauna acum și pururea şi în vecii vecilor» [2]). Sfânta scriptură este plină cu binecuvântări indreptate către Dumnezeu, arătându-se prin aceasta că El prin sine însuși este bine cuvântat, dar și omenirea se cuvine a-i aduce bine cuvântări [3]). Cu atât mai vârtos este dator preotul ca cu umilință să prea mărească pe Dumnezeu prin aceste binecuvântări. Dar preotul ca și tot insul, nu pot bine cuvânta pe cel Nemărginit, de cât cu înțelesul de «prea mărire». Formula aceasta se rostește de ministrul altarului, la începutul serviciilor de rând; iar la începutul sfintei liturgii, el rostește această formulă mult mai bogată și solemnă:

b) «Bine cuvântată este impărăţia, a Tatălui, şi a Fiului, și a sfântului Duh, acum şi pururea şi in vecii vecilor» [4]).

1) Concil. Laod. c. XVIII: Περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐννάταις, καὶ ἐν ταῖς ἑσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.

2) Herm. Adalb. Daniel, Codex. Liturg. T. IV, p. 329: Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

3) Deut. 32,3 (Daţi mărire Dumnezeului nostru); Ps. 21,23; Rom. 16,27; II Cor. 1,3 (Bine cuvântat este Dumnezeu şi Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos); Efes. 3,21; Filip. 4,20; II Tim. 4,18; I Petr. 5,11, etc.

4) Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 340: Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. – Conf. Ioan 18, 36: „Împărăţia mea nu este din lumea aceasta", ş. c. l.

Prin aceste cuvinte, se prea mărește a tot puternicia lui Dumnezeu, în treime, și se bine cuvintează împărăția sa, adică cerul și pământul cu întregul univers, asupra cărora împărătește El. În același timp se mai invoacă de liturgisitor puterea Dumnezeirei, ca să poată săvârși sfânta liturgie, în care se înfățișează Dumnezeu cel întrupat, în taina sfintei euharistii.

c) Laicului însă nu-i este îngăduit a rosti formule liturgice, ci se mulțumește a-și începe rugăciunea sa cu vechea formulă: *«Pentru rugăciunile sfinților părinților noștrii, Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru miluește-ne pe noi»*. El ne având puterea sacerdotală a preotului, roagă pe Iisus Hristos, ca prin rugăciunile sfinților și ale părinților bisericești, să-i dea lui mântuire.

d) Ca formulă premergătoare unora dintre rugăciunile bisericești, este și aceasta: *«Pace tuturor»* (Εἰρήνη πᾶσιν), împrumutată din obiceiurile de salutare ale vechilor Evrei, cum și din sfânta Scriptură. Știm că Evreii în întâlnirile lor se salutau cu formula *«Pace ție»* (שָׁלוֹם לְךָ I Cron. 12, 18), ori *«Tatăl vostru este în pace?»* (sănătos)? (הֲשָׁלוֹם אֲבִיכֶם Gen. 43, 27), sau *«Pace să fie în locuința* (casa) *ta»* (כִּי־שָׁלוֹם אָהֳלֶךָ Jov, 5, 24). Iar din Noul Testament cunoaștem că Mântuitorul făcea bine cuvântările adesea ori prin formula: *«Pace casei acesteea»* [1]), sau zicea apostolilor: *«Pace vouă»* [2]). Cu asemenea cuvinte și ministrul altarului dorește în rugăciunile liturgice, pace celor credincioși, fiind că pacea este temelia fericirei oamenilor și a propășirei spre lumină. De aceea și credincioșii răspund la formula preotului cu cuvintele: *«Și duhului tău»* (καὶ τῷ πνεύματι σοῦ), dorind adică și preotului aceeași pace sufletească, ca să poată conduce cu putere turma ce-i este încredințată.

e) Multe rugăciuni bisericești s. e. pentru sfințirea apei, pentru ploae, boale, nenorociri, ș. a., au ca formulă introducătoare, adesea ori repetită, invocarea ce o îndreaptă preotul azistenților zicând: *«Domnului să ne rugăm»* (τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν). Această invocare o aflăm și în cultul iudaic și chiar la păgâni. Ea se găsește și în liturgiile monumentale ale creștinismului; iar de aci s'a introdus în toate liturgiile mai noui. Formula aceasta are de scop de a deștepta atențiunea credincioșilor spre a fi cu luare aminte la cele ce se vor ceti.

f) Drept răspuns la această formulă, poporul răspunde cu cuvintele: *«Doamne miluește»* (Κύριε ἐλέησον). **Epictet** un filosof stoic din Frigia, viețuitor în secolul apostolic, ne arată că preoții

1) Luca 10, 5.

2) Luca 24, 36; Ioan 20, 19; Rom. 1, 7; I Cor. 1, 3; 16, 21; II Cor. 1, 2; 13, 13; Gal. 1, 3; 6, 18; Efes. 1, 2; 6, 24; Fil. 1, 2; 4, 28; etc. Conf. Isidor de Onciul, Arheologia biblică, Cernăuți, 1884, p. 153—155. Asem. Sander et Trenel, Diction. Hebr. Franc., Paris, 1859, art. שָׁלוֹם, p. 749.

zeițelor **Ceres** și **Proserpina** [1]), rugându-se necontenit acestor zeițe, invocau și pe credincioșii lor la rugăciune cu cuvintele: *«Să ne rugăm zeilor»*, la care pioșii idololatrii răspundeau: *«Zeii să ne miluească»*. Și la Virgiliu (Aen. IX, 495) găsim aceste cuvinte **„Magne pater divum, miserere"**. În Testamentul vechiu, aflăm această formulă la psalmul 50 v. 1 (Miluește-mă Dumnezeule = חָנֵּנִי אֱלֹהִים; in tr. ebr. ps. 51 v. 3), în psalmul 56 v. 1 (Dumnezeule miluește-mă; în tr. ebr. ps. 56 v. 2), în psalm 57 v. 1 (Îndură-te de mine Dumnezeule; în trad. ebr. ps. 57 v. 2), etc. Iar în Noul Testament o aflăm rostită la Mateiu 15,22, de femeea cananiancă când s'a rugat lui Iisus cu aceste cuvinte: *«Iisuse fiul lui David miluește-mă»* [2]). Formula aceasta a trecut și în cultul Bisericei noastre, de oare ce conține într'însa umilința omului înaintea puterei divine.

§ 80.

Formulele liturgice de încheere în serviciul divin și rugăciunile bisericești.

Dacă intitulăm aceste formule «de încheere» în acest fel, nu se înțelege că ori de câte ori se rostește veri una din ele s'ar fini cu aceasta serviciul divin ori rugăciunile bisericești; ci aceste formule de multe ori termină unele părți ale serviciului, pentru a se începe altele. Ele sunt adesea ori, așà dar, niște stâlpi despărțitori între părțile liturgice, cari apoi toate formează un întreg.

Formulele de încheere ca și cele începătoare, sunt împrumutate tot din sfânta Scriptură. Ele sunt următoarele:

a) **Doxologia mică** (δοξολογία μικρά, preamărirea mică), numită astfel pentru a o deosebi de *doxologia mare* (δοξολογία μεγάλη), care se cântă în Biserică în zilele de duminici și sărbători și începe cu cuvintele rostite de îngeri la nașterea Domnului: *«Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu»* (Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ [3]). Doxologia mică este de mai multe feluri: una este aceea care se citește în Biserică în zilele de rând ale săptămânei, și se aseamănă în conținut cu doxologia mare, până aproape de sfârșit, când ea o schimbare oare care; dar noi nu ne ocupăm aici de aceasta. Doxologia mică asupra căreea îndreptăm atențiunea este aceea care se rostește astfel: *«Mărire Tatălui și*

---

1) **Ceres** erà la păgâni și în special în Sicilia și Atica, zeița grânelor și a secerișului. Ea învățase pe oameni agricultura. De aceea se și reprezenta împodobită cu spice de grâu și cu flori. Iar **Proserpina** era fiica ei. Aceasta erà însă zeița iadului (infernului).
2) Conf. Marc, 7,24–30.
3) Luca, 2, 14. Conf. Tez. Lit. T. II, p. 493.

Fiului şi sfântului Spirit, şi acum şi pururea, şi în vecii vecilor. Amin» [1]).

Până în timpul ivirei arianismului (an. 319), exista aproape în tot creştinismul, numai partea I-a a acestei doxologii, adică: *«Mărire Tatălui şi Fiului şi sfântului Spirit»* [2]). Dar Arienii tăgăduind deofiinţimea Fiului cu Tatăl, schimbau şi rugăciunile liturgice, tot în sensul învăţăturei lor, prin urmare şi doxologia mică o rosteau astfel: *«Mărire Tatălui, prin* (διὰ) *Fiul*, sau *în* (ἐν) *Fiul»*. Biserica văzând această schimbare la Arieni, căută a formula mai lămurit doxologia ei, care se rostea până atunci mai ales în apus, în mai multe chipuri [3]), şi fixă astfel partea I-a doxologică: *«Mărire Tatălui şi Fiului şi sfântului Spirit»*; iar pentru a se arăta eternitatea celor trei persoane dumnezeeşti, şi pentru a se înlătura doctrina Arienilor cari învăţau despre Fiul, că *era un timp când el nu era* (ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν), Biserica a adaos la partea I-a a doxologiei, partea II, în acest fel: *«Şi acum şi pururea, şi în vecii vecilor. Amin»* [4]).

Unii dintre scriitori, susţin că însuşi sinodul I ecumenic. ar fi adaos partea II la doxologie; dar pentru aceasta ei nu aduc nici o dovadă. Tot ceea ce ştim în această privinţă este că părinţii bisericeşti au convenit pentru acest adaos, şi aşà se află doxologia întreagă, introdusă în liturgia sf. Iacov [5]), în Constituţiunele apostolice (VIII, 12) şi în liturgiile mai noui; iar

---

1) Δόξα Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι· καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Conf. Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 286, nota 2.

2) De altfel în finele secolului II, se rostea în unele localităţi creştine şi partea II a doxologiei: εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Conf. Martigny, op. cit., art. „Prière publique" n. II, p. 670.

3) Martigny, Diction. des antiq. art. *„Doxologie mineure"*, p. 260. „Il faut observer qu'autrefois les catholiques disaient indifféremment: *Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*, ou *Gloria Patri et Filio cum Spiritu sancto*, ou *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*, ou *Gloria Patri in Filio et Spiritu sancto*. Ces différences étant peu considérables, on pensait qu'aucun sens hérétique ne pouvait se cacher sous ces diverses manières de parler. Mais dès qu'on vit les ariens adopter comme caractéristique de leur hérésie la formule *Gloria Patri in Filio et Spiritu sancto*, voulant faire entendre par là que le Fils et le Saint-Esprit étaient inférieurs au Père, cette locution devint suspecte, et l'usage prévalut de chanter invariablement: *Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*. Conf. Bingham, op. cit., T. VI, p. 32.

4) Conf. Bingham, Orig. s. antiq., op. cit., T. VI, p. 31. Asem. conc. Vasensi II in Galia (an. 529) c. V: „Quia non in sede apostolica, sed etiam per totum orientum... propter haereticorum astutiam, qui Dei filium non semper cum patre fuisse... in omnibus clausulis post, *Gloria Patri* etc., *sicut erat in principio, dicitur"*. Conf. Constit. Apost. lib. VIII, c. XII: Ὅτι σοι πᾶσα δόξα, σέβας, καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλειπεῖς καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμὴν (In Bingham, T. VI, pag. 35, nota s).—Asem. Sozom. Hist. eccles., lib. III, c. XX; Philostorg., lib. III, c. XIII.

5) Danil. Codex. Liturg. T. IV, p. 90: Ἡ δόξα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεί.

Atanasie cel Mare vorbind de vechimea doxologiei, arată că pe timpul său ea se rostea întreagă în felul cum am arătat mai sus [1]. Atât în apus, dar mai ales în răsărit doxologia aceasta se repetește necontenit în serviciul divin s. e. la cetirea psalmilor, în rândueala vesperei, ortrinei, liturgiei, în serviciile bisericești, în cultul particular, ș. a., pentru că Biserica caută a aduce în tot timpul mărire Prea sfintei Treimi.

Din epistola lui Ieronim către episcopul Romei **Damasus** înțelegem că în apus, doxologia mică se rostea în acest mod în unele localități: «*Mărire Tatălui și Fiului și sfântului Spirit; astfel erà la început, și acum și pururea și în vecii vecilor, amin*» [2]. Cu aceasta se credea că se afirmă mai bine eternitatea sfintei Treimi; dar la răsăriteni nu găsim această formulă. Iar în canonul XII al sinodului IV ținut în Toledo la anul 633, cetim că în Ispania se obișnuia o doxologie mai scurtă. Iată și cuvintele acelui canon: «*La finele tuturor psalmilor zicem: Mărire și onoare Tatălui și Fiului și Sfântului Spirit, în vecii vecilor, amin*» [3].

b) Altfel de doxologii mici sunt «*vosglasurile*» sau mai corect zis **„ecfonisele“** (ἐκφώνησις de la ἐκ φωνέω, ridic glasul), adică pronunțarea mai **puternică** de către preot a unor formule, cu cari se finesc rugăciunile bisericești și ecteniile. Cele mai obișnuite ecfonise sunt următoarele: «*Că ție se cuvine toată mărirea cinstea și închinăciunea...*» etc. [4]. «*Că a ta este împărăția, și puterea și mărirea...*» etc. [5]. «*Că s'a bine cuvântat și s'a prea mărit, prea cinstitul și de mare cuviință numele tău...*» etc. [6]. «*Că milostiv și iubitor de oameni Dumnezeu ești, și ție mărire înălțăm...*» etc. [7]. «*Că tu ești Dumnezeul nostru, Dumnezeul carele miluești și mântuești, și ție mărire înălțăm...*» etc. [8] «*Că bun și iubitor de oameni Dumnezeu ești, și ție mărire înălțăm...*» etc. [9].

---

1) Athan. De virginitate, T. II, pag. 218. edit. Par. 1598: Δόξα Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι· καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

2) Hieron. Epist. ad. Damas., inter decreta Damasi: Gloria patri, et filio, et spiritui sancto; sicut erat in principio, et nunc et semper et in sæcula sæculorum, amen.

3) Concil. Tolet. IV, c. XII: In fine omnium psalmorum dicimus: Gloria et honor patri et filio et spiritui sancto, in sæcula sæculorum, amen.

4) Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 424: Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις... κ. τ. λ.

5) Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 286, nota 2: Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα... κ. τ. λ. Ecfonisul acesta este împrumutat din evangelia lui Mateiu, cap. IV, v. 13.

6) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 509: Ὅτι εὐλόγηται, καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου... κ. τ. λ.

7) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 512: Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... κ. τ. λ.

8) Daniel, Codex Liturg T. IV, p. 441: Ὅτι σὺ εἶ ὁ θεὸς ἡμῶν, θεὸς τοῦ ἐλεεῖν καὶ σώζειν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... κ. τ. λ.

9) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 343: Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος θεὸς ὑπάρχεις καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... κ. τ. λ.

Liturgiile Bisericei ortodoxe și rugăciunile ei, sunt presărate cu o mulțime felurită de ecfonise, foarte bogate în preamărirea celor trei persoane dumnezeești. În ecfonise se arată și motivele pentru cari preamărim pe sfânta Treime, și stau în legătură cu momentele de bucurie ori de întristare în cari se află sufletul nostru.

În compunerea doxologiilor, sfinții părinți se inspirară din sfânta scriptură a Vechiului și Noului Testament. Așà, în psalmul 29 v. 1—3, cetim această îndemnare către poporul evreu: «*Dați lui Dumnezeu mărirea cuvenită numelui său, inchinându-vă innaintea lui in podoabă sfântă*». Cuvintele acestea le găsim aproape textual și în cartea I a Cronicelor (16, 28—30). Iar în Noul Testament aflăm un isvor mai bogat de doxologii. Apostolul Pavel finește epistola către Romani (16, 27) cu această preamărire: «*Unuea prea înțeleptului Dumnezeu, fie mărire prin Iisus Hristos, in veci, amin*»[1]). Apoi în epistola către Evrei (13, 20—21) acelaşi apostol formulează această doxologie: «*Iar Dumnezeul păcei... lucrând in voi ceea ce este plăcut inaintea lui prin Iisus Hristos, căruia fie mărire in vecii vecilor, amin*». De asemenea și în epistola I-a a lui Petru (c. 4, v. 11) găsim această preamărire: «*Ca intru toate să se preamărească Dumnezeu prin Iisus Hristos, căruia fie mărirea şi domnia, în vecii vecilor amin*». Dar și Apocalipsa sfântului Ioan, încă conține unele doxologii, s. e. cap. 1. v. 6: «*Aceluia* (lui Iisus Hristos), *fie mărirea şi domnia in vecii vecilor, amin*». Apoi în capitolul 5, v. 13 aflăm această doxologie mai bogată: «*Bine cuvântarea şi onoarea şi mărirea şi puterea, fie celui ce șeade pe tron şi Mielului, in vecii vecilor*». Părinții bisericești ca Vasilie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nisa, Hrisostom, Epifanie, ș. a., **încheeau cuvântările** lor cu doxologia mică, aducându-se cu aceasta laudă şi preamărire lui Dumnezeu. Ea se rostea atât de clerici cum și de laici, însoțită de semnul crucii.

c) La finitul doxologiilor liturgice, creștinii respundeau încă din vechime cu afirmarea celor conținute în doxologii prin cuvântul ebraic **„amin“** (אָמֵן, ἀμὴν, amen), adică *adevărat este, aşà să fie*[2]). În cultul iudaic încă se obisnuia ca unul se cetească în sinagogă, iar poporul să răspundă în anumite locuri cu vorba «amin» (וְאָמַר הָעָם אָמֵן[3]). Cuvântul acesta fu rostit de Mântuitorul (Ioan 10,7: ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν), apoi de apostoli (Rom. 9, 5; 11, 36; I Cor. 14, 16; 16, 24, ș. a.). Tot așà îl găsim foarte des repetat, în liturgiile sf. Iacov, Marcu etc.[4]). Cum că creștinii răspundeau la doxologiile liturgice cu cuvântul «amin»,

1) Conf. Rom. 16, 27; I Petru 5, 11.

2) בֵּאלֹהֵי אָמֵן, *pe adevăratul Dumnezeu*. Is. 65, 16; Conf. Ierem. 28, 6; Galat. 6, 18 (Ἀμήν) ș. a.

3) Trenel et Sander, Diction. Hebreu-Français, Paris, 1859, art. אָמֵן

4) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 170.

despre aceasta ne încredințează Iustin Martirul (Apol. II), Tertulian (De spectac. XXV), autorul Constituțiunilor apostolice (lib. VIII, c. 15), Ambrosie (De nupt. l. IV, 19: Et tu dicis *amen*, hoc est verum est[1]), ș. a.

c) O formulă de încheere mult obișnuită este și cuvântul ebraic **„aliluia"** (הַלְלוּיָהּ, ἀλληλούϊα = lăudați pe Domnul[2]). Evreii repetau în cultul lor necontenit lauda către Iehova prin formula «aliluia»; iar de la ei această expresiune a trecut și în Noul Testament și anume în Apocalipsă. Aci în capitolul 19 aflăm cuvântul «aliluia» repetat de 4 ori, cu privire la lauda lui Dumnezeu; apoi îl vedem în liturgiile vechi, și în fine fu răspândit în toată Biserica creștină. Iată acum ce zice Augustin despre această formulă: «*În toate zilele de dumineci stând la altar ne rugăm, fiind că este semnul învierei și se cântă «aliluia», ceea ce însemnează că lucrarea noastră viitoare, nu este de cât numai lauda lui Dumnezeu*»[3]). Însă sinodul IV din Toledo, prin canonul X a hotărât pentru apuseni, ca «*în toate zilele patruzecimei* (postul cel mare), *fiind că nu este timpul de bucurie, ci de întristare,* **să nu se cânte aliluia**"[4]). Ieronim ne spune că și în cultul particular se rostea pe timpul său necontenit cuvântul «aliluia»[5]). Chiar și monahii erau chemați la rugăciune prin această formulă[6]).

Biserica ortodoxă rostește totdeauna această laudă și anume atât în zilele de dumineci și sărbători, cum și în zilele de ajunare, și chiar la înmormântări, de oarece acest cuvânt exprimând lauda lui Dumnezeu, se cuvine a-l pronunța infinit și adică în momentele de bucurie ca și în cele de întristare. Dar Biserica romano-catolică privind cuvântul «aliluia» numai ca o formulă de veselie, o rostește în cultul său numai în zilele de bucurie, iar nu și în postul cel mare[7]). Această măsură însă

1) Vezi și Bingham, op. c., Tom. VI, p. 358.

2) Ps. 106, v. 48: אָמֵן הַלְלוּיָהּ = *așà să fie, lăudați pe Domnul.* În textul ebraic întreaga psaltire este împărțită în cinci cărți (סֵפֶר), după cari stă sau *amin, amin* (אָמֵן וְאָמֵן) = *așà să fie* (după psalmii 41, 72 și 89), sau *amin, aliluia* (după psalmul 106), ori numai *aliluia*. Conf. și pag. 386 n. 3, Tez. Lit. T. II. Augustin în explicarea psalmului 105 se rostește astfel: Hoc adserunt quod omnes halleluiatici psalmi habeant in fine *halleluiah*. Tot Augustin în epist. 178 observă că: *amen* et *halleluiah*, quod nec Latino nec Barbaro licet in suam linguam transferre hebræo cunctas gentes vocabulo decantare. – Conf. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 93, în liturg. sf. Iacov: ἀλληλούϊα.

3) August. Epist. 119 ad Ianuarium c. XV: Omnibus diebus dominicis ad altare stantes oramus, quod signum est resurrectionis, et *halleluiah* canitur, quod significat, actionem nostram futuram non esse, nisi laudare Deum.

4) Concill. Tolet. IV, c. X: In omnibus quadragesimæ diebus (quia tempus non est gaudii sed mœroris), halleluiah non decantetur.

5) Hieron. ep. XVIII ad Marcellam: Quocunque te verteris, arator stivam retinens halleluiah decantat.

6) Hieron. ep. XXVII epitaph. Paulae. Conf. p. 158 nota 3 Tom. II Tez. Lit.

7) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Alleluiah", p. 33: „L'église

contrazice spiritul și litera sfintei Scripturi, care recomandă a lăuda infinit pe Dumnezeu[1]).

e) În fine ultima formulă de încheere este «Apolisul» (ἀπόλυσις, ἀπὸ λύω — desleg; slavonește отпуст), adică eliberarea sau demiterea creștinilor de către preot din Biserică. Cuvântul «отпуст» îl găsim în toate Liturgiarele vechi românești. În liturgia din Constituțiunile apostolice (lib. VIII, c. 15), în loc de rugăciunea apolisului, diaconul zicea scurt creștinilor: «ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ» adică «sunteți liberi să mergeți în pace». (Lit. sf. Iac. n. XXIII).

În timpul de față rugăciunea apolisului este îndreptată către «Hristos adevăratul Dumnezeul nostru, pentru rugăciunile Prea Curatei Maicei Sale» și ale sfântului din acea zi «să ne miluească și să ne mântuească pe noi ca un bun și de oameni iubitor».

Cu toate acestea apolisul se zice și când nu se demite poporul din Biserică s. e.: După cinare, după Miezonoptică, Proscomidie, ș. a. Apolisul se zice însă de regulă când se demite poporul din Biserică s. e.: după vespera cea mică, după vespera cea mare, după liturgia credincioșilor, după serviciul botezului, al cununiei, al diferitelor sfințiri, după serviciul înmormântărei, etc. Poporul nu pleacă de lângă preot, până nu primește binecuvântarea acestuia prin apolis.

§ 81.

Rugăciunile introducătoare în serviciul divin.

Biserica având scopul de a ține încordată supunerea fiilor ei înaintea Creatorului și a începe ori ce act sfânt cu ajutorul dumnezeesc, de aceea mai 'nainte de ori ce serviciu divin, sau chiar în cuprinsul acestuea, ea rostește niște rugăciuni scurte, dar foarte bogate în cuprinsul lor. Prin aceste rugăciuni se fac invocări sfintei Treimi, pentru luminarea sufletească a pioșilor și întărirea lor, ca să poată urma căile sfinte.

1. După ce se dă semnalul prin toacă ori clopote pentru începerea serviciului divin, preotul rostește în Biserică formula următoare: *«Bine este cuvântat Dumnezeul nostru...»*[2]). Această bine cuvântare cu înțelesul de preamărire adusă sfintei Treimi, se face în numele lui Dumnezeu Tatăl, după cum vedem aceasta în liturgiile cele vechi, și după cum glăsuește canonul 23 al sinodului III cartaginean, ținut în anul 395: *«În cât nimenea în rugăciuni să nu numească sau pe Tatăl în locul Fiului, ori pe Fiul în locul Tatălui. Și pe când se stă* (adsistitur) *înaintea*

latine l'a aboli (alleluiah) en signe de deuil (Conc. Tolet. IV c. 10). Un decret d'Alexandre II a retranché *l'Alleluiah* de la liturgie depuis la septuagésime jusqu'au samedi saint. C'est la pratique de toutes les Eglises occidentales, et le quatrième concile de Toledo (can. X), a étendu cette règle pour l'Église d'Espagne à tous les jours de jeûne sans exception".

1) Ps. 33, 1; 51, 9; 60, 8; 70, 6; 83, 4; Evr. 13, 15 ș. a.

2) Conf. pag. 541, lit. a, Tom. II Tez. Lit.

altarului, rugăciunea se îndreptează totdeauna către Tatăl» [1]). Cetțul răspunde din partea poporului la această bine cuvântare cu afirmațiunea «*amin*», apoi adaogă: «*Mărire ție Dumnezeul nostru, mărire ție...*», arătându-se prin aceasta că trebue mai 'nainte de toate, să dăm mărire lui Dumnezeu. Dar pentru că Mântuitorul zice despre sfântul Spirit că «*acela vă va învăța pe voi toate, și vă va aduce aminte de toate cele ce am grăit vouă*» [2]), pentru aceea și Biserica se îndreptează acum cu rugăciunea către Spiritul sfânt zicând: «*Impărate ceresc Mângâitorule, Duhul adevărului, carele pretutindenea ești... vino și te sălășluește întru noi... și mântuește Bunule, sufletele noastre*» [3]). De aci se înțelege că creștinul are nevoe de o luminare internă prin ajutorul sfântului Spirit, și de grația lui pentru păzirea poruncilor divine. Origina acestei rugăciuni către a III-a persoană a Dumnezeirei, se poate afla în timpurile apostolice.

2. Îndată urmează apoi recitarea imnului pentru glorificarea sfintei Treimi, adică **„Trisagiul“** (τρίς ἅγιος, de trei ori sfânt): «*Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluește-ne pe noi*»= Ἅγιος ὁ Θεός, Ἅγιος ἰσχυρός, Ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.

Imnul acesta se numește «*Trisagiu*» (Τρισάγιος), fiind că într'însul se repetă de 3 ori cuvântul «*sfânt*» (ἅγιος), pentru fie-care din cele 3 persoane ale Dumnezeirei. «*Sfinte Dumnezeule*», se îndreaptă la Dumnezeu Tatăl. «*Sfinte tare*», la Fiul lui Dumnezeu, numit de apostolul Pavel (I Cor. 1, 24) «puterea lui Dumnezeu»; iar «*Sfinte fără de moarte*» se îndreaptă la sfântul Spirit, numit în scripturi «Duhul cel de viață dătător» (Ioan 6, 63; II Cor. 3, 6). În canonul 81 al Sinodului VI ecumenic, îl găsim întitulat «Τρισάγιος ὕμνος». Acest imn se formulă în secolul V (an. 446) în timpul lui Teodosie cel Mic, de **Proclu** patriarhul de Constantinopole († 447), după cum se susține de unii scriitori [4]) și s'a întrodus în serviciul divin pentru a se răsturna învățătura monofizită a lui **Dioscur** († 454 [5]), care a urmat lui Ciril cel Mare pe scaunul alexandrean. De aceea trisagiul se și află aprobat în actele Sinodului IV ecumenic, ținut în Halcedon la anul 451, ca o întărire a ortodoxiei susținută de sinod [6]). Autorul acestui imn s'a inspirat după cum

1) Conc. III cart. c. XXIII: Ut nemo in precibus vel patrem pro filio vel filium pro patre nominet. Et quum altari adsistitur, semper ad patrem dirigatur oratio.

2) Ioan, 14, 26.

3) Daniel. Codex, T. IV, p. 286, nota 2: Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρών... ἐλθὲ καὶ σκήνωσον ἐν ἡμῖν... καὶ σῶσον Ἀγαθὲ τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

4) Bingham T. VI, p. 38.

5) Eutihiu și Dioscur învățau: Firea omenească a lui Hristos, se absoarbe în firea lui dumnezeească, în cât în Hristos este numai o persoană și o fire *dumnezeească*.

6) Concil. Chalced. act. I: Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. Acest sinod a opus monofizitismului această învățătură: „În Hristos este o persoană dumnezeească, care prin întrupare a luat la firea dumnezeească și pe cea omenească cu toate însușirile ei, afară de păcatul firei omenești“.

se crede, din imnul heruvimic pe care-l aflăm la Isaia 6, 3: *«sfânt, sfânt, sfânt, Domnul Savaot»*.

Ioan Damascen, întemeiat pe istorici mai vech, ne spune că arhiepiscopul Antiohiei, ereticul monofizit **Petru Gnafevs** (Γναφεύς, Fullo = postăvarul † 486), a căutat pe la anul 470 prin toate mijloacele să întărească monofizitismul amestecat cu erezia *teopaschitică* (Θεός, πάσχω, suferința pe cruce a naturei divine), și a voit să-i dea o expresie și în cult [1]). De aceea a crezut că poate să facă aceasta punând să se cânte trisagiul *«sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, miluește-ne pe noi»* cu adaosul *«cel ce te-ai răstignit pentru noi»* [2]), așa cum îl cântă și Armenii și Iacobiții de astăzi [3]). Dar Evagriu nu ne spune cine a făcut acest adaos, ci arată numai că pe când era în Constantinopole împărat monofizitul Anastasie I Silențiarul (491—518), s'a făcut încercare după dorința împăratului, ca trisagiul să se cânte și aci la ortodocși cu adaosul *«cel ce te-ai răstignit pentru noi»*. Din cauza acestui adaos, poporul a făcut **revoluție** crâncenă în acest oraș, a incendiat Constantinopolul, iar Anastasie s'a refugiat în hipodrom cu hotărârea de a abdica [4]). Dar înlăturându-se cuvintele «cel ce te-ai răstignit pentru noi» din trisagiul ortodox, s'a restabilit liniștea [5]). Teodor Lectorul ne istorisește că **Calandion** episcopul Antiohiei, pe timpul împăratului constantinopolitan Zenon († 491), lărgind adaosul lui Petru Gnafevs, a dispus și el să se cânte trisagiul în chipul următor: *«sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, Hristoase Dumnezeule, cel ce te-ai răstignit pentru noi, miluește-ne pe noi»* [6]). Apoi după mărturia lui Fotie al Constantinopolului, în multe provincii europene, în loc de «cel ce te-ai răstignit pentru noi» se zicea *«sfântă Treime, miluește-ne pe noi»* [7]). Cum vedem, trisagiul original a suferit în decursul timpului unele modificări la finitul lui, făcute atât de eretici, cum și de alți creștini, conduși fiind și unii și alții de vederile lor

---

1) Damasc. De orth. fide lib. III, c. X: Ἐντεῦθεν καὶ τὴν ἐν τῷ τρισαγίῳ ὑπὸ τοῦ ματαιόφρονος Πέτρου τοῦ Γναφέως γεγενημένην βλάσφημον ὁριζόμεθα... ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς.

2) Bingham. Origin. s. antiq. eccles., T. VI, p. 38. Apoi la pag. 39: Ut hæresin Theopaschitarum... dicerent **totam trinitatem passam esse.**

3) Daniel, Codex, T. IV p. 92 nota: Iacobitæ addunt Trisagio: *Qui crucifixus est pro nobis*, cuius additionis auctorem fuisse dicunt Petrum Gnapheum, Monophysitam et Antiochenæ sedis invasorem.

4) Evagr. Hist. eccles., lib. III, c. 44: Ἀνὰ δὲ τὸ Βυζάντιον, προθήκην τοῦ βασιλέως (Ἀναστάσιος) ἐν τῷ τρισαγίῳ βουληθέντος ποιήσασθαι, τὸ, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς.

5) Ibidem.

6) Theodor Lector. Hist. eccles., lib. II: Καλανδίωνα λέγει προσθῆναι τῷ τρισαγίῳ, Χριστὲ βασιλεῦ, διὰ τοὺς προτεθεικότας ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς. Conf. Cedren. an. XVI Zenonis, in Bingham, T. VI, p. 39.

7) Photius Bibliotheca græc., cod. 228: Ἐν πολλαῖς δὲ ταῖς κατὰ τὴν πρώτην Εὐρώπην ἐπαρχίαις ἀντὶ τοῦ ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, τὸ ἁγία τριὰς ἐλέησον ἡμᾶς ἐπάγειν.

teologice [1]); iar din secolul IX încoace, ortodocşii au căzut de acord asupra trisagiului original, şi aşà l'au păstrat nemodificat până în ziua de astăzi [2]).

Ioan Damascen făcând tâlcuirea acestui imn, arată că cuvintele «*Sfinte Dumnezeule*» se referă la Dumnezeu Tatăl; iar «*Sfinte tare*» la Dumnezeu Fiiul; apoi «*Sfinte fără de moarte*» la Dumnezeu sfântul Spirit, «*dar nu punând afară de nemurire pe Tatăl şi pe Fiul*» [3]).

3. După trisagiu, Biserica preamăreşte din nou pe sfânta Treime prin doxologia «Mărire Tatălui»... [4]); apoi urmează rugăciunea «*Prea sfântă Treime, milueşte-ne pe noi*»... prin care se arată egalitatea şi distincţiunea persoanelor trinităţei, numind pe Tatăl *Domn*, curăţitor al păcatelor ce săvârşim; pe Fiul *Stăpân*, ertător al fără de legilor noastre; şi în fine pe sfântul spirit *Sfânt*, vindecător al neputinţelor omeneşti [5]). Simeon Tesaloniceanul crede că rugăciunea aceasta este alcătuită de fericitul arhiepiscop al Antiohiei **Meletie** († 381), ca o demonstrare în contra arianismului, şi s'a introdus în Biserică în finele secolului IV [6]). Terminându-se această rugăciune, cerem îndurare de trei ori de la sfânta Treime prin cuvintele: «*Doamne milueşte*» [7]), adresându-ne către fie care ipostas, şi încheem cu doxologia «*Mărire Tatălui*».

Urmează apoi rugăciunea domnească **„Tatăl nostru“** numită astfel pentru că însuşi Domnul nostru Iisus Hristos a învăţat pe discipulii săi această rugăciune [8]); iar de atunci a rămas în cultul

---

1) Iată acum ce zice şi canonul 81 al sinodului al VI ecumenic în privinţa adaosului „cel ce te-ai răstignit...“ făcut de Petru Gnafevs: *„De oare ce am aflat că în oare care ţări în prea sfinţita cântare se glăsueşte după* **„sfinte fără de moarte“** *adăogirea:* **„Cel ce te-ai răstignit pentru noi, milueşte-ne pe noi“,** *şi aceasta de sfinţii părinţi cei vechi, ca o streină de evsevie dintr'un imn ca acesta s'a lepădat, împreună cu nelegiuitul eretic, cel ce a aflat acest fel de glas, şi noi întărind cele mai din nainte... anatematizăm pe cei ce primesc acest fel de glas în Biserică...“* etc.

2) Eusev. Popovici Ist. Bis. trad. de Athan. al Râmn. şi Gherasim al. Arg. Vol. I. p. 509: „Ce priveşte mai întâiu adaosul lui Petru Gnafevs sau Fullo la trisagion „cel ce te-ai răstignit pentru noi“, fiind că acest adaos putea să aibă un înţeles cu totul ortodox, n'a fost respins de unii ortodocşi, ba încă sub împăratul Anastasie I († 518), pentru scurt timp a fost introdus în Constantinopole, şi în patriarhatul Antiohiei până la anul 692, în cel din Ierusalim, raportându-se expres la Dumnezeu Fiul, a fost tolerat până în veacul VIII. Cei mai mulţi însă a căror părere învinse, l'au respins, pentru că Petru Gnafevs sau Fullo, îl făcuse de sigur în înţeles monofizit“.

3) Damasc. De orthodoxa, fide, lib. III, c. X: Ἡμεῖς τὸ ἅγιος ὁ θεὸς, περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνομεν... ἅγιος ἰσχυρὸς, περὶ τοῦ Υἱοῦ τίθεμεν... ἅγιος ἀθάνατος, περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τάττομεν, οὐκ ἔξω τῆς ἀθανασίας τιθέντες τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν.

4) Conf. pag. 543, Tom. II, Tez. Lit.

5) Daniel, Codex, T. IV, pag. 286, nota 2: Παναγία Τριάς, ἐλέησον ἡμᾶς. Κύριε, ἱλάσθητι ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. Δέσποτα, συγχώρησον τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Ἅγιε, ἐπίσκεψαι, καὶ ἴασαι τὰς ἀσθενείας ἡμῶν, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.

6) Simeon Tesalon. cap. 319.

7) Daniel, Codex, T. IV, pag. 286, nota: Κύριε ἐλέησον, Κύριε ἐλέησον, Κύριε ἐλέησον.

8) Mat. VI, 9—14: Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς. Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά

Bisericei creştine. Rugăciunea domnească, a fost privită totdeauna ca parte esenţială, atât în cultul public, cât şi în cel particular, căci în ea se cuprind toate cererile către Părintele ceresc, relative la corpul şi sufletul omului. De aceea Tertulian o recomandă pioşilor cu toată căldura [1]); Ciprian face şi comentarii asupra ei [2]); Grigorie de Nisa tot asemenea; iar cea mai bogată şi deplină tâlcuire a rugăciunei domneşti, a făcut-o Ioan Hrisostom [3]).

Constituţiunile apostolice poruncesc ca la botezul catehumenilor, să se rostească rugăciunea domnească. Iată şi textul Constituţiunilor: «*După aceasta* (catehumenul eşind din apă) *stând să zică rugăciunea pe care ne-a învăţat Domnul*» [4]). Tot astfel învaţă şi Ioan Hrisostom: «*Catehumenul eşind mai întâiu din apă, aceste cuvinte să le pronunţe: Tatăl nostru carele eşti în ceruri*»... [5])

De asemenea se rostea această rugăciune şi la liturgie după cum mărturiseşte Ciril din Ierusalim în catehesa V-a mistagogică, unde explică întreaga liturgie: «*După aceasta*, zice Ciril, *rostim acea rugăciune pe care Mântuitorul a încredinţat-o apostolilor săi*» [6]). Aceeaşi afirmare o face şi Hrisostom [7]). Iar Augustin arată că «*După sfinţirea sacrificiului euharistic, zicem rugăciunea domnească*» [8]).

Cum că şi în rugăciunile particulare se rostea «Tatăl nostru», aflăm aceasta din Constituţiunile apostolice cari recomandă pioşilor: «*Astfel să vă rugaţi: Tatăl nostru... de trei ori pe zi să vă rugaţi aşă*» [9]). Aceeaşi recomandare o face şi Hrisostom [10]). Iar pentru că rugăciunea aceasta se rostea de multe ori pe zi, şi printr'însa se cerea şi pâinea cea de toate zilele, de aceea unii dintre apuseni o numeau adesea ori «rugăciunea zilnică» (oratio quotidiana), ca d. e. Augustin [11]), conciliul IV din Toledo [12]), etc.

σου. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Γενηθήτω τό θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον. Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν· ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Ἀμήν.

1) Tertull. De oratione, c. I: Dominus noster novis discipulis novi testamenti novam orationis formam determinavit.

2) Cyprian. De orat. Domin: Cognoscamus, docente domino, et quid ovemus. Sic, inquit, orate, Pater noster qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum... etc.

3) Chrysostom. Homil de instit. secundum Deum vita. Conf. Bingham. T. V, pag. 203–205.

4) Constitut. Apost. lib. VII, c. 44: Μετὰ τοῦτο, ἑστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν, ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος.

5) Chrysost. Homil. VI in Colos: Εὐθέως γὰρ ἀνελθὼν, ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα: Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς... κ. τ. λ.

6) Cyrill. Catech. myst. V: Εἶτα μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην ἣν ὁ Σωτὴρ παρέδωκε τοῖς ἐκείνοις αὐτοῦ μαθηταῖς...

7) Chrysost. Homil. XXVII in Genes.

8) Augustin. Homil. 83, De diversis: Post sanctificationem sacrificii dicimus orationem dominica.

9) Constit. Apostol. lib. VII, c. XXIV: Οὕτω προσεύχεσθε· Πάτερ ἡμῶν... τρὶς τῆς ἡμέρας οὕτω προσεύχεσθε.

10) Chrysost. Comment. in psalm. CXII.

11) Augustin. Enchiridion c. LXXI.

12) Concil. IV, Tolet., c. IX.

Şi **ereticii** pronunţau ca şi azi în cultul lor această rugăciune; dar Pelagienii tăgăduind fiinţa păcatului strămoşesc, căutară a înlătura din ea articolul: «*Şi ne eartă nouă greşealele noastre*» [1]). Pentru însemnătatea acestei rugăciuni şi origina ei divină, în timpurile moderne ea a fost tradusă şi tipărită într'un număr mare de limbi ale diferitelor popoare de pe pământ [2]).

Iov zace bolnav în gunoi, rugându-se lui Dumnezeu. El e mângâiat de cei 3 amici ai săi. (Iov 2, 8–11).

Finindu-se rugăciunea domnească, preotul rosteşte ecfonisul împrumutat din evangelia lui Mateiu cap. VI, v. 13: «*Că a ta este împărăţia şi puterea*» [3]). Imediat apoi se zice «Doamne milueşte», de 12 ori, după numărul orelor din zi, ori din noapte când se face rugăciunea, socotită fiind ziua de 12 ore, iar noaptea

1) Bingham. Origin. s. antiq. eccl., Tom. V, p. 242.

2) Englezul **Chamberlayne** în anul 1715 a imprimat rugăciunea domnească în Amsterdam (Olanda) în 152 limbi; mai în urmă un german în 48 limbi europene. Astăzi se află tradusă în mai mult de 200 de limbi. (Autorul).

3) Conf. pag. 545, lit. b., Tom. II, Tez. Liturg.

tot de atâtea ore. Se aduce după aceea laudă sfintei Treimi prin *«Mărire Tatălui»* şi apoi ne chemăm unul pe altul ca să ne umilim inimile noastre înaintea Mântuitorului zicând de trei ori: *«Veniţi să ne închinăm Împăratului nostru Dumnezeu»* [1]). În această rugăciune numim de trei ori pe Iisus Hristos Împărat şi Dumnezeu. Simeon Tesaloniceanul ne arată că **Atanasie** cel Mare orânduise ca această întreită chemare să se zică la începutul serviciului divin [2]). După această scurtă rugăciune *urmează cetirea psalmului de la vesperă, ori a psalmilor de la ore*, potrivit învăţăturilor tipiconului.

4. În rugăciunile particulare şi la **litanii** [3]), se rosteşte ori se cântă cu solemnitate, străvechea rugăciune biblică *«Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te ceea ce eşti plină de daruri, Marie, Domnul este cu tine»*. Aceste cuvinte sunt rostite de arhanghelul Gavriel în Nazaretul Galileei, atunci când s'a arătat sfintei Fecioare ca să-i aducă vestea cea bună că va naşte pe Mesia. Ele se află în evangelia lui Luca, cap. 1, v. 28. Asemenea şi cuvintele: *«Bine cuvântată eşti tu între femei şi bine cuvântat este rodul pântecului tău»*, sunt luate din aceeaşi evangelie cap. 1, v. 42. Iar cuvintele: *«Că ai născut pe Mântuitorul sufletelor noastre»* sunt împrumutate din liturgia sfântului Iacov.

De şi scurtă, totuşi această rugăciune introdusă în cult de **Ciril** al Alexandriei este foarte bogată în cuprinsul ei, arătându-se printr'însa evenimentul îmbucurător privitor la Naşterea Domnului şi la mântuirea neamului nostru. De aceea ea se repeteşte adesea ori cu deosebire în rugăciunile particulare, când se aduce laudă sfintei Fecioare şi se cere ajutorul ei.

---

1) Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 286, nota 2: Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν τῷ Βασιλεῖ ἡμῶν θεῷ. Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν θεῷ. Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ Χριστῷ τῷ βασιλεῖ καὶ θεῷ ἡμῶν. Conf. psalm. 94, 6.

2) Simeon Tesal., cap. 303.

3) Scriitorii creştini din timpurile vechi, înţelegeau prin cuvântul **„litanie“** tot felul de rugăciuni publice. De aceea în limba greacă λιτανεῖαι şi λιταί însemnează „rugăciuni“. Eusebiu (in vita Constant. II, 14) ne arată că atunci când împăratul Constantin începea un răsboiu, aducea rugăciuni lui Dumnezeu, pe cari istoricul le numeşte λιταί, ori λιτανεῖαι (vita Const. IV, 61). Hrisostom (in Homil. III in Colos.) numeşte tot astfel aceste rugăciuni. Iar împăratul Arcadie opreşte pe eretici de a se aduna ziua ori noaptea pentru a face litanii — *ad litaniam faciendam*. (Cod. Theod. I. XVI, tit. V. De hæret. I, 30). Mai târziu cuvântul λιτανεῖαι dobândi un înţeles mai lămurit, arătându-se printr'însul acele rugăciuni solemne pentru înlăturarea nenorocirilor. Ciprian, Vasilie cel Mare (epist. 63 ad Neocæsar.), Hrisostom, Augustin, ş. a., vorbesc adesea ori de litanii, şi spun că la ele se aduna mult popor. În liturgiile sf. Iacov, Vasilie şi Hrisostom, de asemenea se arată însemnătatea litaniilor. Ele se cetesc la câmp pentru ploae, boale, secetă, se încungiură oraşul, Biserica, etc., purtându-se înainte cruci şi steaguri. Ele sunt mult obişnuite şi în Biserica latină.

În timpurile mai noui litaniile se făcură şi în Biserică, de obiceiu la vespera sărbătorilor mari, şi se puseră în legătură cu serviciul divin. De altfel nu lipsiră nici odată şi litaniile sau procesiunile în afară de Biserică.

§ 82.

Ecteniile (ἐκτένειαι).

Niște rugăciuni solemne și scurte, prin cari Biserica se roagă pentru fericirea fiilor ei depe pământ și încetați din viață, cum și pentru toți oamenii, sunt *ecteniile*; iar cuvântul «ectenie» se derivă de la verbul grecesc «ἐκτείνω», *întind, prelungesc*, de unde avem și substantivul «ἐκτένεια», întindere, prelungire. Unii liturgiști cred că de aceea se cheamă «ectenii» sau «prelungiri» aceste rugăciuni, fiind că diaconul atunci când le rostește, ține mâna dreaptă întinsă cu orariul, până în dreptul creștetului capului său; dar altul este temeiul pentru care se cheamă astfel, și anume: ele de și sunt scurte în forma lor, totuși sunt foarte întinse ori prelungite în cuprinsul lor, după cum vom vedea mai departe. Prin urmare rugăciunile acestea își împrumută numirea de la **cuprinsul** lor, iar nu de la *modul* cu care se rostesc de diacon, știut fiind, că atunci când le pronunță preotul, el nu își întinde mâna sa.

1. Origina ecteniilor o aflăm în epistola I-a a apostolului Pavel către **Timoteiu,** cap. 2 v. 1—5, unde cetim aceste cuvinte: «*Rogu-te dar*, zice apostolul lui Timoteiu, *ca mai întâiu de toate, să faceți rugăciuni, cereri, făgăduințe, și mulțumiri pentru toți oamenii* (ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων), *pentru împărați și pentru toți cari sunt în diregătorii, ca să petrecem viață lină și cu odihnă, în toată pietatea și curăția*» (σεμνότητι [1]). Cum că succesorii apostolilor au îndeplinit aceste cuvinte, nu încape nici o îndoială, mai ales dacă se știe câtă căldură frătească aveau creștinii pentru toți oamenii. Iar Iustin Martirul († 163 sau 167), ne spune lămurit în scrierile sale, cum se făceau ecteniile în secolul II-lea la liturgie. El adică arată că se rosteau rugăciuni pentru toți oamenii [2]), pentru cei ce urau pe creștini [3]), pentru diregătorii [4]), pentru cei ne credincioși, etc.[5]).

2. De asemenea, în liturgia sfântului **Iacov,** găsim la începutul ei ectenia zisă cea «mare», dar *foarte scurtă* și anume: «*Cu pace Domnului să ne rugăm... pentru pacea de sus... pentru pacea a toată lumea... pentru ertarea păcatelor*» [6]). Mai departe, în aceeași liturgie aflăm ectenia: «*Să zicem toți, Doamne miluește... Doamne a tot puternice... pentru pacea de sus...*» etc.[7]).

---

1) Can. 84 apost., „De va ocărî cineva, pe împăratul sau pe stăpânitorul, fără dreptate... de va fi cleric să se caterisească, de va fi mirean, să se afurisească".

2) Iustin. Mart. Dialogus cum Tryphon., c. 35: Ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρώπων.

3) Iustin. Mart. Apolog. I, c. 14.

4) Iustin. Mart. Apol. I, c. 17.

5) Iustin. Mart. Dialogus cum Tryphon., c. 35.

6) Daniel, Codex, T. IV, pag. 93: Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν... ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης... κ. τ. λ.

7) Daniel, Codex, T. IV, pag. 94—95.

Această din urmă ectenie este mai lungă de cât cea d'întâiu, totuşi în nici o ectenie din liturgia sfântului Iacov, nu se pomeneşte episcopul cetăţei ori împăratul ţărei. Faptul acesta îşi găseşte deslegarea în motivul, că liturgia aceasta se cetea pe timpul împăraţilor romani, de religiune păgână şi înfocaţi prigonitori ai creştinismului, şi nu se puteau pomeni nişte împăraţi ca Marcu Aureliu (161—180), Septimiu Sever (193 – 211), Maxim Tracul (235 – 238), Deciu (249 – 251), Diocletian (284 – 305), ş. a., cari au persecutat amarnic pe creştini [1]); iar arhipăstorii bisericeşti nu se pomeneau în timpul persecuţiunilor căci aşa cerea «disciplina arcana» de pe atunci [2]).

3. În liturgia sfântului **Marcu**, ecteniile sunt *foarte scurte* şi nu se aseamănă cu acelea din alte liturgii. Aci însă aflăm în ectenii invocarea următoare: *«Rugaţi-vă pentru împăratul»* [3]); şi mai departe: *«Rugaţi-vă pentru papa* (adică arhiepiscopul cetăţei) *şi pentru episcopul»* [4]). Dar în liturgia clementină din cartea VIII a Constituţiunilor apostolice, ecteniile sunt lungi şi conţin rugăciuni *«Pentru pacea lumei... pentru sfânta catolică şi apostolică Biserică... pentru episcopul* **Iacov**... *pentru episcopul* **Clement**... *pentru episcopul* **Evodiu**... pentru presviteri, diaconi, ceteţi, cântăreţi, fecioare, văduve, orfani, **eunuci**... pentru cei ce aduc daruri, pentru neofiţi, bolnavi, călători pe ape, închişi în temniţă, pentru vrăjmaşi», etc. [5]). Iar în cartea II a Constituţiunilor c. 57, se arată că diaconul trebue să se roage *«Pentru preoţi, şi pentru principi, pentru arhiereu şi rege, şi pentru pacea generală»* [6]).

---

1) Dar Dionisie al Alexandriei († 264), arată însă că în ţinutul său, se făceau rugăciuni şi pentru împăraţii *Valerian* (an. 253 – 260) şi *Galien* (an. 260 – 268), amândoui păgâni, iar Valerian şi persecutor al creştinilor (Dyonis. epist. ap. Euseb. Hist. eccles., lib. VII, c. XI). Iar Tertulian († 240) în scrierea sa „ad Scapulam", (c. II), zice că creştinii se rugau şi pentru „mântuirea împăratului" (pro salute imperatoris). Acelaşi lucru îl arată şi Origen (contr. Cels.) şi chiar Atenagora (Legat. pro christianis).

Prin urmare erau timpuri şi împrejurări, când Biserica se ruga şi pentru **vrăjmaşii** ei, ca a lor mânie să se liniştească, căci Domnul a zis: *„Iubiţi pe vrăjmaşii voştrii... faceţi bine celor ce vă urăsc şi vă rugaţi pentru cei ce vă prigonesc"* (Mat. 5, 44).

2) După cele zise de Tertulian (Apol. c. XXXIX), în timpul său se făceau ectenii pentru neofiţi, demonizaţi, penitenţi, catehumeni şi mai ales pentru pace. Auzitorii se rugau în genuchi cu faţa la pământ.

3) Daniel, Codex. T. IV, p. 138: Προσεύχεσθε ὑπὲρ τοῦ βασιλέως.

4) Daniel, Codex, T. IV, p. 139: Προσεύχεσθε ὑπὲρ τοῦ πάπα καὶ ἐπισκόπου. Dar aci nu este vorba de papa al Romei, cum au înţeles Ioan a S. Andrea şi alţii, ci de arhiepiscopul Alexandriei. În vechime titlul de πάπα era purtat şi de alţi episcopi, şi nu numai de cel din Roma. Chiar şi Renaudot (Collectio liturgiarum orientalium, T. I, p. 334) zice: „Hoc loco non agitur de Romano Pontifice, sed de Patriarcha Alexandrino, cui Papæ nomen indlitum est". — Conf. pag. 358, nota 1, Tom. II, Tez. Liturg.

5) Constit. Apost. lib. VIII, c. X: Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου... ὑπὲρ τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας... ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου Ἰακώβου... ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου Κλήμεντος... ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου Εὐοδίου... κ. τ. λ.

6) Constit. Apostol. lib. II, c. LVII: Μετὰ τοῦτο προσευχέσθω ὁ διάκονος

În liturgia sf. Vasilie[1], a lui Hrisostom[2], și a celor Mai nainte sfințite[3], ecteniile sunt mult *mai bogate* și complecte în cuprinsul lor.

La **eretici** încă nu lipsesc ecteniile. Așa d. e. în liturgia **armeană**, ecteniile se aseamănă întru câtva cu acelea din liturgia sf. Ioan Hrisostom; iar în liturgia **coptică** atribuită sf. Vasilie, se fac rugăciuni de către diacon în ectenii, pentru cei vii, pentru cei slabi, pentru cei ce călătoresc, pentru aer, roadele pământului, ploae, animale, oameni de tot felul, pentru împărați, pentru cei din închisoare, pentru cei ce aduc daruri, etc. Liturgiile **Nestorienilor**, conțin de asemenea ectenii.

4. Ioan Hrisostom cu privire la acest fel de rugăciuni se pronunță astfel într'o omilie a sa: «*Pe când sunt toți la un loc* (în Biserică), *auziți vocea diaconului îndemnând și zicând acestea: să ne rugăm pentru episcopul și pentru bătrânețe* (γήρως), *și pentru pază, și pentru ca să se înțeleagă drept cuvântul adevărului*»[4]. În altă parte (Homil XVIII în 2 Cor.), același părinte zice că se rostesc ectenii, «*pentru energumeni, și pentru cei ce sunt în pocăință*». Tot așa și Augustin spune că pe timpul său se ziceau rugăciuni «*pentru catehumeni... credincioși... necredincioși*», ș. a.[5]).

Ecteniile sunt rugăciunile *cele mai vechi* și prețioase ale Bisericei, căci în ele se cuprind toate clasele societăței de ori ce stare, credință, știință, și într'însele se arată toate nevoile vieței omenești, precum și mijloacele spirituale și materiale folositoare omului. În ectenii se cuprind cereri de la Dumnezeu pentru pace, mântuirea sufletelor noastre, pacea întregei lumi, pentru Biserică, episcopul locului, domnitorul țărei, pentru liniștea aerului, pentru cei ce călătoresc pe mare, pentru cei bolnavi, ferirea de nevoi, pentru cei încetați din viață, ș. a. Dar și forma ecteniilor, scurtă și îndemnătoare la rugăciune, este foarte plăcută poporului, și de aceea el răspunde din cucernicia inimei la toate articolele ecteniei, cu cererea «Doamne miluește». Rugăciunile acestea sunt presărate nu numai în liturgie, dar și în vesperă, și chiar în toate serviciile bisericești, ca astfel să se deștepte poporul din timp în timp, să-și îndrepte luarea aminte către cele sfinte, și să se roage neîncetat pentru sine și pentru cele rostite de diacon ori preot.

5. De două feluri sunt ecteniile: *mari* și *mici*. Însăși numirea lor arată, că ecteniile mari cuprind cereri mai numeroase

---

ὑπὲρ τῶν ἱερέων, καὶ τῶν ἀρχόντων, ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τοῦ βασιλέως, καὶ τοῦ καθόλου εἰρήνης.

1) Daniel, Codex, T. IV, p. 421.

2) Daniel, Codex, T. IV, p. 340.

3) Daniel, Codex, T. IV, p. 439.

4) Chrysost. Homil. III. De obscuritate prophetiarum: Κοινῇ πάντες ἀκούοντες τοῦ διακόνου, τοῦτο κελεύοντος καὶ λέγοντος, δεηθῶμεν ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ γήρως, καὶ τῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἵνα ὀρθομῇ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

5) Augustin. Epist. 107 ad Vitalium.

pentru diferite persoane şi felurite nevoi; iar cele mici, sunt începutul şi sfârşitul ecteniilor mari. De aceea acestea din urmă, se repetesc mai des de cât cele d'întâiu. Toate ecteniile fie mari ori mici, se termină cu un ecfonis (ἐκφώνησις) oare care. La întâmplări de nenorociri s. e. la secetă, ploae prea multă, boale, cazuri de moarte, ş. a., cuprinsul ecteniilor este **plângător**, pentru că stă în strânsă legătură cu nevoea pentru care se roagă Biserica. Iar la întâmplări de bucurie s. e. la tedeumuri, cununii, sfinţiri, botezuri, ş. a., Biserica îşi vădeşte mulţumirea ei prin ecteniile de un cuprins **îmbucurător**.

Biserica **romano-catolică**, nu mai are astăzi în liturgiile şi serviciile ei religioase, ectenii în felul celor orientale; ci clerul latin îşi exprimă cererile prin rugăciuni liturgice şi bisericeşti, întocmite în alt mod de cât la răsăriteni. Iar **protestanţii** n'au avut nici odată ectenii şi nici nu este întocmit serviciul lor liturgic şi religios, pentru a fi împodobit cu aceste frumuseţi apostolice.

§ 83.

Simbolele de credinţă din timpurile vechi creştine şi simbolul Niceo-Constantinopolitan.

Urmaşii învăţăturilor lui Hristos, au compus de timpuriu «simbolul credinţei», adică o mărturisire ca semn distinctiv pentru membrii cei adevăraţi ai Bisericei, faţă de învăţătorii cei mincinoşi, cari propovedueau erezii de tot felul. Prin simbolul credinţei Biserica mărturiseşte dreapta învăţătură despre Dumnezeirea Tatălui ca creator al tuturor celor văzute şi nevăzute. Apoi se arată credinţa în Dumnezeu Fiul, deofiinţimea lui cu Tatăl, întruparea sa, patimile ce a îndurat pentru mântuirea lumei, şi venirea lui a II-a ca să judece pe cei vii şi pe cei morţi. Prin simbolul acesta se mai afirmă Dumnezeirea sfântului Spirit, purcederea lui din Tatăl, cum şi adoraţiunea ce i se cuvine ca şi Tatălui şi Fiului. Mai departe se arată credinţa în sfânta, soborniceasca şi apostoleasca Biserică, în taina botezului, învierea morţilor şi în viaţa viitoare eternă. Acesta este rezumatul conţinutului simbolului credinţei.

În timpurile vechi creştine, simbolul acesta purta atât în apus, cum şi în răsărit mai multe numiri d. e.: Irineu († 202) îl numeşte *«regula veritatis»* (norma adevărului [1]). Tertulian îl intitulează *«regula fidei»* (norma credinţei [2]), Novaţian, *«regula ve-*

1) Irenæus. Opera cum notis ed. Io. Ernest. London 1701 fol. lib. I, c. XIX: Quum teneamus nos *regulam veritatis*, id est, quia sit unus Deus omnipotens, etc.

2) Tertull. De præscriptionibus adversus hæreticos c. XIII: *Regula* est autem *fidei* qua creditor unum omnino Deum esse, etc.

ritatis» [1]), Ieronim, *«fidei rejula»* [2]) ş. a. Dintre răsăriteni, Socrat numeşte simbolul credinţei «μάθημα» (lecţiune [3]), Iustinian, «μάθημα» şi «σύμβολον» [4]); iar în sinodul ţinut la Constantinopole în anul 536 sub patriarhul Mina, simbolul acesta fu numit tot «μάθημα» [5]). Dar mai pe urmă se generaliză numirea «σύμβολον», şi se perdură celelalte numiri.

În cele dintâiu trei secole creştine, şi parte din al patrulea, aproape **fie care Biserică principală** îşi avea simbolul ei; totuşi aceste mărturisiri de credinţă, se deosibeau între ele numai în ceea ce priveşte forma, iar nu şi substanţa conţinutului. Isvorul simbolului credinţei se află în timpurile apostolice, când fură aşezaţi păstorii bisericeşti; iar aceştia introducând în sânul Bisericei pe catehumeni prin baea botezului în numele Tatălui şi al Fiului şi al sfântului Spirit, urma ca şi catehumenii să rostească simbolul cu credinţa în cele trei feţe dumnezeeşti. Afară de această împrejurare, conducătorii creştinismului în scrierile lor îndreptate în contra păgânilor şi ereticilor, îşi mărturiseau credinţa lor *prin simbole formulate* **de ei** *pe baza sfintei Scripturi.* Aşa se explică mulţimea simbolelor şi a expunerilor de credinţă pe acele timpuri.

Simbolele vechi şi mărturisirile de credinţă erau următoarele:

1. **Simbolul apostolic** (symbolum apostolorum) conţine aceste cuvinte: *«Cred în Dumnezeu Tatăl a tot ţiitorul şi în Hristos Iisus Fiul lui unic, Domnul nostru, care s'a născut din Spiritul sfânt şi din Maria Fecioara, care sub Ponţiu Pilat a fost răstignit şi îngropat, a treea zi a înviat din morţi, s'a suit în ceruri, şeade de a dreapta Tatălui, de unde va veni să judece viii şi morţii. Şi în Spiritul sfânt, sfânta Biserică, în ertarea păcatelor, învierea morţilor, Amin* [6]). Acest simbol se pronunţa în Biserica romană, şi se susţinea de Rufin al Aquileei în finele secolului IV, că ar fi fost compus de apostoli mai înainte de împrăştierea lor [7]). De atunci simbolul acesta s'a crezut în apus ca o lucrare apostolică, şi numai în secolul XV teologul critic **Laurenţiu Vala** din Florenţa, a dovedit ne autenticitatea lui, de şi conţine un germene de învăţătură apostolică. De atunci nu s'a mai crezut de autentică această expunere de mărturisire.

---

1) Novatianus, De Trinitate, c. I: *Regula* exigit *veritatis,* ut primo omnium credamus in Deum... c. IX: in filium Iesum Christum.

2) Hieronym. Epist. 54 ad Marcellam contr. erores Montani: Primus in *fidei regula* discrepamus, etc.

3) Socrat. Hist. lib. III, c. XXV.

4) Iustinian. Codex leg. VII.

5) Concil. Constantinop. sub Menna act. V.

6) Bingham. Orig. s. antiq. eccles., T. IV, p. 99—100: Credo in Deum Patrem omnipotentem; et in Christum Iesum, filium eius unicum, dominum nostrum; qui natus est de Spiritu sancto et Maria virgine, qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus... etc.

7) Rufin. Expositio symboli: Apostolos discessuros ab invicem normam prius futuræ prædicationis in commune constituisse.

2. Un fragment din **mărturisirea de credinţă a lui Irineu** cu acest conţinut: «*Biserica din toată lumea şi până la marginea pământului, întinsă de apostoli şi discipulii acestora, a primit acea credinţă, care este în unul Dumnezeu Părinte a tot puternic, făcătorul cerului şi al pământului... Şi în unul Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu... Şi în Spiritul sfânt care prin profeţi a propoveduit poruncile lui Dumnezeu*», etc. [1]).

3. **Mărturisirea de credinţă a lui Origen,** cuprinde între altele aceste cuvinte: «*Mai întâiu Dumnezeu este unul, care a creat toate... a trimis pe Domnul nostru Iisus Hristos...*» etc. [2]). Iar în contra Marcioniţilor, Origen mărturiseşte următoarele: «*Cred în Făcătorul a toate... în Dumnezeu Cuvântul... cred şi în Spiritul sfânt...*» [3]).

4. Un fragment din «*Regula fidei*» a lui **Tertulian** ca mărturisire de credinţă în contra ereticilor de pe atunci. «*Invăţătura credinţei*, zice apologetul, *este una, singura statornică şi neschimbată, adică crezând în unicul Dumnezeu a tot puternic, făcătorul lumei, şi în Fiul lui, Iisus Hristos, născut din fecioara Maria, răstignit sub Ponţiu Pilat* (Pontio Pilato), *a treea zi a inviat din morţi, s'a suit la ceruri* (receptum in cœlis), *şezând acum de a dreapta Tatălui, şi va veni să judece pe cei vii şi pe cei morţi*», etc. [4]). Dar Tertulian mai face o mărturisire aproape identică în cartea sa. «De præscription. adversus hæreticos»: «*Norma credinţei*, zice apologetul, *este aceea prin care credem că Dumnezeu este unul pretutindenea... că Cuvântul* (verbum) *este Fiul său*» ş. a. [5]). Aceeaşi mărturisire o face şi în cartea lui «Adversus Praxeam» [6]).

5. Alt fragment din simbolul lui **Ciprian**: «*Biserica universală ţine acelaşi simbol, în care şi noi suntem botezaţi. Trebue a cunoaşte pe Dumnezeu Tatăl, pe Fiul său Iisus Hristos şi pe Spiritul sfânt...*» etc. [7]).

6. Simbolul lui **Grigorie Taumaturgul** (✝ c. 270) făcut în contra ereticilor Sabelieni antitrinitari: «*Un Dumnezeu, Tată al Cuvântului celui viu, al înţelepciunei celei într'un ipostas şi al puterei şi chipului celui pururea fiitor, născător desăvârşit al celui desăvârşit, Tatăl al Fiului celui Unul născut. Un Domn, unul din unul, Dumnezeu din Dumnezeu... Un Spirit sfânt carele din Dumnezeu are estimea* (ὕπαρξιν) *şi prin Fiul s'a arătat oamenilor...*» etc. [8]).

7. Mărturisirea credinţei făcută de presviterul şi martirul

---

1) Bingham., Orig. s. antiq. eccles., T. IV, p. 80–81: Ἡ μὲν ἐκκλησία, καίπερ καθ᾽ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη... εἰς ἕνα θεὸν πατέρα παντοκράτορα... καὶ εἰς ἕνα Χριστὸν Ἰησοῦν... καὶ εἰς πνεῦμα... κ. τ. λ.

2) Origen. Περὶ ἀρχῶν.

3) Origen. Contra Marcionem, dialog. I.

4) Tertull. De velandis virginibus, c. I.

5) Tertull. De præscriptionibus adv. hæreticos. c. XIII.

6) Tertull. Advers. Praxeam. c. II.

7) Cyprian. Epist. 69, al. 76, ad Magnum.

8) Gregor. Neocæsar. Oper. p. I, et apud Gregor. Nyssen.: Εἷς θεός,

antiohean Lucian († 312), tot în contra Sabelienilor: *«Credem în unul Dumnezeu Tatăl a tot puternic, unul din unul, desăvârşit din desăvârşit, Împărat din Împărat, Domn din Domn... Şi în Spiritul sfânt...»* ş. m. d.[1]). Acest simbol se aseamănă cu acela al lui Grigorie Taumaturgul.

8. Iar despre **simbolul lui Atanasie** al Alexandriei, unii cred că este al lui; iar alţii se îndoesc pe motivul că lipseşte din scrierile acestui sfânt părinte. Apoi stilul simbolului pare fi compus de un latin, iar nu de un Grec; pe lângă aceasta, sinodul ecumenic din Efes, Ciril al Alexandriei, Leon episcopul Romei, sinodul din Halcedon, nu fac nici o amintire de acest simbol, de şi l'ar fi putut folosi în contra Nestorienilor şi Eutihienilor. Simbolul Atanasian, se pare a fi făcut de un discipul al lui Augustin, sau de **Vigiliu** episcop în *Taps* (Africa), care a murit pe la anul 520; căci în el se vorbeşte despre purcederea sfântului Spirit şi de la Fiul, învăţătură apuseană care nu exista pe timpul sfântului Atanasie. Deci acest simbol nu este al acestui părinte bisericesc.

9. Simbolul cuprins în **Constituţiunile apostolice** întrebuinţat în orient la botezul catehumenilor: *«Şi mă împreunez cu Iisus Hristos, şi cred şi mă botez în unul ne născut, singur adevăratul Dumnezeu a tot puternic, Tatăl lui Hristos... Şi în Domnul Iisus Hristos, fiul lui unul născut... şi trup a luat şi s'a născut din sfânta fecioară Maria... şi a fost răstignit pe timpul lui Ponţiu Pilat... Mă botez şi în Spiritul sfânt...»* [2]).

10. **Simbolele Bisericei din Ierusalim,** cari sunt două şi anume: unul cuprins în liturgia sfântului Iacov, şi introdus aci mai târziu [3]); iar altul se crede a fi formulat de Ciril episcopul Ierusalimului. Noi despre acesta din urmă ne ocupăm, mai ales că el se află întreg în catehesa a V-a şi apoi este presărat în cele d'întâiu 18 catehese, în cari Ciril face comentarii întinse asupra acestui simbol. Ciril îşi formulează astfel simbolul credinţei: *«Cred întru unul Dumnezeu, Tatăl a tot ţiitorul făcătorul cerului şi al pământului, al celor văzute şi al tuturor celor ne văzute. Şi întru unul Domnul Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu, unul născut, carele din Tatăl s'a născut mai nainte de toţi vecii, Dumnezeu adevărat prin carele toate s'au făcut. Şi a luat trup, şi s'a făcut om, şi s'a răstignit şi s'a îngropat şi a înviat din morţi în ziua a treia, şi s'a suit la ceruri... Şi întru unul Spiritul sfânt, Mângâitorul carele a grăit*

Πατὴρ λόγου ζῶντος, σοφίας ὑφεστώσης, καὶ δυνάμεως... εἷς Κύριος, μόνος ἐκ μόνου, Θεός ἐκ Θεοῦ... καὶ ἐν Πνεῦμα ἅγιον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχον... κ. τ. λ.

1) Apud Athanas. De synod. Arimin.: Πιστεύομεν... εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα Παντοκράτορα... κ. τ. λ.

2) Constitut. Apostol., lib. VII, c. 41: Καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω καὶ βαπτίζομαι εἰς ἕνα ἀγέννητον... καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν... βαπτιζομαι καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... κ. τ. λ.

3) Daniel, Codex., T. IV, p. 99.

prin proorocí... Intr'un botez al pocăinței și în ertarea păcatelor...»[1]). Acest simbol se apropie în forma și conținutul lui de cel Niceo-Constantinopolitan.

11. Simbolul **Bisericei Cesareei Palestinei**: *«Credem întru unul Dumnezeu, Tatăl a tot țiitorul, făcătorul tuturor celor văzute și nevăzute. Și întru unul Domnul Iisus Hristos, Cuvântul lui Dumnezeu, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, viață din viață, Fiu unul născut... Și în unul Spiritul sfânt, cu adevărat Spiritul sfânt, căci și Domnul nostru trimițând la predică pe discipulii săi le-a zis: mergeți învățați...»* [2]).

12. Simbolul **Bisericei Alexandrine,** era mai scurt de cât cel al Bisericei din Cesarea Palestinei, și se începea astfel: *«Credem întru unul Dumnezeu, Tatăl a tot țiitorul, și întru unul Domn Iisus Hristos Fiul lui... Și în sfântul Spirit și în învierea morților...»* [3]).

13. Simbolul **Bisericei din Aquilea** făcut de preotul Rufin de aci († 410), în contra Patripasianilor (patrem passum esse) antitrinitari, cari învățau că Tatăl, Fiul și sfântul Spirit, sunt numai *modalități* ale descoperirei lui Dumnezeu în lume. Dumnezeu, ziceau ei, este numai o persoană; el a creat lumea, el este Tatăl, el este Fiul și Spiritul sfânt. Prin urmare, conchideau ei, aceeași persoană Tatăl, care a creat lumea, a suferit și răstignirea. In contra acestor eretici, Rufin formulă acest simbol: *«Cred în Dumnezeu Tatăl a tot Puternicul, invizibil și impasibil* (invisibilem et impasibilem). *Și în Hristos Iisus unicul Fiul lui, Domnul nostru, care s'a născut... Și în Spiritul sfânt...»* [4]).

14. **Simbolul lui Epifanie** episcopul Salaminei Ciprului († 403), întocmit pentru catehumeni și în contra Arienilor: *«Credem într'unul Dumnezeu, Tatăl a tot țiitorul, făcătorul cerului și al pământului...»* și continuă ca și simbolul Niceo-Constantinopolitan. Apoi la fine se termină astfel: *«Iar pe acei ce zic că a fost un timp când Fiul nu a fost, și înainte de a se naște nu era, sau a fost făcut din nimic, sau din alt ipostas... pe aceștia* (pe Arieni), *Biserica sobornicească și apostolică îi anatemisează»*[5]). Se știe că și simbolul acesta erà ținut de credincioși și catehumeni, între cele mai însemnate mărturisiri de credință ale Bisericei vechi.

---

1) Cyril. Cathech. VI seqq.: Πιστεύω εἰς ἕνα θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ... κ. τ. λ.

2) Apud. Socrat., Hist. eccl. lib. I, c. VIII: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, τὸν τῶν ἁπάντων ὁρατῶν... κ. τ. λ.

3) Apud. Socrat. Hist. eccles., lib. I, c. XXVI: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς Κύριον... κ. τ. λ.

4) Ruffin. Expositio simboli, in Bingham., Tom. IV, p. 102: Credo in Deum patrem omnipotentem, invisibilem et impassibilem. Et in Christum Iesum unicum filium eius, dominum nostrum, qui natus est... Et in spiritum sanctum... etc.

5) Epiphan. Anchorat., n. CXX, in Bingham. T. IV, p. 105: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα... Τοὺς δὲ λέγοντας, ἦν ποτὲ οὔτε οὐκ ἦν... τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.

15. *Simbolul* **Bisericei din Antiohia** făcut în contra Nestorienilor și păstrat de Ioan Casian : *«Cred intr'unul şi singurul Dumnezeu, Tatăl a tot ţiitorul, făcătorul tuturor creaturilor văzute şi nevăzute. Şi in Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui, unul născut, şi născut mai 'nainte de ori ce făptură...»* Articolul despre sfântul Spirit este mai scurt, căci trebuea combătută numai erezia lui Nestorie[1]).

16. In fine, ultimul și cel mai de **căpetenie** simbol al credinței creștine ortodoxe, este cel întocmit la sinodul I ecumenic ținut în Nicea la anul 325, și la sinodul II ecumenic ținut în

Sinodul I ecumenic ținut în Nicea la anul 325.

Constantinopole la anul 381, pentru care cuvânt, simbolul acesta se cheamă **„Niceo-Constantinopolitan"**.

La sinodul I s'a întocmit acest simbol până la articolul : *«Și intru Duhul sfânt»*, în contra învățăturilor lui **Arie** care zicea că, Domnul nostru Iisus Hristos, nu este de o ființă nici asemănare cu Tatăl, nu este Dumnezeu adevărat, nici din veci, ci este o ființă creată după voea liberă a Tatălui, și nu din sine, ci din nimic și în timp. În contra acestor erezii, sinodul a întocmit acest simbol : *«Cred intr'unul Dumnezeu, Tatăl a tot ţiitorul, făcătorul cerului şi al pământului, văzutelor tuturor şi nevăzutelor. Şi intr'unul Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, unul născut, carele din Tatăl s'a născut, mai înainte de toţi vecii. Lumină din*

1) Cassian. De incarnatione lib. VI : Credo in unum et solum Deum patrem omnipotentem, creatorem omnium visibilium et invisibilium creaturarum... etc.

lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născu, nu făcut, cel de o fiinţă cu Tatăl prin carele toate s'au făcu. Carele pentru noi oamenii şi pentru a noastră mântuire, s'a pogorît din ceruri şi s'a întrupat de la Duhul sfânt, şi din Maria fecioara, şi s'a făcut om. Şi s'a răstignit pentru noi în zilele lui Ponţiu Pilat (Pilat din Pont), *şi a pătimit, şi s'a îngropat şi a înviat a treia zi după Scripturi. Şi s'a suit la ceruri şi şade de a dreapta Tatălui. Şi iarăşi va să vie cu mărire să judece viii şi morţii, a căruia împărăţie nu va avea sfârşit. Şi întru Duhul sfânt*». După acestea sinodul a adaos aceste cuvinte: «*Iar pe acei ce zic că a fost un timp când Fiul nu era, sau nu era mai înainte de a fi fost născut, sau că a fost făcut din nimic, sau din alt ipostas sau substanţă* (de cât a Părintelui său) *şi pe acei cari zic că Fiul lui Dumnezeu este creat şi supus schimbărei, pe aceştia Biserica sobornicească şi apostolească îi anatemizează*» [1]).

Iar sinodul II ecumenic s'a ţinut după cum s'a zis, în

---

1) Ap. Epiphan. Anchorat. n. CXX: Πιστεύω (la Epifanie: Πιστεύομεν) εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι'οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Σταυρωθέντα ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανούς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας ὅτι ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντες εἶναι, ἢ κτιστόν, ἢ στρεπτόν, ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀναθεματίζει ἡ ἁγία καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.

Textul grecesc al simbolului credinţei aşa cum se vede aci (afară de punctuaţiune), l'am împrumutat din Epifanie (Anchorat. n. CXX, in Bingham. T. IV, p. 105—106) până la „Τοὺς δὲ λέγοντας", căci textul istoricului Socrat Hist. eccl. (lib. I, c. VIII), diferă întru câtva de acesta în unele locuri, şi lipsesc cuvintele: „*Şi s'a răstignit pentru noi în zilele lui Ponţiu Pilat*"; iar la Epifanie găsim şi aceste cuvinte. Această deosebire de texte se explică astfel: *Epifanie ne-a păstrat textul întreg al simbolului credinţei, aşa cum a eşit din redactarea sinodului II ecumenic; iar Socrat reproduce textul exact al sinodului I, care s'a mai complectat la sinodul II* (*Euseb. Popovici, Ist. Bis. vol. I, p. 478*), *şi de atunci a rămas nemodificat în Biserica ortodoxă.* (Autorul). Iată şi textul simbolului aşa cum a fost formulat la sinodul I şi cum ni-l dă Socrat: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητήν· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρός, μονογενῆ, τουτ' ἔστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός, Θεὸν ἐκ Θεοῦ καὶ φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι'οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τά τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ, δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανούς, ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· Τοὺς δὲ λέγοντας... (Socrat. Hist. eccles. lib. I, c. VIII, in Bingham., Orig. s. antiq. eccles., T. IV, p. 103). Vezi şi „Dog. ortodoxă" de Prof. A. Comoroşanu, Partea specială, p. 166, Cernăuţi, 1889.

anul 381, pentru înlăturarea învățăturilor eretice ale lui **Macedonie** episcopul Constantinopolului (341—360), care învăța că sfântul Spirit nu este de asemenea ființă și mărire, nici cu Tatăl, nici cu Fiul, ci este servul amândurora. Sinodul acesta însă, pentru înfrângerea ereziei lui Macedonie, a continuat și sfârșit simbolul făcut la Nicea astfel: «*Cred și întru Duhul sfânt, Domnul de viață făcătorul, carele din Tatăl purcede* (ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον); *cela ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit carele a grăit prin prooroci. Într'una sfântă sobornicească și apostolească Biserică. Mărturisesc un botez, întru ertarea păcatelor. Aștept învierea morților. Și viața veacului ce va să fie. Amin*» [1]). Iar la finele simbolului, sinodul a adaus anatema pe care am văzut-o și la sinodul din Nicea: Τοὺς δὲ λέγοντας... [2]).

Simbolul încheiat la sinodul I și II ecumenic, a fost păstrat **neclintit** de Biserica ortodoxă răsăriteană. Dar Augustin († 430) ca să înfrângă pe Arieni cari ziceau că Fiul este mai mic de cât Tatăl, și-a formulat **părerea** sa teologică (Θεολογούμενα) «*că sfântul Spirit purcede și de la Fiul*» (filioque). Apoi tot pentru același motiv, a admis adaosul **„filioque"** sinodul ispaniol din *Braga* (Bracarensia) ținut la anul 411, cum și sinodul din Toledo (Ispania), ținut la anul 447; iar alt sinod din Toledo ținut în anul 589, a primit adaosul «filioque» și în simbolul Niceo-Constantinopolitan [3]).

După aceea scaunul roman, primi solemn adaosul «filioque» în timpul episcopului Martin I-iu prin cartea acestuea sinodală din anul 649. Se introduse apoi acest adaos și în Francia în timpul lui Carol cel Mare (768—814), și anume apărându-se de sinodul din **Friaul** (Forum Iulii) la anul 796, și după aceea de sinodul din **Achen** (Aquisgranum) ținut în anul 809, și stabilindu-se ca toată Biserica din Francia să primească «filioque» în simbolul credinței.

Cu toate acestea Leon III episcopul Romei (an. 795—816) protestă în contra acestui adaos devenit dogmă, dar îl primi numai ca învățătură și porunci să se sape simbolul pe 2 table de argint în latinește și grecește așa cum fusese stabilit în Constantinopole și le așeză în catedrala din Roma cu inscripția: **„Haec**

---

1) Concil. Constantinopol. an. CCCLXXXI: Πιστεύω (πιστεύομεν) καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον, καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν Προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν. Καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν. Textul acesta, așa se găsește și la Epifanie, Anchorat. n. CXX. Apoi urmează: Τοὺς δὲ λέγοντας ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν... κ. τ. λ. Conf. Bingham., T. IV, p. 105—106. Totuși împărțirea simbolului în cele **12 articole,** s'a făcut mai târziu, căci ea nu se găsește în actele sinodului I și II ecumenic, nici la Epifanie, și nici la Socrat. Vezi și „**Libri symbolici,** ecclesiæ orient." de Ernestus Julius Kimel, Jenæ, 1843, p. 61 seqq.

2) Epiphan. Anchorat, n. CXX. Conf. p. 564, n. 1, Tez. Liturg.

3) Concil. Tolet. III: Credimus et in spiritum sanctum, dominum et vivificatorum, **ex patre et filio procedentem.**

Leo posui amore et cautela orthodoxae religionis" (Eu Leon am pus acestea pentru dragostea și paza religiunei ortodoxe [1]). De aceea se menținu în Roma simbolul fără *filioque* până în anul 1014 cu toate că exista și aci învățătura despre purcederea sfântului Spirit și din Fiul, iar simbolul credinței se răspândise mai pretutindenea în apus cu *filioque*. De la anul 1014 se introduse și în Roma acest adaos. În secolul IX primindu-se «filioque» și de preoții germani din Moravia, ei numeau «arian» pe **Metodie** apostolul Slavilor (an. 863–885) care se împotrivea acestui adaos. Orientalii condamnară atât adaosul «filioque», cât și învățătura apuseană despre purcederea sfântului Spirit și din Fiul, atât la sinodul ținut în Constantinopole la anul 867, cât și în sinodul din anul 879, ținut tot acolo sub președinția lui Fotie, și formară din aceasta unul din punctele principale ale desbinărei dintre orientali și occidentali [2]).

Simbolul Niceo-Constantinopolitan, după formularea lui, a fost aprobat de celelalte sinoade ecumenice și a devenit normă de credință pentru întreaga Biserică, inlăturându-se în același timp toate celelalte simbole. De aceea sinodul III-lea ecumenic poruncește a se caterisi clericul și a se anatemiza laicul care ar propovedui altă credință afară de aceea stabilită la sinodul din Nicea [3]). Iar sinodul IV ecumenic afirmă că în această credință *«suntem botezați și ne botezăm»* [4]). Epifanie [5]), și Evagriu [6]), arată de asemenea că prin acest simbol se făcea botezul și se rostea credința. Apoi Ambrosie ne spune că simbolul pe timpul său, se rostea în cultul particular [7]). Teodor Lectorul mărturisește că **Petru Gnafevs** (Fullo), arhiepiscopul monofizit al Antiohiei († 486), a statornicit în anul 471 ca simbolul credinței să se rostească în Biserica sa antioheană la toate *sinaxele* adică la serviciile divine de o treaptă secundară [8]). Același Teodor ne spune că și Timotei arhiepiscopul Constantinopolului (an. 511—517), a hotărât în anul 511 ca simbolul să se rostească la toate sinaxele; iar mai nainte de dânsul se rostea numai odată pe an, în

---

1) Eusevie Popovici, Istoria Biseric. tradusă de Athanasie episc. Râmn. și Gherasim episc. Arg., Vol. I, op. cit., pag. 701–703.

2) **Protestanții** primiră și ei simbolul credinței cu „filioque" și așa îl țin până în ziua de astăzi.

3) Concil. Ephes. act. VI: Ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ἑτέραν πίστιν... παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν τῇ Νικαίων... ἀλλοτρίους εἶναι τους ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς... εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι.

4) Concil Halced. act. II: Εἰς ταύτην (πίστιν) ἐβαπτίσθημεν εἰς ταύτην βαπτίζομεν.

5) Epiphan. Anchorat. num. CXX.

6) Evagr. Hist. eccles., lib. III, c. IV. Aci într'o scrisoare împărătească se recomandă cu mult entuziasm, întregei Biserici, simbolul Niceo-Constantinopolitan și se rostesc blesteme grele în contra celor ce s'ar abate de la acest simbol.

7) Ambros. De virginitate lib. III.

8) Theod. Lector. Histor. eccles., lib. II: Πέτρου φησὶ τὸν Κναφέα ἐπινοῆσαι... ἐν πάσῃ συνάξει τὸ σύμβολον λέγεσθαι. Vezi pag. 57, Tom. I, nota 1. Tezaurul Liturgic, asupra cuvântului συνάξεις și înțelesul lui.

Vinerea patimilor Domnului, și anume când episcopul botează pe catehumeni[1]). Cu timpul se introduse cetirea simbolului și în **serviciul liturgic** de toate zilele atât în Constantinopole cât și în celelalte Biserici răsăritene[2]). Occidentalii luară și ei exemplu din Constantinopole, și așà vedem că Biserica ispaniolă prin hotărârea sinodului din Toledo ținut în anul 589, introduse și ea în cultul public simbolul credinței; practica aceasta se întinse și în Biserica galicană. Iar Biserica romană îl introduse în liturgie abia sub Ioan VIII în anul 870, și așà cu timpul se răspândi și în apus acest simbol, însă cu al lor «filioque»[3]).

În Biserica ortodoxă simbolul credinței se rostește cu toată sfințenia în liturgiile ei, nu însă și la liturgia celor mai 'nainte sfințite; se pronunță apoi la botez, la hirotonia arhiereului, și în unele servicii bisericești[4]).

§ 84.

Cetirea sfintei scripturi în Biserică.

Motivul pentru care se cetește totdeauna sfânta Scriptură în serviciul divin, se vede din cuprinsul instructiv și luminos al acestor cărți sfinte. Din scrierile Vechiului Testament răsare pregătirea pentru mântuirea neamului omenesc; iar din cele ale Noului Testament, isvorăsc învățături bogate și însăși istoria răscumpărărei omului. Prin cetirea sfintei Scripturi în **cultul** Bisericei ortodoxe, se arată că serviciul divin este întemeiat pe însăși sfânta Scriptură, și de aceea se cuvine ca ea să se citească cu toată pietatea în casa Domnului, în timpul orânduit pentru aceasta de către sfinții Părinți.

Datina de a se ceti sfânta Scriptură în serviciul dumnezeesc, îl aflăm în cultul vechiu iudaic; iar din timpul captivității babilonice (an. 588 a. Hr.) încoace, această cetire s'a făcut cu mai multă silință și pietate. Practica aceasta nu a încetat nici pe

1) Theod. Lector. Hist. eccles., lib. II: Τιμόθεος... σύμβολον καθ'ἑκάστην σύναξιν λέγεσθαι... ἅπαξ του ἔτους... ἐν τῇ ἁγίᾳ παρασκευῇ... κ. τ. λ.

2) Se susține de mulți scriitori că simbolul credinței se **cântà** în timpurile vechi, iar nu se cetea. Cauza pentru care se cânta se crede a fi fost cuprinsul lui dogmatic solemn și plin de învățături fundamentale.

3) La apus prin secolul IX, pe lângă simbolul „Niceo-Constantinopolitan" se mai întrebuința și „simbolul apostolic" într'o formă mai desvoltată, și un simbol particular sub numele lui Atanasie cel Mare. Acest din urmă conține „filioque" și erà compus de un discipul al lui Augustin, iar nici de cum de Atanasie al Alexandriei. Conf. Bingham, op. cit., T. IV, p. 110–114, și T. VI, p. 48–50.

4) La Romano-catolici simbolul credinței **nu se pronunță** la toate liturgiile, ci numai în următoarele ocaziuni: la toate liturgiile duminicale, la sărbătorile Mântuitorului, ale sfintei Fecioare, îngerilor, sfântului Iosif, ale apostolilor, părinților bisericești și la sf. Maria Magdalina. Nu se rostește însă simbolul credinței, la sfinții ce au viețuit înainte de era creștină s. e. la sărbătorile profeților, sfinților Ioachim și Ana, și nici la Ioan Botezătorul. Conf. A. Lerosey, Hist. et. symbol., op. cit., pag. 145.

timpul Mântuitorului [1]), nici pe timpul apostolilor [2]), și nici în ziua de astăzi. Din iudaism, datina cetirei în cult a sfintei Scripturi, a intrat și în creștinism, mai ales că între primii urmași ai evangeliei, au fost mulți și dintre Iudei, și aceștia căutau a auzì în Biserica creștină, canonul cărților din Vechiul Testament. Dar în creștinism numărul cărților sfinte, s'a mărit și cu cărțile Noului Testament.

A) Cum că scrierile canonice ale Vechiului Testament au fost cetite în Biserica creștină, chiar de la începutul ei, ne dovedesc mărturiile scoase din Noul Testament [3]), și din scrierile Părinților apostolici [4]). Iar despre cetirea cărților Noului Testament, în Biserica din timpul apostolilor, de și nu găsim mărturii deslușite în aceste scrieri, totuși nu încape nici o îndoeală că și acestea pe măsura ce apăreau, intrau în întrebuințarea serviciului divin. De aceea apostolul Pavel poruncește Tesalonicenilor, ca epistola pe care le-a trimis-o lor, să fie cetită *«tuturor fraților sfinți»* [5]); iar în epistola sa către Coloseni, cere ca această scrisoare să fie cetită și în *«Biserica din Laodicea»* [6]). Păstorii pe cari îi puneau apostolii să conducă turma cuvântătoare, fără îndoială că trebue să fi dat în serviciul divin, deopotrivă însemnătate cărților Vechiului Testament și celor din Noul Testament.

De la secolul II-lea încoace, găsim însă mărturii luminoase despre cetirea în Biserică a pericopelor din ambele Testamente. Așa, Iustin Martirul spune că *«în ziua ce se zice a soarelui* (Duminica)... *in orașe și in sate... se citesc amintirile* (scrierile) *apostolilor sau scrierile profeților»* [7]). Apoi din Constituțiunile apostolice scoatem acest text cu privire la cetirea cărților Vechiului și Noului Testament: «*Cetețul stând in mijloc, într'un loc înalt* (pe amvon), *să cetească cărțile lui Moisi și ale lui Iisus Navi, și ale Judecătorilor, și ale Împăraților, și ale Cronicelor, și cele despre întoarcerea poporului* (evreu). *Pe lângă acestea să cetească cartea lui Iov, și ale lui Solomon, și ale celor șase-sprezece profeți... Să se cânte imnele* (psalmii) *lui David, iar poporul să sprijinească sfârșitul versurilor. După aceasta să se reciteze Faptele noastre* (ale apostolilor) *și epistolele lui Pavel pe cari le-a trimis Bisericilor după inspirația sfântului Spirit*; *apoi diaconul sau presviterul să cetească evangeliile...*» etc [8]). De aci

1) Luca 4, 16–17.

2) Fapt. 15,21.

3) Fapt. 13,27; Rom. 15, 8–13: Colos. 3,16; II Petru 1, 19–21.

4) Conf. Clem. Rom. Epist. I ad Corint.; Herm., Pastor; Ignatius, Epist. ad. Ephes., Magnes; Papia, Λογίων κυριακῶν ἐξήγησεις, ș. a.

5) I Tesal. 5,27. Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, op. c., p. 102 seqq.

6) Colos. 4, 16.

7) Iustin. Mart. Apol. II: Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ... κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς... τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται.

8) Constitut. Apost., lib. II, c. LVII: Μέσον δὲ ὁ ἀναγινώσκων ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἑστὼς ἀναγινωσκέτω τὰ Μωσέως, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ τῶν κριτῶν, καὶ τῶν βασιλέων, τὰ τῶν παραλειπομένων, καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου· πρὸς τούτοις τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῦ Σολομῶντος καὶ τὰ τῶν ἑκκαίδεκα προφητῶν... κ. τ. λ.

se vede de unde se luau pericope pentru cetirea în Biserică în timpurile vechi creştine; dar nu toate cărţile înşirate aci se ceteau de odată, ci se alegeau părţi din cele ce se credea de cuviinţă.

Iar în altă parte a Constituţiunilor, cetim că *«în ziua Duminecei, se face cetirea profeţilor, şi tâlcuirea evangeliei, şi plinirea sacrificiului, şi a sfântului nutriment al Darurilor»* (împărtăşirea cu sfânta euharistie [1]). Cât pentru priveghierile de **noapte**, se dau în Constituţiuni următoarele porunci: *«În priveghierea voastră* (din noaptea Învierei Domnului), *să se ceteascâ Legea* (cărţile lui Moisi), *profeţii, psalmii, până la cântatul cocoşilor, şi botezaţi pe catehumenii voştrii, şi cetiţi evangelia cu frică şi cu cutremur»* [2]). Mai departe, aceleaşi Constituţiuni ne arată că *«După cetirea Legei şi a profeţilor şi a epistolelor noastre* (ale apostolului Pavel) *şi a faptelor şi a evangeliilor, cel hirotonit salută Biserica»* (bine cuvintează adunarea [3]).

Apoi canonul 60 al sinodului din Laodicea arată toate cărţile Vechiului şi Noului Testament cari se citeau în serviciul divin. Iată acel canon: *«Câte cărţi trebue a se ceti din* **Vechiul** *Testament: 1) Facerea lumei; 2) Eşirea din Egipt; 3) Leviticul; 4) Numerile; 5) Deuteronomul; 6) Iisus Navi; 7) Judecătorii, Ruth; 8) Estir; 9) ale Împăraţilor, una, două; 10) ale Împăraţilor, trei, patru; 11) Paralipomena, una, două; 12) Esdra, una, două; 13) cartea psalmilor 150; 14) Pildele lui Solomon; 15) Eclesiastul; 16) Cântarea cântărilor; 17) Iov; 18) Cei doisprezece profeţi; 19) Isaia; 20) Ieremia şi Varuch, plângerile şi epistola; 21) Ezechiel; 22) Daniel»* [4]). În canonul acesta, după cum vedem, potrivit traducerei Alexandrine (a celor 70), este pusă şi cartea necanonică a lui Varuch, precum şi epistola necanonică atribuită lui Ieremia. Mai departe, acelaşi canon urmează astfel: *«Cele ale* **Noului** *Testament sunt acestea: Patru evangelii: a lui Mateiu, a lui Marcu, a lui Luca, a lui Ioan; Faptele apostolilor; epistolele catolice şapte şi anume: a lui Iacov una; ale lui Petru două; ale lui Ioan trei; a lui Iuda una; epistolele lui Pavel patrusprezece: către Romani una; către Corinteni două; către Galateni una; către Efeseni una; către Filipeni una; către Coloseni una; către Tesaloniceni două;*

---

1) Constitut. Apost. lib. II, c. LIX: Ἐν ᾗ (ἡμέρᾳ κυριακῇ) προφητῶν ἀνάγνωσις, καὶ εὐαγγελίου κηρυκία καὶ θυσίας ἀναφορὰ καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά.

2) Constitut. Apost. lib. V, c. XIX: Ἐν τῇ διανυκτεύσει ὑμῶν, ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτρυόνων κραυγῆς, καὶ βαπτίσαντες ὑμῶν κατηχουμένους καὶ ἀναγνόντες τὸ εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ κ. τ. λ.

3) Constitut. Apost. lib. VIII, c. V: Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν, καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν εὐαγγελίων ἀσπασάσθω ὁ χειροτονηθεὶς την ἐκκλησίαν.

4) Conc. Laodic. can. LX: Ὅσα δεῖ βιβλία ἀναγινώσκεσθαι τῆς παλαιᾶς διαθήκης· α΄ Γένεσις κόσμου· β΄ Ἔξοδος ἐξ Αἰγύπτου· γ΄ Λευιτικόν· δ΄ Ἀριθμοί κ. τ. λ.

către Evrei una; către Timotei două; către Tit una; către Filimon una» [1]).

În timpurile vechi, toţi părinţii şi scriitorii bisericeşti, răsăriteni şi apuseni, 'şi au concentrat atenţiunea şi studiul lor, în prima linie, asupra cărţilor Vechiului şi Noului Testament, explicându-le, făcând omilii asupra lor, şi scoţând din ele cele mai bogate învăţături **liturgice**, dogmatice, morale, istorice şi canonice [2]). Pe atunci, nu erà hotărâtă ordinea cetirilor din sfânta Scriptură, şi de aceea erà lăsată în voea păstorilor bisericeşti. Aceştia însă căutau ca pericopele să se potrivească cu spiritul zilei şi al sărbătorei. Aşà, Origen ne arată că pe timpul său, în săptămâna patimilor se cetea cartea lui Iov cu suferinţele acestuia; în timpul patru-zecimei, Hrisostom face omilii asupra Genesei; Ambrosie (Epist. 33 ad Marcellin.) în săptămâna patimilor ceteşte bucăţi din Iov şi Iona; iar Hrisostom zice că *«În ziua crucei* (Vinerea patimilor) *cetim toate cele despre cruce: în sfânta şi marea Sâmbătă, iarăşi că s'a dat Domnul nostru* (în mâinile Jidovilor), *că a murit după corp, că a fost înmormântat»* [3]). În ziua Învierei Domnului, Augustin (serm. 139) îndeamnă a se ceti evangelia cu privire la înviere; în zilele cincizecimei, Hrisostom orândueşte a se ceti şi explica, Faptele sfinţilor Apostoli, ş. m. d. Dar în secolul IV chiar găsim urme de pericope fixe pentru anumite zile. Cu cât însă s'a îmbogăţit mai târziu serviciul divin, cu atàt s'a stabilit o rànduire mai deplină a pericopelor.

Astăzi din cele 39 de cărţi canonice ale Testamentului Vechiu, la serviciul divin din Biserica ortodoxă, se citesc pericope numai din următoarele 26 de cărţi: din cele 5 cărţi ale lui Moisi, din cartea lui Iisus Navi, a Judecătorilor, cărţile Împăraţilor (I, III – IV), Psaltirea, cartea lui Iov, a Pildelor lui Solomon, a Înţelepciunei lui Solomon, cărţile profeţilor mari: Isaia, Ieremia (cartea şi plângerile), Ezechiel şi Daniel. Apoi cărţile profeţilor mici: Iona, Ioil, Micha, Sofonie, Avacum, Zaharia şi Malachia. Se mai citesc şi părţi din cartea necanonică a lui Iisus Sirach şi a lui Varuch, din cauza conţinutului lor instructiv. Iar aceste 13 cărţi ale Testamentului Vechiu nu se cetesc în Biserică şi anume: cartea Ruth, a II-a Împăraţilor, două cărţi ale Cronicelor, cartea

1) Conc. Laod. can. LX: Τὰ δὲ τῆς καινῆς διαθήκης, ταῦτα· Εὐαγγέλια τέσσαρα, κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μάρκον, κατὰ Λουκᾶν, κατὰ Ἰωάννην· κ. τ. λ. Iar sinodul III Cartaginean prin canonul 47 numără între cărţile canonice ale Vechiului Testament şi pe cele necanonice s. e. cartea lui Tobie, a Iuditei şi două cărţi ale Macabeilor; dar canonul acesta nu a dobândit aprobarea generală a Bisericei creştine. De asemenea canonul 85 apostolic, numără între cărţile canonice ale Vechiului Testament şi pe cele 3 cărţi necanonice ale Macabeilor.

2) Canonul 63 al sinodului VI ecum., anatemisează pe cei ce plăsmuesc cărţi mincinoase cu gândul de a necinsti pe Hristos şi pe sfinţii lui. Iar canonul 68 al acelueaşi sinod, aforiseşte pe cei ce strică ori necinstesc cărţile sfinte.

3) Chrysost. Homil. LXIII: Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σταυροῦ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ πάντα ἀναγινώσκομεν· ἐν τῷ σαββάτῳ τῷ μεγάλῳ πάλιν, ὅτι παρεδόθη ἡμῶν ὁ κύριος, κ. τ. λ.

Esterei, Ezra, Neemia, cântarea cântărilor, cum și cărțile profeților: Obadia, Amos, Osie, Naum și Agheu.

Cărțile Noului Testament se cetesc toate în serviciul divin, afară de **Apocalipsă** și aceasta din cauza înțelesului ei apocaliptic.

B) Dar cărțile sfintei Scripturi, nu se cetesc toate deodată, ci în părți potrivite cu spiritul zilei ori al sărbătorei. Aceste părți hotărâte pentru serviciul divin poartă următoarele numiri:

a) **Cathismele** (καθίσματα) adică cetirile împrumutate din Psaltire, care este împărțită în 20 de cathisme, și se pun la

David ucide pe Goliat și îi tae capul. (I Sam. 17–51).

vesperă și la ortrină în fie care zi. Seria lor începe la vesperă de Sâmbătă, și se termină Sâmbăta viitoare dimineața, în cât psaltirea se cetește odată pe fie care săptămână, afară de săptămânile postului mare, când se cetește de 2 ori pe săptămână[1]).

b) **Parimiile** (παροιμία, proverbe, asemănări, tipuri) sunt cetirile alese din Vechiul Testament și anume: din Pentateuc,

1) Conf. p. 387 n. 3 Tom. II, Tez. Lit. Asem. Icon. Nicolae Filip, Liturgica, pag. 105.

cartea lui Iisus Navi, a Judecătorilor, cărțile Împăraților, cartea lui Iov, a Pildelor și a Înțelepciunei lui Solomon și cărțile profetice. Ele se pun la vespera postului mare (din cartea Facerei și a Înțelepciunei lui Solomon), cum și la vespera cea mare a sărbătorilor, după «Prochimenul zilei». În parimii sunt învățături foarte frumoase, care revarsă multă lumină sufletească și încălzire în inimile credincioșilor [1]).

c) **Pericopele** (περικοπή, tăetură, lecțiune) sunt bucăți din Noul Testament, și anume din cele 4 evangelii, din Faptele apostolilor, epistolele apostolului Pavel și cele catolice [2]). Pericopele din Noul Testament sunt rânduite așà, în cât în timp de un an se cetește toată Evangelia și tot Apostolul. Șirul cetirilor evangelice se începe cu evangelia lui Ioan în prima zi a Paștelor și urmează așà cum s'a arătat când am vorbit despre «Evangeliar» [3]). Această ordine nu se urmează în sâmbetele și duminecele, când se cetesc anumite locuri alese cu privire la credința și moralitatea creștină. Mai sunt cetiri evangelice în număr de 11, cari formează un cerc al evangeliilor ortrinale și se cetesc duminicele la ortrină. Pericopele acestea sunt alese din toți evangeliștii, cuprinzând istorisiri cu privire la Învierea lui Hristos, și se încep în duminica tuturor sfinților, și se repetă ne încetat peste fiecare număr de 11 săptămâni.

Șirul pericopelor din «Apostol», începe în ziua de Paști, și se deschide cu cartea Faptelor apostolilor, care se cetește în tot timpul cincizecimei. Pericopele din epistolele apostolului Pavel, în ordinea biblică, merg în rând cu cetirile evangelice din Mateiu, Marcu și Luca și se cetesc potrivit orânduirilor serviciului divin.

Mai sunt și alte pericope deosebite din Evangelie și Apostol s. e. în sâmbetele și duminicele înainte de înălțarea crucei și după înălțare; înainte de Nașterea lui Hristos, și după Naștere; înainte de Botezul Domnului și după Botez; apoi în Duminica strămoșilor și a sfinților Părinți; după aceea în sărbătorile împărătești, ale Născătoarei de Dumnezeu, și ale unor sfinți; pe lângă acestea, la cetele sfinților, profeților și apostolilor; în fine la diferite ocaziuni d. e. la botez, cununie, înmormântare ș. a. [4]).

Biserica ortodoxă distinge cetirea sfintei Scripturi prin unele particularități, în cari se vădește respectul Bisericei către cuvântul lui Dumnezeu. Sfânta scriptură se cetește cu glas **monoton,** ridicat și rar, cu modulațiuni **dulci** ale vocei. Obiceiul acesta a intrat în creștinism din iudaism. Din secolul XIII chiar avem manuscripte cu semne psaltice pentru cetirea Evangeliei și a Apostolului, arătându-se suirea și coborârea vocei. Sfânta

1) Conf. pag. 387, Tom. II, Tez. Lit. Asem. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 106.
2) Conf. pag. 382, Tom. II, Tezaur. Liturg. seqq.
3) Conf. pag. 382, Tom. II, Tezaur. Liturg.
4) Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., p. 108.

Scriptură se cetește de o anumită clasă de clerici numiți «cetеți»; iar evangelia o cetește numai diaconul, preotul și episcopul [1]).

Cetirea **Apostolului** este precedată încă din vechiul creștinism de formula rostită de presviter: *«Să luăm aminte, pace tuturor»* [2]), la care cetețul răspunde: *«Și Duhului tău»* [3]). Apoi presviterul adaogă: *«Cu înțelepciune»* [4]). Prin aceste cuvinte se recomandă pioșilor de ministrul altarului, atențiune, pace și înțelepciune în ascultarea Apostolului. Cetirea **Evangeliei** este însă precedată de o **solemnitate** mai mare, căci prin ea se rostesc cuvintele Domnului. Înainte și după această cetire, se pronunță doxologia mică *«Mărire ție Doamne, mărire ție»* [5]). În Biserica veche se rostea Doxologia de tot poporul, dar din cauza neorânduelelor și în urma plângerei lui Ioan Hrisostom [6]), și a fericitului Augustin, poporul a fost înlăturat de a mai lua parte la răspunsuri. Cetirea Evangeliei se face în Biserica ortodoxă cu **lumânări aprinse** după obiceiul Iudeilor, și după cum ne afirmă acest fapt și Ieronim că se făcea adică pe timpul său, însemnând bucuria creștinului pentru ascultarea cuvintelor Mântuitorului [7]). În timpul cetirei evangelice poporul stă cu respect în picioare după cum ne arată și Ciprian că se făcea pe timpul său; dar mai bine este a sta în **genuchi** pentru mai multă pietate către cuvintele mesianice.

§ 85.

Cuvântările bisericești.

În strânsă legătură cu cântarea, rugăciunea liturgică și cetirea sfintei Scripturi, stă și rostirea cuvântărilor bisericești. Acestea sunt niște *învățături sistematice* despre adevărul dumnezeesc, cum și despre tot ce este folositor, și se propun poporului de către episcopi, preoți și chiar de către diaconi. Cuvântările bisericești sunt de obiceiu tâlcuiri ale sfintei Scripturi, sau conțin subiecte dogmatice, morale, istorice, patristice și **liturgice**. La diferite ocaziuni bisericești, cuvântările mai cu-

---

1) Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., pag. 110. Conf. Constitut. lib. II, c. LVII: Καὶ μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ εὐαγγέλια.

2) Cypr. Epist. XXXIII: Auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem. Chrysost. Homil. XVIII in 2 Cor. Ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι δέῃ. κ. τ. λ.

3) Chrysost. Homil. XXXVIII in Math.: Κοινῇ πᾶσι τὴν εἰρήνην ἐπιλέγομεν εἰσιόντες εὐθέως, κατὰ τὸν νόμον ἐκεῖνον.

4) Chrysost. Homil. XIX in Acta apostolorum.

5) Augustin. Epist. CX. De actis Eradii.: A populo acclamatum est trigesies sexies... Deo gratias, Christo laudes.

6) Chrysost. Homil. I-ia Math.: Εἰ γὰρ ἐπὶ θεάτρου πολλῆς σιγῆς γενομένης... κ. τ. λ.

7) Hieronym. Contra Vigilantium c. III: Quando legendum est evangelium, accenduntur **luminaria**... etc. Conf. Bingham, Orig. s. antiq. eccles., Tom. VI p. 57—104.

prind in sine, învăţături cu privire la sfinţiri, înmormântări, nenorociri, incendii, grindină, foamete, secetă, serbători naţionale, acte solemne bine cuvântate de Biserică, ş. a. În toate aceste cuvântări, propunătorul aduce auditorilor un isvor nesecat de învăţături morale, folositoare creştinului în viaţa de toate zilele[1].

1. Cel mai strălucitor model de învăţătură, îl aflăm în persoana Domnului nostru Iisus Hristos, care în cursul activităţei sale mesianice, necontenit a învăţat poporul despre Dumnezeire, împărăţia lui Dumnezeu, facerea de bine, despre nemurirea sufletului, judecata înfricoşată, şi în fine despre tot ce îi trebue omului pentru mântuirea lui[2]. După înălţarea Domnului la ceruri, apostolii urmară porunca Mântuitorului, de a învăţa adică toate popoarele, botezându-i în numele Tatălui şi al Fiului şi al sfântului Spirit[3]. Mai departe, apostolii fură urmaţi de părinţii şi scriitori creştinătăţii, cari tâlcuiră sfânta Scriptură prin graiu şi înscris, şi învăţară fără preget pe fiii lor spirituali, cele ce le erau lor de folos.

Dintre părinţii răsăriteni şi apuseni, se ilustrară în rodnicia elocenţei sfinte: Efrem Sirul, Atanasie cel Mare, Vasilie cel Mare. Grigorie de Nazianz, Ambrosie, **Ioan Hrisostom,** Ieronim, Augustin, Leon cel Mare ş. a. Cuvântările bisericeşti fură numite în diferite chipuri. Apostolul Pavel le întitulă «κήρυγμα» (propoveduire[4]). Tertulian le numeşte «adlocutiones»[5]; Grecii le numiră «λόγοι» (cuvinte), ori «διδασκαλία» (învăţătură) sau mai des «ὁμιλίαι» (vorbiri); Ieronim şi Augustin le chemară «disputationes»[6]) ori «sermones»[7]). Mai târziu cuvântările bisericeşti fură numite «prædicationes» (prædicatio, prædico) adică **„predici“** sau rostiri înaintea poporului; iar vorbitorul fu întitulat **„praedicator“** sau vorbitor în faţa adunărilor creştine.

Datoria de a predica o au numai **episcopii** şi **preoţii**. De aceea canonul 58 apostolic orânduește ca *«Episcopul sau presviterul ne purtând grijă de cler sau de popor şi ne învăţându-l buna cinstire de Dumnezeu să se afurisească; iar rămânând în nepurtare de grijă şi lenevire să se caterisească»*[8]).

---

1) În Iliada lui Omer, cetim (cânt. II, v. 433) că şi **Nestor** „cel înţelept“ erà un neîntrecut orator. El învăţa poporul ceea ce îi erà de folos.

2) Isvorul minunat al învăţăturilor lui Hristos a fost profetizat de Isaia prin cartea sa cap. 61, v. 1: רוּחַ אֲדֹנָי עָלָי יַעַן מָשַׁח יְהוָה אֹתִי לְבַשֵּׂר עֲנָוִים („Spiritul Domnului peste mine, pentru aceca m'a uns a bine vesti săracilor“).

3) Mat. 28, 18.

4) I Corint. 2, 4: Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις.

5) Tertull. De anima c. IX: Jam vero prout scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut *adlocutiones* proferuntur.

6) Hieron. Epistola XXII ad Eustochium c. XV-Augustin. Tractat. LXXXIX in Ioan.

7) Hieron. Epist. LXXXIII ad Oceanum.

8) Canon. 58 apost.: Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος... ἀφοριζέσθω... καθαιρείσθω – in Bingham., Orig. s. antiq. eccles., T. VI, p. 111, nota t.

Iar canonul 19 al sinodului VI ecumenic arată că *«Proistoșilor Bisericei, li se cuvine în toate zilele, dar mai ales în zile de Duminici și sărbători, să învețe pe toți clericii și pe popor, cuvintele bunei cinstiri»* [1]. Cu învoirea episcopului, și **diaconul** poate să propoveduească, pe temeiul că și diaconii Ștefan [2]) și Filip [3]), predicară cuvântul în timpul apostolilor. Iar **laicului** nu-i este îngăduit a propovedui, căci canonul 64 al sinodului VI ecumenic zice: *«Nu se cuvine mireanului a porni cuvânt în public sau a învăța, luându-și sie-și diregătorie dăscălească»* [4]). Dar nici **monahii** nu au dreptul să predice, căci îi oprește de la aceasta Leon cel Mare episcopul Romei [5]), și mai ales canonul 2 al sinodului din anul 879 ținut în sfânta Sofia din Constantinopole. *«Monahii,* zice acest canon, *au cuvânt de supunere și de ucenicie, iar nu de învățătorie și de președere»*. Cu atât mai vârtos **femeile** nu au dreptul de a predica: căci *«femeile* după cuvântul apostolului Pavel, se cuvine *să tacă în Biserică»* [6]). Același apostol zice că *«Nu se cuvine femeilor să învețe, nici să stăpânească pe bărbat, ci să fie în tăcere»* [7]). Dar și sinodul IV cartaginean oprește pe femei de a învăța în Biserică. Iată și cuvintele acelui sinod: *«Femeea ori cât de erudită și sfântă ar fi, a învăța pe bărbați în Biserică, nu se cuvine»* [8]). Totuși femeile **diaconise,** aveau în vechime dreptul de a învăța în afară din Biserică pe cele de sexul lor, potrivit canonului 12 al sinodului IV cartaginean. Iar ereticii **Montaniști,** îngădueau femeilor să predice în Biserică, să exorciseze, să boteze și să primească hirotonia de preoți și episcopi [9]).

2. Cuvântătorii mari din vechiul creștinism, aveau pe lângă dânșii **tahigrafi** (ταχυγράφοι), cari scrieau cu multă repeziciune ceea ce predicau în Biserică maeștrii lor, sau ceea ce le dictau aceștia. Așà se explică mulțimea scrierilor lui Origen, Ciril al Ierusalimului, Hrisostom, Ieronim, Augustin, ș. a. [10]). Predicatorii secolelor IV și V, rosteau rugăciuni scurte, însoțite de semnul

---

1) Can. 19 syn. VI ecum: Ὅτι δεῖ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας ἐν πάσῃ μὲν ἡμέρᾳ... κ. τ. λ.

2) Fapt. Apost., c. 7, v. 1—60. Iar **Filostorg** (Hist. eccl. III, 7), zice că Episcopul Leontie din Antiohia a învoit diaconului său **Aețiu** să predice; de asemenea **Efrem Sirul** a predicat în calitate de diacon.

3) Fapt. Apost. c. 8, v. 35.

4) Totuşi în timpurile primari, predicau în cazuri extraordinare şi mirenii s. e. **Origen** a predicat ca laic; dar sinodul VI ecumenic a oprit acest lucru. Conf. Euseb. Hist. eccles. VI, 20.—Niceph. Callist, Hist. eccles. V. 4.

5) Leon. Epist. LX ad Maximum Antiochen.: Nullus audeat prædicare, seu monachus, sive ille sit laicus.

6) I Corint. XIV, 34: Αἱ γυναῖκες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν.

7) I Timot. II, 11—12.

8) Concil. Carthag. IV, c. XCIX: Mulier quamvis docta et sancta viros in conventu docere non præsumat.

9) Augustin. Hæres. XXVII. — Epiphan. Hæres. XLIX in Pepuz. — Conf. Bingham., op. c., T. VI, p. 125.

10) Conf. Euseb. Hist. eccles. lib. VI, c. XXXVI.

crucei, înainte de ţinerea cuvântărei, apoi în cuprinsul ei, şi în fine după terminarea cuvântărei. Scopul acestor rugăciuni, cum vedem în special la Hrisostom, eră de a se da predicatorului tărie prin sfântul Spirit, ca să poată propune cuvântul cu putere, şi a se lumina mintea pioşilor ca să înţeleagă în vederile Bisericei, cele rostite de cuvântător [1]). Augustin voind să vorbească despre psalmul 91, se roagă astfel înainte de începutul predicei: *«Domnul să ne dea nouă putere ca să putem descoperi misteriile ce sunt cuprinse aci»* [2]). Altă dată acest părinte apusean, se roagă ca cei de faţă să poată înţelege cele ce va rosti el [3]). Rugăciunile acestea le făceau pe atunci,

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU Autorul Tezaurului Liturgic, călătoreşte cu vaporul de la Constantinopole la oraşul Brussa (Asia Mică), Marţi 20 Iulie anul 1899, pentru a cerceta cultul şi moscheele vechi din acea localitate.

toţi cuvântătorii bisericeşti, apoi le-au făcut şi cei din timpurile posterioare ca d. e. Ilie Meniat (sec. XVII), Nicodim Aghioritul (sec. XVIII), Nicefor Theotoche (sec. XVIII) ş. a., şi le fac şi cei din zilele noastre. Adesea ori înainte de predică se zicea auditorilor de către predicator *«Pace vouă»*, la cari cuvinte pioşii răspundeau: *«Şi Duhului tău»*, imitându-se cu aceasta cuvintele Domnului, pe cari le pronunţa când venea în mijlocul discipulilor săi [4]). Dacă predicatorul eră un diacon, se obişnuia ca el să ceară mai înainte de rostire, binecuvântarea celui mai

1) Chrysost. Homil. XXVIII, De incomprehensibili Dei, natura: Πρότερον εὐχὴ καὶ τότε λόγος, οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι φασιν... κ. τ. λ.

2) Augustin. in psalm. XCI: Det nobis Dominus aperire mysteria, quae heic continentur.

3) Augustin. in psalm. CXXXIX.

4) Ioan 20, 20. — Constit. Apost. lib. VIII, c. V. — Chrysost. Homil III in Colos.

mare cu cuvintele: «*Binecuvintează Părinte*» (εὐλόγησον Πάτερ), obiceiu rămas și până astăzi.

Părinții bisericești, îndatinau a rosti o cuvântare în timp de **o oră**; iar Hrisostom înzestrat fiind cu strălucirea retorică, cuvânta adesea ori și câte **două ore**[1]). Unii dintre părinții bisericești compuneau cuvântări și apoi le dau la alții ca să le pronunțe. Hrisostom d. e. a întocmit cuvântarea pe care Flavian episcopul Antiohiei, a rostit-o înaintea lui Teodosie I, mijlocind prin aceasta ertarea Antiohenilor, pentru dărâmarea statuelor împărătești din orașul Antiohia. Ciril al Alexandriei încă compunea omilii, și le trimitea apoi episcopilor sufragani spre a le rosti în Biserică[2]).

3. Cuvântările sfinților părinți erau, ori «omilii» adică *tâlcuiri* ale sfintei Scripturi, sau «*panigirice*» (πανηγυρικά) adică cuvântări solemne, lăudătoare ale martirilor și sfinților, ori cuvântări «*sărbătorale*», sau «*combateri*» ale diferitelor vicii și erezii[3]). Toate aceste feluri de cuvântări, erau însoțite când se pronunțau, de **gesturi** ușoare dar potrivite pentru Biserică. De altfel nici nu s'ar putea admite, că acei străluciți retori, nu ar fi cunoscut arta gesticulărilor, proprie firei și spiritului omenesc. Atunci când predicele erau prea lungi. sfinții părinți le rosteau șezând în scaunele lor sacerdotale, din cauza bătrâneței și a slăbiciunei[4]). Chiar și Iisus Hristos intrând într'o sinagogă din Nazaret în ziua Sâmbetei, i s'a dat lui cartea să citească și șezând învăța poporul[5]). Altă dată Mântuitorul lumei intrând într'o corabie de pe lacul Genisaret, șezând aci, învăța pe cei de pe țărmul lacului[6]). Dar și în templu, Domnul învăța șezând, pe cei ce erau de față[7]).

Poporul asculta cuvântările sfinților părinți *stând în picioare*, sau *șezând jos* pe pardoseala Bisericei cei ce erau bătrâni, obosiți, sau neputincioși[8]). Dar poporul încălzit prin cuvintele predicatorilor sfinți, de multe ori îi **aplauda,** adică plesnea din palme cu sunete sgomotoase și aclamări, și se atingea de hainele lor. Aclamări de felul acesta s'au făcut lui Grigorie de Nazianz, Hrisostom, ș. a.: totuși sfinții părinții, cu blândețe și răbdare chemau la atențiune și liniște pe pioșii sgomotoși[9]).

---

1) Conf. Chrysost. Homil. XLVIII de inscript. altaris. Homil. L de util. lection. scriptur. — Homil. XXIV de baptismo Christi.

2) Conf. Gennadius Massiliensis, De scriptoribus ecclesiasticis, c. LVII.

3) Bingham, Orig. s. antiq. eccles., op. cit., T. VI, p. 138.

4) Socrat. Hist. eccles. lib. VI, c. V.

5) Luca 4,14—22.

6) Luca 5,3-4.

7) Ioan 8,2.

8) Cyrill. Cateches. XVI n. 11: Λόγισαι, ποσοι καθέζεσθε νῦν. — Augustin. Serm. XXVI qui est CCC novæ editionis: Propter eos, qui aut pedibus dolent.

9) Bingham. Orig. s. antiq. eccles. T.VI, p. 186—191. Acum înțelegem pentru ce Hrisostom în cartea sa „Περὶ ἱερωσύνης" zice că „Predicatorul bisericesc (κήρυξ) să nu să amăgească de **„aplauzele poporului"** și să nu umble după ele". Conf. Paul Emisen. Homil de incarnat. in actis concilii Ephesen.: Ἐβόησεν ὁ λαός· ἡ πίστις ἰδοὺ αὐτή ἐστί· Θεοῦ δῶρον, Κύριλλε ὀρθόδοξε· τοῦτο ἀκοῦσαι ἐζητοῦμεν·

Altă dată poporul eră atât de mult mişcat prin cuvântările bisericeşti, în cât isbucnea în **plâns** şi gemete [1]). După predică se făceau rugăciuni pentru catehumeni, energumeni şi penitenţi, apoi aceştia părăseau Biserica, rămânând numai credincioşii. Cum că predica se ţinea **după cetirea evangeliei,** aflăm aceasta din Constituţiunile apostolice, unde cetim următoarele cuvinte: *«Şi după cetirea sfintelor scripturi, a profeţilor, a epistolelor noastre şi a Faptelor apostolilor şi a evangeliilor, preotul binecuvintează pe credincioşi* (adunarea) *zicând: «Darul Domnului nostru Iisus Hristos şi dragostea lui Dumnezeu Tatăl şi împărtăşirea sfântului Duh, cu voi cu toţi»; iar ei răspund: «Şi cu Duhul tău». Şi după binecuvântare grăeşte poporului cuvinte de îndemnare»* (predica [2]). Se ţinea cuvântarea în acest timp, pentru ca ea să fie ascultată de credincioşi, catehumeni şi păgâni. Păgânii, energumenii, penitenţii şi catehumenii, părăseau apoi Biserica, căci nu mult după aceasta, se începea liturgia credincioşilor [3]). Mai târziu desfiinţându-se clasele catehumenilor, predica s'a rostit după finitul liturgiei, ca să se reţină credincioşii la întreg serviciul divin, aşà cum se face şi astăzi.

4. În vechime cuvânturile bisericeşti se rosteau în casa lui Dumnezeu, de pe un *loc înalt*, pentru ca poporul să poată auzi mai bine legea Domnului. Un astfel de loc eră pentru episcop, tronul din lăuntrul altarului, căci pe atunci iconostasul nu eră de cât un parmaclâc până la pieptul omului [4]).

Se mai rosteau cuvântări de pe **solea** din naintea altarului sau de pe **amvonul** din naos [5])

Astăzi predica se pronunţă de către episcop de pe tronul său din naos, ori de pe solea; iar dacă cuvântarea se ţine de o altă persoană, aceasta o rosteşte de pe amvonul făcut anume în naos, şi anume în păretele din partea stângă, sau în ori ce parte a Bisericei, de unde s'ar putea auzi mai bine. Predicatorul din zilele noastre, tot aşa ca şi cel din vechiul creştinism, pentru a da mai multă însemnătate cuvântărei sale, dacă este preotul liturgisitor, ţine predica fiind îmbrăcat în **toate veşmintele** liturgice; iar dacă nu liturgiseşte, îmbracă numai epi-

---

ὁ τοῦτο μὴ λέγων, ἀνάθεμα ἔστω. — Hieron. Epist. LXXV contra Vigilant.: **Plaudebas** manu, et applaudebas pede, et orthodoxum conclamabas.

Iar autorul Catavasiilor de la sărbătoarea Bunei-Vestiri, în cântarea 6-a zice acestea: *„Inţelepţii lui Dumnezeu cari faceţi această serbare dumnezeească* **„veniţi să plesnim cu mâinile“** *mărind pe Dumnezeu cel ce s'a născut dintr'însa“*. Aci este vorba iarăşi de aplauze. Dar şi în psalmul 46, v. 1, cetim: *„Plesniţi cu mâinile toate neamurile; strigaţi lui Dumnezeu cu glas de bucurie“*.

1) Bingham. Orig. s. antiq. eccl. T. VI, p. 191 seqq. Conf. Hieron. Epist. II ad Nepotian.: Docente te in ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur,

2) Constit. Apost. lib. VIII c. V. Conf. p. 115. Tom. II Tez. Lit., nota 4. Asem. can. 19 al sinod. din Laodicea.

3) Conf. liturgia Clementină din Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 49 – 60.

4) Conf. pag. 121 – 122 şi 129., Tom. II, Tezaur Liturgic.

5) Tot acolo.

trahilul și felonul. Mireanul care are îngăduealа de a cuvânta se îmbracă cu stiharul.

5. Atât la începutul cât și la finitul predicei, sau și numai la începutul ei, retorul se însemnează cu chipul sfintei cruci zicând: *«În numele Tatălui și al Fiului și al sfântului Spirit, amin»*, arătându-se cu aceasta că el vorbește în numele sfintei Treimi de la care cere putere pentru a cuvânta. Iar de la ziua Învierei Domnului și până la Înălțarea sa la ceruri se zice: *«Hristos a inviat din morți cu moartea pe moarte călcând și celor din mormânturi viața dăruindu-le»*.

Textul pe care îl punem în fruntea predicei, ne aduce aminte de tâlcuirile atât de bogate ce se făceau de sf. părinți asupra sfintei Scripturi, ori asupra diferitelor subiecte bisericești. Prin text se mai vădește ortodoxia retorului și temeiul predicei sale. Cuvântările bisericești se țin în zile de dumineci și sărbători după **„evangelia liturgiei“**, sau după cântarea **„Unul sfânt“**. Ele se mai țin la diferite ocaziuni de bucurie și întristare.

Predica se compune din *exordiu, corpul cuvântărei și concluziune* [1]). Exordiul și concluziunea conțin împreună atâta material, cât **corpul cuvântărei.** Lungimea timpului de rostire, depinde de bogăția subiectului și de aceea a serviciului liturgic; totuși o cuvântare poate să țină în rostirea ei, o **jumătate** de oră, sau chiar **o oră**. Adesea ori poate să dureze mai mult ori mai puțin, după împrejurări.

1) **Cuvântările** rostite de mine în catedrala mitropolitană din București, în catedrala episcopală din Curtea de Argeș, în Bisericile „Domnița Bălașa“ și „Crețulescu“ din București, „sf. Nicolae“ din Pitești, etc., și apoi publicate în diferite Reviste, totdeauna au avut împărțirea lor în **exordiu, corpul cuvântărei și concluziune.** Aceeiași împărțire au avut-o și **Parenezele** pe cari le-am ținut la solemnități școlare și la diferite împrejurări de bucurie ori de întristare. (Autorul).

CAPITOLUL II-LEA

SIMBOLICA CULTULUI.

§ 86.

Simbolismul în omenirea din timpurile vechi şi Divinităţile păgâne.

Prin cuvântul «simbol» (σύμβολον, symbolum), înţelegem un dreptar sau călăuză de credinţă, ori şi figura sau chipul, obiectul, care serveşte spre a însemna o idee sau un lucru oare care. Pe monumentele rămase din străvechime, se găseşte o imensitate de figuri ori semne ne înţelese, cari reprezintă simbolic zeităţi, regi. tări, putere, slăbiciune, şi tot ceea ce se credea şi se lucra pe timpul când s'au făcut acele monumente. In mai mică cantitate găsim această bogăţie de simbolisme şi pe **monedele străvechi**, de oare ce monedele pe cari le păstrăm de la popoarele clasice mai noui [1]), nu sunt aşa de vechi ca unele din monumentele ce sunt în fiinţă şi astăzi. De aci înţelegem că cu cât ne suim spre origina omului, cu atât aflăm o bogăţie mai mare de simbolisme. Acest fapt îl explicăm prin împrejurarea, că omul timpurilor vechi, a fost nevoit să ducă o viaţă tainică, din cauza lipsei de o literatură mai întinsă, din cauza religiunilor păgâne atât de misterioase, şi din motivul că legătura dintre state nu erà bine stabilită, şi de aceea fie care popor îşi ascundea prin simbolisme comorile ştiinţei, religiunei şi ale puterei lui răsboinice.

1. Francezii **Champollion** († 1831 [2]) şi **Lenormant** († 1859) mari egiptologi şi cetitori ai **ieroglifelor** (ἱερογλύπτης, ἱερὸς, γλύπτω

---

1) Intre monedele străvechi erau şi **siclii** evreeşti. Siclii erau nişte bucăţi de argint *ne tipărite*, dar cu valoare de monede pe timpul lui Avraam, adică cam cu vr'o 2300 de ani înainte de Hristos. Avraam a cumpărat cu *siclii* un loc cu peşteră pentru îngroparea morţilor (I M. 23,16). Fiii lui Iacov, cumpărară de asemenea cu siclii, grâu din Egipt (I M. 42,25).

Daricul persan erà o monedă de aur cu vr'o 6 secole înainte de era creştină. Pe o faţă a monedei erà chipul regelui Darie, având într'o mână un arc, iar în cealaltă o lance.

Simon Macabeul, bătu şi el *siclii* şi *semisiclii* evreeşti pe la anul 138 înainte de Hristos. Pe o faţă, aceste monede aveau închipuit un potir ca simbol al fericitei restaurări a templului; iar pe cealaltă erà o ramură înflorită cu trei vârfuri, ca simbol al înflorirei Evreilor.

Romanii între alte monede aveau **dinariul** cu chipul împăratului.

De aci vedem că ideea de monedă există dintr'o adâncă vechime în omenire cu înţeles simbolic; dar valoarea fixă şi împodobirea monedei cu embleme şi inscripţii, o întâmpinăm mai târziu. (Autorul).

2) Champollion distinge 3 feluri de scrieri ieroglifice: scrierea *ieroglifică* sau sfântă, *ieratică* sau preoţească, şi *demotică* sau populară.

gravura sfântă) din templele și de pe piramidele din văile Nilului, au rămas uimiți de atâta bogăție de simbolisme scobite frumos în reliefuri, pe piatra acestor străvechi monumente, și au admirat ideile mărețe ale **Egiptenilor,** ascunse în figurile

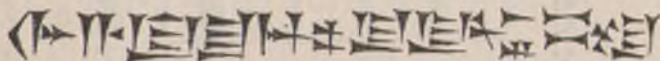

Cele 10 mari zeități vechi egiptene, luându-le de sus de la stânga spre dreapta : **Amon** sau lumina (Părintele Creator); **Șu** (aerul); zeița **Tefnut**; **Keb** (pământul); **Osiris** (soarele); zeița **Isis** (luna); **Horus**; **Anubis**; zeița **Neit** și zeița **Neftis**.

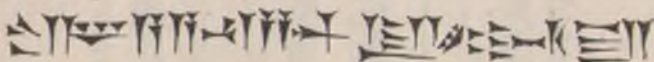
ieroglifice, lucrate înainte de noi cu vre-o 4.000 de ani. Iar ieroglifele egiptene sunt niște figuri frumoase înalte de vr'o 20 de centimetrii, ori și mai mult, după trebuință, făcute în reliefuri pe granit și așezate în șiruri regulate. Ele au o variație infinită de forme s. e.: au chipuri de oameni, paseri, animale, plante, semne cabalistice, ciudățenii mistice, ș. a., dar expresiv și artistic compuse. Ieroglifele sunt așa de amăgitoare când le vede cineva, în cât fie care privitor se silește a ghici înțelesul lor misterios. În scrierea ieroglifică, fie care semn este un simbol, o idee, o propozițiune și adesea ori o frază întreagă [1]). Consulul francez **Botta,** se ilustră și

1) In călătoria ce am făcut în Egipt în August an. 1904, am dovedit din privirea **ieroglifelor** de pe monumente, că chipul *taurului* se cetea la vechii Egipteni *cà;* al calului, *semsèn;* al gâștei, *apetù*; al omului bătrân, *ù'r;* al elefantului *àb;* etc. Mai departe: semnul unui cuțit, era litera *a;* două cuțite, *i;* semnul piciorului, *b;* al

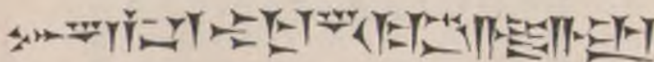
el pe la anul 1844 prin aflarea în Siria a o mulțime de inscripții **cuneiforme**, descifrate apoi pe la anul 1861 – 1866 în Londra, de către Englezii *Rawlinson* și *Norris* [1]). Scrierea aceasta se chiamă «cuneiformă» fiind că constă din semne simbolice în asemănarea cuelor, scobite artistic în reliefuri, în rânduri orizontale, pe lespezi de piatră, ori pământ ars tare ca granitul și negru ca cărbunele. Semnele sunt fixate în pozițiune verticală, orizontală sau piezișă și în combinațiuni foarte frumoase și complicate [2]). Nu puține noțiuni istorice află și francezul *Clermont Ganneau* în simbolismele din ruinele cetății *Dibon* a Moabiților. Descifrarea acestor semne așternute pe o lespede de piatră, se publică în anul 1870 [3]).

Ar ki su Nabu - Kudur Utsur Ni bi su

is - sa - a - a na za an ki. bir ti sa

Assur a na ka sa di. il li ka.

Model de scriere străveche asiriană cuneiformă scrisă și combinată de Autorul Tezaurului Liturgic. Traducerea acestui text cuneiform este aceasta: „După el, împăratul Nabu-Kudur-Ussur, din mijlocul Asiriei a dus pe ostași la marginile împărăției sale, ca să cucerească popoarele".

2. Dacă pătrundem în interiorul religiunilor străvechi ale omenirei, aflăm de aci că fie care zeitate erà simbolul unei puteri cerești ori naturale. Zeul egiptean *Amon*, se credea a fi urzitorul lumei, și de aceea se închipuea adesea ori și sub forma unui **cerc**, căci acesta nu are nici început nici sfârșit, și simboliza eternitatea. *Șu*, erà zeul aerului și se închipuea în văile Nilului și sub forma oului [4]).

ciuhurezului, *m*; al leului, *l*; al şarpelui, *t*; etc. Semnul acesta ⊙ închipuiă soarele zeu *Osiris*; ◡ luna şi se cetea *aàh*; ⫯ regele şi se cetea *sù*, etc. Iar numerele se scriau aşă:

I = 1. II = 2. III = 3. IIII = 4. ∩ = 10. ∩∩ = 20. ꩜ = 100. ♀ = 1000

= 1.000.000, etc. Dar Egiptenii mai aveau şi amulete cu însemnări de noroc, viaţă, câştig, etc. (Autorul).

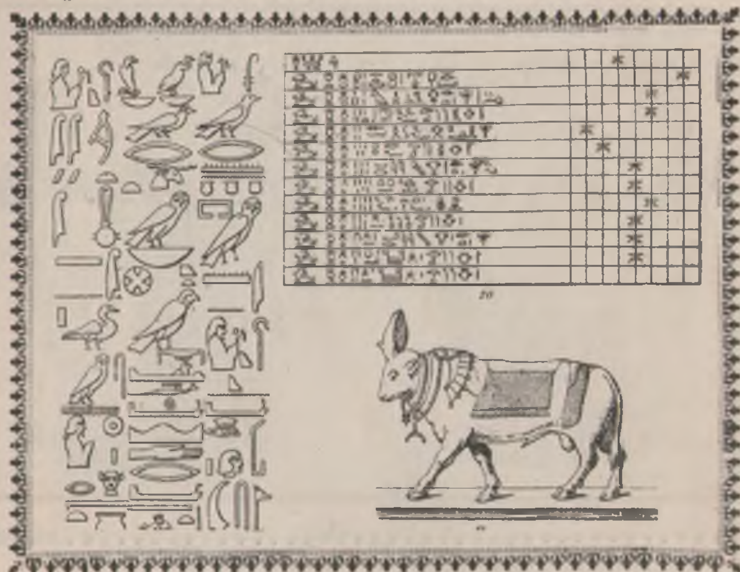
1) Dr. Eberhard Schrader, Die Assyrisch-babylonischen Keilinschriften. Leipzig 1872. Asem. Dr. Eberhard, Die Keilinschriften und das A. T. Gießen 1872. Conf. Onciul, Archeol. bibl., op. cit., p. 21.

2) In August anul 1897, am văzut table cu inscripţii cuneiforme atât în muzeul britanic din Londra cât şi în Luvru din Paris. Tablele au fost aduse din ruinele monumentelor din Siria. Semnele cuneiforme sunt de mărimea cuelor mijlocii aşternute în rânduri regulate, dar în complicaţiuni misterioase. Semnul care arată silaba *ha* sau şi sunetul *a* însemnează „fiu" şi se citeşte *habal*, etc.

3) În descoperirile archeologice făcute în cetăţile Babilon, Ninive, Susa, Ecbatana ş. a., încă s'au aflat un întunerec de simbolisme, înfăţişate în scrieri şi sculpturi.

4) **Oul** erà simbolul lumei, fiind că după vechile mituri egiptene şi brah-

Zeița *Tefnut*, simboliza căldura; *Keb*, erà zeul pământului; *Osiris*, al soarelui; zeița *Isis*, a lunei; *Horus*, ale muzicei; *Anubis*, al răului; zeița *Neit*, a înțelepciunei și *Neftis*, a belșugului. Dar *Amon*, *Isis* și *Osiris*, formau o **triadă** zeească [1]). Pe lângă acești zei mari, Egiptenii mai aveau 12 zei mai mici, și apoi 365 demoni, după numărul zilelor anului, având adică fie care zi demonul ei. În urmă erau zeii pământești, ca d. e. *Remsa* fiul soarelui: *Tifon* geniul răului; *Athor*, geniul animalelor, ș. m. d. La aceștia se adăogau încă, animalele zeificate s. e. crocodilul, ipopotamul,

Boul Apis cu ieroglife și cifre ieroglifice egiptene imprejur.

pisica, boul **H'Api** (Apis [2]); apoi zeificarea floarei «Lotus», a unor plante și legumi, etc. Toate aceste zeificări ale Egiptenilor, erau însoțite de cele mai complicate simbolisme în credința și reprezentarea lor [3]). De aceea privim pe piramide și în ruinele templelor egiptene, figuri de zei scobite în piatră și în formă de statui, având

mane, lumea a eșit dintr'un ou; și de oare ce din materia închisă în ou răsare o nouă viață, de aceea el erà și simbolul primăverei, care aduce la o nouă viață natura amorțită de gerul ernei. Pentru aceste două motive, ouăle erau întrebuințate și la păgâni în mâncare, cu deosebire pe timpul sărbătorilor de primăvară. (Autorul).

1) In muzăul din Alexandria (Africa), în vara anului 1904, între alte curiozități am văzut și statui mici de **triade egiptene**. Acestea sunt 3 capete intr'un corp. (Autorul)

2) Boul **Apis** hrănit in templul din Memfis, erà de coloare neagră, cu o pată albă în frunte în forma crinului. Moartea lui erà un doliu peste tot Egiptul. Il îmbălsămau și i se făcea înmormântarea pompoasă. Durerea ținea până când preoții **(Ker-heb-ii)** găseau un nou Apis. In acest bou erà sufletul zeului Osiris. Conf. Athenagora, Πρεσβεία περὶ τῶν χριστιανῶν, cap. XXVIII.

3) Arborele cunoscut de noi sub numirea **„Ciparos"**, îl găsim la Egipteni ca simbol al întristărei. Și acum îl vedem sădit în cimitirile orientale și mai ales în cele turcești. Tucidide ne spune că și la Greci erà ciparosul semnul întristărei; iar răsboinicii morți pentru apărarea patriei, aveau dreptul să fie înmormântați

chipuri curioase, cari nu se aseamănă cu închipuirile naturale [1]). Aproape fie care zeu avea templul său, împodobit cu văluri şi cusături de aur [2]).

3. Din teogoniile altor popoare şi credinţele lor religioase, încă aflăm o mulţime de simbolisme. Pe zeul **Baal** (בַּעַל) ori *Bel* (בֵּל), îl găsim la **Asirieni, Babiloneni, Fenicieni, Cartagi-**

Chipul străvechiului rege egiptean Ramses cel Mare (Sezostre) * din Teba (2.000 ani a. H.) şi al soţiei sale ** în ţinută de sărbătoare, având fie care împrejur câte 2 sclave.

în cosciug de ciparos. Ramura de maslin aveà la Egipteni tot însemnarea întristărei; de aceia ei o ţineau în mână când petreceau la groapă pe vr'un mort. **Crucea** *cu toartă însemna la Egipteni nemurirea sufletului, dar şi suferinţă.*

1) Între tipurile curioase ale teogoniei egiptene, erà şi un zeu al infernului pe care îl vedem pe monumentele din văile Nilului. Acesta avea corpul de om îmbrăcat cu tunică lungă, iar capul erà de şacal. Grecii primiră şi ei pe acest zeu cu chipul său egiptean. Iar între zeii numiţi **„cabiri"** din Dacia, aduşi din Egipt şi Asia mică, erà unul cu trupul de om şi capul de **berbec**. (Autorul).

2) Cultura întinsă a vechilor Egipteni, nu a fost lipsită de o teogonie complicată şi o filosofie cu principii păstrate până azi. După Egipteni, omul se compune din suflet numit în limba lor *Ba*, din spirit zis la ei *Nioau* şi din corp numit de dânşii *Khat*. Sufletul este învelişul inteligenţei, zisă de ei *Khu;* spiritul învelişul corpului, iar acesta învelişul spiritului. Corpul, sufletul şi spiritul, sunt într'o luptă nesfârşită. Platonismul este o copie a filosofiei egiptene. Dar filosofii egipteni, mai aveau şi principii epicureice, de a trăi **bine** în lume. Egiptenii credeau în viaţa viitoare şi în judecata de apoi făcută de *Amon, Isis* şi *Osiris*, încunjuraţi de 42 de judecători. Capitolul 125 din **„Cartea morţilor"** (Biblia egipteană), cuprindea o mulţime de formule rostite de mort pe lumea cealaltă în faţa zeilor. Iată una din ele: *„N'am înşelat, n'am minţit, n'am asuprit, n'am prins în cursă pasările sfinte"*, ş. a. Zeii spre a nu fi văzuţi de lume, se întrupau în animale şi de aceea locuitorii din văile Nilului, adorau crocodili, şerpi, pisici, boi, pasări ş. a. Din cartea morţilor nu a mai rămas nimic. (Autorul). Vezi şi pag. 272, n. 6, Tezaur. Litur. T. II.

neni cum și la **Moabiți,** sub numele de **Moloch** [1]), având personificări și simbolizări diferite. La Babiloneni, Baal erà adorat ca simbol al căsătoriei; la Fenicieni ca reprezentant al soarelui, și se închipuea în forma a două columne [2]). La Moabiți se onora cu fapte de desfrânare și cu sacrificii omenești, fiind considerat

Chipul străvechiului rege babilonean Nimrod (2.600 ani a. H.) * purtând sabie, și al marelui «Patesi» (preot) ** babilonean contemporanul lui, cu cățuia de tămâere în mână. Acest Nimrod a zidit cetatea Babilonul, apoi cetatea asiriană Ninive (Conf. Genesa 10, 7–13).

ca zeu răzbunător și iubitor de fapte crude [3]). Zeița *Astarte* (עַשְׁתֹּרֶת) erà soția lui Baal și se închipuea la Fenicieni ca o vacă cu un corn, și simboliza luna; dar pe aceasta zeiță o aflăm și la Babiloneni sub numele *Istar*, la Samarineni sub numirea

1) Conf. pag. 9, Tez. Liturgic, Tom. II.
2) Herodot. Historia 2,44. Plinius, Istor. Natur. 37,19.
3) II Imp. 16,32.

Aşera, cum şi la Canaaniţi tot cu acest nume. La acest din urmă popor, Aşera eră închipuită prin columne de lemn, aşezate în lunci şi sub arbori frunzoşi, unde se săvârşeau cele mai josnice **desfrânări**, ca cult şi sacrificii aduse zeiţei.

Teogonia proprie numai Asirienilor şi Babilonenilor, cuprinde în sine între alţi zei, şi pe aceştia în simbolisme foarte originale: *Succoth-Benoth*, un zeu făcut în chipul unei cloşci cu pui, simbolul belşugului şi al protecţiunei dată idololatrilor; *Nergal*, având forma cocoşului; *Aşima*, cu chipul unui ed; *Nibchaz*, închipuit ca un câine; *Tartac*, în formă de **măgar**; *Adramelech*, cu chipul de taur aripat; *Anamelech*, având forma calului. Aceşti zei mai aveau şi alte chipuri simbolice pe cari nu le mai amintesc aci [1]). Dar Anamelech, Baal şi Ëa, formau cea mai înaltă **triadă** de zei. În onoarea zeilor, Asirienii şi Babilonenii, săvârşeau desfrânări, crime, îşi sfâşiau corpul, sărutau mâinile şi genuchii idolilor, se rugau mult şi sgomotos, ca prin toate aceste fapte să îmblânzească mânia zeilor. Aceste culte erau însoţite şi de ajutorul fermecătorilor, necromanţilor, (vorbitori cu spiritele morţilor), descântătorilor de **şerpi**, ghicitorilor prin învârtirea nourilor, cetitorilor de stele, ghicitorilor prin măruntaele animalelor sacrificate, rabdomanţilor (prezicători prin beţe de lemn), tâlcuitorilor de vise, ghicitorilor de noroc, ş. a. [2]). Însă aceşti vrăjitori se bucurau de o consideraţiune deosebită, în cultele păgâne, nu numai la Asirieni şi Babiloneni, dar şi la Egipteni, Canaaniţi, Perşi, Greci, Romani, etc.

4. Prin studiul teogoniei **greceşti** şi **romane**, găsim de asemenea o mare bogăţie de închipuiri simbolice, reprezentate şi de omenirea de astăzi prin scrieri, picturi şi monumente. De aceea şi eu mă voiu ocupa aci mai minuţios de aceste zeităţi *superioare*, cu simbolele lor **Jupiter** sau *Joe* (la Greci Ζεὺς) se credea a fi Domnul zeilor, creatorul cerului, aerului, timpului, şi eră închipuit sub o figură majestoasă, cu barbă lungă, şezând pe un tron de aur, ţinând în mâna dreaptă fulgerile. Lui i se aduceau de către Romani ca sacrificii, **făină, sare** şi **tămâe**; *de aci obiceiul rămas până astăzi de a se oferi Monarhilor la intrarea lor triumfală în oraşe,* **pâine** şi **sare** [3]). *Junona* soţia lui Joe, se închipuea de către poeţi şi pictori, ca o regină stând pe un tron, şi ţinând în mâna dreaptă sceptrul, iar în cea stângă un fus cu tort. *Neptun* zeul apelor, eră reprezentat şezând pe un car în formă de scoică, tras de cai aripaţi; în mână ţine un trident (furcă cu trei vârfuri) cu care linişte a valurile mărei. Omer îşi închipuia că sgomotul paşilor lui Neptun, făcea să tremure munţii şi pădurile. *Pluton* (Πλούτων) zeul infernului, se închipuia cu fruntea încruntată, cu o barbă deasă,

1) Dr. Scholz Paul, Götzendienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern, Regensburg, 1877. Vezi numirea acestor zei şi în Constitut. Apost. lib. V, cap. 12.
2) Isidor de Onciul, Archeologia biblică, op. cit., p. 526—539.
3) A. G. Mythologia elementară, Bucureşti, 1874, p. 10.

șezând pe un car tras de cai negrii. Coroana sa este neagră; in mâna dreaptă ține un sceptru, având în vârf o furcă cu două țepi, și în mâna stângă o chee. *Apolon* ('Απόλλων) zeul poeziei, retoricei și al muzicei, se făcea în forma unui tânăr frumos, fără barbă, încoronat cu roze și lauri; în mână ține o liră, și împrejurul său stau 9 muze. *Marte* ("Αρης) zeul războaelor, se închipuia ca un om puternic și armat peste tot trupul; într'o mână ține o lance, iar în cealaltă o pavăză [1]).

Melant * regele Atenei (sec. 8 a. H.), dă premiu o liră unui cântăreț din jocurile olimpice.

Zeița frumuseței *Venus* ('Αφροδίτη) se reprezenta sub figura unei femei frumoase, cu o cunună de roze pe cap, și șezând într'un car tras de porumbei, lebede ori pasări. *Bachus* (Διόνυσος) zeul vinului, se făcea în chipul unui tânăr vesel și zâmbind; in mână poartă un toiag încolăcit cu struguri. *Minerva* (Παλλάς) erà zeița rezbelului, artelor și înțelepciunei. Ea se închipuia sub forma unei femei severă și puțin frumoasă. Pe cap poartă un **coif** cu pene; în mâna dreaptă ține o lance, iar în cea stângă o pavăză. Peptul îi este apărat de o platoșă. *Diana* ('Εκάτη)

1) M. N. Bouillet, Diction. d'hist., op. cit., art. „Mars", p. 1136.

zeiţa nopţei şi a lunei, se reprezenta în chipul unei femei cu veşminte lungi şi subţiri, înstelate peste tot. Cel mai renumit templu al ei, a fost cel din Efes, ars de **Erostrat** pentru a-şi face un renume. În mână ţine o faclă, iar pe cap are semiluna. *Mercur* (Ἑρμῆς) zeul artelor, elocinţei, călătorilor şi al hoţilor, avea chipul unui tânăr, purtând într'o mână un toiag cu două aripe şi încolăcit cu un şarpe, iar în alta o ramură de maslin. Mai departe, zeiţa *Ceres* (Δημήτηρ) protectoarea cerealelor, se închipuia cu o cunună pe cap, purtând într'o mână o secere, iar în alta un snop de grâu. *Vulcan* zeul focului şi al fierului, se reprezenta inundat în sudoare, cu părul vâlvoiu, ţinând în mâna dreaptă un ciocan, şi în cea stângă un cleşte. El erà onorat şi de Egipteni, cari îi construiră un templu la Memfis. Zeiţa *Vesta* fiica lui Saturn, protectoarea focului şi a căsniciei, se închipuia îmbrăcată în veşminte lungi, ţinând într'o mână o lampă şi în alta o lance. Ea fu protectoarea şi a vestalelor romane [1]).

5. Iar zeităţile *inferioare*, greceşti şi romane, cu simbolismele lor erau acestea: *Themis* (Θέμις) zeiţa dreptăţei, erà reprezentată legată la ochi, ca să nu vadă cui dă dreptatea. Intr'o mână Themis ţine o cumpănă (balanţa), iar în alta o spadă [2]). *Pluton* (Πλοῦτος) zeul bogăţiilor, al minelor de aur şi argint din pământ, se închipuea sub figura unui bătrân orb, ţinând în mână o pungă cu bani. *Momus* (Μῶμος) zeul luărei în rîs, se reprezenta râzând, ţinând într'o mână o păpuşe, iar în cealaltă o mască. *Cupidon* (Ἔρως) zeul amorului, aveà figura unui copil gol, armat cu un arc şi cu o tolbă plină de săgeţi. Ochii îi sunt legaţi; are aripi la umăr; în mână ţine câte odată o torţă aprinsă. *Imen* zeul căsătoriilor, aveà chipul unui om blond, încununat cu rozele fericirei şi având în mână o torţă. *Aurora* (Ἕως) zeiţa începutului zilei, se reprezenta în forma unei femei îmbrăcată în veşminte purpurii aproape transparente [3]). *Pan* (Πάν) zeul pădurilor, păstorilor şi al animalelor domestice, aveà chipul unui satir cu urechi drepte şi ascuţite, cu coarne mici, cu corpul acoperit de păr, şi cu picioare de capră. Dar şi florile împreună cu primăvara, aveau zeiţa lor numită **Flora,** închipuită de pictorii greci Zeuxis şi Appeles, ca o femee frumoasă aruncând flori pe pământ.

Mai originală erà înfăţişarea zeului roman *Term*, ocrotitorul proprietăţilor câmpeneşti, închipuit sub forma **unui bolovan** ori stâncă de piatră. *Silen* zeul **beţiei,** se închipuea ca un bătrân mic şi **cocoşat,** totdeauna vesel. *Eol* zeul vântului, se reprezenta în forma unui om sbârcit cu gura deschisă. *Zefirul* sau zeul adierei dulce a vântului în timpul căldurilor tropicale, se făceà în chipul unui tânăr frumos şi blond, cu un aer dulce şi surîzător, sburând în aer şi semănând flori în calea sa [4]).

1) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 14–27.
2) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 28.
3) M. N. Bouillet, Diction. d'hist., art. „Aurore“, p. 135.
4) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 29–36.

Graţiile adică cele trei zâne: *Aglaia* (Ἀγλαΐα), *Thalia* (Θαλία) şi *Eufrosina* (Εὐφροσύνη), se reprezentau nedespărţite în amiciţia lor, înzestrate cu frumuseţe şi tinereţe perpetuă. *Nimfele* ocrotitoare ale apelor, pădurilor şi munţilor, se închipuiau tinere şi îmbrăcate în veşminte subţiri. *Tritonii* (Τριτοπάτορες) zei mici ai apelor, erau jumătate om şi jumătate peşte. Cele trei **Sirene**: *Parthenopa, Leucasia* şi *Ligea*, locuitoare ale stâncilor mărei Tirenice, fermecau pe călători cu cântecele lor. De aceea cea d'întâiu se închipuia cu lira în mână, a doua cu discurile, şi a treia cu două fluere. *Nemesis* (Νέμεσις) zeiţa infernului, se înfăţişă cu aripe şi armată cu facle şi **şerpi**. Cele trei zeiţe *Eumenide* şi anume: *Tisifona, Alectona* şi *Megera*, torturau pe păcătoşi pe pământ şi în infern, cu bice şi cu muşcături de **şerpi**. Pentru aceea ele se reprezentau cu o fizionomie cruntă, ameninţătoare, cu gura deschisă, cu şerpi prin părul capului, şi ţinând într'o mână o torţă şi în alta bice cu sfârcuri de şerpi. Cele trei zeiţe numite *Parcele* şi adică: *Clotha, Lachesis* şi *Athropos*, erau ursitoarele omului. Cea d'întâiu, prezida naşterea lui şi ţinea în mână o furcă de tors; a doua, torcea firele vieţei omului; iar a treia, tăia cu foarfecele firul vieţei lui. *Manii* erau zeii păzitori ai mormintelor şi ai sufletelor morţilor; iar zeii *Lari* erau păzitorii fie cărei familii. Ei se închipuiau prin statui mici aşezate după uşă, sau lângă vatra focului [1]). *Penaţii* aveau atribuţiuni aproape identice cu ale Larilor; dar imaginele Penaţilor, se ţineau în ascuns şi cu pietate religioasă.

6. *Noaptea* erà o zeiţă reprezentată şezând în picioare pe un car şi acoperită cu un văl semănat cu stele. *Moartea* se închipuia sub forma unui **schelet** cu aripe şi învălită într'o mantie neagră semănată cu stele şi ţinând în mână o **coasă** [2]). *Esculap* (Ἀσκληπιός) zeul medicinei erà înfăţişat în chipul unui bărbat cu barbă lungă, având în mână un toiag încolăcit cu un şarpe; la picioarele lui stă un cocoş simbolul vigilenţei [3]). *Fortuna* sau zeiţa norocului, adorată mai ales la Romani, se închipuea oarbă ori legată la ochi, căci ea distribuia oamenilor, sănătatea, binele şi răul. *Iris* (Ἔρις) zeiţa discordiei erà înfăţişată cu chipul uscat, cu capul încununat cu şerpi, cu veşmintele în desordine şi cu o faclă în mână. Zeiţa *Invidia* se închipuia ca o femee înspăimântătoare, având fruntea încreţită, părul făcut din **vipere**, şi în mână poartă de asemenea trei vipere. Un şarpe mare îi roade pieptul. Mai originale forme aveau **Harpiele**, adică nişte monştrii închipuiţi cu capul de femee, urechi de urs, cap de vultur, aripi de liliac, şi ghiare lungi la mâini şi picioare.

Infernul sau iadul erà, după credinţa Grecilor, aşezat în pământ la o adâncime mare, în care păcătoşii îşi expiau păca-

1) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 43—48.
2) A. G. Mythologia elementară, op. cit., pag. 50.
3) M. N. Bouillet, Diction. d'hist., art. „Esculape", p. 574.

tele în torturile cele mai cumplite. *Cerber*, un câine monstru păzea infernul [1]). *Raiul* erà aşezat în câmpiile *Elysee* (Elysii campi); aci locueau sufletele oamenilor bine-făcători. Din raiu lipsea bătrâneţea, durerea, şi prisosea fericirea cu desfătarea. În legătură cu această teogonie, mai stă în legătură şirul de semizei şi eroi ai Romanilor şi Grecilor, închipuiţi de asemenea cu simbolele activităţei lor legendare.

După cum am văzut, toate zeităţile păgâne erau însoţite în reprezentarea lor de felurite simbolisme. De aci ne putem închipui cât de numeroase au fost încă aceste simbolisme în actele cultului şi în viaţa de toate zilele a popoarelor vechi. Tuturor zeităţilor li se ridicau temple de lemn, piatră, marmoră şi se împodobeau cu inscripţii, statui şi ornamente de tot felul. Iar despre închipuirea divinităţilor şi simbolismelor din India veche, China, Persia, Japonia, ş. a., nu ne mai ocupăm, fiind că acum avem o idee oare care despre noianul simbolic ce învăluea vechea omenire.

ARTICOLUL I-iu

SIMBOLISMUL ÎN JUDAISM ŞI ÎN TIMPURILE PRIME ALE CREŞTINISMULUI.

§ 87.

Simbolica în cultul Vechiului Testament.

e şi la popoarele vechi se găseşte o infinitate de simbolisme, totuşi poporul Israiltean a întrecut pe multe naţiuni în această privinţă. Evreul vechiu, explică, tâlcueşte, simbolizează aproape tot ceea ce vede, tot ceea ce întâlneşte în calea sa. Fie cărui lucru Evreul îi dă o însemnare oare care; în fie care obiect sacru, el vede o idee mare. Începând cu Moisi, mai toţi scriitorii din această naţiune, au însoţit scrierile lor religioase, cu explicări alegorice, şi pe lângă litera textului, au mai înţeles şi alte idei ascunse în diferite forme stilistice. Simbolele Evreilor sunt presărate cu atâta îmbelşugare în **Biblie**, în cât de aci se vede că nici un popor nu a fost mai

---

1) Poeţii vechi puneau intrarea în infern aproape de mlaştina Acherusia din Epir, sau de Avernia din Italia. Iar câmpiile Elysee (raiul), se credeau a fi la picioarele muntelui Atlas, ori în insula Leucia de la gurile Dunărei, sau în provincia Cyrenaica din Africa de nord.

bogat decât Iudeii, în sărbători și sacrificii simbolice. Pentru aceea și eu, în tâlcuirile simbolice iudaice, nu mă voiu conduce nici decum de **„Cabala simbolică“** (קבל a primit adevărul) a Evreilor, întocmită de ei abia în secolul II al creștinismului; căci aci se dau niște regule foarte complicate și adesea ori iraționale, cu privire la cetirea prin numere și litere a secretelor divine, și a Vechiului Testament, în chipuri simbolice [1]). Această misteriosofie rămâne deci pe seama cabaliștilor și a celor ce se ocupă cu cabalisme; iar eu mă voiu călăuzi în această privință numai de sfânta Scriptură a Vechiului Testament, mai ales că unele simbolisme iudaice, au trecut și în creștinism.

1. Planeții cerești și elementele naturale, fură la Evrei, expresiunea unor simbole anumite. Așà, *soarele*, după Evreul vechiu, este simbolul fericirei și al strălucirei [2]). *Lumina* însemnează cunoștință sau isvorul cunoștinței [3]); iar *întunerecul* arată nenorocire, ignoranță [4]). *Munții* sunt simbolul unei puteri mari, al autorității și tăriei [5]). *Marea, oceanul* și adâncul apelor, simbolizează pericolul, nenorocirea [6]). *Vânturile* însemnează războae și devastări; dar ele sunt și suflarea lui Iehova. *Cutremurele* de pământ arată mânia divină [7]); iar *tunetele*, trăsnetele și inundațiile închipuesc nenorociri și răsboae cumplite [8]).

Cetățile închipueau pe maicele locuitorilor, sau erau privite ca soții ale Regilor [9]). *Revoluția* veri unei cetăți, se considera ca stricare a legământului de fidelitate al cetăței față de Rege [10]).

Plugul de arat câmpul, însemna o carieră, profesiune; *jugul* boilor, simboliza sclavia, supunerea; iar ruperea jugului arăta mântuirea, eliberarea de sclavie [11]). *Trecratul* grâului închipuea nenorocire; vânturatul său — învingerea armatelor dușmănoase.

Frumusețea *grădinelor* și a arborilor frunzoși, au fost la toate popoarele orientale un isvor de asemănări și cântări poetice. Aceasta se explică prin faptul, că soarele dând în acele părți o căldură arzătoare, grădinele cu pomi și arbori, sunt un

---

1) Filosofia **cabalistică**, fu compusă cu elemente pitagorice și gnostice in secolul II al erei creștine cu toate că după întemeetorii ei, 'și ar avea origina chiar de la Adam. În Cabală se dau atâtea regule complicate pentru întoarcerea literelor din cuvintele V. T. și strămutarea lor în același cuvânt, spre a scoate diferite înțelesuri mistice, în cât dacă 's'ar învăța acestea, s'ar tâmpi și cea mai puternică cugetare. Conf. nota 1, p. 81, Tom. II, Tez. Lit.

2) Ier. 60, 20 21; Ierem. 15,9; Amos, 8,9.

3) Psalm. 119.

4) I Sam. 2,9.

5) Psalm. 80,11.

6) Psalm. 130,2.

7) Psalm. 18,8.

8) Psalm. 29,3; 42,8; 55,8; 83,13.

9) II Sam. 20,19.

10) Isaia 23,13; Ezech. 23,29—30.

11) Ier. 2,20; 5,5; 27,1; Isaia, 9,4; 10,27.

adăpost binecuvântat al orientalului în contra arșiței supărătoare, mai ales în timpul verei. De aceea și la Evrei *grădina* cu vie este asemănarea împărăției lui Dumnezeu; călcarea strugurilor, însemnează vărsare de sânge [1]; *maslinul*— familie numeroasă [2]; pomi verzi— oameni înțelepți [3]; pomi uscați—oameni răi. Regii puternici se asemănau cu cedrii [4]; mulțimea de oameni, cu codrii din munți; iar oamenii răi, cu mărăcinii și arbuștii ghimpoși [5].

Mierea era simbolul plăcerei, al desfătărei [6]; mierea mâncată în cantitate mare, însemna desfrânare [7]. *Isvoarele* de apă, simbolizau fericirea [8]; lipsa de apă—nenorocire mare [9].

Taurii însemnau inimici puternici [10]; coarnele taurilor— putere. De aceea și Moisi are pe cap **două coarne** de raze sau de păr. *Asinul* era simbolul sârguinței, al păcei [11] *calul*, al răsboiului [12]; câinele, al despreţului [13]; vânătorul, al pericolului. Pentru aceea și *Moartea se închipuea ca un vânător de oameni, armat cu mreajă și lance* [14]. Pescarii închipueau pe oamenii înțelepți [15].

Mâncarea de carne simboliza sensualitatea [16]; pâinea— întărirea corpului [17]; *sarea* — legătură trainică, înțelepciune [18]; *paharul* de băut — soarta omului [19]; ospețele — fericire; excluderea de la ospețe — nefericire [20].

Incingerea mijlocului însemna călătorie [21]; *brâul* — putere [22]; acoperirea cu vălul — tristețe [23]; spălarea corpului — curățenie, inocență [24]; a turna apă pe mâinile cuiva—supunere [25]; *părul* bogat — onoare; pleșuvie — batjocură [26]; a-și

1) Isaia, 63, 1-3.
2) Psalm. 52,10.
3) Psalm. 1,3.
4) Ezech. 17,3.
5) Isaia, 32,19.
6) Psalm. 119, 103.
7) Prov. 25,16.
8) III Moisi 14,51; IV M. 5,17.
9) Isaia, 41,17; 44,3; 48,21.
10) Psalm. 22,12.
11) I Moisi 49,14.
12) Osie 14,4. Ier. 17,25.
13) I Sam. 17,43; Iov. 30,1.
14) Isaia, 24,17; 42,22.
15) Ierem. 16,15; Ies. 19,8.
16) Ecles. 2,3; 5,3.
17) Psalm. 103.
18) IV M. 18--19.
19) Psalm. 11,6.
20) Proverb. 9,2.
21) II Imp. 9,1.
22) Psalm. 18,33.
23) Isaia, 25,7.
24) Psalm. 26 (25) 6.
25) II Imp. 3,11.
26) II Imp. 2,23.

smulge și tunde barba – tristețe [1]; **părul roșu** – frumusețe; sărutarea – prietenie; capul cărunt – cunună de laudă [2].

Șederea de-a dreapta cuiva, simboliza împărtășire din onoarea aceluia [3]; coroana — podoabă onorifică [4]; sceptru – domnie regească.

2. *In cult*, Evreul se deosebește prin o mulțime infinită de formalități ritualistice, toate cu caracter simbolic. *Cortul* sfânt era simbolul locuinței lui Iehova sau al împărăției lui Dumnezeu. *Spălarea* mâinilor și a picioarelor ce o făceau preoții la sanctuar, închipuea curățenia inimei; *altarul* sacrificiilor — comunicarea cu Dumnezeu; altarul tămâerei — rugăciunea credincioșilor. *Candelabrul* din cortul sfânt cu cele 7 candele, însemna lumina cunoștinței; masa pâinilor— mila dumnezeească; pâinele punerei înainte —hrana sufletească. Cele două columne de aramă din **Templul lui Solomon,** [5]) simbolizau tăria împărăției lui Iehova; cei doisprezece boi cari țineau marea de aramă — 12 seminții ale lui Israil [6]).

Sacrificiul era simbolul supunerei totale a sacrificatorului înaintea lui Dumnezeu; dar mai închipuia și primirea în starea grației divine a celor ce aduceau sacrificiul; iar *sângele* victimei adusă pe altar, era mijlocul împăcărei poporului cu Iehova [7]).

La Evrei, *focul* de pe altar, a fost păstrat nestins din timpul lui Aaron fratele lui Moisi, și până la dărâmarea templului de către Romani [8]). Focul era simbolul spiritului dumnezeesc; de aceea și Dumnezeu era foc mistuitor [9]). Prin impunerea mâinilor preoților asupra victimelor mai înainte de sacrificare, treceau păcatele asupra victimei. Nimicirea cărnurilor sacrificate, simboliza nimicirea păcatului. Mâncarea rămășițelor de cărnuri de către preoți,

---

1) Isaia. 15,2.
2) Prov. 16,31.
3) I Imp. 2,19.
4) Iov. 31,36.
5) I Reg. cap. III, 1: וַיִּתְחַתֵּן שְׁלֹמֹה אֶת־פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַיִּקַּח אֶת־בַּת־פַּרְעֹה וַיְבִיאֶהָ אֶל־עִיר דָּוִד עַד כַּלֹּתוֹ לִבְנוֹת אֶת־בֵּיתוֹ וְאֶת־בֵּית יְהוָה וְאֶת־חוֹמַת יְרוּשָׁלִַם סָבִיב׃ = („Și s'a încuscrit Solomon cu Faraon regele Egiptului și a luat pe fiica lui Faraon și a adus-o pe ea în cetatea lui David, până să finească de a zidi casa sa și casa lui Iehova **(templul)** *și zidurile Ierusalimului de jur împrejur*").
6) I Imp. 7,23–26.
7) III M. 17,11. De altfel și la Greci și la Romani, sângele victimei era mijloc de curățire și se vărsa pe altar și împrejurul lui; iar dacă sacrificiul era adus pentru zeii infernului, se turna în găuri scobite în pământ. La Romani victima se aducea la altar de către mai marele preoților numit **„popa"** (sacrificator). Acesta culca victima la pământ printr'o lovitură de ciocan (malleus), sau printr'o lovitură cu muchia săcurei; apoi venea altul (cultrarius) și o înjunghia. Conf. Ovid. Fast. 413, 634. Ovid. Met. 2, 624. Propert. V, 3,62.
8) Onciul, Arheol., op. cit., p. 432.
9) V. M. 4,24. La Romani focul încă nu se stingea de la temple. Cu păstrarea lui aveau grijă vestalele. Conf. p. 339, nota 5, Tom. II, Tez. Liturgic.

însemna că ei poartă păcatele poporului. *Legănarea* sau clătinarea în sus și în jos a sacrificiului, închipuia că îl aduc Domnului lumei întregi [1]). Sacrificiile la Evrei constau nu numai din animale, turturele și porumbei, dar și din spice de grâu, făină, azime, plăcinte, sare, untdelemn, tămâe, precum și din toate roadele curate ale pământului; căci toate acestea sunt făcute de Iehova, și lui trebue să i se aducă prinos dintr'însele drept mulțumire și recunoștință. Legătura poporului Israiltean cu Iehova, ori actele solemne prin cari se statornicea o făgăduință însemnată, se întăreau tot prin sacrificii [2]).

Pentru Evreii ce se spurcau prin atingerea de cadavre omenești, se aducea ca sacrificii o vacă roșie, simbolul vieței curate. Lemnele pentru ardere, erau atunci de cedru, emblema trăiniciei. Se mai întrebuința cu acea ocaziune *isopul*, o plantă luată ca simbol al curățeniei, cum este în creștinism **busuiocul** [3]). Cei vindecați de lepră, încă aduceau sacrificii de mulțumire: miei, untdelemn, turturele, ori pui de porumbei. De asemenea și femeea după 40 de zile de la nașterea pruncului, ori după 80 de zile de la nașterea pruncei, aducea sacrificiu un miel și un porumbel; iar în cazuri de sărăcie, aducea numai două turturele, sau doui porumbei, pentru expierea păcatului și pentru curățire. Numărul de 40, ori dublul lui 40, s'a luat de la ploaia **deluviului** în timp de 40 de zile, ori de la rătăcirea Evreilor prin deserturi în timp de 40 de ani [4]), sau de la ajunarea profetului Ilie într'un interval de 40 de zile.

3. *Tăerea împrejur* a Evreului, simbolizează legătura lui cu Iehova și curățenia [5]); tot aceasta însemnează și tăerea împrejur a femeei [6]). In națiunea judaică se făceau de către bărbați și femei făgăduințe personale, însoțite de pietate și înfrânare limitată, ori pe toată viața, de băuturi amețitoare și mâncări delicioase. In aceste condițiuni Evreul era în stare de **„Nazireat"**. Asemenea făgădueli se făceau după câștigarea unor bunuri divine, sau în speranța că se vor câștiga mai târziu. Adesea ori însă, făgăduelile le făceau părinții în numele pruncilor lor, sau și înainte de nașterea pruncilor, pe cari îi afieroseau templului. Acești Nazirei fură **prototipul** monahismului creștinesc. Reținerea de băuturi amețitoare și mâncări alese, simbolizau trezvia trupului și ușurința lui întru a îndeplini cele făgăduite. Părul lung, netuns, neretezat al Nazireului, însemna cununa capului sfințit lui Iehova [7]).

Ajunările numeroase ale Evreului, erau adesea ori însoțite de

---

1) Levit. 23,15–20. Legănarea prinoaselor a trecut și în creștinism.

2) Și la Romani se încheiau legăturile solemne tot prin sacrificii de animale. Cu aceste ocaziuni erau preferați **porcii**.

3) Psalm. 51 (50), 9.

4) Iosua 5,6. Levit. 12, 2–8.

5) I Moisi, 17,12. 34,14.

6) II Moisi, 4,25.

7) Ierem. 7,29.

semne de tristeţe, îmbrăcarea sacului, spintecarea îmbrăcămintei, presărarea capului cu cenuşă, nespălarea feţei şi şederea pe pământ [1]). Toate acestea simbolizau umilinţa penitentului; dar ele se făceau câte odată şi din mândrie. De aceea profeţii fac aspre mustrări celor ce postesc cu trufie, şi în acelaşi timp săvârşesc felurite răutăţi [2]).

Cele trebuincioase în vechiul cult judaic: sfeşnicul cu 7 braţe, vasul cu apă, pâinile puse înainte, altarul cu foc, cădelniţa şi ofrandele pentru sacrificii

Rugăciunile se făceau în ora III-a, VI-a şi IX-a [3]), îndatinate cu ridicarea mâinilor către cer [4]), baterea pieptului, şi plecarea capului [5]), mişcări trecute şi în creştinism. Faţa Evreului în asemenea momente, eră întoarsă către sfânta sfintelor, ori

1) II Sam. 13,19; I Imp. 21,27; Ierem. Plâng. 2,10.
2) Isaia, 58,4–7.
3) Psalm. 55 (54), 18–19.
4) I Imp. 8,22.
5) Ps. 35 (34), 13.

unde s'ar fi aflat el. Datina aceasta a rămas şi la creştini, de a se ruga adică spre răsărit, locul morţei lui Iisus Hristos.

Treptele preoţeşti erau trei: *leviţii*, *preoţii* şi *arhiereii*, cari trecură şi în creştinism, sub numele de diaconi, preoţi şi arhierei [1]. Levitul eră ajutător la templu, şi nu se deosebea prin îmbrăcăminte de ceilalţi Israilteni. Preotul purta 4 veşminte sacerdotale, după numărul celor 4 puncte cardinale, adică: răsăritul, apusul, meaza-noapte şi meaza-zi. Aceste 4 veşminte lucrate din in, în coloare deschisă — simbolul inocenţei — erau: *cămaşa*, simbolizând întregimea spirituală; *invelitoarea coapselor* sau pantalonii — acoperirea păcatelor; *brâul* — pregătirea spre servire; şi *acoperitoarea capului* (turbanul) — viaţa viguroasă a celui ce o purta. Arhiereul însă, avea aceste 4 veşminte: *o tunică* vânătă, făcută ca un antereu cu clopoţei, simbolizând devotamentul său către Iehova; **efodul** în chipul omoforului — greutatea arhieriei; *pectoralul* ca un engolpion — judecata spirituală şi *mitra* făcută în forma unui turban vânăt — coroana sfântă [2])

Iată acum şi explicările simbolice ale lui Iosif Flaviu din scrierea sa «Anticitătile judaice» (cartea III, cap. 7) cu privire la veşmintele arhiereşti. «*Tunica de in a Marelui Preot*, zice Iosif Flaviu, *este emblema pământului, care produce inul; coloarea lui vânătă, simbolizează regiunea azurie a cerului. Prin sunetul clopoţeilor de la tunică, se închipueşte sgomotul tunetului. Efodul este figura naturei intregi. Cele 4 colori ale sale: purpurie, albastră, roşie şi albă, sunt simbolizate astfel: apa este arătată prin culoarea purpurie, colorată de sângele peştilor; aerul, prin coloarea albastră a cerului; focul prin culoarea roşie; pământul prin coloarea albă a inului. Cele două smaragduri* (sardonyx) *de pe umerii efodului, însemnează soarele şi luna. Mitra este imaginea cerului*...» etc. [3]).

Sâmbăta fiind la Iudei simbolul odihnei, se opri de Moisi a aţâţa focul, a semăna, a secera [4]), a călători [5]) şi a aduce lemne [6]). Mai târziu se opri purtarea greutăţilor [7]) şi negoţul [8]). Macabeii în ziua sâmbetei, nu purtară nici armele în contra inimicilor [9]). Dar Fariseii sporiră numărul lucrurilor oprite în ziua sâmbetei la cifra de 39 [10]).

1) Clem. Rom. Epist. 1 ad Corinth. c. XL. Hieronym. epist ad Evagr. 101.

2) Conf. p. 417 Tez. Lit. T. II. Arhiereul însă, când intra în Sfânta sfintelor la ziua împăcărei, pe lângă aceste 4 veşminte, mai purta şi pe cele preoţeşti.

3) A. Lerosey, Histoire et symbolisme de la Liturgie, Paris, 1889, p. 39.

4) II Moisi 35,2.

5) II Moisi 15,29.

6) IV Moisi 15,32.

7) Ierem. 17.21.

8) Neem. 7,10.

9) I. Mac. 2,32—39.

10) In „**Mişna**" şi adică în tratatul „Sabath" (VII, 2) se găsesc 39 de porunci proibitive pentru ziua Sâmbetei: 1) aratul, 2) semănatul, 3) seceratul, 4)

Evreii serbează din străvechime *Paştele* cu bucurie şi cu mâncare de azime; căci aluatul de dospire erà simbolul stricăciunei morale; totuşi şi azima la Evrei este simbolul suferinţei din Egipt [1]). La *sărbătoarea împăcărei* adică a tristeţei sau a curăţirei Evreilor de păcate, se sacrificau un junc, un berbec şi un ţap; iar un alt ţap, după ce erà încărcat cu toate păcatele mărturisite, erà dus in locuri deşerte, şi erà lăsat acolo în stăpânirea lui **Azazel** (satan) domnul demonilor. Ţapul acesta se numea «ispăşitor de păcate» [2]). Sărbătoarea de bucurie a *colibelor*, aducea aminte de modul petrecerei Iudeilor în deserturile Arabiei. Acum se sacrificau animale mai mult de cât la ori-ce sărbătoare şi anume: vr'o 70 de junci şi 14 miei în timp de 7 zile ale sărbătorei. Aceasta se mai chema şi sărbătoarea secerişului [3]). La sărbătoarea colibelor, între altele, se făcea la templu un **danţ sfânt** de către bărbaţi, ţinând în mână făclii aprinse Toate acestea simbolizau veselia, pentru că Evreii de mai târziu nu mai erau în strâmtoare ca cei ce trăiseră în pustie.

§ 88.

Simbolismul religios la creştini în timpul persecuţiunilor.

Însuşi Mântuitorul când grăia poporului o învăţătură generală, ori combătea vr'un păcat mare înrădăcinat între Iudei, se folosea de parabole, ca să nu fie prins în cuvânt de către duşmanii săi. De aceea chiar cetim în evangelia lui Marcu cap. IV v. 34 că *«fără de parabole nu le vorbea* (auditorilor); *iar când erau singuri, explica toate discipulilor săi».*

1. Atunci când credincioşii unei religiuni sunt persecutaţi de duşmani, ei sunt siliţi a-şi ascunde adunările lor tainice, se servesc de simbolisme pentru a înfăţişa ideile lor, şi se feresc de a-şi manifesta în public cultul religios. În aceste condiţiuni se aflau şi creştinii primelor trei secole, când fură prigoniţi de pă-

---

legatul snopilor, 5) bătutul snopilor, 6) vânturatul, 7) curăţitul grâului, 8) măcinatul, 9) cernutul, 10) frământatul, 11) coptul, 12) tunderea lânei, 13) înălbitul, 14) dărăcitul, 15) văpsitul, 16) torsul, 17) urzitul pânzei, 18) împunsătura de 2 ori, 19) ţesutul a două fire, 20) desfăcutul a două fire, 21) făcutul a unui nod, 22) desfăcutul unui nod, 23) două împunsături cu acul, 24) ruptura care ar cere două împunsături ca să fie dreasă, 25) vânatul, 26) uciderea lui, 27) jupuitul lui, 28) sărarea lui, 29) argăsirea pielei, 30) răzuitul părului, 31) tăiatul în bucăţi, 32) scrisul a două litere din alfabet, 33) ştersul pentru a scrie două litere din alfabet, 34) ziditul, 35) dărâmatul, 36) stinsul focului, 37) aprinsul focului, 38) găuritul şi 39) dusul unui lucru dintr'un loc într'altul.

Fie care din aceste proibiţiuni avea un şir de explicaţiuni foarte originale. (Autorul).

1) V Moisi 16,3.

2) III Moisi 16,8–11.

3) V Moisi 16,13–15.

gâni cu toată urgia. Simbolismele creștinilor primi însă, nu sunt meșteșugite ca acelea ale păgânilor și chiar ca ale Evreilor; ci ele sunt expresiunea nevinovăției unor copii curați la inimă și la suflet. De asemenea, ele nu sunt complicate și greu de înțeles; ci simbolismul creștinismului este atât de expresiv, în cât se cunoaște cu cea mai mare înlesnire ideea ascunsă într'însul.

Dacă ne coborâm în catacombele din împrejurimile Romei, aflăm și acum urme din picturile lucrate de creștini pe păreții acestor labirinte, atunci când închinătorii crucei își găsiră aci adăpostul lor de frica persecutărilor. Icoanele simbolice pictate pe păreții acestor gropi misterioase sunt următoarele: *ancora* care este speranța corăbierilor în noianul apelor, se găsește zugrăvită și în catacombe, simbolizând speranța creștinilor în vârtejul nevoilor lumei; *ramura de maslin* fiind în orient simbolul familiei numeroase și al păcei, tot cu acest înțeles o pictară și creștinii cei vechi. *Ramura de smochin*, fu simbolul victoriei câștigată de urmașii crucei prin o viață creștinească; *crinul* despre care zise Mântuitorul că este împodobit mai frumos de cât Solomon [1]), reprezintă la creștinii cei vechi, providența și îngrijirea divină pentru toate făpturile.

Dar în timpul persecuțiunilor mai găsim la creștini și aceste simbole: *cumpăna*, închipuind dreptatea divină, care se dă fie căruia după faptele sale; *cerbul*, simbolul agerimei creștinului pentru a ajunge la ținta faptelor bune; *delfinul*, emblema sosirei la scopul dorit; *calul* — iuțimea în drumul învățăturilor evangelice. Mai departe aflăm *lampa*, emblema luminei eterne; *sfeșnicul*, având tot acest înțeles; *lopata*, simbolizând curățirea adevărului de minciună, ca și curățirea grâului de pae, pleavă și neghină; *laptele*, simbolizare luată din apostolul Pavel, închipuind învățătura celor nevârstnici [2]); *sămănătorul* aruncând sămânța în pământ ca sa moară și apoi să învieze, sta în legătură cu învățătura despre corpul omului care va muri și apoi va învia [3]).

Și Dumnezeirea erà închipuită tot simbolic în primele se-

1) Mat. 6, 28. Conf. p. 86, Tom. II, Tez. Lit.

2) I. Corint. 1, 3.

3) Pe lângă acestea găsim încă în timpurile vechi creştine şi aceste simbole pictate: o *columnă* izolată, cu flori pe vârful ei, simbolul Bisericei, potrivit cuvintelor apostolului Pavel (I. Tim. 3, 15): *„Biserica lui Dumnezeu celui viu, este stâlp şi intărire a adevărului“; casa,* icoana trupului omenesc, cum zice apostolul Pavel (II. Cor. 5, 1): *„cort pământesc in care locuim“; o jumătate de ou* ca *răboj*, simbolul frăţiei. Despre **răbojul** păstrat până astăzi printre sătenii noştrii, aminteşte Euripid († 480 a. Hr. In Madaeam v. 613), cum şi Tertulian (De prescript. c. 37); pasărea *fenix* (foenix), era simbolul eternităţei. Această pasăre minunată se află şi în mitologia egipteană. Se zugrăvea în văile Nilului în mărimea vulturului, cu o creastă frumoasă pe cap, cu ochi strălucitori, împodobită cu pene aurii împrejurul gâtului şi cu coada albă. Când îşi prevedea sfârşitul vieţei, pasărea fenix se transforma într'un cuib de plante aromatice. Din oasele ei eşia un vierme ce se transforma într'un nou fenix, aşà în cât această pasăre vieţuea 500 de ani prin transformări şi renaşteri.

cole creștine; simbolismele Dumnezeirei însă, erau luate numai din sfânta Scriptură. Așà, *mâna eșită din nouri*, reprezinta puterea infinită și binecuvântarea lui Dumnezeu Tatăl (Exod. 13, 16); *rugul de foc* închipuia tot pe Dumnezeu Tatăl (Exod. 13, 21); *omul aripat* (ps. 17, 8) și *șeapte ochi* (Zahar. 4, 10) tot asemenea. *Peștele* reprezenta pe Hristos după combinațiunile făcute de creștini[1]; *peștele* ducând pe spate un coș cu pâine și vin, închipuia pe Hristos care dăruește nutrimentul euharistic tuturor celor ce se închină cu pietate numelui său și împlinesc cu sfințenie învățăturile sale; *mielul* fiind vietatea cea mai curată, plăcută și nevinovată, servi și creștinilor de a-l face simbolul omului curat la suflet, dar mai ales al Mântuitorului Hristos[2]. Dar și *buciumul de viță* închipuia tot pe Iisus Hristos, ca temelie a Bisericei sale[3]; tot așà și figura *Bunului păstor*, reprezenta pe Mântuitorul, «*păstorul cel bun care își pune sufletul pentru oi*»[4]. Iar *porumbul* (columba, columbulus) sau pasărea blândă și inocentă, înfățișa în catacombe pe sufletul pios și nevinovat, dar mai ales pe sfântul Spirit[5].

Apostolii încă erau înfățișați simbolic și adică sub forma a 12 miei (Mat. 10,16), sau a 12 pescari (Mat. 3,19). De asemenea și Evangeliștii erau pictați în primele secole în chipuri simbolice s. e. Mateiu, sub chipul îngerului; Marcu, a leului; Luca, a vițelului și Ioan a vulturului[6].

Creștinii s'au inspirat în simbolismele lor, atât din învățăturile Mântuitorului și ale apostolilor, cât și de la Evrei; aceștia însă s'au inspirat de la Iehova, iar nu de la Egipteni cum voesc unii a susține.

2. Tot în clasa simbolismelor creștine punem și **amuletele** sau *talismanele* purtate de vechii creștini. Prin cuvântul *amuletum* ori *pyctacium* (amulet, talisman, apărător), sau περίαπτον (împrejurul gâtului, adică amulet, talisman atârnat la gât), arare ori și ἀβρασάξ ori ἄβραξας, înțelegem niște obiecte mai mici ori mai mari, pe cari creștinii le purtau la mâini, la gât, sau pe piept, fie din cauza împodobirei, ori a superstiției, sau a credinței pioase[7]. Forma acestor amulete erà în chipul monedelor: rotunde, patrate ori

1) Conf. p. 86, Tom. II, Tez. Lit. Asem. Tertull. De baptism. cap I.

2) Ioan 1, 29. In apus mai erà și *berbecul* care reprezenta pe Iisus Hristos. Conf. Ambros. epist. 63.

3) Ioan 15, 5.

4) Ioan 10, 11.

5) Matei 3, 16.

6) Hieron. Coment. în Math. Augustin. De consens. evangel. I, 6.

7) *Mărțișoarele* noastre de astăzi, purtate de femei la gât, la mână și pe piept, în luna Martie, cum și *ghiocii* adică niște melci mici de mare, descântați și puși la gâtul copiilor pentru a fi feriți de răutăți, sau *legăturile* mici cu cărbuni descântați, puși în fașa pruncilor ca să nu se sperie noaptea, toate acestea și altele, nu sunt de cât amuletele sau talismanele, aflate în toată omenirea din vechime și până astăzi. Dar cu cât un popor este mai incult, cu atât este mai superstițios și prin urmare mai bogat în amulete.

eliptice; ele mai aveau şi forma unor globuleţe, sau a unor lame metalice, a unor măsci, ori erau făcute în chipul unei mâini, ţinând o lamă cu inscripţia: **„zises"** (să trăeşti). Obiectele acestea se făceau din aur, argint, aramă, pământ ars, lemn şi sticlă. Ele erau acoperite cu semne cabalistice, şi li se atribuea puterea minunată de a depărta boala, nenorocirea, paguba şi tot felul de nenorociri. Mult erau purtate şi amuletele făcute din bucăţi de lemn, pe cari erà închipuit iepurile, simbolul vindecător de boala pântecelui [1]).

Obiceiul de a purta creştinii aceste talismane însoţite de superstiţiuni, fu introdus prin ereticii Gnostici în secolul II. Părinţii bisericeşti văzând însă că se întinde pe fie care zi acest obiceiu păgânesc, îl opriră cu severitate în sinoadele ecumenice şi prin învăţăturile lor particulare. Dar Biserica totuşi a încuragiat şi aprobat o serie de obiecte sfinte, pentru a fi purtate de creştini. Acestea sunt odoare de devoţiune ca d. e. cruci, relicvii, iconiţe, chipul mielului, al peştelui, bucăţi din scrierile sfinte, bucăţi din crucea lui Hristos, ş. a. Obiectele acestea fură purtate cu spiritul credinţei şi cu speranţa că ele prin sfinţenia lor, aduc mult bine piosului. De aceea lucrurile sfinte enumărate mai sus, erau acoperite cu figuri religioase, cruci, monogramul lui Hristos, cu literile α şi ω, ori cu inscripţii prin cari se blestema Satan şi se lăuda Dumnezeu [2]). Toate obiectele de acest fel purtau numirea generală de **„engolpium"** (ἐγκόλπιον, ceea ce este în sân), care numire s'a păstrat numai la iconiţa purtată de episcop, mai ales când ea conţine şi relicvii martirice. Se mai chemau şi **„filacterii"** (Phylacteria) ca şi la Jidovii de odinioară.

Creştinii mai purtau la gât medalioane de aur, argint, ori şi alt metal, însemnate cu crucea şi monogramul lui Hristos, având înţelesul simbolic, că prin aceasta piosul se adăposteşte sub puterea crucei şi a lui Iisus Hristos. Mai purtau de asemenea cărţile evangeliilor, ca prin ele să dobândească tămăduiri minunate. Chiar Ioan Hrisostom ne arată că copiii şi femeile atârnau la gât cărţi mici cu conţinuturi evangelice pentru ferirea de răutăţi [3]). Ieronim ne spune că şi el s'a conformat

1) Pe amuletele creştinilor erau făcute 7 feluri de figuri: sau chipul *omului* cu cap de *cocoş*, ori chipul *leului*, adesea ori figura zeilor egipteni *Isis* şi *Osiris*, ori chipul şarpelui, al *soarelui*, ori inscripţii *enigmatice* fără figură s. e. Ἰάω, Abrasax, Adonai, ἅγιον ὄνομα şi în fine *caractere* ne înţelese. Conf. Martigny, Diction, art. „abrasax", p. 6–9.

2) În secţiunea medalielor din biblioteca naţională din Paris, se află un amulet ce se crede a fi din secolul II. Acesta este o foae de aur cu caractere greceşti tâlcuite de M. Fr. Lenormant astfel: *«In numele Domnului Dumnezeu celui viu, te jur o Satan, că tu niciodată să nu părăseşti locuinţa ta"*. Martigny, Diction., art. „Amulettes chrétiens", p. 36.

3) Chrysost. Homil. IX ad Antioch. In Math. Homil. LXXIII. Dar şi astăzi creştinii poartă în sân cărţi mici ca d. e. *visul Maicei Domnului, epistolia Maicei Domnului, Avestiţa aripa Satanei*, ş. a., pentru înlăturarea boalelor şi a tuturor nenorocirilor.

acestui obiceiu [1]. Isidor din Pelusium face tot asemenea mărturisiri [2]. Grigorie cel Mare a trimis reginei **Teodolinda** pentru fiul ei de curând născut **Adulovald** două odoare: o cruce cuprinzând lemn din crucea lui Hristos, și un exemplar din evangelii. Se mai obișnuea de a se pune în mormintele creștinilor, cărțile evangelice închise în cutii de aur sau argint, ori a se păstra în casă pentru depărtarea demonilor [3], sau pentru ferirea de incendii [4]. Totuși părinții bisericești învățau pe pioși de a nu face exces de fanatism din întrebuințarea acestor obiecte [5].

§ 89.

Simbolismul în construcţiunile Bisericilor vechi.

Cele mai vechi tâlcuiri sistematice cu privire la simbolica construcțiunilor bisericești, le găsim la Eusebiu istoricul. El arată că Iisus Hristos a înființat Biserica sa, după modelul Bisericei ce este mai pre sus de lume. În Biserica de pe pământ, Dumnezeu Tatăl primește cultul ce i se aduce de credincioși [6]. Apoi Eusebiu vorbind despre măreția Bisericei din Tir, construită în jumătatea primă a secolului IV, zice că ușa Bisericei este simbolul penitenților ce nu au voe de a intra în casa lui Dumnezeu, ci stau la ușă în stare de umilință; iar unii dintre catehumeni stând pe două rânduri la intrare, închipuesc propășirea în învățăturile evangeliei. Stâlpii Bisericei, simbolizează pe credincioșii botezați, cari stau neclintiți în credința lor mărturisită la botez [7].

Mai departe, istoricul ne arată, că vestibulul Bisericei este simbolul adorațiunei ce se dă lui Dumnezeu intrând în casa sa. Lumina din Biserică închipuește adevărul evangelic predicat de Iisus Hristos. Pietrele din cari s'a zidit Biserica, întocmesc simbolul pioșilor ce nu se abat de la credință. Altarul este simbolul altarului ce trebue să fie în inima preotului [8].

a) Pe monumentele vechi creștine, se găsește adesea ori închipuită *corabia pe apă*, având pe Iisus Hristos cârmaciu al ei cu lopata în mână, și pe cei 12 apostoli ca ajutători, ținând și ei lopeți în mâini. Valurile spumegânde isbesc vasul cu putere mare, iar apostolii vâslași, cu Iisus Hristos în frunte, stând în corabie, se luptă ca să scoată vasul la țărmul apei [9]. În această

1) Hieron. In Math. IV, 24.
2) Isidor. Pelusiot. lib. II, Epist. 150.
3) Chrysost. In Ioan c. XXXI.
4) Gregor. Turon. De vitis Patrum VI.
5) Conf. p. 410 Tez. Lit., T. II § „Venerațiuuea relicvielor".
6) Euseb. Hist. eccles. lib. X, cap. IV.
7) Ibidem.
8) Ibidem.
9) Cine nu a călătorit pe mare atunci când ea este înfuriată, nu poate în-

icoană se vădeşte lămurit simbolul Bisericei creştine, plutitoare în valuri furtunoase întocmai ca o corabie; dar ea este condusă de Iisus Hristos şi apostolii săi, către limanul biruinţei în contra duşmanilor evangeliei. În timpurile bătrâne ale creştinismului, se închipuea acest simbol şi pe pietrele mortuare, căci mormântul creştinului se considera ca un port al mărei, ori ca o cetate tare, în care corpul după ce a umblat necontenit prin vàrtejurile şi amărăciunile vieţei, aci îşi găseşte repausul său dulce şi liniştit. Dar corabia se aminteşte şi în Proverbele lui Solomon, asemănată cu femeea harnică, care aduce hrană din depărtare [1]). Pe mormintele de pieatră ale creştinilor, se află închipuită şi *corabia goală*, având în frunte o ancoră, apoi în mijlocul ei pânze întinse şi catarturi înalte. Închipuirea aceasta este simbolul sufletului pios, pentru motivul că el cât este unit cu corpul omenesc, înnoată numai prin nemulţumiri şi suferinţe, până ce se desleagă de legăturele trupeşti, pentru a merge în împărătia cerească.

Dar în timpurile vechi ale Bisericei, mai găsim pe monumente, *corabia înnotând prin valuri*, condusă fiind numai de apostoli, simbolizându-se cu aceasta mersul biruitor al Bisericei, după Înălţarea la ceruri a lui Iisus Hristos. Această idee se află înflorită într'un loc din Constituţiunile apostolice unde cetim aceste cuvinte: «*Episcope, când tu vei aduna pe servitorii lui Dumnezeu* (în Biserică), *fii cu luare aminte ca conducător al acestei mari corăbii, ca buna cuviinţă şi rânduială să fie păstrate. Diaconii ca vâslaşi, să arate locul călătorilor, cari sunt credincioşii... Înainte de toate* (Biserica) *să fie, oblongă adică lungăreaţă şi încăpătoare* (ἐπιμήκης); *apoi să fie întoarsă* (cu altarul) *spre răsărit... şi să aibă forma corăbiei* (ὅστις ἔοικε νηί)... *În mijloc va şedea episcopul având de oparte şi de alta scaunele presviterilor. Apoi diaconii îmbrăcaţi potrivit chemărei lor ca servitori ai corăbiei, vor face serviciul matelotilor cari poartă vasul... Ei vor avea grijă ca în adunarea credincioşilor din corabie, laicii să păzească rânduiala hotărâtă, iar femeile fiind despărţite de bărbaţi* (la rugăciune) *să păstreze tăcerea. Ceteţul stând în mijloc pe un loc înalt* (pe amvon) *să cetească cărţile lui Moisi... să se cânte imnele* (psalmii) *lui David...*

ţelege îndestul puterea acestui simbol. În seara de 3 August anul 1899 am plecat din Stockholm (capitala Suediei) spre Petersburg cu vaporul „Vellamo" pe marea Baltică. Noaptea erà foarte întunecoasă şi valurile destul de mari. Vasul se lupta cu putere legănându-se în toate direcţiunile pentru a trece pericolul. După miezul nopţei, de odată se aude un troznet îngrozitor şi vaporul a stătut pe loc. Se isbise de o stâncă submarină. Călătorii din vapor deşteptându-se din somn ţipau şi alergau desperaţi în toate părţile, aşteptând moartea prin cufundarea vaporului. Dumnezeu însă ne-a mântuit, căci nu s'a stricat nimic la vapor, şi după o oră am pornit mai departe. Totuşi spaima morţei nu s'a şters nici a doua zi de pe fruntea noastră. Atunci am văzut ce va să zică lupta vasului cu valurile mărei în întunericul nopţei, cum şi isbirea lui de stânci. (Autorul).

1) Proverb. 31, 14.

După aceasta să se zică Faptele noastre (ale apostolilor) *și epistolele apostolului Pavel... apoi diaconul sau presviterul să citească evangeliele... În urmă preoții unul după altul și în fine episcopul cârmaciul corăbiei, se vor ruga pentru popor. La intrare, în partea bărbaților, vor fi ostiari* (portari); *în partea femeilor, diaconise, închipuind pe păzitorii corăbiei, cari primesc plata călătoriei»*[1]). Atât de mult a împrumutat Bisericile forma corăbiei, în cât până astăzi partea din mijloc a casei Domnului se chiamă *corabie* (ναῦς).

t) Dar Biserica a fost de la început și simbolul crucei, și de aceea ea a fost zidită și în forma aceasta încă din vechime și până astăzi. Biserici mărețe în forma crucei cunoaștem pe aceea cu hramul sfinților apostoli zidită în Constantinopole din porunca lui Constantin cel Mare[2]), Biserica sfântului Simeon Stâlpnicul despre care vorbește istoricul Evagriu, ș. a.[3]).

Maxim Mărturisitorul († 662) în scrierea sa Μυσταγωγία, explică simbolic diviziunile Bisericei, cum și obiectele dintr'însa. Maxim vede în împărțirea casei Domnului în ναός (naos) și ἱερατεῖον (altar), două părți cu totul deosebite. Naosul este expresia globului pământesc pe care locuesc ființe de tot felul s. e. penitenți, credincioși etc.; iar altarul este simbolul cerului, căci aci intră numai persoanele sfințite. Mai departe, Maxim arată că cele trei părți din cari se compune omul: *corpul, sufletul* sau puterea de viață (ζωτικὴ δύναμις) și *spiritul* (νοῦς) sau partea înțelegătoare (λόγος φρόνησις), corespund celor trei părți ale Bisericei: altarul, naosul și nartica[4]).

Iar Simeon Tesaloniceanul († 1429), vede în punerea temeliei la Biserici, tot numai simbolisme cu privire la persoana lui Iisus Hristos piatra cea din capul unghiului; apoi arată că *«Biserica ca o casă a lui Dumnezeu, închipuește pe toată lumea, pentru că Dumnezeu este pretutindenea și peste toate. Și Biserica se desparte în trei* (nartica, naosul și altarul), *căci Dumnezeu este întreit în fețe; altarul este scaunul lui Dumnezeu, și de aceea aci intră numai arhiereul cu ceata preoțească»*[5]).

---

1) Constit. Apost., lib. II, c. 57. Conf. Constit. Apost., lib. VIII, c. 28. Asem. pag. 103 și 568, Tez. Lit. T. II.
2) Gregor. Naz. Carm. IX.
3) Evagr. Hist. eccles. lib. I, c. XIV.
4) Dr. W. Gass, Die Mystik des Nikolaus Cabasilas, Greifswald, 1849 p. 158–159.
5) Simeon Tesal., cap. 131, p. 121.

ARTICOLUL II

SIMBOLISMUL ÎN TIMPURILE CREŞTINE POSTERIOARE.

§ 90.

Simbolica în obiectele bisericeşti.

Podoabele şi odoarele sfinte fiind introduse în Biserică, dobândiră şi ele expresiunea unor anumite simbole. Eusebiu vorbind despre Biserica sfântului Mormânt, zidită în Ierusalim din porunca Marelui Constantin, zice că *«în altarul acestei Biserici... erà un emisfer* (bolta baldachinului)... *încungiurat de atâtea columne, câţi sunt şi apostolii la număr. Deasupra fie cărei columne erau coşuri mari şi frumoase de argint, dăruite de Împăratul în veneraţiunea celor douisprezece sfinţi»* (apostoli[1]). Valorosul istoric, afirmă prin urmare că cele douăsprezece columne ce încungiurau baldachinul închipuiau pe cei douisprezece apostoli. Iar cutia făcută în forma porumbelului (περιστέριον) atârnată de bolta baldachinului pentru a se păstra într'însa sfânta euharistie, încă avea închipuire simbolică, şi anume erà expresiunea sfântului Spirit.

1. Dar şi *lucrurile sfinte* din Biserică cuprinseră simbolisme într'însele. Sofronie patriarhul Ierusalimului († 638), într'un «fragment de comentarii liturgice» zice că κόγκη (partea de sus adică bolta altarului), este simbolul peşterei din Betleem sau a mormântului lui Hristos; σύνθρονον (scaunul episcopului) — tipul tronului Domnului; λοιπὰ σύνθρονα (scaunele preoţilor) – scaunele drepţilor; ἅγια τράπεζα (sfânta masă) — mormântul în care a fost pus Mântuitorul; κιβώριον (baldachinul) — corabia lui Noe; κάγκελα (iconostasul) — peatra de pe mormântul Domnului răsturnată de înger; συμαντήρια (toaca) — trâmbiţa îngerilor la a II-a venire; εἰλιτόν (ilitonul) — înfăşurăturile de îngropare ale Domnului; κανδῆλαι (candelele) — focul etern, ş. a.[2]). Iar Simeon Tesaloniceanul, explicând toate obiectele din casa Domnului, arată între altele, că stâlpii ce susţin iconostasul, închipuesc deosebirea dintre cele materiale şi spirituale, pentru că ei despărţesc naosul de altar.

1) Euseb. De vita Constantini, lib. III, c. XXXVIII. Conf. Tezaur. Liturg., Tom. II, pag 140.

2) Dr. W. Gass, Die Mystik des Nikolaus Cabasilas, Greifswald, 1849, p. 158—159.

Tot așà dobàndiră semnificațiuni simbolice și odoarele sfinte întrebuințate în casa Domnului s. e. clopotele sunt simbolul vocei lui Dumnezeu [1]; lumina din Biserică — lumina divină, veselie [2]; tămâea — respectul ori darul sfântului Spirit [3].

2. *Veșmintele liturgice* încă au simbolismele lor și anume: stihariul însemnează îmbrăcămintea cea luminoasă a îngerilor [4]; orariul — aripele îngerilor [5]; mânecuțele — legăturile mâinilor Mântuitorului când a fost dus la răstignire [6]; epitrahilul — jugul

Vechii creștini sfâșiați de animale sălbatece, pe timpul persecuțiilor, în Coloseul din Roma al lui Vespasian și Tit. Această clădire am văzut-o și eu în luna August anul 1897. (Autorul).

învățăturilor lui Hristos [7]; brâul — puterea divină [8]; felonul — puterea lui Dumnezeu, ori hlamida cu care a fost îmbrăcat Domnul când a fost dus la răstignire [9]; sacosul — patima Domnului [10]; omoforul — oaea cea perdută pe care Mântuitorul a luat-o pe umerele sale [11]; mantia — îmbrăcămintea îngerească [12]; râurile

1) Conf. p. 162 a Tezaurului Liturgic Tom. II.
2) „ 402 „ „ „
3) „ 409 „ „ „
4) „ 420 „ „ „
5) „ 422 „ „ „
6) „ 423 „ „ „
7) „ 425 „ „ „
8) „ 426 „ „ „
9) „ 427 „ „ „
10) „ 328 „ „ „
11) „ 429 „ „ „
12) „ 431 „ „ „

de pe mantie — râurile de învăţătură [1]); mitra — cununa de spini pe care a purtat-o Domnul când a fost dus la răstignire [2]); epigonatia — sabia spirituală sau cuvântul lui Dumnezeu [3]); engolpiul— prea mărirea lui Dumnezeu [4]); crucea — mărturisirea credinţei în Hristos [5]); cârja — autoritatea pastorală [6]); trichiriul — trei feţe Dumnezeeşti [7]); dichiriul — două firi ale lui Hristos [8]); vulturii— înălţimea învăţăturilor arhiereşti [9]).

3. *Vasele liturgice* au şi ele anumite simbole d. e. potirul însemnează paharul întrebuinţat de Domnul la cina cea de taină [10]); discul — eslea în care s'a născut Domnul [11]); steaua — steaua pe care au văzut-o Magii când s'a născut Hristos [12]); acoperemintele cele mici—scutecele în cari a fost înfăşurat pruncul Iisus [13]); acoperemântul cel mare — aerul ce învălueşte pământul [14]); antimisul — giulgiul în care a fost înfăşat corpul Domnului când a fost pus în mormânt [15]); copia — suliţa cu care a fost împunsă pe cruce coasta Domnului [16]); linguriţa — cleştele cu care serafimul a luat cărbunele de pe altar şi l'a atins de buzele profetului Isaia pentru a-l curăţi [17]); buretele buretele cu care s'a dat lui Hristos pe cruce oţet amestecat cu fiere pentru potolirea setei [18]); ripida — serafimii cari în mod nevăzut sunt de faţă la plinirea sfintei euharistii [19]); cădelniţa — darul sfântului Spirit (ca şi tămâia).

Unele *numere* primiră de asemenea în creştinism tâlcuiri simbolice [20]). Numărul unul, exprimă unitatea Dumnezeirei; două— cele două naturi ale lui Hristos; trei—trei persoane Dumnezeeşti; patru—cei patru evangelişti; cinci—rănile Domnului, cinci simţiri ale omului, cinci fecioare înţelepte şi cinci nebune; şase—

1) Conf. p. 431 a Tezaurului Liturgic Tom. II.
2) „ 433 „ „ „
3) „ 433 „ „ „
4) „ 434 „ „ „
5) „ 434 „ „ „
6) „ 435 „ „ „
7) „ 435 „ „ „
8) „ 435 „ „ „
9) „ 435 „ „ „
10) „ 441 „ „ „
11) „ 441 „ „ „
12) „ 442 „ „ „
13) „ 442 „ „ „
14) „ 442 „ „ „
15) „ 443 „ „ „
16) „ 445 „ „ „
17) „ 445 „ „ „
18) „ 446 „ „ „
19) „ 447 „ „ „
20) Popoarele vechi păgâne, legară şi ele diferite simbolisme de numărul 3, 7, 9 ş. a. De numărul 7 legară cele 7 minuni, ale lumei, cele 7 coline ale Romei, 7 porţi ale unor cetăţi etc. Arabii avură consideraţiune pentru numărul 1001; de aci pornesc 1001 de nopţi, 1001 de poveşti, ş. m. d. Noi **Românii** între alte numere, am simbolizat în bine numărul 101, şi de aceea răsună de atâtea ori tunurile noastre la unele sărbători naţionale. Ne ferim însă de numărul 13,

cele șase zile ale creațiunei; șapte—șapte daruri ale sfântului Spirit șapte taine ale Bisericei; opt—numarul simbolic al reînvierei și imortalității; nouă—nouă cete îngerești; zece—perfecțiunea; unsprezece—cele 11 arătări ale Domnului; douisprezece—cei 12 apostoli, ș. m. d.

Colorile veșmintelor liturgice, încă nu lipsiră din cercul simbolismelor. Coloarea albă este simbolul luminei, inocenței, veseliei; roșie, al dragostei creștine sau al sângelui martirilor; coloarea verde simbolizează speranța; neagră—întristarea, durerea, întunerecul, ș. a.

§ 91.

Însemnătatea simbolismelor in cult.

Ideile și învățăturile abstracte, se lămuresc și se fac plăcute, atât oamenilor învățați cât și celor neînvățați, când ele sunt ilustrate cu exemple, comparațiuni, asemănări, parabole, și mai ales când sunt înfățișate prin obiecte simbolice. Părinții bisericești au înțeles de timpuriu faptul acesta, și de aceea au legat ideile mari ale Bisericei cum și învățăturile ei, de figuri și obiecte reale, împrumutate din evangelie, din viața omenească, din seria arborilor frumoși, din mulțimea animalelor, paserilor, florilor, plantelor, colorilor, etc.

Tipurile luate din toate acestea, fură potrivite cu învățăturile abstracte, și apoi înfățișate pe păreții monumentelor, pe pietre și lemne, prin penel, daltă și alte unelte de lucru. Însemnătatea simbolelor o pricepem mai bine, când studiem temeinic actele psihologice ce se petrec în noi, cu ivirea diferitelor evenimente. Ni se istorisește d. e. o solemnitate de veselie. Istorisirea aceasta însă, nu produce în inima noastră atâta bucurie, ca atunci când vedem noi înși-ne formele exterioare ale evenimentului, și anume: cetățeni îmbrăcați în haine de sărbătoare, stindarde, mulțime de lume plină de veselie, și auzim cântări de horuri, de muzici, strigări de osanale, ș. m. d. Deosebirea dintre istorisirea solemnității și vederea ei, se potrivește de minune cu deosebirea dintre abstracțiune și simbolism. Să luăm altă întâmplare: ni se povestește d. e. un eveniment sinistru. Dar nu suntem atât de mâhniți în sufletul nostru prin această povestire, ca atunci când vedem insigniile tristeței și auzim bociri și tânguiri. Și aici formele exterioare sunt simbolismele, iar evenimentul însuși, este ideea abstractă.

---

căci el nu este de bun augur. Pentru aceea în unele strade ale orașului București, mi s'a întâmplat să văd că lipsește pe case numărul 13, căci proprietarul în drept se ferește de numărul acesta și se repetește pe două case apropiate ori numărul 11 sau 15. Dar și unii chiriași se feresc de acest număr. Tot așa, a XIII-a zi din fie care lună, 13 oaspeți la masă, 13 lucruri cumpărate, 13 călători, lucrători, nu se văd în bine de Români. (Autorul).

În răsboae, pentru aprinderea entuziasmului ostăşesc, nu se rostesc vitejilor cuvântări lungi şi teorii filosofice, ci se pronunţă înflăcărat câteva cuvinte de către comandant, şi apoi se arată steagul vitejiei în sunete de trâmbiţe, urale şi semne de înviorare. Îndată după aceasta, ostaşii plini de mândrie, merg la moarte în contra duşmanului, cu fruntea senină şi plini de entuziasm.

Dar şi noi când cetim o carte cu descripţiunile unor munţi, văi, dealuri şi câmpii cu flori, mai multă plăcere simţim când vedem în carte şi ilustraţiunile iconografice ale acelor locuri. Şi cu cât ilustraţiunile sunt mai bine lucrate, cu atât mai mult admirăm acele locuri, şi pricepem mai temeinic descripţiunile lor.

Tot aşà stă lucrul şi cu cele sfinte. Când vedem podoabele din Biserică, lumina candelelor, şi a lumânărilor de ceară, când privim frumuseţea veşmintelor şi a vaselor liturgice, şi cu deosebire când cunoaştem şi semnificaţiunea simbolismului lor, atunci înţelegem mai bine spiritul învăţăturilor sfinte, şi sufletul nostru, este pătruns de fiorii mistici ce ne înviorează fiinţa noastră. Atunci cunoaştem fericirea sufletească de care este cuprins piosul, care simţeşte într'însul aceste fenomene pozitive, cum şi **nefericirea celui necredincios**, care nu are puterea de pătrunde în cercul acestor simbolisme. Viaţa acestuia este o nesfârşită somnolenţă, şi nu are într'însul nici o mulţumire sufletească. Pentru el nu este în lume de cât materie, plăcere trupească şi vanitate; iar mai în urmă desgustându-se de toate acestea, şi lipsind din sufletul său acea dulceaţă religioasă ce alungă în timpuri de nevoe amărăciunea vieţei, sfârşitul necredincioşilor îl aşteaptă.

§ 92.

Misticismul liturgic şi religios. Cei mai însemnaţi mistici orientali.

Misticismul ((μυστικός) în înţelesul general al cuvântului, este credinţa religioasă în comunicarea tainică a omului cu Dumnezeu. În special vorbind, misticismul este înţelesul ascuns al lucrurilor acestei lumi, sau mai bine zis, este înţelesul tainic al sfintelor cărţi ale religiunei creştine. Iar *misticitatea* (μυστική) este o înlănţuire de înţelesuri tainice ale sfintei Scripturi, ale cărţilor liturgice, sau şi ale altor scrieri religioase ori şi filosofice, în al căror cuprins ascuns se străbate cu greutate. Dar mistic este şi gândul cuiva, care nu se exprimă, ci rămâne ascuns. De aci avem zicerea: *«om mistic»*, ori *«misterios»*. Cicerone şi Pliniu, vorbesc de misticism ca de nişte fapte ori serbări *tainice* săvârşite la păgâni în onoarea zeilor.

În vechime erau renumite serbările mistice zise *«misteriile mari»* şi *«misteriile mici»*, ce se făceau în *Eleusis*, oraş din Atica,

în onoarea zeiței **Ceres** (Δημήτηρ). Se chemau așa aceste serbări pentru că la ele nu erau admiși de cât cei inițiați în cultul zeiței. În Eleusis eră și un templu frumos făcut de Pericle. Teodose cel Mare, dărâmă templul și desființă cultul zeiței Ceres. Iar *misticul* (μύστης) este acel om cugetător de știință, care cercetează și tâlcuește înțelesul tainic al cărților sfinte, al sărbătorilor, evenimentelor, etc.

Înțelesul *mistic* se deosebește de cel **alegoric** (ἀλληγορικός, ἀλληγορέω) prin faptul că misticismul este un înțeles ascuns, tainic, pe când cel alegoric este figurativ, alegoric, și nu exprimă o adâncime atât de mare. Un exemplu de înțeles mistic sunt și următoarele cuvinte din axionul «De tine se bucură»: *«Ceea ce ești Biserică sfințită și raiu cuvântător»*. Aci sfânta Fecioară se numește «Biserică» și «raiu cuvântător», adică ea este curată ca un locaș dumnezeesc, și este însuși paradisul cuvântător, căci a născut pe Iisus Hristos cel ce a deschis omenirei porțile raiului.

Iar un exemplu cu înțeles alegoric, pot fi cuvintele din psalmul 79,9: *«Via din Egipt o ai mutat, gonit-ai neamurile și o ai sădit pe ea»*. Aci se înțelege poporul Israiltean scos din sclavia Egiptului și așezat în Chanaan, nimicindu-se Chanaaniții și alte popoare păgâne, cari locueau Chanaanul mai înainte de venirea Evreilor pe acest pământ. Clement Alexandreanul în scrierile sale «Stromata» (II, 15) și «Pedagogul» (II, 10) explică alegoric legile rituale ale lui Moisi. Explicările alegorice le găsim mai pretutindenea în cântările și rugăciunile cultului ortodox.

1. Unii dintre apuseni, greșesc când confundă *ascetismul* (ἄσκησις) cu *misticismul;* dar însăși numirile acestea arată deosebirea dintre un fapt și altul [1]). Noi știm că ascetismul este viața singuratică, aspră și morală pe care o duce cineva de voe bună, dintr'un motiv înalt, sau dintr'o făgăduință a sa făcută înaintea lui Dumnezeu; iar misticismul am văzut că este înțelesul tainic mai ales al scrierilor sfinte [2]).

În nici o scriere nu se găsește un misticism mai curat și mai bogat de cât în **formularlele liturgice.** Pentru aceea liturgia este o cunună mistică prea bine împletită și cu adâncă înțelepciune chibzuită de sfinții Părinți. Liturgia este comoara misteriilor credinței creștine. Dacă întreaga știință teologică este învăluită în cercul misticismului, cu atât mai vârtos se poate zice aceasta despre cărțile noastre liturgice.

Biserica ortodoxă a introdus în cultul ei, potrivit învăță-

---

1) Conf. Ribet, L'ascétique chrétienne, Paris, 1898, p. 2.

2) De la părintele apostolic **Varnava** ne-a rămas o singură epistolă: „Ἐπιστολὴ καθολική". Din capitolul IX al acestei scrieri, se vede că autorul găsește un înțeles mistic în numărul de 318 bărbați ai casei lui Avraam (Gen. 14, 14). Varnava desface numărul 318 în două părți: 18+300. În numărul 18 recunoaște pe 10 prin un *iota* (I); pe 8 prin *ita* (H); și se dau astfel inițialele numelui „Iisus Hristos". Iar numărul 300 exprimat prin T (tav) grecesc, arată crucea sau grația lui Hristos.

turilor și tradițiunilor apostolice, rugăciuni de o frumusețe uimitoare, ceremonii, bine cuvântări, tămâeri și mai pre sus de toate *sacrificiul euharistic*, în a căror bogăție mistică cu greu se poate pătrunde chiar și de către cel mai învățat și pios creștin. Pătrunderea în acest noian de misticism sfânt, se poate face numai cu cheea pietăței și a credinței, împodobită peste tot cu știința temeinică a învățăturilor creștine.

2. Dar și în sfânta Scriptură se găsește misticismul presărat cu îmbelșugare. Din Vechiul Testament cărțile mai bogate în misticism sunt acestea: psalmii, cântarea cântărilor și cărțile profetice; iar din Noul Testament: evangelia lui Ioan, epistola II-a către Corinteni, epistola către Galateni. cea către Evrei, cele trei epistole ale lui Ioan, cele două epistole ale lui Petru, epistola lui Iuda și cu deosebire **apocalipsa.**

Un misticism curat și înălțător de suflete, se află în *Liturgia sfântului Iacov*, urzită prin graiu de acest apostol, și apoi treptat fixată în scris, și înflorită în sec. II, III și jumătatea primă a secolului IV [1]).

Mai târziu misticismul înflori mai ales în cărțile creștine cu conținuturi **transcendentale.** Așà, găsim o bogăție mistică în scrierile atribuite lui *Dionisie Areopagitul*, discipulul apostolului Pavel, și anume: în cartea despre *Numirile lui Dumnezeu*; în cartea despre *Ierarhia cerească*, care tratează despre îngeri și treptele lor; în cartea despre *Ierarhia bisericească* cu treptele preotești și sfintele ierurgii, și mai ales în cartea despre *Teologia mistică* sau cunoașterea lui Dumnezeu la care ajungem prin luminare dumnezeească, prin cuvioșie, prin îndreptarea tuturor cugetărilor și simțirilor către Dumnezeu și prin asceză. Aceste cărți de și nu sunt scrise mai înainte de secolul IV și mai târziu de secolul V, totuși au mare valoare pentru studiul mistic [2]).

Clement Alexandreanul († 215) trece în numărul misticilor orientali cu deosebire prin scrierea lui «Στρώματα» (covoare), în care arată o expunere sistematică, dar nu prea ortodoxă, și o argumentare filosofică a creștinismului; în realitate însă, scrierea este o țesătură variată de teologie, filosofie și istorie [3]).

Origen († 254) desfășură un misticism eterodox în cartea sa «Περί ἀρχῶν» (de principiis), învățând aci despre Dumnezeu creatorul, explicarea alegorică a sfintei Scripturi, metempsihosă, pedepsele iadului, ș. a. [4]).

Vasilie cel Mare († 379) înflorește un adânc și apostolic misticism, cu deosebire în *Liturgia* ce poartă numele său. Marele ierarh a înrădăcinat în Liturgia sa tot ceea ce poate să împodobească mai mult sfințenia și transportarea mistică.

Ciril al Ierusalimului († 386) înflori cugetarea mistică în

1) Conf. p. 30—32 a Tezaurului Liturgic, Tom. I.
2) Comp. p. 38 a Tezaurului Liturgic, Tom. I.
3) Dr. W. Gass, Die Mystik des Nikolaus Cabasilas, Greifswald, 1849, S. 32.
4) Ibidem.

toată curăţenia ortodoxă, în cele 5 cateheso mistagogice (Κατηχήσεις μυσταγωγικαὶ) şi în special în catehesa IV unde vorbeşte despre taina euharistică, şi în catehesa V în care explică sfânta liturgie. Putem zice că *Ciril a pus temelie* **exegesei mistice** *a serviciului dumnezeesc.*

Macarie cel Mare sau «bătrânul» ori «Egipteanul» († 391) un egumen renumit în pustia Egiptului, a fost unul din întemeetorii *Teologiei mistice*. El considera simţul religios ca cea mai însemnată cumpănă în religie şi Teologie. În direcţia aceasta scrise omilii şi sentinţe despre viaţa ascetică [1]).

Ioan Hrisostom († 407) fu ca şi Vasilie cel Mare, un strălucit mistic, după cum vedem aceasta în Liturgia şi rugăciunile întocmite de dânsul [2]).

Marcu eremitul, cam pe la anul 400 desvoltă şi el un sistem mistic în scrierea sa «Μνήμη Θεοῦ» (aducerea aminte de Dumnezeu). Aci arată Marcu că luminarea minţei şi înţelegerea ei, descind din cugetări asupra Dumnezeirei şi asupra creaturilor sale.

Nil pustnicul († 450) unul din discipolii lui Ioan Hrisostom şi vieţuitor în părţile Galatiei, s'a ilustrat şi el în cugetări mistice prin următoarele scrieri: despre *viaţa monahală*, despre *sărăcia de bună voe*, şi cu deosebire prin cartea sa de *rugaciuni* însoţită de maxime orientale

Ioan Scărarul sau Κλίμακος, Climacus, Scalarius († 600), egumenul mânăstirei din muntele Sinai, se distinse în direcţia aceasta prin scrierea sa «Κλίμαξ» (scara) în care reprezintă 30 de exerciţii ascetice, ca trepte ale unei scări pe cari să sue monahul în vârful cel mai de sus al virtuţei.

Grigorie cel Mare episcopul Romei († 604) fu un mare mistic în felul lui Vasilie cel Mare şi Ioan Hrisostom. Faptul acesta se vădeşte din *Liturgia celor mai nainte sfinţite*, alcătuită de Grigorie pentru Biserica orientală, pe când se afla el apocrisiar în Constantinopole.

Sofronie al Ierusalimului († 638) a întocmit comentarii mistice asupra liturgiei.

Maxim Mărturisitorul († 662) în Mistagogia (Μυσταγωγία) sa, explică simbolic şi mistic părţile sfintei liturgii şi obiectele bisericeşti. Iar după Maxim, mai mulţi scriitori bisericeşti orientali, trăitori în secolele posterioare, au urmat în scrierile lor mistice, calea pe care au găsit-o fixată de predecesorii lor.

3. Din secolul XII-lea încoace, vedem în răsărit şi apus, că scrierile mistice eau proporţiuni însemnate, mai ales că apusul îşi alimenta misticismul său şi cu învăţături scolastice.

---

1) Dr. W. Gasss, Die Mystik des Nikolaus Cabasilas, Greifswald, 1849, S. 52.

2) Ioan Hrisostom este nu numai autorul Liturgiei sale, dar este unul dintre cei mai mari comentatori ai Liturgiei în omiliele lui. Comentarii foarte frumoase face el în omiliile: 23 şi 25 în Mateiu; în omilia 78 în Ioan; în omilia 3-a în Filipeni, etc.

Misticii orientali mai însemnaţi din perioada aceasta, cari făcură *exegesa mistică* a liturgiilor ortodoxe, sunt următorii:

Eustaţiu arhiepiscopul Tesalonicului († 1194) în ale căru scrieri se vădeşte pronunţată această direcţiune.

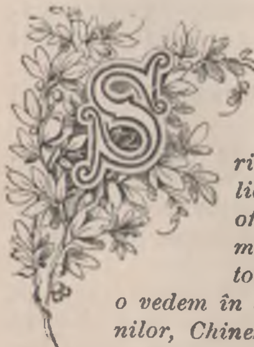
German II patriarhul Constantinopolului (1221—1239), a fost un neîntrecut mistic din această perioadă. El se ilustră prin scrierea sa «Μυστικὴ θεωρία», atribuită de unii pe nedrept lui German I al Constantinopolului († 740). German II explică în cartea sa, temeinic şi foarte amănunţit, în vederi mistice şi simbolice, tot serviciul liturgic, cum şi obiectele din Biserică. Scrierea aceasta se bucură de mare autoritate în Biserica ortodoxă şi chiar în cea apuseană[1]).

Nicolae Cavasila († 1371) în cartea sa «Ἡ Ἑρμηνεία τῆς Θείας λειτουργίας», tâlcueşte cu multă pricepere semnificaţiunea mistică a actelor liturgice. De mare folos mistic este şi scrierea lui Cavasila «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς».

Un însemnat liturgist mistic, este cunoscutul *Simeon arhiepiscopul Tesalonicului* († 1429). Acesta explică cu toată îndestularea şi ştiinţa mistică, serviciul liturgic în întregimea lui, cum şi diferite acte ritualistice, în cartea sa «Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ ἐξήγησις εἰς τὴν λειτουργίαν». Cu Simeon, comentariile mistice relative la cult îşi ajung culmea lor. De aceea tâlcuitorii posteriori, urmează şi ei întocmai, direcţia urzită şi înflorită de misticii mai vechi.

Marcu Eugenicul mitropolitul Efesului († 1447) se folosi şi el de înţelesul mistic în scrierea sa «Λειτουργία τῶν ἁγίων Πατέρων».

Spicuiri asupra secţiunei III-a

Serviciul liturgic ca să fie înţeles de credincioşi urmează a fi făcut în graiul poporului după zisele apostolului Pavel din epistola I către Corinteni (cap. 14 v. 6 seqq.). De aceea Romano-catolicii greşesc când ascund pioşilor înţelesul liturgiei oficiată la ei în limba latină. **Muzica** *fiind un element de prima necesitate, s'a întrebuinţat în cult la toate popoarele potrivit gradului lor de cultură. Aşă, o vedem în cultul Egiptenilor, Evreilor, Asirienilor, Babilonenilor, Chinezilor, Indienilor, Grecilor, Romanilor şi chiar în cultele popoarelor sălbatice. Dar în cultul creştin, muzica a dobândit o cultivare spirituală, şi s'a admis în cântarea ortodoxă numai vocea omenească.*

In Biserica **răsăriteană**, *cântarea avu treptele ei de desvoltare şi*

1) Conf. p. 61 a Tezaurului Liturgic, Tom. I.

înflorire. Ioan Damascen simplifică notațiunea alfabetică multiplă, care a fost în întrebuințare până la dânsul și puse în rânduială liniștită cele 4 glasuri **principale** *pe temeiul vechiului tetracord elin, și apoi după aceea pe cele 4 glasuri* **plagale** *derivate din cele d'întâi. Totuși Damascen nu este inventatorul celor 8 glasuri, ci numai reformatorul lor, căci ele existau și înainte de dânsul. Sistemul lui Damascen fu cultivat mai târziu de mulți psalți orientali, și se păstrează și astăzi germenul plan al glasurilor, așà cum l'a sădit acest mare cântăreț. In secolul XII-lea găsim pe Ioan Cucuzel, o podoabă strălucitoare a cântărei bisericești, care lucră cu vocea și cu pana lui măestră în muntele Athos.*

Din secolul XIV—XVII muzica orientală începu să decadă, și se furișară melodii turcești și persane în Biserică. Abia în finele secolului XVIII și începutul secolului al XIX-lea mitropolitul Brusei Hrisant, împreună cu Grigorie Levitul și Hurmuziu Hartofilax, înlăturară notele ieroglifice cari se tot înmulțiră de la Damascen încoace, și aleseră din acestea numai 10 semne psaltice, cari sunt în întrebuințare și astăzi. Acești trei dascăli, înlăturară din Biserică pe cât fu cu putință și melodiile turcești și pe cele persane. Sistemul acesta s'a primit în tot orientul ortodox, cum și în țările române.

Dar pentru compunerea în scris a textelor cântate în Biserica orientală, se ilustrară destui bărbați cu începere din secolul II—XV. Între aceștia se distinseră Roman Melodul (sec. V și parte din al VI-lea), Andrei Criteanul (711—726), Cosma din Maiuma (sec. VIII), Ioan Damascen (sec. VIII), Teodor Studitul (sec. IX), Iosif Studitul (sec. IX), Iosif scriitorul de cântări (sec. IX) etc.

În Biserica **apuseană**, *muzica încă avu reprezentanții ei în persoana lui Ambrosie al Mediolanului († 397) și cu deosebire în aceea a lui Grigorie cel Mare episcopul Romei († 604). Mai târziu se distinseră Guido de Arezo († c. 1050), Palestrina († 1594), Grigorie Allegri († 1640 ori 1652), Alexandro Scarlatti († 1725), Mozart († 1791), Mihail Haydn († 1808), Ioseph Haydn († 1809), Beethoven († 1827), Paganini († 1840), Verdi († 1901) ș. a. Iar din secolul VIII-lea se începu a se introduce in Biserica latină pe lângă muzica vocală, și muzica instrumentală prin Pepin cel Scurt regele Francilor. Acesta așeză orga în Bisericile principale din Galia pentru a acompania cântarea vocală. Cu timpul însă, pe lângă orgă se mai alăturară și alte instrumente; iar în anul 1749 se admiseră oficial în Biserica latină: contrabasul, violoncelul, fagotul, lira și violina. De și unii dintre papi se nevoiră a scoate instrumentele muzicale din Biserica lor, totuși nu le-a fost cu putință până astăzi.*

Românii *având legături politice și religioase cu Constantinopolul, și venind destui Greci în țările române, au adus cu ei și meșteșugul psaltic oriental. Totuși Românii își păstrară în cântările bisericești, idiomul propriu gustului lor. Mulți dintre psalții Greci veniți din orient în România, fură sprijiniți aci de Grecii stabiliți de mult timp pe pământul românesc, și ajunseră la o mare influență și avere materială. Dar după mărturia protopsaltului român Macarie, nu toți psalții fanarioți erau destoinici în meșteșugul lor; ci cântau în Bise-*

rică melodii turceşti cu înflorituri orientale şi jocuri vocale. Totuşi ei erau bine primiţi şi îndestulaţi cu daruri bogate, căci se zicea că au «proforă de Ţarigrad». Între psalţii români se distinseră în secolul XIX ieromonahul Macarie, Dimcea, Ioniţă Iconomul, Anton Pann, Dimitrie Suceveanu, Ştefan Popescu, Arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, ş. a.

În strânsă legătură cu cântarea bisericească stă şi **rugăciunea** *liturgică sau bisericească, care este o «vorbire îndreptată către Dumnezeu prin miniştrii altarului, cu cuvinte auzite şi fixate în formularele scrise şi anume întocmite». Până în secolul IV se alcătueau totdeauna rugăciuni noui de către episcopi; iar sinodul din Laodicea prin canonul 18, hotărî ca de aci înainte să se cetească în Biserică numai acele rugăciuni aprobate de vr'un sinod, şi să fie aceeaşi rânduealǎ ritualisticǎ pretutindenea.*

În cele dintâiu trei secole creştine şi parte din al patrulea, aproape fie care Biserică principală îşi avea **simbolul** *său de credinţă. Totuşi aceste mărturisiri de credinţă, se deosebeau între ele, numai în ceea ce priveşte forma, iar nu şi substanţa conţinutului. Dar dintre toate simbolele, numai cel Niceo-Constantinopolitan a fost aprobat şi de alte sinoade ecumenice, şi a devenit astfel normă de credinţă pentru întreaga Biserică, înlăturându-se în acelaşi timp toate celelalte simbole.*

Cetirea cărţilor canonice ale Vechiului şi Noului Testament, o găsim în Biserică de la începutul creştinismului şi până astăzi. Tot asemenea găsim şi rostirea cuvântărilor bisericeşti.

Simbolismul *fu legat de cultele tuturor popoarelor omenirei, din vechime şi până în zilele noastre. În Vechiul Testament şi în Biserica creştină, încă nu lipsiră simbolismele; dar în creştinism ele se deosebiră prin expresiunea lor clară, şi prin înălţimea ideilor. Astfel găsim simbolele în timpul persecuţiunilor îndreptate în contra Bisericei, în construcţiunile şi obiectele bisericeşti.*

Dar este deosebire între **simbolism, misticism, ascetism** *şi* **alegorism. Simbolismul** *este înţelesul abstract pe care îl reprezintă o figură sau un obiect;* **misticismul** *este înţelesul tainic al sfintelor cărţi ale religiunei creştine, sau al unor învăţături filosofice;* **ascetismul** *este viaţa singuratică, aspră şi morală pe care o duce cineva de bună voe, dintr'un motiv înalt, sau dintr'o făgăduinţă a sa făcută înaintea lui Dumnezeu; şi în fine* **alegorismul** *este înţelesul figurativ al scrierilor sfinte, sau şi al altor cărţi istorice, ori cuvântări bisericeşti.*

CUPRINSUL TOMULUI II-LEA

AL

TEZAURULUI LITURGIC

Pagina

SECŢIUNEA I

Locaşurile de închinare ale creştinilor.

CAPITOLUL I

Locașurile sfinte, vechi și moderne.

Articolul I

Adunările tainice ale creștinilor în timpul persecuțiunilor.

Articolul II

Bisericile mărețe construite în timpurile posterioare.

Sfintele locașuri din zilele noastre și trecutul lor istoric.

CAPITOLUL II

Iconografia bisericească.

Articolul I

Infăţişarea tipică a persoanelor sf. Treimi.

Articolul II

Pictura diferitelor subiecte religioase.

SECŢIUNEA II

Sfinţiţii servitori ai altarului și odoarele liturgice.

CAPITOLUL I

Ierarhia bisericească.

CAPITOLUL II

Simbolica cultului.

Pagina

Articolul I

Simbolismul în judaism şi în timpurile prime ale creştinismului.

Articolul II

Simbolismul în timpurile creştine posterioare

CELE 112 ILUSTRAȚII

ALE

TOMULUI II-LEA DIN TEZAURUL LITURGIC

Pagina